

# SUCEAVA

ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI

XVII · XVIII · XIX



1990-1991-1992





S U C E A V A

**ANUARUL MUZEULUI BUCOVINEI**

XVII - XVIII - XIX

1990 - 1991 - 1992

STUDII ȘI MATERIALE — ISTORIE, I, 1969 ; II, 1971 ; III, 1973 : SU-  
CEAVA — ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN, IV, 1977 ; V, 1978 ; VI-  
VII, 1979—1980 ; VIII, 1981 ; IX, 1982 ; X, 1983 ; XI—XII, 1984—1985 ;  
XIII—XIV, 1986—1987 ; XV, 1988 ; XVI, 1989.

#### COLEGIUL DE REDACȚIE :

PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC (secretar de redacție),  
NICOLAE CARLAN (redactor responsabil), AURA-DOINA CLOPOTARI  
(redactor), BRÂNDUȘA-ELENA STEICIUC (redactor).

Coperta : IRINA CABULCA

Grafica : LEON-DIONISIE MORA și IRINA CABULCA

Orice corespondență se va adresa la  
MUZEUL BUCOVINEI SUCEAVA, str.  
Ștefan cel Mare, nr. 33, 5800 Suceava  
tel. : 16439

Toute correspondance sera envoyée  
à MUZEUL BUCOVINEI SUCEAVA  
33, rue Ștefan cel Mare, tel. : 16439,  
5800 SUCEAVA ROUMANIE

## S U M A R

25336

### STUDII DE ISTORIE

MUGUR ANDRONIC, PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman în zona limitrofă a orașului Suceava . . . . .	9
SERGIU IAIMOVICI, GIANINA-COMANESCU, LUMINIȚA SCUTELNICU, Studiul arheozoologic al materialului aparținând culturii Sîntana de Mureș din așezarea de la Podeni (jud. Suceava). . . . .	25
PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, MUĞUR ANDRONIC, Descoperiri arheologice la Suceava — contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval . . . . .	36
ION POPESCU-SIRETEANU, Originea cuvintului „boier” în limba română . .	62
IOAN BODNARIUC, Intimplări la granița de sud a Moldovei în epoca medievală . . . . .	85
PAVEL BLAJ, IOAN IOSEP, Contribuții la cunoașterea braniștilor din Bucovina . . . . .	90
IOAN IOSEP, Toponimul „Obeina” — răspindire și semnificație . . .	105
MIHAI LAZAR, Obligații fiscale privitoare la creșterea vitelor în Moldova medievală (secolele XV—XVIII). Considerații istoriografice . . .	128
PAVEL BLAJ, Boieri din statul domnesc al Moldovei în secolul al XVIII-lea (II) . . . . .	151
OLGA ȘTEFANOVICI, Societatea Doamnelor Române din Bucovina . . .	172
GEORGE OSTAFI, Comemorarea lui Ștefan cel Mare la Putna și Suceava în anul 1904 . . . . .	179
MIHAI-AURELIAN CARUNTU, Activitatea asociației „Cercul bucovinenilor din București” pentru ajutorarea refugiaților din teritoriul ocupat de U.R.S.S. în vara anului 1940 . . . . .	187
GAVRIIL IRIMESCU, Evoluția economico-socială a orașului Suceava între anii 1918—1944 (date monografice) . . . . .	196

### ISTORIA CULTURII

MARIA MARGINEANU, Cîteva considerații privind vechimea, unitatea și continuitatea românească în lumina etnografiei . . . . .	209
--	-----

TRAIAN CANTEMIR, Balada nunții	216
ILIE DAN, Raporturi între numele de loc și numele de persoană	221
OLIMPIA MITRIC, Cartea veche în fondurile Bibliotecii Muzeului Județean Suceava (I) — Catalog	233
NICOLAE CARLAN, În legătură cu activitatea tipografiilor românești de la Dubăsari și Movilău	247
MIHAI CAMILAR, Arhitectura populară din Depresiunea Dornelor — privire generală asupra casei de locuit	258
ION PINZARU, Cărți tipărite la Suceava de-a lungul anilor	264
MIRCEA CENUȘA, Aron Pumnul — cel dintâi profesor de limba română în Bucovina	269
NICOLAE CEREDAREC, Despre învățământul din Bucovina — cu privire specială la anii de școală ai lui Mihai Eminescu la Cernăuți și la dascălii săi	285
NICOLAE CARLAN, Mihai Eminescu și „Lepturariul” lui Aron Pumnul	297
BRANDUȘA STEICIUC, Mihai Eminescu traducător	310
OREST TOFAN, Societățile academice din Bucovina (1875-1938)	314
DAN EMILIAN PETROVICI, Aspecte ale activității societăților cultural-naționale românești din Bucovina în lumea satelor	328
AURA-DOINA CLOPOTARI, Un capitol inedit din „Botanica populară română” de S. Fl. Marian — Trestia	341
BRANDUȘA STEICIUC, Societatea Scriitorilor Români și Bucovina în preajma Marii Uniri	351
PETRU FROICU, EUGEN DIMITRIU, Relațiile lui Tiberiu Crudu cu Leca Morariu	358

## DOCUMENTE

MIRCEA AVRAM, Un document sucevean de la 1503	371
GEORGE-FELIX TAȘCA Șapte documente istorice inedite privind satul Giulești (jud. Suceava)	376
VIRGIL TARANGUL, O nouă mărturie contemporană despre campania de la Prut (1711) — cu un comentariu de Constantin Șerban	384
EUGEN DIMITRIU, PETRU FROICU, Suceava de altădată (în corespondența lui Emanoil Antonovici către Leca Morariu)	396

## MEDALIOANE

MIHAI-ȘTEFAN CEAUȘU, Vasile Balș, un iosefinist bucovinean	407
EMIL SATCO, Mandicevski — o familie de muzicieni români	419
MIRCEA CENUȘA, Constantin Hurmuzachi — un inflăcărat luptător pentru unitate națională	428
VICHENTIE NICOLAICIUC, Isidor Vorobchievici, cărturar bucovinean polyvalent	449

ALEXANDRINA ANDRU-MONTEORU, Epaminonda Bucevschi — un pictor al Țării de Sus . . . . . 454

VASILE BOCA, Filimon Rusu (1882—1957) . . . . . 460

## MUZEOLOGIE

GRIGORE FOIT, Din mărturiile unui sfert de veac de activitate muzeistică . . 470

VIORICA LAVRIC, ZENOVIA CATARGIU, Studiul monedelor de argint rezultate din săpătura arheologică de la Dărmănești . . . . . 481

LIDIA MOROȘAN, Propuneri de etalare a obiectelor textile aparținând cultelor . . . . . 484

## NOTE ȘI COMENTARII

PETRU ȚARANU, Toponimul „Călimani”, ecou al unei străvechi civilizații autohtone . . . . . 490

ION MAREȘ, Sondajul arheologic de la Sf. Ilie „Siliște” (1991) . . . . 496

MIRCEA IGNAT, VICTOR COZARIUC, O locuință din secolele VI—VII e.n. descoperită la Măreția Mică (com. Dărmănești, jud. Suceava) . . . 503

TRAIAN CANTEMIR, Temperament și creație la Liviu Marian . . . . . 506

GAVRIL IRIMESCU, Nicolae Iorga și Bucovina . . . . . 513

DOINA HUZDUP, „Gazeta bucovinenilor” (1934—1938) propagatoare a istoriei și culturii bucovinene . . . . . 517

ANCA ȘTIRBU, Cu privire la terminologia demonică în limba română (termeni pentru „Drac” pe baza A. L. R.) . . . . . 524

LISTA PRESCURTĂRIILOR . . . . . 532

## SOMMAIRE — INHALT — CONTENT

### ETUDE D'HISTOIRE

MUGUR ANDRONIC, PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC, Considerations à la connaissance de l'évolution de l'habitat humain dans le perimetre du municipe Suceava . . . . .	
SERGIU HAIMOVICI, GIANINA COMANESCU, LUMINIȚA SCUTELNICU, L'étude archéozoologique du matériel appartenant à la culture. Sintana de Mureș de l'établissement de Podeni . . . . .	
PARASCHIVA-VICTORIA BATARIUC MUGUR ANDRONIC, Archaeological discoveries in Suceava contributions to the better knowledge of the medieval town topography . . . . .	36
ION POPESCU-SIRETEANU, L'origine du mot boyard (boier) en roumain. . .	62
ION BODNARIUC, Ereignisse an den sudlichen Grenze der Moldau in das Mittelalter . . . . .	85
PAVEL BLAJ, IOAN IOSEP, Contributions a la connaissance des braniști . . . .	90
IOAN IOSEP, Le Toponyme „Obeina" — diffusion et signification . . . . .	105
MIHAI LAZAR, Viehzuchtsteuern in Moldau (15 — 18. Jh). historiographische Betrachtungen . . . . .	128
PAVEL BLAJ, Boyards du conseil princiere de la Moldavie pendant du XVIII-e siecle (II) . . . . .	151
OLGA ȘTEFANOVICI, La Societe des Dames Roumaines de Bucovine . . . .	172
GEORGE OSTAFI, Ștefan cel Mare Gedächtnisfeir von 1904 im Putna und Suceava . . . . .	179
MIHAI-AURELIAN CARUNTU, L'activité de l'association „Cercul bucovinenilor din București" pour l'aide des refngies du territoire occupe par l'Union Soviaïque en l' été de l'année 1940 . . . . .	187
GAVRIL IRIMESCU, L'évolution econmique et sociale de la ville de Suceava entre 1918-1944 . . . . .	196

### L'HISTOIRE DE LA CULTURE

MARIA MARGINEANU, Quelques considerations concernant l'anciennete et l'unité et la continuité roumaines, à la lumiere de l'etnographie . . . . .	209
TRAIAN CANTEMIR La ballade de la noce (considerations etnofolkloriques) . .	216
ILIE DAN, Rapports entre les toponymes et les noms de personne (implications historiques, sociales et linguistiques) . . . . .	221

OLIMPIA MITRIC, Le livre ancien dans le fond de la bibliothèque du Musée départemental de Suceava (I)	233
NICOLAE CĂRLAN, Au sujet de l'activité des typographies roumaines de Dubăsari et de Movilău	247
MIHAI CAMILAR, L'architecture populaire dans la Dépression Dornelor — aperçu général de la habitation	258
ION PINZARU, Livres imprimés à Suceava le long des années	264
MIRCEA CENUȘA, Aron Pumnul — premier professeur de roumain en Bucovine	269
NICOLAE CEREDAREC, Sur l'enseignement en Bucovine avec une considération spéciale des années d'études de Mihai Eminescu (à Cernăuți) et de ses professeurs	285
NICOLAE CARLAN, Mihai Eminescu et le „Lepturariul” d'Arion Pumnul	297
BRANDUȘA STEICIUC, Mihai Eminescu — traducteur	310
OREST TOFAN, Les sociétés académiques de Bucovine (1875-1938), bref aperçu historique	314
EMILIAN-DAN PETROVICI, Aspects de l'activité des sociétés culturelles nationales roumaines en Bucovine	328
AURA-DOINA CLOPOTARI, Un chapitre inédit de <i>Botanica poporană română</i> par S. Fl. Marian — Trestia	341
BRANDUȘA STEICIUC, La Société des Écrivains Roumains et la Bucovine à la veille de la Grande Union	351
PETRU FROICU, EUGEN DIMITRIU, Les relations de Tiberiu Crudu avec Leca Morariu	358

## DOCUMENTS

MIRCEA AVRAM, Un document de Suceava datant de 1503	371
GEORGE FELIX TAȘCA, Sept documents historiques inédits concernant le village Giulești	376
VIRGIL TARANGUL Ein neue gegenwartige Zeugnis über dem Feldzugen am Prut (1711)	384
EUGEN DIMITRIU, PETRU FROICU, Suceava -- La ville d'autan (dans la correspondance d'Emanoil Antonovici envers Leca Morariu)	396

## MEDAILLONS

MIHAI ȘTEFAN CEAUȘU, Basilius Balseh ein bukowiner Josephinist	407
EMIL SATCO, Les Mandicevski — une famille de musiciens roumains	419
MIRCEA CENUȘA, Constantin Hurmuzachi — militant pour l'unité nationale	428
VICHENTIE NICOLAICIUC, Isidor Vorobchievici, érudit polyvalent de Bucovina	449
ALEXANDRINA ANDRU-MONTEORU Epaminonda Bucevski — un peintre du Haut Pays	454
VASILE BOCA, Filimon Rusu (1882-1957)	460

GRIGORE FOIT, Temoignages d'un quart de siècle d'activité muséographique . . . . .	470
VICTORIA LAVRIC, ZENOVIA CATARGIU, L'étude des monnaies d'argent ré-sultées par la fouille archéologique — Dărmănești . . . . .	481
LIDIA MOROȘAN, Propositions pour étaler des objets textiles appartenant aux églises . . . . .	484
<b>NOTES ET COMENTAIRES</b>	
PETRU TARANU, Le toponyme „Călimani” — echo d'une ancienne civilisation autochtone . . . . .	490
ION MAREȘ, Le sondage archéologique de Sfintu Ilie „Siliște” (1991) . . . . .	496
MIRCEA IGNAT, VICTOR COZARIUC, Une habitation des VI-VII <sup>e</sup> siècles n. e découverte à Mareșu Mică (com. Dărmănești jud. Suceava) . . . . .	503
TRAIAN CANTEMIR, Temperament et création chez Liviu Marian . . . . .	506
GAVRIL IRIMESCU, Nicolae Iorga et la Bucovine . . . . .	513
DOINA HUZDUP, „Gazeta bucovinenilor” (1934-1938), programatie de l'histoire et la culture de Bucovine . . . . .	513
ANCA ȘTIRBU A propos de la terminologie démoniaque en roumain (les mot pour „Diable” d'après L'Atlas linguistique Roumain) . . . . .	524
ABRÉVIATIONS . . . . .	532



## CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA EVOLUȚIEI HABITATULUI UMAN ÎN ZONA LIMITROFĂ A ORAȘULUI SUCEAVA

MUGUR ANDRONIC

PARASCHIVA - VICTORIA BATARIUC

Astăzi este un fapt unanim recunoscut în istoriografia română că apariția vieții urbane la noi este un proces complex, cu rădăcini în realitățile sociale, economice, politice ale vremii respective. În acest sens, în ultimele decenii cercetarea fenomenului urban a cunoscut succese notabile, adeseori orașul fiind privit în strinsă legătură cu factorii economici și demografici ai hinterlandului său.

În studiul de față, ne propunem să prezentăm — pe puncte arheologice — un repertoriu al descoperirilor de teren efectuate în perioada 1983-1991, la care adăugăm rezultatele unor cercetări anterioare, întreprinse în vatra și în zona limitrofă în care se va constitui mai târziu orașul medieval Suceava. Faptul că teritoriul vizat de cercetările noastre, efectuate în ultimii ani a stat, stă și va sta tot mai mult sub semnul unor intervenții antropice, care au diminuat sau vor diminua, dacă nu vor distruge numeroase vestigii arheologice, face util demersul nostru în sprijinul cunoașterii istoriei acestor locuri.

I<sup>a</sup>. La sud de satul Plopeni (com. Salcea), de-a lungul unei terase înclinate a riului Suceava, pe tarlalele „Hrenărie” și „Huși”, pe ambele maluri ale piriului Plopeni (zis și piriul „Tudoriei”) a fost descoperit un varietal material ceramic fragmentar, incluzând aici și mici bucăți de chirpic. Dintre acestea se evidențiază :

a) Ceramică aparținând culturii Cucuteni (fază incertă, pastă fină și grosieră, fără pictură) ;

b) ceramică caracteristică culturii Poienești-Lukașovka (fragmente cu barbotină și buze fațetate) ;

c) ceramică fină și zgrunțuroasă aparținând în principal secolului al IV-lea (cultura Sintana de Mureș).

II. Așezarea de tip Sintana de Mureș se continuă pe arealul tarlalei „Gunoște”, plasată pe terasa sus menționată. Din loc în loc, la mari intervale, apar grupări modeste de chirpic și ceramică cenușie din ambele specii. Printre descoperiri menționăm un fragment de toartă de amforă din import.

III. În satul Mereni (com. Salcea), pe tarlaua „Coada Iazului”, la circa 150 m de malul drept al piriului Mereni (sau piriul „Podul de Piatră”)

\* Numerotarea punctelor în text respectă identitatea celor din harta anexă.

s-au găsit urme de locuire care se pot încadra, cu un anumit grad de probabilitate, în epoca bronzului (cultura Noua) sau în Hallstatt-ul timpuriu.

IV. Pe malul drept al aceleiași piriu, în spatele Complexului Avicol Suceava, mai ales în zona casei și a grădinii locuitorului Aurel Palaghianu (loc „Pe Șfarag”) s-au descoperit fragmente ceramice medievale, care se datază în secolele XIV-XVI. Două fragmente au caracteristici ale compoziției pastei și de ardere asemănătoare cu cele ale ceramicii găsite la Lunca-Dorohoi<sup>1</sup>.

V. În cartierul Burdujeni, în spatele fermei zootehnice, în punctul „Șier”, pe o margine mai ridicată a primei terase a riului Suceava, au apărut bucăți de chirpie și fragmente ceramice ce aparțin culturilor Precucuteni III și Cucuteni (fază incertă, pastă fină și grosieră, fără urme de pictură). S-au mai găsit câteva așchii atipice și o lamă de mici dimensiuni, din silex de Prut.

VI. În cartierul Burdujeni, pe strada Eroilor, în groapa de fundație a blocului 91 a fost descoperit un mormint de înhumatie, în poziție chirceată, datind din timpul culturii Horodiștea-Foltești<sup>2</sup>.

VII. În Burdujeni, pe dealul „Velnița” apar izolat fragmente ceramice datate în secolele XV-XVII.

VIII. Cercetind marginea terasei riului Suceava, respectiv suprafața arată a tarlalei „La Izvor” (sau „Pepinieră”), amplasată la circa 300 m nord-vest de gara Burdujeni, alături de urme de chirpie, s-au găsit fragmente ceramice aparținând culturii Sîntana de Mureș, inclusiv o toartă de amforă romană cit și un fragment de perete de amforă cu striuri paralele, și ceramică datind din secolele XV-XVI<sup>3</sup>.

IX. La marginea de vest a „Dealului Vămii” (str. Mitocelului), au fost descoperite fragmente ceramice aparținând :

a) culturii Cucuteni B, la care se adaugă un topor din silicolit ;

b) culturii Noua, care s-au asociat cu un cosor din silex.

X. În arealul comunei Mitocul Dragomirnei, pe malul drept al piriului Hranița<sup>4</sup>, în dreptul deviației drumului Suceava-Dragomirna, spre Mitocaș (locul „La Cruce”), au apărut în urma lucrărilor agricole :

1 Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu, Victor Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca-Dorohoi*, în *Arh. Mold.*, VI, pp. 191, 198—200. După amplasarea geografică propusă de Mircea D. Matei, este posibil ca aceste urme să aparțină vechiului sat Huculeani, cf. Mircea D. Matei, *Premisele formării orașului medieval Suceava și rolul aşezării pînă la mijlocul secolului al XIV-lea*, în *SCIVA*, 20, 1, 1977, pp. 80-81.

2 Paraschiya-Victoria Batariuc, *Un mormint din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Suceava*, în *Suceava*, X, 1983, pp. 835-840.

3 După tradiția moștenită de la vechii locuitori ai satului Burdujeni, acesta „era situat mai spre vest, însă din pricina unui război, locuitorii speriați, s-au retras în pădure, ce era pe locul trigului și satului, împrejurul mănăstirii Theodoren și s-au stabilit acolo”. De fapt în spatele gării Burdujeni (Suceava) se pistra în perioada interbelică toponimul Seliște pentru terenul caracterizat astăzi prin prezența mai multor bălți și mlaștini, cf., Elena Costache Gălmărin, *Monografia comunei Burdujeni, plasa Bosancea, județul Suceava, București*, 1936, p. 5, nota 1 și p. 72.

4 Denumire dată de localnici în timpurile moderne, deoarece firul de apă constituia linia de demarcație dintre Burdujeni, localitate de frontieră din România și Uceni, suburbie a orașului Suceava, aflat atunci în Imperiul habsburgic. În evul mediu numele piriului era Dragomirești, vezi DRIL, A, XIX, București, 1969, nr. 67, pp. 71-72.

a) fragmente ceramice atipice, avind în pastă multă pleavă, precum și câteva piese din silex, între care un vîrf de lance fragmentar ;

b) ceramică dacică (La Tene) ;

c) ceramică aparținind culturii Sintana de Mureș, inclusiv fragmente de amfore romane de import.

XI. În satul Lipoveni (com. Mitocul Dragomirnei), pe malul drept al pîrului Huc (sau Lipoveni), în zona numită „Coadă Lacului” sau Seliște au apărut :

a) fragmente de chirpic masiv, o greutate din lut ars de formă tronconică, așchii atipice din silex și fragmente ceramice Cucuteni (fără pictură, fază neprecizată ;

b) ceramică fragmentară aparținind culturii Noua.

XII. Cu ocazia unor excavări de pămînt pentru ridicarea barajului de pe pîrul Huc, pe „Dealul Cocirlău”, s-au descoperit fragmente ceramice neolitice (?) atipice și câteva piese din silex dintre care se remarcă o săgeată cu baza scobită.

XIII. În satul Mitocul Dragomirnei (com. Mitocul Dragomirnei), pe malul drept al pîrului Iiranița, în punctul numit „Stratulat” au apărut, alături de numeroase fragmente de chirpic și piatră calcinată :

a) fragmente ceramice Cucuteni, fără pictură și piese atipice din silex ;

b) fragmente ceramice aparținind culturii Noua ;

c) fragmente ceramice La Tene dacice și bastarnice ;

d) fragmente ceramice datînd din secolele II-III e.n. ;

e) fragmente ceramice aparținind culturii Sintana de Mureș, inclusiv fragmente de amfore romane ;

f) fragmente ceramice datînd din secolul VI e.n., inclusiv fragmente de tipsii.

XIV. Tot pe malul drept al pîrului Iiranița, în punctul numit „Dealul Morii”, aproximativ în spatele fermei agricole Ițcani, s-au descoperit materiale ceramice din secolele XIV-XVII, printre care un fund de vas cu picior înelar decorat în tehnica sgraffito și smălțuit, fragmente de cahlă oală, fragmente din caolin, zgură. Puțin mai spre nord, pe o mică insulă făcută de pîr, apar fragmente ceramice Sintana de Mureș ca și altele datînd din secolele XIV-XV (între care și fragmente ceramice din pastă cenușie atribuite coloniștilor străini). Notabilă este și descoperirea aici a unei săgeți în forma literei „Y” cu tub de înmănușare (Fig. II/6).

XV. În cartierul Ițcani, pe terasa pîrului Huc, pe partea stîngă, la circa 300 m de ultimele case au apărut fragmente ceramice datînd din secolul IV e. n.

XVI. Pe terasa înaltă a riului Suceava (tarla „Gostat”), amplasată în dreptul ultimelor case din Ițcani mergînd spre Rădăuți s-au găsit alături de urme de chirpic :

a) ceramică aparținind culturii Cucuteni B ;

b) ceramică atipică, care se poate atribui epocii bronzului ;

c) câteva fragmente ceramice Sintana de Mureș.

5 Pe malurile pîrului Dragomirești (Iiranița) se găsea satul Rusciori, dispărut după 1775. Vezi Teodor Balan, *Satele dispărute din Bucovina*, extras, Cernăuți, 1937, p. 12 și DRH, A, XIX, București, 1949, nr. 67, pp. 71-72.

XVII. Descoperiri interesante s-au făcut în ultimii ani și în preajma bisericii Sfinta Cruce din Pătrăuți, una din numeroasele ctitorii ale lui Ștefan cel Mare. Astfel, cu prilejul amenajării gardului de incintă a apărut material ceramic divers, fragmentele cele mai vechi încadrându-se cronologic în secolele VI-VII (fig. II/4-5). În grădina bisericii a fost descoperită ceramică medievală - secolele XIV- XVII -materializată inclusiv prin fragmente smălțuite și sgraffitate, o cahă decorată cu grifon încoronat ca și fragmente de cahle oală, cahle cu deschidere patrată și picior de montare cilindric, convexe, ca și fragmente de porțelan de Iznik.

XVIII. Pe aceeași terasă a piriului Pătrăuceanca, în vatra satului în dreptul bornei kilometrice 11 a D. C. 55, în grădina familiei Maruseac Elena s-au descoperit izolat câteva fragmente ceramice corodate, ce ar indica o locuire cu totul sporadică din epoca bronzului (?), La Tène (?)și în secolele XV-XVII.

XIX. La circa 500 m nord-nord-est de fostele grajduri ale CAP, pe terasa piriului Pătrăuceanca, astăzi mult aplatizată, alături de mici bucăți de chirpici au apărut :

- a) fragmente ceramice La Tene getice ;
- b) fragmente ceramice aparținând culturii Sintana de Mureș.

XX. Pe partea stângă a piriului Pătrăuceanca, pe pantele line ale dealului „Varnița”, ce se termină în apropierea drumului național care duce la Siret (DN 2), s-au descoperit bucăți de chirpic, un fragment de așchie din silix, atipic și o mare cantitate de ceramică ce ar putea fi încadrată cronologic epocii La Tene (cultura Poienești-Lukašovka).

XXI. La circa 100 m sud de punctul menționat, traversându-se drumul național, pe malul drept al Pătrăuceancei, pe locul numit Siliște s-au descoperit fragmente de chirpic și materiale ceramice datând din secolele XIV-XVII.

XXII. Un foarte bogat punct arheologic se află în apropierea satului Mihoveni, com. Șcheia (loc Cahla Morii). El se plasează pe terasa mijlocie de pe partea dreaptă a riului Suceava. Aici au fost întreprinse numeroase cercetări de suprafață, cu și săpături arheologice. Dintre numeroasele vestigii descoperite cu aceste prilejuri, menționăm :

- a) unelte și așchii din silix, gravettiene ;
- b) fragmente ceramice Criș ;
- c) material ceramic și litic aparținând culturii ceramicii liniare ;
- d) fragmente ceramice Precucuteni III.
- e) material ceramic Cucuteni B 1, inclusiv specia „C” ;
- f) ceramică aparținând perioadei de trecere de la neolitic la epoca bronzului (cultura Horodiștea-Foltești) ;
- g) ceramică aparținând culturii Noua ;
- h) fragmente ceramice din Hallstatt-ul timpuriu ;

6 Nicolae Ursulescu și Paraschiva-Victoria Batariuc, Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava) — 1973, în Suceava, V, 1978, pp. 89 — 106 ; Idem, Așezarea culturii ceramicii liniare de la Mihoveni (jud. Suceava), în SCIVA, 30, 2, 1979, pp. 271-284 ; Nicolae Ursulescu, Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-neoliticului din Moldova, în Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 72.

7 Determinarea întregului material litic paleolitic a fost făcută de domnul Alexandru Păunescu, pentru care îi aducem mulțumirile noastre.

i) fragmente ceramice din La Tène (sec. III-II î.e.n.) între care se evidențiază piese bastarnice ;

j) ceramică medievală din secolele XIV-XV, inclusiv acea ceramica roșietic-gălbuie atribuită Hoardei de Aur.

XXIII. Pe malul stîng al piriului Iloșleag, în apropierea drumului județean DJ 178 A, pe înălțimea „Tarna de Jos” au apărut alături de fragmente de chirpic masiv :

a) fragmente ceramice Cucuteni B, unelte din silex, topoare din silicolit (mai frecvente pe creasta dealului) ;

b) ceramică aparținînd culturii Noua ;

c) ceramică Sintana de Mureș (pe pantele dealului) ;

d) ceramică din secolele XIV-XV.

XXIV. În marginea de sud-est a satului Mihoveni, lângă ultimele case, în punctul „Siliște”, s-au găsit alături de numeroase fragmente de chirpic de mici dimensiuni :

a) ceramică aparținînd culturii Sintana de Mureș ;

b) material ceramic datat în secolele XIV-XVII.

XXV. În zona vetrei satului Mihoveni, pe malul drept al piriului Iloșleag, s-au descoperit :

a) fragmente ceramice aparținînd culturii Sintana de Mureș ;

b) material ceramic din secolele XIV-XV.

XXVI. Pe panta de sud a „Dealului Grochii”, orientat nord-sud, s-au descoperit mai multe silexuri patinate, dintre care o lamelă cu un început de trunchiere, ușor convexă, retușată, o lamă mijlocie cu creastă mediană, o așchie din silex de Nistru, toate datînd din Gravettian.

XXVII. Cu prilejul cercetărilor arheologice care s-au efectuat la Cetatea de Apus sau Șcheia au fost descoperite, alături de vestigiile feudale, trei locuințe și o groapă de uz gospodăresc care aparțineau unei așezări cucuteniene din faza A<sup>6</sup>. Tot cu ocazia acestor lucrări de pe marginea „Dealului Șeptilici” au aparut urme sporadice ale culturii Foltești, între care s-a evidențiat și un topor din silex<sup>7</sup>.

XXVIII. În marginea estică a satului Șcheia, nu departe de Cetatea de Apus, peste apa piriului Șcheianca, a fost identificată o întinsă așezare aparținînd culturii Cucuteni<sup>8</sup>.

XXIX. Un alt punct unde s-au desfășurat fructuoase cercetări arheologice este Siliștea Șcheii<sup>9</sup>. Aici au fost descoperite mai multe locuințe și trei cuptoare de ars ceramică datînd din secolele II-III e. n., iar ulterior au fost găsite și urme de locuire aparținînd culturii Sintana de Mureș. Alături de aceste niveluri de locuire mai sus menționate, cu ocazia săpă-

8 Gheorghe Diaconu și Nicolae Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960, pp. 23, 25-28, fig. 8/1 ; 10/1, 3, 5, 11, 12.

9 Ibidem, p. 27.

10 Bucur Mitrea și colab. *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în SCIV, 5, 1-2, 1954, p. 294.

11 Grigore Foiț, *Așezarea dacică de la Siliștea Șcheii* (sec. II-III e.n.), în Suceava, I, 1969, pp. 23-25 ; Idem, *Consemnări cu privire la unele descoperiri arheologice din orașul Suceava*, în Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 38. Rezultatele săpăturilor care au fost efectuate în cursul anilor 1960-1961 au văzut parțial lumina tiparului, cele din toamna anului 1969 au rămas inedite.

turilor de aici au apărut și materiale din perioada culturii Noua <sup>12</sup> și din cursul secolelor XIV-XV<sup>13</sup>.

XXX. La nord de satul Sfintu Ilie, pe malul stîng al pîriului Groapa Stînii, un afluent de dreapta al pîriului Șcheianca, la o distanță de circa 500 m sud de fostele grajduri ale CAP-ului, se află dispersate pe sol mici bucăți de chirpic și ceramică fină și nisipoasă, cenușie, aparținînd culturii Sintana de Mureș.

XXXI. Pe același mal al pîriului, la circa 100 m sud de punctul mai sus menționat, a fost descoperit un omoplat crestut, piesă care se încadrează culturii Noua.

XXXII. Pe dealul numit de localnici, nu întimplător, „Trei Movile”, se pot zări de departe profilele a trei movile de mari dimensiuni, alături de altele mai modeste, ce pot fi cel mai sigur încadrate cronologic în epoca bronzului.

XXXIII. Pe malul stîng al pîriului Șcheianca, la circa 800 m vest de confluența sa cu pîriul Groapa Stînii, pe o porțiune de terasă acolo unde terenul se prezintă sub forma unei întinse mamelonări, s-au putut identifica aglomerările de chirpic și ceramică aparținînd aproximativ la 14 locuințe din secolul al IV-lea. Alături de ceramică fină și zgrunțuroasă, s-au descoperit și câteva fragmente de funduri inelare din pastă cărămizie, care ar putea data și din perioada anterioară, respectiv secolele II-III e.n.

XXXIV. În dreptul vărsării pîriului Groapa Stînii în pîriul Șcheianca, pe malul stîng al celui din urmă, pe o suprafață relativ mică, au apărut urmele a cel puțin șapte locuințe cu ceramică La Tène (pastă cu cioruri pisate, ardere cel mai adesea incompletă, grosimi medii și mari).

XXXV. De la punctul precedent, mergînd spre est încă 500 m, pe aceeași terasă a pîriului Șcheianca, s-au descoperit pe ambele maluri ale unui mic izvor numeroase bucăți de chirpic și ceramică Sintana de Mureș. Pe terenul arabil de pe partea stîngă a acestui modest fir de apă, în zona unor stilpi de înaltă tensiune, alături de ceramică menționată au apărut și fragmente tipice aparținînd secolelor II-III e.n.

XXXVI. La numai circa 200 m sud-sud-est de punctul anterior, pe marginea aceleiași terase numită aici Siliste <sup>14</sup>, care suferă în continuare eroziuni și alunecări de teren, s-au descoperit numeroase materiale ceramice, după cum urmează :

- a) ceramică grosieră și fină aparținînd culturii ceramicii liniare ;
- b) ceramică Precucuteni III (fig. III/1,-3) ;
- c) ceramică Cucuteni B2, speciile de „bucătărie” și fină (fig. III/4-5) ;
- d) ceramică aparținînd culturii Horodiștea-Foltești (fig. II/1, III/7) ;
- e) ceramică aparținînd culturii Noua ;
- f) ceramică hallstatt-înă (fig III/7) ;

12 Este vorba de ceramică fragmentară și mai multe obiecte din bronz, piatră și os aparținînd culturii Noua, cf. Mircea Ignat, *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului și a Hallstattului timpuriu din județul Suceava*, în *Thraco-Dacia*, II, 1991, p. 136.

13 Informație Mircea Ignat. Cf. Elena Busuioac, *Ceramica nesmălțuită de uz comun din Moldova*, București, 1975, p. 46 și Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, p. 26.

14 În anul 1991 aici s-a întreprins o sămănătură arheologică cu caracter de salvare, cf. Ion Măreș, *Sondajul arheologic de la Sf. Ilie Silistei* (1991), în prezentul volum.

g) ceramică La Tène, din care se evidențiază cea bastarnică (notabil este un fund de vas cenușiu cu grafit în pastă și avînd dispuse pe verticală incizii paralele, fig. 11/3) ;

h) ceramică din secolele II-III e.n. (inclusiv picioare de fructieră) ;

i) cîteva fragmente incerte din secolele V-VII e.n.

XXXVII. Continuînd cercetarea pe această vastă terasă a piriului Șcheianca, în momentul ajungerii în dreptul bisericii cu hramul Sfîntul Ilie clitorită de Ștefan cel Mare la 1488, pe malul stîng al apei, au apărut la suprafața solului fragmente de chirpic și ceramică Sintana de Mureș, materiale care au mai putut fi observate la distanțe din ce în ce mai mari, pe o lungime de încă circa 500 m. Probabil că această așezare continua pînă în punctul Siliștea Șcheii.

XXXVIII. Cu ocazia numeroaselor cercetări arheologice efectuate la Cetatea de Scaun și în zona apropiată numită Cîmpul Șanțurilor au apărut în mai multe rînduri numeroase materiale datînd din următoarele epoci :

a) ceramică Criș (pe Cîmpul Șanțurilor), ce se poate lepa de prezenta așezării neolitice din apropiere<sup>15</sup> ;

b) ceramică linjară (pe Cîmpul Șanțurilor, în dreptul intrării în cetate), produsă după toate probabilitățile de către locuitorii din epocă ai zonei de la Șipot<sup>16</sup> ;

c) ceramică Cucuteni B, provenind de la mai multe locuințe răspîndite pe Cîmpul Șanțurilor<sup>17</sup> ;

d) ceramică din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului (cultura Foltești), în special spre marginea de sud-vest a Cîmpului Șanțurilor<sup>18</sup> ;

e) ceramică din La Tène-ul dacic, fără a forma un strat de cultură, găsită disparat mai ales în mijlocul Cîmpului Șanțurilor<sup>19</sup> ;

f) ceramică din secolele VIII-X, lucrată exclusiv cu mina, dintr-o pastă cu cioburi pisate<sup>20</sup> ;

g) ceramică medievală din veacurile XIII-XIV, care se asociază cu mai multe complexe arheologice<sup>21</sup> ;

h) diverse complexe datînd din perioada secolelor XIV-XVII<sup>22</sup>.

15 Nicolae Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea evoluției și poziției cronologice a culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, în *Suceava*, X, 1983, p. 220, cu bibliografia problemei.

16 Idem, *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova*, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, p. 70.

17 Ion Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, IV, p. 242.

18 *Ibidem*, p. 242 ; Paraschiva-Victoria Batarine, *op. cit.*, p. 838, care se referă la descoperi efectuate în anul 1903.

19 Ion Nestor și colab., *op. cit.*, p. 243.

20 *Ibidem*

21 *Ibidem*

22 Ion Nestor și colab., *Șantierul Suceava*, în *SCIV*, 4, 1-2, pp. 345-364 ; Bucur Mitrea și colab., *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 5, 1-2, 1951, pp. 278-289 ; Idem, *Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în *SCIV*, 6, 3-4, 1955, pp. 757-768 ; Ion Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava în Materiale*, IV, pp. 213-252 ; Idem, *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, V, pp. 594-604 ; Virgil Vătășianu și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VII, pp. 622-625 ; Mircea D. Matei și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, VIII, pp. 752-756.

XXXIX. În Parcul Cetății ((Platoul Cimitirului) în partea de sud-sud-est a platoului, pe un fragment de cuestă, a fost cercetată o așezare Criș unde s-au surprins „cel puțin trei faze în evoluția culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei”<sup>21</sup>, care se înscriu în etapa finală de periodizare generală a acestui mare complex cultural neolitic. În cursul cercetării, în așezare au fost descoperite și două morminte de înhumție, dintre care unul datat în aceeași perioadă<sup>22</sup>. La marginea suprafeței cercetate au fost descoperite un cimitir de incinerare din eneoliticul final<sup>23</sup> și o așezare din secolele XIV-XV<sup>24</sup>.

XL. O importantă stațiune arheologică se află în sectorul Șipot. Datorită condițiilor de viață de aici, pe fosta terasă, acum distrusă prin nivelări mecanice, de pe partea stângă a pârului Căcaina (sau Pârul Tîrgului) au existat mai multe niveluri de locuire, atestând prezența omului în diverse epoci :

a) material ceramic aparținând culturii Criș<sup>27</sup> ;

b) urme de locuire legate de o așezare a purtătorilor culturii ceramicii liniare<sup>28</sup> ;

c) ceramică Precucuteni III<sup>29</sup> ;

d) ceramică Cucuteni B<sup>30</sup> ;

e) ceramică fragmentară aparținând culturii Horodiștea-Foltești<sup>31</sup> ;

f) material ceramic aparținând culturii Noua<sup>32</sup> ;

g) ceramică La Tene<sup>33</sup> ; inclusiv material bastarnic<sup>34</sup> ;

h) ceramică și locuințe din perioada secolelor VI-VII<sup>35</sup> ;

23 Nicolae Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea evoluției și poziției cronologice a culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, în Suceava, X, 1983, p. 319 ; Idem, *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova*, în Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, p. 70.

24 Idem, *Mormintele Criș de la Suceava — „Platoul Cimitirului” în Suceava*, V, 1978, p. 8.

25 Idem, *Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova*, în Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, pp. 69-72. Materialul este până acum nepublicat, fiind prezentat doar sub forma unei comunicări la Colocviul XI al Institutului de Arheologie București (2 decembrie 1982).

26 Rodica Popovici-Baltă și Nicolae Ursulescu, *Descoperiri arheologice din secolele XIV-XV de la Suceava — Parcul Cetății în ArhMold*, IX, pp. 93-102.

27 Nicolae Ursulescu, *Contribuții la cunoașterea evoluției și poziției cronologice a culturii Starcevo-Criș pe teritoriul Moldovei*, în Suceava, X, 1983, p. 320.

28 Bucur Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 777.

29 Silvia Marinescu Bileu, *Cultura Precucuteni pe teritoriul României*, București, 1974, pp. 167-168.

30 Bucur Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 777.

31 Ibidem, fig. 22.

32 Nicolae Ursulescu, *Așezările omenești pe teritoriul Sucevei până în secolul al VI-lea*, în Suceava, III, 1973, p. 55, nota 37 și p. 50, nota 9.

33 Ibidem, p. 50, nota 9 și p. 56, nota 18.

34 Silvia Teodor, *Bastarnii pe teritoriul Moldovei*, în Suceava, III, 1973, p. 45.

35 Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963, pp. 26-27 ; Idem, *Aspecte particulare ale procesului formării orașului medieval Suceava*, în RdI, 31, 1981, nr. 12 p. 2249 ; Dan Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V-XI e.n.*, Iași, 1978, Idem, *Romanitatea carpato-dunăreană și Bizanțul în veacurile V-XI e. n.*, Iași, 1981, pp. 31-35.



l) obiecte de cult din perioada secolelor XI-XIII<sup>36</sup>;

j) diverse vestigii din secolele XIV-XVII<sup>37</sup>;

XLII. În cartierul Ana Ipătescu, cu ocazia unor lucrări edilitare, au fost descoperite nouă urne întregi și mai multe fragmente ceramice de la o necropolă dacică de incinerare, datind în secolele II-III e. n.<sup>38</sup>.

XLIII. Un alt obiectiv arheologic care s-a bucurat de o atenție deosebită a fost **Curtea Domnească**. Cu diverse prilejuri, aici și la Biserica Sfântul Ioan Botezătorul (a Coconilor, sau a Beizadelelor) din imediata apropiere, cercetările au dus la descoperiri datind din diverse epoci:

a) ceramică fragmentară aparținând culturii Cucuteni B<sup>39</sup>;

b) ceramică din epoca bronzului și un depozit de obiecte de podoaabă din bronz și chihlimbar<sup>40</sup>;

c) fragmente ceramice hallstatt-iene<sup>41</sup>;

d) ceramică fragmentară La Tène<sup>42</sup>;

e) vestigii medievale din secolele XIV-XVII<sup>43</sup>.

XLIII. În curtea bisericii Sfântul Gheorghe (Mirăuți) a fost descoperită în secolul trecut o amforă elenistică<sup>44</sup>.

XLIV. Punctul **Drumul Național** s-a bucurat și el de o binemerită atenție din partea cercetătorilor. Aici au apărut urme de viață din mai multe perioade:

a) ceramică Cucuteni, fază neprecizată<sup>45</sup>;

b) fragmente ceramice de tip Gorodsk-Usatovo<sup>46</sup>;

36 Idem, *Creștinismul la Est de Carpați de la origini pînă în secolul al XIV-lea*, Iași, 1991, pp. 171, 184; Paraschiva-Victoria Bataricu, Mugur Andronic, *Descoperiri arheologice la Suceava — contribuții la cunoașterea topografiei orașului medieval* (în prezentul volum).

37 Bueur Mitrea și colab., *Santierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în SCIV, 5, 1951, pp. 297-300; Idem, *Santierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului*, în SCIV, 6, 3-4 1955, pp. 777-779; Mircea D. Matei și colab., op. cit., p. 744-747.

38 Grigore Poit, *Cimitirul de incinerare dacic din secolele II-III e.n. de la Suceava* în Suceava, III, 1973, p. 257-263.

39 Bueur Mitrea și colab., op. cit., p. 782.

40 Lucian Chițescu, *Depozitul de obiecte de podoaabă din epoca bronzului de la Suceava*, în SCIVA, 27, 1, 1976, p. 103.

41 Fragmente ceramice hallstatt-iene au fost descoperite în curtea bisericii Beizadelelor, cf. Bueur Mitrea și colab., op. cit., p. 773.

42 Ibidem.

43 Bueur Mitrea, și colab., *Santierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în SCIV, 5, 1951, pp. 290-297; Idem, *Santierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului*, în „SCIV”, 6, 1955, p. 768-777; Mircea D. Matei și colab., *Santierul arheologic Suceava*, în *Materiale IX*, pp. 383-387; Lucian Chițescu; *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în CA, I, București, 1975, pp. 240-246; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea Domnească din Suceava*, București, 1988, pp. 130-165.

44 Mircea D. Matei, *Civilizația urbană medievală românească — Contribuții (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989.

41 Carl A. Romstorfer, *Amphorafund in Suczawa*, în JBLM, 1899, pp. 112-113, fig. 18.

45 Ion Nestor și colab., *Santierul arheologic Suceava*, în *Materiale*, V p. 607.

46 Ibidem.

c) ceramică și mai multe locuințe care prezintă stadii de refacere, datate în secolele VII-IX<sup>41</sup>.

d) vestigii din secolele XIV-XVI<sup>42</sup>.

XLV. Pe Dealul Zamca, la circa 150 m nord-vest de turnul de apă s-au descoperit :

a) ceramică aparținând culturii ceramicii liniare ;

b) material ceramic hallstatt-ian (?) ;

c) ceramică medievală din secolele XVI-XVII.

XLVI. Pe străzile Dragoș Vodă și Dohrogeanu-Gherea, cu ocazia unor lucrări edilitare a fost descoperită o vastă necropolă medievală ; inventarul funerar : fragmente de borderii și accesorii vestimentare, provenind din trei morminte se datează în a doua jumătate a secolului al XV-lea<sup>43</sup>.

XLVII. La sud de oraș, pe Dealul Tătărași, se află o movilă de mari dimensiuni (probabil din epoca bronzului), care ulterior fiind folosită ca loc de execuție a primit numele de „Movila Spinzurătorii”. Aici a fost descoperită o halebardă din secolul al XV-lea.

XLVIII. În zona amplasării actualului Spital județean, au fost identificate două morminte cu lespezi de piatră, care au aparținut populației purtătoare a culturii amforelor sferice<sup>44</sup>.

XLIX. La ieșirea din orașul Suceava, în zona bifurcației drumului spre Moara cu cel spre Frumoasa în locul Movile, se află grupate mai multe movile. În una dintre ele, cu diametrul de 25 m, fiind deranjată în urma amplasării unui punct trigonometric, au apărut mai multe morminte<sup>45</sup>.

L. Pe terasa superioară a riului Suceava, în locul numit Tarna Tîrgului, în continuarea spre Lisaura a Cimpului Șanțurilor sau descoperit :

a) ceramică fragmentară din secolul IV e.n. ;

b) fragmente ceramice de la vase de uz comun cu sau fără smalt, fragmente de cable oală și conducte pentru canalizare, bucăți de ghiulele din piatră și unelte din fier, toate din secolele XIV-XVI.

LI. În satul Tișăuți, lângă biserică, punctul „În deal la Magda”, s-a descoperit ceramică de uz comun din perioada secolelor XIV-XVII și fragmente de cable din secolele XV-XVI. Este vorba probabil de vechea vatră a satului<sup>46</sup>.

47 Trifu Martinovici și Ștefan Olteanu, Șantierul Suceava, în *Materiale*, VI, p. 692 ; Ștefan Olteanu, Realități demografice pe teritoriul Moldovei de Nord în secolele VIII-XI e.n., în Suceava, VIII, 1981, pp. 195-196 ; Mircea D. Matei, Aspecte particulare ale procesului formării orașului medieval Suceava, în *RdI*, 34, 1981, nr. 12, p. 2249.

48 Bucur Mitrea și colab., op. cit., pp. 782-784 ; Iona Nestor și colab., op. cit., pp. 607-611 ; Trifu Martinovici și Ștefan Olteanu, op. cit., pp. 687-689.

49 Paraschiva-Victoria Bătaru, Cîteva piese provenite dintr-un cimitir medieval de Suceava, în Suceava, IV, 1977, pp. 313-315 ; Grigore Foiț, Consemnări cu privire la unele descoperiri arheologice din orașul Suceava, în Suceava, XIII-XIV, 1986-1987, pp. 44-45.

50 Idem, Două morminte ale culturii amforelor sferice descoperite la Suceava, în Suceava, III, 1973, pp. 217-224.

51 Josef Szombathy, Prähistorische Recognoscierungstour nach der Bukowina im Jahre 1893, în *JBIM*, 1894, p. 19 ; Carl A. Romstorfer, Tumuli, alte Ansiedlung und Verschanzungen im Bezirke Suczawa, în *JBIM*, 1896, pp. 138-139.

52 Vasile și Eugenia Neamțu, Contribuții la cunoașterea satului Tișăuți din fostul ocol al Sucevei, în Suceava, III, 1973, pp. 119-122.

LII. În satul Ipotești, pe terasa de pe partea stângă a piriului Seliștei (tarlăua Siliște) au fost găsite alături de numeroase bucăți de chirpic și fragmente de zgură metalică :

a) ceramică bastarnică ;

b) ceramică Sintana de Mureș. Datorită prezenței și a unui fragment de buză de oală proprie culturii carpice presupunem că o parte a ceramicii cenușii de aici poate fi atribuită așezării din secolele II-III e.n. ;

c) fragmente ceramice medievale din secolele XV-XVII.

LIII. În Ipotești, la circa 100 m sud-vest de cimitirul satului, s-au descoperit, alături de chirpic un numeros material ceramic din perioada secolelor XV-XVII, între care menționăm mai multe fragmente de conducte pentru canalizare cu și fragmente de cabluri nesmălțuite cu decor geometric și vegetal (secolul XVII).

LIV. În continuarea ultimului punct, la o distanță de aproape 200 m nord, au reapărut izolat materiale ceramice puțin numeroase, aparținând culturilor Poienesti-Lukașovka (fig. II/2) și Sintana de Mureș.

LV. Pe panta înaltă din spatele casei lui Trandafir Guliciuc, amplasată pe partea dreaptă a piriului Seliște au apărut grupat unele fragmente ceramice de tradiție La Tene, care s-ar putea pune în legătură cu așezarea de la punctul LII.

LVI. În zona de sud-vest a satului Ipotești, în grădina familiei Dumitru Iladiuc s-au găsit :

a) fragmente ceramice Sintana de Mureș ;

b) ceramică din secolele XV-XVII ;

c) conducte pentru aducțiunea apei, descoperite la adâncimea de — 0,93 m față de nivelul actual de călcare și orientate nord-est — sud-est.

LVII. La ieșirea din satul Ipotești, spre Bosanci, pe panta lină a terasei superioare a riului Suceava, în apropierea drumului vicinal care duce la pădurea Rediu, s-a cercetat printr-un sondaj arheologic o așezare Criș<sup>53</sup>.

LVIII. Pe malul stâng al piriului Rediu, în locul numit „La Saivan”, alături de numeroase fragmente de chirpic au fost descoperite :

a) ceramică aparținând culturii Cucuteni, fază neprecizată ;

b) fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Noua) ;

c) material ceramic hallstatt-ian ;

d) ceramică bastarnică și getică din La Tene.

LIX. Pe malul drept al piriului Rediu, în zona alunecărilor de teren, de lângă pădurea Rediu a fost descoperit un vas lucrat cu mina, datat în secolele VI-VII<sup>54</sup>.

LX. În zona satului Bosanci, în punctul „La Pod la Rediu”, pe malul drept al piriului Rediu, de ambele părți ale drumului județean DJ 208, în urma cercetărilor arheologice s-au descoperit următoarele :

a) unelte din silex gravettien ;

53 Nicolae Ursulescu, Contribuții la cunoașterea evoluției și poziției cronologice a culturii Starčevo — Criș pe teritoriul Moldovei, în Suceava, X, 1983, p. 308.

54 Vasul a fost descoperit de Ioan Negriuc din Ipotești, care ne-a semnalat punctul respectiv. Îi aducem mulțumirile noastre.

- b) ceramică aparținând culturii Precucuteni III<sup>55</sup>;
- c) fragmente ceramice din epoca bronzului (cultura Noua);
- d) mai multe morminte din secolul IV î.e.n.<sup>56</sup>;
- f) ceramică Sintana de Mureș, dispersată.

LXI. În lunca riului Suceava, în perimetrul CET Suceava a fost găsit un topor de luptă din fier cu gaura de înmănușare transversală și cu ceafa rotundă, care se datează se secolele VIII-X<sup>57</sup>.

Analizând suma acestor informații de natură arheologică, acumulate în decursul mai multor decenii, se pot emite unele idei sintetice.

Deși săpături propriu-zise, cu puține excepții, nu s-au făcut în afara arealului orașului modern, există unele zone de locuire (Mihoveni — Carhla Morii, Sf. Ilie Seliște, Bosanci, La Pod la Rediu, Mitocul Dragomirnei — La Stratulat) unde s-au descoperit până acum numeroase și bogate succesiuni de culturi arheologice care tind să surprindă evoluții de habitat pe cuprinsul a mai multor milenii.

Firește, sînt și unele perioade mai puțin reprezentate. Secolele V-XIII reprezintă încă un interval de timp mai puțin documentat dar acest fapt are cîteva explicații logice. De exemplu ceramica din secolul V e.n. descoperită prin cercetări de suprafață, e drept mai rară, este adeseori cuprinsă în cea denumită generic Sintana de Mureș; așezările veacurilor VI-XIII sînt mai dificil de depistat prin recunoașteri de teren, fie datorită unei evidente sărăcirii cantitative a materialului ceramic față de cel din secolele II-IV e.n., fie datorită unor caracteristici ale sistemului de construcție al locuințelor sau ale terenului ales pentru ridicarea lor. Pe de altă parte, este posibil ca în condiții mai vitrege — climaterice, economice și politice — apărute în contextul migrației popoarelor, sporurile demografice să fi fost minime.

Dacă analizăm unele caracteristici ale mediului natural al zonei care ne-a preocupat, putem observa că ea prezintă o deosebit de bogată rețea hidrografică secundară, formată din afluenți de stînga și de dreapta ai riului Suceava, teritoriu care se evidențiază astfel în mod cu totul deosebit la nivelul întregului curs mijlociu și inferior al acestuia. În același timp relieful „în trepte” al unor înălțimi din preajma orașului medieval de mai tirziu, a oferit un cadru propice stabilirii diverselor așezări umane în etape istorice distincte.

Dacă unele lucrări edilitar-gospodărești au contribuit la semnalizarea unor descoperiri arheologice, este la fel de adevărat că amenajările urbane executate pînă acum ori cele ce vor urma, au distrus sau vor distruge alte vestigii ale trecutului. Din acest punct de vedere, totuși, seria „verigilor de habitat” la nivelul perimetrului sucevean se va lărgi mai mult în viitor.

Concluzionînd, în aceeași ordine de idei, ne exprimăm speranța că rodul eforturilor noastre vine în împlinirea rezultatelor de pînă acum, care au dus la formularea părerii că orașul medieval Suceava, constituit printr-un proces relativ lent dar continuu ca „tîrg de vale”<sup>58</sup>, a apărut într-o zonă deosebit de prielnică vieții umane, populată intens încă din cele mai vechi timpuri.

55 Parachiva-Victoria Batariuc, Așezarea precucuteniană de la Bosanci, (județul Suceava), în Suceava, VI—VII, 1979—1980, pp. 33—44.

56 Mircea Ignat, Descoperirile din Latene-ul timpuriu de la Bosanci, (jud. Suceava), în SCIV, 24, 3, 1973, pp. 533—535.

57 Mușur Andronic, Un topor de lupta prefeudal descoperit la Suceava, în ms.

58 P. P. Panaiteșcu, Introducere la istoria culturii românești, București, 1969, p. 282.

— Résumé —

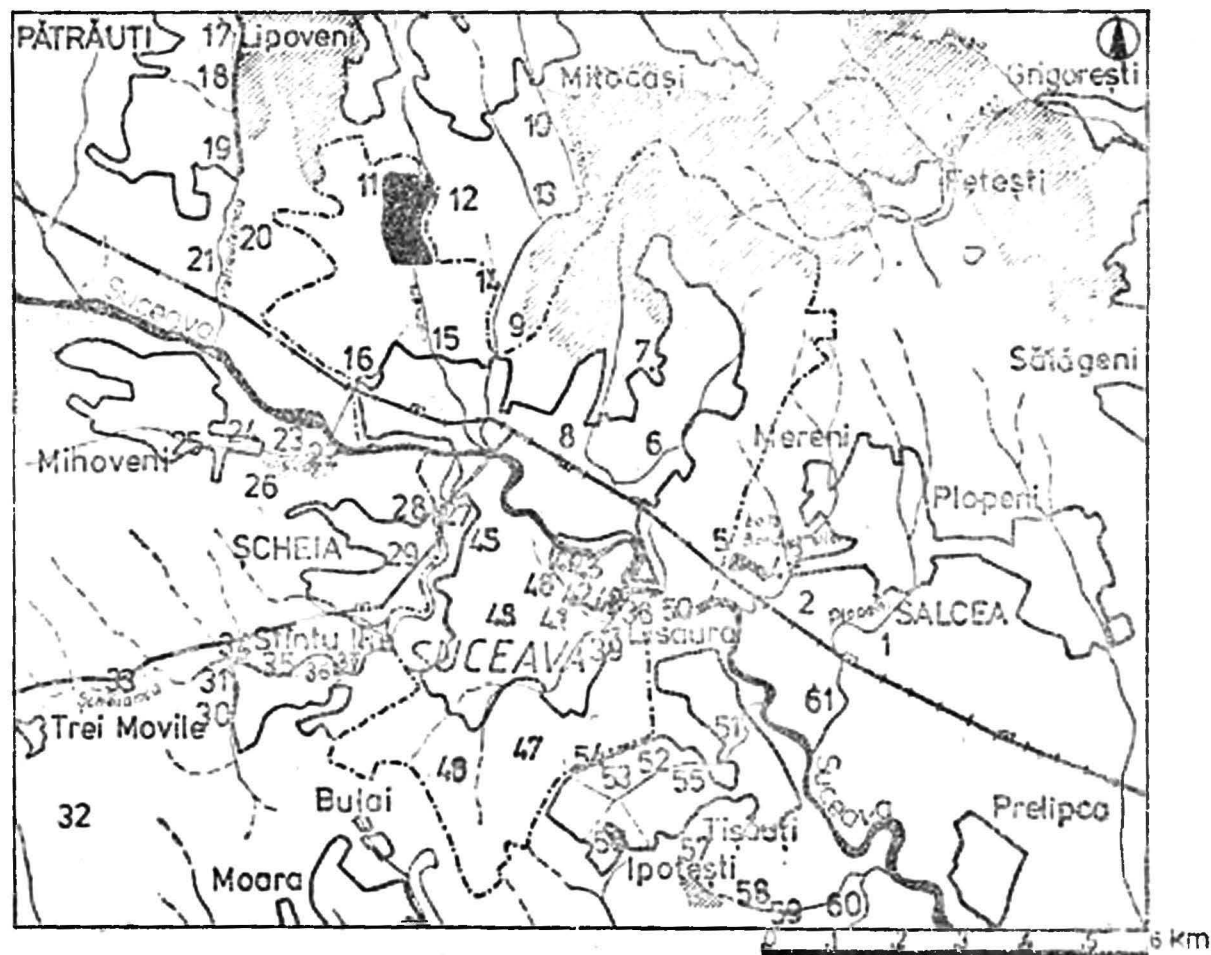
La présente étude, devenue indirectement une contribution à la réalisation du futur répertoire archéologique du département de Suceava, se constitue en un essai de reconstituer le paysage démographique des alentours de la ville de Suceava, tout le long de plusieurs millénaires.

A force d'analyser les facteurs du milieu géographique et les significations des principales découvertes archéologiques, y compris tout d'abord les traces concrètes des nombreux habitats à partir des époques les plus reculées et jusqu'au Moyen Âge, on arrive à la conclusion que la micro-zone recherchée a été intensément habitée le long de l'histoire offrant des prémisses démographiques et des avantages d'emplacement territorial qui ont favorisé la construction, dans le temps, de la ville médiévale Suceava.

EXPLICATION DES FIGURES

- Fig. I La carte des alentours de la ville de Suceava (les numéros inscrits sur la carte relient l'ordre des découvertes présentées dans le texte).
- Fig. II 1, céramique Horodiștea — Foltești (point XXXVI) ; 2, céramique bastarnique (point LIV) ; 3, céramique la Tene (point XXXVI) ; 4—5, céramique des VI—VII-e siècles (point XVII) ; 6, la pointe d'une flèche du XIV-e siècle (point XIV) ; 7, céramique Hallstattienne (point XXXVI).
- Fig. III 1—3, céramique Precucuteni III ; 4—5 céramique Cucuteni ; 6, bois du cerf présentant des traces d'usinage ; 7, céramique Horodiștea — Foltești (point XXXVI).

Fig. 1 Harta împrejurimilor orașului Suceava cu locul descoperirii citate în text.



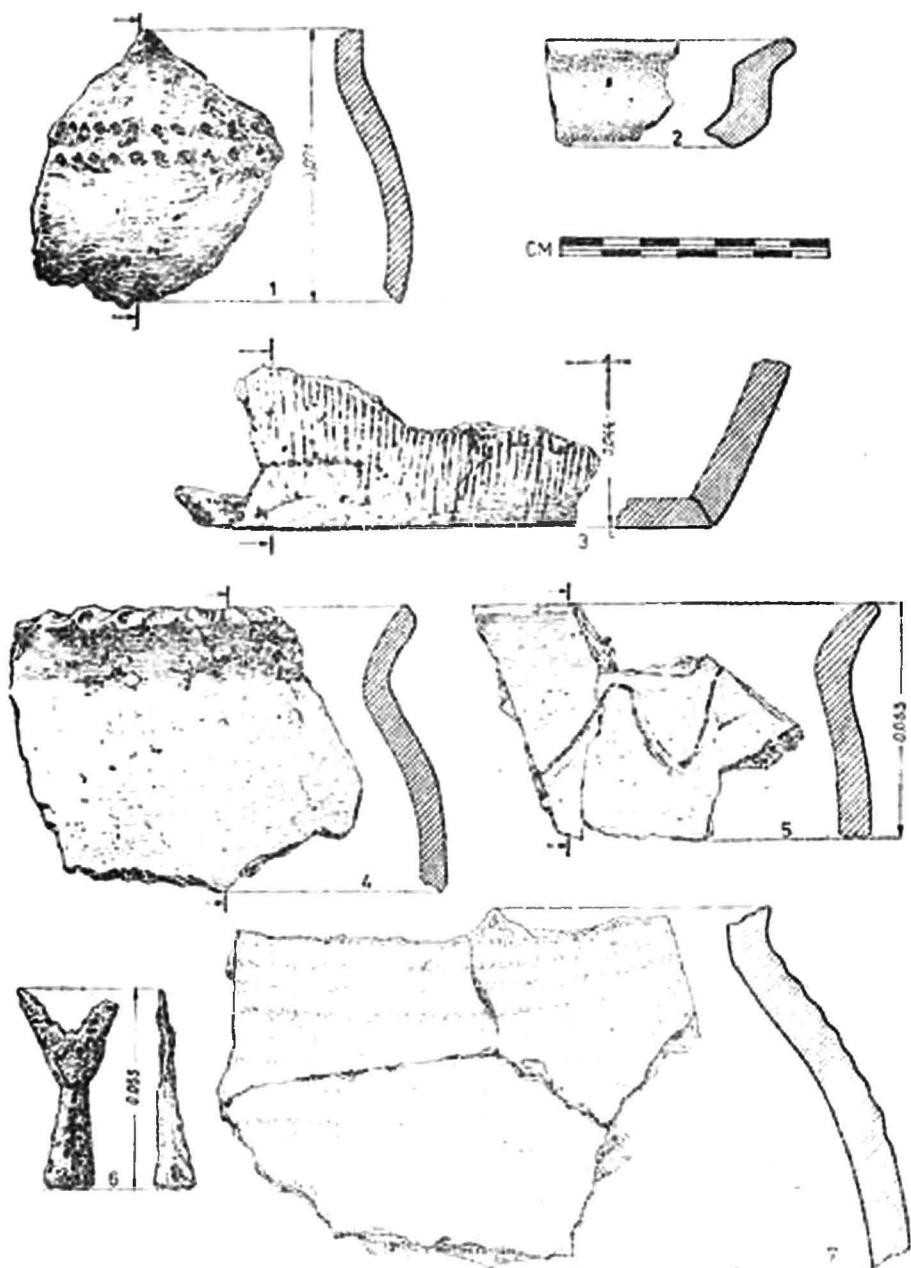


Fig. II 1, ceramică Horodișteana — Foltești punctul XXXVI) ; 2, ceramică bastarnică (punctul I.IV) ; 3, ceramică la Tène (punctul XXXVI) ; 4—5, ceramică din secolele VI—VII (punctul XVII) ; 6, săgeată din secolul XIV (punctul XIV) ; 7, ceramică Hallstatt-iană (punctul XXXVI).

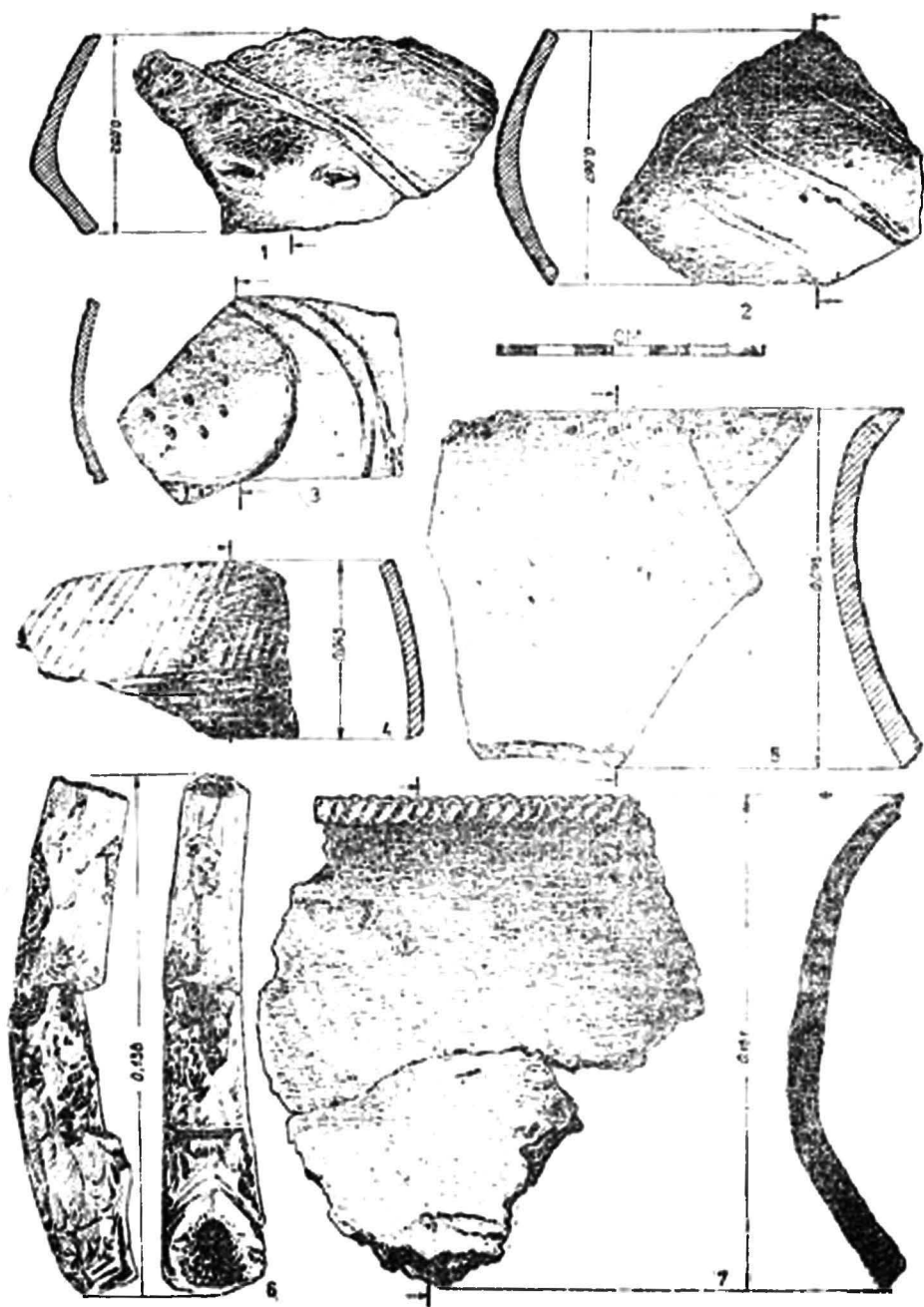


Fig. III 1—3, ceramică Precucuteni III ; 4—5, ceramică Cucuteni ; 6 corn de cerb cu urme de prelucrare ; 7, ceramică Horodiștea — Foltești (punctul XXXVI).



## STUDIUL ARHEOZOOLOGIC AL MATERIALULUI APARTINÎND CULTURII SINTANA DE MUREȘ DIN AȘEZAREA DE LA PODENI (JUD. SUCEAVA)

SERGIU HAIMOVICI  
GIANINA COMANESCU  
LUMINIȚA SCUTELNICU

Materiale arheozoologice din așezări ale culturii Sintana de Mureș de pe teritoriul Moldovei nu au fost studiate pînă acum. S-au cercetat mai amănunțit doar resturi faunistice depuse ca ofrande în mormintele din necropolele acestei culturi<sup>1</sup>. Iată de ce studiul nostru aduce date, credem destul de importante pentru caracteristicile economiei populațiilor din sec. IV e.n. aparținînd culturii respective.

Din punct de vedere geografic stațiunea Podeni Bunești a cărei faună face obiectul acestei lucrări se află la circa 5 kilometri nord de orașul Fălțiceni, în apropierea confluenței Șomuzului Mare cu pîriul Podeni. Așezarea se găsește situată pe panta de răsărit a unui deal ce privește spre pîriul ce traversează satul. Toate aceste trei formațiuni sînt cunoscute sub același nume : Podeni. Zona respectivă face parte din unitatea geomorfologică cunoscută cu numele de Podișul Sucevei și anume dintr-o parte mai joasă a acestuia, denumită Depresiunea Șomuzului Mare, drenată de acest rîu, afluent de dreapta, al Siretului. În jurul așezării înălțimile ating 300 — 350 m, iar regiunea este cu totul lipsită de păduri.

Arheologul Mugur Andronic a executat săpături în respectiva așezare pe parcursul a trei campanii, o parte a rezultatelor la care a ajuns fiind publicate într-o lucrare<sup>2</sup>. Dsa. a avut amabilitatea de a ne preda resturile faunistice găsite cu această ocazie, fapt pentru care îi mulțumim și pe această cale.

Materialul osteologic a fost studiat mai întîi pe complexe nesesi-zindu-se particularități de luat în seamă și de aceea el a fost sumat numărîndu-se un total de 1217 resturi, dintre care au putut fi determinate un număr de 1037 fragmente. Menționăm însă că resturile socotite ca nedeterminabile neputîndu-se datorită fragmentării lor excesiv, preciza genul și specia aparțin în totalitate mamiferelor, avînd în vedere structura acestui material osos.

1. Sergiu Haimovici, *Studiul resturilor faunistice depuse ca ofrandă în cimitirul de la Lețcani (jud. Iași)*, în *Arh. Mold.* VIII, 1975, p. 287—291; Sergiu Haimovici, *Studiul materialului paleofaunistic depus ca ofrande în mormintele din necropola birituală de la Mihălășeni (jud. Botoșani) aparținînd culturii Sintana de Mureș (sec. IV e.n.)*, în *Hierasus*, VII—VIII, 1988, p. 235—258; S. Haimovici, date inedite privind ofrandele depuse în necropola din sec. IV e.n.

2. Mugur Andronic, *Sondajul arheologic din așezarea de secol IV e.n. de la Podeni (jud. Suceava) în „Suceava”, Anuarul muzeului județean, XI—XII, 1984—1985 p. 397—410.*

Considerăm că, avînd la dispoziție, mai mult de 1000 fragmente determinabile, rezultatele la care am ajuns sînt destul de precise și nu aleatorii, cantitatea respectivă fiind satisfăcătoare din punct de vedere statistic.

În urma determinărilor executate atît somatoscopic cît și biometric am pus în evidență pe deoparte resturi aparținînd păsărilor, iar pe de altă parte mamiferelor, negăsindu-se alte grupe de animale.

Păsările sînt reprezentate prin găina domestică (*Gallus domestica*) cu 12 resturi osoase, cît și o altă specie, probabil sălbatică, de talie mică, cu doar două fragmente nesemnificative, încît nu a putut fi determinată. Mamiferele au 1023 fragmente care provin de la următoarele specii domestice : taurinele (*Bos taurus*), porcinele (*Sus scrofa domestica*), ovicaprinele (*Ovis* și *Capra*), calul (*Equus caballus*), ciinele (*Canis familiaris*), la care se adaugă și două sălbatice : cerbul (*Cervus elaphus*) și căpriorul (*Capreolus capreolus*).

În cele ce urmează vom da caracteristicile fiecărei specii în parte, după cum se evidențiază ele din studiul amănunțit somatoscopic și biometric pe care l-am executat.

### Găină domestică

Dintre cele 12 resturi osoase două sînt întregi un cubitus cu lungimea de 63 mm și un femur cu lungimea de 66 mm. Se constată din aceste măsurători cît și somatoscopic că sîntem în fața unei găini de talie mică, ca de altfel o formă caracteristică și pentru epoca dacică.

### Taurinele

Această specie are cantitatea cea mai mare de resturi și anume 622 fragmente, fiind reprezentate toate părțile scheletului. Resturile de coarne sînt toate fragmentare, dar se poate totuși constata că ele erau scurte și gracile încadrîndu-se în așa numitul tip *brachyceros*. Fragmentarea relativ puternică și a pieselor scheletice nu nea da posibilitatea de a executa prea multe măsurători, dar considerăm că ele sînt suficiente pentru a putea caracteriza dimensional specia. În tabelul ce urmează (tabelul 1) dăm variabilitatea și media dimensiunilor pentru această specie.

**Tabelul 1**  
**Bos taurus — Variabilitatea și media dimensiunilor (în mm)**

Segmentul osos	Dimensiuni	nr.	Var.	M
Maxilar super.	Lung. M <sup>2</sup>	3	26—28	30,91
	Lung. dinți jugali	1	132	
Maxilar infer.	Lung. molari	1	84	27,60
	Lung. M <sub>3</sub>	12	29—34	
Humerus	Lărg. epif. inf.	2	64 ; 73	66,50
	Lărg. supr. artic. inf.	4	59—71	
Radius	Lărg. epif. sup.	5	64—76	68,60
	Lărg. supr. artic. sup.	5	60—70	64,80
	Lărg. epif. inf.	6	56—72	66,00
Coxal	Diam. acetabular	4	53—59	55,50

Tibia	Lărg. epif. inf.	8	50—64	53,87
Calcaneu	Lungimea maximă	4	105—134	120,00
	Lărg. maximă	3	36—40	38,00
Astral	Lung. maximă	13	50—63	57,92
	Lărg. trohl. infer.	13	33—42	36,76
Metacarp	Lărg. epif. super.	12	42—58	47,75
	Lărg. epif. inf.	7	45—61	53,85
Metatars	Lărg. epif. super.	13	34—49	40,07
	Lărg. epif. inf.	9	44—63	50,88

Din tabel rezultă o variabilitate destul de amplă a dimensiunilor, fenomen care este tipic pentru formele primitive, neameliorate. Totuși, mediile și însuși limitele variabilității ne arată, cu toată heterogenitatea dimensională, un tip de talie mică. O caracterizare și mai precisă ne este dată de către înălțimea la greabăn calculată după patru metapodale întregi existente în materialul nostru (vezi tabelul 2).

**Tabelul 2**

**Bos taurus — Înălțimea la greabăn calculată după metapodale întregi (în mm)**

Segmentul osos	Lungimea maximă	sex	înălț. greabăn
metatars	163	femelă	974,7
metacarp	193	femelă	1030,6
metatars	208	maseul	1160,6
metatars	209	femelă	1116,0

media înălțimii la greabăn 107 cm.

Se remarcă din același tabel preponderența femelelor, cit și lipsa castraților.

O altă problemă care poate fi rezolvată satisfăcător este aceea a virstei de sacrificare a indivizilor de taurine luind în considerație apariția diversilor dinți jugali, cit și erodarea dentiției definitive. Din 20 de indivizi pentru care această virstă a putut fi apreciată se constată că 7 deci cam 1/3 erau tineri și adulți, dar nici unul sub un an, iar 13 deci 2/3 de acum maturi, cei mai mulți dintre ei avind între 5 și 10 ani, adică sacrificați tocmai în perioada de optimum de exploatare economică.

### Porcinele

Ele se situează după taurine, cu un număr de 214 fragmente osoase a căror fragmentare este chiar mai puternică decât a celorlalte specii de mamifere. Totuși s-au putut executa un oarecare număr de măsurători care sint trecute sintetic în tabelul 3.

Conform cifrelor tabelului 3, cit și somatoscopie se apreciază că porcul de la Podeni era de talie relativ mică avînd un bot alungit, caracter de primitivitate. Pe baza unui radius întreg, cu o lungime de 144 mm, se estimează o înălțime la greabăn de 57 cm.

Vîrsta de sacrificare aduce un tablou cu totul aparte.

**Tabelul 3**

**Sus scrofa domestica — Variabilitatea și media dimensiunilor (în mm)**

Segmentul osos	Dimensiuni	nr.	Var.	M
Maxilar super.	Lung. M <sup>3</sup>	2	29 ; 32	
Maxilar infer.	Lung. simfizei	4	60—82	65,50
	Lung. M <sub>1</sub>	16	28—33	31,25
Omoplat	Lung. cap artic.	2	29 ; 31	
	Lung. cavit. artic.	2	27 ; 28	
	Lărg. min. git	2	18 ; 19	
Ihumerus	Lărg. epif. inf.	5	34—37	35,20
	Lărg. supr. artic. infer.	5	28—33	29,60
Radius	Lărg. epif. super.	6	23—27	25,50
	Lărg. epif. infer.	1	30	
Coxal	Diam. acetabular	1	31	
Calcaneu	Lung. maximă	1	65	

Se constată că numărul indivizilor sacrificați la vîrstă tînără și adultă este de 12, dintre ei 6 avînd de-acum aproximativ 22 luni; cei maturi îi întrec însă pe primii fiind în număr de 15, dintre care 7 cu o vîrstă de 2—3 ani. Astfel cei mai mulți indivizi erau tăiați la o vîrstă relativ înaintată pentru porcine, adică între 22 luni și aproape 3 ani. Noi credem că această situație s-ar datora faptului că, așa cum am văzut, locuitorii așezării de la Podeni aveau un tip de porc primitiv, care prezenta o creștere lentă, asemănătoare cu strămoșul sălbatec, atîngînd mărimea și greutatea optimă pentru sacrificare mult mai tîrziu decît la rasele actuale ameliorate.

### Ovicaprinlee

Cornutele mici au o cantitate de resturi mai joasă decît a celor două specii sus citate, ele cifrindu-se la 144 piese. Se știe că diagnoza diferențială pe material osos între genurile *Ovis* și *Capra* este foarte dificilă, pentru anumite segmente osoase, chiar imposibilă, mai ales atunci cînd ele sînt fragmentare. Am putut da această diagnoză doar pentru 21 piese dintre care 20 aparțin lui *Ovis* și doar una genului *Capra*, deci aceasta din urmă este foarte rară raportul fiind, în principiu, de 20/1. Materialul pentru care diagnoza de gen a fost imposibilă l-am trecut într-o grupare artificială pe care am denumit-o ad hoc „ovicaprine”; dat fiind penuria genului *Capra* este evident că aproape în totalitate acest material aparține lui *Ovis* și caracteristicile sale metrice vor reflecta particularitățile acestui igen.

Tabelul 4

Ovicaprinae — Variabilitatea și media dimensiunilor (in mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	Ovis		Capra „ovicaprine“		M
		nr.	Var.	nr.	Var.	
Maxilar super.	Lung. M <sup>3</sup>			1	21	
Maxilar infer.	Lung. dinți jugali			3	69—75	72,33
	Lung. molari			3	49—52	50,33
	Lung. M <sub>1</sub>			7	22—30	24,57
Radius	Lărg. epif. super.	1	31	1	29	
Tibia	Lărg. epif. inf.			6	25—28	26,66
Metatars	Lărg. epif. sup.	2	26; 27			
	Lărg. epif. inf.	1	23			
Metacarp	Lărg. epif. sup.			1	19	

Este evident că pentru genul *Capra* nu putem da nici o caracterizare morfologică și biometrică, singurul lucru cert este faptul că există și ea în așezarea de la Podeni.

În ceea ce privește *Ovis* putem afirma că masculii prezentau coarne nu prea puternice și printre femele se găseau exemplare acornute. Materialul abundent de ovine găsit ca ofrande în mormintele din necropolele aparținând culturii Sintana de Mureș au evidențiat însă și femele cornute<sup>3</sup>. După un metatars întreg de la Podeni cu lungimea de 139 mm s-a estimat o înălțime la greabăn de 63,1 cm; multiplele măsurători pe metapodele din necropole<sup>4</sup> au dat o talie în jur de 60 cm, deci ovine relativ mici, fapt evidențiat și în datele cuprinse în tabelul 4.

În ceea ce privește vârsta de sacrificare ea s-a putut stabili pentru 19 indivizi. Dintre aceștia 7 exemplare sînt nemature, dar cele mai multe adulte, adică de aproape doi ani. Cele 12 mature au vârste diferite, dar se remarcă 4 indivizi de peste 7—8 ani, adică aproape depășind limita superioară a vârstei zootehnice de exploatare.

### Calul

Cantitatea de resturi ce-i aparține este de doar 30, dar fragmentarea lor este tot atît de înaintată ca și la celelalte specii de importanță economică directă. S-au putut executa unele măsurători pe care le-am trecut în tabelul 5.

Tabelul 5

*Equus caballus* — Variabilitatea și media dimensiunilor (in mm)

Segmentul osos	Dimensiuni	nr.	Var.
Maxilar infer.	Lung. dinți jugali	1	165
	Lung. molari	1	79

3. Vezi lucrările de la nota 1.

4. Idem.

Omoplat	Lung. cap artic.	1	85
	Lung. cavit. artic.	1	55
	Lărg. min. gît	1	60
Humerus	Lărg. epif. infer.	1	72
	Lărg. supr. artic. inf.	1	68
Radius	Lărg. epif. sup.	1	77
	Lărg. supr. artic. sup.	2	(67) ; 72
Astragal	Lungimea maximă	4	59
	Lărg. maximă	1	59
	Lărg. feței artic.	1	49
Falanga I	Lung.	1	85
	Lărg. epif. sup.	—	—
	Lărg. epif. inf.	1	43
	Lărg. min. diaf.	1	33
Falanga II	Lung.	2	49 ; 50
	Lărg. epif. sup.	2	54 ; 56

Fragmentarea resturilor, cit și lipsa unor formațiuni semnificative ne împiedică să dăm relații despre morfologia calului de la Podeni. Dimensional se pare că era de mărime mijlocie. După dentiție se apreciază resturi de la un individ de 4—5 ani, cit și de la altul mult mai bătrîn, cam de 15—18 ani.

### Ciinele

Această specie fără importanță economică directă este reprezentată prin 9 piese osoase, dintre care trei sînt resturi de craniu și anume : un fragment mic de craniu neural, cu totul ne semnificativ, o porțiune de craniu facial la care botul nu apare excesiv de lung și somatoscopic îl apreciem ca provenind de la un individ de talie mijlocie și un fragment de maxilar inferior, de asemenea nemăsurabil, dar care ar aparține unui exemplar relativ mare. Singurul os care s-a putut dimensiona este o tibie întreagă, cu lungimea de 216 mm, după care se aproximează o înălțime la greabăn de 63 cm. Apreciem deci că se găseau la Podeni ciini de talie medie și mare.

### Cerbul și căpriorul

Aceste două specii sălbatice sînt singurele din această categorie a căror resturi au fost găsite la Podeni.

Cerbul este reprezentat prin trei resturi dintre care două sînt fragmente de corn, unul dintre ele arătînd că provine de la un individ doborît ; a treia piesă este un centrotars cu lărgimea maximă de 43 mm. Ambele fragmente de corn prezintă urme de cioplire.

Căpriorului îi aparține un singur rest, un fragment de frontal cu cornul respectiv (deci tot un individ doborît), care este retezat chiar de la bază.

\*

\*                      \*

Din studiul amănunțit, somatoscopic și biometric, surprinderea anumitor caractere ale speciilor studiate, cit și din calcularea frecvenței spe-

ciilor de mamifere (vezi tabelul 6) putem desprinde particularități ale economiei locuitorilor stațiunii, caracteristici, ocupațiuni și obiceiuri ale populației umane din așezarea de la Podeni.

**Tabelul 6**

**Frecvența speciilor de mamifere în fragmente și indivizi prezumați**

S p e c i a	Fragmente		Indivizi	
	nr. abs.	%	nr. abs.	%
<i>Bos taurus</i>	622	60,80	56	42,42
<i>Sus scrofa domestica</i>	214	20,91	42	31,81
Ovicaprinae ( <i>Ovis</i> et <i>Capra</i> )	144	14,07	24	18,18
<i>Equus caballus</i>	30	2,93	5	3,78
<i>Canis familiaris</i>	9	0,87	3	2,27
<i>Cervus elaphus</i>	3	0,29	1	0,75
<i>Capreolus capreolus</i>	1	0,09	1	0,75
<b>Total</b>	<b>1 023</b>		<b>132</b>	

Se poate constata mai întâi că vânătoarea (speciile sălbatice reprezintă 0,38% din fragmente și 1,51% din indivizi) avea o importanță înfrimă, executându-se probabil doar sporadic. Cele două specii sălbatice, cerbul și căpriorul sînt animale comestibile, deci această ocupație avea un caracter alimentar, nici un animal vînat eventual pentru blană nefigurind printre resturile găsite în așezare. Fiind specii de talie mare desigur carnea lor contribuia totuși, într-o mică măsură, la asigurarea necesităților de proteine animale, dar probabil mai importante erau subprodusele furnizate, în primul rînd coarnele, cit și pieile și chiar oasele folosite pentru executarea de unelte, obiecte și îmbrăcăminte.

Considerăm că creșterea animalelor (inclusiv găina domestică) era o ocupațiune de prim ordin, poate chiar mai importantă decît agricultura, considerînd numărul mare de resturi osoase descoperite.

Pe primul loc se așează cornutele mari, luînd în considerare atît frecvența lor, cit și talia specifică. Ele erau folosite mai întîi în scopuri utilitare și dată fiind, în cadrul adulților și maturilor, preponderența evidentă a elementului femel, pentru producția de lapte (cit și a produselor acestuia). Lipsa sau mai degrabă penuria castraților, ne arată o mai mică întrebuințare a lor pentru diverse tipuri de munci și este posibil ca această caracteristică să arate și o agricultură mai puțin dezvoltată. Desigur prin sacrificarea lor se obținea carnea care era pentru populația așezării sursa principală de proteină animală. Ținem să evidențiem faptul foarte clar că prin frecvența lor, cit și prin talia lor specifică mare taurinele, deci carnea de vită acoperea mai mult de jumătate din necesitățile populației pentru acest aliment.

Porcinele au o frecvență mai joasă, dar și o talie mai mică decît aceea a taurinelor. Ele sînt crescute evident pentru carne și grăsimi, dar rolul

lor în acoperirea necesităților de proteine animale era clar cu mult inferior celui a cornutelor mari ; furnizau însă grăsimea, cu totul necesară pentru o economie în care uleiurile vegetale erau deloc sau încă foarte puțin utilizate.

Cornutele mici (trebuie să luăm în considerare doar ovinele, capra neavînd nici un rol economic) se găsesc pe locul al treilea. Erau și ele ținute, ca și taurinele, mai întii pentru scopuri utilitare ca furnizoare de lapte, dar concomitent și de lînă. Odată cu sacrificarea contribuiau, cu o cotă scăzută, la completarea necesităților de proteine animale, considerînd frecvența, dar mai cu seamă talia lor specifică mică.

Calul era evident folosit pentru necesități utilitare multiple și probabil (resturile prea puține nu ne permit să aducem precizări) că aceiași indivizi erau întrebuințați pentru călărie, cărăușie, cărat poveri, neexistînd tipuri diferențiate pentru un anume scop. Gradul de fragmentare a resturilor sale ne face să credem că era folosit și în alimentație și dacă este așa, considerînd talia sa specifică, cantitatea de proteine furnizate nu era deloc neglijabilă, poate chiar mai mare decît cea dată de ovicaprine.

Este necesar să amintim și de găina domestică. Resturile ei foarte puține (12 fragmente), cit și talia specifică foarte mică în raport cu aceea a mamiferelor domestice, ne conduce a conchide că rolul ei economic era cu totul neglijabil. Să nu uităm însă că pe lingă carne ea mai furnizează și ouă.

Toate speciile domestice prin sacrificare fac să se obțină de la ele o serie de subproduse — coarne, piei, oase, care într-o economie relativ primitivă au un rol destul de mare în acoperirea unor nevoi de prim ordin, ele asigurînd materia primă a unei industrii casnice importante.

Așa cum s-a constatat speciile domestice găsite în materialul arheozoologic de la Podeni sînt reprezentate prin tipuri primitive, neameliorate, de talie mică și cu o rentabilitate foarte scăzută. Credem deci că economia animalieră a locuitorilor așezării era în mare parte de subsistență, surplusul care ar fi putut fi obținut pentru operațiunile de schimb fiind destul de neglijabil.

Populația din așezarea de la Podeni, considerînd că în materialul faunistic apare găina domestică și porcinele sînt relativ frecvente, o putem considera cu un grad înalt de sedentarism. Lipsa unui interes pentru vînătoare ar arăta de asemenea caracterul ei nebelicos. Dealtfel, tabloul arheozoologic din această așezare se aseamănă foarte bine cu cel al unor stațiuni din sec. II—III e.n., confirmînd caracterul de continuitate al populației din zonă.

---

5. Sergiu Haimovici, Cristina Panove, *Studiu arheozoologic asupra materialului provenit din stațiunea din sec. II—III e.n. de la Vladiceni (jud. Neamț) în Thraco-Dacia*, XI, 1990, p. 253—262.



— Résumé —

La station de Podeni este située    5 km de la ville de Fălticeni sur l'unit   géomorphologique nom    e le plateau de Suceava, dans sa portion basse, la dépression drain    e par la rivière de   omuzul Mare. On a déterminé un nombre de 1037 fragments appartenant à sept espèces domestiques à savoir : la poule, les taurins, les porcins, le mouton, la chèvre, le cheval et le chien et deux sauvages : le cerf et le chevreuil. On a fait un étude somatoscopique et biométrique de chaque espèce (tableaux 1—5) et on a calculé leur fréquence (tableau 6). On constate que la chasse s'exécutait sporadiquement et l'occupation de base était l'élevage surtout de grand bétail. La population humaine avait un caractère stable.

EXPLICA  IA FIGURILOR

Planche I. 1. — *Bos taurus* : serie des m  tapedales ; 2. — *Gallus domestica* : fémur ; 3. — *Canis familiaris* : mandibule fragmentaire ; 4. — *Canis familiaris* : crâne facial fragmentaire ; 5. — *Capreolus capreolus* : fragment de n  urocr  ne provenant d'un individu abattu ; 6. — *Ovis aries* : fragment de cr  ne d'une femelle acornue.

Planche II. — 1. — *Equus caballus* : mandibule fragmentaire ; 2. — *Sus scrofa domestica* : omoplate et radius ; 3. — *Bos taurus* : corne de type brachyceros.



Planşa I. 1. — *Bos taurus* : serie de metapodale ; 2. — *Gallus domestica* : femur ; 3. — *Canis familiaris* : mandibulă fragmentară ; 4. — *Canis familiaris* : craniu facial fragmentar ; 5. — *Capreolus capreolus* : fragment de neurocraniu de la un individ doborât ; 6. — *Ovis aries* : fragment de craniu de la o femelă acornută.



Planșa II. 1. — *Equus caballus* : mandibulă fragmentară ; 2. — *Sus scrofa domestica* : omoplat și radius ; 3. — *Bos taurus* : corn de tip brachyceros.

## DESCOPERIRI ARHEOLOGICE LA SUCEAVA — CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA TOPOGRAFIEI ORAȘULUI MEDIEVAL

PARASCHIVA VICTORIA BATARIUC,  
MUĞUR ANDRONIC

De-a lungul anilor în Suceava s-au descoperit numeroase și semnificative vestigii arheologice, unele de o mare însemnătate, care au contribuit la o mai bună cunoaștere a vechiului oraș.<sup>1</sup>

Suceava modernă ne-a lăsat puține nederanjate din orașul medieval, ea ridicându-se în mare parte peste vestigiile așezării feudale. În acest context, lucrările edilitare efectuate în ultimii ani în zona centrală a orașului, dar nu numai aici, au dus la descoperirea a noi și bogate urme arheologice, care nuanțează o dată în plus cunoștințele noastre despre topografia așezării medievale de la Suceava. Prezentarea tocmai a acestor descoperiri fortuite, făcute cu ocazia lucrărilor edilitare constituie subiectul lucrării de față.

<sup>1</sup> K. A. Romstorfer, *Cetatea Sucevii descrisă pe temeiul propriilor cercetări făcute între anii 1895—1904*, București, 1913, Rudolf Gassauer, *Teracote sucevene*, în BCMI, XXVIII, 1935, p. 145—164; Ion Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în SCIV, 4, 1953, p. 335—387; Bucur Mitrea și colab., *Șantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului*, în SCIV, 5, 1954, p. 257—315; Idem, *Șantierul arheologic Suceava — Cetatea Neamțului*, în SCIV, 6, 1955, p. 753—810; Ion Nestor și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IV, p. 239—280; Idem, *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, V, p. 593—618; Trifu Martinovici, Ștefan Olteanu, *Șantierul Suceava*, în Materiale, VI, p. 679—696; Virgil Vătășianu și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VII, 609—630; Mircea D. Matei și colab., *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, VIII, p. 741—760; Idem, *Șantierul arheologic Suceava*, în Materiale, IX, p. 373—400; Elena Busuioc Șanțul de apărare al orașului Suceava din sec. al XV-lea, în Materiale, IX, p. 401—406; Gh. Diaconu și N. Constantinescu, *Cetatea Șcheia*, București, 1960; Mircea D. Matei, *Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava*, București, 1963; Mărioara Nicoreșcu, *Noi descoperiri de ceramică ornamentală din secolele XV—XVI la Suceava*, în Arh. Mold, IV, p. 317—325; Idem, *Cuptoare de ars ceramică din secolele XIV—XV de la Suceava*, în SCIV, 16, 1965, p. 97—112; Radu Popa, *O casă domnească din secolul al XV-lea lângă cetatea Sucevei*, în SCIV, 20, 1969, 1, 1969, p. 43—65; Mircea D. Matei, Al. Rădulescu, Al. Artimon, *Bisericile de piatră de la Sf. Dumitru din Suceava* în SCIV, 20, 4, 1969, p. 541—565; Lucian Chițescu, *Cercetări arheologice la Curtea Domnească din Suceava*, în CA, I, București, 1975, p. 245—256; Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, *Observații asupra stratigrafiei Curții Domnești de la Suceava*, în Suceava, IV, 1977, p. 105—117; Idem, *O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în SCIVA, 28, 4, 1977, p. 553—576; Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Mărturie de civilizație medievală românească. O casă a domniei și o sobă monumentală de la Suceava din vremea lui Ștefan cel Mare*, București, 1979; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Cetatea de Scaun și Curtea Domnească din Suceava*, București, 1988; Mircea D. Matei, *Civilizație urbană medievală românească. Contribuții (Suceava pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, 1989 etc.

I. Pe strada Curtea Domnească, peste drum de biserica Sfântul Dumitru, în șanțul de fundație al blocului nr. 11, tronson B (fig. 1), au apărut numeroase materiale arheologice. Condițiile obiective în care s-a făcut cercetarea nu au permis decât obținerea unor observații foarte sărace. La adâncimea de 1,80 m față de nivelul actual al străzii, a apărut o aglomerare masivă de chirpic ars la roșu, cărbune de lemn, numeroase pietre calcinate, fragmente ceramice, cuie. Peste această aglomerare cu o grosime de circa 0,40 m, întinsă uniform pe lungimea de 9,20 m, se găsea un strat de pământ galben cu o grosime ce varia între 0,18—0,20 m, având la partea superioară un al doilea strat de chirpic ars, cărbune, piatră calcinată, fragmente ceramice, cu o grosime de aproximativ 0,35 m, acoperit la rîndul său de un alt strat de lut galben, suprapus de o custă de mortar. A doua aglomerare de chirpic și stratul superior de lut au fost deranjate de un zid din piatră legată cu mortar de var cu cărămidă pisată, de proastă calitate, friabil, cit și de cîteva gropi moderne.

Aglomerarea inferioară de chirpic aparținea unei locuințe de suprafață, cu laturile lungi orientate nord-sud. Prezența masivă a cărbunelui de lemn, a fragmentelor de tencuială din lut amestecat cu pleavă avînd imprimate pe o față amprente birnelor pe care a fost aplicată, iar cealaltă fiind netezită cu grijă, a numeroaselor pietre calcinate și a cuielor pentru șită indică faptul că această locuință avea inițial pereții din lemn acoperiți cu lut, pe o temelie din piatră<sup>2</sup> și un acoperiș din șindrilă. Existența sobei era indicată de prezența, grupată în partea de nord a locuinței a unei mari cantități de fragmente de cahle și de bucăți masive de lipitură de lut amestecat cu nisip cu granulație medie, provenind de la corpul sobei. Fragmentele de cahle recuperate aparțin la două tipuri constructive, ambele fiind folosite la alcătuirea corpului propriu-zis al sobei: cahle oală, cu fața patrată, deschisă și cahle convexe, în formă de bulb<sup>3</sup>. Cahlele oală se încadrează în două variante — cahle cu fața pătrată deschisă, mărginită de un chenar lat, cu piciorul de montare tronconic<sup>4</sup> și cahle cu fața patrată, deschisă, mărginită de un chenar mai puțin lat, cu piciorul de montare cilindric<sup>5</sup> (fig. 6/5). Prezența unei mari cantități de lut din care unele fragmente purtau urme de modelare, ne face să presupunem că soba din această locuință se încadrează în grupa celor cu un corp cilindric format dintr-o carcasă din lut, în care, din loc în loc, sînt implantate

2 Acest tip de construcție se întâlnește la casa din zona „B” de pe Cîmpul Șanțurilor, cf. Trifu Martinovici, Ștefan Olteanu, *op. cit.*, p. 683—684.

3 Cahle asemănătoare au fost descoperite la Baia, cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, vol. I, Iași, 1980, p. 135—136, fig. 109/3, 4; *Idem*, vol. II, Iași, 1984, p. 237, fig. 106/4-6.

4 Acest tip de cahlă este cel mai frecvent utilizat în secolele XIV—XV, fiind descoperit la Rîmnicu Vilcea (Elena Busuioc, *Vestigiile feudale de la Rîmnicu Vilcea*, în *Buridava*, 3, 1979, Rîmnicu Vilcea, p. 24—28), Țirgu Neamț (Lia Bătrîna și Adrian Bătrîna, *Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia (jud. Suceava)*, în *Suceava*, XI—XII, 1984—1985, p. 148, nota 3), Suslănești (Dinu V. Rosetti, *Vestigiile feudale de la Saslănești*, (jud. Argeș), în *BMI*, 2, 1972, p. 36—37, fig. 9—10), Curtea Domnească de la Suceava (Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 247), vechea mănăstire a Humorului (Elena Busuioc, *Noi date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în *Suceava*, V, 1978, p. 178—179), Baia (Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. I, Iași, 1980, p. 130, fig. 101/3-6).

5 Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.* p. 131, fig. 102/6; 103/1,2.

un număr redus de cahle oală și cahle convexe<sup>6</sup>. Alături de fragmentele de cahle au fost descoperite și fragmente ceramice, aparținând vaselor de uz comun : oale, castroane, capace. Toate aceste vase au fost lucrate din pastă ușor aspră, cu nisip cu bobul mijlociu, bine frământată, omogena, arsă oxidant. Oalele au un profil variat (fig. 2/4, 6, 8, 10). Fragmentele de castron provin de la exemplare cu pereții groși, buza dreaptă, îngroșată, răsfrintă la exterior (fig. 3/5). Toate formele ceramice se datează în a doua jumătate a secolului al XV-lea.<sup>7</sup>

Această locuință, cu pereții din lemn acoperiți cu lut, zidită pe o temelie din piatră și avind la interior un sistem de încălzire evoluat — soba din cahle — frecvent utilizat în mediul urban, situată în apropierea Curții Domnești, unde în urma cercetărilor anterioare au mai fost descoperite case lucrate în aceeași tehnică și avind aproximativ același tip de inventar,<sup>8</sup> a fost probabil incendiată, împreună cu celelalte construcții din zonă, în timpul campaniei din vara anului 1476, întreprinsă de sultanul Mehmed II în Moldova.<sup>9</sup>

După acest incendiu, resturile locuinței au fost nivelate, acoperite cu un strat de lut galben, deasupra ridicându-se o a doua locuință, care a suprapus-o parțial pe prima, plasată cu circa 3 m mai la sud decât cea veche. Cea de a doua locuință avea și ea laturile lungi orientate nord-sud și a fost construită în același mod cu precedentă. Lungimea locuinței era de circa 7,40 m. Pe latura de sud se afla soba, identificată aici prin prezența unei mari cantități de fragmente de cahle și a unor bucăți de lut modelat, provenind de la carcasa sobei. Fragmentele de cahle aparțin tipului de cahle oală, cu fața deschisă, patrată, încadrată de un chenar lat și avind piciorul de montare tronconic. Alături de fragmentele de cahle s-au descoperit și fragmente de la un vas cu pereții groși de 27—30 mm, avind interiorul acoperit cu funingine. Este de presupus că acest vas servea drept horn.<sup>10</sup> Pe lângă fragmentele de cahle s-au mai recuperat și fragmente de vase de uz comun — vase de bucătărie și veselă. Din categoria vaselor de bucătărie sint prezente oala (fig. 2/2, 3) și oala cu toartă,

6 Sobe asemănătoare au fost reprezentate în fresca din casa canonienului domului sfânt Ștefan din orașul Konstanz, datind de la începutul secolului al XIV-lea, cf. Rosemarie Franz, *Der Kachelofen. Entstehung und kunstgeschichtliche Entwicklung vom Mittelalter bis zum Ausgang des Klassizismus*, Graz, 1969, p. 16—17, fig. 4, 5. Vezi și sobele țărănești din Stiria, păstrate la Muzeul de Artă Populară din Graz, Rosemarie Franz, *op.cit.*, fig. 23, 24. S-au făcut și încercări de reconstituire grafică a unor sobe cu corpul dintr-o carcasă din lut, în care erau implantate cahle de diferite tipuri, cum ar fi soba din casa de orașean de la Rimnicu Vilcea (Elena Busuioc și arh. Monica Mărgineanu Cârstoiu, *Mittelalterliche Kachelofenarten in den rumänischen Fürstentümern (XIV—XV Jahrhundert*, în *Dacia*, N.S., XXIII, 1979, fig. 11) sau cea din palatul royal din Buda, datind la sfârșitul secolului al XIV-lea (Boldizsár Péter, *Gótikus káphacsompek az ujjabb budavári ásátás leletanyagából*, în *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*, 1988/1, Szeged, 1989, p. 104—105, fig. 19).

7 Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova*, București, 1975, p. 49—64.

8 Gh. Diaconu, *Observații cu privire la urmele vechiului Țirg al Sucevei în vremea marilor asedii otomane și polone din secolul al XV-lea*, în *SMIM*, I, 1956, p. 267—284.

9 Croniclele slavo-române din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan. Ediție revizuită și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 18, 34, 50, 63.

10 Piese similare au fost descoperite la Baia, cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepteia, *op. cit.*, p. 138, fig. 110/2, 3 și Lia Bătrina și Adrian Bătrina, *op. cit.*, p. 149.

de mici dimensiuni<sup>11</sup> (fig. 4/1). Vesela este reprezentată de fragmente de diverse tipuri de străchini cu fund inelar, fiind prezentă și o formă de strachină-farfurie cu buza lată, dispusă aproape perpendicular pe pereții care prezintă o curbura accentuată<sup>12</sup> (fig. 3/7). Tot aici a fost găsit și un fragment de strachină cu picior inelar, lucrată din pastă foarte fină, acoperită cu angobă albă și smalt verde în două nuanțe, decorată cu o îmbinare de palmete cu motive liniare realizate în tehnicile sgraffito și champleve (fig. 4/6). Prezența pe inelul străchini a două orificii pentru suspendare dovedește că aceasta era utilizată la decorarea interiorului unei încăperi, procedeu întâlnit și astăzi în unele zone ale țării. Alături de aceste fragmente ceramice databile în a doua jumătate a secolului al XV-lea s-au mai găsit și câteva fragmente ceramice atipice, aparținând categoriei atribuită populației alogene, lucrată din pastă fină, cu nisip cernut, de culoare cenușie uniformă, care se datează în a doua jumătate a secolului al XIV.<sup>14</sup> Prezența acestor fragmente dovedește existența în zonă a unui nivel de locuire anterior secolului al XV-lea. Se pare că această a doua locuință a fost distrusă în urma incendiului din anul 1485, în urma campaniei întreprinsă de sultanul Bayezid II în Moldova<sup>15</sup>. Resturile acestei locuințe au fost nivelate și peste ele s-a ridicat o construcție din piatră în cursul secolului al XVII-lea, după cum o indică o monedă poloneză din aramă emisă în timpul domniei lui Ioan II Cazimir (1648—1668), descoperită în mortarul zidului.

II. Tot în această zonă, la nord-vest de resturile celor două locuințe, la adâncimea de 0,90 m față de nivelul actual de călcare, în peretele nordic al șanțului de fundație, s-a profilat o groapă în formă de sac, în care se găseau numeroase fragmente din tablă de cupru, câteva fragmente ceramice, bucăți de cărbune din lemn. Cele câteva fragmente ceramice aparțin unei străchini (fig. 2/1) și unui castron lucrat din pastă aspră, cu nisip cu bobul mare, arsă reducător, având buza decorată cu alveole (fig. 3/2). Se poate considera că deșeurile metalice, în cea mai mare parte mici fragmente din tablă de cupru, au rezultat în urma prelucrării unor materiale în vederea confecționării unor obiecte de podoabă.<sup>16</sup> Singura piesă finită găsită aici este un cercel de timplă, circular, lucrat din sirmă de cupru de secțiune rotundă, având un capăt aplatisat, iar celălalt fiind ter-

11 Elena Busuioc, op. cit., p. 51—52, fig. 49/1.

12 Mircea D. Matei și Emil Emandi, O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava, în SCIVA, 28, 4, 1977, p. 564, fig. 6/11.

13 Asemenea vase folosite la decorarea interioarelor au mai fost descoperite la Suceava (Paraschiva Victoria Batariuc, Motive ornamentale în ceramica smălțuită de uz casnic de la Suceava din secolul al XV-lea, în Suceava, XI—XII, 1984—1985, p. 48, fig. 5/5) sau la Curtea de Argeș (Lia Bătrina și Adrian Bătrina, Cercetările arheologice de la Curtea de Argeș, în CA, V, București, 1982, p. 103, pl. III/1,4 : 1963, p. 131—160).

14 Mircea D. Matei, Contribuții arheologice la istoria orașului Suceava, București, 1963, p. 131—160.

15 Cronicile slavo-române din secolele XV—XVI publicate de Ion Bogdan. Ediție revizuită și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959, p. 19, 35, 51, 64.

16 Un atelier care producea podoabe din bronz și argint a fost descoperit în zona IIRC, cf. Virgil Vătășianu și colab., op. cit., p. 613—615, vezi și Mircea D. Matei și Ștefan Olteanu, Noi date cu privire la dezvoltarea meșteșugurilor în Suceava feudală, în SCIV, 12, 1, 1961, p. 121—131.

minat în formă de spirală.<sup>17</sup> (fig. 9/3). Prezența în groapă a fragmentelor ceramice ne permite să datăm acest complex la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor.<sup>18</sup> Existența deșeurilor metalice ne face să presupunem prezența în zonă a unui atelier al unui meșteșugar care făcea podobe din aramă și bronz la începutul secolului al XV-lea.<sup>19</sup>

III. Pe peretele sudic al gropii blocului nr. 11 de pe strada Curtea Domnească, la o adâncime de aproximativ 4 m față de nivelul actual de călcare, s-a identificat baza unei gropi care, intrînd în lutul galben, se termina printr-un strat de arsură puternică, gros de 7—8 cm și lung de circa 2,20 m. Spre o margine, sub nivelul stratului de arsură, exista un intrînd cu pămînt de umplutură de formă dreptunghiulară, care cobora cu încă 0,50 m și era terminat la bază cu un strat de nisip foarte fin, gros de 7—8 cm și lung de 0,40 m. Dat fiind această adâncime, presupunem că este vorba de resturile unei pivnițe de locuință și de un element de fundație al ei. Materialul ceramic, în cea mai mare parte, lucrat din pastă aspră, cu nisip cu granulație medie, omogenă, arsă oxidant, dar atipic, ne permit datarea complexului în secolul al XV-lea. Notabil este un vas tehnic, de formă globulară, păstrat fragmentar (fig. 4/5). Pasta din care a fost lucrat are în compoziție mult nisip cu granulație medie, este omogenă și a fost arsă oxidant. Pereții vasului sînt deosebit de groși, oscilînd în jurul a 12 mm. Faptul că acum pereții vasului prezintă intense urme de ardere secundară, ne fac să credem că a fost utilizat într-un atelier din apropiere, legat probabil de prelucrarea metalului.

IV. Pe strada Ștefan cel Mare, în profilul peretelui estic al șanțului de fundație al blocului nr. 8, tronson C, s-au observat mai multe niveluri de arsură, de unde s-au recuperat cîteva fragmente ceramice lucrate din pastă aspră, cu mult nisip, arsă oxidant, care se datează în secolul al XV-lea. La adâncimea de 1,70 m față de nivelul actual al străzii se găsea un strat de pămînt ars, pe o lungime de circa 2,50 m, care conținea fragmente de cărbune de lemn, numeroase bucăți de zgură și foarte multe fragmente de bronz.<sup>20</sup> Prezența acestor deșeuri metalice vine să demonstreze că în apropiere de Curtea Domnească existau atelierele unor meșteșugari specializați în prelucrarea metalelor.

V. Pe strada Ștefan cel Mare, în groapa de fundație a blocului nr. 8, tronsoanele A și B (zona unde se găsea fostul Hotel Langer, construit în secolul al XVIII-lea), la adâncimea de 5 m față de nivelul actual de călcare au apărut mai multe aglomerări de pămînt ars, chirpic, cărbune, fragmente ceramice, de formă aproximativ rectangulară. După înlătura-

17. Cercei asemănători au fost descoperiți la Suceava în morminte din necropola de pe Cîmpul Șanțurilor, cf. Bucur Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 767, fig. 12/8 și Parascchiu Victoria Batoriuc, *Necropola medievală de la Suceava — Cîmpul Șanțurilor*, în *Arh. Mold.* XVI, sub tipar.

18. Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 52, fig. 41/5.

19. Cu ocazia cercetărilor arheologice întreprinse între anii 1967—1969 la biserica Sf. Dumitru din Suceava, în S III a fost descoperit un bordei în care se aflau numeroase fragmente din tablă de cupru, asemănătoare cu cele găsite de noi. Se poate presupune o legătură între acest bordei și groapa cu resturi menajere, dat fiind distanța mică dintre ele, vezi Al. Artimon, Al. Rădulescu, *Necropola medievală de la Sfîntul Dumitru din Suceava (XV—XVIII)*, în *Suceava*, VIII, 1931, p. 87.

20. Vezi anexa I, cu rezultatele analizelor chimice întreprinse asupra materialelor recoltate de aici.



re: pământului de umplutură s-a conturat, în cazul unei aglomerări, o gropă de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 4,30 x 2,90 m și având pe rând urmele unor birne de stejar, formind un cadru pe margini și având la interior mai multe lodbe dispuse în formă de scară, la intervale neregulate. Este deci vorba de pivnița unei locuințe care avea inițial pereții din lemn acoperiți cu lut. Din interiorul acestei locuințe s-au recoltat fragmente ceramice de la vase de uz comun, lucrate din pastă aspră, cu mult nisip, omogenă, arsă oxidant și fragmente de cahle oală, cu fața patrată, deschisă și picior de montare tronconic, care se datează toate în secolul al XV-lea. În același loc s-au descoperit și trei piese din fier: un fragment dintr-un lanț masiv, folosit la transportul unor greutăți (fig. 8/5), o verigă trapezoidală terminată cu un inel, utilizată la virful oricului (fig. 8/6) și o balama terminată în coadă de rindunică<sup>21</sup> (fig. 8/7). La circa 20 m spre est de această zonă au apărut, la distanță de doi metri una de alta, două fântini căptușite la interior cu lodbe groase din lemn de stejar așezate pe verticală. Din umplutura primei fântini s-au recoltat câteva fragmente ceramice, datind din a doua jumătate a secolului al XIV-lea (fig. 2/9; 3/3). În cea de a doua fântină s-au găsit numeroase oase de animale, câteva fragmente ceramice și o oală cu toarta în „ghirlandă”, din pastă roșie, cu buza scurtă, dreaptă la exterior, cu șanțuire interioară, cu umărul vasului decorat cu un grup de striuri concentrice (fig. 4/2). Prezența acestui tip de vas în umplutura fântinii ne face să presupunem că aceasta a fost abandonată în prima jumătate a secolului al XV-lea<sup>22</sup>.

VI. Pe strada Ștefan cel Mare, lângă peretele de nord al hotelului „Suceava” a fost săpat un șanț de canalizare cu adâncimea de 1,60 m, care la — 1,30 m față de nivelul actual al străzii a secționat resturile unei locuințe incendiate, care se întindea pe o lungime de 3,70 m, resturi formate din chirpic, cărbune, fragmente de lutuială de la sobă, fragmente ceramice. Fragmentele ceramice aparțin atit ceramicii de uz comun — vase de bucătărie (fig. 2/7), chiupuri, străchini (fig. 3/4, 6, 9), dintre care unele smălțuite în verde, cit și unor cahle. A fost găsit și un fragment atipic aparținind culturii Cucuteni. Spre deosebire de celelalte locuințe descoperite în zona centrală a Sucevei în care s-au găsit mai ales cahle simple sau decorate cu motive geometrice, cahlele din această locuință aparțin mai multor tipuri constructive: cahle cu fața deschisă, patrată și picior de montare tronconic, cahle cu fața deschisă, patrată, marginită de un chenar lat având pe mijlocul fiecărei laturi aplicat un triunghi, astfel ca în ansamblu fața cahlei să aibă aspectul unei flori cu patru petale<sup>23</sup>, cahle cu fața plină și decor în relief, cahle soclu. Tipul de cahă cu fața plină și decor în relief ilustrează mai multe teme decorative

21 Analogii pentru obiectele din fier sint oferite de descoperirile de la Suceava — sector Parc (Mircea D. Matei și colb, Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, IX, p. 375, fig. 2) cit și de la Baia (Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 174, fig. 22/2).

22 Vasele cu toarta în „ghirlandă” se datează în prima jumătate a secolului al XV-lea. Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 46, fig. 41/2.

23 Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 247; Elena Busuioc, Noi date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului, în *Suceava*, V, 1978, p. 183—184, fig. 2/2; Paraschiva Victoria Batariuc, Ceramica ornamentală din secolul al XV-lea descoperită la Curtea Domnească din Suceava, în *Suceava*, X, 1983, p. 247, pl. 1/1.

stema dinastică a Moldovei susținută de doi pseudo-tenanți<sup>24</sup> (fig. 5/7), leul Corvineștilor ținând în labe coroana<sup>25</sup> (fig. 5/2), perechea de îndrăgostiți într-o tratare inedită până acum la Suceava<sup>26</sup> (fig. 5/1, 3). Alte fragmente sînt decorate cu motive geometrice (fig. 5/5, 6). Fragmentul de cahlă soclu, lucrat din pastă foarte aspră, acoperită cu angobă alb ivoriu și smalt încolor, aparține tipului cu toruri și cavele, prezent și la soba din „casa domniei” de pe Cîmpul Șanțurilor.<sup>27</sup> Prezența în această locuință a fragmentului de cahlă decorat cu stema dinastică a Moldovei în varianta întilnită la soba din „casa domniei” ne permite să o încadrăm în aceeași perioadă de funcționare, adică după anul 1480, în deceniile nouă și zece ale secolului al XV-lea<sup>28</sup> și să atribuim distrugerea acestei construcții incendiului din anul 1497.<sup>29</sup> Existența în această locuință a unei sobe avînd în compunerea sa alături de cahlă decorate cu motive geometrice și cahlă cu un bogat repertoriu ornamental, dintre care unele de o foarte bună execuție tehnică, similare cu cele descoperite în complexe legate de domnie, ne permit să bănuim aici existența unei construcții aparținînd unui orășean înstărit<sup>30</sup>, care își putea permite achiziționarea unor produse ale unor ateliere „aulice”.

La circa 4 m spre est de prima locuință și la aceeași adîncime se contura o nouă aglomerare de chirpic ars la roșu, lutulială de la sobă, fragmente ceramice, cuie, aparținînd unei locuințe de suprafață construită din lemn acoperit cu lut. Din interiorul locuinței s-au recoltat fragmente ceramice de uz comun, dintre care și două fragmente de străchini cu picior inelar, smălțuite, cu decor în tehnica champlevé (fig. 9/6) ca și fragmente de cahlă oală. Asemănarea pînă la identitate a inventarului ceramic din cele două locuințe pledează pentru contemporaneitatea lor, dovedind că în aceeași epocă se foloseau pentru realizarea unor sobe atît cahlă oală, simple, ca și cahlă bogat ornamentate.

VII. Pe strada Meseriașilor, în groapa de fundație a blocului nr. 10, pe perețele sudic, la adîncimea de 0,75 m față de nivelul actual de călcare, au apărut resturile unei locuințe, cu lungimea de circa 4 m. Aici se afla un cuptor de forma trapezoidală, cu baza mică la partea superioară (0,70 m) și baza mare de 0,75 m, pereții prezentînd un strat de arsură gros

24 Pentru diferitele variante ale temei decorative stema dinastică a Moldovei, cf. Lia Bătrina, Adrian Bătrina, Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare, în AIIA, Iași, XXIV/1, 1987, p. 99—114.

25 Idem, Elemente decorative în ceramica monumentală de la Baia (jud. Suceava), în Suceava, XI—XII, 1984—1985, p. 153, fig. 4.

26 Căile cu o tratare asemănătoare au fost descoperite la Vaslui, cf. Rîca Popescu, Cîteva elemente de factură gotică descoperite la curțile domnești din Vaslui, în RMM, MIA, 1, 1981, p. 53, fig. 9.

27 Radu Popa, Monica Margineanu Cârstoiu, op. cit., p. 44—45, fig. 21.

28 Ibidem, p. 29; Lia Bătrina, Adrian Bătrina, Unele considerații cu privire la stema dinastică a Moldovei în vremea lui Ștefan cel Mare, în AIIA, Iași, XXIV/1, 1987, p. 103—104, 110.

29 Gh. Diaconu, op. cit., p. 281.

30 Destinate inițial folosirii de către posesorii firești ai blazonelor respective, căhile cu steme se vor transforma curînd în simple motive decorative descărcate de orice mesaj emblematic, inserîndu-se într-o adevărată modă ce va cuprinde Europa celei de a doua jumătăți a secolului al XV-lea. Concludente în acest sens sînt descoperirile de la Baia, unde în locuințele unor orășeni au fost găsite cahlă decorate cu stema Moldovei, a Brandenburgului, a unor familii nobiliare din Transilvania, vezi Paraschiva Victoria Batariu, Cahlă decorate cu elemente heraldice, din secolul al XV-lea din Moldova, comunicare susținută la sesiunea Științifică a Muzeului din Piatra Neamț, 25 noiembrie 1987.

de 3—4 cm, ceea ce dovedește că acest cuptor a fost folosit. Din inventarul locuinței provine un fragment de vas datind din vremea lui Petru I Mușat, fragment care datează întreg complexul.<sup>31</sup> Prezența cuptorului în interiorul locuinței ne face să presupunem existența aici a unui atelier, știind că întreaga zonă era bogată în ateliere, mai ales legate de producerea ceramicii smălțuite și decorate, ateliere datate la începutul secolului al XV-lea.<sup>32</sup>

VIII. Cu ocazia lucrărilor de excavare a fundației blocului nr. 1, tronson A de pe strada Nicolae Bălcescu<sup>33</sup> a fost recuperată o cahlă fragmentară. Cahla, de tipul cu fața plină și decor în relief, cu picior de montare rectangular, scurt, a fost lucrată din pastă fină cu nisip cernut și granule de calcar, acoperită cu smalt verde. Cahla este decorată cu scena, mult uzitată, a uciderii balaurului de către Sfântul Gheorghe. Sfântul este figurat călare, purtând un pieptar din plăci metalice, la briu are o sabie cu lama curbă (?), iar la picioare pinteni. Calul, robust, greoi, reprezentat schematic, pășește spre dreapta, călcând în picioare balaurul, figurat cu un corp voluminos, umflat, coada filiformă, incolăcită, cu aripi sugerate de niște nervuri, cap cu urechi ascuțite, terminat cu un cioc ca de rață (fig. 5/8). Intrebuintarea unui tipar uzat a dus la ștergerea unor detalii. Pasta, smaltul, amănuntele legate de costumele personajului și de înfățișarea balaurului pledează pentru datarea acestei cahle în secolul al XVII-lea.<sup>34</sup>

IX. Pe strada Vasile Alecsandri, în grupa de fundație a blocului nr. 9, tronson C, în peretele de vest al șanțului, la adâncimea de 1,40 m față de nivelul actual de călcare s-au putut observa resturile, foarte deranjate, ale unei locuințe. Din stratul de chirpic ars la roșu, s-au strins câteva fragmente ceramice aparținând atât ceramicii de uz comun — o buză de oală (fig. 3/8) și un fragment de strachină farfurie (fig. 2/5) — cit și unor cahle. Cahlele se încadrează în mai multe tipuri constructive, cu diverse variante: cahle cu fața deschisă, patrată și picior de montare tronconic, cahle cu fața deschisă, patrată și picior de montare cilindric (fig. 6/5) — cahle folosite în compunerea corpului propriu-zis al sobei — cahle cilindrice, figurate sub forma unui turn cu patru deschideri dreptunghiulare sugerind ferestrele, cu acoperiș conic cu panta bombată, încheiat la partea superioară cu o fleșă ce pornește dintr-un bulb,<sup>35</sup> (fig. 6/1) și cahle cu partea superioară redată sub forma unui zid crenelat, cu merloane groase, având în partea de sus figurată cite o streășină<sup>36</sup> — ultimele două tipuri de cahle fiind utilizate la coronamentul sobei. Asemănarea unor cahle descoperite în această locuință cu cele găsite la vechea mănăstire a Hu-

31 Elena Busuioc, *Ceramică locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, în *SCIV*, 15, 1964, 2, p. 212—216.

32 Bucur Mitrea și colab, *op. cit.*, p. 780—781.

33 În aceeași zonă (proprietatea preot Cercavschii) au mai fost descoperite două cuptoare pentru cărămidă (?), un picior de sfeșnic din lut ars și un olan smălțuit în verde, Rudolf Gassauer, *op. cit.*, p. 151.

34 Paraschiva Victoria Batariuc, *Catalogul colecției Romstorfer — ceramică ornamentală*, în ms.

35 Cahle tubulare în formă de turn au fost descoperite la Suceava în „casa domniei” (Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 91—92, fig. 77/1-3), în casa de orășean de pe strada Petru Rareș (Mircea D. Matei și Emil Emandi, *op. cit.*, p. 572) și la mănăstirea Humorului (Elena Busuioc, *Noi date arheologice asupra vechii mănăstiri a Humorului*, în *Suceava*, V, 1978, p. 180, fig. 6/1).

36 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 90, fig. 76.

morului<sup>37</sup> sau în „casa domniei“ de pe Cîmpul Șanțurilor<sup>38</sup> ne permite nu numai încadrarea cronologică a acestui complex în ultimele două decenii ale secolului al XV-lea, ci și formularea ipotezei privind existența aici a unei sobe de cahle aparținând tipului de sobe gotice tirzii în formă de castel, asemănătoare cu cea de la vechea mănăstire a Humorului.<sup>39</sup>

Din aceeași zonă a străzii Vasile Alecsandri (bloc 9, tronson A), provine un disc ornamental cu diametrul 9,2 cm și înălțimea de 8 cm. Discul a fost lucrat din pastă cu nisip, omogenă, acoperită cu angobă albă și smalt galben. Discul aparține tipului arhaic, în formă de ciupercă,<sup>40</sup> cu un buton conic în mijloc și picior de montare cilindric, plin (fig. 9'5). Acest tip de disc, utilizat în decorarea fațadelor bisericilor Sfînta Treime din Siret<sup>41</sup> și din Vornicenii Mari (Tulova)<sup>42</sup> se datează la sfîrșitul secolului al XIV-lea,<sup>43</sup> iar descoperirea lui aici vine să argumenteze prezența, cu probabilitate, în zonă a unei biserici din această perioadă.

X. Pe strada Luca Arbore, în zona Șipot, cu ocazia lucrărilor întreprinse pentru drenarea terenului, la adîncimea de 2,30 m față de nivelul actual de călcare, au fost interceptate urmele unei locuințe incendiate, constînd dintr-o aglomerare de chirpic ars la roșu, lutuială de la sobă, fragmente ceramice, cuie. Din interiorul locuinței s-au recoltat un topor-tîrnăcop, cahle întregi și fragmentare. Cahlele aparțin mai multor tipuri constructive: cahle cu fața patrată, deschisă și picior de montare tronconic, cahle cu fața deschisă și marginea cvadrilobată, avînd aspectul general de floare cu patru petale și picior de montare tronconic (fig. 7/4), cahle castron cu deschiderea patrată, pereții scunzi și avînd în interior incizat un motiv geometric<sup>44</sup> (fig. 6/8), cahle de mici dimensiuni, cu pereții scunzi, ușor curbați înăuntru și avînd la interior o proeminență cilindrică<sup>45</sup> (fig. 6/2), cahle convexe, cu corpul tronconic terminat printr-o semisferă avînd în centru un buton conic, înconjurat de o nervură circulară<sup>46</sup> (fig. 7/7). Alături de aceste tipuri de cahle folosite în realizarea corpului propriu-zis al sobei s-au descoperit și cahle triunghiulare<sup>47</sup> (fig. 6/6), utilizate la coronament. Toporul-tîrnăcop — tipul IX, topor cu brațe

37 Elena Busuioc, *op. cit.*, p. 180.

38. Radu Popa, Monica Mărgineanu Căstoiu, *op. cit.* p. 27—29.

39 Elena Busuioc und arh. Monica Mărgineanu Căstoiu, *op. cit.*, fig. 25.

40 Corina Nicolescu, Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în secolul al XV-lea, în SCIA, 1-2, 1955, p. 122—123; Idem, Începuturile ceramicii monumentale în Moldova, în Omagiu lui George Oprescu, București, 1961, p. 390.

41 Ibidem, p. 376—377, fig. 1, 4, 5.

42 Mircea D. Matei și Emil I. Emandi, O cliforie din secolul al XIV-lea a vornicului Oana de la Tulova, în SCIA, seria Artă Plastică, 32, 1985, p. 7—8, fig. 4/4, 5.

43 Răzvan Theodorescu, Un mileniu de artă la Dunărea de Jos (100—1400), București, 1976, p. 210—215; Idem, Implicații balcanice ale începuturilor Mitropoliei Moldovei. O ipoteză, în volumul, Românii în istoria universală, vol. III/1, Iași, 1988, p. 562—566.

44 Cahle asemănătoare au fost descoperite la Baia (Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 138, fig. 105/1-6; 106/3-6) și la Curtea Domnească din Suceava (Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 247, fig. 5/3, 5).

45 Lucian Chițescu, *op. cit.*, p. 247, fig. 5/6.

46 Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *op. cit.*, p. 135—136, fig. 109/1.

47 Ibidem, p. 134, fig. 107/3, 4, 8.

— bipen — după tipologia propusă de Emil Emandi,<sup>48</sup> cu o lungime de 32,5 cm, are gaura de înmănușare transversală, plasată aproape la mijloc, astfel că ambele brațe au dimensiuni sensibil egale. Toporul are partea activă de formă dreptunghiulară, iar tîrnăcopul, tronconic, prezintă partea activă tocită datorită utilizării (fig. 8/8). Analogiile oferite de cablurile similare descoperite la Baia și datate la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul celui următor<sup>49</sup> ne permit să datăm locuința de la Șipot în aceeași perioadă.

XI. La Șipot, în capătul străzii Ștefăniță Vodă, cu ocazia lucrărilor întreprinse pentru amenajarea unui teren de tenis, au fost distruse mai multe morminte. Din mormîntul unui copil, săpat în pămîntul care conținea numeroase fragmente ceramice datînd din a doua jumătate a secolului al XIV-lea, au fost recuperați doi cercei din sîrmă de cupru, cu un capăt aplatisat și perforat și cel de al doilea terminat în formă de spirală și avînd la partea inferioară un grup de rozete realizate din sîrmă răsucită (fig. 9/4). Acest tip de cercel, mult folosit în evul mediu, poate fi datat în secolele XV—XVI.<sup>50</sup> Mormîntul se găsea în cimitirul grupat în jurul bisericii Sfînta Paraschiva, construită în vremea lui Ștefan cel Mare,<sup>51</sup> cimitir care a funcționat pînă la sfîrșitul secolului al XVII-lea.

În aceeași zonă, într-o groapă cu resturi menajere a fost găsit un ulcior lucrat din pastă cenușie, foarte fină, cu nisip cernut, cu pereții de grosime uniformă. Ulciorul are buza înaltă, dreaptă, cu o nervură mediană, gîtul scurt și umărul dezvoltat, decorat cu trei striuri. Sub umăr, pe circumferința maximă se găsește o ghirlandă de alveole, pîntecul prezintă o gîtuire decorată cu un grup de striuri concentrice, urmată de o nouă proeminență a corpului, care se continuă lin spre fundul profilat. Are o singură toartă, lată, cu șanțuire, care pleacă de sub buză și se prinde sub circumferința maximă (fig. 4/3). Acest ulcior aparține unei variante mai puțin întîlnită pînă acum, atît ca formă, cît și ca decorație, în cadrul mării grupe a ceramicii cenușii din Moldova, din secolul al XIV-lea.<sup>52</sup>

XII. Tot în zona Șipot, pe strada Ștefăniță Vodă, în grădina casei cu nr. 9, în urma unei alunecări de teren, s-au găsit un pandantiv și o cruciuliță din bronz. Pandantivul, circular, cu un diametru de 23 mm, are

48 Emil I. Emandi, Cercefări privind unelte de tăiat de pe teritoriul României în perioada secolelor IX—XVII, în *Studii de istoria civilizației*, vol. II, Sibiu, 1931, p. 39, fig. 9/2, unde toporul-tîrnăcop de la Șipot este publicat ca fiind descoperit la Baia.

49 Cabluri triunghiulare au fost descoperite la Baia, în locuințele nr. 4 și 5 din sectorul Parc, care au funcționat de la sfîrșitul secolului al XIV-lea și pînă la incendiul din 1467, cf. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chentea, *op. cit.*, p. 25—29, 134, fig. 107/3, 4.

50 Paraschiva Victoria Batariuc, Necropola medievală de la Suceava — Cîmpul Șanțurilor, *Arh. Mold.* XVI, sub tipar.

51 Bucur Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 779.

52 Mircea D. Matei, Die graue Keramik von Suceava und einige archäologische Probleme des 14. und 15. Jh. in der Moldau, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 357—386; Lucian Chițescu, Ceramica ștampilată de la Roman și unele probleme în legătură cu purtătorii ei în Moldova, în *SCIV*, 15, 3, 1964, p. 411—426; Mircea D. Matei et Lucian Chițescu, Problèmes historiques concernant la forteresse du temps des Mușat et l'établissement urbain de Roman, în *Dacia*, N.S., X, 1966, p. 291—320; Al. Rădulescu, Die Keramik von Siret (11 Jh.). Zur archäologischen Erforschung der moldauischen mittelalterlichen Stadt, în *Dacia*, N.S., XVI, 1972, p. 225—242.

inscrisă la interior o cruce ajurată, cu capetele lăţite (fig. 9/1). Fără a fi identic, acest pandantiv se apropie de cele descoperite la Isaccea şi datate în secolele XI—XII.<sup>53</sup> Cruciuliţa, cu braţe egale (22 mm) terminate cu cîte trei granule în relief de la care pleacă spre centru cîte o nervură mediană proeminentă, are la mijloc o granulă, înconjurată de alte patru dispuse pe orizontală. Braţul superior are numai o granulă mai mare şi se continuă cu urechiuşa de prindere, rectangulară, aplatisată<sup>54</sup> (fig. 9/2). Aceste două obiecte care se datează în secolele XI—XII, vin să documenteze la Şipol un nivel de locuire din acea epocă.<sup>55</sup>

XIII. În curtea bisericii Beizadelelor, cu ocazia săpării unui şant pentru un cablu, a fost interceptat, la adîncimea de 0,60 m faţă de nivelul actual de călcare, un mormînt în care a fost găsită o monedă din aur. Este vorba de o imitaţie genoveză, din Chios, a unui ducat veneţian, bătut în numele dogelui Tommaso di Campofregoso (1415—1421; 1437—1413). Prezenţa acestui mormînt, datat în prima jumătate a secolului al XV-lea, pare să indice existenţa aici a unui cîmîlir şi implicit a unei biserici anterioare construirii monumentului din secolul al XVII-lea.

XIV. Pe strada Mirăuţi, în dreptul casei cu numărul 9, lucrări de canalizare au dus la descoperirea urmelor unei locuinţe databilă din secolul al XV-lea, locuinţă care a avut iniţial pereţii din lemn acoperiţi cu lut. Încadrarea cronologică este asigurată de materialul ceramic, reprezentat de două fragmente de pahar, lucrate din pastă foarte fină, unul nesmălţuit (fig. 4/4), celălalt acoperit cu smalt brun roşcat aplicat direct pe pastă (fig. 4/7). Din masa de chirpic ars s-a recoltat o cămaşă de zale sub forma unui bulgăre de oxizi de fier, cîntărind peste 6 kg. Cămaşa era realizată din inele de fier cu diametrul de 10 mm — deci apropiată de tipul Hurghişca, datat la mijlocul secolului al XIV-lea<sup>56</sup> — şi avea un motiv decorativ realizat din bronz, după cum o sugerează cele cîteva fragmente cu verigi din acest material. Descoperirea într-o locuinţă din secolul al XV-lea a unei piese de armament mult mai vechi vine să documenteze o dată în plus obiceiul medieval de a folosi timp de mai multe generaţii anumite arme, cu o valoare ridicată ori care se procurau

53 Gh. Mănuşu Adameşteanu, *Descoperiri mărunte la Isaccea (X—XIV)*, în *Peuce*, IX, Tulcea, 1984, p. 243, pl. III/25.

54 Cruciuliţa a făcut subiectul comunicării, *O descoperire din secolul al XI-lea de la Şipol Suceava*, susţinută de Mugur Andronic la sesiunea Muzeului Judeţean Suceava, 23—24 iunie 1980.

55 La Suceava au mai fost descoperite vestigii datînd din perioada secolelor X—XIII, cf. Mircea D. Matei, *Contribuţii arheologice la istoria oraşului Suceava*, Bucureşti, 1963, p. 31—34; *Idem*, *Studii de istorie orăşenească medievală (Moldova, sec. XIV—XVI)*, Suceava, 1970, p. 58—60.

56 Identificarea a fost făcută de domnul Octavian Iliescu, căruia îi mulţumim şi pe această cale, cf. Octavian Iliescu, *La monnaie genoise dans les pays roumains au XII<sup>e</sup> — XV<sup>e</sup> siècles*, în *Colocviul româno-italian „Genovezii la Marea Neagră în secolele XIII—XV”*, Bucureşti, 27—28 martie 1975, Bucureşti, 1977, p. 168—132-133, fig. 105/4-6; 106/4-6.

57 Elena Busuioc, *Ceramica de uz comun nesmălţuită din Moldova*, Bucureşti, 1975, p. 58-59, fig. 49/3.

58 Al. Vasilescu, *Drumurile „fătăreşti” în lumina noilor descoperiri arheologice din judeţul Suceava*, în Suceava, I, 1969, p. 52, 53, fig. 5. La Baia au fost găsite cîteva fragmente dintr-o cămaşă de zale, cu inele de dimensiuni mai mici, care se datează în secolul al XV-lea, vezi Eugenia Neamţu, Vasile Neamţu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. II, Iaşi, 1984, p. 106, fig. 38/1,2.

mai greu. Cu titlu de ipotecă, atribuim această locuință unuia dintre orășenii mai înstăriți, care își puteau permite achiziționarea unei asemenea piese și care avea preocupări militare.

XV. Pe bulevardul Ana Ipătescu, nr. 20, în peretele de sud al gropii de fundație al blocului nr. 7 s-au găsit câteva fragmente ceramice din pastă aspră, cu nisip cu bobul mare, arsă reducător, dintre care se detașează un fragment de buză înaltă, dreaptă, rotunjită la partea superioară, fără gît, cu umărul puțin proeminent, decorat cu o linie vălurită, care se datează la sfîrșitul secolului al XIII-lea și la începutul celui următor, cele mai bune analogii fiind oferite de descoperirile de la Lunca Dorohoi.<sup>59</sup> (fig. 7/1). Pe peretele nordic al gropii de fundație s-au observat urmele unor zduri din piatră legată cu mortar cu mult nisip, friabil, de aici recoltîndu-se câteva fragmente de cahle, smălțuite și nesmălțuite, decorate cu motive vegetale, care se datează în secolul al XVII-lea.<sup>60</sup>

XVI. Pe strada Petru Rareș, de la intersecția cu bulevardul Ana Ipătescu și pînă la întretăierea cu strada Dimitrie Dan s-a trasat un șanț de canalizare, adînc de circa 2,50—3 m, lat de 1,50 m, care a secționat mai multe complexe arheologice, la adîncimi ce variau între 0,70—1,35 m față de nivelul actual de călcare. S-au observat resturile a șapte locuințe care se prezentau ca o aglomerare de chirpic ars la roșu, lutuală de la sobă, fragmente ceramice, pietre calcinate.<sup>61</sup> Distanța dintre locuințe varia între 3 și 7 m. Toate aceste locuințe aveau ca inventar fragmente ceramice de uz comun și fragmente de cahle. Dintre toate aceste construcții se remarcă locuința descoperită în apropierea intersecției cu strada Dimitrie Dan, plasată la adîncimea de 0,90 m față de nivelul actual al străzii și întinzîndu-se pe o lungime de 3,70 m pe axa vest-est. Din stratul de pămînt ars s-au recolat numeroase fragmente ceramice aparținînd unor vase de uz comun, inclusiv fragmente de străchini cu fund inelar, smălțuite și decorate în tehnica champlevé (fig. 7/2) ca și numeroase fragmente de cahle, aparținînd mai multor tipuri: cahle oală, cahle castron decorate la interior cu motive geometrice<sup>62</sup> (fig. 6/7), cahle nișă, semicilindrice, cu deschiderea dreptunghiulară<sup>63</sup> (fig. 6/3), cahle convexe în formă de bulb<sup>64</sup> (fig. 7/5). Inventarul ceramic permite datarea acestor locuințe în a doua jumătate a secolului al XV-lea, ele fiind incendiate, se pare, în timpul campaniei din vara anului 1476, întreprinsă de sultanul Mehmed II în Moldova.<sup>65</sup>

59 Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamtu, Victor Spinei, *Cercetări arheologice la Lunca Dorohoi*, în *Arh. Mold.*, VI, p. 193, fig. 4/5; Elena Busuioc, *Ceramica locală de uz casnic din secolul al XIV-lea de la Suceava*, (partea I), în *SCIV*, 15, 1, 1964, p. 89-95, fig. 1/1, 2/5.

60 Parasciiva Victoria Batariuc, *Motive decorative în ceramica ornamentală din secolul al XVII-lea de la Curtea Domnească — Suceava în Suceava*, VIII, 1981, p. 112-114, pl. 2/1, 2, 4.

61 Pietrele, puține ca număr, s-ar putea să provină de la coșul sobei, situație observată și la „casa domniei”, vezi Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârștolu, *op. cit.*, p. 23-24.

62 Eugenia Neamtu, Vasile Neamtu, Stela Cheptea, *op. cit.*, vol. I, Iași, 1980, p. 132-133, fig. 105/4 4-6; 106/4-6.

63 *Ibidem*, p. 135, fig. 108/1.

64 *Ibidem*, p. 136, fig. 109/1.

65 *Supra*, nota 9.

Din aceeași zonă a străzii Petru Rareș, la întretărirea cu strada Dimitrie Dan provine un fragment de la un vas din pastă cu mult nisip, arsă reducător, cu buza dreaptă, înaltă, rotunjită la partea superioară, fără gît, care se datează la sfîrșitul secolului al XIII-lea și începutul secolului al XIV-lea.<sup>66</sup> (fig. 7/3).

XVII. Pe strada Dimitrie Dan, la întretărirea cu strada Petru Rareș, în zona unde astăzi se găsește blocul nr. 14 de pe strada Curtea Domneas-  
că, în urma unor lucrări de canalizare au apărut numeroase cahle frag-  
mentare aparținînd la două tipuri constructive : cahle cu fața patrată, pli-  
nă, decor în relief și picior de montare tronconic și cahle dreptunghiulare,  
decor traforat și picior de montare semicilindric. Toate fragmentele erau  
acoperite cu angobă alb-gălbuiue. Cahlele cu fața patrată, plină și decor  
în relief cunosc mai multe teme decorative întîlnite și la sobele din „casa  
domniei” și în casa de orășean de pe strada Petru Rareș : cerbul cu eșar-  
fă<sup>67</sup>, Sfîntul Gheorghe omorînd balaurul<sup>68</sup>, Manticora<sup>69</sup>, pasărea bicefală<sup>70</sup>.  
Cele cîteva fragmente de cahle traforate, de mici dimensiuni, aparțin  
tipului decorat cu rozase gotice<sup>71</sup>. Prezența cahlelor identice cu cele găsite  
în „casa domniei” permite încadrarea cronologică a acestei locuințe în  
aceeași perioadă de funcționare, deceniile nouă și zece ale secolului al  
XV-lea.

XVIII. Pe strada Ștefan cel Mare, în parcul de pe latura de sud a  
Casei de Cultură a Sindicatelor a fost trasat un șanț de termolicare, per-  
pendicular pe peretele de sud al acestui edificiu. În șanț au apărut  
șapte morminte orientate vest-est (capul la vest, picioarele la est) cu  
scheletele întinse pe spate. Mormintele se găseau la adîncimi ce variau în-  
tre 0,60—0,90 m. La toate cele șapte morminte s-au observat urme de  
lemn putrezit, de la sicriu. Inventarul funerar era deosebit de sărac, la un  
singur mormînt, în zona umărului sting s-au găsit fragmente de la trei  
nasturi globulari din argint aurit. Prezența în fiecare mormînt a resturilor  
de la sicriu ca și a nasturilor globulari, ne face să datăm acest cimitir în  
secolele XVI—XVII, cînd utilizarea sicriului se generalizează<sup>72</sup>. Existența  
cimitirului ne indică prezența aici a unei biserici, cunoscut fiind obiceiul  
medieval ca în jurul unui edificiu de cult să se constituie cîte un cimitir.

XIX. Pe strada Vasile Bumbac, în groapa de fundație a Casei Corpu-  
lui Didactic au fost descoperite urmele unei locuințe de formă rectangu-  
lară, cu dimensiunile de 4,90 x 4,00 m, la adîncimea de 1,2 m față de ni-  
velul actual de călcare; intrarea în locuință era sub formă de plan încli-  
nat, cu lățimea de 1,0 m. Locuința a fost construită din lemn acoperit cu  
lutulială. Întreaga construcție, suferind un puternic incendiu, s-a transfor-

66 Dan Gh. Teodor, Eugenia Neamțu, Victor Spinei, *op. cit.*, p. 190, fig. 7/7

67 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 48, fig. 25 ; Mircea D. Ma-  
tei și Emil Emandi, *O casă de orășean din secolul al XV-lea de la Suceava*, în  
SCIVA, 28, 4, 1977, p. 576, fig. 8/1.

68 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 46-47, fig. 23 ; Mircea D.  
Matei și Emil Emandi, *op. cit.*, p. 568-569, fig. 8/2.

69 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 51, fig. 27 ; Mircea D. Ma-  
tei și Emil Emandi, *op. cit.*, p. 569-570.

70 Mircea D. Matei și Emil Emandi, *op. cit.*, p. 570, fig. 7/2.

71 Radu Popa, Monica Mărgineanu Cârstoiu, *op. cit.*, p. 84-85, fig. 69-71.

72 Gh. Mănușu Adameșteanu, *Necropola medievală de la Enisala, în Peuce VIII*,  
Tulcea, 1980, p. 475 ; Vasile Drămbocianu, *Săpăturile arheologice de sal-  
va în necropola feudală din punctul „Balastieră” (Buzău-Est) în Mousaios*, I,  
Buzău, 1978, p. 27-31.



mat într-o masă de pământ ars la roșu, din care au fost recoltate câteva piese metalice : un vîrf de lance, o lamă de cuțit și câteva obiecte neprecizate. Locuința se datează în a doua jumătate a secolului al XV-lea.<sup>73</sup>

XX. Pe strada Mihai Eminescu, la nr. 5, pe latura de vest a clădirii EGLC a fost săpat un șanț pentru canalizare, orientat SE—NV, care traversa strada și se oprea în peretele de est al Băii Comunale, șanț adînc de circa 2,30 m și lat de 1,20 m. La capătul de est al șanțului, la adîncimea de 1,40 m față de nivelul actual al străzii au apărut resturile unei locuințe, constînd dintr-o aglomerare de chirpic ars la roșu, lutuială de la corpul sobei, pietre calcinate, fragmente ceramice de la vase de uz comun și de la cable cu fața patrată, deschisă, cu picior de montare tronconic. Aglomerarea de pământ ars se întindea pe circa 3,60 m lungime și pe 0,90 m adîncime, continuîndu-se sub nivelul de săpare al șanțului. La distanța de aproximativ 7 m spre vest de prima locuință a apărut o a doua aglomerare masivă de pământ ars la roșu, lutuială de la sobă, fragmente de cable, la adîncimea de 1,20 m față de nivelul actual de călcare, întinzîndu-se în adîncime pe 0,90 m și pe o lungime de circa 4 m. S-au recuperat fragmente de vase de uz comun și de cable cu fața patrată, deschisă și picior de montare tronconic. Materialul ceramic găsit în ambele locuințe permite datare lor în prima jumătate a secolului al XV-lea.

XXI. Pe aceeași stradă, la numărul 11, cu ocazia unor lucrări edilitare, la adîncimea de 0,75 m față de nivelul actual de călcare au apărut urmele unei locuințe sub forma unei aglomerări de pământ ars, lutuială de la corpul sobei, fragmente ceramice. Fragmentele ceramice aparțin unor vase de uz comun care se datează la sfîrșitul secolului al XV-lea și începutul celui următor<sup>74</sup>, cit și a unor cable cu fața patrată, deschisă și picior de montare tronconic.

XXII. Pe strada Veronica Micle, la nr. 9 au fost descoperite urmele unei locuințe de formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 4,70 x 4,00 m, la adîncimea de 1,70 m față de nivelul actual de călcare, realizată din lemn acoperit cu lut, avînd intrarea pe latura de sud.<sup>75</sup> În inventar, fragmente ceramice, dintre care unele smălțuite, cable, fragmente de oase, o cantitate destul de mare de oxid de cupru. După fragmentele de cable, lutuială și cărămidă s-a putut distinge pe latura de nord-vest locul unde era amplasată soba. Pe pardoseala locuinței au fost găsite numeroase fragmente de oase, unele dintre ele prezentînd semne vădite de prelucrare. Cantitatea neobișnuit de mare de oase, simple și prelucrate, îndreptățește presupunerea că ne aflăm aici în fața unui atelier de prelucrare a osului, asemănător cu cel descoperit anterior la Șipot.<sup>76</sup> Această locuință se datează în a doua jumătate a secolului al XV-lea.

Toate aceste descoperiri fortuite făcute pe teritoriul orașului Suceava și datele în mare majoritate în secolul al XV-lea, vin să aducă noi precizări în legătură cu topografia așezării medievale în epoca sa de maximă înflorire.

73 Vasile M. Demeiuc, Noi descoperiri arheologice la Suceava, în *Zori Noi*, joi, 14 august 1986, p. 3.

74 Elena Busuioc, Contribuții la cunoașterea ceramicii din secolul al XVI-lea de la Suceava, în *SCIV*, 19, 4, 1968, p. 495-497, fig. 1.

75 Vasile M. Demeiuc, *op. cit.*

76 Mircea D. Matei, Studii de istorie orășanească medievală (Moldova sec. XIV-XVI), Suceava, 1970, p. 87-88.

Descoperirile au confirmat, o dată în plus, existența unui nivel de locuire din secolele XI—XII în zona Șipot, ca și prezența unor vestigii datînd din secolele XIII—XIV în perimetrul cuprins între străzile Mirăuți, Petru Rareș, Dimitrie Dan.

Observațiile făcute au arătat că în secolul al XV-lea zona locuibilă se întindea spre laturile de sud și vest ale orașului, pînă aproape de șanțul de apărare din această epocă<sup>77</sup> și sînt concludente în acest sens descoperirile făcute pe străzile Vasile Bumbac, Mihai Eminescu, Veronica Micle, Petru Rareș, Dragoș Vodă, unde s-a descoperit o pivniță-depozit a unui negustor cu legături atît în lumea Orientului ca și în cea a Europei Centrale.<sup>78</sup>

S-a constatat o intensă locuire în perimetrul cuprins între străzile Petru Rareș, Vasile Alecsandri, Ștefan cel Mare, Ana Ipătescu. Locuințele descoperite în această zonă, lucrate în exclusivitate din lemn acoperit cu lut, aparțin mai multor tipuri: locuințe de suprafață, locuințe de suprafață pe temelie de piatră și locuințe de suprafață cu pivniță. Ca o constantă a majorității locuințelor orășenești de la Suceava din secolul al XV-lea se observă prezența sobei din cahle, în mare parte cahle simple, oală, dar și cahle cu un bogat repertoriu decorativ, ținînd de ambianța gotică. Soba din cahle este nu numai un element de confort urban, o simplă instalație de încălzit, ci prin varietatea volumelor constructive și a pieselor care o compun reprezintă adevărate monumente de arhitectură laică, de interior, cu un pronunțat caracter decorativ.

S-a observat că spațiile de locuit erau alternate cu ateliere meșteșugărești, cum ar fi atelierul bijutierului din preajma Curții Domnești, atelierul meșterului care prelucra bronzul situat în aceeași zonă ori atelierul meșterului care prelucra osul de pe strada Veronica Micle și s-a văzut că nu se poate vorbi la Suceava de „cartiere rezidențiale”, plasate în apropierea Curții Domnești, casele cu un inventar care le diferențiază găsindu-se alături de locuințe mai modeste și de ateliere meșteșugărești, în timp ce unele locuințe cu un inventar bogat erau plasate excentric, aproape de șanțul de apărare al orașului — cazul locuințelor de pe străzile Petru Rareș și Dragoș Vodă.

Descoperirile au mai relevat prezența unor biserici, care se întrevăd prin materialele găsite pe strada Vasile Alecsandri, lîngă Casa de Cultură a Sindicatelor sau în zona Șipot, confirmînd astfel informațiile documentare care menționează la Suceava existența unui număr de „40 de biserici din piatră și mai multe din lemn”.<sup>79</sup>

Descoperirile prezentate, efectuate de-a lungul unor ani de cercetări făcute în arealul orașului modern Suceava, fără a fi spectaculoase, aduc noi detalii în ajutorul unei mai bune cunoașteri a vieții și activității locuitorilor a ceea ce a fost vechea și prospera reședință a voievozilor Moldovei în secolele XIV—XVI.

77 Idem, *Observations générales sur la stratigraphie de l'établissement médiéval de Suceava*, în *Dacia*, N. S., IX, 1965, p. 352, fig. 1.

78 Octav Monoranu, Emil I. Emandi, Mircea Ignat și Vasile M. Demciuc, *Aspecte ale civilizației medievale. Cercetări de arheologie urbană în Suceava (sec.XV)*, comunicare prezentată la a XX-a sesiune de rapoarte, Deva, 1986.

79 Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, București, București, 1973, p. 81.

## REZULTATUL ANALIZELOR ÎNTEPRINSE ASUPRA UNOR PIESE METALICE

Proba nr. I (bucată de bronz) :

Ni — 575

As — 5500

Bi — 190 p. p. m.

Mn — 850

Sn  $\approx$  5%

Pb — de ordinul procentelor

Proba nr. II (resturi metalice) :

— Cu în principal

— Pb, Sn, în secundar

— urme de Ag.

Proba nr. III (bulgare de zgură, obținută în urma reducerii Cu, care este mare de 5% în zgură) .

Sb — 1440

Ni — 210

Ba — 1080 p p m.

Mn — 3600

Ag — 39

Conține și Fe.

Co, Zn, Ti, Zr, Nb, V, W, — lipsesc.

Fizician,

Zenovia Catargiu

Laboratorul zonal de restaurare Suceava

# ARCHAEOLOGICAL DISCOVERIES IN SUCEAVA — CONTRIBUTIONS TO THE BETTER KNOWLEDGE OF THE MEDIEVAL TOWN TOPOGRAPHY

## Summary

Interpreting and synthesising the signification of most of the random archaeological discoveries, done in the perimeter of the old Moldavian princely residence — especially during the last 10 years — this study brings new information concerning the evolution of the town topography, the building system of the residences of that period and of the tiled stoves which belonged to them and the existence of some artisans and workshops strictly specialised, very close to the Princely Court.

## LIST OF THE ILLUSTRATIONS

- Fig. 1. The plan of the Suceava town, with the spots where archaeological discoveries have been done.
- Fig. 2. Fragments of pottery discovered in Suceava (1 — Curtea Domnească street, point II; 2-4, 6, 8, 10 — Curtea Domnească street, point I; 5 — Vasile Alecsandri street, point IX; 7 — Stephen the Great street, point VI; 9 — Stephen the Great street, point V).
- Fig. 3. Fragments of pottery discovered in Suceava (1,7 — Curtea Domnească street point I; 2 — Curtea Domnească street, point II; 3 — Stephen the Great street, point V; 4, 6, 9 — Stephen the Great street, point VI; 8 — Vasile Alecsandri street, point IX).
- Fig. 4. Bowls and fragments of pottery discovered in Suceava (1, 6 — Curtea Domnească street, point I; 2 — Stephen the Great street, point V; 3 — Șipot — point XI; 4, 7 — Mirăuți street, point XIV; 5 — Curtea Domnească street, point III).
- Fig. 5. Fragment of stove tiles discovered in Suceava (1-7, 9 — Stephen the Great street, point VI; 8 — Nicolae Bălcescu street, point VIII).
- Fig. 6. Stove tiles and fragments of stove tiles discovered in Suceava (1,5 Vasile Alecsandri street, point IX; 2, 6, 8 Șipot, point X; 3, 4, 7 — Petru Rareș street, point XVI).
- Fig. 7. Fragments of pottery and stove tiles discovered in Suceava (1 — Ana Ipătescu street, point XV; 2, 3, 5 Petru Rareș street, point XVI; 4, 6 Șipot, point X).
- Fig. 8. Fragments of pottery and iron objects discovered in Suceava (1-4 — Stephen the Great street, point VI; 5 — 7 Stephen the Great street, point V; 8 — Șipot, point X).
- Fig. 9. Different objects discovered in Suceava (1, 2 Șipot, point XII; 3 — Curtea Domnească street, point II; 4 — Șipot, point XI; 5 — Vasile Alecsandri street, point IX; Stephen the Great street, point VI; 7 — Ana Ipătescu street, point XV).



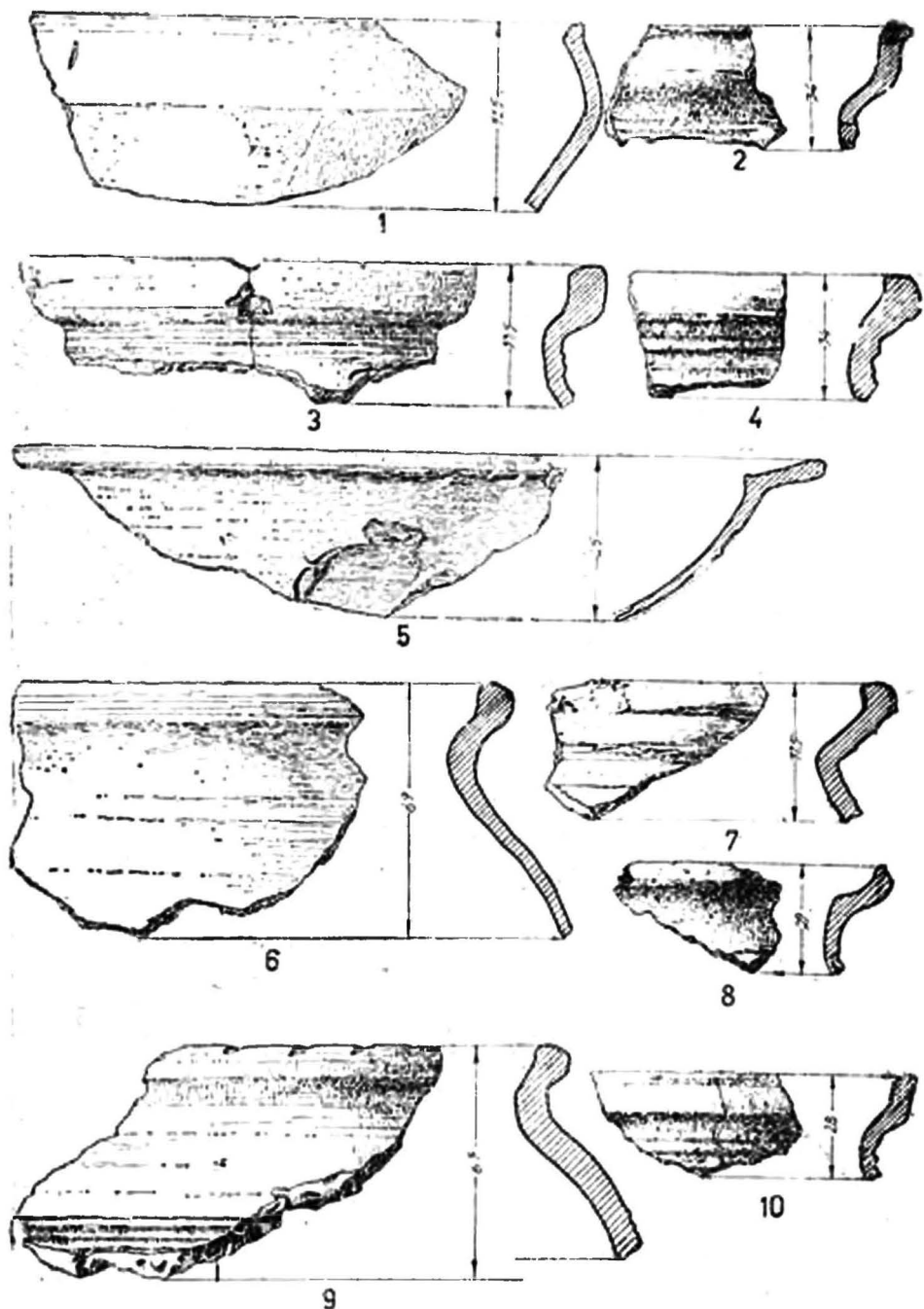


Fig. 2. Fragmente ceramice descoperite la Suceava (1 — str. Curtea Domnească, punctul II ; 2-4, 6, 8, 10 — str. Curtea Domnească, punctul I ; 5 — str. Vasile Alecsandri, punctul IX ; 7 — str. Ștefan cel Mare, punctul VI ; 9 — str. Ștefan cel Mare, punctul V).

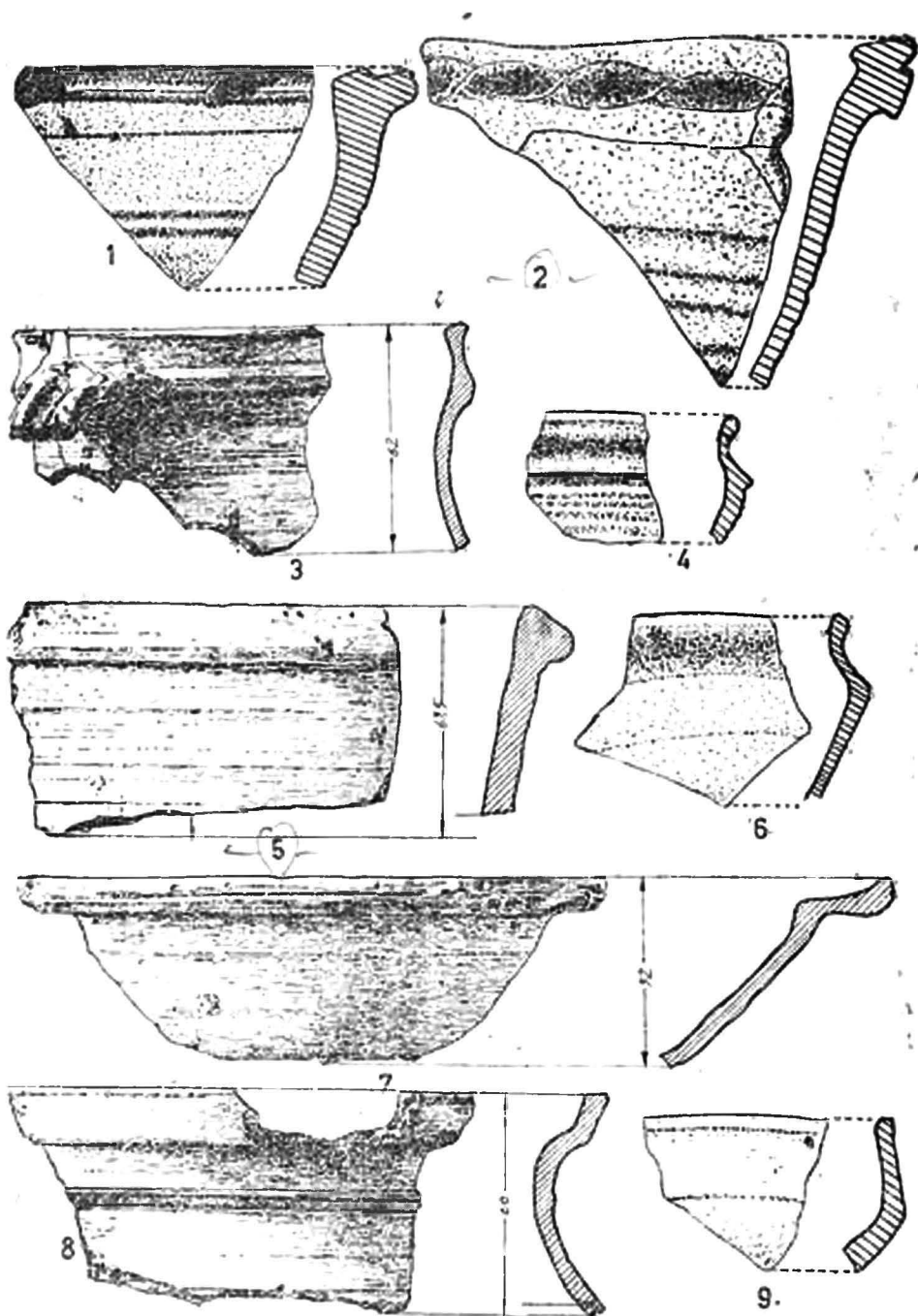


Fig. 3. Fragmente ceramice descoperite la Suceava (1, 7, str. Curtea Domnească, punctul I; 2 — str. Curtea Domnească, punctul II; 3 — str. Ștefan cel Mare, punctul V; 4, 6, 9, str. Ștefan cel Mare, punctul VI; 8 — str. Vasile Alecsandri, punctul IX).

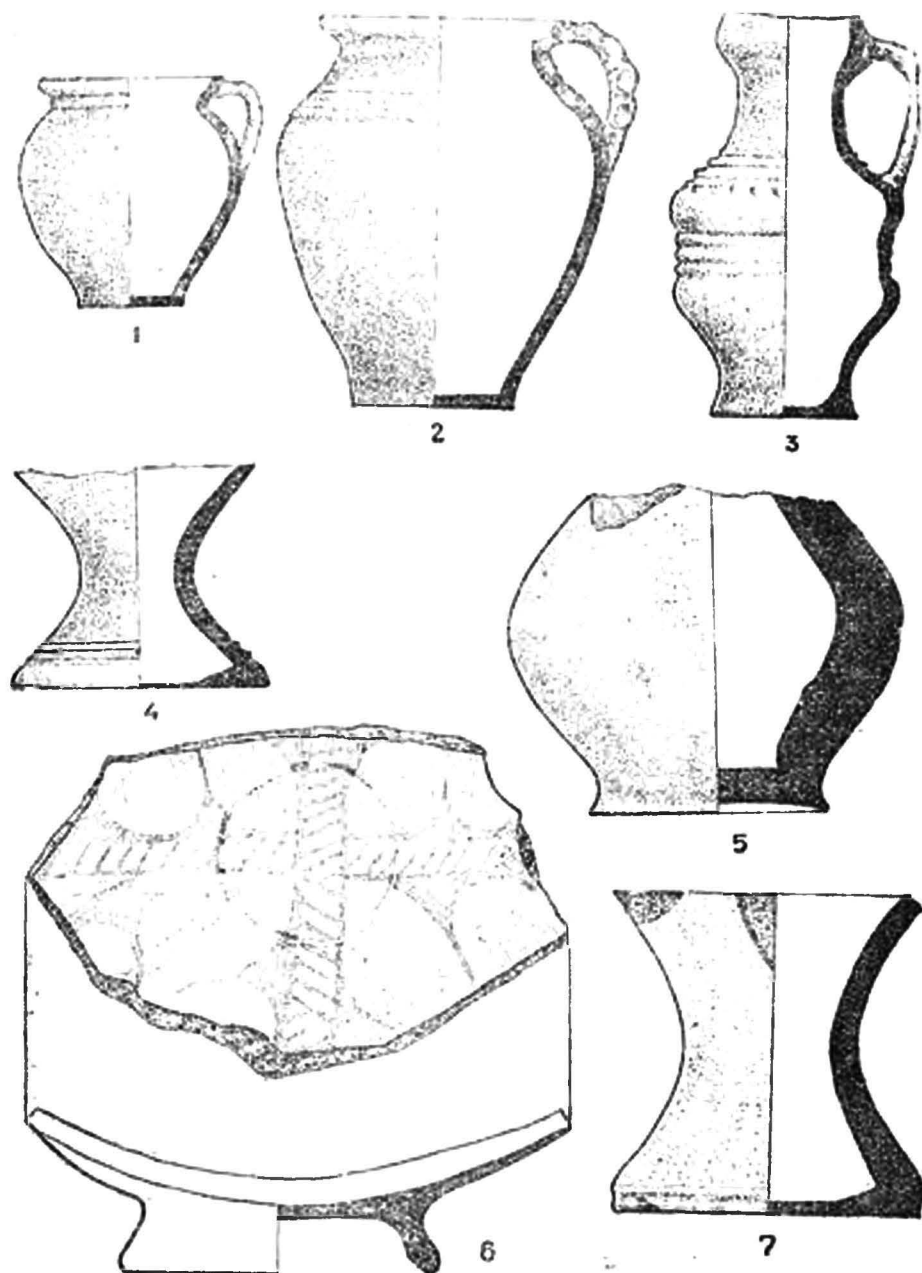


Fig. 4. Vase și fragmente ceramice descoperite la Suceava (1, 6 — str. Curtea Domnească, punctul I ; 2 — str. Ștefan cel Mare, punctul V ; 3 — Șipot, punctul XI ; 4,7 — str. Mirăuți, punctul XIV ; 5 — str. Curtea Domnească, punctul III).



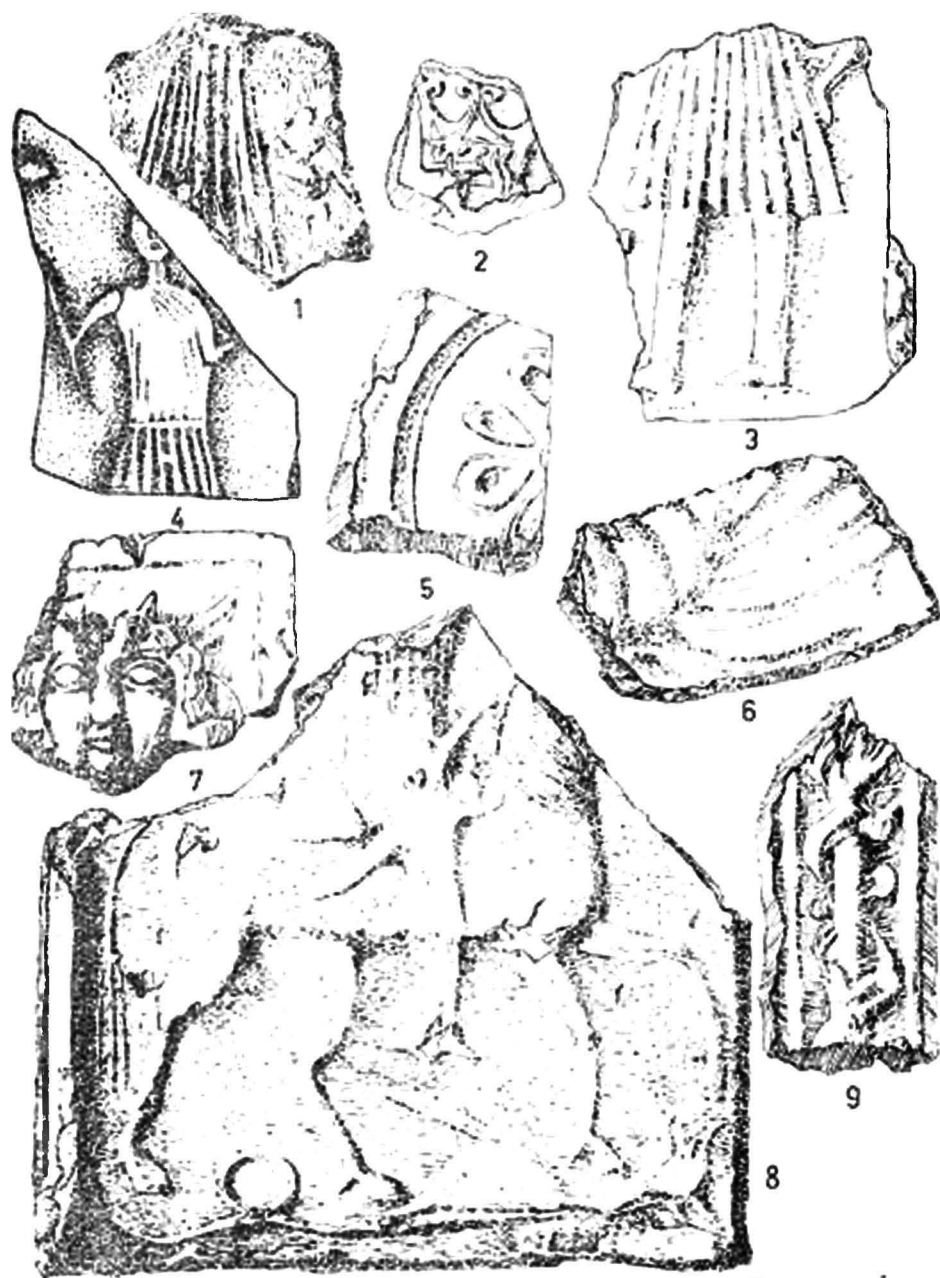


Fig. 5. Fragmente de cahle descoperite la Suceava (1-7, 9, str. Ștefan cel Mare, punctul VI ; 8 — str. Nicolae Bălcescu, punctul VIII).

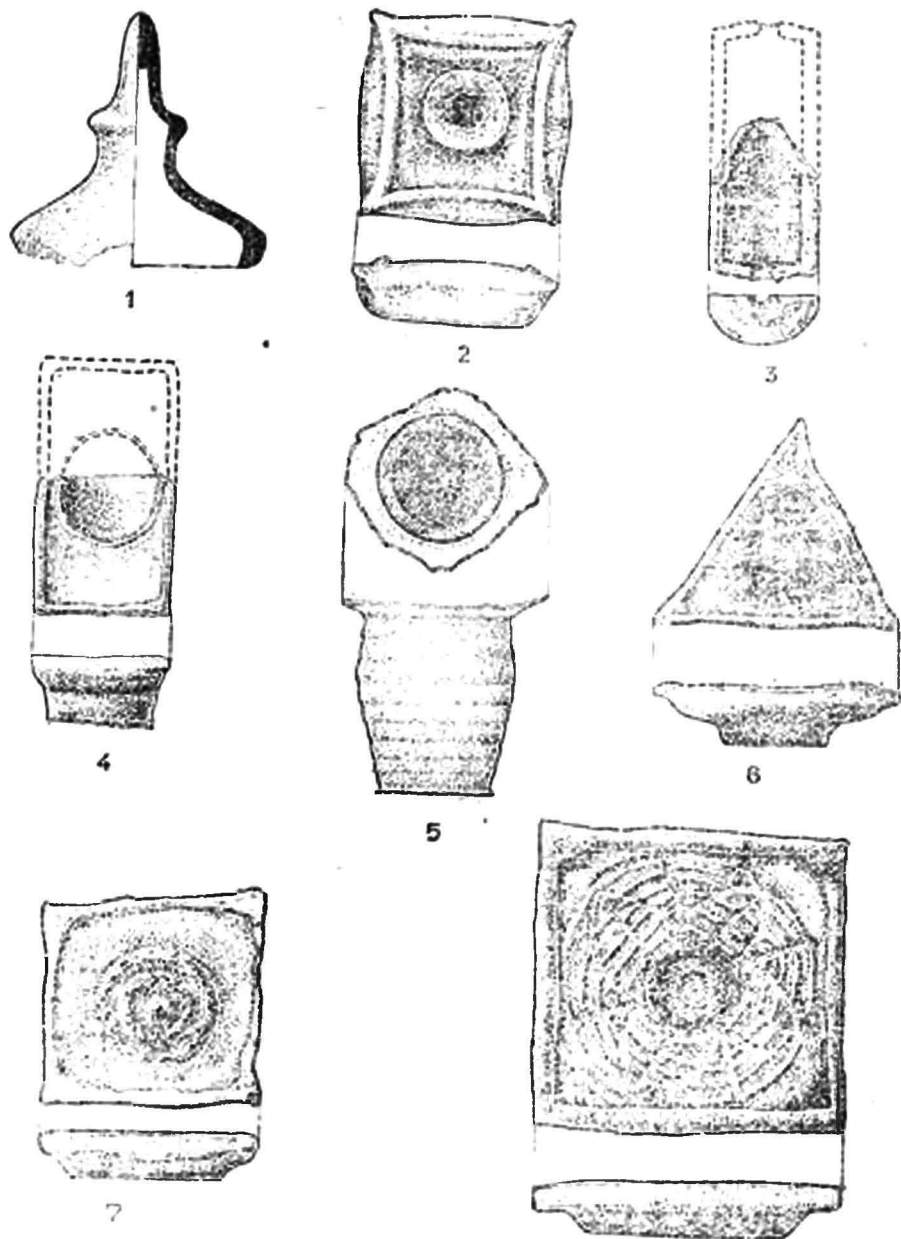


Fig. 6. Cahle și fragmente de cahle descoperite la Suceava (1,5 — str. Vasile Alecsandri, punctul IX ; 2, 6, 8. Șipot, punctul X ; 3, 4, 7 — str. Petru Rareș, punctul XVI).

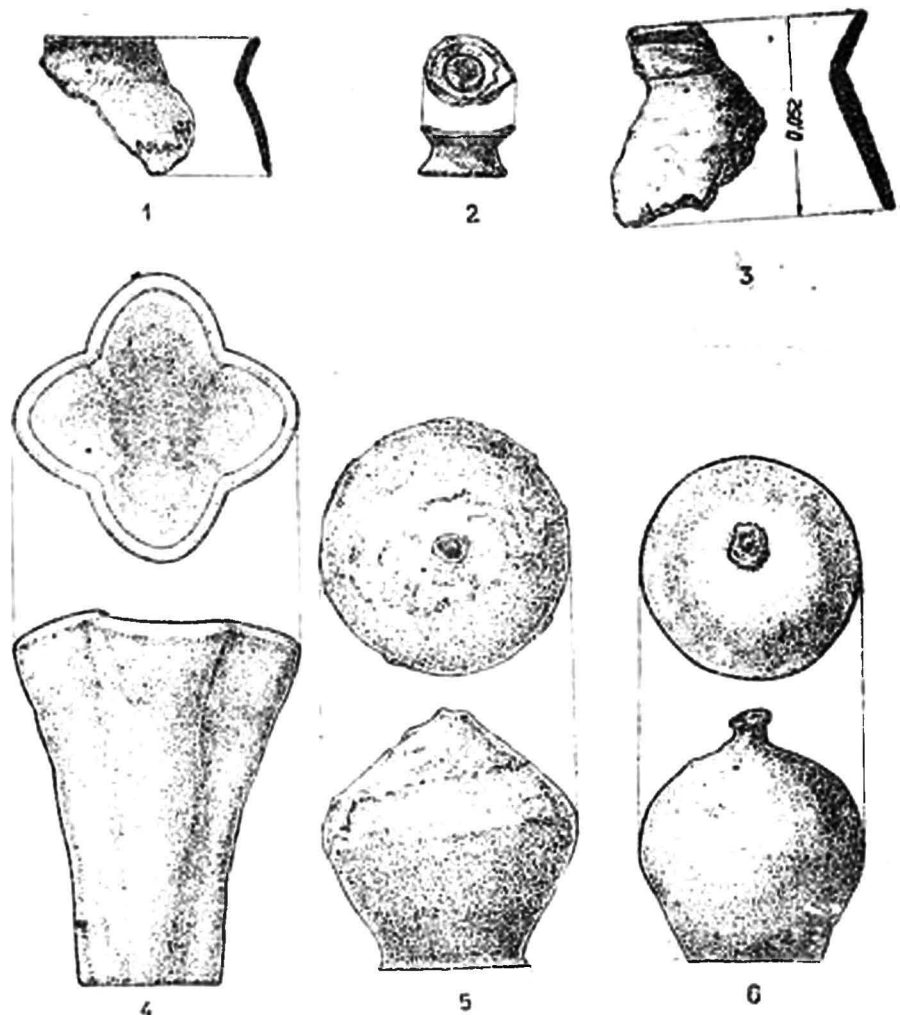


Fig. 7. Fragmente ceramice și cafile descoperite la Suceava (1 — bulevardul Ana Ipătescu, punctul XV ; 2, 3, 5 — str. Petru Rareș, punctul XVI ; 4, 6 Șipot, punctul X).

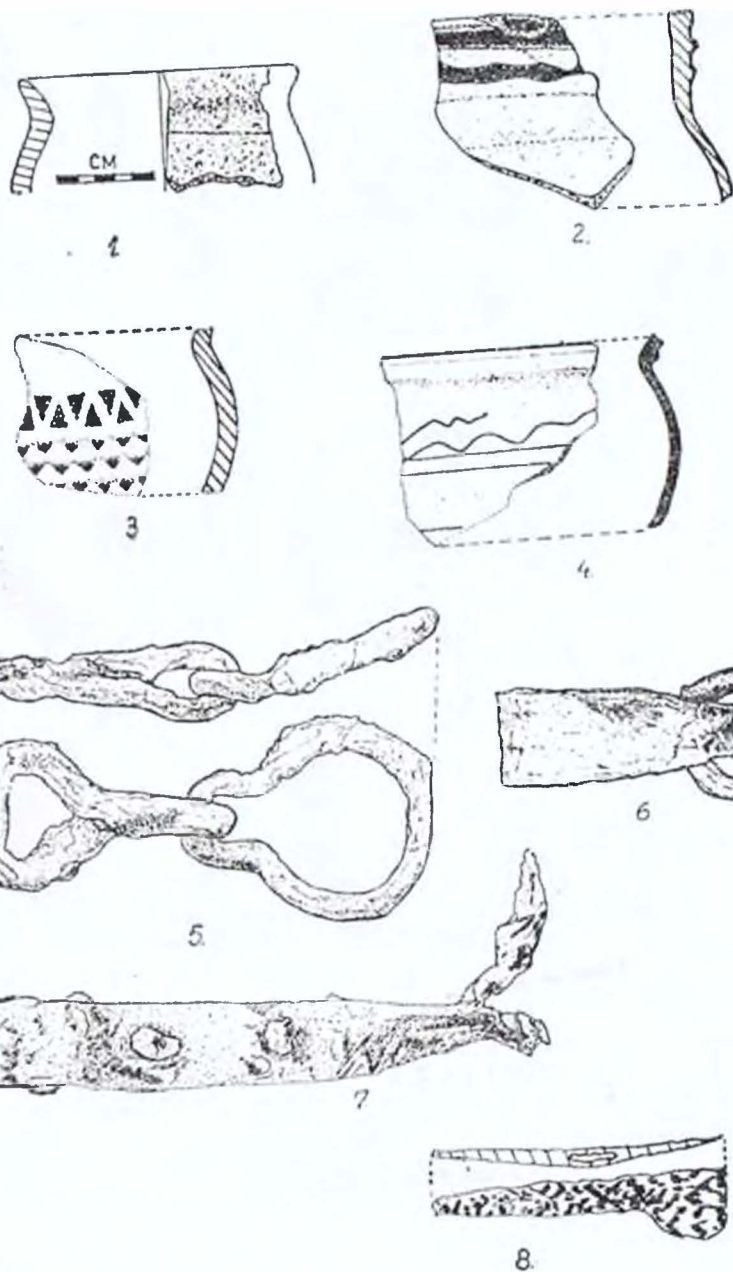


Fig. 8. Fragmente ceramice și obiecte din fier descoperite la Suceava (1-4 — str. Ștefan cel Mare, punctul VI ; 5-7 — str. Ștefan cel Mare, punctul V ; 8 — Șipot, punctul X).

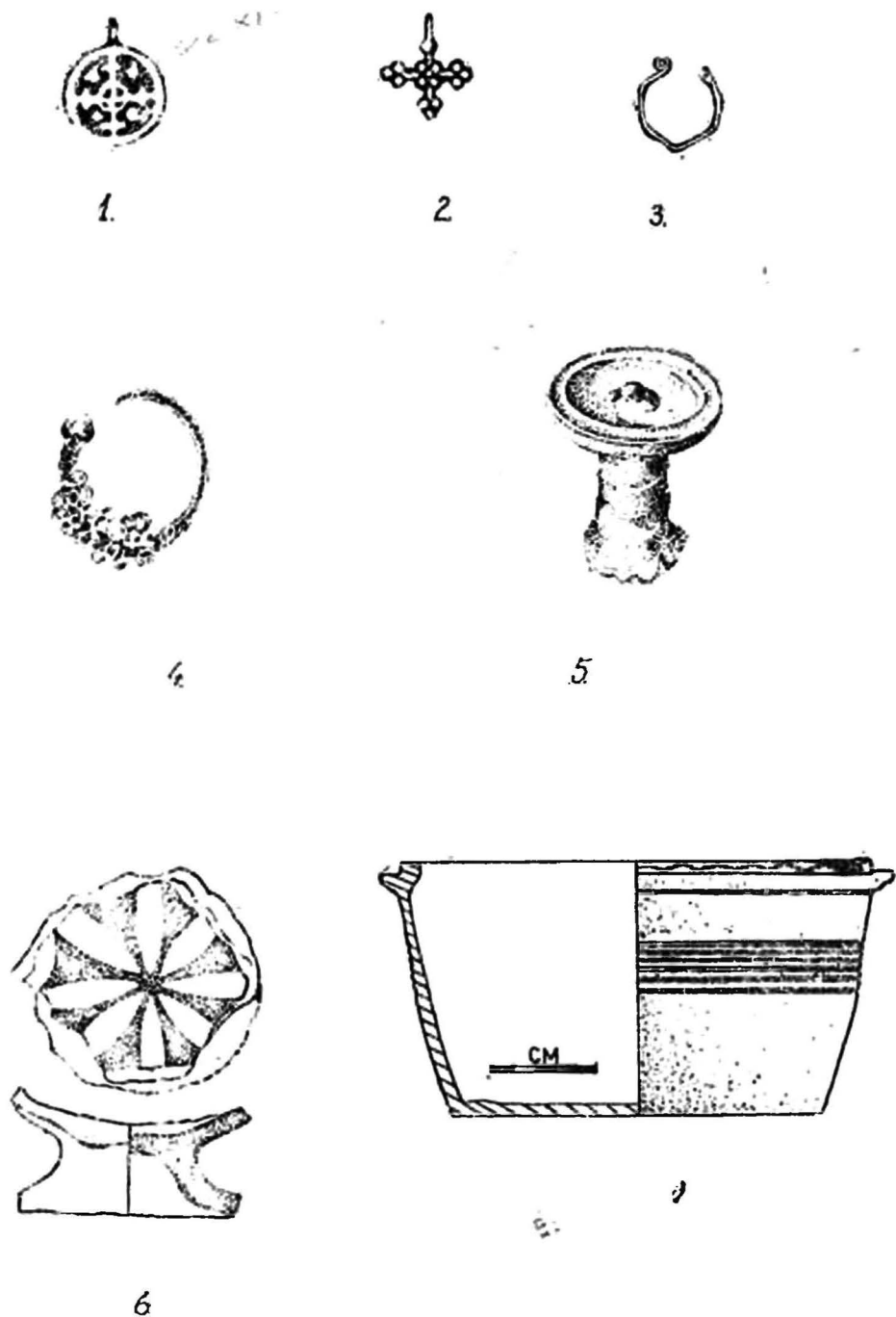


Fig. 9. Diverse obiecte descoperite la Suceava (1-2 Șipot, punctul XII; 3 str. Curtea Domnească, punctul II; 4 — Șipot, punctul XI. 5 — str. Vasile Alecsandri, punctul IX; 6 — str. Ștefan cel Mare, punctul VI; 7 — bulevardul Ana Ipătescu, punctul XV).

## ORIGINEA CUVINTULUI BOIER ÎN LIMBA ROMÂNĂ

ION POPESCU-SIRETEANU

Ne propunem să stăruim asupra originii unui cuvânt pe care — cu câteva excepții — dicționarele îl consideră împrumut slav în română. Este vorba de **boier**, atestat sub forma **boiar** în 1475 și sub forma **boieri** (pl.) în 1481 (vezi și Mihăilă, *Dicționar*, 77). Dar despre Boer ca antroponim vorbește un document din anul 1302 (Pușcariu, *Două documente*, 2). Prin urmare numele este vechi, iar cuvântul boier considerat ca apelativ trebuie să fie cu mult mai vechi. Numele acesta s-a păstrat în Păgăraș de-a lungul veacurilor (vezi Pușcariu, *Fragmente istorice... Indice*). O privire asupra părerilor exprimate de Fr. Miklosich și de alții a realizat I. Pușcariu, în *Date istorice*, I, p. XV, nota 1, dar în același loc exprimă și părerea că, decât de origine rusă, mai curînd boier ar fi bulgar, iar dacă la slavi nu se poate explica de la **boli** sau **voi** „luptă“, „atunci mai lesne-l pot românii deduce de la **boi**, poate tocmai de la **boli** ce-i pretindeau grecii pentru nunta lui Isac Anghel de la păstorii (bouarii, boierii, ca și oierii) **blahi**, cari tocmai de aceea revoltîndu-se au înființat imperiul **blaho-bulgar**. Poate că voi ajunge și mai aproape de adevăr, cînd deduc cuvîntul **boieriu** tocmai de la poporul boilor, care era cel mai de frunte între gintele celtice“. Cîteva considerații interesante în legătură cu vechimea lui **boier** la noi a făcut același autor în *Date istorice*, II, 35-36, unde îl pune mai sigur pe scama etnonimului celtic **boi**, apropiînd termenul în discuție de nume precum **terra Boje (Voila)**, **Boiu Mare**, **Boiu Mic**, **Boianu**, **Buiul**, **Boier**. El a observat că **boier**, ca apelativ, sta ca epitet pe lângă un nume și că abia mai tîrziu a devenit nume propriu.

În deceniul al treilea al sec. al XIX-lea, în baza unei tradiții, cronicarul bănățean Nicolae Stoica de Hațeg scria în *Cronica sa*: **Și văzînd [slovenii, deci slavii, n.n., I.P.S.] că boiarii rumînilor cu boi ară și se chiamă de pe boi boiarii și ei le zisără volahi-boiarii** (p. 59); **Românii cu boi mari să zisără boi-are** [subl. aut.] **alți slavi le-au zis volahi** (subl. aut.) (p. 109). După N. Stoica, cei care aveau boi erau numiți **boiarii**, iar o formă a acestui cuvînt ar fi numele etnic (pl.) **volahi/volachi**. Dacia ar fi fost numită **Boiaria — Volachia** (p. 91).

Cihac (II, 20), urmîndu-l îndeaproape pe Miklosich, arată că etimonul rom. **boier** este vsl. **boljaru**, **baljarinu** „optimum unus“ (**bolīč** „major“); tot el spune că în rusă sînt formele: **boljarinu**, **bojarinu**, **bojarschii**; în ungară: **bojár**, **bojér**; în albaneză: **boujár**, **bouljar**, **bouljeri**. Hasdeu,

Tiktin, DA, Candrea, Scriban, DM, DEX, SDE preiau, cu neînsemnate deosebiri, același punct de vedere. Hasdeu scria în EMR, 3, p. 689: „De cînd făgărășenii figurează în istoria Transilvaniei, trăsura lor juridică cea mai caracteristică este instituțiunea **h o i e r i l o r**, cari nu ne apar nicăieri la ceilalți ardeleni, afară de Făgăraș și de Hațeg, cele două regiuni strîns legate de casta nobiliară cea oltenească a Basarabilor. **Boiar**, în paleoslavica **holiar**, **hoiare**, este la români un bulgarism, negreșit, însă nu înseamnă deloc că boierii români erau sau trebuiau să fie bulgari...”. Vom vedea că Hasdeu nu avea informații despre circulația cuvîntului în toată Transilvania și în ariile ei periferice, adică în Maramureș, în Oaș, în Crișana și în Banat. Originea slavă a cuvîntului o acceptă O. Densusianu în ILR, I, 187 și Al. Rosetti: „Termenul **hoier** vine din bulgară, unde el desemnează pe demnitarul Curții și pe proprietarul de pămînt” (ILR, 297). Al. Philippide considera (ca și Rösler, pe care-l citează) că **hoier** este un împrumut în bulgară: „Cuvîntul **hoiar**, de pildă, este sigur de proveniență uralo-altaică (vezi Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*), dar l-au primit românii direct de la bulgari, ori prin mijlocirea slavilor?” (Philippide, OR, II, 584). G. Mihăilă arată, de asemenea, că **hoier** „nobil, mare proprietar de pămînt, (mare) dregător al statului feudal; moșier, mare bogătaș; domn (azi inv.)” vine din vsl. **holiarin**, pl. **holiare**; bg. **holiarin**, **holiar**, „hoier, om bogat”; scr. **hōljarin**, **hōljar**; vrus. **holearin**. Cuvîntul a pătruns în slavă din protobulgară. A fost împrumutat și în albaneză **bujar**, fem. **bujareshtë**. Reținem încă o precizare a lui G. Mihăilă .... ca și jupin, cuvîntul **hoier** și-a lărgit cu timpul înțelesul, pierzînd valoarea strict terminologică, ajungînd să se întrebuițeze (în trecut) ca termen de respect\* (Mihăilă, *Împrumuturi*, 134). În BER, I, 66, se arată că **hōljarin**, cu familia lui destul de numeroasă, a dat în română **hoier**. Dar în nici una dintre lucrările citate pînă aici nu se demonstrează că sîntem în fața unui împrumut.

Între excepțiile de care aminteam prezentăm mai întîi cele spuse de P. Maior, după care **hoier**, de fapt **hoiar**, se explică prin **voljari** (it. **voglia**): „Românii cei din coace de Dunăre singur v mutîndu-l în b, și lăpădînd l moale, după datina sa, pe nemeși (Nobiles) și astăzi îi chiamă **hoiari**” (Maior, *Istoria*, I, 375), punct de vedere preluat și de *Lexiconul de la Buda*. Pentru a corecta această explicație evident greșită, în subsolul paginii la ediția pe care o folosim se face următoarea precizare: „**Boliar** nu vine de la **voglia**, ci de la **hoi** care în slavă înseamnă luptă iar **holiar** este luptător. **Boier (hoiar)** în românește își are deci rădăcina cuvîntului slav — **hoi**”, explicație la fel de greșită ca și a lui Petru Maior; nici slaviștii nu mai consideră că **hoiar** vine de la **hoi** „luptă”, cum se arată clar în BER, locul citat. Cealaltă explicație aparține lui Laurian și Massim, *Glossariu*, 61-62, unde autorii spun că „pentru originea cuvîntului, păreri s-au dat foarte multe, susținînd unii că ar veni din **hoiu** sau **res-hoiu** (cuvînt slav), alții din **voiavoglia**, alții din alte fântane”, dar, spun ei, cea mai serioasă explicație o dă Miklosich, care propune ca etimon sl. **holjaru** „mai mare”. Totuși, din mai multe motive expuse în *Glossariu*, autorii nu admit originea slavă, arătînd că „vorba **hoiaru** a răsărit în pămînt românesc”. Reținem numai rezerva.

Excepțiile acestea nu sînt de natură să pună la îndoială, originea slavă a cuvîntului în limba română. Chiar dacă Laurian-Massim vedeau o posibilă apariție a cuvîntului „în pămînt românesc“, ei nu au putut atrage luarea amînte, după eșecul suferit de dicționarul lor. Originea slavă a rămas, prin urmare, decisă de slaviști și însușită de către specialiștii în problemele lexicului românesc : Cihac, Tiktin, Șăineanu, Candrea, autorii altor dicționare, apoi de către Al. Rosetti, S. Pușcariu (*Limba română*, I, 294). S-a atras atenția, însă, de multă vreme că în slavă cuvîntul ar fi fost primit din limba vechilor bulgari de neam turcic, adică din protobulgară (vezi și BER, I, 66). De aceea A. Philippide nu se poate decide asupra drumului urmat de cuvînt, direct din protobulgară în română sau prin intermediar slav.

După prezentarea sumară a opiniilor privitoare la originea lui *boier* în română, trebuie să subliniem că tot ceea ce s-a spus pînă acum reprezintă doar afirmații, nu și demonstrații. Probe impotrivă nu s-au adus pînă acum, dar posibilitatea prezentării lor nu a fost închisă niciodată.

Este necesar să știm și părerile istoricilor cu privire la acest termen care ține în mare măsură de istoria noastră socială. Astfel G. Popa-Lissea nu îi considera pe *boieri* prezenți, în afară de Moldova și Țara Românească, numai în Făgăraș : „Cele mai vechi cnezate le găsim dincoace de Carpați, totuși cnezatul s-a dezvoltat mai mult în Ardeal decît în teritoriul vechiului regat. Aci cnezatul a fost înlocuit prin *boieronat*. Așa se explică de ce în Țara Făgărașului bunăoară nu întîlnim cneji, ci numai *boieri* (sem. *bo-rească*). Fiind un feud dat domnilor români de regii Ungariei, Țara Făgărașului a dat o mai mare dezvoltare, întocmai ca și Țara Românească și Moldova, instituției *boierimii*. Tot din această cauză *boierii* Făgărașului n-au devenit nobili (nemeși) și nu s-au prefăcut în unguri“ (în *Izv. ist. rom.*, V-VI, p. 16, nota 2). Concepția lui Radu Rosetti (*Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907) despre *boieri* a fost rezumată de către C. Giurescu, în *Studii*, 239-240 : el „pune începutul clasei nobiliare înainte de întemeierea principatelor, dar face deosebire între acea nobilime străveche și *boierimea* de mai tîrziu ridicată din miilocus ei. Nobilimea anterioară domniei o formau cnezii și urmașii lor. Din judecătorii sătești aleși de obștea locuitorilor, cnezii se transformaseră pe nesimțite într-o clasă nobiliară care își transmitea prin moștenire puterea cîrmuitoare : cu timpul (s. XV-XVII) ei pun stăpînire și pe moșia celor ce-i aleseseră. Toți proprietarii de pămînt de mai tîrziu, fie ei mari ori mici, *boieri* ori răzeși, sunt urmașii acelor cnezi uzurpatori. Întemeierea domniei și crearea diferitelor dregătorii au avut drept urmare ridicarea din miilocus nobilimei cneziale a clasei *boierești*, formate din marii demnitari. Cu timpul denumirea de *boier* care la început se aplica numai acestora, începe să se dea oricărui om bogat . . .”.

După N. Iorga termenul *boier* a fost adus din sudul Dunării de către sîrbii și bulgarii veniți la noi din cauza expansiunii turcești, iar „legătura dintre dregător și mare proprietar“ se face abia în sec. al XV-lea (C. Giurescu, op. cit., 240-241).

C. Giurescu spune : „Denumirea de *boier* constituia un titlu nobiliar. Un alt cuvînt pentru a exprima calitatea de nobil, în afară de acela de *boier*, nu a existat în Țara Românească. În Moldova se mai întîlnește, în chip excepțional însă și numai în timpurile mai vechi, și acela de *nemeș*”



(op. cit., 227, nota 1). Din consemnările lui D. Cantemir reiese că pe răzeși „dacă îi socotim ca boieri, atunci clasa boierească cuprindea — pe lângă slujbași — pe toți proprietarii de pământ, fără excepțiune“ (C. Giurescu, op. cit., 228 ; subl. aut.). Tot C. Giurescu, vorbind despre Cantemir, arată că acesta, în *Istoria imperiului otoman*, „spune că la români nu a existat alt semn de noblete decât moșia părintească, care trece prin moștenire de la tată la fiu“ (op. cit., 229). Pe această bază, C. Giurescu ajunge la concluzia următoare : „Ceea ce pare sigur, e că însușirea de boier era în legătură nu numai cu slujba, dar și cu moșia“ (op. cit., 234 ; subl. aut.). Autorul citat arată că titlul de boieri „se întemeia fără îndoială pe însușirea lor de stăpîni ai pămîntului“. Există prin urmare „o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele“ (op. cit., 251). Și, spune mai departe : „Dacă însușirea de boier era legată de moșie, ceea ce pentru proprietatea mare, cel puțin era absolut sigur, atunci trebuie să admitem că toți proprietarii, oricare ar fi fost întinderea moșiei lor, făceau parte din boierime“ (op. cit., 252). Dar apare o restricție de care mulți cercetători nu au ținut seama : „Proprietarii posedau individual numai partea cultivabilă, foarte restrînsă, deoarece cultura se mărginea la indestularea trebuințelor personale și locale“, restul (izlazul, pădurea etc.), era stăpînit în continuare în devălmășie (op. cit., 252-253). Fiecare membru al devălmășiei avea drept „să taie cîtă pădure ar fi vrut, să ție vite cît de multe“ (op. cit., 257). Reținem și următoarea constatare, deosebit de importantă : „Proprietarii devălmași dintr-un sat sînt arătați adeseori sub denumirea colectivă de boierii din acel sat“ (op. cit., 280). Concluzia lui C. Giurescu este următoarea : „Pînă în secolul al XVII-lea toți proprietarii de pământ se intitulau boieri“ (op. cit., 281).

În prefeudalism, și partea cultivabilă a pămîntului era comună, caracteristică transmisă de-a lungul veacurilor, ca o moștenire. Dacă „proprietarii devălmași dintr-un sat sînt arătați adeseori sub denumirea colectivă de boierii din acel sat“, aceasta înseamnă că termenul boier nu se referea la proprietatea asupra pămîntului, indiferent de caracterul acestei proprietăți. Dar, dacă stăpînirea pămîntului cultivabil era limitată la strictul necesar, creșterea vitelor (mari și mici) nu era îngăduită de nici un fel de norme, ba chiar era încurajată, dacă este să avem în vedere ce consemnează folclorul-document. Dintre cei cu drepturi egale în obștea sătască, se putea diferenția, prin avere, crescătorii de vite, păstorii, mai cu seamă oierii. Prin urmare, nu pămîntul acorda calitatea de boier adică de om bogat, ci proprietatea de oi multe și de vite mari.

Un alt cercetător, Victor Motogna, scria : „Sub influența stăpînirii țarilor în nordul Dunării se împămînteniseră la neamul nostru și așezămintele politice de origine bulgară [...]. Pe această cale ne-a venit organizația în cnezate și voievodate, precum și începuturile clasei nobiliare, cu numele de boieri“ (în *IJGC*, VII, 173). Dar se știe că țarii bulgari nu au stăpînit în nordul Dunării, iar organizarea românească prestaaală era sarăveche\*.

\* Vezi Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, I, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1971 ; Sergiu Columbeanu, *Cnezate și voievodate românești*, București, Editura Albatros, 1973 ; Alexandru A. Bolasov Ghimpu, *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, Editura litera, 1979.

P.P. Panaitescu, în *Interpretări*, 33-80, se ocupă de **Problema originii clasei boierești** și afirmă, după istoricul bulgar Trifonov, că „boier (boliar, boliarin) este numele clasei nobile bulgare, de unde l-au împrumutat și românii și rușii” (p. 36) și crede că termenul **boier**, prin extindere, s-a acordat și moșnenilor jurători, adică celor care se bucurau de un anume privilegiu (p. 39). El afirmă, urmîndu-l pe C. Giurescu, că boierii români își au originea în slavii care au cucerit pămîntul românesc. Teoria lui C. Giurescu (vezi cursul litografiat **Instituțiile vechi românești**) a fost admisă de I. C. Filitti, C. C. Giurescu, Gh. I. Brătianu, cu mențiunea că Brătianu îi considera pe slavi ca supuși ai avarilor, nu cuceritori (Panaitescu, *op. cit.*, 39-40). Boierii au existat în Țara Românească, Moldova, Ardeal, Maramureș, Banat, dar nu și la românii din sudul Dunării (p. 40). „Clasa socială a boierilor, a nobililor, este unitară pe tot pămîntul românesc, ceea ce arată că ei sunt rezultatul unui fenomen social-politic identic și concomitent. Acest fenomen trebuie să fi fost în chip necesar anterior despărțirii politice între românii din nordul Dunării, să dateze dintr-o vreme în care condițiile sociale și economice să fi fost identice, înainte de existența granițelor politice între ei. Cu atît mai mult cu cît numele de **boier** apare și în Ardeal. Aceasta înseamnă că originile clasei boierești trebuie căutate, nu numai înainte de întemeierea celor două principate, ci și înainte de stabilirea ungurilor în Ardeal, deci înainte de anul 1000” (p. 41). Aceasta se vede din împrejurarea că, „cu prilejul întemeierii statului, nu s-a făcut o împroprietărire, deci nu s-a creat atunci boierimea munteană”, întrucît ea „era anterioară întemeierii statului” (p. 43): „boierimea română se trage din împrejurări sociale anterioare întemeierii statelor, din epoca migrațiunii popoarelor” (p. 45). Istoricul spune că imperiul bulgar a stăpinit Dacia vreme de un secol și jumătate, pînă pe la anul 900. În timpul acestei stăpîniri „va fi căpătat aristocrația slavă din Dacia numele de boier și tot atunci a trecut termenul prin români la ruși” (p. 51). Șefii militari slavi din Dacia aveau nevoie de moșii („care erau cultivate de băștinași”) pe care și le-au însușit (p. 51). Termenul **boier** — nume al clasei nobile la noi — „este de origine slavă”. „Termenii care arată stăpînirea sunt slavi: stăpin, jupin, gospodar” (p. 53), dar, precizăm noi: originea slavă a cuvintelor **stăpin** și **jupin** nu a fost confirmată nici pînă astăzi, deși unii mai cred în această explicație, iar **gospodar** nu este decît traducerea lui **domn** din română, cum se obișnuia în cancelaria siavonă. Mai departe, cercetătorul spune că „limba fiind oglinda trecutului, credem că rezultă în chip luminos originea clasei nobile la români printr-o cucerire slavă și o aristocrație care a supus populația romanică, reducînd-o la șerbie” (p. 54). „Românii macedoneni n-au avut clasa nobilă, nu cunosc pe boieri” (p. 60). Prin urmare, boierimea este de origine slavă, pe cînd țăranii devălmași sînt urmașii autohtonilor, neamestecați cu slavii și cu alți străini care nu au pătruns în munți și în păduri (p. 63).

Din cele prezentate, se vede că Panaitescu pune apariția boierilor pe seama factorului străin și nu vede diferențieri după avere în sinul obștei țărănești. Vechimea și unitatea clasei boierești nu-l duc pe istoric la ideea că apariția boierilor are cauze interne, asemănătoare pînă la un punct cu apariția claselor înstărite la alte popoare. El nu se ocupă de situația

concretă a termenului **boier**, la români, de vechimea și răspindirea lui teritorială, de semnificația și diferențierile semantice existente în textele istorice, în cele populare și în limba vorbită. Ca istoric, nu l-au interesat aceste aspecte, dar fără luarea lor în seamă (desigur, și a altora) nu se pot lămuri și chestiuni de istorie socială, nu doar de istorie a limbii.

În ce privește lipsa nobililor la aromâni, aceasta este numai o aparență, pentru că acei celnici (în locul boierilor de la dacoromâni, iar celnicii sînt oierii cei mari, deci marii proprietari de turme. Boierului dacoromân îi corespunde celnicul la ar mîni, deci omul bogat în turme (cf. Capidan, *Rom. nom.*, 39).

Teza originii slave a boierilor este respinsă de cercetători mai noi (cf. Spinei, *Moldova*, 228) și aceasta pe bună dreptate.

O cercetare mai amănunțită, întemeiată pe o vastă documentație, a făcut P.P. Panaitescu asupra obștii țărănești din Țara Românească și Moldova, din care reies împrejurările în care s-a născut boierimea stăpînitoare de pămînt în aceste state feudale. El critică unele dintre afirmațiile lui C. Giurescu: „Consecința teoriei lui C. Giurescu și a celor care au continuat-o este că boierimea românească s-a alcătuit nu prin aservirea țăranilor liberi, așa cum arătase Bălcescu, ci ea ar reprezenta forma străveche și constantă a proprietății în țara noastră” (Panaitescu, *Obștea*, 7). Și după Radu Rosetti „boierii sînt străvechii stăpîni ai satelor și nu autorii unor continue aserviri a satelor libere în decursul secolelor” (idem, *ibidem*, 9). De la retragerea romană și pînă la apariția formelor timpurii ale feudalismului (între sec. al III-lea și al X-lea), „obștea și asociațiile de obști au alcătuit singura formă a vieții sociale a poporului nostru” (idem, *ibidem*, 17); aceasta a fost „o perioadă a predominării obștilor țărănești liber-” (idem, *ibidem*, 19); „putem afirma că întemeierea statelor românești este urmare a formării domeniilor jupanilor și cnejilor, care, trecînd măcar în parte, în rîndurile membrilor privilegiați ai statului domnesc, se numeau acum boieri” (idem, *ibidem*, 75). „Boierii, în epoca fărîmîțării feudale pînă în ultimul sfert al secolului al XV-lea, sînt deținători de imunități pe domeniul lor” (idem, *ibidem*, 77); subl. aut.). Panaitescu a constatat că „se ridică în sate oameni bogați dintre membrii obștii, care cu bani cișligați din meșteșuguri sau din negoț pot cumpăra părți ale altor săteni săraciți și-și pot crea drepturi de stăpînire disproporționate față de acelea de care se bucurau ceilalți săteni. Ei devin astfel o putere economică în obște, iau parte la conducerea ei, și, cu vremea ies din devălmășie alegîndu-și părțile” (idem, *ibidem*, 237). Și, spune mai departe cercetătorul: „Este ușor de înțeles că au putut scăpa de cîmpirea boierilor și a mănăstirilor mai ales satele de moșneni și de răzeși de la munte, adică acolo unde nu se face griu” (p. 251). Se cere să reținem constatarea că, pînă în sec. al XVI-lea, boierii nu au stăpînit satele individual, ci colectiv, „deasupra obștii țărănești s-a suprapus o obște a stăpînitorilor, a boierilor”, care „stăpîneau împreună, fără distincție teritorială, sate sau părți de sate. De vreme ce stăpînirea boierască a domeniilor îmbracă, atît în Țara Românească, cît și în Moldova, Maramureș, Hațeg, Făgăraș, forma unei comunități a stăpînitorilor, suprapuse obștii țărănești, reiese clar concluzia că această stăpînire feudală se trage din obște, s-a format prin diferențierea obștii. Cînd numărul părtaşilor la obștea stăpînitorilor ajunge foarte mare, nu se poate face întotdeauna deosebirea între comunitatea moșnenilor (răzeșilor) și cea a stăpînitorilor, sistemul de stăpînire fiind asemănător”. De aici urmează concluzia: „Așadar, prin diferențierea obștilor se ridică înainte

de întemeierea statului o pătură de oameni avuți, în situația de a avea slugi și arme la dispoziția lor, prin care au supus obștea, pretinzând dijme și lucru de la foștii lor egali" (idem, *ibidem*, 73-74).

După P.P. Panaitescu, termenul *cneaz* a înlocuit în limba noastră pe *jude*, moștenit, iar *cneaz* dispare înlocuit de *boier*; numai în Țara Românească s-a păstrat *cneaz* care de prin sec. al XVI-lea a început să însemne „mic stăpîn de pămînt în devălmășie, om liber" (*ibidem*, 69-70). Existența *cnezilor* ca nobilime prestatală în Transilvania, Țara Românească și Moldova este sigură. „Generalitatea instituției [cnezilor] arată că ei sînt anteriori cuceririi Transilvaniei de către feudații maghiari" (idem, *ibidem*, 65). În sec. al XVI-lea, „boier înseamnă cel ce stăpînește moșia și supuși care lucrează pentru dînsul" (idem, *ibidem* 72). Dar ce va fi însemnat *boier* cu secole în urmă ?

Ceea ce nu a văzut nici P.P. Panaitescu în procesul de apariție a boierilor, deci a oamenilor bogați, de la o vreme stăpîni ai pămîntului, este dezvoltarea tot mai mare, pînă la o anumită epocă, a păstoritului. Avînd în vedere termenul *boier* cu senul „proprietar de moșie", sociologul H.H. Stahl scrie că „leza unei boierimii constituind un fenomen de masă și ajunsă muncitoare directă a pămîntului ei" rămîne absurdă în condițiile în care nu se modifică unele probleme ale satului devălmaș (Stahl, *Contribuții*, I, 50).

Într-o cercetare mai nouă, se spune că „În preajma întemeierii statului de-sine-stătător loturile individuale ale membrilor obștei nu constituiau desigur încă proprietăți private individuale" (Spinei, *Moldova*, 226).

O explicație nouă prezintă Alexandru I. Gonța, în *Satul*. După el boierii erau „războinicii satelor" (p. 184) iar „termenul nici nu este de origine slavă, ci împrumutat atît de slavi, cît și de români de la triburile turcice : chazari, pecenegi, uzi, cumani" (p. 185). Și mai departe : „Semnul caracteristic al acestei nobilimi [moldovenești, n.n., I.P.S.] a fost, ca și la zecelealte popoare aptitudinea personală, capacitatea individului de a fi fost războinic, adică *boier*, cuvînt compus din *boy* — gîntă și *her* — ostaș al gîntii sau neamului, în limba triburilor turcice ale chazarilor, pecenegilor și cumanilor. Expresia a fost împrumutată de români după venirea chazarilor în anul 643 ; peste acest cuvînt s-a suprapus termenul *hunari* — credincios, din aceeași limbă, odată cu prestarea de către militari a „slujbei drepte și credincioase". Numai în urma constatării destoiniciei ca militar și a prestării unui serviciu deosebit, de interes comun, s-au putut creca privilegii pentru unii indivizi din lumea satelor megieșești, cari erau consfințite pe vecie . . ." (p. 195). Explicația lui Gonța este nouă pentru că aduce elemente istorice noi, dar despre originea turcică a lui *boier* (protobulgară ori uralo-altaică) s-a mai vorbit, fără a se arăta, însă, că este vorba de un compus din *boy* și *her*.

Cercetătorii trecutului nostru ne vorbesc despre apariția boierimii proprietară de pămînt, despre consolidarea clasei boierești prin sărăcirea țărănilor liberi, dar acest proces îndelungat nu are a face cu termenul, care l-a precedat, după părerea noastră ; nu proprietatea asupra pămîntului este cea mai veche caracteristică a boierimii, ci creșterea vitelor mari și mai ales a oilor. Din informațiile prezentate mai sus, reiese că termenul *boier* a fost adoptat în locul unora mai vechi, precum : *jude*, *jupan*, *cneaz*, *ulli-*

mii doi împrumutați (vezi Panaitescu, *Obște*, 70) ; în locul lui *eneaz*, de pildă, era cuvîntul moștenit *jude*, cunoscut și astăzi folclorului transilvănean. De ce a fost, însă, necesar să fie înlocuiți termenii *jude*, *eneaz*, *jupan* cu *hoier* ? Analizele istorice sînt, fără îndoială, obligatorii, dar ele nu ne spun nimic despre cauzele introducerii unui împrumut în locul unui cuvînt existent în română, mai ales că așa-zisul împrumut nu aducea nimic nou din punct de vedere semantic față de elementele lexicale existente. Problema aceasta cere un răspuns, pentru că în limbă nu se petrec nicio dată schimbări fără cauze precise (uneori neidentificate, dar nu și de neidentificat). Ne întrebăm : dacă satele de moșneni și răzeși de la munte au scăpat de cotropirea boierească, de ce tocmai în acestea se păstrează cu tenacitate cuvîntul *hoier* și nu s-a păstrat cu aceeași tenacitate *eneaz* ? Nu deducem de aici că *hoier* este un termen străvechi, anterior proprietății individuale asupra pămîntului ? *Jude* este păstrat în folclor ca o relictă a unui trecut prea puțin cunoscut). Constatăm că în Țara Românească și în Moldova, termenul *hoier* a dobîndit o viață proprie, mult deosebită de cea a lui *hoier* din Transilvania.

Din cele spuse de Hașdeu și de alții, ar reieși că boierii sînt cunoscuți dincolo de munți numai în Făgăraș și Hațeg, dar termenul se întîlnește și în alte părți ale Transilvaniei, în Maramureș, Crișana, Oaș, Banat. Pentru susținerea acestei afirmații, vom veni cu texte extrase din folclor, mai cu seamă din folclorul obiceiurilor, a cărui vechime nu se poate pune la îndoială.

Exemple din Maramureș : Noi imblăm și colindăm Pă la curț de mari boieri ; Iar boierii nu-s p-acasă, Ce-s în munți roș k'ertoș (Papahagi, *Graniul*, 76) ; Cu o mină flori culege, Cu una struțuri făcea Și-n sat la boieri ducea (Birlea, I, 126) ; Sus, boieri, nu mai durmiți, Vremea e să vă gătiți, Casa sa vă măturați, (idem I, 151). De origine maramureșeană pare a fi uratura Sculați boieri și coconi, Că vă vin colindători (Marian, *Sărbătorile*, I, 20). Vorbînd despre românii maramureșeni, Al. Filipașcu arată că „încă mai există în satele nobile averi neîmpărțite, 'composesorate nobile', iar la adunarea composesorilor, președintele li se adresează cu cuvintele : „Cinstiți boieri și frați ! Femeilor li se zice borese, bărbaților mai înstăriți jupini, copiilor cocon și cocoană, iar bătrînilor și bătrînelor unchi și mătușe (în Maramureș, 17). Diferențierea dintre boieri și jupini trebuie reținută, intrucît aici prin *hoier* nu se denumește un om bogat, ci un egal în obște, cuvîntul fiind folosit ca termen de adresare, dar rostul lui inițial va fi fost de a denumi pe cel care desfășoară o ocupație tradițională apreciată de colectivitate.

Exemple din Crișana și Oaș : Meseni de la masă, Boieri și boierese (Francu-Candrea, *Românii*, 162) ; Boierelu meu gazduță și Boierelu meu găzducă (G.S., VII, 51, 25 ; Ion Mușlea, în Oaș, notează : Și i-o dus în temniță pe boierii, fruntea satului. Însă și borese s-o ridicat (Mușlea, 288), iar alt folclorist consemnează faptul că în Bihor la Sfîntul Gheorghe, ies pruncii și strigă de pe dealuri în ris (Pavelescu, 57). Se vede, așadar, că boierii sînt bărbații, altelei ei sînt fruntea satului, adică gospodarii cei mai buni, sens care reiese alt din textele din Oaș, cit și din cele bihorene. Diferențierea începe a fi făcută după avere, iar averea, în trecut, o constituiau aici oile mai cu seamă și vitele mari, ceea ce dovedește importanța oieritului și a pastoritului în general în ansamblul ocupațiilor tradiționale.

Din Transilvania, mai cu seamă din sudul și centrul acestei provincii, am reținut următoarele exemple : Stați în loc boieri de frunte, Că-i dus cu calul la munte Și-a veni cu brinza minten (Marian, Nunta, 669) ; Că ni-o șinstiț Boieru cu boiereasa, C-on șold din pod (Densușianu, Graiul, 178) ; Noi umblăm și colindăm Pe la uși de boieri mari, Și boierii nu-s acasă, Că-s în codri de-a vinare (Viciu, Colinde, 25) ; La prinz și-a chemat Tot oameni bătrini, Vecini de cei buni, Tot boieri din sat (idem, ibidem, 96) ; Boierul din sat Bun gînd și-a gîndit ; La prinz și-a chemat Toți boieri din sat (idem, ibidem, 97) ; Boierul bătrîn [...]/ Și cîndu-ți mai vezi Boiereasa lui [...] și cîndu-ți mai vezi Draji oile lui (F. Tr., II, 473-474).

Boier se cunoaște și în Banat : Ferice de el, De boier bătrîn (Brediceanu, 349).

Boierii sînt oameni din sat, bărbații, vecinii care organizează petreceri la botez, la nunți sau care participă la aceste evenimente ale colectivității : Dragu-mi-i, boieri, de voi, C-ați venit pînă la noi (Marian, Nașterea, 245) ; Unde-i casă bună, Mulți boieri s-adună ! (Mărienescu, Poezii, 544).

Constatăm că în nordul țării boier este termen de adresare. În Oaș și în Crișana boierii sînt bărbații. Dacă în alte părți, tot peste munți, avem termenul hoieri cu atributul de frunte, înseamnă că erau și boieri care nu puteau fi numiți de frunte, adică „oameni de rînd“.

Într-o orație de nuntă se spune : Boierul de casă Afară să iasă (Marian, Nunta 107), boier însemnînd „stăpîn, stăpînul casei“, un sinonim al lui gazdă, cum se vede și din versurile citate mai sus după G.S. Un oier bătrîn din Singeorz spunea : Ce-i drept, din bătrîni, gazdele ierau mai mari și stîncele ierau de cîte două mîii de minzări cu lapre (Morariu, Material, 13). Într-o altă orație de nuntă se spune : Bunăseara, bunăseara la dumneavoastră, hoieri de casă (Sevastos, Nunta, 392), unde boier de casă înseamnă, ca și mai sus, „stăpînul casei“.

Ne-am pus și noi întrebarea cum se explică faptul că românii din toate provinciile se adresau unul altuia (în părțile de peste munți pînă de curînd) cu termenul boier sau cu boier dumneavoastră. Iată cîteva exemple din folclor : Ascultați, hoierilor, Cuserilor, cumetrilor ! (Mărienescu, Poezii, 261 ; vezi și nota 2 de la p. 395-396) ; La masă chemase Doi, trei oameni buni, Megieși bătrîni, Toți muți că-mi tăceară, Numai că-și grăiară. De la cap de masă, Bun jupin Vasile : — Boieri de la masă, Beți și-mi ospătați (F. Dobr., 119) ; Foaie verde busuioc, Ia veniți, hoieri, la joc (Costăchescu, 396). Boierii sînt oameni cinstiți și de omenie ; Bunăziua la dumneavoastră, Boieri de cînte și de omenie ! (Bradu, Bihor, 370). Folosindu-se termenul boier la adresa săteanului, membru al obștei țărănești, nu are loc o degradare semantică, o „cădere“ a sensului, ci este vorba de o întrebuintare permanentă a cuvîntului cu valorile cu care mai este cunoscut și acum în folclor. Și ar fi de reținut că termenii de adresare de origine străină se folosesc pe arii limitate, degrabă căpătînd valori peiorative și dispărînd, cum sînt cazurile lui kîr sau madam, pe cînd alții precum bade, dodă, lele, neică, etc. își păstrează, în mediile lor vechi, întreaga expresivitate. Ne mai întrebăm dacă s-ar putea admite o trecere a cuvîntului din Țara Românească și Moldova unde a însemnat, cum arată istoricii, „proprietar de pămînt“, în Transilvania, unde se vede că avea sensurile „băr-

bat“, „gospodar“, „stăpin de oi, oier“. Dar răspunsul este negativ, pentru că iradierile s-au petrecut întotdeauna din Transilvania spre celelalte provincii. **Boier** (fem. **hoierească**, **boreasă**) se întâlnește în colinde, în cîntecele de nuntă, deci în forme străvechi ale creației populare, ca termen de adresare, întrebuințat în mod obișnuit, fără a face aluzie la averea oamenilor. Boierii au oi (vezi mai sus, p. 12, textul din F. Tr., II, 473-474) ; cităm și un alt text, o **colindă de gospodari** din Grojdibodu — Olt : la **sculați, sculați, Voi boieri bogați**, [...] **Căci vouă vă vine Multă mulțămire, De-o stavă de cai**, [...], **Tot cirezi de vaci**, [...]), **De-o turmă de oi** (Caraman, Lit. pop., 2-3). Bogăția în vite mari și mici (cai, cirezi de vaci, turme de oi) reprezintă o caracteristică a boierului ! Reținem că, în colinde, uneori, boierii sînt duși în **munți roș k'etroș** (Papahagi, Graiul, 76) sau în **codri de-avinare** (Viciu, Colinde, 25). Dar ei sînt prezentați ca fiind și în sat (Bîrlea, I, 126) și din sat (Viciu, ibidem, 96, 97). Traiul lor într-o colectivitate se vede, de altfel, din numeroase colinde : un jupîn a chemat **Doi-trei oameni huni, Megiași bătrîni** și le zice : — **Beți, boieri, mincați Și mă ascultați** (Caraman, ibidem, 84). Colindele păstorești cuprind importante informații despre cîntea de care se bucură oierii. Se înțelege de la sine că oierii mai avuți se bucurau de mai mare cînte. O consecință a acestei aprecieri generale este că, în Țara Românească și în Moldova, păstorul, de fapt oierul bogat, este chemat la domnie cu scopul de a i se încredința o funcție importantă, o boierie, cum se spunea. Dobrișan, un mare proprietar de oi, este frate cu domnitorul, ceea ce arată importanța economică a oieritului, prestigiul acestei ocupații. Mircea Ciobanul din baladă este înviat de vodă să schimbe ocupația lui de oier cu cea de domn, dar nu acceptă. Octavian Buhociu chiar folosește cuvîntul compus **ciobani-boieri** (adică **oieri-boieri**), cu care îi numește pe unii dintre membrii divanului domnesc (Buhociu, 322).

Vedem că termenul denumea mai întîi persoana care desfășura o ocupație tradițională, și care se bucura de mult respect, nu pe stăpinul unei mari întinderi de pămînt (astfel de stăpin nici nu exista în trecutul mai îndepărtat !) și cu atît mai puțin pe cel ce deținea o funcție administrativă. Plugușorul, cînd începe cu **Sculați, sculați, boieri mari, Sculați voi români plugari**, are în atenție cele două ocupații fundamentale : cea de boier, adică de păstor, de oier, și cea de agricultor. Exprimăm, deci, părerea că cel mai vechi sens al cuvîntului **boier** este cel de „crescător de vite și de oi“ ; la noi boierimea s-a format prin evoluție firească, din marii crescători de oi și de vite, care au devenit stăpîni de munți și apoi de terenuri agricole. Cum păstori erau bărbații, sensul lui **boier** a evoluat la „bărbat“ (iar corespondentul lui feminin **hoierească/boreasă** a evoluat la „soție“, „nevastă“).

O indicație interesantă în legătură cu sensul **boier** „păstor de boi“ din Banat, prezintă S. Liuba în articolul **Locuri copilărești** („Revista Tinerimea Română“, I, 1898, fasc. I, 135) : **Păstorii, adevă : boierii, stăvarii (căierii) sau arghelarii, văcarii, păcurarii, căprarii etc. adunați cu vitele la un loc din izlaz sau cîmp, cînd voiesc a să juca de-a biticonul, își aleg o coastă a unui deal...** Verbul **boieri** „a îndeplini funcția de bouar, a fi bouar“ (R. Todoran, în „Cercetări de lingvistică“, Cluj, 1963, p. 301) nu este înregistrat în dicționare (D. Udrescu, 18, semnaleză verbul **boieri** cu sensul „a

se umple de riie“, iar subst. **boierie** cu sensul „riie“). Derivă de la **boiar**, cum spune R. Todoran, de fapt de la **boiar** (derivat de la pluralul **boi**, cu suf. —ar care formează nume de ocupații). Cuvântul **boier** cu sensul „oier“ se păstrează, cum arătăm, în colinde, în orații de nuntă și în plugușoarele tradiționale, iar cu sensul „păstor de boi“ este folosit, probabil, și astăzi, cum ne indică și existența vb. **boieri**.

După ce sensul „crescător de oi și de vite“ s-a statornicit, în funcție de ocupația cea mai importantă a locuitorilor din zonele de deal și de munte, datorită dezvoltării agriculturii și decăderii treptate a păstoritului, mai cu seamă în Țara Românească și Moldova termenul a început să alunece spre sensul „proprietar de pământ“, iar marii proprietari erau și demnitari sau virtuali demnitari ai statului feudal, verbul a **boieri** (pe cineva) începînd să însemne „a acorda ranguri sau proprietăți“. Și astfel **boierie** începe să denumească demnitatea acordată cuiva. Diferențierea s-a cristalizat tot mai mult. Dar în Transilvania, unde s-au introdus, prin administrația străină, alți termeni cu sensul „proprietar feudal“, nu se cunoaște decît accidental această diferențiere, din care cauză boierii încep să devină, pentru această provincie, o prezență pietrificată, neașteptată, ciudată și, pentru unii, inexplicabilă. Versuri populare ca **Dezboierește-mă, Doamne, Că m-a luat dracu de foame !**, culese de Cîușanu (în *Culegere*, 119), după cum explică folcloristul, „îți aduc aminte de faimoșii boieri Giulești, de boierii incinși cu tei sau cu boii de funie, — cari se găsesec foarte des prin jud. Vilcea“. Apariția acestor boieri săraci este în strînsă legătură cu procesul de destrămare a obștii țărănești, de sărăcire a țărănimii care practica și păstoritul ca străveche împletire de ocupații. De altfel, la noi păstoritul agricol a avut răspîndire în aproape toate regiunile țării. Constatarea o făceau, cu alte mijloace, și Laurian-Massim, în *Glossariu*, 81 : „singurii boiari din tată în fiu erau așa-numiții boieri de neam, fii ai vechilor apărători ai țării, ajunși însă la coarnele aratrului și puțin prețuiți în cele din urmă“. Și tot ei spun : „La noi boieria, afară de cea de neam, n-a fost niciodată ereditară“. Un dicton popular spune : **Boierul e tot boier și incinș cu funie de tei** (Baronzi, 54), confirmînd parcă existența unei boierimi de neam și a boierimii neereditare.

De la o vreme, **boier** a început a însemna „om bogat (în turme și în pământ)“, „stăpîn“, în opoziție cu sărac ori cu slugă, așa cum reiese încă dintr-un text coresian : ori bogat să va fi, ori measer . . . , ori boiarin, ori slugă (apud DA, I, 601) sau din *Letopisețul Cantacuzinense* : și boieri și săraci (p. 93). Aceeași diferențiere, între oieș „stăpîn de oi“ și ceilalți săteni, se face și astăzi în Transilvania : **Fin nu fac la munte numa oieși, fac și oameni săraci** (Morariu, *Material*, 12). Este vorba aici de opoziția dintre oieș /oier/boier și om sărac „om fără (multe) oi“. Un document de la 1504 (DRIL B, II, 59) vorbește, după cît ni se pare, despre boieri „oieri“ : **Iar după aceea, s-au judecat în fața domniei mele Vaideenii cu Măldăreștii și cu Cindonii. Astfel au scos Vaideenii cu 24 de boieri, astfel au jurat și au mărturisit în fața domniei mele că le este Vaideei lor ocină, dedină. Iar după aceea, iar au mărturisit cu 50 de boieri și hotarnie a fost Radul Brănescu** (judecata este pentru munții satului Vaideei, deci pentru locuri de pășunat. Vezi și doc. 22, p. 58-59, în același volum). Într-un document de



la Matei Basarab, din 1614, se vorbește despre venitul domnesc „de pre la stinile boierești“, de pe munții, Mănăstirii Snagov (Panaitescu, Obște, 133); **Stinile boierești** înseamnă, desigur, „stinile marilor crescători de oi“.

Pe măsură ce **boier** a început a-și pierde semnificația veche, cuvântul trebuia să fie fortificat din punct de vedere semantic și astfel apar formele compuse : **boier de casă, boier de pământ, boier mare, boier mic, boier de frunte, boier de țară, boier de codru**. Numărul mare de oi acorda cuiva numele de **oier mare/boier mare** și aceasta era o fală, o cinste deosebită : (cutare) **voinicu Din gură-i grăiară** : — **Vezi tu, ori nu vezi, Ceiași munți cărunți ? Nu-s cărunți de fel, Ci-s cărunți de oi, Tot oi de-ale mele** (Neagu, Colinde, 7) ; . . . **Onea voinicu El s-a lăudat Că are oi multe, Multe și cornute, Și-are mielusele Cite-s brindușele, Și-are mielusei Ciți și bre-lenei** (idem, ibidem, 57) ; **Vezi tu, ori nu vezi, Cei munți cărunți Nu-s cărunți de fel, Și-s oi de-ale mele, N-ai treabă cu iele ; Jurprejur de oi Rar-is ciolpânci, Dar nu-s ciolpânci, Și-s ciobani de-ai mei, 'N ghioage reze-mați, În ghioage-s acioiați, Și-unde m-oi sui, Făcea-o movili! Sin' do' măgurele Dar nu-s măgurele, Și-s stinile mele** (Mihalcea, 93). Citind numele unor boieri mari ca Reateș, Baicu, Hărman, C. Mătasă scria : „De bună seamă că acești mari crescători de vite, cu intinse moșii la cîmp, își vârau oile aici, în munții lor“ (Mătasă, Cîmpul lui Dragoș, 8). Rumulus Vulcănescu, arată că „Pentru marii păstori care au devenit astfel păstori profesioniști turma era considerată o moșie mișcătoare, deoarece rentabilitatea ei era condiționată de mișcarea după pășune și evitarea intemperiilor“. Și tot el prezintă un text folcloric din care reținem versurile : **Co-boară din sus de munte Cu moșia de cornute** (Vulcănescu, Etnologie, 99). Facem precizarea că **moșie** are aici sensul „moștenire ; proprietate moștenită“ și numai în funcție de acest sens trebuie să considerăm textul. „Cotropirea pământului obștei țărănești s-a exercitat în primul rînd ca o acapărare prin uzurpare a pășunilor și finețelor : munții, dealurile intră în proprietatea domenală pe măsură ce aservirea se generalizează“ (Vulcănescu, ibidem, 101). Marii boieri erau marii stăpîni de turme și de munți sau alte locuri de pășunat, ca apoi proprietatea lor să devină și agricolă. Crescînd tot mai mult rolul agriculturii, cultivîndu-se și pentru schimb, marii oieri/marii boieri încep a se ocupa mai mult cu agricultura, se preocupă acum de extinderea proprietății agricole, fapt care leagă strîns termenul de sensul „om bogat în pământ ; proprietar (mare) de pământ“. Această preocupare este oglindită și în folclor : **Să ne luăm de ciobănie Că-i mare negustorie, Ca să vinzi cite-o hîrșie, Să plătești cite-o moșie**. (Caraman Lit. pop. 352). Evoluția semantică prezentată mai sus se petrece în detrimentul sensului „oier“, care cu timpul este estompat.

Se cere să remarcăm sinonimia dintre **boier de pământ și boier de țară ; boier de frunte și boier mare ; boier de codru și stăpîn de codru** (a mindouă evoluînd spre sensul „haiduc“). **Boier de codru** trebuie să fi însemnat chiar „stăpîn de munte“, cită vreme **codru** avea în vechime sensul „munte“. **Boier de neam** a fost nu doar sinonim, ci chiar variantă a lui **oier de neam**.

Boierii sînt adeseori, în realitatea socială, bogați sau foarte bogați. Dar nu bogăția a fost o condiție a apariției termenului, ci doar a diferențierii ulterioare. Evoluția semantică a termenului *boier* este o oglindă a diferențierilor sociale apărute în timp în colectivitățile românești și a suportului lor pur economic. Iată cîteva extrase din folclor : [urarea paharului] *să vă dăruiască [...] turme de oi, / girezi de boi, / herghelii de cai, / hanzare de bani, / ca pe la boierii cei mari* (Costăchescu, 238) ; *Și încă să vă dăruiască : Multă avuție Și-ntreagă bogăție, Turme de oi, Pluguri de boi [...] Ca la boierii cei mari* (Sevastos, Nunta, 388) ; *Și încă să vă dăruiască Multă avuție Și întreagă bogăție : Turme de oi, Pluguri de boi, Herghelii de cai, Pungi cu bani, Ca la boierii cei mari* (Marian, Nunta, 401). *Miorița* — baladă — vorbește tot despre bogăția oierilor și îndeosebi a aceleia care va fi ucis de fîrtați (vezi Diaconu, Vrancea, I, 327, 351, 423). Prin urmare, boieria era în strînsă legătură cu păstoritul, îndeosebi cu oieritul, dar și cu creșterea boilor folosiți la lucrul pămîntului.

Folclorul prezintă și conflicte dintre oieri și stăpîni de pămînt, cum este balada *Toma Alimoș*, în care Toma este boier din Țara de Jos, nu hai-duc, în conflict cu Manea, stăpin al moșilor.

Întărirea situației economice a oierului și rolul lui tot mai însemnat în statul feudal se vede și din versuri ca următoarele : *Dar și Ion și voinicu, El că-mi are — o fată mare. Și mi-o cere purtări mari [...] Și-i mai cere zestre-mi cere. Cere suta de mioare, Ies la vară fătătoare [...] Cere suta de cornute... Cere vii, cere moșii [...] Ceri plug cu patru boi* (Mihalcea, 133). Un boier care avea turme nenumărate era Dobrișan, cel pîrit domnului pentru marea lui băgație. Dintre elementele pîrii reținem și dorința lui de a deveni domn : *D-alei, Doamne, Mihneo-vodă, / Unde s-a mai cunoscut, / unde boieri s-a văzut / și boieri s-au pomenit / să se fie de domnit ?* (Teodorescu, 473). Chemat la domn, Dobrișan vine cu turmele și cu ciobanii săi : *Dobrișan, dacă venea, / cu mocani / s-alătura, / cu ciobani / s-mesteca, / seama turmelor lua / Nimenea nu-l cunosea, / tot de mocan / îl lua, / tot cioban / îl socotea* (idem, 474). Averea în oi este consemnată în multe texte populare (cum sînt cele despre Costea). Oieritul și ciobănia se bucurau de o mare considerație. Prețuirea aceasta s-a transmis din generație în generație, termenul *oier* „crescător de oi” preluînd în bună parte sensul lui *boier* „crescător de vite mari, de boi de povară” și, în bună măsură, acoperindu-l pe acesta din urmă, schimbîndu-i destinul social. Oricum, oierul era stăpinul. Între oier și slugile acestuia, ciobanii, se făcea pînă în vremi destul de apropiate de noi o distincție precisă. Folclorul ne pune la îndemină și în această privință material informativ interesant : *Sus la codru să pornim, Să vedem noi slugile Ce mi-și fac cu oile* (Brediceanu, 92). Nici portul acestora nu era identic : *Nu se poartă ciobănește, Ci se poartă boierește* (Marienescu, Poezii, 117) ; *Nu-s ciobani ca ciobanii, Ci sînt, frate, ca boierii* (Crețu, 326). Distincția dintre oier și cioban este surprinsă într-o altă informație : *Bătrînul nu fusese proprietar de oi, ci trăia din ciobănie, oierii fiind de dincolo (adică din Transilvania)* (Buhociu, 235).

Este adevărat că „denumirea de **boier** constituia un titlu nobiliar“ (C. Giurescu), dar nobletea era în funcție de avere. Proprietatea comună, deci pământul, păstrată până târziu, nu putea acorda nimănui vreun titlu nobiliar, dar proprietatea individuală (oile și vitele mari) a moștenit sau a creat în limba noastră termenul **oier**, cu formele **uoiér**, **uoiâr**, **uuiâr** și a creat derivatul **bouar**, cu formele **hoiar**, **hoier**. Innobilarea ocupației a determinat și innobilarea celui care o practica. Cele două cuvinte, apropiate ca formă și ca sens, s-au confundat, s-au suprapus semantic, ca apoi să se producă o diferențiere în plan social, boierul fiind un om (foarte) bogat în Moldova și în Țara Românească. Sensul specific acestor provincii a trecut cu vremea și peste munți, dar ca fiind caracteristic zonelor extracarpătice.

Faptul că la slavi **boier** „desemnează pe demnitarul curții și pe proprietarul de pământ“ (Rosetti, II.R, 297) este argument împotriva originii lui slave; cele două sensuri sînt mai noi, derivate din cel de „crescător de oi și de vite“. Dar cuvîntul pare a fi fost împrumutat în bulgară încă de pe vremea cînd avea numai sensul „om bogat“, nu și pe acela de „demnitar“. Vecinătatea cu părțile dunărene a ușurat acest împrumut și a făcut ca semnificația lui să nu difere de aceea din Țara Românească. Să nu uităm, apoi, că răscoala Asaneștilor, la 1185, are drept cauză cererea de la vlahi a unui număr foarte mare de vite pentru nunta împăratului, de unde deducem că vlahii balcanici erau mari crescători de vite mari, nu numai de oi. Cuvîntul a pătruns în bulgară atît din nordul, cît și din sudul Dunării. Aproprierea cuvîntului românesc de bg. **boljar** s-a făcut târziu; forma cu **l** nu a existat în română niciodată.

Jude și cneaz aveau sensuri diferite de **boier** și nu au intrat în concurență, judele avînd atribuțiile sale judecătorești și administrative, cam aceleași cu ale cneazului. Inițial, **boier** nu denumea funcții, cum am și arătat pînă aici, ci o activitate, cum am zice astăzi, productivă. Tocmai această activitate, și productivă și bine apreciată social, a făcut ca **boier** să devină și termen de adresare, situația fiind aceeași cu a lui **baci**. Termenul, cu sensul lui vechi, este anterior relațiilor feudale și a trecut târziu din terminologia ocupațiilor fundamentale în aceea a claselor sociale.

Vechii șefi ai ciobanilor din Transilvania se numeau **voievozi**, **hoiari** și **kenezi** (variantă a lui **cneaz**), spunea maghiarul Geza Kuun, în „Revue d'Ethnographie“, 1888, p. 263 (apud Caragiani, II, 249), însă cei trei termeni nu erau sinonimi, iar în ce privește termenul **boiar**, acesta trebuie să fi denumit numai pe stăpinul oilor și al vitelor mari, adică pe acela care, la un moment dat angaja oameni străini la paza și îngrijirea animalelor și la prelucrarea laptelui.

În limba maghiară, **boier** este atestat în sec. al XVI-lea sub formele **boyer**, **hoer**, însemnînd „nobilis Valachus Moldaviae et Valachiae“ (Blédy, 25). Cuvîntul este cunoscut în mai multe dintre graiurile maghiare din România (vezi Márton, **Împrumuturile**, 71). Și autorii citați mai sus (Blédy, Márton) și dicționarul etimologic al lui Kniezsa István (**A magyar nyelvészlav jövevényszavai**, Budapesta, I, 1-2, 1955) arată că **boier** este în ma-

ghiară un împrumut românesc. Se corectează, astfel, afirmația necontrolată a unui lexicograf ca Cihac, necunoscător al relațiilor româno-maghia-re. Din română, cuvîntul a trecut și la sași (vezi Blédy, 25). Sensul cel mai vechi din maghiră este cel cunoscut în Moldova și Țara Românească, nu cel din Transilvania. Situația are o explicație : referințele documentare din maghiră s-au făcut la cele două țări românești, nu la termenul popular din voievodatul Transilvaniei, care nu se cerea consemnat în documente.

Am văzut că în rusă apare forma **bojar**. Cuvîntul ar fi trecut în această limbă de la bulgari prin intermediul limbii române (Drăganu, *Românii*, 591-592). Aspectul cuvîntului este românesc și sensul este tot cel din limba română, anume cel din Moldova și Țara Românească, la fel ca în bulgari. Presupunem că forma veche rusă **holjarin** este un împrumut slavon, iar rus. și ucr. **bojarin** este bg. **bojarin**, derivat al rom. **boiar**.

S-a văzut de la începutul acestei cercetări că avem mari și întemeiate rezerve în ce privește originea bulgară (sau protobulgară) a cuvîntului românesc **boier/boiar**. Pe parcursul prezentării faptelor, am arătat că sensul vechi al cuvîntului este cel de „păstor”. În strînsă relație cu acest sens trebuie să fie alb, bari „cioban”, lem. **baresë**, **hajoresë** „ciobăniță”, apoi **hujar**, **hujaresë**. Fonetismul albanez demonstrează vechimea împrumutului în această limbă, mai mare decît în bulgară și mult mai mare decît în maghiră, rusă, ucraineană. De altfel, atestările vechi bulgare sînt numai aparente, pentru, că documentele grecești bizantine, după cum se arată în BER, conțin formele **boila**, **boela**, **boulea**, pl. **boilades**, **boliades**. Tot în BER se arată că „prin etimologie populară cuvîntul a fost pus în legătura cu vechiul bulgar (slav) **bolii** „mare, important” ; „Cuvîntul **boljarin**, pl. **bolja** este unul dintre vestigiile limbii protobulgare, compară **houle** în inscripția protobulgară de la Preslav . . .”. Prezența terminației — (1) **jar(e)** se explică în BER prin forma de plural protobulgară. Originea protobulgară ori veche bulgară (slavă) a cuvîntului rom. **boier** nu este, așadar, susținută prin argumente, ci doar prin afirmarea posibilității, înfirmată de demonstrația noastră. Iar lămurirea corectă a originii lui **boier** pune sub altă optică și **b o i e r i a**, care trebuie considerată ca veche instituție juridică românească, de origine păstorească. Boierii din divan, după organizarea statală, dar poate și în cadrul formațiilor prestatale, corespund bacilor de judecată din lumea păstorească. Paralelismul dintre **boier** și **baci** se pune în evidență încă o dată.

**Boier** este prezent și în antroponimie, cea mai veche atestare fiind probabil din Țara Oltului, din anul 1302. Există numeroase atestări ulterioare acesteia și numeroase familii care poartă numele **Boer**, **Boerul** (vezi I. Pușcariu, *Date istorice*, II, 32—36). **Boer** apare și ca supranume, arătînd, desigur, ocupația purtătorilor lor. Astfel : **Boer alias Bărbat**, **Boer alias Huja**, **Saffar alias Boer**, **Salamon alias Boer alias Bulbuc**, **Csungar** (citește : **Ciungar**) **alias Boer**, **Sziny alias Boer**, **Boer**, ca nume apare frecvent în *Urbaniile*, I—II ; tot aici întîlnim și numele **Many Boiresze** (I, 285 ; citește : **Manea Boirese**). „Boierii se cheamă locuitorii dintr-o parte a satului Berivooi Mici”, ca supranume colectiv. Șt. Pașca, în *Nume*, 181—182, înregistrează și unele derivate antroponimizate. **Boier** este nume de familie în *Densus* (*Densusianu*, *Graiul*, 75) ; **Boeriu** este

nume de familie în Lunca Vinului și Sf. Gheorghe (vezi „Codrul Cosminului”, II—III, 474) : ne este cunoscut tot ca nume de familie și din alte părți ale Transilvaniei, ceea ce demonstrează vechimea acestui nume și importanța lui în sistemul nostru onomastic. Dar îl găsim și în Moldova, în Muntenia, în Oltenia. De origine antroponomică este numele localității **Boierfalva**, atestat la 1584 ; în 1733 satul se numea **Boerany** ; în 1864 numele i-a fost schimbat în **Dumbrava Nouă**, dar și astăzi se folosește numele vechi **Boereni**, **Boiereni**, ung. **Boerfalva** (Suciu, I, 213 ; **Boiereni**, jud. Maramureș). În **Boiereni** s-a contopit localitatea **Boierpatka**, atestată tot în 1584 (Suciu, II, 300). Altă localitate, numită **Boierinești**, azi dispărută, a fost menționată în documente la 1597 pe lângă **Tomești**, jud. Timiș (idem, II, 300). În DOR, 207, **Boier** ca nume este explicat prin „titlu și rang social luat și ca nume de familie” și sint menționate numele **Boieriul**, **Boierescu**, **Boiariu**, **Boeroi**, **Baeroiu**, **Boerică**, **Boeriuc** etc., unele din Transilvania ori din Oltenia, altele din Moldova (între acestea **Boeriuc**, cu suf. ucr. - iuc, din vremea de ucrainizare programată a numelor românești din Bucovina ocupată de Habsburgi); Răspîndirea mare și frecvența acestor nume, mai ales în Transilvania, contrazice ideea de împrumut, susținînd-o pe aceea a ocupației de boier, patronimicul și supranumele avîndu-și originea în numele de ocupație, nicidecum în titlul sau rangul social, cum se afirmă în DOR.

Numele topice **Boierul** (Dolj), **Drumul Boierilor** (Caracal), **Valea Boierească** (Pitești, Turnu Severin), pe care Iorgu Iordan, în **Toponomia**. 213, le consideră explicabile prin sensul „boier” al lui **Boier**, noi le încadrăm între toponimicele provenite /primul/ de la un antroponim, iar următoarele de la apelativul boier „păstor”, precizînd că drumurile pe care coborau oierii cu turmele la iernat se mai numesc și astăzi **Drumul Oii**, **Drumul Oierilor**... Un nume precum **Muntele Boierilor**, toponimic din Valea Mare, jud. Gorj, „numele vechi al Muncelului, proprietate a boierilor Cioculești” (Radu Sp. Popescu, **Graiul**, 138, 144), se explică prin apelativul boier „păstor”, chiar dacă muntele a aparținut cîndva unei familii feudale. Se știe doar că marii proprietari au devenit stăpîni ai munților care aparțineau inițial obștei tărănești.

Un derivat al lui boier este boierească, iar o formă contrasă, adică disimilată, a lui boierească este borească. Precizăm că încă în sec. al XVI-lea, boierească avea sensurile „femeie” „nevastă” și chiar „fată”, cum remarcă O. Densusianu, în ILR, II, 269, după Coresi și după **Textele mähăcene**. În acest caz, vechimea lui boier cu înțelesul „gospodar”, „bărbat”, în Transilvania mai ales, se confirmă. Se cere consemnarea faptului că borească este cuvînt răspîndit în toate graiurile de peste munți, cu înțelesul „soție, femeie, nevastă”, „femeie mai bătrînă”, „femeie (în general)”, alunecînd pe alocuri spre sensul „femeie de moravuri ușoare”. De la borească derivă boresar „văduv” sau „tinăr căsătorit” (Scurtu, **Termenii**, 191—192). Nu este exclus ca borească să aibă și o variantă bărească, prin care s-ar face mai ușor legătura cu forma albaneză bare-së „ciobăniță”. Chestiunea trebuie reluată și discutată pe un plan mai larg.

În Hunedoara sînt două localități Bărăști, atestate la 1444 și, respectiv 1482, sub forme ca Baresth, Boresth, Boresthfalwa (Suciu, 1,64) citește : Borești), iar un munte în Clopotiva se numește Boreșcu (Densusianu, Graiul, 62), acesta cunoscut și ca nume de familie (DOR, 209). Se cunosc, de asemenea, nume de sate ca Borăști, Borelul, Borănești. Credem că Borești, Borăști, Bărăști reprezintă forme disimilate ale numelui Boerești, cu velarizarea lui o, respectiv e în ultimele două. Aceeași disimilare s-a petrecut în Borelul, din Boerelul (hoierel, diminutiv al lui hoier). Borănești este un derivat de la numele propriu Boran, explicabil prin boer/hoier, cu suf.-an.

Numele Borilă se explică prin aceeași disimilare dintr-un Boerilă/hoierilă. Este interesant să știm că un nume Borila (deci Borilă) a fost atestat în anul 1080, purtat fiind de către un „mysian”, deci de un român. La începutul sec. al XIII-lea, nepotul împăratului român Ioniță s-a numit Borilă, dar și Burul (vezi DOR, 209). Considerăm că numele Borilă este explicat convingător. În ce privește numele Burul, N. Iorga credea că se poate pune semnul egalității între acesta și Bunul, prin urmare învățatul istoric credea că este vorba de rotacizarea lui n intervocalic, dar explicația nu poate fi însușită, întrucît rotacismul nu caracterizează graiurile românești în care apare acest nume, adică ale vlahilor din Munții Balcani. N. Drăganu, în Români, 150, citează numele Burul atestat la 1024, apoi la 1263; tot acolo sînt citate toponimele Burulfelke, an. 1293, Borlofeldce, an. 1335 etc. Explicarea lui Burul, Borul prin sl. borh „luptă”, cum propune Drăganu, nu se poate admite, cită vreme Bor-/(cu varianta Bur-)/ s-a putut considera baza lui Borilă/borilă, boreasă. Aici precizăm că încercarea de a explica numele românesc Borilă prin sl. Boril(o) (vezi Iordan, Dicționar, 73) și pe Boran prin bg. Boran (idem, ibidem, 72) forțează, ca și în alte numeroase cazuri, lucrurile, punînd pe seama altor limbi străvechi creații ale lexicului românesc. Borilă este nume foarte bine reprezentat la români (vezi DOR, 209). Numele laic al mitropolitului Dosoftei era Bărilă, interpretat de noi ca variantă a lui Borilă, cu o velarizat, adică transformat în â, schimbare fonetică frecventă. Numele Berilă, de asemenea cunoscut trebuie înțeles ca variantă a lui Bărilă, nicidecum împrumut din sl. Berilo (cum crede Iordan, op cit., 62).

Boiaru, Boieru sînt străvechi nume românești.

Un serios punct de sprijin al cercetării noastre îl constituie existența numelui de familie Boiaru la aromâni : în localitatea Călăreți, în secolul trecut, trăiau Gh. Boiaru, Marcu Boiaru, Brelu Boiaru (Caragiani, II, 288). Menționăm că localitatea se află în Pind și este constituită din aromâni fărșeroți, trăitori și în Albania. Dacă ar fi vorba de un element de proveniență slavă, s-ar fi păstrat I, deci am fi avut la aromâni un nume \*Boliaru, dar forma este Boiaru, întocmai ca în vechi atestări (cf. DOR, 207) și corespunzînd apelativului aromân boiar, necunoscut astăzi, dar existent în trecut, cum vom vedea mai jos. Știînd că un nume de familie explicabil prin limba noastră este precedat de numele comun corespunzător, putem deduce, de altfel, că și aromânii au avut cuvîntul boiar/boier/buiar, așa cum el trebuie să fi existat și la românii din Munții Balcani. Existența unui cuvînt aromân boiar/buiar, atestat ca nume

de familie, explică mai sigur prezența lui **bujar**, **bujaresc** în albaneză ca împrumut românesc. Nimeni nu este îndreptățit să presupună că aromânii vor fi primit numele **Boieru** de la dacoromâni. Pe de altă parte, dacă **hoiar** ar fi avut la început sensul „proprietar de pământ”, cum s-ar explica acest cuvânt, acum nume de familie, la aromânii fărășeroți ?

Verbul aromânesc **băerescu** „rester au lit”, într-un context ca va și să **băerească** (trebuie să stea în pat), este, cum indică T. Papahagi, un cuvânt neidentificat, probabil dispărut din grai. O analiză a acestui verb ne arată că, din punct de vedere fonetic, **băerescu** prezintă velarizarea lui **o**, adică transformarea lui **o** în **ă**, deci **boerescu** a devenit **băerescu**. Schimbarea fonetică se regăsește în exemple prezentate mai sus. Din punct de vedere semantic, verbul este același cu dacoromânescul **a hoieri** „a trîndăvi, a lenevi”, sens care se explică prin aceea că păstorii sînt considerați de către agricultori că trîndăvesc, că nu muncesc, că stau mai mult degeaba pe lingă oi. Porecele păstorilor sînt în legătură cu această atitudine, apărută de multă vreme, nu numai în lumea agricultorilor, ci și în sfera muncilor casnice, care presupun efort permanent, din zori în noapte. Dispărut din graiuri probabil din cauza concurenței cu alte verbe, arom. **băerescu** este înregistrat de către T. Papahagi cu un sens întrucîtva peiorativ, ca o relicvă interesantă și importantă, care confirmă existența lui **hoiar** la vorbitorii acestui dialect, poate și a unei variante neatestate **băcar/băiar**.

Concluzia acestei cercetări este că **hoier** trebuie considerat un străvechi cuvînt românesc, propriu terminologiei păstorești, din care a trecut, în timp îndelungat și în condiții specifice, în terminologiile agricolă și a funcțiilor sociale. Dacă termenul **hoier** ar fi element de împrumut în română, cum ar fi fost posibil ca în cîteva secole să dobîndească, în cele mai conservatoare arii lingvistice, sensul „păstor : stăpin de oi și de vite mari”, apoi sensul „bărlbat”, sensul „stăpin, gospodar” și cum ar fi fost posibil ca forma lui de feminin să evolueze la înțelesul „nevastă, stăpină”, „femeie în general”, ori la cel de „femeie mai în vîrstă” ? Concurența cu **muier** nu putea fi favorabilă, în regiunile cu păstorit intens, decît unui cuvînt care o desemna pe soția păstorului, a crescătorului de vite, care se bucura în societate de un prestigiu mai mare. Acest prestigiu s-a conservat în folosirea cuvîntului și ca termen de adresare, de respect, ca și **baci**, alt termen de origine păstorească. **Boierească**, cu semnificațiile menționate, era de mult cunoscut în limba vorbită, altfel nu ar fi fost în texte vechi. Este exclus, apoi, ca într-o epocă în care distincția după avere a jucat un rol atît de mare, termenul caracteristic pentru stăpinii de pămînturi din Moldova și Țara Românească să fi evoluat la sensurile „oier” și „bărlbat”, iar corespondentul lui feminin (inclusiv **borească**) să-și schimbe, de asemenea, înțelesul. Mai ușor este de admis evoluția de la „păstor bogat” la „proprietar de pământ și de vite mari și mici” ori la „mare proprietar. . .”, decît invers. Prioritatea o are păstoritul. Ion Ionescu de la Brad scria despre oierii transilvăneni : „Sînt oameni care au mari bogății în numeroasele lor turme de oi” (Victor Slăvescu, **Correspondența**). Știind că păstorii erau înarmați, gata să-și apere turmele prin luptă este firesc să admitem că ei erau apărători ai satelor lor.

Legătura cuvîntului cu numele neamului celtic al **boilor** nu poate fi susținută, dar relația pe care o face I. Pușcariu între **boier** și **boii** preținși de la vlahii balcanici de către împăratul Isac Anghel este grăitoare, ea dovedind că românii din Munții Balcani erau mari crescători de boi, de vițe mari, nu numai de oi.

Se confirmă și constatarea lui C. Giurescu, precum că „exista o boierime ereditară independentă de funcțiuni și mai veche ca ele”, dar această boierime era cea a păstorilor.

Am spus că numele **Boer** a fost atestat la 1352, dar dacă avem în vedere faptul că numele **Borilă** este variantă a lui **Boerilă** și că derivă de la **boer/boier** cu suf.-ilă, atunci prima atestare, a unui derivat de la **boer**, este de la anul 1080. Iar dacă admitem că **Burul** este variantă a lui **Borul**, la baza căruia stă tot **boer**, cu aceeași sincopare sau disimilare a lui **e** (sau **ie**), ca în **hoceasă/boiereasă**, **horesar**, atunci prima atestare a lui **boer**, ca nume de persoană, în forma **Burul**, este de la anul 1024. Iar dacă la începutul sec. al XI-lea avem acest nume în forma lui sincopată, este sigur că apelativul **boer/boier** are în română o vechime care se împletește cu începuturile limbii și poporului român.



- Baronzi = George Baronzi, *Limba română și tradițiunile ei*, Brăila, 1972.
- BER, I = Bălgarski etimologičen rečnik I, Sofia, 1971.
- Birlea, I-II = Ion Birlea, *Literatură populară din Maramureș*, București, EPL, 1963.
- Blédy = Geza Blédy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, Studiu lexicologic, Sibiu, 1942.
- Bradu, Bihor = Ion Bradu, *Din folclorul obiceiurilor bihorene*, Oradea, 1971.
- Brediceanu = Tiberiu Brediceanu, *Melodii populare românești din Banat*, București, Editura Muzicală, 1972.
- Buhociu = Octavian Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Editura Minerva, 1979.
- Candrea = I. = Aurel Candrea, *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, în *Dicționarul Enciclopedic român ilustrat* Carlea Romanească, București, 1931.
- Capidan, III = Th. Capidan, *Meglenoromânii*, III. *Dicționar meglenoromân*, București, 1935.
- Capidan, Rom. nom. = Th. Capidan, *Românii nomazi*, în „Dacoromania”, IV, partea I, Cluj, 1927, p. 183—352.
- Caragiani, II = Ioan Caragiani, *Studii istorice asupra românilor din Peninsula Balcanică*, vol. II, București, 1941.
- Caraman, Lit. pop. = Petru Caraman, *Literatură populară*, Iași, Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza”, 1982.
- Ciașanu, Culegere = G. F. Ciașanu, G. Fira și G. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vâlcea și împrejurimi*, București, 1928.
- Cihac, II = Dictionnaire d'etymologie daco-romane. Elements slaves, magyars, tures, grecs-modernes et albanaises, par A. Cihac, Francfort, 1879.
- Crețu = Gr. Crețu, *Folclor din Oltenia și Muntenia*, în *Culegerea Folclor din Oltenia și Muntenia*, vol. V, București, EPL, 1970.
- DA, I = *Dicționarul limbii române*, tom. I, partea I, A-B, București, 1913, publicat de Academia Română.
- Densusianu, Graiul = Ovid Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915.
- Densusianu, ILR, I = Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. I, București, Editura Științifică, 1961.
- DEX = *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Academiei 1975.
- DM = *Dicționarul limbii române moderne*, București, Editura Academiei, 1958.
- Diaconu, Vrancea, I = Ion Diaconu, *Ținutul Vrancei. Etnografie, folclor, dialectologie*, vol. I, București, EPL, 1969.
- DOR = N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, Editura Academiei, 1963.
- Drăganu, Românii = Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX — XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933.
- DRIL B, II = *Documenta Romaniae Historica*, B — Țara Românească, vol. II, București, Editura Academiei, 1972.
- Filipașcu, Maramureș = Al. Filipașcu, *De la românii din Maramureș*, Sibiu, 1943.
- F. Dobr. = C. Brăiloiu, Emilia Comișel și Tatiana Gălușcă-Cîrșmaru, *Folclor din Dobrogea*, București, Editura Minerva, 1978.
- Frâncu-Candrea, Românii = Teofil Frâncu și George Candrea, *Românii din Munții Apuseni (Molii)*, *Seriile etnografică*, București, 1888.
- F. Tr., I-II = *Folclor din Transilvania*, vol. I-II, București, EPL, 1962.
- Giurescu, Studii = Constantin Giurescu, *Studii de istorie socială*, București,
- Gonța, Satul = Alexandru I. Gonța, *Satul în Moldova medievală*, Instituțiile București, E Șt E, 1986.
- GS = Revista „Grai și suflet” (VII, 1938).
- Hasdeu, EMR, 3 = B. P. Hasdeu, *Etimologicum, magnum Romaniae*, vol. 3, București, Editura Minerva, 1974.

- Iordan, Dicționar** - Iorgu Iordan, **Dicționar al numelor de familie românești**, București, E Șt E, 1983.
- Iordan, Toponimia** - Iorgu Iordan, **Toponimia românească**, București, Editura Academiei 1963.
- Laurian-Massim, Glossariu** - August Treboniu Laurian și Ioan Massim, **Glossariu**, București, 1887.
- Lexiconul de la Buda** - **Lexicon românesc - lătesesc - unguresc - nemțesc** ..., Buda, 1825.
- Letopisețul Cantacuzinesc** - **Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul Cantacuzinesc**, București, Editura Academiei, 1990.
- LIGC, VII** - **Lucrările Institutului de Geografie din Cluj, VII (1942)**.
- Maier, Istoria, I** - Petru Maier, **Istoria pentru începutul românilor în Dacia**, vol. I, București, Editura Albatros, 1970.
- Marian, Nașterea** - S. Fl. Marian, **Nașterea la români. Studiu etnografic**, București, 1892.
- Marian, Nunta** = S. Fl. Marian, **Nunta la români**, București, 1890.
- Marian, Sărbătorile, I** - S. Fl. Marian, **Sărbătorile. I. Cirnelegile**, București, 1898.
- Mariencescu, Poezii** - Atanasie Marian Mariencescu, **Poezii populare din Transilvania**, București, Editura Minerva 1971.
- Márton, Imprumuturile** - Márton Gyula și colab., **A magyar nyelvjárások román kölcsönzavai**, București, Kriterion, 1977.
- Mătasă, Cîmpul** = Precot C. Mătasă, **Cîmpul lui Dragoș. Toponimie veche și nouă din jud. Neamț**, București, Casa Școalelor, 1913.
- Mihalcea** = Gheorghe C. Mihalcea, **La dalba cetate. Folclor nord-dobrogean**, Tulcea, 1975.
- Mihăilă, Dicționar** - G. Mihăilă, **Dicționar al limbii române vechi**, București, Editura Enciclopedică Română, 1974.
- Mihăilă, Imprumuturi** - G. Mihăilă, **Imprumuturi vechi sud-slave în limba română**, București, Editura Academiei, 1960.
- Morariu, Material** - Tiberiu Morariu, **Material etnografic și folclor cîmpănesc din Munții Rodnei**, extras din revista „Natra”, V, nr. 5—12.
- Muşlea** - Ion Muşlea, **Cercetări folclorice în Țara Oaşului**, în „Anuarul Arhivei de folclor”, I, 1932.
- Panaiteescu, Interpretări** - P. P. Panaiteescu, **Interpretări românești**, București, 1917.
- Panaiteescu, Obște** - P. P. Panaiteescu, **Obște țărănească în Țara Românească și Moldova. Orînduirea feudală**, București, Editura Academiei, 1967.
- Papahagi, Tache Papahagi, Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic**, București, Editura Academiei, 1974.
- Papahagi, Graiul** - Tache Papahagi, **Graiul și folclorul Maramureșului**, București, 1925.
- Pașca, Nume** - Stefan Pașca, **Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului**, București, 1936.
- Pavelescu** - Gh. Pavelescu, **Cercetări folclorice în sudul județului Bihor**, în „Anuarul Arhivei de folclor”, VII, 1945.
- Philippide, OR, II** = Alexandru Philippide, **Originea românilor**, II, Iași, 1928.
- Popa-Lisseanu, Izv. ist. rom.**, V—VI - G. Popa-Lisseanu, **Izvoarele istoriei românilor**, vol. V—VI, București, Editura Bucovina, 1936.
- Popescu, Radu Sp., Graiul** - Radu Sp. Popescu, **Graiul gorjenilor de lângă munte**, Craiova, Editura Serisul Românesc, 1980.
- Pușcariu, Date istorice** = Ioan Pușcariu, **Date istorice privitoare la familiile nobile române**, culese de ... I, Sibiu, 1892 ; II, Sibiu, 1895.
- Pușcariu, Două documente** - Ioan Pușcariu, **Două documente privitoare la revolta boierilor din Țara Făgărașului**, în „Analele Academiei Române” seria II, tom. XXXIII, MSI ; extras, 1910.
- Pușcariu, Fragmente istorice** - Ioan Pușcariu, **Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului**, IV, Sibiu, 1907.

- Puşcariu, *Limba română*, I = Sextil Puşcariu, *Limba română. Privire generală*, Bucureşti, Editura Minerva, 1976.
- Rosetti, ILR — Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, E.Şt.E., 1978.
- Scurtu, *Termenii* = Vasile Scurtu, *Termenii de înrudire în limba română*, Bucureşti, Editura Academiei, 1966.
- Scriban = August Scriban, *Dicţionarul limbii româneşti*, Iaşi, 1939.
- SDE — Scurt dicţionar etimologic al limbii moldoveneşti, Chişinău, 1978.
- Sevastos Nunta, — Elena Sevastos, *Nunta la români*, Bucureşti, 1889.
- Slăvescu, Victor, *Correspondenţa* — Victor Slăvescu, *Correspondenţa lui Ion Ionescu şi Ion Ghica, 1816—1871*, Bucureşti, 1943.
- Spinei, *Moldova* — Victor Spinei, *Moldova în secolele XI—XIV*, Bucureşti, E.Şt.E., 1982.
- Stahl, *Contribuţii* — Henri H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devalmaşe româneşti*, vol. I, Bucureşti, Editura Academiei, 1958.
- Stoica, Nicolae, *Cronica* = Nicolae Stoica de Haşeh, *Cronica Banatului*, Bucureşti, Editura Academiei, 1969.
- Suciu, I, II — Coriolan Suciu, *Dictionar istoric al localităţilor din Transilvania*, Bucureşti, Editura Academiei, I, 1967 ; II, 1968.
- Şăineanu = Lazăr Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, ediţia a VI-a, Bucureşti, 1929.
- Teodorescu = G. Dem. Teodorescu, *Poezii populare române*, Bucureşti, 1885.
- Tiktin, I — H. Tiktin, *Rumänisch — deutsches Wörterbuch*, vol. I, Bucureşti, 1903.
- Udrescu — D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, Editura Academiei, 1967.
- Urbariile — *Urbariile Țării Făgăraşului*, vol. I—II, Bucureşti, Editura Academiei, 1970.
- Viciu, *Colinde* — Alexiu Viciu, *Colinde din Ardeal*, Bucureşti, 1914.
- Vulcănescu, *Etnologie* — Romulus Vulcănescu, *Etnologie juridică*, Bucureşti, Editura Academiei, 1970.

## L'ORIGINE DU MOT BOYARD (BOIER) EN ROUMAIN

### — résumé —

L'auteur s'occupe de l'origine du mot *boyard* (boier) en roumain. Après un aperçu historique du problème, il montre que la terre étant propriété commune ce n'est pas la propriété de la terre qui est la plus ancienne caractéristique des boyards, mais l'élevage du gros bétail et surtout celui des moutons. Le terme doit être mis en relation avec l'élevage des moutons, le *păstori*. En Moldavie et en Valachie le mot *boier* a acquis, dans le temps, une vie propre, assez différente de celle du même mot en Transylvanie. On n'a jamais mis en évidence le fait que, dans les parlers d'au-delà les montagnes, *boier* a le sens de *homme*, „*gospodar*”, *maître des moutons* et du *gros bétail*, *berger*, *maître de troupeaux* et de *montagnes* et qu'il est devenu aussi un terme par lequel on s'adressait, tout comme un autre terme du vocabulaire des bergers, *baci*. Le *berger* jouissait d'une grande estime dans la collectivité et sa fortune procurait un grand pouvoir économique. Le propriétaire des terres apparaît plus tard. A mesure que le mot *boier* perd son ancienne signification en Moldavie et en Valachie, il doit être renforcé au point de vue sémantique, c'est pourquoi apparaissent les formes composées : *boier de casă* (boyard de la maison) ; *boier de pământ* (boyard de terre), *boier mare* (grand boyard), *boier mic* (petit boyard) ; *boier de frunte* (boyard de premier rang), *boier de țară* (boiard du pays) ; *boier de codru* (boyard de la forêt). Le terme *boier de neam* (boyard de vieille souche) était une variante du terme *oier de neam*. Avec le temps, le mot *boier* devient un titre de noblesse. Dans la langue parlée, *oier* (propriétaire de moutons) se prononce/se prononçait *uoier*, *uoiar*, *uiiar*, et *bouar* (propriétaire de gros bétail) se prononce/se prononçait aussi *hoiar*, *hoier* (du pluriel *hoi*, *beufs*). Les deux vocables, rapprochées comme forme et comme sens pastoral se sont confondues et se sont superposées sémantiquement, pour qu'une différenciation se

produire après, sur le plan social, le **boier** restant le berger des moutons, le **boier** étant le berger des moutons et du gros bétail, devenu propriétaire de terre arable utilisant les boueufs (boi) pour labourer la terre. Au siècle passé un ethnographe a noté le fait que **boiar** était un des termes par lequel on désignait le chef des bergers, synonyme de **voievod** et de **chenez**.

Le fait que chez les Slaves le mot **boier** désigne le propriétaire de terres et le dignitaire de la Cour est une preuve contre l'origine slave du mot chez nous, puisque ceux-ci sont des sens nouveaux. Chez les **Bulgares**, le mot est un emprunt roumain. Le voisinage avec les régions danubiennes a facilité cet emprunt mais le mot a pénétré chez les Bulgares aussi bien venant du nord du Danube que du côté sud, de chez les vlaches balcaniques (n'oublions pas que la révolte des Assan a eu pour cause la demande faite par l'empereur bysantin d'un grand nombre de boeufs, d'où l'on déduit que les vlaches étaient de grands éleveurs de bétail aussi). Le rapprochement de **boier** du mot slavo-bulgare **boljar** s'est fait plus tard, la forme avec **I** n'ayant jamais existé en roumain.

L'auteur présente le mot en tant qu'antroponyme et toponyme, présente le dérivé **boierească/borească** (femme du boier), le nom **Borilă**, (boierilă) ; il le présente en albanais, **bujar** (buiar), fem **bujaresë** comme emprunt roumain et le retrouve comme anthroponyme roumain (**Boiaru**) et comme dérivé verbal **hărescu**, paresser.

## INTIMPLARI LA GRANIȚA DE SUD A MOLDOVEI IN EPOCA MEDIEVALĂ

ION BODNARIUC

În funcție de amplasarea și importanța lor, evenimentele istorice prezintă o valoare națională sau chiar internațională sau păstrează o valoare restrinsă locală. Cele din urmă, restrinse ca importanță, dar totuși semnificative, proiectate pe fondul general al istoriei naționale, împrumută acesteia un colorit specific. Sunt semnificative în acest sens o serie de evenimente petrecute în ținuturile din sudul Moldovei care contribuie la o mai bună cunoaștere a unor locuri și așezări din Moldova unde s-au petrecut evenimente și fapte ce merită a fi cunoscute. Așa, de exemplu, pe lângă numeroase dovezi documentare ce atestă nașterea și evoluția unor târguri în epoca medievală, unele din ele, ca de pildă Tecuciul, oraș așezat la granița de sud a Moldovei, au cunoscut evoluția lor prin vreme alături de alte așezări cu rezonanță istorică națională<sup>1</sup>.

Așezat în sudul Moldovei „pe drumul Galaților“ ce lega Suceava de Galați, prin Iași, Vaslui și Birlad<sup>2</sup>, deci într-o zonă comercială importantă, orașul Tecuci a cunoscut o dezvoltare economică apreciabilă, întreruptă uneori de invaziile unor oști străine.

Din punct de vedere comercial, importanța Tecuciului este deosebită mai ales datorită fixării în 1460 a vămii pentru Țara Românească la Tecuci, ceea ce nu înseamnă că și granița era tot prin Tecuci.

Documentul din 3 iulie 1460, dat de Ștefan cel Mare, stabilește ca negustorii lioveni care vor trece postavuri în Țara Românească „să dea vama cea mare din Suceava de grivnă trei groși, iar în tirgul Romanului, în Bacău, în Adjud și în Putna, în Vaslui, în Birlad și în Tecuci de car cite 2 zloți“<sup>3</sup>. În afară de comerțul de tranzit orașul Tecuci era important și prin bilciurile și iarmaroacele ce se organizau anual aici<sup>4</sup>. În apropiere

x Cit privește vechimea orașului Tecuci, se recunoaște în prezent că prima atestare documentară este cea din 1 septembrie 1435, cînd Hias voievod anunță, după lupta de la Podagra, pe regele Poloniei, Vladislav, despre împăcarea cu fratele său Ștefan căruia i-a cedat orașul Chilia și cu vama și cu ozerale ce ascultă de acest oraș și ținutul de la Tutova și tirgul Birladului, cu tot ocolul și morile Covurluiului și orașul Tecuci cu tot ocolul... (vezi Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 682, 683).

1 E. Pavelescu, *Economia breslelor în Moldova*, București, 1939, p. 28 - 29.

2 I. Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, II, București, 1913, p. 279.

3 Paul Cernoveanu, *Comerțul Țărilor Române în secolul al XV-lea*, în „*Revista de istorie*“ ; 6, 1980, p. 1074.

de Tecuci, pe drumul ce făcea legătura cu Țara Românească, se afla și locul de trecere peste apa Siretului, trecere ce se făcea numai în cursul zilei cu ajutorul unor bacuri minuite de barcagii<sup>4</sup>.

O ocupație importantă a locuitorilor din ținutul Tecuci (în parte și a orașenilor) era agricultura.

Niccollo Barsi, călător prin Moldova în 1633, ne informează că șol-tuzul și pîrgarii, înainte de începerea lucrărilor agricole de primăvară, împărțeau orașenilor locuri de arat din moșia Țirgului<sup>5</sup>. Terenul agricol din vatra orașului era folosit pentru „grădini și vii”<sup>6</sup>, viticultura fiind foarte dezvoltată în zonă.

La 1615, soldații poloni conduși de Samuel Korecki, aflați în Moldova pentru a ajuta pe Alexandru Movilă în luptele cu Ștefan Țomșa după ce au ajuns la Tecuci” s-au înfruptat cam des din prea dulcele daruri ale lui Bachus” și au fost surprinși de un atac al tătarilor<sup>7</sup>. Localitățile din afara orașului sînt și ele apreciate ca „foarte bogate” și „perfect cultivate”<sup>8</sup>, iar vinurile din împrejurimi, mai ales din Nicorești, erau considerate cele mai bune din Moldova<sup>9</sup>.

Intrucît orașul cu vatra, hotarul și ocolul său aparținea domnului, acesta putea proceda la mărirea ocolului său, mai tîrziu, la micșorarea lui prin danii și vînzări din hotarul sau ocolul orașului. Așa s-a întîmplat, de exemplu, în 1507 cînd Bogdan voievod confirmă vînzarea satului „la Salce” de către Isaico, fiul lui Ivanco Tudor, lui Mircea Virtea, precizînd că satul se afla „mai sus de hotarul Țirgului Tecuci”<sup>10</sup>. Rezultă că hotarul Țirgului Tecuci a fost mărit prin adăugirea unei bucăți de pămînt din vecinătatea satului de la Salce.

Așezat în sudul Moldovei, într-o zonă supusă adesea atacurilor și prădăciunilor turcilor și tătarilor, Tecuciul a fost în evul mediu martorul unor evenimente politice și militare importante.

Astfel în 1587 orașul a fost ales ca loc pentru oficierea și sărbătorirea unei nunți domnești cu semnificații deosebite pentru istoria poporului român. Nunta de la Tecuci, urmare a căsătoriei oficiale la 10 iunie 1587 între Vlad „un tînăr chipeș”<sup>11</sup>, fiul lui Miloș și nepot al domnului Moldovei Petru Șchiopul și Velica, fiica lui Ivan Noroceea din Răzvad, a prilejuit o mare demonstrație românească „unindu-se acolo moldoveni și munteni, apoi un bănățean și un maramureșean”<sup>12</sup>.

În primul rînd, nunta a fost onorată de cei doi domni înrudiți Mihelea al II-lea al Țării Românești și Petru Șchiopul al Moldovei<sup>13</sup>, inițiatorul căsătoriei lui Vlad cu Velica. Pentru uniunea dinastică ce exista atunci

4 Călători străini despre Țările române, vol. III, București, 1971, p. 294 --295.

5 D. Ciurea, *Organizarea administrativă a statului feudal Moldova (sec. XIV-XV)* în A.I.I.A., Iași, 1963, p. 190.

6 Călători străini despre Țările române, vol. VI, București, 1971, p. 731.

7 Ibidem, IV, p. 420.

8 Ibidem, VI, p. 731.

9 Gh. Bezviconi, *Călători ruși în Moldova și Muntenia*, București, 1947, p. 139.

10 Documente privind istoria României, (D.I.R.), A. XVI, vol. I, p. 52 - 53.

11 Gh. Davis, 10 iunie 1587. Un moment de rezonanță pentru unitatea românilor, în „Magazin istoric”, I, 1985, p. 36.

12 N. Iorga, *Istoria românilor*, vol. V, București, 1937, p. 227 - 228.

13 C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Iași, p. 99.

în Moldova și Țara Românească această căsătorie rezolva succesiunea la tronul Moldovei deoarece Petru Șchiopul nu avea un urmaș cert la domnie<sup>14</sup>.

La nunta de la Tecuci au participat, din Țara Românească, împreună cu domnul, doamna Ecaterina, văduva lui Alexandru al II-lea și mama lui Mihnea și „toți boierii și curtea, poate la 3000 de oameni”<sup>15</sup>. Din Transilvania, la nunta de la Tecuci a participat cancelarul Josica, bănățean, în fruntea unei delegații a principelui Sigismund Bathory ce fusese anunțat despre nuntă printr-o scrisoare a domnului Moldovei încă din 17 februarie 1587<sup>16</sup>. De asemenea, a participat nobilul Gașpar Corniș din Maramureș și o delegație a negustorilor brașoveni<sup>17</sup>.

În 1624, la Movileni, în apropiere de Tecuci, a avut loc o altă nuntă domnească cu implicații asemănătoare cu cele din 1587, deși participarea a fost mai puțin semnificativă: Radu Mihnea pentru a doua oară domn în Moldova (1623—1626), își căsătorea fiul, pe Alexandru Coconul, domn în Țara Românească (1623—1627), cu Ruxandra fiica lui Scarlat Saigiul, un grec bogat<sup>18</sup>. La nunta care „au trăgănatu... pînă a doua săptămînă cu mare petrecăliuni și bivșuguri”<sup>19</sup> au participat numeroși boieri, „doă țări” — după expresia aceluiași cronicar. O movilă, amenajată probabil special pentru această nuntă este descrisă de solii poloni ce treceau spre Poartă, Krasinski și Miaskovski<sup>20</sup>.

Nunțile domnești de la Tecuci și Movileni, prin faptul că au prilejuit o participare românească numeroasă, au constituit momente de manifestare a unității neamului nostru în epoca medievală. Prin implicațiile sale, nunta din 1587 mai ales, constituie încă o dovadă că faptele lui Mihai Viteazul au realizat din punct de vedere politic, o unitate care deja exista în inimile tuturor românilor.

Tecuciul n-a fost însă numai martorul unor evenimente plăcute adesea în evul mediu, orașul și ținutul din jur a fost supus acțiunilor de pradă ale turcilor sau tătarilor; de asemenea, sudul Moldovei a fost și zona în care s-au confruntat cel mai adesea armatele Moldovei și Țării Românești, conduse uneori direct de domni rivali.

De exemplu, în timpul lui Ștefan cel Mare, oști turcești aflate în sprijinul lui Radu cel Frumos au atacat și au jefuit sudul Moldovei pînă la Birlad în 1473/1474<sup>21</sup>.

La fel trebuie să fi procedat turcii și în timpul campaniei încheiate cu înfringerea lor la Vaslui. Alteori orașul s-a salvat oferind numeroase daruri cötropitorilor. Așa s-a întimplat în 1659, cînd oștile turcești care intraseră în Moldova, aducînd domn pe Ștefăniță Lupu, au ars orașele Vaslui și Birlad iertînd însă Tecuciul pentru darurile primite<sup>22</sup>.

14 Gh. David, *op. cit.*, p. 35.

15 *Călători străini despre țările române*, III, p. 226.

16 Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. III, (1585 - 1592), Buc., p. 96 - 97.

17 Gh. David, *Petru Șchiopu*, București, 1984, p. 121 - 125.

18 Aurel H. Colimas, *Un domnitor, o epocă*, București, 1980, p. 46.

19 Miron Costin : *Opere*, ed. P.P. Panitescu, București, 1958, p. 91.

20 *Călători străini despre țările române*, V, p. 118.

21 C.C. Giurescu, D.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, București, 1976, p. 160.

22 *Călători străini despre țările române*, VI, p. 464.

Tătarii au prădat și ei de numeroase ori regiunile de șes din sudul Moldovei și estul Munteniei. Uneori însă chiar forțele militare locale formate mai ales din unități de călărași au reușit să apere ținuturile amenințate, cum s-a întâmplat în 1623, când forțele militare din ținuturile Fălciu, Covurlui și Tecuci au lovit pe tătarii ce se întorceau cu pradă din Țara Românească „și le-au luat toată dobinda și robii”<sup>23</sup>. În 1650 aceleași elemente militare locale s-au apărat cu succes în fața invaziei tătarilor<sup>24</sup>.

În apropiere, de Tecuci a avut loc, în 1615—1616, o ultimă încercare de rezistență a lui Ștefan al II-lea Tomșa în fața oștilor moldo-polone care susțineau pe tinărul Alexandru Movilă.

După înfringerea de la Tătărani (22 noiembrie 1615), Ștefan al II-lea Tomșa și-a pierdut tronul, s-a retras spre sudul Moldovei pentru a primi ajutor de la Radu Mihnea, domnul Țării Românești. La Tecuci „oraș de graniță destul de bun spre a-i aține calca”<sup>25</sup>, lui Tomșa, nobilul polon Koreeki în fruntea „a 6000 de călăreți parte poloni și parte cazaci”<sup>26</sup>, a reușit să înfrângă trupele ce susțineau pe fostul domn al Moldovei.

Sînt cîteva momente care atestă evoluția și importanța ce o prezintă cunoașterea istorică a elementelor locale legate de evenimente politice generale petrecute în Evul mediu.

23 Miron Costin, *Op. cit.*, p. 91.

24 N. Grigoraș, *Instituții feudale din Moldova*, București, 1971, p. 195.

25 *Călători străini despre țările române*, IV, p. 398.

26 *Ibidem*.



## EREIGNISSE AN DEN SÜDLICHEN GRENZE DER MOLDAU IN DAS MITTELALTER

### — Zusammenfassung —

Tecuci, Ortschaft durch Urkunden beweiset als städtischen Wohnsitz im 1 September 1435, in seine Geschichtliches Entwicklung im allgemeinen, die Ereignisses mit folgerungsweise nicht nur gegen seiner eigenen Einwohner, sonder auch die Ereignisse mit national Bedeutung gekannt hat.

In das Mittelalter der Stadt Tecuci, als Residenz eines Grenzkreis, die an der Kreuzung der Handelswege von Suceava, Iași, Birlad, Vaslui zu den Städten von der Unter — Donau oder von dem Schwarzes Meer liegt, eine geschätzte ökonomische Bedeutung gehabt, besondern für die Erleichterung die den Handelsleute sich für dem Warenabsatz, an den Sireter Überfahrtsstellen gefunden hat.

Sicher dass, die Aufstellung an die südlichen Grenze des Moldau, un der wichtiges Handel der sich hier entfalten, bestimmten den Stephan der Grosse, dass er dem Tecuci in der Eigenschaft als Zollpunkt für die Handels — Verkehr mit Walachei zu erteilen.

Die Aufstellung des Tecuci, in das Mittelalter, die Bezeichnung als dem Ort für die Einrichtung einer Offenbarungen im Geist des Stammeinheit, erlaubt hat. So ist der Fall den einigen herrschaftlichen Hochzeifesten die in dem Tecuci entfaltet hat.

Der Stadt war auch der Zeuge einen dramatischen Vergebenheit die seine Entwicklung, Fortschritt und Blühen, für eine Zeit, verspätet hat, so wie es gewesen sein die Einfallen den Türken unde Tartaren.

## CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA BRANIȘTILOR DIN BUCOVINA

PAVEL BLAJ, IOAN IOSEP

Dacă în feudalismul apusean rezervele feudale exploatare în regie proprie prin munca țăranilor șerbi au apărut de timpuriu, în spațiul românesc de la Răsărit de Carpați, acestea nu apar decît foarte tîrziu, pe de o parte datorită slabei dezvoltări a economiei de schimb și pe de altă parte datorită condițiilor create de regimul dominației otomane: feudali laici și eclesiastici moldoveni nu aveau în proprietate efectivă — potrivit documentelor din sec. XV — XVIII — decît „moara”, iazul, pivele, ștezele, locuri de prisacă, și acestea numai acolo unde existau condiții pentru instalarea lor fără prejudicierea intereselor satelor vecine.<sup>1</sup>

Nefiind cointeresați de a organiza producția agricolă, prin cultivarea unei suprafețe din moșie cu ajutorul muncii țăranilor dependenți, întrucît prețul la cereale era destul de scăzut, iar odată cu instaurarea monopolului turcesc aceasta înregistrează o curbă descendentă tot mai accentuată,<sup>2</sup> domnia și marii feudali, pentru a-și spori veniturile, s-au orientat spre crearea unor întinse domenii destinate creșterii vitelor, cunoscute sub numele de braniști, întrucît animalele puteau fi vindute la prețuri bune atît în bilciurile și iarmaroacele țării cît și în străinătate: în Polonia, Transilvania și chiar în Germania și Veneția.<sup>3</sup>

Noțiunea de braniște provine din termenul paleoslav *braniiti* — a opri, datînd așadar din perioada convețuirii românilor cu slavii, și se întîlnește în toate cele trei țări românești.

Din documentele epocii reiese că braniștele erau teritorii a căror „folosire era rezervată exclusiv proprietarului” „servind „în general pentru creșterea vitelor, însă uneori constituiau adevărate complexe economice cuprinzînd locuri pentru pășune, pentru finat, iazuri, prisăci, livezi. În cuprinsul lor se interzicea tăierea lemnului, pescuitul vinatului și culegerea fructelor de pădure”.<sup>4</sup>

1 C. Cihodaru, *Braniștile și problema apariției rezervei serioriale în Moldova*, în *Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași, serie nouă, secțiunea III, Științe sociale*, tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 30.

2 I. Bogdan, *Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1712*, în *Buletinul Comisiei istorice a României*, București, 1915, p. 218—219.

3 M. M. Alexandrescu - Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călătorii străini (sec. XV—XVII)*, în *Studii*, nr. 5/1968, p. 855 și nota 125.

4 C. C. Giurescu, *Istoria pădurii românești din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Editura CERES, București, 1976, p. 55.

5 C. Cihodaru, *Op. cit.*, p. 37.

Despre destinația braniștilor ne vorbesc clar documentele vremii. Astfel, la 15 martie 1490, Ștefan cel Mare, întărind mănăstirii Putna braniștea sa, spune : „Acea braniște să fie a mănăstirii Putna ca să pescuiască pentru sine și să-și pască vitele.”<sup>6</sup>

În hotarnica austriacă de la 3 august 1783 se arăta că muntele Giumalău din ocolul Cimpulungului Moldovenesc, proprietate a mănăstirii Sucevița, „se află multe case împrăștiate pentru prăsila oilor și vitelor”.<sup>7</sup> Țăranii din zona de munte, deci și pe teritoriile braniștilor, obțineau rășină prin fierberea trunchiurilor de brad și molid, iar la vreme de iarnă cînd li se terminau rezervele de furaje hrăneau oile și caprele cu frunze uscate din pădure, cu crengi și mușchiul greblat de pe scoarța copacilor.<sup>8</sup> Pe braniștea mănăstirii Moldovița erau oameni care făceau dohot și pentru care plăteau mănăstirii o anumită dare.<sup>9</sup> În același timp însă se interzicea cu strictețe locuitorilor din apropierea braniștilor de a pătrunde pe teritoriul lor, constituind în felul acesta un mijloc de constrângere economică prin care țăranii erau obligați să încheie cu proprietarii acel contract feudal dearendare a locurilor pe care pînă atunci le foloseau în devălmășie. La 20 ianuarie 1456 Petru Aron interzice locuitorilor din satele Pirtești și Seliștea lui Dieniș să prindă pește sau să taie lemne din pădure pe teritoriul mănăstirii Humor, sub amenințarea unei amenzi „de 12 grivne.”<sup>10</sup> Moise Moghilă interzicea cimpulungenilor și vămênilor să cosească, să vîneze fiare sălbatice, să prindă pește sau să pască vitele pe braniștea mănăstirii Voroneț, dînd drept călugărilor ca în caz contrar „să aibă a le lua tot ce vor găsi la dinșii,”<sup>12</sup> iar în caz că îi vor prinde vîrînd sau tomnînd cu oile „să aibă a le lua lor cîte 12 herbeci cum iaste obicina.”<sup>13</sup> Călugării de la Putna aveau dreptul să „ia mreață și sacii și totul”<sup>14</sup> celor ce ar fi îndrăznit să pescuiască în porțiunea riului Siret situată la sud de orașul cu același nume.

De pe terenurile acestea situate în zona muntoasă mănăstirile obțineau importante venituri ca urmare a creșterii animalelor, din vînat și pescuit, iar în sec. al XVIII-lea — și din comerțul cu lemn, precum și din arendarea unor terenuri pentru pășunat locuitorilor din zona de munte. La 20 mai 1762 locuitorii din Cimpulung Rusesc plăteau mănăstirii Putna pentru folosirea munților din braniștea sa „în tot anul de fieștecare munte cîte noaosprezece oai mieșoare bune care o place trimișilor mănăstirii”<sup>15</sup> și cîte un caș mare de fiecare stînă. La 1742 însă veniturile mănăstirilor de pe urma arenzilor unor terenuri în braniști erau mai mult decît modeste, probabil unor terenuri din braniști erau mai mult decît modeste, probabil și datorită pustiirii satelor din jur ca urmare a birurilor la care erau supuși locuitorii acestora de către domni.<sup>16</sup> Conflictele dintre țăranii din zona de munte, a căror principala sursă de existență era creșterea animalelor și proprietarii braniștilor au durat mult timp. Astfel cimpulungenii și vămênii fo-

6 Documenta Romaniae Historica, A. Moldova, vol. III, Editura Academiei RSR, București, 1980, p. 142.

7 Ibidem.

8 D. Dan, Mănăstirea Sucevița, București, 1923, p. 160.

9 Gh. T. Kirileanu, Orînduiala de pădure pentru Bucovina dată de împăratul Iosif al II-lea în 1786, București, 1908, p. 32 și 37 ; 38.

10 Al. Boacănețu, Mănăstirea Moldovița, Cernăuți, 1923, p. 52.

11 D.R.H., A. Moldova II, p. 80.

12 Teodor Bălan, Documente bucovinene II, Cernăuți, 1933, p. 96.

13 Ibidem.

14 Ibidem.

15 Ibidem, p. 56.

16 Ion Bogdan, Op. cit., p. 217—279.

loseau braniștea mănăstirii Moldovița fără a încheia un acord cu egumenul, ceea ce determină pe domnitori să dea mereu cărți de apărare mănăstirii, prin care reafirmau drepturile acesteia. La 16 mai 1760 Ioan Teodor Calimachi voevod arăta „acum de la o vreme încoace cimpulungenii și alții s-au obraznicit și cit ciștig fac pe braniștea mănăstirii, de prind gujulii și pește, îl mistuiește tot și adediul după obiceiul ce iaste să se dea la mănăstire, ei nu dau nimică<sup>17</sup>”, inter-zicându-le de „a pune vreun fel de măestritii în braniștile și în piraiele mănăstirii Moldoviței<sup>18</sup>”.

Conflicte a înregistrat și mănăstirea Putna cu locuitorii din ocolul Cimpulungul Rusesc, care închiriaseră mai mulți munți din braniștea mănăstirii, unde și-au făcut iazuri, pe care apoi le-au vindut fără drept altora care nu aveau contract cu mănăstirea și nici nu plăteau dijma.<sup>19</sup>

În Bucovina, cele mai întinse braniști erau în proprietatea mănăstirilor, fiind constituite ca urmare a daniilor din partea domnitorilor. Cea mai veche braniște mănăstirească a fost cea a mănăstirii Humorului, fiind atestată documentar la 28 decembrie 1428, când Alexandru cel Bun îi indică hotarele: „Iar hotarul acestei mănăstiri să fie de la strimtură, pe Humor în sus, pină la obirșie și pe amindouă părțile<sup>20</sup>”, cuprinzând așadar partea din amonte a bazinului hidrografic al piriului Humor. La 26 noiembrie 1490, Ștefan cel Mare va dărui mănăstirii Voroneț o parte din această braniște numită Seliștea Poiana, situată la vărsarea piriului Humor.<sup>21</sup>

Trepăt însă hotarele stăpînirii călugărilor humoreni se lărgesc, dovadă că la 20 ianuarie 1456, Petru Aron extinde legea braniștii și asupra satelor mănăstirești Pirtești și Seliștea lui Dieniș, acordind călugărilor dreptul „cit este hotarul acestor sate, cu apa sau cu pădurea ei să fie volnici să l apere. Iar cine s-ar afla că prinde pește sau taie pădurea asupra aceluia (să fie) o gloabă de 12 grivne<sup>22</sup>”. Iată deci că locuitorii celor două sate erau frustrați de dreptul pe care l-au avut pină atunci de folosirea devălmașă a pădurii și a apei, fiind obligați să încheie contractul feudal cu egumenul mănăstirii. La 9 ianuarie 1600 Eremia Movilă stabilește maxima extindere a braniștii mănăstirești „incepîndu-se dela însăși (poarta sf. mănăstiri) în la Poiana Merilor, de acolo pe opcină pină la obirșia Humorului și pină la Brazii Muerii și pină la Dealul Ulmului și pină la Dealul Paltinului, de acolo în jos, piriul Racova pină unde cade în Ihnat și peste Ihnat, iar de acolo drumul la virful muntelui Ge(r)mânului și pe opcină pină la Săcătura Bucura, pină la Poiana lui Ihnat și pină la Brăduleț și iarăși la Iozii și pină la Miezuu, de acolo la Trei Brazi peste Soloneț pină în virful Scărișoarei, opcina în sus pină la poiana Popii, apoi la Fintina lui Dragomir, tot pe obcină la deal pină la Poiana Paltinului și pe piriul Bucovăț și iarăși Bucăvățul la vale pină la Moldova și iarăși dela gura Bucovățului, Moldova în sus, pină la izvorul Tocilei, apoi tot trecătoarea în sus pină la Dealul Mare și de la Dealul Mare iarăși de unde s-a început mai întii<sup>23</sup>”.

17 Al. Bocănețu, *Op. cit.*, p. 52.

18 *Ibidem*.

19 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 124—125.

20 D.R.H., A. Moldova, I, p. 120.

21 *Ibidem*, III, p. 160.

22 *Ibidem*, II, p. 80.

23 Documente privind istoria României, A. Moldova, XVI/IV. Editura Academiei RPR, București, 1952, p. 277—278. Actul din 27 octombrie 1491 este considerat ca un fals plăsmuit de către călugării de la mănăstirea Humor, (DRH, III, p. 533—534).

Urmărite în teren și pe hărțile actuale toponimele de mai sus se întind în cele mai multe cazuri așa cum sunt indicate în hotarnică, dar sunt și unele cu nume schimbate : „Trecătoarea“ trebuie să fie poteca care urmărește culmea interfluviului Moldovița — Humor din care se desprindeau numeroase ramificații laterale care coborau în cele două văi : Dealul Mare, este astăzi Obcina Mare cu vârful Scorușet (1223 m) situat la răsărit de Valea Moldoviței ; Poiana Merilor este Poiana Mărului ; de aici hotarul mergea pe interfluviul dintre riurile Humor — Sucevița și Solca unde se găsesse Brazii Muerii sau Pietrele Muierilor,<sup>24</sup> Dealul Paltinului și Dealul Ulmului. Dealul Germanului este Dealul Ghermanului (485)<sup>25</sup> ; piraile Humor, Ilnat afluentul său Racova, Bucovățul și piriul Tocilelor există și astăzi sub aceeași denumire. Săcătura Bucura (probabil „a lui Bucur“), Poiana Popii, Fintina lui Dragomir, poiana lui Ilnat sunt antroponime care, referindu-se la elemente minore, nu s-au păstrat. Trei Brazi și Brăduleț trebuie amplasate în raza satului Brăduleț unde este și pădurea cu același nume. Termenul de lozii se referă la o asociațiune vegetală de lăstăriș de luncă sau mlaștină de pe valea Solonețului. Între Soloneț și Bucovăț probabil că hotarul mergea pe obcină. Călugării humoreni mai stăpîneau și muntele Măgura Humorului din ocolul Cimpulungului Moldovenesc, dăruit lor de către Alexandru Lăpușneanu și întărit la 12 iulie 1594 de către Aron Vodă,<sup>26</sup> care îi stabilește și hotarul.

Cea mai întinsă braniște aparținea ctitoriei lui Ștefan cel Mare, mănăstirea Putna, care a fost înzestrată cu un întins domeniu în jurul său<sup>27</sup> și care cuprindea bazinul hidrografic superior al riului Suceava, atingând maxima întindere la sfîrșitul primei jumătăți a sec. al XVII-lea, mai precis la 15 august 1647<sup>28</sup> cînd Vasile Lupu îi fixează hotarele : „începînd de la Opcina Vuleva între Bileși pînă la poiana Slatina, de aci la Pohărești și Opcina pînă la Paltin, de aici la obîrșia Falcăului în mijlocul Ciumirnei în sus la vîrf și în mijlocul poienii Plosca la Știvioara, la Marele Hrebeniș și în jos la Iarovicioara, la Tomnatic, Hostov, de aici la Chicera Hostov, la Părcălăbia și Jupania, de la obîrșia Țibăului la Țibăul de Jos la muntele Luhov, la Cimbroslava, la muntele Gavril, la muntele Brătîlă peste Bistricioara din partea Rusoaia pînă la Stinișoara, unde este Prediaca, de aici cu ea în jos pînă la gura ei, peste Bistrița în sus pînă la gura Chirlibabei și acest pîriu în sus la vîrf muntelui Tătarca Mare, și tot cu Opcina peste vîrf muntelui Găinei la Molda drept la vîrf prin făget la Petrișul, la Sălașul Mare, la alt Sălaș, la pîriul Bonia, drept la Arsură, la Oglinda și la P(oiana Crucii), de aici drept muntele în sus la Mesele Crucilor și la vîrf la Stinișoara, la Slatina Voitinului“.

Comparînd întinderea braniștei de la 15 martie 1490, 17 noiembrie 1502<sup>29</sup> și 15 august 1647, se observă că ea s-a extins spre răsărit de la pîriul Laura pînă la pîriul Vicov în 1502 și apoi pînă la Obcina Vuleva situată între Bilca Mare și Bilca Mică, urmărind să înglobeze cele două Vicove cu scopul de a folosi munca locuitorilor de aici pentru punerea în valoare a braniștei. Cel mai mult însă s-a extins spre apus înspre Pocuția și Mara-

24 Dimitrie Dan, *Op. cit.*, p. 162.

25 D.I.R., A. Moldova, XVII/II, p. 274, apare sub forma „Gemănului“.

26 *Ibidem*, XVI/IV, p. 112.

27 D.R.H., A. Moldova, III, p. 142.

28 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 126—131.

29 D.R.H., A. Moldova, III, p. 505.

mureș precum și în zona munților Suhard unde hotarul ei se suprapunea cu cel al mănăstirii Moldovița între piriul Gîndacului și Bistrița Aurie.

Hotarul dinspre nord mergea de la Obcina Vuleva pe la izvoarele pîriului Vicov și Laura, trecea peste muntele Petrușca dela izvorul Sirețelului unde ar putea fi amplasat Pohărești, apoi la muntele Pietroasa și Paltin (1097 m).<sup>30</sup> De aici hotarul din 1647 mergea la obîrșia Falcăului, dar în 1490 atîngea Falcăul la groapa lui Alexa care credem că era undeva în zona cursului superior al pîriului Falcău, dacă nu cumva acel Șipot indica tocmai izvorul pîriului. De la Obîrșia Falcăului se mergea pe obcină, lăsînd în stînga izvoarele pîraielor Sadău, Ciumîrna, Rusca și Seleatina,<sup>31</sup> atîngînd aici poiana Plosca situată la poalele muntelui cu același nume (1074 m). De la poiana Plosca în timpul lui Ștefan cel Mare hotarul cobora spre izvoarele riului Suceava iar în sec. al XVII-lea trecea peste munții Ștîvioara ajungînd la Marele Irebeniș (azi Grebeniște, 1370 m) de unde cobora la valea pîriului Iarovicioara trecînd apoi peste versantele de nord ale munților Iarovița și Tomnaticul, ajungea dincolo de Ceremușul Alb, în Pocuția, la munții Hostov (azi Hostin, 1512 m) și Chicera Hostov (azi Hostov, 1532 m).<sup>32</sup> De la acești munți hotarul cobora spre sud pe obcina dintre Ceremușul Negru și piriul Pircălab și ajungea la Pircălăbia care după părerea noastră era numele unui munte de la izvoarele pîriului Pircălăb.<sup>33</sup> Muntele Jupania (1853 m) este situat la izvoarele pîriului cu același nume și ale Țibăului. Muntele Luhov este Țilhoaia<sup>34</sup> sau Sihloiul Mare (1533 m), Cimbroslava este Zimbroslava (1603 m)<sup>35</sup> iar muntele lui Gavril, cota 1351 m, situată la sud de Zimbroslava,<sup>36</sup> muntele Brătîlă are și astăzi același nume și este situat în apropiere de confluența pîriului Rusaia cu Bistricioara (azi Bistrița Aurie). De aici hotarul se intersecta cu acel al mănăstirii Moldovița, stăpîna munților Suhard, și mergea fie pe piriul Rusaia fie pe obcină pînă la muntele Stinișoara (1698 m). Piriul Prediaca este astăzi cunoscut sub numele de Gîndacul.<sup>37</sup> Virful Tătarca Mare este astăzi Bitca Tătărcii (1550 m), iar muntele Găina s-a păstrat sub același nume. De la Găina hotarul cobora pe valea pîriului Lucava trecea peste riul Moldova și urca pe muntele Vejul Mare (1494 m) situat la izvoarele pîriului Benia, întrucît în hotarnica din 14 iulie 1783 acest munte apare la hotarul dintre ocolul Cimpulungului Moldovenesc și braniștea mănăstirii Putna.<sup>38</sup> Între Valea Moldovei și muntele Vejul Mare trebuie să fie amplasate Pietrișul și cele două Sălașe, credem că pe valea pîriului Sulița, deoarece la 14 iulie 1783 hotarul

30 T. Balan, *Op. cit.*, II, p. 130. Consideră că Pohăreștiul este Pietroasa, iar Paltinul muntele Bucov.

31 *Ibidem*. Este de părere că hotarul cobora de la muntele Lungul pe valea Ruscăi, mergînd paralel cu aceasta pînă la confluența cu Suceava, apoi pe Suceava în sus pînă la gura de vărsare a pîriului Seleatinei și pe acesta în sus pînă la Plosca. Traseul acesta e contrazice hotarnica din 1490 care precizează clar că hotarul mergea „pe obcină, pînă la obîrșia Ruscăi și la obîrșia Seleatinei”.

32 *Ibidem*.

33 *Ibidem*. Crede ca termenul de Pircălăbia se referă la poienele din stînga pîriului Pircălab.

34 *Ibidem*.

35 *Ibidem*.

36 *Ibidem*.

37 *Ibidem*.

38 T. V. Stefanelli, *Documente din vechiul ocol al Cimpulungului Moldovenesc*, București, 1915, p. 143.

mergea paralel cu acest pîriu.<sup>39</sup> De la Vajul Mare și pînă la muntele Oglin-  
da braniștea Putnei se învecina cu cea a Moldoviței, mai precis pînă la vir-  
ful Ruscăi situat la izvoarele pîriului cu același nume unde se întâlneau  
hotarele Putnei, Suceviței și Moldoviței. Poiana Crucii este azi Dealul Cru-  
cii (1064 m) situat la izvoarele pîriului Bercheza. În ceea ce privește Stini-  
șoara, aceasta se găsește la nord de dealul Piatra Mare, iar Slatina Voiti-  
nului — în zona izvoarelor pîriului Voitincl.

În continuare hotarul nu este precizat, dar cu siguranță că mergea o  
porțiune paralel cu pîriul Voitincl, apoi pe la marginea de răsărit a satului  
Vicovul de Jos pînă la confluența riului Bilca cu Suceava. Așadar față de  
hotarnica din 1490, cînd braniștea se termina la gura pîriului Putna, acum  
aceasta înregistrează o înlindere, incluzînd și satul Vicovul de Jos.

În secolul al XVIII-lea braniștea călugărilor putneni înregistrează o  
descreștere în partea de vest, în Pocuția și înspre Maramureș. Astfel la 3  
mai 1740 Grigore Ghica porunceă marelui vornic Iordache Ruset să hotăr-  
nicească munții mănăstirii Putna care erau impresurați de către „Maramu-  
reșeni de către Țara Ungurească”.<sup>40</sup> În condițiile slăbirii puterii statului  
moldovean ca urmare a instaurării dominației turco-fanariote, sînt pier-  
dute în sec. al XVIII-lea o serie de teritorii în regiunea rîntre cele două Ce-  
remușuri precum și a munților Suhard, dovadă că la 1782 nu mai erau în  
stăpinirea mănăstirii Putna munții Tomnatec, Hostiv, Chicera Hostov și  
Pircălăbia din Pocuția, fiind ocupați de către poloni, precum și Jupania,  
cursul superior al pîriului Țibău, muntele Luhov, Cimbroslava, muntele lui  
Gavrîl, Brătîlă, Stinișoara și pîraiele Rusaia și Diaca,<sup>41</sup> care sînt înglobate  
la Transilvania.

În afară de braniștea din jurul mănăstirii, Putna mai avea și alte  
locuri care se bucurau de legea braniștii. Așa este cazul seliștei Grecii  
de lingă orașul Siret, unde Vasile Lupu poruncește la 5 iulie 1643 celor  
ce s-au așezat aici să-și mute casele din hotarul seliștei.<sup>42</sup> De același regim  
se bucura și o porțiune din riul Siret cu terenul din jur aflat la sud de  
orașul cu același nume, unde Radu Mihnea interzicea pescuitul la 11 iulie  
1617.<sup>43</sup> Fiul lui Ștefan cel Mare au înzestrat și ei mănăstirile cu sate și  
moșii : Bogdan al III-lea la 21 decembrie 1515 dăruiește mănăstirii Vo-  
roneț, o dată cu satul București, și o braniște în jurul mănăstirii care înce-  
pea „de la obîrșia Bălcoaci la Dealul Mare, la obcină pînă la runcul Șu-  
voritei, de acolo la dealul de jos al Clăditei, de acolo tot pe Plotunița,  
apoi în Suha Mare, apoi pe Suha la vale, pînă unde cade în Moldova, apoi  
pe Moldova la vale, pînă unde se împreună cu hotarul Bucureștilor”.<sup>44</sup>

Dealul Mare se află la izvoarele Bălcoaci : runcul Șuvoritei se găsea  
pe muntele Șuvărata (azi Piciorul Șuvăritei, 1013 m) : dealul de jos al Clă-  
ditei este Clădita Mică, iar pîriul Plotunița se numește astăzi Braniștea  
și se varsă în Suha. Pe cursul inferior s-a format satul Plutonița, ceea ce  
indică numele vechi al pîriului. Hotarul dintre braniște și satul București,

39 Ibidem, T. Bălan, *Op. cit.*, p. 130.

40 D. Dan, *Mănăstirea și comuna Putna*, București, 1905, p. 167.

41 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 128.

42 Ibidem, I, p. 241—242.

43 Ibidem, pag. 253—254.

44 D.I.R., A. Moldova, XVI/1, p. 101 ; T. Bălan, *Op. cit.*, I, p. 5—6. Dă data de  
21 decembrie 1514.

era pe o linie care mergea de la izvorul Bălcoaii paralel cu pîriul Voroneţ în aşa fel încît îngloba în cadrul braniştii şi mănăstirea Voroneţ. Tot acum, mănăstirea Voroneţ primeşte şi „muntele Lung cu toate ţarcurile sale”<sup>45</sup> situat pe riul Bistriţa.

În secolul al XVII-lea mănăstirea se hotărăşte să transforme în branişte o bună parte din hotarul satului Bucureşti şi satul Stulpicani dăruit ei de către Ştefan cel Mare la 17 august 1488<sup>46</sup> împreună cu tot bazinul hidrografic al riului Suha Mare ceea ce i se şi recunoaşte de către Moise Moghilă la 26 octombrie 1630<sup>47</sup>, cînd îi fixează şi hotarele : „din (Moldova) în Topliţa Răiace, de acolo în dreptu la A(s)cuţita, de acoloa loveşte la Măgura Sărată, dela Măgura Sărată la Măgura Caprei, de la Măgura Caprei la Diicelel, de la Diicele la Pietrile Arse, de la Pietrile Arse în Prislopul Toderescului, de acii Izvorul Chirilului (în) gios pînă în Bistriţă, pe Bistriţa în gios pînă la gura Izvorului Rău, pre Izvorul Rău în sus pînă în obîrşii, de acii Opcina toată pînă la Vărvul Şarului, din Vărvul Şarului Opcina, pînă în Ialoviţă, din Ialoviţă Opcina pînă în Dealul Pinului, din Dealul Pinului în gios pînă în Neagra, pre Neagra în gios pînă în Bistriţă, pre Bistriţa în gios pînă în gura Căteluşei, Cotrăgaşul în sus pînă în Plaiul Colbului, din Plaiul Colbului pînă în Opcina Rea, de în Opcina Rea pînă între Ostrişoare, dintre Ostrişoare pînă în Dealul Măceşului, Dealul Măceşului pînă în Vadul Negrileasei, din Vadul Negrileasei pînă în Vadul (Ciu)mărnei, din Ciumărna Opcina pînă în Clădita, din Clădita Opcina pînă în Şuvărata cea Mare, din Şuvărata cea Mare pre după (Răt)undul pînă la gura Bălcoaii”.

În urma conflictului cu Moldova hotarul braniştii Voroneţului se fixează la 16 iunie 1756<sup>48</sup> pe riul Suha pînă la vărsarea Văii Seci şi pe aceasta în sus pînă la Ascuţita.

În ceea ce priveşte toponimele, majoritatea s-au păstrat pînă astăzi : Suha şi Valea Seacă, Topliţa Rece este între Valea Seacă şi Bahna, muntele Ascuţita este astăzi Ascuţita Mare (1014 m), Măgura Sărată s-a păstrat sub acelaşi nume, Măgura Caprei se numeşte Arşiţa Caprei (1126 m).<sup>49</sup> Diecelul este identic cu muntele Boului (937 m)<sup>50</sup>, Pietrele Arse sînt la izvorul Văii Caselor, iar Prislopul Toderescului este muntele Todirescul (1490 m), situat la sud-est de muntele Rarău<sup>51</sup> ; Izvorul Rău se păstrează şi astăzi cu acelaşi nume, fiind afluent al Bistriţei dinspre dreapta, vărsîndu-se ceva mai la vale de pîriul Chiril. Hotarul mergea pe acest pîriu pînă la izvor apoi pe obcină pînă în virful Şarului (Şaru Dornei).<sup>52</sup> De la virful Şarului hotarul mergea pe obcina care urmărea interfluviul dintre bazinul pîriului Negrişoara şi cel al Bistriţei, aici trebuie să fie Obcina Ialoviţa, iar Dealul Pinului este muntele Pinului (1575 m) situat la nord

45 D.I.R., A. Moldova, XVI/I, p. 101.

46 D.R.H., A. Moldova, III, p. 75.

47 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 96

48 *Ibidem*, p. 98

50 *Ibidem*, p. 99.

51 *Ibidem*.

52 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 99. Crede că Izvorul Rău este pîriul Bărnarul, ceea ce nu este veridic alina timp cit există un hidronim cu acel nume şi în plus de aceasta hotarniţa spune : „pre Izvorul Rău în sus pînă la obîrşii şi de acii Obcina toată pînă în virful Şarului”, lucru ce arată clar că de la obîrşia Izvorului Rău şi pînă la virful Şarului hotarul parcurge o distanţă considerabilă pe Obcina, ori Bărnarul izvorăşte de sub virful Şarului.



de confluența pîriului Negrișoara cu Neagra. Plaiul Colbului este virful Goji (1296 m)<sup>51</sup> și care se află la nord de localitatea Cotirgași. Obcina Rea (1292 m) este la vest de muntele Băișescu, iar între Ostrișoare este muntele Ostrii (1384 m)<sup>52</sup>. Dealul Măceșului se găsește la vest de pîriul Negrișei, iar Rătundul este astăzi muntele Rotunda la răsărit de Șuvărăta.<sup>53</sup>

În afară de această întinsă braniște Voronețul ajunge să fie stăpîină și asupra unor munți din ocolul Cimpulungului Moldovenesc : Pietrișul, Muncelul din Straje și Mestecăniș, primiți la 10 martie 1775 în schimbul satului Vlădeni de la Maria, jitnicereasa<sup>54</sup>, sora domnitorului Ioan Teodor Callimachi.

Construind biserica mănăstirii Moldovița, Petru Rareș devine astfel al doilea ctitor și înzestrecă mănăstirea cu sate, moșii și cu o braniște în jurul ei „începînd de la gura Pîriului Frumosul în sus pe pîriu, pînă la obîrșie și de la obîrșia Frumosului pe virful Dealului Mare, la obîrșia lui Dragoș și la obîrșia Ciomîrnei și la obîrșia Putnișoarei, pe virful Dealului Mare, pînă la Oglindă și de acolo pe obcină pînă, la virful Dealului Racica și de acolo, tot pe obcină, la Sălașul Hlebului și la Sălașul Mare și la Făgețel și la Veja Simeia și de acolo în jos pe obcina dinspre Moldova, la virful Feredeu și de acolo, în jos, la obcina Suhăi, și de acolo pe virful Dealului Mare la Măgura Boului și la obîrșia Deei și de acolo la vale pe pîriu, la gura Deei și Frumosul”.<sup>55</sup>

Hotarul braniștei este relativ ușor de reconstituit : pornea de la confluența pîriului Frumosu cu Moldovița apoi pe pîriu în sus pînă la culmea muntoasă ce desparte bazinul Moldoviței de cel al Humorului denumită Dealul Mare cu virful Scorușetul situat la obîrșia Frumosului, apoi ajungea la Dealul Roșului (1185 m) ce se afla la izvoarele Putnișoarei, iar de la Dealul Roșului la virful Oglinda. Dealul Rașca se găsește la obîrșia pîriului Rașcova, putîndu-se identifica fie cu virful Piscul (1190 m)<sup>56</sup> fie cu Roșna. Sălașul Hlebului și Sălașul Mare nu pot fi identificate pe hărțile actuale pe care apare doar pîriul Sălaș în bazinul superior al Brodinei, deci în apropierea obîrșiilor Argelului. În zona cumpenei de ape Brodina - Argel trebuie să fi existat gospodării simple de tipul sălașelor, cunoscute sub acest nume și în alte regiuni ale țării, după care eventual au fost denumite și unele pîraie. Veja Simeia credem că este muntele Vejul unde în hotarnica austriacă din 1 august 1783 se întîlneau hotarele Putnei și al ocolului Cimpulung cu cel al Moldoviței.<sup>57</sup> Făgețelul situat între Sălașul Mare și muntele Veju apare și sub forma „Sihla de fagi”.<sup>58</sup> De la muntele Veju hotarul urma spinarea obcinei care desparte bazinul hidrografic al Moldovei de cel al Moldoviței, trecînd peste virful Feredeu pînă la Măgura Boului (1207 m) de la obîrșia pîriului Deia, apoi pe pîriu în jos pînă la vărsarea acestuia în Moldovița care coincide pe malul opus cu gura de

53 Ibidem.

54 Ibidem.

55 Ibidem.

56 T. V. Ștefanelli, *Op. cit.*, p. 145.

57 D.I.R., A. Moldova, XVI/1, p. 366.

58 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 19.

59 T. V. Ștefanelli, *Op. cit.*, p. 143.

60 Al. Bocănețu, *Op. cit.*, p. 38.

vărsare a piriului Frumosu. Mănăstirea mai stăpînea și muntele Toderescu dăruit ei de către Grigore Udrea, marele vîtaf al ținutului Suceava<sup>61</sup>, precum și Rarăul.<sup>61</sup>

La sfîrșitul secolului al XVI-lea călugării Moldovieți au plămuit un act prin care urmăreau să stăpînească munții Suhard și din care reieșea că Alexandru cel Bun le-ar fi dăruit acești munți la 15 februarie 1419, făcîndu-le și hotarnica<sup>62</sup> : „începînd din virful Jireapănului care este deasupra Fintinii Reci, la Coșna Mică, în jos pe Coșna Mare, pînă la Păltinișul lui Banco, și de acolo în jos pînă la Coșna Mare, și de acolo, pe Coșna Mare pînă la piciorul Suhardului Mare, și de acolo drept la deal, pînă în virful Suhardului, și de acolo, tot pe virful Suhardului, pînă la obîrșia Rusaii, și de acolo, la vale pe pîriu, pînă la riul Bistrița și de acolo, la vale pe Bistrița, pînă la gura piriului Fintinii Reci, și de acolo pe pîriu, pînă la Fintina Rece și pînă la virful Jirapănului”.

La 2 iunie 1595 Gașpar Corniș atrăgea atenția bistrițenilor ca să ajungă la o înțelegere cu călugării de la Moldovița pentru muntele Suhard pe care călugării sustineau că-l stăpînesc de 200 de ani.<sup>63</sup> Munții sînt întăriți mănăstirii de către Miron Barnovschi la 2 iunie 1626<sup>64</sup>, iar apoi de Vasile Lupu la 30 martie 1642<sup>65</sup>.

În ceea ce privește toponimele, virful Jireapănului este Suhardul Mic sau Suhărzul<sup>66</sup>, Fintina Rece - Pîriul Rece sau Izvorul Rece care izvorăște din Suhardul Mic și se varsă în Bistrița la Ciocănești ; Coșna Mică este probabil Băncușorul care-și are obîrșia față în față cu pîriul Fintinii Reci ; Păltinișul lui Banco este situat în zona pîriului Păltiniș . Coșna Mare este azi Coșna care izvorăște de sub Suhardul Mare ; Piciorul Suhardului Mare este pîntenul ce coboară din zona virfului Suhardul Mare cu direcție sud-estică ; pîriul Rusaii izvorăște de sub virful Omul și se varsă în Bistrița în apropiere de muntele Brătîla. Este interesant că același voievod Vasile Lupu întărește zona dintre pîriul Gîndacului și Bistrița Aurie atît mănăstirii Moldovița cit și Putnei<sup>67</sup>.

După ce familia Movilă construiește mănăstirea Sucevița prin grija episcopului de Rădăuți Gheorghe Movilă, Petru Șchiopul, domnul Moldovei, înzestrează mănăstirea la 6 august 1583<sup>70</sup> cu satul cu același nume din ocolul Bădeuți și care cuprindea „locuri de mori la Sucevița și cu poiene de fineață și cu munți și cu slatine și cu izvoare de pește. . . începînd din cîmp din gura Horodnicelului, din grădina lui Mihail, la Mocirla Curată și printre Teșcioara și printre Prăpădenia, la capătul malului însemnat și către apus pe opecină, la un semn mare, la dealul Horodnicului, dar pe opecină și la vale, la obîrșia Pietroasei și de acolo la miazăzi, la dealul Voitinului, la Prislopul Veșeului, apoi la Rediul Săcărei, la capătul Voevodeasei și de acolo la dealul Crucii, la obîrșia Berchia-

61 Ibidem, p. 40.

62 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 116 ; Catalogul documentelor Moldovenesti din Arhiva istorică centrală a statului, vol. II (1621 ; 1652) București 1959, p. 322.

63 Ibidem.

64 D.R.H., A. Moldova, I, p. 421.

65 T. Bălan, *Op. cit.*, II, p. 119.

66 Ibidem.

67 Ibidem.

68 Ibidem, p. 120 ; 126-131.

69 Ibidem.

70 D.I.R., A. Moldova, XVI/III, p. 226—227.

jului și la stina lui Sechereș, la obârșia Ruscăi și acolo se întâlnesc hotarele Moldovei și ale Putnei și ale Suceviței și de acolo, drept pe opcină, la Stinișoară. Și iarăși, pe opcină, la stina Ursului și de asemeni la trecătoarea călugărească de la Moldovița și de aici, la suș, la Prislopul popei și pe opcină, la poiana Mărului și pe opcină la Tirgușor și iarăși pe opcină, între valea Humorului și între Izvor, la dealul Humorului și la Prislopul de la început ce s-a coborât de la dealul Humorului, ce este pentru vâratec, și iarăși pe opcină, la Pietrele Femeii și de acolo la dealul Vulturului, și la capătul Somii și pe opcină la dealul Solcăi și iarăși pe opcină, pînă cade în drumul Slatinii și de acolo, pe custură, la capătul piriului și tot pe drumul Orhovețului, unde iese drumul din pădure la colțul lui Giurgea, la poiana lui Hirea și la vadul Verbovețului de la Olovăț, de acolo în sus, pe drum, între țarina Olhovețului și între a Suceviței, apoi la vale, la fîntina, unde este crucea și stîlpul lui Ștefan voevod și de acolo la cornul Brădățelului la grădina lui Danic și de acolo la iazul lui Mihail". Chiar dacă documentul din 6 august 1583 nu pomeneste că moșia din jurul Suceviței se bucura de regimul braniștii, credem că poate fi considerată o braniște cel puțin partea muntoasă mai ales că la 26 februarie 1586 Petru Șchiopul confirmă mănăstirii Sucevița satul său „împreună cu un sat aflător în același hotar cu numele Movilenii cu toate hotarele și Braniște și păscători și izvoare și slatinii“.

În ceea ce privește trasarea pe hartă a hotarului satului Sucevița, aceasta este ușurată de faptul că toată partea de vest se învecinează cu braniștile mănăstirilor Putna, Moldovița și Humor. Horodnicul s-ar putea să fie piriul Horodnicul înainte de confluența cu Tescioara (azi Teșoara) ; dealul Horodnicului este dealul Pietrosul de unde își adună apele piriul Horodnic și de unde izvorăște și piriul Pietroasa ; dealul Voitinului este Poiana Ilociungului (949 m), iar Prislopul Vețului este Piatra Mare de la Obârșia piriului Vețu ; Rediul Săcării se află la izvoarele piriului Voevodeasa, toponimul referindu-se fie la o curătură fie la cultivarea plantei cu același nume, mai ales că ceva mai la sud apare un deal numit Dealul Ovăzului. Dealul Crucii este Poiana Crucii (1065 m). La obârșia piriului Rusca se află Dealul Ruscăi cu virful numit Trei Movile, indiciu clar că aici se întâlneau hotarele celor trei mănăstiri după cum reiese și din hotarnică ; Stinișoara trebuie să fie undeva pe obcină situată între Dealul Ruscăi și Stina Ursului (azi Poiana Ursului, 1130 m). Trecătoarea Călugărească se referă la drumul actual care vine de la Moldovița mergînd spre Sucevița ; Prislopul popei este Poiana Prislop (1180 m) situată la izvoarele piriailor Prislopul Mare și Mic ; Poiana Mărului se păstrează și astăzi cu același nume ; în ceea ce privește Tirgușor, credem că este o formă alterată a lui Tirș, Tirșor, molid tinăr, pentru că în zonă nu este atestată vreo localitate care să fi avut statutul de tirg, și poate fi localizat la poiana Tirșiori (1039 m), iar dealul Humorului este cota 1073 ; Pietrele Femeilor se află la izvoarele piriului Solcuța ; dealul Vulturilor este obârșia piriului Izvorul care în secolul al XVI-lea purta denumirea de Solca ; dealul Solcăi este în apropierea dealului Vulturilor. De aici hotarul mergea pe obcină, traversa drumul Slatinii a jungînd pînă la izvorul piriului Iazloveț<sup>72</sup>, apoi pe piriu în jos pînă la drumul care ducea la Volovăț, mergea paralel cu drumul traversînd pi-

71 D. Dan, Mănăstirea Sucevița, p. 126.

72 Ibidem, p. 162.

raielele Volovăț și Verboveț în zona satului Marginea<sup>73</sup>, închizându-se la confluența Horodnicelului cu Tescioara. Mănăstirea Sucevița mai deținea și muntele Giumalău din ocolul Cimpulungului Moldovenesc pe care îl primise de la logofătul Ion Solomon și soția lui, Marica, nepoata lui Luca Arbore, dănie întărită de Petru Șchiopul la 1 mai 1584, cu care ocazie i se fixează și hotarul<sup>74</sup> de la obârșia Putnișoarei și . . . până la gura Dornei în Bistrița în jos, până la gura Coboltei pe Cobolța în jos, la muntele Rădici-nei, la izvorul Gemelăului în jos la Moldovița<sup>75</sup>.

Și muntele Giumalău avea caracterul de braniște intrucît la 8 ianuarie 1600<sup>76</sup>, Eremia Movilă confirmă mănăstirii Sucevița „păscătoarele din Braniștea de la obârșia Putnișoarei la gurile Dornei la Bistrița de Jos pînă la gurile Coboltei, la muntele Rădăcină, la izvorul Mărului de Jos, pînă la Moldovița și cu Birnava, toate girlele și izvoarele”.

Și celelate mănăstiri care nu erau situate în zona de munte aveau braniști, ce este drept mai mici, care se întindeau în jurul acestora. Așa este cazul mănăstirii Zamca, căreia Ion Mavrocordat la 1745 îi întărește braniștea sa din jurul mănăstirii interzicînd tăierea lemnului pe teritoriul ei<sup>77</sup>, iar schitul Horecea din ținutul Cernăuți este dăruit la 15 martie 1764 de către Grigore Ion Callimachi cu o bucată de teren din hotarul tirgului Cernăuți spre a-i folosi acestuia „pentru pășunea dobitoacelor” Schitul mai avea și o pădure situată între „Britchi și Sadchi și pînă la Prut”<sup>78</sup> și care avea regim de braniște primind mai multe cărți de apărut din partea domniei în care se interzicea oricărui să taie lemne din pădure<sup>79</sup>.

Mănăstirea Solca se pare că primise de la Ștefan Tomșa al doilea muntele Botășul de lingă Fundul Moldovei, cel puțin așa susțineau călugării solcani la 3 octombriei 1754<sup>80</sup> avînd conflict cu mănăstirea Voroneț pentru stăpînirea muntelui. Cert este însă că la 29 iunie 1761<sup>81</sup>, Grigore Ioan Callimachi considera muntele Botășul drept aparținător de ocolul Cimpulungului Moldovenesc și-l dăruia mătusei sale Maria Jitnăriceasa. Aceasta la rîndul ei dăruiește la 30 ianuarie 1775<sup>82</sup> mănăstirii Solca munții Cocoșul, Găina, valea Porșescul, Botășul, Mestecăniș, Petrișul, Fața Cimpulungului și Mușcelul din Strajă în schimbul satului Costești pe Siret. La 2 ianuarie 1782 mănăstirea mai stăpînea din acești munți numai Botășul, Cocoșul, Găina și Porșescu.

73 Ibidem, p. 108. Pe Prundul teritoriului Volovățului s-a format satul Marginea în 1776.

74 D.I.R., A. Moldova, XVI/III, p. 251—252.

75 D. Dan, Mănăstirea Sucevița p. 129—130.

76 T. Bălan, Op. cit., IV, p. 236.

77 Ibidem, VI, p. 32.

78 Documente privind relațiile agrare în veacul al XVIII-lea, vol. II, Moldova, București, 1966, p.

79 Ibidem p. 214 : 264 : 286 : 287.

80 T. Bălan, Op. cit., V, p. 113—114.

81 T. V. Stefanelli, Op. cit., p. 63.

82 T. Bălan, Op. cit., vol. V, p. 162.

83 Ibidem.

Așadar, cu sprijinul direct al domniei, mănăstirile din Bucovina și-au alcătuit întinse domenii în zona de munte care au constituit pentru ele importante surse de venituri.

Ținând cont că în istoriografia noastră se resimte o lipsă în ceea ce privește reprezentările cartografice ale unor realități economice și administrative cum ar fi domeniile feudale și care ar contribui la mai buna cunoaștere a acestora, credem că încercarea noastră de reconstituire cu ajutorul hărților actuale a hotarelor și suprafețelor pe care le-au avut în evul mediu cele mai întinse braniști din Bucovina, caută să umple acest gol, demonstrând totodată, prin faptul că majoritatea toponimelor s-au păstrat aproape în forma sub care par în hotarnicile medievale, continuitatea de locuire pe aceste meleaguri.

# A N E X A suprafețele braniștilor din Bucovina

Nr. crt.	Teritoriul	Anul	Suprafața (k. p.)
1.	Braniștea mănăstirii Humor	1428	95,5
	Braniștea mănăstirii Humor	1600	264,0
	Măgura Humorului	1594 ; 1783	34,6
2.	Braniștea mănăstirii Putna	1490	786,6
	Braniștea mănăstirii Putna	1647	1406,2
3.	Branștea mănăstirii Voroneț	1515	121,7
	Branștea mănăstirii Voroneț	1630	703,1
	Branștea Prislopul Todereșcului	1756	16,0
4.	Branștea mănăstirii Moldovița	1534	470,2
	Muntele Rarău și Teodoreșcu	1612 ; 1756	38,2
	Muntele Suliard	(1410)	154,6
5.	Branștea mănăstirii Sucevita	1583	166,4
	Muntele Giumalău	1584 ; 1600	133,3
Suprafața totală a braniștilor în faza de extindere maximă			3386,6

L'ouvrage analyse la genèse et le rôle économique des *braniști* des monastères : Bucovine : Putna, Humor, Moldovița, Voroneț, Sucevița. Celles-ci se sont constituées et se sont étendues par des dons des princes et ont représenté des structures social-économiques spécifiques : les ressources de ces territoires — forêts, pâturages, terrains à foin, poisson, gibier — étaient mis à profit seulement par les monastères qui les détenaient, toute forme d'utilisation libre de ces ressources par les paysans étant interdite (d'où la signification du terme *braniște* slav. *brani* = défendre). À partir des informations documentaires disponibles, les auteurs ont réalisé pour la première fois, la reconstitution cartographique des *braniști* de Bucovine, ce qui leur a permis grâce aux mesurations planimétriques, de déterminer leurs superficies approximatives.







# TOPONIMUL „OBCINA” — RĂSPINDIRE ȘI SEMNIFICAȚIE

IOAN IOSEF

Rezumînd observațiile de pînă acum, se constată că toponimul Obcina a fost considerat, în general, specific Bucovinei (E. Grigorovitz, 1908 ; Marele dicționar geografic al României, vol. IV, 1901 ; I. Iordan, 1963), că ar avea o frecvență relativ redusă și că numai sporadic se întîlnește în unele regiuni limitrofe.

În ce privește răspindirea apelativului obcina, informațiile sînt și mai sumare : studiile toponomice de pînă acum s-au mulțumit, practic, să preia informația vagă oferită de Dicționarul enciclopedic ilustrat (1931), conform căreia el ar fi înregistrat în Moldova, Bucovina și Transilvania.

În realitate, după o muncă minuțioasă de inventariere (hărți vechi, documente istorice, dicționare, diverse studii geografice regionale și, în mod deosebit, hărțile topografice pentru întreg teritoriul R. S. România — scara 1 : 50.000), dar pe care o considerăm totuși — cel puțin la nivelul microtoponimiei — departe de a fi completă, sîntem în măsură să precizăm că numele de locuri Obcina, însoțit, de regulă, de apelativul corespunzător, apare în numeroase regiuni geografice, cu o frecvență aprecia-bilă (Tabel I).

TABEL I : TOPONIMUL OBCINA — tabel sintetic, pe regiuni geografice

Nr. crt.	Denumirea regiunii geografice	Nr. cazuri	Nr. crt.	Denumirea regiunii geografice	zori
1.	Culmea Brezei și Depr. Lăpușului	4	12.	M. Stinișoarei	40
2.	Depr. și M. Maramureșului	9	13.	M. Bistriței	15
3.	M. Țibleș	17	14.	M. Ceahlău	10
4.	M. Rodnei	13	15.	M. Giurgeu	1
5.	M. Suhard	4	16.	M. Harghita	1
6.	M. Țibău	2	17.	M. Ciuc	3
7.	O. Bucovinei	47	18.	M. Tarcău	4
8.	M. Birgău	4	19.	M. Goșmanu	6
9.	M. Călimani și Depr. Dornelor	12	20.	Subcarpații Moldovei	1
10.	M. Giumalău	7	21.	Podișul Sucevei	31
11.	M. Rarău	7	22.	Podișul Birladului	3
TOTAL :					241

În total am înregistrat (Anexa 1) și localizat pe hartă (Fig. 1) 241 toponime, dintre care marea majoritate sînt geomorfonime și doar cîteva sînt hidronime, fitonime, oiconime, hodonime. Pe baza tuturor acestora, ca și a precizării arealelor de circulație a apelativului, considerăm că toponimul *Obcina* îndeosebi formele microtoponimice, de regulă neconsemnate pe hărți — există sau a existat și în alte unități geografice ale României. De asemenea, el este cunoscut și la nord de granița țării noastre, în Beschizi și în Tatra.

**Semnificația apelativului „obcină”** I. Iorran (1963, p. 522) și E. Petrovici (1970, p. 189), ca de altfel marea majoritate a celor care s-au ocupat de această problemă, sînt de acord să sensul primar al apelativului ar fi fost cel de „comunitate, proprietate comună, devălmășie” (v. stav obistină), dar cu timpul s-a extins și s-a deformat, căpătînd o tență pronunțat geomorfologică, adesea cu rol de limeonim limită, hotar); cumpănă de ape în regiunile montane și deluroase (T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, Chișinău, 1931, p. 25), culme sau coamă muntoasă prelungă, teșită, care continuă lanțul de munți de la un pisc la altul și pe care se poate umbla cu carul (A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționarul enciclopedic ilustrat*, 1931, p. 869), culme de deal sau munte care desparte două văi și formează limita între moșiile satelor de pe acele două văi (E. Petrovici, 1970, p. 189), culme muntoasă accesibilă circulației (Gh. Năstase, citat de N. Barbu, 1976, p. 7), drum pe virful unui munte (T. Papahagi, 1925, p. 228, dar explicația nu concordă cu sensul din poeziile citate de el însuși), formă de relief diferită de munții propriu-zisi („se adunau de pe munții și opcini”, S. Fl. Marian, 1895, p. 6).

P. Porghire (*Satul din Colinele Tutovei*, 1972, p. 26) are meritul de a pune în circulație o serie de precizări consemnate într-o lucrare mai veche, deci cu atît mai valoroasă, publicată în 1887 (Conachi Costachi, *Poezii, alcături și tîlmăcirii*, ed. a II-a) : „*opcină* (subl. n) este aceea care desparte obirșiile apelor curgătoare, unele din față, către altă apă mare” : desparte hotare de moșii la cele mai multe locuri” : „Culme de deal sînt virfurile care despart piraie, cu osebite că acele pururea curg și se varsă tot în aceeași apă mare și că culmile sînt pururea pornite din *opcină*”.

S-ar părea că între accepția veche (proprietate devălmășă) și cele ulterioare (culme muntoasă, cumpănă de ape, hotar) să fie o mare deosebire.

În realitate, așa cum remarcă I. Jordan, singurele regiuni în care s-au putut păstra de drept și de fapt accepția de proprietate comună, devălmășă, sînt regiunile muntoase sau deluroase mai greu accesibile, unde infiltrarea marilor proprietari a fost mai dificilă și a întîmpinat o dîrză rezistență din partea răzeșilor. Aceste regiuni, moștenitoare, în unele cazuri, ale unor formațiuni prestatate, bucurîndu-se de vechi libertăți și privilegii, au conservat în mod firesc termenul *opcină* — *obcină*, chiar dacă treptat sensul lui s-a deformat datorită unui fapt ușor de înțeles : inițial pășunile, pădurile, apele de pe *obcină* erau folosite în comun de locuitorii din satele de pe cele două văi adiacente acesteia, încît denumirea modului de folosire a fost transferată treptat asupra formei de relief.

## Cîteva constatări privind forma grafică și de pronunție

Așa după cum se cunoaște, există două forme sub care este consemnat apelativul (respectiv toponimul) : *opcina* și *obcina*. I. Iordan (1963, p. 522), dînd gir formei sub care îl consemnează. E. Grigorovitză în **Dicționarul geografic al Bucovinei**, consideră că *obcina* este varianta grafică a primului și ar fi mai veche. Documentele istorice consultate de noi ne-au dus însă la concluzia că, începînd cel puțin cu secolul al XV-lea, forma obișnuită, aproape fără excepție, era *opcina*. În documentele bucovinene și cîmpulungene publicate de T. Bălan și respectiv T. V. Ștefanelli, ca și în colecțiile mai vechi de documente moldovenesti, în studiile despre folclorul, toponimia și tradițiile Bucovinei (S. F. Farian, 1895), Maramureșului (T. Papahagi, 1925), situația este aceeași. **Marele dicționar geografic** reține de 9 ori *Opcina* și o singură dată *Obcina*. O situație identică ilustrează **Dicționarul enciclopedic ilustrat**. Investigațiile directe pe teren efectuate de N. Grămadă și de noi confirmă că pronunția populară a fost și a rămas *opcina*.

Atunci cum se explică proliferarea varietății *obcina* ? După părerea noastră, aceasta s-a făcut pe două căi : 1) prin înlocuirea, în traduceri documentelor vechi, în actele oficiale și pe hărțile Bucovinei întocmite după anexarea ei de către Austria (1774-1775) a literei *p* cu *b* și 2) prin transcrierea (greșită) a cuvîntului în limba română, cu ocazia publicării vechilor documente istorice, așa cum se procedează îndeosebi în edițiile mai noi (a se compara, de exemplu, versiunile bilingve).

Înlocuirea consoanelor *p* cu *b*, *t* cu *d*, *g* cu *c* la transcrierea toponimelor românești în limba germană este foarte obișnuită. Cităm doar cîteva exemple : Baltin în loc de Paltin, Borscheskul — Porcescul, Butna — Putna, Boska — Plosca (D. Verenka, 1895), Deizor — Teișor, Dialo Dintributny — Dealul dintre Putne (Harta lui Mieg, 1774, cf. I. Iosep, M. Lucaci, 1983), Blesze — Pleș, vale Butna — Valea Putnei, Buttna — Putna, Butnyszora — Putnișoara, Biskul — Piscul (Büschel, **Plans des Bukowiner Districts, 1773-1775**), Butscherite — Pojorita (Harta lui Bawr 1769-1772, cf. V. Băican, „Terra“, 4/1981.). Uneori se procedează și invers : Potoschăul și Pottosch — pentru Botoș (D. Werenka, (1895), Puszu — Buzău, Prodina, — Brodina Tintri butny — Dintre Putne (Büschel, **Plans des Bukowiner Districts, 1773-1775**), ceea ce justifică observația că străinii adeseori confundă consoanele apropiate, sonorele cu nesonorele (N. Drăganu, 1933, p. 318). Sugestiv este faptul că atunci cînd, în dicționarul său, D. Werenka a înlocuit pe *P* cu *B* la începutul cuvîntului, consideră necesar să facă trimiterea la forma corectă românească.

Dacă aceste argumente nu sînt suficiente, mai putem invoca două surse cadastrale austriece care, resimțind nevoia explicării apelativului românesc, îl redau desigur sub forma în care circula : „*opcina* — Rücken, Bergrücken, Rücken des Birkenwaldes“, adică spinare, culme muntoasă „*obtsina* — *obcina*, eind die Grenze bildender Bergrücken“, cf. **Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801**, J.B.L.M., XV, Cernăuți, 1907 și **Acta gran.**, III, 116-121, V, 79-85, citat după N. Grămadă, mss.).

În această ordine de idei, constatăm că formele *obcina* — *Obcina* redate de E. Grigorovitză în cunoscutul lui dicționar geografic, izvor informativ de bază pentru studiile toponimice de mai tirziu, nu sînt corecte :

se poate ușor demonstra ca el n-a cules toponimia românească, direct din teren, ci s-a mulțumit să o redea, în exclusivitate, după hărți și alte izvoare oficiale austriece. De altfel, și etimologia propusă de acest autor este aberantă : „Obcina sau Wipezina — plaiu, poiană ; de la termenul slav ovca, viuca — oaie“ (Nota introd., p. 1).

Din toate aspectele de mai sus cu privire la grafie și pronunție, ni se pare obligatorie următoarea concluzie : chiar dacă, la origine, termenul analizat poate fi slav (obistina), imprumutat de populația autohtonă stră-românească el a căpătat o amprentă nouă — opcina. Toponimizarea fiind făcută de aceeași populației autohtonă, rezultă că toponimul însuși este, ca geneză, românesc, și de aceea — pe nedrept ignorat pînă acum în această calitate (ne referim, îndeosebi, la N. Drăganu, 1933, Mara Popp, 1936 ș.a.).

Se mai impune, de asemenea, precizare că atunci cînd se folosește drept izvoare informative documente slavone și austriece, datorită normelor grafice ale limbilor respective nu întotdeauna se poate decide, din context, dacă avem de-a face cu un apelativ sau toponim. Prin urmare, și traducerea lor în românește trebuie privită cu rezerva cuvenită.

În nordul Obcinelor Bucovinei și în Carpații Păduroși apar formele Wipeczyna, Wipeczynka, Wipezenka (D. Werenka, 1895 : E. Grigorovîțza, 1908). Foarte probabil ele sînt deformări rezultate prin preluarea toponimului românesc Opcina de către huțuli și ucrainenii și, prin intermediul acestora, ca și a documentelor, de către austriecei. Într-adevăr, litera W de pe hărțile și documentele publicate de austriecei reprezintă de fapt litera O din slăvonă, cu care seamănă foarte bine ca desen ; prin urmare Wipeczyna din aceste surse de limbă germană ar fi trebuit citită și scrisă tot Opcina.

O singură dată, într-un document tirziu, din 1820, (T. Balan, 1929, p. 92—93) am înregistrat în Obcinele Bucovinei forma „otcina“ : un țăran din Pojorîta vinde o moșioară la (subl. n.) „otcina flocească“. Prepoziția subliniată indică două lucruri : mai întîi, că nu e vorba de un apelativ, ci de fapt, un toponim, și apoi că, în cazul de față, nu are numai semnificația de ocină — moșie, proprietate moștenită, ci indică și localizarea. Muntele, situat la sud de Pojorîta, este menționat întotdeauna pînă atunci, ca și astăzi, sub forma „Opcina Flocească“, și a fost proprietatea strămoșească a familiei răzășești care purta porecla Flocea, deoarece era mare cresătore de oi.

Inrudit ca aspect este apelativul „votcina“, întîlnit exclusiv într-o serie de 7 documente publicate în D. R. H. A. Moldova, vol. II (nr. VIII—XVI, p. 429 și urm.). Fără a intra în detalii, trebuie avut în vedere că toate sînt falsuri tirzii (deși acest lucru are mai puțină importanță într-o analiză toponimică : fals poate fi conținutul, nu însă și toponimia indicată), că provin dintr-o singură sursă, și că se referă la o serie de sate de la est de Prut. În toate, formularea este stereotipă : „le-am întărit... ocina lor dreaptă, din votcina întreagă a satului“. Sensul este, deci, de moșie, proprietate, și nu de relief.

Față de cele arătate mai sus, surprinzătoare n-ar fi atît apropierea votcină — ocină — opcină, căci ultimul apelativ, după cum vom arăta, nu este neobișnuit pentru o zonă de podiș, în speță, pentru cea de la vest de Prut (Podișul Moldovei), ci întrebarea : a circulat într-adevăr apelativul „votcină“ ?

Din această grupă fac parte, mai întâi, toponimele Obcinele moldovenești (propus de V. Mihăilescu, în 1927, dar care „n-a prins”) și Obcinele Bucovinei : crearea lor este justificată de larga circulație a apelativului atât în trecut cit și în prezent, și de frecvența deosebită a toponimului în cadrul regiunii din nord-estul Carpaților Orientali.

Toponimele Obcina Mestecănișului, Obcina Feredeului și Obcina Mare sint doar în parte livești. Ele reprezintă, la origine, forme de relief cu extindere spațială nu prea mare și precis indicate în documente și hărți vechi : geografii n-au făcut decît să generalizeze denumirile respective la un întreg sistem muntos.

Nu este cazul și cu Obcinele Brodinei, propus de N. Barbu (1976) : toponimul ca atare nu există pe teren, dar nu este nici o creație pur artificială, dacă avem în vedere larga circulație a apelativului (P. Blaj, I. Ioșep, 1985, sub tipar) și prezența diverselor toponime din această familie (Fig. 1). Într-o situație asemănătoare sint și toponimele Obcina Suhardului, propus de N. Popp (1972), adoptat ulterior și în alte lucrări, și Obcina Tibăului.

Se cunosc încercări de „transplantare” a toponimului Obcina în alte regiuni. Astfel, în 1972 (**Regionarea Carpaților Românești — puncte de vedere**, „Terra” nr. 3, p. 16-17) Gr. Posea propune pentru gruparea de pîteni sau culmi muntoase (Perșani, Baraolt, Bodoc), care pătrund în partea nordică a depresiunii Brașovului, denumirea de Obcinele Brașovului, pentru că seamănă cu cele ale Bucovinei, fiind și ele delimitate de văi largi. Ideea este reluată ulterior de T. Morariu, Gr. Posea, I. Mac (**Regionarea geomorfologică a Carpaților Orientali și a Carpaților de curbură**, „Șt. și cerc. de la G. G. G., Geografie”, 1, XXVII, 1980, p. 119—122 și harta anexată), care introduce pentru Obcinele Bucovinei denumirea paralelă de Obcinele nordice (adăugîndu-se în nord-vestul acestora, o obcină de tranziție — Obcina Cîrlibabei) și pe cea de Obcinele sudice, cu subdiviziunile Obcinele Brașovului (Munții Perșani, Obcina Baraolt, Obcina Bodoc) și Obcinile Nemirei (subdivizate la rîndul lor în Obcina Casinului, Obcina Nemira, Obcina Berzunț).

Denumirea de Obcinele Brașovului este menținută și într-o regionare ulterioară (Gr. Posea, L. Badea, **Regionarea geomorfologică a teritoriului României**, „B. S. S. G.”, vol. VI, 1982, p. 16), în care se subliniază din nou aspectul de obține joase.

Asemenea încercări s-au făcut și pentru regiuni nemuntoase. Pornindu-se de la configurația terenului și probabil și de la constatarea existenței apelativului în Colinele Tutovei, P. Porghire (1972, p. 26—28) introduce denumirile Obcinele Obîrșiiilor, Obcina dintre Siret și Birlad, Obcina dintre Birlad și Racova.

**Citeva precizări cu privire la toponim și apelativ, pe regiuni geografice.**

În **CULMEA BREZEI și DEPRESIUNEA LAPUȘULUI**, în vecinătatea satului Suciul de Jos, se găsesc mai multe culmi domoale, joase, prelungi în profil longitudinal, cu o fragmentare tipică de obține în profil transversal (Fig. 2), de unde și numele pe care îl poartă.

În **DEPRESIUNEA** și **MUNȚII MARAMUREȘULUI** toponimul este dublat de apelativ. În ceea ce privește pe aceasta din urmă, nu ne putem pronunța asupra formei ciudate — opcină — înregistrată la Borșa și la Rozavlea (cu atât mai mult cu cât rima cere „opcină”, cum apare de altfel și în varianta aceleiași poezii, culeasă însă în Săcel), nemăintâlnită în altă parte : avem însă dovada că el semnifică tot forme de relief, relativ înalte și de aceea expuse vînturilor, adesea împădurite (T. Papahagi, 1925, p. 26, 32, 116, 206, 228) :

„Din cel virvut de opcină/Este-o crangă de cetină/ Suflă vînt și o clatină” (Borșa, 1920), sau „Să o bată gîndurile, / Ca pe mine vînturile Păste tăte opcinile” (Rozavlea, 1920).

Faptul că creațiile folclorice au o largă circulație în cadrul unei regiuni ne da dreptul să considerăm că deși în cazul de față ne sprijinim pe exemple culese numai în cîteva localități, se poate considera că apelativul „opcina” era (eventual, este) cunoscut în tot Maramureșul. Cazul poeziei înregistrate la Borșa, o variantă foarte asemănătoare celei de la Săcel, este edificator.

În **MUNȚII RODNEI** toponimul Obcina desemnează în general culmi cu poziție periferică, dar totuși destul de înalte (1000—1400 m). Informația cu privire la localizarea Obcinei Crucilor fiind vagă (I. Iordan, 1963), nici noi n-am putut-o plasa cu suficientă precizie pe hartă.

În ce privește **Munții ȚIBLEȘ**, frecvența mare a toponimului, respectiv a formelor de relief de tip obcină pare să fie legată de extinderea formațiunilor sedimentare cutate (fliș transcarpatic), asemănătoare celor din munții flișului de pe latura estică a Carpaților Orientali, în care apele curgătoare au disecat culmi paralele, separate de văi, cum sînt cele din bazinul superior al piriului Bradul.

Dacă avem în vedere că teritoriul satului Săcel se află pe limita dintre Depresiunea Maramureșului, Munții Rodnei și Munții Țibleșului, putem presupune că apelativul opcina, cunoscut în acest sat (T. Papahagi, 1925, p. 206), este comun și celor două unități montane.

În **Munții SUHARD**, toponimul se înregistrează de 4 ori, dintre care de 3 ori în forme compuse. Ele se concentrează în partea sudică a unității. O remarcă specială merită Obcina Decilor (1449 m), a cărei denumire corectă ar fi trebuit să fie Obcina Diecelor, deoarece este un frumos exemplu de cumpănă de ape între două piraie omonime (Diac), curgînd în sensuri opuse, unul ca afluent al Bistriței, celălalt, al Coșnei.

După cum se vede, aceste toponime vin în sprijinul denumirii de Obcina Suhardului, folosită de N. Popp (1972).

Cele două toponime din **Munții ȚIBAU** sînt exemple edificatoare de mari deformări, chiar atunci cînd sursele sînt de aceeași limbă.

În **OBCINELE BUCOVINEI**, toponimul care a impus însuși numele acestei unități este foarte frecvent în documentele moldovenești medievale, dar și în hărțile și actele cadastrale întocmite de austrieci după ocuparea Bucovinei (1775). Împreună cu apelativul-pereche el abundă în documentele Ocolului răzășesc al Cimpulungului și în actele de hotărnicire ale braniștilor mănăstirești din Bucovina (I. Iosep, 1985 ; P. Blaj, I. Iosep, 1985). De aceea, nu ne putem opri, acum decît la cîteva exemple.

Astfel, conform unui document din 1411 (D.I.R. XIV—XV, A, Moldova, vol. I, p. 25) hotarul satului Vama urcă „până în vârful Dealului Mare și de acolo tot pe obcina Dealului Mare“ (cumpăna de ape între riurile Moldovița și Humor — n.n.). Ar fi cea mai veche dovadă (documentul este suspectat ca fals, dar pentru a putea invoca dreptul de stăpânire, toponimia trebuia să fie reală — și aceasta contează în cazul nostru) că apelativul avea înțelesul de culme, cumpănă de ape, interfluviu. Formularea este reluată aproape identic la 1759 (Din tezaurul . . . nr. 992, p. 331).

Pe hotarele braniștii Putnei, formele urmărite de noi apar de 7 ori la 1490 („ . . . pe obcină pină la Falcău . . . la Șipot, de acolo pe obcină . . . obirșia Sadăului, și, pe obcină pină la obirșia Ruscăi . . . iarăși pe obcină, la Arsuri și pe obcină la Dealul lui Timotei și pe obcină la Runcul lui Berchaz, și iarăși pe obcină. . . ” — D.R.II. A, III, 142), de 10 ori la 1502 („incepînd hotarul de la obirșia Șicovului, pe obcină, la obirșia Laurei și pe obcină, și la obirșia Falcăului și pe obcină și la obirșia Sadăului și pe obcină, și la obirșia Ruscăi și pe obcină și la mijlocul Ploscăi și pe obcină și la obirșia Șipotului. . . pe obcină, și la Arsuri, pe obcină, și la Dealul lui Timotei, pe obcină, și la Runcul lui Berchez, și pe obcină. . . ”, cf. D.R.II. A III, p. 505), de 5 ori la 1551 (Din tezaur, p. 63-64) ș.a. De asemenea, sînt înregistrate și pe hotarele braniștii Moldoviței, la 1534, de 4 ori (D. I. R., XVI, A, Moldova, vol. I, p. 366) și Humorului, la 1600, de 4 ori (D.I.R. XVI, A, vol. IV, p. 277—278).

De nu mai puțin de 10 ori apare apelativul într-un document din 1583 (D. I.R., A, vol. III, p. 226-227 : T. Bălan, *Documente bucovinene*, I, nr. 32, p. 88—89), prin care Petru Movilă dăruiește mănăstirii Sucevița satul cu același nume, arătîndu-i-se hotarele : „ . . . către apus pe opcină. . . la dealul Horodnicului, dar pe opcină și la vale . . . la obârșia Ruscăi. . . și de acolo, drept pe opcină, la Stînișoara. Și iarăși, pe opcină. . . la Prislopul popei și pe opcină, la poiana Mărului și pe opcină la Tîrgșor și iarăși pe opcină. . . și la Prislopul . . . ce este pentru văratec, și iarăși pe opcină . . . ”. Poate că unele dintre aceste forme sînt de fapt toponime, dar distincția nu este ușor de făcut, nici prin înțeles, nici prin grafie (documentele slavone folosind exclusiv majusculele).

Semnificația geomorfologică și limeonimică (de hotar) a apelativului opcină, repetat de 6, 9 și, respectiv 9 ori (!) rezultă din trei documente din 1778, 1783 și 1782 (D. Dan, *Mănăstirea Sucevița*, București, 1923, p. 153, 161—163 și 165—168) : „s-au aflat opcină de unde să despart apele. De unde să rumpu pârăiele din opcină și cad în Voitîn să stăpîniască Putna, iar care pârăe să rumpu din opcină și cad în Horodnic și Pozin să stăpaniască Sucevița“ (p. 153).

Tot astfel, hotarul unei moșii din Ocolul Cîmpulungului (177) este „obcina împrejur“ (T. V. Stefanelli, 1915, p. 122).

Cel puțin 14 documente din colecția de documente cîmpulungene publicată de T. V. Stefanelli menționează fie apelativul, fie toponimul, fie pe amîndouă, începînd chiar cu primul document al colecției, datat 1611 („cit este cîmpu și pădure din locul Chiriții în opcină“) ; urmează apoi documentul nr. 16/1707 („avînd moșie în Obcină. . . să le fie ocina“),

27/1737 („opcina cea mare“ ; în ciuda grafiei, determinativul indică un nume opcină, deci este vorba de un toponim), 94/1777 („opcina Arsănesei“, „fața opcinii Arsănesei“, „obcina Arsănesei“, „fața obcinii Arsănesei“, „loc din obcină“, „aceai obcini“ ; 106/1783 (în care se precizează hotarul Domeniului Cimpulung, suprapus în mare parte cumpenelor de apă, de aceea nu este de mirare că termenii pe care îi urmărim apar de 20 de ori : „pe Opcină“, „această Opcină“, „iarăși la deal tot pe Obcină“, până la o movilă făcută pe Opcină“, Opcina cea mare“, Opcina uscată, Opcina Runcu, „pe Opcină la deal până pe vârful muntelui Feredeui“, „tot pe opcină, așa că pârăele ce se scurg . . . în apa Moldoviței se țin de hotarul Moldoviței iar cele ce se scurg . . . în apa Moldoviței se țin de hotarul Moldoviței iar cele ce se scurg în apa Moldovei . . . se țin de hotarul Câmpulungului“, „sub Opcina pe care a fost rădicată movila izvorăsc două pârăe, unul Benea pe hotarul Cimpulungului și altul Brodina pe Braniștea Putnei“, „opcina care desparte Câmpulungul de braniștea Putnei“, ș.a.), 172/1787 („capul obcioarăi“), 145/1790 („picioru la deal până în obcioară“), 190/1797 („Opcioară“), 200/1800 („Opcioara Mânălii), 234/1807, 252/1813, 253/1813, 275/1825, 284/1832 ș.a.

De menționat că în toate cele cinci documente de după 1800 se folosește, totuși, forma veche, cu p.

În „Tradiții populare române din Bucovina“ S. F. Marian (1895) consemnează alături apelativul („ . . . se adunau de pe munți și opcini“ — având, după cum se vede, înțeles de geomorfonim, dar deosebindu-se totuși de munții propriu-ziși), cit și toponimul (Opcina Arsănesei, Opcina Tătărcii, Opcina Huhului, Opcioara ș.a.).

În cadrul celor trei subunități ale Obcinelor Bucovinei, înregistrarea toponimului se prezintă astfel : de cîte 17 ori în Obcina Mestecănișului și Obcina Feredeului și de 13 ori în Obcina Mare.

În sfîrșit, să mai notăm că apelativul are și astăzi o largă circulație. Cu toate acestea, un cunoscut glosar regional (V. Arvinte și colab., 1961) nu îl menționează.

Pentru Munții BIRGAU am luat în considerare (cu semn de întrebare, totuși) și toponimul Oboeni, desemnînd un afluent de pe stînga Someșului, în ideea că din moment ce acolo am înregistrat și forme sigure ale toponimului Obcina, poate că aceasta este o formă coruptă. O verificare de teren ar fi fost necesară.

Surprinzător numai în parte, toponimul Obcina a fost înregistrat și în munții vulcanici CĂLIMANI, fie în documente istorice, fie pe hărți vechi și actuale. Jumătatea lor estică a aparținut Ocolului răzășesc al Cimpulungului, iar formele de relief denumite corespund accepțiunii obișnuite a apelativului. Astfel, opcina Călimanilor și Opcina cea mare (doc. 1755) nu sînt altceva decît rama sudică, bine păstrată și deci unitară a craterului Munților Călimani, a cărei altitudine oscilează în jur de 1800 — 2000 m și care joacă rolul de cumpănă de ape dintre bazinul Bistriței moldovenești și cel al Mureșului, ca de altfel și pe cel de hotar natural între Ocolul Cimpulungului și Transilvania. Tot pe baza craterului se înscrie și Opcina Vinătorului, dar în sectorul nord-vestic, unde altitudinile sînt mai mici.



Documentar, se poate stabili și prezența apelativului. Astfel, după ce documentul de mai sus precizează că hotarul Ocolului se înscrie pe mai multe vîrfuri înșirate, de-a lungul Opcinei Călimanilor și Opcinei cei mari, continuarea lui se indică astfel : „tot opcina înainte”. Semnificația — vădit geografică — este confirmată de precizarea „opcina Dealului Bombii”, deci „spinarca” acestuia, partea lui cea mai înaltă (de fapt, dacă în această construcție vedem înainte de toate o anume informație spațială și altitudinală, trebuie să acceptăm că apelativul a devenit deja toponim). În orice caz, sintem siguri că o cercetare la teren ar atesta și circulația actuală a apelativului în Munții Călimani.

Toponimul apare și la periferia estetică a masivului, desemnînd o culme muntoasă ce domină Depresiunea Bilbor. Apelativul este încă viu : „bilboreni mergeau la Toplița peste opcină” (informație locală).

O problemă de principiu (situații similare se întîlnesc și în alte cazuri, în alte regiuni) pune toponimul Obcina Ferigelor, numele unui pîriu, afluent de dreapta al Mureșului în localitatea Lunca Bradului : hidronimul presupune în mod logic existența pe teren și a geomorfonomului corespunzător, chiar dacă acesta din urmă nu este înscris pe hartă.

În **GIUMALAU**, cele 7 toponime se înscriu de-a lungul a două culmi prelungi, domoale, care se desprind din zona înaltă a masivului, una spre sud-vest, cealaltă — spre nord-est. Toponimiul Plaiul Opcinii se referă la drumul ce urcă dispre Vatra Dornei. Masivul fiind situat în inima unei vechi formațiuni de sate devălmașe, pe care Dimitrie Cantemir o numea „republica Cîmpulungului”, toate aceste toponime, ca de altfel și cele din Obcinele Bucovinei, Rarău ș. a. capătă o semnificație aparte (I. Iosep, *Hotarele Ocolului Cîmpulungului Moldovenesc în secolele XVII-XVIII — reconstituire cartografică*, mss.). Obcina Flocească, adică a familiei Flocea, la contactul cu Munții Rarău, este amintită în colecția T. V. Stefanelli și sub forma simplă Obcina (1707, 1813), într-un alt document din 1813, tot aici undeva se indică „amîndouă opcinele”, iar într-unul din 1820 — „otcina flocească” (T. Bălan, 1929, p. 92-93).

În lipsa unor cercetări directe pe teren și chiar a „tăcerii” hărților actuale, și în cazul Masivului **RARAU** sintem nevoiți să ne sprijinim tot pe izvoare documentare. Astfel, mai multe documente din colecția T. V. Stefanelli (1915) sînt sugestive : „tot muche pînă în opcina lui Gheronde undi să chiamă Batca neagră” (doc. 7/1684, p. 9) ; „Jeremie Floce avînd moșie în Obcină... să fie ocină” (doc. 16/1707, p. 22) ; „Opcina Coșița... această Opcină... aceeași Opcină... astfel că toate pâracle ce curg în stînga Opcinei se țin de domeniul Cîmpulung, iar cele ce curg din dreapta Opcinei se țin de Stulpicani” (doc. 106/1783, p. 140) ; „tot opcina la deal... drept la deal... pe muche piciorului pînă în opcina lui Gherondi... drept la vîrful Opcinii Bodii” (doc. 54/1763, p. 71).

După cum se observă, citatele se referă atît la toponim, cit și la apelativ, conturînd accepția lor geomorfologică. Dacă avem în vedere că Rarăul a făcut parte și el din „republica Cîmpulungului”, atunci probabil că va fi existat și sensul originar, sociologic.

Numeroase toponime vechi, recente sau actuale se întîlnesc și în **MUNȚII STINIȘOAREI**, situați pe locul 2 între unitățile geografice (după Obcinele Bucovinei) din acest punct de vedere.

Cu ocazia precizării hotarelor braniștilor mănăstirești (Secu, Pingă-rați, Neamț) se atestă și apelativul care are exact același înțeles ca și în regiunile deja prezentate : . . . drept în slatină și pe opcină. . . la Piatra Cornului. . . și pe opcină. . . la virful. . . și pe opcină. . . drept la virful Țibleșului. . ." (D. R. II., XIX, A nr. 34/ante 1626, p. 48), „... obcina Părăului și obcina pină la Scaun . . . și de acolo obcina pină la Muncel" (D.R.II., XXI, A, nr. 270/1633, p. 342—345). O adevărată „avalanșă" — 13 prezențe — (curios, toponimul nu apare nici măcar o singură dată) se înregistrează pe hotarul mănăstirii Neamțului : „... la deal . . . la bour, iar de acolo obcina . . . în sus pină la virful . . . obcina în sus . . . iar de acolo . . . obcina în sus . . . virful Minzatului iar de acolo obcina la vale . . . virful Pițigăei iar de acolo obcina la vale . . . virful Sihlei Mari iar de acolo obcina pină la virful Sihlei Mici, iar de acolo obcina la virful muntelui Rusului . . . pe obcină la vale . . . obcina pină la virful Pleșul . . . de acolo obcina la vale pina la obirșia izvorului Călugăriței, iar de acolo obcina la vale pină la obirșiile izvorului Purcăriței, iar de acolo obcina la vale pină la obirșiile izvorului Runcului, iar de acolo obcina la vale . . ." (D.R.II., XXII, A, nr. 141/1634, p. 156—160). Precizările „obcina în sus" și „obcina la vale" nu trebuie să deruteze : e vorba tot despre cumpăna apelor, dar care, firește, nu se menține la o aceeași cotă, ci variază altitudinal, prezintă virfuri și curmături, înșeuări. Folosim de asemenea ocazia pentru a exemplifica în mod concret o situație frecventă : deși în versiunea slavonă a documentului de mai sus editorii redau apelativul cu p, în traducerea românească transcriu obcina.

Toponimul și apelativul se întilnesc și la celălalt capăt al M. Stînișoarei, de nord, pe hotarul braniștii Voronețului la 1515 (D.I.R., XVI, I, p. 101), 1630 : „... din Ciumărna Opcina până în Clădita, din Clădita (Mică — n.n.) Opcina pină în Clădita (Mare — n.n.), din Clădita Opcina până în Șuvărăta cea Mare" (T. Bălan, II, p. 96), 1756 și 1759 : „... la obcina numită Dealul Frăsânului . . . merge obcina peste Ascuțita . . ." (Din tezaur, doc. nr. 946 și 992, p. 312—313 și 330—331).

**MUNȚII BISTRITEI**, cuprinși între Călimani și Stînișoara, au și ei atît toponimul, cît și apelativul, îndeosebi în sectorul lor nordic, aferent fostului Ocol al Cîmpulungului.

În **Masivul Ceahlău** toponimul Obcina apare de 10 ori, fiind însoțit de apelativul pereche : „zona înaltă a conglomeratelor se continuă, spre periferie, cu un sistem de interfluvii (obcine), cu orientare radiară, care se prelungesc de la baza abrupturilor, ca niște contraforturi de cetate, pină la văile limitrofe ale Ceahlăului" (I. Stănescu, **Masivul Ceahlău, ghid turistic**, Ed. Sport - turism, 1976, p. 13—14). Conform aceleiași surse, ele au, în general, forme rotunjite și simetrice, cu profil domol, ușor ondulat, formînd o treaptă morfologică a cărei altitudine nu depășește 1200—1300 m. Informația cu privire la circulația actuală a apelativului ne-a fost confirmată și verbal de către autorul citat.

În munții **GIURGEU** și **HARGHITEL** găsim cîte un singur toponim : Obcina, virf la obirșiile piraielor Rez și Putna și respectiv Obcina Izvoarelor, foarte sugestiv ca semnificație geografică. Densitatea mică a toponimului în acești munți, ca de altfel și în **MUNȚII CIUCULUI** (3 cazuri) și **TARCAULUI** (4 cazuri) sugerează că ne aflăm spre periferia sudică a arealului lui de extensiune.

În **MUNȚII COȘMANU**, deși hărțile 1 : 50.000 nu atestă toponimul, el există totuși. Se pare că explicația identificării lor de către C. Matasă stă în folosirea unor hărți la scară mai mare, deci mai detaliate, cu toponimie mai bogată, și în cercetări pe teren. Acest autor menționează și apelativul : „obcine în fundul Tazlăului” (p. 25).

Tot în grupa centrală a Carpaților Orientali mai pot fi adăugate încă 13 cazuri citate de S. Opreanu (1926) în „ținutul săcuilor” dar pe care, nedispunând de hărțile consultate de autor, nu le-am putut localiza precis și prin urmare nu le-am înscris în harta noastră. Denumirile au fost culese de S. Opreanu de pe hărți topografice austriece, diverse lucrări de limbă maghiară (ceea ce explică înregistrarea cu b și formele corupte) sau direct de pe teren. Acestea sînt : Obesina și Obcina (în Ciuc), Obcina (în zona Ghimeș — Făget), Obsina Tarkucza, Obcina (foaia Bicaz), poate Ocsina (comp. cu „obcina” : foaia Covasna), Obcioara (foaia Toplița), Kis Obesina t. (tetö — vîrf : foaia Toplița), Nagy Obesina t. (foaia Toplița), La petra Obcina (foaia Toplița), Obcina, Obcina Albilora (foaia Bilbor), Obcina Rea (foaia Bilbor). Este posibil totuși ca unele dintre acestea să fie identice cu formele găsite de noi și localizate pe harta anexată.

În **SUBCARPAȚII MOLDOVEI** toponimul îl găsim o singură dată, în culmea Pietricica, pe hotarul moșiei Faraoani („drumul pînă la Obcina” — Din tezaur, nr. 1070/1763, p. 355).

Poate cea mai surprinzătoare este prezența toponimului Obcina în **Podișul Moldovei**. Astfel, în Podișul Sucevei, se repetă de nu mai puțin de 31 de ori (locul III pe unități), în general ca forme de relief înalte, pe hotare satești. Aici motivația denominării ar putea fi explicată atît prin realități geomorfologice și sociale specifice zonei de podiș, cît și prin vecinătatea ariei montane și admigrării de populație dinspre aceasta.

În celălalte subunități ale Podișului Moldovei, toponimul și apelativul pe care le urmărim nu păreau să fie atestate. Intrucît alte mijloace nu ne-au stat la îndemînă, am fost obligați să ne rezumăm la cercetarea hărților actuale și a documentelor istorice. Dacă în primul caz rezultatele au fost negative, cercetarea documentelor ne-a relevat date edificatoare. Astfel, într-un ispisoc de la Miron Barnovschi (1626) se întărește mănăstirii Humor, prisaca Bobotin în Covasna, iar „hotarul acelei prisăci să fiia opcina pe deasupra dealului, pe amîndoa pârțile” (D. R. H., vol. XIX, nr. 37, p. 53), iar un altul, la fel de sugestiv, se referă la hotarul tîrgului Bîrlad (ante 1495) : „din malul Bîrladului . . . la Dealul Mare (deal la est de Bîrlad, 240 m. alt. — n.n.) . . . din stejar în stejar care sînt însemnați . . . de acolo pe vîrfu dealului . . . pe obcină” (D. R. H. A, vol. III, nr. 151, p. 281 ; subl. n.).

Dacă la cele două documente adăugăm explicațiile în legătură cu apelativul, date de C. Conachi (P. Poghirc, lucr. cit., p. 26), și mai avem în vedere că acestea din urmă aveau să servească unui scop practic imediat — verificarea documentelor de proprietate de către comisii special constituite prin prevederile Regulamentului Organic — putem considera că dispunem de suficiente argumente pentru a afirma că în Moldova, inclusiv în zona de podiș, apelativul va fi avut o circulație largă, deducție ce contribuie efectiv la completarea hărții noastre.

Consemnăm faptul că, în partea centrală și sudică a Podișului Moldovei (mai rar la munte), o mare frecvență înregistrează atât în documente cit și pe hărțile vechi și actuale termenii *zare* și *muchie*, cu un conținut geomorfologic asemănător celui de *obcină*, ceea ce explică, poate, slaba toponimizare a acestuia din urmă.

Cu semn de întrebare amintim Ochinea (Opinea), nume pe care îl poartă un deal în Coasta Prutului la sud de Tomești (250 m. alt., cu vii și pădure), un pîriu (afluent al Bahluiului) ce curge prin satul Tomești și o baltă din apropiere (Al. Obreja, 1979 : *Marele dicționar geografic*, 1901 : D. Frunzescu, 1872). Este un toponim mai puțin obișnuit, pe care ar trebui să-l considerăm eventual un toponim deformat (prin uitarea sensului inițial), corelabil cu apelativul *opcina* de pe hotarul Bohotinului, menționat deja : între cele două puncte distanța este foarte mică.

În cazul **VRANCEI**, am plecat de la premiza că, dată fiind păstrarea pînă tirziu a proprietății răzășești - devălmășe, ar fi trebuit să fie păstrat și toponimul *Obcina*. Totuși, în documentele (C. D. Constantinescu — Mircești, H.H. Stahl, I, 1929) și hărțile consultate de noi nu am reușit să-l identificăm : în schimb, în câteva din primele documente ale colecției citate, găsim apelativul *opcina*. Iată ce spune în cartea de întăritură dată mănăstirii Mera (doc. nr. 2, p. 3—4, 1688, redat după o copie din 1804 făcută la Starostia Putnii) : „zapise de *opcină* (subl. n.) și de *moșie* — ... toate părțile de *ocină* și de *moșie* din sat din Odobest și din Grozăști pomi, săcături, cu loc de arat și cu loc de fânaț ... aceste părți de *ocină* iarăși le-u cumpărat măria sa Domnul ... care părți de *ocină* și de *moșie* ... sântu a tuturor răzeșilor săteni dimpreună, carele au fostu nealese ... și cumpărările aceste părți de *opcină* și de *moșii* ... și cu tot venit aceste părți de *opcini* le-u dat Măria Sa danie Sfintei Mănăstiri Mera ... să fie dreaptă *ocină* neclătită în veci”. Documentul arată că danii asemănătoare făcuseră aceleleași mănăstiri și fostul mare vornic al Țării de Sus („au dat și au dăruit a Dumealorsale dreaptă *opcină* și *moșii*” — p. 4) și fostul pircălab de Focșani („au dat și au dăruit dreaptă *opcină* și *moșie* din sat din Odobest — p. 4—5).

Ceea ce atrage în mod deosebit atenția este faptul că în aceste documente termenii *ocină*, *opcină* și *moșie* se repetă și alternează de nenumărate ori, sugerind o accepție sinonimă (după I. Iordan, 1963, p. 523, *ocină* — *moșie*, parte de loc rămasă de la părinți, noțiune deci numai „paralelă și oarecum asemănătoare cu *opcină*”). Chiar în paginile următoare celor din care am redat citatele de mai sus se folosește de 8 ori expresia „*ocină* și *moșie*”, urmată imediat de precizarea „*deosebit de aceste opcini și alte opcini*”. Dacă admitem că grafia copiilor și respectiv editarea documentelor sînt conforme cu originalele, putem afirma că ne aflăm în fața unor documente de mare valoare, care pot oferi temei obiectiv ipotezei de explicare a apelativului *opcină* în sens sociologic.

Totodată, considerăm necesar să facem observația că dacă în cele trei documente termenul *ocină* abundă, iar cel de *opcină* are o frecvență notabilă, în toate celelalte documente ale colecției citate primul apare foarte rar, iar al doilea — deloc. De asemenea, se observă că în cele trei documente sensul geomorfologic pentru *opcină* nu este atestat niciodată. O altă precizare care se impune este aceea că nu am reușit să identificăm nici măcar o singură dată toponimul *Obcina*.

Toponimul lipsește și în colecția de documente vranceane publicate de A. Sava (I, 1929 ; din păcate, nu am dispus, pentru consultare, de vol. II) ; în schimb și aici găsim apelativul cu sens de moșie : „i-am vândut (...) partea mea ce mi s-au venit din cei patru bătrini (...) ca să-i fie **opcina** moșie” (doc. nr. 186/1794, p. 128). Dar ceea ce trebuie subliniat este că în această din urmă colecție, în două documente, se întâlnește și accepția geomorfologică. Astfel, în documentul nr. 214/1804, p. 153, se precizează hotarul : „din pârăul Reghiului drept la dialu, pe **opcina plaiului**”, iar documentul nr. 225/1817, p. 195, copie după un document mai vechi face „dispărțirea hotarului de către Țara Ungurască, întărindu-le lor (vrinceșilor — n.n.) vecinica stăpânire până în **opcina munților**, de unde curg apele către Moldova (...), arătându-să și **opcinele munților**”. Se observă ca cele două documente sînt tirzii, de unde, după noi, suspiciunea că apelativul ar fi putut fi introdus artificial, prin intermediul cancelariei domnești, fără ca el să fi fost utilizat efectiv în Vrancea. O dovadă în acest sens ar fi faptul că documentul original (din 7244 1736), la care se face de altfel referire chiar în textul copiei din 1817, inserat în aceeași colecție (nr. 114, p. 74—75), nu conține acest termen geografic.

Pentru o imagine mai completă a situației, redăm în continuare răspîndirea toponimului în Bucovina de nord (azi U.R.S.S.), îndeosebi după N. Grămadă. Numărul mare de cazuri nu trebuie să surprindă : pe de o parte, ca și pe teritoriul țării noastre, realitatea istorică, social - economică și geomorfologică îl justifică, pe de alta — unele se repetă probabil la două localități vecine și, în sfîrșit, trebuie avut în vedere că autorul citat a folosit în cea mai mare măsură documente cadastrale, care prin însuși natura lor au o foarte bogată toponimie (situația este la fel cu cea din Podișul Sucevei, unde, în lipsa datelor culese de același autor din aceleași surse cadastrale, harta noastră ar fi rămas aproape albă).

Pe localități, situația se prezintă astfel : Banila Moldovenească : Opcina, Opcina Berda ; Banila Rusească : Opcina Mare, Opcina, Pădurea Obșcina ; Berhomet pe Siret : Wipchina, Wilcenka, Vipcena — parte de sat, Vipcena — țarină ; Bobești : Dealul sau Opcina A(l)tarului, Opcina ; Boianceni : Opcina oder Strasse ; Broscăuți : Opcina ; Budeniț : Opcina — de două ori, Opcina Mare, Opcina Perelipka ; Calinești pe Ceremureș : Opcina ; Cernăuți : Opcina „eine alte Schanze” ; Cires : D. Opcina Mare, Pădurea Opcina Mare ; Cimpulungul Rusesc : Opcina ; Comărești : Opcina — de două ori, Opcina Stăneștilor ; Corcești : Opcina Beri, Opcina Varniței ; Cosmin : Opcina ; Costești : Opcina ; Crasna : Opcina Prislop ; Crasna de Sus : Opcina la Bilei ; Cupca : Opcina ; Dobronăuți : Pădurea Obcina ; Iliboca : Opcina Siliciului — de două ori, Opcina — numită și Opcina Cuciurului, Opcina — Schanz fomige Anhohe, țarinele Obici (?) Mare și Mic ; Igești : Opcina Vulova, Opcina ädunka, Opcina, Obcina — parte de sat, Obcina — deal ; Iordănești : Opcina Cuciurului, Opcina ; Ispas : Opcina ; Jadova : Opcina, Opcina Stăneștilor ; Lăpușna : Poiana Wopshinka ; Lucavăț (Opcina, Opcina Ciumirna, Opcina Corni, Opcina Lungu sau Opcina Salașului, Opcina Tsokilla askuzita, Opcina Kiniseka,

Opcina Sarscholova ; Lucavița : Opcina ; Mihalcea, Opcina, Opcina alături cu Țețina, Obcina, Obcina Ascutită, Obcina Așezată, Obcina Glodoasă ; Mihulcenii : Opcina ; Milie pe Ceremuș : Opcina Mare — de două ori, Opcina ; Panca : Opcina ; Pătrăuți pe Siret : Opcina, Opcina cea Mare ; Petrășeni : Opcina.

Doar o mică parte dintre acestea sînt înregistrate pe vechile hărți austriece ale Bucovinei : Obsina Czeresinka și Obczina cel Mare (pe harta Büschel), Obczyna, Obicz. mala (345 m). Obicz. wiolka. O obczyna (479 m) găsim pe interfluviul Prut—Nistru (Die Bukowina, p. 24).

Cît privește înțelesul apelativului în Bucovina de nord, acesta coincide perfect cu cel din regiunile de mai la sud, de pe teritoriul țării noastre. Astfel, un document de la 1761 (T. Bălan, VI, p. 40) arată că moșia Crasna de pe apa Siretelului, aparținînd mănăstirii Putna. „...fiind între munți... și avînd opcine de munți mari despre imbe părțile împrejur, nu s-au mai însemnat cu alte sîmnuri, fiind hotărită cu opcinile munților” iar altul, din 1784, menționa „obcina care desparte ținutul Cernăuți de ținutul Suceava” (Din tezaur, p. 480).

## CONCLUZII

Față de puținele cazuri înregistrate pînă acum (E. Grigorovitză — 15 pe lista alfabetică, plus alte cîteva folosite întîmplător în localizarea diferitelor elemente geografice ; Marele dicționar geografic — 10 ; I. Iordan — 14 toponime) pe care s-au bazat studiile de pînă acum, noi am identificat un total de 241 toponime, înscrise pe harta anexată, la care se adaugă cele 12 citate de S. Opreanu, pe care nu le-am putut localiza cu suficientă precizie. Ele sînt situate în numeroase subunități ale Carpaților Orientali, în Podișul Sucevei, Subcarpații Moldovei, Podișul Birladului.

Dacă avem în vedere suportul geologic și geografic, toponimul apare atît în regiuni sedimentare cutate — în primul rînd — (Munții flišului, Subcarpați) sau necutate (Podișul Moldovei), cît și metamorfice (M. Rodnei, M. Maramureșului, Suhard, O. Mestecănișului, Giumalău, Bistriței, Giurgeu) și vulcanice (M. Călimani, M. Harghita). În toate, însă, el desemnează un anumit „stil” de relief : culmi prelungi, domoale, în general joase, paralele, separate de văi de asemenea paralele.

Dacă lingviștii preferă inventarierea toponimelor pe unități administrative, noi am optat pentru unități geografice : pe de o parte, informațiile din hărți și documente sînt dificil de transpus în cadre administrative, iar pe de alta, obcinele fiind localizate adesea pe hotare, unul și același toponim ar trebui înregistrat la două sau chiar trei localități vecine, ceea ce ar fi condus la o sporire artificială a numărului lor

Stabilirea mai exactă a răspîndirii toponimului și apelativului și înscriserea acesteia, pentru o mai bună „vizualizare”, sub forma unei imagini cartografice (Fig. 1), poate deschide noi unghiuri de abordare și explicare a diferitelor aspecte, inclusiv din perspectivă interdisciplinară.

Evaluarea comparativă riguroasă a frecvenței toponimului și apelativului în regiunile citate de noi este riscantă : va trebui să se țină seama de faptul că, din păcate, nu peste tot am avut posibilitatea să investigăm cu aceleași mijloace. Astfel, dacă pentru Obcinele Bucovinei am exploatat,

practic, toate sursele posibile (hărți vechi, și actuale la diferite scări, documente istorice, lexicoane, dicționare, lucrări științifice publicate și manuscrise, cercetări personale de teren), pentru celelalte regiuni ne-am sprijinit îndeosebi pe hărțile actuale, ceea ce presupune că și acolo exploatarea altor izvoare prezumtive ar fi sporit inventarul toponimic. Vrem să spunem că instrumentele nefiind aceleași, este de așteptat ca nici datele statistice de frecvență să nu fie strict comparabile, mai ales că și suprafețele regiunilor sînt diferite.

Practic, se poate demonstra că în toate regiunile în care s-a înregistrat toponimul circulă sau cel puțin a circulat recent și apelativul - pereche. Împreună, ele au conservat imaginea organizării social - economice devălmășe, a statutului răzășesc al unor regiuni (Țara Maramureșului, Ocolul Cimpulungului, Țara Lăpușului, Țara Năsăudului, Cimpul lui Dragoș, Colinele Tutovei ș.a.), păstrarea lor pînă la noi este o dovadă a vechimii și continuității populației autohtone. Chiar dacă se acceptă originea slavă a apelativului, împrumutul în lexicul limbii române este vechi, iar toponimul este dat de români (toponim „pseudoslav”, sensu E. Petrovici, 1970, p. 249). Înlocuirea consoanei b cu p poate fi o dovadă suplimentară în acest sens.

Unanimitatea sensului geomorfologic al apelativului în documentele referitoare la braniștile mănăstirești demonstrează că cel puțin din secolele XV—XVI vechea semnificație sociologică se pierduse (altfel, aplicată la un domeniu mănăstiresc ar fi fost un nonsens), fiind deja înlocuită cu cea geomorfologică : partea superioară, cea mai înaltă, a unei culmi. Mai mult, din secolul XVIII chiar aceasta din urmă începe să fie uitată, unele documente resimțind necesitatea unei precizări tautologice : „muchea obcinii” (D. Dan, 1923, p. 161—163).

Interesant este faptul că singura regiune unde s-a păstrat sensul original, social-economic (devălmășie) al apelativului, este Vrancea, dar el nu a trecut în toponomastica locală. În schimb, în toate celelalte regiuni s-a păstrat doar semnificația derivată („aparentă” — I. Iordan), deci mai tirzie, de limeonim (hotar) și geomorfonim (culme muntoasă sau deluroasă prelungă, nu prea înaltă), iar numele de locuri actuale sînt exact cele de acum 300—500 ani.

Se constată că zona cu cea mai mare densitate a toponimului și apelativului — grupele nordică și centrală a Carpaților Orientali (totuși, în arealul cu adstrat huțul din partea nordică a Obcinelor Bucovinei — România frecvența este mai mică, fapt ce i-ar putea interesa pe lingviști) și Bucovina de nord (azi Ucraina) — este în același timp și zona de formare a lor : de aici s-a putut produce o difuziune centrifugă, prin intermediul mișcărilor demografice, inclusiv prin transhumanță.

Aprofundarea cercetărilor prin anchete de teren și studierea diferitelor surse informatice ar putea spori inventarul toponomastic. Pe această cale, chiar și în regiunile unde lipsesc toponime majore, unde hărțile „tac”, s-ar putea identifica forme microtoponimice, și utilizarea volumelor de documente trebuie făcută foarte atent. Astfel, consultînd, de exemplu, indicele de materii și de nume din volumele XIX, XXI, XXII ale D.R.H., seria A, nu apare nici apelativul, nici toponimul, pentru ca ele să poată fi totuși descoperite la o lectură migăloasă, document cu document. Prin urmare, lista noastră trebuie considerată ca minimă.

Se poate demonstra, pentru perioada documentară, că forma obișnuită a fost *opcina*, identică cu pronunția populară actuală, cu înregistrările directe pe teren. Forma *obcina* a apărut în condiții speciale și a proliferat prin intermediul hărților și traducerilor de documente. Așa că, dacă apelativul aparține fondului slav, el a cunoscut o evoluție fonetică pe filiera *obcina* (inițial) — *opcina* (până în sec. XVIII—XIX), cu tendința de revenire, mai ales în ultimul secol, la forma inițială. Intrucît forma specific românească pare a fi cea intermediară, credem că aceasta ar trebui reconsiderată alit în lexic cit și în toponimie.

După părerea noastră, în explicarea conținutului social al apelativului, nu ar trebui să se facă apel, întotdeauna și exclusiv, la ideea folosirii în comun a resurselor culmii muntoase despărțitoare de către satele, situate de o parte și alta a acesteia (E. Petrovici) deci aparținînd la obști diferite : se poate avea în vedere că ele erau folosite în devălmășie în **primul rînd** de locuitorii de pe aceeași față a muntelui, de pe aceeași vale, deci aparținînd unei aceleiași obști sau uniuni de obști (în cazul văilor mari). Mai tîrziu, odată cu dezvoltarea creșterii animalelor și culturi plantelor și destrămarea relațiilor de devălmășie, terenurile arabile și fînețele (localizate mai aproape de gospodării, de vetrele satelor, deci la altitudini mai mici) au devenit proprietăți individuale, în timp ce pășunile și pădurile din partea superioară a versantului, pînă spre culme, au continuat să fie folosite în comun. Probabil acesta este momentul nașterii accepției geomorfologice a apelativului : culme, partea superioară a unei culmi.

Dincolo de constatarea destrămării mai timpurii a structurilor devălmășe în regiunile joase și de explicația pierderii sensului original al apelativului *obcina* prin marea lui vechime și prin dispariția realității obiective pe care o desemna, va trebui ca istoricii și lingviștii să mai explice de ce toponimul (desemnînd o formă de relief) nu s-a păstrat — fie și măcar o dată — într-o regiune joasă, neaccidentată, cu relief neted, să zicem pe podul unei terase, într-o luncă, la baza unui versant sau în cîmpie (nu trebuie omis că exemplele citate de noi în Depresiunea Lăpușului, Mara-mureșului, Dornelor se referă tot la forme pozitive de relief din cuprinsul depresiunilor respective, depresiuni caracterizate printr-o fragmentare deluroasă). Așa ar fi fost de așteptat, pentru că și astfel de forme de relief au avut cîndva o folosință obștească. Astfel, în ciuda etimologiei tentante și foarte plauzibile date pînă acum, va trebui să ne punem totuși problema dacă nu cumva apelativul va fi avut de la bun început doar o accepție geomorfologică — spinarea, muchea unei culmi.

Pentru precizarea cit mai obiectivă a originii apelativului și toponimului corespunzător, considerăm necesară o raportare comparativă la alte regiuni, situate la nord de țara noastră (M. Beschizi, Tatra) sau la sud, și ar fi interesant de văzut frecvența lor alolo. În ce le privește pe cele dintii, nu trebuie scăpat din vedere aportul vechilor și puternicelor migrații românești (N. Drăganu, 1933 ; Șt. Meteș, 1977, îndeosebi p. 22—36) în toponimizare.



## A N E X A I

### RASPINDIREA TOPONIMULUI OBCINA PE REGIUNI GEOGRAFICE

**CULMEA BREZEI ȘI DEPRESIUNEA LAPUȘULUI:** 1) Obcina Obreja 2) Obcina Lupoaiiei, 536 m 3) Obcina Birloaia, 550 m 4) Obcina Aruncașului, 685 m — toate pe II. act. ;

**MUNȚII ȘI DEPRESIUNEA MARAMUREȘULUI:** 5) Măgura Obcina, 902 m — II. act. ; 6) Obcina Priporului — II. act. 7) Obcina, 1039 m — II. act. 8) Dealu Opcinii 9) Virfu Opcinii — ambele la Vișeu de Jos, T. Papahagi 10) vf. Obcina, 1169 m — II. act. 11) In Obcină — II. act. 12) Opcina 13) Opcioara, dealuri, ambele la Săcel — T. Papahagi.

**MUNȚII TIBLEȘ:** 14) Obcina Grindei, cca 1000 m 15) Obcina Frasinului, 159 m 16) Obcina Bradului 17) Obcina Ursului 18) Obcina Țapului 19) Obcina Picului 20) Obcina Pietrei 21) Obcina Marginei 22) Dosu Obcinei 23) Obcina Tirlîșoarei, 665 m 24) D. Obcina 25) V. Obcinei 26) Sub Obcină, 559 m 27) Obcina Mestecănișului 28) Obcina Scrodișorilor, 784 m 29) Obcina Fiadului, 886 m 30) Obcina Șeradei, 912 m — toate pe II. act.

**MUNȚII RODNEI:** 31) Preluca Obcioarei 32), Obcina Pietrii 33), Obcina Frumușelii, 1263 m 34) Obcina Telcișorului 35) Obcina Văii Seci, 961 m 36) Obcina Măgurii, 1104 m — toate pe II. act. 37) Obcina Crucilor, jud. Năsăud, cf. I. Iordan, 1963, localizare nesigură 38) Obcina Șesurilor 39) Obcina Rebrîșorului — II. act. 40) Obcina Muncelului, 1444 m — II. act. 41) Obcina Țapului, jud. Mm, cf. *Tratatul de geografie al Rom.*, vol. II, p. 49 42, Preluca sub Obcină — II. act. 43) Obcina — toponim dedus pe baza precedentului.

**MUNȚII SUHARD:** 44) Obcina Decilor (Diecelor), 1449 m — II. act. 45) Opcina Măgurii, la Coșna, N. Gr. : 46) Opcina Măguriței — II. act. 47) Opcina, la Dorna Candreni — N. Gr.

**MUNȚII ȚIBAU:** 48) Obcina Bătrînă, 1486 m, Stara Vipezina, Stara Opcina, Stara Wipezina, Stara Wipnitzza, Stara Obcina, obsina Batrina — II. act., Büsch., *Die Buk., Mieg.* — II. a. 49) Wipeczyna, culme — II. a.

**OBCINELE BUCOVINEI:** 50) Opcina Tătârcii 51) Opcina, pe hotarul moșiei Cocoșul — N. Gr. 52) Obcioara, Opcioara, 1251 m — II. act., II. a., *Die Buk.*, T. V, St., 53) Obsina Dadului — Büsch 54) capul obcioarîi — T. V. St. 55) Obcioara Mare, piriu, afl. al. p. Tătârca — II. act. 56) Obcina, Obsina, culme — H. a. *Mieg* 57) Opcioara Mănăilii, Obcioara Manuili — T. V. St., N. Gr. 58) Obcina a Manueli — N. Gr. 59) Obcina, Obsina — *Die Buk.*, II. a., *Mieg* 60) Opcina Ursului — T. V. St., *Din tezaurul*, N. Gr. 61) Obcina, sat, com. Fundu Moldovei — II. act. 62) Op-

cina Huhului — S. Fl. M. 63) Obcina Arsenesei, opcina Arsînesei, fața opcinei Arsînesei, Opcina Arsenesei — H. act., H.a., T. V. St., S.F.M. 64) Opcina lui Arsenie — N. Gr. 65) opcina Mestecănișului, munte — T. B. 66) Obcina Mestecănișului, sistem muntos — H. act. 67) Obcina Costeliva, Wipcina Costelinka, Kosteleva Wipzina — E. Gr., Die Buk. 68) Vipcina, 996 m. Vipcinea — H. act., Tezaur 69) Obcina, 1270 m — H. act. 70) Obcina Cruhlei, 1232 m — H. act. 71) Obcina Curmăturii, 1029 m — H. act., H.a., E. Gr. 72) Obcina Zlatina, Obcina Slatina — H. topo, H. a., E. Gr. 73) Opcina, pe hotarul Măgurii Humorului — N. Gr. 74) Obcina Feredeului, virf, 1364 m, H. act., H.a., Die Buk., 76) Opcina uscată, O. seacă, obcina Suhăi. T. V. St., T. B., N. Gr., D.I.R., XVI, A. Moldova, I, p. 366. 77) Obsina Batrina — Büsch 78) opcina cea mare — T.V.St., N. Gr. 79) Opcina Runcu — T.V.St., N. Gr. 80) Obsina Wassilye — Büsch 81) Obsina Boului — Büsch. 82) Opcioara, la Sadova — T.B. 83) Opcina Izvorului Morii — T.B., Din istoricul Cimpulungului Moldovenesc, București, 1960, p. 281 84) Opcina Crucii — Die Buk. 85) obcina Pietroasa — Din tezaurul. . . 86) obcina Stănișoara 87) obcina Poiana Mărului — Din tezaurul. . . 88) Obcina Tirsiciori, 1038, m, Obcina Tresoara — H. act., H. a., E. Gr. 89) Obsina Formosz — Büsch. 90) Obcina Mare, Obcina Mare, Obsina Mare, culme — H. act., Mieg, Büsch, E. Gr. 91) obcina Dealul Mare — Din tezaurul. . . 92) Obcina Arșița — E. Gr. 93) Obsina Slatina, Obczina Szlatina Mare — Mieg, Büsch. 94) Obcina Cacica — E. Gr. 95) Obcina Plesza — H.a. 96) Obcina Zofleu, 1065 m — V. Tufescu, Pe valea Moldovei, București, 1970, p. 28.

**MUNȚII BIRGAU :** 97) D. Obcina, 706 m H. act. ; 98) V. Oboeni(?) — H. act. ; 99) Opcioara, 1028 m — H. act. ; 100) Obcina — H.a.

**MUNȚII CALIMANI ȘI DEPRESIUNEA DORNELOR :** 101) Obsina Tatarului, Mieg, Büsch. 102) D. Obcini, 1192 m — H.a., Die Buk. 103) V. Obcini, 1282 m — H. act., Die Buk, E. G. 104) opcina Dealului Bombii — T. Kir. 105) Opcina Vinătorului — E. Gr. 106) Obcina Tăieturii — T. Naum 107) Obcina Ferigelor, piriu — H. act. 108) Obcina Ferigelor, culme — existența lui se deduce pe baza toponimului precedent 109) opcina Calimanilor 110) Opcina cea mare 111) fîntina opcinei cei mari — toate 3 cf. T. B., Noi doc. 112) Obcina, 1387 — H. act.

**MUNȚII GIUMALAU :** 113) Obcina Mică, 1322 — H. act., H.a. 114) Obcina Mare, Opcina Mare — H.a., Die Buk., T. B. 1960, p. 281 115) Obsina Dornyenilor — Büsch. 116) Plaiul Opcinii — T.B., 1960, p. 281 117) Obsina Semaloului — Büsch. 118) Obciora — T.B. 1960, 119) Obcina Flocească, 1259 m, Obcina Flocenilor, Obsina Flotsaska, Obsina Flatsaszka, otcina flocească, Obcina și „amindouă opcinele” — H. act., E. Gr., Büsch, Mieg, T. B. — Noi doc., I.V.St.

**MUNȚII RARĂU :** 120) Opcina Bodii — T.V.St., 121) Opcina Coșîța — T.V.St., 122) opcina lui Gheronde — T.V.St. 123) Obsina Muntseilor — Büsch, 124) Obsina Kirillu, Obcina Chiril — Büsch, E. Gr. 125) Opcina Paltinului — N. Gr. 126) Izvorul Obcina — N. Gr.

**MUNȚII STIŢIȘOAREI :** 127) Opcina, Prisaca — inf. locală 128) Obsina Kapri — Mieg, Büsch. 129) Obcina Boul, 937 m — H.a., E.Gr., T.V.St. 130) Obcina Arșița — E. Gr. 131) obcina numită Dealul Frașanului — Din

tezaurul . . . 132) Obsina Ursului, Obcina Ursului, 1125 m — Büsch, E. Gr. 133) Gura Opcinei — N. Gr. 134) Opcina Daroteii — N. Gr. 135) Pădurea Opcinei, Doroteia — N. Gr. 136) Obcina Voroneț, 912 m — H.act., H.a. 137, Obcina Bătrînă, 922 m — H. act. 138) Obsina Iszatia, Obcina Isacci — Büsch, E. Gr., Obcina Largu, 827 m, Obcina Largei — H.act., H.a., E.Gr. 140) Opcina, pădure, Capu Cimpului — Nr. Gr. 141) Obcina Valea Seacă na Rea — H.act., M.D.G., T.B. 152) Obcina Herugosu—Büsch 153) Opcina Brusturoaosa, 1088 m — H. act. 144) Obsina între Szuhj — Mieg 145) Obcina Bour, Ostra — N. Gr. 146) Obcioiara, pădure, Ostra — N. Gr. 147) Obcioara pădure, Ostra, N. Gr. 148) Obcioara, pîriu, Ostra, E. Gr., N. Gr. 149) Obcioara, pîriu — H.a. 150) Bitca Obcinei, 1477 m, E. Gr. 151) Obcina Rea — H. act., M.D.G., T.B. 152) Obcina Herugosu — Büsch. 153) Opcina Goii — H. a., M.D.G. 154) Cărarea Opcinii, Negrileasa — N. Gr. 155) Piriul Opcinei, Negrileasa — N. Gr. 156) Obsina matesuluy, Opcina Măceșului — Büsch, N. Gr., E. Gr. 157) Obcioara, 879 m — H.act. 158) Piciorul Obcioarei, 890 m — H.act. 159) Opcina Șuvăvățelei, Mălini — M.D.G. 160) Obcina Ciumărnii, 948 m, Obsina Csumernii, Opcina Ciumernii — H.act., Büsch, M.D.G. 161) Opcina Varniței, Mălini — M.D.G. 162) Opcina Stejarului, Fărcașa — M.D.G. 163) obcina Părului — D.R.H., XXI, A, nr. 270, p. 342—345. 164) Obcina Sigilor, culme — H.act. 165) Obcina Sigilor, vîrf — H.act. 166) Obcina Grohotișului, Pingărați — D.R.H., XXI, A, nr. 124, p. 158.

#### MUNȚI BISTRITEI

167) Obcina Scutarului, munte și pădure, Ortoaia — N. Gr. 168) Obcina Scripcă, munte și pădure, Ortoaia, N. Gr. 169) Obsina Sandor, Opcina, Șandruului — Mieg, Büsch, T. Kir. 170) Obcina Bădii — T. Kir. 171) Opcina munte, Neagra Șarului — M.D.G. 172) Opcioara, munte între Dorna și Broșteni — M.D.G. 173) Piriul Obcioarei — H.a 174) Piriul Obcinei, Neagra Șarului — N. Gr. 175) Opcina Mihăileșului, T. Kir. 176) Opcina Tunzării — T. Kir. 177) Obcina Raței, Opcina Rații — H. act., T. Kir., M.D.G. 178) Obsina Re, Obsina Ree, Opcina Rea — Mieg, Büsch, T. Bălan, II, p. 96 179) Ialovița Opcina — T.B., II, p. 96 180) Opcioara, pîriu, Păltiniș — N. Gr. 181) Opciora, munte, Păltiniș — N. Gr.

**MUNȚI CEHLĂU :** 182) Obcina Țiflicului 183) Obcina Verdelui 184) Obcina Ghica Baicului 185) Obcina Horștei 186) Obcina Pietrei Arse 187) Obcina Chiliei 188) Obcina Tablei 189) Obcina Lacurilor 190) Obcina Tîrșoasei 191) Obcina Boiștei — toate cf. I. Stănescu, Masivul Ceahlău, 1976.

**MUNȚI GIURGEU :** 192) Obcina — H. act.

**MUNȚI HARGHITEI :** 193) Obcina Izvoarelor, 958 m — H.act.

**MUNȚI CIUC :** 194) Obcina Rotundă, 1214 m — H.act. 195) Obcina Coșnei, 1294 m — H.act. 196) Obcina Lapoșu, 1337 m — H. act., II. Mold. și Bas.

**MUNȚI TARCAU :** 197) Wiwcenka (formă coruptă ?) — H.a 198) Obcina Smida Florei — H. act. 199) Obcina Floarea — H. act. 200) Obcina Torocleiu, obcina Torogleajului — H. Mold. și Bas., D.R.H. XXI, A. nr. 87/1632, p. 96

**MUNȚI GOȘMANU** : 201) Obcina Murgociului 202) Obcina Stegiușului, culme, 203) Obcina Stegiușului, poiană 204) Obcina Strungii 205) Obcina Geamăna — toate cf. C. Matasă, 1943, 206) Obcina plai, Schitu — Frumosa — M.D.G.

**SUBCARPAȚII MOLDOVEI** : 208) Opcina Vuleva — T. B., II, p. 127 — 131 209) Obcina, Baineș — N. Gr. 210) Opcina, Horodnic-Voitineli, N. Gr. 211) dealul Obcina, Bălcăuți — Din tezaur. . . 212) Opcina, Iaslovăț — N. Gr., 213) Opcina Dănilieștilor, Dănila — N. Gr. 214) Opcina, Măriței — N. Gr. 215) Opcina, Părhăuți — N. Gr. 216) Opcina, Botoșana — N. Gr. 217) Opcina (?), Botoșana — N. Gr. 218) Opcina lui Bucur — N. Gr. 219) Opșchina Dsermanului, azi D. Gherman, Botoșana — N. Gr. 220) Opcina, pădure, Pătrăuți — N. Gr. 221) Obstsina Dragomirni — *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801, Jahrbuch des Buk., XV, 1907, p. 24-25* 222) Opcina, Mitocu Dragomirnei — N. Gr. 223) Opcina Pirtești — N. Gr. 224) Opcina Bălăcenilor, Humoreni-Bălăceana, N. Gr. 225) Plaiul Obcinei, pădure 226) Plaiul Obcinei, plai (sic) 227) Plaul Obcinei, drum — toate la Păltinoasa, cf. N. Gr. 228) Opcina Bucovățului, Ilișești — N. Gr. 229) Opcina, pădure, Ilișești — N. Gr. 230) Obcina, Țirlă, Ilișești — E. Gr. 231) Opcina, Paltinului, Ilișești — N. Gr. 232) Obcina, Țirlă, Stupca — E. Gr. 233) Obcina Kodru — Büsch. 234) Obcina, Obcina Capu Codrului N. Gr. 235) Pădurea Obcina, Capu Codrului — N. Gr. 236) Țarina Opcina, Capu Codrului — N. Gr. 237) Opcina, Berchișești — N. Gr. 238) Opcina Drăgoeștilor — N. Gr.

**PODIȘUL BIRLADULUI** : 239) Dealu Opincei (?) 240) Balta Opincei (?) 241) Piriul Opincei (?) — toate în com. Tomești — cf. Al. Obreja, 1979, p. 160.

## LE TOPONYME „OBCINA” — DIFFUSION ET SIGNIFICATION

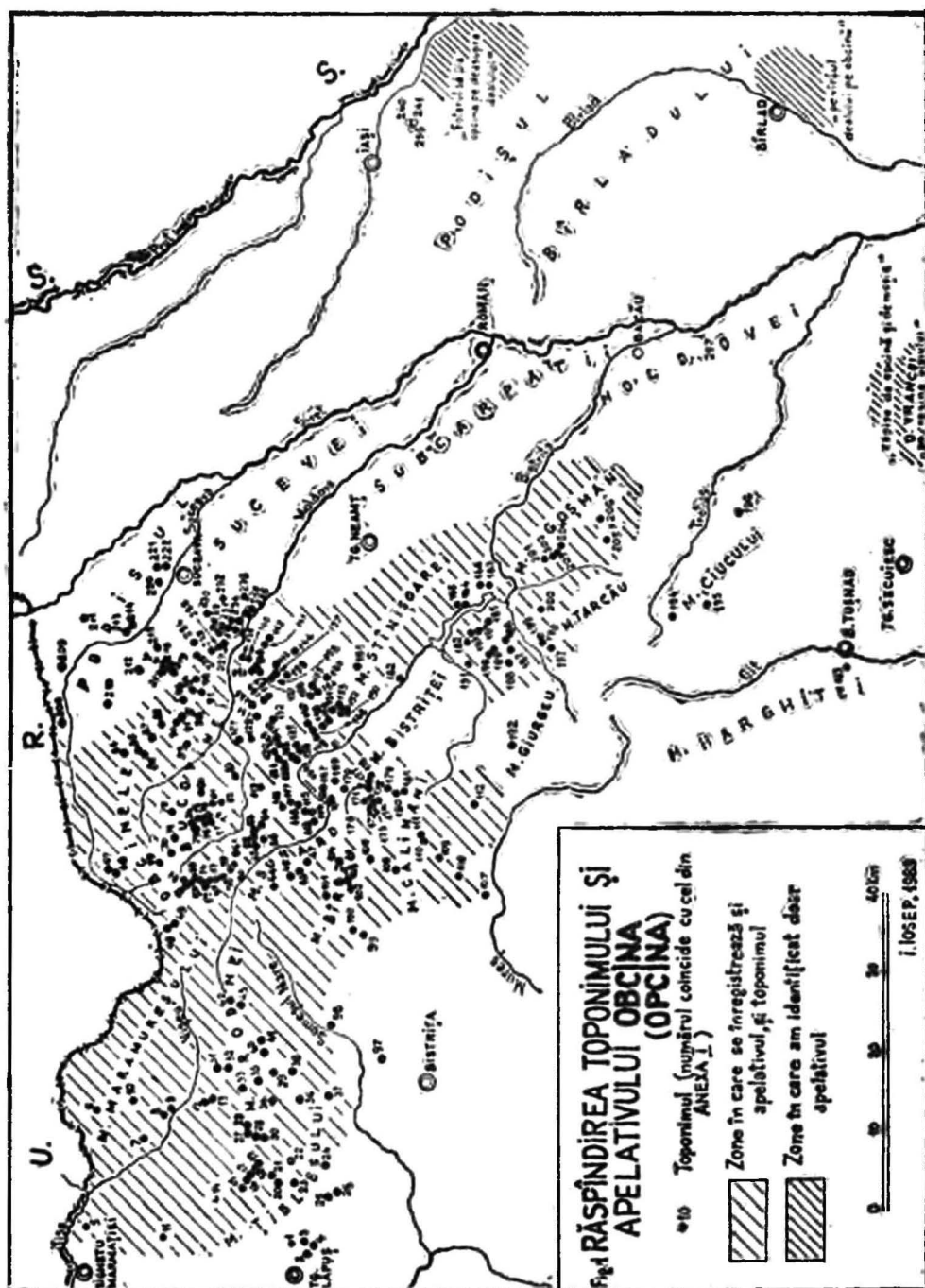
— resume —

Par rapport aux travaux publiés jusqu'à présent, qui enregistrent le toponyme 10—15 fois seulement, l'auteur démontre que celui-ci a une fréquence bien plus grande et une large diffusion (Tableau I, fig. 1).

Au début, le terme a eu le sens de communauté, de propriété commune (slav. obština), mais avec le temps il a été déformé, recevant une signification — surtout, géomorphologique (qui désigne certaines formes de relief — des faîtes allongées, douces, parallèles, souvent jouant le rôle de frontières, de limites des propriétés). À l'exception de Depresiunea Vrancei dans toutes les autres régions on n'a préservé que la seconde acception.

Même si le terme est slave, le toponyme doit être considéré pseudo-slave, étant créé par la population autochtone, roumaine.

On analyse également les variantes graphiques et de prononciation, les formes toponymiques livresques et, finalement, on fait quelques précisions concernant le terme et le toponyme dans des régions géographiques, et dans l'Annexe I on énumère les 241 toponymes enregistrés.



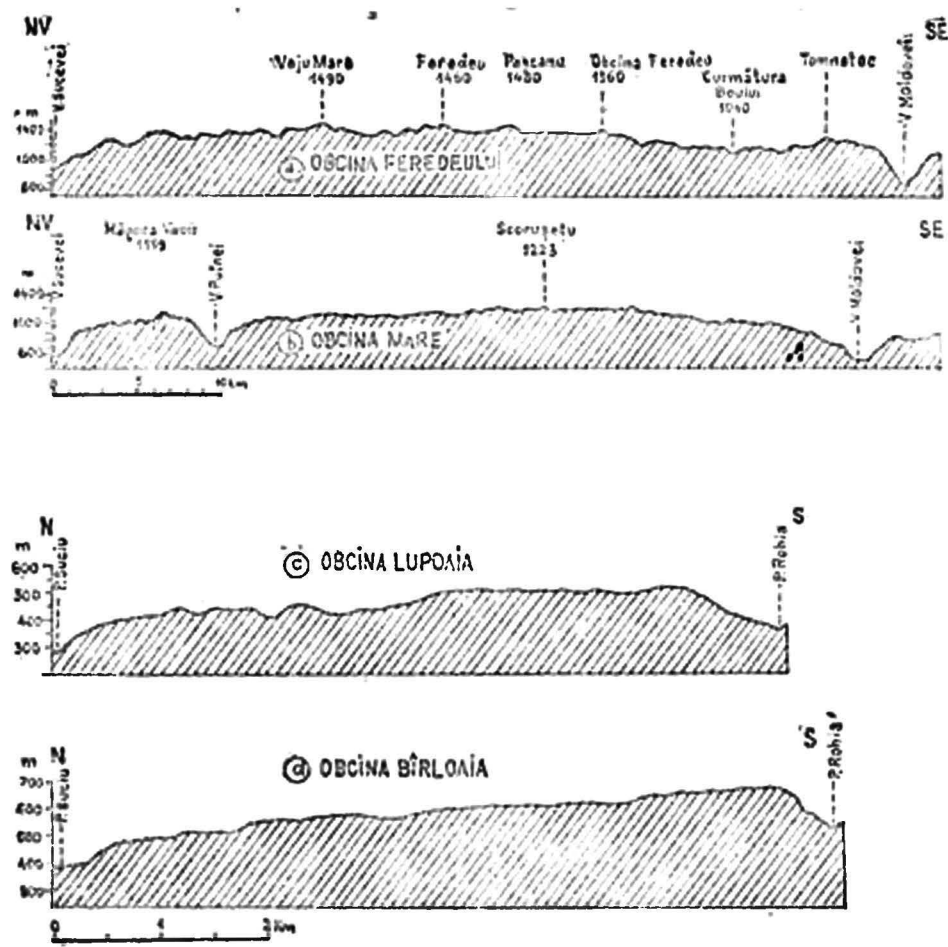


Fig. 2 „Stilul” reliefului de tip Obcină.

A. Profile longitudinale prin Obcinele Bucovinei (a, b ; după N. Barbu, 1970) și Obcinele Lăpușului (c, d).

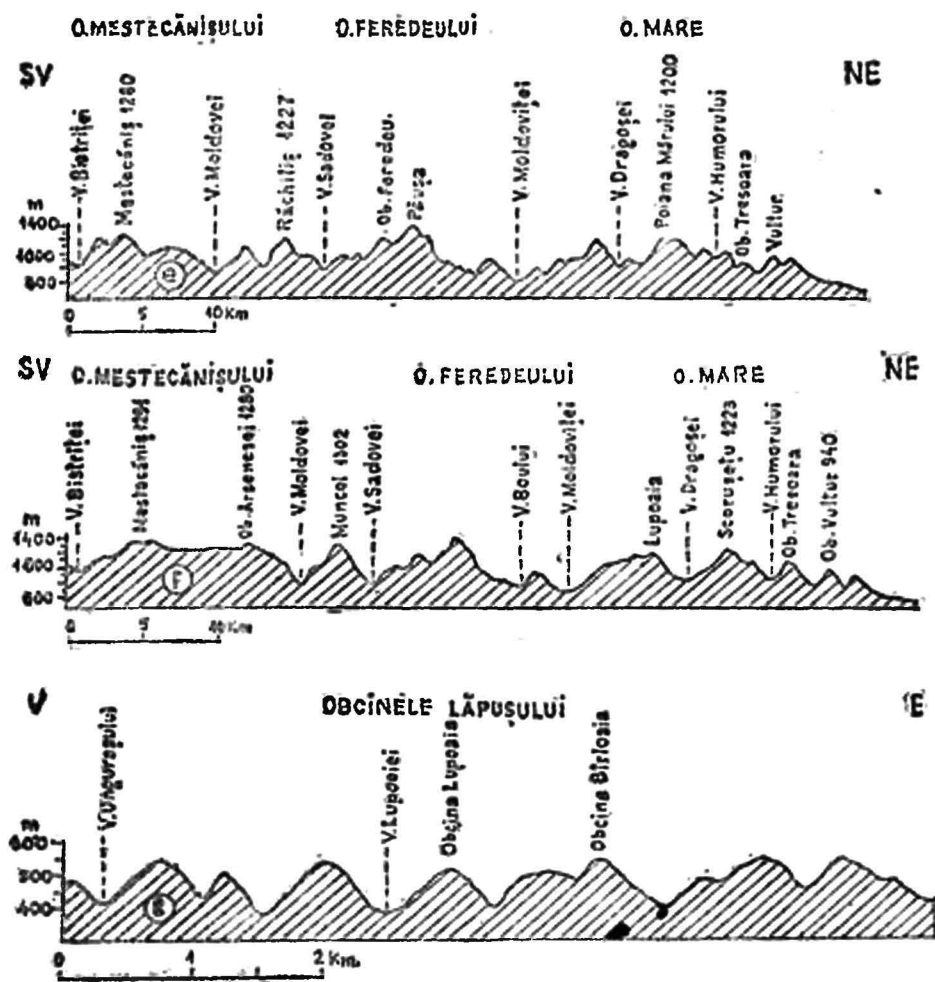


Fig. 2. B. Profile transversale prin Obcinele Bucovinei (e, f ; după N. Barbu, 1970, și Obcinele Lăpușului (g).

# OBLIGAȚII FISCALE PRIVITOARE LA CREȘTEREA VITELOR IN MOLDOVA MEDIEVALA (SECOLELE XV—XVIII), CONSIDERAȚII ISTORIOGRAFICE

MIHAI LAZAR

Intrat statornic in preocupările istoricilor încă de la jumătatea secolului trecut, Evul Mediu românesc este în linii mari bine reprezentat în ansamblul istoriografiei naționale. Numărul impresionant de studii în legătură cu cele mai variate aspecte ale feudalismului constituie o dovadă elocventă în acest sens<sup>1</sup>). Această constatare tonifiantă nu vizează însă ansamblul domeniilor medievisticii deoarece aspectele concrete ale societății feudale au avut parte de abordări inegale, ca profunzime și sferă de cuprindere. Astfel, în timp ce unele probleme s-au găsit rezolvări trainice, în spirit riguros științific, altele datorită complexității lor structurale sau a penuriei accentuate de izvoare continuă să fie și în prezent insuficient cercetate. În categoria domeniilor încă deficitare ale medievisticii noastre se situează, fără îndoială, **problematica fiscalității**. Evoluția amevoioasă a cercetării asupra fiscalității medievale românești s-a datorat mai ales unor cauze obiective generate de caracterul lacunar, disparat și adesea confuz al izvoarelor istorice. Într-o oarecare măsură s-a făcut simțită și o motivație de ordin subiectiv — dificultatea problemei — care, în mod firesc, și-a pus amprenta restrictiv asupra opțiunilor tematice ale medievistilor. Progre-

1 A se vedea, între altele : Ioan Bogdan, *Istoriografia românească și problemele ei actuale*, București, 1905 ; P. P. Panaitescu, *Rumanische Geschichtsschreibung 1918—1942*, in *Sudost-Forschungen*, München, 8 (1943), p. 69—109 ; V. Chereștesiu, Eugen Stănescu, I. Ionașcu, *Despre dezvoltarea științei istorice din Republica Populară Română în deceniul 1911—1951*, in *S-Rdl*, 7 (1954), nr. 3, p. 161—172 ; P. Constantinescu — Iași, *Realizările istoriografiei române între anii 1915—1955*, București, 1955 ; A. Oțetea, *Dezvoltarea științei istorice românești după 23 August 1911*, in *S-Rdl*, 12 (1959), p. 35—47 ; 1917—1962, *Cercetarea istoriei României în anii puterii populare* (culegere de articole), in *S-Rdl*, 15 (1968) ; A. Oțetea, *Étude de l'histoire du moyen âge dans les années du pouvoir populaire*, in *RHII*, 3 (1961), nr. 3, p. 443—456 ; Constantin Șerban, *Medievistica românească în cele două decenii de la eliberare (1911—1961)*, in *SAI*, VII (1965), p. 341—365 ; Vasile Maciu ș.a., *Introduction à l'histoire romaine jusqu'en 1918*, Ed. Acad., București, 1964 ; Robert Deutsch, *Istoriei și știința istorică din România (1911—1969)*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 138—196 ; Ion Nestor, *Directions des recherches d'archéologie medievale en Roumanie*, in *RHII*, 9 (1970), nr. 3, p. 405—413 ; **Bibliografia istorică a României**, Ed. Acad., București, vol. I (1970), p. 104—166 ; vol. IV (1975), p. 161—198 ; vol. V (1980), p. 133—169 ; vol. VI (1985), p. 22—23, 164—201 ; Ștefan Ștefănescu, *Realizări și perspective în domeniul medievisticii românești*, in *SMIM*, vol. VI (1973), p. 9—18 ; I. Negoiu și R. Mănolescu, *Cercetarea în domeniul istoriei medievale a României și universale*, in *AUB*, Ist. 22 (1973), nr. 1, p. 17—35 ; Ștefan Ștefănescu (coordonator științific), *Enciclopedia istoriografiei românești*, Ed. Științifică și Enciclopedia, București, 1978 ; Lucian Bala, *Evoluția istoriografiei române*, București, 1976 ; Paul Cernovodeanu Constantin Rezachevici, *Infăptuiri și priorități în medievistica românească*, in *S-Rdl*, 33 (1980), nr. 7—8, p. 1281—1376 ș.a.



sele înregistrat de-a lungul deceniilor în activitatea de cercetare au depins considerabil de felul cum s-au păstrat și transmis documentele fiscale de primă mână : statisticile Visteriei. Condițiile istorice foarte diferite existente la nivelul continentului european au creat situații speciale din acest punct de vedere. În state precum : Anglia, Franța, Spania, Austria —pentru a da numai câteva exemple mai concludente — izvoarele statistice financiar-fiscale s-au conservat relativ bine. Aceasta a permis investigarea aprofundată a fiscalității și elborarea, în consecință, a unor studii valoroase atât de factură analitică, cât și de sinteză. În multe cazuri studiile conțin detalii prețioase despre funcția fiscală a statului pentru perioade de timp precis delimitate. Comparativ cu statele amintite, țările române au fost confruntate cu situații sensibil deosebite. Ca urmare a vitregiei vremurilor, majoritatea documentelor statistice aparținând instituțiilor domnești centrale și locale s-au pierdut ori au fost distruse. Se știe însă că izvoarele statistice, în cazul nostru cele aparținând Visteriei Domnești, reprezintă surse prioritare de informare, deoarece numai ele sînt în măsură să ofere o imagine complexă și veridică asupra dinamicii fenomenului fiscal. Puținele catastife, catagrafii, condicii și sămi ale Visteriei ce se mai păstrează în depozitele instituțiilor arhivistice din țară și din străinătate se caracterizează printr-o pronunțată discontinuitate în timp și, totodată, surprind numai anumite momente și aspecte ale politicii fiscale<sup>2</sup>). Mai

- 2 Condica de socoteli pe 1763—1761 a lui Grigore Vodă Callimachi (Arh. St. Iași, Fond Visteria, Tr. 1768, op. 2018/1, 257 file), editată selectiv, cu scurte adnotări, de N. Iorga și Gh. Ghibănescu; Vezi : (N. Iorga, Documente privilegiate la familia Callimachi, vol. II, București, 1903, p. 79—133; Gh. Ghibănescu, Sama visteriei Moldovei din 1763 (iunie—decembrie) în IN, fasc. 5, 1925, p. 70—121; Idem, Sămile visteriei Moldovei pe lunile iulie și august 1761, în IN, fasc. 9/931); Idem, Catastihul Iașilor din 1755, în IN, fasc. 1/1921; Moldova în epoca feudalismului (sub redacția lui P. V. Sovietov), vol. VII/1—2, Ed. Știință, Chișinău, 1975; D. Olănescu, Tabela statistică a Bucovinei din 1775, în BSRG, anul XVI (1895), trim. I și II, p. 238—254; Sama Visteriei din Vreme Mării Sale Grigorie Alexandru Ghica Voievod — 1776, fiind vister mare domnului Neculai Roset (BAR, Ms. rom. 359, 63 file); Sama visteriei Moldovei din 1781 a Mării Sale Alexandru Constantin Voievod din slujbele scoasă de către Măria Sa, până la sfîrșitul lui dec. 1781 (Arh. St. Iași, Fond Visteria, Tr. 1768, op. 2018/2, 40 file); Sama Mării Sale, Alexandru Ioan Mavrocordat Voievod — 1786 (Arh. St. Iași, Fond Visteria, Tr. 1768, op. 2018/3, 55 file); O altă Samă din 1786 se referă la sferturi și începe cu luna iulie (Arh. St. Iași, Fond Visteria, Tr. 1768, op. 2018/4); Vezi pentru Sămile din 1786 : N. Iorga, Studii și documente, vol. VI, p. 188—195; Analogon ei s-au făcut între Măria Sa Alexandru Ioan Voievod și Măria Sa Alexandru Constantin Voievod (1781—1785), în N. Iorga, Studii și documente, vol. VI, p. 183—188; Catastih de dădii moldovenești (C. 1760), în N. Iorga, Studii și documente, vol. XXII, p. 97—139; Tabla de mazilii ruptași 1786, noiembrie 9 (BAR, Ms. rom. 943); Condica de dările la care au fost impuși mazilii ruptași din Moldova pe anii 1785—1786 (BAR, Ms. rom. 944, 439 file); Sama Măriei Sa Alexandru Constantin Moruz, în domnie dinții 1792 (BAR, Ms. rom. 882, 49 file); A. D. Xenopol, Financiele în epoca fanarioților. Sămile Moldovii din anii 1777—1804, în „Revista pentru istorie, arheologie și filologie”, anul I, vol. I, București, 1882, p. 45—73; Sămile visteriei Moldovei din anii 1792 și 1795—1798 au fost publicate — parțial și cu mici adnotări — în afară de A. D. Xenopol (op. cit.) și de N. Iorga în Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române, în „Economia Națională”, anul XXIV (1900), nr. 9—11; Iniția condică a orînduiciei a lui Grigore Vodă Ghica, domnul Moldovei (1775), în N. Iorga, Studii și documente, vol. XXII, p. 1—44; P. Rîșcanu, Lețile și veniturile boierilor Moldovei în 1776, Iași, 1887; Idem, Socotelile veniturilor și cheltuielilor lui Alexandru C. Mavrocordat (Delibei) și ale succesorului său Alexandru I. Mavrocordat (Firaris), pentru anii 1781—1787, în N. Iorga, Studii și documente, vol. VI, p. 196—206; Fl. D. Stănculescu, Lețile boierilor Moldovei la 1795, în BIR, MCMXLVI, vol. XVI, fasc. III, p. 255—272.

mult : majoritatea statisticilor existente aparțin cronologic feudalismului târziu. Pentru etapele isorice mai vechi, isoricul nu dispune decît accidental de instrumente de lucru statistice, fiind nevoit să apeleze, cu precădere, la alte categorii de izvoare, mai puțin semnificative.

Limitîndu-ne sfera investigațiilor la subiectul propus de noi—obligatiile fiscale din Moldova medievală în domeniul creșterii vitelor — observăm, cu părere de rău, că pentru răstimpul de la întemeierea statului și pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea s-au păstrat numai trei statistici ale Visteriei, toate în legătură cu gorștina de oi. Primele două, în ordine cronologică — un „catastih“ din 1591<sup>3</sup>) și o „samă“ din 1665<sup>4</sup>) — redau, pe ținuturi, efectivele de oi provenite din gorștină în anii respectivi. Cea de a treia — o „samă“ din anul 1742<sup>5</sup>) — înregistrează gorștina cuvenită domniei, tot pe ținuturi, însă de aceeași dată evaluată în bani. Privitor la celelalte obligații fiscale în domeniul creșterii vitelor nu dispunem pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea de nici un izvor statistic oficial, motiv pentru care cercetarea istorică este privată de importante puncte de sprijin. Odată cu cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, izvoarele statistice sînt mai numeroase, incluzînd informații despre un evantai mai larg de obligații fiscale. Amintim în acest sens sămile Visteriei Moldovei din anii 1763—1764, 1776, 1784—1786, 1792, 1795—1798, Tabla statistică a Rucovinei din 1775 s.a. (vezi, pentru aceasta, asupra, nota 2).

În vederea completării informației documentare trebuie luate în discuție și analizate cu grijă așezămintele fiscale domnești, poruncile domnești privind modalitățile de impunere la dări a diverselor categorii sociale, privilegiile fiscale acordate așezămintelor religioase, boierilor, breslelor, sloboziilor, locuitorilor din așezările de graniță, crescătorilor de vite străini care își aduceau turmele la pășunat pe pămîntul Moldovei etc.<sup>6</sup>). Izvoarele din această categorie — mult mai numeroase decît cele statistice — conțin date prețioase care, coroborate judicios, pot contribui la schițarea cadrului general al evoluției politicii fiscale. Astfel, ni se oferă posibilitatea cunoașterii anumitor aspecte privitoare la criteriile de impunere, inovațiile introduse de domni pentru optimizarea sistemului de impunere și percepere, precum și practicile uzitate de agenții fiscali.

Trebuie avute în atenție, de asemenea, condicile de venituri și cheltuieli boierești și mănăstirești. Deși puține la număr aceste condici prezintă interes întrucît includ uneori în afara detaliilor de ordin strict gospodăresc, și date prețioase despre anumite dări și taxe achitate de proprietari în cauză. Cîteva condici de acest fel, conținînd interesante catastife, sămi și inventare de avere au văzut lumina tiparului în publicații de specia-

3 Documentul este intitulat : „Catastih amintitor de toată gorștina oilor, cite oi s-au găsit la fiecare ținut și cîți gelepî și casapi le-au luat, fie pe aspri noi, fie pe vechi“ (DIR, A, XVI, vol. IV, p. 19—27) ; C. Turea, Cele mai vechi statistici moldovenești, în SCSI, istorie, VII (1956) fasc. 2, 68—88.

4 N. Iorga, Studii și documente, vol. IV, p. 268.

5 Ibidem, vol. VI, p. 311 ; Gh. Ghibănescu, Surele și izvoade, vol. XV p. 189.

6 O bună parte din aceste izvoare au fost publicate, începînd de la jumătatea secolului al XIX-lea, în colecții de documente și în reviste de specialitate, bine cunoscute cercetătorilor români.

litate<sup>7)</sup>, iar asupra unora dintre ele s-au întreprins și succinte cercetări<sup>8)</sup>. Pentru valoarea lor documentară deosebită se cuvine să remarcăm, în context, Sămile mănăstirilor de țară din Moldova pe anul 1742<sup>9)</sup>, în care găsim înregistrate averile unui număr de douăzeci de mănăstiri și dările plătite de ele. Fondurile arhivistice păstrează o serie de condicii boierești și mănăstirești nevalorificate încă de medievști<sup>10)</sup>.

Un valoros izvor documentar, numai în mică măsură valorificat până în prezent este *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Publicată sub formă de regist de Nicolae Iorga în anul 1904<sup>11)</sup>, pe cale de a fi editată în întregime în anii recentți de Corneliu Istrati<sup>12)</sup>, această voluminoasă condică al cărui manuscris se află în fondurile Bibliotecii Academiei Române<sup>13)</sup> deși conține în principal porunci domnești, prezintă o importanță cu totul specială pentru studierea sistemului fiscal al Moldovei din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Analiza atentă a condicii sugerează ideea, semnificativă în ceea ce ne privește, că majoritatea documentelor cu tematică fiscală se referă la dările, taxele și prestațiile în muncă din sectorul economiei zootehnice. Faptul este interesant și ilustrează indirect structura economiei Moldovei medievale caracterizată prin preponderența creșterii vitelor.

7 Vezi mai ales : N. Iorga, *Studii și documente*, vol. V, VI, VII, XVI, XIX, XXI și XXII ; Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I—II, București, 1902—1903 ; Idem, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902 ; Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, vol. III, IV, VII, IX, X și XVI ; I. T. Boga, *Documente basarabene*, vol. I, III și XVI ; R. Rosetti, *Cum se căutau moșiile în Moldova la începutul veacului al XIX-lea. I. Condica de răsuială a hatmanului Răducanu Roset cu vechiul lui pe anii 1798—1812*, în AARMSI, s. II, t. XXXI (1908—1909), București, 1909, p. 217—351 ; Idem, *Cronica Bohotinului*, în AARMSI, s. II, t. XXVIII (1905—1906), București, 1906 ; N. Iorga, *Izvoade de cheltuieli, socoteli, diute*, în BCIR, vol. IV (1925), p. 127—159, s.a.

8. N. Iorga, *O gospodărie moldovenească la 1777. După socotelile cronicarului și transformările clasei stăpînitoare din Moldova*, în AARMSI, s. II, t. XXIX (1906—1907), București, 1907 ; N. Corivan și I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală în Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, V (1962), p. 257—279 ; Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfîrșitul sec. al XVIII-lea pînă la legea rurală din 1861*, în SAI, V (1963), p. 201—243 ; C. Turcu, loc. cit., p. 57—88 ; M. Grosu, *Valoarea documentară a condiciilor mijlocul sec. al XVII-lea*, în CAMI, 5 (1972), nr. 1, p. 123—132 ; I. Muraria, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782 și 1789*, în „Carpica”, VI (1973—1974), p. 107—113 ; Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția tirgului Ștefănești (sec. XV—XVII)*, în AIIAI, XV (1978), p. 283—296 ; D. Agache, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771—1823*, în AIIAI, XV (1978), p. 335—351 ; Gh. Sibechi, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în CAMI, 1 (1982), p. 145—149 ; C. Șerban, *Un document inedit privind recensămîntul bovinelor și cabulinelor din Moldova (secolul XVIII)*, în CAMI, 3 (1986), p. 153—156.

9 Editate de I. Bogdan în BCIR, tom. I, București, 1915, p. 217—279.

10 Arh. Șt. Iași, Colecția „Manuserise”, ms. 1796 ; Idem, Colecția „Documente”, P. 390/25—29 ; P. 391/26 ; Arh. Șt. Suceava, Colecția „Documente”, M-rea Pulna, II/42—52.

11 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 209—451.

12 Pînă în momentul de față din cele șase volume care se preconizează a fi întocmite au apărut doar trei volume. Celelalte trei, în curs de apariție la Centrul de multiplicare al Universității „Al. I. Cuza” din Iași, vor cuprinde, în continuare potrivit afirmației editorului, textul integral al condicii, structurat pe domenii distincte (*Condica lui Constantin Mavrocordat*, ed. C. Istrati, vol. I, Iași, 1985 p. 320—321).

13 BAR, ms. rom. 237, 959 file.

Vorbind de importanța cu totul deosebită a actelor statistice aparținând visteriei, remarcăm lipsa în cazul Moldovei a unor izvoare statistice detaliate de felul condicilor lui Constantin Brincoveanu<sup>14</sup>), în baza cărora s-au făcut aprecieri cuprinzătoare în legătură cu evoluția fiscalității în Țara Românească la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor<sup>15</sup>). Desigur, această carență în planul posibilităților de documentare s-a răsfrânt nefavorabil asupra consistenței și profunzimii cercetării intrucit baza de informații existentă, deși variată, conține verigi dispartate, foarte greu de orinduit și de sudat într-un sistem coerent.

În condițiile penuriei accentuate de documente oficiale, cronicile și relațiile de călătorie dobîndesc o importanță aparte. Fără să se caracterizeze prin consistența și veridicitatea izvoarelor documentare, sursele istorice narative constituie, de bună seamă, o bază indispensabilă de informa-re, în măsură să contribuie la lărgirea orizontului discuției.

În general, știrile furnizate de cronicarii moldoveni îmbrățișează o gamă bogată de aspecte din domeniul fiscalității<sup>16</sup>). Privite din punctul de vedere al conținutului, cronicile evidențiază idei și opinii interesante, rezultate, în multe cazuri, din cunoașterea nemijlocită a realității. Erudiția cărturarilor moldoveni în probleme fiscale se explică, în parte, prin faptul că ei sau rudele lor apropiate au îndeplinit funcții importante în aparatul fiscal. De altfel, indiferent de caracterul dregătoriilor deținute, boierii, în calitate de slujbași domnești, erau implicați direct în înfăptuirea complicatelor sarcini financiare ale Visteriei și Cămării. Din cronici aflăm, cu lux de amănunte, o serie de date despre strădaniile domnilor, marilor dregători și agenților fiscali de a obține cit mai mult venituri pe seama contribuabililor fie pe calea introducerii de dări noi și mărirea cuantumului celor deja existente, fie pe cea a restrîngerii privilegiilor fiscale și încadrarea temporară a beneficiarilor de scutiri în categoria birnicilor de rînd ș.a. O încercare de ierarhizare a problemelor abordate de cronicari ne arată că aspectele de ordin fiscal urmează îndeaproape celor politico-militare și religioase, care predomină de obicei<sup>17</sup>). Din relațiile contemporanilor rezultă cu claritate ponderea considerabilă a șeptelului în cadrul averii

14 *Condica de venituri și cheltuieli a visteriei*, București, 1873; Dinu C. Giurescu, *Anatefterul. Condica de porunci a visteriei lui Constantin Brincoveanu*, SMIM V (1962), p. 353—503.

15 H. Chirică, *Veniturile visteriei lui Constantin Brincoveanu după condica visteriei*, în SMIM, I (1956), p. 213—232.

16 Editarea prin grija lui M. Kogălniceanu a principalelor cronici moldovenești, în cele două ediții binecunoscute, a creat o primă bază în activitatea de cercetare a fiscalității medievale, pe fondul cunoașterii insuficiente a izvoarelor documentare oficiale, care au fost publicate într-un ritm mult mai lent. Așa se și explică de ce studierea fiscalității medievale s-a făcut vreme îndelungată prin utilizarea cu precădere a izvoarelor narative interne.

17 Toate cronicile moldovenești, fără excepție, întocmite în secolele XVII—XVIII și parțial cele caracteristice epocii slavone, înfățișează, cu mijloace specifice, aspecte ale politicii domnilor: în domeniul fiscal. Unii cronicari s-au străduit să justifice măsurile de mărire a numărului și cuantumului dărilor, alții însă le-au criticat cu asprime prin prisma intereselor categoriilor sociale din care făceau parte sau a atitudinii manifestate față de domni. Vezi pentru aceasta: M. Lazăr, *Considerații privind abuzurile săvîrșite de stăpîni de moșii din Moldova în secolul al XVIII-lea*, în SAI, vol. XXXIII—XXXIV (1976) p. 190—193; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova în secolele XVII—XVIII în viziunea cronicarilor*, în „Terra Nostra”, vol. IV, București, 1981, p. 203 — 214; Valeriu Cristea, *Introducere în opera lui Ion Neculce*, Ed. Minerva, București, 1974, p. 89—110.

deținute de locuitori în toate zonele geografice. În linii mari, puterea economică și respectiv, cea fiscală a fiecărei gospodării se stabilea în funcție de numărul de vite. Criteriile de impunere fiscală specificate în cuprinsul documentelor oficiale domnești sînt confirmate și de cronicari. Cu tot caracterul neunitar al opiniilor exprimate, cronicile conțin indicația, în principiu justă, potrivit căreia birnicii de rînd, pentru animalele domestice din proprietatea lor, erau obligați să plătească dări sub forma zecuielii<sup>18</sup>). În cuprinsul cronicilor întîlnim știri despre dările pe vite existente în secolele XVI—XVIII : gorștina de oi și de porci, sulgiul, ialovița, cornăritul, alimul, vâcăritul, folăritul, untul, seul, conacele, apoi numeroase „năpăști” și „dări împărătești”<sup>19</sup>). Referirile din cronică surprind uneori modalitățile de impunere și percepere pe categorii sociale, considerate în principiu și categorii fiscale. De regulă — sînt de părere majoritatea cărturarilor vremii — sporirea sarcinilor fiscale a ținut pasul cu intensificarea exploatării otomane, cu pretențiile mereu în creștere ale domnilor și slujbașilor din anturajul lor, precum și cu necesitățile de ordin militar. Destul de rar, dar faptul în sine este semnificativ, cronicarii corelează structura și cuantumul veniturilor domnești realizate pe cale fiscală cu particularitățile dezvoltării economice. Potrivit cronicarilor moldoveni, în aproape toate gospodăriile, veniturile obținute din creșterea vitelor dețineau o pondere însemnată. Corespunzător, pe linie fiscală, obligațiile impuse locuitorilor pentru veniturile realizate din creșterea vitelor aveau o importanță specială<sup>20</sup>).

Alături de cronică, relațiile de călătorie aparținînd străinilor se dovedesc o sursă utilă de informații pentru cunoașterea istoriei fiscale. Cunoscuți de obicei sub numele de călători străini — misionarii catolici, protestanți, ortodocși și musulmani, negustorii, militarii și diplomații din diferite țări europene și asiatice — aflați pe meleagurile românești cu interese personale sau publice ori fiind numai în trecere spre alte țări, ne-au lăsat un număr mare de relații de călătorie. Ele conțin știri prețioase despre istoria politică, militară, culturală, economico-socială, religioasă și nu în ultimul rînd despre istoria fiscală a românilor din toate provinciile istorice. Veniți din locuri caracterizate printr-o dezvoltare economico-socială deosebită de cea a țărilor române și călăuziți de concepții

18 Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, passim ; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1973, p. 262 ; N. Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*, Ed. Junimea, Iași, 1976, p. 249.

19 Grigore Ureche, op. cit. ; Dimitrie Cantemir, op. cit. ; Nicolae Costin op. cit. ; Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. Iorgu Iordan, București, 1975 ; *Cronica anonimă a Moldovei 1661 — 1729* (Pseudo — Amiras), ed. Dan Simionescu, București, 1975 ; N. Muste, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia lui Istrati Dabița pînă la a treia domnie a lui Mihai Racoviță (1662—1729)*, în M. Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovii și Vahaliiei*, ed. a II-a, tom. III, București, 1874 ; *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695 — 1751*, ed. Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran, Ed. Acad., București, 1965 ; Ioan Conta, *Letopisețul Țării Moldovei de la a doua și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat (1711—1769)*, în M. Kogălniceanu, op. cit., tom. III, p. 183—193 ; Enachi Kogălniceanu, *Letopisețul Țării Moldovei de la domnia întîia și pînă la a patra domnie a lui Constantin Mavrocordat*, în M. Kogălniceanu, op. cit., tom. III.

20 M. Lazăr, *Creșterea animalelor în Moldova în secolele XVII—XVIII în viziunea cronicarilor*, în loc. cit., p. 212.

proprii în privința obligațiilor supușilor față de suveran, călătorii străini au intrat în contact în spațiul carpato-dunăreano-pontic cu realități noi, neîntâlnite în țările de baștină. Relatările de călătorie redau într-o viziune inedită specificul organizării vieții de stat și, în acest cadru, funcția fiscală a statului. Cea mai mare parte a descrierilor aparțin unor persoane instruite, legate într-un fel sau altul de viața economico-financiară. Prezentând în chip admirativ impresiunile bogăției de animale domestice din Moldova, călătorii străini din secolele XV—XVIII, întocmai ca și cronicarii români, au apreciat în mod just că sursele principale de venituri ale domniei, prelevate de la supuși pe cale fiscală, proveneau din sectorul economiei animaliere. Sunt înfățișate cifre sugestive, apropiate valoric de cele conținute de izvoarele documentare, privind încasările efectuate de domni în secolul al XVIII-lea din impozite și taxe<sup>21</sup>). Niccolò Barsi era de părere că toți locuitorii Moldovei datorau domniei zeciuiala din animale<sup>22</sup>). Franz Joseph Sulzer ne relatează însă despre caracterul întîmplător al impunerii boierilor la dări, subliniind regimul fiscal special al acestora în raport cu birnicii de rînd<sup>23</sup>).

În măsura în care afirmațiile cronicarilor și călătorilor străini sînt confirmate de izvoarele documentare, ele pot contribui la aprofundarea problemei în discuție, proiectînd în același timp o imagine mai colorată și mai dinamică asupra fenomenului fiscal, înfățișat atît de sec și stereotip de actele oficiale.

Din succinta prezentare a principalelor categorii de izvoare privind fiscalitatea în Moldova medievală cu referire specială la obligațiile fiscale în domeniul creșterii vitelor rezultă existența unei game relativ variate de surse de informare. Din punct de vedere calitativ, ele sînt însă de factură modestă. Izvoarele documentare de primă importanță dețin o pondere destul de mică. Penuria supărătoare de izvoare statistice la care se adaugă caracterul imprecis și confuz al terminologiei au împietat asupra activității de cercetare. În atare condiții, istoricii s-au văzut nevoiți să abordeze fragmentar diversele aspecte ale politicii fiscale domnești, aceasta, desigur, în detrimentul conturării unei viziuni cuprinzătoare și coerente.

Date fiind carențele de ordin cantitativ, dar mai cu seamă calitativ ale surselor istorice, investigațiile științifice în domeniul fiscalității medievale s-au raportat permanent la progresele înregistrate pe linia depistării și publicării izvoarelor. Vasta și migăloasă activitate de inventariere și editare a documentelor oficiale, a cronicilor și relațiilor de călătorie, inițiată la jumătatea secolului al XIX-lea, a evoluat mereu ascendent pe parcursul epocii moderne, permițînd astfel, prin eforturile concertate ale specialiștilor, introducerea în circuitul științific a unor noi izvoare istorice cu tematică fiscală.

La începuturile sale, istoriografia națională a manifestat puțin entuziasm față de problematica organizării fiscale a țărilor române. Subiect arid și neîncitant, fiscalitatea medievală nu s-a situat în centrul preocupărilor istoricilor noștri, fiind de cele mai multe ori integrată problematicii de ansamblu privind organizarea internă în Evul Mediu. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea și primele două decenii ale secolului al

21) Idem, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în secolele XVI—XVIII*, în „Hierasus” — Anuarul Muzeului Județean Botoșani, I (1978), p. 366.

22) *Călători străini despre țările române*, vol. I, București, 1973, p. 80.

23) N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, București, 1928, p. 233.

XX-lea cercetătorii au utilizat un număr restrins de izvoare. S-a făcut apel îndeosebi la izvoarele narative, mai bine cunoscute, și destul de rar la actele oficiale emise de Cămară, Visterie și Cămară. De aceea, cu câteva excepții, studiile întreprinse în acest răstimp oferă o imagine incompletă, schematică asupra fenomenului fiscal. Constatarea de mai sus vizează atât cunoașterea sistemului fiscal în ansamblu, cât și a unor elemente componente, în speță categoriile de obligații fiscale.

Primele preocupări mai consistente de studiere a obligațiilor fiscale din Moldova medievală, după încercările sporadice ale lui Melchisedec<sup>24</sup>) și P. S. Aurelian<sup>25</sup>), se datoresc lui A. D. Xenopol. Cu prilejul cercetării sâmbilor Moldovei din anii 1777—1804<sup>26</sup>), apoi în remarcabila lucrare de sinteză *Istoria românilor din Dacia Traiană*, savantul ieșean a analizat succint și sursele de venituri ale domniei. Gorștina de oi și de porci, vacăritul și taxele vamale — arăta A. D. Xenopol — erau rezervate, de regulă, cămării domnești, fiind percepute deopotrivă de la țărani, boieri și mănăstiri<sup>27</sup>). Numărul relativ restrins de izvoare utilizate, faptul că în cadrul acestora accentul a fost pus pe sursele narative, nu i-au îngăduit lui A. D. Xenopol să realizeze o argumentare temeinică a opiniilor sale, în linii mari corecte, în legătură cu mecanismul organizării și funcționării politicii fiscale.

Pentru perioada de la sfârșitul secolului trecut se cuvin menționate, nu atât pentru exprimarea unor viziuni noi, cât mai ales pentru plusul de informație adus în discuție, studiile elaborate de I. Brezoianu<sup>28</sup>), C. Calmuschi<sup>29</sup>) și L. Colescu<sup>30</sup>). Contribuțiile celor trei cercetători, fără să exceleze prin virtuți științifice deosebite, prezintă însă interes în ce privește preocuparea de explicare detaliată a terminologiei.

O etapă nouă în abordarea fiscalității medievale au inaugurat-o N. Iorga și Gh. Ghibănescu cărora li se datorează publicarea, cu adnotări, a unor izvoare statistice cu caracter financiar-fiscal de o excepțională importanță documentară și istorică<sup>31</sup>). Editarea parțială a *Condițiilor*

<sup>24</sup> Melchisedec, *Chronica Romanului și a Episcopiei de Roman după documente naționali române și străine*, edite și inedite, partea I, București, 1871, p. 38 și 121—123; Idem, *Cronica Hușilor și a episcopiei cu asemenea numire. După documentele episcopiei și alte monumente ale țării*, București, 1869, p. 54—60.

<sup>25</sup> P. S. Aurelian, *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*, București, 1882 (capitolul IX).

<sup>26</sup> A. D. Xenopol, *Finanțele în epoca fanarioților. Sămile Moldovei din anii 1777—1801*, în loc. cit., p. 45—73. Practic este vorba de cel dintâi studiu competent asupra fiscalității moldovenești, pe baza izvoarelor statistice oficiale. Pentru perioada finală a secolului al XVIII-lea sînt analizate sămile vitseriei domnești din anii 1777, 1783, 1786, 1795—1798, luîndu-se în calcul următoarele categorii de venituri: ale țării, ale domnului, ale doamnei, casa răsurilor și scutelnicii (p. 52 și urm.).

<sup>27</sup> Ibidem, p. 51; Idem, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, ed. a IV-a, București, vol. II, 1996, p. 212—216, vol. III, 1988, p. 474—478.

<sup>28</sup> I. Brezoianu, *Vechile instituții ale României (1327—1866)*, București, 1882, p. 32, 56—58, 112—113 și 155—157. Autorul consideră că dările pe cereale și animale se percepeau sub forma zeciuiei (p. 32).

<sup>29</sup> C. Calmuschi, *Principalele dări ale Moldovei și Țării Românești mai ales în sec. al XVIII-lea*, Vaslui, 1891.

<sup>30</sup> L. Colescu, *Sistemul de impozite în România în epoca Fanarioților*, în „*Economia Națională*”, anul XXII, nr. 7, 10 și 12/1898; anul XXIII, 1/1899. În general bine informat, L. Colescu, face o serie de greșeli regretabile. El confundă spre exemplu, gorștina cu taxa de vînzare a porcilor (Ibidem, în loc. cit., anul XXII, nr. 12/1898, p. 967).

<sup>31</sup> Vezi supra nota 2.

lui Constantin Macrocordat ), a mai multor sămi ale Visteriei Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea<sup>32</sup>) — pentru a nu aminti decît o parte din izvoarele istorice de referință puse la dispoziția specialiștilor de cei doi istorici — au creat posibilități noi de studiere a aspectelor de fond privind fiscalitatea în secolul al XVIII-lea. În comentariile substanțiale ce însoțesc unele din volumele sale de documente<sup>34</sup>), în lucrări de sinteză<sup>35</sup>) și în studii cu tematică economico-financiară<sup>36</sup>) N. Iorga a demonstrat, cu suficiente dovezi, creșterea continuă a rolului fiscalității în viața de stat a Moldovei și Țării Românești în perioada de după instaurarea dominației otomane. Marele istoric a remarcat, cu justețe, condiționarea intensului comerț cu vite și produse animale al Moldovei din secolele XVI—XVIII de necesitatea obținerii de către contribuabili a sumelor bănești necesare achitării numeroaselor și împovărătoarelor impozite<sup>37</sup>). La rîndu-i Gh. Ghibănescu a însoțit textele izvoarelor statistice pe care le-a publicat cu note explicative referitoare la anumite dări și taxe. Dacă o parte din considerațiile sale au fost receptate întocmai în plan istoriografic, putînd fi utilizate și astăzi cu folos, nu este mai puțin adevărat că o serie de alte opinii s-au dovedit eronate, avînd la bază înțelegerea defectuoasă a terminologiei sau interpretarea forțată a datelor. Un exemplu de interpretare eronată a informațiilor statistice ni-l oferă aprecierile în legătură cu gorștina de oi. Gh. Ghibănescu asociază în mod arbitrar prețul oficial al oilor practicat în anul 1591 — greșit apreciat de el drept impozit propriu-zis — cu gorștina plătită în bani, pe cap de oaie, la 1763, și se consideră astfel îndreptățit să afirme că a descoperit două momente importante ale evoluției cuantumului dării<sup>38</sup>). De asemenea, Gh. Ghibănescu confundă zeciuiala din boi instituită de Aron Vodă Tiranul la sfîrșitul secolului al XVI-lea, cu vîcărîtul, dare în bani, introdusă abia peste un secol<sup>39</sup>).

32 N. Iorga, *Studii și documente*, vol. VI, p. 209 -451.

33 N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. II, p. 79—133 ; Idem, *Sămile Visteriei Moldovei din timpul lui Alex. I. Mavrocordat (1786) și Alex. I. Callimach (1795, 1796—1797)*, în „Economia Națională”, XXV/1901 ; Idem, *Studii și documente*, vol. VI, p. 183—196 (*Sămile Visteriei Moldovei din anii 1781—1786*) ; Gh. Ghibănescu, *Sama Visteriei Moldovei din 1763 (iunie-decembrie)*, în loc. cit., p. 70—121 ; Idem, *Sămile Visteriei Moldovei pe iunie, iulie și august 1761*, în loc. cit.

34 N. Iorga, *Documente și cercetări asupra istoriei financiare și economice a Principatelor Române*, în loc. cit. ; Idem, *Studii și documente*, vol. V, VI, VII, XIX, XXI și XXII ; Idem, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I—II ; Hurmuzaki (colecția), *Documente*, vol. X, ed. N. Iorga, p. 1—CXXXII ; N. Iorga, *Anciens documents de droit roumain. Avec une préface contenant l'histoire du droit coutumier roumain*, volume I, Paris-București, 1930, p. 35—46.

35 N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, București, 1906, p. 208—209 ; Idem, *Istoria românilor*, vol. VII, București, 1938, p. 62—70, 129—132, 133—138, 145—147 ; Idem, *Istoria românilor prin călători*, vol. I—IV, București, 1928 - 1929 ; Idem, *Developpement de la question rurale en Roumanie*, Iași, 1917 ; Idem, *Evolution de la question rurale en Roumanie jusqu'à la réforme agraire*, București, 1929.

36 N. Iorga, *Opere economice*, Ed. Șt. și Encicl., București, 1982 ; Idem, *Constatări istorice cu privire la viața agrară a românilor*, București, 1908.

37 N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, vol. III, p. 77 ; Hurmuzaki (colecția), *Documente*, vol. X, p. 1—CXXXII.

38 Gh. Ghibănescu, *Sama Visteriei Moldovei din 1763*, în loc. cit., p. 89

39 Idem, *Documente*, în IN, I (1921), fasc. I, p. 150.



O serie de considerații interesante în legătură cu prerogativele domnilor în domeniul fiscal, particularitățile exploataării prin rentă centralizată de stat și cea a stăpînilor de moșii, statutul fiscal al țărănimii, orașenimii, breslelor, boierilor și mănăstirilor înțilnim la : R. Rosetti <sup>40</sup>), G. Panu <sup>41</sup>), G. N. Leon <sup>42</sup>), Gh. Zane <sup>43</sup>), Al. V. Boldur <sup>44</sup>) ș.a. În toate cazurile însă discuția are un caracter general, neexistînd din partea autorilor respectivi preocuparea de a aprofunda problemele abordate.

Cunoașterea obligațiilor fiscale s-a realizat în subsidiar și ca urmare a studiilor întreprinse asupra unor sectoare ale vieții economice, precum : păstoritul și comerțul. Aducînd în discuție problematica păstoritului transhumant, pe baza analizei comparative a informațiilor din cronică, relații de călătorie și documentare de arhivă, Șt. Meteș <sup>45</sup>) și A. Veress <sup>46</sup>) au cercetat tangențial și cîteva dări și taxe plătite de crescătorii de vite ardeleni pentru turmele aduse la vîrat și iernat peste Carpați, în Moldova și Țara Românească. S-au subliniat în context importanța veniturilor realizate de domni pe această cale și interesul permanent manifestat de ei pentru creșterea continuă a numărului de turme transhumante. Tot așa, procedîndu-se la investigarea comerțului intern și extern al Moldovei, s-a acordat, în mod firesc, atenție și taxelor vamale impune pe comerțu-lizarea animalelor și produselor animaliere <sup>47</sup>). Dacă a fost sesizat corect rolul vămilor în ansamblul surselor de venituri domnești, în schimb nu

40. R. Rosetti, *Pămîntul, sătenii și stăpînii în Moldova*, București, 1907, 281—289. Fiînd preocupat să reliefeze conținutul și caracterul relațiilor agrare, R. Rosetti a abordat și unele aspecte de istorie fiscală. Tăcînd o paralelă între exploatarea exereitată de stăpînii de moșii și cea cu caracter fiscal, el ajunge la concluzia justă că în întreaga epocă medievală a prevalat rentă centralizată de stat, resimțită mai ales de categoriile sociale neprivilegiate. (Ibidem, p. 283).

Dintre obligațiile fiscale în domeniul ce ne interesează sînt menționate : gorștina, sulgiul, văcăriul, cail de olac și podvoadele, insistînd asupra inovațiilor introduse de domni în secolele XVII—XVIII. (Ibidem, p. 281—289). R. Rosetti afirmă inexact că sulgiul datează de la jumătatea secolului al XVII-lea (Ibidem, p. 283).

41. Gh. Panu, *Cercetări asupra stărei țărănilor în veacurile trecute*, vol. I, partea I, București, 1910, p. 300 și urm.

42. G. N. Leon, *Istoria economiei publice la români*, București, 1924, p. 98 și urm.

43. Gh. Zane, *Finanțe și statisticele*, Iași, 1927, p. 33—45 ; Idem, *Economia Principatelor Române în perioada 1775—1831*, în Gh. Zane, *Studii*, Ed. Eminescu, București, 1980, p. 33—82.

44. Al. V. Boldur, *Contribuții la studiul istoriei românilor*, vol. I, Epocile vechi, Chișinău, 1937, p. 229.

45. Șt. Meteș, *Păstori ardeleni în Principatele Române*, Arad, 1925.

46. Andrei Veress, *Păstoritul ardelenilor în Moldova și Țara Românească (pînă la 1821)*, extras din AARMSI, s. III, t. VII, 1927, mem. 6.

47. I. C. Băicoianu, *Geschichte der rumänischen Zoollpolitik seit dem 11. Jahrhundert bis 1871*, Stuttgart, 1896 ; Hurmuzaki (colecția), *Documente*, X, ed. N. Iorga, p. I—CXIII ; N. Iorga, *Relațiile comerciale ale țărilor noastre cu Lemberg*, București, 1900 ; D. Z. Furnică, *Din istoria comerțului la români*, București, 1908 ; N. Iorga, *Istoria comerțului românesc*, vol. I—II, București, 1925 ; I. Nistor, *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV, XV, und XVI Jahrhundert*, Gotha, 1911 ; Idem, *Handel und Wandel in der Moldau bis zum Ende des 16. Jahrhunderts*, Czernowitz, 1912 ; Gh. Ghibănescu, *Catastroful vămilor Moldovei (1765)*, în *IN*, an I (1922), fasc. 2. N. A. Bogdan, *Din trecutul comerțului moldovenesc*, Iași, 1925. Th. Iordăchescu, *Evoluția politice și legislației vamale a României de la 1108 la 1886*, vol. I, București, 1934 ; Gheran Netu, *Bilciurile în comerțul nostru*, București, 1939 ; Gh. Zane, *Economia Principatelor Române în perioada 1775—1831*, în op. cit., p. 33—82 ; N. Iorga, *Opere economice : (Negotul și meșteșugurile în trecutul românesc*, p. 19—150 ; *Istoria comerțului cu Orientul*, p. 303—426 ; *Istoria comerțului românesc*, p. 427—780).

s-a dat interpretarea cuvenită motivației instituirii acestor taxe și nu s-a precizat vechimea lor în comparație cu dările directe.

Intensificarea acțiunii de publicare a izvoarelor istorice avea să determine începând cu deceniul al treilea al secolului nostru lărgirea treptată a cadrului și posibilităților de studiere a fiscalității. În plan istoriografic distingem două direcții principale: 1) investigarea categoriilor de impozite mai puțin cunoscute; 2) schițarea, pe această bază, a caracteristicilor esențiale ale fenomenului fiscal medieval. Prima direcție de cercelare a fost îmbrățișată de N. Lăbușcă<sup>48</sup>), I. Vlădescu<sup>49</sup>), V. Pinteau<sup>50</sup>), I. Minea<sup>51</sup>), C. A. Stoide<sup>52</sup>), iar cea de-a doua a avut drept principalii reprezentanți pe I. C. Filitti<sup>53</sup>) și C. C. Giurescu<sup>54</sup>). Studiile întreprinse de I. C. Filitti și C. C. Giurescu prezintă o importanță aparte, ele reprezentând contribuții de referință ale istoriografiei moderne. I. C. Filitti a sesizat corect evoluția formelor de impunere și percepere ale dărilor pe vite și produse animaliere și, legat de aceasta, ponderea deținută a șeptelului animal la stabilirea „puterii fiscale” a contribuabililor. „Cisluiitorul — ne spune I. C. Filitti — deosebea pe oamenii cu bucate de cei „siromani (muncitori cu palmele)”<sup>55</sup>). I se pot imputa însă o serie de confuzii, ca de exemplu cele între vâcări și cornărit<sup>56</sup>), sau între gorștina de porci și taxa de export a acestora<sup>57</sup>). În ce privește C. C. Giurescu, se poate afirma că lucrarea sa *Istoria românilor* reprezintă cea dintâi sinteză istorică românească în care fiscalității medievale i s-a rezervat un spațiu tipografic ceva mai întins, oarecum în concordanță cu importanța problemei. Sunt înfățișate sintetic trăsăturile esențiale ale sistemului fiscal românesc și principalele dări, slujbe, vămi și amenzi, inclusiv în domeniul zootehnic. C. C. Giurescu a acordat atenție, într-o serie de studii speciale atribuțiilor fiscale ale marilor degători domnești<sup>58</sup>), obligațiilor în mun-

48 N. Lăbușcă, *Despre cuniță*, Iași, 1925. Se insistă în mod deosebit asupra aspectului juridic al termenului, lăsându-se pe un plan secundar accepțiunea cuniței de obligație fiscală.

49 I. Vlădescu, *Despre dări sau impozite I. Birul*, București, 1925.

50 V. Pinteau, *Impozite, taxe și amenzi moldovenești până la 1501*, în CI, an. X—XII (1932—1936), nr. 2, p. 216—225 și an. XIII—XVI (1940), p. 134—161. Încercând o clasificare a principalelor obligații fiscale moldovenești, V. Pinteau nu face demarcația necesară între dări și prestații (*Ibidem*, în CI, an. X—XII (1932—1936), nr. 2, p. 216; an. XIII—XVI (1940), p. 119—150).

51 I. Minea, *Reforma lui Constantin Mavrocordat*, în CI, II—III (1926—1927), Iași, 1927, p. 97—248; *Idem*, *Banii calului*, în CI, II—III (1926—1927), p. 258—259.

52 C. A. Stoide, *Despre sulgiu și înloviță*, în volumul colectiv: *În amintirea lui C. Giurescu*, București, 1944, p. 493—502. Sulgiul a fost inițial — afirmă C. A. Stoide — o dare impusă pe țărâșime, iar mai târziu, pentru acoperirea necesităților mereu sporite de carne ale curții domnești și armatei s-a adăugat și ialo- vitor, percepută de la curteni (*Ibidem*, în loc. cit., p. 498).

53 I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul organic*, extras din AES, nr. 1—3 (1935), București, 1935; *Idem*, *Despre reforma fiscală a lui Constantin vodă Mavrocordat*, extras din AES, nr. 5—6/1928, București, 1928.

54 C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, partea a II-a București, 1937, p. 564—573; vol. III, partea I-a, București, 1944, p. 146—147 și 214—269; vol. III, partea a II-a, București, 1946, p. 460 și 633—708.

55 I. C. Filitti, *Considerații generale despre vechea organizare fiscală a Principatelor Române până la Regulamentul organic*, p. 18.

56 *Ibidem*.

57 *Ibidem*, p. 16.

58 C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV—XV*, București, 1925; *Idem*, *Contribuțiuni la studiul marilor dregători în secolele XIV—XV*, Valeni de Munte, 1926.

ea cu vitele<sup>59</sup>), organizării fiscale a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn<sup>60</sup>). Nu împărtășim opiniile formulate de ilustrul istoric referitoare la vechimea și cuantumul gorștinei și desetinei (1/20 sau 1/30 din efectivul de animale) și nici corelația stabilită între realitățile din Moldova și Țara Românească, pe de o parte, și cele din Serbia, pe de altă parte, pe care o socotim insuficient argumentată<sup>61</sup>).

În perioada de-după cel de-al doilea război mondial se înregistrează, o îmbunătățire treptată a condițiilor de documentare prin reeditarea într-o concepție unitară, modernă a fondului național de izvoare. Paralel cu amplificarea și diversificarea cercetărilor, istoria fiscală este tot mai mult gândită și analizată în strînsă corelație cu realizările de ansamblu ale medievisticii. Cu toate acestea, progrese notabile nu erau de așteptat imediat, intrucît studiile de istorie fiscală, prin specificul lor, sintetizează date și aprecieri din aproape toate domeniile medievisticii. Astfel, adîncirea cunoașterii fiscalității era condiționată de soluționarea optimă a complexelor probleme privind organizarea internă sub toate aspectele a societății românești, evoluția producției de bunuri materiale și a surselor de venituri aparținînd diferitelor tipuri de gospodării, obligațiile economice externe ale țărilor române ș.a. Or, după cum se știe, aceste probleme de fond ale istoriei noastre erau departe de a fi soluționate. În plus, s-a resimțit puternica închistare ideologică instituită cu ostentație de regimul comunist. În mod obiectiv, instituțiile de cercetare, specialiștii au trebuit să țină cont de problemele fundamentale ce stăteau în fața frontului istoric și sa le includă cu prioritate în planurile de activitate științifică. Așa se explică, în parte, de ce într-o primă etapă, o serie de preocupări vizînd fiscalitatea au fost integrate unor tematici mai largi. Discutarea ansamblului problematic circumscris feudalismului românesc în spirit unitar și comparativ era de natură să conducă la aprofundarea cunoașterii funcțiilor statului feudal, inclusiv a celei fiscale. Cercetările au mers însă lent și cu rezultate relativ modeste. Dacă în prezent fiscalitatea medievală continuă să fie încă socotită în rîndul sectoarelor deficitare ale cercetării istorice, faptul se datorește în afara cauzelor pomenite de noi mai sus — caracterul fragmentar și lacunar al surselor de informare, dificultatea și ariditatea temei, o anumită atitudine preconcepută față de funcțiile statului feudal — și studiului cercetării în diferitele compartimente ale medievisticii. În același timp, se impune precizarea că nu toți istoricii care s-au ocupat de fiscalitate și-au propus și au reușit să recepteze cu operativitate noutățile din domeniile de cercetare adiacente și să le includă eficient propriilor investigații. Deși activitatea istoriografică postbelică comportă o discuție mai largă care, desigur, ar avea darul să contribuie la înțelegerea detaliată a exigențelor domeniului fiscal, din motive lesne de înțeles nu vom stărui decît asupra aspectelor esențiale.

O primă constatare se referă la interesul manifestat de istorici pentru economia animalieră a Moldovei medievale și modul în care concluziile vizînd această temă au fost integrate studiilor de istorie fiscală.

59 Idem, Două vechi obligații fiscale românești: cărăturile pe cai și podvoadele cu boii, în RIR, XVI (1946), fasc. III, p. 229—232

60 Idem, Organizarea financiară a Țării Românești în epoca lui Mircea cel Bătrîn, București, 1927

61 Idem, Istoria românilor, vol. II, partea a II-a, p. 567—569

Ramură de bază a economiei, cu pondere însemnată în ansamblul surselor de venituri ale gospodăriilor țărănești și domeniiale, creșterea vitelor nu a făcut încă obiectul unei analize aprofundate<sup>67</sup>). A predominat un timp maniera de cercetare etnografică<sup>68</sup>), cea istorică impunându-se mai greu. Pentru elucidarea unor aspecte particulare ale problemei, în afară de istorici și etnografi au manifestat interes și o serie de specialiști din domeniile sociologiei<sup>69</sup>), economiei zootehnice<sup>65</sup>), geografiei<sup>66</sup>), folcloristicii<sup>69</sup>), lingvisticii<sup>69</sup>), dar de obicei cu rezultate parțiale<sup>69</sup>). Investiga-

- 62 Vezi pentru aceasta, pe larg : M. Lazăr, *Din istoriografia românească privind creșterea animalelor în Moldova în epoca medievală*, în *CANI*, 2/1979, p. 111—148 ; Idem, *Unele aspecte istoriografice privind economia zootehnică a Moldovei în epoca medievală*, în „Buletin științific”, *Lucrările laboratorului de cercetări istorice*, Suceava, 1983, p. 43—69 ; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova medievală în viziunea geografilor, etnografilor, sociologilor și filologilor*, în „Suceava”. *Anuarul Muzeului Județean*, XIII—XIV (1986—1987), p. 161—170.
- 63 N. Danăre, *Problema cercetării etnografice a păstoritului*, în *SCIC*, 1956, nr. 1—4, p. 173—176 ; Idem, *Păstoritul de pendulare dublă pe teritoriul României*, în *AMET*, 1965—1967, Cluj, 1969, p. 115—138 ; I. Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Ed. Șt., București, 1973, p. 256—290 ; Valer Butură, *Etnografia poporului roman*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1978, p. 201—241 ; Idem, *Aspecte etnografice ale păstoritului în Moldova de Sud*, în *REF*, X (1965), nr. 1, p. 81—86 ; Idem, *Noțiunea de „mocan” în păstoritul românesc*, în *REF*, IX (1964), p. 143—158 ; Gheorghe Iordache, *Ocupații tradiționale pe teritoriul României. Studiu etnologic*, Ed. Serisul românesc, Craiova, vol. I, 1985, p. 9—90 ; vol. II 1986, p. 7—179.
- 64 H. H. Stahl, *Contribuții la studiul saielor devălmașe românești*, Ed. Acad., vol. I—III, București, 1958—1965 ; Idem, *Paysages et peuplement rural en Roumanie*, în *NEH*, III (1965) ; Idem, *Civilizația vechilor saie românești*, București, 1963 ; Idem, *Studii de sociologie istorică*, București, 1973 ; T. Herseni, *Teoria generală a vieții sociale*, Ed. Șt. și Encicl., București, 1982.
- 65 Gh. Georgescu, *Creșterea bovinelor în România înainte de 1911*, în *Zootehnia României, Bovine*, Ed. Acad., București, 1973 ; V. Gligor, A. Radu, M. Stănculescu, *Zootehnia Românească. Porcine*, Ed. Acad., București, 1974 ; în general, studiile de acest gen conțin foarte puține date cu caracter istoric.
- 66 M. Apăvăloane, *Unele aspecte economic-geografice privind sectorul zootehnic din bazinul mijlociu și superior al Moldovei*, în *AȘUI*, s. II, C, XVI (1979), p. 151—151 ; Idem, *Economia pastorală în bazinele Trotușului*, în *AȘUI*, s. II, b, XV (1968), p. 179—183 ; M. Apăvăloane și V. Giosu, *Contribuții geografico-economice asupra păstoritului în partea de sud a Carpaților Moldovei*, în *AȘUI*, s. II, b, XIII (1967), p. 119—192 ; D. Chiriac, *Considerații geografico-economice asupra păstoritului în Țara Dornelor*, în *AȘUI*, s. II, b, XII (1966), p. 203—206 ; Valer Bujor, *Reflec-tarea activității economice în terminologia pastorală locală*, în „Comunicări de geografie”, VI (1968) ; V. Băcărnaru, *Date geografice asupra evoluției modului de folosire a terenurilor agricole din Vrancea (perioada dintre sec. al XV-lea și al XIX-lea)*, în „Comunicări de geografie”, București, IX (1969), p. 95—96 ; 96 100, 101.
- 67 Octavian Buhociu, *Folclorul de iarnă, ziorile și poezia păstorească*, București, Ed. Minerva, 1979 ; V. Adăscăliței, I. N. Ciubotaru, *Folclor din ținutul Rădăușilor*, Suceava, 1969 ; Stelian Cîrstean, *Folclor din Moldova de Sus, în Folclor din Moldova*, vol. II, București, 1969 ; Adrian Fochi Miorița, *Tipologie, Circulație, Generă, Texte*, Ed. Acad., București, 1964.
- 68 Ion Popescu-Sireteanu, *Contribuții la cunoașterea terminologiei păstorești în limba română*, Iași, 1980, p. 1—15, 179—182 ; *Istoria limbii române*, Ed. Acad., București, vol. II—III, 1962, Ed. Șt., vol. IV—VI, 1966 ; G. Giuglea, *Elemente pentru a cunoaște istoria formării limbii și poporului român. Problema alimentației vitelor și a omului la daco-romani*, în „Cercetări de lingvistică”, III (1958), p. 53—62 ; Idem *Cuvintele românești și romanice*, Ed. Șt. și Encicl., București, 1983, p. 119—143.
- 69 Nu există până în prezent studii cu caracter interdisciplinar dedicate acestei ra-

țiile întreprinse de istorici au urmărit câteva laturi de fond, precum : apariția, evoluția și caracterul rezervei feudale<sup>70</sup>), gospodăria mănăstirească, boierească și țărănească<sup>71</sup>), economia animalieră în general<sup>72</sup>) sau la m-

muri economice. Majoritatea cercetărilor s-au axat în special pe păstorit. Vezi și : M. Lazăr, *Creșterea animalelor în Moldova medievală în viziunea geografilor, etnografulor, sociologilor și filologilor*, în „Suceava”. Anuarul Muzeului Județean, XIII—XIV (1986—1987), p. 161—170 ; Idem, *Păstoritul în economia Moldovei medievale. Citeva repere bibliografice*, în „Studii și comunicări științifice” (științe umaniste), Bacău 1987, p. 89—94

70 C. Cihodaru *Forme de proprietate feudală în Moldova*, în SCSF, s. III (științe sociale), VI (1955), fasc. 3—4, p. 1—30 ; Idem, *Branștile și problema anarității rezervei senioriale în Moldova*, în ASUI, istorie, III (1957) fasc. 1—2, p. 30—51 ; Idem, *Satele din regiunea Hangu-Bicaz în secolele XIV—XVIII*, în ASUI, istorie, XII (1966), p. 1—36 ; Idem, *Satele din regiunea Hangu-Piez la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX-lea*, în ASUI, istorie, XIII (1967), p. 1—47 ; P. P. Panaitescu, *Producția și viața economică*, în V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVIII), Ed. Științifică, București, 1957, p. 15—76 ; Valeria Costăchel, *Unele considerații privind rezerva seniorială în Țara Românească și Moldova în sec. XV*, în AUI, istorie, X (1961), nr. 20, p. 25—36 ; Gh. Platon, *Cu privire la evoluția rezervei feudale în Moldova de la sfârșitul sec. al XVIII-lea până la legea rurală din 1861*, în SAI, V (1963), p. 201—243 ; Idem, *Domeniul feudal în Moldova în preajma renașterii de la 1819*, Ed. Junimea, Iași, 1975

71 N. Corivan, I. Grămadă, *Despre gospodăria feudală din Moldova în prima jumătate a sec. al XVIII-lea*, în SMIM, V (1962), p. 257—279 ; Gh. Platon, în SAI, V (1963) p. 201—243 ; C. Istrati, *Despre diferențierea țărănimii clăcase în regiunea de munte a Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și începutul sec. al XIX*, în SCSF, istorie, XII (1961), fasc. 1, p. 117—132 ; Idem, *Despre gospodăria moșierească din zona de munte a Moldovei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în AUAJ, VII (1971), p. 245—250 ; Idem, *Aspecte ale agriculturii într-o gospodărie boierească din Moldova la mijlocul secolului al XVIII-lea*, în CAMI, 5 (1972), nr. 1, p. 123—132 ; Idem, *Dimitrie Cantemir, despre agricultura Moldovei*, în CAMI, 6 (1973), nr. 3, p. 143—148 ; I. Murariu, *Veniturile și cheltuielile unei familii boierești din Moldova între anii 1782 și 1789*, în „Carpica”, VI (1973—1974), p. 107—113 ; D. Azahe, *Veniturile și cheltuielile mănăstirii Sf. Spiridon din Iași între anii 1771—1823*, în AUAJ, XV (1978), p. 335—351 ; V. Mibordea, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, E. Acad. R.S.R., București, 1968 ; Idem, *Maîtres du sol et paysans dans les Principautés Roumaines au XVIII<sup>e</sup> siècle*, Bucarest, 1971 ; Sergiu Columbeanu, *Probleme ale economiei agrare în secolul al XVIII-lea și primele decenii ale secolului al XIX-lea în țările române*, în „Studii și materiale economice”, vol. I-II, București, 1968, p. 175 — 180 ;

72 M. M. Alexandrescu-Dersca Bulharu, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descriși de călători străini* (sec. XV—XVIII), în S.Rd.I, 21 (1968), nr. 5, p. 851—857 ; C. Istrati, *Dimitrie Cantemir despre agricultura Moldovei*, în CAMI, VI (1973), nr. 1, p. 143—148 ; P. P. Panaitescu, *Producția și viața economică*, în vol. *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV—XVIII), p. 15—28 ; C. C. Giurescu, *Caracterul vechii economii românești*, în C. C. Giurescu, *Probleme controversate în istoriografia română*, Ed. Albatros, București, 1977, p. 23—31 ; Gh. Sibechi, *Știri despre creșterea bovinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în CAMI, nr. 1 (1982), p. 145—139 ; Idem, *Citeva aspecte din creșterea cabalinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în CAMI, nr. 4 (1983), p. 151—155 ; Idem, *Note despre creșterea ovinelor în Moldova în secolul al XVIII-lea*, în CAMI, nr. 2 (1984), p. 149—152 ; M. Lazăr, *Călători străini despre creșterea animalelor în Moldova în secolele XV—XVIII*, în „Hieraxus” — Anuarul Muzeului Județean Botoșani, 1978, p. 361—372 ; Idem, *Creșterea animalelor în Moldova în secolele XVII—XVIII în viziunea cronicarilor*, în „Terra Nostra”, IV, 1981, p. 203—214.

velul unor zone geografice<sup>73</sup>), a unor orașe<sup>74</sup>) și ocoale domnești<sup>75</sup>), comerțul intern și extern cu vite și produse animaliere<sup>76</sup>). Indicii interesante privind creșterea animalelor au rezultat din studierea urmelor arheolo-

73. C. Istrati, *Despre gospodăria moșierească din zona de munte a Moldovei la mijlocul sec. al XIX-lea*, în loc. cit., p. 245—260 ; T. Balan, *Din istoricul Cimpulungului Moldovenesc*, Ed. Științifică, București, 1960 ; Octav Monoranu, Emil I. Emandi, *Aspecte ale economiei agricole medievale în așezările din podișul Sucevei (secolele XIV—XVI)*, în „Suceava”, VI—VII (1979—1980), p. 77—98 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emandi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Șomuzului Mare (secolele XI—XVII)*, Ed. Acad. R.S.R., București, 1982.
74. Dan Bădăraș, Ioan Caproșu, *Iași vechilor zidiri, până la 1821*, Ed. Junimea, Iași, 1974 ; C. Cihodaru, Gh. Platon (redactori responsabili), *Istoria orașului Iași*, vol. I, Ed. Junimea, Iași, 1980, p. 67, 69—71, 95—96, 102, 146—149 ; 421, 441—442 ; Mircea D. Matei, *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (Realități din Țara Românească și Moldova)*, în SCIVA 39 (1978), nr. 3, p. 367 ; Eugenia Neamțu Vasile Neamțu, Stela Cheptea, *Orașul medieval Baia în secolele XIV—XVII*, Ed. Junimea, Iași vol. I, 1980, p. 39, 43—44, 75 ; vol. II 1984, p. 43, 49—51, 133—140 și 250 ; Gh. Pungă, *Contribuții documentare privind evoluția tirgului Ștefănești (sec. XV—XVII)*, în AIIAI, XV (1978), p. 283—296 ; Idem, *Noi contribuții la istoria tirgului Ștefănești sec. XVIII—mijlocul sec. XIX*, în AIIAI, XVII (1980), p. 321—344 ; Paul Păltânea, *Știri despre economia orașului Galați în sec. al XV-lea și al XVI-lea*, în „Danubius”, 5 (1971) p. 101—114.
75. Gh. Sibechi, *Contribuții privitoare la unele aspecte economice din ocoalele domnești ale Moldovei în secolele XV—XVII*, în „Studii și comunicări”, Muzeul Județean de istorie și etnografie Vrancea, Focșani, 1979, p. 45—59.
76. V. Neamțu, *Comerțul cu piei și prelucrarea lor în Moldova în sec. XV—XVII*, în SCISI, 2 (1951), nr. 1—2, p. 531—549 ; C. Șerban, *Contribuții cu privire la problema pieții interne a Țării Românești și Moldovei în timpul feudalismului dezvoltat (sec. XV—XVIII)*, în SRdI, 17 (1964), nr. 1, p. 27—44 ; N. Corivan, I. Grămadă, op. cit., p. 257—279 ; Șt. Olteanu, *Comerțul pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X—XIV*, în SRdI, 22 (1969), nr. 5, p. 849—874 ; Lia Leber, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. XVI și prima jumătate a sec. XVII*, în SMIM, 4 (1960), p. 273—306 ; Idem, *Comerțul Țării Românești și Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea*, în SRdI, 21 (1968), nr. 1, p. 29—51 ; A. Oțelea, *Pătrunderea comerțului românesc în circuitul internațional*, Ed. Acad. București, 1978, p. 39—48 ; Paul Păltânea, *Informații privind comerțul orașului Galați în sec. al XVI-lea* în AIIAI, 9 (1972), p. 145—157 ; Radu Manolescu, *Comerțul Țării Românești și Moldovei cu Brașovul sec. XIV—XVI*, București, 1965 ; M. Dan, S. Goldenberg, *Bistrița în sec. al XVI-lea și relațiile ei comerciale cu Moldova*, în SUBB, Seria Historia, 1964, fasc. 2, p. 22—83 ; Octav Monoranu, Emil I. Emandi, *Unele aspecte ale relațiilor comerciale dintre Bistrița și ținutul Sucevei în evul mediu*, în „Suceava”, V (1978), p. 253—268 ; I. Murariu, *Comerțul intern al Moldovei la sfârșitul sec. al XVIII-lea și primele decenii ale sec. al XIX-lea*, Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1978 ; D. Agache, op. cit., p. 335—351 ; Veniamin Ciobanu, *Aspecte ale relațiilor comerciale dintre Moldova și Polonia din secolul al XVIII-lea*, în AIIAI, VIII (1971), p. 119—144 ; I. Murariu, *Iarmaroace și tirguri săptămânale în Moldova (1774—1832)*, în „Hierasus”, 1981, p. 137—145 ; Șerban Papacostea, *Incepăturile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI)*, Drum și stat, în SMIM, X (1983), p. 9—56 ; Bogdan Murgescu, *Impactul conjuncturii europene asupra comerțului românesc în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în RdI, t. 41, nr. 5 (1988), p. 514—524 și nr. 6 (1988), p. 587—596 ; Nistor Ciocan, *Negoț și negustori în Moldova veacului XVII*, în AIIAI, XXV/1 (1988), p. 293—305.

gice<sup>74</sup>). Cercetările în aceste direcții au demonstrat importanța cu totul deosebită a creșterii animalelor în economia Moldovei medievale, faptul că vitele constituiau averea mișcătoare cea mai însemnată a populației<sup>75</sup>). Penuria de sămii, condicii de venituri și cheltuieli și inventare de avere nu a permis investigarea amănunțită a economiei animaliere, ci numai abordări la nivel local. Aprecierile la nivel global făcute până în prezent sintetizează un număr restrins de exemple zonale și locale. Dar chiar și în asemenea condiții, când informațiile de ordin cantitativ prezintă serioase lacune, putînd cu greutate să fie integrate studiilor de sinteză, ele sînt foarte utile pentru înțelegerea criteriilor economice de impunere fiscală. S-a observat în cîteva rînduri că la stabilirea „puterii” fiscale a contribuabililor, deși era luată în calcul întreaga avere, ponderea cea mai mare o dețineau vitele, mai ales cele mari<sup>76</sup>). Dacă s-ar fi procedat la coroborarea mai atentă a datelor fiscale cu cele de ordin economic privind structura averii pe diferite tipuri de gospodării cu siguranță că aprecierea aceasta, în principiu justă, ar fi fost însoțită de o serie de precizări de natură să evite exagerările.

Dificultăți mari s-au întîmpinat în explicarea procesului de apariție a obligațiilor în natură, în muncă și în bani față de domnie. Pentru perioada anterioară fundării statului, lipsind izvoarele, discuția s-a purtat mai mult cu titlu de ipoteză, accentuîndu-se în mod deosebit pe necesitățile de apă-

77. Eugenia Neamțu, Vasile Neamțu, Stela Chepten, *op. cit.*, vol. I, p. 39, 43—45 : 66, 90—91, 95, vol. II, p. 45—49—51, 133—140, 200 ; Dan Gh. Teodor, *Descoperiri arheologice în Moldova referitoare la agricultura din secolele VI—XI e.n.*, în „Terra Nostra”, III (1973), p. 223—232 ; Stefan Olteanu, *Aspecte ale dezvoltării agriculturii pe teritoriul Moldovei și Țării Românești în sec. X—XIV*, în „Terra Nostra”, 2 (1971), p. 31—13 ; Societatea românească la cumpănă de milenii (secolele VIII—XI), București, 1983, p. 58—77 ; Mircea D. Matei, Emil I. Emândi, *Habitatul medieval rural din Valea Moldovei și din bazinul Somuzului Mare (secolele XI—XVII)*, *passim* ; Mircea D. Matei, Emil I. Emândi, Octav Monoranu, *Cercetări arheologice privind habitatul medieval rural din bazinul superior al Somuzului Mare și al Moldovei (secolele XIV—XVII)*, „Suceava”, 1982.
78. C. Cibodaru, Alexandru cel Bun, Ed. Junimea, Iași, 1984 p. 93—95 ; Idem, Note și discuții pe marginea volumului „Viața feudală”, în SCSL, istorie, IX (1958), fasc. 1—2, p. 163—177 ; Iuliu Ciobotaru, Așezămintele agrare moldovenești (1766—1832), în AHA1, V (1968), p. 88 ; N. Corivan, I. Grămada, *op. cit.*, p. 257—279 ; C. C. Giurescu, Caracterul vechii economii românești, în *op. cit.*, p. 23—31 ; C. Istati, Despre gospodăria moșierească din zona de munte a Moldovei la mijlocul sec. al XIX-lea, în AHA1, VII (1971), p. 248—249 ; V. Mihordecu, *Relațiile agrare din secolul al XVIII-lea în Moldova*, p. 271 ; P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 16—23, 27—28.
79. A. Cazacu, Veniturile țării și ale domniei, în volumul colectiv *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, p. 359—361 ; D. Mioe, Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632, în SMIM, 2 (1957), p. 49—116 ; Idem, Cuantumul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea ; Istoria dreptului românesc (coordonator Ioan Ceterchi), Ed. Acad., vol. I, București, 1980, p. 338—341 ; N. Grigoraș, Instituții feudale în Moldova I. Organizarea de stat pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea, Ed. Acad. R.S.R. București, 1971, p. 127 ; Idem, Dările în Moldova de la întemeierea statului și pînă la 1711 (II), în CI, serie nouă, XII—XIII, 1981—1982 p. 317 ; 325 ; Idem, Dările în Moldova de la întemeierea statului și pînă la 1711 (III), în CI, serie nouă, XIV—XV (1983—1984) p. 153 ; Florin Constantiniu, Constantin Mavrocordat, Ed. Militară București, 1985, p. 95—118 ; Al. I. Gonța, *Statul în Moldova medievală*, Instituțiile, Ed. Șt. și Enciel., București 1986, p. 339—341.

rare colectivă<sup>80</sup>). Al. I. Gonța era de părere că inițial membrii obștilor sătești au consimțit, prin consens, să contribuie cu 10% din produse la întreținerea oștenilor și cailor de luptă<sup>81</sup>). Problema este mai bine studiată pentru perioada de după constituirea statului feudal. În faza de început a statului moldovenesc — arată C. Cihodaru — domnii își realizau cea mai mare parte a veniturilor pe seama domeniului personal și public din zeceuielile cuvenite de la locuitorii satelor de ocol și de la orășeni, din taxe vamale, amenzi, pentru ca, treptat, pe măsura reducerii domeniului domnesc și a instituirii regimului economic al dominației otomane, accentul să cadă pe impunerile fiscale<sup>82</sup>).

Nu a existat, în general, o unitate de vederi în abordarea obligațiilor fiscale. A predominat maniera de prezentare schematică, la nivel global. Individualizări exprese în ce privește criteriile de impunere, forma de plată, caracterul permanent sau temporar al impozitelor, destinația lor s-au făcut cu deosebire în ultimii ani<sup>83</sup>). Pornindu-se de la ideea în principiu justă — a asemănării între organizarea fiscală a Moldovei cu cea a Țării Românești s-au eludat uneori, cu prea mare ușurință, elementele specifice fiecărei țări. Judecându-se mecanic situații particulare, s-a ajuns la extinderea unor realități constatate în Țara Românească și Moldova, așa cum au procedat în câteva situații A. Cazacu și P.P. Panaitescu<sup>84</sup>).

Aprecieri interesante, uneori chiar substanțiale, asupra obligațiilor fiscale întâlnim în unele studii despre mișcări sociale<sup>85</sup>) și reforme vizînd perfecționarea organizării instituțiilor de stat centrale și locale sau a func-

80. Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 291—295; N. Grigoras, Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și pînă la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359—1711) (I), în CI serie nouă, XI (1980), p. 301—302.

81. Al. I. Gonța, *op. cit.*, p. 291—295.

82. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 78—79; 82, 85, 89, 124—134, 172—173 și 182 — 184; Idem, Atele false în colentina „Documente privind istoria României”, seria A. Moldova (I), în AITAI, XXIII (1986), p. 420.

83. Florin Constantin, Constantin Mavrocordat, p. 95—118; N. Grigoras, Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei..., în *loc. cit.*, p. 299—300; Istoria dreptului românesc (coordonator Ioan Ceterchi), vol. I, cap. VI. Organizarea fiscală, elaborat de D. Mioc, Vl. Hanga și N. Grigoras, p. 327—351.

84. În volumul colectiv *Viața feudală...*, p. 23, 359, 362—364, 366 și 370.

85. I. Caproșu, Despre politica internă a lui Radu Mihnea și răscoalele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616—1619), în SCSI istorie, 13 (1962), nr. 1, p. 81—101; C. Cihodaru, Răscoala din anul 1653 din Moldova, în ASUI, istorie-filologie, 14 (1960), p. 103—109; N. Grigoras, Marea răscoală populară din Moldova dintre 1671—1672, în SCSI istorie 13 (1962), nr. 2, p. 209—239; Idem, Starea vecinilor din Moldova între anii 1626—1630 și răscoala lor, în SCSI, istorie-filologie 5 (1954), nr. 3—4, p. 419—438; V. Neamțu, Răscoala din Moldova din primăvara anului 1633, în ASUI, șt. sociale, II (1956), fasc. 1—2, p. 19—34; Idem, Frământări sociale în orașul Iași în primele decenii ale secolului al XVII-lea, în ASUI, istorie-filologie, 9 (1963), p. 57—69; C. Șerban, Noi contribuții la istoria luptei Țigoveților și orășenilor moldoveni împotriva asupririi feudale în secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, în SAT, IV (1962), p. 73—93.



țiilor administrative, judecătorești și fiscale<sup>8)</sup>). De asemenea, cercetările orientate spre cunoașterea relațiilor de credit<sup>9)</sup> și a raporturilor economice moldo-otomane<sup>10)</sup> au ilustrat impactul puternic al cererilor turcești — tribut, furnituri obligatorii și ocazionale în vite și derivate animale, prestații cu vitele mari etc. — asupra politicii fiscale domnești. S-a subliniat, pe bună dreptate, că stoarcerile bănești și de bunuri de către Imperiul otoman, sub cele mai diverse forme, au constituit cauza principală a înăsprii fiscalității prin introducerea de dări noi — permanente sau extraordinare — și sporirea arbitrară a cuantumului celor deja existente.

Cercetările relative la imunități și privilegii au adus în discuție un evantai larg de probleme: prerogativele domnului în materie fiscală, statutul fiscal al unor categorii sociale, așezări și instituții, criteriile de impunere fiscală și de acordare a privilegiilor, sistemul cislei și modul lui de funcționare în cazul averii mișcătoare, scutiri totale sau parțiale de dări, taxe și prestații ș.a.<sup>8)</sup>.

În lucrările de sinteză, obligațiile fiscale sînt integrate tematic fie la organizarea internă, fie la viața social-economică. Descrierea dărilor, ta-

86. N. Corivan, *Aplicarea așezămîntului fiscal al lui Constantin Mavrocordat privitor la perceperea birului (1711—1713)*, în *SCSI, istorie*, VI (1955), nr. 3—4, p. 51—76; Arădina Camariano-Cioran, *Măsuri fiscale și administrative în Moldova (1753—1751)*, în *SMIM*, V (1962), p. 505—528; D. Mîoc, *Les assembles d'Etats et la fiscalité en Valachie et en Moldavie*, în *RRH*, V (1966), 2, p. 197 — 233; V. Mihordea, *Les règlements fiscaux édités par Constantin Mavrocordat en Valachie*, în *RRH*, IX (1971), p. 267—291; Idem, *La crise du régime fiscal des Principautés Roumaines au XVIII<sup>e</sup> siècle*, în *NEH*, 4 (1970), p. 121—132; Florin Constantiniu, *Reformele lui Constantin Mavrocordat în Moldova și Țara Românească*, în *SAI*, 20 (1972), p. 28—35; idem, *Constantin Mavrocordat*, p. 79—105; Idem, *Instaurarea regimului fanariot în Moldova și Țara Românească și trăsăturile sale caracteristice în SAI*, XLA—XLVI, (1982), p. 222—230; N. Grigoraș *Reformele cu caracter administrativ din Moldova ale lui Constantin Mavrocordat*, în *CI, serie nouă*, VII (1976), p. 123—164; *Istoria dreptului românesc (ordonator Ion Ceterchiu)*, vol. I cap. VI, sec. a V-a, p. 348—351.
87. I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, Universitatea „Al. I. Cuza” Iași 1989, p. 47—164. Autorul întreprinde în acest studiu monografic o analiză complexă și pertinentă privind impactul cametei asupra politicii fiscale.
87. bis. M. M. Alexandrescu-Dersca — Bulgaru, *A propos d'un firman du sultan Mustafa III. Contribution à l'étude des rapports d'économie dirigée turco-roumaine au XVIII<sup>e</sup> siècle*, în „*Balkanica*” 7 (1911), nr.2, p. 363—391; M. Berzi, *Haraciul Moldovei și Țării Românești în sec. XV—XVIII*, în *SMIM*, 2 (1957), p. 7—47; T. Gemil, *Date noi privind haraciul țărilor române în secolul al XVII-lea*, în *RI*, 30 (1977), nr. 8, p. 1433—1446; N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV—XVIII)*, *SRdI*, 18 (1965), nr. 4, p. 895—913; C. C. Giurescu, *Despre caracterul relațiilor dintre români și turci*, în vol. *Probleme controversate în istoriografia română*, p. 87—122; M. Guboglu, *Le tribut payé par les Principautés Roumaines à la Porte Ottomane jusqu'au début du XVI<sup>e</sup> siècle d'après les sources turques*, în „*Revue des études Islamiques*”, 1 (1969), p. 49—80; M. Maxim, *Regimul economic al dominației otomane în Moldova și Țara Românească în a doua jumătate a secolului XVI*, în *RdI*, 32 (1979), nr. 9, p. 1731—1765; Idem, *Obligațiile militare, în muncă și în transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a veacului XVI*, în *AUB, istorie*, 28 (1979), p. 99 — 109; Valeriu Veliman, *Relațiile româno-otomane (1711—1829). Documente turcești*, București, 1984 (vezi capitolul introductiv); I. Caproșu, *O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la mijlocul secolului al XVIII-lea*, p. 114—164, etc.

xelor și prestațiilor în legătură cu practicarea creșterii vitelor se face întotdeauna în mod sintetic și selectiv, după criterii de clasificare neunitare<sup>97</sup>. De regulă, în lucrările de sinteză organizarea fiscală în general, dar mai cu seamă obligațiile fiscale, ocupă spațiu tipografic destul de restrins în raport cu importanța lor. În esență, situația aceasta reflectă stadiul de ansamblu al cercetării : cunoașterea încă insuficientă a funcțiilor statului feudal, în mod deosebit a celei fiscale.

Cu diferite prilejuri s-a manifestat perocuparea pentru adîncirea cercetărilor prin efectuarea de analize speciale. Dacă pentru Țara Românească cele mai consistente investigații privesc dările de repartitie, îndeosebi birul<sup>98</sup>, în schimb, pentru Moldova aria tematică este mai cuprinzătoare, atenția istoricilor fiind mai echilibrat repartizată pe diferitele categorii de sarcini fiscale. Evidențiem în această direcție contribuțiile valoroase ale istoricilor : A. Cazacu, C. Cihodaru, Al. Constantinescu, N. Grigoraș, V. Mihordea, D. Mior, N. Stoicescu, Matei Vlad. În câteva rînduri au fost ana-

88. Al. I. Gonța, op. cit., p. 267—321 ; Idem, Domeniile feudale și privilegiile mănăstirilor moldovenesti în timpul domniei lui Ștefan cel Mare, în BOR, LXXV (1957), p. 438—455 ; C. Turea, Biserica și fiscalitatea feudală, în MMS XXXVIII nr. 1—2, p. 58—61 ; N. Grigoraș, Imunitățile și privilegiile fiscale în Moldova (de la întemeierea statului și pînă în secolul al XVIII-lea), în Rdl, 27 (1971) nr. 1, p. 55—77 ; Idem, Privilegiile fiscale în Moldova (1711—1821) (I—II), în AIIAI, XV (1977), p. 41—53 și XVIII (1981), p. 183—200 ; Idem, Dările în Moldova de la întemeierea statului și pînă la 1711, în CI, serie nouă, XII—XIII (1981—1982), p. 317—341 și XIV—XV (1983—1984), p. 153—172 ; V. Mihordea, La crise du régime fiscal des Principautés Roumaines ou XVIIIe siècle, în NEH, 4 (1970) p. 121—132 ; Idem, Obligațiile locuitorilor dependenți, ruminii și vecinii, față de visterie, în SRdl, 25 (1973), nr. 1, p. 61—80 ; D. Mior, Les assemblées d'etats et la fiscalité en Valachie et en Moldavie (XV-e — XVIII-e siècles), în RRH, 5 (1966), nr. 2, p. 197—233 ; N. Stoicescu, Regimul fiscal al preoților din Țara Românească și Moldova pînă la Regulamentul Organic, în HOR, 89 (1971), nr. 3—4, p. 335—351 ; Matei D. Vlad, Colonizarea rurală în Țara Românească și Moldova (secolele XV—XVIII), Ed. Acad., București, 1973 ; Idem, Rupătoarea, o instituție caracteristică regimului fiscal al satelor de colonizare din Țara Românească și Moldova (secolele XVII—XVIII), în RA, XII (1969), nr. 2, p. 71—86 ; Idem, Le régime fiscal et administratif dans les villages de colonisation de Valachie et de Moldavie au XVIII-e siècle, în RRH, X (1971), 6, 1013—1026 ; I. Murariu, Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între 1771 și 1832, în „Memoria Antiquitatis”, IX—XI (1977—1979), p. 341—346 ; A. Oțetea, op. cit., p. 101—104.

89. Al. Șesan Gh. Tiplea, Gh. Vasilescu, N. Popa, Impozitele și taxele de la populație, București, 1957, p. 477 ; Istoria României, Ed. Acad., București, vol. II, 1962, p. 874—980 ; vol. III, 1964, p. 86—92 ; 349—350 ; 400—402 ; 436 și 447—449 ; Șt. Pascu, I. Ionașcu, C. Cihodaru, Gh. Georgescu-Buzău, Istoria medie a României. Partea II (sec. al X-lea — sfîrșitul sec. al XVI-lea), Ed. Did. și Ped., București, 1966, p. 137—138 ; C. C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, Istoria românilor, Ed. Șt. și Encicl., București, 1976, vol. II, passim.

90. D. Mior, Originea și funcțiile birului în Țara Românească pînă la sfîrșitul sec. al XV-lea, SRdl, 1 (1954), p. 641—662 ; Idem, Despre modul de impunere și percepere a birului în Țara Românească pînă la 1632, în SMIM, 2 (1957) p. 48—111 ; Idem, Reforma fiscală din vremea domniei lui Matei Basarab, în SRdl, XII (1959), nr. 2, p. 53—85 ; Idem, Cîntărețul birului pe gospodăria țărănească în Țara Românească în secolul al XVI-lea, în SMIM, 5 (1962), p. 151—173 ; Idem, Le montant du „bir” en Valachie au XVI-e siècle, în RRH 2 (1963) nr. 1, p. 73—99 ; Idem, La repartition des charges fiscales et les poids de la fiscalité sur les différents groupes sociaux et économiques à la fin du XVII-e siècle en Valachie, în vol. L'impôt dans la cadre de la vîete et de l'Etat (De Velasting in het raam van Stad en Staat), Bruxelles, 1966, p. 296—326

lizate global principalele obligații fiscale<sup>91</sup>). Cercetările cu caracter special au vizat : steția<sup>92</sup>), pripasul<sup>93</sup>), dările pe cai<sup>94</sup>), vâcăritul<sup>95</sup>), sulgiul și ialovița<sup>96</sup>), gorștina de oi și de porci<sup>97</sup>), cunița, cornăritul și alimul<sup>98</sup>). Nu au fost neglijate nici prestațiile în muncă cu vitele mari<sup>99</sup>) și anumite taxe și amenzi achitate în mod obișnuit în natură (vite)<sup>100</sup>). De un real folos se dovedesc cercetările privind atribuțiile unor dregători și agenți fiscali<sup>101</sup>).

91. *Istoria României*, Ed. Acad. R.S.R., vol. II, p. 874—980, vol. III, p. 86—92, 349—350, 400—402, 436, 447—449 ; C. C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, p. 76—90, 120—149, 182—185 ; A. Cazacu, *Veniturile țării și ale domniei*, în op. cit., p. 355—392 ; Al. Constantinescu, *Dările în secolele XIV—XV în țările române*, în SAI, 3 (1973), p. 116—117 ; N. Grigoraș, *Dările personale ale populației din Țara Românească a Moldovei și dările în bani pentru turci de la întemeierea statului și până la reforma lui Constantin Mavrocordat (1359—1711)*, I, în loc cit. : p. 301—313 ; idem, *Dările în Moldova de la întemeierea statului și până la 1711*, în Cl. XII—XIII (1981—1982), p. 317—341 și XIV—XV (1983—1984), p. 153—151 ; Idem, *Instituții feudale în Moldova. I. Organizarea de stat până la jumătatea secolului al XVIII-lea*, p. 107—138 ; *Istoria dreptului românesc* (coordonator C. Ceterchi), Ed. Acad., București, vol. I, 1980, p. 327—351 ; vol. II/1, 1984, p. 25—28, 185—186, 188—193 ; V. Mîhorcea, *Obligațiile locuitorilor dependenți, ruminii și vecinii, față de visterie*, în loc. cit., p. 61—81 ; Fl. Constantin, *Constantin Mavrocordat*, p. 79—165 ; D. Mioc, H. Chircă și St. Ștefănescu, *L'evolution de la rente féodale en Valachie et en Moldavie du XIV-e au XVIII-e siècles*, în NEH, 2/1960, p. 221—252 ; *Instituții feudale din țările române. Dicționar* (coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu), Ed. Acad., București, 1988, passim (elaborată de un colectiv interdisciplinar de istorici și juriști, lucrarea aduce în discuție un eventai larg de probleme, analizate la nivelul întregului teritoriu locuit de români).
92. C. Cihodaru, *Steția — un impozit nou introdus în Moldova, de Movilești la începutul sec. al XVII-lea*, în SCȘI, istorie, 7 (1956), nr. 2, p. 163—174.
93. P. P. Panaitescu, *Pripășari și osluchari*, în SAI, 2 (1957), p. 57—65 ; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, passim.
94. Matei D. Vlad, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în țările române (până la sfârșitul secolului al XVII-lea)*, în SRI, 10 (1957), nr. 3, p. 135—152 ; H. H. Stahl, *Teoria „pământului gospod” și problema „dării cailor”*, în volumul *Controverse de istorie socială românească*, București, 1969, p. 124—186.
95. V. Mîhorcea, *Vâcăritul, dare temporară*, în SRdI 21 (1968), nr. 3, p. 419—467 ; M. Regleanu, *Un document necunoscut cu privire la vâcărît*, în RA, 2/1966, p. 318—320 ; M. Lazăr, *Contribuția la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea : vâcărîtul, cunița, alimul și cornăritul*, în „Suceava” — Anuarul Muzeului Județean, VI—VII (1979—1980), p. 149—161.
96. M. Lazăr, *Date și sublinieri noi cu privire la sulgiu și ialoviță în Moldova în secolele XVI—XVIII*, în „Hierasus” — Anuarul Muzeului Județean Botoșani, 1979, p. 131—140.
97. Idem, *Gorștina de oi în Moldova în secolele XV—XVIII*, în „Suceava” Anuarul Muzeului Județean, VIII (1981), p. 243—255 ; Idem, *Gorștina (desetina) de porci în Moldova în secolele XV—XVIII*, în „Suceava”, Anuarul Muzeului Județean, X (1983), p. 455—470.
98. M. Lazăr, *Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea : vâcărîtul, cunița, alimul și cornăritul*, în loc. cit., p. 155—161.
99. N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV—XVIII)*, în SRdI, 18 (1965), nr. 4, p. 895—913 ; M. Maxim, *Obligațiile militare, în muncă și în transport ale Moldovei și Țării Românești față de Poartă în a doua jumătate a secolului XVI*, în op. cit., p. 99—109.
100. N. Grigoraș, *Principalele amenzi din Moldova în timpul orînduirii feudale (sec. al XV-lea al XVIII-lea)*, în AIAI, VI (1969), p. 159—175 ; N. Stoicescu, *Treapadul și ciubotele în secolele XVI—XVIII*, SRI 22 (1969), nr. 2, p. 281—288 ; *Instituții feudale din țările române. Dicționar* (coordonatori Ovid Sachelarie și Nicolae Stoicescu), passim.
101. N. Stoicescu, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova în secolele XIV—XVII*, București, 1968 ; Idem *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova în sec. XIV—XVII*, București ; 1971 ; Idem, *Despre subalternii marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XV—mijl. sec. XVIII)*, în SMIM, VI (1973) p. 61—90 ; N. Grigoraș, *Institu-*

Studii speciale au fost dedicate, de asemenea unor dări și prestații din alte sectoare economice precum : cultura cerealelor<sup>102</sup>, viticultura<sup>103</sup>), albinăritul<sup>104</sup>), comerțul<sup>105</sup> ș.a. Pentru o serie de dări, taxe și prestații nu exista decît simple mențiuni sau relatări fragmentare din care nu rezultă caracteristicile de bază, evoluția lor în timp. În plus, obligațiile fiscale de acest fel au fost cu dificultate integrate unui anume domeniu al vieții economice.

O tendință pozitivă manifestă în ultimii ani în cercetarea funcțiilor statului feudal, deci și a celei fiscale, o constituie înfrîparea unei colaborări între categorii diverse de specialiști, în măsură să conducă la o viziune mai largă, integratoare asupra problematicii. Acest aspect este poate cel mai important, întrucît numai studiul inter și multidisciplinar poate surprinde, la adevărată dimensiune, fiscalitatea — domeniu de referință al politicii interne domnești<sup>106</sup>). Intensificarea cercetărilor în legătură cu fiscalitatea medievală prezintă o deosebită importanță, prin aceasta creîndu-se posibilitatea cunoașterii mai aprofundate a structurii de ansamblu a societății românești, precum și a vieții economice, sociale și politice<sup>107</sup>). Deși în ultimele decenii activitatea de cercetare s-a adîncit continuu prin elaborarea unor studii valoroase atît de factură analitică, cît și de sinteză, în istoriografia românească se resimte încă acut lipsa unor cercetări pentru anumite obligații fiscale. Numai odată cu aprofundarea componentelor structurale ale sistemului fiscal se va putea trece la elaborarea unui studiu monografic complex atît de necesar pentru cunoașterea temeinică a statului medieval și a instituțiilor acestuia.

ții feudale în Moldova... p. 269—282 ; Instituții feudale din țările române, Dicționar (coordonatori Ov. Săcheaș și N. Stoicescu) pasim ; Nicoară Beldiceanu Irène Beldiceanu-Steinherr, Note asupra birului, citorva dregătorii din Principale și robilor tătari, în „Buletinul Bibliotecii Române”, XIII (XVII), Freiburg, 1986 p. 1—16

102. A. Cazacu, op. cit., p. 358—361 ; N. Gîrghăș, Hîsul — o dare plătită în Moldova și Transilvania, în volumul Sub semnul lui Clio. Omagiu Acad. Prof. Ștefan Pascu Cluj-Napoca, 1974, p. 114—119

103. V. Mihordea Vinăriciul domnesc și vadrîritul, în SRI, 22 (1969), nr. 6, p. 1077—1101 ; C.C. Giurescu, An old roumanian tax with a bizantine name : „Pîrpărul”, în „The Journal of Europ. Econ. Hist”, I (1972), nr. 1, p. 121—127.

104. C. Turcu, Contribuții la cunoașterea posadei, în SCȘI, 5 (1954), nr. 3—4, p. 401—418 ; Ioan Ciută, Apicultura în economia Moldovei medievale (sec. XV—mîjl. sec. XVIII). Rezumatul tezei de doctorat, Iași, 1977 ; St. Olteanu, Lupta pentru libertate și independență a poporului nostru în sec. XIV—XVI oglindită în două instituții medievale românești : posada și munca la cetate, în „Carpica”, IX (1977), p. 41—50.

105. C. Șerban, Sistemul vamal al Țării Românești în secolul al XVIII-lea în SAI, III (1961) ; Andrei Oțetea, op. cit., p. 92—96, 101—102 ; C. Cihodaru, Alexandru cel Bun, (capitolul despre viața comercială) ; I. Murariu, Obligațiile și privilegiile negustorilor din Moldova între anii 1774 și 1832 ; Șerban Păpucostea, op. cit., în SMIM, X (1983), p. 9—56 ; Gernot Nussbächer, Un document privind comerțul Brașovului cu Moldova la sfîrșitul secolului XV, în AHAJ, XXI (1984), p. 425—438, XXII/2 (1985), p. 667—678, XXIII/1 (1986), p. 325—342, XXV/1 (1988), p. 319—330.

106. Cf. M. Lazar, Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea, ..., în loc. cit., p. 149—150.

107. I. Caprosu, O istorie a Moldovei prin relațiile de credit pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, p. 6, 147—162 ; M. Lazăr, Contribuții la cunoașterea fiscalității în Moldova în secolul al XVIII-lea, în loc. cit. p. 149—150 ; Idem Două obligații fiscale din Moldova medievală, în „Hierasus” — Anuarul Muzeului Județean Botoșani, /1989, p. 147—158

**(Zusammenfassung)**

Trotz bedeutender Beiträge der rumänischen Geschichtsschreibung weisen die Ergebnisse auf diesem Gebiet noch viele Lücken auf, sowohl was den allgemeinen historischen Rahmen als auch die einzelnen Steuerpflichten betrifft. Wir sind überzeugt, daß die Erforschung der Steuern, Gebühren und Arbeitsleistungen auf diesem Gebiet der Wirtschaft Anregungen und interessante Schlüsse zum besseren Verständnis der Funktionen des Feudalstaates bieten kann.

Diese Studie bezieht sich auf die Grundmerkmale der Quellen und auf die Erforschung des mittelalterlichen Steuerwesens in der Moldau auf dem oben erwähnten Gebiet. Wir sind auf Schwierigkeiten gestoßen, erstens wegen der spärlichen und oft unklaren Quellen und Belege, zweitens der wegen undenkbarer Arbeit. Die meisten Schriften der Schatzkammer sind verlorengegangen oder zerstört worden. Da auch die Statistiken fehlen, muß man die fürstlichen Steuerämter und Steueranleitungen bezüglich der verschiedenen sozialen Schichten, die Vorrechte der kirchlichen Behörden, der Klöster, der Bojaren, der Zimfte, der freien Gemeinden, der Bewohner der Grenzgebiete, der ausländischen Viehzüchter, sowie die Überlieferungen der Chronisten und Reisenden in Betracht ziehen. All diese Quellen enthalten für die Forschung wertvolle Hinweise. Wegen des Datenmangels waren die wissenschaftlichen Forschungen ständig auf die Fortschritte der Quellenkunde angewiesen.

Deswegen fehlt bisher ein Gesamtbild des damaligen Steuerwesens. Als dessen ist erwähnenswert, daß die Erforschung des moldauischen Steuerwesens im Mittelalter ein dankbares Gebiet für die Historiker bleibt.



## BOIERI DIN SFATUL DOMNESC AL MOLDOVEI IN SECOLUL AL XVIII-LEA (II)

PAVEL BLAJ

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se menține organizarea sfatului domnesc cu excepția faptului că nu se mai respectă întru totul acel „cursus honorum”.

Referindu-se la acest fapt Condica lui Gheorgachi, alcătuită în anul 1762, arată că „de la o vreme, care de multe ori s-au și întâmplat de s-au făcut din vornici mari hatmani, însă și vistiernici, fiind aceste boierii mai cu venit”<sup>1</sup>

Referitor la împărțirea vorniciei în timpul primei domnii a lui Grigore Ghica al III-lea sînt argumente pro și contra. Dacă documentul de la 1 iunie 1765<sup>2</sup> consemnează patru vel vornici — unii puteau fi însă foști mari vornici —, Letopisețul lui Enachi Kogălniceanu<sup>3</sup> arată atît la începutul primei domnii a lui Grigore Ghica al III-lea (1764—1767), cit și la începutul celei de-a doua domnii a lui Grigore Callimachi (1767—1769) numai doi vornici. Condica de venituri ale dregătorilor din 1776<sup>4</sup> confirmă existența a patru mari vornici care erau retribuiți fiecare cu cite 5.000 lei pe an. În schimb, în anul 1782 apar numai doi mari vornici în divanul Moldovei.<sup>5</sup>

În ceea ce privește persoanele care au făcut parte din sfatul domnesc, ele aparțin în continuare mării boierimi pămîntene.

### I. MARI LOGOFETI

1. IORDACHE CANTACUZINO-DELEANU — sept. 1750 — 22 iunie 1753  
— General M. Racoviță-Cehan, *Familia Racoviță-Cehan. Genealogie și istorie*, București, 1942, p. 113 ; *Cronica Ghiculeștilor*, ed. Ariadna și Nestor Camariano, București, 1965, p. 643
2. RADU RACOVIȚA — 23 iulie 1753 — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1755.

---

1. Mihail Kogălniceanu, *Cronicele României sau Letopisețele Moldovei și Valahiei*, tom. III, ediția a II-a, București, 1874, p. 301.

2. T. Codrscu, *Uricariul*, vol. VII, p. 51.

3. M. Kogălniceanu, *Op. cit.*, tom. III, p. 251 și 255.

4. *Uricariul*, vol. XIX, p. 385.

5. Valentin Al. Georgescu, *Petre Strihan, Judecata domnească în Țara Românească și Moldova (1710—1831)*, vol. II, București, 1931, p. 66.

- **Cronica Ghiculeștilor**, p. 675 ; 725
- 3. IOAN BOGDAN — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1755 — 8 febr. 1756 ; 31 martie 1756 — 9 martie 1757 ; martie 1757 — ante 12 iunie 1758
  - **Cronica Ghiculeștilor**, p. 725
  - **Familia Racoviță-Cehan**, p. 124—125
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 231, 232
  - **Uricariul**, X, p. 244
  - Nicolae Iorga, **Documente Callimachi**, vol. II, p. XX ;
  - Idem, **Studii și documente**, vol. VII, p. 119, nr. 61 ; p. 45, nr. 94
- 4. CONSTANTIN GRECEANU — ante 12 iunie 1758 — august 1758
  - **Uricariul**, X, p. 244
  - **Documente Callimachi**, II, p. XX ; **Studii și documente**, vol. VII, p. 119, nr. 61 ; 45 ; nr. 94
- 5. IOAN BOGDAN — sept. 1758 — 1 ianuarie 1759
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 232
  - Paul Mihail, **Alte acte românești de la Constantinopol (IV) în Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol”**, XII, Iași, 1975, p. 252, (A.I.I.A.)
- 6. MANOLACHE COSTACHI — 1 ianuarie 1759 — ante 9 febr. 1759
  - Paul Mihail, *op. cit.*, p. 252
  - **Documente privind relațiile agrare sec. XVIII**, vol. II, Moldova p. 395. În primăvara lui 1759 apare ca fost mare logofăt — vezi **Cronicele României**, vol. III, p. 236. Interesant este faptul că apare Ioniță Paladi ca vel logofăt într-un document din 1759 — vezi **Documente Callimachi**, II, p. 177
- 7. ȘTEFAN RUSET — ante 9 febr. 1759 — 30 mai 1761
  - **Documente agrare**, II, p. 395
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 304
- 8. LUPUL BALȘ — 7 iunie 1761 — ante 28 sept. 1761
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 304
  - T. Bălan, **Documente bucovinene**, vol. VI, p. 25
- 9. ANDREI RUSET-ROZNOVANUL — ante 28 sept. 1761 — 18 martie 1764
  - N. Iorga, **Documente Callimachi**, II, p. 184
- 10. VASILE RUSET-CILIBIUL — martie 1764 — ante 20 iunie 1766
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 251
  - **Documente bucovinene**, vol. VII, p. 171
- 11. ANDREI RUSET-ROZNOVANUL — ante 20 iunie 1766—23 ianuarie 1767
  - **Documente bucovinene**, VI, p. 171
- 12. LUPUL BALȘ — ianuarie 1767 — ante 19 iunie 1767
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 255
  - **Documente bucovinene**, VI, p. 185
- 13. IONIȚA PALADI — ante 19 iunie 1767 — ante 14 mai 1768
  - **Documente bucovinene**, VI, p. 185
  - **Uricariul**, XVII, p. 62. El mai figurează ca vel logofăt în anul 1759 — vezi **Doc. Callimachi**, II, p. 177
- 14. LUPUL BALȘ — ante 14 mai 1768 — 3 iunie 1769 ; iunie 1769 — 4 dec. 1769



— T. Bălan, **Documente bucovinene**, VI, p. 185

— **Documente Callimachi**, II, p. 200

— **Arhiva Românească**, 1, Iași, 1860, p. 158—159 ; 152

În perioada ocupației rusești dintre 1769—1774 trupele țariste au făcut mai multe recensăminte ale populației. Aici apar ca mari logofeți : un Ruset și Lupul Balș. Interesant însă este faptul că figurează și un Neculce ca mare logofăt — vezi P.G. Dimitriev, **Moldova în epoca feudalismului**, vol. VII, partea I, **Recensămintele populației Moldovei din anii 1772—1773 și 1774**, Ed. Știința, Chișinău, 1975, p. 50, nr. 22; 56, nr. 9; p. 82, nr. 7. Acest Neculce se pare că era logofătul al treilea Ioan Neculce — Vezi **Documente Suceava**, p. 431, 432, nr. 277

## II. MARI VORNICI AI ȚĂRII DE JOS

1. MANOLACHE COSTACHII — sept. 1750 — ante 15 martie 1753
  - **Familia Racoviță-Cehan**, p. 113
  - **Cronica Ghiculeștilor**, p. 643. Indică pe Răducanu Racoviță și pe Ioan Bogdan ca mari vornici.
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 229. Arată că la începutul domniei lui Constantin Cehan Racoviță, domnul ajungând la Focșani îl numește pe Hrisoverghi, fost mare vornic, staroste de Putna.
2. COSTACHE RAZU — ante 15 martie 1753 — 22 iunie 1753
  - Vasile Gh. Miron, Ștefan M. Ceaușu, Ion Caproșu, Gavril Irimescu, **Documente privitoare la istoria orașului Suceava (1388—1918)**, vol. I, București, 1989, p. 392
3. IOAN BOGDAN — 23 iulie 1753 — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1755
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 227
  - **Cronica Ghiculeștilor**, p. 675 — apar citați Manolache Costachi și Constantin Balș ca mari vornici.
  - **Cronica Ghiculeștilor**, p. 725
4. MANOLACHE COSTACHI — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1775 — 8 febr. 1756
  - **Cronica Ghiculeștilor**, p. 725
5. MANOLACHE COSTACHI — 1 aprilie 1756 — 9 martie 1757
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 229 ; 231
  - **Familia Racoviță-Cehan**, p. 124 — se arată că domnul a sosit la Iași la 31 martie 1756.
6. MANOLACHE COSTACHI — martie 1757 — ante 27 iulie 1757
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 231—232
  - C. I. Andreescu, **Știri noi asupra aducerii apei în Iași în cursul sec. al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea**, în **Arhiva Românească**, III, 1939, p. 250.
7. CONSTANTIN BALȘ — ante 27 iulie 1757 — august 1758
  - C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 250
8. MANOLACHE COSTACHI — ante 20 noiembrie 1758 — 1 ianuarie 1759
  - A. D. Xenopol, **Istoria și genealogia casei Callimachi**, în **Arhiva din Iași**, nr. 7-8/1897, p. 454—455

- **Cronicele României**, vol. III, p. 235 — se arată că invazia tătarilor s-a produs la 14 sept. 1758, când domnul încă nu era sosit în țară de la Țarigrad.
- Paul Mihail, *op. cit.*, p. 252
- 9. **IONIȚĂ STURZA** — 1 ianuarie 1759 — ante 2 decembrie 1759
  - P. Mihail, *op. cit.*, p. 252
  - **Documente Callimachi**, II, p. 177
  - **Uricariul**, I, p. 74

La începutul domniei lui Grigore Callimachi — 7 iunie 1761 — Ioniță Sturza este numit vornic al țării de sus — deci o involuție în cursul honorum — vezi **Cronicele României**, vol. III, p. 251.
- 10. **IORDACHE BALȘ** — ante 2 decembrie 1759 — toamna lui 1760
  - **Documente Callimachi**, II, p. 171
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 241

La 19 septembrie 1759, Iordache Balș mai era vornic al țării de sus — vezi V. Gh. Miron și colab., **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 331, nr. 993
- 11. **ENACACHI CONSTANDACIII** — toamna lui 1760 — 30 mai 1761
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 241; 304; 191
- 12. **ANDRONACHE** de la Botoșani (unchiul lui Grigore Callimachi vv), 7 iunie 1761 — 18 martie 1764
  - C. I. Andreescu, in **Arhiva românească**, III, 1939, p. 262
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 304
- 13. **IONIȚĂ PALADI** — martie 1764 — ante 23 ianuarie 1767
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 251
  - **Documente bucovinene**, VI, p. 102 — in documentul de la 7 iunie 1764 apare **Lupul Balș** ca mare vornic al țării de jos.
  - **Uricariul**, VII, p. 51 in documentul din 1 iunie 1765 apar patru mari vornici : Ioniță Paladi, Vasile Constantin, Ioniță Sturza și Andronache. Concluzia ce se desprinde este aceea că și la aceea dată mare vornic al țării de jos era Ioniță Paladi care semnează primul. Vasile Constantin este un personaj care trebuie pus sub semnul întrebării, deoarece nu mai apare în nici un alt document. Ioniță Sturza este vornic al țării de sus, iar Andronache fost mare vornic al țării de jos.
- 14. **VASILE ARGHIRI** — 23 ianuarie 1767
  - **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 380, nr. 1146.
- 15. **IONIȚĂ PALADI** — ianuarie 1767 — ante 12 iunie 1768
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 255
  - **Documente Suceava**, p. 434, nr. 277
- 16. **IONIȚĂ STURZA** — ante 12 iunie 1768 — 3 iunie 1769
  - **Documente Suceava**, p. 434, nr. 277
- 17. **IOAN STURZA** — iunie 1769 — 4 decembrie 1769
  - **Arhiva Românească**, 1, Iași, 1860, p. 158—159

### III. MARII VORNICI AI ȚĂRII DE SUS

1. ION BOGDAN — 9 decembrie 1749 — septembrie 1750  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 637  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 219
2. RADU RACOVÎȚA — septembrie 1750 — ante aprilie 1751  
— *Familia Racoviță-Cehan*, p. 113  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 643 — Ioan Bogdan apare ca mare vornic al țării de sus, iar Radu Racoviță al celei de jos.  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 223 — este indicat Radu Racoviță ca mare vornic al țării de sus.  
— *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 283, nr. 863.
3. IORDACHIE BALȘ — ante aprilie 1751 — ante 15 martie 1753  
— *Din tezaurul documentar sucevean*, p. 283, nr. 863  
— *Familia Racoviță-Cehan*, p. 117  
— *Documente privitoare la istoria orașului Suceava*, vol. I, p. 392
4. CONSTANTIN BALȘ — ante 15 martie 1753 — 22 iunie 1753  
— *Documente privitoare la istoria orașului Suceava*, vol. I, p. 392
5. DUMITRAȘCU PALADI — 23 iulie 1753 — 1 ianuarie 1754  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 675 arată că mare vornic al țării de jos era Constantin Balș ; p. 695 — se consemnează că Dumitru Paladi la 28 iunie 1754 era mare spătar și este ridicat la rang de hatman.  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 227.
6. IOAN BOGDAN — 1 ianuarie 1754 — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1755  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 687, 725.
7. DUMITRAȘCU PALADI — ante 20 martie 1755 — 1 august 1755.  
— C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 229; 231 — în documentul din 22 iulie 1755 Dumitrașcu Paladi semna tot ca vornic al țării de sus.  
— *Uricariul*, I, p. 331
8. MIHALACHE STURZA — ante 1 august 1755 — 8 februarie 1756  
— *Uricariul*, I, p. 331  
— *Documente agrare*, II, p. 322  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 229
9. IORDACHE BALȘ — 1 aprilie 1756 — 9 martie 1757  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 229, 231.  
— *Familia Racoviță-Cehan*, p. 124  
— C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 298 — consemnează pe LUPUL BALȘ, ca mare vornic al țării de sus.
10. IORDACHIE BALȘ — martie 1757 — august 1758  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 232  
— *Documente bucovinene*, V, p. 171 — în documentul din 28 iulie 1757 apare LUPUL BALȘ ca mare vornic al țării de sus.  
— Gh. Ghibănescu, *Surete și izvoade*, XII, p. XVII. Pentru perioada 1757—1758 figurează ca mare vornic al țării de sus — VASILE RUSEȚ.
11. DUMITRAȘCU PALADI — ante 20 noiembrie 1758 — 1 ianuarie 1759  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 235  
— A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 454—455  
— Paul Mihail, *op. cit.*, p. 252

14. **ENACHE ȘUȚU — DRACUL —** toamna 1760 — 30 mai 1761  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 241 : 304  
 Faptul că în documentele din 11 iulie 1760 și 2 mai 1761 apare ca hatman Vasile Razu — (vezi Documente Callimachi, I, p. 435, 438) se explică prin documentul din 4—5 august 1760 unde acesta semnează biv hatman — vezi Doc. Callimachi, I, p. 438.  
 Aceeași explicație probabil trebuie dată și documentelor din 20 ianuarie 1760, 19 sept. 1759 și 29 august 1760 unde Vasile Ruset, de data aceasta, apare ca hatman, adică de fost hatman — vezi Documente bucovinene, V, p. 204; Documente Callimachi, II, p. 176; Din tezaurul documentar sucevean, p. 331, 337.
15. **VASILE RAZU —** 7 iunie 1761 — ante 27 august 1763  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 304  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 125; I, p. 444, 455, 456, 457.  
 — **Uricariul**, III, p. 56.
16. **IONIȚA CANTACUZINO — DELEANU —** ante 27 august 1763 - 18 martie 1764  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 125  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 92. În același document — 15 martie 1764 — apar doi hatmani : Vasile Ruset și Ioniță Cantacuzino-Deleanu, primul fiind probabil fost hatman.
17. **IONIȚA CANTACUZINO — DELEANU —** martie 1764 — ante 17 febr. 1765  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 251.  
 — **Uricariul**, XVII, p. 53.
18. **GRIGORE RAZU —** ante 17 feb. 1765 — ante 1 iunie 1765  
 — **Uricariul**, XVII, p. 53  
 — **Uricariul**, VII, p. 51
19. **VASILE RUSEȚ —** ante 1 iunie 1765 — ante 30 august 1766  
 — **Uricariul**, VII, p. 51 ; X, p. 196.  
 — Gh. Ghibănescu, **Surete și izvoade**, XXV, p. 59 și 62.  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 333.
20. **DUMITRAȘ STURZA —** ante 30 august 1766 — 23 ianuarie 1767  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 333. În același document apare și IOAN STURZA ca mare hatman.  
 — Idem, p. 33  
 — **Documente Suceava**, p. 425, nr. 272. La 23 ian. 1767 semnează ca hatman ION CANTACUZINO.
21. **VASILE RAZU —** ianuarie 1767 — ante 2 august 1767  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 255  
 — **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 380, nr. 1146
22. **VASILE ARGHIRI —** ante 2 aug. 1767 — ante 22 aprilie 1768  
 — **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 380, nr. 1146.  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 34
23. **RADUCANU RUSEȚ —** ante 22 aprilie 1768 — ante 12 iunie 1768  
 — **Documente Suceava**, p. 434, nr. 277.  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 34

În timpul celei de a doua domnii a lui Grigore Callimachi în afară de hatmanii amintiți mai semnează și alții și anume : documentele din 30 mai 1768 și 27 mai 1768 sînt semnate de Vasile

Razu ca hatman — vezi Doc. Callimachi, II, p. 197, 199. Documentele din 12 ianuarie 1768 și 2 august 1767, sînt semnate de Ioniță Cantacuzino — vezi Doc. agrare, II, p. 431 și Din tezaurul doc. sucevean, p. 380.

24. VASILE RAZUL — ante 12 iunie 1768 — 3 iunie 1769.

Recensămintele rusești din 1772—1774 amintesc ca hatmani pe Vasile Razu, Dumitrașcu Sturza, Vasile Ruset — vezi P. G. Dimitriev, *Moldova în epoca feudalismului* . . . p. 33, nr. 68, 70 ; p. 26, nr. 47 ; p. 201, nr. 113.

## V. MARI POSTELNICI

1. IORDACHI GIANET — 8 dec. 1749 — ante 1752  
— Familia Racoviță - Cehan, p. 114—115, apare ca vel postelnic IORDACHI MANU.  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 637  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 223
2. ANTIOH GIANET — 1752 — ante 15 mart. 1753  
— Familia Racoviță - Cehan, p. 115 — „în al treilea an al domniei/1752/, a venit cu încasarea mucarerului împărăției Antioh Genetul, ce era capuchehaie și pe care domnul l-a boierit, făcîndu-l postelnic în locul fratelui său Iordachi”.  
— Din tezaurul documentar sucevean, p. 283. În documentul din aprilie 1751, apare Antiohie Genetul ca vel postelnic.  
— Documente privitoare la orașul Suceava . . . p. 392.
3. IORDACHI GIANET — ante 15 martie 1753 — 22 iunie 1753  
— Documente privitoare la orașul Suceava . . . p. 392.
4. ALEXANDRU ȘUȚU — 23 iulie 1753 — toamna lui 1753  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 675 ; 667
5. NICOLAE ȘUȚU — toamna lui 1753 — martie 1755  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 625 ; 733
6. ALEXANDRU ȘUȚU — martie 1755 — 8 febr. 1756  
— *Cronica Ghiculeștilor*, p. 733
7. LASCARACHI GENETUL — 1 aprilie 1756 — ante 20 feb. 1757  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 229  
— Familia Racoviță - Cehan, p. 124  
— *Uricariul*, IV, p. 10  
Gh. Ghibănescu, *Ispisoace și Zapise*, IV, 2. p. 218  
(La 14 oct. 1756 figurează Toader Buhuș ca postelnic)  
— C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 238. În documentul din 30 mai 1756 semnează ca vel postelnic ILIE LASCARACHI (să fie una și aceeași persoană cu Lascarachi Genetul ?).
8. ANTOHIE GENET — ante 20 feb. 1757 — 9 martie 1757  
— *Uricariul*, IV, p. 10  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 231.
9. ALEXANDRU (IPSILANTI) ? fiul postelnicului Constantin — martie 1757 — august 1758  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 231—232

10. MIHALACHE CEFOT — ante 20 nov. 1758 — toamna lui 1760  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 235  
 — **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 328 și 331. În documentele din sept. 19, 1759 și 29 aug. 1760 apare ca vel postelnic ALEXANDRU IPSILANTI; iar în cel din 22 aprilie 1759 apare IORDACHI EVANGHELINO VIDALI ca vel postelnic.  
 — **Uricariul**, I, p. 74. Figurează ENACHE VIDALI ca vel postelnic.
11. ALEXANDRU, fiul agăi ENACHE ȘUȚU — toamna lui 1760 — 30 mai 1761  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 241, 254, 304, 191
12. PETRACHE DUCA — 7 iunie 1761 — 18 martie 1764  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 304, 331  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 92 (în documentul din 15 martie 1764 apare tot Petrache Duca vel postelnic).  
 — **Ispisoace și zapise**, IV, p. 128 (La 16 sept. 1763 figurează ANDRONACHE vel postelnic).  
 — **Documente Callimachi**, II, 189 (la 14 iunie 1763 apare Petrache Ghirachi ca vel postelnic).
13. IORDACHE BALȘ (BALĂSACHE) — martie 1764 — 23 ian. 1767  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 251. La p. 192 apare informația că Grigore Ghica al III-lea a domnit 2 ani și 6 luni ceea ce ar însemna că domnia efectivă a început la 23 iulie 1764.
14. COSTACHE BIBICA — ianuarie 1767 — 3 iunie 1769  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 255  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 193. În documentul din 28 mai 1767 apare Ioniță Stratilat, ca vel postelnic.
15. ALECU GRECIANU (?) — 18 iunie 1769 — 4 dec. 1769  
 — **Ispisoace și zapise**, IV, 2, p. 205. În documentul din 31 iulie 1773 apare ca vel postelnic „A. Gr. post”.  
 — **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 406—407, nr. 1209 și 1216. La 8 sept. 1771 apare Arghir vel ban, iar la 17 mai 1772 Arhir postelnic. La recensămintele din 1772—1774 făcute de trupele țariste apar 20 de postelnici dar se pare că nici unul nu era mare postelnic — vezi P. G. Dimitriev, *op. cit.*, p. 24—363.

## VI. MARI SPĂTARI

1. VASILE RUSET - CILIBIUL — septembrie 1750 — ante 15 martie 1753  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 223  
 — **Documente Suceava**, vol. I, p. 392
2. DUMITRAȘCU PALADI — ante 15 martie 1753 — 20 mai 1753  
 — **Documente Suceava**, vol. I, p. 392.  
 — **Surete și izvoade**, X, p. 106
3. ION STURZA — 20 mai 1753 — 22 iunie 1753  
 — **Surete și izvoade**, X, p. 106
4. VASILE RAZU — 23 iulie 1753 — ante 20 decembrie 1753  
 — **Cronica Ghiculeștilor**, p. 675

- **Cronicele României**, vol. III, p. 227. Îl prezintă ca mare spătar pe IOAN STURZA la începutul domniei lui Matei Ghica.
- **Documente bucovinene**, V, p. 98
- 5. ION PALADI — ante 20 dec. 1753 — 8 feb. 1756
  - **Cronica Ghiculeștilor**, p. 733. Arată numirea lui Ion Paladi ca mare spătar în martie 1754.
  - **Documente bucovinene**, V, p. 98
  - **Uricariul**, I, p. 331. Documentul de la 1 august 1755 arată ca mare spătar pe DUMITRAȘCU PALADI. Interesant este faptul că același boier era la 1 ianuarie 1754 hatman — vezi **Cronica Ghiculeștilor**, p. 687
  - **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 290, nr. 879; p. 285, nr. 869. În documentul din 25 august 1755 apare ca fost mare spătar ILIE NECULCE. El mai apare ca spătar la 23 iulie 1755; 15 sept. 1752 și 3 sept. 1751, vezi **Documente bucovinene**, V, p. 82, nr. 2.
- 6. VASILE RUSET - CILIBIUL — 1 aprilie 1756 — 20 feb. 1757
  - **Familia Racoviță - Cehan**, p. 124
  - **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 309. La 17 aprilie 1756, apare ca mare spătar Vasile Razu, ceea ce apare ca o imposibilitate deoarece acesta fusese încă din aprilie 1756 hatman.
  - **Surete și izvoade**, XVII, p. 37—38. În documentul din 9 sept. 1756 apare ca mare spătar tot Vasile Ruset.
  - C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 250. La 27 iulie 1757 apare IONIȚA PALADI ca mare spătar, dar probabil era fost mare spătar.
- 7. ARISTARH HRISOSCOLEU — ante 20 feb. 1757 — 9 martie 1757
  - **Uricariul**, IV, p. 10.
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 231. La începutul domniei lui Scarlat Ghica, DUMITRAȘCU STURZA era caimacam și mare spătar, deci dregătoria o avea mai dinainte.
- 8. ALEXANDRU — martie 1757 — ante 23 mai 1758
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 231—232. Este vorba de alt Alexandru, diferit de Ipsilanti, deoarece acesta era mare postelnic.
  - **Ispisoace și zapise**, IV, 2, p. 230.
- 9. FILIP CATARGIUL — ante 23 mai 1758 — august 1758
  - **Ispisoace și zapise**, IV, 2, p. 230.
- 10. IONIȚA CANTACUZINO — (cronicarul), ante 20 nov. 1758 — ante 29 aug. 1760
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 235
  - A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 454—455
  - Paul Mihail, *op. cit.*, p. 252
- 11. ANDRONACHE DELA BOTOȘANI — ante 29 august 1760 — 30 mai 1761
  - **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 337
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 191, 304
- 12. IORDACHE CANTACUZINO — 7 iunie 1761 — ante 30 mai 1762
  - C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 262
  - **Cronicele României**, vol. III, p. 304
- 13. CONSTANTIN STURZA — ante 30 mai 1762 — ante 14 feb. 1763
  - **Documente Callimachi**, vol. I, p. 455, 456, 457

14. ALEXANDRU MORUZI — ante 14 feb. 1763 — ante 19 martie 1763  
— *Documente Callimachi*, I, p. 457 ; II, p. 83
15. ILIE COSTACHI — ante 19 martie 1763 — 15 martie 1764  
— *Documente Callimachi*, II, p. 83, 189  
— *Documente bucovinene*, VI, p. 92
16. ENACHE COSTANDACHE — ante 15 martie 1764 — 18 martie 1764  
— *Documente bucovinene*, VI, p. 92  
— *Uricariul*, I, p. 299. Pentru anul 1764 apare ca mare spătar DARIE DONICI.
17. ILIE COSTACHI — martie 1764 — ante 1 iunie 1765  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 251  
— *Uricariul*, VII, p. 51
18. MANOLACHE — ante 1 iunie 1765 — ante 24 octombrie 1765  
— *Uricariul*, I, p. 51. Credem că acest Manolache nu poate fi identificat cu Manolache Bogdan care la 21 iulie 1765 era paharnic mare — vezi *Uricariul*, V, p. 391  
— I. Marinescu, *Documente vasluiene*, in B.C.I.R., IV, 1925, p. 222
19. ANASTASE — ante 24 oct. 1765 — 23 ian. 1767  
— *Documente vasluiene*, p. 222
20. IANACACHE MILLO — ian. 1767 — ante 22 aprilie 1768  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 255  
— *Surete și izvoade*, VII, p. 275. În documentul de la 15 iunie 1767 apare răposatul biv vel spătar TOADER CUZA  
— *Documente Callimachi*, II, p. 34
21. IORDACHE RAZU — ante 22 aprilie 1768 — 3 iunie 1769  
— *Documente Callimachi*, II, p. 34
22. COSTACHE CONACHI — 10 dec. 1769  
— *Arhiva Românească*, I, Iași, 1860, p. 158—159
23. TOADER CANTACUZINO — 10 dec. 1769  
— *Arhiva Românească*, I, Iași, 1860, p. 158
24. CONSTANTIN COSTACHE — 15 dec. 1771  
— Din *tezaurul documentar sucevean*, p. 406, nr. 1213
25. ION CANTACUZINO — 15 dec. 1771  
— Din *tezaurul documentar sucevean*, p. 406, nr. 1213
26. MIHALACHE COSTACHI — 23 dec. 1773  
— *Documente Callimachi*, II, p. 218  
In afară de marii spătari amintiți, in recensămintele din 1772—1774 efectuate de armata țaristă de ocupație mai apar următorii : IORDACHE DARIE; MATEI GHICA; CONSTANTIN RIȘCAN și COSTACHI DONICI — vezi P. G. Dimitriev, *op. cit.*, p. 41, nr. 126; p. 52, nr. 39; p. 85, nr. 36; p. 92, nr. 106

## VII. MARI BANI

1. DUMITRAȘCU CALMAȘUL — sept. 1750 — ante 20 martie 1753  
— *Cronicele României*, vol. III, p. 223  
— N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 877, nota 20
2. NICOLAE HRISOVERGHII — ante 20 martie 1753 — 22 iunie 1753  
— N. Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 877, nota 20



3. DUMITRAȘCU CALMAȘUL — iulie 1753 — ianuarie 1754  
 — **Cronica Ghiculeștilor**, p. 675  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 227  
 — Pavel Blaj, **Catalogul documentelor domnești din colecția Muzeului județean Suceava**, în **Anuarul Muzeului jud. Suceava**, nr. XIII—XIV, 1986—1987, p. 321. Apare LUPU BALȘ ca ban în documentul din 25 iulie 1753 deci a fost la o dată anterioară pentru că la acea dată încă nu era sosit domnul, el fiind însărcinat de către caimacani să facă o hotarnică.
4. VASILE RUSET — ianuarie 1754 — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1754  
 — **Cronica Ghiculeștilor**, p. 687, 695. Aici se arată că Vasile Ruset este avansat în funcția din mare ban, în mare spătar. Interesant însă este faptul că la 1 oct. 1754 apare un Vasile Ruset fost mare ban vezi **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 297
5. FILIP CATARGIUL — luna din săptămîna luminată a Paștilor 1754—  
 ante 1 august 1755  
 — **Cronica Ghiculeștilor**, p. 695  
 — **Uricariul**, I, p. 331
6. ION CANTACUZINO — ante 1 august 1755 — ante 31 august 1755  
 — **Uricariul**, I, p. 331  
 — **Documente Callimachi II**, p. 199
7. ȘTEFAN STURZA — ante 31 august 1755 — ante 1 nov. 1755  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 199  
 — **Ispisoace și zapise**, V, p. 160—161.
8. IONIȚA STURZA — ante 1 nov. 1755 — 8 feb. 1756  
 — **Ispisoace și zapise**, V, p. 160—161
9. ENACHE COSTACHI — 1 aprilie 1756 — ante 20 feb. 1757  
 — **Familia Racoviță - Cehan**, p. 124  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 229  
 — **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 309. La 17 aprilie 1756 apare Ioniță Cantacuzino ca mare ban.  
 — **Uricariul**, IV, 10.  
 — **Documente agrare**, II, p. 336, semnează ca vel bani ION CANTACUZINO și LUPUL BALȘ pentru anul 1756
10. ION CANTACUZINO — ante 20 feb. 1757 — ante 27 iulie 1757  
 — **Uricariul**, IV, p. 10  
 — C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 259
11. PANAITACHI — ante 27 iulie 1757 — 9 martie 1758  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 231  
 — C. I. Andreescu, *op. cit.*, p. 250  
 — **Documente bucovinene**, V, p. 174. La 23 septembrie 1757 apare ca fost mare ban DINU CANTACUZINO
12. IONIȚA CANTA — martie 1758 — ante 23 mai 1758  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 231—232  
 — **Ispisoace și zapise**, IV, 2, p. 230
13. CONSTANTIN STURZA — ante 23 mai 1758 — august 1758  
 — **Ispisoace și zapise**, IV, 2, p. 230

14. **ANDRONACHE DELA BOTOȘANI** — ante 20 nov. 1758 — ante 2 mai 1761  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 235  
 — A. D. Xenopol, *op. cit.*, p. 454—455  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 444
15. **TEODOR CANTACUZINO** — ante 2 mai 1761 — 30 mai 1761  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 444  
 — **Cronicele României**, vol. III, p. 191, 304
16. **ILIE COSTACHI** — 7 iunie 1761 — ante 14 noiembrie 1761  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 268  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 570. În documentul din 17 aprilie 1762 apare ca biv vel ban.  
 — N. Iorga, **Documente tecucene și birlădene**, în *B.C.I.R.*, IV, 1925, p. 177.
17. **IANACHII CONSTANDACHII** — ante 14 nov. 1761 — ante 14 februarie 1762  
 — **Documente tecucene și birlădene**, p. 177. Este curios faptul că Iana che Costandachi încă din toamna lui 1760 era mare vornic al țării de jos — vezi **Cronicele României**, vol. III, p. 241  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 457
18. **ENACHE MILLO** — ante 14 feb. 1762 — ante 17 aprilie 1762  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 457, 455 ; II, p. 189. (Enache Millo mai apare tot ca vel ban și la 14 iunie 1762).
19. **IORDACHE COSTACHI** — ante 17 aprilie 1762 — ante 1 iulie 1762  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 455, 456.
20. **VASILE COSTACHI** — ante 1 iulie 1762 — ante 15 octombrie 1762  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 456; II, p. 83  
 — **Cronicele României**, III, p. 330
21. **DUMITRAȘCU STURZA** — ante 15 oct. 1762 — ante 5 martie 1763  
 — **Documente Callimachi**, II, p. 83 ; I, p. 457
22. **ARGHIRIE** — ante 5 martie 1763  
 — **Documente Callimachi**, I, p. 457. Apare ca fost mare ban.
23. **IORDACHI HRISOSCOLEU** — în perioada 1762—1765  
 — **Din tezaurul documentar sucevean**, p. 347, nr. 1047
24. **LUPU COSTACHI** — ante 15 martie 1764 — 18 martie 1764  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 92.  
 — **Uricariul I**, p. 299. Tot pentru anul 1764 apare ca mare ban Canta.
25. **VASILE COSTACHI - NEGEL** — martie 1764 — ante 20 iunie 1766  
 — **Cronicele României**, III, p. 251  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 171  
 — C. Erbiceanu, *op. cit.*, p. 307. La 16 mai 1766 apare ca ban ȘTEFAN CATARGIUL.
26. **IONIȚA RUSET** — ante 20 iunie 1766 — 23 ianuarie 1767  
 — **Documente bucovinene**, VI, p. 171.  
 — Radu Rosetti, **Cronica Bohotinului**, în *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, XXVIII, p. 250. La 20 iunie 1766 apare ca mare ban Nicolai Costachi.

27. ARGHIIRI BOSTANGIU — ianuarie 1767 — ante 1 feb. 1768  
 — Documente Suceava, p. 434, nr. 277  
 — *Cronicele României*, III, p. 255  
 — Documente Callimachi, II, p. 34, 194, 197, 199
28. ȘTEFAN RUSET — ante 1 feb. 1768 — ante 28 iulie 1768  
 — Documente Callimachi, II, p. 34, 194, 197, 199  
 — Ispisoace și zapise, IV, 2, p. 194. La 2 iunie 1768 apare ca mare ban PALADI.
29. NICOLAE RUSET — ante 28 iulie 1768 — 3 iunie 1769  
 — 10 decembrie 1769  
 — Arhiva Românească, I, Iași, 1860, p. 157—159  
 — Documente Suceava, p. 455. Se arată că la 28 iulie 1768 era ban.
30. LUPU COSTACHII — 20 noiembrie 1769  
 — Arhiva Românească, I, Iași, 1860 p. 158—159
31. CONSTANTIN GRECIANU — 27 iulie 1771  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 404, nr. 1207  
 — C. I. Andreescu, op. cit., p. 265
32. MANOLACHE BOGDAN — ante septembrie 1769  
 — Arhiva Românească, I, 1860, p. 140. Era la acea dată fost ban și îndeplinea funcția de ispravnic de Tecuci. În afară de marii bani amintiți mai sus, în recensămintele efectuate de armata țaristă de ocupație între 1772—1774, mai apar următorii cu această dregătorie : Gheorghe Beldiman, Constantin Catargiul, Constantin Bașotă, Iancu Razu, Roznovanu și Sandu Miculescu — vezi P. G. Dimitrieu, op. cit., p. 52—367.

## VIII. MARI PAHARNICI

1. IORDACHI CANTACUZINO — sept. 1750 — ante aprilie 1751  
 — *Cronicele României*, vol. III, p. 223.  
 — Familia Racoviță - Cehan, p. 114  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 283, 292
2. IONIȚA PALADI — ante aprilie 1751 — 22 iunie 1753  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 283. La 15 martie 1753 apare Radu Racoviță ca mare paharnic, fapt rectificat în *Doc. Suceava*, p. 392, nr. 245 unde Radu Racoviță apare ca vel vistiernic.  
 — Documente Suceava, p. 392, nr. 245. Tot în timpul domniei lui Constantin Cehan Racoviță se pare că a fost mare paharnic și MIHALACIIE STURZA — vezi Pavel Blaj, op. cit., p. 322, nr. 28 : Documente bucovinene, V, p. 120. Apare ca mare paharnic în 1753.
3. IONIȚA CANTACUZINO — iulie 1753 — ante 28 feb. 1755  
 — *Cronica Ghiculeștilor*, p. 667, 675  
 — *Uricariul*, VII, p. 24, 189.  
 — *Cronica Vașcanilor*, p. 50. Apare ca fost mare paharnic ȘTEFAN STURZA.
4. ILIE COSTACHII — ante 28 feb. 1755 — 8 feb. 1756  
 — *Uricariul*, VII, p. 24, 189  
 — Documente bucovinene, V, p. 120. La 25 martie 1755, apare ca mare paharnic IORDACHE MAVRODIN

5. CONSTANTIN STURZA — 1 aprilie 1756 — 9 martie 1757
  - Familia Racoviță - Cehan, p. 124
  - Cronicile României, III, p. 229, 231
  - Din tezaurul documentar sucevean, p. 309. La 17 aprilie 1756 apare Constantin Stircea, ca mare ban.
  - Ispisoace și zapise, V, p. 163. Il arată ca mare paharnic la 1 iunie 1756, pe VASILE BUHAESCU; IV, 2, p. 228. La 27 nov. 1756 apare Constantin Sturza ca mare paharnic; p. 218 apare Constantin Cantacuzino ca biv. vel paharnic, la 14 oct. 1756.
  - Documente agrare, II, p. 336. Indică pentru anul 1756 ca vel paharnic pe ENACHE MILLO. Acesta, la 27 aug. 1757 apare ca fost mare paharnic — vezi Doc. bucovinene, V, p. 173
  - Uricariul, IV, p. 10. La 20 feb. 1757 apare ca mare paharnic CONSTANTIN STURZA.
6. IONIȚA CANTA — martie 1757 — ante 23 mai 1758
  - Cronicile României, III, p. 231—232
  - Ispisoace și zapise, IV, p. 230
7. NICOLAE RUSET — ante 23 mai 1758 — august 1758
  - Ispisoace și zapise, IV, 2, p. 230
8. IORDACHE HRISOSCOLEU — ante 20 nov. 1758 — ante 1 ianuarie 1759
  - A. D. Xenopol, op. cit., p. 454—455
  - Cronicile României, III, p. 235
  - Paul Mihail, op. cit., p. 252.
  - Documente Callimachi, II, p. 176. Pentru perioada 1758—1759 apare ca mare paharnic IONIȚA STRIȘCA
9. IONIȚA/CANTA ?/ — ante 1 ianuarie 1759 — ante 2 aprilie 1759
  - P. Mihail, op. cit., p. 252
  - Al. Calimach, Originea lui Ioan Calimach, domnul Moldovei, în Arhiva, nr. 5—6, Iași, 1895, p. 238—239, nota 21.
  - Documente Suceava, p. 402, nr. 254. La 15 ianuarie 1759 apare un RADUCANU biv vel paharnic.
10. IORDACHE COSTACHI — ante 2 aprilie 1759 — ante 19 iulie 1759
  - Din tezaurul documentar sucevean, p. 328, nr. 985. În același document apare ca fost paharnic VASILE BUHAESCU.
  - Uricariul, I, p. 74
11. ARGHIRIE BOSTANGIOGLU — ante 19 iulie 1759 — ante 29 august 1760
  - Uricariul, I, p. 74
  - Cronicile României, III, p. 237. În timpul domniei lui Ion Teodor Callimachi, boierii au făcut un arz la Poartă și au ales pe Arghir Bostangioğlu, făcându-l paharnic și l-au trimis la Țarigrad să dea jalbă despre partea țării, jăluindu-se de Stavarachi"
  - Din tezaurul documentar sucevean, p. 331.
  - Documente Callimachi, II, p. 25, 177; I, p. 441. Apare Constantin Cananău ca fost mare paharnic la 5 august 1759.
  - Din tezaurul documentar sucevean, p. 337

12. /ENACHIE ?/PAUN — ante 29 august 1760 — 2 mai 1761  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 337  
 — T. Balan, Documente bucovinene, V, p. 163  
 — Documente Callimachi, II, p. 181. La 17 feb. 1761 apare IENACHIE  
 AGA fost mare paharnic.
13. ALEXANDRU NECULCE — ante 2 mai 1761 — 30 mai 1761  
 — Documente Callimachi, I, p. 444  
 — Cronicele României, III, p. 191, 304.
14. PETRACHI VIDALI — 7 iunie 1761 — ante 30 mai 1762.  
 — Cronicele României, III, p. 304  
 — Documente Callimachi, I, p. 570 ; II, p. 83, 184. Apare Simion Buhuș  
 ca fost mare paharnic la 28 sept. 1761.
15. CONSTANTIN CONACHI — ante 30 mai 1762 — 14 febr. 1763  
 — Documente Callimachi, I, p. 455, 457.  
 — Uricariul, VIII, p. 8—9. Pentru anul 1762 este arătat ca mare pahar-  
 nic IORDACHI CANANO.
16. DARIE DONICI — ante 14 febr. 1763 — ante 16 aprilie 1763  
 — Documente Callimachi, I, p. 457 ; II, p. 125, 189  
 — Documente bucovinene, VI, p. 76 (apare ca biv vel paharnic).
17. GRIGORE GRUPENSCHI — ante 16 aprilie 1763 — ante 14 iulie 1763  
 — Documente Callimachi, II, p. 125, 189  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 352
18. IONIȚA BOTEZ — ante 14 iulie 1763 — ante 8 sept. 1763  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 352  
 — Documente Callimachi, II, p. 122
19. LUPU COSTACHI — ante 8 sept. 1763 — ante 15 martie 1764  
 — Documente Callimachi, II, p. 122  
 — Documente bucovinene, VI, p. 92
20. CONSTANTIN RAȘCANUL — ante 15 martie 1764 — 18 martie 1764  
 — Documente bucovinene, VI, p. 92
21. MANOLACHE BOGDAN — martie 1764 — ante 10 ian. 1766  
 — Cronicele României, vol. III, p. 192 și 251  
 — Uricariul, V, p. 391. În documentul de la 21 iulie 1765 mai apare  
 un MANOLACHE vel spătar.  
 — Ispisoace și zapise, V, p. 41. La 1 iunie 1765, figurează ca mare pa-  
 harnic IONIȚA CARP.  
 — Ispisoace și zapise, IV, p. 139. La 26 dec. 1765 apare GLIGORAȘ  
 LEON ca fost mare paharnic.
22. ILIAȘ/RUSET-PRIBESCU ?/ — ante 10 ianuarie 1766  
 — Din tezaurul documentar sucevean, p. 366 (apare ca fost mare pa-  
 harnic).
23. VASILE RUSET — ante 8 martie 1766  
 — Uricariul XVII, p. 157. (Figurează ca fost mare paharnic).
24. /ENACACHI/CALMAȘUL - CÎRNUL — ianuarie 1767 — ante 2 mar-  
 tie 1767.  
 — Cronicele României, III, p. 255  
 — Documente Suceava, p. 434, nr. 277

25. MATEI IURMUZACHI — ante 2 martie 1767 — ante 26 nov. 1767  
— Documente bucovinene, VI, p. 179  
— Documente Callimachi, II, p. 194.
  26. VELICICO DARIE — ante 26 nov. 1767 — ante 12 iunie 1768  
— Documente Callimachi, II, p. 194  
— Documente agrare, II, p. 424. Apare la 4 iunie 1767 IORDACHE LAZU ca fost mare paharnic.  
— Documente Suceava, p. 434, nr. 237
  27. ALEXANDRU NECULCE — ante 12 iunie 1768 — ante 24 iunie 1768  
— Documente Suceava, 434, nr. 237
  28. IONIȚA BAȘOTA — ante 24 iunie 1768 — iulie 1768  
— Din tezaurul documentar sucevean, p. 391, nr. 1173
  29. SANDU MICLESCU — iulie 1768  
— Cronicele României, III, p. 256—257
  30. CONSTANTIN PALADI — 15 iulie 1768  
— Documente Callimachi, II, p. 199
  31. SANDU STURZA — iulie 1768  
— Cronicele României, III, p. 256—257
  32. IORDACHE IAMANDI — septembrie 1769  
— Arhiva Românească, I, Iași, 1860, p. 131
  33. CONSTANTIN NEGREA — septembrie 1769  
— Arhiva Românească, I, Iași, 1860, p. 131, 140.
  34. GHEORGHIIE STURZA — septembrie 1769 ; 10 decembrie 1769  
— Arhiva Românească, I, Iași, 1860, p. 157, 158, 131, 143
  35. IORDACHE BALȘ — 10 decembrie 1769  
— Arhiva Românească, I, Iași, 1860, p. 157 și 159.
- În recensămintele populației efectuate de către armata țaristă de ocupație între 1772 și 1774 au mai fost consemnați următorii boieri care au deținut dregătoria de mari paharnici : Ilie Ruset - Pribescu, Ilie Djușca, Grigoraș Leonti, Ioniță Cuza, Postolachi Cirste, Ramadan Afanasii, Iancu Greceanu, Alexandru Râșcan, Nicolae Aslan. O parte din ei însă, probabil, că erau paharnici 2 sau 3. vezi P.G. Dimitriev, op. cit., p. 31, 51, 64, 77, 90, 109, 150, 174, 202.

## IX. MARI VISTIERNICI

1. TOADER PALADI — sept. 1750 — ante 15 martie 1753  
— Familia Racoviță - Cehan, p. 113  
— Din tezaurul documentar sucevean, p. 283  
— Documente Suceava, p. 392  
— Surete și izvoade, XXIV, p. 41—42
2. RADU RACOVIȚA — ante 15 martie 1753 — 22 iunie 1753  
— Documente Suceava, p. 392  
— Surete și izvoade, XXIV, p. 41—42
3. IORDACHE ARISTARH HRISOSCOLEU — iulie 1753 — ante 20 martie 1755  
— Cronica Ghiculeștilor, p. 675, 667  
— Documente bucovinene, V, p. 120

4. VASILE RUSET — ante 20 martie 1755 — 8 feb. 1756  
— C. I. Andreescu, op. cit., p. 229  
— Documente bucovinene, V, p. 120  
— Cronica Ghiculeștilor, p. 733
5. DUMITRACHI PALADI — 1 aprilie 1756 — ante 9 feb. 1757  
— Familia Racoviță - Cehan, p. 124  
— Cronicele României, III, p. 229  
— C. Erbiceanu, Istoria Mitropoliei Moldovei . . ., p. 298
6. FILIP CATARGIUL — ante 9 feb. 1757 — 9 martie 1757  
— C. Erbiceanu, op. cit., p. 298  
— Cronicele României, III, p. 231
7. VASILE RUSET — martie 1757 — ante 25 martie 1758  
— Cronicele României, III, p. 231—232  
— C. Erbiceanu, op. cit., p. 27
8. ION PALADI — ante 25 iulie 1758 — august 1758  
— C. Erbiceanu, op. cit., p. 27
9. IONIȚA CANTACUZINO - DELEANU — ante 22 aprilie 1759 — ante 29 august 1760  
— Cronicele României, III, p. 235  
— Documente Callimachi, I, p. 444. La 24 aprilie 1761 apare ca fost mare vistiernic.  
— Din tezaurul documentar sucevean, p. 337, nr. 1016  
— Documente bucovinene, V, p. 204. La 20 ianuarie 1760, apare LUPU BALȘ ca fost mare vistiernic.
10. FILIP CATARGIUL — ante 29 august 1760 — 30 mai 1761  
— Din tezaurul documentar sucevean, p. 337, nr. 1016  
— Documente bucovinene, V, p. 163  
— Documente Callimachi, I, p. 441, 444  
— Cronicele României, III, p. 304, 191.
11. IONIȚA CANTACUZINO - DELEANU — 7 iunie 1761 — ante 5 sept 1762  
— Cronicele României, III, p. 304  
— Documente Callimachi, II, p. XXXIII
12. IONIȚA PALADI — ante 5 sept. 1762 — 18 martie 1764  
— Documente Callimachi, II, p. XXXIII, se arată că a fost pus în locul lui Ioniță Cantacuzino - Deleanu.  
— Documente bucovinene, V, p. 117. La 25 octombrie 1762 apare Ioniță Botez ca fost mare vistiernic.  
— Documente Callimachi, II, p. 189
13. IORDACHE COSTACHI - VENIN — martie 1764  
— Cronicele României, III, p. 251, 256—257 (moare în 1768 la Constantinopol) ; p. 247 „era iscusit la condei”.  
— Documente agrare, II, p. 409.
14. PETRACHE DUCA — 23 mai 1764  
— Documente bucovinene, VI, p. 100
15. LUPU BALȘ — 8 iunie 1764  
— Cronica Vașcanilor, p. 61. La 20 ianuarie 1760 era biv vel vistiernic.

16. ȘTEFAN RUSET — 8 ianuarie 1765  
— Documente vasluiene, p. 199
17. IORDACHE CANTA — 1 iunie 1765  
— Uricariul, VII, p. 51. Tot vel vistiernic apare și Ioan Canta la aceeași dată și în același document.
18. MANOLACHE COSTANDACHE — 23 sept. 1765  
— Cronica Bohotinului, p. 248  
— Documente vasluiene, p. 222. La 24 octombrie 1765 era vel vistiernic tot Manolache Constandache.
19. IORDACHE ALISTARII - HRISOSCOLEU — ian. 1767 — ante 19 iunie 1767  
— Cronicele României, III, p. 255  
— Documente agrare, II, p. 423  
— Documente bucovinene, VI, p. 185
20. IORDACHE CANTACUZINO — ante 19 iunie 1767 — iunie 1769  
— Documente bucovinene, VI, p. 185  
— Documente Suceava, p. 434, nr. 277
21. CONSTANTIN STURZA — iunie 1769 — 10 decembrie 1769  
— Arhiva Românească, 1, Iași, 1860, p. 158.



## BOYARDS DU CONSEIL PRINCIER DE LA MOLDAVIE PENDANT DU XVIII-E SIÈCLE (II)

### R E S U M E

Dans l'article que voici, l'auteur continue à présenter la composition du conseil princier de la Moldavie pendant la seconde moitié du 18-e siècle (1750—1775). Les personnes qui ont participé dans ce „parlement” du pays ont été élevées pendant cette période aussi, des rangs des boyards de la terre et ont dirigé les destinées du pays pendant une période extrêmement difficile pour l'histoire de la Moldavie. Les membres du conseil princier ont cherché à modérer la tendance de certains princes Phanariotes à piller le pays et ce sont eux aussi qui ont dirigé le pays lors des guerres russo-turques ou des invasions tatares.

## SOCIETATEA DOAMNELOR ROMÂNE DIN BUCOVINA

OLGA ȘTEFANOVICI

În contextul mișcării culturale a românilor, privind înaintarea spirituală a populației din teritoriile intrate sub ocupație străină, se înscrie și activitatea Societății Doamnelor Române din Bucovina, care a marcat o minunată pagină de înaltă conștiință patriotică, de un nemărginit devotament și de spirit de sacrificiu.

Nu puține au fost ocaziile în care, femeile române din acest colț de țară și-au demonstrat iubirea de neam, atașamentul față de cauza românilor de pretutindeni, în lupta pentru reînfrățirea neamului, pentru eliberarea socială și națională.

Începînd din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, s-au înregistrat progrese considerabile și în activitatea femeilor din Bucovina, în mod deosebit după actul istoric al constituirii statului național modern român, în anul 1859, în fruntea mișcării feminine din această zonă aflîndu-se Elena Popovici Logothetti și Natalia Hurmuzachi.

În anul 1877, aceste femei energice au format un comitet ale cărui membre s-au împărțit în două ținuturi : Cernăuți și Suceava, primul aflat sub directa îndrumare a Nataliei Hurmuzachi, iar al doilea sub conducerea Elenei Popovici Logothetti, în scopul ajutorării celor aflați pe front, în războiul pentru independența neamului. Cele două inițiatoare au organizat, fiecare, comitete județene, conduse de femei din popor care „cu multă dragoste și rivna au fost de un real folos celor aflați pe cîmpul de luptă sau în spitalele de campanie<sup>(1)</sup>”. Aceste fiice devotate cauzei românilor au înțeles că trebuie să-și facă datoria națională alături de celelalte categorii sociale „contribuind și ele la reușita războiului și pecetluirea independenței<sup>(2)</sup>”.

Informații prețioase asupra modului cum s-au întrecut aceste femei în colectarea de medicamente, scamă, bandaje, alimente și bani se află în ziarele timpului, („Românul” și „Curierul”) în care apar înscrise și numele unor donatoare.

În deceniul al nouălea al secolului trecut s-au înregistrat multe realizări și în activitatea femeilor române din Bucovina, în opera de sprijinire a copiilor săraci din familii de români, în fruntea acestor acțiuni situîndu-se alături de Elena Popovici Logothetti, Alma Volcinski, Olga Grigorcea

1. I. Nistor, *Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina și Basarabia*, în *Cultura Națională*, Buc, 1927, p. 6

2. *Ibidem* p. 7

și Sofia Ștefanovici. Mulți intelectuali ai timpului, din acest teritoriu românesc au înțeles necesitatea înființării unei societăți a „acelora care au înfăptuit atâtea acte de caritate și au dat dovadă de mult atașament pentru cultura poporului român și pentru propășirea neamului”).

Încurajate prin discursurile înflăcărâte, pline de încredere ale unor oameni de cultură, femeile române s-au întrunit la Cernăuți, în anul 1888, constituind nucleul viitoarei societăți. Cu această ocazie s-a hotărât alcătuirea statutelor, iar în adunarea ținută în luna noiembrie a anului 1889 s-a ales un comitet provizoriu pentru urgentarea acțiunii de înființare a societății.

După aprobarea statutelor de către guvern, în anul 1890 avea loc la Cernăuți adunarea generală de constituire, la care au participat 55 de femei române, adunare care marca începutul activității „Societății Doamnelor Române” din Bucovina sau societatea „Românele din toate stările și toate timpurile” cum a mai fost cunoscută în perioada următoare. Astfel, prin străduința unor oameni cu înalte convingeri politice, a luat ființă o societate feminină în frunte cu Elena Popovici Logothetti, ce și-a dobândit importanța în timpul ocupației habsburgice în Bucovina, întreținând dragostea de neam și țară la femeile bucovinene, adăpostind în instituțiile sale, sute de fiice de români săraci. Inițiatorii și organizatorii societății au urmărit realizarea progresului prin cultură și mai ales prin învățămîntul teoretic și practic a tinerelor românce, „una din laturile activității sale fiind educarea acestora în spiritul dragostei față de tradițiile progresiste românești.

În cadrul adunării de constituire s-au exprimat idei înălțătoare, pătrunse de un cald patriotism, în care se sublinia necesitatea unirii tuturor eforturilor pentru educarea tinerilor în spiritul mîndriei naționale, pentru realizarea unei culturi sănătoase, românești, pentru toate femeile române. A fost remarcată importanța înființării societății care se constituia ca „o puternică fortăreață, în care ocrotite și conservate aveau să fie limba și neamul românesc“).

Printre susținătorii entuziaști ai societății s-au mai aflat profesorul I. Bumbac și Eufrosina Hurmuzachi, care erau convinși că „femeile române din Bucovina, cu puterile unite ar putea lucra mult pentru înaintarea poporului, în condițiile în care, era dureros să vezi cum se perdeau portul și dulcea limbă românească“).

Una dintre hotărârile luate în cadrul primei adunări generale a fost ca societatea să dispună de un fond permanent realizat din administrarea unor fundații, din banii membrilor fondatori și din cotizațiile lunare ale celor care făceau parte din filiale. În perioada următoare, societatea a fost subvenționată de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, de Societatea „Transilvania” prin banca „Albina” din Sibiu și casa de economie din Cernăuți. Pînă în anul 1914, societatea a primit anual o subvenție de 5000 coroane de la Ministerul Cultelor și 300 lei anual de la Societatea „Transilvania“).

3. „Gazeta Bucovinei” din 18 oct. 1891.

4. Ibidem, 19 mai 1896

5. Ibidem

6. Raportul anual al Societății Doamnelor Române din Bucovina, anii XXI — XXII, 1914, p. 6.

În aceeași perioadă Direcția bunurilor Fondului religios din Bucovina a ajutat societatea cu sume importante și o cantitate mare de lemne de foc pentru instituțiile sale.

Prin acțiunile întreprinse, Societatea Doamnelor Române din Bucovina a reușit să atragă un număr mare de membri. Până în anul 1900, numărul acestora a ajuns la 230 persoane, ce sprijineau activitatea cu o cotizație lunară de 2 florini<sup>7</sup>). În același timp comitetul societății s-a preocupat de sporirea numărului filialelor la orașe și sate. S-au înființat 30 de filiale, în care membrii plăteau o cotizație lunară de 20 cr., filiale ce administrau peste 13 fundațiuni. Dintre filialele create, o activitate importantă au desfășurat cele din : Suceava (87 membri), Bileca (46 membri), Cimpulung (171 membri), Capu Codrului (54 membri), Fundul Moldovei (51 membri), Sădova (77 membri), Siret (68 membri), Stupca (64 membri), Rădăuți (62 membri), Vama (89 membri), Vicovul de Sus (25 membri)<sup>8</sup>).

Filiala din Suceava s-a constituit la 13 decembrie 1891 din 42 persoane, sub directa îndrumare a Sofiei Ștefanovici, venită de la Cernăuți în acest scop<sup>9</sup>). La adunarea generală ținută în noiembrie 1897 de această filială, președinta Maria Dașchievici aprecia că românii toți ciți sînt aici, sînt viță de un neam foarte mare „care pe timpurile vechi domnea peste toată lumea, romanii și dacă s-ar scula prea bunii noștri strămoși romani și ne-ar vedea împrăștiati în lume, s-ar îngrozi de purtarea noastră<sup>10</sup>. Veniturile acestei filiale au crescut an de an, astfel că pînă în anul 1900 s-a ridicat la aproape 200 coroane, bani folosiți la întreținerea unui număr de 505 copii români săraci în institutele de caritate pe care le conducea.

La 2 mai 1896, în adunarea generală a filialei din Capu Codrului, învățătorul Dimitrie Mitric-Bruja a ținut un discurs inflăcărat, amintind participanților despre misiunea societăților culturale, unde se putea „vorbi între oaltă românește, unde se puteau vorbi cuvinte de mîngiere, cuvinte simțitoare, care ies de la inimă și merg iarăși la inimă“<sup>11</sup>.

Una dintre acțiunile importante inițiate și conduse de comitetul societății a fost deschiderea în anul 1892 a cursului de limbă română, curs susținut material de Victoria Grigorcea, care a oferit acestui scop o rentă anuală de 200 coroane. Cu ocazia examenului ținut la 24 martie 1893, în saloanele „Societății pentru cultură și literatură română în Bucovina“, vicepreședinta Sofia Ștefanovici a adresat absolventelor cuvinte de laudă și încurajare pentru viitor, în legătură cu învățarea temeinică a limbii române, „care este cunoscută și de străini ca o limbă frumoasă, dulce, plăcută și armonioasă“<sup>12</sup>). Străduința cu care au urmat elevele cursul a fost răsplătită cu premii constînd în rechizite, cărți și haine.

Tot în anul 1892 a fost deschis și un curs de croitorie pentru elevele ce nu aveau posibilitatea să-și continue studiile. Acest curs condus de Aspazia Bacinski și urmat de 18 fete era susținut din veniturile proprii și din colecte. Din anul 1910 conducerea cursului a fost preluată de Agripina Onciul, care a inițiat o serie de acțiuni, prin care veniturile au crescut considerabil.

7. „Gazeta Bucovinei“, 2 mai 1891.

8. Raportul anual al S.D.R., anii XXI—XII, 1914, p. 7

9. „Gazeta Bucovinei“, 17 decembrie 1891

10. *Ibidem*, 2 mai 1896

11. *Ibidem*

12. Raportul anual al S.D.R., anii II—III, 1893, p.6

Societatea Doamnelor Române a susținut material din anul 1894, un internat de fete în Cernăuți, sub supravegherea Catincăi Popescu. Din suma de 20000 coroane donată de Gheorghe Popovici a fost posibilă cumpărarea localului necesar internatului și dotarea corespunzătoare pentru găzduirea elevelor. Până în anul 1912 s-au asigurat 80 de locuri pentru eleve de la diferite școli, 40 dintre ele primind găzduirea gratuit.

În rapoartele anuale ale societății se menționa importanța internatului și pensionului înființat în același timp, unde fetele puteau primi „o educație bună în propria limbă maternă<sup>13</sup>”. Scopul pensionului era „creșterea familială, prin întipărirea ideilor morale în sensul neamului nostru, cu graiul viu național, prin redeșteptarea sentimentelor nobile, ale iubirii de patrie, de neam, a sentimentelor estetice și morale<sup>14</sup>”, a fetelor în vîrstă de la 7 la 14 ani, înscrise aici.

Societatea a mai susținut și instituții de caritate pentru copii români din familii sărace, supravegherea acestora fiind încredințată unei membre a comitetului, Olga Grigorcea. În edificiul celui mai mare institut din Cernăuți, își desfășoară activitatea din anul 1910 o filială a internatului de fete unde erau găzduite gratuit 50 de eleve, de la diferite școli din oraș<sup>15</sup>).

Conform statutelor sale, societatea se preocupa și de cultivarea, răspîndirea și înflorirea industriei de casă. Această activitate a stat în atenția sa, deoarece se constatase în ultimul timp că „industria de casă a decăzut, fiind pingărită și amenințată de influența negativă a modei<sup>16</sup>”. Pentru a se conserva caracterul curat național român al industriei de casă din Bucovina, societatea a făcut o colecție de modele ce păstrau originalitatea desenelor vechi, din aproape toate districtele, colecție constînd în frumoase țesături, cămăși populare, costume naționale, scoarte țărănești de lînă, care nu de puține ori fuseseră admirate la expozițiile internaționale de la Viena, Paris, Londra și Berlin<sup>17</sup>).

Peste 500 femei din diferite localități confecționau frumoasele cusături și țesături originale românești, avînd la dispoziție din partea societății, materialul necesar pentru brodat și țesut. Ele aveau posibilitatea unui câștig considerabil în funcție de calitatea lucrului executat. În anii 1909-1910 veniturile societății, provenite din valorificarea produselor industriei de casă s-au ridicat la suma de 20000 coroane.

Veniturile societății au sporit simțitor și în urma colectelor făcute cu diferite ocazii și a reprezentațiilor de teatru. Au fost organizate la orașe și sate petreceri populare și reprezentații de teatru care s-au dovedit a fi „cele mai salutare mijloace pentru deșteptarea și cultivarea maselor populare din mediul rural<sup>18</sup>”. În asemenea ocazii spectatorii purtau costume naționale românești și intonau la începutul fiecărei reprezentații fragmente din cîntecele românilor. O parte din veniturile realizate prin astfel de mijloace au fost folosite de organizația centrală și de filiale în scopul ajutorării elevelor din familii sărace, dotării institutelor de caritate cu materiale necesare.

13. „Gazeta Bucovinei”, 19 mai 1896.

14. *Ibidem*, 18 iulie 1896

15. Raportul anual al S. D. R., anii XIX-XX, 1912, p. 4—5

16. „Gazeta Bucovinei”, 29 decembrie 1897

17. Raport anual al S.D.R., anii XIX-XX, 1912, p. 6

18. „Gazeta Bucovinei”, 29 decembrie 1897.

Intreaga activitate a societății a fost psă în slujba luptei spirituale pentru independență și unitate a românilor în granițele aceluiași stat. Acest nobil ideal a fost urmărit și în discursurile pline de entuziasm ale membrilor societății. Astfel încă din luna martie 1893, cu ocazia adunării generale a filialei din Vama, președinta Eugenia Lumicovski adresa un călduros apel pentru unire tuturor românilor, căci „unirea este pentru fiecare popor mijlocul cel mai puternic de înaintare, de păstrare a datinelor celor mai bune, averii și limbii sale dulci. Numai acel popor care se ține laolaltă, înfloarește, este respectat și cinstit de popoarele străine<sup>19)</sup>).

În anii primului război mondial, femeile române din Bucovina, alături de celelalte categorii sociale au luat parte prin diferite forme la lupta întregului popor pentru înlăturarea ocupației străine. Sub flamurile tricolorului, în cadrul unor manifestații care au avut loc la Suceava și Cernăuți, acestea au susținut cu înflăcărare necesitatea înfăptuirii unității naționale.

Societatea femeilor bucovinene a salutat cu entuziasm apariția ziarului „Glasul Bucovinei”, în luna octombrie 1918, ziar care milita pentru unirea și propășirea neamului. În cadrul Adunării Naționale a românilor din Bucovina, la 27 nov. 1918 au putut fi văzute numeroase femei, înbrăcate în frumoase costume românești exprimându-și adeviunea față de actul istoric al Unirii Bucovinei cu România<sup>20)</sup>).

Făurirea statului național unitar român a marcat o nouă etapă și în activitatea femeilor din acest teritoriu, revenit în hotarele țării, activitate consacrată operei de consolidare a Unirii, de dezvoltare și progres a societății românești. Un mare răsunset în acest sens l-a avut apelul lansat femeilor de pe întreg teritoriul României, la muncă continuă, plină de rivnă, fiecare la locul potrivit, astfel ca Unirea, „viitorul ajuns prezent”, să se statornicească pentru totdeauna<sup>21)</sup>).

După aproape două decenii de activitate intensă în scopul redșteptării conștiinței naționale, Societatea Doamnelor Române s-a întrunit, cu un efectiv mai puțin numeros, în prima adunare generală de după război, la 16 martie 1919, cind noua președintă, Aspazia Luția, a prezentat raportul asupra situației critice a edificiilor susținute în perioada anterioară și a lipsei de fonduri și materiale, care a împiedicat buna desfășurare a cursului de limba română, de croitorie precum și cel al industriei de casă.

Cu sprijinul administrației românești, începind din anul 1919, societatea a redeschis internatul, pensionul și una din instituțiile de caritate. În internat au fost înscrise în primăvara acestui an, un număr de 31 de cleve, care plăteau cotizație lunară de 58 coroane.

În perioada următoare s-a acționat în scopul reînființării filialelor din orașe și comune și constituirii unei secții social-literare, secție care a organizat în luna martie a anului 1919 o frumoasă serbare națională, în colaborare cu Societatea „Armonia”.

Prin subvențiile acordate de primărie și de o serie de oameni cu vederi progresiste ca I. Flondor, I. Nistor, I. Zadik fondurile societății au crescut simțitor, ajungind pină la sfirșitul anului la suma de 15.846.260 coroane.

Așa cum s-a precizat la adunarea generală, unirea politică a Bucovinei cu România găsise și în rindul membrilor societății un viu răsunset.

19. *Ibidem*, 17 martie 1893

20. „Glasul Bucovinei”, 17 dec. 1918.

21. *Ibidem*, 26 decembrie 1918.

manifestat prin tendința de a intra cât mai repede în legătură cu societățile femeilor de dincolo de fosta graniță și de a se integra în mișcarea feminină din întreaga Românie »). Astfel au fost stabilite începând cu anul 1919 legături cu „Societatea Ocrotirea orfanilor de război” din Iași și cu „Societatea femeilor române” din București, condusă de Elena Cantacuzino.

Din anul 1927, în paralel cu Societatea Doamnelor Române, și-a desfășurat activitatea Reuninunca femeilor române condusă de Virginia Nistor, care își orienta acțiunile în scopul dezvoltării culturale și progresului social al populației din nordul Moldovei. Cele două societăți s-au aflat în anul 1932 printre organizațiile culturale și profesionale care au lansat apelul la întrunirea națională din 11 decembrie 1932 împotriva tendințelor fasciste și agitațiilor revizioniste, precizindu-și clar poziția față de încercările de încălcare a independenței și suveranității ).

Pentru perioada următoare știrile despre activitatea femeilor bucovinene au fost mai puține, cele două societăți devenind filiale ale organizației feminine din București.

Intrucât adunările generale nu s-au ținut pe plan local, s-a resimțit lipsa rapoartelor anuale cu informații concrete despre acțiunile desfășurate aici, întreaga orientare a mișcării feminine românești fiind direcționată spre soluționarea problemelor majore cu care se confrunta România la începutul deceniului cinci. Activitatea acestor femei energice, figuri luminoase și militante pentru cauza progresului și libertății a fost continuată de acțiunile hotărâte ale organizațiilor democratice feminine care și-au dobândit pentru prima dată egalitatea în drepturi, fiind chemate să-și afirme interesele și aspirațiile, să participe la viața social-politică a țării.

---

22. Raportul anual al S.D.R. anul XXIX, 1920, p. 5

23. „Glasul Bucovinei” 13 dec. 1932

L'article présente l'activité des femmes roumaines de Bucovine à l'appui de la lutte pour la libération sociale et nationale dans ce territoire occupé par les Habsbourgs en 1775.

À l'initiative de certains intellectuels ayant des vues progressistes on a constitué à Cernăuți, en 1890, la Société des Dames Roumaines, organisation qui a joué un rôle important dans la renaissance de la conscience nationale et dans le progrès social de la population de Bucovine. La Société a entretenu financièrement un internat pour les élèves, un pension et plusieurs institutions de charité à Cernăuți et a créé plus de 30 filiales dans les villes et les villages de la Bucovine, un véritable appui matériel et moral pour les enfants des familles roumaines pauvres. À partir de 1892 a été organisé un cours de roumain et un cours de couture et, à la campagne, la Société a initié et dirigé le renouvellement de l'industrie de la maison, la réalisation de beaux travaux faits main, décorés de motifs originaux roumains.

En 1918, La Société des Dames Roumaines a été à côté de toute la population de la Bucovine, exprimant son enthousiasme et son adhésion lors de l'union avec la Roumanie ; elle a organisé une série de manifestations consacrées à cet événement. Après l'union, le but principal de l'activité de la société est la lutte pour l'affiliation au mouvement féminin de toute la Roumanie et pour la réalisation de réformes démocratiques. À partir de 1927 il y a eu à côté de la Société, la Réunion des Femmes Roumaines de Bucovine, qui a organisé de belles fêtes nationales dans ce territoire réintégré à la patrie. Pendant la période 1933—1940 ces sociétés devenues des filiales du mouvement féminim de Roumanie, ont eu une contribution importante à la lutte antifasciste et antirévionniste.



## COMEMORAREA LUI ȘTEFAN CEL MARE LA PUTNA ȘI SUCEAVA IN ANUL 1904

GEORGE OSTAFI

Serbările de la Putna și Suceava prilejuite de comemorarea a 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, au constituit unul din momentele de mare unitate spirituală a românilor de pretutindeni, un prilej de întâlnire, un prilej de efervescentă în presă și publicistică, la tribună sau în fața vestigiilor glorioasei istorii naționale.

Mari oameni care au perceput exact momentul și posibilitatea creării unui act cultural patriotic unitar, au început a publica cu mult timp înainte, în reviste românești din Regat<sup>1</sup> și din părțile rupte<sup>2</sup>, scrieri istorice și literare despre viața marelui voevod, privindu-l nu atât ca pe un remarcabil conducător și ctitor, ci mai degrabă ca pe un simbol al unității și neamului.

Arcul peste timp este vizibil conturat și invocat de către intelectuali romani contemporani anului comemorativ. Până la unirea cea mare nu mai era mult, ei nu aveau de unde ști când se va produce ea, dar ceva p. tea în aer, un semn al morbidității iremediabile a imperiului bicefal, iar geniul lor intuise imperativul momentului la o veghe mai tenace, la conștientizarea și concertarea unei mase cit mai largi de români din ținuturile vechii Dacii.

Nicolae Iorga la București, în „Sămănătorul“, publică articolele „Școala lui Ștefan cel Mare“<sup>3</sup> și „Arta lui Ștefan cel Mare“<sup>4</sup> în care interesul este îndreptat mai puțin asupra a ceea ce a fost odată, cit spre ceea ce trebuie astăzi făcut pentru, de exemplu, crearea unei școli „azil“ pentru studenții din provinciile asuprite, care ar dori ca să se perfecționeze la București, în limba, literatura și istoria română. Iorga deja avea publicată în două volume „de lux“ lucrarea „Istoria lui Ștefan cel Mare pentru poporul român“<sup>5</sup>, iar ministrul instrucțiunii publice, Spiru Haret, îl însărcinase să scrie o carte care să cuprindă toate actele culturale prilejuite în țară de comemorarea lui Ștefan. Iorga a fost el însuși prezent la Putna pentru cinstirea memoriei marelui înaintaș.<sup>6</sup>

Un semnificativ mesaj primește organizatorii serbării de la Ion Slăvici, care în „Convorbiri Literare“<sup>7</sup> publică o serie de articole în care

1. „Cronica“, „Conservatorul“, „Vremea“, „Voința Națională“, „Literatura și Arta Română“, „Evenimentul“, „Românul“, „Flacăra“, „Universul“, „Adevărul“ — 1904.

2. „Deșteptarea“, „Familia“, „Junimea Literară“, „Gazeta Transilvaniei“, „Tribuna“, „Drapelul“, „Poporul Român“ — 1904.

3. „Sămănătorul“, anul III, nr. 15.

4. Idem, nr. 25.

5. „Junimea Literară“, anul I, nr. 7—8, pag. 128.

6. „Deșteptarea“, anul XII, nr. 53, pag. 2.

7. „Convorbiri Literare“, anul XXXVII, nr. 10 și 11 și anul XXXVIII, nr. 1.

descrie modul de organizare și desfășurare a manifestărilor putnene de la 1871, unde autorul, alături de Eminescu își pusese forța și entuziasmul tinereții.

În „Făt-Frumos”<sup>8</sup> A. C. Cuza speră că serbarea de la Putna va lansa o „nouă eră naționalistă”, îmbărbătind demersul curajoșilor organizatori. Mulți oameni de literă publică broșuri sau cărți evocatoare pentru activitatea marelui voevod. Simion Florea Marian editează „Domnia lui Ștefan cel Mare și a lui Ștefan Tomșa”<sup>9</sup> scrisă de V. Măzăreanu. Apar lucrări într-un număr notabil, semnate de : Teodorescu Kirileanu, Laurenția Gribincea, N. Bistrițeanu, Ionescu Gion, Becescu Silvan, V. Saghinescu, Sergiu Cujbă, Florica Coengiopol, State Dragomir, Ioan Bogdan,<sup>10</sup> ultimul, profesor universitar din București, este însărcinat de către Spiru Haret, cu colectarea și publicarea tuturor actelor emise în cancelaria lui Ștefan cel Mare,<sup>11</sup> iar St. O. Iosif cu scrierea unui poem despre serbarea de la Putna<sup>12</sup>. Romstorfer, scrie de asemenea, două broșuri, una despre comuna Putna<sup>13</sup>, și alta despre deschiderea mormintelor prințare de la Putna din 1856<sup>14</sup>.

În aula Academiei Române țin cuvântări G. Tocilescu, D.A. Sturdza, N. Iorga.<sup>15</sup> Apar foi ocazionale în jurul datei de 2 iulie, la Iași, Rimnicu Sărat, Borzești<sup>16</sup>, și articole în „Familia”, „Cronica”, „Conservatorul „Vremea”, „Voința Națională”, „Literatura și Artă Română”, „Evenimentul”, „Albina”, „Românul”, „Flacăra”, sau broșuri semnate de Alex. Lepădatu, C. Istrati, Dionisie Olinescu, Gh. Ghibănescu, S. Floru, Serafim Ionescu, Constantin Cihan, Kozak, Fischer<sup>17</sup>.

S-a scris mult atunci, și „Junimea Literară” conchide, „Astfel învățații noștri s-au grăbit să aducă obolul lor de recunoștință marelui erou neuitat în veci. . . Vor fi și unele lucruri slabe printre aceste scrieri, ca totdeauna la ocazii de acestea, cînd omul este mai expus să cadă victimă frazei goale, dar multe din ele sînt bucăți alese, izvorîte din sufletul poporului recunoscător, și vor rămînea posterității ca un semn trainic al pietății ce poporul român de pretutindeni păstrează celui mai mare erou al său.”<sup>18</sup>

Gala Galaction în „Flacăra” descrie drumul său spre Putna, participarea la serbare, reflectează asupra hărniciei bucovinenilor, care, sub organizarea austriacă este izvoditoare de belșug, dar se și întristează la ideea pericolului ce-l reprezintă deznăționalizarea, pentru români trăitori aici. Redăm finalul articolului său care arată poate cel mai bine sensul real și firul roșu al serbării de la Putna. „Monarhia Austro-Ungară se va destrăma ca miine. Germania îi va uni pe cei germani, ungurii vor rămîine numai cîl se întinde ungurimea, ceilalți vor face cum vor

8. „Făt-Frumos”, anul I, nr. 7—8.

9. „Junimea Literară”, anul I, nr. 7—9, pag. 127.

10. *Ibidem*

11. *Ibidem*, v. și „Deșteptarea”, anul XII, nr. 56, pag. 3.

12. „Junimea Literară”, anul I, nr. 7—8, pag. 127 și „Deșteptarea”, anul XII nr. 42.

13. „Junimea Literară”, anul I, nr. 7—8 și „Deșteptarea”, anul XII, nr. 40.

14. „Junimea Literară”, anul I, nr. 7—8.

15. *Idem*, nr. 9, pag. 143.

16. *Ibidem*.

17. *Ibidem*

18. „Junimea Literară”, anul I, nr. 7—8, pag. 127 și nr. 9, pag. 143.

putea, iar argintul viu se va împreuna cu argintul viu, Bucovina, Țemișoara, Transilvania, vor fi provinciile viitoare României”<sup>19</sup>.

În Bucovina, gazeta „Deșteptarea” a partidului poporal-național este făclia ce luminează întreg demersul cultural-patriotic. Apeluri, anunțuri, informații necesare peregrinilor, apărute cu câteva luni înaintea serbării,<sup>20</sup> apoi relatarea de la fața locului a evenimentelor, publicarea listelor participanților de văză, a discursurilor ținute, precum și prezentarea ecurilor din presa românească de pretutindeni, telegrame de felicitare și mesaje de solidaritate, au făcut obiectul preocupării neobosite a gazetarilor de la „Deșteptarea”<sup>21</sup>.

Evenimentul comemorării celor 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare a fost un prilej, mai ales pentru patrioții bucovineni, de a atinge, prin amploare și calitate, serbarea de la 1871 care a reușit să reunească spiritual, chiar dacă și numai pentru câteva zile, românimea de pretutindeni. De pregătirea manifestării se ocupă în principal baronul Eudoxiu Hurmuzachi, care reușește prin tactul și venerabilitatea lui, să obțină asentimentul și chiar sprijinul autorităților austriece<sup>22</sup>. De altfel, împăratul însuși trimite o telegramă în care elogiază voievodul moldav pentru rolul său european în epocă.<sup>23</sup> Eudoxiu Hurmuzachi, împreună cu Ilie Luția, Ilarie Onciul, arhimandritul Juvenal Ștefnelli, Ottone Flondor și profesorul universitar Ștefan Saghin, reușește să convoace în ziua de 9 mai, la „Palatul Național”, un „frumos număr de români”, reprezentanți ai „tuturor stărilor”. În urma discuțiilor se alege un comitet executiv, format din diverși cetățeni distinși, membri ai societăților românești ce ființau în Cernăuți, se stabilesc — programul serbării de la Putna, cu responsabilități concrete, și modalitățile de finanțare, întocmindu-se pentru început listele de subscripție.<sup>24</sup> Cu aproape o lună înainte Comitetul central „executiv studentesc”, avându-i în frunte pe Gavril Tofan și Gavril Gușetu, adresase un apel studenților români de pretutindeni, pentru participarea masivă și angajată la evenimentul comemorării.<sup>25</sup> „Deșteptarea” începe publicarea în serial a unor bucăți literare, a unei cronică despre domnia lui Ștefan, poezii, pomelnicul familiei voievodului, pomelnicul boierilor ce l-au slujit, parale cu informații din ce în ce mai complete asupra pregătirilor și programului serbării, sau privitor la atenția deosebită ce va fi acordată oaspeților de văză sosiți pe meșteag bucovinean.<sup>26</sup> Studenții din Pesta publică, tot în „Deșteptarea”, un mesaj de solidaritate și își exprimă dorința de a fi în număr cât mai mare prezenți la Putna pe 3 iulie<sup>27</sup>. La crearea Comitetului Aranjor, Oficiul de exploatare al căilor ferate, va pune la dispoziția publicului 3 trenuri speciale, din Țicani, Rădăuți și Cernăuți, ce vor pleca dimineața spre Putna și se vor întoarce seara, la jumătate de preț, facilitând astfel participarea masivă la serbare.<sup>28</sup>

19. „Flacăra”, anul III, nr. 48—49, pag. 2.

20. „Deșteptarea”, anul XII, nr. 9—10, pag. 1.

21. Idem, nr. 52, 53, 54.

22. Idem, nr. 53.

23. Idem, nr. 53, pag. 6 și nr. 54, pag. 2.

24. Idem, nr. 41, pag. 2 și nr. 34, pag. 2.

25. Idem, nr. 28, pag. 2.

26. Idem, nr. 44—45.

27. Idem, nr. 24, pag. 3.

28. Idem, nr. 48, pag. 2.

Apelul pentru participarea la comemorarea de la Suceava apare încă din 27 iunie, semnat de Gh. Balmeș, Eusebie Popovici și Atanasie Pridie.<sup>29</sup> Se fac ample plegătiri la Putna, minăstirea proaspăt renovată este pavoazătă după proiectul inginerului superior Alexandru Ilcescu, se amenajează un pavilion pentru ospătarea a 500 de persoane în curtea minăstirii, iar pe Dealul Popii, alături, se amenajează șase pavilioane pentru 3000 de oameni.<sup>30</sup> „Deșteptarea” mai publică un anunț al „Societății turiștilor români”, care dorește să realizeze o excursie cu țel final Putna, trecind prin Roman, Războieni, „Cetatea Neamțului”, Văratec, Agapia, Neamț, Baia, Fălticeni, Suceava, Rădăuți.<sup>31</sup> Pentru buna cazare a celor ce vor înopta la Putna, se fac apeluri pentru comunicarea din timp a numărului persoanelor care necesită găzduire, spre lesnicioasa repartizare pe la locuitorii putneni.<sup>32</sup> Se preconizează, de asemenea, că va fi un număr mare de doritori să ia cuvîntul, de aceea domnul profesor Șaghin prin intermediul aceluiaș ziar invită studenții să se înscrie pe liste de oratori spre o judicioasă repartizare a timpului disponibil din cadrul serbării.<sup>33</sup>

Participarea preoțimii este asemenea masivă și numărul celor ce oficiază la minăstirea Putna, la Mirăuții Sucevei, sau în toate bisericile românești de pe tot cuprinsul ducatului este impresionant. Înainte stătorul bisericii ortodoxe bucovinene, Vladimir de Repta însuși, oficiază la Putna.

Remarcăm că la serbare participarea capilor celorlalte culte este marcată de luări de cuvînt elogioase la adresa voevodului Ștefan și a organizatorilor. Conducători ai bisericii din alte provincii ale imperiului salută pe Mitropolit prin telegrame. Papa Pius X adresează o telegramă de felicitare, omagînd la rîndu-i pe „atletul creștinătății”, Ștefan cel Mare și Sfînt.<sup>34</sup>

Telegramele sosesc de pretutindeni, studenții români din Berlin, Leipzig, Viena, Budapesta, patrioții din Transilvania și Banat, români din America, toți țin să fie, cel puțin cu gîndul, alături de serbarea putneană. Pe parcursul a trei numere din „Deșteptarea”, ea apărînd de două ori pe săptămînă, o pagină este plină numai cu telegrame.<sup>35</sup>

În numărul omagial al „Deșteptării” este publicată o poezie a lui Vasile Bumbac dedicată eroului național și una a lui Alecsandri despre Minăstirea Putna.<sup>36</sup> Un număr omagial a publicat și „Junimea Lite-

29. Idem, nr. 51, pag. 2.

30. Idem, nr. 51, pag. 1.

31. Idem, nr. 47, pag. 2.

32. Ibidem, v. și nr. 48, pag. 2.

33. Idem, nr. 18, pag. 2.

34. Idem, nr. 51, pag. 2.

35. Idem, nr. 53, 54, 55.

36. Idem, nr. 52, pag. 2-3, reproducem aceasta poezie ocazională a lui Vasile Bumbac și menționăm că din Vasile Alecsandri se publică un fragment din Altarul Minăstirii Putna. Odă Eroului Ștefan cel Mare și Sfînt O Ștefane, voinic de fală / Tu'n țar'atunci ni te-ai ivit / Cînd lifte crunte da năvală / Cu sabie și foc cumplit. / Acel potop de grea urgie / Era să-i stingă pe Români, / Dar'tu-ai pășit cu bărbăție / Scăpînd moșia de pagini. / De fală tu vorbește Baia / Și Racova de brațul tau, / Cînd înțelise lighioaca, / Că domnul Ștefan este Leu. / Alți martori vechi sînt Războienii, / Cosminul cu dumbrava sa / Cînd cu panțirii și cu seimenii / Făcuși minuni în țara ta. / Dar și ruinele cetății / Sucevei purure șoptesc, / Că stîlp ai fost creștinătății / Și pentru neamul românesc / O geniu, dus la nemurire / Privește tu de sus spre noi, / Fă rugă la dumnezeire, / Să ne scutească de nevoi ! //

rară", unde Iancu I. Nistor își încheie articolul astfel : „Douăsprezece milioane de romani sarută în gând și în faptă lespedeau sub care odihnește un Erou. Ștefan doarme, iară un neam visează”<sup>37</sup> . . .“

Vineri 2 iulie, în preziua serbării, încep să sosească la Putna oaspeții. Lista lor este foarte întinsă. Din Bucovina, guvernatorul țării prințul Hohenlohe de Schillingfürst, Iancu Flodor, Eudoxiu Hurmuzachi, Iancu Lupul mareșalul țării, Mitropolitul Vladimir de Repta, președinta „Societății Doamnelor Române”. Elena Popovici, consilierul autic Knipfler președintele Camerei Parlamentului, Petru Poni, prefecti, primari, foști versitar Neumann din Viena, profesorii Saghin, Kozak, Kaendl, Luția, Romstorfer, Stefanelli, etc. Din Regat Consulul Regal al României, Constantin Cogălniceanu, profesorul Dimitri Onciul, Nicolae Iorga, Ștefan Șendrea, vicepreședintele Senatului României, Vintilă Brătianu, Vicepreședintele Camerei Parlamentului, Petru Poni, prefecti, primari, foști miniștri, foști și actuali diplomați, secretari generali în ministere, ofițeri superiori, generali<sup>38</sup>

Simbătă 3 iulie serviciul divin festiv este oficiat de Arhiepiscopul Vladimir de Repta asistat de o pleiadă de înalte fețe bisericești. Festivitățile se desfășoară în polifonia imnurilor interpretate de cercurile „Armonia” și „Academia Ortodoxă” din Cernăuți.

Adresându-se oficialilor, oaspeților și poporului întreg, Dimitrie Onciul rostește un vibrant discurs. Evocând personalitatea voevodului Ștefan, profesorul Onciul spune : „Țara toată, și-mpreună cu dinsa întreaga românie sărbătorește amintirea lui, prăznuind al patrulea centenar al vieții celei de dincolo de mormint. Și de la un capăt la altul al țării lui, pe care el cu mândrie o numea „poarta creștinătății”, din înălțimile celor 44 de minastiri și biserici ce el a ridicat spre lauda lui Dumnezeu pentru biruințele sale, răsună tinguitor cîntarea de slavă a clopotelor, unită cu cîntarea întregii biserici ortodoxe române, chemînd sufletele românești la credință și virtute, care putere de viață dă, fapte mari îndeplinește. Este spre a preamări pe un erou al țării, erou al neamului, erou al istoriei”<sup>39</sup>. Vorbește apoi maiorul Manolescu Mlădiaru în numele Ligii Culturale din Iași și domnul Băcescu în numele județului Rîmnicu Sărat. Urmează depunerea coroanelor de către delegații sosiți din toate colțurile țării, semnate : din partea Regelui Carol al României, din partea ministerului cultelor și al instrucțiunii publice al României, Comitetul țării al Ducatului Bucovinei, Orașul Suceava, Românele bucovinene, De la țărani neamului tău din Ungaria, Studențimea universitară București, Societatea le cultură Macedo-română, Societatea istorică din București, România din Brașov, Liga culturală Iași, Liga pentru unitate culturală a tuturor românilor București, „România Jună”, Românii din Blaj, Societatea cantorilor români din Bucovina, Clubul meseriașilor români din Galați. Din partea județului Rîmnicu-Sărat, Ziarul „Universul” București<sup>40</sup>

37. „Junimea Literară”, anul I. nr. 7-8, pag. 104.

38. „Deșteptarea”, nr. 53, pag. 2.

39. Idem, pag. 3.

40. Idem.

Spre orele două după amiaza, participanții se retrag sub pavilioanele destinate mesei festive închinată memoriei marelui Ștefan. În deschidere, dintre oficialități, a toastat I.P.S. Arhiepiscopul Vladimir de Reșta, rostind înălțătoare cuvinte patriotice : „Această aniversare de doliu este în același timp o zi de bucurie pentru neamul întreg. Românii, dintre care un contingent considerabil sînt supuși loiali ai Maiestății sale Împăratului, sărbătoresc virtuțile și talentele ai unuia dintre principii cei mai mari ai lor, care era pios și sfînt între toți. Românii pot fi mîndri de el. Ceea ce a semănat Ștefan cel Mare a adus roade glorioase pentru rasa română”<sup>41</sup>. Din politețe pentru oaspeții români, guvernatorul Hohenlohe a cuvîntat în limba franceză, mulțumind celor care au lucrat la serbare românilor din Regat mai cu seamă considerînd o mare cinste ce și-au adus organizatorii din reușita comemorării ilustrului voevod Ștefan. Ștefan Sendrea, vicepreședintele Senatului Parlamentului României mulțumește în limba franceză și în românește gazdelor, atît oficialităților cit și comitetul organizator, în frunte cu Eudoxiu Hurmuzachi pentru extraordinara primire a oaspeților din Regat și pentru reușita manifestării.<sup>42</sup>

La Putna exista un birou de presă în care și-au desfășurat activitatea ziariști de la : „Deșteptarea”, „Czernowitzer Zeitung”, „Czernowitzer Allgemeine Zeitung”, „Czernowitzer Tagblatt”, „Bukowiner Nachrichten”, „Gazeta Polska”, „Prawoslawna Bukowina”, din Cernăuți : „Universul”, „L'Independence Roumaine”, „Voința Națională”, „Adevărul”, „Acțiunea”, „Țara”, „Dreptatea”, „Epoca”, „Cronica”, „Observatorul”, „Conservatorul”, din Regat : „Gazeta Transilvaniei”, „Drapelul”, „Poporul român”, „Tribuna”, „Pester Lloyd”, „Pesti Hirlap”, „Budapesti Hirlap”, „Az Ujsag”, „Pesti Naplo”, „Magyar Hirlap” și „Biroul de Corespondență regal unguresc”, din Ungaria. De buna desfășurare a primirii și sprijinirii ziariștilor s-a ocupat Ștefanelli<sup>43</sup>.

La Suceava, manifestația a început cu o slujbă de pomenire la biserica Mirăuți, oficiată de P. S. Balmoș asistat de 22 de preoți din Districtul Sucevei, apoi s-a format un cortegiu care s-a deplasat pe ruinele cetății, unde Eusebie Popovici a deschis șirul oratorilor. În cuvîntul său se simte o undă de durere la amenințarea perpetuă a deznaționalizării : „Și noi românii bucovineni, datori sîntem în această zi de aleasă sărbătoare să ne înălțăm inimile noastre în rugă fierbîntă către atotputernicul creator pentru Marele Ștefan, datori sîntem să păzim pururea cu sfințenie amintirea lui, deoarece noi, românii bucovineni, numai așezămîntelor mărețe ale lui Ștefan datorim astăzi înălțarea bisericei noastre dreptmăritoare, datorim existența noastră națională”. Imnuri de slavă și piese muzicale semnate de Porumbescu, Muzicescu și Mandicevski, au întonat corul „Societății Muzicale Ciprian Porumbescu”<sup>44</sup>. Asupra serbării de la Suceava s-a păstrat o interesantă imagine fotografică, publicată în 1905 în „Calendarul poporului bucovinean”<sup>45</sup>.

La Putna numărul participanților s-a ridicat la 20 000, iar la Suceava la 3000<sup>46</sup>.

41. Idem.

42. Idem.

43. Idem.

44. Idem.

45. „Calendarul poporului bucovinean”, anul XV III, 1905.

46. „Deșteptarea”, anul XII, nr. 54.

În București, în ziua de 2 iulie, comemorarea a avut un caracter general, cu defilarea, prin fața tribunelor ridicate în Piața Victoriei la intrarea Șoselei Kisseleff, a armatei, cu participarea tuturor ofițerilor din garnizoană, a tuturor școlilor primare și secundare, a liceelor și universităților. Pe tot parcursul a cântat corul „Carmen” dirijat de G. Chiriac, iar în încheiere un cortegiu imens, avînd în frunte un grup alegoric, reprezentînd pe Ștefan și Vlad Țepeș, împreună cu boierii și oștenii lor, format din tineri din județul Suceava cu reședința la Fălticeni, s-a deplasat pe traseul Călea Victoriei, Bulevardul Elisabeta, Splaiul Dimbovitei, Șoseaua Cotroceni.<sup>47</sup>

Toate par să fi mers „ca pe roate” în realizarea serbării de la Putna, unitatea tuturor organizatorilor pare să fi fost de nezdruccinat. Și totuși din rîndurile gazetelor vremii descoperim că drumul a avut și greutăți, că unii români bucovineni nu erau tocmai patrioți. Astfel, Eudoxiu Hurmuzachi, organizatorul întregului demers comemorativ, este tîrît într-un proces indezirabil de Aurel Onciul și Florea Lupu. Aceștia îl acuză că face agitație iredentistă, antiimperială, folosind pentru aceasta bani primiți din România. În realitate fondurile venite din Regat și administrate de Hurmuzachi erau subscripții oneste ale cetățenilor români pentru o mai bună desfășurare a serbării de la Putna. Hurmuzachi câștigă procesul cu mizerabili calomnatori, primind chiar în acele zile o scrisoare de îmbărbătare din partea studențimii române din Viena, care îi numește pe impostori ca reprezentînd pe „preținșii prieteni ai țărănilor români”, „apostolii insultei și minciunii”, „mîrșavi cu aspirațiuni gheșăftărești și făcători de orgii pe plaiurile Bucovinei”. Evenimentul a fost relatat în ziarul „Cronica”<sup>48</sup> din București și republicat alături de scrisoarea studenților din Viena, în paginile „Deșteptării”<sup>49</sup>, stîrnind, pe bună dreptate, indignarea opiniei publice. Pentru că, dată fiind poziția de lider organizator a baronului Hurmuzachi, dacă tentativa calomnioasă ar fi reușit, e de presupus că serbarea de la Putna ar fi suferit mult.

Deasemenea, în acele zile premergătoare comemorării, motive politice ascunse nouă îl determină pe Iancu Flondor să părăsească fotoliul prezidențial al partidului Poporal-Național, în fruntea căruia se afla de la înființare. Știrea contrariază și dă de gîndit.<sup>50</sup>

Iată deci, că starea de spirit din Bucovina, parte a imperiului, era marcată de agitări și convulsii, destrămarea monarhiei începea să prezinte simptome specifice, vizionarii nu se înșelau.

Serbările de la Putna și Suceava, ca act cultural patriotic de unitate spirituală a tuturor românilor, rămîne pentru bucovineni, ultimul mar moment, pînă în 1918, cînd se va realiza unirea cea mare.

47. Idem, nr. 51, pag. 3.

48. „Cronica”, nr. 893 din 1904.

49. „Deșteptarea”, anul XII, nr. 46, pag. 2.

50. Idem, nr. 44—45, pag. 2.

## ȘTEFAN CEL MARE GEDÄCHTNISFEIER VON 1904 IM PUTNA UND SUCEAVA

— Zusammenfassung —

Der Artikel berichtet die Entwicklung de Suceava und Putna Gedächtnisfeier von 1904. Viele Materialien der Zeitpresse sind dem Fürste „Ștefan der Grosse“ gewidmet. Der Augenblick ist wichtig, denn denn durch seiner kultural patriotischer character, er nimmt die Vereinigung von 1918 voraus.



## ACTIVITATEA ASOCIAȚIEI „CERCUL BUCOVINENILOR DIN BUCUREȘTI” PENTRU AJUTORAREA REFUGIAȚILOR DIN TERITORIUL OCUPAT DE U.R.S.S. ÎN VARA ANULUI 1940

MIHAI-AURELIAN CARUNTU

Istoria tragicului an 1940, cînd, o dată cu prăbușirea granițelor României Mari, au fost deștrădăcinați de pe plaiul natal sute de mii de români, a înregistrat, alături de mutilarea atîtor destine, și momente înălțătoare ale solidarității umane în sprijinul celor ce au fost siliți să ia calea pîriebiei. Pe lîngă măsurile adoptate de autorități și organele de stat special create, o contribuție însemnată la ajutorarea refugiaților din „Țara Fagilor” și-a adus „Cercul Bucovenenilor din București” — asociație culturală ce a ajuns să reunească o mare parte din bucovinenii stabiliți în capitală, dar și personalități din provincie (I. Nistor, Dim. Marmeliuc, A. Morariu ș.a). Aceasta s-a constituit pe data de 29 martie 1934, datorită inițiativei unui comitet din care făceau parte : Corneliu Gheorghian, consilier la Înalta Curte de Justiție și Casație ; Eusebie Popovici, avocat și parlamentar ; părintele Gh. Velehorschî ; prof. univ. dr. Max. Ilacman ; Ilie Saghin și Aurel Bădiliță, studenți, și a avut ca prim președinte pe Erast Mandicevski, consilier onorific la Înalta Curte de Justiție și Casație <sup>1</sup>. Potrivit ultimelor modificări aduse Statutului, aprobat în aceste condiții la 1 iunie 1940 de Tribunalul Ilfov, scopul Cercului era :

a) „de a strînge raporturile între intelectualii români bucovineni prin organizarea de întîlniri sociale, conferințe, producțiuni artistice, excursii, avînd legătură permanentă cu intelectualii din Bucovina și legătură de prietenie cu asociațiile similare, în scopul de a grăbi unificarea sufletească a românilor de pretutîndeni ;

b) de a publica lucrări referitoare la oamenii mari ai Bucovinei ,

c) de a se interesa de tinerimea română bucovineană care studiază la București ;

d) de a stăruî pentru clădirea sau cumpărarea unui imobil cu o sală pentru conferințe, producțiuni artistice, expoziții etc ;

e) de a organiza și a face propagandă turistică, în special bucovineană” <sup>2</sup>

Pe data de 9 iunie 1940 s-a desfășurat adunarea generală a „Cercului Bucovenenilor din București”. În cadrul lucrărilor a fost prezentat raportul referitor la acțiunile din perioada 1939—1940 și s-a apreciat activitatea președintelui asociației, consilierul de la Patriarhie, Gh. Vele-

<sup>1</sup> Gheorghe Velehorschî, *Istoricul asociației culturale „Cercul Bucovenenilor din București”, 1934—1940*, București, 1940, pp. 7—12.

<sup>2</sup> *Ibidem*.

horsch, care, datorită ieşirii la pensie, urma să părăsească această funcţie. De asemenea, s-a constatat creşterea numărului de membri la 152 din cei 250 intelectuali bucovineni cu domiciliul în capitală.

Faţă de evenimentele grave care au urmat la scurt timp, „Cercul Bucovinenilor” şi-a mobilizat toate forţele în condiţiile în care „imperativul categoric al solidarităţii naţionale i-a poruncit să-şi dea toată contribuţia în opera de asistenţă a refugiaţilor”,<sup>3</sup> chiar dacă acest lucru presupunea depăşirea prevederilor statutare ale asociaţiei. Prin iniţiativa noului comitet condus de arhitectul Leon Silion şi cu sprijinul profesorului Ion Nistor, preşedinte de onoare al Cercului, a fost înfiinţat Biroul de informaţii al refugiaţilor din Gara de Nord, ce a funcţionat neîntrerupt în perioada 28 iunie—10 iulie 1940, în localul biroului de voiaj „România”. Din acesta făceau parte : Virginia Nistor, Oltea Apostolescu, Elena Vântu, Elena Saghin, Virginia Demetriu, Graziella Morariu, Vera Niţescu, Elena Grigore, Melita şi Silvia Boca<sup>4</sup>. Au mai colaborat : prof. Constantin Botezat ce a condus partea financiară şi a dirijat informaţiile despre refugiaţi prin intermediul presei şi al radioului, inginerul Coco Apostolescu, Coca Viscolu, Sidorovici ş.a.<sup>5</sup> Miile de pribeşi ce soseau fără încetare au fost întâmpinaţi cu toată dragostea şi compasiunea încă de la coborirea din tren, primind hrană, ajutor medical, pentru a fi apoi îndrumaţi către locurile de cazare. Până pe 6 iulie 1940 au fost împărţite, prin punctul deschis în Gara de Nord, ajutoare în valoare de 42.550 lei.<sup>6</sup>

La şedinţa din 4 iulie a „Cercului Bucovinenilor” s-a hotărât constituirea unui Comitet de ajutorare şi îndrumare a refugiaţilor în care vor intra : Ion I. Nistor, Leon Silion, Teofil G. Sidorovici, George Vântu, Şerban Flondor, Traian Brăileanu, Teofil Sauciuc-Săveanu, Virginia Demetriu, Vasile Gheorghiu, Maximilian Haeman, Dimitrie Marmeliuc, Aurel Morariu, Traian Popovici, Simion Reli, Nicu Săveanu, Radu Sbierra, Constantin Vicol, Constantin Botezat şi I. E. Torouţiu.<sup>7</sup> Noul organism îşi propunea să realizeze „adunarea de fonduri, împărţirea de ajutoare băneşti şi îmbrăcăminte, intervenţii pentru plasarea şi ajutorarea refugiaţilor, evidenţa lor şi informaţiuni şi articole de propagandă în presă şi radio”<sup>8</sup> Pentru buna desfăşurare a activităţii comitetului, ce şi-a deschis birourile la sediul asociaţiei din Bulevardul Schitu Măgureanu nr. 9, a fost organizat în trei secţiuni : a) Secţia financiară, condusă de prof. I. E. Torouţiu ; b) Secţia de evidenţă şi informaţii, în frunte cu Constantin Botezat ; c) Secţia de propagandă de care răspundea Aurel Morariu, Dimitrie Marmeliuc şi Teofil Sauciuc-Săveanu.<sup>9</sup> Deoarece mijloacele de care dispunea asociaţia erau insuficiente (cele financiare se ridicau pe 8 iunie 1940 la 143 638 lei),<sup>10</sup> pentru satisfacerea nevoilor refugiaţilor sosiţi din nordul Bucovinei, comitetul de conducere s-a adresat

3 Ibidem, p. 97.

4 Raport general asupra activităţii Comitetului Cercului Bucovinenilor pe anul 1940/1941, în Glasul Bucovinei, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 7.

5 Ibidem.

6 Maximilian Haeman, În refugiu, în Moldova, nr. 2/aprilie 1991, Iaşi, p. 17.

7 Glasul Bucovinei, nr. 5987 din 11 noiembrie 1940, p. 2.

8 Glasul Bucovinei, nr. 5946 din 7 iulie, 1940, p. 1.

9 Idem, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 6.

10. Ibidem.

11 Gh. Velehorsch, op. cit., p. 88.

Ministerului de Interne, primind următorul răspuns : „Ca rezultat al adresei d-voastră înreg. sub nr. 672/940, avem onoarea a vă face cunoscut că ministerul aprobă ca acel comitet să continue colectarea și distribuirea ajutoarelor strinse pentru refugiații bucovineni sub supravegherea Comitetului instituit în acest scop și numai în cadrul Deciziei nr. 9392 din 1940 a Ministerului de Interne”<sup>12</sup>. În urma obținerii acordului legal pentru susținerea acestor acțiuni, s-a constituit un fond de ajutorare de primă urgență, la care au contribuit cu sume substanțiale : „Universul” — 700.000 lei, Banca Națională — 500.000 lei, Astra Română — 500.000 lei, Societatea Româno-Americană — 500.000 lei ș.a.<sup>13</sup> Au fost înregistrate și primele donații individuale : Vasile Dimitriuc — 45.000 lei, Șerban Flondor — 14.000 lei, Maria Vântu — 5.000 lei, iar prof. Ion Nistor (numit prin Decretul 2170 din 27 iunie 1940 ministru fără portofoliu în cabinetul remaniat Gh. Tătărescu)<sup>14</sup> a transmis din partea guvernului un prim ajutor în valoare de 50.000 lei<sup>15</sup>.

În zilele ce au urmat scăderii afluzului de refugiați datorită închiderii noilor frontiere, Cercul din București a urmărit stabilirea de legături cu toate zonele din țară unde se găseau grupuri mai mari de pribegi din nordul Bucovinei. Pentru aceasta, au fost trimiși în provincie delegați cu misiunea de a sprijini organizarea refugiaților de aici în filiale ale asociației. La 9 iulie 1940, în prezența părintelui protoiereu Gh. Velehorskii, s-a constituit subcentrul din Suceava în frunte cu dr. Eusebie Sârbu<sup>16</sup>. Peste puțin timp, la 12 iulie, în urma instrucțiunilor căpitanului Ștefan Văcăreanu, delegatul comitetului din capitală, s-a organizat filiala de la Piatra-Neamț. În conducerea asociației locale a bucovinenilor au fost aleși : prof. univ. Vasile Gheorghiu, președinte ; prof. Vasile Vitencu, vicepreședinte ; avocat S. Facas, casier ; cpt. rez. Alexandru Rosmetineanu, controlor de gestiune ; Traian Iliuț și prof. Ududec, secretari<sup>17</sup>. Tot acum a fost discutată situația grea a refugiaților din județul Neamț, unde se găseau peste 3000 de bucovineni, concentrați cu precădere la Piatra-Neamț (persoanele originare din Cernăuți) și în orașul Buhuși (refugiații din Storojineț). Ajutoarele oficiale, în valoare de 400.000 lei, s-au dovedit insuficiente în condițiile în care numeroși refugiați erau complet lipsiți de mijloace de subsistență. În acest context agravat de faptul că recolta din zonă a fost compromisă de grindină, este perfect explicabilă afirmația unui bucovinean ajuns pe meleaguri nemțene : „Suntem sortiți peste citeva zile a nu mai avea ce mânca, și iată de ce : întâi pentru că localnicii n-au avut mijloace proprii, și al doilea, pentru că avem cca. 4000 de refugiați”<sup>18</sup>. Din cauza întârzierii sosirii unor noi ajutoare guvernamentale, o parte din pribegii de aici vor pleca pe data de 18 iulie la Craiova<sup>19</sup>.

12 *Glasul Bucovinei*, nr. 5955 din 18 iulie 1940, p. 3.

13 *Idem*, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 6.

14 Mircea Mușal, Ion Ardeleanu, *România după Marea Unire*, vol. II, București, 1988, p. 1125.

15 *Glasul Bucovinei*, nr. 5994, din 18 aprilie 1941, p. 6.

16 Arhivele Statului Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 63/1940, f. 28.

17 *Glasul Bucovinei*, nr. 5953 din 16 iulie 1940, p. 3.

18 *Ibidem*.

19 *Idem*, nr. 5959 din 24 iulie 1940, p. 2.

Pentru a veni în sprijinul direct al refugiaților din alte localități, „Cercul Bucoveninilor din București” l-a însărcinat pe casierul I. Brădățanu, la sfârșitul lunii iulie 1940, să transmită subcentrului Piatra-Neamț suma de 300.000 lei, iar subcentrului Suceava și celui din Rădăuți, condus de Filimon Rusu câte 100.000 lei.<sup>20</sup> Colonelul Nicolae Demetriu a fost delegat să facă o anchetă despre situația bucovinenilor ce se găseau la Craiova și Turnu Severin. Ca urmare a dării de seamă prezentate la ședința asociației din 7 august 1940 s-a hotărât înființarea unui nou subcentru la Turnu Severin, condus de: prof. S. Strugariu, prof. G. Burduhos, dr. Medvighi și preotul Molnar.<sup>21</sup>

În vederea unei strinse conlucrări, comitetul Cercului a delegat pe lângă Comisariatul general al refugiaților din Basarabia și Bucovina pe următorii: Nicu Săveanu, pentru secția administrativă a comisariatului; Filaret Dobos, pentru secția de plasare; Ioniță Ștefănescu, la secția de evacuare a celor rămași în teritoriile ocupate; Ilie Mandiuc a activat în cadrul secției ajutoarelor și Ion Țurcanu, în corpul inspectoratului.<sup>22</sup> S-a ținut legătura și cu alte organe și instituții: Gh. Vântu — Ministerele de Justiție și cel de Interne; I. E. Torouțiu — Ministerul Educației Naționale; Șerban Flondor — Ministerul Domeniilor; Virginia Demetriu — Ministerul Muncii și Crucea Roșie, iar Nicu Săveanu, cu Ministerul Economiei Naționale.<sup>23</sup> Cunoscînd la fața locului situația grea a comunităților de refugiați, reprezentanții asociației din cadrul Comisariatului general au cerut sporirea alocației zilnice de întreținere a acestora la 100 lei de cap de familie și 50 lei de fiecare membru.<sup>24</sup> O atenție deosebită s-a acordat elevilor adăpostiți în tabăra de la Arcul de Triumf, condusă de colonelul Nicolae Demetriu, și fetelor găzduite la școala „Pia Brătianu”. Pe data de 14 august, o comisie alcătuită din membri ai cercurilor bucovinenilor și basarabenilor, însoțită de rezidentul regal Grigore Cazaciu (un vechi prieten al Bucovinei, participant din partea provinciei dintre Prut și Nistru, la actul Unirii din 28 noiembrie 1918) a vizitat aceste locuri și a distribuit daruri din partea celor două asociații.<sup>25</sup>

Contul deschis de asociația bucovinenilor la Banca Națională a sporit considerabil ca urmare a continuării gesturilor de omenie în favoarea refugiaților. Societatea corală „Carmen” a organizat pe 2 iulie 1940 un concert de binefacere și a pus la dispoziția Cercului întregul venit obținut, suma de 48.837 lei.<sup>26</sup> Divizionul 4 Țunuri de Munte din Bistrița a trimis prin căpitanul Aurel Marinescu o primă donație de 25.000<sup>27</sup> și o alta de 15.725 lei rezultați în urma unei reprezentații teatrale susținute de această unitate militară.<sup>28</sup> În scrisoarea ce însoțea cei 15.700 lei provenind de la membrii Casei de Ajutor Social din Brașov, directorul ei, G. Enescu, veteran al primului război mondial, spunea: „Adînc îndurerat, mă gîndesc la toți prietenii și cunoscuții din Bucovina, care au

20 *Idem*, nr. 5957 din 20 iulie 1940, p. 2.

21 *Idem*, nr. 5972 din 9 august 1940, p. 1.

22 *Idem*, nr. 5960 din 25 iulie 1940, p. 2.

23 *Idem*, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 7.

24 *Idem*, nr. 5963 din 29 iulie 1940, p. 1.

25 *Idem*, nr. 5975 din 18 august 1940, p. 2.

26 *Idem*, nr. 5972 din 9 august 1940, p. 1.

27 *Ibidem*.

28 *Idem*, nr. 5976 din 26 august 1940, p. 3.

trebuia într-o viață de om să ia din nou drumul părăsirii, părăsindu-și toată agoniseala și mulți ajungând poate la bătrînețe să cerșească. Din tot sufletul am căutat să fac și eu ceva pentru voi pentru a alina o parte infim de mică din suferințele voastre grele. . . .”<sup>29</sup> La ajutorarea refugiaților bucovineni au mai contribuit : Banca Națională a României ce a făcut în perioada 12 iulie — 5 august 1940 cinci donații, totalizând 2.174.000 lei ; Societatea de Cruce Roșie — 263.830 lei ; Ministerul de Interne — 200.000 lei ; Societatea Națională de Credit Industrial — 100.000 lei ; Societatea Octavian Goga — 20.000 lei. <sup>30</sup> Au continuat să sosească din întreaga țară donații individuale, sume uneori modeste, dar semnificative pentru reacția de solidaritate cu cei alungați de la vetrele lor . prof. C. Angelescu de la Universitatea din Iași a depus pe data de 23 august 1940 în contul 1133 al „Cercului Bucovenenilor” suma de 100.000 lei ; ministrul Gheorghe Grigorovici — 1000 lei ; medicul Iulian Găină din Arad — 1000 lei ; pensionarul Dorin Ioan din Tecuci — 500 lei ; țărănul Ion Bănar din Arbore — 100 lei. <sup>31</sup> Având în vedere toate acestea, un refugiat remarcă în paginile „Glasului Bucovinei” : Citiți din cei ce sunt azi părăsiți — au putut afla cit de uriașă și de totală este legătura sufletească între românii din cele patru unghiiuri !”<sup>32</sup>

Activitatea de gestionare a donațiilor a fost condusă de prof. I. E. Torouțiu, șeful secției financiare a asociației, ajutat de către Elena Saughin, I. Brădățanu și Gh. Vântu. Începând cu 6 iulie 1940, cînd s-a inițiat o nouă contabilizare a sumelor donate, și pînă în luna octombrie s-au strîns 4.167.751 lei, <sup>33</sup> pentru ca în prima parte a anului 1941, fondul total să ajungă la 4.471.497 lei. <sup>34</sup> Evidența distribuirii ajutoarelor a fost ușurată prin întocmirea unei cartoteci cuprinzînd date asupra fiecărui refugiat în parte, considerată ca „un prețios document al acestor vremi de restriște”. <sup>35</sup> Din raportul prezentat de Comisia de cenzori în ședința „Cercului Bucovenenilor” din octombrie 1940, rezultă că pînă la acea dată refugiații bucovineni au primit prin intermediul asociației, ajutoare în valoare de 4.221.312 lei. <sup>36</sup> Din această sumă, cea mai mare parte, reprezentînd 3.676.532 lei, a fost destinată refugiaților din București la care se adaugă cheltuielile biroului din Gara de Nord și 500.000 trimiși subcentrelor din țară. <sup>37</sup> Au primit sprijin bănesc peste 4.400 de persoane sub forma a 5067 ordonanțe de plată ce au variat între 150 și 4000 lei, media fiind de 1837 lei pentru fiecare caz înregistrat. <sup>38</sup>

29 Idem, nr. 5972 din 9 august 1940, p.1.

30 Idem, nr. 5984 din 21 octombrie 1940, p. 1.

31 Ibidem.

32 Idem, nr. 5963 din 29 iulie 1940, p. 1.

33 Idem, nr. 5984 din 21 octombrie 1940, p. 1.

34 Idem, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 7.

35 Ibidem.

36 Idem, nr. 5987 dn 11 noiembrie 1940, p. 2.

37 Ibidem.

38 Idem nr. 5983 din 14 octombrie 1940, p. 3.

Tabel cu persoanele ajutate conform cu starea civilă <sup>39</sup> :

Starea civilă		Cazuri	Nr. de persoane
Necăsătoriți		443	443
Căsătoriți	fără copii	529	1058
	1 copil	370	1110
	2 copii	265	1060
	3 copii	74	370
	4 copii	43	258
	5 copii	12	84
	peste 5 copii	12	aprox. 190
TOTAL		1548	aprox. 4500

După profesie, bucovinenii care au primit ajutor financiar din partea Cercului se repartizau astfel : 130 elevi, 55 bacalaureați, 253 studenți, 168 profesori, 49 licențiați, 139 învățători, 54 preoți, 72 avocați stagiați, 15 magistrați, 33 medici, 1 dentist, 19 ziariști, 12 scriitori, 7 farmaciști, 22 ingineri, 11 arhitecți, 2 desenatori, 5 pretori, 11 agronomi, 9 cîntăreți bisericești, 5 agenți veterinari, 14 grefieri, 194 pensionari, 29 proprietari, 32 militari desconcentrați, 14 tipografi, 984 femei casnice, 100 lucrători, 11 servitori, 545 ucenici, 93 comercianți, 305 meseriași, 348 funcționari particular, 111 funcționari de la primării, 69 funcționari din finanțe, 12 mici funcționari vamali, 56 funcționari de la poliție, 54 mici funcționari P.T.T., 91 lucrători C.F.R., 81 mici funcționari din finanțe, 12 mici funcționari vamali, 56 mici funcționari din din justiție, 2 funcționari C.A.M., 83 funcționari I.E.M.C., 90 agricultori, 12 artiști de teatru.<sup>40</sup> Situația prezentată reflectă, în mare, structura socială a populației refugiate, cit și orientarea cu precădere a ajutoarelor către persoanele lipsite de mijloace de întreținere : femei casnice, elevi, studenți, ucenici, mici funcționari ș.a.

Un mare număr de bucovineni, surprinși de invazia sovietică de la sfîrșitul lunii iunie 1940 nu au reușit să ajungă pe pămîntul liber al patriei. Acest lucru s-a datorat unui complex de factori dar în primul rînd încălcării de către trupele mecanizate rusești a condițiilor de evacuare a nordului Bucovinei începînd chiar din ziua de 28 iunie 1940, cînd pe unele direcții a fost atinsă și depășită linia de demarcație fixată de harta anexată notei ultimative.<sup>41</sup> Românii rămași sub ocupație au fost nevoiți să se adreseze Comisiei pentru repatriere, ce s-a instalat inițial în Palatul Administrativ din Cernăuți, fiind apoi mutată succesiv în alte

39 Ibidem

40 Ibidem

41 Maria Sinescu, *Vara dramatică a poporului român*, în *Revista de istorie militară*, nr. 5/ 1991, p. 12.

imobile de pe străzile Delavrancea, Eusebiu Popovici și Baltinister.<sup>42</sup> Din cauza funcționării defectuoase și a piedicilor ce le ridicau sovieticii, doar câteva sute din miile de solicitanți au obținut permisiunea de a trece în România. Dintre aceștia, majoritatea o formau femeile, copiii, bătrînii și persoanele de altă naționalitate. Scopul secret a fost însă atins, „românii care vroiau să treacă dincolo” fiind înscrși în tabele speciale în vederea „repatrierii” în Siberia.<sup>43</sup> După încetarea lucrărilor comisiei, la sfîrșitul lui septembrie 1940, în afara asumării riscului trecerii ilegale a frontierei „mai rămînea o singură nădejde pentru cei rămași sub stăpînire străină : plecarea în Germania”.<sup>44</sup> Cu ajutorul Comisiei pentru repatrierea germanilor din Bucovina de Nord (sosită la Cernăuți în septembrie 1940 cu scopul repatrierii a circa 35.000 etnici germani),<sup>45</sup> numeroși români au plecat în Reich cu speranța de a ajunge cit mai repede în țară. Printre aceștia s-au numărat : profesorul Leonida Bodnărescu, unul din reprezentanții românilor bucovineni la procesul Memorandumului din 1894 ;<sup>46</sup> Rozalia Rusu din Storojineț, împreună cu cei doi copii ai săi, Emilia (10 ani) și Viorica (4 ani);<sup>47</sup> dr. Nicu Vasiloschi din Cernăuți (membru în toamna anului 1918 a Consiliului Național Român din Bucovina)<sup>48</sup> împreună cu soția sa Ernestina<sup>49</sup> ș.a. Dar o dată ajunși aici, au trebuit să aștepte luni de zile, pernoctî în care au fost internați în lagăre de refugiați, ca cele de la Gleiwitz sau Königshütte.

Pentru rezolvarea situației acestei categorii de pîbegi, „Cercul Bucoveninilor din București” a înființat Biroul de repatriere a refugiaților bucovineni din Germania. Ultima secție a Cercului își va începe activitatea la 1 martie 1941 în noul sediu din strada Episcopiei nr. 2, pus la dispoziție în mod gratuit de Asociația Arhitecților.<sup>50</sup> Conducerea ei a revenit lui Corneliu Gheorghian, membru de onoare al asociației, sprijinit de : Virginia Demetriu, Gh. Vântu, Constantin Botezat, Tem. Bocancea, Nicolae Demetriu, Ilie Mandiuc și Eusebie Șandru.<sup>51</sup> Colectivul Biroului a urmărit prin acțiunile sale : „Urgentarea aducerii refugiaților în țară, intervenirea la autorități pentru asigurarea drepturilor lor bănești, adunarea materialului informativ și colaborarea cu autoritățile la repartizarea lor după sosire”.<sup>52</sup> Pentru realizarea acestor obiective s-a luat legătura cu Subsecretariatul de Stat al Colonizării și populației evacuate, Ministerul de Finanțe (aici au intervenit Dori Popovici și colonelul Nicolae Demetriu), Comisia de Patronaj și Societatea de Cruce Roșie. Și de această dată s-a alcătuit un fișier cu datele prsonale ale celor ce urmau să sosească, specificîndu-se, de asemenea, locul unde se vor stabili la

42 Pepe Georgescu, 265 de zile la Cernăuți, sub ocupație bolșevică, în *Patrimoniul*, nr. 2/1991, p. 95--102.

43 *Viața*, nr. 136 din 15 august 1941, p. 5.

44 *Glasul Bucovinei*, nr. 5995 din 28 iunie — 1 iulie 1941, p. 5.

45 *Idem*, nr. 5981 din 30 septembrie 1940, p. 4.

46 Leonida Bodnărescu, *Amintiri despre Liviu Marian*, în *Făt-Frumos*, nr. 1/1943, p. 14.

47 Arhivele Statului Suceava, fond Prefectura județului Suceava, dosar 62/1941, f. 142.

48 Ion I. Nistor, *Unirea Bucovinei, Studii și documente*, Ed. Cartea Românească, București, 1928, p. 169.

49 Arhivele Statului Suceava loc. cit., f. 153.

50 *Glasul Bucovinei*, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 7.

51 *Ibidem*.

52 *Ibidem*.

reîntoarcerea în țară. Comisia specială însărcinată cu supravegherea repatrierii bucovinenilor refugiați a ajuns în Germania la începutul lui martie 1941, dar operațiunile propriu-zise au mai întârziat câteva luni. Până în iunie 1941 vor sosi în patrie, cu cinci mari transporturi, aproximativ 6000 de bucovineni. Temporar, ei au fost găzduiți în căminele Comisariatului General al Refugiaților din București,<sup>51</sup> pentru ca apoi majoritatea să se îndrepte spre localitățile din sudul Bucovinei sau spre domiciliul familiilor care s-au oferit să le asigure adăpost.

Activitatea desfășurată în perioada ce a trecut de la preluarea conducerii asociației de către comitetul condus de arhitectul Leon Silion a fost analizată în cadrul adunării generale anuale a „Cercului Bucovinenilor” din 6 aprilie 1941. Raportul prezentat de prof. Constantin Botezat a reliefat întreaga operă de asistență a refugiaților din ultimele zece luni, timp în care s-au depus toate eforturile pentru a veni în ajutorul celor care „au trebuit să-și părăsească căminurile și roadele trudei lor, pentru a apuca toiagul prihegiei”.<sup>54</sup> Comitetul ales cu această ocazie îl avea ca președinte pe prof. I. E. Torouțiu, directorul prestigioasei reviste „Convorbiri Literare” și membru corespondent al Academiei Române. Faptul că a intrat în rindurile Cercului doar după evenimentele de la sfârșitul lui iunie 1940 nu a reușit să-l împiedice ca în scurt timp să fie considerat drept „sufletul și motorul operei noastre de ajutorare”.<sup>55</sup> Trecând peste numeroase greutăți, profesorul Torouțiu a ținut o exemplară gestiune, a împărțit personal ajutoare și a executat în mod gratuit toate tipăriurile necesare asociației la tipografia sa „Bucovina”. Din noua conducere mai făceau parte : Leon Silion — vicepreședinte ; Gh. Vântu, Dori Popovici, Virginia Demetriu — membri ; Constantin Botezat — secretar general ; Silv. Brădăteanu — casier ; Eusebiu Șandru — secretar ; Constantin Zoppa — bibliotecar ; I. Țurcan — administrator. Pentru activitatea deosebită depusă în sprijinul refugiaților, adunarea generală a ales ca membri onorari ai asociației pe următorii : subsecretarul de stat Vasile Dimitriuc (ce a făcut numeroase donații bănești) ; prof. univ. Vasile Gheorghiu (a îndeplinit dificila funcție de președinte al subcentrului Piatra-Neamț); Dori Popovici (a acționat în vederea urgentării repatrierilor din Germania) și directorul general al Societății „Concordia”, Ion Marinescu (a asigurat gratuit masă și cazare la un număr de 100 de bucovineni pe timp de un an)<sup>56</sup>. Prin telegrama adoptată în încheiere și adresată regelui Mihai I se făcea o urare către toți românii pentru ca în viitor „hotarele drepte ale Țării să lumineze, în largile ei margini, nemărginit de dreapta și sfânta cauză a neamului”<sup>57</sup>.

Consolidarea poziției României în urma garanțiilor teritoriale acordate de Germania și a aderării pe 23 noiembrie 1940 la Pactul Tripartit<sup>58</sup>, noua situație internațională marcată de răcirea relațiilor dintre aceasta și U.R.S.S. au contribuit la menținerea în sufletul refugiaților a speranței unei apropiate reîntoarceri pe pământul natal. Din Craiova, cu sănătatea

53 *Idem*, nr. 5995 din 28 iunie—iulie 1941, p. 5

54 *Idem*, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 7

55 *Ibidem*

56 *Ibidem*

57 *Ibidem*, p. 1

58 Gheorghe Buzatu, *Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. I, Iași 1990, p. 134.



măcinată de o boală necrutătoare, Liviu Marian, fiul marelui folclorist S. Fl. Marian, îi scria la sfârșitul lunii aprilie 1941 profesorului Leca Morariu : „Și istoria se repetă (dar mereu sub alte chipuri și cu alte învățături, pe care mari istorici, de prea multă „năuceală”, nu le înțeleg bieții !) după cum s-a repetat la 1940, sinonim cu 1917 și cum se va repeta la 1941, egal cu 1918”.<sup>59</sup> În pofida unei cenzuri ce nu a ocolit presa refugiaților „Glasul Bucovinei” reproducea în primăvara lui 1941 în paginile sale câteva din rindurile pline de subînțeles trimise redacției de scriitorul George Voevidca : „Se aud vești bune. Dec Dumnezeu din adevăr să fi pornit. Căci dacă ele anunță realitatea (ceea ce avem motive să credem) prilej de mare bucurie va fi... pentru bucovinenii toți”.<sup>60</sup> Se apropia ziua de 22 iunie 1941, când un iureș de foc se va abate asupra nelegiuitului hotar și o dată cu el, ceasul reîntoarcerii la vetrele părăsite a greuîncercaților pribegi bucovineni.

#### L'ACTIVITE DE L'ASSOCIATION „CERCUŁ BUCOVINENILOR DIN BUCUREȘTI” POUR L'AIDE DES REFUGIÉS DU TERRITOIRE OCCUPÉ PAR L'UNION SOVIÉTIQUE EN L'ÉTÉ DE L'ANÉE 1940

##### — Résume —

L'auteur analyse, dans son article, une partie des mesures adoptées pour la protection des réfugiés du Nord de la Bucovine, territoire qui, comme la Bessarabie, a été occupé par l'Union Soviétique en l'été de l'année 1940. En ce qui concerne cette question, on a en vue l'activité de l'association „Cercul Bucovenilor din București” qui este venue en aide a Roumains expulsés de leurs maisons, dès le premier jour des événements tragiques déterminés par l'invasion soviétique.

Les lignes principales dans l'activité du Cercle, des 28 juin 1940, on été les suivantes :

- a) l'accueil et la direction des réfugiés de la Bucovine qui sont arrivés en Capitale ;
- b) l'accumulation et la distribution des aides pour les réfugiés ;
- c) l'intervention pour trouver des logements et des emplois pour ceux-ci ;
- d) l'organisation des filiales de l'association dans les localités avec un numero plus grand de réfugiés ;
- e) le maintien de la liaison avec les organs d'État ;
- f) des demarches pour obtenir le retour des Roumains qui se sont réfugiés en Allemagne etc.

<sup>59</sup> Din scrisorile lui Liviu Marian către Leca Morariu, in Făt-Frumos, nr. 1/1943, p. 12.

<sup>60</sup> Glasul Bucovinei, nr. 5994 din 18 aprilie 1941, p. 1.

## EVOLUȚIA ECONOMICĂ — SOCIALĂ A ORAȘULUI SUCEAVA ÎN TRE ANII 1918 — 1944

— date monografice —

GAVRIL IRIMESCU

Așezat pe colinele alungite ce coboară domol pînă-n valea riului de la care-i vine și numele, orașului Suceava s-a edificat la întretăierea drumurilor comerciale ale evului mediu timpuriu și oraș comercial a rămas pînă-n zilele noastre. Lipsindu-i suportul sigur al industriei — cadrul natural nefiind favorabil dezvoltării unei industrii specifice — orașul a avut o evoluție ezitantă, cu perioade de dezvoltare dar și cu lungi perioade de stagnare sau regres. Orașul a fost ocolit și de dezvoltarea căilor ferate, fiindcă traseul căii ferate principale n-a trecut prin oraș ci la cîtiva kilometri depărtare, astfel că Suceava n-a putut deveni nod de cale ferată; precum nici progresul ulterior al transporturilor rutiere n-a avantajat orașul în mod deosebit. Numărul populației a evoluat în funcție de „spiritul epocii”. Aceasta se observă pregnant, fiindcă cu tot efortul de urbanizare, numărul populației n-a crescut în ritm susținut prin imigrare — singurul mijloc de creștere rămînînd, ca la oricare localitate rurală, sporul natural. Dar ca orice așezare umană orașul Suceava a îmbrăcat, deși diferențiat față de celelalte așezări umane din jur, cel puțin două aspecte distincte — unul fizic și altul social. Propunîndu-ne a cerceta evoluția urbană suceveană doar pe un segment al existenței sale 1918 — 1944 — vom induce că din punct de vedere fizic, la revenirea Sucevei, împreună cu întreaga Bucovină, la sînul patriei mame — orașul avea o suprafață intravilană de 273 ha, dar numai 190 ha era clădită<sup>1</sup>, în oraș existau 1890 clădiri din care „1820 case cu parter, 66 case cu etaj și numai 4 case cu două etaje”<sup>2</sup>; 20 % din suprafața orașului era proprietate comună; orașul deținea 991 ha în extravilan folosit ca teren agricol și izlaz; avea 24 km de străzi, care nu erau pavate, și 8 ha și jumătate grădini publice.<sup>3</sup> Din punct de vedere social orașul Suceava avea o populație de cca 12.000 locuitori<sup>4</sup> care în decurs de cîtiva ani în loc să crească scade. În anul 1927 Suceava avea 10.091 locuitori<sup>5</sup> iar în anul 1930, 10.166<sup>6</sup>, iar după datele din Enciclopedia României doar 9.874 locuitori<sup>7</sup>.

1. Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 14/1921, f. 6.

2. Ibidem.

3. Ibidem.

4. Ibidem.

5. Ibidem, dosar 20/1927, f. 18.

6. Ibidem, dosar 17/1930, f. 5.

7. Enciclopedia României, București, 1938, vol. II, part. II-a, p. 676.

De ce orașul Suceava n-a crescut și dezvoltat după Unirea cea Mare, cu tot sprijinul guvernului de ridicare a potențelor economice ale Bucovinei? Fiindcă și după Unire funcționau aceleași implacabile cauze, ba au apărut și altele noi. Cea mai dezastruoasă fiind izolarea datorită distrugerii podului peste riul Suceava, precum și a dezafectării căii ferate ce lega orașul de nodul de cale ferată Ițcani. Apoi individualizarea în noile condiții a județelor Cimpulung și Rădăuți, cu atragerea inerentă de funcționari, comercianți ș.a. a fost încă o cauză, agravată, și de cea a optanților. În aceste condiții restructurarea și reorientarea economică — socială a orașului Suceava a produs adinci perturbații în viața urbană suceveană. Așa se face că prima măsură luată de oficialitățile sucevene pentru combaterea decăderii orașului a fost aceea a construirii unei șosele de legătură cu gara CFR Burdujeni, numită Calea Unirii, precum și intenția reconstruirii liniei ferate Suceava — Ițcani idee abandonată și înlocuită cu aceea a construirii unei căi ferate Burdujeni — Suceava ce urma să continue spre munte și cu ramificație spre Fălticeni. Iată considerentele expuse în memoriul prezentat la 26 august 1922 președintelui Consiliului de Miniștri Ion I. C. Brătianu cu ocazia vizitei la Suceava: „Pentru ca șoseaua cea nouă să poată fi folosită și din punct de vedere comercial și pentru ca și industria și comerțul să fie puse în legătură cu muntele și acesta cu Regatul Vechi se cere introducerea unei căi ferate care să treacă direct prin orașul Suceava spre munte și cu ramificație spre Fălticeni”<sup>8</sup>. Și, pentru că se întrevedea, la aceea dată, o creștere a orașului și o extindere a vetrei construibile se cerea să „se mențină într-o formă ce o credeți mai potrivită, pentru rezolvarea crizei de locuințe, moșia Zamca ce se ține tot de teritoriul orașului Suceava”<sup>9</sup>. Se pune, mai voalat, problema exproprierii moșiei Zamca proprietatea Comunității armenesti pentru necesități de utilitate publică. Problema restabilirii echilibrului financiar al orașului drastic afectat, se cerea a se reface prin „cedarea «de către stat» a încasării impozitului asupra băuturilor spirtoase”, întrucît luarea acestora a cauzat comunei mari pagube, iar „renta dată din partea statutului acoperă numai o mică parte din cerințele comunei”<sup>10</sup>. Se mai cerea acordarea unei subvenții pentru întreținerea rețelei de apeduct și de canalizare, precum și un acout din suma ce urma să primească orașul din titlul pagube de război — în valoare de 2.000.000 lei; aprobarea unei subvenții din fondul comunal de cel puțin 1.000.000 lei pentru acoperirea nevoilor urgente de întreținere a străzilor, cumpărarea unui edificiu pentru școala primară. În încheiere se cerea fixarea unei garnizoane militare la Suceava ce ar contribui „la progresul industriei și comerțului”<sup>11</sup>. Dar chestiunea construirii căii ferate întîrzia. De aceea Gremiul comercial al orașului Suceava, la 4 august 1923, intervine la Ministerul Industriei și Comerțului insistînd a se construi linia ferată întrucît, se menționa în memoriul înaintat, „orașul acesta, pur comercial, în floare odinioară, este amenințat astăzi să decadă devenind un sat fără nici o importanță pentru industrie și comerț dar care poate fi readus la valoarea lui dinainte numai dacă s-ar îndrepta toate mijloacele de comunicație făcîndu-se din Suceava un

8. Arh. St. Suceava, fond Primaria orașului Suceava dosar 3/1922, f. 25

9. Ibidem, f. 27.

10. Ibidem, f. 25.

11. Ibidem.

12. Ibidem.

important nod de cale ferată”<sup>13</sup>; memoriul continua a arăta că „prin uni-  
rea noilor ținuturi cu Vechiul Regat se simte absoluta nevoie de a face  
noi legături de cale ferată, deci a schimba ceva din aranjamentul de  
pînă acum”<sup>14</sup>. S-a făcut ceva în acest sens? Nimic pînă în anul 1964  
cînd dorindu-se sincer dezvoltarea Sucevei s-a construit ceruta linie de  
cale ferată spre Stroești — Ilășești — Gura Humorului, Suceava (prin  
înglobarea localităților Ițcani și Burdujeni) devenind un important nod  
de cale ferată. Mai constatăm că în afara exproprierii moșiei Zamca și im-  
proprietăririi funcționarilor publici cu loturi de casă celelalte nevoi urgen-  
te ale orașului n-au fost satisfăcute. Aflăm aceasta din memoriul primă-  
riei din 15 mai 1923 către Ministerul de Interne în care se afirma că  
„guvernul nu a fost în stare să realizeze dorințele primăriei din lipsă de  
bani”<sup>15</sup>.

Lipsit de o oarecare industrie — orașul Suceava avea în anii 1921—  
1924 doar cinci mori, din care numai două sistematice, cu o forță motri-  
ce de 14 HP și o capacitate de producției zilnică de 1.175 kg. cereale, 4  
cărămidării care foloseau doar 2—15 lucrători, 2 dubălării, 2 tipografii și  
cîteva brutării ce foloseau cîteva lucrători și avizat a trăit din subvenții,  
orașul nu putea progresa. De aceea primarul orașului cerea, la 29 aprilie  
1925, Ministerului de Interne „aprobarea în interesul politicii naționale  
de dezvoltare, încorporarea comunelor rurale din imediata apropiere  
Burdujeni, Ițcani, Sf. Ilie, Șcheia și Lisaura la comuna politică Sucea-  
va”<sup>16</sup>, care ar fi mărit numărul locuitorilor la 14.000 români și 9.000 mi-  
noritari<sup>17</sup> și desigur ar fi întărit și potențialul industrial al orașului.

Pe lângă aceasta edilii orașului trebuiau să facă față aprovizionării  
populației cu apă și electricitate, să întretină în mod corespunzător re-  
țeaua de străzi și canalizare. Astfel, între anii 1922 — 1928 a fost refa-  
cută întreaga rețea electrică a orașului adaptîndu-se de la curentul elec-  
tric continuu la cel alternativ. În anul 1924 a fost introdus iluminatul  
electric și pe străzile periferice (Mărășești, Petru Mușat, Hărbăriei, Cer-  
năușilor). Înmulțindu-se cerințele pentru furnizare de energie electri-  
că, în anul 1926, a fost mărită uzina electrică a orașului montîndu-se un  
motor Diesel de 240 HP (uzina mai avea unul din 220 HP și unul de 400  
HP), se electrifică tîrgul Burdujeni (1926—1927). În anul 1927 se mon-  
tează un cablu de 6.000 v. pentru furnizarea de curent electric Fabricii de  
zahăr Ițcani, iar un an mai tîrziu (1928) se electrifică Gara Burdujeni și  
începe electrificarea comunei Șcheia<sup>18</sup>. Cît privește refacerea străzilor și  
trotuarelor pentru care „nu se făcuse absolut nimic încă din anul 1914  
aflîndu-se în cea mai detestabilă stare”,<sup>19</sup> reclama o cheltuială de cca  
5.000.000 lei și „cum statul pînă astăzi (1927) nu a putut acorda subven-  
ția așteptată primăria a fost obligată a trece la refacerea străzilor și  
trotuarelor cu mijloacele sale proprii”<sup>20</sup>.

13. Ibidem, dosar 2/1923, f. 5.

14. Ibidem.

15. Ibidem, dosar 23/1923, f. 18.

16. Ibidem, dosar 18/1925, f. 8.

17. Ibidem.

18. Ibidem, dosar 17/1929, f. 8.

19. Ibidem, dosar 1/1927, f. 8.

20. Ibidem, dosar 29/1927, f. 1.

În anul 1928 primăria începe un vast program de lucrări edilitare — de aliniere, refacere și pavare a străzilor din centru orașului. Acum s-a început pavarea primilor 194,50 ml (1.575 mp) a șoselei naționale<sup>21</sup>, porțiunea din fața primăriei. Este ameliorată criza de locuințe, mulți cetățeni ai orașului, funcționari indeosebi, își construiesc case proprii; prind contur cartierele Zamca și Hărbăriei. Cu ajutorul firmei G. Rumpel din București se trece la executarea de sondaje în vederea depistării de noi surse de apă, se refac vechile fântini, se curăță filtrele, se extinde rețeaua de apă și canalizare.

În același timp se pune accent mai mare pe funcția industrială a orașului, viața economică se înviorază. Iată spre exemplu activitatea de prelucrare a pieilor. În oraș existau două fabrici de piele (dubălării) care prelucrau următoarele cantități de piei crude :

Anul	Cabaline	Bovine	Ciini	Ovine	Total
1924	304	1191	357	—	1852 <sup>22</sup>
1925	235	905	637	—	1775 <sup>23</sup>
1926	250	893	544	—	1687 <sup>24</sup>
1927	230	775	404	—	1409 <sup>25</sup>
1928	62	412	431	180	1085

Concomitent se dezvoltă industria morăritului și panificației.

În anul 1926 Franz Crause intenționează construirea unei mori pentru măcinat porumb și piclă pentru griu „fiindcă orașul Suceava are nevoie urgent de moară”<sup>26</sup>. Dar lovindu-se de marea concurență, renunță. În anul 1927 moara Klüger et Weitmann își mărește capacitatea refăcându-și instalațiile, pentru care i se acordă, în conformitate cu prevederile legii pentru încurajarea industriei naționale din 1912, prin jurnalul Consiliului de Miniștri nr. 2371 din 23 octombrie 1927<sup>27</sup>, scutire de vamă și reducere pe CFR pentru instalațiile aduse din import. Moara este repusă în funcțiune după „colaudarea instalațiilor, la 31 august 1928”<sup>28</sup>.

În anul 1927 martie 18 se pune piatra de temelie a fabricii de zahăr „Țăncani”, care deși, teritorial, nu aparținea orașului Suceava ci comunei Țăncani — Gară, energia electrică — ca forță motrice — era furnizată de uzina electrică a orașului. Construirea fabricii de zahăr la Țăncani n-a

21. Ibidem, dosar 14/1928, f. 50, 80, 103.

22. Ibidem, dosar 20/1924, f. 3-5, 7.

23. Ibidem.

24. Ibidem, dosar 27/1926, f. 19, 20.

25. Ibidem, dosar 22/1927, f. 25, 26.

26. Ibidem, dosar 18/1928, f. 6, 8, 9.

27. Ibidem, dosar 26/1926, f. 9, 10, 22.

28. „Monitorul oficial” nr. 264, part. Ia, 1927, p. 15995 — 15996.

29. Arb. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 17/1928, f. 6.

30. Ibidem, dosar 21/1927, f. 1.

avantajat orașul Suceava. Puținele stabilimente industriale care s-au înființat au fost clădite acolo numai din motivul că se află în apropierea gării CFR<sup>31</sup>,<sup>31</sup> era explicația la ordinea zilei.

În oraș existau cinci brutării, cu șapte cuptoare sistem „Schamot” cu lemne, care produceau zilnic 6.800 — 8.200 piini și ocupau între 15 — 20 lucrători<sup>32</sup>.

În anul 1928 existau în oraș următoarele fabrici și ateliere : 3 mori sistemice ; 3 cărămidării ; 2 fabrici de piele ; 1 fabrică de mezeluri ; 2 fabrici de sifoane ; 5 ateliere de rotărie ; 6 de timplărie ; 4 de fierărie ; 30 de croitorie ; 58 de încălțăminte ; 21 măcelării ; 2 lăptării ; și stabilimente comerciale ; 56 băcanii, 26 restaurante, 4 cafenele ș.a. folosind aproximativ 554 lucrători<sup>33</sup>.

Ca structură a populației următoarea situație este concludentă pentru fizionomia orașului : 12 industriași stăpini ; 538 comercianți stăpini ; 192 meseriași patroni ; 400 calfe, 600 ucenici, 444 muncitori cu brațele ; 623 muncitori agricoli, 119 muncitori în comerț (circiumi, hanuri, prăvălii, cafenele, restaurante) ; 604 funcționari de stat, 142 funcționari particulari ; 461 servitori ; 52 avocați, 15 medici, 7 ingineri, 27 alte profesii, precum și 5.683 fără profesie<sup>34</sup>.

O dezvoltare a orașului se observă și din analiza veniturilor realizate din impozitele și taxele comunale, precum și din aceea a cheltuielilor efectuate. Volumul bugetelor generale de venituri și cheltuieli crește an de an — de la 4.920.379 lei prevăzuți ca venituri și cheltuieli în anul 1921<sup>35</sup>, la 17.984.991 lei în anul 1929<sup>36</sup>.

Iată și unele reflecții contemporane privind evoluția orașului Suceava făcute de primarul orașului care afirma că „în ultimul timp se remarcă în acest oraș un progres deosebit din toate punctele de vedere, mai ales pe teren economic, cultural, artistic. Este cunoscut că orașul nostru a avut o importanță deosebită în trecut, astăzi se observă o reîntoarcere la ceea ce a fost odată sau chiar mai mult, avându-se în vedere noile instituții care se introduc mai ales prin concursul statului”<sup>37</sup>.

Următoarea perioadă care a urmat, 1929 — 1933, de criză economică, ce a cuprins toată țara și toate sferele vieții economice a avut urmări dezastruoase asupra evoluției urbane a orașului. Suceava.

Primul semn al crizei s-a manifestat prin imposibilitatea realizării veniturilor prevăzute în bugetul pe anul 1929. De aceea pe anul 1930 s-a prevăzut un buget redus, atât la venituri cât și la cheltuieli cu 3.208.963 lei „suportabil pentru contribuabili”<sup>38</sup>, în valoare de 14.776.028 lei. Dar avind în vedere că bugetul reprezintă planul de lucrări al orașului cu prevederea mijloacelor de realizare, reducerea acestora a impus reducerea corespunzătoare și a proiectelor de lucrări. În anul 1931 datorită intensificării „crizei financiare îndeosebi, care a dominat întreaga viață economică a țării încasările la bugetul comunal nu s-au putut face decît în proporție de 70%”<sup>39</sup>. Nerealizarea planului de venituri pe anul

31. Ibidem, dosar 12/1928, f. 2.

32. Ibidem, dosar 18/1928, f. 3.

33. Ibidem, dosar 52/1928, f. 22

34. Ibidem.

35. Ibidem, dosar 30/1922, f. 61.

36. Ibidem, dosar 1/1930, f. 75.

37. Ibidem, dosar 31/1928, f. 3.

38. Ibidem, dosar 1/1930, f. 75.

39. Ibidem, dosar 1/1932, f. 6.

1931 a avut urmări pentru bugetul anului 1932, deoarece au rămas neachitate lucrări în valoare de 1.646.860 lei<sup>40</sup> care au fost prevăzute pentru plată în anul 1932.

Dar bugetul planul 1932 a fost și el redus datorită faptului că s-au redus cu 2 % taxa asupra valorii locative, cu 8 % taxa pe apă asupra valorii locative, taxa pe curent electric și cu cca 50 % taxele pe piețe, astfel că bugetul a fost fixat atît la venituri cit și la cheltuieli la suma de 13.615.160 lei<sup>41</sup>. Pentru anul 1933 evaluările veniturilor s-au făcut „avîndu-se în vedere situația precară a contribuabililor”<sup>42</sup> (S-a avut în vedere reducerea cu 12 % a salariilor funcționarilor de stat și particulari conform legii din 1 martie 1933<sup>43</sup>) fixîndu-se la suma de 13.730.800 lei<sup>44</sup>. Prevederea a fost corectă intrucît la sfîrșitul anului veniturile n-au fost realizate rămășițele fiind evaluate la 4.231.300 lei<sup>45</sup>. Pe anul 1934 bugetul a fost redus cu 30 % față de anul precedent situîndu-se la suma de 11.040.006 lei<sup>46</sup>. Pe anul 1935 bugetul s-a cifrat la suma de 11.844.641 lei<sup>47</sup>. Abia în anul 1937 este întocmit pentru oraș un buget stimulatîv cuprinzînd atît la venituri cit și la cheltuieli suma de 18.384.410 lei<sup>48</sup>.

Evoluția descendentă a prevederilor bugetare din anii 1929 — 1935, reflectînd direct posibilitățile financiare din ce în ce mai reduse ale contribuabililor, nerealizarea încasării taxelor și impozitelor comunale, reducerea succesivă a prevederilor bugetare a pus primăria în situația delicată de a nu putea asigura minimul de servicii datorate, neputînd angaja lucrările absolut necesare. Astfel cu toate memoriile orășenilor adresate primăriei prin care solicitau repararea și întreținerea străzilor, construirea de fîntîni, prelungirea rețelei de apă și canalizare ș.a., cu mențiuni de genul „locuitorii din strada Mărășești și cei din cartierul nou Zamca vă aduc la cunoștință că strada este lăsată uitării”<sup>49</sup>; sau „locuitorii din strada Șeptilici în calitate de cetățeni ai orașului cer ca strada să fie reparată deoarece se află într-o stare deplorabilă fiind inaccesibilă vehiculelor și chiar oamenilor pe timp de ploaie”<sup>50</sup>; sau impulsului prefectului care, cu ocazia votării bugetului pe anul 1933, arăta că „aspectul străzilor și piețelor este oribil și îngrozitor, și că suma prevăzută pentru îngrijirea grădinilor, repararea străzilor și piețelor de numai 220.000 este derizorie”<sup>51</sup>, răspunsul era invariabil „n-am putut duce la îndeplinire toate punctele din program, informa Consiliul comunal la 1 iulie 1932, primarul E. Varzaru, din cauza crizei care bîntuie în întreaga țară și care s-a accentuat din ce în ce mai mult și în orașul nostru”<sup>52</sup>, sau „n-am putut prevedea nici o lucrare mai mare în bugetul pe

40. Ibidem.

41. Ibidem.

42. Ibidem, dosar 1/1933, f. 24.

43. „Monitorul oficial” nr. 50, part. I-a, din 1 martie 1933, p. 1274.

44. Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 21/1933, p. 6.

45. Ibidem.

46. Ibidem, dosar 25/1934, p. 5.

47. Ibidem, dosar 31/1935, p. 5—6.

48. Ibidem, dosar 24/1937, p. 6—7.

49. Ibidem, dosar 12/1931, f. 71.

50. Ibidem, f. 75.

51. Ibidem, dosar 1/1933, f. 32.

52. Ibidem, dosar 1/1932, f. 73.

anul 1933"<sup>53</sup>, se justifică la 28 martie 1933, primarul Gh. Doroftei, avându-se în vedere „reducerea prevederilor bugetare cu 3.000.000 lei din cauza stării precare a contribuabililor”<sup>54</sup>. Că așa stăteau lucrurile iată cum se prezintă evoluția capitolului cheltuieli edilitare. Dacă în anul 1931 s-au cheltuit, la acest capitol suma de 894.411 lei, în anul 1932 s-au cheltuit numai 231.111 lei, iar în anul 1933 doar 127.866 lei,<sup>55</sup> reprezentând o scădere succesivă de 75 % pentru anul 1932 și respectiv 85 % pentru anul 1933. Pentru îmbunătățirea aprovizionării cu apă a orașului s-a prevăzut, în bugetul pe anul 1931, o sumă de 200.000 lei pentru „plata dr. ing. G. Thim de la Hydrologische Büro din Leipzig, care urma să studieze posibilitățile de mărire a debitelor fntinilor și a uzinei de apă”<sup>56</sup>, iar pentru „înlăturarea oricărei surprize în funcționarea regulată a uzinei electrice”<sup>57</sup>, comandarea unui motor electric, propuneri care au rămas de domeniul dorințelor. Menționăm că uzina de apă avea o capacitate de 1.300 mc apă în 24 de ore<sup>58</sup>, iar uzina electrică producea anual (1931) 1.000.000 KW oră<sup>59</sup>, din care o treime era destinat consumului public, iar două treimi se foloseau pentru uzina de apă și iluminatul public al orașului.

În anul 1934 primăria a întocmit un plan de perspectivă pe zece ani în vederea refacerii orașului prin care se estima, ca localitatea „să primească o astfel de primenire încât să merite numele de oraș”<sup>60</sup>. Dar transpunerea în practică presupunea două condiții esențiale, foarte greu dacă nu imposibil de realizat, garantarea unui împrumut de 50.000.000 lei și asigurarea continuității în executarea acestui plan, indiferent de schimbările survenite în conducerea politică a orașului. Între lucrări prioritare erau: 1. construirea unei uzine hidroelectrice pe riul Suceava — ceea ce ar fi eliminat achiziționarea de combustibil în valoare de 2.000.000 lei anual — 2. refacerea rețelei de apeduct, captarea de noi fntini pentru mărirea debitului de apă, în așa fel ca orașul să fie alimentat cu apă toată ziua. — 3. fuzionarea comunelor Burdujeni și Ițcani — Gară cu orașul Suceava, neconcepindu-se un oraș reședință de județ fără gară CFR<sup>61</sup> — 4. pavarea șoselei naționale ce traversează orașul pe porțiunea podul Ițcani — Areni Suceava, 5. regularizarea riului Suceava pe porțiunea Ițcani — Lisaura, 5. înființarea în orașul Suceava a unui depozit de spirt, 7. mutarea Casei Asigurărilor Sociale de la Rădăuți la Suceava sau înființarea unei case noi în Suceava, 8. Mutarea Serviciului Apelor de la Rădăuți la Suceava deoarece riul Suceava trece prin apropierea Sucevei<sup>62</sup> ș.a.

În raport cu cele prezentate lesne se poate deduce că în perioada crizei economice — în cazul orașului Suceava prelungită pînă în preajma anului 1937 — viața economică fiind puternic afectată a atins esențial și activitatea de urbanizare. În același timp, lipsa de lucru, imposi-

53. Ibidem, dosar 1/1933, f. 24.

54. Ibidem.

55. Ibidem, dosar 11/1933, f. 101—102.

56. Ibidem, dosar 12/1931, f. 14.

57. Ibidem, dosar 1/1931, f. 39.

58. Ibidem, dosar 2/1930, f. 5.

59. Ibidem, dosar 1/1939.

60. Ibidem, dosar 1/1934, f. 5.

61. Ibidem, dosar 1/1935, f. 14.

62. Ibidem, dosar 1/1934, f. 34.



blitatea de cîştig, a atras după sine deteriorarea vieţii sociale. Stagnarea activităţii industriale şi comerciale a produs efecte adînc simţite în lumea clasei muncitoare, a meseriaşilor, comercianţilor, funcţionarilor.

Cu toate că Suceava nu era un oraş industrial cu un mare detaşament de muncitori, în anii crizei economice şi pînă în anul 1937 apar şomeri „din rîndul meseriaşilor şi a lumii muncitoare”<sup>63</sup>. Dacă urmărim stricteza profesională constatăm că din numărul de 309 şomeri existenţi în luna februarie 1931, 108 erau zidari, 28 dulgheri, 10 zugrăvi, 55 croitori, 19 cizmar, 12 birjari, 3 măcelari, 2 frizeri, 15 comercianţi, 32 comişii voiajori şi numai 25 pîlmaşi<sup>64</sup>. În luna martie statistice arată că erau 250 şomeri<sup>65</sup>; apoi nu mai înregistrează decît în anul 1935, în luna septembrie 154<sup>66</sup>, în octombrie 26, noiembrie 25 şi decembrie 105. În anul 1936 în ianuarie 115, în februarie 120, în martie 80 şi în aprilie 10<sup>67</sup>; apoi în luna septembrie 1936 înregistrează 23 şomeri intelectuali<sup>68</sup>, din care 6 licenţiaţi, 11 bacalaureaţi şi 6 cu 4 clase de liceu. În anul 1937 numai în luna ianuarie sînt înregistraţi 124 şomeri<sup>69</sup>, din care 45 zidari, 12 dulgheri, 9 timplari, 10 ucenici industriali, 14 muncitori de fabrică necalificaţi, 8 ucenici din comerţ, 20 diverşi meseriaşi şi 6 muncitori agricoli.

Faţă de situaţia creată a existat preocupare pentru ajutorarea şomerilor. A fost ea eficace ? Din cercetarea documentelor existente rezultă că atît primăria cit şi prefectura judeţului s-au preocupat de găsirea mijloacelor de ajutorare a şomerilor şi a populaţiei sărace din oraş, dar că aceste ajutoare n-au fost nici pe departe satisfăcătoare. Astfel în prima şedinţă, din 22 februarie 1931, comisia pentru ajutorarea şomerilor din oraşul Suceava a stabilit măsurile ce trebuiau avute în vedere între care : intervenţii la Ministerul de Interne pentru trimiterea a patru vagoane cu porumb precum şi acordarea unei subvenţii mai mari, de preferinţă în bani ; fixarea unei taxe speciale benevole pe diferite certificate de afaceri, furnituri ş.a. ; aplicarea pe biletele de spectacole de timbre speciale de 1 şi 2 lei pentru şomeri ; intervenţia, printr-un apel, la marii proprietari pentru a oferi în folosul şomerilor cereale iar morile să le macine gratuit ; Fabrica de zahăr. Iţcani să dăruiască o cantitate de zahăr şi să vîndă un vagon de zahăr la preţul de producţie ; băncile să contribuie şi ele cu bani la fondul de ajutorare a şomerilor ; intervenţia la tribunal şi judecătorii ca la diverse tranzacţii să se stipuleze şi plata unei surse în folosul şomerilor ; primăria să prevadă în bugetul oraşului fonduri pentru ajutorarea şomerilor. Ajutoarele ce se vor da şomerilor, precum şi celor lipsiţi de mijloace, să fie numai în natură : alimente, îmbrăcăminte, lemne etc.”. În şedinţa din 16 martie 1931 s-a hotărît ca celor 250 şomeri să li se dea, începînd cu 20 martie 1931, cite 1 kg de piine pe zi, celor cu copii, şi cite 5 kg piine pe săptămîină celor fără familie<sup>71</sup>. În lista „sărmanilor cărora li s-a dat făină”

63. Ibidem, dosar 7/1931, f. 22.

64. Ibidem, f. 34.

65. Ibidem, f. 52.

66. Ibidem dosar, 11/1935, f. 35.

67. Ibidem, f. 35.

68. Ibidem, dosar 7/1936, f. 10.

69. Ibidem, dosar 5/1937, f. 5.

70. Ibidem, dosar 7/1931, f. 38.

71. Ibidem, f. 52.

sînt trecute 409 persoane<sup>72</sup>. La data de 26 februarie 1935 primăria raporta Prefecturii județului Suceava că în oraș există 168 șomeri și că toți au fost ajutorați de primărie, cheltuindu-se suma de 80.000 lei<sup>73</sup>. Pe lângă aceasta „în timpul iernii funcționează în oraș, din inițiativa particulară, o cantină unde se servește masa la prînz la o parte de persoane lipsite de mijloace ; 120 șomeri și 100 de săraci (cerșetori)”<sup>74</sup> ; că ajutorarea șomerilor va înceta odată cu începerea campaniei de lucru și că sume de bani, pentru mărirea fondului de ajutorare a șomerilor, nu se pot colecta fiindcă populația orașului este săracă<sup>75</sup>. La 30 noiembrie 1935 primăria era solicitată a confecționa „din fondul săracilor”, 75 perechi de ghetе și 75 rochițe pentru ajutorarea elevelor sârmane de la școala primară de fete ; se aprobă 60 perechi de ghetе<sup>76</sup>. La 24 septembrie 1936 primăria raporta prefecturii că în intervalul 1 septembrie 1935 — 1 septembrie 1936 a acordat ajutoare în valoare de 2.000 000 lei, că a ajutat și cantina „Piinea săracilor” din localitate cu 10.000 kg lemne, 300 kg făină de grîu și 5.000 lei bani, că în prezent nu mai are nici o sumă disponibilă pentru ajutorarea șomerilor<sup>77</sup>. În consecință, cerea intervenția mai angajantă a Camerei de Muncă din Cernăuți în acțiunea de combatere a șomajului sprijinind mai eficace mijloacele materiale și de altă natură pentru ajutorarea, combaterea și prevenirea șomajului — numai astfel locuitorii șomeri ar rămîne cu impresia că această instituție, recent creată, este utilă<sup>78</sup>. În ce privește lucrările publice ce se vor executa și la care ar fi angajați șomeri sînt în raport de fixarea noului buget pe anul 1937<sup>79</sup>.

Începînd cu bugetul pe anul 1937/1938 au fost trecute importante lucrări edilitare în valoare de 1.634.783 lei<sup>80</sup>, urmarea celor din anul 1936, și anume : sistematizarea și refacerea străzilor și piețelor ; amenajarea Șipotului Mare și plantarea terenurilor fugitive din jur ; construirea de sîntîni deschise pe Zamca ; mutarea oborului din centrul orașului și transformarea locului respectiv într-un parc ; amenajarea unui patinuar ; pavarea străzilor centrale cu pavele din piatră și a unei străzi, din imediată apropiere a primăriei, cu pavele din lemn de tei așezate pe suport de beton ș.a.<sup>81</sup>, la executarea cărora au fost angajați lucrători numai din cuprinsul orașului.

Dezvoltarea ascendentă a economiei românești, deschiderea făcută în toate domeniile de activitate, se observă și în orașul Suceava. Astfel în perioada 1 aprilie 1936 — 10 ianuarie 1938 în oraș au fost construite sau amenajate 42 construcții din care 21 case noi<sup>82</sup> ; în oraș erau în funcțiune o fabrică de culori de pămînt și o fabrică de ciorapi (înființată la 5 aprilie 1937)<sup>83</sup>. La 15 septembrie 1938 printr-un memoriu adresat Rezidenței Regale a Ținutului Suceava primăria orașului cere sprijin în vederea revitalizării activității meșteșugărești, arătînd că „în oraș

72. Ibidem, f. 57 — 60.

73. Ibidem, dosar 11/1935, f. 16.

74. Ibidem.

75. Ibidem.

76. Ibidem, dosar 12/1935, f. 26-30.

77. Ibidem, dosar 7/1936, f. 13.

78. Ibidem, f. 7.

79. Ibidem.

80. Ibidem, dosar 24/1937, p. 20.

81. Ibidem, dosar 14/1936, f. 31.

82. Ibidem, dosar 28/1937, f. 99.

există 73 profesii manuale cu 904 meseriași<sup>83</sup> care sprijiniți material și moral ar contribui la reînvierea industriei meșteșugărești<sup>84</sup>. La 21 septembrie 1938 primăria propunea, aceleiași Rezidențe Regale, aprobarea unui vast program de construcții și amenajări, din care se desprinde : aprobarea construirii unei fabrici de terebentină, a unei țesătorii de in și cînepă, a unei fabrici de gheață artificială, exproprierea morii „Uni-reu” ce folosea o turbină de randament scăzut și construirea pe riul Suceava a unei uzine hidroelectrice de mare randament pentru alimen-tarea cu energie electrică ieftină și de care depinde alimentarea perma-nentă cu apă a orașului Suceava, construirea unei băi publice, pavarea cu piatră cubică a arterei principale ș.a.<sup>85</sup>, precum și întocmirea unui plan de sistematizare a orașului „satisfăcînd pe cit posibil condițiunile geografice, economice, sociale, culturale și estetice”<sup>86</sup>, între altele, ri-dicarea unei statui lui Ștefan cel Mare pe platoul Cetății de scaun<sup>87</sup>. În această perioadă (1936—1939) se remarcă o dezvoltare ascendentă a comerțului. Orașul Suceava era recunoscut ca avînd un „comerț activ de cereale, fructe, lemne de construcție și de foc, animale și produse animale”<sup>88</sup>.

Dintr-o caracterizare asupra stării economice făcută de primarul orașului constatăm că orașul Suceava este „centru de joncțiune între munte și șes și loc de desfacere a produselor comerciale. Localitate cu numeroase vestigii ale unui trecut glorios care determină pe turiști să-i admire monumentele iar pe pelerini să se închine în fața moaștelor Sf. Ioan, înviorînd astfel comerțul local”. Despre industrie, continuă caracterizarea, „fiind în fașă nu se poate vorbi de o dezvoltare a ei”<sup>89</sup>.

Din punct de vedere al comerțului cu cereale, animale și produse animaliere, Suceava ca oraș — tîrg, era cel mai mare centru comercial din jur, deși deservea numai o zonă înconjurătoare de cca 20-30 km (la distanța de 25, 36 și 40 km erau tîrgurile Fălticeni, Rădăuți și Gura-Humorului). Următoarele exemple consider a fi concludente privind viabilitatea comerțului din orașul Suceava din anii 1938 — 1939<sup>90</sup>.

Anul	Cabaline	Bovine	Ovine	Porcine	Păsări	Cervale	Cartofi	Brinză		
								oi	vaci	Oua
1938	613	4582	829	4197	26169	265809	39910	6083	83750 *	
1939	879	5215	1232	2264	23276	342116	74856	8357	113138 <sup>91</sup>	

83. Ibidem, dosar 1938, f. 4 — 5.

84. Ibidem, dosar 19/1938, f. 6.

\*. Între meseriași remarcăm : brutari 27 ; ceasornicari 10 ; cizmari 59 ; croi-tori 142 ; dulgheri 13 ; electricieni 18 ; frizeri 25 ; fierari 12 ; lăcătuși 42 ; măce-lari 68 ; mecanici 32 ; șoferi 22 ; timplari 27 ; tinichigii 37 ; tipografi 14 ; vopstori 12 ; zugravi 11 ; zidari 81 ș.a. Ibidem, 9 11.

85. Ibidem, dosar 13/1938, f. 61.

86. Ibidem, dosar 16/1939, f. 7.

87. Ibidem, dosar 21/1938, f. 23.

88. Enciclopedia României, vol. II, 1939 p. 677.

89. Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 5/1936, f. 81.

\* Cifrele sînt calculate de noi.

90. Arh. St. Suceava, fond Primăria orașului Suceava, dosar 20/1938, f. 21-99.

91. Ibidem, dosar 22/1939, f. 2—207.

Din documentele studiate rezultă că la Suceava era o piață ieftină, oferta fiind mai mare ca cererea. Procentajul de vânzare la piață a cabalinelor, de exemplu, era de pînă la 64 %; a bovinelor între 72 % la viței și 78 % la vaci de lapte; 70 % la oi și porci; între 92—96 % la păsări; 92—96 % la cereale (92 % la porumb, 93 % secară, 96 % la ovăs și numai 51 % la grâu); 77 % la cartofi, 96 % la unt și brînzeturi; 94 % la ouă etc.

După această perioadă scurtă de ascensiune, viața economico-socială, demografică și edilitară cade din nou în monotonia cotidianului fiind zguduită doar de profundele evenimente politice din septembrie 1939<sup>\*</sup>, iunie și august 1940<sup>\*\*</sup> și iunie 1941<sup>\*\*\*</sup>. În ce privește viața economică a orașului ea s-a dezorganizat prin venirea și așezarea în oraș a refugiaților din Basarabia, Nordul Bucovinei și din Ardeal, prin plecarea, în octombrie 1940, în Reich a populației de origine germană, precum și prin evacuarea în 1941 a populației de origine evreiască. Acestor calamități li s-a adăugat masivele concentrări și încorporări a părții celei mai productive a populației orașului, producînd prin aceasta o profundă decădere și dezorganizare a meseriilor, comerțului, finanțelor, a stărilor morale și spirituale.

Într-un raport adresat la 11 februarie 1942, Ministerului de Interne, primarul orașului descria dezastrul suferit de orașul Suceava ca urmare a găzduirii unui mare număr de refugiați, a unor unități ale armatei române, germane și corpul expediționar italian, ca urmare se menționa că „toate drumurile și piețele orașului au avut de suferit de continui transporturi grele, piețele și grădinile au fost scurmăte de adăposturi, iar arterele de comunicație și trotuarele zdrobite, acestea în ansamblul lor dînd un aspect nedemn de numele Sucevei”<sup>92</sup>. În continuare raportul se ocupa de „marea lipsă de venituri provenită din exodul populației de origine germană „repatriate”, care, fiind instărită, dădea un contingent bun de contribuabili și exodul populației evreiești care deținea comerțul aducător de mari venituri pentru comună. . . . producîndu-se o profundă anemie bugetară”<sup>93</sup>. La aceasta s-a adăugat, ca urmare a cutremurului din noiembrie 1940 și alunecărilor de teren din mai 1942<sup>94</sup>, deteriorarea caselor, străzilor, conductelor de apă<sup>\*\*\*</sup> și canalizare. Pentru ca, „în aceste clipe decisive orașul Suceava, cu atîtea lăcașuri istorice, să nu rămînă părăsit deschizîndu-i-se un viitor românesc înfloritor și mare”<sup>95</sup>, se impunea punerea în circulație a străzilor distruse de cir-

\* 1 septembrie 1939 declanșarea celui de al doilea război mondial, armatele hitleriste invadează Polonia.

\*\* 26 iunie 1940 în urma notei ultimative a guvernului sovietic adresată României — Basarabia și Bucovina de Nord sînt trecute în componența U.R.S.S.; iar la 30 august 1940 în urma dictatului de la Viena partea de nord a Transilvaniei, în majoritate locuită de români, este smulsă din trupul României și predată Ungariei horthyste.

\*\*\* 22 iunie 1941 Germania hitleristă, declanșînd războiul împotriva URSS atrăgînd și România.

92. Ibidem, dosar 8/1942, f. 4.

93. Ibidem.

94. Ibidem.

\*\*\* Apeductul în orașul Suceava a fost inaugurat la 1 decembrie 1912. Vezi „Calendarul Societății pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina”, pe anul 1914, p. 50.

95. Ibidem, dosar 8/1942, f. 4.

culația intensă : refacerea celor distruse prin alunecări de teren, asanarea terenurilor expuse alunecării, demolarea caselor distruse (40 de case) și repararea celor mai puțin afectate, executarea unor lucrări de sistematizare, construirea unei băi publice și a unei stații de ecarsisaj ș.a. în valoare totală de cca 32.350.000 lei <sup>96</sup>, precum și reconstrucția conductei de apă a orașului (experții : ing. E. Burlă și ing. Mușat din București propuneau înlocuirea conductei) și captarea de noi izvoare pentru mărirea debitului de apă, în valoare de 22.000.000 lei <sup>97</sup>. Dar pentru începerea lucrărilor se cerea acordarea, de către Ministerul de Interne, a unei subvenții în valoare de cel puțin 35.000.000 lei <sup>98</sup>. Planul de lucrări edilitare eșalonate în trei urgențe pe anii 1943—1944, prevedea lucrări în valoare de 62.500.000 lei <sup>99</sup>. S-a înfăptuit ceva din asemenea mari lucrări ? Foarte puțin, deoarece subvenția de 20.000.000 lei trecută în bugetul pe 1943/1944 pentru lucrările prevăzute a se executa a fost suprimată. Guvernământul Provinciei Bucovina aprobând lucrări numai în valoare de 1.478.000 lei <sup>100</sup>, intrucit repararea străzilor a fost prevăzută a se executa prin muncă de folos obștesec, la Suceava urmînd a se înființa o tabără de muncă a tineretului.

Dar evenimentelele anului 1944 (refugiul organelor administrative, ocuparea orașului de către trupele sovietice, armistițiul, apoi continuarea și susținerea războiului antihitlerist) n-au îngăduit preocupări edilitare, de aprovizionare și buna funcționare a uzinelor comunale. La 26 noiembrie 1944 primarul orașului raporta Ministerului de Interne că „datorită împrejurărilor excepționale prin care a trecut orașul, din cauza pierderii tuturor autovehiculelor nu se poate aproviziona cu alimente și combustibil, că uzina electrică n-a funcționat de trei luni producînd mari neajunsuri populației prin lipsa de lumină și apă, neputîndu-se elimina persistența bolilor contagioase, că nu se poate trece cu vederea și greutățile ce se ivesc în aprovizionarea populației cu diverse mărfuri și că a lăsa aceasta numai pe seama inițiativei particulare ar însemna expunerea cumpărătorilor unei incurajatoare specule, fiind în detrimentul întregii populații” <sup>101</sup>.

În concluzie, acum la sfîrșitul acestor scurte investigații putem aprecia că în evoluția orașului Suceava, în perioada interbelică se pot distinge cel puțin patru perioade și anume : 1. După o primă perioadă de refacere și reorientare a potențelor sale economico — sociale, pînă în preajma crizei economice, orașul se dezvoltă industrial, meșteșugăresc și comercial, precum și edilitar-gospodăresc, mai puțin demografic. 2. Urmează o perioadă de decădere, trăită de întreaga economie românească, perioada crizei economice din anii 1929 — 1933, prelungită în cazul orașului Suceava (și nu numai a lui) pînă în anii 1935 — 1936 cînd atît potențele economice cît și demografice scad — orașul

96. Ibidem, f. 8.

97. Ibidem, dosar 7/1943, f. 8.

98. Ibidem.

99. Ibidem, f. 1—2.

100. Ibidem, dosar 17/1943, f. 12.

101. Ibidem, dosar 9/1944, f. 5.

depopulindu-se 3. După anul 1936 urează o scurtă perioadă, anii 1937 — 1939, cind se remarcă un progres în toate domeniile de activitate economico-socială. 4. Ultima perioadă 1940—1944 (și cițiva ani după) perioadă de război, de mari lipsuri și calamități, care așa cum am văzut, a cufundat orașul în adinci neputințe materiale și spirituale.

## L'EVOLUTION ECONOMIQUE ET SOCIALE DE LA VILLE DE SUCEAVA ENTRE 1918—1911

— donnees monographiques —

— résumé —

Dans l'etude que voici l'auteur prouve que pendant l'entre-deux-guerres la ville de Suceava a traverse au moins quatre periodes distinctes dans son evolution, a savoir :

Après une premiere periode de reconstruction et de re-orientation de son pouvoir economique, social et demographique, la ville se developpe sur le plan industriel, artisanal et commercial, tout comme sur le plan edilitaire et moins sur celui de la demographie. Il suit une periode de régression, ressentie par toute l'economie roumaine, a periode de la crise economique des années 1929—1933, prolongee, dans le cas de la ville de Suceava jusqu'en 1935-1936, ou le potentiel economique et demographique baisse et la ville se depopule.

Après 1936 suit une breve periode, les années 1937-39, où l'on remarque un progres dans tous les domaines de l'activite economico-sociale. La derniere periode, 1940—1944 et quelques années après, pendant la guerre, c'est la disette, et la ville est confrontée avec de grandes necessitees materielles et spirituelles.

## CITEVA CONSIDERAȚII PRIVIND VECHIMEA, UNITATEA ȘI CONTINUITATEA ROMÂNEASCA ÎN LUMINA ETNOGRAFIEI

MARIA MĂRGINEANU

Documentele istorice, vestigiile arheologice, vechile scrieri istoriografice, folclorul și etnografia, numeroasele însemnări ale unor călători străini aflați în trecere pe meleagurile noastre atestă fără tăgadă capacitatea creatoare a vechilor locuitori ai pământului românesc, originalitatea, continuitatea și unitatea culturii lor spirituale și materiale, conștiința comunității de neam și de simțire, de împlinire a aspirației lor la desăvârșirea unității naționale.

Poporul român a reușit să-și păstreze, în ciuda vecisitudinilor istorice, ființa etnică, fondul spiritual comun și nealterat ce i-a dat tăria și i-a motivat aspirațiile în lupta pentru independență și unitate națională.

Unitatea și continuitatea culturală s-a manifestat în toate planurile începând cu creația spirituală și materială de factură populară concretizată în obiceiuri, port, credințe, folclor, dans și muzică, în tot ceea ce însușește atât de vastul și importantul domeniu al vieții etnografice, continuând cu instituțiile juridice, organizarea de stat și militară și încheind cu ideile fundamentale privind originea comună, vechimea și continuitatea de locuire pe pământul străbun.<sup>1</sup>

Argumentul folcloric și etnografic — alături de cel al limbii, istoriei și arheologiei — constituie o permanență în preocupările reprezentanților de seamă ai culturii noastre naționale, este utilizat în scrierile lor pentru a susține și demonstra originea, vechimea, continuitatea de locuire în spațiul de la Carpați și Dunăre, unitatea de neam, dreptul la libertate și independență națională.<sup>2</sup>

Întreg materialul sau informațiile de natură etnografică și folclorică, ce vizează cultura spirituală a poporului român, obiceiuri tradiționale, mitologie, unele practici magice, aspecte de folclor literar, muzical sau coregrafic precum și informațiile care privesc prin aprecieri directe sau indirecte aspecte de cultură materială: meșteșuguri și ocupații tradiționale — agricultură, păstorit, viticultură, albinărit, dar și cele asupra portului popular autohton sînt deosebit de importante pentru realitatea istorică românească.

1. Alexandru Dobre, *Idealul unității naționale în cultura română*, Ed. „Minerva”, Buc., 1998, p. 9.

2. Alexandru Dobre, *Permanența istorică a poporului român — o constantă a preocupărilor folcloristici și etnografici naționale*, în *Revista de etnografie și folclor*, 32, (1977), nr. 4, p. 315—322.

Este de datoria noastră să punem pe prim plan argumentele de ordin etnografic, ce vin atât de concludent în sprijinul vechimii și continuității de locuire pe întregul areal românesc.

În acest areal se înscrie și Bucovina, care se conturează clar ca o regiune etnografică bine încheiată, integrându-se prin caracterile sale marii arii etnografice românești, profilându-se ca o regiune prestigioasă de străveche cultură populară, bine angrenată proceselor civilizatorii europene, cu un rol important în fenomenul cultural al întregii umanități.

Condițiile economice, geografice de o mare diversitate, cadru istoric și etnografic al Bucovinei au dat naștere unei diversități de ocupații și unor forme de exprimare plastică comune cu alte părți ale spațiului românesc.

Ca străvechi popor sedentar, românii au moștenit ocupațiile străbunilor în primul rind agricultura, viticultura și apicultura. Nicolae Iorga preciza că: „marea masă a poporului nostru a fost alcătuită totdeauna din agricultori”<sup>4</sup>. Romulus Vuia, de asemenea, afirma că „credințele și practicile în legătură cu această indeletnicire (agricultura) sînt atât de numeroase încît tratarea lor ar reclama volume întregi. Bogăția lor se poate explica numai considerînd această ocupație ca una din cele mai vechi și de căpetenie indeletniciri ale poporului nostru. . . . Dacă românii ar fi fost numai un popor de păstori, ar fi cu neputință să găsim mulțimea obiceiurilor agrare conservate, într-o formă arhaică, ce denotă vechimea și importanța ce le-a acordat poporul nostru prin păstrarea lor”<sup>5</sup>. Deosebit de semnificative pentru vechimea cultivării cerealelor și bogăția recoltelor pe teritoriul Daciei sînt informațiile date de Arrian despre expediția lui Alexandru cel Mare împotriva geților în anul 336 î.e.n. Griul prin care treceau oștenii era atât de înalt, încît Alexandru a poruncit pedestrimii să înalțeze „călcînd griul cu sulilele aplecate : iar călăreții urmau îndată prin partea de lanuri unde înaintase falanga”<sup>6</sup>, iar scriitorul roman Columella în opera sa *De re rustica*, îl considera pe geto-daci printre popoarele „experte în lucrarea pămîntului”<sup>7</sup>.

Alături de informațiile scrise și observațiile arheologice, o dovadă a continuității practicării agriculturii pe teritoriul Daciei o constituie terminologia folosită care în cea mai mare parte (îndeosebi pentru operațiile și cerealele mai importante) este de origine latină : ex. : a ara, a semăna, a secera, griu, secară, orz, spic etc.<sup>8</sup>.

În domeniul viticulturii putem aduce aceleași argumente de continuitate, prin intermediul terminologiei de bază care este de origine dacică sau romană cit și prin folosirea aceluiași inventar începînd din vremea daco-romană și pînă în zilele noastre. Astfel, pe lîngă numeroșii termeni de origine dacică (strugure) sau romană (vie, viță, coardă, etc.) inventarul folosit (tip de teasc cu birnă orizontală, călcătorile, cosoarele curbate etc.) are o mare vechime și dovedește continuitatea practicării viticulturii pe teritoriul țării noastre din timpuri străvechi.

3. Tancred Bănățeanu, *Arta populară bucovineană*, București 1975, p. 394.

4. Nicolae Iorga, *Popor de păstori sau de plugari ?*, în „Albina”, 1927, p. 393—395.

5. Romulus Vuia, *Studii de etnografie și folclor*, București, 1975, p. 92.

6. Izvoare privind istoria României, vol. I, p. 584—585.

7. C. C. Giurăscu, *Formarea poporului român*, Craiova, 1973, p. 41—42.

8. *Ibidem*, p. 96—97.



Le fel de veche este și apicultura, în care cei mai importanți termeni sînt tot de origine latină (albină, miere, ceară, fagure etc). Alți termenii invocați mai sus cit și vechimea uneltelor utilizate constituie dovezi sigure despre caracterul sedentar al populației de pe întreg teritoriul țării.

Pentru demonstrarea aceluiași aspect nu trebuie pierdut din vedere ca un domeniu important al etnografiei — domeniul meșteșugurilor populare țărănești, care este deosebit de concludent în susținerea continuității și cunoașterea specificului vieții materiale tradiționale, a felului de trai al poporului nostru.

Variatatea meșteșugurilor populare practicate din străvechime au generat și înlesnit realizarea unor variate genuri de creații artistice în lemn, țesături, ceramică, piele, os, metal etc.

Toate aceste creații se confruntau, prin marile drumuri de comerț, cu bunurile culturale ale unor mari centre de civilizație, se îmbogățeau prin acest contact permanent și continuau totodată tradiții vechi, specifice etniei românești, țesături definitorii ale acestei etnii, multe dintre ele păstrate pînă în zilele noastre<sup>9</sup>.

În ceea ce privește etapele, evoluției meșteșugurilor, sursele de informare istorică sînt astăzi destul de ample. Astfel, în sprijinul demonstrării vechimii și continuității în practicarea „măiestriilor” în ținutul carpato-danubian, C. C. Giurăscu, ” aduce mărturie materiale, scoase la iveală de arheologi, documente istorice și lingvistice.

Argumente diverse impun concluzia că numeroase și variate meserii au fost cunoscute de strămoșii noștri, daco-geții, și că ele s-au dezvoltat semnificativ în perioada romană. În acest sens, semnificativ este faptul că „din această epocă a dominației romane în Dacia, datează atît teremenii generici cei mai vechi din limba română în legătură cu meseriile — însuși termenul de meserie, precum și acela de maestru și măiestrie, cit și denumirile specifice ale unor indeletnici de seamă ca : faur și fierar, morar, lemnar, pietrar, argintar, arcar, cărbunar, păcurar sau păstor și pescar, în sfîrșit, negustor sau neguțător”<sup>10</sup>. Se poate concluziona că mărturia vechimii milenare a meșteșugurilor sînt în primul rînd vestigiile materiale (unelte, instalații), iar acolo unde acestea lipsesc vin să demonstreze cuvintele autohtone sau latine care prin proporția lor predominantă, scot în evidență fondul străvechi al civilizației sătești, românești, confirmînd obirșia autohtonă și continuitatea meseriilor tradiționale fundamentale pe întreg teritoriul.

Alături de aspectele amintite, creația artistică populară românească, cu virtuțile ei peremptorii, ilustrează fără puțință de tăgadă continuitatea milenară a românilor pe întreg teritoriu.

Strălucirea culorilor, armonia formelor și perfecțiunea tehnicii incluse în toate genurile artei populare românești, rezultat al unei îndelungate decantări în timp a meșteșugurilor populare, sugerează în egală măsură viața și arta unui popor dăinuind statornic pe acest teritoriu.

9. Tancred Bănbănu, op. cit., p. 9—10.

10. C. C. Giurăscu, Contribuții la istoria științei și tehnicii românești în sec. XV — începutul sec. XX, Buc., Ed. științifică, 1973, p. 9.

11. Ibidem, p. 135

Obiectele de artă populară reprezintă o puternică entitate spirituală, colectivă și ilustrează o imagine revelatoare a caracterului peren al creației artistice populare, legind trecutul cel mai îndepărtat de contemporaneitate.

Pentru a contura mai bine datele problemele, trebuie subliniat fondul tradițional autohton al formelor documentare ale artei populare românești, constituite, despre care poate fi vorba abia după definitivarea procesului etnogenetic românesc.

Tzigara Samurcaș afirma intuitiv că „Manifestările artistice ale băștinășilor s-au menținut cele mai curate pentru că arta are rădăcini mai vechi decît limba română. Aceasta s-a făurit în timpul colonizării romane, pe cînd tradiția artistică s-a menținut neștirbită și neîntreruptă de la primii locuitori ai acestor meleaguri, și pînă la țărani de astăzi”.<sup>12</sup>

Începînd cu piesele componente ale portului popular : cămașa, mantaua cu glugă, cojocul, sumanul, căciula, opincile etc. ce își au originea în portul dacilor relevat pe metopele monumentului de la Adamclisi, Columna lui Traian, Stela funerară de la Zagreb, putem afirma că acestea sînt piese comune care se constituie într-un element component de seamă din marea unitate etnoculturală de odinioară. Nicolae Iorga făcea apel la atenția care trebuie acordată „obiceiurilor poporului nostru, felului său de a se îmbrăca, foarte deosebit de felul celor de peste Dunăre, ceea ce înseamnă că n-au putut veni de acolo ; să studiem o artă populară care nu este cu totul aceeași ca la sîrbi, bulgari, albaneji și greci”, din acest studiu considera marele istoric că, se pot trage concluzii care să reducă la tăcere pe adversarii continuității<sup>13</sup>. Există și alte categorii de piese ale căror elemente plastice definitorii conduc la stabilirea unor trăsături de unitate vizînd arii mai ample. Este cazul scoartelor ale căror grad de specificitate decupează individualități numai la nivelul marilor provincii.

Piesele din ceramică sînt documente incontestabile cu rădăcini străvechi în istoria și preistoria pămîntului românesc. Ceramica populară definită ca formă, volum și proporție, are corespondența în formele neolitice, dacice și romane descoperite pe întreg teritoriul național sau cele de tip bizantin găsite în diferite părți ale țării.

Este de menționat nu numai contribuția hotărîtoare a tradiției milenare a prelucrării lutului, ci și cea a prelucrării lemnului, pietrei, pielii, fierului etc., conservate temeinic în aceste zone — dovadă a continuității de locuire a populației autohtone.

Bogăția filonului tradițional moștenit, amploarea registrului de soluții creatoare pe care le-au descoperit meșteri generație de generație, în zbaterea lor asiduă de a valorifica zestrea strămoșească, au asigurat unor centre sau unor vetre, prestigiu de focare și de iradiere a multora dintre aspectele civilizației tradiționale.

De asemenea elementele arhitectonice, fac dovada prezenței pretutindeni a tradiției autentice a arhitecturii populare de o surprinzătoare unitate și originalitate. Dincolo de interesul artistic, prezența lor ne ajută să reconstituim aspecte de cultură populară străveche, legate de însăși

12. Ak. Tzigara Samurcaș, *Izvoade și creștături ale țăranelui român*, București, 1928, p. 8.

13. Nicolae Iorgu, *Romanitatea în jurul Brașovului*, *Revista de istorie* 1939, p. 366—367.

problema continuității poporului român<sup>14</sup>. „Centrul artei populare este casa... podoaba de lemn sculptat, de scoarțe, de icoane, cusături atirnate pe pereți și oale”, care „formează un tot. O dovadă în plus că poporul român n-a fost niciodată rătăcitor, el trăiește în case, creația sa artistică e în legătură cu casa”<sup>15</sup>.

Un domeniu deosebit de concludent în același sens sînt motivele ornamentale, care reprezintă un alt criteriu menit să ilustreze mesajul în timp al artei populare românești.

Străbătînd mari spații temporale, ornamentica, în general, grație caracterului său simbolic de a reprezenta experiența și impresiile din lumea înconjurătoare prin intermediul imaginației și a intenției individuale sau colective, are puterea să expliciteze și totodată să reconstituie stratificarea în profunzime a culturilor ce s-au dezvoltat pe măsura devenirii lor istorice. Virtuțile sale de evocare etnocultură sînt subliniate de Lucian Blaga<sup>16</sup> care apreciază că ornamentica este depozitare a tainelor colective ale fiecărei etnii.

Deși „Dacia stă la răscrucea drumurilor pe care din est vine arta naturalistă iar din vest cea geometrică”<sup>17</sup>, acest teritoriu și-a conservat fondul propriu al decorului geometric, reflectat în motivistica românească. De-a lungul veacurilor, motivele decorative și-au modificat conținutul și forma în funcție de evoluția factorilor economici, istorici și sociali, dar au supraviețuit în timp, subliniind astfel dinamica creației populare. Domeniul ornamenticii oferă o bază temeinică de comparație cu ceea ce s-a făcut de secole în arta noastră populară și se mai face și astăzi în lemn, piatră, ceramică, textile etc.

Considerînd natura pînă la gradul de simbol, artizanii țărani sau țărani înșiși, crescuți din totdeauna în spiritul unei arte geometrice, tradiționale au fost acei care au conservat, de zeci de generații, și folosit ca un fapt cotidian, străvechi motive simbolice. Precizările lui Lucian Blaga<sup>18</sup> sînt binevenite în acest sens. „Sub unghiul dominației și al dozajului, descoperim că în ornamentica românească, suveranitatea geometriei drept liniar și al figurației stilizate e mai hotărîtă decît în altă parte, iar dozajul între geometrie și motive organice — stilizate nicăieri așa de echilibrat. Artă populară românească, excelează așadar printr-o consecvență stilistică de mare accent”.

Stilul este acela care deosebește arta noastră populară (plastică, decorativă și aplicată), melosul și eposul nostru popular de creațiile altor comunități etnice. Prin el, poporul român, urmaș al unor străvechi și strălucite civilizații, se impune, ocupînd un loc important în Europa și în lume.

Cu siguranță că sensurile magice ale multor reprezentări artistice au dispărut ori s-au atrofiat cu timpul, dar motivele ornamentale înseși, precum și numele lor nu au avut aceeași soartă, ele conservîndu-se timp de milenii, pînă în zilele noastre, uneori cu o reală încărcătură simbolică, care poate fi subînțeleasă.

14. Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina*, Ed. Meridiane, București 1983, p. 9.

15. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 169.

16. Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, București, 1969, p. 214.

17. Vasile Părvan, *Getica*, București, 1926, p. 716.

18. Lucian Blaga, *op. cit.*, p. 215

Printre cele mai frecvente reprezentări se numără simbolurile solare, concretizate deopotrivă în intruchipări antropomorfe, sau în imagini geometrice : romburi, pătrate, roți, rozete solare, duble sau triple, cercuri simple sau concentrice. Aceste motive se întâlnesc atât pe ceramica modelată din cele mai vechi timpuri pînă în prezent, pe piesele de port, pe porțile monumentale ; sînt neîmplicite de pe stilpii sau de pe grinzile cioplite de la fațadele caselor, de pe lăzile de zestre, blidare, pe coarnele pentru păstrat praful de pușcă, instrumente muzicale etc. De aceea cu îndreptățire se apreciază că răspîndirea semnelor solare pe întreg teritoriul românesc într-o mare varietate de forme geometrice și mai ales, în aproape toate domeniile artei populare, explică continuitatea acestui străvechi fond de reprezentări tradiționale<sup>19</sup>. Pe teritoriul țării o mare vechime o are reprezentarea motivului pomului vieții, concretizat în tiparul traco-dacic, tiparul elenistic și tiparul iranian.<sup>20</sup> Tiparul traco-dacic al pomului vieții se materializează în redarea bradului, mai ales ca arbore figurat cu rădăcini, atribut esențial al mitului pomului vieții. Nu este nici o îndoială că bradul verde și peren a inspirat din cele mai vechi timpuri credința oamenilor din aceste locuri în forța sa vitală, alegîndu-l ca simbol al vieții.<sup>21</sup>

Bradul apare pe lada de zestre fie singur fie în combinație cu rozeta, simbol al soarelui. De asemenea el apare pe țesături de interior, este des întâlnit pe costumul popular cum de altfel este foarte prezent și pe ceramică începînd cu incizarea lui pe ceramica dacică.<sup>22</sup>

Repertoriul decorativ este inepuizabil, problematica pe care o impune de asemenea, dar, putem concluziona că vechimea și continuitatea acestor motive simbol cu caracter ritual în arta laică și funerară de pe teritoriul românesc nu poate fi pusă la îndoială așa cum nu poate fi pusă la îndoială continuitatea acelor care le-au conservat și care le mai practică și astăzi.

Din toate aceste aspecte, sumar prezentate, „civilizația noastră populară este mărturia cea mai sigură a vechimii poporului nostru pe aceste locuri, dovadă mai sigură decît documentele scrise ale cancelariilor curțiilor străine ce înregistrau evenimente zgomotoase, de la suprafață, și nu luau la cunoștință viața adînc înrădăcinată și permanentă dar fără istoric a marilor mase de la țară, care în tăcere au urzit temelii neclintite a neamului”<sup>23</sup>.

Astfel, contribuția documentelor etnografice este imensă nu numai pentru descifrarea unui trecut mai îndepărtat sau mai puțin îndepărtat, în înțelegerea istoriei poporului român.

Etnografia îl ajută pe istoric să judece mutațiile și fenomenele în toată complexitatea și amploarea lor. Ea contribuie la formarea unei viziuni complete pe cît e de posibil asupra trecutului<sup>24</sup>.

19. Paul Petrescu, *Motive decorative celebre (Contribuții la studiul ornamenticii românești)*, Ed. Meridiane, Buc., 1971, p. 30.

20. *Ibidem*, p. 42

21. *Idem*, p. 47.

22. Hadrian Daicoviciu, *Dacii*, Ed. Enciclopedică română, Buc., 1972, p. 252.

23. Romulus Vuia, *Dovezile etnografice ale continuității*.

24. André Leroi — Gourhan, *L'Histoire sans textes*, în vol. *L'Histoire et ses methodes*, Paris, Encyclopedie de la Pleiade, 1961.

Rezultă necesitatea ca cercetările istorice să se aplece mai stăruitor asupra acestui inestimabil tezaur tradițional al culturii populare românești, sursă sigură și peremotorie în ceea ce privește susținerea unor idei fundamentale ale științei istorice cum sunt vechimea, continuitatea și unitatea pe teritoriul românesc.

## QUELQUES CONSIDERATIONS CONCERNANT L'ANCIENNETÉ, L'UNITÉ ET LA CONTINUÏTÉ ROUMAINE, À LA LUMIÈRE DE L'ETHNOGRAPHIE

### — résumé —

Dans cet article on présente quelques considérations concernant la manière dans laquelle l'ethnographie et l'art populaire représentent des preuves peremptoires à l'appui de la thèse concernant l'ancienneté, l'unité et la continuité de l'élément ethnique roumain, dans un habitat ancestral.

On présente des aspects de la vie matérielle (occupations, métiers, port, architecture etc.) et de la vie spirituelle, la terminologie spécifique aux occupations et aux métiers, les symboles des motifs ornementaux, leur perpétuation dans le temps et dans un même espace, tout cela constituant d'inepuisables sources qui contribuent à mieux comprendre le passé de notre peuple.

L'article plaide pour une considération plus adéquate des réalités ethnographiques en tant que sources historiques, insuffisamment valorisées.

## BALADA NUNȚII

— Considerații etnofolclorice —

TRAIAN CANTEMIR

Nu numai în folclorul străin, ci și în cel românesc, condițiile ce se cer unui tânăr ca să se căsătorească e să li ajuns la maturitate și să-și poată întreține singur familia. Pentru a i se verifica disponibilitățile fizice și intelectuale necesare vieții în care se angajează, tânărul este supus unui examen pe care-l dă în fața opiniei publice. Obiceiul coboară din antichitate. Elementele care-l compun se diferențiază de la epocă la epocă, de la popor la popor.

Intrucât ceea ce caracterizează spiritual antichitatea greacă de cea a popoarelor din jur, este jocul inteligenței și al imaginației, condiția primordială ce se cerea unui tânăr de pe vremea lui Sofocle și Euripide ca să fie acceptat ca soț, era ca această să dezlege o ghicitoare. Mărturie în privința menționată aduce faptul că pentru a se căsători cu Jocasta, regina Tebei, Oedip dezleagă cunoscută ghicitoare în legătură cu cele trei faze existențiale ale omului, tinerețea, maturitatea, apusul<sup>1</sup>.

Cu timpul ghicitorile dispar, locul lor luându-l trei probe de natură practică. Menite să continue vechea tradiție folclorică în legătură cu căsătoria, ele includ și considerații de ordin informativ practic. Cel care le prezintă public este tatăl fetei.

Despre vrednicia și inteligența tânărului pregătit de însoțitoare, literatura populară vorbește alături în versuri, cât și în proză. În dăcoromână primează o variantă versificată. Se întâlnește în **Cîntecul ginerului** :

Foaie verde mărăcină,  
Ascultați, boieri, la mine  
Să vă fac un cîntec bine,  
Că nu e lucru de mirare,  
Ci e cîntec de-ascultare :  
În curtea lui Ștefan-vodă,  
În fața letinului,  
A letinului spurcat  
Și de lege lepădat  
Și-n cruce nebotezat,  
Pleacă nunta lui Sinpetru  
Și-mi ajunge la Sîmedru  
Cu căruțe-mpodobite,  
Cu postav verde-nvelite,  
Nunta unde-o conăcea ?  
La Lacul cocorului,

Tot în pizma socrului  
Îa vezi letinul spurcat  
Și de lege lepădat  
Și-n cruce nebotezat  
Afară în pridvor ieșea,  
Cu ocheanu se uita,  
Nunta e-abia o zărea,  
Porțile le zăvora  
Cu fiarele plugului  
Tot în pizma nunului.  
Iată nunta că sosea  
Cu căruțe-mpodobite,  
Cu postav verde-nvelite,  
Cu cocoanele gătite.  
Îa vezi letinul spurcat

1. William Smith, *Dictionnaire classique de biographie, mythologie et géographie anciennes*, Paris, 1884, p. 425.

Și de lege lepădat  
Și-n cruce nebotezat,  
Indată a și strigat :

— Să se-aleagă mirele,  
Mirele și ginerele  
Din nuntași, din călărași  
Și din dalbii conăcași,  
Din negri lăutărași  
Și să sară zidurile,  
Să descuie porțile,  
Să bage căruțele  
Tot cu cuconițele  
Că le arde soarele  
Și le strică fețele.  
Ginerele se întrista,  
Însă nasul îi spunea :  
— Stai, fine, nu te-ntrista  
Că de grijă te-oi scăpa !  
Fii tu naș în locul meu  
Și eu mire-n locul tău  
Să ne ierte Dumnezeu !  
Un cal negru-și alegea,  
Îi gonea cit îl gonea  
Până spumă se făcea  
Și odat' se repezea,  
Zidurile că le sărea,  
Porțile le descuia  
Și căruțele băga.  
Să vezi letinul spurcat  
Și de lege lepădat  
Și-n cruce nebotezat  
Nici pe-atit nu i-a lăsat,  
Nouă buți la rînd punea  
Și din gură cuvînta  
Sa se-aleagă mirele,  
Ginerele, mirele,

Și să sară buțile,  
Să taie cercurile,  
Să guste vinurile.  
Să vezi nunul ce făcea,  
Buțile că le sărea,  
Cercurile le tăia,  
Vinurile că le cerca.  
Să vezi letinul spurcat  
Și de lege lepădat  
Și-n cruce nebotezat  
Nici pe-atit nu i-a lăsat.  
Trei fete el le gătea,  
Cum era una și alta,  
Apoi așa cuvînta :  
— Să se-aleagă ginerele,  
Ginerele, mirele,  
Să-și aleagă mireasa,  
Bage-o-n ochii mumă-sa !  
Să vezi nunul ce făcea :  
Doi pași înainte mergea  
Și la fete le spunea :  
— Care este fină mea,  
Vie să-mi sărute mîna  
Să-i dau toată dărîiala !  
Mireasa că se-alegea  
Și mîna i-o săruta  
Și de mîna o lua  
Și-n caretă o suia  
Și nunta îndărăt pornea.  
Pleca nunta la Sîmedru  
S-ajungea la Sfîntul Petru,  
Cu căruțe-mpodobite,  
Cu postav verde-nvelite,  
Cu cucoanele gătite.

(Informator : Petre Julea, 32,  
com. Părhăuți, județul Suceava)

Remarca ce se impune în urma lecturii baladei e că versurile au proveniență sud-dunăreană. Mărturie aduce în sensul acesta, în primul rînd prezența letinului. Cuvîntul e o deformare a substantivului latin. El denotă un personaj de altă origine etnică decît a celorlalți eroi din baladă. Pe lîngă proveniența străină ce-o deține, letinul e, în plus, de altă religie. Datorită faptului că nu-i ortodox, aedul popular îl apostrofează cu termeni periferici, spunîndu-u-i : „letin spurcat și de lege lepădat“. Fiînd probabil catolic, ca o bună parte din slavii rezidenți în Peninsula Balcanică, își atrage oprobiul cîntăreților de la noi.

A doua dovadă că acțiunea baladei se petrece dincolo de apa Dunării în regiuni sudice, o oferă numele voevodului Ștefan. Intrucit faptele se petrec în ținuturi depărtate, personajul pe care-l menționează versurile anonime nu poate fi Ștefan al Moldovei, ci un alt erou de incontestabile posibilități politico-administrative ca și moldoveanul, aparținând de astă dată regiunii erupene de miazăzi. Acesta este Ștefan Dușan. În urma nunții lui cu fiica regelui latin Mihail, avind în vedere importanța politico-administrativă pe care a jucat-o acesta în cuprinsul spațiului balcanic, s-a creat o întreagă literatură populară care-i mai păstrează memoria și-i mai proslăvește faptele. Balada care se impune mai pregnant din acest punct de vedere este **Cintecul nunului**. Titlul nu corespunde conținutului, pentru că nu nunul este protagonistul piesei, ci mirele. Intrucit în unele variante termenul de **mire** e înlocuit cu cel de **ginere**, înseamnă că ele provin din părțile de sud ale țării.

Trecind la explorarea conținutului pe care-l are **Cintecul ginerului**, trebuie observat că mirele, conform tradițiilor falclorice, nu obține ușor dreptul de a se căsători. Pentru a ajunge în ipostaza de soț, literatura populară îi impune mai multe probe de inteligență sau vrednicie fizică. Rămânând în cadrul elementelor vitejești angajate în competiția pentru obținerea fetei râvnite, primul obstacol pe care-l are de trecut este să sară cu calul peste diverse obstacole dificile.

În majoritatea textelor, tinărului i se cere să salte peste un măldar de vâlâtuci de postav multicolor. În fața lui, calul refuză, inițial, să facă saltul cerut. Ajunge lingă el și acolo se oprește brusc. Călărețul e gata să cadă. „Dară ginerile ce făcea ?/Calun-n chingă și-l strîngea/Și cînd mi se repezea“, trece nu numai peste baloturile stivuite geometrice, ci și „Peste ziduri că-mi sârcea,/Porțile le descui,/Nunta-n curte că intra“. În alte variante, ginerile fiind prea tinăr nu stăpînește bine bidiviul și ezită să se dea în spectacol. În cazul acesta îl ajută nașul, spunându-i :

— „Nu purta fine, grija/C-acuș îți luăm mireasa !/Roagă-te la Dumnezeu/Să-ți trăiască nașul tău/Și la maica Precista/Să trăiască nașul tău./Nu puta atit grija/Că-ți poartă nașul grija/Și toată cheltuiala/. Să fii, ginere-mpreună/Îi fi mulțumit la urmă !“<sup>2</sup> Finul e într-adevăr mulțumit, pentru că intervenția nașului se dovedește a fi salutară.

Exceplind proba menționată, tinărul este supus și altor încercări, de alt gen. Ca să-i dea fata, letinul, tatăl fetei, o îmbracă atit pe ea cit și pe alte trei sau mai multe prieten ale acesteia în rochii identice și-l invită pe tinăr să indice care îi este logodnica.<sup>3</sup> Fetele poartă mască. Mențiunea aceasta lipsește din textul românesc. E însă de presupus. Tinărul recunoaște ușor aleasa inimii lui pentru că, în prealabil, perechea a stabilit semnalmentele după care fata poate fi identificată. Și amănuntul acesta lipsește din textul dacoroman. Se găsește, în schimb, în variantele istroromâne ale aceluiași subiect. Tre-cîndu-le în revistă, ceea ce se desprinde din parcurgerca lor e că varian-tele istroromâne, contrar celor din dacoromână, conțin întreg traseul epic al narațiunii.

2. Fragment extras dintr-o variantă a baladei păstrată în manuscris în arhiva autorului.

3. Traian Cantemir, *Texte istroromâne*, Editura Academiei Române, 1959, p. 39.



A doua probă de istețime îi pretinde ginerelui să ghicească în ce cameră de la etaj, din cele șapte, a fost introdusă fata. A treia nu se diferențiază de a doua în sensul că tinărului îi se cere doar să indice în ce dulap, din cele șapte așezate la rind în hol, se găsește închisă logodnica.

Trecând cu bine probele în legătură cu identificarea fetei, tatăl acesteia se gîndește să-i verifice tinărului atât iscusința în muncă, precum și posibilitățile de a o materializa. În scopul dat, îi arată coasta unui deal plin de pietre, prefinzindu-i să curețe pămîntul de ele și să-l facă productiv. Asemenea operație n-are caracter fantezist, ci corespunde unei vechi tendințe a localinilor, știindu-se bine că regiunea în care locuiesc istoromânii e aridă, numai stîncă stearpă. Ca să-și cultive citeva răzoare cu zarzavaturi, oamenii aduc pămînt de la depărtări mari cu ranița. Nu-l pot folosi după voie pentru că intervin vînturi pustietoare ca Bora care distruge tot avutul cerealiier. Alte dăți, peste regiune se instalează călduri toride care au același efect distructiv ca și furtunile furibunde.

Odată ce usurarea terenului povîrnit pe coasta dealului a fost realizată, tatăl fetei nu se sfiește să-i ceară viitorului său ginere și alte servituți oneroase. Prima din ele impune tinărului să-i recupereze inelul de nuntă pe care l-a scăpat în riu pe cînd se reîntorcea de la cununie. Motivul folcloric al inelului nu ne aparține numai nouă. Circulă și la sirho-croați. Il au și bulgarii (Petru Caramn, *Studii de folclor*, I, Editura Minerva, București, 1987, p. 218 și 224). Prezența inelului la români n-a rămas circumscrisă numai la populația din nordul Dunării, ci s-a extins și la istoromâni. Una din narațiunile cuprinse în volumul lui Traian Cantemir, *Texte istoromâne*, 1959, p. 112-117, intitulată *Fîlă a lu grofu („Fata grofului”)* se axează numai pe motivul inelului.

Probele la care este pus mîrele pentru a obține mina tinerei dorite constituie unul din cele mai vechi elemente compoziționale ale procesului nupțial. Prima lor prezență se întîlnește în *Balada soarelui și a lunii*. În ea se cere astrului zilei, ca oricărui alt ginere, să-și arate vrednicia și să construiască o scară gigant pînă la cer pe care să urce la Dumnezeu și să-l întrebe dacă se poate căsători cu sora, luna. Incestul începe să preocupe. Odată ce în problema mariajului e implicată și puterea divină, înseamnă că religia se extinde în domenii tot mai variate.

Intrînd în actualitate, ceea ce trebuie reținut din etapele evolutive ale nunții e că o parte din datinile care se practică și acum, coboară din trecutul îndepărtat. Prima dintre ele se referă la impaciența socrului mic de a zări venind nunta. Pentru a observa-o de la distanță, recurge la ochean. Obiectul optic demonstrează că acțiunea baladei se situează la o dată care nu se distanțează prea mult de actualitate. S-ar putea ca balada să fie totuși veche, prezența ocheanului constituind un adaos ulterior.

Ceea ce mai trebuie subliniat în baladă este distanța de timp pe care o parcurge alaiul nupțial. Porneste la Sîmpetru și ajunge la Sîmedru, recte Sfîntul Dumitru. Cum între cele două sărbători bisericești se interpun aproape patru luni, intervalul menționat e mult prea mare pentru a fi nevoie de el ca să acopere distanța dintre cele două localități. Rezultă de aici că o parte de timp a fost consumată cu popasuri reconfor-

tante. Unul din acestea a avut loc, după cum indică balada, la Lacul cocorului. Nu e singura formulare de acest gen. Codul poștal al țării noastre enumeră 15 localități care utilizează lexemul lac în combinații cu alte substantive. Substantivele acestea sînt fixate sau la genitiv sau la acuzativul prepozițional. Prin intermediul lor, deși se marchează uneori puncte puțin importante geografic, totuși ele interesează prin structura sintactică pe care o au. Exemple: Lacul babei, Lacul Crișului, Lacul turcului, Lacul ursului, Tîrnava de Criș, Uileacu de Munte, Zăul de Cîmp, etc.

Exceptînd atît combinațiile sintactice genetivale evidențiate, cît și cele care folosesc acuzativul prepozițional, substantivul capătă concretetă și atunci cînd își asociază atribute care insistă asupra particularităților lui naționale. Acestea se exprimă, de obicei, prin intermediul adjectivelor determinate: Balta Verde, Dealul Negru, Lacul Roșu. Muntele Pleșuv, Rîmcinu Sărat, Valea Seacă.

Odată ajuns la poarta miresei, convoiul tinărului are de întîmpinat adversitatea socrului mic. Acesta nu înțelege să cedeze ușor fata. În consecință leagă poarta și nu lasă pe nimeni să intre în curte. În asemenea condiții apare un vornicel al mirelui care încearcă să pacifice părțile în conflict. Orația de nuntă pe care o debitează acesta în fața plenului nupțial aduce elogii miresei. În urma lor, flatat de tirada patetică susținută de vornicel, socrul mic își înfrînge cerbicia și consimte să-i dea binecuvîntarea fiicei sale pentru a se căsători cu pretendentul.

Motivul porților închise e foarte răspîndit la români. Multitudinea variantelor versificate aparține, în special, părților de nord ale țării. În sud, în loc de orație de nuntă intervine obiceiul voinicesc de a încăleca un armăsar și de a sări cu el obstacolele care amintesc de turnirurile apusene de altă dată. Saltul de performanță pe care-l face eroul din cîntatul Cîntec al ginerelui, n-are numai sens spectacular, ci și unul practic. Sărind cu calul peste porți, eroul le deschide, permițînd ca nuntă să intre în cuprinsul curții și să se desfășoare conform vechilor datini.

Un alt motiv etnofolcloric legat tot de Cîntecul ginerelui este obiceiul colacului. Cu ocazia nunții, pe lîngă obișnuitele preparate de panificație care se fac atunci, se coace și un colac aparte care îi depășește pe ceilalți nu numai prin dimensiune, ci prin ornamentarea de care se bucură. Colacul acesta servește ca element ritualic pentru ginere, care, trecînd pe sub el, consimte să se subordoneze tuturor obligațiilor pe care le va avea de îndeplinit ca diriguitor al unei noi gospodării spre a c. duce spre belșug și prosperitate.

## LA BALLADE DE LA NOCE (CONSIDERATIONS ETNOFOLKLORIQUES)

### Résumé

Cette étude présente d'une manière succincte les épreuves initiatiques par lesquelles un jeune, candidat au mariage devra prouver la viabilité des ses aptitudes nécessaires a une nouvelle étape de la vie. On reproduit, dans ce sens, une Chanson du gendre, que l'auteur a cueillie dans le village de Părâuți, département de Suceava, on avance l'hypothèse que celle-ci provient de la région sud-danubienne et on apporte, à l'appui de l'analyse interne du texte, les arguments de rigueur. L'auteur utilise aussi bien des arguments historique on concernant les condition de la vie matérielle des istroroumains, ceux qui ont dû constituer le point de départ dans l'irradiation de cette ballade.

## RAPORTURI ÎNTRE NUMELE DE LOC ȘI NUMELE DE PERSOANĂ (IMPLICĂȚII ISTORICE, SOCIALE ȘI LINGVISTICE)

ILIE DAN

Alături de apelative (în primul rând termenii entopici), de împrumuturi din alte limbi și de formații românești având la bază nume comune, o categorie importantă de nume de locuri o reprezintă cele numite **personale**. Există de altfel, ca și în cazul relației apelativ-nume de loc, un raport reciproc între toponime și antroponime<sup>1</sup>. Reciprocitatea acestui din urmă raport este dovedită de o serie de toponime formate de la un nume de persoană — simplu sau derivat (nume de familie, prenume, poreclă), iar pe de altă parte, de numeroasele nume de persoană românești (în special de familie) care au la bază un toponim<sup>2</sup>.

Este important să constatăm că procesul „transformării” unor nume de persoană în nume de locuri se petrece permanent, pe baza unor criterii lingvistice privitoare la specificitatea numelor proprii și la formații topici caracteristici pentru limba noastră. Există însă în acest domeniu o anumită deosebire: pe câtă vreme numele de persoană pot apărea ca toponime, simple sau însoțite de sufixe și elemente derivate, numele de persoană formate de la numele de loc au în structura lor un toponim și un sufix specializat<sup>3</sup>. Pe de altă parte, în cazul toponimiei, numele de persoană pot apărea și în diferite construcții, exprimând raporturi de posesiune sau fiind construcții cu reacțiune directă, antroponimul aflându-se în cazurile genitiv sau acuzativ, ceea ce nu se întâmplă la numele de persoană care au la bază un toponim.

Un alt aspect demn de menționat rezidă în faptul că, de obicei, cele mai multe toponime românești formate pe baza unor nume de persoană se referă la localități. Am putea spune că, indiferent de originea lor, există în această privință, câteva sufixe specializate: *-ești*, *-eni* (*-ani*), *-ari*, *-ăuți*<sup>4</sup>. La acest din urmă aspect se referea Sever Pop când afirma: „On peut donc reconnaître comme le trait le plus caractéristique du roumain la formation du nom de villages d'après des noms de famille jadis les plus répandus, en leur ajoutant le suffixe collectif *-est*”.<sup>5</sup>

1. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963.

2. Cf. Șt. Pașca, *Nume de persoană și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936.

3. Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 395—538.

4. Cf. Ioan Patruț, *Nume de persoană și nume de locuri românești*, Ed. S. E., 1934. Iorgu Iordan, *op. cit.*; Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, 1983.

5. Sever Pop, *Les problèmes de la toponymie et de l'anthroponymie roumaine*.

În cazul toponimelor provenite din antroponime trebuie să invocăm nu numai trăsăturile lor lingvistice (atât de evidente în cazul apelative-  
lor), ci și condițiile social-istorice ale epocii în care ele au apărut. Nu-  
meroase nume de sate românești care au la bază un antroponim, urmat  
de sufixele *-ești* sau *-eni*, trebuie puse în legătură de către toponomast  
fie cu sistemul de întemeiere a așezărilor rurale românești<sup>6</sup>, fie cu une-  
le aspecte caracteristice vieții feudale din Moldova și Țara Românească  
(organizare administrativă și fiscală, relații dintre boieri și țărani, din-  
tre țărani și mănăstiri, ierarhie socială, imigrări de populație dintr-o  
provincie în alta, simbioză etnică etc.)

Datorită faptului că numele de loc nu apar accidental, ci în cadrul  
unei colectivități, înțelegem de ce pentru identificarea și individualiza-  
rea realităților înconjurătoare vorbitorii au avut în vedere considera-  
te referitoare la relief, floră, faună etc., dar și raporturile dintre om și  
natură. Trebuie însă să deosebim în această direcție modul de formare a  
toponimelor, pe care le putem numi *antroponimice*, procedee diferite de  
la o epocă istorică la alta, condiționate nu numai de mentalitatea oame-  
nilor în ceea ce privește procesul *denumirii*, ci și de realitățile concrete  
ale așezărilor omenești respective<sup>8</sup>. În această privință pentru epoca ve-  
che din istoria Țărilor Române putem identifica într-o serie de cazuri nu-  
mele persoanei de la care s-a format un nume de loc. Acesta (intemeie-  
tor, cumpărător sau proprietar vremelnice al unei moșii sau așezări) este de  
foarte multe ori o persoană reală care poate fi identificată pe baza do-  
cumentelor istorice.<sup>9</sup> Situația este intrucitivă asemănătoare pentru se-  
colele al XVIII-lea și al XIX-lea, când însă nu predomină numele de lo-  
calități în *-ești* sau *-eni*, ci acele formate de la numele unor proprietari,  
boieri și arendași, dar cu alte sufixe. O altă situație cunosc microtoponi-  
mele, care, în general, marchează un raport de proprietate și, drept co-  
secință, numele de persoană (dar și prenumele de multe ori) apar la ca-  
zurile genitiv și acuzativ.<sup>10</sup>

În sfârșit, alta este situația pentru secolul nostru, când numele unor  
localități, (sate, comune și orașe) a fost înlocuit pe cale administrativă cu  
numele și prenumele unor scriitori, artiști, oameni politici și personaje is-  
torice reale din țară sau străine. Ne gândim la nume de loc precum Tudor  
Vladimirescu, George Enescu, Ștefan cel Mare, Ciprian Porumbescu  
Mihail Kogălniceanu etc.

Dacă pe lingvist îl interesează în mod strict semnificația, originea,  
structura fonetică și funcția gramaticală, evidente în cazul apelativelor,  
el nu poate trece cu vederea un nume topic considerat drept cuvânt,  
atunci când el este format de la un nume de familie sau de la numele  
unei persoane reale, care pentru istoric bunăoară, prezintă o importan-  
ță de prim ordin. Așadar, pentru toponimele care conțin nume de per-  
soană, cercetarea se dovedește un auxiliar necesar, iar apelul la docu-

<sup>6</sup> Vezi Radu Rășetti, *Pământul, sătenii și stăpînii în Moldova*, Buc., 1907, p. 31 ;  
H. H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. I, Ed. Acad.  
R.P.R., Buc., 1958, p. 346.

<sup>7</sup> Cf. Ion Donat, *Considerații istorice asupra toponimiei românești*, I.R., nr. 6,  
1964, p. 615—621.

<sup>8</sup> Vezi I. Iordan, *Observații cu privire la raporturile dintre toponime și antropo-  
nime*, în „Limba română”, nr. 3 1975, p. 211—214.

<sup>9</sup> I. Donat, *op. cit.* și Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, p. 188—193.

<sup>10</sup> Iorgu Iordan, *op. cit.*, cu numeroase exemple.

mente istorice este obligatoriu. Mai greu este în această privință nu atât identificarea (atât cât e posibilă) a persoanei al cărei nume îl conține toponimul, cât stabilirea originii propriu-zise a numelui de persoană. Înțelegem prin aceasta nu originea geografică (locală) și istorică a unei persoane, ci originea strict lingvistică a numelui pe care acesta îl poartă. Și în cazul numelor moștenite, etimologia nu este totdeauna ușor de stabilit. Spre deosebire de apelative, forma fonetică a numelor de persoană întâlnite în toponimie are mai puțină importanță și ea poate fi avută în vedere pentru cazurile în care numele comune dintr-o zonă dată nu prezintă anumite evoluții fonetice. Totuși, forma unora dintre aceste antroponime e importantă atunci când apare în documente istorice sigure (și în mod deosebit când atestarea istorică o probează, cu schimbările acestora de la o epocă la alta, de la o regiune la alta sau pentru situațiile când unele fenomene fonetice nu mai apar azi în apelative).

Situația este cu totul diferită în ceea ce privește morfologia antroponimelor întâlnite în toponimele personale. Știut fiind că numele de persoană au, în genere, o poziție specială în cadrul gramaticii (privitoare la gen, la articol, la raportul singular-plural), nu trebuie să uităm totuși că în unele situații antroponimele cunosc un paralelism cu apelativele. Este cazul să amintim, spre exemplu, raportul interesant dintre pluralul numelor de persoană și numele de loc cu aspect de plural.<sup>11</sup> E suficient să menționăm aici, *Ionești* (pluralul de la *Ionescu*) față de *Ploiești* (acesta din urmă nu reprezintă pentru vorbitorul contemporan pluralul unui *Ploaie* sau *Ploiescu*, chiar dacă din punct de vedere istoric numele acestui oraș provine de la un boier, *Ploaie*, atestat documentar.<sup>12</sup>

Chiar dacă există o identitate între numele comune și cele de persoană (mai ales când acestea din urmă sînt porecle), aceasta privește originea, și nu semnificația.

În asemenea cazuri avem de a face cu o falsă sinonimie, care ar explica greșit toponimele personale, dacă n-am ține seama de aspectul diacronic și de posibilitatea folosirii unor nume de loc ca nume de persoană (nu ne interesează aici supranume sau pseudonime de tipul *Constantinescu-Iași*, *Popescu-Sireteanu*, *Ionescu-Argeș* etc.)

Tot în legătură cu cele de mai sus trebuie să invocăm și „coloritul” regional al antroponimelor de la baza numelor de loc. Diferențele în această privință între cele trei provincii istorice românești se explică și prin preferința vorbitorilor dintr-o arie geografică pentru unul sau altul dintre procedeele de formare a numelor de locuri de la numele de persoană. E important de asemenea să subliniem că o astfel de alegere poate fi explicată și prin faptul că pînă în secolul al XIX-lea sistemul popular de denotație din Moldova și Țara Românească nu cunoștea decît un singur termen : *prenumele*. Aceasta și explică frecvența folosire în aceste provincii a sufixelor *-ești* și *-eni*, cu unele diferențe totuși, de la o perioadă istorică la alta. Cercetarea documentelor istorice pune în evidență importanța etnonimelor (unele dintre acestea puteau fi și pore-

11. Cf. Viorica Florea, *Observații asupra sensului numelui propriu*, în vol. *Studii de onomastică*, 1981, p. 47—57 ; Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, Iași, 1983, p. 117—129.

12. Vezi Viorica Florea, *Raportul dintre înțelesul numelor de locuri și cel al numelor comune corespunzătoare*, *LR* 3/1975, p. 215—219.

cle) pentru formarea numelor de familie și, pe baza acestora, tirziu, a numelor de locuri. E interesant de constatat că astfel de toponime apar obișnuit cu forme de singular, ca în cunoscutele exemple : Armanul, Gațul, Lipovanul, Neamțu, Rusca, Sasca, Tatarca, Ungurașul<sup>13</sup>.

Cum ne-o dovedesc documentele istorice și situația din multe limbi europene (inclusiv latina) numele de persoană erau la un moment dat mai diverse (de altfel, cum opina Al. Graur, ele pot fi întâlnite într-o limbă dată)<sup>14</sup>, ceea ce explică, după părerea noastră, și faptul că, la început, ele apăreau singure (fără determinanți și fără sufixe) ca toponime. Situația este similară și în ceea ce privește onomastica franceză din epoca romană și galo-romană.

Din punctul de vedere al teoriei numelui propriu, toponimele provenite din antroponime au uneori un caracter nemotivat, sau motivat, deoarece nu țin seama de formele de relief, de faună, de floră, geografie economică etc., ceea ce îndreptățește afirmația lui E. Nègre : „De même des noms de lieux tirés des noms de personnes sont arbitraires car ce n'est que par exception qu'ils dépendent de l'aspect vu de l'histoire de leur”<sup>15</sup>.

Dacă e să stabilim o cronologie în evoluția raportului nume de loc — nume de persoană, aceasta ar fi următoarea : antroponim-toponim (fără vreo modificare formală) ; antroponim transformat în nume de localitate (prin derivare cu sufixe) ; nume de persoană devenit nume de loc prin compunere (cu alt nume propriu sau mai ales, cu un apelativ), nume de persoană de la baza toponimului (folosit singur sau ca derivat) în cadrul microtoponimiei, denumind accidente de teren (dealuri, văi, piraie, poieni, fîcete, drumuri etc.).

Așa cum a arătat Ioan Pătruț<sup>16</sup>, există însă și unele deosebiri, de ordin cantitativ sau calitativ, între cele două sectoare ale onomasticii, toponimie și antroponimie : mai întâi, antroponimele sînt „general” sau larg răspindite, în timp ce numeroase toponime prezintă o formă rară sau unică ; în alt al doilea rînd, numele de locuri sînt mai rezistente, se modifică greu, pe cîtă vreme antroponimele, în funcție de factori istorici, sociali și cultural, sînt supuse unor permanente și adesea importante modificări.

Nu e lipsit de importanță, în aceeași ordine de idei, și faptul că unele antroponime (mai vechi sau mai noi sau chiar dispărute) nici nu sînt înregistrate în lucrările de specialitate, toponimele pe baza cărora s-au format probînd existența reală sau posibilă a unor astfel de nume de persoană, încît același autor menționat anterior conchide : „Unele antroponime la care raportează numele de localități sînt într-adevăr rare sau neașteptate”<sup>17</sup>.

Reciprocitatea dintre numele de persoană și numele de loc în limba română, indiferent dacă cele dintîi sînt echivalente ca formă iar toponimele apar ca derivate cu sufixe sau cuvinte compuse, este pusă în evidență și de un triplu raport : antroponim-toponim — antroponim

13. Cf. Iorgu Iordan, op. cit., p. 263—293.

14. Vezi Al. Graur, *Nume de locuri*, Ed. științifică, 1972.

15. E. Nègre, *Les noms de lieux en France*, Paris, 1963, p. 11.

16. Vezi Ioan Pătruț, *Nume de persoane și nume de locuri românești*, E.S.E., Buc., 1984, p. 26.

17. Idem.

(nume de familie) : Ploaie — Ploiești — Ploieșteanu ; Vlad — Vlădeii Vlădeanu, dar același raport poate cunoaște și o altă relație cronologică între cei trei termeni : nume de loc — nume de persoană (Suceava — Suceveni — Suceveanu ; Galați — Gălățeni — Gălățeanu). În ultimele două secole (dar pentru cazuri izolate, fenomenul poate fi mult mai vechi), datorită deselor migrații din arcu intercarpatic în Moldova, Muntenia, Oltenia, și Dobrogea, raportul dintre toponime și antroponime a cunoscut mai ales relația nume de loc — nume de persoană : Brașov — Brașoveanu ; Ardeal — Ardeleanu, Lugoj — Lugojanu<sup>18</sup>.

Dacă este adevărat că, în general, pentru toponimia românească, cele mai numeroase nume de locuri formate de la antroponime sînt cele care au la bază un nume de persoană sufixat, limba română cunoaște și un raport toponim — antroponim, și în ceea ce privește oiconimele. Numeroase exemple judicios analizate, cu justificarea unor noi etimologii, se găsesc în lucrarea *Nume de persoane și nume de locuri românești* de Ioan Pătruț<sup>19</sup>.

E nevoie să realizăm o distincție și în ceea ce privește genul numelor de persoane care stau la baza numelor de locuri. Mai ales în ceea ce privește numele de localități, antroponimele de gen masculin sînt preponderente. Faptul acesta se explică prin aceea că bărbații, mai ales în epoca veche, au avut un rol social deosebit (inclusiv în întemeierea satelor, fie de la un „strămoș”, fie de la cea dintîi familie stabilită în regiunea respectivă), și prin vechile cutume nescrise ale dreptului românesc<sup>20</sup>. Această situație nu exclude însă masiva prezență a unor nume feminine de persoană în toponimia românească, mai ales cînd e vorba de ceea ce francezii numesc *lieux-dits*<sup>21</sup>. Această situație, raportată la circumstanțele proprietății, se explică prin factori de natură social-istorică și economică. Este cazul numeroaselor toponime formate cu ajutorul sufixelor -oia, -easa, întîlnite în toate provinciile românești cu referire la raporturile de proprietate : Bălănoaia, Drăghineasa, Comăneasa, Găgeasca, Găneasa, Manoleasa, Rădoaia, Zbieroia etc.

O diferență notabilă există și în ceea ce privește situația numelor de persoană masculine și feminine cu formă neschimbată, cele dintîi avînd evident o situație predominantă. Acest fapt se explică prin aceea că „un nume de loc care are la bază un nume de persoană masculin, este viu în conștiința vorbitorilor, pentru că este raportat la o persoană cunoscută și importantă”<sup>22</sup>.

Dacă numele de locuri care au la bază un antroponim pun nu puține probleme lingvistului (în raport cu etimologia și cu tipologia formantului topic), situația este mai simplă cînd este vorba de antroponime derivate de la nume de localități, ca în cazurile *Focșăneanu*, *Piteșteanu*, *Sibianu*, *Suceveanu*, *Turdeanu* etc. Numai că în aceste situații, caracterul în întregime motivat al toponimului este trecut pe un plan secundar, deoarece, să zicem, *Nemțeanu* nu înseamnă Ion, Dumitru, Vasile, origi-

18. Vezi Șt. Meteș, *Emigrații românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, E.S.E., 1977 ; I.I. Nistor, *Emigrațiile de peste munți*, 1915 ; C. Racoviță, *Migrațiuni din Ardeal peste Carpați în lumina toponimiei*, în „Geopolitica și geoistoria”, nr. 1, 1942, p. 69—73.

19. Vezi I. Pătruț, *Onomastică românească*, E.S.E., Buc., 1980.

20. I. Iordan, *op. cit.*, p. 234.

21. A. Dauzat, *La toponymie française*, Paris, 1971.

22. I. Iordan, *op. cit.*, p. 237.

nari sau locuitori din Neamț (județul sau localitatea), deci o anumită persoană localizată și prin radical și sufix, ci oricare individ care locuiește în județul sau orașul respectiv. Am putea spune că în această situație nume de familie ca Gălățeanu și Rîșnoveanu sînt simțite pentru lingvist ca adjective, și nu ca nume proprii individualizatoare. În puține cazuri întîlnim în toponimia românească și nume de persoană care își au originea, cu formă de singular, într-un nume de loc cu formă de plural, ca antroponimul Bădărău, care potrivit opiniei lui Iorgu Iordan, provine în mod sigur din numele topic Bădărăi (sat în jud. Iași). Se pune aici problema originii locale sau personale a unor toponime formate din nume de persoană<sup>23</sup>.

Numeroase și diverse situații privind raportul toponim-antroponim pot fi întîlnite și în alte limbi, în general cunoscute. Există încă din antichitate toponime formate de la numele unor persoane istorice, personalități politice, unele dintre aceste nume fiind impuse în epoca modernă, pe cale oficială<sup>24</sup>.

În sfîrșit, foarte interesante pentru lingvist, istoric și etnograf sînt acele nume de locuri antroponimice al căror radical este un apelativ general cunoscut în graiul uzual. Exemple ca Budăi, Frasin, Găvăneasa ș.a. sînt convingătoare în această privință<sup>25</sup>.

Atît din punct de vedere lingvistic și istoric cit și din cel diacronic și sincron, importantul raport între nume de loc-nume de persoană în toponimia românească privește vechimea și răspîndirea unor sufixe specializate, în denumirea localităților românești<sup>26</sup>.

În ceea ce privește sufixele din toponimia românească, exemple, clasificări și etimologii pot fi găsite în lucrările lui G. Pascu<sup>27</sup> și Iorgu Iordan<sup>28</sup>. Noi ne vom limita la urmărirea vechimii și răspîndirea sufixelor celor mai frecvent folosite pentru formarea numelor de localități. Evident, nu vom da liste complete, ci vom urmări, comparativ, situația din veacurile XV — XVII<sup>29</sup> și, statistic, repartiția acestor sufixe în cele trei provincii istorice românești : Moldova, Țara Românească și Transilvania.

În consecință, vom începe discuția cu situația unui sufix specializat pentru formarea numelor de localități din limba română : -ești. Este, cu siguranță, în acest domeniu, cel mai vechi și mai răspîndit<sup>30</sup>. De obicei, cu ajutorul lui se formează noi toponime de la un nume de persoană

23. Cf. Iorgu Iordan, *Observații cu privire la raporturile dintre toponime și antroponime*, I.R., 3/1975, p. 233—236.

24. Vezi Al. Graur, *Nume de locuri*, 1972, p. 47 și Ovid Densusianu, *Opere*, vol. VI, p. 112.

25. Vezi Ilie Dan, *Contribuții la istoria limbii române*, p. 183.

26. Ilie Dan, *op. cit.*, p. 149.

27. *Sufixe românești*, București, 1916.

28. Vezi *Toponimia românească*, București, 1963, p. 395—481.

29. Iată principalele colecții folosite : *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I (1387—1620), București, 1957 ; *Catalogul documentelor Țării Românești din Arhiva istorică centrală a statului*, vol. I (1369—1600), București, 1957 ; Mihail Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. I—II, Iași, 1931—1932 ; Coriolan Suciu, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. I—II, București, 1967—1968.

30. Cf. Emil Petrovici, *Vechimea atestării sufixului -esc (pl. -ești)*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, fasc. 2, 1969, p. 131—133.



(sînt formanții topici cu ponderea cea mai mare în toponimia românească) referindu-se nu numai la localități (existente sau dispărute), ci și la unele accidente de teren. Cauzele care au determinat marea productivitate a acestui sufix în toponimie sînt de natură istorică și socială <sup>31</sup>. În această situație, sufixele *-ești* și *-eni* (de acestea din urmă ne vom ocupa mai jos) sînt întrebuințate în același timp pentru formarea de noi toponime (desigur că există și nume de sate care provin direct dintr-un antroponim, neînsoțit de sufix) <sup>32</sup>. Așa cum a arătat Iorgu Iordan <sup>33</sup>, *-ești* indică originea personală a locuitorilor, iar *-eni* (*-ani*) e specializat în indicarea originii locale.

Atestările istorice sînt de mare interes pentru vechimea localităților în *-ești*. Compararea acestor mențiuni documentare cu datele din unele dicționare speciale \* permite urmărirea evoluției în timp (ca număr, concurență și substituție) a acestora, precum și stabilirea deosebirilor existente între Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Margareta Ștefănescu citează toponimul **Felește (Felești)** ca avînd cea mai veche atestare (într-un document din 1364) <sup>34</sup>. Emil Petrovici este însă de părere că cea mai veche localitate în *-ești* aparține Banatului : **Radest (Rădești)**, numele unui sat de lângă Lugoj, dispărut astăzi, menționat într-un document din 1369 <sup>35</sup>.

Ținînd seama de faptul că în documentele din Banat sufixul *-ești* este redat prin *-esd*, *-osd*, *-est*, *-ost*, Ioan și Malvina Pătruț au demonstrat că de fapt, în Banat, există alte două localități în *-ești*, care sînt mai vechi decît cele menționate anterior. Este vorba de **Fyleșd (Filești)**, atestat în 1326 în regiunea Hunedoarei (el apare în aceeași formă încă la 1293) <sup>36</sup> și **Hodossd (Hodești)**, menționat în 1214.

În ceea ce privește Țara Românească, documentele înregistrează și aici localități în *-ești* încă din secolul al XIV-lea. Cea dintîi e menționată într-un act domnesc în 1385 : **Dăbăcești** <sup>37</sup>. Un an mai tirziu apar numele de sate **Trufestii**, **Dușestii** și **Godinești**, iar în 1387 o specificare din documentul istoric respectiv arată felul cum satele își luau numele după cel al întemeietorului : „Partea lui Dăbăcescu din Dăbăcești”.

Nu cu mult diferită este situația numelor de loc în *-ești* în Moldova, în sensul că primele atestări documentare aparțin sfîrșitului veacului al XIV-lea : la 1398 întîlnim un nume de sat **Vlădești pe Siret** <sup>38</sup>. Trei sate în *-ești* (situate pe Tazlăul Sărat) apar într-un document din 1399 : **Dolieștii**, **Liontineștii** și **Măzănești** <sup>39</sup>.

E de presupus, ca și pentru alte sate din Moldova care sînt menționate în documentele din perioada 1380—1400, că ele sînt mai vechi ca așezări omenestii, „cel puțin din vremea descălicatului” (Mihai Costăchescu). După anul 1400 într-un document din acest an întîlnim numele

31. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 154—160.

32. *Ibidem*.

33. *Op. cit.*, p. 159—160.

34. Avem în vedere Marele dicționar geografic al României (MDGR), 5 vol., București, 1898—1902.

35. Apud, Iorgu Iordan *op. cit.*, p. 157.

36. Cf. *op. cit.*, p. 33—34.

37. Coriolan Sueciu, *op. cit.*, vol. I, p. 330.

38. Catalogul documentelor Țării Românești, vol. I, 1957, p. 1.

39. Cf. Catalogul documentelor moldovenești, vol. I, 1957, p. 1.

40. Vezi Mihai Costăchescu, *op. cit.*, 1931, p. 2.

de sate Șurinești, Minjești, Toderești, Șerbotești, Iacobești, pe apa Vaslului), numărul localităților în -ești crește tot mai mult. C. Cihodaru<sup>41</sup> a dovedit existența a 180 de sate moldovenesti (unele dintre ele au dispărut) al căror nume stă în legătură cu întemeietorul lor. Cele mai multe sînt formate cu sufixul -ești : Cozmești, Mircești, Dîmbesti, Dănești, Drăgănești, Sinești, Răcești, Birzești, Liești, Timisești, Ivești, Borosăști, Tomești, Solești, Românești, Pirtești, Mindrești ș.a.<sup>42</sup>

Comparînd, pe baza documentelor istorice, situația localităților în -ești din Moldova și Țara Românească (perioada 1370 — 1600), constatăm că toponimele în -ești sînt mai numeroase în Moldova (641) în raport cu cealaltă provincie (528). Situația este exact inversă pentru perioada mai recentă. Pe baza MDGR, ajungem la concluzia lui Iorgu Iordan : „-ești este mai frecvent în Muntenia, iar -ani (-eni) mai frecvent în Moldova”<sup>43</sup>. Statistic, lucrurile se prezintă astfel : în Țara Românească — 2668 de nume ; în Moldova, doar 1720. Revelatoare este, în această privință, și frecvența aceluiași nume topic în cele două provincii : **Popești**, spre exemplu, apare (după MDGR) de 68 de ori în Muntenia, iar în Moldova numai de 10 ori<sup>44</sup>. Nu înțelegem de ce Iorgu Iordan găsește în același dicționar și pentru aceeași localitate (**Popești**) 75 de exemple pentru Țara Românească și 14 pentru Moldova<sup>45</sup>. Mai interesant ni se pare toponimul **Ionești** care apare de 22 de ori în Țara Românească, dar lipsește în Moldova. Unele neconcordanțe se pot explica fie prin teritoriul la care se referă MDGR, fie prin amatorismul unora dintre autorii de dicționare geografice ale unor județe.

Din cauză că pentru Transilvania ne-am bazat doar pe lucrarea lui Coriolan Suciu, care cuprinde numai nume de sate, e posibil ca numărul localităților în -ești să nu corespundă întocmai realității. E vorba totuși, de o cifră notabilă : 570.

Oricum, chiar și pe baza celor două dicționare, sufixul -ești este cel mai bine reprezentat în toponomia românească (4958 de cazuri).

Din aceeași perspectivă, vom urmări acum situația sufixului -eni (-ani) atît pe baza documentelor, cit și a dicționarelor menționate. Mai întîi, două observații : numeroase derivate în -eni (-ani) pot exprima atît originea personală, cit și pe cea locală<sup>46</sup>. Pe de altă parte, așa cum a demonstrat Dragoș Moldovanu<sup>47</sup>, astfel de nume nu trebuie confundate cu cele formate de la antroponime în -an, provenind din slavă, cu formă de plural.

41. Cf. Judecia și enezatul în Moldova, în „Analele științifice ale Universității din Iași”, Istorie, tomul XI, 1965, p. 9—40.

42. Exemple numeroase se găsesc la Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 161—176.

43. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 160—161.

44. Datele sînt luate din MDGR și se referă la sfîrșitul secolului al XIX-lea.

45. Iorgu Iordan afirmă la p. 161 din lucrarea citată că „din peste 70 de toponime **Popești**, numai 10 sînt moldovenesti”, în vreme ce la p. 544 aflăm că numai în Țara Românească există 75 de toponime **Popești** (!).

46. Pentru aceasta provincie nu avem un dicționar geografic general (ca pentru Bucovina sau Basarabia). Sufixul -sc, p. -ești este bine reprezentat, așa cum o probează documentele și cercetările pe teren, în Maramureș. După opinia lui E. Janitssek, din cele 67 de localități maramureșene 13 sînt formate de la un nume de persoană cu sufixul -ești (**Budești**, **Călinești**, **Cornești**, **Dragomirești**, **Giulești**, **Nănești** ș.a.) multe fiind atestate încă din sec. al XIV-lea. Cf. *Toponime cu sufixul -esc, la plural -ești*, Studii de onomastică, vol. III, Cluj-Napoca, 1982, p. 134—143.

Și toponimele în **-eni (-ani)** apar încă din secolul al XIII-lea. Cel dintâi exemplu îl găsim, pentru Transilvania, în lucrarea lui Suciuc Seryan (1232)<sup>48</sup>, care reapare în anul 1489, dar cu forma **Seryeni** (sat dispărut din Banat). Același autor menționează localitatea bănățeană **Zechien** (1256), păstrată până astăzi, dar cu forma **Seceani**.

În Moldova, primul exemplu de acest fel datează din anul 1400. E vorba de **Lățcani**, pe apa Vasluiului (forma actuală e **Lețcani**, nume existent și lângă Iași, dar satul e recent).

Cea dintâi atestare pentru Țara Românească e reprezentată de satul **Groșani** (1392).

După 1400 exemplele se înmulțesc considerabil în toate provinciile românești<sup>49</sup>.

Și documentele istorice și MDGR probează că acest sufix este mai răspândit în Moldova decât în Țara Românească, concluzie la care a ajuns și Iorgu Iordan<sup>50</sup>. Pentru perioada veche, la care ne referim în lucrarea de față, situația localităților cu **-eni (-ani)** se prezintă numeric, astfel : pentru Moldova — 400, pentru Țara Românească — 314. MDGR arată că situația, pentru sfârșitul secolului al XIX-lea, era inversă : localitățile în **-eni (-ani)** erau mai numeroase în Țara Românească (1514) decât în Moldova (1321). Situația se explică, pe de o parte, prin teritoriul mai întins al Țării Românești în acel timp (cu Oltenia și Dobrogea), pe de altă parte, prin schimbările intervenite în organizarea satelor, ca și prin formarea unor nume de localități de la antroponime de tipul **Prundeanu, Glodeanu, Munteanu** (deci **Prudeni, Glodeni, Munteni**). Există, ce e drept, și unele preferințe, de la o provincie la alta. De exemplu, toponime ca **Popeni, Munteni, Rădeni** apar în mai puține cazuri în Țara Românească decât în Moldova : **Munteni** — de 21 de ori în Moldova și numai de 4 ori în provincia de la sud de Milcov. În schimb, **Munteni**, și **Rădeni** apar doar o singură dată în Transilvania.

Numărul localităților în **-eni (-ani)** în aceasă provincie este relativ mare (426), mai ales dacă ținem seama de faptul că, așa cum am mai menționat, dicționarul lui Coriolan Suciuc cuprinde numai nume de localități.

Pe baza celor prezentate, se observă că sufixul **-eni (-ani)** este al doilea ca importanță în toponimia românească, numărul total al localităților formate cu acesta fiind de 3261.<sup>51</sup>

Interesante constatări se pot face și cu privire la rangul de frecvență (notat în paranteză) al unor nume topice sufixate. Iată cteva exemple importante :

1) **-ești** a) **Moldova** : **Averești** (12), **Bălănești** (13), **Berești** (14), **Bogdănești** (12), **Cristești** (20), **Grozești** (11), **Mogoșești** (12), **Petrești** (10), **Popești** (10) ;

47. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 158.

48. Vezi **Legile formative ale toponimelor românești cu radical antroponimic**, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, 1970, p. 36, unde sînt citate exemple de tipul **Dusani, Giurcani, Negovani**.

49. *Op. cit.*, vol. II, p. 401.

50. Vezi Iorgu Iordan, *op. cit.* și MDGR.

51. *Op. cit.*, p. 159—160.

b) Țara Românească : Albești (31), Bădești (11), Bălănești (21), Cernătești (14), Cindești (15), Costești (26), Drăgănești (17), Golești (14), Popești (65), Șerbănești (19) ;

c) Transilvania : Avrămești (4), Cornești (7), Mihăiești (4), Românești (5), Tomești (5)<sup>52</sup>.

2) -eni (-ani) a) Moldova : Băleni (8), Broșteni (20), Deleni (21), Movileni (14), Munteni (21), Podoleni (11), Rădeni (11), Ungureni (12) ;

b) Țara Românească : Bădeni (24), Călugăreni (12), Copăcenii (15), Coșoveni (12), Coțofeni (14), Deleni (12), Fundeni (15), Mărgineni (13), Oleni (16), Podeni (14), Văleni (13) ;

c) Transilvania : Călugăreni (3) ; Crișeni (5), Deleni (5), Mărgineni (5), Suseni (6), Văleni (12).

E de reținut că un nume cu Popești apare de 75 de ori în toponimia românească.

Deoarece ne-am limitat cercetarea numai la două sufixe (cele mai productive din toponimia românească) și numai pe baza anumitor izvoare, e lesne de înțeles că o lucrare de sinteză cu privire la repartiția acestor două sufixe în vremea noastră e imposibil de realizat. Cifrele date de noi sînt incomplete și au o valoare relativă. Numai după publicarea dicționarului toponimic al României, o nouă cercetare, de proporții, va putea urmări răspîndirea în timp și spațiu a celor mai importante sufixe din toponimia românească.

Din cele discutate mai sus rezultă că numele de loc provenite din nume de persoană (cu formă identică sau derivate) reprezintă cea mai importantă grupă din cadrul toponimiei social-istorice, alături de nume de popoare, de cele sociale, profesionale și oiconimice<sup>53</sup>. Raportul dintre cele două grupe de nume proprii este complex, de multe ori pus în legătură cu condițiile social-istorice și el privește mai multe posibilități de realizare a cunoscutei triade, fundamentală pentru studiul numelor proprii : obiect-referent — semn lingvistic<sup>54</sup>.

Cu privire la toponimele terminate în -ești au existat purtute de vedere deosebite, în funcție de opțiunea autorilor respectivi pentru o analiză lingvistică sau una istorică<sup>55</sup>. Cei care consideră că, la origine, satele noastre și-au luat numele după strămoșul care le-a întemeiat sînt de părere că numele unui asemenea sat are în aparență o valoare de plural, intrucît la început el se referea la urmașii celui străbun. În acest caz toponimul cu caracter antroponimic poate servi ca argument istoric, iar atestarea documentară confirmă (nu în toate cazurile) existența celui întemeietor, „moș”, de la care provine numele satului respectiv<sup>56</sup>. Alți autori sînt de părere că pînă în secolul al XVII-lea trebuie să facem,

52. Ne referim numai la epoca veche, deci pînă la 1620.

53. Prezența scazută a toponimelor din Transilvania se explică prin faptul că Suciu are în vedere numai localitățile din această provincie. O hartă publicată de Sextil Pușcariu în *Limba română*, vol. I (ed. 1940, p. 388 ; ed. 1976, p. 335), arată că și pentru epoca noastră numele cu -ești se întîlnesc în Crișana, în sudul și vestul Transilvaniei și în nordul Banatului (hartă a fost întocmită de Emil Petrovici).

54. Vezi A. I. Eremia, *Nume de locuri*, p. 237.

55. Ilie Dan, *op. cit.*

56. H.H. Stahl, *op. cit.*, p. 63. („Un argument deseori invocat în sprijinul acestui fel de a vedea este cel al toponimiei de caracter antroponimic. Într-adevăr, numele este românesc și poartă nume care derivă din nume de oameni”).

pentru toponimia românească, o diferență între tipul personal și cel descriptiv. Toponimele în *-ești* aparțin primei serii și se caracterizează, așa cum a arătat Dragoș Moldovanu<sup>57</sup> prin două trăsături : a) lipsa unui plural direct ; b) folosirea unor sufixe specializate în formarea toponimelor de la nume de persoane. Se adaugă acestora, cel puțin într-o primă etapă a istoriei limbii române, și exclusivitatea genului masculin al unor astfel de toponime „personale” sau „patrimonice”, de tipul *Mircești*, *Bogdănești*, *Blindești*, *Filipești*, *Timișești* etc. Aspectul de plural al unor astfel de toponime privește aproape exclusiv numele de localități. Firesc, documentele istorice de după secolul al XVII-lea oferă și alternanța toponimică : plural (toponim) — singular (antroponim) — singular feminin (toponim) — *Berești* — *Berescu* — *Bereasca*<sup>58</sup>. În cele mai multe cazuri radicalul antroponimic al numelor de loc este nemotivat. Opozițiile create evidențiază faptul că sufixul *-ești*, într-o fază primară, nu poate fi folosit pentru formantii topici care au la bază un apelativ. În această categorie de specialiști se înscrie și Emil Petrovici, care afirmă : „Într-o epocă mai veche însă, cînd populația românească era încă în mică măsură sedentară, formațiile în *-ești* desemnau cu siguranță descendenții unui *moș* formînd un cătun care se mută ușor dintr-un loc într-altul”<sup>59</sup>. Ulterior a avut loc o „iradiere” a numelor de locuri (paralel cu cele de persoană) datorită migrațiilor și colonizărilor, explicabile prin cauze istorice și sociale bine cunoscute. Paralel au apărut și acele nume topice care sînt posibile derivate persoanele. Multe dintre numele de sate românești au stat pînă la mijlocul secolului al XX-lea în legătură cu numele persoanelor care le stăpîneau, chiar dacă toponimele respective erau doar în aparență niște socionime plurale. Analiza cronologică și spațială folosită pentru formarea de toponime personale permite să se pună în evidență structura formantului topic, valoarea locativă sau personală a sufixelor respective precum și frecvența utilizării acestora în timp și în spațiu.

Un punct de vedere mai nou a exprimat Gh. Bolocan<sup>61</sup> care consideră că toponimele în *-ești* au la bază un nume comun, acesta fiind un nume de grup format dintr-un adjectiv în *-esc* cu valoare posesivă. Cercetarea documentelor istorice și specificul sufixării toponimice personale în limba română ne determină însă să nu acceptăm concluzia autorului : „toponimele în *-ești*, *-ar(i)* ca și cele în *-ani* reprezintă nu nume cu grup de sens de apartenență sau de localizare, avînd la bază un nume de persoană sau de loc, ci un cuvînt comun”<sup>62</sup>.

Interesantă și complexă, cu implicații istorice, sociale și lingvistice, natura raporturilor dintre numele de loc și numele de persoană reprezintă o coordonată esențială în acest domeniu care privește atît aspecte teoretice cît și dimensiuni istorice de mare importanță și originalitate pentru istoria limbii și a poporului român<sup>63</sup>.

57. Radu Rosetti, *op. cit.* ; H. H. Stahl, *op. cit.*

58. Dragoș Moldovanu, *Principii ale lexicografiei toponimice*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, tom. XXIII, 1973, p. 73—79.

59. *Idem*.

60. Cl. Emil Petrovici, *Istoria poporului român oglindită în toponimie*, Buc., 1974 ; *Idem*, *Studii de dialectologie și toponimie*, E.A., 1970.

61. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 362.

62. Vezi Gh. Bolocan, *Modele derivate în toponimie*, I.R., nr. 3/1975, p. 187—190.

63. *Idem*.

Une catégorie importante de toponymes est représentée par ceux que l'on appelle **personnels**, tout comme de nombreux noms de personne ont à la base un toponyme. Dans l'ouvrage que voici l'auteur se propose d'identifier, à partir d'une double perspective — linguistique et historique — sans pour autant négliger les implications sociales, les rapports entre les noms de lieux et les noms de personne. L'auteur présente les mécanismes présidant à la transformation du nom de personne en nom de lieu, précisant une „chronologie“ dans l'évolution du rapport nom de lieu/nom de personne : **antroponyme/toponyme** (sans modification formelle) ; **antroponyme** transformé en nom de localité (par dérivation suffixale) ; **nom de personne** devenu **nom de lieu** par composition (avec un autre nom propre ou, plus souvent, avec un appellatif) ; **nom de personne** se trouvant à la base du toponyme (utilisé seul ou comme dérivé) dans le cadre de la microtoponymie. Quant à la réciprocity entre le nom de personne et nom de place, en roumain on peut constater que celle-ci est mise en relief par un rapport triple : **antroponyme/toponyme/antroponyme** (Vlad/Vlădeni/Vlădeanu). On accorde une attention particulière aux suffixes spécialisés, productifs pour la toponymie roumaine, tout en présentant leur fréquence non seulement au point de vue diachronique, mais aussi sous le rapport de leur répartition par provinces historiques (Moldavie, Valachie, Transylvanie). La perspective diachronique et les attestations toponymiques des documents historiques permettent à l'auteur de corriger certains points de vue, comme, par exemple, celui conformément auquel les toponymes en **-ești** ont à la base un nom commun.

La conclusion de l'ouvrage, intéressante et complexe, avec des implications historiques, sociales et linguistiques, est que la nature des rapports entre les noms de lieux et les noms de personne représente une coordonnée essentielle dans ce domaine concernant aussi bien les aspects théoriques que les dimensions historiques, de grande importance pour l'histoire de la langue et du peuple roumain.

## CARTEA VECHIE IN FONDURILE BIBLIOTECII MUZEULUI JUDEȚEAN SUCEAVA (I)

### — CATALOG —

OLIMPIA MITRIC

Instituită o dată cu organizarea muzeului, în anul 1900, biblioteca, ce deservește secțiile muzeului, numără astăzi aproximativ 81.755 bunuri. Peste 23.760 bunuri (documente, cărți de specialitate, periodice, schimb internațional, discuri, benzi de magnetofon, fotografii de epoci, diapozitive) reprezintă fondul constituit de Muzeu, de la înființarea sa, prin mijloace specifice, la care se adaugă alte fonduri provenite ulterior, prin donații, între care amintim : 1. Fondul „S. Fl. Marian” : 19.303 bunuri (cărți periodice, manuscrise, corespondență, documente culturale și istorice, obiecte memoriale) 2. Fondul „Petru Comărnescu” : 18.201 bunuri (cărți, periodice, manuscrise, corespondență, documente culturale și sonale, tablouri, grafică, sculpturi semnate de Constantin Pîluță, George Apostu, Mihai Olos, Constantin Popovici, Georgeta Arămescu, Magdalena Rădulescu, Ossip Zadkine). 3. Fondul „Leca Morariu” : 6.400 bunuri (cărți, periodice, fotografii, partituri muzicale, mobilier, tablouri semnate de Nicolae Grigorescu „Păstorița” și Ștefan Luchian „Cerșetorul”). 4. Fondul „Ion Vicoveanu” : 13.985 bunuri (cărți, periodice, fotografii, corespondență). 5. Fondul „Ciprian Porumbescu” : 2.626 bunuri (partituri muzicale, corespondență, fotografii, mobilier de epocă). 6. Fondul „Ion Negură” : 1.387 volume (cărți, periodice, manuscrise). 7. Fondul „Erast Tarangul” : 1.277 volume (cărți, periodice). 8. Fondul „Nicolae Labiș” : 816 bunuri (cărți, periodice, manuscrise, fotografii, mobilier) 9. Fondul „Ion Luca” : 760 bunuri (cărți, periodice, fotografii, tablouri). 10. Fondul „Eusebiu Camilar” : 663 bunuri (cărți, periodice, fotografii, tablouri, mobilier).

În felul acesta, biblioteca păstrează pe lângă un bogat fond documentar și câteva valoroase mărturii ale evoluției tiparului românesc și european, ce poartă însemnele unor tipografi și editori cunoscuți. În tocuirea fișelor analitice de evidență ne-a prilejuit întâlnirea cu 4 manuscrise românești, 1 manuscris slavon, 27 titluri de carte românească veche (pînă la anul 1830, inclusiv), 31 titluri de carte străină veche (pînă la anul 1800, inclusiv) în limbile franceză, germană, latină, polonă și slavonă și 4 titluri de cărți în limbi străine tipărite pe teritoriul României, ce constituie obiectul prezentului catalog.

Între manuscrise, remarcăm prezența unui Sinopsis scris de copistul brașovean popa Bucur, precum și a celor provenite de la mănăstirea Voroneț, datorat monahilor Ionichie și Ironim Stolear.

Cărțile românești provin din cunoscute tipografii, reprezentînd toate provinciile românești (Iași, Cernăuți, București, Rîmnic, Bălgrad, Tirgoviște, Rădăuți, Neamț) sau din alte centre tipografice (Viena, Bu-

da) Cea mai veche carte datează din anul 1682, Dosoftei. Viața sfinților, urmată fiind de Chiriacodromionul tipărit la Bălgrad în anul 1699. De asemenea, semnalăm existența unor manuale școlare : Economia stupilor. Viena, 1785 ; Carte de mină pentru economie. Buda, 1807 ; Versuri indemnătoare către deprinderea Tinerimei Romaneschi întru învățeturi. Buda, 1829.

În ceea ce privește cartea străină, biblioteca posedă imprimate ale oficiilor tipografice din orașele : Viena, Basel, Leipzig, Paris, Berlin, Padua, Nürnberg, Troppau, Moscova, Lvov, Poceaeu, Ratisbone, Solisbaci, Lugdunum Batavorum (Leyda). Dacă ne referim la conținutul cărților, domeniile reprezentate sînt variate : lucrări de istorie, de popularizare a științei, de cunoaștere a legislației, manuale etc. Cunoscuta officină Elzeviriană este prezentă cu un exemplar din Rusia sau Moscova itemque Tartaria tipărit la Lugdunum Batavorum, în anul 1630, și care, după cum se știe conține știri privind istoria României pe foaia de titlu — portretul lui Mihai Viteazu — , p. 12-14, 246, 247, 248, 258, 259. Altă carte de valoare este opera lui Dimitrie Cantemir, *Beschreibung der Moldau*, într-o ediție tipărită la Leipzig, în anul 1771, păstrată în bună stare de conservare. De la Sibiu, de la cunoscuta tipografie a lui Martin Hochmeister, se păstrează două exemplare, între care *Geschichte der aboriginen Dazischen Völker* de Michael Lebrecht, din anul 1791. Tipograful Petru Ekhardat este menționat cu un exemplar din *Gebethuch für Kristen*, tipărit la Bistrița, în anul 1799. De asemenea, se află în bibliotecă, într-o ediție de la Basel, o parte din vasta operă a lui Voltaire.

Desigur, atenția cuvenită trebuie acordată însemnărilor marginale, notițelor de proprietate, parte integrantă a personalității fiecărei cărți vechi.

Considerăm că, această prezentare a tipăriturilor vechi românești și străine nu este lipsită de importanță. Semnalîndu-le am contribuit la cunoașterea acestor valori cultural-științifice, rod al muncii și al creației spiritului uman.

Catalogul cuprinde descrierea cărților în ordine cronologică, pe categorii, potrivit criteriilor folosite în munca de cercetare și valorificare : autorul, titlul, localitatea și data apariției, editorul și ediția, dimensiunile, paginarea, legătura, ornamentația și ilustrația (în cazul manuscriselor), însemnările manuscrise, referințele bibliografice, numărul de inventar, proveniența. Menționăm că, autorul a fost scris la Nominativ singular, iar titlul operei s-a dat parțial sau în întregime în funcție de indicațiile lucrărilor deferintă ) (specificăm lipsa cataloagelor pentru cartea străină)) ; pentru cartea slavonă, titlurile sînt redactate, în transliterație cu caractere latine. Dimensiunile legăturii (L), blocul de carte (B) și oglinzii textului (O) sînt date în centimetri ; la numerotare s-a specificat numărul de file și pagini, cele nenumerotate fiind incluse în paranteze drepte. Tot între paranteze drepte am intercalat complotările noastre pentru restabilirea unor dimensiuni sau părți ilizibile. Toate însemnările sînt reproduse în transcriere fonetică interpretativă.

1. Ioan Bianu, Nerva Hodos, Dan Simonescu, *Bibliografia românească veche*, Vol. I—IV, București 1898—1944 (abreviat B.R.V.) ; Daniela Poenaru, *Contribuții la Bibliografia românească veche*, Tirgoviște, Muzeul Județean Dimbovița, 1973 ; V. M. Undolski, *Хронологическій указатель славяно-русских книг, терковной печати с 1191-го по 1861-й г. випуск первый*, Moskva, 1871.



## I. MANUSCRISE ROMĂNEȘTI

## I. SINOPSIS, 1774

Bibliografie : Olimpia Mitric, Un manuscris din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în „Suceava”, Anuarul Muzeului Județean, VI — VII, 1979-1980, p. 311-320.

Manuscris incomplet, relativ bine conservat, hirtia de grosime mijlociei are culoarea cafeenie deschis și prezintă mai multe tipuri de filigran ; (183) file, lipsesc aproximativ 2 file de la sfârșit și una din predoslovie ; L = 21, 7/17,5. B = 21, 6/16,6. 0 = 17,5/14. Legătura originală în carton și piele la cotor. Prima copertă, foaia de gardă și foaia de titlu sînt desprinse de blocul cărții.

Scris de o singură mină pe o coloană cu 20-22 rinduri pe pagină, cerneală neagră și roșie folosită în prezentarea titlurilor și, cu puține excepții, a inițialelor. Ornamentație modestă constind din frontispicii simple în negru, roșu și verde (foaia de titlu, f. 4, 54 v., 46).

Scris la Brașov, „în Sohodol la Bran”, de popa Bucur, fiul lui Iuga Pușcașul.

Foaia de titlu : SINOPSIS, / adevă / adunare de multe învățături care s-au tipărit întîiu într-această chip în zilele preainălța/tului Domn Ioan Scarlat Ghica Voievod. / Cu blagoslovenia prea Sfințitului Mitropolit al Moldovei chir Iacov în tipografie în/Iași la anii de la nașterea lui Hs. / adevă 1757. /Iară al/doilea învățături sînt tipărite în/Sneagov la anii de la Hs. 1700. /Iară acum s-au adunat la un loc și s-au scris / prin mina popi(i) Bucur sni Iuga Pușcasu la/anii de la nașterea lui Hs. 1774. / în zilele împăratului Iosif, feciorul Marii/Ferezii crăesii Ardealului i procia. / Și s-au scris în cinstitul scaun al Brașovului/in Sohodol la Bran, / în ie 10, Anu 1774. / 3) (FIG. 1)

Cuprinsul : F. (2)v. — (3) v. : Predoslovie către cetitori ; F. 4-54 : Înștiințare de învățătură ; F. (54)v. — (70) v. : Învățături pre scurt împotriva tuturor reale închipuiri carii neștiind fac unii din creștini și dovediri de unde să trag acelea fapte reale și ce închipuiesc ; F. (71) — (84) v. : Tilcuiala celor zece porunci dumnezeiești (în tipăritură ea se află înaintea Învățăturilor) ; F. (85) : Fragment din Floarea darurilor „Aceasta s-au scris aicea din Floarea darurilor, anu 1780” ; F. (86) (71) v. : Învățături creștinești folositoare de suflet fieștecăruia creștin. (Renunțindu-se la prefață și predoslovie se trece direct la prezentarea cuprinsului în 39 de capitole). F. (172) — (173) : Scara acestei cărți și capetele. (La sfârșitul Învățăturilor se trec cuvintele de încheiere de la Sinopsis) : F. (174) — (180). Pentru împărăteasa țării frincești căreia minile cele tăiate i le-au vindecat intru tot cea puternică despuitoare ; F. (180) — (181) : Pentru cea ce au văzut pre precista precistuind frații ceia ce să ostenise la lucru cu pine cerească ; F. (181) — (183) Pentru ceia ce s-au hrănit coconul cu țîță moartă fiind și preste un an au învîiat și ea. Acestea le-am scris aicea din Minunile Precistei, an 1779).

Insemnări : F. gardă ant. : S-au prăvălit părintele Ștefan protopop de la Brașov. Au bolnăvit vro patru săptămîni însă prin casă tot s-au putut primbla. Iară în noaptea din Paște i-au fost mai greu, iară deaceia au ieșit cu vâs crisul s-au răzholit și au zis : voi să mor și așa pînă s-au cîntat vâs crisul au și răposat, martie 27, anno 1782 ; F. (183) v. : Nu știe omul nice unde, nice cînd, nice cum va să moară ; Coperta 3 : Intr-această vreme și într-acest an au făcut pace moscalii cu turcii de bătăta care au avut. Am scris eu, popa Bucur sni Iuga Pușcașu, 1774, avg (ust) 15 ; De cînd au venit Vodă la București, după pacea muscalilor cu turcii, la luna lui noiem(brie) 15, la anul 1774 ; S-au legat această carte de Gheorghe Diacon de la Brașov, anno 1774, aug (ust) 15 Inv. 1143. Fondul „Petru Comarnescu“.

## 2. OSMOGLASNIC, 1790

Manuscris complet, bine conservat, hîrtie groasă de culoare cafenie deschis, prezintă mai multe tipuri de filigran : F. (1), 127, f. (1) — (3), 17 foi albe ; L — 24, 7/18,7. B 23/17,8. O 17/14. Legătura artistică originală în lemn și piele.

Scris de o singură mină pe o coloană cu 21 rînduri pe pagină în chenar simplu ; cerneală neagră și roșie folosită în prezentarea titlurilor. Ornamentație constînd dintr-o ilustrație în tuș negru cu inscripția : Această tablă s-au făcut de Ironim Stolear, vîleat 7288 ( 1780). (F. (1) de la început) și dese frontispicii simple, în negru și roșu, marcînd fiecare început de capitol.

Scris la Mănăstirea Voroneț de monahul Ionichie, dascal homoran.

F. 1 : Opt glasuri/ce să chiamă Osmoglasnic. Cu podobiile lor/ pentru învățatura diecilor./ FIG. 2)

Insemnări : F. (3) v. : Acest OSMOGLASNIC iaste a meu Ivan Haliuc, cupeț, cumpărat cu drepti banii mei . . . Haliuc ; mai jos : Și s-au scris cu păcătoasă mina me, a lui Ionichie, dascal homoran, la mănăstirea Voronețului, ani 1790, av(gust) 17 ; Iară dumilorvoastre, cetitori, mă rog de iertare și de veți afla greșală îndreptați cu d(u)hul blîndeților. A dumilor voastre smerit și plecat Ionichie, monah (mina copistului) Inv. 809. Fondul Muzeului.

## 3. ISOPIA, 1801

Bibliografie : Leca Morariu, Un nou manuscris vechi : ISOPIA VORONEȚEANĂ, în „Calendarul Glasul Bucovinei“, III, 1922, p. 41—47 ; Idem, Pentru Isopia Voronețeană, în „Bibliotecile noastre“ II, 1925, nr. 6, p. 9—12.

Manuscris complet, bine conservat, hîrtie cu două tipuri de filigran ; (104) f. ; L 20, 2/12, B 20, 3/12,2. O — 15,8/9. Legătura în carton, piele la cotor.

Scris de o singură mină pe o coloană cu 24-25 de rînduri pe pagini-frontispicii — elemente vegetale — în negru și roșu (f. 1,56 v., 57).

Scris la Mănăstirea Voroneț, de Ironim Stolear.

F. (1) : Pildele lui Isop/Preînțăleptul. Pilda 1-a./ F.(57) : Viața mi/-nunatului Isop preînță/leptul-

Insemnări : F. (104) — (104) v. : Această ISOPIE am scris-o eu Ionim stoler ot Monastir(ea) Voroneț. Această Isopie s-au gătit de scris întru această lună, a lui avgust 23 de zile, la vet leat 1801 (mina copistului). Mai jos, altă mină : Sfinta Monastire al Voronețului, lingă tirgul Homorului. . . (1)861. . \* Inv. 141. 221. Fondul „Leca Morariu”

#### 4.(CINTECE POPULARE), 1843

Bibliografie : Adrian Fochi, Contribuții la istoria folcloristicii românești : Caietul de cintece populare al lui Manuil Isopescu din anul 1843, în „Revista de Etnografie și Folclor”, nr. 1, 1977, p. 77-93.

Manuscris incomplet, hirtie de culoare cafenie deschis cu mai multe tipuri de filigran : 40 p. (lipsește p. 3-4, 25-26), (6) f. : L. 18, 2/11. B. 17,7/10,9. O. 17/10. Legătura în carton.

Scris de o singură mină pe o singură coloană cu 25—28 rinduri pe paginile fără margini, cerneală neagră.

Scris la Cernăuți (?) de Isopescu Manuil. Conține 56 cintece nume-rotate, lipsesc cele de la nr. 4, 26, 27, 28, 48, 49.

Coperta 1, pe etichetă : Biblioteca Leca Morariu-Isopescu Manuil. Cintece populare. Cernăuți, 1843. Cintece-unele autentice-populare scrise de Isopescu Manuil, școleriu din al pătrăle latinească, elev de cl. IV-a a liceului din Cernăuți. 1843. N. B. Primul vol. de Balade populare publicate de V. Alecsandri apare abia la 1852. Leca) M(orariu) Inv. 141. 750. Fondul „Leca Morariu”.

P. 40 : Isopescu Manuil, școleriu din al pătrălea lătimească, anul 1843 (mina copistului).

### II. MANUSCRISE STRAINE

1. ȘESTODEVNIC — ANTOLOGHION, sec. XVIII (manuscris slavon)

Manuscris incomplet, hirtie de culoare cafenie deschis, prezintă mai multe tipuri de filigran : 232 f., (7) f. cu numerotație originală parțială (lipsește f. 1-8, 19, 26, 42, 104, 114, 121, 158) : F. (1), 1-25, (15) (lipsește f. 3, 22, 23, 24) : B. 19, 5/15, 7. O. 14,4/11,4. Legătura : lipsește.

Scris de o singură mină pe o coloană cu 19-30 rinduri pe paginile în cadru simplu, cerneală neagră. Ornamentație constând dintr-o ilustrație în peniță, naiv executată (f. 22) și un frontispiciu simplu (f. (1)).

Antologhionul, potrivit foi de titlu, este o copie după cel tipărit la Moscova, în anul 7200 (1692).

Copist necunoscut. Locul scrierii necunoscut.

Scriere semiuncială. Slavonă de redacție rusă. Inv. 755. Fondul Muzeului.

### III. CARTEA ROMÂNEASCĂ VECHĂ

1. Dosoftei. Viața sfinților. Iași, 1682-1686.

B. R. V. I (73) IV, p. 204.

Exemplar incomplet, lipsește foia de titlu. Vol. I-II. Prezintă : F. 1-248, 1-83. Lipsește : F. (1) — (4) : 84—88. L. 28, 5/19. B. 26,5/18,5. Legătura în lemn și piele. Inv. 701. Fondul Muzeului.

## 2. Chiriadodromion. Bălgrad (Alba-Iulia), 1699

B. R. V. I. (115).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1) — (3), 1-415. L 27,5/18,5

B 25,7/18. Legătura în lemn și piele. Inv. 616. Fondul Muzeului.

## 3. Ceaslov. Trad. de Mitropolitul Antim Ivireanul. Tîrgoviște, 1715

B. R. V. I (170) ; IV, p. 223 ; D. Poenaru, p. 187.

Exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu. Prezintă : F. (1) — (3), p. 1-478. Lipsește : F. (4), p. 479-531. L 21/15,5. B 19,5/14,5. Legătura în lemn și piele. Două fixatoare metalice. Inv. 641. Fondul Muzeului.

## 4. Ceaslov. Rădăuți, 1745

B.R.V. II (241) ; D. Poenaru, p. 189.

a. Exemplar incomplet, are foia de titlu. Prezintă : F. (1) — (2) p. 1-513. Lipsește : F. (1). L 26,8/17. B 25,4/15. Legătura în lemn și piele. Un fixator metalic. Inv. 29. Fondul Muzeului.

b. . . \* 1

Exemplar incomplet, are foaia de titlu. Prezintă : F. (1) — (2) p. 1-513. Lipsește : f. (1). L 25,3 x 16,3. B 24,7 x 15,7. Legătura în carton, piele la cotor și colțuri. Însemnări : F. gardă ant. Acest CEASLOV este a lui Mihălas Popovici din Soloneț ; și am scris eu ca să să știe că am scris la anu 1864, avgust la 10, și ari să învețe pe Ceaslov Gheorghe Tipa, că ari să rămiie a lui, di sara. . . \* a învăța. F. gardă ant. v. : Să să știe că la anu 1864 a fost vara tot răci și popușoi nu s-au copt mai nimică. iară la anu 1865, în luna lui marti, au fost apă tari multă : apoi di la aprilie n-au ploat și n-au putut ara di uscat și au ișit pinile și popușoi suptiri ca așile și n-au făcut ciucălău numai ca nucili și acia mai nu s-au copt la o samă. La o samă di ogor n-au fost nimic și apoi au dat Dumnezău di la sfintu Ioan ploi, nici cele alti n-au fost nimică. Si finășile s-au oscat și nu au făcut oameni fin că n-au foat iarbă. Toată s-au oscat si vitile s-au ostinit. Păreile. . . \* au agiuns goale . . . \* au adus di pi la Țara Ungurească și di la Moldova și l-au dat bani imăărătești ca să nu piră oamini că n-au avut pi ce cumpăra. La anu 1866, Dumnezău ști cum ca să vă si anu, încă pe la Sf. Gheorghe. P. 34 : Să să știe di cind au umblat împăratul nimășe pi-n Bucovina, în Cernăuți și în celilanti tirguri, si au umblat în anul 1817. P. 50 : Să să știe de cind au fugit boerii din Țara Moldovei, din Esi si din tot ținutul, stie de cind s-au bătut turci(i) cu volintiri(i) la Mănăstirea Slatinii și au Și au intrat Epsilant și au făcut volintiri și au tăet turci din toată Moldova, în anu 1821. Și au făcut răbilie din postul cel mare. Eu, Mihălas Popovici, am scris. P. 194 : Să să știe de cind am mărs eu, Gheorghie Popovici, la școală, la Suceavă, în zioa de Vovedenie, în anu 1836. P. 213 : Să să știe de cind au fost bătae cu prusul în Austria, luna lui iunie 2 zile, anul 1869. P. 283-285 : Să să știe de cind au întunecat soarile în luna lui noe(m)vrie 7 zile, anul 1816 : și au întunecat de nu s-au văzut mai nimică. Mihalachi Popovici, P. 319 : Popovici Georgi, 1844. P. 359—361 : Să să știe de cind s-au bătut turcii (i) cu volintiri(i) la Mănăstirea Slatinii și au st(r)ieat mănăstirea, în luna lui iulie în 13 zile, anu 1821, Mihălas Popovici, P. 365-368 : Să se știe de cind au inblat împăratul nămfășe, Franți al doilea, pi-n Bucovină, pi la tirguri si pi la mănăstiri și cu împărăteasa împreună : și s-au pornit din Suceava <sup>2</sup> în luna lui iunie 30, anu 1817. Și am scris eu,

**Mihălachi Popovici ot Soloneț. P. 463 :** Să știe de cind s-au intunecat sfintul soare, in luna lui noe(m)vre in 7 zile și umbra ve let 1816; Și am scris eu, Mihalache Popovici ot Soloneț. F. gardă post. v. : Eu, zugrav din Poeni, Ioan Caminschi, am luat. Inv. 1609, cota III-192. Fondul „S. Fl. Marian“.

**5. Ceaslov. Iași, 1763**

B. R. V. II (332), p. 160 ; IV, p. 249-250.

Exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu. Prezintă : f. 2—390. Lipsește : F. (1) — (2) L. 18,7/13, B. 17,2/12,8. Legătura în lemn și piele, fără coperta anterioară. Pe primele foi albe, nenumerotate, însemnări cu caracter familial, religios. Inv. 632. Fondul Muzeului.

**6. Molitvenic, Iași, 1764 (2 exemplare) B. R. V. II (338)**

a. Exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu. Prezintă : P. 88-152, 157-558. Lipsește : F. (1) — (4), p. 1-87, 153-156, 559-827. B. 18,1/13,5. Legătura : lipsește. Inv. 321. Fondul Muzeului.

b. Exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu. Prezintă : P. 21-651. Lipsește : F. (1) — (4), p. 1-20, 652-827. L. 18,7/13, 4. B. 17,8/13. Legătura în carton, pinză la cotor. Însemnări : P. 254 : **Rusu D. Toader**, Inv. 324. Provine de la Școala generală din Sadova, jud. Suceava. Fondul Muzeului.

**7. Indreptarea păcătoșilor. Iași, 1768**

B. R. V. II (357).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1), p. 1-161. L. 19,5/15,2. B. — 19,2/14,7. Legătura în carton, piele la cotor. Inv. 326. Este colligat cu **Scurtă învățătură**. Viena, 1787 și **Scurtă învățătură către pravoslavnici creștini pentru poeziniță**. Viena, 1787 (?). Fondul Muzeului.

**8. Minciul pe octomvrie. Rimnic, 1776**

B. R. V. II (395) ; IV, p. 255-256.

Exemplar incomplet, are foaia de titlu. Prezintă : F. (1) — (2), 1-249 ; f. (1) — (2) ms. Lipsește : F. (3), 250-255. L. — 32, 1/21, 7. B. 30,7/20 5. Legătura artistică în lemn și piele. Inv. 18.352. Fondul Muzeului.

**9. Minciul pe noiembrie, trad. de Episcopul Chesarie, Rimnic, 1778.**

B.R.V. II (415)

Exemplar complet. Prezintă : F. (1), 1—207 L. 31,4/2. B. 29,9/20. Legătura artistică în lemn și piele. Un fixator metalic. Inv. 18.353. Fondul Muzeului.

**10. Psaltire, Iași, 1782.**

B.R.V. II (455)

Exemplar complet. Prezintă : F. (1) — (4), 1-154. F. 154 este introdusă între F. (1) și F. (2). L. 21,8/15,2 ; B. — 20,4/14. Legătura în lemn și piele. Însemnări : F. (4) — 19 : Această sfântă Psaltire au fost a răposatului Vasile Ceocirlan ; si fugind el la Moldova au murit el si fime(e)a lui și trii copii, intru o vară. Și trimeții tată-său pe ast ficior Chirilă să cerce și au găsit această Psaltiri și au dăruit-o sfintei bisărici den Pietroase pentru cîtare păcatelor răposatilor acii familii toate, fiind indemnat de mine, smeritul între preoți ierei Dimitrie Sosnovici, paroh ; la ani de 11 Hs. 1813. Inv. 289. Fondul Muzeului.

11. Ioan Molnar. *Economia stupilor*. Viena, 1785

B.R.V. II (493) : IV, p. 264.

Exemplar complet. Prezintă : P. (1) — (19) 20-188, f. (1) — (10). L = 16,4/10,5. B = 16/19,8. Legătura în carton pînzat, piele la cotor și colțuri. Insemnări. F. gardă ant. v. : *Această carte, Ioan Molnar. Economia stupilor. Viena, 1785, o am de la domnul consilieriu silvic, ing. Vasile Iliești, județul Suceava (text dactilografiat). Inv. 2568. Fondul „Ion Vicoveanu“.*

12. *Scurtă învățătură*. Viena, 1787

B.R.V. II (514).

Exemplar complet. Prezintă : P. 1-16. L = 19, 4/15,3. B = 19,3/14,8. Legătura în carton, piele la cotor. Este colligat cu *Indreptarea păcătoșilor*. Iași, 1768 și *Scurtă învățătură către pravoslavnici creștini pentru pocăință*. Viena, 1787 (?). Inv. 326. Fondul Muzeului.

13. *Scurta învățătură către pravoslavnici creștini pentru pocăință*.

Viena, (1787) (?)

Exemplar incomplet, are foaia de titlu, incompletă. Prezintă : P. 1-16. Lipsește : p. de la sfîrșit. L = 19,4/15,3. B = 19,3/14,8. 0 = 15/12,5. Legătura în carton, piele la cotor. Foaia de titlu : *Scurtă/învățătură/cătră pravoslavnici creștini/pentru/pocăința. /Vignetă/ s-au tipărit în Beciu/ în Typografia lui Iosif de Curțbec, la a . . (1787) Textul e tipărit cu caractere chirilice, în-4,<sup>o</sup> într-o singură coloană, cu 20 rînduri pe pagină ; tipar negru, hîrtie fără filigran. Ornamente : pe foaia de titlu întîlnim o vignetă din elemente vegetale și geometrice, pe p. 3 un frontispiciu din elemente vegetale iar în mijloc „Sf. Treime“. Este colligat cu *Indreptarea păcătoșilor*. Iași, 1768 și *Scurta învățătură*. Viena. 1781. Inv. 326. Fondul Muzeului.*

14. Ioan Molnar. *Retorica*. Buda, 1798

B.R.V. II (616) : IV, p. 272.

Exemplar incomplet, are foaia de titlu. Prezintă : P. 1-288. Lipsește : 289—296. L = 19,8/12,5. B = 19,1/11,8. Legătura în carton. Inv. 142. 401. Fondul „Leca Morariu“.

15. *Pravilioară adevă Moltitvenic în scurt*. Iași, 1802.

B.R.V. II (652).

Exemplar incomplet, are foaia de titlu. Prezintă : F. (1), p. 1 — 2,9-198. Lipsește : P. 3-8. L = 18,9/13,5. B = 18,8/13,8. Legătura în piele și carton. Inv. 20. Fondul Muzeului.

16. *Psaltire*. Iași, 1802

B.R.V. II (653).

Exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu. Prezintă : P. 19-352. Lipsește : F. (1) — (3), p. 1-18,353-365, f. (1) — (3). B = 21,1/16,9. Legătura : lipsește. Inv. 628. Provine de la Școala generală din Pojorîta, jud. Suceava, Fondul Muzeului.

17 *Octoih. mic*. Cernăuți, 1804

B.R.V. II (670).

Exemplar incomplet, lipsește foaia de titlu. Prezintă : P. 1-158. Lipsește : F. (1) — (2), p. 159-162 ; f. (1). L. 22/15,8. B. 21,7/14,7. Legătura în carton, piele la cotor, Inv. 626. Provine de la Școala generală din Pojorita, jud. Suceava. Fondul Muzeului.

18. **Carticică care cuprinde multe lucruri spre folos.** Trad. de Gavriil Vinețchi, (București), 1806.

B.R.V. II (692) : IV, p. 274.

Exemplar complet. Prezintă : F. (1) — (7), p. 1-79 ; f. (1) — (4) ms. cu rețete. L. 19,3/14,8. B. 18,6/13,5. Legătura în carton, piele la cotor și colțuri. Inv. 157. Fondul Muzeului.

19. **Psaltire.** București, 1806

B.R.V. II (703) : IV, p. 278.

Exemplar incomplet, lipsește foia de titlu. Prezintă : F. (1) — (2), 19-233. Lipsește : F. (3) — (8), 1-18. L. 23,5/16,5. B. 22,4/15,5. Legătura în lemn și piele. Insemnări : F. 74 : Această carte este dăruită de mine Ion D. Crăciun din comuna Băzioru, județul Buzău, nepotului meu Adrian V. Gavriliță, nepot din fiică, din orașul Iași. Și pentru ținere de minte am scris aci cu mina care va putrezi, iar cine va citi mă va pomeni ; Ion D. Crăciun la etatea de 75 de ani și jumătate, astăzi 22 decembrie 1970. Inv. 629. Provine de la Școala generală din Pojorita, jud. Suceava. Fondul Muzeului.

20. **Invățătura creștinească.** Iași, 1808

B.R.V. II (741).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1), 1-8. L. 20,8/16,5. B. 20,2/15,8. Legătura în carton. Inv. 699. Fondul Muzeului.

21. **Cartea legilor.** . . . Cernăuți, 1812

B.R.V. III (863) : IV, p. 289—291.

Exemplar incomplet, are foaia de titlu. Prezintă : F. (1) — (3) p. 1-115 ; F. (1), p. 1-194, 211-410 ; F. (1), p. 1-56, f. (1) — (3). Lipsește : F. (4) (partea I-a) ; p. 195-210 (partea a II-a). L. = 18,8/11,5. B. = 18,4/11,6. Legătura în carton. Inv. 90. Fondul Muzeului.

22. **Andronachi Donici. Adunare.** . . . din cărțile împărăteștilor pravile. Iași, 1814.

B.R.V. III (849).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1) — (13), p. 1-182. L. — 23,2/19. B. 23/18,3. Legătura în carton, piele la cotor și colțuri. Inv. 1165. Fondul „Petru Comarnescu”.

23. **Chrestomaticul românesc.** Cernăuți, 1820

B.R.V. III (1067).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1), p. 1-195. L. = 18,1/10,8. B. 17,8/10,2. Legătura în carton, piele la cotor și colțuri. Insemnări : Coperta 2 : Ex libris T. Olenski, III cl. nr. 1865 ; P. 3 : Profesor Teodor Balan Cernăuți (stampilă) ; P. 3-29 : Această Istorie este adevărată a dumeseale la Susman Athanasă Pimen și cine ar fura-o. . . Inv. 4425. Fondul Muzeului.

24. **Antim, Patriarhul Ierusalimului. Invățătura părintească, traducere de Meletie, Ep. Ilusului, Iași, 1822 (2 exemplare)**

B.R.V. III (!148) ; IV, p. 310 ; D. Poenaru, p. 294

a. Exemplar complet. Prezintă : P. 1-15. B — 22,4/17,8 Legătura : lipsește. Inv. 6511. Fondul Muzeului.

b. Exemplar complet. Prezintă : P. 1-15. L — 22,2/17,7. B — 22,2/17,7 Legătura în carton. Inv. 5836. Fondul Muzeului.

25. D. Cantemir. **Descrierea Moldovei**. Neamț, 1825

B.R.V. III (1234), p. 454-458.

Exemplar complet. Prezintă : F. (1) — (3), p. 1-334. L — 21,5/17,7. B — 20,8/16,8. Legătura în carton și piele. Însemnări : Coperta 2 : Această carte este a robului lui Dumnezeu Alecu Grigoriu, de părintele meu dăruită, Ghiorghe Grigoriu ... în anul mint(uirii) (1) 857, oct(ombrie) 15, Uidești. Inv. 137.031. Fondul „Leca Morariu”.

26. **Condica criminalicească**, partea I—II-a. Iași, 1826.

B.R.V. III (1272).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1) — (6), p. 1—96, f. (1) — (2). L — 21,1/15,7. B—20,6/14,6. Legătura în carton, piele la cotor. Inv. 1.144  
Inv. 318.567—Fondul „Petru Comarnescu”.

27. Moisi Bota. **Versuri indemnătoare ... tinerimei românești**. Buda, 1829

B.R.V. III (1411).

Exemplar complet. Prezintă : F. (1)—(5), p. 1—52. L=26,2/21,1.

B=25,6/19,8. Legătura în carton colorat. Însemnări : F.T. : S. Moldovan. Fondul „Leca Morariu”.

#### IV. CARTEA STRAINA VECHIE

1. Russia seu Moscovia itemque Tartaria. **Commentario Topographico atque politico illustratae**. Lugd. Batavorum. Ex. officina Elzeviriana. Anno 1630. Cum privilegio.

L — 11,5/6 ; P. 1-327 (întră și F.T.), (1) — (9). Legătura originală în carton și pergament. Inv. 142.395. Fondul „Leca Morariu”.

2. Ustav. Moscova, 1633

Bibliografie : V. M. Undolski, **Hronologiceskij ukazateli slavjano ruskikh knig, terkovnoj pecati și 1491 -go po 1861 - j g. vitpusk pervyj**. Moskova, 1871, nr. 375.

L = 32,5/19,5. F. (1) — (4), 1-559, 1-73. Lipsește : F. T., f. (5) — (6).

L = 32, idadr lin 11te

74 — 75 de la sfârșit. Legătura originală în lemn și piele. Două incuietori din pile și metal. Inv. 737. Fondul Muzeului.

3. Sluzebnik. Lvov, 1646

Bibliografie : V. M. Undolski, **op. cit.**, nr. 596.

L = 21,2/15 ; F. I., f. (1) — (5), 308-310, (1) — (2). Legătura originală artistică în lemn și piele. Inv. 736. Fondul Muzeului.

4. **Biblia**. . . Frankfurt am Main zu finden bei Johann Ludwig Gleditsch in Leipzig. Iahr. 1699.

L = 20,5/14 ; F. (1) — (2), F. T., f. (1) — (19), 1-270, (1), 1-176, (1), 1-136, 4 ilustrații. Legătura originală în carton și piele. Inv. 7360. Fondul Muzeului.



5. Deofidus Hodiernus Ufäs. *Nucleus selectissimarum epistolarum*. . . *Epistolae*. . . Solisbaci. Sumptibus Georgii Lehmanni. Anno 1709.

L. 17/10,2 ; F. I., f. (1) — (7), p. 1-364, f. (1) — (6) Legătura nouă în carton, pinză la cotor și colțuri. Inv. 142. 398. Fondul „Leca Morariu”.

6. Arndt Johann. *Die Bücher vom wahren christenthum*. . . Leipzig. Druckts Gottfried Rothe, Im Jahr Cristi 1722.

L. 18, 7/11,7 ; F. (1) (25), F. T., f. (1), p. 1-1244 ; f. (1) (33). Legătură originală în carton și piele. Inv. 627. Fondul Muzeului.

7. M. Belidor. *Architecture hydraulique*. . . Premiere partie, Tome premier. . . A Paris, Rue S. Jacques, chez Charles-Antoine Jombert, Libraire de l'Artillerie du Genie à l'Image Notre Dame. 1737. Avec approbation et privilege du roy.

L. 28,5/22 ; F. T., f. (1) — (3), p. I—XII, 1-388, 289-312,39 planșe. Legătură originală în carton și piele. Inv. 553. Donat de fam. Hermannsdorf din Suceava și Stancovici din Arad. Fondul Muzeului.

8. H.E.S. *Leben und Thaten des Prätendenten von Ungarn und Siebenbürgen, Joseph Ragoczi und seiner Vorfahren*. . . Franckfurt und Leipzig 1739.

L. = 17,8/11 ; F. (1), f. albă, F. T., f. (1) — (6), 1-166. Legătură originală în carton. Inv. 142.249. Fondul „Leca Morariu”.

9. *Lettre d'un ministre de Pologne a un seigneur de L'empire sur les affaires presentes de la Hongrie*. A Ratisbone, chez Erasme Kinkius, 1741.

L. 12,8/7,5 ; F.T., p. 1-184, 1-32. Legătură originală din carton, pie-  
Quai des Augustins, à Saint Benoit. 1754. Avec Approbation & Privilege

✓ 10. *La Religion chretienne*. . . A Paris ; chez N. Tilliard, Libraire, Quai des Augustins, à Saint Benoit. 1754. Avec Approbation & Privilege du Roi.

L. 16,8/10,2 ; F. T., p. I-X, 1-318, (1) — (6). Legătură originală în carton și piele. Inv. 276. Fondul „Petru Comarnescu”.

11. Sigem. Frid. Dresigius. *Commentarius de verbis mediis n. t.* . . . Lipsiae. In officina fritschia 1762.

L. = 18/12 ; P. I—XXXII, 1-562. Legătură nouă în carton. Inv. 650. Fondul Muzeului.

12. Hermann Boerhaav. . . *Anfangsgründe der Chemie*. . . Berlin, bei Friedrich Nicolai, 1762.

L. 17,8/11,3 ; F. (1) — (2), F. T., p. 1-440, 1-272, (1) — (28), 8 ta-  
bele Legătură originală în carton. Inv. 747. Fondul Muzeului.

13. Demetrii Kantemir. . . *Beschreibung der Moldau*, . . . Frankfurt und Leipzig 1771.

L. 18,8/12 ; (1) F., F. T., (1) f., p. 1-341, hartă. Legătură originală în carton. Pe cotor, jos : Johann V. Zotta senior (etichetă). Inv. 17.599. Fondul „~~Ion Negura~~”. *Ion Negura*

14. Madame Riccoboni. *Lettres de My-lord Rivers, a sir Charles Cardigan*. . . Premiere Partie. A Paris. Chez Humblot, Libraire, rue S. Jacques, entre la rue du Plâtre & celle des Noyers, près S. Yves. 1777. Avec Approbation & Privilege du Roi.

L=17,2/10,2 ; F. T., p. 1-154 (partea I) ; F. T., p. 1-208 (partea a II-a. Legătura originală în carton și piele. Inv. 274. Fondul „Petru Comarnescu“.

15. *Le Grand. Fabliaux ou Contes, du XII<sup>e</sup> et du XIII<sup>e</sup> siècle. Fables et Roman du XIII<sup>e</sup>, Traduits ou extraits d'après plusieurs Manuscrits du tems ; ... Tome cinquieme.* A Paris, chez Eugene Onfray, Libraire quai des Augustins. 1781. Avec Approbation & Privilege du Roi.

L → 13,5/8, 6 ; F. T., p. 1-468. Legătura originală în carton și piele. Inv. 275. Fondul „Petru Comarnescu“.

16. *Die Frauenzimmer im neunzehnten Jahrhundert...* Wien, in der Grafferischen Buchhandlung 1781.

L = 16,7/10,5 ; F. T., f. (1) — (7), p. 1-215. Legătura originală în carton. Inv. 560. Fondul Muzeului.

17. *Compendiaria Graecae Grammatices institutio in usum Seminarii Patavini...* Patavii, 1783. Typis Seminarii, Apud Joannem Mansrè. Superiorum permissu..

L = 18,3/11,5 ; P. 1-267 (intră și F. T.) Legătura în carton și hirtie cerată. F. gardă ant. : Moses Popowicz, arhimandrit. F. l. : D. Tischkowicz. Inv. 1086. Fondul Muzeului.

18. *Zeitvertreib und Unterricht für Kinder vom dritten bis zehnten Jahr in kleinen Geschichten.* Zweites Bändchen. Leipzig, bei Weidmanns Erben und Reich. 1783.

L = 16,8/10 ; F. l., f. (1) — (7), p. 1-364. Legătura originală în carton. Inv. 561. Fondul Muzeului.

19. *J. I. Sonnenfend ... Geschäftsstil. Die ersten Grundlinien für angehende oesterreichische kanzlerbeamten...* Wien. Verlegt bei Ioseph Edeln von Kurzbek, k. k. Hofbuchdrucker, Gros und Buchhandler 1785.

L = 17/10,2 ; F. T., f. (1) — (7), p. 1-424. Legătura în lemn și carton. Inv. 646. Fondul Muzeului.

20. *Handbuch aller unter der Regierung des Kaisers Joseph des II. ... die Verordnungen und Gesetze vom Jahre 1780 bis 1784.* Erster Band ... Wien. Verlegt bei Ioh. Georg. Moesle k. k. privil. Buchhändler. 1785.

L → 20,2/12,4 ; F. (1), F. T., p. 1-550, f. (1) — (29), 4 planșe. Legătura originală în carton. Inv. 647. Fondul Muzeului.

21. *De la Veaux. Tableau des guerres de Frédéric le Grand...* 1786 imprimé à Berlin aux dépens de l'Auteur chez J. F. Unger. et se vend à Potsdam chez l'Auteur.

L = 26,4/21,7 ; P. 1-92 (intră și F. T.), 1 planșă cu hărți. Legătura originală în carton, piele la cotor și colțuri. Coperta 2 : Prince Georges Cantacuzino. Passime : Ex libris L(eca) M(orariu). Inv. 141. 581. Fondul „Leca Morariu“.

22. *Geschichte des dreisigiahrigen kriegs und westphalischen Friedens...* Nürnberg, im Verlag bei Johann Gottfried Stiebner. 1786.

L = 17,4/10,8 ; P. 1-238 (intră și F. T.). Legătura originală în carton. Inv. 562. Fondul Muzeului.

23. *Allgemeine Weltgeschichte...* zehnter Band. Troppau, gedruckt bei Ioseph Georg Tratzler, und im Verlage der Kompagnie. 1786.

L. = 17/10 ; P. 1-715 (intră și F. T.). Legătura originală în carton și piele. F. 1. : **Din biblioteca lui Mihai Ciupercovici** (stampilă). Inv. 546. Fondul Muzeului.

24. **Voltaire. Oeuvres complètes.** À Basle, chez J. J. Thourneisen, imprimeur-libraire. **Vol. 32, Histoire de Charles XII, 1792.** L. = 15,8/10,4 F. 1. p. 1-379. Legătura în carton, pinză la cotor și colțuri. P. 1 : I. D. Suciu. Inv. 277 ; **Vol. 42, Dictionnaire philosophique, 1786.** L. = 21,1/13,5 F. T., p. 1—475. Legătura originală în carton și piele. Inv. 282 ; **Vol. 43, Dictionnaire philosophique, 1786.** L. = 21,1/13,5. F. T., p. 1-507. Inv. 281 ; **Vol. 52, Lettres du Prince Royal de Prusse et de M. de Voltaire, 1788.** L. = 21,1/13,5. F. T., p. 1 — 520. Legătura originală în carton și piele. Inv. 280 **Vol. 55, Lettres de L'Imperatrice de Russie et de M. de Voltaire, 1788.** L. = 21,1/13,5. F. T., p. 1—380. Legătura originală în carton și piele. Inv. 280 ; **Vol. 56, Recueil des lettres de M. de Voltaire. 1715-1737, 1788.** L. = 21,1/13,5. F. T., p. 1-459. Legătura originală în carton și piele. Inv. 283. Fondul „Petru Comarnescu”.

25. **Johann Peter Miller... Schriftliches Religionsbuch... Neue, verbesserte Auflage. Wien 1788.**

L. = 17,8/11,3. F. T., f. (1) — (6), p. 1-394. Legătura originală în carton, piele la cotor și colțuri. Inv. 557. Fondul Muzeului.

26. **Hinterlassene Werke Friedrichs II Königs von Preussen. Erster Band. Berlin, bei Bok und Sohn, und Deder und Sohn. 1788.**

L. = 16,5/10. F. T., f. (1), p. 1-260 (Vol. I), F. T., f. (1), p. 1-314 (Vol. II). Legătura originală în carton, piele la cotor și colțuri. F. gardă : N. Kofowicz IV, 1864. Inv. 666. Fondul Muzeului.

27. **S.A.D. Tissot... Anleitung für das Landvolk... Hausarzenbuch besonders für das Volk auf dem Lande... Wien, gedruckt den Johann Thomas Edlen von Irattnern kaiserl. königl. Hofbuch drucker und Buchhändler 1792.**

L. = 18/11,5 F. T., f. (1) — (4), p. 1-620, f. (1) — (12). Legătura originală în carton și piele. Inv. 649. Fondul Muzeului.

28. **Kniga prepodobnago i bogonosnago o (j) ța nasego Nikona. Poce-aev 1795.**

L. = 36,4/22,3. F.T., f. (1) — (15), 1-576. Legătura originală în lemn și piele. Inv. 663. Fondul Muzeului.

29. **Powszechna ustawa sadowa dla Galicyi Zachodniej. W. Wiedniu drukiem Józefa Hraszanskiego, C. K. Niemieckiego, i Polskiego nadwornego Typografa i Bibliopoli. 1796.** (3 exemplare cu legătura identică).

L. = 20,5/12,8 ; F.T., f. (1) — (6), (1) f. albă, p. 1-380. Legătura originală în carton. Inv. 639 (1), 639 (2), (639 (3). Fondul Muzeului.

30. **Ustawy cywilne dla Galicyi wschodniej. Czesc druga. W. Wiedniu drukiem Józefa Hraszanskiego, c. k. Niemieckiego, i Polskiego nadwornego Typografa, i Bibliopoli. 1797.**

L. = 20/12,8 ; F. T., P. (1), 1-308. Legătura originală în carton. Inv. 640. Fondul Muzeului.

31. **Ustawy cywilne dla Galicyi Zachodniej, Czesc trezecia. W.**

Wiedniu drukiem Jozefa Hraszanskiego, c. k. Niemieckkiego, i Polskiego nadwornego Typografa, i Bibliopoli. 1791.

L. — 20/12,8 ; F. T., p. (1), 1-240, 257-291, (1). Legătura originală în carton. Inv. 640. Fondul Muzeului.

## V. CARTEA ÎN LIMBI STRĂINE TIPĂRITĂ PE TERITORIUL ROMÂNIEI

1. Stephanus de Werboch. *Decretum tripartitum Juris consuetudinarii incluti Regni Hungariae*... Claudiopoli, Typis academicis Societatis Jesu, Anno 1762.

L. — 17/10,5 ; P. 1-569 (intră și F. T.), (1) — (79). Legătura originală în carton și piele. F. T. : Gr. A. a Basarabeanu. 10 martie 1937 ; Coperta 2 : I Kerpel. *Librărie și papetărie. Könyv-es papirüzlet. Arad* (etichetă) ; Coperta 3 : însemnări în limba germană.

continuată de :

Joann Kithonich. *Centuria certarum contrarietatum, et dubietatum, Ex Decreto tripartito*... Claudiopoli, Typis Academicis Societatis Jesu. Anno 1764. P. 1-95 (intră și F. T.). Inv. 23, 265. Fondul Muzeului.

2. Michael Lebrecht. *Geschichte der aboriginen Dazischen Völker*... Hermannstadt, im Verlag bei Martin Hochmeister, k. k. privil. Buchdruckel und Buchhändler, 1791.

L. — 19/12,3 ; F. T., f. (1) — (4), p. 1—416. Legătura originală în carton. Inv. 142.246. Fondul „Leca Morariu”.

3. *Gebetbuch für Kristen*... Bistritz. Gedrukt und verlägts Petrus Eckhardt, 1799. (Fig. 4).

L. 17,6/10,5 ; P. 37—78 dintr-o tipăritură germană mai nouă, F. T., f. (1), p. 1—201, (1). Legătura originală în carton și piele. Inv. 569. Fondul Muzeului.

4. Ambrosius Simigianus. *Historia rerum ungaricar. et transilvanicar. ab anno 1490 usque 1606*. . . Liber I. Adcuravit Iosephus Carolus Eder. . Cibinii. Typis sumptibusque Martini Hochmeister 1809.

L. — 21,7/17,7 ; F. T., f. (1) — (6), p. 1-294. Legătura originală în carton. Inv. 1124. Fondul Muzeului.

## LE LIVRE ANCIEN DANS LE FOND DE LA BIBLIOTHEQUE DU MUSEE DEPARTEMENTAL DE SUCEAVA

### — résumé —

L'ouvrage que voici représente un catalogue descriptif du fond de livres anciens (manuscrits et textes imprimés), roumains et étrangers, se trouvant dans les collections du Musée Départemental de Suceava. Le matériel a été rangé par catégories, par rapport aux critères utilisés dans le travail de recherche et de valorisation du patrimoine de livre ancien, comme il suit : manuscrits roumains (4 exemplaires), manuscrits étrangers (1 exemplaire), anciens livres roumains (textes imprimés — 31 exemplaires, 27 titres), anciens livres étrangers (31 exemplaires), livres en langues étrangères imprimés sur le territoire de la Roumanie (4 exemplaires).

## IN LEGĂTURĂ CU ACTIVITATEA TIPOGRAFIILOR ROMÂNEȘTI DE LA DUBASARI ȘI MOVILĂU

NICOLAE CARLAN

Istoria tiparului românesc este un domeniu cultural (și tehnic) investigat sporadic și nesistematic (iar în ultima vreme aproape complet neglijat), deși pot fi enumerate unele lucrări — puține la număr — cu acest subiect, apărute de-a lungul timpului. Prima lucrare de acest gen a apărut la noi relativ devreme, la începutul epocii moderne, și se datorează unui reprezentant al Școlii ardelenne, aperiut ca fiind „întiul istoric al literaturii române”<sup>1</sup>. Este vorba despre doctorul în medicină Vasile Popp, care, în anul 1838, reușea să tipărească, după douăzeci de ani de investigații în toate ținuturile locuite de români („Ungaria, Transilvania, Țara Românească, Moldavia și Bucovina”<sup>2</sup>) o **Disertație despre tipografiile românești în Transilvania și în învecinatele țări de la începutul lor până în vremile noastre**. Peste aproape un secol, interesul pentru istoria tiparului a început să se manifeste mai insistent, ceea ce a determinat apariția unor lucrări în care tema este abordată succint, cu tendințe de sintetizare, sau prin sondări în spații restrinse, reduse la o anumită zonă sau la un singur centru tipografic. Dintre acestea enumerăm :

1. George Ionescu — **Călăuza tipografului cu un rezultat din istoria tipografiei de la început și până în zilele noastre**, București., 1906 ;
2. I. Antonovici și Gh. Crețu — **Tipografiile, xilografurile, librăriile și legătoriile de cărți din Birlad [ . . . ] Cu o privire asupra tipografiilor din România de la 1801 până în zilele noastre [ . . . ]**, București, 1909 ;
3. C. D. Fortunescu — **Istoria tiparului în Țările Românești. I. Până la începutul veacului al XVIII-lea**, în „Almanahul graficeii române”, 1924 ; **II. Secolul al XVIII-lea**, în „Almanahul graficeii române”, 1925, p. 110-125 ;
4. Nicolae Iorga — **Tipografia la români**, în „Almanahul graficeii române”, 1931, p. 32-55 ;
5. Dan Simonescu — **Din activitatea tipografică a Bucureștilor (1678 — 1830)**, în „Bucureștii vechi”, Buletinul Societății Istorico-archeologice, I—IV, 1930-1934, p. 118—135 ;
6. Paul I. Papadopol — **Din trecutul tiparului românesc. Cîțiva tipografi minuiitori de condeie**, București, 1940 ;
7. I. Crăciun — **Tiparul la românii din Transilvania**, Sibiu, 1941 ;

- 
1. Al. Piru — **Istoria literaturii române de la origini până la 1830**, București, Editura științifică și enciclopedică, 1977, p. 535.
  2. Angela Popescu-Brediceii — **Conceptul de bibliografie națională retrospectivă în lumina cerințelor istoriei nationale**, în volumul **Valori bibliofile din patrimoniul cultural-național. Valorificare - cercetare**, Consiliul Culturii și Educației Socialiste și Muzeul județean Vâlcea, 1980, p. 9.
  3. Apud Mircea Tomescu — **Istoria cărții românești de la începuturi până la 1918**, București, Editura Științifică, 1968, p. 169—172.

8. Dimitrie C. Ionescu — *Un mic istoric asupra tipografiilor din România*, București, 1943 :

9. Gabriel Cocora — *Tipografia și tipăriturile de la episcopia Buzăului*, în „Biserica ortodoxă română”, XXVIII, nr. 3-4, martie-aprilie, 1960, p. 286-331.

În general, se poate spune că mai toate lucrările al căror titlu indică interesul pentru istoria tiparului ca atare au ca obiect, de fapt, produsul activității tipografice — cartea sau orice alt fel de publicație — dat fiind faptul că, în ultimă analiză, acestea a constituit finalitatea activității productive desfășurate în tipografie. Mai trebuie avută în vedere și situația concretă, generată de faptul că sînt relativ puține acele fericite cazuri în care cercetătorului îi stau la dispoziție — pentru perioada veche, cel puțin — și alte surse de informare (documente, cronică, gravuri, unelte tipografice etc), în afara cărților imprimate într-o tipografie sau alta. În același timp cartea este, într-o bună măsură, elocventă pentru nivelul tehnologic și pentru arta tipografică ale unui anumit moment din istoria sa, chiar dacă nu ne permite, spre exemplu, să reconstituim în detaliu modalitățile tehnice care au concurat la imprimarea ei. Considerăm totuși că de interes și utilitate reale pot fi, pentru istoria culturii și civilizației noastre, cercetările referitoare la istoricul tiparului — de la simple repertorii cronologice ale tipografiilor românești, indiferent de locul unde ele au funcționat, la sintezele care își propun să abordeze problematica amplă și complexă (de natură politică, socială, națională, economică, tehnică, culturală etc), implicată de înființarea și funcționarea diverselor tipografii — nu dinspre, ci **spre produsul activității tipografice**. În primul rînd și pentru că, în lucrările privitoare la istoria cărții sau a presei, reflectorul investigației luminează, cel puțin preponderent, obiectul produs prin intermediul tipografiei, pe cită vreme celelalte aspecte rămîn în umbră, sau, în orice caz, la periferia cercului conturat de fantă luminoasă a unghiului de proiecție al investigației. Părerea noastră este că urmînd un traiect invers, de la contextul politic, social-economic, cultural și — pe cit e cu putință — mai cu seamă **de la tehnica de producere spre obiectul produs** (fără a se lunea pe panta exagerărilor, a fetișizării unui anumit aspect), investigația ar fi în măsură să explice mai deplin înfăptuirile (și neîmplinirile) culturii noastre vechi, începînd din momentul cînd aceasta a intrat sub incidența „galaxiei Gutenberg” și pînă în jurul anului 1830, moment în care manifestarea structurilor moderne devine concludentă în întreaga cultură românească.

Fără îndoială că și lucrările referitoare la istoria tiparului, indiferent de profilul lor, vor trebui să se bazeze, explicit sau implicit, pe principii, dacă nu identice, atunci cel puțin similare celor care au stat la baza elaborării *Bibliografiei românești vechi* și sînt preconizate pentru bibliografia națională retrospectivă<sup>1</sup>. Vor trebui, prin urmare, avute în vedere toate tipografiile de pe teritoriul țării noastre, tipografiile românești care au funcționat în afara frontierelor istorice ale teritoriilor românești, indiferent de inițiativele care le-au generat, precum și toate tipografiile în care s-au tipărit, fie și incidental, cărți românești, indiferent de originea etnică a autorilor acestor cărți. Este de la sine înțeles că nu formulăm

4. Angela Popescu-Brediceanu — *lucr. cit.*, p. 21.

ăici un cod de principii cu pretenția de a le considera definitive, ei emitem doar unele sugestii pasibile de augmentare și perfectibilitate, necesare însă, înainte de toate, pentru tratarea temei comunicării de față.

X X X

Scurta, sporadică și puțin productivă activitate tipografică românească desfășurată de Mihail Strelbițchi între anii 1792-1800, la Dubăsari și Movilău<sup>5</sup> — în aparență curioasă și aproape inexplicabilă — comportă, la o privire mai atentă, semnificații care țin nu numai de sfera mai restrânsă a vieții religioase ortodoxe a românilor din zona transnistriană, ci și, îndeosebi, de aceea, mai amplă a vieții culturale și a istoriei tuturor românilor în general.

După cum este știut, „editorul tipograf Mihail Strelbițchi”<sup>6</sup>, talentat gravor, meșter priceput în legarea cărților, desfășurase la Iași, unde avusese și tipografie proprie, o prodigioasă activitate editorială și tipografică<sup>7</sup>, în perioada în care cartea românească cunoștea o decisă tendință de modernizare<sup>8</sup>, înscrisă, desigur, această tendință, în procesul de emancipare al întregii culturi românești. Se înțelege că un rol nu dintre cele mai puțin semnificative l-a avut în accelerarea acestui proces de modernizare — mai ales în ceea ce privește laicizarea culturii noastre vechi — printrunderea în Principatele Române a ideilor novatoare ale curentului iluminist, ale cărei consecințe se resimt evident, însă diferențiat, în teritoriile românești începând de pe la mijlocul secolului al XVIII-lea<sup>9</sup>.

La Dubăsari și Movilău, Mihail Strelbițchi a tipărit în răstimp de 8 ani (1792-1800) un număr de cel puțin șase cărți, cîte trei în fiecare dintre localitățile amintite, înregistrate în BRV II și IV. Ulterioarele contribuții la bibliografia românească veche n-au mai semnalat alte titluri de cărți imprimate în tipografiile din aceste localități situate pe malul stîng al Nistrului. Să menționăm că activitatea lui Mihail Strelbițchi la Dubăsari și Movilău este încadrată în lucrările de specialitate în capitole ca cel referitor la „Edituri și tipografii române în țări străine”<sup>10</sup>.

Cărțile tipărite de Mihail Strelbițchi la Dubăsari și Movilău sînt următoarele :

5. Ion Bîanu, Nerva Hodos — **Bibliografia românească veche**, II, București, Socec, 1910, p. 370, 373, 601, 604 ; Dan Simonescu — **Bibliografia românească veche**, IV, 1944, nr. 237-263 ; Dan Simonescu, Gheorghe Buluță — **Pagini din istoria cărții românești**, București, Editura Ion Creangă, 1981, p. 91-92.
6. Dan Simonescu, Gheorghe Buluță — **lucr. cit.**, p. 91.
7. Pentru activitatea lui Mihail Strelbițchi vezi : BRV II și IV, passim ; Daniela Poenaru — **Contribuții la bibliografia românească veche**, Tirgoviste, 1972, passim ; Dimitrie Dan — **Protopopul Mihail Strelbițchi, Schița biografică și bibliografică**, Cernăuți, Societatea tipografică bucovineană, 1912 ; Mircea Tomescu, — **op. cit.**, p. 107-120 ; I. D. Lăudat — **Mihail Strelbițchi**, în **Istoria literaturii române vechi**, București, Editura didactică și pedagogică, 1968, p. 97-98 ; **Istoria literaturii române**, I, București, Editura Academiei, 1964, p. 718, 720 ; Nicolae Iorga — **Istoria bisericii românești**, II, Valenii de Munte, 1908, p. 191-192 ; Al. Piru — **op. cit.**, p. 340.
8. Mircea Tomescu — **op. cit.**, p. 107-125.
9. Vezi Al. Piru — **op. cit.**, II, **Epoca premodernă, Introducere**, p. 415-444 și Dim. Păcurariu — **Scriitori și direcții literare**, București, Editura Albatros, 1981, cap. **Iluminism și clasicism**, p. 1-29 ; Vezi și supra, nota 5.
10. Dan Simonescu și Gheorghe Buluță — **op. cit.**, p. 89-93.

1. BUCVAR sau incepere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești. 1792, BRV, IV, 237, p. 108 (este o reeditare cu puține modificări a Bucovinei tipărite la Iași, în 1755, tot de Mihail Strelbițchi).

Limba română, caractere chirilice.

În 8 mic de 48 f.

2. BUCVARI slovenschii izdannii moldavschim, 1794, BRV, II, 570, p. 357.

Limba rusă, caractere chirilice.

În 8

3. CEASLOV mare cu multe orinduiele ale bisericii, 1794, BRV, II, 573, p. 359.

Limba română, caractere chirilice.

În 4 de 4 f. + 814 p. (este o carte voluminoasă, cu numeroase ornamente și gravuri, unele semnate de „protoierei Mihail Strelbițchi”).

## MOVILĂU<sup>12</sup>

1. ISTORIA A ALEXANDRULUI CELUI MARE din Machedonia și a lui Darie din Persida a împăraților, 1796, BRV, II, 601, p. 387.

Limba română, caractere chirilice.

În 4 mic de 4 f. + 277 p. + 3 p.

Pe foaia de titlu se menționează că „s-au tipărit în tipografia cea volnică a protopopului Strelbițchi în tirgul Movilăului între hotarul Rosiei și între al Moldovei”.

După foaia de titlu, învățăturile intitulate : **Paza casei de obște fără neorînduială și după arătarea cuprinsului, sint imprimate aceste versuri pe tema fortuna labilis :**

Această istorie,  
Ce-i numita Alexandrie,  
Pentru Alexandru împărat,  
Cel mare minunat,  
Cu frumusețe luminat.

Toată lumea au luat.  
Bătut-au împărați și crai  
Pre toți cei ce era mai mari  
Au luat banii și avuțiile

11. Etim Levit în *File vechi necunoscute*, Chișinău, 1981, p. 25—41 se ocupă ne c carte necunoscută a lui Mihail Strelbițchi : *Cintec nou despre răposarea prealuminatului enez Grigore Alexandrovici Potemkin*, tipărită la Dubăsari în anul 1793. Cartea a fost descoperită în Biblioteca Academiei de Științe a U.R.S.S. din Leningrad. (Mulțumesc d-lui Prof. dr. docent I.C. Chișinău, pentru generozitatea de a-mi fi oferit aceasta informație). Vezi și „Limba și literatură”, 2/1983, p. 288. Pînă în prezent, pe raza județului Suceava a fost depistată o singură tipăritură imprimată de Mihail Strelbițchi la Dubăsari. Vezi Olimpia Mitric — *Cartea veche românească din județul Suceava*, în „Suceava, Anuarul Muzeului județean”, VIII, 1981, p. 310.

12. La Movilău sau la Dubăsari, între anii 1792—1796, Ioan Cantacuzino și-ar fi tipărit volumul de versuri *Poezii nou alcătuite dă I. C.*, Vezi Gheorghe Ivănescu — *Un poet român necunoscut din a doua jumătate a secolului XVIII*, în *Iașul nou*, V, 1953, nr. 3—4 și G. Ivănescu și N.A. Ursu — *Un scriitor muntean de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea: Ioan Cantacuzino*, în „*Studii și cercetări științifice*”, filologie, Iași, U.S., 1959, fasc. 1—2. Apud *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București Editura Academiei, 1979, p. 147—148. Pe raza județului Suceava se cunosc pînă în momentul de față cinci tipărituri imprimate în tipografia de la Movilău. Vezi Olimpia Mitric — *lucr. cit.*, p. 309.



De la toate împărățiile,  
Dar în zadar s-au înălțat  
Că odată au picat  
Ca un copaci înalt și mare  
Ce răsună foarte tare.  
Iară el văzînd pre sine  
Ieșînd dintr-această lume

Face la toți rugăciune  
Cerîndu-și lui iertăciune.  
La acest lucru folositori  
Fost-am noi ostenitori  
Care l-am și zățuit  
Și l-am și diorthosit.

## 2. PSALTIRE, 1796.

BRV, II, 604, p. 390.

Limba română, caractere chirilice.

În 4 de 8 f. + 433 p. cu o gravură semnată de Mihail Strilbițchi.

Pe foaia de titlu se menționează că „s-au tipărit de protoerei al Moldovei, a Valahiei și a Basarabiei Mihail Strilbițchi întru însuși a sa tipografie în tirgul Movilăului care iaste între hotarul Rosiei și al Moldovei”.

3. BUCVAR sau începere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slavo-nești, 1800. ”

BRV, IV, 263, p. 115.

Limba română, caractere chirilice.

În 8 de 2 f. + peste 44 f.

(Este posibil să fie vorba despre o reeditare a Bucvariului tipărit la Dubăsari în anul 1792. Vezi supra).

După cum se observă, cărțile tipărite de Mihail Strelbițchi la Dubăsari și Movilău au un caracter preponderent laic : doar două din totalul de șase fiind cărți religioase. Trei sînt manuale școlare (două în limba română și una în limba rusă) iar una este o carte de lectură în sensul cel mai deplin al cuvîntului. Chiar și celelalte două pot fi subsumate -- avîndu-se în vedere funcționalitatea lor -- unor activități spirituale laice, știut fiind faptul că atât Psaltirea cit și Ceaslovul au fost utilizate în școală ca manuale de învățămînt. În plus, Psaltirea era folosită și drept carte de lectură. Prin urmare, tipărirea acestor cărți la Dubăsari și Movilău trebuie să fie considerată ca un răspuns dat unor nevoi stringente pe care întreprinzătorul tipograf Mihail Strelbițchi s-a străduit să le sa-

---

13. După anul 1800, urmele tipografiei lui Mihail Strelbițchi se pierd aproape complet. În lucrările referitoare la activitatea sa, citate deja (vezi supra, nota 7), se menționează că o parte a uneltelor tipografice a fost lăsată de Mihail Strelbițchi fiului său, Policarp, iar o altă parte a fost dăruită de el Mănăstirii Neamț, constituînd nucleul „tehnologiei” pe baza căruia s-a înființat, la începutul veacului trecut, tipografia nemțeană.

tisfacă. În termeni comerciali vorbind, oferta sa a răspuns unei cereri concrete. Deci, sînt cel puțin de presupus, în zona transnistriană, atît un învățămînt elementar în limba română (indeosebi), oricum intens pentru epoca respectivă, cit și un anume număr de cititori (ștutori de carte) în limba română, destul de numeros, în ciuda faptului că nu putem aproxima tirajele cărților tipărite în aceste localități.

Desigur, principala întrebare care se ivesțe în legătură cu imprimarea acestor cărți românești dincolo de Nistru, este aceea privitoare la structura etnică a populației careia le erau destinate. Nu începe nici un fel de indoială că ele au fost tipărite pentru a satisface cererea unei populații a cărei limbă maternă și de cultură era limba română, deci pentru o populație românească. Dar de cînd sălășluia în Transnistria această populație românească? După unii istorici (Nicolae Iorga<sup>11</sup>, Ion Nistor<sup>15</sup> Paul Șt. Ilie<sup>16</sup>, ș. a.) se poate susține ideea unei anumite statornicii a elementului etnic românesc, fără să se poată vorbi de o preponderență continuă a etniei românești, în această zonă eteroclită, aflată multă vreme, și din punct de vedere etnic, sub zodhia labilă a unor interferențe și instabilități determinate de o complexă dar, în general, cunoscută țesătură de factori istorici. Dacă am încerca o incursiune fugară în istorie, urmărind firul evenimentelor din cele mai vechi timpuri și pînă la anul 1800 (limită cronologică la care ne determină să ne oprim subiectul lucrării de față), desigur în lumina cercetărilor mai vechi sau mai noi, am constata că specialiștii sînt de acord în ceea ce privește susținerea ideii că elementul daco-get, elementul de substrat din structura noastră etnică, își manifesta prezența și în această zonă, încă pe vremea marelui rege Burebista, cel care îngloba puternicul său stat centralizat, în urmă cu peste 2000 de ani, triburile dacice din jurul cetății Olbia „așezată la gurile Bugului”<sup>17</sup>. De asemenea, dacii liberi locuiau (în vremea stăpînirii romane la Dunărea de Jos și la nordul Pontului Euxin) în zona est-carpatică, pe un teritoriu care se întindea pînă dincolo de Nistru superior<sup>18</sup>, iar influența romană asupra acestei zone a fost, așa cum o atestă cercetările arheologice<sup>19</sup>, o realitate de netăgăduit. Dacă pînă prin sec. al X-lea, al XI-lea, nu mai aveam informații scrise referitoare la locuitorii acestei zone, începînd de aici înainte sursele informative, tot mai frecvente, sînt unanime în semnalarea într-o ipostază sau alta, a unor elemente românești, mai mult sau mai puțin numeroase și omogene la răsărit de Nistru. Astfel de surse informative permit, spre exemplu, istoricului Ion Nistor să vorbească despre „răspîndirea elementului românesc pînă la Nistru

11. Ucraina moldovenească, extras din „Analele Academiei române”. Memoriile Secției istorice, Seria II, tom XXXV, București 1913.

15. **Românii transnistrienii**, in „Codrul Cosminului” I - 1924, Cernăuți, 1925, p. 463-565.

16. **Transnistria și Ucraina**, București, 1941 (extras din revista „Viața Basarabiei”).

17. Hadrian Daicoviciu — **Dacii**, București Editura pentru literatură, 1968, p. 106. Vezi și Ion Horațiu Crișan — **Burebista și epoca sa**, București, Editura enciclopedică română, 1975, p. 269—270, unde se precizează că, între Nistru și Nipru, populația daco-getă „trăia aici în antecesor cu alte neamuri” și că „nu este exclus ca oștile ce au cucerit Olbia să fi înaintat pînă pe malurile Niprului, respingîndu-i și alungîndu-i pe sarmații care încercau să pătrundă spre vest”.

18. Ion Ioniță — **Din istoria și civilizația dacilor liberi**, Iași, Editura Junimea, 1982, p. 53 și fig. 34 și 39.

19. Idem, *ibidem*, fig. 6 și 18; Vezi și Guido A. Mansuelli — **Civilizațiile Europei vechi**, II, București Editura Meridiane, 1978, p. 38—53, unde sînt expuse și puncte de vedere pertinente în legătură cu fenomenul romanizării.

și dincolo de această apă" <sup>20</sup>. El se bazează în general pe informații culese din scrieri bizantine (ale lui Nicetas Choniates, între altele) și rusești (*Letopis po spatacomu spiscu*). Paul St. Ilie <sup>21</sup>, Al. Bolsacov-Ghimpu și, mai recent, Victor Spinei <sup>22</sup>, extinzând sfera de investigație asupra bolohovenilor, iau în considerație informații dintr-o serie mai amplă de cronici rusești (*Letopisețul lui Ipatie*, *Letopisețul Volhino-galițian*) precum și din lucrări ale unor istorici ruși : N. P. Karamazin — *Istoria imperiului rus*, Petersburg, 1892 ; A. S. Petrușevski — *Despre catedrala Sfintei Fecioare din Haliciu*, Lvov, 1899 și *Cine au fost principii bolohovenii*, Lvov, 1887 ; V. B. Antonovici — *Monografii cu privire la istoria Rusiei vestice și sud-vestice*, Kiev, 1885 ; S. Soloviov — *Istoria Rusiei din timpurile vechi*, Moscova, 1880 ; Kostromov — *Principele Daniil Romanovici de Haliciu*, Lvov, 1880 ; N. Molcianovschi — *Raporturile Podoliei cu bolovenii și principii bolohovenii*, Kiev, 1886 ; D. Zubritchi — *Istoria vechiului enezat ruso-galițian*, Lvov, 1855, ș.a., la care se adaugă *Memoriile Societății istorico-archeologice din Odesa*, 1848 și 1906 ; *Sbornicul Societății de istorie rusă*, Petersburg, 1894. Și lista ar putea fi continuată.

Concluzia la care ajung cercetătorii amintiți, și nu numai ei, este că bolohovenii, situați între Nistru și Nipru, au cunoscut o organizare politică proprie, au participat la evenimentele istorice importante prin care au trecut populațiile din zonă, fiind călăuziți de căpetenii alese dintre dînșii, că, în satele și orașele întemeiate și locuite de ei viața se desfășura după datini și obiceiuri, în general, comune tuturor românilor, că s-au aflat, cu celelalte comunități etnice, în relații fie de colaborare, fie de vrăjmășie, în funcție de propriile interese în primul caz, sau de unele determinări istorice pe care nu le-au putut depăși (invaziile tătarilor, spre exemplu) în cel de-al doilea <sup>23</sup>.

Dacă Moldova „se prefăcu neașteptat de repede într-un principat independent, ajungând pînă la gurile Dunării și la vărsarea Nistrului în mare” <sup>24</sup> și dacă „astfel cuprinseseră voievozii noștri întreaga regiune dintre Carpați și Nistru, așezînd hotarele țării lor de-a lungul acestei ape”, aceasta înseamnă doar că „acolo s-a oprit numai hotarul politic al neamului românesc, nu și cel etnic” <sup>25</sup>. Pe bună dreptate se afirmă că „împreju-

20. Op. cit., p. 472.

21. Lucr. cit., p. 8—17.

22. *Cronica Țării Moldovei pînă la întemeiere*, București, Editura Litera, 1979.

23. *Moldova în secolele XI—XIV*, București, Editura științifică și enciclopedică, 1982, lucrare în care informațiile scrise sînt coroborate cu cele de natură arheologică, numismatică etc.

24. Vezi și Dimitrie Onciul — *Scrieri istorice*, I. București, Editura științifică, 1968, p. 102—103, unde se arată despre bolohovenii că „trăiau sub conducătorii lor proprii numiți enezi”, că „se aflau într-o stare mai mult sau mai puțin independentă”, că au purtat războaie „ca aliați ai ungarilor” în anul 1231, că în anul 1235 „întreprinz bolohovenii în cucerire cu principele de Cernigov alt război în contra Volhyniilor și între 1235—1240 de sine singuri o expediție în contra principelui Boleslav al Moscoviei, încă și după invazia mongolă au fost în stare a mai purta un lung și energic război cu principele Daniil, care se sfîrși la 1257 cu izbînda acestuia”. Referitor la spațiul locuit de enezatele bolohovenilor, Dimitrie Onciul arată (p. 500) că acestea „ocupau un ținut al lor în apropierea principiilor Halici, Volhynia și Kiev spre nord pînă la Rugul superior”.

25. Nicolae Iorga — *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltare paralelă*, extras din „*Analele Academiei române. Memoriile Secțiunii istorice*”, Seria II, tom XXXVII, 1911, p. 16.

26. Ion Nistor — op. cit., p. 474.

rarea aceasta n-a oprit de loc pe români de a trece, în tipuri diferite și din felurite pricini, peste acest hotar politic, de a cuprinde pământuri în tinse între Nistru și Nipru și de a împinge hotarul etnic al românilor cu mult mai departe spre răsărit”<sup>27</sup>. Aceasta și în temeiul unei tradiții, după cum am văzut, străvechi, cu atât mai mult cu cât această regiune a fost nu o dată pustiiată de năvălirile tătărăști sau de alte războaie nimicitoare și, deci, se cerea, din timp în timp repopulată. Dintre mai multe exemplificări ce se pot face în această privință, amintim doar campaniile purtate de turci contra polonilor (1672 și 1673) și contra rusilor (1681), în r. le istoric A. D. Xenopol, referindu-se la domnia lui Duca vodă (a treia oară: 1670-1683), când acesta primi de la turci și hătmânia Ucrainei, precizează: „Ucraina fusese dată lui Duca vodă fără tribut, cu însărcinarea numai de a îngriji de grabnica reimpopulare a țării pustiiată prin războiul cu polonii și apoi prin cel cu rușii”<sup>28</sup>. De notat, în ceea ce privește relația stabilitate a elementului românesc în această zonă, faptul că istoricul Constantin C. Giurescu ese de părere că în acest „întins și mănos ținut” moldovenii „aveau numeroase și vechi așezări”<sup>29</sup>. În orice caz, croniclele vremii rețin, cu o anume insistență, evenimentul și consemnează preocuparea lui Duca vodă pentru buna organizare a ținutului. Nicolae Costin relatează evenimentul astfel: „Iară Duca vodă, fiind la Țarigrad, i-au dat împărăția și hatmania la Ucraina, îmbrăcându-l cu caftan, dându-i și buzdugan acei țări, și întorcându-se iarăși în scaunul său, la Iași, cu mare bucurie, fiind stăpîn a două țări [...] și de atunci au început a se înălța și a se scrie titluș: *Gospodari zemli Moldavscoi i zemli Ucrainscoi*.”

Și tot într-acest an au mers Duca vodă la Nemirova cu doamna sa și cu ginere-său și cu multe gloate: și mergînd, apoi torcîndu-se pe la Soroca au făcut case domnești cu beciuri de piatră la Țicînăuca împotriva Sorocii peste Nistru, și alte case la Pestere, lîngă Buh, aproape de Nemirova; iară la Nemirova au început a-și face stupi, vaci, oi, pluguri de boi pre toate tirgurile pe de ceea parte de Nistru, deră velniță de horilecă, de bere și de altele, cumpăra miere, și domnească ce era, și ducea la Ucraina de făcea mieduri de vindea și ori că avea de gînd să se mute acolo, cum și era cuvînt între oamenii lui, cum să părăsească Moldova, și să se mute cu toată casa lui la Ucraina și de acolo sa se tragă la Moscu”<sup>30</sup>. Ion Neculce, relatînd același eveniment, aduce precizări suplimentare în privința organizării administrative a Ucrainei: „Pe urmă s-au gătît și au purces la Ucraina, la Nemirova, și s-au strîns toată căzăcimea acolo la Duca vodă, la Nemirova, și au ales din capete dintre dinșii, și au pus giudecători, și polcovnici și sotnici, și le-au pus și în locul lui nămesnic, în loc de hatman, ca să poarte de grijă lor, anume pe Ene Gredinevici, om slujit, știînd limba căzăcească, de neamul lui grec fiind”<sup>31</sup>. Insistîndu-se,

27. Idem, *ibidem*, p. 474.

28. *Istoria românilor*, VII, ediția a III-a, București, Editura Cartea românească, f.a., p. 250.

29. *Istoria românilor*, III, partea I, București, Fundația regală pentru literatură și artă, 1944, p. 148.

30. *Letopis-țul Țării Moldovei de la Ștefan sin Vasile vodă (1662—1711)*, p. 21. 22 în *Cronicile României sau Letopisețele Moldaviei și Valahiei*, ediția a II-a, revăzută, inzeestrată cu note, biografii și faesimile, cuprinzînd mai multe cronice nepublicate încă; și ca adaos: *Tabele istorice ale României de la 1706 la 11 februarie 1866*, de Mihai Kogălniceanu, tomul II, București, Imprimeria națională 1872.

ca și la Nicolae Costin și Ion Neculce, asupra regimului fiscal draconic impus Moldovei de Duca vodă, în letopisețul atribuit lui Nicolae Muste se consideră că una dintre principalele cauze ale acestei fiscalități excesive își găsește explicația tocmai în cheltuielile făcute la poartă pentru dobândirea hâtmâniei Ucrainei: „Dacă vezirul au dat Ucraina cea mică Ducăi vodă, mai și un tui afară de cele două ce avea a țării Moldovei, care luind tuiul, au făcut mare cheltuială și pentru acel tui l . . . l și venind la Moldova, zicea cum că au cheltuit mulți bani și trebuie să-i ia iarăși de la țară. Pentru aceea punea dări și mai multe și nesuferite pe țară l . . . l. După ce au venit Duca vodă iarăși la Iași, îndată iară au început a sili pe boieri, și pe toată țara, și a asupri cu dăjdi; și fugeau oamenii la Ucraina peste Nistru și nici zloțașii nu puteau să-i oprească“. În fine, relații identice întâlnim și în *Cronica anonimă a Țării Moldovei* tradusă „și grecește“ de Alexandru Amiras<sup>31</sup>. Așa încît părerea unor istorici că „exodul populației românești ce se aducea în Ucraina, din cauza privilegiilor acordate de Duca vodă, a fost așa de mare că nici autoritățile administrative n-au fost în stare a o opri“ și că Duca vodă a fost „primul hatman care s-a ocupat cu colonizarea sistematică a regiunii ce i s-a încredințat, devenită românească prin uniune personală“<sup>32</sup>, nu este nici pe departe lipsită de temei, fiind de altfel, confirmată și de izvoare externe (rusești). Aceasta este desigur, numai una dintre epocile din care datează o stabilire masivă și compactă de populație românească în Transnistria. Modul de trai al acestei populații românești stabilită în Ucraina nu se deosebea (nici nu putea să se deosebească) fundamental de cel din teritoriile românești propriu-zise. Dovada în acest sens o fac nu numai limba, obiceiurile, folclorul<sup>33</sup>, viața religioasă<sup>34</sup>, ci și faptul că documentele care se emiteau aici erau scrise în limba română, în special „cărțile de judecată“. Și după cea de a treia domnie a lui Duca vodă cel puțin în

31. *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija v.v. pînă la domnia lui Mavrocordat v.v. (1662—1743)*, în *Croniclele României* . . . ed. cit. vol. II, p. 215.
32. *Vezi Cronica anonimă a Țării Moldovei care se începe de la domnia lui Istrati Dabija v.v. și se sfîrșește la domnia lui Grigore Ghica vodă cel bătrîn (1662—1733)*, în *Croniclele României* . . . ed. cit., p. 105.
33. Paul St. Ilie — lucr. cit., p. 22—23.
34. *Idem*, *ibidem* p. 22.
35. Ion Nistor, *op. cit.*, p. 528—531; vezi și Teodor T. Burada — *O cătătorie la satele moldovenești din gubernia Cherson (Rusia)*, Iași, 1893, unde se face precizarea că satele anchetate „cu un caracter românesc destul de bine păstrat fiind marea majoritate a populației române“ (p. 11), că aceste sate „sînt mari și bogate avînd ( . . . ) unele din ele peste 1200 case“, (p. 12). De asemenea autorul menționează că „se mai află un număr foarte mare de români și în orașele de peste Nistru: Tiraspol, Grigoriopol, Dubăsari, Oena, Pavlovka, Anania și altele. Sate moldovenești se mai află încă foarte multe și în gubernia Podolese în care asemenea elementul predominant se găsește și în orașele acelei gubernii o importantă populațiune românească“ (p. 12). T. T. Burada consideră că „așezarea românilor peste Nistru trebuie să fie mult mai veche“ decît o atestă cronicile românești „de vreme ce aflăm două nume ce se întîlnește și astăzi la două localități românești de dincolo de Nistru, anume satul numit de români Calaliia și Iacul Cucururgan, încă în harta Moldovei făcută de Reicheisdorf, la anul 1541“ (p. 14—15). În fine, autorul, referindu-se la „această întindere a populației românești atît de departe spre răsărit, peste vechea margine a Moldovei, Nistrul“ și la „unitatea neamului românilor din gubernia Cherson și Podolsk, cu cei din Moldova și din Maramureș“, explică această unitate prin „identitatea aproape absolută a tuturor elementelor de căpetenie, cre alcătuiesc pe un popor limbă, credință, obiceiuri, năvuri, cîntece și altele“ (p. 15).
36. *Idem*, *ibidem*, p. 531—535.
37. Paul St. Ilie — lucr. cit., p. 23 și Ion Nistor — *op. cit.*, p. 500.

perioada de pînă la anii 1792-1800, cînd funcționează la Dubăsari și Movilău tipografiile lui Mihail Strelbițchi și cînd expansiunea Imperiului Țarist spre apus ajunge la malurile Nistrului, s-au înregistrat exoduri de populație românească dincolo de această apă (e destul să amintim aici stabilirea lui Dimitrie Cantemir în Rusia după bătălia de la Stănulești, din anul 1711) și nu numai din Moldova ci, chiar și în Transilvania, Maramureș<sup>38</sup> etc.

Toate aceste evenimente, cît și altele care ar fi putut fi încă evocate și invocate, atestă, cel puțin pentru epoca ce ne interesează pe noi, existența populației românești pe malul, stîng al Nistrului, populație care spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea trebuie să fi avut o acută nevoie de carte laică (manuale școlare, cărți de lectură) și religioasă, din moment ce, în condițiile în care această carte nu mai putea fi adusă din Moldova, Mihail Strelbițchi, primind încuviințare de la împărăteasa Ecaterina „de a face tipografie pentru tipărirea cărților în grecește, rusește, moldovenește și în alte limbi”<sup>39</sup>, își instalează oficina mai întîi la Dubăsari și apoi la Movilău, unde tipărește cărțile cunoscute, pe care le-am amintit mai sus, și poate că și altele.

Tipărirea acestor cărți la Dubăsari și Movilău, se înscrie, așa cum am precizat deja, în activitatea tipografică românească în străinătate, comportînd semnificații multiple. Una dintre acestea este subliniată cu pertinentță și în recenta lucrare semnată de prof. dr. Dan Simonescu și de Gheorghe Buluță: „Românii, răspîndiți pe arii geografice mai întinse, vecine cu patria lor, au nutrit idealuri culturale în limba lor maternă și au găsit adesea oameni întreprinzători care le-au satisfăcut aceste preocupări sub forma culturii scrise și tipărite”<sup>40</sup>.

Totodată aceste cărți rămîn documente prețioase privitoare la istoria învățămîntului în limba română, la știința de carte și interesul pentru lectură, la viața religioasă din zona transnistriană locuită de români la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, zonă situată, pe atunci, „între hotarul Rosiei și între al Moldovei”, după cum se menționează pe foile de titlu ale unora dintre cărțile tipărite de Mihail Strelbițchi la Movilău, între anii 1796-1800.

Comunicarea de față, constituind o contribuție la istoria activității tipografice românești desfășurată în afara frontierelor istorice ale Țărilor Române s-a voit, în același timp, o ilustrare a modului în care cercetarea vieții spirituale a poporului nostru dintr-un anumit moment, se integrează în istoria generală a românilor și contribuie la explicarea unor evenimente și fenomene ale istoriei noastre naționale. Iată motivul pentru care ne-am îngăduit tratarea subiectului „din punctul de vedere al istoriei generale a țării”<sup>41</sup>, și a românilor în genere căreia i se integrează, pe care o explică și prin intermediul căreia se explică mai adecvat și mai concludent. \*

38. Stéfan Metes, *Emigrări românești din Transilvania în secolele XIII—XX*, București, Editura științifică, 1971, p. 82—83.

39. Ion Nistor — *op. cit.*, p. 533.

40. Dan Simonescu, Gheorghe Buluță — *op. cit.*, p. 93.

41. Angela Popescu-Brediceni, *lucr. cit.*, p. 21.

\* Lucrarea a fost prezentată la Sesiunea științifică națională „Valori bibliofile din patrimoniul cultural național”, Sfîntu-Gheorghe, mai 1982.

AU SUJET DE L'ACTIVITÉ DES TYPOGRAPHIES ROUMAINES  
DE DUBASARI ET DE MOVILAU

— résumé —

A partir des six (ou huit) livres imprimés à Dubăsari et à Movilău, à la fin du XVIII-e siècle par Mihail Strelbițchi, dont cinq (ou six) en roumain, l'auteur tire la conclusion que ceux-ci ont été imprimés à l'intention de la population roumaine d'au-delà du Dniestre. Dans cet ouvrage on fait, en raison des informations livresques, des sondages dans l'histoire des lieux et on tire la conclusion que la tradition roumaine ininterrompue dans la zone est très ancienne, que le long du temps on a enregistré aussi des migrations (de Moldavie, Transylvanie et autres provinces roumaines) de la population roumaine en Transnistrie. Par conséquent, les livres roumains imprimés par Mihail Ștelbițchi à Dubăsari et à Movilău répondaient à des réalités ethniques de l'époque à laquelle l'expansion russe vers l'ouest avait atteint les bords du Dniestre, et, donc, la frontière avec la Moldavie.

## ARHITECTURA POPULARA DIN DEPRESIUNEA DORNELOR-PRIVIRE GENERALA ASUPRA CASEI DE LOCUIT.

MILAI CAMILAR

Depresiunea Dornelor cuprinde o arie geografică drenată de riul Bistrița și afluenții săi, compartimentată de culmi domoale cu răsringeri către vest și limitată din punct de vedere geologic de masivul eruptiv Călimani și zona cristalină a Carpaților Orientali.<sup>1</sup>

Zonă montană, depășind cu mult media pe țară a suprafeței împădurite, având totodată o toponimie interesantă reliefând aspectul geografic local, Depresiunea Dornelor este cunoscută ca un ținut al arhitecturii populare a lemnului, ocupația de bază a locuitorilor fiind creșterea animalelor. Vitele, oile, renumitele brinzeturi dornene, au constituit pentru locuitorii de aici un mijloc de schimb atît cu Transilvania cît și cu Moldova, în numeroase cazuri înregistrîndu-se în documentele vremii litigii legate de viața comercială.<sup>2</sup>

Condițiile geografico-economice, existența unei suprafețe împădurite întinse, care au determinat ocupația de bază a localnicilor, condițiile istorice și starea socială a oamenilor reflectate în strictele necesități de spațiu și de creare a unui cadru intim au dus în cele din urmă la definirea unui stil arhitectonic local.

Favorizat de existența unor drumuri comerciale care au înlesnit legăturii străvechi între Moldova, Transilvania și Maramureș, ținutul Dornelor s-a înscris în efortul general către mai bine și confortabil. Schimbările produse în structura economică au creat nevoia construirii unor anexe gospodărești care cunosc în această parte a țării un interesant curs evolutiv zonal, subscrîndu-se totodată specificului arhitectonic de pe întreg arealul carpatic.

Amplizarea exploataărilor forestiere și începuturile mineritului au creat diferențieri în structura economică și socială reflectate și în tipologia caselor din zonă.

Morfologia reliefului a fost factorul hotărîtor care a determinat structura satului, Depresiunea Dornelor fiind dominată de așezări de tip risipit ce ocupă vetre întinse desfășurate de-a lungul apelor sau în unele cazuri situate pe platouri înalte. Arhitectura tradițională, a realizat perfect adaptarea construcției la terenul în pantă, încadrarea perfectă în peisajul înconjurător realizînd o armonie și un echilibru adecvat între comunitatea umană și natură, reflectînd totodată vechimea locuirii în zonă.

1. N. Popp, I. Iosep, D. Paulencu, *Județul Suceava*, Editura Academiei, R. S. România, București, 1973, p. 22.

2. Teodor Balan, *Din istoria Cîmpulungului Moldovenesc*, Editura Științifică, București, 1960.



Făcînd parte din marele areal al arhitecturii populare românești casa țărănească din bazinul Dornelor păstrează fondul comun al unității construcțiilor din birne, dezvoltînd, totodată o varietate de forme, soluții constructive și decorative, îmbogățînd sistemul arhitectural românesc.

Privind retroversiv asupra arhitecturii locale atît cît ne permite materialul de studiu, relațiile documentelor de epocă și informația din teren, s-a putut constata existența următoarelor tipuri de case țărănești tradiționale :

- locuința monocelulară ;
- locuința cu tindă și cameră de locuit ;
- locuința cu tindă, cameră de locuit și cămară ;
- locuința cu foișor ;
- locuința de tip evoluat compusă din două camere cu tindă mediană și cămară ;

Tipul cel mai vechi de locuință existent în această parte a țării este locuința monocelulară ce mai poate fi întîlnită cu totul izolat în forma sa originară dar care a căpătat în ultimele decenii alte destinații în cadrul aceeaiași gospodării lingă o casă nouă cu plan mai dezvoltat.<sup>3</sup>

Avînd un plan de formă pătrată, uneori cu tendințe către dreptunghi, locuința monocelulară dorneană prezintă pe trei laturi o prispă. A fost întîlnit un tip de casă monocelulară de o frumusețe constructivă deosebită, cu birnele pereților laterali profilate în afara fațadei cu circa 0,80 m, între care în partea de jos este închis un „gang” reprezentînd un spațiu utilitar în plus. Acest adaos constructiv era întîlnit numai la monocelulare ce nu respectau plasarea fațadei către sud : fiind în vatra satului erau orientate după direcția arterei de circulație. Marea majoritate a locuințelor erau orientate cu fața către soare, în special cele amplasate în zonele periferice ale satului sau pe înălțimile lipsite de căi de acces principale.

Casele cu o singură încăpere au birnele pereților cu secțiune rotundă încheiate „stînește”, acoperișul în patru „ape”, prelungit cu streșine largi pentru protejarea prispelor. Ușa executată din două scînduri late de brad cioplit, fixată în tocuri de birne și prevăzută cu incuietoare de lemn, este plasată către stînga, în dreapta fiind un geam de mici dimensiuni. La locuința ce avea orientarea nordică sau vestică nu s-au întîlnit geamuri executate în peretele frontal ci în cel lateral pentru a diminua efectul curenților reci în timp de iarnă. În peretele din spate exista un geamuleț care oferea o privire pentru supravegherea spațiului aferent casei. Obligat de polifuncționalitatea locuinței, interiorul cuprindea instalația de încălzire și preparare a hranei, întreg mobilierul precum și obiectele de uz casnic.

Concentrare de maximă eficiență, creînd un mediu plăcut pentru desfășurarea activității unei familii, casa monocelulară a devenit, odată cu transformarea procesului de viață, neîncăpătoare, urmînd tendința firească de evoluție, dezvoltîndu-se și în această zonă casa cu tindă și camera de locuit.

3. În teren am putut cerceta un număr de trei locuințe monocelulare răspîndite în zone apropiate : casele aparținînd lui Ilie Chelsoi și Toader Vleju din localitatea Dorna Candreni ; casa lui Dragoș Popescu de la poalele masivului Suhard, pe culmea Runcului (Vatra Dornei).

Casa cu tindă rece și camera de locuit e mai puțin cunoscută, exemplarele din teren fiind foarte rare, aici luînd o amploare mai mare dezvoltarea tipologică cu tindă rece, cameră de locuit și cămară,<sup>4</sup> specificul economic local necesitînd crearea unui spațiu special destinat pentru depozitarea produselor alimentare precum și de păstrare a obiectelor de uz gospodăresc. Putem afirma că locuința cu tindă, cameră de locuit și cămară era deja cea mai frecventă la începutul secolului al XIX-lea, cele mai multe locuințe tradiționale — păstrate pînă astăzi fiind de acest sistem constructiv.<sup>5</sup> De dimensiuni aproximativ egale, cu o planimetrie identică lucrute în aceeași tehnică sînt semnalate locuințe de acest tip încă din secolul al XVIII-lea.<sup>6</sup> structuri tradiționale conturîndu-i-se un stil arhitectonic inconfundabil, cu puține influențe din partea unor grupuri etnice străine.

De plan asimetric determinat de plasarea intrării în partea stîngă unde este și spațiul tindei, acestui tip constructiv i se adaugă un nou element de construcție — foișorul — cunoscut în terminologia locală sub numele de „șopru“.

Casele cu foișor apar în paralel cu evoluția planului asimetric, de dimensiuni mai mari, în teren fiind surprinsă o coexistență a patru tipuri de case (casa monocelulară, casa cu tindă și cameră, casa cu tindă, cameră și cămară și casa cu tindă, cameră, cămară și foișor) aspect ce reflectă starea socială a locuitorilor dar și conservatorismul specific zonei.

Element de prim ordin arhitectural, foișorul a fost conceput pentru apărarea intrării în locuință de intemperii, ca loc de desfășurare a unor activități gospodărești, făcînd totodată o legătură între interior și restul gospodăriei. Conceput în două stiluri diferite, la casele vechi ce aparțin fondului tradițional, foișorul din bazinul Dornelor face corp comun ca o structură unitară de construcție, legat organic prin temelie, prelungirea birnelor din pereți sau prelungirea acoperișului.

Foișorul într-o singură apă, care este de fapt o prelungire a streșinei a cunoscut o apariție destul de timpurie, caz intîlnit destul de rar în arhitectura populară românească.<sup>7</sup>

Al doilea tip de foișor de formă evoluată este construit în trei ape una din ele confundîndu-se cu streasina casei, celelalte două creînd două planuri proprii, separate. Ambele tipuri se aseamănă în privința tehnicii de construcție, al plasării în plan precum și a locului de acces. Avînd un perete din birnele prelungite ale casei, întărit pe două laturi cu birne prinse „stînește“, sau „cheutori“, acoperișul cu o rezolvare originală, ne recomandă foișorul de aici ca de altfel întreaga locuință ca o particularitate zonală. Vechimea acestui element arhitectonic este sugerată, în afara celor arătate și de proporțiile destul de mari.<sup>8</sup>

4. Locuințele cu tindă și cameră de locuit precum și cele cu tindă, cameră de locuit și cămară au fost depistate în localitățile: Dorna Arini, Ortoaia, Gheorghileni, Coverca, Panaci, Neagra Șarului, Gura Haitii, Dorna Candreni, Coșna, Poiana Stmpei, Vatra Dornei.

5. În casa lui Neculai Roșu din satul Ortoaia s-au găsit acte de proprietate din anul 1812 care atestă pe primii proprietari ai locuinței.

6. *Die Bukowina*, Cernăuți, 1899, Editura comisiei librăriei universitare — H. Pardini (Engel & Suchanka), p. 143.

7. Paul Petrescu, *Casa cu foișor la romani*, S.C.I.A., I 1958, p. 36.

8. *Ibidem*.

Către mijlocul secolului al XIX-lea și în special la începutul secolului al XX-lea, cea mai mare răspîndire o cunoaște casa cu două încăperi și tindă mediană,<sup>9</sup> foisorul lateral fiind treptat eliminat sau ocupînd o poziție centrală determinată de simetria noului plan de construcție. Referindu-ne la aspectele tipologico-evolutive ale arhitecturii populare dornene în special și la arhitectura populară bucovineană în general se poate afirma că prin plan și funcționalitate casa cu tindă-cameră și casa cu tindă-cameră și cămară sînt specifice nordului Moldovei.

În legătură cu tehnica de construcție și elementele de decor, trebuie subliniat că fac parte din fondul de bază al prelucrării lemnului din trunchiuri de copaci curățați și necioplîți într-o fază mai timpurie, precum și a tehnicii de cioplire și fasonare într-o perioadă mai recentă. Întotdeauna ridicată pe un soclu de piatră puțin elevat, uneori tălpile fiind fixate pe un singur rînd de piatră corpul casei cu o înălțime ce variază între 2-2,20 m, se compune din mai multe cununi de birne cu secțiune rotundă încheiate „stinește” (la casa monocelulară) sau „cheutori” și „miglă”-tehnică specifică cu plan mai dezvoltat.<sup>1</sup>

Prinderea birnelor în cuie de lemn pentru a preveni curbarea lor, presupune cioplirea la capete pe o porțiune de circa 60-80 cm și petrecerea lor în afara limitei pereților.

Observațiile și informațiile culese din teren, arată că la locuințele vechi se folosea pentru acoperiș dranița a cărei lungime era între 140-200 cm, la colțuri fiind fixate „străji” în locul de întîlnire a apelor. Dacă în alte zone ale Bucovinei se obișnuia ca partea interioară a birnelor să rămînă liberă, aici s-a aplicat un strat izolator ce includea la contactul birnelor fin mărunțit (dumnicat) peste care se executa o lutuială ușoară ce avea o compoziție obținută dintr-o rocă moale dizolvată în lapte dulce și var numită „mal”.<sup>11</sup> Pentru a se obține o suprafață netedă, în special în interior, birnele (în special cele rotunde) se ciopleau parțial, se creștau sau se băteau pene. Referitor la modalitatea de luiture a pereților am putut surprinde în zonă trei faze evolutive. În primul rînd se executa o luiture directă pe birne, dar neobținerea unei aderențe îndelungate a dus la aplicarea de pene bătute paralel în zona de contact a birnelor la distanță de aproximativ 8 cm, peste care se aplica luituala.

Odată cu apariția cuielor țigănești, în special la casele cu birne cioplite în profil dreptunghiular sau „în amnari” se executa și pucuirea după care se aplica lipitura. Întotdeauna la casa tradițională dorneană vom întîlni exteriorul pereților cu birne aparente.

Grinzile ce alcătuiesc cununa superioară au capetele petrecute în unghi, peste ele fixîndu-se grindarul (grinda principală longitudinală), care la rîndul său susține grinzile transversale ce se termină sub streășină cu cioplitori sugerînd și în această parte a țării motivul decorativ „capul de cal”.<sup>12</sup>

9. Nicolae Cojocaru, *Casa veche de lemn din Bucovina*, Editura Meridiane, București, 1983, p. 97.

10. Termenul de imbinare a birnelor în „chetori” e folosit mai mult în partea nordică a depresiunii Dornelor, aceeași tehnică fiind cunoscută în partea centrală și sudică sub denumirea de „miglă”.

11. Aceeași tehnică de luiture a fost cunoscută și în zona etnografică Cimpulung Moldovenesc, folosită mai mult la sobe.

12. Paul Petrescu, *Calul și călărețul în Arta populară din România*, în *Omagiul lui George Oprescu*, Editura Academiei R.P.R., 1961, București, p. 469.

Revenind la acoperișul conceput în „patru ape”, din șindrilă de dimensiuni mari, fixată cu cuie de tisă cu capul fasonat sub formă de prismă (ce pot fi observate și astăzi ca martori de eroziune), putem remarca îmbinarea perfectă și echilibrată a raporturilor geometrice. Izolat, la casele vechi se pot vedea dispuși pe coamă „ciocirlanii”, numiți de localnici „fluturi” sau „raze” care în cea mai mare parte sunt executate geometrizant. Boldurile de la extremitățile acoperișului, puțin frecvente, cunoscute sub denumirea de „coadă de rândunică” sunt executate prin cioplire, desprinzându-se din masa lemnului profile destul de simple.

Decorația arhitecturii tradiționale este sobră avînd ca definitoriu tehnicile ciopririi și creșterii ce dau forme și volume, în partea de sud a zonei cercetate avînd o oarecare extensiune decorația traforată. O decorație cu totul aparte se realizează în ultimele decenii prin stucatura, excelînd din acest punct de vedere cîteva localități de pe valea Bistriței, îndeosebi satul Ciocănești. Aici dominant sînt briiele policrome dispuse vertical sau orizontal, cu-n desen geometric sau fitomorf stilizat ce amintesc de țesăturile decorative de interior. Lipsa unor elemente decorațive aglomerate pe părțile lemnoase este suplinită de frumusețea proporțiilor în elevație și uneori de contrastul de umbre.

Arhitectura interioară a casei de locuit din depresiunea Dornelor, hotărîită odată cu ridicarea construcției, a urmat drumul firesc spre asigurarea unor condiții de trai mai bune, tendință mărită de aceeași judicioasă folosire a spațiului, proprie interiorului tradițional românesc. Cel mai important element de arhitectură interioară este vatra cu cup-tor în funcție de care s-au rînduit piesele de mobilier necesare unei familii. În locuința monocelulară, soba cu vatră liberă și hornul pentru captarea și dirijarea fumului era plasată în partea stîngă a intrării, patul fiind situat de la sobă către perețele din dreapta. De la pat se prelungea o lăiță pe colțul casei pînă la ușă. La locuințele cu cameră de locuit, tinidă și cămară, soba arhaică cu hornul sprijinit pe stîlpi de lemn cioplit ocupă un spațiu destul de mare avînd în vedere și locul destinat pentru odihna copiilor și bătrînilor. Prin funcția dublă de preparare a hranei și de încălzire, soba era prevăzută pe două laturi cu lăițe de mici dimensiuni ce se continuă către ușă cu un capăt înălțat ce suplinea rolul curierului. Patul confecționat din scînduri masive era de cele mai multe ori așezat cu-n capăt pe un prichici al sobei, celălalt fiind susținut de lăiță, uneori fixat în perete pe o șipcă prinsă cu cuie de lemn. Se întîl-nesc cazuri cînd apare de-a lungul patului o ridicătură din pămînt (prichici) destinat pentru păstrarea cartofilor în locuință pe timp de iarnă. Lăițele masive cunoscute ca cele mai vechi piese de mobilier<sup>13</sup> se dispun în unghi drept de-a lungul a doi pereți care prin proporțiile și modalitatea de îmbinare își depășesc funcția utilitară dînd un plus de echilibru interiorului.<sup>14</sup>

La locuințele cu două încăperi și tindă mediană, locul de amplasare al sobei este în dreapta intrării, celelalte piese de mobilier urmînd o repartizare firească dată de aceasta.

13. Georgeta Stoica, *Organizarea interiorului locuinței țărănești românești*, în *Studii și cercetări*, Muzeul Satului București, 1971, p. 96.

14. Din informațiile culese în teren am aflat că lăițele masive (60–70 cm. lățime), erau folosite la șezători și punți pentru dansurile bătrînești. Sînt încă cunoscute pe întreg arealul cercetat dansurile „babă grasă” și „ca pe lăiță”.

Locul de desfășurare a vieții cotidiene de familie mutându-se în „căsuță” (camera de locuit), vechea odaie capătă o altă destinație cu caracter ceremonial-festiv, spațiul de prezentare sau în timpul iernii pentru depozitarea unor produse.

Incadrată organic stilului arhitecturii tradiționale românești prin tipologie, materiale, sisteme de construcție, amplasare judicioasă în terenul de pantă de multe ori, casa de locuit din depresiunea Dornelor se constituie totuși cu-n stil definitoriu, ca o strucutră particulară de neînțelnit în altă parte.

Concluziionind discuția sintetică de față putem afirma că unitatea de esență a complexității arhitecturii țărănești tradiționale pentru teritorii extinse nu poate căpăta contururi precise decit în condițiile examinării exhaustive sub raport micro-teritorial, lucru ce ne propunem pentru un viitor material.

## L'ARCHITECTURE POPULAIRE DANS LA DEPRESSION DORNELOR

### — APERCU GÉNÉRAL DE LA HABITATION

#### Resume

L'etude de synthese concernant l'habitation dans la depression Dornelor a comme point de depart l'interet suscite par l'originalite et l'anciennete de l'architecture populaire de cette province roumaine et elle est, en meme temps, la premiere tentative monographique de ce genre sur la region ethnographique Dorna.

Dans la premiere partie de l'ouvrage, l'auteur presente les raisons de l'apparition et du developpement d'un style architectural local bien individualise, par les conditions locales geographiques, economiques, historiques. Sans entrer dans les details quant aux valences specifiques, typologiques et evolutives et sans details comparatifs, on nous fait remarquer les suivants types d'habitations traditionnelles: l'habitation monocellulaire, l'habitation a veranda et chambre, l'habitation a veranda, chambre et reserve, l'habitation a „foisor” (genre de terrasse), l'habitation a deux chambres, verande et reserve. Dans un cadre general on se refere, sans se tarquer d'exhaustivite, aux materiaux de construction, techniques de travail, systemes constructifs (et decoration), specifiques a la zone.

L'architecture d'interieur a partir de l'architecture monocellulaire, specifique a une epoque reculee et a finir par l'habitation ayant un plan plus evolue, tout comme l'equilibre des rapports geometriques dans le cadre des systemes construits, sont abordes systematiquement, l'auteur nous proposant une analyse profonde de la complexite de l'architecture traditionnelle de ce pays, dans une etude a venir

## CĂRȚI TIPARITE LA SUCEAVA DE-A LUNGUL ANILOR.

ION PINZARU

Prin mutarea temporară a capitalei Moldovei la Iași în 1564, Suceava a cunoscut vitregia istoriei de-a lungul a peste 3 veacuri. Prima tiparniță a fost adusă în Moldova de Vasile Lupu și instalată la Iași, la biserica Trei Ierarhi, ctitoria sa, unde în 1646 a fost tipărită cunoscuta „Pravila” sau „Cartea românească de învățătură”. Desigur, după cum se știe, Vasile Lupu a mai menținut cîtăva vreme unele caracteristici ale vieții domnești la Suceava, dar Iașul își consolidase deja statutul de capitală a Moldovei, de unde și instalarea tiparniței acolo.

Mitropolitul cărturar Dosoftei, pe numele său laic Dimitrie Barila sau Bărilă, s-a născut, după opinia majorității cercetătorilor, în împrejurimile Sucevei, dacă nu chiar în oraș. „Doi frați ai săi, Chiriac și Vasile sînt atestați la 1673 ca locuitori ai Sucevei” (1). Încă în anii 1645-1649 cînd era ieromonah la Probota el tipărește la Iași mai multe fragmente biblice. Cunoscuta sa „Psaltire în versuri” a fost însă tipărită la Unieș, în Polonia, la 1673. Un alt fiu celebru al Sucevei este Petru Movilă, născut în acest oraș în 1596. Ajuns mitropolit al Kievului, Petru Movilă a adus o contribuție directă la înființarea tipografiilor din Cimpulung Muscel și Govora (1635 și 1637) cu material și meșteri tipografi de la mănăstirea Lavra Percerska din Kiev. În 1640 îl trimite la Iași pe unul dintre conducătorii tipografiei din Kiev, Sofronie Poceapski, pentru deschiderea tipografiei de la Trei Ierarhi.

Unii cercetători au susținut că pe timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653) Suceava ar fi fost încă cea mai importantă reședință domnească, pe baza mărturiilor unor călători străini care rămîneau impresionați de poziția strategică și de fortificațiile orașului. Domnitorul a efectuat ample lucrări de restaurare, dar prima reședință domnească rămînea totuși la Iași. Pornind de la o însemnare a lui Gh. Șincai care menționează că la Suceava a fost tipărită lucrarea „Răspunsuri la catehismul calvinesc al Mitropolitului Varlaam”, în 1645, mai mulți istorici și filologi au reluat dezbaterea acestei probleme controversate. Se presupune că Vasile Lupu ar fi creat un al doilea centru tipografic la Suceava, unde funcționa încă Mitropolia Moldovei, dar problema rămîne încă neelucidată pe deplin. E adevărat că și în cunoscuta Bibliografie românească veche întocmită de Bianu și Hodoș lucrarea amintită este considerată a fi tipărită la Suceava, dar majoritatea istoricilor, lingviștilor și filologilor susțin că s-a tipărit la mănăstirea Dealu și că la Suceava nu a fost instalată o tipografie de către Vasile Lupu, Moldova dispunînd timp de

1. Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, București, 1979, p. 296

peste un secol de o singură tipografie. Să acceptăm deci ca pe o ipoteză neconfirmată încă deplin tipărirea unei cărți la Suceava în 1645, care ar putea fi prima din istoria cărții sucevene. Și unii cercetători armeni au susținut încă din 1912 că la Suceava s-a tipărit în 1649 o evanghelie în limba armeană. Mai mult, ei au admis că imprimarea a fost făcută în tipografia Mitropoliei Moldovei.

Secolul al XVIII-lea a fost martorul decăderii vestitului oraș evocat cu nostalgie și tristețe de cărturari autohtoni sau călători străini între care Paul de Alep și Marco Bandini. Menționez doar câteva rinduri ale lui Dimitrie Cantemir, care artă că orașul Suceava, în anii lui de glorie, „în afară de palatele voievodului și ale boierilor număra patruzeci de biserici de piatră și altele felurite de lemn și șasesprezece mii de case : toate însă s-au năruit”, consemnează trist ilustrul cărturar. La 1774 orașul avea doar 365 de case. Peste încă un secol, Mihai Eminescu avea să remarcă cu aceeași tristețe, în pagini de manustris : „Ciudată ca o scrisoare în ieroglife stă ulița Sucevei în lumină. Șiruri de case cu haine rupte și lucrurile vechi. . . In ferești, bucăți de sticlă colorată lipite cu hirtie. . .”, sau în cronica teatrală despre drama Despot Vodă de V. Alecsandri, în *Timpu*l (1879) :

„Suceava ! E drept că același riu al Sucevei curge la aceeași poală de deal și astăzi, dar castelul vechilor domni e o ruină, biserica Mirăuților și strămoșii generației actuale o știu tot ruină, ca o moșie de piatră din vremea lui Alexandru cel Bun, iar pe ulițele aceluia oraș, mare odată, mic astăzi, te împiedici numai de cite o piatră de mormint, care servește drept pavaj”.

Prin anexarea părții de Nord a Moldovei, numită ulterior Bucovina, la Imperiul austriac, la 1775, starea orașului Suceava a rămas în aceeași situație pînă pe la mijlocul secolului al XIX-lea. Orașul cel mai dezvoltat al provinciei, Cernăuți, a preluat încet-încet atributele de centru social-economic și cultural. La 1800 se tipărește la Cernăuți un dicționar trilingv român-german-latin, ceea ce atestă începutul mișcării de emancipare națională a românilor. Totuși, încă în prima jumătate a secolului al XIX-lea orașul Suceava cunoaște o firavă dezvoltare economico-socială, înmulțindu-se îndeosebi meșteșugarii, în rindul cărora intrau și tipografil, semnalati încă la 1813, ceea ce ar putea însemna că se puteau sau chiar s-au tipărit unele cărți, eventual în limba germană, care vor putea fi semnalate în viitor. Revoluționarii moldoveni de la 1848, în drumul lor de exil la Cernăuți poposesc și la Suceava, consemnind cu tristețe starea de decădere a fostei capitale glorioase a Moldovei.

Despre o veritabilă renaștere culturală a Sucevei putem vorbi abia în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În 1860 se înființează aici gimnazul superior greco-oriental, actualul liceu „Ștefan cel Mare”. Deși la început limba de predare era germana, noua instituție a polarizat în scurt timp activitatea culturală a orașului, susținută de un grup de profesori români care au militat pentru impunerea limbii naționale române ca limbă de predare, deziderat realizat în 1881. Manualele întocmite de autoritățile habsburgice nu satisfăceau aspirațiile firești ale profesorilor și elevilor români. Acestea se tipăreau în Suceava, cit și la Viena sau Cernăuți.

Profesorii Vasile Bumbac, Ștefan Ștefureac, Ștefan Dracinschi, Ghe-rasim Buliga, Lazăr Vicol, Constantin Popovici și alții, mulți dintre ei și scriitori, au alcătuit manuale în limba română, care vor fi tipărite spre sfârșitul secolului de Societatea „Școala Română”. Dar personalitatea cea mai proeminentă a renașterii spirituale din ultimele 3 decenii ale secolu-lui trecut a fost Simion Florea Marian. Orașul Suceava, prin activitatea neobositului etnograf și folclorist, a revenit în atenția personalităților cul-turale din România, îndeosebi prin alegerea sa ca membru al Academiei de la București în 1881. Dar orașul care timp de secole cunoscuse o letar-gie totală a intrat, evident din motive care priveau această renaștere na-țională, și în atenția Vienei, care folosește atât metode de hărțuire și înă-bușire a acestor aspirații, cit și cedării impuse de militantismul intelectua-lilor suceveni. Revenind totuși la tema noastră, să menționăm că Simion Florea Marian își tipărea prima carte **Poezii populare din Bucovina** la Bo-toșani, în 1869, cea de a doua culegere de poezii populare fiind imprimată la Cernăuți în 1873, iar a treia — în ordine cronologică, la Sibiu în 1878. De abia la 1886 își tipărește Marian prima carte la Suceava. În acest an apare la Suceava „Revista politică” cu rezonanță deosebită în epocă.

Un moment hotărâtor în impunerea Sucevei ca centru important de editură și imprimare tipografică a cărților l-a constituit înființarea socie-tății Școala Română la 14 septembrie 1883, în urma unor stăruitoare demer-suri făcute pe lângă guvernul de la Viena de intelectualii-profesori Ștefan Ștefureac, Iorgu Toma, Iudor V. Ștefanelii, și el viitor membru al Academiei Române, S. Fl. Marian și alții. Obiectivul principal al societății era „în-aintarea învățămîntului la populațiunea românească din Bucovina”. Ur-mind acest obiectiv, „Școala Română” a acționat cu succes pentru înfiin-țarea de școli, acordarea de burse și premii etc. Dar meritul cel mai esen-țial al societății a constatat în traducerea, adaptarea și elaborarea de către membrii săi de manuale școlare, într-o primă fază, apoi, după înființarea în 1903 a Institutului de editură, librărie-tipografie, a pus bazele unei ac-tivități editoriale deosebit de fructuoase. Deși multe tipărite la Cernăuți, manualele școlare adoptate sau redactate de profesorii de la Gimnaziul superior greco-oriental au statutul de autentice cărți sucevene. Doar câteva titluri în acest sens : Manual de aritmetică pentru gimnazii infe-rioare de Samuil Isopescu, Cernăuți, 1881 ; Elemente de geografie com-parativă pentru clasele inferioare și mijlocii de gimnaziu, Cernăuți, 1891-1892 de același autor. Ștefan Ștefureac a alcătuit și tipărit la Su-ceava, în 1885, un prim volum al unei „Cărți de cetire”, urmat în anii următori de altele. Profesorul Eusebie Popovici a tipărit la Suceava un manual de gramatică română. Ultimul manual didactic tipărit la Suceava este „Geografia regiunii Suceava” pentru clasa a III-a, sub egida Sfatului popular regional în 1952.

După 1880 la Suceava au început să se tipărească publicații în edi-tura Fondului religionar greco-oriental, îndeosebi manuale didactice. Profesorul Constantin Procopovici a tradus și tipărit în 1887 lucrarea **Mineralogie ilustrată** de Alois Pokorny. Dar pe lângă cele câteva zeci de manuale școlare traduse sau redactate de profesorii suceveni în perioada 1880-1905 și în anii următori, consemnăm și primele cărți tipărite de li-teratură, istorie etc., cit și primele traduceri îndeosebi din limba germa-nă și latină, efectuate de buni specialiști. Iată, de exemplu, la 1911 scrii-



torul Vasile Bumbac traduce cîntul IV din *Encida* lui Vergiliu, iar Constantin Berariu traduce în 1904 „*Hero și Leandru*”, de Grillparzer, ambele tipărite de „Școala Română”. Profesorul Gh. Cirlan traduce în 1925 dialogul lui Platon „*Protagoras*”. Același Constantin Morariu, tatăl celor doi oameni de cultură ai Bucovinei Leca și Victor Morariu, a tradus „*Herman și Dorotea*” de Goethe. Cel mai strălucit germanist al Bucovinei a fost însă Victor Morariu, un excelent traducător. Lingvistul Alexe Procopovici, membru coresp. al Academiei, prof. univ. la Cernăuți, a tipărit la Suceava, la tipografia „Modernă”, în 1926, lucrarea celebră : „*Arhetipul husit al catehismelor luterane*”. Dar fiindcă vorbeam de traduceri, să o amintesc și pe cea din 1947, ultima consemnată în istoria cărții sucevene pînă la reorganizarea sistemului editorial după 1950. Este vorba de volumul de poezii „*Troica*” de N. A. Nekrasov, tradus de Eusebie Popovici și tinărul profesor pe atunci D. Florea Rariște.

Activitatea editorială și tipografică din Suceava sfîrșitului de secol al XIX-lea a inclus și lucrări de cercetare istorică, cum ar fi studiul „*Documente și acte privitoare la istoria răzeșilor și mazililor din Bucovina*”, de Dimitrie Dan, tipărit în 1887. Peste ani în 1926, economistul și diplomatul Titus Cristureanu tipărește cartea „*Confederația panlatină*”. Cărturarul patriot Constantin Morariu tipărește în 1890, la Suceava, studiul „*Pedagogia română din Bucovina*”, lucrare notabilă, cu idei didactice originale și îndrăznețe.

La Suceava au fost tipărite în ultimii 100 de ani numeroase volume literare. La 1890 apărea aici o plachetă de versuri „*Peregrinii*” de Ion Berariu Ieremievici. Menționăm apoi, selectiv, volume de poezie semnate de Vasile Calmuțchi, în 1910, Filimon Ianiac, în 1934, Adelina Cârdei, dispărută recent, George Voevidca și alți scriitori bucovineni astăzi cvasinecunoscuți. În încheierea acestui succint excurs menționez unele edituri sau societăți care au patronat editarea cărților în Suceava pe lângă cele amintite : Ed. Reuniunii Ciprian Porumbescu, Tipografia Modernă, Editura revistei Făt-Frumos.

O nouă perioadă editorială și tipografică la Suceava, începută după 1955, continuă pînă în zilele noastre. Comitetul pentru Cultură și Artă al regiunii Suceava și Casa Regională a Creației Populare au tipărit între 1955-1968 numeroase culegeri folclorice, volume colective de poezie și proză la care au colaborat scriitori suceveni cunoscuți, precum George Sidorovici, Traian Chelariu, Dragoș Vicol, Platon Pardău, Dumitru Florea Rariște. După reimpărțirea teritorială din 1968, forurile culturale județene au continuat și amplificat activitatea editorială, în ultimii 20 de ani tipărindu-se la Suceava culegeri folclorice, volume de studii istorice și didactice, nenumărate broșuri, ghiduri bibliografice. În editura Comitetului județean de Cultură și a Centrului de Indrumare a Creației Populare a apărut în 1975 monumentalul volum „*Arta populară bucovineană*” de Tancred Bănăceanu. Alte volume colective de folclor, versuri și proză la care au colaborat scriitori Marcel Mureșeanu, Ion Beldeanu, George Damian, Constantin Ștefuriuc și alții au apărut în ultimii 15 ani. Culegerea de jocuri populare din Bucovina, editată și tipărită la Suceava, cît și Anuarele Muzeului județean sînt cîteva dintre realizările notabile ale cărții tipărite la Suceava în anii noștri.

Se proposant une incursion verticale dans la destinée des livres imprimés à Suceava, l'auteur prend pour appui des arguments relevant de l'histoire culturelle et de la linguistique également : sa démarche retrace, donc, les moments les plus importants de l'évolution de l'ancienne capitale de la Moldavie, ou, au XVII-e siècle, paraît-il, y avait déjà une imprimerie, pendant le règne du prince Vasile Lupu. Au XVIII-e et surtout au XIX-e s. l'importance de la ville baisse, surtout à la suite de l'annexion de la Bucovine par l'Empire Habsbourgeois. Ce n'est qu'à la fin du XIX-e s. qu'on assiste à un véritable mouvement de renaissance spirituelle des Roumains d'ici, et, par conséquent, de nouveaux livres sont imprimés à Suceava, en roumain : des manuels, de la littérature proprement-dite, des livres concernant l'histoire de cette province, des traductions. Les auteurs sont des intellectuels qui ont milité pour l'affranchissement des Roumains : Vasile Bumbac, St. Ștefureac, Gherasim Buliga, T.V. Stefanelli, Simeon Fl. Marian, Eusebie Popovici, Constantin Morariu, D. Dan.

## ARON PUMNUL — CEL DINTII PROFESOR DE LIMBA ROMÂNĂ IN BUCOVINA

MIRCEA CENUSA

Revoluția de la 1848 a adus în viața Bucovinei însemnate prefaceri innoitoare în domeniile politic, social și cultural. Astfel a fost realizată una dintre cele mai arzătoare năzuințe ale românilor bucovineni, autonomia provinciei, iar în planul social au fost înfăptuite desființarea iobăgiei și improprietărirea țăranilor (1), reforme care, de altfel, au avut loc în toate provinciile statului austriac. Cu totul remarcabile au fost și succesele obținute pe plan cultural-școlar (2). În septembrie 1848 a fost introdusă limba română, ca limbă de predare, în Institutul teologic din Cernăuți; în decembrie, același an, au fost înființate Școala normală de învățători (preperandia sau pedagogicul, cum i se mai spunea în Bucovina), precum și catedra de limba și literatura română la Institutul de studii filosofice, ce funcționa pe lângă gimnaziul german de 6 clase din Capitala Bucovinei. Transferul administrației școlare de la Consistoriul catolic din Lemberg (aflat sub această administrație din 1815) la cel ortodox din Cernăuți, la 23 februarie 1850, întregeste seria succesele obținute pe plan școlar de către mișcarea revoluționară bucovineană, în fruntea căreia se afla, din 1848, familia de cărturari patrioți a Hurmuzăcheștilor. Deși transferul administrației școlare la Consistoriul ortodox din Cernăuți a fost un proces îndelungat, făcându-se în mai multe etape, erau create deja în Bucovina premisele dezvoltării unui învățământ național, pe baze democratice, prin lărgirea rețelei de școli de toate gradele, care aveau să deschidă, cu timpul calea tuturor fiilor populației românești, dornici de cultură, spre școala medie și universitate.

Înființarea catedrei de limba și literatura română, singura de acest fel pe atunci din întregul Imperiu habsburgic a însemnat realizarea uneia dintre revendicările majore ale românilor bucovineni pe plan școlar și a constituit un eveniment cu largi perspective în ce privește viața lor națională și culturală. „Din soarele anului 1848 ajunseră vreo câteva raze și pînă aici, spărgînd ceața întunecoasă ce ne acoperea și ne înădușea pînă atunci orice manifestare a simțului, a vieții naționale. Din ciștigurile pe care ne aduse acest an, înființarea catedrei de limba și literatura națională este desigur unul dintre cele mai prețioase și productiv de cele

1 Vezi Teodor Bălan, *Împămintenirea țăranilor din Bucovina*, în *Convorbiri literare*, 77, 1944, nr. 22, p. 206 și Ionel Dirdală, *Desființarea boerescului în ținutul Sucevei*, în *Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol” din Iași*, tom. IX, 1972.

2 Vezi pentru ansamblul problemei: Mihai Iacobescu, *Revoluția de la 1848 și dezvoltarea învățămîntului în Bucovina*, în „Suceava”. *Anuarul Muzeului Județean*, nr. 6—7, 1979—1980.

mai fericite rezultate" (3). Înființarea acestei catedre a fost salutăată de Al. Hurmuzachi într-un entuziast articol din gazeta *Bucovina* (4). „S-a împlinit astfel — scria Al. Hurmuzachi — o dorință ce toată nația o aștepta și de lungă vreme" (5).

La concursul instituit de Ministerul Învățămîntului din Viena, în ianuarie 1849, pentru ocuparea catedrei, candidații trebuiau să facă dovada unor temeinice cunoștințe în domeniul limbii și literaturii române, răspunzînd, în scris, printr-un „elaborat", la trei întrebări privind gramatica și literatura. După retragerea celorlalți candidați incompetenți, au rămas în concurs numai doi: Teoctist Blajevici, candidatul Consistoriului ortodox român, și Aron Pumnul, propus de frații Hurmuzachi. Primul, fiul parohului din satul Tișăuți de lângă Suceava, — care avea să fie între anii 1877-1879 mitropolit al Bucovinei și Dalmatiei — era, la data concursului, „asistent și referent la Consistoriul episcopal, suplinind, în răstimpuri, catedre vacante la gimnaziul din Cernăuți", mai era și autorul unei gramatici a limbii române în germană, pentru uzul străinilor (*Teoretisch-practische Grammatik der Dacoromanischen*, Lwov și Cernăuți, 1844). Probabil că pe baza acestei lucrări, Blajevici și-a prezentat candidatura la catedra de limba și literatura română de la gimnaziul din Cernăuți (6). Despre gramatica lui Blajevici I. G. Sbiera va scrie (7) că fiind „neperfectă și defectuoasă în concepțiunea și expunerea legilor limbii românesce și chiar în aplicarea lor corectă".

Aron Pumnul sosise în Capitala Bucovinei, după peripeții dramatice, ca refugiat politic, la sfîrșitul lunii noiembrie 1848, la scurt timp după înființarea gazetei fraților Gheorghe și Alecu Hurmuzachi *Bucovina* (4 oct.) care apărea în limbile română și germană (8) Pribeagul trasilvan bate la ușa lui Iraclie Porumbescu, pe atunci student în teologie și secretar de redacție al gazetei *Bucovina*, de numele căruia auzise „ceva" la Iași. Introdus de îndată în casa Hurmuzacheștilor de către Ir. Porumbescu, este primit acolo cu deosebită căldură (9). La puțin timp după aceea este nu-

3 Al. Hurmuzachi în *Focea Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina*, an. 11, 1866, nr. 1, p. 36.

4 Catedra de limba și literatura română în Cernăuți, în *Bucovina*, an. 1, 1818, nr. 12, p. 8.

5 Despre rolul pe care Al. Hurmuzachi îl atribuie catedrei în cultivarea limbii, literaturii și istoriei naționale, vezi mai pe larg: Mircea Cenușă, *Ziarul „Bucovina" — tribună a unității culturale românești*, în „Suceava", *Anuarul Muzeului Județean*, nr. 9, 1982, p. 334—335.

6 Vezi în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900* — de unde am luat și noi datele —, bibliografia acestui „ierarh cu merite culturale și înzestrare poetică".

7 Aron Pumnul, *Voci asupra vieții și însemnătății lui, Cernăuți*, 1899, p. 147.

8 Relativ la sosirea lui Aron Pumnul în Bucovina, vezi următoarele: Ir. Porumbescu, *Cum a venit Aron Pumnul în Bucovina*, în Ir. Porumbescu, *Amintiri*, Ediție îngrijită de Ion Ștefan, Ed. „Gorjan", col. „Muncă și lumină", 1943, p. 224—233 reproducîntoemai de N. Oprea în vol. apărut în seria „Restituiri", Ed. „Dacia", Cluj-Napoca, 1978, p. 180—187; Gh. Sion, *Suveniri contemporane*, Buc., 1888, p. 368; I. G. Sbiera, *Sosirea lui Aron Pumnul în Bucovina*, op. cit., p. 83—84; Leoa Morariu, *Din vremea ereziilor lingvistice. O scrisoare inedită a lui Aron Pumnul*, în *Convorbiri literare*, an. LII, 1921, nr. 12, p. 776; scrisoarea lui A. Pumnul către P. Banuț, B.C.S., B. 27, P. 98, ms. 5382, publicată de A. P. Banuț, împreună cu alte 6 scrisori, în *Oameni de ispravă*, Sibiu, 1939, p. 7—38.

9 „Pumnul rămase de aici înainte în curtea bătrînului Hurmuzachi, unde locui cîteva timp și după numirea lui ca profesor de limba și literatura română la liceul din Cernăuți", Ion Ștefan, op. cit., loc. cit., p. 187.

mit redactorul părții românești a **Bucovinei**. Pentru acest post îl recomandă nu numai cunoașterea perfectă a limbii germane, ca unul ce făcuse studii teologice și filosofice la Colegiul „Sfinta Barbara” din Viena (1843—1846), dar și experiența sa gazetărească, ca fost colaborator al revistei lui Bariț **Foaia pentru minte, inimă și literatură** încă din 1845, și al foilor lui Timotei Cipariu **Organul luminărei** (devenit apoi **Organul național**) și **Învățătorul poporului**, cea dintâi gazetă ardeleană pentru popor. Hurmuzăcheștii cunoșteau din foile lui Bariț, pe care le primeau cu regularitate atât înaltul nivel de pregătire în domeniul limbii, literaturii și istoriei naționale, cât și importantul rol în pregătirea și conducerea revoluției transilvane de la 1848 al fostului profesor de filosofie de la gimnaziul superior din Blaj, succesorul lui Simeon Bărnuțiu. „Se știe și la noi în Bucovina, iar mai cu seamă în casa nemuritorilor noștri Hurmuzachi, în Cernăuți, — centrul și focarul mișcării naționale române în Bucovina —, că Aron Pumnul, profesor și conducătorul **Luminătorului**/titlul exact **Organul luminărei**, n.n./pe lângă marele erudit Cipariu, e unul dintre principalii și activii aranjatori ai memorabilei Audnări naționale de pe Cimpia Libertății de lângă Blaj. Numele lui Pumnul se pomenea des în zisa casă a Hurmuzăcheștilor, în care se adunau în toată ziua, pe lângă elita inteligenței cernăuțene, și numeroși emigranți moldoveni, ca și munteni : se pomenea, zic, numele lui Pumnul în rind cu ale lui Bărnuț, Iancu, Bariț, Mureșeanu, Buteanu, Balint, Sever și alți corifei români din Transilvania. /S-a auzit/mai pe urmă că Pumnul și Bărnuț sînt unuguri „curențați” (urmăriți) spre a fi prinși și supuși sortii cumplite ce o au protopopul Buteanu și alți bărbați însemnați români, care conduceau poporul” (10).

Reamintim că Aron Pumnul a fost autorul celebrei Proclamații prin care chema masele populare la prima adunare de la Blaj, pe ziua de 30 aprilie și a făcut parte din Comitetul permanent de la Sibiu, alături de Andrei Saguna, Simeon Bărnuțiu, Avram Iancu, Al. Papiu Ilarian ș. a., comitete care avea menirea de a se ocupa de aducerea la îndeplinire a hotărîrilor Adunării din 3/15 mai. Fiind, deci, bine cunoscut și prețuit de Hurmuzăchești, era firesc ca, atunci cînd, în ianuarie 1849, s-a pus problema găsirii omului potrivit care să ocupe catedra scoasă în concurs, ei să se gîndească la Aron Pumnul ca fiind cel mai indicat, și aceasta cu atât mai mult, cu cît în Bucovina acelor vremuri nu putea fi găsit un altul care să aibă calificarea pentru această „profesură”. Astfel, cînd Ministerul Învățămîntului din Viena, care ceruse guvernului aprobarea înființării catedrei, a convocat colegiul profesoral al Institutului de studii filosofice, ca acesta, în colaborare cu Consistoriul ortodox român, să propună „un candidat vrednic”, Hurmuzăcheștii l-au recomandat pe Aron Pumnul.

I. G. Sbiera ne prezintă (11) elaboratul de concurs al lui Aron Pumnul ca fiind „înregistrat în protocolul de gestiune al Institutului de studii filosofice sub numărul 148, într'a 19 Ianuariei 1849”. Din acest elaborat aflăm întrebările la care trebuiau să răspundă cei doi candidați : I Firea limbei românesci. Relația limbei românesci cu celelalte limbi romanice ; II Kurzer Uberblick der Geschichte der romanischen Sprache ; III Urmarea părților cuvîntului în construcția limbei românesci.

10 Id., *ibid.*, p. 180

11 Op. cit., cap. III, **Documente**, p. 28

Alexandru Hurmuzachi „era bine versat în limba și literatura românească, de aceea fu însărcinat, în februarie 1849, de către corpul profesoral al Institutului de studii filosofice din Cernăuți cu censurarea elaboratelor de concurs ale lui Teoctist Blajevici și Aron Pumnul, pentru ocuparea catedrei de limba și literatura română, decretată în decembrie 1848 la acel Institut” (12). Tot Sbiera ne prezintă „Părerea lui Alexandru Hurmuzachi asupra elaboratelor lui Aron Pumnul și Teoctist Blajevici, scrisă într-o 24 ianuarie 1849” (13). Unind rigoarea argumentării înristolui cu deplina competență a cărturarului în domeniul limbii și literaturii române, nu i-a fost greu lui Al. Hurmuzachi să demonstreze, pe baza unor argumente peremptorii, că „unicului candidat **indigen** care s-a prezentat pentru această profesură, îi lipsește, după convingerea mea mai intimă, cu desăvîrșire calificarea pentru aceasta. Dacă are după socolința noastră venerabilul domn Pumnul calificarea aceasta, este ușor de explicat”. Primul argument : Aron Pumnul „cunoaște cu temei gramatica românească, fără această cunoștință nu ne-ar fi putut da această lucrare nimerită, pentru că cunoștința gramaticii este prima condițiune a unei cunoștințe mai acurate a limbii”. Că nu acesta era și cazul lui Teoctist Blajevici, să ne reamintim părerea lui Sbiera, citată mai sus, despre gramatica lui, pentru a ne convinge că în opinia lui A. Hurmuzachi candidatul „indigen” era cu totul lipsit de „cunoștințe acurate ale limbii”. De aceea, dacă „stilul domnului Pumnul este de tot românesc și modern”, corect, foarte chiar/ clar/ și precis” și dacă el „scrie ca autorii cei mai noi și mai buni”, iarăși nu acesta putea fi cazul lui Teoctist Blajevici. Stilul său nu putea fi nici „de tot românesc și modern”, nici „clar și precis”, pentru că el și-a făcut studiile, de la școala primară pînă la Universitate, în limba germană și atunci cînd a suplinat catedre vacante la gimnaziul din Cernăuți, tot în limba germană a predat. De altfel, își continuă Al. Hurmuzachi demonstrația, „sub împrejurările de mai înainte era indigenilor numai în mod excepțional cu puțință a se cultiva în limba națională, fiincă aceasta era proscrisă”. Iată de ce, putea conchide Al. Hurmuzachi, lui Teoctist Blajevici îi lipsea „cu desăvîrșire” pregătirea necesară ocupării unei catedre de limba și literatura română și avea această pregătire Aron Pumnul, „fiindcă el și-a făcut o parte din studiile sale teologice în limba românească, și anume la Blaj, iar după finirea lor a propus în limba națională, prin doi ani deplini, filosofia, cu profesor la același institut și fiincă tot atîta timp a lucrat la una din gazetele cele mai bune și mai românesce, la *Organul Luminărei*”. Deci aceasta ar trebui să-l recomande și mai tare”. Al. Hurmuzachi folosește de cîteva ori în „pledoaria” sa cuvîntul „indigen” pentru a răspunde singurei obiecții ce i s-a putut aduce lui A. Pumnul aceea că nu era „indigen”, adică „din țară”, bucovinean, ci transilvănean și nici nu renunțase formal la catedra de la Blaj și la calitatea de senator al districtului Făgăraș. „Imprejurarea, spune Al. Hurmuzachi, că este român ardelean ar trebui să vorbească mai în favoarea sa decît în defavoarea” și reamintește rolul important jucat de Aron Pumnul în revoluția de la 1848. N-a renunțat la „profesura” de la Blaj, nici la calitatea de senator, „nu din speculă, ci numai în interesul cauzei și la provocarea noastră stăruitoare

12 I. G. Sbiera, O pagină din istoria Bucovinei din 1818—1850, dimpreună cu niște notițe despre familia Hurmuzachi, Cernăuți, 1889

13 Aron Pumnul. Voci ..., p. 156—159

s-a decis a competi la catedra scrisă la liceul de aici și a schimbat activitatea din patria sa, care știe să-î prețuiască meritele, cu aceasta de aici". Așadar, atât valoarea elaboratului prezentat la concurs, cât și înalta sa pregătire științifică îl îndreptătesc pe A. Pumnul să ocupe catedra. „Denumirea sa, conchide Al. Hurmuzachi, ar fi pentru Bucovina, unde avem mare lipsă de bărbați care să cunoască limba, literatura și istoria românească, un câștig. În orice caz, nu s-ar putea face, după convingerea noastră, pentru profesura din caștiune, o alegere mai bună". În urma acestei magistrale „pledoarii” rostite de Al. Hurmuzachi, comisia întrunită în casa Hurmuzăcheștilor a declarat în unanimitate pe A. Pumnul „capabil” să ocupe catedra scoasă în concurs.

Numirea lui Aron Pumnul s-a făcut pe data de 22 februarie 1849, iar cursurile au fost inaugurate la 28 februarie același an. El deveni astfel cel dintâi profesor de limba română în Bucovina. „A fost una din cele mai mari izbînzii culturale ale românilor bucovineni. S-a dat astfel tineretului român de la liceul german din Cernăuți posibilitatea de a-și cultiva limba națională. Pe calea aceasta s-a trezit conștiința națională la cărturărimea bucovineană și s-a pregătit mișcarea literară de la 1860” (14). N. Iorga subliniase anterior acest rol important ce i-a revenit lui Aron Pumnul prin numirea sa la catedra de limba română: „Viața culturală a Bucovinei se datorește la doi oameni. În afară de valoarea lor personală, unul dintre ei reprezintă mai mult o familie/Eudoxiu Hurmuzachi/, celălalt reprezintă mai mult o școală/ . . . / . Aron Pumnul este trimisul Școlii ardelenе. Aceștia sînt cei doi începători ai sufletului românesc în Bucovina” (s.n.) (15). Victor Morariu, vorbind de prima fază a mișcării de redeschitare culturală și politică a românilor bucovineni, cea de la 1848, scrie, urmîndu-l pe N. Iorga, că această fază este legată de două nume mari: Hurmuzachi și Pumnul: „Numele acestea înseamnă două mari cuceriri: autonomia Bucovinei și crearea catedrei de limba și literatura română la gimnaziul de stat din Cernăuți, vatra luminoasă la care era să se încălzească sufletul generației tinere” (16).

Importanța momentului istoric în care sosea Aron Pumnul în Bucovina este conturată astfel de către Sextil Pușcariu: „Și unde a venit Pumnul? În Bucovina care în cursul celor trei sferturi de veac a unei stăpîniri corupătoare de suflete își pierdea în mare parte caracterul ei românesc. Românismul se menținea mai mult ca o rezistență pasivă în pătura țărănească, pe cînd boierimea și intelectualitatea, — cu foarte puține excepții primea acel cosmopolitism austriac pentru care știuseră a le cîștiga cercurile conducătoare.

Și Pumnul a venit în momentul potrivit, cînd ideile generoase ale anului 1848 treziseră sufletele și cînd în fruntea românilor bucovineni stăteau Hurmuzăcheștii. A fost, deci, un concurs sericit de împrejurări ca la momentul cînd un apostol al românismului și al conștiinței naționale era mi necesar, cînd conducătorii politici ai bucovinenilor aveau iu-

14 I. Nistor, Un capitol din viața culturală a românilor din Bucovina 1771—1857, 1916, p.59

15 N. Iorga, Legăturile culturale între Bucovina și Principatele române, Buc., 1914, p. 16

16 Victor Morariu, Fonica Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina, Cernăuți, 1930, p. 1

birea de neam și toată priceperea pentru înalta misiune a dascălului, a sosit acela care cu gestul larg al sămănătorului a aruncat sămînța pe ogor" (17).

În ce privește atmosfera generală din gimnaziul superior (Ober-Gymnasium) de la Cernăuți, disciplina școlară, programa de învățămînt în perioada de început a carierei didactice a lui Pumnul, informații prețioase ne oferă doi dintre foștii săi elevi : I. G. Sbiera și T. V. Ștefanelli. Despre impresiile lăsate elevilor chiar de la primele sale ore de curs, ne vorbește fostul său elev și viitorul său biograf, I. G. Sbiera, care i-a fost, după cum însuși mărturisește, „unul dintre cei mai dintii, mai aproape, mai intimi și mai devotați învățăcei" (18) : „Chiar de la prima sa aparițiune pe catedră, Aron Pumnul a fărmeceat inimile auzitorilor săi, și le-a lipit de sine cu legături nedisolubile. În tot cursul semestrului acestuia/Semestrul întâi al anului 1849 în care I. G. Sbiera a intrat în liceu/Aron Pumnul a fost înconjurat ca stupul de albine, de o mulțime de auzitori. și el nu înceta a împrăștia, cu mînă largă, idei naționale, simțămînte patriotice și aspirațiuni românești" (19). După transformarea vechiului gimnaziu din Cernăuți într-un liceu complet cu opt clase, — prin adăugarea la cele șase ale sale a celor două ale Institutului de studii filosofice — Aron Pumnul, deși era obligat numai la cinci ore „fără de-a pretinde urcarea salariului, a consimțit ca să propună graiul românesc la toate opt clasele noului gimnaziu superior și să estindă numărul orelor pe săptămînă de la cinci obligate, la 16" (20). Și I. G. Sbiera completează astfel portretul lui Aron Pumnul — profesorul și omul —, arătînd care erau relațiile dintre dascăl și elevii săi : „Pumnul nu era nici semeț, nici pretențios, ci de o înfățișare simpatice și cu o fire foarte blîndă. Pre copii îi trata ca un tată pre copii săi cei mai dragălași. Niciodată nu cerea de la ei decît ceea ce fiecare era în stare să facă fără multă încordare și bătaie de cap. De aceea și școlarii își îndeplineau cu plăcere datoria. Aveau drag și iubeau cu căldură pe profesorul lor și această dragoste se răsfrîngea și asupra obiectului ce li se propunea, iar profesorul era îndestulat și mulțumit de învățăceii săi" (21). Emanoil Grigorovitzza, deși nu l-a cunoscut personal pe Aron Pumnul, căci a intrat în liceu după moartea lui, în 1866, pune în lumină, „după spusele tovarășilor de gimnaziu", și alte laturi ale personalității dascălului : „Iarna, înainte de a sosi eu la școală, la oraș, s-a sfîrșit la Cernăuți cel mai iubitor de neam român din cîți a cunoscut tineretul nostru școlar, profesorul de gimnaziu Aron Pumnul ( . . . ) Aicea/în spatele casei profesorului, n.n./ — îmi spuneau tovarășii de gimnaziu —, se aduna uneori școlăriimea românească de toate vîrstele și petreceau cu moș Pumnul, nu ca, cu învățătorul său, ci întocmai ca și cum i-ar fi fost părinte.

Că nu se sfia bătrînul să se joace uneori cu ei chiar de-a mîngea. Li da băieților sfaturi și povește, pe unii mai slabi la carte îi și învăța. Ajuta

17 Sextil Pușcariu, Aron Pumnul, în *Glasul Bucovinei*, an. II, 1919, nr. 100 din 7/20 martie

18 Aron Pumnul, *Voci . . .*, p. 42

19 Ibid., p. 61

20 Ibid., p. 62

21 Ibid., p. 63



însă și îndemna pe toți și în jurul acestui apostol, slăvit de tineretul vremii aceleia, fierbea și se închea o viață românească, de care mulți nu și-au dat în urmă nici bine seama" (22).

Covârșitoarea influență exercitată de Aron Pumnul asupra elevilor săi a sporit și prin interesul pe care l-a arătat totdeauna pentru nevoile lor școlare și materiale. În anuarul liceului pe anul 1866 (*Programm des K. K. Ober-Gymnasium in Czernowitz in dem Herzogthum Bucovina für das schuljahr 1866*), „la capitolul VI, *Chronik des Gymnasiums*, p. 52 — 54 se află necrologul lui A. Pumnul, în care, printre altele, se relevă valoarea lui pedagogică și sprijinul acesta material și intelectual de care s-au bucurat numeroși elevi, printre care și M. Eminescu" (23). Pe lângă meditatea elevilor slabi la învățătură, de care vorbea Em. Grigorovitzva, Aron Pumnul găsea și alte mijloace prin care să vină în ajutorul elevilor săi. Astfel, „este știut faptul că Pumnul ținea în gazdă elevi, — ca și alți profesori ai liceului, de altfel, — contra plată sau în schimbul unor mici servicii și cărora, îndeosebi fiilor de țărani săraci, le oferea „vipt și cortel” (casă și masă). Acesta era, de exemplu, cazul bibliotecarului găzduit în camera în care se afla și „Biblioteca gimnaziastilor”; acesta a fost și cazul fraților Vasile și Ion Bumbac, fii de țărani nu pre înstăriți, care locuiau prin anii 1858 și 1859 în casa lui Pumnul ca meditarii (Instruktoren), împreună cu Mihai Eminescu (în clasele primare) și cu cei patru frați mai mari ai acestuia (liceeni). Cele citeva stipendii, acordate anual de către Fondul religiosar, erau distribuite prin Aron Pumnul elevilor sîrguincioși și săraci. Pentru acordarea de stipendii unor elevi de ai săi, Aron Pumnul a intervenit chiar la guvernul român din București. „Om de bine, sprijină cererile de stipendii ale unor învățăcei, chiar cînd condițiile lasă de dorit. Este cazul stipendiului lui Paul Bănuț” (24), pentru care se poate consulta scriosarea lui A. Pumnul din Cernăuți, 1863, la B.A.R.S.R., și, de asemenea, A. P. Bănuț, corespondența lui A. Pumnul, în *Luceafărul*, I, 1902, nr. 7 (25). Cînd unii elevi, din anumite motive, nu-și puteau continua studiile la liceul din Cernăuți, Aron Pumnul intervenea pentru ei ca să fie primiți în centre școlare din Transilvania, și cu deosebire la Blaj, unde Timotei Cipariu, fostul său profesor, era directorul gimnaziului superior și inspector al școalelor orașului (1854-1875). Așa, de exemplu, în 1861, au fost ajutați elevii din clasa a VII-a Vasile Bumba, G. Buliga și Vasile Burlă să-și continue studiile, primii doi la Blaj, al treilea la Beiuș. Din amintirile lui T. V. Ștefanelli despre Eminescu aflăm un alt mijloc prin care A. Pumnul își ajută elevii la învățătură. „Pe acea vreme/ în anii școlari 1860 și 1861, cînd Ștefanelli era coleg cu Eminescu în clasele I și II-a de liceu, n.n./ noi elevii din liceu nu aveam o gramatică românească tipărită, ci învățam după dictatul profesorilor. Eminescu însă copiasse scriptele de la Pumnul și-și prescrisese astfel gramatica. Colegii lui Eminescu împrumutau deci ade-

22 Em. Grigorovitzva, *Cum a fost odată. Schițe din Bucovina*, Buc. 1911, p. 122 — 124 și în A. Vasiliu, *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, VII, *Eminescu și Aron Pumnul*, în *Eminescu și Bucovina*, Buc. 1943, p. 416—417

23 Cf. A. Vasiliu, *op. cit.*, loc. cit., p. 415

24 Paul Bănuț este tatăl scriitorului de mai tîrziu A. P. Bănuț, fiul preotului A. Bănuț care, atunci cînd A. Pumnul a fost nevoit să ia calea pribegiei și să se refugieze acasă, în ținutul Făgărașului, l-a adăpostit în casa sa și l-a ajutat să treacă granița în Muntenia.

25 Perpessicius, *Notă*, în M. Eminescu, *Opere alese*, voi. I, Buc., 1964, p. 257.

sea manuscriptul său ca să-și prescrie și ei gramatica, și el le împrumuta fără greutate acest manuscript, cu condiția să nu-i îndoieie colțurile filelor, adică să nu-i facă Eselsöhren, cum ziceam noi pe atunci (— „Urăchi de măgar“) (26). Desigur că, în lipsa manualelor, și caietele manuscrise după care elevii învățau literatura, circulau printre ei, prin bunăvoința dascălului lor.

Acest ajutor material și intelectual pe care Aron Pumnul îl acorda elevilor săi ca să-și poată termina studiile la singurul liceu existent pe atunci în Bucovina (pînă în 1860, cînd ia ființă liceul din Suceava) sau la școlile din Transilvania, avea și o semnificație națională, fiind izvorit din patriotismul înflăcărat al dascălului de română, în acele vremuri de apăsătoare dominație austriacă, potrivnică emancipării prin cultură a românilor. Nu credem că ar fi riscant să presupunem că acest ajutor pe care Pumnul îl acorda indeosebi fiilor sirguincioși de țărani săraci izvoara și din amintirea tristei sale copilării și adolescențe. „Coborînd din părinți țărani sărmani, sărăcia i-a fost tovarășa nedespărțită a studiilor“, scrie C. Loghin, citindu-l pe I. G. Sbiera : „Minca numai pîne sacă și bea apă rece ; dormea pe pămîntul gol, numai cu mîna sub cap : noaptea, în lipsă de luminare, învăța sau la focul din vatră sau la lumina lunii și în lipsă de hîrtie și tăblițe, se exercita în comput/matematică, n.n / și geometrie pe arina Tirnavelor“ (27). Chiar dacă există o oarecare doză de exagerare în cuvintele lui I. G. Sbiera, sînt cunoscute numeroase alte cazuri cînd fii de țărani săraci au avut de luptat cu greutatea aproape identice pentru a putea răzbate prin școlile medii, în Bucovina, ca și în Transilvania, sub dominația opresivă habsburgică. Am menționat cazul fraților Vasile și Ion Bumbac, meditari în „internatul“ lui Aron Pumnul (expresia este a lui Bogdan-Duică) al căror tată era țăran („Landman“) în Costina și care fără sprijinul dascălului lor poate că nu și-ar fi putut termina liceul. Considerat în această lumină, sprijinul acordat de Aron Pumnul fiilor sirguincioși de țărani săraci, capătă, după cum am subliniat mai sus, nu numai o înaltă semnificație umană, ci și una patriotică.

În dubla sa calitate de profesor și animator cultural, Aron Pumnul avea să desfășoare, timp de aproape 16 ani, o prodigioasă activitate de pionierat în slujba școlii și culturii românești din Bucovina. Meritele sale sporesc în importanță dacă se iau în considerare condițiile deosebit de grele în care și-a desfășurat activitatea, mai ales cînd în 1850, ca urmare a înfringerii revoluției burghezo-democratice din 1848, în monarhia habsburgică se reintroduce vechiul regim absolutist, consfințit prin constituția din 31 dec. 1851. Orice manifestare națională încetă în întreg imperiul. Astfel, și în Bucovina, procesul de organizare pe baze autonomiste a provinciei a fost curmat, după cum și mișcarea cultural-literară ce începuse a se infirpa, odată cu apariția gazetei Bucovina, a înregistrat o sensibilă stagnare.

Cînd și-a început cursurile, Aron Pumnul a fost confruntat, în primul rînd, cu lipsa manualelor de limba română, fapt care i-a obligat, atît pe profesor, cît și pe suplinitorii săi, Mihai Călinescu și I. G. Sbiera, cînd titularul era bolnav, să predea după notițe, „cu lecturi după caiete-

26 T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, Ed. „Junimea“, Iași, 1983, p. 63—64  
27 Aron Pumnul, *Voci ...* Vezi și C. Loghin, *Aron Pumnul, în Istoria literaturii românești din Bucovina*, Cernăuți, 1926

le încă nepublicate ale profesorului Aron Pumnul". (I. G. Sbiera). La acest mare neajuns se adăugau încă cel puțin două : programa de învățământ prevedea doar cite o oră pe săptămână pentru fiecare clasă iar în biblioteca școlii nu exista nici o carte românească. Pentru a suplini aceste lipsuri, Aron Pumnul a purces încă din 1849 la adunarea materialului necesar elaborării manualelor, dar acestea nu vor putea vedea lumina tiparului decît între anii 1862-1865, după prăbușirea din nou a regimului absolutist în Imperiul habsburgic, în 1860. De aceea și în același scop, din inițiativa lui I. G. Sbiera (pe atunci elev încă în clasa a VII-a sau chiar a VIII-a), și cu sprijinul lui Aron Pumnul și Alexandru Ilarmuzachi, în 1857 a luat ființă „Biblioteca gimnaziștilor români de'n Cernăuți" (28).

Biblioteca era adăpostită în modesta locuință a lui Aron Pumnul, „ferită de ochii profesorilor străini, căci după legile școlare, studenții ( - elevii) nu aveau voie să întrețină biblioteci și ar fi fost confiscată și această bibliotecă, dacă în ochii lumii nu ar fi trecut de proprietate a lui Pumnul. Biblioteca era alcătuită din diferite cărți dăruite de Pumnul, de studenți și de alți bărbați, prieteni ai tineretului și ai culturii neamului nostru, cu scopul ca studenții să cunoască și literatura românească și să se îndeletnicească în limba neamului lor, pentru că în liceu se predau toate obiectele în limba germană, iar pentru limba și literatura românească era rezervată numai o oră pe săptămână, în care trebuia să fie pe furiș ghemuită și istoria națională, pentru că programa școlară nu permitea să se predea studenților români istoria neamului lor. Bibliotecar era totdeauna un student găzduit de Pumnul, care locuia în camera în care se afla și biblioteca" (29). Mijloc de răspîndire a cărții românești în rîndul tineretului și focar de cultură alături de școală, înființarea acestei biblioteci „a reprezentat o importanță excepțională pentru Bucovina în special, dar și pentru Eminescu și literatura română în general" (30). Biblioteca a fost deci înființată pentru a înlesni elevilor citirea de cărți românești, întrucît elevii nu aveau la dispozițiune nici o carte românească în biblioteca gimnaziului, iar din Biblioteca țării, înființată în anul 1851, nu puteau împrumuta, fiindcă trebuiau să depună o cauțiune de 10 florini, pe care însă nu o aveau" (31). Biblioteca a fost alcătuită din cărți donate în primul rînd de Aron Pumnul și elevii săi, dar și de alții. „Din numărul celor 145 de persoane care au dăruit cărți Bibliotecii gimnaziștilor, fără să mai ținem seamă de societăți și grupări de elevi, seminașiști și teologi, vedem că tot ce avea Bucovina mai ales și-a dat contribuția pentru alcătuirea și îmbogățirea acestui prim locaș de cultură românească în Cernăuți. E o probă mai mult de puternica influență și atracție patriotică și culturală a lui Aron Pumnul. Mai constatăm apoi că printre donatori s-au numărat scriitori și oameni de cultură din toate provinciile locuite de români" (32). Biblioteca dispunea astfel de cele mai importante cărți ale vremii, din cele mai variate domenii : poezie și proză, teatru, filologie, cărți populare, calendare, colecții de ziare și reviste. După cum era și firesc, o pondere însemnată aveau cărțile is-

28 I. G. Sbiera, *Familia mea după tradițiune și istorie. Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 107.

29 T. V. Stefanelli, *Amintiri despre Eminescu*, ed. cit., p. 72.

30 A. Vasiliu, *Bucovina în viața și opera lui M. Eminescu*, loc. cit., p. 239.

31 Cf. I. G. Sbiera, *Familia mea ...*, cap. Înființarea unei biblioteci românești pentru studenți, p. 107.

32 Id. *Ibid.*, p. 262.

torice ale reprezentanților Școlii ardelenе, lectura lor trebuind să demonstreze elevilor romanitatea, continuitatea și unitatea de neam și limbă a poporului nostru. În „Biblioteca gimnaziștilor“ se aflau și cărți rare, care i-au format gustul lui Eminescu pentru „limba veche și înțeleaptă.“ După cum se știe, Eminescu a fost și el, în perioada studiilor sale liceale, între anii 1863-1865, bibliotecarul acestei adevărate instituții culturale. Astfel, înlesnind elevilor săi citirea de cărți din toate provinciile românești, Aron Pumnul contribuia și pe această cale la consolidarea unității spirituale românești.“ Admirabil instrument de cultură, această bibliotecă a crescut românește generațiile de elevi din Cernăuți“ (33). „Biblioteca gimnaziștilor“, ca și lecțiile lui Aron Pumnul, contribuia și pe această cale la consolidarea unității spirituale românești. „Admirabil instrument de cultură, această bibliotecă a crescut românește generațiile de levi din Cernăuți“ (33). Prin „Biblioteca gimnaziștilor“, ca și prin lecțiile lui Aron Pumnul, catedra de limba și literatura română de la liceul german din Cernăuți devenea tot mai mult o adevărată școală națională, un puternic centru de cultură, simțire și conștiință românească. Aceasta este accepția în care trebuie luate cuvintele lui Em. Grigorovitzu (citare mai sus), că în jurul lui Aron Pumnul „fierbea și se închea o viață românească de care mulți nu și-au dat în urmă poate nici bine seama“.

Demn de relevat este și un alt fapt de cultură realizat de A. Pumnul și elevii săi, anume copierea **Foii pentru minte, inimă și literatură** a lui G. Bariț, care apărea la Brașov din anul 1838 și la care, după cum am mai amintit, Aron Pumnul își începuse colaborarea încă din 1845, pe cînd era profesor la Blaj. Faptul în sine relevă deosebita prețuire pe care o arăta A. Pumnul redactorului revistei, profesorul și mentorul său (alături de T. Cipariu și S. Bărnăuțiu), pe care în *Lepturariu* îl numește „renăscătorul și luminătorul conștiinței naționale românești din provinciile austriace“ (34). Pentru A. Vasiliu — care i-a acordat acestui act de cultură un capitol întreg în amplul și pertinentul său studiu *Bucovina în viața și opera lui Mihai Eminescu*, — copierea **Foii...** lui Bariț capătă semnificația unei adevărate „colaborări intelectuale între Transilvania și Bucovina“. La copierea revistei au lucrat elevii împreună cu dascălul lor, precum și alți cunoscuți ai acestuia, toată vara anului 1860 și primăvara anului următor. Din cei 16 ani ai revistei (1838—1854) au fost copiați 11, iar restul de 4 (1851—1854) au fost dăruiți sau cumpărați de Pumnul. Această muncă de copiere a **Foii**, scrie A. Vasiliu, denotă „entuziasmul stîrnit de marele Magistru printre tineretul dornic de cultură din vremea aceea“. Atît de mare era acest entuziasm, încît, „unii elevi își romanizează numele iar mai mulți fac daruri de cărți și bani pentru Biblioteca gimnaziștilor, dovedindu-se încă o dată că Aron Pumnul își merită faima de animator al culturii din Bucovina“ (35).

Anul 1860, în care „gimnaziștii“ încep copierea **Foii pentru minte...** a lui G. Bariț pentru îmbogățirea bibliotecii lor, este și anul în care au loc două evenimente culturale de importanță majoră: în Bucovina ia

33 C. Loghin, *Pumnul-Mihai Eminescu*, în *Eminescu și Bucovina*, 1913, p. 513

31 Cf. C. Loghin, *Lepturările lui Aron Pumnul*, în *Revista Bucovinei*, an. I, 1942, nr. 5, p. 155

35 Op. cit., loc. cit., p. 237 și 239

ființă liceul din Suceava, iar în Moldova Universitatea din Iași, cea dintîi universitate românească. Ministerul român al Instrucțiunii Publice, „în căutare de profesori, îl invită pe Aron Pumnul să vină ca profesor la universitatea ce avea să se înființeze la Iași în 1860, după cum se poate afla dintr-un articol al lui Toma G. Bulat publicat în *Neamul românesc literar* (36). Într-o scrisoare din 15 sept. 1860, Aron Pumnul explică de ce nu poate da curs invitației Ministerului de a se transfera neîntîrziat la Iași. În primul rînd, scrie A. Pumnul, pentru că a primit de la guvernul bucovinean „încuviințarea de a compune un lepturariu român sau o creștomatie română în patru tomuri pentru tinerii de la gimnazie”. Pentru terminarea lepturariului roagă Ministerul ca odată cu decretul de numire să-i încuviințeze un concediu de 6 luni, pînă în august 1861, în care răs-timp să se poată găsi „un bărbat cu toate însușirile cerute de acest post, cunoscut în limba și literatura română și pătruns de simțul național și de însuflețirea de a-și împlini datoria din conștiință”. Răgazul cerut pentru găsirea unui bărbat „cunoscut în limba și literatura română” era necesar, pentru că, continuă Pumnul, „aici în Bucovina umblă mulți nechemați după profesura limbii și a literaturii române, care nu-și cunosc mai nici de cum nici limba, nici literatura, numai cu scop de a lua leafa legată de această profesură, ear' nici decum cu scop de a lumina mintea tinerilor incredințați conducători și educării lor”. Scrisoarea aceasta a lui A. Pumnul este de o inestimabilă valoare, pentru că ea ne relevă trăsăturile sale definitorii ca profesor și ca om, pătruns de conștiința înaltei sale misiuni și de „simț național”. Cum un astfel de bărbat cu însușirile necesare pentru a-l putea înlocui la catedra de limba și literatura română de la liceul din Cernăuți nu s-a găsit și nici nu se putea găsi în Bucovina acelor vremuri (ne-a spus-o de ce și Al. Hurmuzachi), Aron Pumnul s-a vă-zut în imposibilitate de a răspunde favorabil ministerului român, deși acesta îl asigura, în scrisoarea din 7 sept. 1860, de toate facilitățile pentru terminarea Lepturariului, „pe care Ministerul se angajează și a-l tipări”. Așa se face, scrie Toma G. Bulat, „că Aron Pumnul n-a figurat printre cei dintîi profesori ai Universității din Iași, urmînd a fi înlocuit cu Simion Bărnuțiu”.

După cîțiva ani — în 1865 —, Aron Pumnul scria lui Paul Bănuț referitor la aceeași problemă : „Tot așa m-a chemat și mă cheamă încă la universitatea din Iași ca profesoriu, cu leafa de 380 de galbeni pe an și n-am primit, nici nu primesc, deși aici am o leafă mai mică, fiindcă trebuința cere ca să rămîn încă cu tinerimea română bucovineană cu s-o descept den amorteala și letargia în care se află cufundată” (37). Relevantă această mărturisire pentru conștiința responsabilității patriotice a misiunii sale, care, împreună cu totala dăruire profesională, constituie trăsăturile definitorii ale personalității marelui dascăl transilvan.

Educația intelectuală, morală și patriotică a elevilor realizată prin lectura cărților din „Biblioteca gimnaziștilor” lui Aron Pumnul este comparabilă ca importanță cu aceea a manualelor de lectură și literatură română care constituie cele patru tomuri, în șase volume, apărute succesiv la Viena între anii 1862—1865 sub titlul *Lepturariul românesc cules den*

36 Aron Pumnul — candidat la Universitatea din Iași, în *Neamul românesc literar*, an. III, 1911, nr. 11, p. 170—174

37 Scrisoarea lui A. Pumnul către P. Bănuț, loc. cit., f. 6

**scriptori rumani.** Introduse în învățămînt începînd din anul 1863, leptura-rele lui Pumnul, cu toate viciile lor de limbă, au fost timp de cîteva decenii singurele manuale de limba română folosite în învățămîntul mediu din Bucovina (Pentru cursul inferior, lepturarile lui Pumnul, nemaifiind moderne, vor fi înlocuite, treptat, între anii 1885—1900 cu cărțile de citire ale lui Ștefan Ștefureac). Ele au format hrana sufletească a generațiilor de elevi dintre anii 1863—1898. „Din cărțile acestea, așa cum erau ele, ca limba lor bizară, aspru criticate de Maioreșcu și de poetul Petrino, părinții noștri au învățat a citi tot ce-i românesc” (38).

Lepturarile lui A. Pumnul au împlinit același important rol cultural și național pentru școala medie pe care l-au avut cărțile de citire pentru școala primară — „legendariile” — contemporanului său, ale marelui om de cultură Silvestru Morariu - Andrievicei, mitropolitul de mai tîrziu al Bucovinei (1880—1895), editate între anii 1854—1856 și folosite în învățămînt pînă în 1880. Subliniind importanța cultural-literară și națională a **Lepturariului românesc**, precum și influența lui covîrșitoare asupra lui Eminescu, Ovidiu Papadima scrie : „Opera de seamă a lui Aron Pumnul rămîne **Lepturariul românesc** în care a adunat antologie — cu scurte notițe introductive pline de încredere în valorile culturii noastre — texte de literatură, istorie, geografie, științele naturale scrise numai de români. Aceste cărți pentru școlarii din clasele I—VIII ale liceului de atunci, sunt primele manuale de istoria literaturii și culturii românești, de la Coresi pînă la G. Sion/.../. Fără ele aproape că geneza poeziei Epigonii nu poate fi întrevăzută” (39).

În ce privește alcătuirea **Lepturariului**, nu o dată s-a subliniat, ca un merit deosebit al lui A. Pumnul, munca prealabilă pentru adunarea unui vest material necesar elaborării acestei „adevărate enciclopedii didactice”. „Unul din aspectele cele mai pozitive ale activității lui A. Pumnul a fost cel de istoric literar. Poate fi considerat ca întemeietor al istoriei noastre literare prin impunătoarea antologie **Lepturariul românesc**, unind în totul peste 2000 de pagini/.../. Deși trăia izolat de Principatele Unite și Transilvania, unde se dezvoltase mișcarea literară, A. Pumnul printr-o muncă încordată și perseverentă, a adunat și publicat un bogat material literar și date bibliografice despre scriitorii români de pînă atunci. Pentru aceasta el a întreținut o vastă corespondență cu scriitorii, profesorii și oamenii noștri de cultură ai epocii, cărora le-a solicitat date biografice despre ei înșiși și despre alții” (40). Textele culese din peste 100 de „scriptori rumîni” sunt precedate de note biografice referitoare la viața și opera autorilor. „De o bogăție impresionantă ca număr de autori, de la origini pînă la clasicii zilei — un Alecsandri, un Alexandrescu —, și sub raportul textelor, dintre cele mai substanțiale, fiecare autor este precedat de o copioasă notă biografică/.../. În scrisori din 1862, aflătoare la Biblioteca Academiei către Alexandru Sandor din Banat și către V. A. Urechia din București, A. Pumnul solicită informații și note biografice despre o seamă de scriitori pentru ca „textele culese de el să prindă rădăcini în sufletul tinerilor” cînd vor cunoaște starea minții și a inimii autorilor, adică vor cunoaște

38 V. Morariu, *Focea Societății...*, Cernăuți, 1930, p. 3

39 Ov. Papadima, *O sută de ani de la moartea lui Aron Pumnul*, în *Munca*, XXII, 1966, nr. 5655, p. 1

40 D. Macrea, *Contribuții la istoria lingvisticii și filologiei românești*, Buc., 1978, cap. *Precursorii. Aron Pumnul*, p. 89

biografia acestora". Ce crede A. Pumnul despre lucrarea sa poate fi cuprins în următoarea frază : „Eu propun junimei române de aici literatura română, singura avere națională, neperiveră, singura putere națională, spirituală, morală, înviativă" (În aceeași scrisoare către V. A. Urechia din 7 aprilie 1862) (41).

În ce privește criteriile de selectare a textelor, ele nu sînt atît de ordin estetic, cît, în primul rînd, moral și patriotic. Toți cei care au scris despre *Lepturariul* lui A. Pumnul au scos în evidență acest scop educativ, iar primul dintre aceștia se cuvine a fi amintit biograful lui Aron Pumnul, I. G. Sbiera : „Citind cu pricepere aceste cărți elevul din școala secundară se simțea la sine acasă, în sinul familiei sale, hrănit cu scumpul și dulcele lapte al românismului, hrană ce în zadar ar fi căutat-o prin toate operele didactice cîte i se puneau atunci în mînă" (42). În continuarea citatului din Ov. Papadima este deasemenea subliniat acest scop patriotic al *Lepturariului* : „Alegerea textelor a fost determinată în primul rînd de scopul patriotic pe care-l urmărea/autorul/. Prin aceasta *Lepturariul* a fost nu numai un monumental manual didactic, dar și o școală de educație națională, dezvoltînd încrederea în posibilitățile creatoare ale poporului nostru. Informația surprinzătoare în domeniul culturii naționale pe care o dovedește Eminescu ca adolescent, cînd debutează își are sursele în bună parte în biblioteca din casa lui Aron Pumnul și în *Lepturariul* său" (43). Aceleași criterii în selecționarea textelor au fost reliefate anterior și de Mihai Drăgan : „Izvorit din nevoi școlare, *Lepturariul* este un bogat repertoriu de texte vechi românești și moderne selectate și orînduite, în mare parte, după criterii etice și naționale. Pumnul accentuiază, ca și înaintașii săi pașoptiști, rolul educativ al lecturii" (44). „Autorii cuprinși în *Lepturariu* sînt din toate provinciile românești, el trebuind să fie o expresie a afirmării unității spirituale a poporului român de pretutîndeni, unitate a cărei consolidare era crezul și idealul suprem al lui Pumnul" (45).

Despre valoarea documentară durabilă a *Lepturariului* scrie Leca Morariu într-un articol din 1920 : Aron Pumnul ne-a dat „acele patru tomuri ale «Lepturarelor» sale, care și astăzi sînt cărți care pot și trebuie consultate pentru literatura română veche/ . . . /. Ele formează partea cea mai norocoasă și am zice mai durabilă din întreaga muncă de dascăl a lui Aron Pumnul" (46). Că această aserțiune a lui Leca Morariu n-a fost infirmată, o confirmă pînă astăzi unii istorici literați precum George Ivașcu : „Pentru bogăția de texte din literatura veche și modernă, însoțită de biografiile scriitorilor/ această crestomație/ este folositoare și astăzi" (47).

În încheierea considerațiilor de mai sus privitoare la *Lepturariul* românesc, vom reda opinia lui Alexandru Hurmuzachi despre această

41 Perpessicius, *Nota citată*

42 Aron Pumnul, *Voci* . . . , p. 65

43 Ov. Papadima, *op. cit.*, loc. cit.

44 Mihai Drăgan, *Aron Pumnul*, în *Ateneu*, 1962, nr. 12

45 D. Macrea, *op. cit.*, loc. cit., p. 90

46 Leca Morariu, *Aron Pumnul*, în *Glasul Bucovinei*, an. III, 1920, nr. 379 din 18 martie

47 G. Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. I, Buc., 1969, p. 548

„cea mai celebră dintre creștomatiile românești” (C. Ivașcu), care pare să fi intuit încă din 1866 — anul morții lui Aron Pumnul — valoarea ei documentară durabilă : Al. Hurmuzachi a numit **Lepturariul**, pe drept, „un adevărat tezaur național” pentru scrierea viitoare a istoriei literare române, „un op unic în felul său la români, care chiar după judecata străinilor mai competenți, poate fi comparat cu lucrări de acest fel apărute în alte literaturi mai dezvoltate” (48).

Pe lângă cunoștințe de limbă și literatură română, autorul **Lepturariului românesc** a căutat să dea elevilor săi și cunoștințe istorice privitoare la poporul român : „Într-o vreme cind programa analitică austriacă căuta să pervertească sufletele tineretului român, cind istoria românilor nu se învăța în școli, iar istoria patriei însemna istoria Austriei, cind, deci, elevii români trebuiau să cunoască pe toți urmașii lui Rudolf de Habsburg, fără să aibă idee cine odihnește sub lespedea de la Putna, lepturările lui Aron Pumnul au venit să suplinească și această lipsă dînd elevilor ample cunoștințe de istoria neamului și numai exemple din care să rămînă înălțați sufletește” (49).

Același înalt țel patriotic — pe lângă cel didactic — l-a urmărit Aron Pumnul și prin gramatica sa, tipărită la Viena în 1864 (ortograme și morfologie), dar scrisă în limba germană **Grammatik der rumänischen Sprache für Mittelschulern**, intrucît toți elevii, neromâni, ca și români, fiind obligați să urmeze cursurile de limba română, cei mai mulți dintre ei, ieșiți din școlile primare germane, nu știau românește la intrarea în liceu. „Toți elevii, români și străini, erau puși sub îngrijirea lui Aron Pumnul ca să-i facă cunoscuți cu graiul țării, cu graiul românilor / . . . /, pe unii ca să-i facă să-l iubească și să-l prețuiască, ca pe odorul cel mai scump din lume, ca pe sufletul său și al poporului din care face parte, pe ceilalți ca să-i îndrume să-l respecte și să țină seama de el” (50). Gramatica lui Aron Pumnul, „scrisă într-o germană impecabilă, era un admirabil manual pentru cei ce voiau să învețe limba română” (C. Loghin). Ea a fost folosită în școlile din Bucovina aproape două decenii, pînă în 1882, cînd a fost reeditată la Cernăuți, cu unele modificări, de către eminentul profesor secundar Dimitrie Isopescul (51).

Aceasta a fost prodigioasa activitate desfășurată de profesorul Aron Pumnul în slujba școlii și culturii românești din Bucovina. Toate mărturiile foștilor săi elevi confirmă deosebitele sale calități de pedagog : dăruirea profesională și dragostea față de învățăceii săi manifestată prin ajutorul material și moral pe care le-a acordat totdeauna. Aceste mărturii ne prezintă portretul adevărat al lui Aron Pumnul, ca profesor și ca om, pătruns de cea mai desăvîrșită înțelegere a misiunii sale și adevărat părinte al elevilor, în opoziție cu imaginea dascălului pedand și distant pe

48 Al. Hurmuzachi, **Aron Pumnul**, în **Focea Societății . . .**, an. II, 1866, nr. 2, p. 36—38. Vezi și D. Macrea, *op. cit.*, p. 91

49 C. Loghin, **A. Pumnul — Mihai Eminescu. Reabilitarea lui Aron Pumnul**, în **Eminescu și Bucovina**, 1943, p. 55

50 Aron Pumnul, **Voci . . .**, p. 63

51 Dimitrie Isopescul este cel dintîi dintre elevii lui Pumnul numit în 1864 profesor la liceul din Suceava, înființat în 1860. Deși profesor de istorie-geografie, el trebuie să predea, din lipsa de profesori, de toate, chiar și limba română la cursul inferior



care au început unii s-o acrediteze! „Prin căldura și farmecul său personal, prin mesianismul național al cursurilor, Pumnul a inițiat elevii în studiul limbii, literaturii și istoriei naționale” (52). Prin lecturile sale, ca și prin gramatica sa, Aron Pumnul a cultivat la elevii săi dragostea pentru limba românească într-o vreme cind o bună parte a intelectualității românești bucovinene vorbea și scria mai mult nemțește decît românește, iar poporul, în întregul lui, era susups, prin școală, la o deznăționalizare forțată. Considerînd școala ca unul din principalii factori de educare patriotică a elevilor, Pumnul a cultivat la aceștia, prin lecțiile sale, dragostea fierbinte pentru limba și trecutul glorios al poporului român, a sădit în sufletele tinerilor studiosi conștiința unității de origine etnică și de limbă, conștiința de neam, premiză a unității naționale ; prin lecțiile, ca și prin lecturile sale, Aron Pumnul a sădit în sufletele noii generații sentimentele mîndriei naționale, încrederea în forțele poporului, încrederea în propriile ei forțe.

Rezumînd rolul lui Aron Pumnul ca dascăl, Al Hurmuzachi scria : „Această catedră, prin el, au devenit pentru noi, aici, paladiul științei naționale, altariul simțului și al virtuții, vatra naționalității române. Românii se bucurau, se mîndreau cu ea, străinii o respectau. Prin scrieri, rezultate prețioase ale activității sale neadormite, precum și prin graiul, prin prelegerile în școală și prin toată activitatea lui, el a contribuit foarte mult la dezvoltarea limbii aici între noi și la deșteptarea și întărirea simțului național” (53). Marea operă de pionierat pe tărîm școlar a celui dintîi profesor de limba română în Bucovina a constituit astfel o contribuție din cele mai însemnate la dezvoltarea mișcării de renaștere națională și culturală ai cărei promotorii erau, din 1848, Hurmuzăcheștii. Aici este locul să redăm cuvintele lui Sextil Pușcariu din finalul articolului din care am mai citat la începutul acestei evocări, articol scris în *Glasul Bucovinei* din 1919 și destinat aniversării a 100 de ani de la nașterea lui Aron Pumnul, pentru că „în toiul zilelor de sărbătoare din luna noiembrie a anului trecut, Bucovina a uitat pentru un moment că se împlineau 100 de ani de la nașterea aceluia care, cu 60 de ani în urmă, venise ca un apostol al românismului în țara aceasta”. Iată cuvintele lui Sextil Pușcariu din finalul acelui articol : „Cărțile lui Pumnul zac de mult prăfuite în bibliotecile unor specialiști, principiile sale filosofice au fost recunoscute de mult ca eronate. Dar nu în aceste cărți și în sistemele sale ortografice trebuie căutată activitatea lui. Cele mai frumoase pagini pe care le-a scris el nu le găsim în *Lepturile* nici în *Gramaticile* sale, ci ele au fost gravate în sufletele elevilor săi, care și azi, după 50 de ani de la moartea dascălului, coboară cu pietate vocea cînd îi rostesc, plini de venerație, numele”. Sextil Pușcariu se referea, după cum vedem, la generația ieșită din școala lui Aron Pumnul, înarmată sufletește pentru a lupta cu succes împotriva politicii austriece de deznăționalizare, prin școală, pentru salvagardarea ființei naționale a românilor bucovineni.

52 Pavel Țugui în I.G. Sbiera, *Povești și poezii populare românești*, ediție îngrijită de ..., Buc., 1971, p. 107

53 Al. Hurmuzachi, *Aron Pumnul*, în *Focea Societății...*, an. II, 1866, nr. 2, p. 13

## Résumé

La création de la chaire de langue et de littérature roumaines au lycée allemand de Cernăuți, le 20 déc. 1848, a représenté une des plus grandes victoires sur le terrain culturel, remportée par le mouvement révolutionnaire de cette année en Bucovine. L'auteur de l'article souligne l'importance exceptionnelle de cet événement culturel qui a donné à la jeunesse studieuse la possibilité de cultiver sa langue nationale, en marquant ainsi le commencement de l'affirmation culturelle des Roumains sous la domination des Habsburgs. Aux instances des frères Hurmuzachi cette chaire a été attribuée, par concours, à l'ancien professeur de philosophie de Blaj, le militant révolutionnaire de 1848, Aron Pumnul, qui devint ainsi le premier professeur de roumain en Bucovine.

L'auteur relève la profonde signification idéologique et nationale de la prodigieuse activité déployée par le professeur transylvain au service de l'école et de la culture des Roumains de Bucovine : le militantisme et le messianisme national. Dans toute son activité Aron Pumnul s'est montré préoccupé de maintenir toujours vive la conscience nationale des Roumains. A cet égard on met en évidence l'importance de la „Bibliothèque des élèves" fondée en 1857, véritable institution de culture qui, facilitant aux élèves la lecture des livres de toutes les provinces roumaines, a contribué par cela à l'affermissement de l'unité spirituelle roumaine. On souligne aussi le message patriotique des manuels de lecture et de littérature édités par Aron Pumnul entre 1862—1865, qui forment les quatre tomes en six volumes du bien connu *Lepturariu românesc*, par lequel, aussi bien que par ses leçons, le professeur Pumnul a poursuivi particulièrement l'éducation nationale de ses élèves.

Aron Pumnul a cultivé chez les élèves l'amour ardent pour la langue et le passé glorieux du peuple roumain, a inculqué dans l'esprit de la nouvelle génération la conscience de l'unité nationale. Cette génération, issue de l'école d'Aron Pumnul, s'est révélée capable de lutter avec succès contre la politique autrichienne de dénationalisation, par l'école, de l'élément roumain de Bucovine.

En conclusion, on fait remarquer dans l'article que l'activité du premier professeur de roumain en Bucovine a représenté une contribution remarquable au développement du mouvement d'émancipation culturelle et nationale de Bucovine dont les promoteurs étaient, depuis 1848, les frères Hurmuzachi. Le riche héritage spirituel d'Aron Pumnul a animé profondément des générations entières de jeunes gens de cette province qui ont imprimé, dans les décennies suivantes, de nouvelles dimensions à la lutte pour la liberté et pour la réalisation de l'État national unitaire roumain.

# DESPRE ÎNVĂȚĂMINTUL DIN BUCOVINA, CU PRIVIRE SPECIALĂ LA ANII DE ȘCOALĂ AI LUI MIHAI EMINESCU (LA CERNĂUȚI) ȘI LA DASCĂLI SĂI

## — DOCUMENTAR —

NICOLAE CEREDAREC

1. În Bucovina în deceniul șase al secolului trecut au existat două școli medii (Obergymnasium), una la Cernăuți înființată încă în anul 1808, și a doua la Suceava deschisă în anul 1860. Gimnaziul din Cernăuți, la sfârșitul anului școlar 1861 — deci pe atunci când micul Mihail Eminovici (Eminescu) urma prima clasă la gimnaziul de aici — era frecventat de 517 elevi, dintre care 34 erau bursieri și 130 scutiți de taxe școlare. După naționalitate, situația elevilor se prezenta astfel: 165 români, 122 ucraineni, 88 poloni, 71 germani, 58 evrei și 13 armeni. După religie, din numărul de mai sus 217 elevi erau ortodocși — mai ales români și ucraineni —, 151 romano-catolici și 71 greco-catolici, 58 de religie (cult) mozaică, 9 armeni catolici, 7 protestanți și 4 armeni care n-au trecut la uni-re cu Roma.

În vederea pregătirii de învățători și de învățătoare, funcționau, pe atunci, la Cernăuți trei școli pedagogice și anume o școală pedagogică de învățători greco-orientali, altă școală de învățători romano-catolici și o a treia școală pedagogică paritată de învățătoare.<sup>1</sup> Pentru întreaga Bucovina, și numai în orașul Cernăuți, mai exista o (singură) școală tehnică, și anume școala reală inferioară de două clase.<sup>2</sup> Într-o școală specifică, legată de obstetrică, mai demult se pregăteau la Cernăuți un număr necesar de moașe.<sup>3</sup>

Pentru instruirea clerului greco-oriental, funcționa, deasemenea, la Cernăuți un Institut de Teologie și, pe lângă dinsul, Seminarul Diecezan, din care ieșeau în fiecare an în medie cite 8 teologi-preoți.<sup>4</sup> Acestuia i se adăuga o școală de cantori bisericești (dascăli). La dispoziția celor ce studiau se afla o bibliotecă districtuală cu cca 10 mii de volume din diverse domenii ale științei.

1. Hauptbericht der Handels- und Gewerbekammer für das Herzogthum Bukovina nebst der Topographisch-statistischen Darstellung des Kammerbezirkes mit Schluss des Jahres 1861. Czernowitz, 1862, p. 112—113.
2. Raimund Friedrich Kaindl, *Geschichte von Czernowitz*, Czernowitz, 1908, p. 205: „Die Errichtung einer Unterrealschule hatte die Stadt gemeinde schon 1817 angestorbt; aber erst 1828 ist im Anschlusse an die Normalschule eröffnet worden“; A. Vitenco, *Școala reală gr. or. în Cernăuți*, „Înainte de aceasta a existat în Cernăuți o școală reală inferioară de două clase, susținută de comună“, în „Școala“, nr. 6, Cernăuți, 1913, an. IV, p. 136.
3. *Die Reisetagebücher des österreichischen Kaisers Franz I in die Bukovina (1817—1823)*, herausgegeben von Rudolf Wagner, München, 1979, p. 18; Hauptbericht..., p. 113.
4. Hauptbericht..., p. 112.

La Cernăuți, în deceniul șase al sec. al XIX-lea, funcționau șase școli normale confesionale capitale (Normal-Hauptschule), deci care aveau în vedere religia — și anume, era una greco-orientală, școala la care va învăța Mihail Eminovici (Eminescu), una romano-catolică de băieți, pe lângă care, începînd cu anul 1828, va funcționa și școala reală inferioară, și o altă școală de băieți evreiască, apoi o școală cumulată, o școală de fete (romano-catolică) și alta, tot de fete, evereiască, și, în fine, la Roșu, o suburbie a orașului Cernăuți, încă din anul 1816, funcționa o școală trivială (Trivialschule).

La Siret și Suceava în anul 1861, funcționau cîte o școală capitală de băieți — una greco-orientală și alta romano-catolică — și cîte o școală trivială a armenilor care n-au acceptat unirea cu Roma. În toate celelalte așezări rurale din Bucovina, mai erau încă 111 școli triviale, din care 51 aparțineau ortodocșilor, 37 catolicilor, 12 protestanților și una rușilor lipoveni, adepți ai sectei religioase de rit vechi. În 213 localități rurale nu se învăța carte deloc. În orașul Cernăuți, trebuie adăugat, mai existau așezăminte de învățămînt particulare, îndeosebi pentru fete, unde se învățau limba maternă, muzica și puțină literatură. Constatăm că, dacă în ceea ce privește recrutarea elevilor din gimnaziile din Bucovina, religia nu prezenta nici un impediment, în recrutarea lor însă la școli capitale normale și școli capitale, ea juca un rol primordial.<sup>5</sup>

Aceasta era situația învățămîntului în Bucovina, în orașul Cernăuți, cînd, în toamna anului 1858, a venit aici, din Moldova, micul Mihail Eminovici (Eminescu), ca să învețe carte.

## II. Școala normală poporană capitală greco-orientală model din Cernăuți (Gr. n. un. Normal-Muster Hauptschule). Învățătorii lui Mihail Eminovici (Eminescu).

Școala normală din Cernăuți, înființată în anul 1783, din ordinul împăratului Iosif al II-lea, la început a fost adăpostită într-o clădire mică, închiriată, al cărei loc de amplasare nu se cunoaște. Începînd cu 1 martie 1784, acest așezămînt își va desfășura activitatea în noua clădire achiziționată de la Fondul Religionar din Bucovina, de pe Strada Școlii

5. Franz Martin Mayer, *Geschichte Österreichs*, Zweiter Band, ediția 3, Viena și Lipsa, 1909, p. 600; „Nach dieser Schulordnung (din 6 dec. 1774) — sollten derierlei Volksschulen bestehen: in kleinen Städtchen, Märkten und auf dem Lande bei den Pfarr — oder entfernteren Filialkirchen Trivialschulen; in jedem Kreise eine Hauptschule und in der Hauptorte jeder Provinz eine Normalschule, an der auch Lehrer gebildet sollten“; I. V. Goras, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei 1775—1918*, București, 1975, p. 49; „Școlile normale erau școli principale model, cu un program de învățămînt mai aprofundat pe lângă care funcționa în mod obligatoriu și un curs de preparandie, cu o durată de 6 luni la început, care apoi se prelungește la 2 ani“; R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Bukowina*, Dritter Abschnitt, Czernowitz, 1898, p. 43—45; *Die Entwicklung der Volksbildung und des Schulwesens*; Narese z istorii Pivnicinoi Bukoveini (Studii din istoria Bucovinei de Nord), p. 116—117, Kiev, 1980; „Ukrainska radianska Entseklopedia“, vol. 17, Kiev, 1965, p. 406.

(Schulgasse) <sup>6</sup> Clădirea consta, pe atunci, din 2 camere mari și două mai mici. La început această școală a fost numai de două clase și a fost frecventată în primul curs de 51 de băieți și 17 fete. Primul învățător era Anton de Marki, care absolvise școala pedagogică din Sibiu. Ceva mai târziu, pe lângă această școală pedagogică s-a înființat un curs pregătitor de învățători pentru școli poporene (römkath. Lehrerbildungsjurs). <sup>7</sup> Încă din anul 1801, școala aceasta a fost numită normală <sup>8</sup>. Începând cu anul școlar 1815/1816, fetele vor învăța la școala lor, plecând de la școala normală <sup>9</sup>. Această școală capitală normală, în anul 1817, va fi vizitată de împăratul Austriei, Franz I. În jurnalul de călătorie al împăratului, sînt trecute date interesante referitoare la această școală. Se arată că localul acestei școli normale, fără etaj, se afla în apropiere de clădirea Generalității. Școala era de trei clase, pe lângă care mai funcționa o clasă elementară, pe semne cursul pregătirilor de învățători (Lehrerbildungskurs). Învătau la această școală cca 300 de elevi. "Copii învățau materia prevăzută pentru școli normale. Cît privește limbile — se învăța germana, româna (moldauisch), de bună seamă și ucraineana, căci nu degeaba primii învățători în Bucovina, în timpul stăpînirii austriece, au fost chemați din Transilvania sau Ungaria, dar numai aceia care știau „limbile germană, ruteană, (ucrainena) și română" (welche rer deutschen, ruthenischen und rumänischen Sprache mächtig waren)." Băieții, la școale normale din Cernăuți, erau germani, poloni — în rîndul acestora sînt trecuți ucrainenii <sup>10</sup> — armenii și moldovenii (românii), din care cauză procesul de învățămînt se desfășura destul de anevoios. Religia era predată de un preot ortodox și altul romano-catolic. Clasele erau de ajuns dotate cu bănci, dar spațiu pentru un număr mai mare de elevi nu era. Se prevedea

6. Fondul Religiozitar gr. or. din Bucovina, a fost creat în anul 1786, ca urmare a secularizării în anul 1785 a 207 de averi bisericești și mănăstirești ale bisericii ortodoxe din Bucovina. Veniturile Fondului acopereau cheltuielile episcopiei, salariile slujitorilor bisericii, întreținerea școlilor și altele. în *Istoria mist și sil Ukrainsoi RSR, Cernivečka oblast*, v. 670, Kiev, 1969: Minerva: *Enciclopedia Română*, Cluj, 1929, p. 454; R. Fr. Kaindl, *Geschichte der Bucowina...*, capitolul trei — Die kirchlichen Verhältnisse, das Bukowina Erzbisthum und der gr. or. Religionsfonds, pag. 30—34.

7. În anul 1797 școala aceasta din Cernăuți se numea Kreisnormal — schule vezi R. Fr. Kaindl, *Geschichte von Czernowitz*, p. 37; *Die Reisetagebücher...*, p. 19.

8. Johann Polek, *Die Bukowina zu Anfang des Jahres 1801*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes - Museums", Czernowitz, 1908, p. 29.

9. R. Fr. Kaindl, *Geschichte von Czernowitz*, p. 205.

10. *Die Reisetagebücher...*, p. 18.

11. Heinrich Lagler, *Die Volksschule in Kottzman (1780—1880)*, Teplitz, 1880, p. 8. berg, erhielt den Auftrag, im ganzen Lande Volksschulen zu errichten unter gleich — „Der damalige Militär-Gouverneur der Bukowina, General Freiherr v. Enzenchzeitiger Einführung des Schulzwanges. Die Lehrkräfte wurden aus Siebenbürgen und Ungarn berufen, und nur solche Personen als Lehrer angestellt, welche der deutschen, ruthenischen und rumänischen Sprache mächtig waren"; Ilarion Karbulețchi, *Rozvii narodnoho schil'nețtva na Bukoveni*, (Dezvoltarea învățămîntului primar din Bucovina), Vășcăuți, 1905, p. 37.

12. *Reisetagebücher...*, p. 34.

înființarea clasei a IV-a, care deziderat se va împlini în anul 1819<sup>13</sup>. Din informațiile existente rezultă că la această școală învățau doar băieții și încă numai cei de religie ortodoxă sau romano-catolică. Pe lângă școala normală de băieți (Neben der Normalschule . . .), pe strada Școlii, în anul 1827, pe spezele Fondului Religionar din Bucovina, s-a construit imobilul școlii greco-orientale de băieți (gr. or. Knabenschule),<sup>14</sup> unde vor învăța îndeosebi copii de religie ortodoxă, așadar români și ucraineni. Trecerea în anul 1827 a elevilor de religie greco-orientală în clădir a nou construită, a creat posibilitatea deschiderii pe lângă școala normală veche, în anul 1828, a școlii reale inferioare, la care vor învăța carte viitorul poet ucrainean Iurii Fedkoveci și cel german, suceveanul Ludwig Adolf Staufe-Simiginowicz.<sup>15</sup>

Pe lângă școala greco-orientală, începînd cu anul 1848, a început să funcționeze cursul pregătitor de învățători greco-orientali, așazisa preparandia. Limba de predare la școala greco-orientală de băieți ca și la preparandie,<sup>16</sup> școală care pregătea învățători, era cea germană, iar limbile română și ucraineană s-au predat ca obiecte de studiu. Învățătorii erau obligați să cunoască cele trei limbi menționate mai sus, — condiție pe care o îndeplineau și Ioan Litviniuc și Ioan Zebacenschei, învățătorii lui Mihail Eminovici (Eminescu).<sup>17</sup> Elevi de la școala gr. or. normală proveneau îndeosebi, din raza orașului Cernăuți, din satele bucovinene precum și din Moldova. Ioan Gh. Sbiera, elev în clasa a IV-a la această școală, în anul școlar 1848/49, venit din satul Horodnic, județul (Bezirk) Rădăuți, era român, în timp ce frații Grebovski, fiii preotului ortodox,

13. H. Lagler, *op. cit.*, p. 27 — „Im Jahre 1819 wurde mittelst Studien — Hofcommissions — Decretes an der Czernowitzer Hauptschule die vierte Classe activirt". Această clasă a patra, o vreme, probabil era unica în întreaga Bucovină pentru elevii de religie ortodoxă, terminarea căreia îi dădea dreptul să intre în clasa întâi a gimnaziului. De aceea mai tirziu a trebuit să termine clasa a patra a școlii capitale din Cernăuți, ca să poată intra la gimnaziu din Cernăuți, și Mihail Eminovici - Eminescu; Ion G. Sbiera, *Familia Sbiera, Cernăuți, 1899*, p. 95: „Mintînd cu succes foarte bun școala trivială din Rădăuți, la începutul lui septembrie 1848 ne-a dus tata pre amîndoi frații la Cernăuți, ca să continuăm acolo a patra clasă primară în școala normală, și apoi, la anul, să intrăm în gimnaziu..." Tot așa Mihail Bodnar (1816—1867), deputat în Parlamentul vienez (Reichsratsabgeordneter) în anul 1848, a terminat această clasă a patra în anul școlar 1830/31; Ciobotaru - Achiței Mariana, *Activitatea istoriografică a lui Teodor Bălan, Suceava, 1982*; lucrare de diplomă, p. 6 — „Între anii 1890 (?) — 1896 (T. Bălan) urmează cursurile școlii primare ortodoxe din Cernăuți, la care a învățat și Mihail Eminescu, avînd învățător pe Ion Litviniuc" — (Biblioteca Institutului de învățămînt superior — Suceava — D.I.G. 22).
14. R. Fr. Kaindl, *Geschichte von Czernowitz...*, p. 181 — „Die gr. or. Knabenschule (Schulgasse) wurde 1827 erbaut".
15. Ilarie Karbuletchi, *op. cit.*, p. 82; Greșesc aceia, care afirmă că scriitorul ucrainean Iurii Fedkoveci n-ar fi terminat școala reală inferioară din Cernăuți. El a urmat cursurile celor două clase cite le avea școala, în anii școlari 1846/47 și 1847/48 și a absolvit-o (Iurii Fedkoveci, *Opere alese*, editor, autorul prefaței N. Miziun, Kiev, 1935, p. 7; N. Ceredarec, *Publizist und Lehrer, Vor 150 Jahren wurde L. A. Simiginowicz - Staufe geboren*, în „Karpätenrundschau", Brașov, a. XVI (XXVII), nr. 21 (1922).
16. R. Fr. Kaindl, *Geschichte von Cz.*, p. 205; *Istoria României*, IV, 1964, p. 697: „Pregătirea și calificarea învățătorilor se făceau în școli normale care se numeau preparandii".
17. IL Karbuletchi, *op. cit.*, p. 16; Demeter Isopescu, „Schematismus der Bukowiner Volksschulen und Lehrer", Cernăuți, 1894, p. 162.

colegi în clasa a treia cu Mihail Eminovici (Eminescu), veneau din satul Subraneț, în prezent raionul Zastavna,<sup>18</sup> și erau ucrainenii, iar Gheorghe Copaciuk, care frecventa preparandia, era ucrainean, din satul Volcineț (Vovocineț), astăzi în raionul Adîncata (Hliboca).<sup>19</sup> Menționăm că școlile normale au fost școli capitale, cu o programă de învățămînt mai aprofundată, pe limbă care funcționa și un curs pregătitor de învățători, preparandia.<sup>20</sup>

Pe atunci, cînd școlile poporane din Bucovina se aflau sub oblăduirea consistoriului latinesc-catolic de la Liov (1816—1844)<sup>21</sup>, școala greco-orientală din Cernăuți, se lupta cu îndărătnicie împotriva încercărilor de polonizare. Această școală era renumită ani de-a rîndul datorită unei bune organizări și a unor învățători destoinici. De aceea și părinții copiilor aveau deplină încredere față de ea. Mulți ani, la această școală au activat învățători ca: Grigorovici, Chrisanft, Mathiasiewicz, Bărbuță, Gheorghe Konstantinowicz de loc din satul Lujeni, Ioan Litviniuc din Cernăuți, Ioan Zebacenschei și mulți alții;<sup>22</sup> ultimii doi i-au fost învățători lui Mihail Eminovici (Eminescu), în anii școlari 1858—1859 și 1859—1860.<sup>23</sup> „Din vremea de demult s-a învățat la școală ortodoxă limbile germană, română și ucraineană (ruskoi), și de aceea absolvenții ei mai vîrstnici cunosc aceste trei limbi — scrie cercetătorul învățămîntului primar din Bucovina, I. Karbulețchi.<sup>24</sup> În afară de limbile germană (care era și limba de predare), română și ucraineană numai ca obiecte de studiu, situație care reiese în afară de orice îndoială din certificatele școlare ale lui Mihail Eminovici (Eminescu), elevii mai învățau la această școală aritmetica și caligrafia, precum și religia. Calificative (note) primeau elevii și la comportare (putare) — Sitten —, sîrguință (Fähigkeiten) și pentru aptitudinea de a pune în practică cele învățate (Verwendung).<sup>25</sup> În anul 1848, datorită stăruinței consistoriului ortodox, dar îndeosebi a episcopului Eugen Hacman,<sup>26</sup> s-au înființat cursurile preparandiei pentru candidați ortodocși la postul de învățător. Lecțiile practice, candidații le făceau cu elevii școlii greco-orientale, de aceea ea se și numea școala capitală model (Muster-Hauptschule). La început au predat la acest așezămînt, numit cu un cuvînt din limba germană, preparandie (Präparandeschule — școală pedagogică) profesori

18. Augustin Z. N. Pop, *Contribuții documentare la biografia lui Mihai Eminescu*, București, 1962, p. 45 — „Filă din catalogul clasei a III-a de la National-Hauptschule, cu partida de note a elevului Mihai Eminescu (facsimilele se găsesc în arhiva Bibliotecii Academiei Române), H. Iagler, *op. cit.*, p. 31 — „Die Koltzner Schule wurde im Jahre 1836 das erste und auch einzignmal vom griechisch-orientalischen Dechant H. Gribowski visitirt“.

19. Certificat de calificare nr. 2, emis de preparandia gr. or. lui Gheorghe Kopaciuc din Volcineț, la 15/27 iulie 1868 — Arhiva familiei Sandro, orașul Rădăuți.

20. I. V. Goraș, *op. cit.* p. 49.

21. *Ibidem*, p. 55.

22. H. Karbulețchi, *op. cit.*, p. 36—37; George Tofan, „Directorul Ioan Litviniuc“, — în revista „Școala“, nr. 9, an. II, p. 211, Cernăuți, 1911.

23. H. Karbulețchi, *op. cit.*, p. 37; G. Călinescu, *Viața lui Mihai Eminescu* ed. IV, p. 54—56.

24. H. Karbulețchi, *op. cit.*, p. 37.

25. Radu I. Sbirer, *Amintiri despre Eminescu*, în „Almanah literar pe anul 1903“, Cernăuți, p. 87—102; V. Braniște, *Doi certificate ale lui Mihai Eminescu*, în *Convorbiri literare*, aprilie 1926, p. 244—248; Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, p. 55—56, București, 1978.

26. H. Karbulețchi, *op. cit.*, p. 43.

de la așezământul de învățămînt teologic, ca Ianovici, Calenciuc și Hacman. Tocmai unul dintre primii absolvenți ai acestei preparandii a fost și Ioan Litviniuc, învățătorul lui Mihail Eminovici (Eminescu), iar mai tirziu (circa între anii 1883 și 1905) și directorul școlii greco-orientale de băieți, la care au învățat fiecare la vremea sa, Ioan Gh. Sbiera, Mihail Eminovici (Eminescu). Teodor Balan... Prin anii 1857 sau 1858 — scrie cercetătorul învățămîntului primar din Bucovina, Ilarie Karbulețchei — școala trivială ortodoxă de băieți din Cernăuți a fost ridicată acum (adică în anul 1905) la rang de școală capitală model (Muster-Hauptschule) și a fost unită, ca școală de practică pedagogică, cu preparandia ortodoxă. Din vremea aceea, au încetat să funcționeze la preparandie profesori de teologie, iar locul lor l-au ocupat învățătorii de la școala model: Zebacenschei și Litviniuc [acum — deci în anul 1905, cînd a apărut cartea lui I. Karbulețchei! — fost director al școlii ortodoxe de băieți din Cernăuți, n. n. N. C.] și ca director a ajuns consilierul consistorial Ilasievici<sup>27</sup> După cum vedem din fragmentul citat, învățătorii lui Mihail Eminovici (Eminescu), într-adevăr au fost cadre pedagogice excelente, renumite, de vreme ce ei au fost în stare să înlocuiască pe profesori de la cea mai înaltă instituție de învățămînt pe atunci, din Bucovina. Ioan Litviniuc, i-a fost învățător lui Mihail Eminovici (Eminescu) în clasa a treia, catihet fiindu-i Petru Porfir Dimitrovici. În clasa a patra Ioan Zebacenschei i-a fost învățător și Vasile Ilasievici consilier consistorial (directorul școlii) — catihet.<sup>28</sup>

În preparandie, se învățau limbile germană, română și ucraineană, apoi matematica, desenul, caligrafia și muzica, — metodică și educarea copiilor (Erziehungskunde) — științele naturii, istoria și geografia nu se învățau deloc. Ioan Droglî, un pedagog destoinic, viitor cumnat al lui M. Eminescu, întorcîndu-se în anul 1861, din călătoria sa de studii în Europa centrală, a contribuit mult la reorganizarea preprandiei ortodoxe.<sup>29</sup> Învățători de la școala capitală model, în care cu vreo doi ani în urmă a învățat M. Eminovici (Eminescu), nu vor mai preda la preparandie toate obiectele ca mai înainte, ci ei vor rămîne acolo numai ca învățători auxiliari și vor învăța pe elevi muzica și desenul, în timp ce Ioan Droglî va preda la ambele clase (ani) ale preparandiei toate obiectele. Dat fiind că Ioan Droglî nu cunoștea limba ucraineană „de aceea o va preda încă, în continuare, învățătorul de la școala model, Zebacenschei, care a preluat acest obiect de la învățătorul Litviniuc“. Curînd, la preparandie se vor preda pomologia și educația fizică.<sup>30</sup>

### III. Manuale de limba rusă — adică ucraineană —, după care, probabil, a învățat Mihail Eminovici - Eminescu

În cele ce urmează abordăm o chestiune puțin cunoscută, din viața de elev a lui Mihail Eminovici (Eminescu), și anume că în clasele a III-a și a IV-a el a învățat și limba ucraineană ca obiect obligatoriu. Asupra manualelor după care a învățat Mihail Eminovici (Eminescu), cele de limba

27. Ibidem.

28. Radu I. Sbiera, *op. cit.*, p. 90—91.

29. I. Karbulețchei, *op. cit.*, p. 46

30. Certificat (Zeugnis) nr. 2 din 16/28 iunie 1868, emis de „Gr. or. Musterhauptschule und Präparandie“, candidatului la post de învățător Gheorghe Kopaciuk, c. iscălit de directorul școlii Ioan Droglî, în „Arhiva familiei Sandro“, orașul Rădăuți.



română întocmite de Samuel Andrievici, cele de germană — de Frantz Herman și cele de aritmetică, de Franz Mocnik, toate tipărite la Viena, nu mai stăruim situația fiind cunoscută.

Pentru prima dată, după cite știm, despre trimiterea materialului didactic, pentru școli poporane ucrainene din Bucovina, se vorbește în anul 1785, — e vorba de un catehism.<sup>31</sup> La școala greco-ortodoxă de băieți înființată în anul 1784, religia la o seamă de copii se preda în limba ucraineană. Despre existența de școli triviale și cu limba de predare ucraineană, se menționează deja anul 1801 — „Schulen sinzur Erzielung und Bildung der Jugend für den Adel, Bürger und Landmann 1 Hauptschule in der Kreisstadt Czernowitz, 2 Stadtschulen zu Sereth und Suczawa, dann 12 Land — oder Trivialschulen in deutscher, moldauischer, ruthenischer, hungarischer und armenischer Sprache errichtet“, . . . , în ce limbă s-a predat în școala întemeiată de proprietarul Mokrański în satul Crisceatec înainte de 1817, vizitată personal de împăratul Austriei, Franz I, pină-n prezent nu s-a precizat,<sup>32</sup> așa că afirmația istoricilor sovietici, că la începutul stăpînirii austriece în Bucovina „școli ucrainene n-au fost de loc“ — nu corespunde realității.<sup>33</sup> Despre învățarea limbii „rusești“, adică ucrainene, la școala gr.-or. capitală din Cernăuți, de toți elevii școlii, scrie I. Karbulețchei, fără însă a indica izvorul.<sup>34</sup> O atestare conform căreia la școala poporană de băieți din Cernăuți, la care va învăța M. Eminovici (Eminescu), se preda și limba ucraineană, o avem de la Ioan Gh. Sbiera, fost elev în clasa a IV-a a aceleiași școli, în anul școlar 1848/49.<sup>35</sup> Se știe în mod sigur că Mihail Eminescu (Eminescu), fiind elev la școala normală capitală greco-orientală model din Cernăuți, a învățat și limba ucraineană.<sup>36</sup> Să scrie și să citească a învățat M. Eminovici (Eminescu), probabil, din abecedarul care s-a tipărit la Karlowitz (Sremski Karlovci — Jugoslavia), în anul 1851, din care manual îi învăța pe copii limba rusă (adică ucraineană) învățătorul de la școala ortodoxă de băieți din Cernăuți, Gheorghe Konstantinovič, de loc din satul Lujeni, astăzi raionul Coțmani.<sup>37</sup> În anul 1848 s-a introdus, în Bucovina, carte de citire rusă (ucraineană), editată de Dobjanschi Premișlea (Przemysl), oraș în Polonia.<sup>38</sup>

31. M. Bordeianu, P. Vlădevschi, *op. cit.*, p. 156, 160, 162, 169, 171, 182; Lucia Protopopescu, *Noi contribuții la biografia lui Ion-Budai Deleanu*, București, 1967, p. 93...”, la 15 octombrie 1785, contabilitatea Consiliului Aulic de Război, adresându-se Comandamentului General din Galiția, mitropolitului de Karlowitz și episcopului de Rădăuți, hotărâste să se trimită în Bucovina 150 exemplare din catehismul în limba rusă (adică ucraineană) și germană, din cel în limba moldoveană și germană tot attea...”.
32. Johann Polek, *Die Bukovina zu Anfang des Jahres 1801...*, p. 57; Limba ucraineană, înainte de 1817, de bună seamă s-a predat în școlile primare din Coțmani, Zastavna, Putila - Storojineț, Vășcăuți, Cincău și poate din Crisceatec..., vezi II Karbulețchei, *op. cit.*, p. 129, *Die Reisetagebücher...*, p. 25—26.
33. *Studii din istoria Bucovinei de Nord...*, p. 116; U.R.E., p. 17, p. 406.
34. II. Karbulețchei, *op. cit.*, p. 37.
35. Ion I. Sbiera, *op. cit.*, p. 37.
36. Radu I. Sbiera, V Braniște, Augustin Z. N. Pop — v. mai sus lucrările lor cu paginile indicate.
37. St. Smal - Stoțchei, *Bukovynska Rus. Imaginea cultural - istorică, Cernăuți, 1897*, p. 58: „Acest abecedar eu l-am primit (autorul cărții) de la fostul învățător la școala ortodoxă din Cernăuți, D. Konstantinovič, e clar, din el învățau limba rusă (adică ucraineană) în Bucovina”.
38. II. Lagler *op. cit.*, p. 37 — „Für die Elementar — Classe wurde ein neues ruthenisches Lesebuch, verfasst von Volksschulaufseher Dobrazanski in Przemysl, eingeführt“ (după anul 1848).

care manual, de bună seamă, era mai apropiat de limba vorbită de poporul ucrainean, decît cea din abecedarul din Serbia, — e deci posibil ca din acest manual să fi învățat M. Eminovici (Eminescu), aceasta, pe semne este cartea despre care vorbește Ioan Sbiera, profesor de limba română la gimnaziul din Cernăuți, după ce s-a îmbolnăvit Aron Pumnul (Pumnea).<sup>39</sup>

În ce grad și-a însușit Mihail Eminescu, cunoașterea limbii ucrainene e greu de spus, chiar cei mai reputați biografi ai lui M. Eminescu, George Călinescu, Augustin Z. N. Pop, neacordînd vreo atenție acestei chestiuni.<sup>40</sup> Că Mihail Eminescu, cunoștea limbile ucraineană și polonă mulțumitor, o atestă participarea sa la spectacolele polono-ucrainene în orașul Cernăuți, <sup>41</sup> precum și cuvintele „31 Maja 1883, Mihai“, înșăilate pe o farfurioară de argint, un cadou de nuntă din partea lui Mihail Eminescu făcut miresei Maria, fiica poetului Necolai Usteianoveci din Suceava, care se păstrează, sau mai sigur că s-a păstrat cîndva la Muzeul de istorie a orașului București.<sup>42</sup>

#### IV. Cîteva date despre învățătorii lui Mihail Eminovici (Eminescu) și despre localul școlii poporane în care a învățat.

Ioan Litviniuc s-a născut la 29 septembrie (stil vechi) 1832 în Clocucica, o suburbie a Cernăuților. A luat examenul de maturitate cu dreptul de a preda în limbile germană, română și ucraineană. Diploma sa de maturitate, de învățător, poartă nr. 40 și a fost emisă la 15 iulie 1852. Primul său post provizoriu de învățător suplinitor, a fost la școala capitală și la școala reală inferioară din Cernăuți. La 21 decembrie 1861 e învățător definitiv, fixat cu postul la școala gr. or. capitală model de băieți (gr. or. Knaben-Musterhauptschule) din Cernăuți. În anul 1883, Ioan Litviniuc a fost director provizoriu al școlii gr. or. de băieți de patru clase din Cernăuți. Aceeași funcție și la aceeași școală, o îndeplinește el și în anul 1886, ținînd locul directorului titular, Ștefan Bărbuță, eliberat din funcție temporar, căci îndeplinea demnitatea și atribuțiile de inspector școlar în județele Suceava și Cimpulung Moldovenesc. E cunoscut că în anul 1860, Ioan Litviniuc era director al școlii gr. or. de băieți de patru clase, pe strada Școlii. Director va fi Ioan Litviniuc și în anul 1894, cînd școala aceasta se va numi școala particulară gr. or. de băieți. Sint informații că Ioan Litviniuc conducea școala și în anul 1905.<sup>43</sup>

39. Ion I. Sbiera, *op. cit.*, p. 96.

40. G. Călinescu, *op. cit.*, Augustin Z. N. Pop, *Contribuții...*

41. Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu*, București, 1978, p. 58 : — „... și frecventa (M. Eminescu) teatrele din Cernăuți, prioritar Hôtel de Moldavie, de cîte ori elevilor săraci li se dădeau gratuit 40 de bilete, plătite de spectatori cu dare de mină, cînd veneau trupe nemțești, ruteno-polone și românești, după care citeva zile în șir, cu colegii de cameră, imita guraliv roluri, scene, cîntece“. Menționăm că în anul 1857 din populația indigenă 12.290 vorbeau germana, 4.800 românește, 3.500 ucraineană, 810 polona, iar 188 în alte limbi : în anul 1880 — germană vorbeau 27.720, română 6.431, ucraineană 8.232, polonă 6.707, în alte limbi 510 ; R. Fr. Kaïnd, *Geschichte von Cz.*, p. 189.

42. Această farfurioară a fost donată de către scriitoarea ucraineană Claudia Bobcheveci - Sora din orașul Oradea, Muzeului de Antichități, între anii 1939-1946.

43. Demeter Iopescul, *op. cit.*, „Schematismus der Bukowinaer gr. or. Dioecese“ din anii 1864, p. 102, 103 ; 1865 p. 103 ; 1877 p. 120 ; 1883 p. 131 ; 1886 p. 136 ; 1890 p. 139, 148.

În anul școlar 1863—1864, învățătorul Ioan Litviniuc a fost la cursurile de perfecționare a cunoștințelor la Praga. Tot atunci vizitează orașele Viena, Dresda și Leipzig. După înfăptuirea reformei școlare în Imperiul austro-ungar, în anul 1869, învățătorul Ioan Litviniuc scoate manualul de curs primar — **Modele de caligrafie pentru școlile publice și private** <sup>44</sup>. Ioan Litviniuc, al cărui nume pentru învățatul George Călinescu era „rebarbativ” — adică cu aspect respingător, aspru, urit (?) <sup>45</sup> — a fost acela care în anul 1876, s-a alăturat românilor greco-orientali (ortodocși) din Cernăuți, care pe calea petițiilor la gimnaziul (liceul) din Suceava, se luptau pentru introducerea limbii române ca limbă de predare. <sup>46</sup> Același Ioan Litviniuc, fiind în vremea aceea director al școlii poporane la care cindva a învățat Mihai Eminescu, cum menționează ziarele din anul 1883, se va strădui să-i îmbrace pe elevii săraci și orfani. <sup>47</sup> Cu o simpatie vădită, de citeva ori îl pomenește pe Ioan Litviniuc, directorul școlii ortodoxe, — Ilarie Karbulețchi — *Rozvii narodnoho schilnețtva na Bukoveni* în lucrarea sa (Dezvoltarea învățămîntului primar în Bucovina).

Ioan Litviniuc s-a stins din viață la 29 mai 1911, după 53 de ani de muncă asiduă pe tărîmul școlar, la vîrsta de 79 de ani, — „A părăsit această viață, lăsînd în urma lui o amintire frumoasă și roadele muncii sale” <sup>48</sup>.

Despre ieromonahul de la mănăstirea Putna, **Petru Porfir Dimitrovici**, catihetul lui Mihai Eminovici (Eminescu) în clasa a treia, iată ce scrie profesorul Ion Gh. Sbiera — „Tot așa muncea și călugărul Petru Porfir Dimitrovici, care s-a trudit numai din impuls interior la dicționarul etimologic român, care a rămas însă în manuscris. Pe la 1826, el a încercat să înlocuiască așa numitele litere chirilice, din scrierea românească, cu litere latine; pe anul 1837 i s-a încredințat, de către consistoriul greco-oriental, ca, în colaborarea cu Ion Ilarion Hacman, să editeze un calendar român de casă, care a fost redactat cu titlul: „Calendariu de casă pentru Bucovina pe anul 1839”, — dar care datorită revizuirii și cenzurii, prin care trebuia să treacă, a putut să apară întîiași dată în anul 1841 și de atunci sub diverse redacții (Consistoriu; Societate pentru cultura și literatura română; Academia ortodocșă) apare cu regularitate” <sup>49</sup>.

44 I. V. Grigoray, *Învățămîntul românesc* ..., p. 143; cartea a apărut la Viena, în anul 1837 (G. Tofan, *op. cit.*, p. 212).

45 G. Călinescu, *op. cit.*, p. 56; „Cele două clase primare (a III-a și a IV-a), pe care sintem siguri că le-a urmat acolo (la Cernăuți) — 1858—1859, 1859—1860 —, le-a trecut cu bine. Director al școlii era Wassilie Ilasiewicz, catihet Porfir Dimitrovici, iar învățători — în anul întîi Ioan Litviniuc și într-al doilea, Ioan Zybaezynski, Domnii învățători, cu nume așa de rebarbative, erau multumiti de băiat...”.

46 Euseb Popovici, *Din istoricul Liceului Stefan cel Mare din Suceava*, Suceava, 1935, p. 49, nota, nr. 1.

47 „Steluța”, foaie pentru poporul român de la țară, Corovia, editor parohul Simion Cobilanschi, nr. 7/9 (21) dec. 1883, p. 55: „domnul director (Ioan Litviniuc) de la școala noastră poporană din Cernăuți, s-a pus cu alți domni buni de inimă, au cumparat straie pentru școlarii săraci și fără părinți”; G. Tofan, *op. cit.*, p. 213.

48 I. Karbulețchi, *op. cit.*, p. 45, 46.

49 *Bukovina in Wort und Bild*, Viena 1899, p. 382; Radu I. Sbiera, *Amintiri despre Eminescu*, p. 90; G. Călinescu, *op. cit.*, p. 56; N. Cărlan, *Coordonate ale activității tipografice din nordul Moldovei pînă la 1830* (typoskript), Suceava 1982, p. 175.

50 „Schematismus der Bukowinaer griechisch-orientalischen Diocese das Jahr 1865”, Cernăuți, p. 106.

Catihetul (Schul-Katechet) Perfir Dimitrovici e și autorul unor poezii în structiv-moralizatoare ; el a fost membru permanent al societății practice de pomicultură din Bavaria.<sup>50</sup>

Pe Ioan Zebacenschei, învățătorul lui Mihail Eminovici (Eminescu) în clasa a patra, în anul 1856, îl vedem ca director al școlii capitale gr. or. din Siret (Gr. or. Hauptschule zu Ser(eth)),<sup>51</sup> iar în anul 1877 director al școlii gr. or. de patru clase din Cernăuți, în care cîndva a învățat M. (Eminescu). Învățători în vremea aceea la această școală poporană de stat au fost : Ștefan Bărbuță, Ioan Litviniuc, Gheorghe Konstantinovici și Emanuel Palievici. Învătau 206 elevi.<sup>52</sup> Cit despre Ioan Litviniuc și Porfir Dimitrovici, învățătorii lui. M. Eminescu, în ceea ce privește naționalitatea se poate afirma că erau români, Zebacenschei fiind ucrainean.

Și acum citeva date din curriculum vitae a lui Vasile Illasiewicz, fost director al școlii poporane în care a învățat Mihail Eminovici (Eminescu). precum și catihetul său din clasa a patra. Vasile Illasievici, doctor în teologie, s-a născut în anul 1821. În anul 1850 era catihet la școala capitală din Suceava, apoi catihet la școala capitală districtuală din Cernăuți (Kreishauptschul-Katechet), iar din anul 1854 — docent de catehism, metodică și didactică la Institutul teologic gr. or., între anii 1857-1861, profesor suplinitor de religie la gimnaziul superior (Obergymnasium) din Cernăuți, director și catihet la școala gr. or. model și preparandie, tocmai atunci cînd acolo învăța M. Eminovici (Eminescu). În anul 1866 a ajuns consilier consistorial, între anii 1869-1875 a fost inspector al școlilor din circumscripția Cernăuți (Schulnezirk Czernowitz). Protoprezbiter din anul 1871, profesor la Facultatea de Teologie — Universitatea Cernăuți de la inaugurare (1875). A fost onorat cu distincția ecleziastică de stravor începînd cu anul 1880...<sup>53</sup>

Spre sfîrșit — citeva cuvinte despre clădirile vechilor școli poporane de pe strada Școlii (Schulgasse, General Prezan, Bojenka). Școala normală, pe care în anul 1817 a vizitat-o Franz I, împăratul Austriei, e cel mai vechi local de școală din orașul Cernăuți. Pînă în anul școlar 1815/16, în această școală poporană învățau la un loc băieții și fetele, de religie creștină. Începînd cu anul școlar mai sus menționat, elevele vor avea școala lor, separată, iar începînd cu anul școlar 1827/28 și băieții de religie gr. or. vor avea școala lor aparte ; clădirea școlii poporane gr. or. nou construită, se afla tot pe Strada Școlii, aproape de localul celei mai vechi școli primare din orașul Cernăuți. În anul 1828 s-a deschis școala reală inferioară de două clase, în aripa nou construită — o adău-

51. „Schematismus der Bukowinaer gr. or. Diocese für das Jahr 1865“, p. 104.

52. „Schematismus... für das Jahr 1877“, Cernăuți, p. 120.

53. Schematismus... für das Jahr 1883“, p. 22 ; ... für das Jahr 1866, p. 24 ; ... für das Jahr 1890, p. 23 ; Certificatul de frecvență (Frequentatie — Zeugnis) nr. 26 din 22 februarie/6 martie 1865 eliberat de școala gr. or. de învățători din Cernăuți, lui Gheorghe Kopaciuk, e iscălit de W. Illasiewicz, directorul „Gr. pr. Lehrerbildungsanstalt-ului“ pe inscripția de pe pecete - „K. K. National Hauptschule“ — documentul se păstrează în arhiva M. și D. Sandro, orașul Rădăuți.

54. Reisetagebücher. , p. 18—19 ; R. Fr. Kaindl, Geschichte von Cz., p. 205.

gire la clădirea școlii normale vechi.<sup>55</sup> Mai târziu, în localul vechii școli normale a fost un așezământ de învățământ pentru învățători, apoi clădirea va fi cazarma contingentelor vechi ale armatei teritoriale (Landwehr), în anul 1896 clădirea va adăposti gimnaziul de stat nr. 2, cu clasele paralele germano-ucrainene, iar începînd cu anul 1906, a funcționat aici tot gimnaziul, dar cu clasele germano-române.<sup>56</sup>

În clădirea școlii gr. orientale de băieți, construită în anul 1827, pe spezele Fondului Religionar din Bucovina, unde cîndva a învățat poetul Mihai Eminescu, care se afla, la fel, pe strada Școlii, în anul 1894, funcționa aici, în continuare, școala primară gr. or. de băieți de patru clase, dar particulară (cu limbile de predare germană, română și ucraineană), pe care o frecventau 367 de elevi, dintre care 5 elevi erau germani, 227 români și 135 ucraineni. Școala dispunea de 4 camere (clase), un teren de sport în suprafață de 108 mp. Directorul școlii (Oberlehrer) în care cu 35 de ani în urmă a învățat carte micul Mihail Eminovici, era, încă din anul 1883, fostul învățător al poetului în clasa a treia, Ioan Litviniuc.<sup>57</sup>

Clădirea în care pe vremuri funcționa școala greco-orientală poporană normală model din Cernăuți, în care a învățat la timpul său marele poet Mihai Eminescu, există și astăzi (1988), pe strada Bojenko nr. 4, adăpostind atelierele de practică școlară, pentru elevii de la școala medie de alături.<sup>58</sup>

În anul 1910 pe strada Școlii — Schulggasse — nu se mai găsea nici o școală primară.<sup>59</sup> Adăugăm că Mihail Eminovici (Eminescu), elev fiind la școala primară, împreună cu frații săi mai mari — Șerban, Niculae, Gheorghe și Ilie — stăteau în gazdă într-una din cele două case ale viitorului său profesor la Gimnaziul Superior din Cernăuți la Aron Pum

55. R. Fr. Kaindl, *Geschichte von Cz.*, p. 180, : „Dieses Haus (a școlii normale) bestand damals nur aus zwei gressen und zwei kleinen Zimmern. Es wurde später erweitert ; so ist über der Elgangstür des rückwärtigen Gebäudetraktes, in welchem die später mit der Normal schule verbundene Unterrealschule unterbracht war eine schwarze Gedenktafel folgender Inschrift eingelassen : „Franz I. dem Kunstsinn der Bucovinas höchstgütig neu geweiht... 1810“.

56. R. Fr. Kaindl, *Geschichte von Cz.*, p. 180, 205.

57. D. Isopescu, *op. cit.*, p. 162. *Statistische Nachweisung über den Stand der Volksschulen und Lehrerbildungsanstalten...*, Cernăuți, 1911, p. 2.

58. Cernivetc'hei kraieznavei muzei (Muzeul etnografic din Cernăuți) ghid, Cernăuți, 1959, p. 92 : „În anii 1858—1860 el (Mihail Eminescu) a învățat la școala capitală națională din Cernăuți. Clădirea aceasta (a școlii) se păstrează (strada Bojenko, 4)“.

59. *Oesterreichisches Ost-und Südsteuropa Institut — Österreichische Osthefte — 27. Jahrgang — Heft 2 — Wien 1985 — Czernowitz im Ersten Weltkrieg. Aus dem Tagebuch des k.k. Landesgerichtsrates Dr. Alfons Regius — p. 127 — Skizze von Czernowitz mit den im Tagebuch vorkom — menden Strassen, Gassen und Plätzen-apare și Eminescugasse.*

nul, de pe Feldgasse nr. 17-19, astăzi strad. Siedov nr. 19<sup>60</sup>. Menționăm că înainte de primul război mondial, o stradă în spatele Casei Naționale Ucrainene, nu departe de biserica Armenească, purta numele poetului Eminescugasse.

## SUR L'ENSEIGNEMENT EN BUCOVINE, AVEC UNE CONSIDERATION SPECIALE DES ANNEES D'ETUDES DE MIHAI EMINESCU (A CERNAUTI) ET DE SES PROFESSEURS

### Résumé

Dans l'ouvrage que voici on traite de la situation de l'enseignement en Bucovine, pendant a periode ou cette province a été annexée par l'Empire Habsbourg-urgeois, tout en insistant sur la scolarité, a Cernăuți, de Mihai Eminescu. On y presente les ecoles se trouvant dans ce departement (surtout dans la ville de Cernăuți) les objets d'étude, les langues d'enseignement, des informations succinctes concernant l'activité de quelques professeurs plus importants, spécialement les portraits didactiques des professeurs : Ioan Litviniuc, Petru Porfir Dimitrievici, Ioan Zebaneschei, Vasile Illasiewicz.

---

60. „Cernivici” — Cernăuți, ghid informativ, Cernăuți, 1959, p. 93 — „Pînă la anul 1866 el (M. Eminescu) a locuit într-o clădire de pe actuala stradă Siedov, 19” ; Augustin Z.N., op. cit., p. 52. „În „naționalele” (=matricolele) din 1857—1858 frații Eminovici li se indică locuința de pe Feldgasse nr. nr. 17—19, adică la Aron Pumnul, între zidurile casei bine păstrate, cu verandă și chilioare umbroase. Ridicată pe brațe de zid, clădirea privea ulița care coboară ocolind spre Roșă” ; Idem, p. 53... „Colț al camerei locuită de Eminescu la Aron Pumnul, în Cernăuți”. Idem, p. 56 ; „Deveni în clasa I-a A discipolul iubit al lui Aron Pumnul și al suplinitorilor acestuia : Ion al lui Gh. Sbiera și Miron Calinescu. Matricolele îl arată locuind pe Schulgasse nr. 799 și în continuare, pe Dreifaltigkeitstrasse nr. 1309, la caretășul Nikolaus Dzierdzoek în anul școlar 1860—1861”. Cu unele date noi vine Gellu Dorian, „Eminescu a dat culturii din această parte a Bucovinei semnul său distinct” în „Căiete botoșenene”, an. VII, nr. 3 (75), martie 1989, p. 1—2, — bunăoară că M. Eminovici (Eminescu) a locuit și la „profesorul de limbă franceză Victor Blanchin, a cărui casă există și acum pe strada Ucraineană, nr. 51, pare-mi-se” afirma profesorul de limba română la Universitatea „Iu. Fedkoveci” din Cernăuți, Grigore Bostan, — interviu.

Îaș Victor Crăciun, în articolul său cu fotografii (Casa lui Aron Pumnul), „Pașii poetului în casa lingă fîntînă” scrie „Ea (casa a lui Aron Pumnul) lăsașe urme adinci în conștiința copilului, fiind primul loc unde a fost așezat de căminar, la vîrsta de 8 ani”... în săptămînalul „Flacăra”, an. XXXVIII, nr. 14 (1763), 7 aprilie 1989, p. 11, București.

## MIHAI EMINESCU ȘI „LEPTURARIUL” LUI ARON PUMNUL

NICOLAE CARLAN

Este știut că debutul poetului nostru național a fost marcat de împrejurări legate de persoana și personalitatea lui Aron Pumnul, primul profesor de limba și literatura română de la gimnaziul cernăuțean și autor al (oricum) celebrului *Lepturariu românesc*. Prima poezie (*La mormintul lui Aron Pumnul*, ianuarie 1866) și prima intervenție publicistică (*O scriere critică*, ianuarie 1870) apărute sub semnătura poetului, sînt fiecare în felul ei, expresii ale omagierii celui pe care, în entuziasmul său juvenil, Eminescu îl numise „un luceafăr”, „o lumină”, „o dalbă stea”, „geniu nalt și mare”, (*La mormintul. . .*) sau, peste patru ani, „personificarea unui principiu, sufletul — nemuritor neapărat — care a dat consistență și conștiință națională maselor și a făcut din ele o națiune. . .” (*O scriere critică*). Evident, suportul unor atari superlative nu trebuie căutat cu orice preț în scrierile rămase de la Aron Pumnul cît, mai cu seamă, în activitatea sa publică patriotică, de revoluționar consecvent și înflăcărat, de luptător neînfricat pentru cauza nației sale, obidite de străini în propria-i țară. De aici renumele lui Pumnul, de „apostol al românismului”, un apostol a cărui aureolă trebuie să fi apărut (nu numai) învățăceilor săi cu atît mai strălucitoare cu cît autoritățile ungurești, condamnîndu-l, în timpul Revoluției Romîne de la 1848, la moarte, în contumacie, puseseră un preț substanțial pe capul lui, instituînd, ad-hoc, un premiu special. Cît despre profesor, e suficient să reținem o mărturie directă spre a ne da seama de priza sa asupra elevilor: „Chiar de la prima sa apariție la catedră, Aron Pumnul a fermecat inimile auditorilor săi și i-a lipit de sine cu legături nedisolubile, (. . .) el nu a încetat a împrăști, cu mîna largă, idei naționale, simțăminte patriotice și aspirațiuni românești”.<sup>1</sup> Se înțelege astfel și mai bine de ce în jurul primului profesor de limba și literatura română de la Obergymnasiumul din Cernăuți se continuise un adevărat cult, în al cărui spirit s-a format și Eminescu. În acest sens, Perpessicius constată, de fapt, o relație biunivocă, vorbind despre „afecțiunea lui Pumnul pentru Eminescu și cultul acestuia pentru învățător”<sup>2</sup>, relație pe care biografii o susțin și prin faptul că poetul era elevul preferat al lui Pumnul, locuind chiar o perioadă în

1. Dr. Ion a lui Gheorghe Sbiera — *Aron Pumnul, voci asupra vieții și însemnătății lui*, Cernăuți, Editura Societății pentru Cultura și Literatură Română în Bucovina, 1889, p. 61.

2. Vezi M. Eminescu — *Opere*, vol. I, ediție critică îngrijită de Perpessicius, București, Fundația pentru Literatură și Artă, 1939, p. 239.

casa profesorului (prin noiembrie 1866 — mai 1867)<sup>3</sup>, păstorind bibliotecă agonisită de acesta întru folosința proprie dar, în egală măsură, și a elevilor săi. Dintre scrierile lui Aron Pumnul, Eminescu a prețuit îndeosebi *Lepturariul*, pe care-l apăra de atacurile înversunate și de ironiile veninoase ale lui Dimitrie Petrino, în acești termeni :

„Nu rideți, domnilor de *lepturariu*, pentru că secațiunea sa de pe alocurarea e oglinda domniei voastre propriie ; nu rideți de nihilismul său, pentru că e al dv. [ . . . ]. Dacă apoi *lepturariul* a esagerat în laude asupra unor oameni ce nu mai sînt, cel puțin aceia, mulți din ei au fost pioniri perseveranți ai naționalității și ai românismului. . . .” (*O scriere critică*), pentru ca mai tirziu, în anul 1876, să considere că „... *lepturariul* în aparență inocent a lui Pumnul îi oprește pe românii din Transilvania și Ungaria de a se face maghiari”<sup>4</sup>.

S-a remarcat deja faptul că, dincolo de laturile sale criticabile, „acest tablou cuprinzător al literaturii românești”<sup>5</sup>, „prima istorie a literaturii române de la origini și pînă în epoca modernă”, conținînd „uncori date și fapte care au rămas în memoria noastră datorită mențiunilor făcute de Pumnul”<sup>6</sup>, a reprezentat „pentru Eminescu, ca și pentru toate generațiile educate de Pumnul un principal izvor de cunoaștere a literaturii românești”<sup>7</sup> Mai mult, în mod special pentru Eminescu, *Lepturariul* a constituit principalul (nu însă și singurul) punct de plecare, dacă nu chiar și primul impuls, în elaborarea poemului *Epigonii*.

Cum în comentariile consacrate poemului, în ediția critică inaugurată de el, Perpessicius tratează ca subînțeles acest izvor eminescian, vom aminti aici opinia lui Nicolae Iorga care aprecia că „*Epigonii* pleacă din *Lepturariul* lui Pumnul, de la această alegere, de către profesorul cer-nauțean, așa de rivnitoare, a unor bucăți literare dintre care unele atît de greu de găsit.”<sup>8</sup> Cam după trei decenii, probabil că fără să fi cunoscut opinia marelui savant (oricum nu face nici o precizare în acest sens), un cercetător sucevean, Paul Leu, va insista analitic asupra acestui izvor sigur din care se alimentează poemul eminescian, conchizînd că „*Epigonii* e o sinteză care-și trage seva din izvorul concepției social-politice a revoluționarului pașoptist Aron Pumnul și a întregii sale generații” Rămîne, prin urmare, stabilit că Eminescu și generația sa au găsit în *Lepturariul* lui Pumnul cel mai cuprinzător tablou „al scripturilor române” de la începuturi și pînă pe după jumătatea veacului trecut, însă ar fi cel puțin o eroare să reducem izvoarele poemei eminesciene, ca și, mai ales, cunoștințele asimilate de poet din domeniul literaturii naționale,

3. Dimitrie Vatamaniuc - *Cronologie*, în M. Eminescu — *Opere*, XVI, *Correspondență. Documentar*, București Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1989, p. X.

4. *Austro-Ungaria, [„Ca să se vadă cum. . .”]*, în M. Eminescu — *Opere*, vol. IX, publicistica, 1870—1877, București, Editura Academiei Române, 1980, p. 421.

5. *Dicționarul literaturii române de la origini și pînă la 1900*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 16.

6. Ovidiu Papadima, *Începuturile teoriei literare. Istoria literaturii și evoluția disciplinelor înrudite pînă la 1911*, în *Istoria științelor în România. Știința literaturii, Istoriografia de artă*, București, Editura Academiei Române, 1979, p. 20 și 23.

7. Paul Leu — *O carte uitată : „Lepturariu rumânesc”*, în „*Studii și cercetări științifice (Științele sociale)*”, Bacău, Editura Institutului Pedagogic, 1972, p. 202.

8. *Eminescu în și din cea mai nouă ediție*, în N. Iorga — *Eminescu*, Iași, Editura Junimea, 1981, colecția „Eminesciana”, p. 163.

9. Paul Leu, *Op cit.*, p. 202.



pină la momentul **Epigonilor**, doar la aceasta unică sursă. Și totuși, în pofida scrutării sale de către diverși cercetători, **Lepturariul românesc**, privit ca posibil reper pentru unele poeme eminesciene, nu poate fi socotit ca un univers pe deplin explorat. Eminescu a putut găsi în opurile pumnulene și alte sugestii, înregistrate, fie și involuntar, și conservate de pelicula memoriei afective până la ivirea momentului de grație care să permită proiectarea lor pe ecranul propriei creații, potențind astfel rodul fertil al inspirației poetice. Sint aici, în **Lepturariu**, șase poezii (**Cerșitorul**,<sup>10</sup> **Trindavul**,<sup>11</sup> **Virtutea**,<sup>12</sup> **Fluturul**,<sup>13</sup> **Știința**,<sup>14</sup> **Poetul**,<sup>15</sup>) înscrise de Pumnul sub pseudonimul „De un sâtean” (pseudonim sub care Leca Morariu „descoperă”, firește, fără a convinge, numele lui... Iarclie Porumbescu<sup>16</sup>). De reținut că este singura dată pe parcursul celor patru tomuri (șase părți) ale **Lepturariului** când Aron Pumnul nu indică numele real al autorului și că poeziile, prin conținutul lor ideatic, nu impun neapărat în nici un fel adoptarea pseudonimului ca măsură de prudență față

10. **Lepturariu românesc cules din scriptori rumâni**, Viena, c.r., editura a cărților școlastice tomul al II-lea, partea I, 1863, p. 17—22.

11. *Ibidem*, p. 50.

12. *Ibidem*, p. 51.

13. *Ibidem*, p. 51—52.

14. *Ibidem*, partea a II-a, p. 14—15.

15. *Ibidem*, p. 23—25.

16. V. Leca Morariu — Iarclie Porumbescu și-n „**Lepturarele**” lui Pumnul în Iarclie Porumbescu, Cernăuți, Tipografia Glasul Bucovinei, 1938, p. 8—13. Argumentele invocate de Leca Morariu sint următoarele :

1. În biografia care precede **Serierile lui Iarclie Porumbescu** (1899), Leonida Bodnărescu reproduce o scrisoare adresată de I. G. Sbiera, la 23 oct. 1863 lui Iarclie Porumbescu prin care-i solicită date bibliografice pentru a fi inserate, împreună cu unele poezii, în tomul al IV-lea al **Lepturariului** ce urma să fie trimis la tipografia din Viena cel mai târziu în luna decembrie, același an (1863).

2. „**Patentele pumnulisim**” (cu care sint tipărite poeziile) „produc proba definitivă”, afirmă istoricul literar bucovinean. Categorie, Leca Morariu s-ar fi putut bizui și pe alte argumente privitoare la relațiile statornice anterior între Aron Pumnul și Iarclie Porumbescu : amindoi au lucrat în redacția gazetei „**Bucovina**”, scoasă între 1848 și 1851 de către frații Hurmuzachi ; Iarclie Porumbescu a frecventat cursurile de limbă și literatură română ținute de Aron Pumnul la Ober-Ghymnasium din Cernăuți ; în lucrarea **Convorbire între tatăl și fiul asupra limbei și literelor românești** (1850), Aron Pumnul introdusese și versuri de Iarclie Porumbescu (**Bucura și litera, Fata de roman**).

Poeziile din **Lepturariu** nu pot fi, cu toate acestea, atribuite lui Iarclie Porumbescu din următoarele motive : 1. Volumul al II-lea al **Lepturariului**, în care apar poeziile menționate, era deja tipărit (sau se afla sub tipar, urmînd să apară pînă a sfîrșitul anului 1863) în momentul cînd I. G. Sbiera îi adresează lui Iarclie Porumbescu scrisoarea amintită ; 2. Leonida Bodnărescu nu face, în legătură cu această scrisoare, decît precizarea că o reproduce pentru a se vedea interesul purtat în lumea bucovineană poeziilor scrise de Iarclie Porumbescu ; 3. Primul editor al **Serierilor lui Iarclie Porumbescu** nu introduce în acest volum poeziile semnate în **Lepturariu** „De un sâtean” ; 4. Factura, viziunea, gîndirea și sensibilitatea poetică proprie acestor poezii nu sint în consonanță cu acelea ale versurilor despre care știm cu certitudine că aparțin lui Iarclie Porumbescu ; 5. „**Patentele pumnulisim**”, invocate de Leca Morariu, nu produc nici un fel de probă, cită vreme ele caracterizează toate textele literare din cele patru volume ale **Lepturariului**, intrucît redactorul acelei antologii n-a fost altul decît... Aron Pumnul. Pentru deplina clarificare a chestiunii vezi și N. Cărlan — **Cine este autorul ?**, I, II, III, în „**Zori noi**”, anul XXXVII, nr. 10445/24.04. 1983, nr. 10475/29.05. 1983 și nr. 10493/19.06. 1983 ; Idem, Iarclie Porumbescu (**O prezentare monografică**), în „**Suceava — Anuarul Muzeului Județean**”, X, 1982, p. 148—154 și în **Ciprian Porumbescu (1853—1883)**, supliment (II) al **Anuarului „Suceava”**, vol. cit., p. 112—118.

de eventualele rigori ale cenzurii și autorităților oficiale. Oricum, dincolo de prezumția că autorul lor ar putea fi una și aceeași persoană cu cel care a întocmit și a redactat *Lepturariul* (Aron Pumnul), nu vedeam altă expesiajul poeziei românești de pe la mijlocul secolului al XIX-lea, atât de comun și, tocmai de aceea, intransparent.

Revenind la poeziile în discuție, este de notat că două dintre ele, *Știința și Poetul*, dedicate creației științifice și celei artistice, pot fi considerate, prin tematică și ținută estetică, piese de altitudine artistică în peisajul poeziei românești de pe la mijlocul secolului al XIX-lea atât de puțin preocupat de cultivarea liricii de natură reflexivă. Mai mult, sintem frapați de faptul că acorduri ce se vor face auzite peste foarte puțină vreme în creația eminesciană, atât la nivelul formei cit și la acela al fondului ideatic, (viziunea cosmică, destinul nefericit al poetului în lume etc), pot fi detectate în aceste două poezii, chiar de la prima vedere. Senzația că cel puțin anumite versuri de aici trebuie să fi ieșit de sub pana lui Eminescu, ni se insinuează, parcă fără de vrere, în conștiință, și numai faptul că până la 1862, când poeziile vor fi fost gata de încredințat pana lui Eminescu, ni se insinuează, parcă fără de vrere, în conștiință, și ideatice ca cele ce urmează ne împiedică să i le atribuim, deși sincer vorbind, ispita de a o face nu încetează să ne dea tircoale, avînd în vedere o serie de similitudini imposibil de eludat. Ne împiedică totuși s-o facem lipsa oricăror dovezi certe, verificabile, din care să rezulte că Eminescu ar putea fi privilegiatul autor inclus într-o antologie atât de reprezentativă la vîrsta de 12-13 ani ! Dar, să reproducem textele (în ortografie actuală <sup>17)</sup> :

## Ș T I I N Ț A

(De un sătean)

O, sacră și frumoasă lumină a științei,  
Tu, ce-ntărești în suflet puterile credinței :  
Tu, ce întinzi în lume vederile ascunse  
În cele de vederea văzută nepătrunse !  
Prin tine omenirea, în cuget luminată,  
Pășind peste hotarul în care stă legată,  
Prin regiuni pătrunde de lume depărtate,  
Și-n cele mai ascunse cutează a străbate.  
Prin tine muritorul nu află mulțumire  
În locul mărginirii ce i s-a dat de fire,  
Ci, străbătînd cu gîndul prin seferale străine,  
A lor predominiciune o are toată-n sine.  
Locuitor al lumii se află-n orice parte  
Și globul tot îl știe, deși este departe,  
Căci, tu, putere sacră, prin nălele-ți mistere,  
Ca fulgerul de grabnic, îl porți prin emisfere,  
Îl faci ca să cunoască orice necunoscute  
Și legi, cum și moravuri din locuri nevăzute.  
Averea ta cea scumpă supune tot pămîntul,

17. Pentru cîteva vocabule rămînem la forma din *Lepturariu*, căci altfel am sacrificat unele elemente prozodice (rîm, rimă, măsură): „predomnicipune”, „existenței”, „condurere”, „germul”, „întipărință”, „amoare”.

A-i prețui ființa și-ai asculta cuvîntul,  
 Prin dînsa el înfruntă a lumii mărginire  
 Și nașterea își crede mai veche-n omenire.  
 Căci el trăind în lume, dar are facultatea  
 A se înălța prin tine să știe vecitatea ;  
 Orice idei înalte, rostite din vechime,  
 Aflîndu-le, le crede pentru sine.  
 Si, străpurtat cu gîndul de vreo idee naltă,  
 Se crede că trăiește în timpul lor în faptă.  
 Înflăcărat de zelul moravurilor simple,  
 În orice faptă cearcă a da și-a lor esimele.  
 A lui spirit s-a prinde cu dulci întipări  
 Și-amăsurat în vorbă le dă el și rostiri.  
 Și, luminat de focul ideilor înalte,  
 O sacră gelozie-l-ndeamnă să s-arate  
 Imitător întocmai a celor din vechime  
 Și a purta aevea modelul lor în sine.  
 O ! naltă și frumoasă lumină a științei,  
 Tu singură ești bunul deplin al existenței !

Interesant ni se pare a pune în relație ideatica poeziei Știința, și a poemelor argheziene Născocitorul și Cel ce gîndește singur, cu un fragment din Prefața Triodului tipărit la București în anul 1798, pe care îl reproducem în continuare, întrebîndu-ne dacă Săteanul din Lepturariu și Tudor Arghezi nu vor fi cunoscut acest elogiu al înțelepciunii cu frapante similitudini visă-vis de poeziile menționate ?!

„Cum că iubirea de înțelepciune și de multă știință iaste la om un dar al dumnezeescii Proviidenții, vederat să cunoaște ; și aceasta au pus aripi minții omenești ca să zboare pînă la sfera cea cu mulțime de stele, și o au invitat ca să iscodească mărimea luminărilor, citățimea stelelor celor nerătăcitoare, și pre cea cu puțin număr însoțitoare a planitelor și starea lor, ținerea, orinduiala, depărtarea, mișcărilor, încungiurările, întocmirea și frumusețea lor : i-au descoperit pre un pol la amiază noapte și pre altul la amiază-zi : i-au arătat înfoarcerile soarelui, pre cea de vară și pre cea de iarnă, însă cu toate acestea nu s-au indestulat mințea omenească, ei pogorîndu-se de la cele de sus au orînduit pămîntul cu însemnare brîne, del-nite, vîrste, lățimi, lungimi și alte măsuri asemenea ; au deosebit feliurimile sadurilor, soiurile dobitoacelor, cit pămînt iaste lăcuit și cit nelăcuit riuri, iazere, mări și ocehanuri ( oceane). Această mințe iarăș eufundîndu-se cu o iscodire nelînistită pînă și în așternutul mării, pătrunzînd și cele dinlăuntru sinuri ale pămîntului, acolo adevă au aflat pre cit au putut feliurimea celor înnotătoare (sic), nașterea lor, creșterea și înmulțirea, iar aici au scormonit alitea metaluri și au scos la iveală alitea visterii, încit au deschis nenumărate negoate și au împistrit pre cele patru părți ale lumii cu tot felul de podoabe.

N-au oboșit nici aici, au zburat iarăși în văzduh ca un vultur, au înnotat (sic) în noianul atmosferei, i-au găsit trepte, au osebit aburii din cîiță, și au zărit norii cei umezi și cei ușați, pre unii cum că suflă o adiere lînă și dulce, iar pre alții cum că slohod uneori vifore, alte ori grindină și zăpadă, iar alte ori fulgere, tunele, trăsnete și alte asemenea de mirare, cite să săvîrșesc prin nori din înălțimea atmosferei.

— Cu această iscodire făcîndu-se omul și ceresc și pămîntesc și de subț pămînt, și al mării și al văzduhului, au așezat orîndueli, îndreptări și potriviri. Dintr-aciasta dar sînt cunoștințele cerului, învățăturile a tot ratundul pămîntului, științe filosofice și mathematicești, table de geografie, punsule de corăbii, ochianuri mari, ochianuri me, măestrii și meșteșuguri de tot felul. Și mai în scurt a zice, printr-această iscodire și iubire de înțelepciune au cunoscut omul pre Ziditorul a toate și strigă cu umire : „Cit s-au mărit lucrurile tale, Doamne, toate într-înțelepciune le-ai lăcut”. Apud B.R.V., II, București, Edițiunea Academiei Române, 1910, p. 105).

## P O E T U L

(De un sătean)

Poetul e de soartă ursit ca să suspine :  
El e al suferinței copil mai favorit ;  
Să sufere-n tăcere, să simtă tot în sine  
Și tot dorind să cînte un ce mai fericit.

El simte-n al său suflet restrîștea omenirii  
Și-aprins de condurere suspină cite-un vers  
El plînge și descrie misterul fericirii,  
Ce nime nu-l cunoaște în marele-univers.

Dreptatea : îi inspiră amoarea de-omenire,  
Prieteșugul . flăcări de-un suflet ingeresc :  
Cînd e de-amoare vorba — el simte înzeire :  
Cînd iar de-amoarea țării — un foc nestîns ceresc.

Așa fu a ta soartă, o, amator de muze !  
Dar spune : cel ce are acest mister ceresc,  
Chiar el mai mult să cerce amorul și-a lui buze  
Nicum să nu surîdă, ce gînduri îl muncesc ?

Cînd el cunoaște însuși misterul fericirii,  
Ah, spune, ce durere despică pieptul lui ?  
De ce e totdeauna suspus nemulțumirii ?  
De ce deplin ferice el niciodată nu-i ?

El geme în tăcere, că sacra lui dorință  
E de-a vedea misterul ceresc înființat,  
Că sufletul lui plînge văzînd tot suferință,  
Cînd germul fericirii în om de zeu e dat.

El cîntă tot în plîngerii, mereu se lamentează  
Că nime nu-nțelege fericele mister.  
El cîntă în dulci versuri, dorînd ca să le vadă  
În fapte, și pe oameni ca îngerii din cer.

El cîntă-ntipărița naturii mîgîioase,  
Păstorul în cîmpie cu fluierul sunînd,  
Și-a junelor ființe suspine dureroase,  
Cînd cu privirea tristă spre ceruri stă cîtînd.

El cîntă și amoarea spre tot ce-i nalt în fire,  
Virtutea și dreptatea, și tot ce e frumos :  
El cîntă și respiră un ce de fericire,  
Dar pieptul lui, cînd cîntă, suspină dureros.

Și spiritul-i se naltă pe aripi înfocate,  
Cîtînd în poezie al binelui mister :  
Și-aprins de cite vede în idealitate,  
Aspiră s-o străpoarte și pe pămînt din cer.

Dar nime, o poete ! nu face ascultare  
Și nici va veni timpul de a te aproba,  
Misterul fericirii nu e în căutare ;  
Stirpește vanitatea și-atunci vor întreba.

Așa este în lume, a fost și o să fie,  
În somnul vanității dorințe tot visind,  
Și numai în momentul cel plin de agonie,  
În spaimă se deșteaptă și lasă un cuvînt.

Cuvînt de disperare și-amară suferință,  
Stărupt în tot de spasmuri și de mortal fior ;  
Ideea vecinicieii atunci dă pocăință  
Vieții rătăcite, cînd sufletul e-n zhor.

Ca să ne referim mai întîi la corespondențele de ordin formal, vom observa că în **Știința** (foarte apropiată, altfel, și de arghezienele **Cel ce gîndește singur și Născocitorul** din ciclul **Cîntare omului**) apar versuri pe care am fi tentați să le considerăm drept mostre de atelier, antecedente, într-atît apar de apropiate de cele din forma definitivă a **Scrisorii I** (1881) E suficient să alăturăm versurile cu alură expresivă aparent paradoxală :

Tu ce întinzi în lume vederile ascunse  
În cele de vederea văzută nepătrunse

din **Știința**

cu versurile („omologe“) din **Scrisoarea I** :

Cînd nu s-ascundea nimica, deși tot era ascuns . . .

Cînd pătruns de sine însuși odihnea cel nepătruns  
spre a fi edificăți în această privință.

O evasiidentitate de structură, retorică și prozodică de data aceasta, cu trimitere la poemul **Împărat și proletar** (1874), constatăm dacă ne vom opri o clipă atenția asupra versurilor :

Dreptatea : îi inspiră amoarea de-omenire,  
Prieteșugul : flăcări de-un suflet ingeresc.

din **Poetul**

pușe, fiecare pe rînd, în relație cu versul :

Religia — o frază de dinșii inventată

din **Împărat și proletar**.

Ca astfel de structuri expresive, retorice și prozodice, ținînd mai mult de „tehnica exterioară“ (G. Călinescu), a poeziei în **Știința** și în **Poetul**, vor fi atras atenția învățacelui Eminovici Mihail, e dincolo de orice discuție, mai cu seamă că și sintaxa ideatică a poemelor la care ne referim se detașază, cel puțin în contextul **Lepturariului**, de producția curentă. Prin urmare, nu poate surprinde pe nimeni faptul că ele vor fi sălășluit în culele memoriei afective a poetului, ieșind la iveală chemate de cine știe ce împrejurare evocator-anamnezică. Aceasta cu atît mai mult cu cît sîntem unanimi în a considera, pe bună dreptate, **Lepturariul** rumânesc drept „carte de căpătîi a elevului Eminescu“. <sup>18</sup>. Dar nu e vorba nu-

18. Leon Vulovici — Aron Pumnul, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1979, p. 716.

mai de atit. Poezia intitulată **Poetul**, o veritabilă artă poetică în spiritul unui romantism ușor convențional (vezi imaginea bucolică împrumutată recuzitei micului clasicism) și sentimental - pesimist, sintetizând universul tematic al lirismului românesc de pînă pe la 1860, încorporează, în fond, și motivul romantic, atit de specific eminescian, privitor la soarta nefericită a poetului (de geniu) într-o societate cărea-i este inaccesibilă orice posibilitate de a recepta, a înțelege și a valorifica umanismul înalt și puritatea mesajului poetic, o lume opacă la înseși șansele și sensurile proprii fericirii. O lume ce poartă în sine ca pe un stigmat inexorabil „morbul fericirii”, dar care „nu-nțelege fericitele mister”, rămînînd inertă la pledoaria și strădania poetului de a-i orienta sensul vieții „spre tot ce-i înalt în fire”, spre virtute, dreptate, „și tot ce e frumos”, altfel spus spre repere etice și estetice în măsură să instituie între oameni o ordine ideală, dacă nu identică, atunci măcar analoagă celei divine (poetul i-ar vrea „pe oameni ca pe îngerii din cer”, așa cum idealitatea „aspiră s-o străpoarte și pe pămînt din cer”).

Și dacă vom alătura versurile :

Dar nime, o poete ! nu face ascultare  
Și nici va veni timpul de a te aproba  
din **Poetul**

următoarelor versuri eminesciene, din postuma **Pierdut în suferința . . .** :

Căci ce-i poetul-n lume și astăzi ce-i poetul ?  
La glasu-i singuratic s-asculte cine vra ?  
Necunoscut strecoară pe lume cu încetul  
Și nimeni nu întreabă ce este sau era .

nu obținem oare o simetrie frapantă, nu numai în plan ideatic, ci (cumva) și expresiv, privitoare la conștiința inaderenței lumii comune la idealurile omului de geniu ? Mai trebuie oare să subliniem că o atare stare de spirit, că astfel de teme, motive și structuri prozodico-expresive sînt propriii eminescianismului ?

Să mai relevăm doar că ideea filosofică a acestui poem (**Poetul**) este susținută și prin „traducerea” în limbaj liric a concepției schopenhaueriene, conform căreia nefericirea umană derivă direct din voința (dorința) oarbă de a trăi, care impune lumii fenomenale drept singură și supremă țință propria existență și conservarea ei. Viața în genere și, cu alit mai mult, cea umană este posibilă numai printr-un neostoit efort de afirmare, căruia-i succede cu regularitate deziluzia, de unde permanenta nefericire, neconținută suferință la care lumea este, fatal, (auto) condamnată. Soluția întrevăzută de Schopenhauer este cunoscută : înăbușirea voinței oarbe de a trăi ! Temporar prin contemplația estetică, iar definitiv prin nirvana (aceasta din urmă însă nu le este accesibilă decît sfinților și ascetilor).<sup>19</sup> Așadar, în „traducerea” săteanului dñi **Lepturariu**, soluția lui Schopenhauer echivalează cu convingerea că „Misterul fericirii nu stă în căutare” ci în **stirpirea vanității**. („Stirpește vanitatea și-atunci vor întreba.”) Față de această posibilitate autorul nostru, ca și filosoful german, manifestă un scepticism funciar de vreme ce suferința este pentru lumea comună o fatalitate perpetuă :

19. C. f. N. Bagdasar, Virgil Bogdan, C. Narli — *Antologie filosofică. Filosofi străini*, București, Casa Școalelor, 1943, p. 335—345.

Așa tste în lume, a fost și o să fie,  
În sinul vanității dorințe tot visînd,

omul întrevăzînd prea tirziu adevăratul rost al vieții, adică abia „în momentul cel plin de agonie“, „cînd sufletul e-n zhor“, cînd șansele de revenire și de redresare au fost deja depășite, lumii nerămîinîndu-i decît perspectiva unei fatale și permanente cantonări în imperiul nefericirii, iar poetului regretul de a nu o putea conduce pe făgașul firesc.

Nu dorim să se înțeleagă din cele de pînă aici că pledăm neapărat pentru a face din *Lepturariul* lui Aron Pumnul, o sursă exculsivă de inspirație pentru unele poeme eminesciene, deși alternativa nu poate și nici nu trebuie să fie cu desăvîrșire exclusă. Subliniind și reliefind similitudinile de mai sus, am intenționat mai degrabă să sugerăm că în *Lepturariul* întîlnim o stare de spirit (poetică) eminesciană, avant la lettre, prevestind venirea Celui pe care imaginația și gîndirea sensibilă autohtonă o pregătiseră parcă din „ale lumii începuturi“ și care fusese menit să veșnicească ipostaza românească a spiritului universal, prin genialitatea cugetării și simțirii Sale, întrupate în „cuvîntul ce exprimă adevărul“, cuvînt cu rezonanțe nepieritoare.

## A N E X A

### C E R Ș I T O R U L

(De un sătean)

1. Era vîfor și ger mare,  
Crivățul greu viscoale  
Și cu-o aspră șuierare,  
Viîind tot amorțeau.
2. Cîmpii gemea-n amorțire  
Și copacii desfrunziți  
De-a boreilor clătire,  
Țîpau triști și insloșiți.
3. Neaua pica azvîrlită,  
Munți de zloată grămădînd  
Și de vîfor răscolită,  
Zbura-n aer viscolind.
4. Păsările degerate,  
L-adăposturi alergau  
Și cu penele inflaie  
După hrană colindau.
5. Vitele mugeau ascunse  
În bordeie prin pămînt  
Și de-al iernii ger pătrunse,  
Sta grămădă rumegînd.
6. Lunca goală și pustie,  
Părăsită de păstori,  
Vuia trist de vijelie  
Și de vînt amorțitor.
7. Oile prin tîrle-nchise,  
Prin cîmpii numai meiau  
Și prin viscol se-nhăitise  
Lupi urlînd și ocoleau.
8. Ingrozit de-așa natură  
Fiecare și pătruns  
Ședea-nchis și la căldură,  
De al iernii vînt ascuns.
9. Mă gîndeam că cel ce are  
Șade-n casă îmbrăcat ;  
Dar ce face cel ce n-are,  
Ce-i afară dezbrăcat ?
10. O l ce face cerșitoriul  
Care n-are ce minca,  
Ce-nghetîndu-i și piciorul  
E silit a alerga ?

11. Mă gîndeam și-nfiorare  
M-a cuprins numai gîndind ;  
Dar o doamnă ! ce-ntristare,  
Văd un cerșitori viind.
12. Ce viață, ce ursire,  
Ce bestem și ce păcat !  
A fi om și-n omenire  
Dezgolit și neminecat.
13. Vint prea aspru bate-afară.  
Cerșitoriul, tremurînd,  
Se ruga la cei din vară  
Ca să-i dea vr-un lemn, plîngînd.
14. Pină-n briu e-o scurteicuța,  
Dezblănită peste tot  
Și sub ea o cămeșuță  
Lungă numai de un cot.
15. De la briu în jos o pînză,  
Împregiuru-i viștia,  
Precum tremură o frunză  
Pină ce vîntul o ia.
16. Talpele-i călcău pe piele,  
De opinci, fără nimic  
Și-n picior fără obiele  
Era vînat tot de frig.
17. Vîntul furios se umflă,  
Greu prin ușă șulerînd  
Și afară-n mini își suflă  
Cerșitoriul tot strigînd :
18. „Faceți milă și pomană !  
Dați-mi vre un lemnîșor  
Că sint gol și e grea iarnă  
Și de frig și foame mor !”
19. Ii dadui ajutorință  
Și cu-n suflet sfișiat,  
De-a lui crudă suferință,  
Din adine am suspinat.
20. Și am zis cu întristare :  
O ! înalte creator !  
Oare cei ce sînt în stare  
A da mare ajutor,
21. Mai gîndesc și ei vreodată  
La săraci ce ocolesc,  
În așa stare uitată,  
Cum și ce fel pătimesc ?
22. Cînd le merge cerșitoriul  
Și la ușă, tremurînd,  
Le reclamă ajutorul,  
Cu un glas duios strigînd :
23. „Faceți milă și pomană  
Că de frig și foame mor !”  
Oare nu-i iau ei la goană  
Cu un ton înfruntător ?
24. În asemenea simțire  
Și cu-n suflet întristat,  
Cugetînd în liniștire  
Cred că somnul m-a luat :
25. Căci văzui ca o minune,  
Chiar atunci cum mă gîndeam,  
Iacru ce nu-mi vine-al spune :  
Că-n morminte mă aflam.
26. Prin morminte dar cu morții  
Și de umbre ocolit,  
Mă unii și cu cu toții  
Ca să nu fiu osebit.
27. Dar ceva mai înainte  
Îmi păru c-aud ieșînd  
Niște glasuri prin morminte,  
Cu un ton aprins vorbind :
28. Unul cu mare-nfocare  
Strigînd : „Fugi la cei săraci,  
Tu nu poți să fii în stare,  
Lîngă mine ca să zaci !
29. Măi calicule ! ascultă,  
Nu veni pacea să-mi strici,  
Că nu-mi place vorbă multă  
S-am cu tine, piei de-aci !
30. Ticălosule obraznic,  
Ce cutezi și îndrăznești,  
Ca să vii atît de falnic,  
C-un bogat să putrezești ?”



31. „Ce ?” îi zise cu-ndrăzneală  
Glasul cel răspunzător,  
„Și-n mormint să am sfială  
De un ton îngrozitor ?
32. Lipsește de lingă mine,  
Ticălosule ce ești ;  
Du-te lingă cei ca tine,  
Ca eu ei să putrezești.
33. Nici nu voi să știu de tine,  
Impărat ori sclav de ești,  
Căci te văd că tot ca mine  
Și tu-n groapă putrezești.
34. De ești mare, mult ce-mi pasă,  
Că-n mormint te-ai supărat :  
De nu-ți place astă casă,  
Zi să-ți faciă vr-un palat.
35. Sau adună-ți vreo oștire  
Numeroasă, precum știi,  
Să te ia din putrezire,  
Să te ducă la cei vii.
36. Însă fără sfadă multă,  
Vorbă lungă-mi face greu  
Și oricine ești, ascultă :  
Zaci și taci, cum fac și eu.
37. Că nu văz vr-o osebite,  
Nici coroană, nici vr-un lanț :  
Tronul tău și-a mea robire  
Se uniră într-un șanț.
38. Și ce văd eu chiar în faptă,  
Nu poci să tăgăduiesc :  
Tu-ntr-o groapă, eu în altă  
Putrezești și putrezesc.
39. Fii dar pușnic, o ! bogate !  
Și de noi nu te lega,  
C-aiei e egalitate,  
Ori și cît de vei striga.
40. Zaci în groapă, putrezește,  
Și de rang nu-mi mai vorbi,  
Cî unde ești, putrezește  
C-aiei nu mai poți domni.
41. Astă-ți zic să-ți vie-n minte  
Pe pămînt cum ai domnit ,  
Și să știi că în morminte  
Însuși ești de putrezit !”
42. După-această convorbire,  
Ce-auziseră în mormint,  
Cuprins tot de mulțămire,  
Că și eu ca morții sînt,
43. Răspicam fericetatea,  
Că în sufletu-mi simțeam  
C-a sosit eternitatea  
Și că tot în cer eram.
44. Dar îndată deșteptarea  
M-aruncă iar pe pămînt  
Și pierindu-mi arătarea  
Iar săraci aud gemind.

### TRINDAVUL

(De un satean)

1. Mă scol, îmbuc  
Și-apoi mă duc,  
Și tot gîndesc acasă,  
Ca nu tîrziu  
Iar să mai vîu  
Și să mă pui la masă.
2. Cum viu, măninc  
Și-apoi mă culc,  
Ca să mai iau odihnă.  
Cun mă deștept,  
Cafea aștept  
Și iar gîndesc la cină !
3. A mă culca  
Și-a mă scula,  
Și-a face pregustare ;  
Și a ieși  
Spre a veni  
Îndat'iar la mincare.

4. — De ce trăiești ?  
— Ca să muncesc.  
— Și ce muncești ?  
— Să mistuiesc.  
— Dar astfe de viață  
Mărturisesc  
Și nu greșesc  
Că îmi aduce greață.

5. De ar fi fost  
S-avem vr-un rost,  
A fi fără mincare  
Și a trăi  
Precit vom fi  
De-a vintului suflare ;

6. Aș fi crezut,  
C-ar fi putut  
A fi în omenire  
Un ce mai mult  
Și mai plăcut  
Ce-i zic desăvîrșire.

7. Dar cum trăim  
Și cum simțim  
Cu astfel de natură ;  
Să strigi elt poți  
Că sintem toți  
De om caricatură.

## V I R T U T E A

(De un sâțcan)

1. Prin virtute veți ști toate,  
Ce e lucru bun ;  
Ce sint simțăminte nalte  
Și ce e comun.

2. Prin virtute și juneța  
În un dar ceresc ;  
Să v-arate frumuseța  
Sub chip îngeresc.

3. Că virtutea stă tot jună  
Și nu-mbătriniți ;  
Și-anii vrstei de s-adună,  
Veți fi tot iubiți.

## F L U T U R U E

(De un sâțcan)

1. Natura-ți dă viață,  
Iar primăvara flori  
Și soarele-ți dă față,  
Iar timpul fulgi să zbori.

4. Tu ești fără dorință,  
Trecînd numai în zbor ;  
Tu fără suferință,  
Tu plin și de amor.

2. Pe flori stai ca printîmpul (?)  
Natura adorînd,  
Sub soare-ți place schimbul  
Și-n timp stai tot zburînd.

4. Ce e mai dulce-n fire,  
În aer și sub cer ;  
A florilor zîmbire  
Și roua din eter ;

3. Fără hotăr și lege,  
Tu zbori ca să trăiești ;  
Ce voia ta alege,  
Îndată dobîndești.

6. În voia ta stau toate,  
Căci peste toate poți  
— Ce nimenea nu poate —  
Ființa ta să porți.

7. La zefiri al favoare,  
Căci ei te port ușor ;  
A ta e orice floare,  
A ta și-amoarea lor.

8. Nevoie de purtare,  
Tu nu simți niciodată ;  
Ah ! căci în a ta stare  
Nu poți să fii schimbat.

## MIHAI EMINESCU ET LE „LEPTURARIUL” D'ARON PUMNUL

### — Résumé —

L'étude relève le fait que dans le „Lepturariul” d'Aron Pumnul apparaissent, avant la lettre, des inflexions lyriques, des structures prosodiques et des séquences d'idées qui anticipent, d'une manière frappante, des modalités lyriques éminesquiennes. On reproduit et on fait une analyse comparative de deux poèmes du *Lepturariu*, signés „Par un villageois”, à savoir *La Science* et *Le Poète*, tout en mettant en évidence les ressemblances les plus significatives avec la lyrique de notre poète national et avec l'une de ses principales sources : la philosophie de Schopenhauer. On souligne le fait que jusqu'en 1862 Eminescu n'aurait pas pu être l'heureux auteur de l'antologie *Lepturariul* de Pumnul, mais que des poèmes pareils prouvent une fois de plus que l'eminescisme était dans l'air. Dans les annexes on reproduit aussi les autres poèmes signés dans le *Lepturariu* „Par un villageois”.

N.b. Prezentul studiu a apărut în prestigioasa revistă de cultură „Ateneu”, Bacău, anul 26, nr. 6 (235), iunie 1989, p. 8—9. Cum, probabil, din motive de spațiu tipografic, poeziile din *Anexă* n-au putut fi publicate, socotim că (re)tipărirea lui în versiune integrală este cel puțin oportună. (Red).

Nu constituie o noutate pentru nimeni faptul că geniul eminescian s-a manifestat și prin aceea propensiune renașcentistă a sa către tot ceea ce înseamnă cunoaștere umană, către cele mai variate domenii de manifestare ale spiritului omenesc. Este de asemenea cunoscută capacitatea poetului nostru național de a recepta date din domenii extrem de variate ale gândirii și cercetării, date care i-au fost accesibile și prin aceea că Eminescu a fost un poliglot, cunoscător de limbi de circulație europeană ale timpului (germană, franceză, italiană, engleză) sau de limbi clasice (latină, greaca veche, paleoslavă, sanscrită), multe dintre acestea însușindu-și-le ca autodidact.

Fără îndoială, biografia sa intelectuală ar fi fost incompletă dacă în cursul peregrinărilor sale poetul n-ar fi intrat în contact cu o serie de opere de mai mare sau mai mică importanță pentru istoria cunoașterii universale, opere pe care le-a considerat, dintr-un motiv sau altul, ca meritând a fi transpuse în limba română. **Eminescu-traducător** reprezintă o altă fațetă a celui său intelectual și creator, intrucit — arată editorii ediției complete a operei eminesciene, apărută în Editura Academiei, vol. VIII și XIV, — există o strinsă interdependență între propria sa gândire, propria sa operă (literară sau publicistică) și aceste texte, a căror influență nu poate fi negată.

Ghidindu-ne după modul de lucru și maniera de clasificare a traducerilor eminesciene propusă de editorii și cercetătorii amintiți (Petru Creția, D. Valamaniuc, și alții) vom separa aceste texte în două mari categorii : de o parte, **traducerile filosofice, istorice, științifice**, de altă parte **tălmăcirile cu caracter literar**.

În ceea ce privește prima secțiune se poate constata că majoritatea covârșitoare a traducerilor sint făcute din germană, atestând faptul că încă de la 18 ani, cînd Eminescu își propunea realizarea versiunii românești a dificilului tratat de artă teatrală a lui Rôtcher, el era un bun cunoscător al acestei limbi, iar „frazele germane, de obicei lungi și întotdeauna cu o topică radical diferită de cea românească îi erau instantaneu transparente, în structura și în sensul lor, oricît de dificile” (op. cit., p. 55). Dificultățile proveneau indeobște din găsirea de echivalențe românești termenilor de specialitate întîlniți, Eminescu plîngîndu-se „chiar de la bun început de lipsa unei terminologii filosofice și științifice elaborate și stabilizate”. Înainte de a trece în revistă suma quasi-exhaustivă a aces-

tor texte, sa ne raliem la o judecată de valoare extrem de pertinentă, emi-  
să de aceiași cercetatori asupra acestei categorii de traduceri ale lui  
Eminescu : „Dînd timpului său ce e al timpului și dînd grabei și nere-  
vizuirii ce este al lor, dar mai ales uitînd în chip deliberat și metodologic  
cum ne s u n ă astăzi textul acestor traduceri, citînd mai ales în ele inte-  
rioritatea și sensul unui proces și nu trîinicia, adesea întîmpîltoare, a  
rezultatelor sale, putem spune că Eminescu a fost un traducător ieșit din  
comun . . . lucrul este adevărat despre toate traducerile eminesciene, din al  
căror travaliu se simte că limita lor ideală era desăvîrșirea“ (op. cit., p. 56).

Singura traducere masivă tipărită și revizuită de Eminescu în timpul  
vieții, chiar dacă numele lui nu este menționat ca traducător (paternita-  
tea versiunii fiind ferm demonstrată) este volumul I din **Fragmente din  
istoria românilor** de Eudoxiu cavaler de Hurmuzachi, apărut la București,  
Stabilimentul pentru arte grafice Sococ, Sander și Teclu, 1879 (opera fiind  
scrisă în limba germană în original iar următoarele volume apărînd în  
tălmăcirea lui I. Slavici, și el redactor la *Timpul* pe atunci). Traducerea  
aceasta stă mărturie, prin tematica ei, pentru constanta preocupare a poe-  
tului nostru național pentru istorie, preocupare care și-a găsit exprimarea  
și în opera sa literară, însăși stilul traducerii fiind „curgător“, în fraze  
ample și clare, de o „limpezime surprinzătoare“, deci de o înaltă reali-  
zare artistică.

Arta reprezentării dramatice dezvoltată științific și în legătura ei or-  
ganică de prof. dr. Enric Theodor Röttscher (p. 215—366, **Opere**, XIV) este  
o tălmăcire păstrată în manuscrisul 2254 și importantă prin aceea că nu  
e doar o traducere, ci și o lectură asupra căreia Eminescu a meditat, adno-  
tînd-o „în sensul unor aplicații și exemplificări imediate . . . o lectură cu  
nedumeriri exprimate marginal, acolo unde pasajul original pare insufi-  
cient sau confuz, cu rotunjiri sau nuanțări asociative, care toate probează,  
pe lingă o independență de gîndire și un curaj al opiniilor, surprinzătoare  
la un tînăr de 18, 19, 20 de ani, o complemenatritate de interes între  
actor și traducător“ (op. cit., p. 988, **Comentarii**). Începută în perioada în  
care tînărul Mihai era copist, sufleur și citeodată chiar și actor figurant  
al trupei Pascaly, traducerea își propunea să suplinească lipsa unor lu-  
crări de specialitate, destinate instituțiilor de învățămînt artistic superior.  
Contactul timpuriu cu lucrarea unui teoretician celebru ca Röttscher a fost  
fără îndoială „revelator“ pentru Eminescu, căruia i-a dezvăluit părți ma-  
sive din dramaturgia universală, antică și modernă.

Traducerea din Immanuel Kant, **Critica rațiunii pure**, păstrată în mss.  
2258, editată pentru prima dată în 1914 la Iași, reluată în **Opere** XIV  
p. 367—441, a fost făcută în perioada studiilor berlineze, în timpul cînd Titu  
Maiorescu îi făcea poetului propunerea de a-și trece doctoratul în filosofie.  
Ea se impune a fi privită ca o pregătire făcută în epoca studiilor pentru  
doctorat, în vederea tinerii unui curs universitar ; analizînd textul emi-  
nescian, C. Noica afirmă : „Eminescu gîndește cuvîntul de fiecare dată în  
funcție de context și dă astfel nu chipul stabil al cuvîntului, ci imaginea  
dramatică a gîndului. Dacă traducerea sa nu cucerește, traducătorul din el  
este cuceritor din plin“.

O excelentă talmăcire este aceea din August Leskien, *Manual de limbă paleoslavă*, aflată în mss. 2307, reluată în *Opere XIV*, p. 443—507. Textul, avînd și unele comentarii proprii, apare într-un limbaj surprinzător de modern, cu o terminologie dintre cele mai adecvate : această traducere, datînd din perioada directoratului lui Eminescu la Biblioteca Universitară din Iași, pare a fi concrescută cu rîvna lui de a înzestra biblioteca ieșeană cu texte ale literaturii și culturii române vechi. Poetul nostru național ni se dezvăluie și ca un excelent filolog, putînd fi plasat alături de Hasdeu și Chihac printre înaltașii slavisticii românești moderne.

**Gramatica critică abreviată a limbii sanscrite**, manustris aflat la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, reluat în *Opere XIV*, p. 443—896 este revelator pentru preocupările de indianist ale lui Eminescu, opera unei minți lucide, analitice. Cursivitatea scrisului cu caractere devanagari conduce la presupunerea că Eminescu era familiarizat cu sanscrita înainte de a fi început această traducere, că va fi făcut detsule exerciții de scris și de gramatică în afară de această traducere.

În manuscrisul 2257 se găsește o traducere din italiană, capitolele 16 și 19 din *Il Principe*, ideile lui Machiavelli preocupîndu-l pe Eminescu în perioada gazetăriei bucureștene, anii 1880—1881.

În afară de aceste traducere de întindere mai mare, să amintim cele peste 40 de articole talmăcite de poetul nostru național, articole avînd o tematică de-a dreptul caleidoscopică (istorie, economie politică, istoria culturii, etc.) : „Mașina societății consistă...”, „E timp ca oamenii de stat”, „Toate generațiile”, „Unii economiști”, „Simbria naturală”, „Teoria lui Ricardo”, etc.

Trecînd la traduceri literare (teatru, proză sau poezie) ne vom pune — firesc — întrebarea dacă Eminescu era sau nu cunoscător al butadei „traduttore traditore”, fiind cu siguranță conștient că în literatură, mai mult decît în oricare alt domeniu, cel care încearcă să pună în paralel texte în limbi diferite face necesarmente un act de „trădare”. De altfel, în ceea ce privește fidelitatea textului-șintă, a traducerii deci, față de textul-sursă, o faimoasă comparație se datorește Renașterii italiene : traducerea ca și femeia, este infidelă atunci cînd e prea frumoasă și, *mutatis mutandis*, devine lipsită de farmec din prea multă fidelitate.

Talmăcirile literare ale lui Mihai Eminescu fac parte din prima categorie și este și normal să fie așa. Pentru un scriitor de talia lui, mai simplu și mai firesc era să ofere echivalențe și nu versiuni literare ale textului-sursă. Dintre traduceri de teatru se cuvine a fi amintită în cap de listă piesa *Lais de Emile Augier*, transpusă în română printr-o variantă germană, talmăcirea datînd din 1888 și fiind ultima mare realizare de acest gen a lui Eminescu. Abordînd creația shakespeareiană și lucrînd cu textul original, poetul traduce o bună parte din piesa *Timon din Atena*, în perioada bucureșteană, 1880—1881. Să nu omitem nici cea mai timpurie traducere de teatru a poetului, drama *Histrion* de G. Jerwitz; realizată prin 1868, nici fragmentul din *Torquato Tasso* (v. 1—19) de Goethe, nici *Virful cu dor*,/Baladă română în trei părți/de F. de Laroc (*Carmen Sylva*).

La capitolul proză, vom aminti eronologic, *Lanțul de aur* de Onkel Adam, tălmăcire făcută în anii petrecuți la Cernăuți și publicată de *Familia* în 1866. Din perioada în care Eminescu era redactor la *Curierul de Iași* datează câteva traduceri, fie aparținând unor autori de notorietate (Al. Dumas — *O baie caldă în Egipt*) sau mediocri (A. Dauzats — *O baie rece în Egipt*; Armand de Lagnau — *Henrieta de Serrey*), pe care Eminescu le-a destinat foiletonului acestei publicații, „Ultimul rîs al lui Eminescu”, după cum o considera Călinescu, este tălmăcirea din Mark Twain.

Versurile de poezie sînt, în cea mai mare parte din limba germană (Schiller — *Resignațiune, Hector și Andromache, Mănușa*; Lenau — *Focea veștedă*), din franceză (Victor Hugo — *Serenada*) sau din clasicii latini (Horafiu).

Încercînd să desprindem o concluzie asupra acestei fațete mai puțin pusă în lumină din travaliul celui ce a fost cu adevărat un mag al literelor române, vom afirma, alături de cei ce l-au studiat ani la rînd că „Eminescu trebuie gîndit ca deschizător de multe și înalte drumuri și ca spiritul tutelar al traducătorilor români ai vremii moderne”.

## MIHAI EMINESCU — TRADUCTEUR

### — Résumé —

L'article que voici se propose de mettre en lumière facette moins connue de la personnalité de poète national, Mihai Eminescu — celle du traducteur. Sans doute, sa biographie intellectuelle aurait été incomplète si le poète n'était pas entre en contact avec une série d'œuvres importantes pour évolution du savoir universel, œuvres qu'il a cru bon de traduire en roumain, faisant ainsi preuve d'un talent inné et d'un intérêt tout particulier pour les domaines les plus divers. On classe ses traductions en deux grandes catégories, les traductions philosophiques (dont on présente les exemples les plus remarquables) et les traductions littéraires, de théâtre, prose et poésie. La conclusion qui se dégage est que Mihai Eminescu peut être appelé, à juste titre, le „génie tutelaire” des traducteurs roumains de l'époque moderne.

## SOCIETĂȚILE ACADEMICE DIN BUCOVINA (1875—1938)

### Scurtă privire istorică

OREST TOFAN

Constantin Loghin, referindu-se la activitatea societăților studențești din Bucovina, nota pe bună dreptate : „Cînd se va scrie istoria studențimii bucovinene, se va vedea ce rol determinant a jucat ea în viața publică a Bucovinei. Am putea spune chiar că această viață a fost croită în cea mai mare parte de studenți. Nu există în Bucovina faptă românească mai importantă care să nu fi pornit sau chiar să nu fi fost realizată de studenți”<sup>1</sup>, p. 31-32). Sintem îndreptățiți să apreciem că fiecare înființare a unei noi societăți academice românești a fost o necesitate socială a poporului român din Bucovina, a corespuns unei nevoi naționale românești. Ele au fost specifice unei noi Bucovinei.

După 1875, anul înființării Universității din Cernăuți, studențimea românească de aici a înțeles și a slujit cu pasiune și cu jertfe drepturile și nevoile poporului nostru din Bucovina, contribuind cu entuziasmul tinereții și a dragostei de popor la menținerea și consolidarea conștiinței naționale în această parte a pămîntului românesc, ruptă cu multă cruzime din trupul Moldovei, de Imperiul Habsburgic în 1775.

Istoria studențimii bucovinene face parte, după părerea noastră, din însăși istoria acestui colț de țară. Lucrările mai vechi, foarte puține la număr, referitoare la acest subiect, sînt aproape de negăsit iar cele mai noi<sup>2</sup>) sînt, desigur insuficiente spre a înfățișa celor de azi tabloul deosebit de complex al acestui fenomen specific Bucovinei istorice. Prin rîndurile care urmează încercăm doar a trezi interesul specialiștilor în domeniu, și dorim să abordăm, succint și sintetic, unele aspecte din viața studențească din Bucovina, aspecte mai bine cunoscute numai unui participant activ la această viață.

Apariția societăților „academice” în Bucovina a fost determinată de înființarea Universității din Cernăuți în anul 1875, cînd autoritățile habsburgice plănuiau organizarea unor serbări pompoase, prilejuite de centenarul anexării Bucovinei, în cadrul cărora inaugurarea Universității ocupa un loc deosebit. Universitatea „germană” din Cernăuți avea ca scop înstrăinarea acestei provincii, germanizarea ei. Structura organizatorică ne spune clar acest fapt : la cele două facultăți — la cea de drept

1. Ion Negură. Preliminarii la o imagine a vieții studențești din trecutul Bucovinei (mms 1979).

2. Vezi : Emilian Dan Petrovici : Societățile academice românești din Bucovina, forme ale luptei de emancipare socială și națională, în Anuarul Muzeului județean, VIII, 1981, p. 353—373, unde se găsește aproape întreaga bibliografie a temei.



și la cea de filozofie — funcționau numai 2 profesori români și numai la Facultatea de Teologie profesorii erau români. Cursurile universitare se desfășurau în limba germană și nu era prevăzut nici un curs de istoria sau de literatura română.

Despre situația românilor din Bucovina aceluia timp ne grăiește și numărul studenților cernăuțeni : din 208 studenți înscriși în acel an, 53 erau români, 51 evrei, 41 ucraineni, 31 germani, 28 poloni și 4 cehi. Dacă luăm în considerare că pe acea vreme nu existau în Bucovina școli secundare românești, efortul românilor de a ajunge la cunoștințe superioare pare satisfăcător. Dacă însă ne gândim că în acel timp românii erau populația majoritară în Bucovina (cu toate efortările autorităților de a „ajusta” necesitățile), numărul studenților români este mic. Gândul celor ce urmăreau ștergerea caracterului românesc al Bucovinei prin diferite mijloace, între care Universitatea avea un important rol, nu s-a realizat. Nu s-a realizat, fiindcă studenții români, crescuți la această universitate germană au știut să preia datele științei pe care o primeau din partea unei culturi dintre cele mai prețuite, dar au știut să și rămână români, iubitori ai neamului lor. Această urmare a culturii lor superioare au reușit să înfăptuiască societățile academice bucovinene, despre a căror activitate încerc să prezint numai câteva aspecte mai importante.

Conform unor tradiții medievale, preluate de la francezi, studenții de la universitățile germane se organizau în societăți „academice” (spre a numi pe elevii cursului superior al gimnaziului). Fiecare societate „academică” se deosebea de alta printr-o uniformă pitorească, chipiu, panglică multicoloră ce se purta pe piept, peste cămașă și fiecare membru era obligat să practice scrima, ca „armă pentru apărarea onoarei”. Manifestările externe, publice, ale acestor societăți atrăgeau întotdeauna interesul și simpatia tuturor. Era manifestarea romantică a virstei studențești.

Și studenții noii universități cernăuțene s-au organizat, pe naționalități, în astfel de societăți. Fiind însă societăți cu caracter și tradiții străine poporului român, ele ar fi putut deveni un pericol în plus pentru tinerii studenți români, și așa împiedicați pînă la această vîrstă să se dezvolte în spiritul tradițiilor și al culturii naționale prin școlile oficiale de tot felul, din a căror programă lipsea predarea limbii, a literaturii și a istoriei românești și în care, uneori era interzisă elevilor folosirea limbii române chiar în timpul recreațiilor. Nefiind familiarizați cu organizarea unei societăți academice românești, studenții români din Cernăuți n-ar fi rezistat tentației și ar fi devenit victimele atracției de a se lăsa încorporați în societăți străine, ceea ce ar fi echivalat cu înstrăinarea de neam și implicit de idealurile poporului român din Bucovina.

## **SOCIETATEA ACADEMICA ROMÂNĂ „ARBOROASA” (1875 — 1877)**

Cel ce a îndrumat pe studenții români din Cernăuți cum să se organizeze de la bun început, a fost magistratul român Tudor Ștefanelli, venit de curînd de la studii din Viena, unde dobîndise experiența necesară ca

membru al vestitei societăți „România Jună”. Iată ce spune el într-o scrisoare din 1912 : „Arboroasa” am înființat-o eu în anul 1875, am alcătuit statutele și am staruit să fie întărite. Eram atunci funcționar la Tribunalul din Cernăuți și doream ca la nou înființata universitate studenții români să se închege într-o societate mare, ca să-și dezvolte sentimentele naționale, limba strămoșască și să devie un factor cultural din viața publică. Principiul ce m-a călăuzit la alcătuirea statutelor și la formarea societății a fost ca tinerii studenți să fie feriți a aluneca pe calea altor societăți străine cari transportau în Bucovina obiceiurile societăților germane din Viena, Göttingen, Jena, etc., obiceiuri cari la dînșii se bazau pe tradițiuni de sute de ani. Românii din Bucovina aveau alte nevoi și în sensul acesta trebuia să porceadă „Arboroasa”<sup>3</sup>.

Scopul societății, prevăzut în statut, era : „Perfecționarea reciprocă a membrilor pe terenul național, literar, cultural, prin prelegeri literare, îndeletnicire în arta oratorică, susținerea unui cabinet de lectură și a unei biblioteci, aranjarea de petreceri, serate literar-declamatorice-muzicale, sprijinirea membrilor lipsiți de mijloace și căutarea lor gratuită în caz de boală”<sup>4</sup>.

Semnul distinctiv era o simplă panglică, lată de circa 3 cm, avînd culorile roșu — auriu — albastru, care se purta pe piept, prinsă de cămașă, cu culoarea roșie deasupra, de la umărul drept spre șoldul stîng. )  
Deviza societății, luată din Alecsandri, era : „Uniți să fim în cugete, uniți în Dumnezeu !”

Actul oficial de înființare a „Arboroasei” poartă data de 22 decembrie 1875.

În primul an al existenței sale, „Arboroasa” a numărat printre membrii săi 44 dintre cei 53 de studenți români din Cernăuți. Se pare că cei 9 care nu se află printre arboroseni au cedat în fața atracției uniforme și a tradițiilor societăților străine și au preferat să poarte „culorile” (cum se spunea la panglicile specifice fiecărei societăți academice) altor nații. Dacă privim numai acest singur fapt, putem înțelege azi cit de necesară era, în viața poporului român din Bucovina, înființarea „Arboroasei”.

Primul președinte al „Arboroasei” a fost studentul în filozofie Gheorasi Buliga, urmat în al doilea an de Iancu Cocinschi și în al treilea an de Ciprian Porumbescu.

În afara faptului că arborosenii se întâlneau zilnic în „Cabinetul” (așa numeau studenții români bucovineni sediul lor) de lectură, — o odăită pusă la dispoziția societății de Seminarul Teologic din Reședința metropolitană, activitatea organizată a „Arboroasei” se desfășura în ședințe administrative (interne) și social-culturale publice, foarte apreciate de românii bucovineni. Iată un extras din articolul apărut în oficiosul cernăuțean „Czenowitzer Zeitung” în urma serbării „Arboroasei” din 25 aprilie 1877 : „Întreaga elită românească a Cernăuțului a fost invitată din partea „Arboroasei” la această serbare, din care cauză un număr nespus de oaspeți au onorat societatea prin prezența lor, — dovadă de cîtă simpatie se bucură ea la publicul românesc. Dar au fost de față și numeroși studenți străini de la universitate din loc, apoi mulți profesori univer-

3. Ilie Dugan, *Istoricul societății academice române „Junimea”*. Partea I : „Arboroasa” (1875—1877). București, Ed. I.E. Toroușiu, 1931, p. 11.

4. *Ibidem*, p. 13.

Astfel de panglici erau țesute din fir special și erau comandate la Viena.

sitari. ( . . . ). Cu mare interes și afecțiune oaspeții prezenți urmăreau producțiile muzicale și declamatorice. ( . . . ), și mai ales ale corului de sub conducerea președintelui societății, a tînărului nostru compozitor dl. Ciprian Porumbescu ( . . . ). A premers imnul național „Deșteaptă-te române“ de Andrei Mureșianu, apoi a fost executat imnul festiv al societății „În țara mîndră-a fagilor“ cuvintele de dl. Tudor Ștefanelli, muzica de dl. Ciprian Porumbescu. ( . . . ). Astfel a durat petrecerea pînă în zori de zi ( . . . )”<sup>5</sup>.

Este de înțeles entuziasmul publicului românesc din Cernăuți pentru astfel de serbări, fiindcă ele erau destul de rare în acele vremi, de stăpînire străină.

În acel timp „Arboroasa“ era societatea academică care avea mai mulți membri, 51 în al doilea an, — și 62 în al treilea an de existență.<sup>6</sup> Dar în acest al treilea an de activitate, în urma telegramei trimise de comitetul „Arboroasei“ în ziua de 12 octombrie 1877 Primăriei din Iași, care comemora o sută de ani de la mișeleascaucidere, pentru că a protestat împotriva răpirii Bucovinei de către austriaci, a Domnitorului Moldovei Grigore Ghica Voievod, și care avea următorul conținut : „Primăriei Iași, „Arboroasa“, societatea junimei române din partea detrunchiată a vechii Moldove aduce condoleanța membrilor săi pentru tutorul decapitat. Comitetul“ — membrii comitetului, în frunte cu C. Porumbescu, au fost arestați pentru „trădare de patrie“, ținuți cîteva luni în închisoare, apoi achitați, după un faimos proces, dar societatea „Arboroasa“ a fost desființată oficial la 15 noiembrie 1877<sup>7</sup>).

Idealurile ei, nobilul scop pentru care au activat și suferit arborosenii, au fost preluate de societățile academice române care i-au urmat.

## II. SOCIETATEA ACADEMICĂ ROMÂNĂ „JUNIMEA“ (1878 — 1938)

Făclia aprinsă de „Arboroasa“ în slujba promovării idealurilor naționale, dorința de a ajuta neamul și de a ridica stîndardul patriotismului activ prinseră rădăcini adinci în inimile studenților români cernăuțeni. Era nevoie de o nouă societate !

Așa se face că în ziua de 7 decembrie 1878 studenții români, mulți dintre ei foști arboroseni, sînt convocați de fostul președinte al „Arboroasei“, Gherasim Buliga, și hotărăsc înființarea unei noi societăți academice române, alegîndu-i numele de „Junimea“.

Primul comitete este alcătuit din Dimitrie Onciul președinte, Ștefan Cocinschi, vicepreședinte și Ciprian Porumbescu, secretar. Se adoptă același statut ca al „Arboroasei“ aceleași însemne (panglica tricoloră), același imn festiv<sup>8</sup>). Foștii membri ai „Arboroasei“ devin junimeni, cum își spuneau ei. Din 1880 „Junimea“ devine cea mai mare și însemnată societate academică din Cernăuți<sup>9</sup>).

5. Ibidem, p. 16—17.

6. Ibidem, p. 50—51.

7. Ibidem, p. 21.

8. Raportul societății academice române „Junimea“ din Cernăuți asupra anilor administrativi 1908/9—1925/26. Cernăuți, 1926, p. 14.

9. Ibidem, p. 16.

În răstimp de 50 de ani, „Junimea” a continuat cu stăruință și fermitate să realizeze marile îndatoriri pe care le avea tineretul studios față de popor și față de el însuși. Gheorghe Popovici, președinte al societății în anul administrativ 1883-1884, spunea în raportul anual: „Puși în curentul unei civilizații străine, avem deosebită datorie morală de a cultiva sentimentul național și a întări legăturile naturale ce ne leagă de poporul nostru”.<sup>10</sup> În raportul anual pe anul 1888 — 1889 se scrie: „Cultura este arma cea mai puternică, poporul voim să-l vedem pe o treaptă înaltă de cultură și o bună stare materială”.<sup>11</sup>

Urmind acest țel trasat de înaintași, „Junimea” a găsit numeroase forme de activitate, dintre care reținem :

— Organizarea de cursuri de inițiere în istoria și literatura română a membrilor nou intrați în societate, avînd în vedere că înainte de unirea din 1918 aceste obiecte nu figurau în nici un program al școlilor din Bucovina. După 1918 cursul de inițiere consta în cunoașterea istoriei societății „Arboroasa” și al „Junimii”, precum și în predarea practică a comportării în societate. Erau foarte utile aceste îndrumări.

— Primirea festivă a noilor membri, însoțită totdeauna de manifestări patriotice, cîntece, recitări, petreceri și înîlniri cu foștii membri activi ai societății. Această manifestare se făcea prin decembrie și se numea „comers” ;

— Fiecare membru nou intrat în societate primea ca îndrumător personal un „bădiță”, care putea fi un student mai vechi sau un fost membru al societății, ieșit din rîndurile studențimii. Acesta îl îndruma pe novice în cazurile mai grele și în orice împrejurări de viață. A fost de mare folos tuturor. Era, de fapt, legătura între generații, trainică și afectivă :

— Organizarea „Clubului membrilor emeritați”, inițiată de același Tudor Ștefanelli, a fost o acțiune tot pe linia întăririi legăturii între generații. După ce un junimean își termina studiile, el primea în pleneră: titlul de „membru inactiv”, adică nu mai era membru cu răspunderi în societate. El avea însă dreptul de a participa oricînd și oriunde la manifestările societății și, uneori, i se putea încredința unele sarcini, dacă era necesar și dacă el era de acord. După un timp el devenea „membru emeritat” al „Junimii” și avea îndatorirea de a ajuta societatea în toate domeniile. În localitățile în care locuiau 3—4 membri emeritați, acolo se înființa un „Club al membrilor emeritați”, cu îndatoriri statutare precise. Ca „frate mai mare”, orice membru inactiv sau emeritat era pentru junimeanul mai tînăr „bădiță”, iar soția acestuia era „leliță”, apelative curen-te între junimenii de toate vîrstele. (N. Iorga, vizitînd Bucovina prin 1909, surprins de acest obicei, numise Bucovina „țara bădiților”) :

— Acordarea titlului de „membru onorar” unor mari personalități culturale române, în vederea ridicării nivelului activității proprii și în vederea organizării unor activități cu ajutorul acestora ;

— Întreținerea unor legături strînse cu alte societăți studențești și culturale românești, din țara liberă și din provinciile pe atunci ocupate, în vederea unor acțiuni comune. „Junimea” a întreținut legături frățești cu 31 de societăți culturale :

10. Ibidem, p. 17.

11. Ibidem, p. 19.

— Alcătuirea unei biblioteci a societății, Biblioteca „Junimii” a devenit, înainte de primul război mondial, cea mai mare bibliotecă românească din Bucovina, cu cele 1021 volume. În 1925 „Junimea” avea o bibliotecă de 3191 volume. (12) ;

— Pentru buna desfășurare a activității multilaterale pe plan cultural, „Junimea” avea organizate 4 secții : literară, muzicală, teatrală și economică, toate conlucrind la organizarea de manifestări publice (13) ;

— Organizarea de festivaluri și asezări literar-muzicale la orașe și sate, cu precădere în satele răzeșești înstrăinate ;

— Organizarea „Seratei mari”, care strângea toată intelectualitatea Cernăuților. Era o manifestare cu accentuat caracter național. Doamnele veneau în costum național ;

— Invitarea de personalități culturale din țara liberă pentru conferințe și întâlniri culturale artistice ;

— Organizarea de baluri și șezători culturale la sate ;

— Înființarea la sate de biblioteci și cabinete de lectură. Donații pentru aceste instituții ;

Colectarea de cîntece populare bucovinene, care apoi au fost publicate în revista societății, „Junimea literară” (14) ;

— Organizarea de bănci populare de tip Reifeisen, pentru ridicarea economică a populației românești și scoaterea ei din mâinile cămătarilor. Unul din președinții „Junimii” Grigore Filimon, și-a închinat toată viața acestei activități ;

— Obligația fiecărui junimean de a ține, în timpul vacanțelor conferințe pentru săteni ;

— Organizarea și sprijinirea activității la sate a „arcășiilor”, care erau asociații cultural-naționale în cadrul cărora se cultivau tradițiile poporului român, se organizau șezători cu dansuri și alte producții populare, se recitau poezii patriotice, se organizau hore etc. ;

— În ședința plenară din 20 noiembrie 1903, „Junimea” a înființat o revistă, cu numele de „Junimea literară”, condusă de membrul ei Iar-cu Nistor, în care se publicau lucrările literare ale tineretului român din Bucovina și din alte părți. La început revista își avea redacția și administrația în odăița economului societății, care se afla chiar la intrarea în cabinetul societății (15). Revista aceasta a devenit o publicație de mare interes și a apărut pînă în preajma celui de-al doilea război mondial.

— În 1906 „Junimea” editează „Foiletoanele” junimeanului Mihai Teleman și în același an începe să editeze și ziarul „Deșteptarea”, gazetă pentru popor (16) ;

— Organizarea de reprezentanții teatrale, cu piese, feerii și scenete, în scop de propagandă culturală românească și de a strînge fonduri pentru diferitele acțiuni pe care le întreprindea. După o statistică incompletă, „Junimea” a organizat peste 85 de reprezentatii teatrale de tot felul iar în anul 1923 tot ea a inaugurat bustul lui Petre Liciu în holul Teatrului Național din Cernăuți. Junimenii au dat totdeauna sprijin Teatrului Național din Cernăuți, participînd în diferite piese ca figuranți, cum reiese din diferitele rapoarte anuale și alte documente ;

12. Ibidem, p. 67—70.

13. Ibidem, p. 83—99.

14. Ibidem, p. 9.

15. Ibidem, p. 27.

16. Ibidem, p. 29.

— Organizarea de excursii la mănăstiri și la alte locuri istorice, cu același scop de a lega prezentul de trecut, pe baze naționale :

— Organizarea unei „Universități libere” la Cîmpulungul Moldovenesc, în anii 1934 și 1935, în cadrul căreia personalități de mare valoare culturală pe plan național au ținut conferințe deosebit de apreciate de cei veniți la odihnă (17) :

— Societatea „Junimea” nu făcea nici o politică de partid, votînd în adunarea plenară din 11 mai 1919 acest principiu (18). În acest fel își asigura concursul tuturor foștilor membri, fără a se obliga față de nici o grupare politică. Fiecare membru era însă liber să activeze în orice partid politic, dar numai în calitate strict personală, fără a aborda „culorile”, adică panglica, societății. În cadrul manifestărilor societății se puteau deci întîlni, astfel membrii diferitelor partide, dar nu ca adversari politici, ci ca „frați de culori”, — ceea ce era în folosul unității de acțiune promovate de „Junimea”.

Societatea academică română „Junimea” a fost cea mai mare și cea mai însemnată societate studentească din Cernăuți, de la înființarea ei și pînă în 1938, cînd au fost desființate prin Decret regal toate societățile studentești de orice fel. În 1936 ea număra 336 membri activi (19), băieți și fete. Pentru a înlesni studiile celor fără mijloace materiale, „Junimea” a înființat în 1928 „Căminul studentesc „Junimea”, într-o clădire special cumpărată în acest scop (la strînsul fondurilor au participat în mare măsură „bădiții” mai bine situați), unde aveau loc peste 30 de junimeni. În curtea acestui cămin „Junimea” a ridicat un bust de bronz lui Dimitrie Onciul, primul ei președinte. În subsol funcționa și o cantină studentească, la care luau masa, zilnic, peste 50 studenți și studente. Căminul și cantina erau conduse de un junimean, ales dintre cei cu mai mare experiență, care făcea parte din comitetul societății.

Din rîndurile „Junimii” au ieșit oameni de seamă în toate domeniile, oameni care au păstrat în tot timpul activității lor idealurile și entuziasmul în muncă din frumoșii ani de studenție, petrecuți cu atîta farmec în societatea lor. „Dintre cei ce nu mai sînt printre noi, toți și-au dorit ca, ultimul lor drum, junimenii activii să le cînte strofa ultimă, atît de grăitoare, a „Tricolorului” lui Ciprian Porumbescu :

„Iar cînd, fraților, m-oi duce

De la voi și-oi fi să mor,

Pe mormînt atunci să-mi puneți

Mindru nostru tricolor !”

și să li se pună pe piept panglica tricoloră purtată în studenție și păstrată pentru acest scop cu sfințenie.

### III. INTRUNIRILE ACADEMICE ROMÂNE „BUCOVINA”

(1880—1938) și „MOLDOVA” (1910—1938)

Societățile academice care se organizau în conformitate cu tradițiile medievale universitare de factură germană se numeau „conservative” și erau un permanent punct de atracție pentru vîrsta oricărui student

17. *Ibidem*, p. 52—54.

18. *Ibidem*, p. 39.

19. Raportul societății academice române „Junimea” pe anii administrativi 1934/35 și 1935/36, Cernăuți, 1937, p. 64.

Uniforma, chipiul, sabia și nimbul de „luptător cu sabia pentru apărarea onoarei” erau ademenitoare și iată de ce un număr de studenți români intrau în aceste societăți și purtau pe piept „culori străine” neamului lor. Aceasta se întâmpla fiindcă la Cernăuți nu exista încă o societate studențească conservativă românească. Și de una de acest fel era urgentă nevoie.

Așa se face că un număr de 9 studenți, membri ai „Junimii”, în frunte cu vicepreședintele ei, Ștefan Cocinschi, și cu Partenie Siretean (fratele arborosanolui Eugen Siretean din comitetul „Arboroasei”, arestat în 1877) s-a desprins la aceasta și, la 20 februarie 1880, cei 9 foști junimeni au înființat „Intrunirea academică română „Bucovina”, de tip conservativ (20). Luptau, în fond, pentru același crez național, cu aceleași mijloace ca și „Arboroasa” și „Junimea”, dar adoptând forma exterioară tradițională a societăților studențești germane.

Deși suspectați de înstrăinare, membrii „Bucovinei” au rămas buni patrioți și chiar prin fondarea acestei societăți au salvat pe mulți studenți români de a se înstrăina definitiv în societățile cosmopolite austriace. Ei au știut să dea fondului național din care au pornit un dinamism aparte, chiar și adoptarea unor forme exterioare străine. Iată un fragment elocvent din „Amintirile...” lui Partenie Siretean (participant voluntar la războiul nostru pentru independență din 1877), care rezumă oarecum starea de spirit a celor ce intrau în „Intrunirea academică română „Bucovina”: „... Eram vesel și mandru de tricolorul pe care-l purtam ca „bucovinean” sau „junimean” și nu mai puțin conștient de datoria că trebuie să-l apăr acest sfânt simbol în contra oricărui atac. Ba eram chiar cunoscut și temut de dușmanii tricolorului „valah”. Oricând și oriunde mă întâlneam față în față cu „culorile străine”, fie și cu grupe mai mari de studenți străini, nicicând nu mă feream în lături, ci întotdeauna așteptam să mi se facă loc, căci de altfel îmi făceam loc cu coatele. (. . .). Aceste biete năzdrăvănii studențești îmi făceau atunci mult haz și bucurie. (. . .). Era aceasta, atunci, singura supapă a potolirii focului ce ardea în mine la vederea îndrăznelilor și obrazniciilor care zilnic se petreceau față de bietul nostru neam moldovenesc din Austria” (21).

Evident, ca semn distinctiv, membrii „Bucovinei”, denumiți prin prescurtare „buchezi” (de la Buc(ovina) și sufixul — ez, conf. danez, englez etc), purtau pe piept panglica tricoloră (a „Arboroasei”, a „Junimii”), cu culoarea roșie sus, dar cu chenar roșu și chipiu special, tot roșu (după modelul german Stürmer). Știau să-și apere culorile și neamul cu demnitate și curaj, în orice împrejurări. Iată câteva exemple grăitoare (care apar neverosimile astăzi): În 1891, la un curs universitar, rectorul universității din Cernăuți, Fr. Schuler von Libloy, un antiromân înverșunat, ofensase pe români, făcându-i „țigani”. „Buchezul” Aurel Băleanu, prezent la curs, l-a silit pe rector să-și retragă cuvintele, provocându-l la

20. Dragoș Rusu și Vladimir Trebici, *Intrunirile academice române „Bucovina” și „Moldova”* (mss. 1981, p. 12).

21. *Ibidem*, p. 13.

duel. Tot așa, în 1909, într-un local din Viena, în prezența „buchezului” Nicu Lupu, un neamț oarecare a ofensat poporul român. A fost provocat imediat la duel și „sabia răzbunătoare l-a stigmatizat pe ofensator pe toată viața cu două brazde lungi pe ambele părți ale feței” — cum spune raportul (22).

Din diferite motive, întrunirea „Bucovina” și-a întrerupt activitatea între anii 1883—1888 și 1897—1902 (23).

În anul 1910, din motive de organizare internă și de regulament (trebuiau parteneri pentru „mensură”, partide de scrimă obligatorie), se înființează întrunirea — soră „Moldova”, cu același regulament și aceleași principii călăuzitoare, același tricolor (însă cu albastru în sus și chenar albastru) și chipiu albastru (modelul fiind același ca la „Bucovina”). Făcînd parte din aceeași societate-soră, membrii din „Moldova” erau denumiți de toată lumea tot „buchezi”. Numai în cadrul intern se făcea deosebirea dintre ei.

Activitățile publice și de propagandă cultural-națională se făceau împreună de ambele societăți și se foloseau aceleași forme și aceleași modalități pe care le găsim la celelalte societăți studențești bucovinene, începînd cu „Arboroasa”, ca unele ce urmăreau același țel. Însă unele manifestări specifice ale „buchezilor” erau mai mult de ordin intern și le găsim amănunțit descrise în „Istoricul Întrunirilor” (24).

#### IV. „ACADEMIA ORTODOXĂ” SOCIETATEA STUDENȚILOR ÎN TEOLOGIE DIN CERNĂUȚI (1881 — 1938)

În urma procesului „Arboroasei”, din care făceau parte aproape toți studenții teologi bucovineni din acel timp, și a desființării ei (1877), li se interzisese celor ce studiau Teologia să facă parte din alte societăți și li se închisese și cabinetul de lectură, în care a funcționat „Arboroasa”.

După mai multe încercări, abia cu ajutorul mitropolitului patriot Silvestru-Morariu, venit în scaunul mitropolitan din Cernăuți, se obținut, la 20 noiembrie 1884, decretul de aprobare necesar iar la 9 decembrie 1884 a avut loc adunarea de constituire a societății „Academia ortodoxă”, primul președinte al ei fiind studentul teolog George Șandru. Scopul specificat în statute era: „perfecționarea membrilor pe teren literar, muzical și retoric”, dar el ascundea de fapt dorința de a continua activitatea de ridicare a conștiinței naționale românești în aceste locuri în vremile potrivnice neamului nostru, activitate inițiată de „Arboroasa” și continuată de „Junimea” și „Bucovina” cu atîta zel și dirzenie. Studenții teologi nu aveau voie să facă parte din alte societăți studențești, dar nu li se interzisese participarea la manifestările societăților academice româ-

22. Ibidem, p. 79—80.

23. Vezi lucr. citată la nota 9, p. 71.

24. Dragoș Rusu și Vladimir Trebici, lucr. citată, p. 32—45.

25. „Academia ortodoxă”, Societatea studenților Teologi de la Universitatea din Cernăuți, „Cincizeci de ani de existență”, Cernăuți, 1935, p. 44—46.

26. Dr. Petru Rezuș, „Academia ortodoxă”, societatea studenților în teologie. (mss. 1983, p. 2—3).

27. Ibidem, p. 6—7.



Semnul distinctiv al societății era tot panglica tricoloră, cu roșu în sus, (ca la „Arboroasa”, „Junimea” și „Bucovina”) dar avea brodată pe ea denumirea societății. Se purta pe piept, de la umărul drept spre șoldul stâng.

Activitatea rodnică a acestei societăți studențești s-a desfășurat în aceleași forme ca și la celelalte societăți, cu specificarea că se puneau accent pe muzică, corul „Academiei ortodoxe” fiind vestit în Bucovina, atît printr-un repertoriu bogat și variat, cit și prin excelența execuție și măiestrie muzicală. Chiar de la început societatea și-a luat pe seama ei redactarea „Calendarului român” pentru Bucovina, răspîndind și în acest fel prin casele românilor bucovineni cuvîntul românesc și oferind pagini din operele marilor scriitori români ai vremii (27). Au fost editate de societate și alte lucrări de seamă. (28)

De importanța și prețuirea de care s-a bucurat această societate ne vorbește înaltele personalități administrative, militare, culturale și bisericesti, care au ținut s-o cinstească prin prezență și telegrame la aniversarea a 50 de ani de existență, din anul 1934 (29).

Din rîndurile „Academiei ortodoxe” s-au ridicat oameni de seamă (30) și mulți dintre ei, obligați prin specificul funcției lor de preoți, să locuiască în satele și orașele Bucovinei (dar și ale Transilvaniei și ale țării libere), au putut contribui la realizarea practică și permanentă a idealurilor atît de scumpe tineretii lor. Citind lista foștilor membri ai societății îți poți da seama de forțele care s-au pus, prin intermediul lor, în slujba neamului românesc (31).

Deși după primul război mondial Facultatea de Teologie avea, relativ, cei mai mulți studenți, totuși societatea „Academia ortodoxă” nu i-a cuprins pe toți, fiindcă din ea făceau parte mai ales studenții „interni”. Mitropolia cernăuțeană înființase încă de mult timp un „internat” pentru studenții teologi, care aveau astfel la dispoziție, în mod cu totul gratuit, întreaga întreținere și îmbrăcăminte specifică. Fiindcă la acest institut era anexată și o capelă, studenții „interni” făceau tot aici și practica necesară desfășurării cultului. Studenții îl numeau „seminarul teologic”. Cei interni erau supuși unui regulament, erau îmbrăcați în mod obișnuit în haine preoțești și din ei se compunea majoritatea membrilor „Academiei ortodoxe”. În acest „seminar” locuiau în mod obișnuit circa 60 de studenți. Cei ce nu erau interni, se înscriau în mod obișnuit la alte societăți academice, mai ales la „Dacia” și la „Arboroasa” (cea înființată în anul 1921) iar cei veniți de pe alte meleaguri ale țării nici nu se înscriu în vreo societate.

Prin întreaga ei activitate, prin idealurile pe care le-a servit, „Academia ortodoxă” își are locul ei în galeria luptătorilor pentru drepturile românilor bucovineni.

28. Ibidem, p. 8.

29. Vezi nota 25, p. 1—5.

30. Vezi lucr. citată la nr. 26, p. 8.

31. Vezi lucr. citată la nr. 25, p. 50—67.

Inființarea „Daciei” s-a făcut de un grup de 5 membri care au demisionat din „Junimea”, în care unii studenți proveniți din mediul sătesc au început să nu se mai simtă bine, elementul predominant constituindu-l aici fiii de funcționari și, în general, studenți provenind din familii bine situate economic, care își puteau permite un trai mai lipsit de griji materiale. De aici unele rivalități în sinul societății, situații care se oglindeau uneori și în alegerea comitetului și alte activități. Se pare că s-au mai manifestat și unele presiuni externe victii studențești.

Presiunile de care este vorba s-au manifestat în special cu prilejul alegerilor pentru comitetul „Junimii”.

Studenții junimeni demisionați au fost : Teodor Balan, Simion Ivanovici, Liviu Marian, Filaret Dobos și Dimitrie Logigan, la care s-a asociat apoi și buchezul Vasile Marcu.

Adunarea constitutivă a „Daciei” s-a ținut la 21 mai 1905, cu numai cei 6 studenți de mai sus, dar numărul membrilor a crescut apoi an de an (32). Această nouă „sciziune” a studențimii române cernăuțene a trezit la început diferite reacții — pozitive și negative — până la urmă însă faptul că toate societățile academice române activau în aceeași direcție, de unire națională, a făcut ca neînțelegerile să se aplaneze și noua societate să fie „recunoscută”, adică să se poată afla în legături oficiale cu celelalte societăți românești.

Cum era și firesc, „Dacia” și-a îndreptat activitatea cultural-națională, spre sate ceea ce a dat naștere unei „competiții utile”, cum se exprimă istoricul societății „Dacia” (32), cu „Junimea”, spre folosul românilor bucovineni (33).

Semnul distinctiv al „Daciei”, — „culorile societății” — este aceeași panglică tricoloră, cu roșu în sus, ca la „Arboroasa”, „Junimea”, „Bucovina” și „Academia ortodoxă”, avind însă brodată denumirea de „Dacia”, purtată pe piept, de la umărul drept spre soldul stâng. Provenind din lumea satelor, majoritatea dacienilor foloseau în mod obișnuit la cursuri și la orice manifestări externe, publice, ale societății lor sau la alte manifestări publice, frumosul nostru costum național bucovinean, care era portul lor obișnuit. După cum o atestă fotografiile vremii, portul costumului național de către elevii și studenții români bucovineni, originari de la sate, s-a menținut până și în anii 1937—1938 și era ca „ținută de rigoare” chiar și atunci când protocolul cerea stricta respectare a ținutei (fracul sau smochingul), precum se cerea la „Balul mare” al diferitelor societăți cernăuțene sau la primiri oficiale.

„Dacia” urmărea de fapt același țel, promovat încă de „Arboroasa” și de celelalte „fiice” ale acesteia. Deviza „Daciei”, luată din poezia lui Coșbuc, era : „Altarul de jertf-al națiunii să fim și sufletul neamului nostru” (34).

... Ion Negură, *Societatea academică română „Dacia” (1905—1938)* (mss. 1979, p. 5).

32. *Ibidem*, p. 29.

34. *Ibidem* p. 33.

Activitatea „Daciei” a îmbrăcat aceleași aspecte pe care le-am întâlnit și la celelalte societăți academice române, cu sublinierea că ea se desfășura cel mai adesea în lumea satelor, conform prevederilor statutare: „răspîndirea culturii în popor”. Și fiii satelor se conformau cu toată vigoarea acestei cerințe. Dacienii au excelat în primul rînd în organizarea cursurilor gratuite pentru analfabeți și pentru știutorii de puțină carte, urmărind ridicarea culturală îndeosebi a țărănimii, dar și a meseriașilor români, greu concuși de străini pe timpul Austriei (35).

O intensă activitate a desfășurat „Dacia” în direcția înființării de bănci populare la sate, bănci de tip Reiffeisen, acțiune inițiată și condusă cu multă abnegație și spirit de sacrificiu de junimeanul Grigore Filimon. „Dacia” a înființat în acest scop un curs de contabilitate, curs seral pentru unii săteni (36).

Ca o formă specifică de organizare a țărănimii în vederea unității de acțiune și de păstrare a tradițiilor populare, „Dacia” a inițiat înființarea de noi „arcășii” în satele românești. Ele au constituit un important factor dinamic împotriva instrăinării și deznaționalizării românilor, urmărite de guvernul austriac (37). Aceste arcășii au avut o evoluție frumoasă și plină de promisiuni pînă prin jurul anilor 1930-1933, cînd diferitele partide politice, întuind importanța lor, au început să le folosească în scopuri străine de menirea rezervată lor de studenții bucovineni.

O acțiune deosebit de bogată în urmări în ceea ce privește ridicarea conștiinței naționale a românilor bucovineni a fost organizarea participării a peste două mii de țărani bucovineni la expoziția din 1906 de la București. Primiți cu urale în toate gările „vechiului regat”, apoi la București și Constanța (unde li s-au oferit banchete oficiale), costumele naționale bucovinene ale celor 2000 au făcut senzație, iar țăranii provinciei habsburgice au văzut „patria liberă” și au adus de acolo amintiri și imbolduri care deveneau un crez de luptă nu numai pentru întreaga familie, ci și pentru întreaga comunitate românească a satelor bucovinene (38).

Din rîndurile „Daciei” s-au ridicat buni patrioți, vajnici luptători pe tărîm național, care au știut să lupte pînă la jertfa supremă pentru idealurile întru care au fost educați.

Asasinarea arhiducelui Franz-Ferdinand și a soției sale Zitta la Sarajevo, în 28 iulie 1914, a provocat izbucnirea primului război mondial. Junimenii, aflați în ședință plenară, primesc știrea de la studentul Gh. Pridie, care declară textual: „Asta-i război și dezrobire!”

Activitatea tuturor societăților studențești este suspectată, bunurile lor se predau membrilor nemobilizabili spre păstrare, „cabinetele de lectură” se sigilează iar mulți dintre studenți trec granița în România. Majoritatea acestora vor lupta apoi, după 1916, la intrarea României în război, în rîndurile armatei române, mulți vor muri eroic la Mărășești și Oituz (ca Ion Grămadă, Lăcăș Luția, Iustin Breabăn etc.) iar alții vor susține o asiduă propagandă pentru unire (39).

35. *Ibidem*, p. 36.

36. *Ibidem*, p. 32.

37. *Ibidem*, p. 38.

38. Filaret Dobos, *Societatea academică română „Dacia”, 25 de ani de viață studențească*, (21 mai 1905—21 mai 1930) Cernăuți, 1930, p. 70—97.

39. Vezi lucr. cit. la nota 3, pag. 36—37.

Suceava și-a onorat eroii, punind în centrul cimitirului municipal mormintul lui Ion Grămadă și al altora care și-au jertfit viața pentru unire, iar pictorul sucevean Dimitrie Loghin a expus, la o manifestare omagială, un tablou în ulei, reprezentând pe câțiva dintre voluntarii bucovineni din primul război mondial.

În „cabinetul” „Junimii” își va avea sediul timp de 6 luni, redacția nou înființatului ziar românesc „Glasul Bucovinei”.

Abia în 1919, după marea unire, societățile studentești își pot relua activitatea, după o scurtă perioadă de ezitare și adaptare la noua situație, când va flutura ideea unui „Centru” al tuturor societăților. Dar tradițiile și mândria fiecărei societăți academice nu puteau fi învinse, astfel că ideea „Centrului” n-a putut fi înfăptuită (40).

## VI. CERCUL STUDENTESC „ARBOROASA” (1918—1938)

Odată cu destrămarea Imperiului Austro-Ungar, ideea unirii cu patria mamă, precumpănitoare la românii bucovineni, a dat naștere, ca un reflex natural, ideii de unitate de acțiune a studențimii române din Bucovina. Astfel, în ziua de 19 noiembrie (deci înainte de proclamarea oficială a unirii Bucovinei cu patria de la 28 noiembrie 1918) teologul Ion Vască mobilizează studențimea cernăuțeană la o ședință comună în aula universității, cu scopul de a înființa un „Centru studentesc” cu numele de „Arboroasa” (40). Entuziasmul inițial a fost mare, dar la proxima adunare, cea din 23 martie 1919, participarea a fost slabă și realizarea ideii unității n-a avut decît foarte puțini aderenți. Membrii vechilor și tradiționalelor societăți academice („Junimea”, „Bucovina”, „Academia ortodoxă”, „Dacia” și „Moldova”) și-au reinceput activitatea, atmosfera specifică vieții acestor societăți s-a refăcut, au mai intervenit și membrii inactivi și emeritați în sensul continuității existenței societăților de care erau legați sufletește, așa că numai cei ce nu aveau vreo legătura mai strînsă de mai înainte cu vechile societăți studentești au rămas fideli ideii și au înființat o societate nouă, dîndu-i numele de „Centrul studentesc Arboroasa”. Primul președinte al acestei societăți a fost studentul doctorand în Teologie Domițian Spînu (41).

Din primăvara anului 1921 „Centrul” s-a transformat însă în „Cercul studentesc Arboroasa”, trecînd în rîndul celorlalte societăți, care nu-i recunoșteau titlul de „Centru” (42). Din cauza preluării numelui de „Arboroasa”, care după părerea generală trebuia păstrat numai pentru cea dintîi societate academică a românilor bucovineni, ca o permanentă recunoștință a urmașilor pentru drumul pe care l-a trasat prin jertfă și suferință, noua societate nu a fost „recunoscută” de celelalte societăți multă vreme. Lipsa de „recunoaștere”, adică lipsa de relații oficiale însemna doar că nu se făceau invitații oficiale reciproce la manifestări publice, dar nu stînjenea în nici un fel relațiile personale. Studenții veneau la baluri, serbări etc. fără „culori”, adică fără panglică, adică neoficial. „Junimea”, care se considera pe drept urmașa directă a vechii „Arboroasa”, a recunoscut noua societate abia în 1933.

„Cercul Arboroasa” avea ca semn distinctiv aceeași panglică tricoloră, dar purtată cu albastrul în sus, fără nici o inscripție. Scopul so-

40. Ibidem, p. 29.

41. Reveca-Duseac-Prelipceanu și Pantelimon Socaciu, *Istoricul „Cercului Arboroasa”* (mss 1982, p. 36—37).

42. Ibidem, p. 173.

cietății era același ca și la celelalte societăți mai vechi, dar noua societate a pus accentul mai ales pe activitatea la sate, pe munca pentru educarea copiilor, pentru care s-au organizat, mai ales de către studentele arborosence, șezători speciale, în școlile primare din Cernăuți, din suburbia Roșă și din unele sate.

Studentii arboroseni, fii ai satelor, purtau în mod obișnuit, ca și dacienii, costumul național (numai băieții. La baluri îl purtau și fetele). Strădania lor a fost să realizeze colaborări armonioase între țărani, meseriași și intelectuali. În acest sens au și înființat în 1921 o „Academie populară”, care a devenit apoi, cu sprijinul universității, „Universitatea țărănească”, de la Roșă, patronată de catedra de sociologie (43).

„Cercul Arboroasa” a organizat multe acțiuni de cinstire a marilor personalități literare. Astfel, ca să reținem doar un exemplu, a organizat serbările de la 15 august 1926 de la Putna, cînd s-a inaugurat, în curtea mănăstirii și bustul lui Eminescu (realizat de O. Ilan) existent și azi (44).

Prin toată activitatea desfășurată, „Cercul Arboroasa” a fost la înălțimea idealurilor sale și ale idealurilor studenților bucovineni, contribuind cu deosebită vigoare la realizarea unirii spirituale a românilor, temelie durabilă pentru înfăptuirea celei teritorial-naționale.

Răgazul dintre primul și al doilea război mondial a fost scurt. Toate aceste idealuri și manifestări, schițate mai sus, au fost frînte prin Decretul regal din 1938, care desființa toate societățile studențești. Oricine va studia însă istoria acestor societăți din Bucovina va vedea că aportul lor este deosebit de mare și că ar fi de neconceput împlinirile la care s-a ajuns în Bucovina acelor timpuri fără activitatea plină de entuziasm, elan tineresc, abnegație și spirit de sacrificiu de care au dat dovadă tinerele vîlștăre ale acestui pămînt care, el însuși, este istoria întregă a neamului nostru.

„Arboroasa”, „Junimea”, „Bucovina”, „Academia ortodoxă”, „Dacia” și „Cercul Arboroasa” — iată școli în care se dezvoltă sentimentul național, dragostea pentru patrie și popor, sentimentul unității întregii suflări românești, ideea de a munci pentru binele poporului, — virtuți fără de care istoria nu ar scrie pagini glorioase atît pentru trecutul cit și pentru viitorul nostru.

#### LES SOCIÉTÉS ACADEMIQUES DE BUCOVINE (1875—1938) BREF APERÇU HISTORIQUE

##### Résumé

L'ouvrage aborde, dans une perspective diachronique, organisationnelle et dynamique, la vie des sociétés étudiantes (académiques) de Bucovine (ARBOROASA, JUNIMEA, BUCOVINA, MOLDOVA, ACADEMIA ORTHODOXA, DACIA, CERCUL STUDENTESC „ARBOROASA”) du début et jusqu'à leur dissolution par le Décret royal de 1938. On y souligne la manière d'organisation interne de chaque société, les relations entre leurs membres, les objectifs inscrits dans leurs programmes et statuts, une série d'activités spécifiques, tout en mettant en relief le rôle de ces sociétés comme véritables „écoles” où l'on développait le sentiment national, l'amour de la patrie et du peuple, le sentiment de l'unité de tous les Roumains, l'idée de travailler pour le bien du peuple.

13. Modificări și completări la Amintiri personale despre societatea studențească „Arboroasa” din centrul universitar Cernăuți, anii 1918—1923, (de Veturia Cilievici-Usatiuc, de Nicodim Iteuș), (mss 1980, p. 1.).

14. Veturia Cilievici-Usatiuc, Amintiri personale despre societatea studențească „Arboroasa” din centrul universitar Cernăuți, anii 1918—1923. (mss 1980, p. 7).

15. Vezi lucrarea de la nota 13, p. 2.

16. Vezi lucr. de la nr. 41, pag. 84—89.

## ASPECTE ALE ACTIVITĂȚII SOCIETĂȚILOR CULTURAL - NAȚIONALE ROMÂNEȘTI DIN BUCOVINA ÎN LUMEA SATELOR

EMILIAN DAN - PETROVICI

În momentul anexării Bucovinei, în 1775, de către monarhia habsburgică, locuitorii acestui teritoriu românesc erau în majoritate agricultori. Cea mai mare parte a populației o formau țăranii dependenți, având obligații față de stăpînii moșiilor.<sup>1</sup> În Bucovina cel mai mare proprietar de pămînt era biserica. Bunurile stăpînite de biserici și minăstiri vor fi unite în Fondul religionar ortodox, în 1786, administrarea sa făcîndu-se sub tutela autorităților habsburgice.<sup>2</sup>

Situația țăranilor români s-a înrăutățit, ca urmare a colonizării cu supuși austrieci aduși din alte provincii și a unor măsuri de îngrădire a folosirii pămîntului, pădurilor, fîceteilor, luate de noile autorități. În noul teritoriu ocupat, austriecii au inițiat o intensă acțiune de colonizare, desfășurată organizat și sistematic, favorizînd stabilirea unui mare număr de coloniști germani, ruteni (aflux puternic în perioada 1786—1848, cînd Bucovina a fost alipită Galiției ca circumscriptie administrativă), unguri, evrei, armeni. Noii veniți au primit loturi de pămînt, scutiri de dări și taxe, privilegii ce le-au permis o consolidare a poziției lor economice și apoi o afirmare pe plan social-politic.<sup>3</sup> Prin colonizare, care a continuat și în secolul al XIX-lea, autoritățile imperiale au urmărit valorificarea și exploatarea sistematică a resurselor naturale ale teritoriului anexat, dar și o consolidare a stăpînirii lor, folosindu-i pe acești coloniști privilegiați, ca o contrapondere față de populația românească majoritară.<sup>4</sup>

Politica de desnaționalizare a românilor a avut urmări asupra structurii etnice a provinciei, a ponderii elementului românesc, care scade în raport cu cel străin. Recensămîntul populației din 1910 — ale cărui date statistice trebuie privite critic, avîndu-se în vedere abuzurile comise de autorități și sistemul de stabilire a naționalității, după limba de conversație folosită — reflectă situația de inferioritate, în care încercau să pună autoritățile habsburgice, populația românească, pentru a ascunde carac-

1. George Bogdan-Duică, *Bucovina. Notițe politice asupra situației*, Sibiu, 1895, p. 36—37.

2. I. Nistor, *Istoria bisericii din Bucovina și a rostului ei național-cultural în viața românilor bucovineni*, București, 1916, p. 94.  
p. 347; Ecaterina Negruți, *Informații noi privind emigrările din Bucovina în prima jumătate a secolului al XIX-lea*, în *Suceava*, VII, 1981.

3. Aurel Morariu, *Bucovina (1771—1911)*, București, 1915, p. 42—45.

4. *Idem*, p. 25 și 46. În 1776, în urma primului recensămînt făcut de autoritățile militare habsburgice, Bucovina avea 75.000 locuitori, din care 60.000 români; în 1779 erau 116.926 locuitori, din care 87.811 români.

terul străvechi românesc al acestui teritoriu. Astfel în perioada 1774—1919, populația totală a Bucovinei a crescut de 11 ori, românii de 4 ori, străinii de 45 ori (din care rutenii de 365 ori). Această situație a creat mari greutăți în efortul de afirmare economică, politică și culturală a românilor bucovineni. În schimbul înlesnirilor primite, coloniștii străini au devenit sprijinitorii stăpînirii habsburgice, acaparînd cu timpul, nu numai o poziție economică mai favorabilă decît a românilor, ci și funcții politice, în justiție și administrație.<sup>5</sup>

Agravarea continuă a contradicțiilor sociale și naționale a determinat în 1848 o puternică mișcare revoluționară și în Bucovina, cu un pronunțat caracter social și național, în urma căreia au fost înlăturate servitutile feudale, s-a înfăptuit o reformă agrară limitată, teritoriul devine un ducat autonom, iar românii capătă unele drepturi în domeniile economic și cultural.<sup>6</sup> În urma acestor schimbări „sătenii ajung stăpîni ai acelor pămînturi pe care le lucraseră ca iobagi, scapă de dijmă și clacă, în schimb intră absolut nepregătiți pentru o viață economică independentă, pe mîna exploataților străini care, moniți de noua perspectivă de cîștig, inundă țara”. Lipsa pămîntului continuă să fie cauza principală a greutăților economice în care se afla țărănul, generînd alte situații ce îi înrăutățeau existența. În 1900, mica proprietate, pînă la 5 ha, constituia 91% din proprietățile funciare.<sup>6</sup>

Țăranii săraci erau siliți să caute de lucru, muncind pe moșiile din Moldova, în condiții grele, impuse de birourile de mijlocire a lucrătorilor agricoli, sau să emigreze în America.

Fenomenul de ruinare economică a micilor proprietari s-a accelerat, contribuind la aceasta și numărul mare de împrumuturi la diverse bănci, prin ipotecarea pămîntului. Astfel, între anii 1862—1892, au fost vîndute la licitație, pentru datorii 77.165 de gospodării țărănești.<sup>10</sup>

Un rol nefast l-a avut și dezvoltarea unei burghezii cămătărești străine, care folosea practici spoliatoare în relațiile cu țăranii, aceasta înmulțindu-se într-un ritm rapid, necunoscut în alte provincii habsburgice.<sup>11</sup>

Situația țărănimii bucovinene s-a înrăutățit în perioada războiului vamal dintre Austro-Ungaria și România (1886—1893). Țăranii bucovineni nu și-au mai putut vinde produsele la țîrgurile de graniță, care decăd, iar comerțul cu cereale aduse din România este acaparat de marii negustori, ce le vindeau țăranilor la prețuri de speculă. Cel mai mult au avut de suferit, în urma stagnării comerțului cu România, țăranii care se ocupau cu exploatarea, prelucrarea și transportul lemnului.<sup>12</sup>

5. Ibidem, p. 118—131.

6. Mihai Iacobescu, *Revoluția de la 1818 — moment de răscruce în istoria românilor din Bucovina*, în Suceava, V, 1978, p. 13 și urm.

7. Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 88.

8. I. E. Torouțiu, *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916, p. 411—416.

9. I. Nistor, *Istoria Bucovinei*, manuscris, Arhiva Muzeului județean Suceava, p. 257—259; Informații privind abuzurile oneroase în exploatarea muncii lucrătorilor agricoli sînt numeroase în presa vremii: „Steluța”, nr. 20 și 21, Cășovia, 1881; „Gazeta Bucovinei” an 1, nr. 66, 1891, Cernăuți; „Gazeta Țăranului” nr. 3, an 1, 1909, Cernăuți; „Viața Nouă”, an 1, nr. 36, 1912, Cernăuți.

10. Aurel Morariu, *op. cit.*, p. 96.

11. Idem, p. 105—108; Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Dako-Romanismus*, Graz-Köln 1965, p. 93—94.

12. Mihai Lazăr, *Consecințele războiului vamal dintre România și Austro-Ungaria, asupra situației economice a Bucovinei*, în Suceava, V, 1978, p. 279—281.

Lipsurilor materiale în care se zbătea țăranul român bucovinean, li se adăugau analfabetismul, superstițiile, bolile cauzate de sărăcie și lipsa de igienă, alcoolismul, ce făceau ravagii în lumea satelor.

Situația grea în care se afla țăranimea română, va atrage atenția intelectualității (profesori, învățători, preoți, studenți) grupată în cadrul unor societăți culturale. În cadrul lor au activat intelectuali ce cunoșteau bine situația țăranimii, ei înșiși fiind fii de țărani sau desfășurându-și activitatea în lumea satelor. Societățile culturale românești și-au înființat filiale la sate, desfășurând o activitate complexă, urmărind emanciparea economică, politică și culturală a țăranimii, atragerea ei la viața publică. În acest sens s-au remarcat: „Societatea pentru cultura și literatura poporului român din Bucovina” (înființată în 1862), „Școala Română” (Suceava — 1888), „Societatea doamnelor române” (1891), societățile studentești „Junimear” (1878), „Academia Ortodoxă” (1884) și „Dacia” (1905), „Societatea mazărilor și răzeșilor” (1900), „Asociația corpului didactic român” (1905).

O acțiune cu profunde implicații naționale, inițiată în lumea satelor, a fost înființarea cabinetelor de lectură sau caselor de citit. Primul așezământ cultural de acest gen, a apărut în 1877, la Voolvăț („Dragoș”), acțiunea luind amploare după 1880, fiind impulsionată și de campania sistematică desfășurată de gazeta „Steluța” (1883—1884) și mai ales „Revista politică” (Suceava, 1886—1891).<sup>13</sup> Aceasta a atras atenția intelectualilor români asupra situației țăranimii, păstrătoare a vechilor tradiții românești, ce era amenințată de instrăinarea etnică și ruinare economică. Campania ei a fost continuată energic de „Gazeta Bucovinei” (1891—1897), care a scos și un supliment pentru țărani, „Foaia săteanului”.<sup>14</sup> Gazeta „Deșteptarea” (1893—1904), a publicat numeroase articole, în care erau lămurite țelurile acțiunii și a prezentat un regulament pentru cabinetele de lectură sătești.

Societățile cultural-naționale, în frunte cu „Societatea pentru cultură”, încep să desfășoare o intensă activitate practică de înființare a acestor așezăminte culturale sătești.

Pentru a sprijini activitatea cabinetelor, societățile culturale editează numeroase broșuri, cuprinzând lucrări de literatură și istorie românească, sfaturi economice, juridice, de morală. Astfel, din 1886, „Societatea pentru cultură” publică 14 broșuri în colecția „Biblioteca pentru tinerimea română” și din 1890, 4 broșuri în colecția „Biblioteca pentru tinerimea adultă”.<sup>15</sup> Studentul Victor Zaharescu, membru al Societății Academia Ortodoxă<sup>16</sup> s-a îngrijit de editarea a 11 broșuri, ce au format „Biblioteca populară bucovineană” (1886—1892). Societatea „Școala Română” a publicat din 1896, o serie de mici lucrări adresate țăranilor, în colecția „Biblioteca de petrecere și învățătură pentru tineretul român”.<sup>17</sup> Societatea „Dacia” a editat și ea o bibliotecă populară în format mic și un reușit „Calendar al copiilor” (1909—1914).<sup>1</sup>

13. I. G. Sbiera, *Familia Sbiera, după tradițiune și istorie și Amintiri din viața autorului*, Cernăuți, 1899, p. 352.

14. Constantin Loghin, *La 80 de ani. Istorie și realizări. Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina (1862—1912)*, Cernăuți, 1913, p. 197.

15. Idem, p. 116—118. „Societatea pentru cultură” a trimis gratuit peste 50.000 cărți școlilor și cabinetelor de lectură la sate.

16. Iorcu Toma, *Școala Română, societate culturală în Suceava, Suceava*, 1908, p. 60.

17. Emilian Dan Petrovici, *Societățile academice românești din Bucovina — forme ale luptei de emancipare socială și națională*, în Suceava XIII 1981, p. 370.



Societățile culturale au editat calendare, care pe lângă partea specială aveau și una literar-istorică. Dorind ca țărănimea română să-și recâștige încrederea în forța ei, să fie conștientă că ea formează temelia neamului, s-a acordat o atenție deosebită cunoașterii trecutului glorios al românilor, prilej de a câștiga încredere pentru viitor. În acest scop sînt publicate : studii istorice, <sup>18</sup> legende istorice de tradiție populară, <sup>19</sup> poezii patriotice, <sup>20</sup> creații ale literaturii populare. <sup>21</sup>

Întîlnim în paginile calendarelor bucovinene și creații ale marilor scriitori români. <sup>22</sup>

Aceste publicații anuale tratează și probleme economice, legate de situația precară a țărănimii, dîndu-se sfaturi economice, culturale și igienico-sanitare. <sup>23</sup>

Calendarele prezintă informații practice, menite să înlesnească țărănilor relațiile cu autoritățile din domeniile politic, administrativ, juridic, financiar și cultural.

Aceste calendare anuale au avut o importanță deosebită, prin aria largă de circulație, pătrunzînd în cele mai îndepărtate cătune, fiind accesibile și utile țăranilor români. <sup>24</sup> Ele au contribuit la dezvoltarea drăgoșiei față de limbă și tradițiile strămoșești, la o mai bună cunoaștere a literaturii și istoriei naționale.

18. I. G. Sbiera, Despre teritoriul de astăzi ce-l locuiesc românii parte singuri, parte în majoritate sau în minoritate cu alte seminții, în *Calendariul* pe 1877, p. 97—108 ; Originea românilor ; 1877—1878, în *Calendariul* pe 1878 ; O bătălie a lui Ștefan cel Mare, în *Calendariul* pe 1903, p. 81—108.
19. S. Pl. Marian, Ștefan vodă, în *Calendarul* pe 1876, an III, Cernăuți, p. 100—110 ; Româna și tătarii, în *Calendariul* pe 1878, p. 123—128 ; Ștefan Vodă și tătarii, în *Calendariul* pe 1880, an VII, p. 91—102 ; Vileul, în *Calendariul* pe 1884 ; Patrie, în *Calendariul* pe 1904, p. 67—85.
20. Odă intru memoria nemuritorului erou Avram Iancu, în *Calendariul* pe 1875, an, II, edit. „Societatea pentru cultură”, Cernăuți, p. 95—96 ; Patria română de Ion Pușcariu, în *Calendariul* pe 1877, p. 108 ; Moșia și limba noastră, Graiul neamului, în *Călimdariul* poporului bucovinean pe 1902, p. 59—61 și 99 ; V. Bumbac, Oda eroului Ștefan cel Mare și Sfînt, în *Călimdariul* pe 1905, p. 67.
21. Poezii populare, în *Calendariul* pe 1880 ; I rări la nunțile țărănești în Bucovina, în *Calendariul* pe 1906, p. 54—63 ; Poesii populare, în *Calendariul* pe 1903, p. 94 ; Poesii populare, în *Calendariul* pe 1904, p. 80 ; Chiuitori la joc și Colinde din Ardeal, în *Calendariul* pe 1905, p. 93—94.
22. A. Văluță, În străini, G. Coșbuc, Pe lingă boi, în *Calendariul* pe 1896, p. 99—109 ; G. Coșbuc, Dorohanțul, în *Calendariul* pe 1903, Baladă, în *Calendariul* pe 1904. Povestea gîștelar, în *Calendariul* pe 1906 ; Ion Pop Reteganul, Toader Sprinten, în *Calendariul* pe 1903, St. O. Iosif, Trăinicia românului, în *Calendariul* pe 1903, Cîntec în *Calendariul* pe 1905 ; Ioan A. Basarabescu, Simbarele în *Calendariul* pe 1905 ; M. Eminescu, Despărțire, în *Calendariul* pe 1906.
23. Sărăcia la poporul nostru, cauzele ei și mijloacele în contra-i, în *Calendariul* pe 1875, p. 78—79 ; Părerile unui țăran despre sărăcirea poporului nostru, în *Calendariul* pe 1884, p. XV—XX.
24. Români din Bucovina. Privire scurtă asupra dezvoltării lor pe tărîmul cultural și economic de la incorporarea ei la monarhia austro-ungară pînă la 1906, Cernăuți, 1906, p. 21. *Calendarul* bucovinean a fost editat de „Societatea pentru cultură” (între anii 1873—1885 și 1896—1918) și „Academia Ortodoxă” (1886—1895) ; au mai editat calendare și „Școala Română” (1904) și „Dacia” (1909—1914).
25. Raportul Societății „Junimea” pe anii 1908—1926, Cernăuți, 1926, p. 29.
26. G. Tofan, Serisori din Bucovina, în *Viața românească*, nr. 3, 1909, Iași, p. 102.

Societațile culturale au continuat acțiunea de editare a unor gazete adresate țărănimii române. Astfel societatea „Junimea” a reeditat, din 1906, gazeta pentru popor „Deșteptarea”,<sup>25</sup> iar un grup de studenți de la „Dacia”, au redactat „Gazeta țăranului”, ce apare în 1909. „Societatea mazililor și răzeșilor” a editat în anii 1911—1914 „Gazeta mazililor și răzeșilor”, adresată în special țăranilor români din satele amenințate de slăvizare.<sup>27</sup>

Acțiunea de înființare a cabinetelor de lectură se intensifică între anii 1895—1905, fiind impulsionată de participarea entuziastă a studenților de la „Junimea” și „Dacia”, încît în 1905, existau astfel de așezăminte culturale în peste 100 de localități. Sfera de preocupări a acestora devine mai largă, prin activitatea lui George Popovici și Grigore Filimon, de ridicare economică a satelor românești, prin crearea unor bănci și cooperative populare și a eforturilor societății „Dacia”, de înființare a arcășiilor satești.<sup>28</sup>

În numeroase localități se construiesc case naționale, ce concentrau întreaga viață spirituală a satelor. Aici se adunau sătenii pentru a citi sau a asculta lecturi din gazete, cărți, audiau conferințe prezentate de intelectuali satului, studenți și oameni politici români. Studenții de la „Junimea” și „Dacia” împreună cu intelectuali de la sate, organizau, duminică, petreceri populare, în cadrul cărora erau prezentate programe cultural-educative cu un conținut divers, (conferințe, reprezentarea unor piese de teatru, recitări, piese corale), la care participau activ și țăranii (coruri, dansuri populare).<sup>30</sup>

Cabinetele de lectură, adevărate „cetățui de românism” și-au dovedit tăria în perioada guvernării baronului Bourignon, care intrigat de caracterul „prea românesc” al Bucovinei, a început o campanie ce urmărea eliminarea românilor din viața publică. Una din măsurile luate a fost ordonanța prin care se interzicea purtarea sau arborarea publică a tricolorului național.<sup>32</sup>

Considerind tricolorul ca un simbol al existenței individualității naționale, în apărarea lui s-au ridicat studenții societății „Junimea” și țăranii, susținuți de oamenii politici români din jurul ziarului „Patria”. În pofida măsurilor represive, în toate ocaziile, țăranii români purtau ostentativ brîie, cocarde, panglici tricolore și arborau steaguri.<sup>33</sup>

27. *Gazeta mazililor și răzeșilor*, 1911, nr. 1, Cernăuți. În afara gazetelor citate în cuprinsul articolului, au mai fost editate de societățile culturale sau persoanele particulare și alte gazete pentru țăranii: *Amicul Poporului* (1878—1896), *Țăranul* (1897—1903), *Gazeta poporului* (1898—1899), *Țăranul* (1904—1910); vezi și I. Coeuz, *Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina (1820—1918)*, în *Suceava*, V, 1978, p. 325—341.

28. G. Tofan, *Miscarea populară din Bucovina. Grigori Filimon*, în *Junimea literară*, an III, 1906, nr. 4, Cernăuți, p. 77—78.

29. C. Loghin, *op. cit.*, p. 205. Prima casă națională a fost deschisă la Dorna, în 1901.

30. E. D. Petrovici, *op. cit.*, p. 364—365.

31. I.G. Sbiera, *Ceva despre tricolorul românesc*, Cernăuți, 1899, p. 6.

32. *Patria*, an III, nr. 261, 1899, p. 1.

33. Ziarul *Patria* în numerele 162, 163, 182, 211, 216, 218, 234 din 1898—1899, dà numeroase cazuri în care românii au fost amenințați și molestați de autorități, pentru purtarea tricolorului. Unui grup de țăranii din Bosanci li s-a intentat un proces, judecat la Suceava, pentru arborarea tricolorului la o horă populară.

Cabinetele de lectură au devenit cu timpul, adevărate „cetăți naționale”, în care se păstra și se dezvoltă dragostea de neam. Izvorite din adâncul instinct de conservare al neamului, înființate și conduse de intelectuali din sale, sprijinite de societățile cultural-naționale, aceste cabinete de lectură au fost în timpuri de vitregie străină, „cuiburi de lumină și suflet românesc”, ce și-au adus contribuția la menținerea entității naționale a românilor bucovineni.<sup>34</sup>

Societățile cultural-naționale au sprijinit dezvoltarea învățământului românesc, școala fiind unul din factorii cei mai de seamă în efortul de emancipare a poporului.

Activitatea de susținere a școlii românești era necesară, deoarece situația învățământului continua să fie grea. Astfel, dacă în 1865 existau 133 de școli primare, curat românească nu era nici una; majoritatea erau mixte, având limba de predare germana și româna, iar o parte însemnată, erau exclusiv germane și rutene.<sup>35</sup>

Prin legea școlară din 14 mai 1869, școlile intră sub conducerea administrației publice, acordându-se „egală îndreptățire pe teren școlar tuturor naționalităților”.<sup>36</sup> Pe baza acestei legi, românii solicită crearea de școli primare și secundare. Se înființează în 1860 un liceu la Suceava și în 1863, la Cernăuți, având însă limba de predare germana. Datorită piedicilor puse de autorități, primele clase paralele românești se vor înființa la aceste licee mult mai târziu (în 1881 la Suceava, iar toate cele opt clase vor exista abia în 1908; la Cernăuți în 1898).

Pentru a suplini numărul mic de școli publice românești, „Societatea pentru cultură” a deschis din fondurile ei, mai multe școli particulare care vor fi susținute și de Societatea „Școala Română”, după 1883.

Originea școlilor particulare au fost cursurile de limba română, înființate de societatea „Țăranul” din Broscăuți, în comunele care cereau școli românești. Cunoașterea limbii române era o condiție principală, deoarece autoritățile eliberau autorizații de înființare a școlilor, după ce copii erau examinați pentru a se vedea dacă cunosc limba în care doresc să se desfășoare învățământul.<sup>37</sup>

Înființarea și funcționarea școlilor particulare s-a făcut înfruntând numeroasele piedici ridicate de autorități, fiind necesar să fie rezolvate multe probleme (cadre calificate, localuri igienice, manuale școlare), pentru ca autoritățile să nu aibă motive ca să le desființeze. Școlile particulare trebuiau susținute timp de cinci ani, după aceea ele devenind publice și beneficiind de sprijinul statului. Societățile culturale și deputații români din dieta provincială s-au ridicat în apărarea acestor școli românești.<sup>38</sup>

În 1912, a fost trimisă curții imperiale o petiție semnată de 200 de români din nouă comune, redactată de D. Popovici, președintele societății

34. C. Ioghin, *op. cit.*, p. 207—208.

35. A. Morariu, *op. cit.*, p. 53 și următoarele.

36. *Foiaia Societății*, an V, 1869, nr. 6—12, p. 254.

37. G. Tolan, *Școlile particulare în Jupuinea literară*, nr. 3, 1913, p. 37 și Djonisie Bejan, *Școlile particulare românești*, în *Viața Nouă*, an I, nr. 36, 1912, p. 2.

38. Un memoriu al studenților români în chestia școalelor române, în *Gazeta mazăilor și razeșilor bucovineni*, an II, nr. 11, 1912, p. 169 și *idem*, *Chestia noastră școlară în Dietă*, an II, nr. 14, 1913, p. 211—213.

„Țăranul“, în care erau expuse abuzurile autorităților care au închis unele școli particulare, cerându-se ca ele să fie redeschise.<sup>39</sup>

Pînă în 1912, „Societatea pentru cultură“ a susținut din fondurile ei: 14 școli primare sătești cu 26 clase, frecventate de peste 1 400 elevi; o școală normală și cursuri de pregătire a elevilor pentru intrarea în gimnazii și cîteva grădinițe de copii.

Pentru ca școlile românești să poată funcționa, „Societatea pentru cultură“ a editat numeroase manuale școlare. Între 1870—1874 o comisie formată din membri ai societății, în frunte cu I. G. Sbiera, au alcătuit și cenzurat 16 manuale pentru școala primară, din care 12 au și fost tipărite, fiind folosite în școlile românești din Bucovina și Transilvania. Între 1870—1882, Societatea a editat și unele manuale pentru școlile secundare, care fuseseră redactate de profesori de la Suceava și Cernăuți.<sup>40</sup> Aceste manuale vor permite deschiderea claselor paralele românești la gimnaziile din Suceava, Cernăuți, Rădăuți și Cîmpulung-Moldovenesc. Este demnă de remarcat activitatea lui Eusebie Popovici, autor al unor cărți de citire pentru cursul inferior, care au fost tipărite între 1910—1913, deși ele fuseseră respinse de Ministerul educației din Viena, pe motiv că au în cuprinsul lor numai texte din istoria romanilor, unele din ele fiind după scrierile lui Nicolae Iorga, considerate „un declarat și înverșunat dușman al Austriei“.<sup>41</sup>

Avînd la dispoziție fonduri însemnate, „Societatea pentru cultură“ a sprijinit material pe elevii și studenții români, majoritatea lor fiind fii de țărani. Ea a acordat numeroase ajutoare ocazionale și burse elevilor de la gimnazii și studenților de la Cernăuți sau celor aflați la studii în străinătate.<sup>42</sup>

În 1896, „Societatea“ a deschis un internat pentru elevii români de la școlile din Cernăuți, care mărît în 1905, putea primi 250 de elevi, din care o treime stăteau gratuit, ceilalți plătînd sume modeste. Susținerea acestui internat a necesitat mari cheltuieli, societatea fiind ajutată și de numeroasele donații ale românilor bucovineni și de contribuțiile venite din Transilvania și România, de la persoane particulare și instituții. Tinerii ce locuiau în acest internat au fost educați în spiritul idealurilor naționale. Au fost organizate în cadrul său cursuri de cunoaștere a literaturii și istoriei românești. Elevii pregăteau spectacole, cu coruri și piese de teatru și organizau întreceri sportive.<sup>43</sup> Acest climat educativ a contribuit la anihilarea eforturilor statului austriac de a înstrăina tineretul român, pregătindu-l în vederea luptei pentru realizarea idealurilor naționale.

„Societatea pentru cultură“ a sprijinit formarea de meseriași români, prin achiziționarea unei clădiri pentru un cămin, precum și prin susținerea materială a unor tineri capabili, trimiși la școlile de arte și meserii din Iași și București.

39. *Gazeta mazălilor și răzeșilor bucovineni*, an I, 1912, nr. 22, p. 275.

40. C. Loghin, *op. cit.*, p. 122—124.

41. *Ibidem*, p. 125.

42. Arhiva Muzeului județean Suceava, doc. nr. 4197, 4232—4235, 4246, 4267.

43. C. Loghin, *op. cit.*, p. 139—169.

Activitatea de susținere a învățământului românesc la sate a fost sprijinită intens de către societatea „Școala Română” din Suceava. Înființată în 1883, scopul societății a fost : „de a aduna elevi inteligenți de pe la sate, de a-i ajuta și de a-i susține la școală, de a-i pregăti pentru examenele de primire în școlile secundare, de a-i priveghia în școală și afară de școală, de a lăți astfel cultura în masele mari ale poporului și de a forma un material bun și rodnic pentru toate păturile din viața publică”.<sup>44</sup> Societatea și-a creat vreo 14 filiale, dintre care 10 activau la sate. Dispunând de fonduri importante, din donații și cotizații ale membrilor săi, fiind sprijiniți și de alte societăți culturale din Bucovina și din România, „Școala Română” a avut rezultate remarcabile în dezvoltarea învățământului românesc din Bucovina, în educarea tineretului în spiritul marilor idealuri naționale. Societatea a sprijinit material elevi la școala normală din Cernăuți, pregătind o generație de învățători români. Ea a încurajat activitatea școlilor sătești, prin organizarea unor cursuri de pregătire pentru gimnaziu și acordarea unor premii, învățătorilor care trimiteau în școlile secundare, elevi din ciclul primar, bine pregătiți. A înființat școli primare în sate, pe care le-a înzestrat cu manuale școlare și biblioteci. Din 1903, „Școala Română” va dispune de o tipografie proprie și va deschide în Suceava, cea dintâi librărie românească din monarhia habsburgică, prin intermediul căreia s-au vândut numeroase rechizite și manuale școlare, cărți de literatură și istorie națională, reviste primite din patrie.<sup>45</sup> Societatea a întreținut câteva internate școlare (Suceava, Siret, Cimpulung Moldovenesc), unde sute de fii de țărani au fost găzduiți gratuit și au fost educați în spirit național.

„Școala Română” a sprijinit, prin burse și alte ajutoare materiale pe elevii merituosi care terminau studiile secundare, pentru a urma studii superioare în diferite centre universitare.<sup>46</sup> Astfel, mulți fii de țărani au reușit să-și continue studiile, dând naștere unei generații de intelectuali care își va pune întreaga energie în slujba intereselor românești, mulți dintre ei activând direct în lumea satelor.

Societatea „Școala Română” a deschis în vara anului 1899, în localitatea Frătăuții - Noi, un curs practic de impletituri și albinărit, învățătorii care au fost instruiți aici, organizând cursuri similare în localitățile unde își desfășurau activitatea.

Învățământul primar de la sate a fost sprijinit material și de „Societatea doamnelor române din Bucovina”, prin cele 30 de filiale ale sale. Pe lângă instituțiile educative întreținute din fondurile ei, în Cernăuți (internat și școală publică pentru fete, o grădiniță și azile de copii), Societatea a organizat cursuri de limba română, a acordat numeroase ajutoare materiale unor elevi și studenți și s-a preocupat de latura practică a instruirii tinerelor fete, prin organizarea de cursuri de croitorie, broderie și economie casnică. O preocupare permanentă a acestei societăți a fost păstrarea tradiției în meșteșugurile casnice, în portul strămoșesc. Membre ale societății au adunat colecții de modele tradiționale și rețete de vopsit cu culori vegetale, pe care le-au răspândit în satele bucovinene. Societatea a orga-

44. Iorgu Toma, *op. cit.*, p. 32.

45. *Idem*, p. 105—106.

46. Numai între 1887—1906, Societatea a acordat ajutoare materiale la peste 500 de elevi și studenți români : vezi *Viața Nouă*, an 1, nr. 11, 1912, Suceava.

nizat mai multe expoziții cu vânzare permanentă a produselor de artă populară, trimițând exponate și la expoziții în România.<sup>47</sup>

„Societatea mazărilor și răzeșilor din Bucovina” (1899) a desfășurat o activitate intensă în satele cu populație mixtă, în care românii erau amenințați cu înstrăinarea etnică. Ea a înființat școli primare particulare, cursuri de alfabetizare și învățare a limbii române pentru adulți, sprijinind toate acțiunile de ridicare cultural-economică a satelor românești. Societatea a susținut ideea „Societății pentru cultură” de a înființa un muzeu național, ocupându-se de stringerea de la țărani a unor documente, obiecte de artă și etnografie.<sup>48</sup>

Pe lângă participarea activă la toate inițiativele culturale ale societăților naționale, învățătorii și profesorii au desfășurat acțiuni proprii în cadrul „Reuniunii pedagogice române” (1898), denumită din 1905 „Asociația Corpului Didactic Român”.<sup>49</sup> Societatea își propunea „unirea învățătorilor și a altor oameni pentru prosperitatea institutelor de educație și instrucție și în general pentru luminarea poporului român din țară”.<sup>50</sup> Membrii Societății s-au preocupat de educarea în spirit național a tinerei generații, desfășurând o bogată activitate de ridicare cultural-economică a satului românesc. Prin munca lor plină de pasiune și dăruire, din școală și în afara ei, învățătorii au materializat în practică, ideea de a face din școală „un factor puternic în viața poporului, nu numai pentru tineret, dar prin îndemn, sfat și exemplu, pentru toți sătenii”.<sup>51</sup> Strădăniei de a educa tineretul în dragostea față de limba maternă, datinile, obiceiurile, portul național și pământul strămoșesc, i s-au adăugat eforturile permanente de a-l înarma și cu deprinderi practice și cunoștințe economice folositoare — de diverse impletituri, albinărit, timplărie și s-a acordat atenție deosebită însușirii unor cunoștințe agronomice folositoare viitorilor gospodari.

Societățile culturale au intervenit pe lângă autorități, pentru înființarea unei școli agronomice românești, care se va deschide la Rădăuți, în octombrie 1897.<sup>52</sup>

„Asociația Corpului Didactic Român” a organizat după 1905, opt cercuri culturale ce cuprindeau 35 de sate, în care se desfășurau șezători, conferințe, serbări populare, se difuzau cărți de literatură și istorie, erau alcătuite culegeri de folclor și se prezentau spectacole de teatru.<sup>53</sup>

Pentru a sprijini funcționarea școlilor primare de la sate, societatea a înființat și susținut din fonduri proprii, o școală normală particulară, în Cernăuți.<sup>54</sup>

47. Sofia Ștefanovici, *Istoricul și activitatea „Societății doamnelor române din Bucovina” (1891) în România din Bucovina (1775—1906)*, București, 1906, p. 79—86. La expoziția din București, din 1894, țărancă Maria Dorcă a primit medalia de argint.

48. *Gazeta mazărilor și răzeșilor*, an II, nr. 5, 1912, p. 74.

49. *Statutele Reuniunii pedagogice române din Bucovina*, în *Patria*, an II, nr. 103, Cernăuți, 1898, p. 4.

50. *Ibidem*.

51. *Gazeta mazărilor și răzeșilor*, an III, nr. 15—16, Cernăuți, 1914, p. 242—243, *Junimea literară*, an XI, nr. 6—8, Cernăuți, 1914, p. 184—186.

52. *Patria*, nr. 5 și nr. 12, an I Cernăuți, 1897.

53. I.V. Goras, *Învățământul românesc în ținutul Sucevei (1775—1918)*, București, 1975, p. 155.

54. *Școala normală particulară de învățătoare*, în *Viața Nouă*, an I, nr. 37, 1912, p. 5.

Pentru sprijinirea școlilor românești de la sate, au fost create și alte fonduri : „Fondul școlar Hurmuzachi” (1912), susținut de toate societățile culturale din Cernăuți și „Fondul școlilor românești din comunele mixte” (1912), al preoților bucovineni<sup>55</sup>.

Studentii au adus un suflu nou în mișcarea națională, activînd cu entuziasm tineresc în rîndul maselor, fiind convinși că este de datoria lor să ridice nivelul de cultură al poporului „care le-a dat naștere”, de care „erau legați cu toate fibrele inimii”.<sup>56</sup> După 1892, studenții de la „Junimea” își intensifică activitatea în rîndurile țărănimii. Ei iau parte la înființarea de case naționale, cabinete de lectură și invită țărani la unele manifestări organizate în orașe. Societatea înființează o secție juri-dico-economică, care va coordona desfășurarea unui bogat program eco-nomico-cultural la sate.<sup>57</sup>

O activitate deosebit de rodnică, în scopul ridicării nivelului cultural-economic al țărănimii, au desfășurat studenții societății „Dacia”.<sup>58</sup> Membrii ei au organizat cursuri serale pentru neștiutorii de carte din localitățile apropiate de Cernăuți și au creat un serviciu gratuit de informații și asis-tență juridică pentru țărani ce aveau de rezolvat diferite probleme în capitala provinciei.

O acțiune cu profunde implicații naționale, inițiată de „Dacia” a fost cea de înființare a societăților de arcăși în satele bucovinene. Statutele arcășiilor au fost publicate în presă și apoi în broșuri, care au fost răs-pîndite la sate.<sup>59</sup> Ele vor avea și un imn propriu, „Marșul arcășilor” (text V. Huțanu și muzica Emilian Slușanschi), care va fi folosit la festivitățile organizate cu membrii lor.<sup>60</sup>

Alături de scopul oficial de „a stinge focuri (incendiuri) și a cultiva dezvoltarea fizică prin gimnastică și athletică”, arcășiile își propuneau să activeze și pentru dezvoltarea culturală și social-economică a membrilor săi. Pentru îndeplinirea scopurilor sale, Societatea „Arcașul” își propu-nea următoarele mijloace : „exerciții de pompieri ; exerciții gimnastice și atletice ; organizarea de cortegii pompoase, de producțiuni gimnastice, muzicale, declamatorii și teatrale ; întreținerea de coruri vocale și muzi-cale, de cabinete de lectură și de biblioteci populare ; întreținerea de cursuri didactice și de conferințe folositoare”.<sup>61</sup>

Membri ai arcășiei puteau fi numai români, iar cei care erau nești-utori de carte aveau datoria să învețe, într-un an, să citească și să scrie.

Scopul principal al acestor arcășii populare era cultivarea cu îndir-jire a limbii și tradițiilor strămoșești, educarea în spirit național a tîne-retului, pentru a rezista încercărilor de desnaționalizare și a-l pregăti pen-tru lupta de înfăptuire a marilor idealuri naționale ale românilor.

55. *Viata Nouă*, an I, nr. 22, Suceava, 1912 și *Gazeta mazililor și razeșilor bucovineni*, an II, nr. 6—7, Cernăuți, 1912.

56. *Raportul Societății „Junimea” pe anii 1893/1894*, p. 3.

57. E. D. Petrovici, *op. cit.*, p. 364—365.

58. *Idem*, p. 369—371.

59. *Voința poporului*, din 18 februarie 1906, Cernăuți.

60. *Idem*, din 28 octombrie 1906 ; Versurile sale patriotice, conțineau și îndemnul „Să stingem focul de dușman/De pe moșia lui Ștefan”.

61. *Regulament pentru înființarea și conducerea societății de „Arcaș”, Cernăuți*, 1906, p. 12 și următoarele.

Prima arcășie a fost înființată în localitatea Cuciurmăre, în august 1905. La festivitățile ce au avut loc cu acest prilej, alături de cei 250 de arcași, au participat delegați ai Societății „Dacia”. Studentul Filaret Dobos, evocând tradițiile glorioase ale românilor arăta că „... aceste pământuri le-am moștenit de la strămoși, pe ele sîntem crescuți, pe ele suferim nevoi, pe ele batem veseli cu opnica cînd scripca și cobza ne îndeamnă la horă și arcan”<sup>62</sup>.

La Cacica, în martie 1906, cu ocazia inaugurării arcășiei, unul din participanți arăta că : „arcașii vor fi ceata care va frînge toate valurile dușmane ; arcașul va apăra ca odinioară, averea românului, limba, legea și gloria strămoșească”<sup>63</sup>. La Straja, tot cu ocazia înființării arcășiei, un țăran afirma că : „așa mi se pare că invie Ștefan cu steagul și arcașii lui la mare lucru. Odată acest lucru așa a rămîne cum o fost”<sup>64</sup>.

Concepute ca societăți de propagandă națională în rindurile tinerețului de la sate, arcășiile au desfășurat — sprijinite și de celelalte societăți culturale — acțiuni ce au contribuit la dezvoltarea conștiinței naționale, la emanciparea țăranimii române pe plan cultural, social-economic și politic.<sup>65</sup> În pofida măsurilor de îngrădire luate de autoritățile habsburgice, pînă în 1912, au fost înființate peste 100 de arcășii, care prin activitatea lor au impulsionat viața națională a satelor bucovinene.

În activitatea la sate, societățile culturale s-au preocupat și de aspectele economice, dorind să amelioreze starea economică jalnică a țăranului român, lipsit de pămînt, cu un inventar agricol insuficient și cu numeroase datorii la cămătari și bănci străine. În statutele unor societăți de la sate erau trecute și scopuri economice ca : procurarea și împrumutul de unelte agricole, semințe, crearea unor asociații pentru arendarea pămîntului.<sup>66</sup>

Societățile culturale au sprijinit acțiunea — inițiată de Grigore Filimon și continuată de George Popovici și Iancu Flondor — de înființare a unor bănci populare la sate. Pînă în 1912, fuseseră create 120 de bănci de tip raiffeisian, care erau afiliate „Centralei asociațiilor economice române” (1903), din Cernăuți.<sup>67</sup> Cu ajutorul acestor bănci populare, țăranii au căpătat creditele necesare cu care și-au procurat inventar agricol, semințe, animale de rasă, au înființat obști sătosești care au arendat sau cumpărat terenuri de pășunat și agricole.

Pentru a veni în ajutorul țăranilor și a sprijini pe comercianții români, în 1905, se va deschide la Cernăuți „Prăvălia românească”, care va înființa 10 filiale în alte localități.<sup>68</sup>

62. *Voința poporului*, din 1 octombrie 1905.

63. Teodor Balan, *Arcășiile din Bucovina*, Cernăuți, 1926, p. 7.

64. Filaret Dobos, *Arcășii, Ginduri și fapte din Țara de Sus (1905—1910)*, Cernăuți, 1940, p. 63.

65. Radu Freitag și Eugeniu Păun, *Arcășiile și rolul lor în promovarea conștiinței naționale*, în *Muzeul Național*, 1978, București, nr. 4, p. 641—645.

66. *Deșteptarea*, an II, nr. 24, 1894, Cernăuți, p. 190 ; Societatea „Întrunirea plugarilor români din satul Stroiești”, înființată în ianuarie 1892, își propunea ca scop : „de a lumina sătenii, împrumut de unelte, deșteptînd în ei iubirea de patrie și indemnîndu-i la cîntec și la cîntare”.

67. George Tofan, *Miscarea populara din Bucovina*, Grigori Filimon, în *Junimea literara*, an III, nr. 4, 1906, p. 77—81 și *Viața Noua*, an I, nr. 10, 1912, p. 1—2.



În 1908, la Suceava, din inițiativa lui Liviu Marian, se înființează „Liga Românilor”, care prin organul său de presă („Foaia Societății Liga Românilor. Organ pentru interesele societăților naționale”), dorea să unească efortul tuturor societăților cultural-naționale în activitatea de ridicare a nivelului cultural, economic și politic al poporului.<sup>69</sup> Pentru realizarea scopurilor, Liga Românilor își propunea următoarele acțiuni: cumpărarea de pământ și distribuirea la familiile românești, acordarea de sprijin material în caz de nenorociri, sprijin pentru tineri la școli de comerț și meserii, procurarea unor articole pentru gospodării, crearea unor instituții de economie și credit, redactarea unor petiții către autoriități, pentru promovarea intereselor românilor, înființarea unor cursuri, prelegeri și școli (pentru agricultură, meserii, comerț și industrie,) aranjarea unor expoziții naționale, organizarea unor adunări festive, excursii în toate părțile locuite de români.<sup>70</sup>

În activitatea desfășurată la sate, societățile culturale au evitat, în general, ralierea la diversele curente politice, dar au sprijinit politica Partidului Național Român, de apărare a intereselor românești în viața publică.<sup>71</sup> Ele au militat pentru introducerea limbii române în administrație și justiție, pentru promovarea unui mare număr de români în domeniile vieții publice.<sup>72</sup>

Activitatea desfășurată de societățile culturale în lumea satelor a fost sprijinită de instituții (Academia Română, Banca Națională), societăți („Transilvania”, „Liga pentru unitatea culturală a tuturor românilor” „Ateneul Român”), municipalități și persoane particulare din România.<sup>73</sup> Acestea au acordat ajutoare în bani și burse pentru elevi și studenți și au donat cărți, portrete istorice, reviste și ziare pentru școli și casele de citit din satele bucovinene.<sup>74</sup>

Trebuie remarcat ajutorul dat de „Liga Culturală” și mai ales de Nicolae Iorga, care prin vizitele sale, prin trimiterea de cărți de istorie și literatură națională și a ziarului „Neamul Românesc”, a impulsionat viața națională a românilor bucovineni, a fost intensificată propaganda națională pentru realizarea unirii cu patria.

Pentru stringerea legăturilor cu frații din patrie, societățile culturale au organizat excursii în România, la care au participat și numeroși țărani. În octombrie 1906, sute de bucovineni, conduși de studenții de la „Junimea” au făcut o excursie la Iași, unde au participat la dezvoltarea slutului lui V. Alecsandri.<sup>75</sup> Societatea „Dacia” a condus două mii de țărani, în excursie la București, în 1906, cu ocazia deschiderii expoziției

68. O scrisoare din Bucovina: Prăvălia românească, în Neamul Românesc, an I, nr. 83, 1907, p. 473—474.

69. Foaia Societății Liga Românilor. Organ pentru interesele societăților naționale, nr. 1, 1908, Suceava.

70. Idem, nr. 6, 1909, p. 59—62.

71. Pentru viața politică din Bucovina vezi Ion V. Cocuz, Activitatea lui Valeriu Braniște și a ziarului „Patria” pentru emanciparea politică a românilor din Bucovina, în Suceava, IX, 1982, p. 243—262 și idem, Viața politică românească în Bucovina (1900—1911), în Suceava, X, 1983, p. 600—634.

72. Patria, an II, nr. 128, 1898, Cernăuți, și idem, nr. 1, an I, 1909.

73. V. Curticăpeanu, Societatea „Transilvania” din București pentru sprijinirea studenților și elevilor meseriași români din Austro-Ungara, în Studii, Revistă de Istorie, tom 19, 1966, nr. 1, p. 101—112; V. Cândea și colectiv, Ateneul Român, București, 1976, p. 146.

generale din capitala României. Țăranii bucovineni, primiți cu deosebită căldură, au vizitat și alte localități, întorcându-se cu amintiri de neuitat din patrie. „În 1908, cu prilejul unei noi excursii la Iași, au fost vizitate monumentele istorice din oraș și s-a organizat o festivitate la statuia lui Ștefan cel Mare”. Excursii la Iași au mai fost organizate și în 1909, când bucovinenii au participat la festivitățile organizate de „Liga Culturală” — cu prilejul semicentenarului Unirii — și au vizitat expoziția istorică organizată de N. Iorga<sup>74</sup>.

Societățile culturale, prin atenția acordată dezvoltării învățămîntului românesc, cunoașterii limbii, literaturii și istoriei naționale au urmărit educarea tineretului în spiritul idealurilor naționale, pregătind astfel o generație, animată de profunde sentimente patriotice, care își va aduce contribuția la înfăptuirea unității politice a românilor.

Așezămintele culturale înființate la sate — școli populare, case de citit, case naționale, arcășii — au reprezentat adevărate școli naționale, accesibile maselor, contribuind la atragerea țăranimii la o viață cultural-economică și politică activă. Prin acțiunile organizate, cu un puternic conținut național, societățile culturale au contribuit la consolidarea elementului românesc din Bucovina, la păstrarea individualității sale etnice.

Prin răspîndirea ideologiei naționale, societățile cultural-naționale românești din Bucovina, au pregătit revenirea acestui străvechi ținut românesc în hotarele firești ale patriei.

#### ASPECTS DE L'ACTIVITE DES SOCIÉTÉS CULTURELLES—NATIONALES ROUMANIE EN BUCOVINE

##### — Résumé —

Dans cette étude, l'auteur présente l'activité déployée par les sociétés culturelles roumaines de Bucovine afin d'élever le niveau culturel et d'améliorer la situation économique difficile des paysans roumains, lors de l'occupation autrichienne. La situation difficile des paysans a attiré l'attention des intellectuels (professeurs, instituteurs, étudiants, prêtres) regroupés dans le cadre des sociétés culturelles, qui ont créé des filiales, dans les villages.

Les établissements culturels fondés dans les villages — écoles, maisons de lecture, maisons nationales, „arcășii”, — ont été de véritables écoles nationales, contribuant à l'éducation patriotique des jeunes, à attirer les paysans vers une vie nationale active, qui a milité pour que la Bucovine rentre à l'intérieur des frontières du pays.

74. Unul din numeroșii susținători ai societăților culturale din Bucovina, a fost și generalul Ștefan Șt. Stoika, care a întreținut legături cu intelectuali bucovineni, contribuind cu bani, burse, cărți, manuale școlare, portrete istorice, ziare și reviste la susținerea școlilor și caselor de citit din satele bucovinene: vezi în Radu Păiușan, *Generalul bănățean Ștefan Șt. Stoika luptător pentru independența și unitatea națională (1818—1928)* în *Caiet documentar*, Institutul de studii socioculturale și educație permanentă, Timiș, 1982, p. 89—140.

75. *Junimea literară*, nr. 12, 1906, p. 207.

76. *Junimea literară*, nr. 11—12, 1910 și C. Ioghin, *op. cit.*, p. 237.

77. *Buciumul*, Cimpulung Moldovenesc, an I, nr. 6, 1908, p. 63. Cu acest prilej Nicolae Iorga a ținut un discurs care se încheia astfel: „Azi am putea spune că am ajuns la credință, la convingerea despre necesitatea muncii izbăvitoare, și dacă odată hotarele se întregiau cu arme ce vărsau sânge în brazde, astăzi sufletul, fixat în cultura națională, ajunge a nimici orice graniță. Și fiind aceasta se va face și pentru noi, atunci duhul Strămoșului va pluti mullămit asupra largului cuprins al Terii Românești unite”.

78. *Junimea literară*, nr. 2, 1909, p. 28 și *Buciumul*, an I, nr. 7, 1908, p. 85.

## UN CAPITOL INEDIT DIN BOTANICA POPORANĂ ROMÂNĂ DE S. FL. MARIAN — TRESTIA

### AURA-DOINA CLOPOTARI

Disparația neașteptată și prematură<sup>1</sup> din viață a folcloristului și etnologului bucovinean Simion Florea Marian (1847—1907) a făcut ca pe masa lui de lucru să rămână un impresionant număr de manuscrise, peste douăzeci și cinci mii de pagini ce se cer încă valorificate în ediții științifice, pentru o cunoaștere cât mai exactă a operei în întregul ei, inedite care se află, parte din ele, la Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian”, adăpostit în chiar casa autorului, iar altă parte — la Biblioteca Academiei.

Propunându-și încă de foarte tânăr să realizeze o descriere amplă a spiritualității poporului român (s-a preocupat, în cei 43 de ani de activitate, de aproape toate laturile folclorului și etnografiei românești), Marian, căruia ideea unui *corpus* al întregii literaturi populare nu-i era deloc străină, a redactat opere de sinteză de o deosebită însemnătate, cum sînt: *Ornitologia* populară română (2 vol., 1883), *Nașterea la români* (1892), *Nunta la români* (1890), *Înmormintarea la români* (1892), *Descințele populare române* (1886), *Sărbătorile la români* (3 vol., 1898—1901) etc., opere editate în cea mai mare parte de către Academia Română, al cărei membru era încă de la vîrsta de 34 de ani. Multe alte lucrări au rămas în faza de manuscris și acestea nu sînt deloc puține: *Botanica populară română*<sup>2</sup> (12 volume și un ierbar), *Doine populare române din Ardeal*, *Mitologia română*, *Sărbătorile la români* (2 vol.), *Junecă la români*, *Animale sugătoare* etc.<sup>4</sup>

Interesul lui Marian pentru etnobotanică s-a manifestat începînd de prin anii 1862—1863. O mărturie a autorului, din decembrie 1870, stă, în acest sens, dovadă: „Încă de pe cînd mă aflu în a doua clasă gimnazială mi-a fost drag a mă ocupa cu *Flora română*, a aduna nume de plante românești și a le scrie după A.B.C. și manuarie. Această întreprindere am fost început-o, mai întîi, dimpreună cu doi colegi de-ai mei, anume: Ilie Pantazi și Georgi Lupu (Forgaci), dară nu-mi succese.

<sup>1</sup> Paul Leu, *Ecouri naționale și internaționale la moartea lui S. Fl. Marian*, în *Cercetări istorice*, (Serie nouă), vol. IX—X, 1979, Iași, p. 673—678.

<sup>2</sup> I. C. Chițimia, *S. Fl. Marian — folclorist și etnograf*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, anul XII, nr. 1—2, 1963, București, p. 59.

<sup>3</sup> Nr. inv. 431—556 din Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian”.

<sup>4</sup> Brîndușa Steicleuc, *Contribuții la cunoașterea ineditelor lui Simion Florea Marian*, în *Revista de etnografie și folclor*, tomul 33, nr. 3, 1988.

După un interval de vreo cîțiva ani însă, văzînd cum că o **Floră română** ar fi de neapărată lipsă pentru literatura română, m-am apucat iarăși a examina scriptele mele de mai înainte, a le mai scrie din nou, precum și a le purifica și a le adăugi, culegînd nume românești de plante atît din gura poporului, cit și din alte cărți și ziare.<sup>5</sup>

Deci autorul intenționa să numească lucrarea **Flora română**, și nu **Botanica poporană română**, cum apare în manuscrisele orînduite de prof. Mihai Cărașu, ginerele lui S. Fl. Marian. De asemenea, tot din prefața acestei lucrări proiectate de tînărul de 23 de ani, reiese că sursele de documentare au fost multiple : investigarea directă și prin intermediari, ancheta prin chestionare, precum și una livrească : „În fasciculele mele de aici, încă n-am ordonat numele plantelor după alfabet, ci le-am scris așa după cum le-am aflat prin alte cărți și ziare.”<sup>6</sup>

La acea vreme, intenția lui Marian era de a aduna numele românești ale plantelor așa cum erau ele cunoscute „în toate provinciile locuite de români”, pentru că nu avea deloc certitudinea că înainte s-ar fi publicat „numele cel adevărat românesc al plantelor, precum se află în gura poporului, ci, pare-mi-se, mai mult a le fi tradus parte din limba latină, parte din cea germană.”<sup>7</sup>

După aproape un deceniu însă, etnograful definitivase schema de structurare a articolelor, gîndindu-se la o soluție publicistică. Este și perioada în care tipărește primele capitole în „*Albina Carpaților*”, revistă care, circulînd atît în Transilvania cit și în Principatele Unite, a răspîndit astfel pe o arie foarte întinsă asemenea cunoștințe de etnobotanică. Alte capitole vîd lumina tiparului în reviste ca „*Amicul familiei*”, „*Aurora română*”, „*Familia*”, „*Viața românească*”, „*Șezătoarea*” etc. O serie de fascicule din **Botanică** au fost trimise și Academiei, unde se pare că se preconiza chiar premiera lucrării. Dintr-o scrisoare a lui Ion Bianu, din 21 ianuarie 1890, adresată lui S. Fl. Marian, reiese că Academia intenționa să le tipărească, însă acest lucru nu s-a realizat : „A produs aici bucurie știrea că te-ai pus să redactezi **Botanica poporală**. Bine faci. Pune-ți în rînd materialele și dă-le la publicat, căci vremea adunatului a trecut, acumă este vremea clasificării și a dării în lucrare a celor adunate.”<sup>8</sup>

Universul de cultură populară conținut în cele 12 tomuri (tip caiet școlar), a cite 10 fascicule fiecare, ce tratează pînă la 525 de plante, atînge proporții impresionante. Fiecare capitol dedicat unei plante reprezintă de fapt o mică enciclopedie de cultură populară, aici fiind îngemănate obiceiuri și credințe, legende, balade, doine, zicători, povești, descîntece, vrăji, practici magice etc., cărora li se adaugă, de cele mai multe ori, și adevărate rețete de farmaceutică populară.

Redactarea **Botanicii** s-a făcut după anumite principii : denumirea plantei în limba latină și, uneori, și-n cea germană, denumirile autohtone cunoscute în diferite zone ale țării, descrierea plantei pentru a putea

5 **Flora romană** de Simeon Fl. Marian, broșura prima, a doua și a treia Suceava, Noemvre 1870, manuscris nr. inv. 112, din Fondul memorial-documentar „S. Fl. Marian”.

6 Din prefața la **Flora română**.

7 Ibidem.

8 Eugen Dimitriu și Petru Frolea, Simion Florea Marian și corespondenții săi, Editura Minerva, București, 1991, p. 67.

ti ușor recunoscută, indicarea locurilor în care crește, întrebuințările ei în diferite domenii, materiale etnofolclorice cu referință la planta respectivă — doine, credințe, obiceiuri, descintece etc. — după cum reiese și din transcrierea în continuare a capitoului inedit **Trestia**; ortografia acestui text a fost adusă la zi (eliminarea lui u final, înlocuirea, când a fost cazul, lui e cu ă etc). Particularitățile lexicale, specifice întregii opere, au fost păstrate, iar notelor autorului li s-a dat cursivitate.

## TRESTIA

(*Arundo Phragmites* L.)

Zice că **Trestia** dintru început era tufă ca și **Alunul** și creștea totdeauna alături de acesta. De la o vreme însă, văzînd ea că oamenii nu pot să o deosăbească de **Alun**, nu-i veni nicidecum la socoteală vecinătatea aceasta. Drept aceea într-o zi s-a rugat ea lui Dumnezeu să facă ce va face cu dînsa ca să nu mai fie și-n viitor ca **Alunul**.

Și Dumnezeu, ca unul ce e atotîndurat, îi ascultă rugămîntea, o luă de lingă **Alun**, o mută într-un loc năsipos, și acolo apoi, prefăcîndu-i niielele în țevi lungi și hotărînd ca fiecare nuia să crească îndeosebi și oblu în sus, o lăsă pentru totdeauna.

Și de atunci **Trestia** numai pe locurile cele năsipoase și mlăștinoase, pe lingă tauri și belți, precum și pe malurile lacurilor și ale riurilor crește. <sup>1)</sup>

Și fiindcă **Trestia** crește înaltă și dreaptă și e totdeauna mlădioasă, de aceea unele românce au datîna de-a pune **Trestie** și **Bujor** în scaldătoare copiii și cu deosebire a copilelor anume ca acestea să fie nalte și mlădioase ca **Trestia** și rumene la față ca **Bujorul**.

Iată ce ne spune în privința aceasta V. Alecsandri în **Legenda Rîndu-nicăi** :

„O zină coborîtă din zodia cerească  
Veni să o descinte, s-o legene, s-o crească,  
Să-i deie farmec dulce, podoabe, scumpe daruri,  
S-o apere-n viață de-a zilelor amaruri.  
Ea puse-n scaldătoare cu apă ne-ncepută  
De ploaie neatinsă, de soare nevăzută,  
Și-n apa încălzită un lemn mirositor  
O trestie, un fagur și-o floare de bujor,  
Menind prin șoapte blînde copila să devie  
Năltuță, mlădioasă ca trestia verzie,  
La grai ca mierea dulce, la chip fermecătoare  
Și ca bujorul mîndru de ochi atrăgătoare.” <sup>2)</sup>

**Trestia** însă, numită altmîntrelea și **Trestie** de baltă, **Stuh** și **Stuh** de baltă, lat. *Arundo Phragmites communis*, <sup>3)</sup> se întrebuințează nu numai în

1). Diet. de Victor Stanciu din Viștea inferioară, comitatul Făgăraș în Transilvania.

2). **Opere complete** Vol. VI, p. 80.

3). Dr. Brinză : **Prodrom**, p. 488.

scăldători, ci și la o samă de descintee, precum e bunăoară cel de obrinteală, cel de vătămătură, de gilci, de întilnătură cu pocitură și de deochi.

Așa, dacă vreun copil s-a obrintit, descintătoarea care e chemată ca să-i descinte, ia puțină făină de Porumb sau Păpușoiu cernută cu sita cea deasă și, descintind-o cu o **Trestie**, zice :

S-a dus Ignat la vinat

Și-n trestie s-a-nțăpat,

Sîngele n-a dat

Nici puroiul n-a curs.

**Trestie de reprășit (?)**

Făină de obrintit

Să rămîie Ignat curat

Ca D-zeu care l-a făcut.

După ce a rostit cuvintele acestea de trei ori după olaltă, moaie făina astfel descintată cu apă caldă și o pune apoi la obrinteală. <sup>4)</sup>

Dacă cineva are vătămătură, descintătoarea, care e chemată să-l vindece de această boală, ia un pahar cu apă curată și descintîndu-l în trei rinduri cite de trei ori după laolaltă, rostește următoarele cuvinte :

— Voi nouă fete îmbujorate

Cu nouă rochii roșu imbrăcate,

Unde vă duceți,

Unde mergeți ?

— Ne ducem prin mări

Să așezăm oarele,

Beldioarele,

**Trestioarele !**

— Nu vă duceți pe acolo,

Duceți-vă la N. N.

Să așezați vătămătura întrînsul

Cum așează copilul în maică

Vițelu în vacă

Și mînzul în iapă,

Mielul în oaie,

Purceii în măscuroaie

Să șadă

Și din toate vinele ei să se moaie

De-i curcă să nu coroiască,

De-i giscă să nu gigăiască,

De-i cocoș să nu colcodăcească,

De-i vacă să nu bonecăluiească,

Să șadă să se liniștească.

Sfîrșind descintecul, în chipul cum s-a arătat, o parte din apa astfel descintată o dă celui bolnav de vătămătură ca s-o beie iară o parte ca să se spele cu dînsa. <sup>5)</sup>

Dacă cineva are gilci, descintătoarea face din făină opărită de Păpușoi două chipuri de năpircă și apoi, luînd o **Trestie** și descintînd chipurile acestea de trei ori după olaltă pe deasupra zice :

4). Șezătoarea Vol. I. Fălticeni, p. 200.

5). Lupașcu : *Medicina babelor*, p. 10.

— Ciândălina,  
Mândălina  
Nouă feciori a făcut  
Și-ntr-o zi că i-a crescut.  
Iar a doua zi  
La oaste că i-a trimis.  
Și s-au dus nouă  
Și-au venit opt,  
S-au dus opt  
Și-au venit șapte,  
S-au dus șapte  
Și-au venit șase,  
S-au dus șase  
Și-au venit cinci,  
S-au dus cinci  
Și-au venit patru,  
S-au dus patru  
Și-au venit trei,  
S-au dus trei

Și-au venit doi,  
S-au dus doi  
Și-a venit unul,  
Și-acela s-a dus  
Și nu s-a mai întors.  
Cum nu se știe  
Feciorii Ciandalinei,  
Mandalinei  
Ce s-au făcut,  
Așa să nu se știe  
Ce s-au făcut  
Gileile,  
Modilcile,  
Năpircile.  
N. să rămîie curat,  
Luminat  
Dumnezeu cum l-a făcut,  
Maica sa cum l-a născut !

După rostirea acestor cuvinte leagă pre cel bolnav de gilei așa ca mijlocul unei năpîrei de făină să vie pe o gilcă, iar mijlocul celeilalte pe a doua gilcă. <sup>6)</sup>

Dacă cineva e pocit sau deochiat, descîntătoarea care e chemată a-l vindeca de aceste boale periculoase, luînd **trei Trestii** în mina dreaptă și măsurîndu-l cu dinsele, îi descîntă astfel :

Purces-au N. pe cale  
Pe cărare  
Gras și frumos,  
Rumân și voios.  
Cînd a ajuns  
La mijloc de cale,  
De cărare  
L-au întîlnit o babă mare,  
Sbehăetă,  
Cu potca în mina  
Și cu rahna în gură,  
Cu deochi  
In ochi.  
Cu deochiu l-au deochiat  
Și cu potca l-au pocit,  
Și cu rahna l-au răhnit,  
Cu pocitură,  
Săgetătură,  
Întîlnitură  
L-au găsit  
Și în pămînt l-au trîntit,  
Și puterea i-au băut  
Din rînză,  
Din osinză,  
Și zi de moarte i-au pus.

El s-au căinat,  
S-au văicărat,  
Și au plîns.  
Iar Maica preacurată  
Din ceriu i-au zis :  
— Nu te căina  
Nici te văicăra,  
Că **trei trestii** în mîna dreaptă  
Și te-a măsura  
Și-n foc le-a aprinde,  
Și în apă le-a stinge  
Baba N. va lua  
Și potca a aprinde-o  
Și în apă a stinge-o  
Și apa a bea și s-a spăla  
Și junghiurile,  
Și durerile  
Vor înceta  
Și se vor ridica  
Din fața obrazului,  
Din baierile inimei  
Din creierii capului,  
Și a rămînea curat,  
Luminat

6). Dat. Rom. din Moldova, com. Țăpu, jud. Tecuci, com. de dl. Tudor Pamfile.

Din vederea ochilor,  
Lînga drum l-au dat

Ca Maica preacurată  
Din ceriu ce l-a lăsat.

Sfîrșind de rostit cuvintele acestea de trei ori după olaltă, aprinde **Trestile** și cînd încep mai bine a arde atunci le viră într-o strachină cu apă și le stînge. O parte din apă aceasta o dă celui pocit sau deochiat ca s-o beie iară cu o parte să se spele pe față.

Făcîndu-o aceasta se crede că :

Toată aruncătura,  
Pocitura,  
Toate junghiurile,  
Și toate durerile,

Săgetătura,  
Și intilnitura,  
În curînd vor înceta,  
Și N. s-a însănătoșat. <sup>7)</sup>

**Trestia** însă se-ntrebuințează, mai ales în **Bucovina**, nu numai în scaldătoarea copiilor și cînd e cineva bolnav de boalele pînă aici amintite, ci și la măsurarea corpului celor răposați și după măsura aceasta li se fac apoi sicriile.

În unele părți din **Moldova** însă nu numai că se măsură cei răposați cu **Trestia**, ci adeseori se căptușește cu dînsa partea de desupt a secriului. <sup>8)</sup>

Tot în **Moldova** există și credința că dacă măsuri umbra unui om cu o **Trestie**, apoi o frîngi în două și o îngropi, de omul acela pînă în trei ani se alege ceva rău, dar mai degrabă moare. <sup>9)</sup>

Afară de aceasta **Trestia** se mai întrebuințează încă și spre multe alte scopuri.

Așa băieții fac dintr-însa **flucerașe**, **trișcuțe**, **telinci**, precum și un fel de **săgeți** cu care se joacă aruncîndu-le în aer cu ajutorul unei **Trestii** mai groase și mai tari, care e încrestată la un capăt și-n creștura căreia se viră c-un capăt săgeata ce are a fi aruncată în aer ; spătarii fac dintr-însa **dinți de spată** ; iar locuitorii de la țară, și cu deosebire cei din satele de pe lîngă Prut, unde sunt **stuhării** de ajuns și chiar de-ntrecut, iar lemne mai puține, nu-ntrebuințează lemne la ars, ci **Stuhul**.

Ba aceștia, ca și cei din **Dobrogea**, pînă și gardurile le fac din **Stuh** sau **Trestie**. Așa într-un șanț adîncuț fac din malduri de **Stuh** briul sau inima gardului ; se pun în șanț mănunchiuri de **Stuh** în picioare, unul de-o parte și altul de altă parte de briu ; pe cel din mina dreaptă îl pleacă îndoiindu-l peste cel din mina stîngă, care acuma s-a plecat în dreapta ; în mina stîngă mai pun un mănunchiu peste care îndoiesc unul din mina dreaptă, și tot așa lucrează înainte pînă s-a mintuit inima, pre care trebuie să o înădească cu un alt maldur de **Stuh**.

Aceste garduri din 6 pînă la 7 ani, numai is cu primejdie pentru foc. De se aprinde de ele **Cătina** sau **Holera** așa, ca să nu se poată apropia vitele, atunci țin și mai mult. Iar dacă se-ndesește **Cătina**, atunci, vorba românului, nici pasărea nu poate zbura peste ele.

Prin unele sate, din mănunchiul de **Stuh** ce-l îndoiesc la făcut gardul, lasă două sau trei **Trestii**, cît is ele de lungi, încît vine foarte frumos deasupra gardului sănătos, un gard străveziu de **Trestii** înșirate ca soldații.

7). Cabinetul de lectură, an I, Nr. 11 Iași 1878, p. 43.

8). Com. de dl. Art Gorovei.

9). Com. de dl. Tudor Pamfile.



Pe unele locuri gardurile despărțitoare în ogradă, numite **cotețe**, se fac așa : iau tot cite un fir de **Stuh** și pe două locuri îl prind cu **Papură**, tot unul lângă altul, făcând un fel de gârduț rar, cum ar veni rogojinile de **Papură**.

Tot pe malurile Prutului este datină de-a se face chiar și casele din **Stuh** sau **Trestie**. Prind adică pe inimă sau briu tot verbințe de **Stuh**, și-n urma le lipesc cu lut făcând niște păreți drepți ca lumînarea.

Și nici casele nu se acoperă ca prin celelalte părți ale **Moldovei**, că după ce au pus leături și căpriori, s-aștearnă un rînd de malduri de **Stuh** să pună paie și să lege cu praștini prinse cu cuie, cu fringhii sau cu gînji, căci prin părțile acelea paie și praștini nici nu se văd, ci pe casă se așază malduri de **Stuh**, din ce în ce tot mai sus, pînă la șase rinduri.

Pe unele locuri, tot de pe malul Prutului, **vița-de-vie** nu se ține de haragi, ci de **Stuh**. Tot citeva **Trestii** virite în pămînt, într-o borta ce-o fac cu chitonagul și legate cu **Malajă**. Viței îi prinde mai bine **Stuhul** decît haragii, căci atunci se mlădie după voie. <sup>10)</sup>

În vechime țările locuite de Români foarte adeseori au fost prada urgiilor barbare. Turci, tătari, leși, unguri și cîți alții năvăleau într-însele și nu numai că le jefuiau, ci de nenumărate ori le ucideau și locuitorii. Deci unii români, voind ca să nu fie descoperiți de **Tătari** și de jaserile acestora, adică de **Nagiți**, îndătinau a-și face un fel de cușme lungi de **Stuh** și din fructele acestuia, puneau cușmele pe cap, și așa se băgau apoi prin iazuri și alte ape mari, unde sta cu zilele întregi. Și dacă treceau tătarii pe acolo nu-i puteau cunoaște din cauza cușmelor, care se clătinau cînd sufla vîntul. <sup>11)</sup>

Dacă într-o casă s-au îmbuibat ploșnițele sau **Păduchii de lemn**, după cum se numesc aceste insecte uricioase și supărăcioase de către o samă de Romani, atunci cei ce voiesc a scăpa de dinsele, iau în trei zile de sec, și anume : luni, miercuri și vineri, cite o **Trestie**, înfundă într-însa cite nouă ploșnițe, și apoi, ducindu-le astfel înfundate, fără ca cel ce le duce să se uite înapoi, le aruncă pe o apă curgătoare.

Făcîndu-se aceasta, se crede că în scurt timp toate ploșnițele, ce-au mai rămas în casă, se pierd. <sup>12)</sup>

Cînd unei fete îi place un fecior și nu știe ce-ar face doară o iubește și el cum îl iubește ea, atunci se roagă lui Dumnezeu ca s-o prefacă într-o **Trestie** că poate în chipul acesta va fi mai degrabă băgată în samă și iubită. Ea zice :

Frunză verde două ace,	Să mă coscască cosașii,
Fă-mă, Doamne, ce me-i face,	Să mă strîngă robodiașii
Fă-mă <b>trestie de baltă</b> ,	Să m-arunce-ntr-o cîmpie
Să cresc subțire și naltă,	Să răsar <b>Viță de vie</b> ... <sup>13)</sup>

Sau, și mai pe-nțeleș :

Fă-mă, Doamne, ce me-i face...	Să mă strîngă robotașii,
Fă-mă <b>trestie</b> pe baltă	Să m-arunce-ntr-o cîmpie
Să cresc subțirea și naltă,	Să răsar un <b>fir de vie</b> ,
Să mă cosască cosașii,	

10). El. Sevastos : Călătorii p. 177—179.

11). Sim. Fl. Marian : Ornitologia t. II, p. 289. Nota 1.

12). Lupașcu : Medicina babelor, p. 77.

13). Tocilescu : Materialuri, Vol. I. Partea II. p. 794.

Să se fac-un struguraș  
Să mă mince-un junelaș,

Iar cind un fecior o iubește, însă ea nu-l voiește, atunci asemenea  
se roagă ca să se prefacă într-o trestie, însă nu mai mult ca să fie afla-  
tă, ci ca să scape de adoratorul ei pre care nu-l poate suferi. Ea zice :

— Bade, de uritul tău,  
Face-m-oi trestie-n tău !  
— Fă-te, mindră, ce-ți mai  
place,

Că și eu pe loc m-oi face,

— Bade, de uritu tău,  
Face-m-oi trestie pe tău.  
— Fă-te, mindră, ce ti-i face,  
Eu m-oi face-un bou de baltă  
Și-oi paște trestia toată  
Și te-oi paște și pe tine, —  
Tot îi fi mindră, cu mine.

Fiind Trestia înaltă, dreaptă, subțire și mlădioasă, nu odată serveș-  
te ea și cu un obiect de asemănare pentru tineret, și-ndeosebi pentru  
fetele, al căror corp e proporționat și frumos crescut.

Iată ce ne spune în privința aceasta despre sine un fecior din Tran-  
silvania :

M-a făcut mama subțire  
Să scot fetele din fire,  
M-a făcut mama mereu

Un alt fecior însă, tot din Transilvania, descrie pe o fată ce-a întâl-  
nit-o ducându-se la moară, astfel :

Mă dusei și eu la moară  
Și-ntilnii o fetișoară  
Cu costița gălbioară,

Un al treilea fecior, așîșderea din Transilvania, descrie fetița arde-  
leancă în următorul chip :

Cit e țara ungurească,  
Cit e țara cea nemțească,  
Nu-i o floare pămîntească  
Ca fetița ardeleancă.  
Ea-i nălțuță, mlădioară  
Ca o verde trestioară,  
Și-i frumoasă, vorbitoare  
Și la suflet iubitoare.  
Cind vezi sinu-i rotunjour  
Te ajunge-un foc de dor ;

Junelaș fără mustață,  
Să se-nvețe-a strînge-n brață<sup>14)</sup>

Face-m-oi cocor de baltă,  
Paște-voi trestia toată,  
Și te-oi paște și pe tine,  
Tot nu scapi, mindro, de  
mine ! <sup>15)</sup>

Sau : — Eu, bade, de-al tău urit  
Face-m-oi trestie pe rit  
Și-oi fi cu florile-n rînd.

— Fă-te, mindră, ce ti-i face,  
Că și eu, mindră, m-oi face :  
Un voinic cu coasa-n spate  
Și-oi cosi folzile toate  
Și te-oi cosi și pe tine,  
Tăt îi fi, mindră, cu mine. <sup>16)</sup>

Ca și trestia pe tău  
La neveste-un prabalău. <sup>17)</sup>

Cu mijloc de trestioară...  
Rupe-i, Doamne, costița  
Cum mi-a rupt ea inima ! <sup>18)</sup>

Cind vezi fața-i rumioară  
Un dor aprig te omoară.  
Cind vezi păru-i de mătăasă,  
Dorul ei cumplit te-apasă.  
Iar cind trece și zîmbește  
Cimpu-n față-i înflorește.  
Și cind ea se prinde-n joc  
Se tot leagănă-ntr-un loc  
Și-n voinici aruncă foc. <sup>19)</sup>

14). En. Hodoș : Poezii pop. din Banat p. 57.

15). Maria Precup : Doine și hore din Ardeal publ. în Șezătoarea an III, Budapesta  
1877. p. 83.

16). Onișor op. cit. p. 18.

17). Com. de dl. P. Oltean.

18). Iarnik-Bârsan op. cit. p. 101.

19). I. Dologa : Doine și hore din Ardeal, ținutul Birgăului, publ. în Familia an. XX.  
p. 456.

Iar **Ardeleanca**, conștientă de frumusețea feței și-a staturii sale, zice către iubitul ei :

Frunzulița incolțește,  
Iubește, bade, iubește  
**Trestie** mindră din baltă,

**Subțirea, verde și-naltă ! . . .**  
Nu iubi o buruiană,  
Ci o floare din poiană ! <sup>20)</sup>

Cite odată **Trestia** sau mai bine zis **Stuhul de baltă** figurează și-n fruntea unor doine poporane, dar numai ca un semn de înstrăinare, de jale și-ntristare.

Iată și o astfel de doină din **Moldova** :

Frunză verde stuh de baltă,  
La podețul cel de piatră  
Străinel is fără tată.  
La podețul cel de-aramă  
Străinel is fără mamă.

La podețul cel de brazi  
Străinel is fără frați.  
La podețul cel cu flori  
Străinel fără surori. <sup>21)</sup>

Altă doină, tot din **Moldova** :

Foaie verde stuh de baltă,  
Lasă vintul să mă bată  
Și soarele să mă ardă,  
Că m-am cerut măritată <sup>22)</sup>

Firul **Trestiei** e pe dinăuntru deșert și numai la distanțe anumite prevăzut cite c-un nod, dar și acela nu prea îndesat, iar vârful ei din depărtare seamănă unei cozi de vulpe. De-aceea apoi în unele părți ale **Moldovei** și numirea de **Coadă vulpii** a acestei plante.

Și tot această împrejurare a dat naștere și următoarei cimilituri despre dînsa :

Bute peste bute  
Sus coadă de hulpe.

Sau

Sus bute,  
Jos bute  
La mijloc coadă de vulpe. <sup>23)</sup>

În fine mai e de amintit și aceea că un alt soi de trestie, ceva mai mare, se numește : **Stuh mare** și **Trestie**, lat. *Arundo Donax* L. <sup>24)</sup>

20). Iarnik-Bărsan op. cit., p. 17.

21). El. Sevastos : *Cîntece moldovenești*, p. 9

22). Com. de dl. Art. Gorovei.

23). Art. Gorovei : *Cimiliturile Romanilor*, p. 369

24). Crăinicean : *Nomenclatura în op. cit.*, p. 1054 ; Panțu : *Vocab.* p. 5.

De son volumineux travail de Simion Florea Marian, reste en manuscrit et garde au Fond mémorial-documentaire „S. Fl. Marian” de Suceava, l'auteur de cet article avait eu le propos de la restitution d'un chapitre inédit, intitulé *Trestia*.

Les 12-es volumes du travail renferment des notes concernant plus de 500 plantes, chaque chapitre en se constituant dans une véritable micro-encyclopédie de la culture populaire. La rédaction de cet immense matériel a été faite après quelques principes : les dénominations de la plante, la description, l'indication des lieux où les plantes poussent, les utilisations en divers domaines, les matériaux ethno-folkloriques (des mœurs et des croyances, des légendes, des balades, des complaintes populaires, des dictons, des contes, des sortilèges, des magies, des pratiques magiques, des ordonnances de pharmacopée populaire etc.).

La seule valeur du manuscrit nous autorise d'affirmer que celui-ci mérite, à juste titre, son lieu auprès d'autres monographies sur le même sujet de Marian. Imprimée, cette œuvre de ethnographie botanique qui n'est pas égalée jusqu'au présent de aucune œuvre dans le domaine, vient de combler une lacune, laissée depuis longtemps découverte.

## SOCIETATEA SCRITORILOR ROMÂNI ȘI BUCOVINA ÎN PRAJMA MARIÎ UNIRI

BRÂNDUȘA STEICIUC

Intemeiată în primăvara anului 1908 la București, prima organizație profesională a scriitorilor de la noi își propunea, printre altele, să desfășoare o susținută activitate culturală, atât în mijlocul publicului din vechiul regat, cât și — mai ales — printre românii aflați sub vremelnică stăpânire străină. Formula aleasă — **șezătorea literară** — a fost practică cu succes atunci ca și acum nu datorită nu doar calității indiscutabile a actului în sine, ci și prin mijlocirea unor organizatori locali care (vom vedea în cele ce urmează) au facilitat sub raport administrativ, organizatoric, realizarea acestor șezători, promovind cu bună știință aceea osmoză spirituală și culturală între românii din toate provinciile istorice.

În cei dinți ani ai secolului nostru, în deceniul premergător Marii Uniri, spațiul bucovinean se afla de mai bine de o sută de ani sub tutelă habsburgică, cu toată suita de aspecte negative pe care le implica această dependență pentru populația română, supusă unei perfide politici de deznationalizare — administrație, educație, cultură într-o limbă străină, după tipare străine — ceea ce nu putea duce decât la pierderea, încetul cu încetul, a conștiinței de neam.

Cu toate acestea, sub suspiciile unei societăți cu un nume plin de rezonanță în viața culturală de atunci, **Societatea pentru cultura și literatură română în Bucovina** (fondată cu aproape o jumătate de veac înainte de frații Hurmuzăchești) ; prin participarea entuziastă a societăților studențești (**Junimea**, **Dacia**, **Academia ortodoxă**, **Bucovina**) și îndeosebi prin aportul substanțial al unor intelectuali bucovineni, membri ai **Societății Scriitorilor Români** (Liviu Marian, Gh. Tofan, Gavril Rotică), al căror (re)nume trecuse deja pragul marginalizării, s-au putut organiza în 1908 și mai ales în 1910 ample întâlniri ale scriitorilor din vechiul regat cu publicul din această provincie.

Ne vom referi în cele ce urmează la seria de șezători din ianuarie 1910<sup>1)</sup>, prilejuite de împlinirea cu puțin timp înainte a 20 de ani de la moartea lui Creangă, încercînd să reconstituim secvență cu secvență „filmul” celor cîteva zile de intensă trăire românească, pentru care „Amintirile” hitrului de la Humulești erau mult mai mult decît o simplă

1). Cu doi ani mai devreme, în vara anului 1908, deci la cîteva luni doar de la înființare, membri ai **Societății Scriitorilor Români**, participau la serbările societății studențești **Junimea** din Cernăuți : Mihail Sadoveanu, D. Anghel și St. O. Iosif. Ion Grămadă, în **Junimea Literară**, nr. 7/8 al aceluși an comenta : „Șezătorea literară propriu-zisă s-a făcut după modelul celor inaugurate de dl. Iorșa... au cîntat St. O. Iosif, D. Anghel și M. Sadoveanu, care au dat în modul acesta ocazie publicului românesc de aici ca să-i cunoască mai de aproape...”.

puncte de legătură : erau dovada unei simțiri și rezonanțe comune, care peste doar opt ani, trecînd prin proba de foc a războiului, avea să-și găsească o albă unică.

Așadar, în acel generos început de an, „purced“ înspre înzăpezitul Septentrion Mihail Sadoveanu, apreciat în acel moment de către Iorga drept „cel mai fecund scriitor al vremii“, însoțit la început de Cincinat Pavelescu, A. de Hertz (Dinu Ramură), Caton Teodorian — cărora li se adăogă ulterior Emil Gârleanu, Șt. O. Iosif, Natalia Iosif-Negru, Ilarie Chendi, Ion Minulescu.

Cu citva timp înainte, anunțuri inserate în presa bucovineană înfrumusează și atrag atenția „onor publicului“ asupra manifestărilor ce urmau să fie găzduite în patru orașe, începînd cu Suceava, bătrîna Cetate de Scaun (15 ianuarie), continuînd cu Cimpulungul (16 ian.), apoi Cernăuțiul (17 și 18 ian.) pentru a se încheia la Rădăuți (19 ian.). „Un important eveniment cultural și național se pregătește pentru românii bucovineni. Peste puține zile vom putea saluta în mijlocul nostru cu căldura frățească . . . pe unii din fruntașii literaturii române moderne“. (*Patria*, 13 ian. 1910). Sau, motivînd cu claritate scopul și rostul acestei „incursiuni“ a scriitorilor români, un alt anunț destinat cernăuțenilor în retorica epocii : „Visita scriitorilor vine să pecetluiească noua legătură de idei. Societatea Scriitorilor este chemată să fie pentru noi focarul de la care să porceadă razele încălzitoare către cele mai îndepărtate colțuri ale românismului și să formeze o legătură indestructibilă între toți bărbații ce și-au dedicat viața propovăduirii culturii și literaturii române. . . . Societatea Scriitorilor Români este chemată să fie nestînsă filacăra idealului nostru : unitatea culturală a neamului“. (*Patria*, 16 ian. 1910)

În ceea ce privește orașul Suceava, este — credem simptomatice faptul că scriitorii au hotărît să înceapă aici, în vechea capitală a Moldovei, șirul lor de acțiuni, contactul cu acest perimetru atît de încărcat de istorie impresionîndu-i profund : „De la fereastra odăilor noastre (fuseseră găzduiți la „mănăstirea Sf. Gheorghe, cu moaștele Sf. Ioan cel Nou“ de către Arhimandritul Ghedeon Balmoș, n.n.) se zăresc ruinele Cetății Sucevii. Privirile ni se ațintesc o vreme bună într-acolo, inimile ne zvîcnesc apăsate, pe cînd buzele ne tremură fără grai“<sup>2)</sup> relatează Caton Teodorian. O altă incursiune prin zăpada înaltă, într-o sanie trasă de cai voinici, este aceea (de altfel prima în ordine cronologică) la locuința „tinărului profesor“ Liviu Marian, fiul folcloristului Simeon Florea Marian, stîns din viață cu trei ani mai înainte, „o casă văruiată, cu cerdac larg și cu streșină jur dimprejurul coperișului“ unde scriitorii stabilesc împreună cu gazda lor, în căldura îmbietoare a odăilor, programul serii.<sup>3)</sup>

Că „tinărul publicist“ Liviu Marian (avea pe atunci 27 de ani) era sufletul „comitetului aranjor“ din Suceava, este ușor de aflat. Într-o rela-tare a sa, publicată post festum în aceeași revistă *Patria* (30 ian. 1910) cu

2). Caton Teodorian, „În țara fagilor“, *Ramuri* 1910, p. 51.

3). Aceasta după ce, mai înainte, au avut de îndeplinit cîteva modeste formalități vamale, la Țeani, descrise cu umor de același C. Teodorian : „Trecem prin graniță după ce ne-am scos paștrii de la dl. polițai al punctului ; domnu po-mojnic ne-a dat cîte o fițuică din condică scriînd profesia sub numele fiecăruia dintre noi : literar...“.

o oarecare emfază, pe care, de altfel, o asumă, el afirmă : „Cu toate că ar părea o lipsă de modestie, voiesc să spun la acest loc că meritul de a fi aranjat acest însemnat turenu literar în Bucovina îmi revine mie. O spun aceasta din mai multe cauze. Înainte de toate voiesc să arăt că am prefăcut în faptă ideea pe care de mult și adesea am lansat-o în ziarele noastre, că progresul neamului nostru românesc din Bucovina nu-l putem aștepta exclusiv de la politica noastră militantă și de la mina noastră de deputați... Ca neam românesc avem nevoie și de o viață sufletească națională, care trebuie să devină cu atât mai intensă cînd... culturi străine caută zilnic să ne schimonosească, să ne fure sufletul nostru românesc.”

O altă sursă probînd faptul că Liviu Marian nu și-a economisit de loc forțele, organizînd șezătoarea de la Suceava așa cum se cuvine, este corespondența sa, aflată azi în patrimoniul Fondului memorial-documentar „Sim. Fl. Marian”. Din consultarea numeroaselor misive schimbate de el și conducerea Societății Scriitorilor Români rezultă că de comun acord au stabilit datele de desfășurare a șezătorilor (colaborînd cu sugestii și Gavril Rotcă și G. Tofan), că oaspeții aveau încredere în spiritul organizatoric al proaspătului lor coleg în Societate.<sup>4)</sup>

Așadar, după cum prevedeau apelurile-invitații tipărite la tipografia societății „Școala Română”, simbătă 15 ianuarie „precis (la) 8 oare seara” debutează seara de manifestări închinată lui Ion Creangă în Bucovina cu „o mare serbare literară”, în sala Hotelului Central.<sup>5)</sup> Dintre scriitorii anunțați nu participă decît Mihail Sadoveanu, Cincinat Pavelescu, în plus apărînd față de program A. de Hertz (Dinu Ramură) și Caton Teodorian. După ce și-au procurat bilete de la librăria aceleiași societăți Școala Română (iar prețurile par a fi de accesibilitate variată : „stal I : 3 coroane, stal II : 2 cor., stal III : 1 cor. 50 b., . . . intrarea 60 ba”), sucevenii, „buni români, s’au strîns cu sutele, legîndu-și inimile” de ale oaspeților scriitori. Iată cum decurge seara literară, cronicar fiind tot corespondentul revistei Ramuri, C. Teodorian : „Între funii de verdeață chipul lui Creangă, pentru care se dau aceste șezători, parcă prinde viață. Despre moșul din Humulești spune frumos, cum știe numai el, de merge de-a dreptul la inimă, Mihail Sadoveanu. Programul se desfășoară cum e întocmit, cu celiri sau recitări, fie din poveștile lui Creangă, fie cîte o bucată din însăși producerile scriitorilor de față, iar profesorul Liviu Marian, vorbește despre viața și opera scriitorului moldovean”<sup>6)</sup>

4). Iată un fragment dintr-o scrisoare a lui George Tofan către Liviu Marian (nr. inv. 428), probator pentru cele afirmate : „...te rog să-mi scrii pe larg totu ce pregătiri ai făcut : placate (i.e. afișe, n.n.) și scrisori în provincă, anunț la căpitanie, fără program (se poate așa ceva sau știi ce-au să citească). Cine vorbește despre Creangă ? Ești sigur că vin cei anunțați ? Cu cine ai fixat prețurile staturilor, căci mie mi se par prea scumpe, eu vreau la noi (Cernăuți, n.n.) să le fac mai moderate...”.

De asemenea, rezultă tot din corespondența lui Liviu Marian că un alt șir de manifestări — în 1912 — nu mai pot fi aranjate din cauza unor neînțelegeri.

5) Cu toate că, inițial, pe invitația păstrată în cadrul Fondului „Sim. Fl. Marian” cu nr. inv. 128, docum. culturale, este trecută sala „Dom Polski”, o notă autografă a lui Liviu Marian și relatările ulterioare din presă stabilesc că locul desfășurării a fost sala Hotel Central.

6). Ramuri, 1910, p. 52.

Șezătoarea ține pînă la miezul nopții, după care oaspeții sînt întîmpinați și sărbătoriți de membrii **Clubului Român**, în numele cărora vorbește profesorul Eusebie Popovici. Tot aici, un cor alcătuit din studenți, „flăcăi unul și unul” și un altul, al **Societății doamnelor române**, cîntă **Dulce Românie**, îngînînd versul „cau un murmur lin de apă limpede ce curge de la munte”. În atmosfera aceasta entuziastă, este explicabil și semnificativ gestul lui Filimon Taniac<sup>7)</sup>, care „desprinde de la piept un talisman, un ban străvechi găsit în săpăturile cetății, și-l dăruiește lui Sadoveanu, întru aducere aminte”. Răspunsul din acea noapte al lui Sadoveanu a încîntat audiența nu atît prin efectul retoric, cit prin simplitatea și sinceritatea sa : „Voi purta pe împăratul Traian la piept, iar pe dumneavoastră toți în inimă”.

Ziua următoare (16 ianuarie) este rezervată orașului **Cimpulung**, unde primirea făcută oaspeților este de-a dreptul triumfală : „O mare de capete se arată afară, sub umbrarul stației, în drum : bătrîni, tineri, femei, fete și copii, toți trupeși, toți frumoși și cîntînd «**Deșteaptă-te române**» . . . Văile răsună de pocnete și de cîntece, săcălușurile bubuie din ogrăzi, cordelele filiiie în virfurile steagurilor”. Scriitorii părăsesc masa la care abia fuseseră poștiți, la Casa Regională, și merg afară, unde „se leagă hora și saltă jocurile”, spre a se alătura celor ce „frămîntă zăpada . . . se prind la jocul arcanului și trag bătuta. Le mai rămîne puțin timp pentru o vizită prin oraș și la Școala de arte și meserii, unde, spre aducere aminte, directorul le dăruiește cite un tăietor de hîrtie din lemn de nuc. Emoția resimțită de cei cărora le fusese rezervată o asemenea primire apare cit se poate de firească, în contextul în care o atare „desfășurare de forțe” trezește și amintiri ale trecutului glorios : „Ne-au umplut ochii de lacrimi și inima de-o fericire ce nu se poate scrie, cîntările românești și steagul românesc înfipt la toate casele și portul țărănesc îmbrăcat de mii de țărani, toți chipeși, toți trupeși, cu plete lungi pe spate, cu căciuli țuguiete, de ți se părea că trăiești încă vremea Sfîntului de la Putna.”<sup>8)</sup>

Iar seara, șezătoarea se desfășoară în sala cea mare a primăriei, după modelul celei din ziua anterioară. Entuziasmul general este sporit, poate, și de cuvîntul de deschidere al președintelui **Societății**, care, înainte de a da lectură citorva fragmente din **Aminiri**, explică publicului genul acesta de manifestări, alcătuiind astfel, ad-hoc, o emoționantă pledoarie pentru păstrarea comorii celei mai de preț, a limbii materne : „**Soc. Scriitorilor Români** este o societate pur culturală din care fac parte scriitori din toate țările locuite de români : în activitatea lor, membrii ei s-au gîndit să închege pretutîndeni ori unde sunt români o legătură între ei și între cîrturarii neamului. De aceea, ca și un cîntăreț pribeag, au pornit printre frații lor ca să-i cunoască și cu dragoste să le dea încă o dată îndemn pentru păstrarea limbii și a cărții noastre românești ; căci cartea este lumina ce va risipi întunericul din juru-ne, iar limba românească este maica noastră ; dacă am pierde-o am rămînea orfanî și ne-ar călca în picioare neamurile străine. . . . Salut, fraților, în d-voastre, stăruința și tăria sufletului românesc !. . . .”<sup>9)</sup>

7). Filimon Taniac, (1870—1940) redactor al almanahurilor literare ale societății **Bucovina**, el însuși autor al citorva bucati de proză cu subiect istoric.

8) **Semănătorul**, 1910, nr. 3, p. 43, relatarea lui Dinu Ramură.

9). **Junimea Literară**, 1910, nr. 1, p. 4.



Orașul Cernăuți prilejuiește scriitorilor membri ai S.S.R. (ab) .cărora numără șporește o dată cu venirea următorilor : Emil Gârleanu, Șt. O. Iosif, Natalia Iosif-Negru, Ilarie Chendi, Ion Minulescu, D. Anghel două întâlniri consecutive — pe 17 și pe 18 ianuarie — cu publicul dornic să se împărtășească din arta marelui Creangă sau din opera celor de față. Aici, gazde și organizatori sînt reprezentanții societăților studentești, care își întîmpină oaspeții avîndu-l în frunte pe mentorul lor, Sextil Pușcariu, și pe publicistul George Tofan, pe atunci redactor la „Junimea Literară“, și el membru al S.S.R.

În prima seară, șezătoarea are loc în sala de la „Dom Polskie“, iar publicul, „tot ce are Cernăuțiul mai ales în lumea românească“, adică fără rezerve la actul de cultură care se petrecea acolo, sub ochii lor : „Cortina se ridică. O furtună de aplauze și strigăte de Trăiască ! țin cîteva clipe, fără să poată spune un cuvînt, pe Mihai Sadoveanu. Tăcerea se face și glasul potolit al președintelui arată la ce am venit, ce vom ceti. . . . Prietenul nostru Gh. Tofan, cu un grai limpede, într-o formă frumoasă, vorbește despre viața și opera lui Ion Creangă. Doamnele din sală au ținut să primească deosebit de călduros pe poeta D-na Natalia Iosif. Ceilalți scriitori sînt primiți și dinșii cu tunete de aplauze cari de abia conțenesc. . . . Poetul Anghel găsește apreciatori mulți pentru foarte frumoasa și subtila lui poezie, ca și Șt. Iosif și Ion Minulescu, cari sînt siliți să spue cit mai multe din versurile lor. Iar pe Cincinat Pavelescu, publicul îl ținutește cu chemările pe scenă. . . . După Caton Teodorian și A. Herz, și-n mijlocul unei adînci tăceri, Mihail Sadoveanu începe să citească din I. Creangă : Amintirile. Tăcerea ține puțin : risul năvălește, veselia pe care o împrăștie scrisul marelui povestitor cuprinde publicul din sală, și, în mijlocul hohotelor cari nu mai conțenesc, pătaniile băietului lui Petre Ciubotariul (de fapt, a lui Ștefan a Petrei, n.n.) și al Smarandei din Humuleștiul Neamțului, i curg ușor, unele după altele, sprintare, cum le-am ascultat și în copilăria mea.“).

A doua zi șezătoarea are loc în sala Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina, „de pe pereții căreia frații Hurmuzăchești ne privesc“ și unde, arată Emil Gârleanu : „e o șezătoare de familie, intimă : ni se pare că povestim fraților și surilor noastre“. În aceeași zi, cărturarii oaspeți au poposit și în casa familiei Pușcariu, unde — amănunt amuzant — locul fiecăruia la masă era marcat printr-un obiect evocîndu-i opera sau persoana (de exemplu, o ramură de copac pentru locul tînarului A. Herz, semînd cu pseudonimul Dinu Ramură ; o cumpănă în dreptul locuitorilor lui Sadoveanu și Anghel, colaboratori la revista Cumpăna, etc.)

Ultimul popas înaintea înapoierii în țară, l-au făcut scriitorii la Rădăuți (19 ianuarie). Aici sînt întîmpinați de delegații de țărani și intelectuali ai satelor de prin prejur, iar gazdă și călăuză le este poetul Constantin Berariu, și el membru al Societății. O puternică impresie le lasă vizita pe peste zi, la biserica Bogdana, unde „lingă pereți dorm somnul lor de veci șase Bogdani, din viața sfîntă a domnilor moldoveni. Întreaga biserică e un altar sfînt sufletului nostru. Pe pietrele așa de frumos încondeiate lăsăm toți cite o privire, care dacă am fi fost singuri, ar

10). Emil Gârleanu, Faclanga literară și artistică, nr. 2 1910, p. 5.

fi însemnat o lacrimă" 11). Iar seara, la șezătoare, „Ion Creangă a avut... partea cea mare. Niciodată nu cred să fi fost ascultate scrierile marelui povestitor mai cu luare aminte ca aici în Rădăuți. Mihail Sadoveanu a citit aproape un ceas. Un țăran lingă care mă așezăasem în sală îmi șoptește : — Posnaș mai scrie și Creangă ista : 12)

Ecoul manifestărilor dedicate lui Creangă, în Bucovina anului 1910 nu s-au stins imediat iar reverberațiile acestora n-au putut fi oprite la fruntarii. La București, revista **Falanga literară și artistică** nota, pe aceeași pagină în care apărea și cronica șezătorilor : „**Societatea Scriitorilor Români** însă a vrut și a isbutit să deie o însemnătate deosebită acestei comemorări și dintr-o sărbătoare ținută întru amintirea celui mai mare povestitor al nostru să facă un eveniment cultural”. Mai mult decît atît, subliniind rolul care revine literaturii și scriitorilor în menținerea necesarei fuziuni dintre toți fiii neamului, revista **Ramuri** aprecia că aceste șezători „sînt cea mai vie dovadă că scriitorii noștri încep în sfîrșit să înțeleagă rostul superior pe care-l au în crearea unui suflet național unitar. Acest contact al scriitorilor cu publicul român de pretutindeni va sfîrși prin a le deschide orizonturi noi, prin a-i face mai atenți asupra realității înconjurătoare și mai înțelegători ai spiritului nostru actual. Pe calea aceasta literatura română se va ridica la treapta unei forțe superioare, (subl. ns) menită să înfriurească adînc asupra dezvoltării noastre sufletești”. (p. 96, an 1910).

Iar dincoace, primul număr al revistei **Junimea Literară** din anul 1910 (an VII) este închinat în întregime scriitorilor oaspeți care contribuie cu cite un fragment din operă, precum și cu o sumară biografie. Numărul se deschide de altfel, cu o poezie a Nataliei Negru-Iosif dedicată Bucovinei, ale cărei ultime două strofe sînt, parcă premonitории pentru ceea ce avea să se întîmple peste opt ani .

Până cînd ca o regină  
Cuceri-vei iarăși slava  
Și vor crește în lumină  
Cîntecele din cea țară

Putna, Cămpulung, Suceava, . . .  
Toate, toate ți se-nchină  
Pentru cîntec nu-s hotară,  
Bucovină, Bucovină . . . .

---

11). idem, p. 6

12) idem, p. 6.

— Résumé —

En avril 1908 a été fondée à Bucarest la première association professionnelle des écrivains roumains, dont un des buts principaux était d'assurer la cohésion spirituelle de tous les roumains (certaines provinces se trouvant alors sous domination étrangère, avant la formation de la Grande Roumanie, en 1918).

L'article que voici s'occupe d'une série de soirées littéraires organisées en janvier 1910 par cette société en Bucovine, afin de rendre mieux connue la figure du grand prosateur roumain Ion Creangă (1837—1889), depuis la mort duquel on célébrait 20 ans. A force de passer par quatre anciennes villes moldaves (Suceava, Cimpulung, Cernăuți et Rădăuți), le groupe d'écrivains — I. Minulescu, D. Anghel, St. O. Iosif, Emil Gârleanu, Dinu Ramură — accompagnés par le président de la société, la romancier de renommée européenne, Mihail Sadoveanu, ont réussi également à maintenir et à renforcer la conscience nationale des roumains de cette province.

## RELAȚIILE LUI TIBERIU CRUDU CU LECA MORARIU

PETRU FROICU, EUGEN DIMITRIU

Scriitorul și profesorul Tiberiu Crudu este fiu al județului Botoșani, o personalitate marcantă în epocă, despre care azi se vorbește mai puțin.

În scrierile sale, Ion Simionescu, el însuși botoșănean, socotește (întotdeauna) ca fiind unul dintre cele mai frumoase din țară. Dealurile alternează cu văile, pilcurile de păduri și iazurile abundă, rodul ogoarelor se datorește unor oameni harnici și buni la suflet.

Plaiurile pe care le evocăm, au dat de altfel mulți cărturari, scriitori și artiști de seamă și e de ajuns să-i amintim pe Nicolae Iorga, Mihai Eminescu, Ion Pillat, George Enescu, Gr. Postușnicu (prin adopțiune: originar din Suceava), Ștefan Luchian, prof. univ. și savantul Șuster, sau fecloristul Dimitrie Furtună (la origine bucovinean). Spațiul nu ne îngăduie să-i cuprindem pe toți. S-ar putea constitui, o adevărată academie botoșăneană sui generis, din care nu trebuie să lipsească și cărturari de talia lui I. V. Luca — geograful, sau N. N. Răutu, profesor de limba română, cu o solidă cultură clasică, și publicist.

Datele biografice despre Tiberiu Crudu sînt precare. Istoriile literaturii din țară nu-l prea pomenesc. Aceasta nu înseamnă că a fost un condeier minor. Il întîlnim în *Enciclopedia „Cugetarea”* a lui Lucian Predescu<sup>1</sup>. Ni se spune că scriitorul s-a născut la 22 iunie 1882 în Tudora. A urmat școala primară în comuna natală și la Botoșani, liceul în același oraș și Facultatea de istorie la Iași (licențiat în 1908), avîndu-l profesor, între alții, pe Al. Philippide. La 1 septembrie 1909, Tiberiu Crudu intră în învățămînt la Dorohoi. Urmează cursuri de specializare la Paris în 1911-1912. Din datele pe care le deținem, aici o va cunoaște pe viitoarea soție, Marguerite, care, urmîndu-l în țară, s-a românizat complet și i-a fost un prețios sprijin întreaga viață.

Il întîlnim în 1919 ca director al Școlii pregătitoare din Tudora. Din același an și pînă în 1934, — director al Școlii Normale „M. Eminescu” din Botoșani.

În 1905 debutează cu schițe și nuvele în „Arhiva”, iar între 1921—1925 a fost secretar de redacție la „Revista Moldovei”.

<sup>1</sup> București, 1940, p. 238.

<sup>2</sup> În *Dicționarul cronologic al literaturii române*, alcătuit de Mircea Anghelescu ș.a., tipărit la Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979, p. 300, se arată că această publicație a apărut lunar între 1921—1927 la Botoșani, cu scopul de a stimula „tinerele talente literare locale”. Se mai arată că au colaborat între alții: G. Voevideu, G. Tutoveanu, V. Voiculescu, V. I. Popa, care în epocă respectivă nu aveau nevoie să fie stimulați... Din păcate, nu se pomeneste de loc faptul că Tiberiu Crudu a fost secretar de redacție 5 ani (1921—1925) și că a depus o muncă epuizantă pentru bunul mers al revistei. Vom avea însă prilejul să întîlnim în altă parte a lucrării noastre, chiar mărturiile secretarului, la început de drum.

Din opera lui Crudu, aparută în volume, Lucian Predescu citează : **Considerațiuni generale asupra politicii germane** (București, 1915) ; **Ce au fost și ce pot fi școlile pregătitoare** (Botoșani, 1920) ; **De pe la noi, ce-a fost odată** (București, 1925 ; reeditare în 1938) ; **Șapte ani din viața unei școli normale** (Botoșani, 1927) ; **Lunatecii, roman** (Cernăuți, 1929) ; **Botoșanii în 1932** (Botoșani, 1932) ; **Săhăstria Sihlei** (București, 1933) ; **Geografia județului Botoșani** (1936, în colaborare).

Mult mai generos decât **Dicționarul cronologic al literaturii române**, se arată I. Hangu în **Dicționarul presei literare românești (1790-1982)**<sup>3</sup>, care la p. 439 îl citează pe Tiberiu Crudu de 11 ori, cu colaborări la diverse reviste<sup>4</sup>.

Împrejurări favorabile ne-au îngăduit să găsim la Octavia Lupu-Morariu din Suceava, scrisorile trimise prietenului Leca Morariu. S-au vizitat reciproc în Cetatea de scaun, la Cernăuți sau Botoșani, au colaborat la revistele editate de fiecare dintre ei, au dat serbări și au ținut conferințe.

E firesc să ne punem întrebarea : de cînd, și în ce împrejurări s-au cunoscut ?<sup>5</sup> Tonul scrisorilor e amical, uneori nu lipsesc înțepăturile (les grands esprits se rencontrent !), dar ceea ce ne impresionează, este sinceritatea și durata relațiilor, pînă cînd i-a despărțit moartea nemiloasă.

Din corespondența pusă cu amabilitate la dispoziție de Octavia Lupu-Morariu, ni se dezvăluie multe aspecte necunoscute ale firii și preocupărilor lui Tiberiu Crudu ca literat, folclorist, pedagog, animator al vieții culturale și iubitor al satului, căruia i-a închinat multe pagini. Fire veselă, om de caracter, modest, s-a simțit întotdeauna bine în preajma familiei Morariu. Împreună cu N.N. Răutu, cei trei cărturari, posesori ai unei solide culturi clasice, au reprezentat o triadă ilustră și scrisorile amintite oglindesc în primul rînd marea lor prietenie. Iar în 1940, cu prilejul evenimentelor ce-au declanșat refugiul, Crudu nu pregetă să facă un drum la București, să-și revadă amicul, de care îi era dor. Auzise că Leca Morariu ar fi ajuns în capitala țării, după un popas mai îndelungat la Focșani. N-a avut norocul să-l găsească și s-a întors plin de amărăciune la Botoșani. Mai tîrziu, corespondența se va relua, între orașul moldav și cel oltean (Rîmniceu-Vilcea), unde se refugiase profesorul bucovinean și unde s-a stins în 15 decembrie 1963. Suprăvețuise cu 11 ani morții lui Tiberiu Crudu — doborît de o boală de inimă în Botoșanii tinerețelor, al infringerilor dar și al atîtor împliniri frumoase. Impresionantă este măr-

3 București, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1987.

4 Enumerăm în treacăt unele titluri de reviste cu colaborări ale scriitorului botoșanean, pentru a ne da seama de relațiile stabilite în epocă și de munca sa : „Cultura Romană” (Iasi) ; „Cuvîntul nostru” (Botoșani) ; Crudu publică aici studiul : **Eminescu și partidele politice** ; „Făt-Frumos” (Suceava, Cernăuți și R. Vilcea) ; „Floarea Soarelui” (București) ; „Jumîncea Moldovei de Nord” (Botoșani) ; **Cronica literară** e semnată de Artur Enășescu, Tiberiu Crudu și C. Iordăchescu) ; „Lamura” (București) ; „Ramuri” (Craiova, Iași, Craiova) ; „Victoria (București) ; „Cuvîntul” (București) ; „Indemnul vremii” (Botoșani, sub conducerea lui T. Crudu) ; „Revista Moldovei” (Botoșani, cu apariție lunară. Printre colaboratori : G. Voicovici, V. Voiculescu, G. Palladi, N. Iorga, A. Gorovei, I. Simionescu, Leca Morariu ; împreună cu Vasile Gherasim, T. Crudu publică în nr. 5/1923, studiul : **Iarăși originea lui M. Eminescu**).

5 Chiar în prima misiună, T. Crudu se adresează profesorului cernăuțean cu formula : „Dragul meu”.

turia împărtaşită prietenului vilcean, că nu se poate despărţi de Moldova, că ar vrea ca osemintele să i se odihnească în acest pământ binecuvîntat de gloria Domnitorilor şi îndeosebi de vitejia plăieşilor lui Ştefan.

Cele 58 de scrisori ale lui Tiberiu Crudu, cuprind perioada 26 septembrie 1924 — 8 iulie 1952. Vom încerca să le parcuregem cu răbdare, oprindu-ne asupra aspectelor semnificative, ce pun în lumină atât preocupările culturale ale celor doi prieteni, cit şi evenimentele care constituie laolaltă o valoroasă frescă de epocă.

La data cînd îi trimitea prima misivă, era director al Şcolii Normale „M. Eminescu”. Leca Morariu fusese într-o excursie la Botoşani, vizitase monumentele istorice mai importante şi aştepta unele explicaţii, ce i-au sosit prompt. Văzuseră împreună biserica Sf. Ion ; deasemeni, două armeneşti, datate de Grigore Goilav, din 1550 şi respectiv 1795.

Din acea vizită a lui Leca Morariu n-a lipsit Şcoala Normală, apoi ctitoria din 1496 a lui Ştefan cel Mare, de la Popăuţi. După afirmaţiile lui N. Iorga, în acea perioadă Botoşanii trebuie să fi fost un sat. Popăuţii au un loc bine definit în viaţa domnitorului. Aşezat la jumătatea drumului între Suceava şi Hirilău. Tot Iorga ne aminteşte că Vodă o avea pe acea Marie, care i-a dăruit un fiu — Petru Rareş, iar locul de popas la un drum atît de lung, era bine venit.

Cei doi prieteni au vizitat apoi ctitoria din 1541, a Doamnei Elena Rareş. Din itinerariu nu puteau să lipsească Ipoteştii, cunoscută fiind pasiunea de eminescolog a lui Leca Morariu. În fine, s-au oprit la redacţia „Revistei Moldovei”, ce-şi ţinea şedinţele în acea perioadă la Camera de Comerţ. Amănuntele pe care ni le dă Tiberiu Crudu, sînt dovada intenţiei sale participări la viaţa publicaţiei. Se citează în scrisoare membrii comitetului de redacţie : directorul Liceului „Laurian” — I. V. Luca ; preşedintele Camerii de Comerţ — Simion Labin ; secretarul Camerei — Lazăr Teodor ; secretar de redacţie — Tiberiu Crudu ; administratorul revistei — prof. N. Adam ; avocatul Constantin Oprea ; inşitorul C. Iordăchescu ; Alexandru Simionescu — protoiereul judeţului şi Andronic Țăranu — asistent perpetuu la citirea şi discutarea articolelor.

Crudu ştia că Leca Morariu va veni din nou, cu studenţii săi şi de aceea, îi propune să-i trimită, pentru o mai bună documentare, două cărţi de căpătîi : **Inscripţii botoşănene** de N. Iorga şi **Bisericeile armenе**, de Grigore Goilav.

Anunţîndu-şi sosirea la Cernăuţi, intenţiona să-i aducă lucrarea lui Iorga — **Cugetare şi faptă germană**. Îşi exprimă regretul că bucovinenii nu-l cunosc pe marele istoric şi de aceea nu-l prea preţuiesc. „Nistor este creatura lui, fără să-şi deie seama de aceasta” (...). Şi Crudu continuă : „D-ta însuţi, care ai spiritul acesta combativ şi dornic de a cunoaşte, desigur că e inspirat şi de felul de a fi şi a lucra al(l) marelui nostru moldovan şi botoşănean”. Scrisoarea se încheie oarecum profetic, şi cu un sfat adresat prietenului cernăuţean : „Istoria va da negreşit locul sfînt pe care acest om, prin munca lui uriaşă, prin viaţa lui cînstită, l-a dobîndit în sînul patriei lui. Iar cei ce nu l-au recunoscut îşi vor frînge miinile şi-şi vor acoperi faţa. Fereşte-te de a fi în rîndul aceloră”.

6 Profesor de geografie, ajuns mai tirziu cadru universitar la Iaşi.

Cu alt prilej,<sup>7</sup> își exprimă dorința de a tipări la Cernăuți volumul *Lunatecii*. Modest, se confesează prietenului său : „Nu doresc de loc să se considere lucrarea mea ca roman ci ca simple însemnări de fapte întimplate în satul meu, așa cum ți-am scris în epistolia din urmă și cum este în realitate“. Cartea a apărut, după cum știm, în 1929, la „Glasul Bucovinei“. Preocupat de corectură, îl roagă pe prietenul său<sup>8</sup> : „Pentru copertă aș vrea ceva mai bătător la ochi, de pildă, o copertă cam ca aceia de la „Floarea Soarelui“, dar numai pe jumătate. Ori, într-un fond albăstrui, un copac înflorit, cu foi aurii și argintii, iar pe o laviță de piatră, 2 tineri eterici, ori numai o copilă visătoare ; ori pe un fond întunecat de noapte ... 3 figuri eterice (strigoi) ; ori pe o noapte cu lună ... o pereche se preumblă — lunatecii( ...). La Cernăuți s-ar putea face așa ceva în culori, cum era peisajul lui Teșanu?“<sup>9</sup>. În această misivă, Tiberiu Crudu iscălește „Dom' Tibir“, iar la început, ca formulă de adresare către Leca Morariu : „Dragul meu frățior“.

Directorul revistei „Făt-frumos“, care în acea perioadă apărea la Suceava, nu-și iartă prietenul cind nu plătește abonamentul. Acesta se apără cum poate<sup>10</sup> : „**Agheluța** am scăpat de niște datorii vechi, că dă, mi-am lăcut și cu niște hăinuțe pe de Paști și trebuiau plătite( ...). Ce vrei, frate, nu mai ajunge banu, atita-i de ntrebat“.

Îi promite o lucrare de peste 600 pagini, închinată Școlii Normale din Botoșani, la care a muncit mult.<sup>11</sup> A scris și o nuvelă, **Pe Tincușa**, închinată lui Leca Morariu și căreia i-a schimbat titlul în **La Piscul Raței**. Subiectul, e din primul război mondial.

Apariția romanul *Lunatecii* în 1929 îl îndeamnă să se adreseze din nou prietenului bucovinean<sup>12</sup> „... cind văd frumusețelul volum în mînă, simt de a mea datorie să-ți mulțămesc pentru tot sprijinul și tot îndemnul care azi mi l-ai dat“. Cu aceeași afecțiune, îi face alte mărturisiri, legate de creația literară : „Pitorescul locurilor de la Tudora, în care m-am născut și crescut, vatra prietenoasă, caldă a unei case ( ... ) de țară și, mai presus de toate, năluca iubirii care răsare zimbînd din pîcla vieții și ne tîrăște cu dînsa în neant, aceste trei idei principale, trei teme pe care le-am avut în gînd să le arăt, cred că le-am arătat pe deplin. Limba, stilul, e limba și stilul nostru moldovenesc. De ele nu mă depărtez odată cu capul“.

Cu multă bucurie îl anunță că a transcris o altă bucată, **De vorbă cu maica Frăsina**. Maica e din Văratec și povestește cu mult haz. Cele 70 de pagini ale lucrării, ar putea să încapă doar la „Viața Românească“.

La rugămintea lui Leca Morariu, a „toporit“ un articol despre Eminescu. Recunoaște<sup>13</sup> că nu e specialitatea lui : „Mie-mi place să fac literatură, nu s-o critic“. Deși materialul i-a fost cerut de trei ziare din Botoșani, a peferat „Făt-frumos“, care „deși stă în spital, nu zace pe coaste, ci lucrează frumos și cu rod bogat.“<sup>14</sup>

7 la 27. 1. 1927

8 în 10. 2. 1927.

9 Referire la un tablou realizat de pictorul bucureștean M. Teșanu și făcut cadou prietenului său Leca Morariu. Tiberiu Crudu a văzut lucrarea în casa profesorului, cu prilejul unei vizite.

10 Serisoare din 30 aprilie 1927, trimisă la Suceava.

11 Șapte ani din viața unei școli normale, Botoșani, 1927.

12 la 18 februarie 1929.

13 în serisoarea din 31 mai 1929.

14 Aluzie la faptul că redacția revistei era adăpostită în locuința doctorului Teofil Lupu, director al Spitalului din Suceava și socerul lui Leca Morariu.

Cu alt prilej, după ce-i felicită pentru sărbătorile de iarnă, își deschide sufletul : „sunteți oameni de omenie și acesta e mare lucru în vremea de azi (...). V-am trecut eu prin sitișca sufletului și știu ce spun“ I-a părut rău că nu i-a întâlnit pe soții Morariu cu prilejul recentei conferințe pe care a ținut-o la Suceava. Optimist, continuă : „Dar mare-i Dumnezeu și meșter îi dracul (...). Uitați-vă ! Cînd faceți vreo serbare, puneți-mă și pe mine să citesc ceva hazos, pentru norod, și vin bucuros. Mai ales cînd se va încălzi. Acum e frig. Brrr... fluieră vîntul, sau cum zice Arghezi :

„Pe la noi miroase vîntul ca un cîine  
Care caută stăpin și piine“.

Plin de viață își anunță prietenul <sup>15</sup> că soția e plecată cu „Turismul român“ într-o excursie în Italia și o așteaptă pe 2 mai. Singur, a ajuns la ananghie : să aibă grijă de fetița bolnavă, Ileana și de soacră : „Sfintele „moaște“ ale bunicăi le păzesc să nu se risipească, măcar pînă va veni hiică-sa !“. Cu increderea-i obișnuită în puterile sale, continuă : „Omul însă e mare jivină. În loc să mă pocăiesc, eu scriu. Scriu de toate celea și tot lucruri lumești, diavolești“.

Din cînd în cînd, pomenește de prietenul comun, N.N. Răutu. Fire cam bolnăvicioasă, retras, ahtiat după lecturi, acesta stăpînea temeinic limbile clasice și era în stare să-l citească pe Platon în original ! Latina îi era la fel de familiară.

E bucuros că a primit de la Leca Morariu un articol despre Eminescu,<sup>16</sup> pentru revistele botoșănene. La propunerea acestuia de a da un concert acolo, Tiberiu Crudu îi răspunde deschis : „La noi muzica instrumentală e prea puțin gustată, căci nu-s cunoscători. În schimb cea din gură e adorată“. Acesta era nivelul în epocă și, abia în anii noștri, se înregistrează o evoluție fericită. Botoșanii au Filarmonică, iar mulți locuitori sînt abonați permanenți la concerte. Progresul are legile lui și merită toată cinstea cei care au știut să cultive cu răbdare gustul marelui public pentru această artă.

În 1932, Tiberiu Crudu își tipărea *Botoșanii în 1932*. Un an mai tirziu<sup>17</sup>, îi făcea cunoscute prietenului, aprecierile lui Iorga : „o pildă de felul cum se poate face monografia unui oraș. Cartea poate să steie cu cinste pe masa ori în biblioteca oricărui intelectual“, după care continuă : „Adevăr grăiesc vouă ! Așa s-a exprimat bărbosul la congresul ligii“. Scrisoarea se încheie cu anumite păreri de rău, dar și cu consolarea de-a fi socotit un apropiat al familiei : „Și dați concerte, cînați la operă și eu, nenorocitul, departe, departe de toți cei ce-mi sunt dragi. În orice caz, reușita dv. îmi crește inima. Orice afirmare a unor oameni care îmi fac cinstea de a mă prenumăra și pe mine printre prietenii lor mă bucură cu o... supără de măsură“.

Îi anunță că a dat la tipar *Săhăstria Sihlei*, în care folosește „Limbă ruginită, mîi frate Leca, limbă așezată, grăitoare, așa cum o vorbesc pe la țară unii. Tare-i miezoasă și impunătoare !“.

<sup>15</sup> la 24 decembrie 1929.

<sup>16</sup> scrisoare datată Botoșani, 1930.

<sup>17</sup> Morariu, Leca : *Data și locul nașterii lui Eminescu*, „Revista Moldovei“, II, 1923, 9 (ian.), p. 13—21.

17 la 12. 2. 1933.



Anul 1934 îi aduce o mare satisfacție : la concursul de schiță, deschis de revista „Viața Literară” din București, condusă de I. Valerian, participă cu Ispita și obține premiul I, acordat de Academie. În aceeași scrisoare,<sup>18</sup> mărturisește că și schița **Dezlegare** era menită pentru acest concurs, dar, continuă el, „mi-am zis : dacă scriu serios, clasic, nu reușesc. Trebuie s-o iau la stînga, gen Anghezi ori Cicea cu petecul lui de negreață. Și așa am făcut. Mi-am luat un subiect . . . **de frupt** ( . . . ). Greul a fost să nu cad în pornografie, ci dimpotrivă, să scot ceva moral. Și, după rezultat, văd că am reușit”.

A trebuit să îndure, alături de alți concurenți premiați, persiflările unui oarecare Vasile Damaschin de la revistă, care acuza Academia că incurajează „cărți scoase din pivnițele tipografiilor de la periferie etc”. Evident, Damaschin nu avea dreptate, iar Tiberiu Crudu n-a pus la inimă răutatea acestuia.

O scrisoare în care se vedește sensibilitatea și talentul de condeier, e trimisă prietenilor Morariu la 27 decembrie 1934. Iată-i începutul, în măsură să ne miște prin sinceritatea și rafinamentul gândurilor : „Știți tare bine că, toamna, cînd vremea e prielnică, pomii înfloresc a doua oară și uneori dau rod care, deși nu ajunge la maturitate, totuși ne impresionează plăcut. Cîtă bucurie nu-ți face să vezi în grădinița ta un ram înflorit de cais, de măr ori liliac ? . . . Așa și bietul suflet omenesc în toamna vieții lui ! Găsind la careva din semeni o atmosferă caldă, prietenoasă, înfloreste și el, zimbînd sficlnic și neîncercător florilor noi de viață primăvaratecă”.

Mulțumindu-le pentru încurajarea cu care l-au înconjurat totdeauna și care i-a fost singura mîngiere în mediul rece și indiferent în care trăia, scriitorul se destăinuie : „Să nu vă mirați deci dacă vă trimit alăturatele versuri care pot fi cuvinte pentru o romanță. E un ram de cireș . . . înflorit din nou !”.

Iată-l așa dar pe prozator, în postura de poet. Octavia Lupu-Morariu îi promisese că le va da unui profesor de muzică din Suceava<sup>19</sup>, spre a le pune pe note. Tiberiu Crudu visa o melodie „duioasă, melancolică”, interpretată la pian și voce de soția prietenului său. Sincer, se confesează : „Vedeți, eu nu-s cîntăreț, nu cunosc muzica, totuși îmi place mult cîntecul. De multe ori, ascultînd concerte frumoase, îmi vin în minte idei minunate. Ades(e)a găsesc dezlegări fericite la bucăți literare. Mă mîer și eu de efectul ciudat pe care muzica îl are asupra auzului meu”.

În aceeași scrisoare, îl informa pe Leca Morariu că a terminat piesa **Momiia**, în 4 acte și 5 tablouri. Cuprinde „viața unui învățător de țară — cu visuri mari, tirite prin tîna vieții și indiferența oamenilor din care a răsărit”. A dat-o Teatrului Național și era în așteptarea aprecierilor.

De cite ori avea ocazia, venea cu vreo conferință la Suceava sau Cernăuți. Proxima pe care o anunța<sup>20</sup>, se intitula : **Însemnătatea istorică a țărânimii noastre**.

18 din 10 iulie 1934.

19 Credem ca e vorba de August Karnet, dirijor, compozitor, fost profesor la Liceul „Ștefan cel Mare” din Suceava. A activat la Musik Verein, dar și la Reuniunea de cîntare „Ciprian Porumbescu” din acest oraș. Absolvent al Conservatorului din Viena, a rămas în 1918 în Bucovina și s-a adaptat noilor condiții de viață. În 1940 a plecat în Austria. Era un muzician talentat.

20 În scrisoarea din 30 ianuarie 1935.

Doi ani mai târziu, cînd Leca Morariu publică în „Păt-frumos” Ită-  
bojul, cu cuvinte binevoitoare la adresa lui Iorga, Tiberiu Crudu îi răs-  
punde<sup>21</sup> bucuros că din punct de vedere cultural e legat temeinic de sa-  
vantul botoșănean și continuă : „Iorga al nostru, orice s-ar spune, apare  
totdeauna mare în împrejurări critice, cînd aproape toată lumea muțește  
și nu mai are ce răspunde. Dovadă energicul, loialul și documentatul  
răspuns pe care l-a dat lui Mussolini. Nimeni nu avea puterea morală de  
a răsturna cu atîta prestigiu spusele unui personagi ca dictatorul italian”,  
Și în încheiere : „să licărăm și noi cu luminilele noastre, mai mari ori mai  
mici, în colțurile de țară unde suntem sortiți a trăi”.

Se apropiau cu pași repezi anii negri ai războiului, pus la cale de  
mîni demente. Așa a început refugiul, cu tot cortegiul de suferințe ce au  
cuprins milioane de oameni. Din Botoșanii copilăriei și ai profesoratului,  
Tiberiu Crudu trimite o misivă lui Leca Morariu la București. A prins trei  
zile libere și s-a dus în Capitală, să-l vadă. La Universitate nu era, adresa  
nu i-o cunoștea, iar Ilie Torouțiu deasemeni nu știa unde se cuibărise  
cumnatul său. Alergătura fără folos de la un tramvai la altul, l-a întristat  
pe scriitorul care s-a întors la Botoșani.

De remarcă plăcuta surpriză făcută de Leca Morariu, să dea unui  
student, ca temă, lucrările prietenului său. Emoționat, Crudu răspunde<sup>22</sup>  
frumos și N.N. Răutu, dar speranțele erau mai slabe. „Dă, așa-i el vâ-  
frumos” și N.N. Răutu, dar speranțele erau mai slabe. „Dă, așa-i el, va-  
luros...” — afirmă Crudu. Regretă apoi că nu posedă ediții Ispirescu  
pentru profesorul universitar, mărturisind că tot ce-a avut, a donat bib-  
liotecii din Tudora, unde a ridicat o școală primară în valoare de peste un  
milion de lei. Cerșitul banilor pe la autorități îl obosea. Era totuși o rea-  
lizare cu care se mindrea.

La împlinirea vârstei de 60 de ani, cînd trebuia să iasă la pensie, elevii  
i-au făcut o mare surpriză, închinîndu-i un volum omagial. Aceasta în-  
locuia **gradația de merit**, pe care Ministerul Instrucțiunii nu i-a acordat-o  
niciodată. Își înștiințează prietenul că a terminat de scris un roman, de-  
dicat foștilor elevi. Îi trimite<sup>23</sup> partea a V-a, cu asigurarea că e bună, po-  
trivit părerii celor doi cerberi ai scrisului — soția și fiica sa, care au par-  
curs cu atenție lucrarea.

E mai mult ca sigur că fragmentul i-a plăcut lui Leca Morariu, căci  
îl socotea pe autor în tagma Sadovenilor. În răspunsul către prietenul din  
Cernăuți<sup>24</sup>, Crudu își începe astfel scrisoarea : „Nu știu cum sunteți voi  
criticii, cîndată ce unul pune ceva pe hîrtie, îl și categorisiți : aista-i așa,  
acela-i pe dincolo și el habar n-are cînd scrie (...). Faptul că ne asemă-  
năm în scris (cu M. Sadoveanu, n.n.), eu îl explic pe o anumită cale. Eu  
îs molodvan din Tudora, în hotar cu Litenii din Baia. Numai Siretul ne  
desparte. Deci același mediu din nordul Moldovei noastre dragi. Unii mi-  
au spus — continuă Crudu — că aduc uneori cu Creangă. Răposatul Bo-  
greu, săracu, atunci cînd am început a scrie la „Arhiva”, îmi spunea în

21 la 1 ianuarie 1937.

22 la 15 decembrie 1941.

23 Licențiat al Facultății de Litere și Filozofie din Cernăuți, a fost studentul lui  
Leca Morariu. Eminescolog, profesor, a condus o vreme casa memorială „M. Emi-  
nescu” de la Ipotești. Publicist.  
nescu” de la Ipotești. Publicist.

24 la 27 iulie 1942.

25 în 6 septembrie 1942.

glumă : „Crenguță al Românilor ! Și asta mi-o explic. Tata e din județul Neamț, comuna Valea Sacă, la 8 km. de Humulești !”. Investigându-și înaintașii, adaugă : „Cîțiva mi-au spus că în stilul meu o aduc pe bucovenie. Se poate ! Mama e din Ilancea, cu toate rudele în Călinești, Bosancea și Suceava”.

Referindu-se la stil, scriitorul cugetă : „Copil fiind, am împrumutat în mod înconștient de la toți cite ceva. De aceea nu mă miră deloc că unul mă pune în ocolul lui Creangă, altul într-a lui Sadoveanu, alții în țarcul Bucovinenilor ! Eu însă cred că nu-s de-o iarbă cu nimeni. Eu is eu ! Și cînd vei citi romanul meu în întregime, vei vedea că e roman moldovenesc cu pecetea Tudorei pe dinsul — căci acolo se desfășoară toată acțiunea”.

La 16 decembrie 1942, intră în posesia aprecierilor lui Leca Morariu despre scrisul său. Ii mulțumește că le-a făcut publice și crede în ele, fiind cheazășuite de prestigiul profesorului universitar, al criticului literar și al scriitorului consacrat. A trăit intens această bucurie, pentru că în viață a avut parte de prea puține cuvinte de laudă și recunoaștere.

Cu oarecare amărăciune, i se destăinuie : „Periferie fiind, cum ai spus f. bine, rămînînd să mă ridic, n-am reușit, deși am muncit ca atîția alții care mi-au luat-o înainte, cu lucrări egale, dacă nu chiar inferioare. Eu însă niciodată nu m-am plîns”. Cu o modestie care-i stă bine omului, afirmă : „Eu am fost un simplu diletant (...) în literatură”. Adevărul este însă altul : Leca Morariu nu era adept al compromisurilor, al părerilor de complezență. A fost sincer și cu Tiberiu Crudu, apreciîndu-i scrisul. La fel s-a pronunțat și Vasile Bogrea, iar Academia Română n-a acordat premii unui diletant, cînd a distins schița scriitorului din Botoșani. Să nu uităm apoi că o publicație ca „Revista Moldovei”, care s-a bucurat de prestigiu în epocă, nu ar fi acceptat ca secretar de redacție un simplu diletant, timp de 5 ani.

Mai tirziu,<sup>26</sup> își exprimă speranța către Leca Morariu, că bucata **Di la Bot-șeni** va plăcea cititorilor. Simțea că e un lucru bine realizat. Amintind de romanul la care trudise, îi scrie că l-a intitulat **Invățătorul de la Glodinoasa**.

Își exprimă la rîndu-i admirația pentru vechiul prieten, care conferențiasse la Radio despre Bucovina turistică. I-a plăcut și alocuțiunea în italiană, adreastă lui Pietro Gerbore și incheie, mirîndu-se : „Da știi că ești tare în limba fraților din pendula europeană ?”.

În 1947, i-apare la București romanul **Momiia**. Într-o scrisoare către Leca Morariu,<sup>28</sup> stabilit la R. Vilcea, deplînge numeroasele greșeli de tipar, care-l împiedică să prezinte volumul la Academie, pentru o eventuală premiere.

La 20 februarie 1949, rămîne uluit de cartea poștală prin care profesorul vilcean, il anunța că în februarie, Artur Gorovei împlinise 85 de ani. Ii știa pe Leca Morariu mort de vreo lună (la Curtea de Apel din Botoșani circulase zvonul unei sinucideri și Tiberiu Crudu se întreba îndurerat care să fi fost motivul). Cînd a primit acest semn de viață, nu-i venea să creadă și a alergat într-un suflet să le spună vestea. „O explozie de bucurie le-a luminat fețele, le-a ușurat sufletele și m-au rugat să-ți comunic și

<sup>26</sup> la 24 iulie 1943.

<sup>27</sup> Asemănare a peninsulei italiene cu pendula unui ceas de perete.

<sup>28</sup> datată 18 iulie 1947.

ție, frate Leca, emoția și dragostea de care te bucuri în cercul lor, prețuindu-te ca pe un vajnic luptător intelectual, vrednic vlăstar al Bucovinei, cu care ei se mîndresc ( . . . ). Te îmbrățișez frățeste, mulțumit că draga noastră Țachi<sup>29</sup> n-a rămas singură, de izbeliște, cum o căinam cu toții“ ( . . . ).

La 27 aprilie 1949 promite că va trimite schița sa bibliografică, cerută de Leca Morariu. Il anunță totodată că a scris un studiu asupra **Doinei**, în care susține că **doina este numai melodie fără cuvinte**. Își argumentează părerea și-o cere pe aceea a prietenului său. Îi strecoara între altele vestea că are multe lucrări în manuscris ; apoi că N. N. Răutu, acum profesor la o școală comercială, îl citește în original pe Platon și că găsește în el cea mai mare desfătare.

În vara aceluiași an<sup>30</sup>, împărtășește lui Leca Morariu unele gânduri triste, îndoieli ce-l cuprind, dar și bucurii nesperate : „Vezi, uneori te simți așa de singur ( . . . ) încît tresari și te întrebi : Cum ? Adică e gata cu mine ? Nu mai am prieteni, nu mai am căutare, nu mai am trecere ? Am ajuns un vreasă uscat zvirlit de șuvoiul vieții în cine știe ce întunecime ?“. Și mai departe : „Avut-ai, frate Leca, asemenea tresăriri ? Eu deseori le am și, ca să scap de ele, mă pun și scriu. Maldărul crește, nădejdlile învie, bucuria de a trăi renaște și mă simt iar . . . om !“.

Il anunță cu satisfacție că studiul asupra **Doinei** i-a fost citit la București de M. Sadoveanu și Barbu Lăzăreanu. L-au găsit **original, documentat, viu**. A fost primit spre publicare.

Regretă că sînt atât de departe unul de altul. Doar lui N. N. Răutu îi mai citește din scrieri și, cînd îi cere părerea, acesta răspunde „îngăimat“ : „Dă, direcție !, ce să zic ? Eu nu zic nimic !“.

O altă bucurie ce-o anunță la Vilcea, e că în 28 iunie și-a măritat fața, cu profesorul Octav Guțic<sup>31</sup> din Dorohoi.

La 14 iulie 1949 scrie lui Leca Morariu că lucrează la amintirile sale, pe care le-a intitulat : **Din geana amurgului**. Apoi, că a terminat o monografie — **Pentru Cotnarul Moldovei**, în care e cuprinsă și zona înconjurătoare. În fine, că studiul asupra **Doinei** i-a fost cerut la Cluj, pentru arhiva de folclor.

În toamnă<sup>32</sup>, îi aduce aminte cu multă durere în suflet că din cauza refugiului a pierdut întreaga bibliotecă, cu multe cărți în franceză și germană și valoroase colecții de reviste. A aflat că la București se fac pregătiri pentru sărbătorirea lui Eminescu la 15 ianuarie, dar e de părere, ca și Leca Morariu, că mai credibilă decît data de pe actul de botez al poetului, e însemnarea din 20 decembrie a lui Gh. Eminovici.

Înainte de a trimite la Cluj studiul asupra **Doinei**, îl încredințează prietenului, să-l foarfece. Iar dacă vor fi observații, măcar să nu vie din partea străinilor. În treacăt, îl anunță că vrea să scrie despre nunta la țară și i-ar trebui neapărat cartea lui S. Fl. Marian : **Nunta la români**, pe care n-o mai are. Revine apoi asupra lucrării pentru Cluj :

29 Apelativ familiar pentru Octavia Lupu-Morariu.

30 la 29 iunie 1949.

31 Aluzie la funcția de odinioară a lui Tiberiu Crudu, de director la Școala Normală.

32 Autorul de mai tîrziu al unei monografii a orașului Dorohoi.

33 la 8 octombrie 1919.

„Că Doina e cîntec fără cuvînte — „ceia ce cam cred și eu“. mi-a mers la inimă cînd am citit scris de mîna sf. tale !“. Crudu reproduce cu mare bucurie părerea lui Leca Morariu. Coincidea cu punctul său de vedere. Nu se ferește să exprime și opiniile diferite ale colegului botoșănean : „Observațiile lui N. N. Răutu nu-mi zdruncină de loc părerile mele. Că la țărani cîntec înseamnă și melodie, e f. adevărat. Între cîntece pot pune la urma urmei și Doina, dacă vrea — dar tot ca un cîntec fără cuvînte“. Cu același zel, Crudu continuă să-și susțină punctul de vedere : „Că învățații cărturari întrebuintează cuvîntul Doină și p.(entru) melodia respectivă și pentru o anumită speță lirică populară, aceasta nu mă privește : socot că e o greșeală și tocmai aceasta caut să dovedesc“.

Leca Morariu mai află că prietenul botoșănean a scris un amplu articol. (36 p.) privind influența literaturii populare asupra lui Eminescu. Lucrarea cuprinde multe exemple și observații noi. I-a fost cerută de comitetul de la București.

În plină cursă contra-cronometru, angrenat în elaborarea unor vaste lucrări (mai ales monografia Porumbestilor), profesoul vilcean citește cu răbdare și corectează — unde e cazul — scrierile amicului de la Botoșani. Exigent ca întotdeauna, nu face concesii în numele vechii prietenii. Pentru noi, acestea sînt dovezi că Tiberiu Crudu era un scriitor cult, talentat, și nu un modest diletant, cum obișnuia să se autodefinească.

La 1 decembrie 1950, 350 pagini cu amintiri, *Din pragul amurgului*, pleacă spre Vilcea, în speranța că vor fi citite. Mai rămîneau 200 de pagini ce trebuiau redactate, pentru ca întreaga viață a unui om să fie cuprinsă între coperti. Și de data aceasta prietenul a găsit răgazul necesar să parcurgă rîndurile mărunte. Îi legau prea frumoase aduceri amînte și colaborări, ca să invoce un motiv oarecare de refuz. Leca Morariu a fost totdeauna săritor la nevoile semenilor. Polemist de temut, demn, a găsit și în muzică — alături de soția ce l-a înțeles —, un făgaș de lumină înteroară, în măsură să-i asigure echilibrul sufletelesc.

La Botoșani, Tiberiu Crudu împlinea în 4 iulie 1951, 69 de ani. Pri-lej de a scrie profesorului la Vilcea, vestindu-i că a citit în oraș o scrisoare a lui Barbu Lăzăreanu, adresată fratelui său. Lăzăreanu participase la un festival artistic pe plaiuri oltene ; ținuse acolo o conferință și lauda arta dirijorală a lui Leca Morariu, precum și frumoasa voce a Octaviei Lupu-Morariu. A intervenit pe lingă directorul Școlii de Muzică, să men-țină orchestra, cu orice sacrificii.

În aceeași scrisoare, Crudu își exprima părerea de rău că din lipsă de material documentar, a rămas în loc cu *Nunta Măriucăi Mânditei*. Arăta apoi că a alcătuit un dialog academic cu privire la folclorul nostru „buruienos“. „Dacă lui Philippide, lui Caragiani și lui N. Iorga îi plăceau asemenea producții populare, cred că-ți vor plăcea și d-tale ( . . . ). Ci-tinidu-le, să ai în vedere cuvintele lui Quintilian : „Scribitur ad narrandum non ad probandum“, după care adaugă : „Am trimis și la Academie un studiu similar și mi s-a răspuns textual : „Lucrare pitorească, hazlie și documentară. Autorul ar putea lucra perfect la Institutul de folclor, stră-lucind, credem, prin cunoștințele, priceperea și umorul său“. Profesorul botoșănean socotea, cu oarecare părere de rău, că la 70 de ani e prea tîr-ziu să mai strălucească. . . .

La o scrisoare în care Leca Morariu i se adresa cu „maestre“ și „ilustre“, Crudu răspunde<sup>34</sup>, nu fără haz : „Imi închipui că nici d-ta nu crezi asta măcar pe jumătate, dar pentru o încurajare a unui prieten stingher ca mine, face ( . . . ). Eu însă din aceste faimoase titluri îmi voi trage pârțica mea care socot că mi se cuvine“.

Referindu-se la folclorul „buruienos“ trimis la Vilcea, adaugă : „Mă mir cum ai îndrăznit să citești asemenea năzdrăvănii urite în fața sexului frumos. Nu le-ai jignit urechiușile ? Materialul acesta se citește cu fereștile închise, ușile încuiate și numai între bărbați“.

Amintește și muștrările primite la Botoșani : „Răutu nu mă lăsa să scriu nici în ruptul capului, spunea că nu trebuie să-mi leg numele de asemenea lucrări uricioase și scirbavnice. Eu nu l-am ascultat, pentru că sunt croit din alt aluat, foarte asemănător cu al d-tale ( . . . ) Răutu nu iese din casă. Citește și traduce ( . . . ) trăind ca un pustnic și ca un pudic. Puțin ne potrivim“.

Cind trece prea multă vreme fără știri de la Vilcea, Crudu se neli-niștește : „Nu dai nici dintr-o ureche ? De ce taci ? — întreabă mirat<sup>35</sup> — Scrie ce vrei, sudui-mă, batjocorește-mă, învață-mă, laudă-mă, probezește-mă, dar scrie. Spune-mi ( . . . ) ce mai scrii, ce-ai scris, ce mai cinți, cum vă aflați cu sănătatea, cu veniturile, cu duhul, mă rog atitea ș-atitea subiecte care pre noi, cei de-aici, ne interesează. Așa numai avem iluzia că suntem încă împreună și că stăm la taifas ca altădată“.

Cu N. N. Răutu, l-au felicitat pe moș Ghiță Kirileanu și a primit de la Piatra un răspuns frumos<sup>36</sup>.

Cît despre mutarea lui la R. Vilcea, a fost numai o glumă. „Trebuie să știi că eu nu-s plantă exotică sau de glastră să pot fi mutat de pe o fereastă pe altă fereastră. Eu sunt adinc legat de pămîntul străbun al Moldovei pe care nu vreau, nu pot să-l părădesc. În el doresc să-mi putrezească oasele“. Argumentele se adună năvalnic, pentru a-și convinge prietenul : „... mai sunt și legăturile familiale, rădăcini ori vițe ale popului crudean : fratele meu Avel, sora mea Versavia sunt chiar în Botoșani : fata la Dorohoi, o plamă de loc : sora Lorenza la Tudora : ține cald vatra pârintească. Singură Olimpia e la Moinești, jud. Bacău. Pot să mă despart de ei pentru cițiva ani ? Face ? Nu !“.

Scrisoarea ne oferă prilejul de a-i cunoaște familia. Una din surori avea talent literar, dar nu l-a valorificat. Și-apoi, cine ar fi bănuît că Tiberiu Crudu avea să se stingă chiar în acel an, în vară, la 70 de ani ?

La 19 iunie 1952 își anunță prietenul vilcean că a terminat lucrarea Cum s-a măritat Măriuca Mândiței. Ii ieșiseră cam 400 de pagini. „Nunta mea e în genul șezătorii ( . . . ) cu De pe la noi, ce-a fost odată — îi explică lui Leca Morariu — Nu știu dacă voi ajunge s-o văd tipărită. Totul e pe bază de folclor, cuprinzînd datini, obiceiuri, strigături, intrigi, bățai, petreceri, mă rog ca la nuntă. Am căutat să-i dau viață și duh din duhul nostru moldovenesc“ ( . . . ).

34 la 4 octombrie 1951.

35 scrisoare din 8 februarie 1952.

36 misivă datată 29 martie 1952.

Veștile din 8 iulie 1952 sînt mai triste : " . . . de o lună de zile sufăr de pericardită fără să fi știut. Acea acum i-am dat de rost și de leac. Cam tirziu !". Stă în pat, se mișcă puțin, citește cărți bune. Toate treburile casei au căzut pe capul soției. Din cînd în cînd îl vizitează N. N. Răutu.

Căutînd cauzele îmbolnăvirii, scrie, nu fără umor, la Vilcea : „Poate am greșit și eu ceva înaintea lui Dumnezeu ! Poate unde am scris măscărăli ! Vezi, nu mai scrie nici d-ta“ ( . . . )<sup>37</sup>

Dinspre Botoșani nu mai soseau vești. Profesorul vilcean nu bănuia ce se întimplase. Abia la 16 septembrie, i-a scris Marguerite Crudu : „N-am avut pînă acum puterea nici curaj ca să vă fac cunoscut lucrul cel mai groaznic care mi se putea întimpla : Tiberiu al meu nu mai este. În seara zilei de 25 august la 7 1/2, un atac de cord, cu totul neașteptat, mi l-a luat. De atunci eu sînt distrusă ( . . . ) Totul îmi pare un coșmar îngrozitor și sînt înspăimîntată ( . . . ). Rămîn fără grai în fața cruzimei soartei“.

La 12 aprilie 1953, se adresează din nou prietenilor : „Mi-am recăpătat cu greu liniștea ( . . . ). Sînt extrem de slabă, nu mai am putere ( . . . ). Sufletul ( . . . ) rămîne și va rămîne adînc rănît : o rană veșnic sîngerind“. Un gînd i-a trecut fugar prin mînte : întoarcerea în Franța. Dar acolo nu mai era nimeni dintre ai ei. Aici, o avea pe Ileana, fiica de la Dorohoi. Il avea pe Tiberiu, la care se putea duce să-i pună o luminîță la cap și să vorbească cu el, povestindu-și fără cuvinte, într-un dialog tainic, cîte clipe frumoase au avut în cei 40 de ani de conviețuire.

Se mutase la Avel, fratele soțului și copia pe curat „Nunta“ din manuscrisul în prima formă. Vizitele la cimitir deveniseră o obișnuință. „Sînt relativ sănătoasă — le scria soților Morariu<sup>38</sup> — dar iarna nu-mi face bine : mă întristează încă mai mult. Nu știu, zău, dacă voi mai gusta puțin viața. Nu cred, fiindcă văd că timpul nu-mi aduce nici o mîngiere“.

Doi ani mai tirziu<sup>39</sup>, se adresa prietenilor vilcenii cu altă veste tristă : „ . . . am mai pierdut ( . . . ) pe cumnata mea cea mai mică, Olimpia : o inteligență vie, un spirit mordant observînd bine. O ființă care ar fi putut și să scrie și să vorbească frumos. Dusă și ea într-o săptămînă, pe neașteptate, exact 2 ani fără o lună după fratele care i-era cel mai drag“.

Sfîrșitul Margheritei Crudu avea să fie neprevăzut : căzuse într-o seară de toamnă turzie într-o băltoacă rece pe stradă și nu s-a mai putut ridica mult timp. A observat-o un trecător, care a dus-o acasă. O congestie pulmonară i-a agravat situația și ea a plecat discret în neștiință, spre a fi alături de cel pe care-l iubise și cu a cărui lipsă nu se putea obișnui.

Sperăm că scrisorile prezentate au avut darul să dezvăluie o trainică prietenie între cărturari de înaltă clasă, ce au colaborat și s-au simțit apropiați prin orizontul comun al preocupărilor.

37 Pe prima pagină a misivei, Ileana Morariu notează cu creion roșu : „Ultima scrisoare de la T. Crudu, mort la 25/8 1952, ora 7 1/2 seară“.

38 la 6 decembrie 1953.

39 pe data de 1 septembrie 1954

În casa familiei Morariu, la Suceava sau Cernăuți, Tiberiu Crudu venea totdeauna cu o damigeană de Cotnar, care stimula discuțiile pe teme culturale, iar amfitrionii, muzicieni de talent, îi ofereau momente de satisfacție, interpretând la pian, violoncel și voce, piese din repertoriul românesc, române nemuritoare, ori partituri din marii compozitori ai lumii. Era locul unde scriitorul sorbea cu nesăț căldura prieteniei, admira erudiția profesorului și nu pregeta să-și apere propriile opinii, cînd simțea că are dreptate. Licențiat al Universității ieșene, student al lui Philippide, se formase și la școala franceză, cu doi ani de specializare la Paris. Interlocutorul a fost elevul lui Sextil Pușcariu și era un produs al culturii germane. Din discuțiile purtate, se iscau uneori scînteii, care făceau și mai pasionante controversele. Ambiția nu le-a umbrît o clipă afecțiunea. Ani de-a rîndul, viața i-a ținut departe unul de altul. Azi, Leca Morariu se odihnește în pămîntul Bucovinei natale și iată-i, măcar acum, în moarte, la o zvirlitură de băț unul de altul.

## LES RELATIONS DE TIBERIU CRUDU AVEC LECA MORARIU

### — Resume —

Les auteurs présentent la seconde amitié entre deux lettrés connus en époque, les écrivains Tiberiu Crudu et Leca Morariu, le premier — professeur et directeur de l'Ecole Normale „M. Eminescu” de Botoșani, le second — le titulaire de la chaire de langue et de littérature roumaine à l'Université de Cernăuți. L'article a comme soutien la recherche de 58 lettres envoyées par Tiberiu Crudu entre 1924 et 1952 à son ami et mis à disposition avec amabilité par Octavia Lupu-Morariu, de Suceava, la femme de Leca Morariu.

Les deux écrivains ont abordé pendant la vie, de divers domaines d'activité : folklore, linguistique, pédagogie, littérature (créateurs d'esquisses, de nouvelles, de romans, de pièces de théâtre, pour lesquelles ils ont reçu des prix de l'Académie Roumaine), musique, notes de voyage, etc. Ils firent des visites dans leur villes, à Botoșani, Suceava et Cernăuți. Préoccupés en même mesure de l'approfondissement des dates concernant le poète national, ils ont poursuivi les voyages de celui-ci et les documents. En même temps, ils ont édité des revues, où nous reconstruisons leur signatures.

Dans la maison de la famille Morariu, où on faisait de la musique châtie, Tiberiu Crudu vivait des moments de relâchement, alternant avec des vives discussions sur des sujets de culture nationale et universelle. Gradué de l'Université de Jassy, étudiant du professeur Al. Philippide, l'historien de Botoșani continue la spécialisation à Paris, étant formé à l'école française. Élève de Sextil Pușcariu, Leca Morariu était à son tour, un produit de la culture allemande.

La correspondance, de laquelle les auteurs de cette étude ont choisi les aspects les plus significatifs, met en lumière la sincérité et la longue durée de l'amitié entre les deux lettres, qui confessaient réciproquement la joie d'avoir achevé certaines œuvres, ou les projets d'avenir.

Les tristes événements de la deuxième guerre mondiale les ont éloigné en espace, mais la continuation de la correspondance leur offrit la possibilité de se sentir toujours plus proches.

Tiberiu Crudu meurt en 1952, à l'âge de 70 ans. Leca Morariu lui survit 11 ans, jusqu'en 1963. Les auteurs considèrent que l'article ci-dessus contient des suffisants éléments qui offrent aux lecteurs une vive image sur deux lettres qui ont illustré naguère la spiritualité roumaine, et particulièrement celle de la zone nordique du pays.



## UN DOCUMENT SUCEVEAN DE LA 1503

MIRCEA AVRAM

Între destul de numeroasele documente moldovenești existente în depozitele Filialei Sibiu a Arhivelor Statului, se numără și unul redactat în limba germană medievală — inedit pe cit se pare, căci nu l-am aflat în nici una din culegerile de documente moldovenești editate până acum — provenind de la „Isaac, al voievodului din Moldova vistiernic și mare vameș”, datat „în vigilia Sancte Thome apostoli 1503” și adresat „cînsitului și luminatului Domnului Domn Burgermaister și sftenic al Sibiului, deosebitului și binevoitorului nostru vecin”.<sup>1</sup>

Scrisoarea relatează o intervenție a vistiernicului în favoarea unor neguțatori moldoveni care „nu cu mult în urmă s-au aflat în Ungaria cu diferite mărfuri pe care apoi le-au vîndut” și care „au declarat vameșului și multor altor oameni buni (că au) unele mărgăritare, deși după cum știu — și altfel nu este — că nici unde în lume mărgăritarele și pietrele nestemate nu au vamă”.

„Și cînd oamenii noștri s-au întors înapoi — continuă scrisoarea — vameșul Stephan le-a aținut calea nu ca un vecin bun ci ca un dușman al milostivului nostru Domn și al oamenilor săi, și le-a luat cu sila sus zisele mărgăritare — pe care nici înainte nu le-au tăgăduit — (care faptă) — este împotriva lui Dumnezeu și a legii — și asemenea alte multe vicleșuguri a dovedit mai înainte numitul Stephan. Și a trebuit neguțătorul nostru să răscumpere mărgăritarele dînd 20 de florini ungurești. Și a venit la noi al luminăției voastre om, purtătorul acestei scrisori, cu numele de domnul Hanns — și i-am luat acestuia mai înainte amintiți florini ungurești, în număr de 20 florini ungurești, și i-am dat omului nostru. Și vei ști luminăția ta ce vei face cu vameșul căci este subț luminăția ta și nu va putea face altfel de cum e scris mai sus. Dumnezeu fie cu voi. Dat în Suceava în 20 decembrie 1503. Isaac, al voievodului vistiernic și mare vameș în Moldova”.

Scris cu cernaclă neagră, în limba germană medievală, cu caractere gotice, pe hîrtie avînd ca filigran „capul de bou” — ceea ce ar indica proveniența ei italiană<sup>2</sup> — (deși se pare că asemenea hîrtie e atestată în Moldova de un singur document abia în 1514, cel aflat la Arhivele Statului din Sibiu, avînd mărimea de 275x215 mm., este în general bine păstrat, cu excepția colțului din dreapta, sus, unde nu se poate descifra în întregime formula de salut, și — din păcate — în dreptul rîndurilor 4—5 unde a devenit invizibil numele nobilului căruia neguțătorii moldovenii i-au vîndut mărfurile lor.

1. Arhivele Statului — Filiala Sibiu, Fond Brukenthal, cota R. S. 717

2. Mareș Al., Filigranele hîrtiei întrebuițate în Țările Române în sec. al XV-lea, București, Ed. Acad. R. S. R., p. XXIX, 48-59.

3. Idem, p. XXXVI

Scrisoarea ni se pare demnă de interes, în primul rînd, pentru că ea provine de la un demnitar de vază al curții lui Ștefan cel Mare și constituie singura emisă de el care ne e cunoscută, pînă în prezent, putîndu-se presupune, de asemenea, — și vom vedea de ce — că scrisoarea este autografă.

Isaac — sau Isac — deși foarte des amintit în documentele din perioada anilor 1400—1523, este, totuși, un personaj destul de puțin cunoscut. Nu-i știm nici ascendenții, nici rudele colaterale, nici moșii pe care să le fi moștenit. Dar, chiar în acel an în care apare pentru prima dată în documente, aflăm că a cumpărat (1490) de la „neamul lui popa Iuga” satul „Fulticeanii”<sup>4</sup> după cum, la 22 februarie 1502, avea să cumpere satul Dolhești de la urmașii lui Șendrea, portarul de Suceava — cumnat al lui Ștefan cel Mare, prin căsătoria sa cu Maria, sora voievodului — mort în lupta de la Rîmnic (iulie 1481) — iar fiica lui Isaac, pe nume Nastasia, dedînea moșia „Oniceanii”<sup>5</sup> (poate primită ca zestre?). Urmășii Nastasiei — despre care iarăși nu știm cu cine a fost măritată — s-au bucurat însă de protecție domnească și la mai bine de un sfert de veac de la moartea bunicului lor. Astfel, dintr-un document semnat de Alexandru Lăpușeanu la 13 aprilie 1554<sup>6</sup>, aflăm că acesta întărește copiilor Nastasiei — pe numele lor Luca, Isac, Drăghici și Salomia — „ocina și dedîna lor dreaptă din privilegiul de cumpărătură ce a avut bunicul lor, Isac, vistiier, de la bunicul domniei mele Ștefan voievod cel Bătrîn, un sat pe Șomuz, anume Dolhești”.

Oricum, Isac pare să fi făcut importante servicii domniei și ca atare s-a bucurat de înalte demnități și de mare încredere nu doar sub Ștefan cel Mare, ci și sub urmașii acestuia, Bogdan și Ștefăniță, vistiernic pînă în 1508, pircălab de Cetatea nouă (Roman) în 1510, mare logofăt între 1513—1515, iar mai tîrziu apărînd în Divanul lui Ștefăniță, fără titlu, dar pe primul loc.<sup>7</sup>

În aceste calități îl aflăm în două rînduri ca sol al lui Ștefan cel Mare — prima dată singur, iar a doua oară cu logofătul Tăutu — la Ioan Albert, încercînd să afle intențiile craiului leșesc și să-l determine, probabil, să renunțe la intenția sa de a intra pe pămîntul Moldovei (în 1497) —, solie care se va încheia cu prinderea sa și a lui Tăutu și trimiterea lor de către regele polon la „cetatea Liovului” după cum consemnează, mai pe larg sau mai succint, o serie de cronici (Letopisețul anonim al Moldovei, Cronica moldo-germană, Cronica moldo-polonă, Letopisețul de la Putna<sup>8</sup> sau Grigore Ureche în Letopisețul Țării Moldovei).

4. Costăchescu M., Documente moldovenești de la Bogdan voevod (1501-1517) București, 1940, p. 325.

5. Idem.

6. Ibidem.

7. Documente privind istoria României, Seria A, Moldova, XVI/2, p. 55.

8. Stoicescu N. Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, Sec. XIV-XVII, București, Ed. Enciclopedică română, 1971, p. 276. M. Costăchescu, Op. cit., p. 319.

9. Croniclele slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Ponițescu, București, Ed. Academici R.P.R., 1959, p. 37, 52, 65, 181.

Se pare că a stat prins la poloni pînă în toamna lui 1497, cînd, reîntors în țară și trimis, pare-se, într-o altă solie, în Transilvania, aflăm că — poate ca mulțumită pentru eliberarea sa din temnița polonă — incredințează unor meșteri sași din Cluj, ferecarea în argint a **Tetraevangheliarului** (scris din porunca lui Ștefan cel Mare pe seama episcopiei Feleacului), după cum rezultă din inscripția în limba slavonă gravată pe coperta de argint a cărții : „Robul lui Dumnezeu Isac vistiernicul a ferecat acest Tetraevanghel pentru mitropolia de la Feleac în anul 7006, decembrie”. ”

În 1505 și 1506 îl aflăm din nou în solie la poloni, împreună cu logofatul Tăutu și cu alții, spre a cere în căsătorie — în numele lui Bogdan — pe sora regelui polon Alexandru. ' Iar în 1510 Isac se află din nou în solie la lehi, tratînd — împreună cu marele logofăt Tăutu, cu pîrcălabul Toader și cu pitarul Ivanco — încheierea păcii, în condiții cit mai bune, cu Sigismund.

Ținînd seama de cele de mai sus, este neîndoielnic că Isac, vistiernicul și — mai tîrziu — marele logofăt, era cunosător al unor limbi străine, ipoteza că ar fi știut și germana fiind verosimilă, iar scrisoarea aflată la Arhivele Statului din Sibiu ne îndeamnă să credem și prin grafia ei îngrijită, exersată, — că provine de la un om obișnuit a minui pana.

În legătură cu intervenția lui Isac la autoritățile sibiene, am mai adăuga că acest mod de rezolvare a unor nedreptăți, de recuperare a unor datorii, pare să fi fost obișnuit — cel puțin la vistiernicul nostru — căci, iată, aflăm dintr-un alt document " că s-a procedat la fel în cazul unor neguțători din Liov — Coșnar și Antonie — pentru care „pan Isac, vameș la Suceava, a garantat pentru 87 zloți ungurești sau cîte 57 aspri pentru un zlot unguresc” — suma respectivă fiindu-i reținută tot unui negustor liovean — Bartăș, fiul lui Martin — fapt despre care se înștiințează pan Burgermeister și sfetnicii Liovului.

Comunicînd scrisoarea vistiernicului Isac, aflată la Arhivele Statului din Sibiu, ' o facem, incredințați că ea merită toată atenția nu numai datorită faptului că este singura pe care o cunoaștem ca provenind de la acest demnitar al curții marelui voevod, ci și pentru că ea atestă și alte mărfuri pe care neguțătorii moldoveni de la începutul secolului al XVI-lea le aduceau din Orient spre centrul Europei — mărgăritarele — ca și faptul că hirtia de proveniență italiană a pătruns în Moldova cu cel puțin un deceniu mai devreme decît se știa pînă acum.

10. Turdeanu Emil, *Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare*, Extras din *Cercetări literare*, vol. V, București, M. O. Imprimeria Națională, 1943, p. 177-178.

11. M. Costăchescu, *Op. cit.*, p. 440-445.

12. *Ibidem*, p. 509-510.

13. Țin să mulțumesc și pe această cale Lilianei Popa, arhivist principal la Arhivele Statului Sibiu, pentru amabilitatea cu care m-a sprijinit prin sesizarea și descrierea documentului.

(Scrisoarea vistiernicului Isaac, în transcriere cu litere latine)

Denn Ersamen vnde wollweyssenn Herr N. Burgermeyster /vnde ratt der Hermanstadt vinseren besonderenn Nachparenn vnd guenerenn / (pe verso-ul scrisorii, n.n.)

Vnseren freintlichen Gruss vnd Stett... [deteriorat] ersamen weissenn Herrn vnde... [deteriorat] wij dass vnser lewth ieزند nicht lang vorganger ezeit sein gewessenn/in Vngern mit ethliher ware dij sij denn vorkaufft.... [ilizibil] kuniglicher /magestett potten alz dem grossmechtigen Herren Herr The... [ilizibil] stvan /zo sein vnser lewth geczo-genn mit seinenn gennaden durch der/beezalunge willen offenwertlichen durch Nözen vnd sich vnertlichenn /dem ezwanziger vnd anderenn guttenn herrenn angesagt haben vnd mit/guttten fride sein do haben sij angesagt dem ezwanziger vnd anderem viel guttten ist das perllen vnd edel gestein kein werth in aller welt nicht haben vnd do vnser lewth wider/sein kommen zu rugke do hatt der ezwan-ziger Stephan vnserem lewthenn dij Strasse gehalten nicht alz eyn gutter Nachpar sunder/alz ein findt vnseren gnedigem herre vnd seinen lewthenn vnd/hat in mit gewalt genomen dij obgenantenn perllen dij sij doch vor/nij geläugnet habenn vnd dass doch wider got vnd recht ist vnd sulehe vnd andere vill tügkell vnss beweist der eegenanth Stephan do \*) hatt vnser kauffmann dij perlenn müssen/ausskau-llen vmb 20 vng [erische] fl [oren].\* Alzo ist kummer in vnser mittell ewer weis-heith mitleider ezeiger/disses briffes mit dem namen herr Hannss dem hab wir dij vorgenante vng [erische] fl [oren] alz in der ezall 20 vng [erische] fl [oren] geno-men vnd vnserem manne gegeben darumb Ewer Weistheith wird woll weissenn wass ir than /werth mit dem Czwanoziger zo er den/nder ewer weistheith ist/ vnd ewer weiheith auch nicht anders derfen wird ven alz obenn/geschribenn ist. Got mit euch. Gegeben auff der Soezawa in vigilia sancti Thome apostoli ?) 1503.

Isaac des Woywodw Schaczmaister vnd Grosser mewthner in der Mulda.

1. Textul cuprins între semnele \* . . . este scris pe margine.

2. „Vigilia sancti Thome apostoli 1503” în ajunul Sf. Toma apostolul ( 20 decembrie) 1503.

**Notă.** Uterior serierii paginilor de fața, am aflat documentul reproduș **fotogra-  
fic**, în volumul **Mărturii ale trecutului. Album de documente**, București, Direc-  
ția Generală, Arhivelor Statului și Consiliului Culturii. . . , 1981 (Coordonator Ionel  
Gal), p. 68.

Documentul apare **netradus**, însoțit de următoarea legendă în limba română și în  
limbile franceză și germană : „1503, decembrie 20, Suceava, Plingerea vistiernicu-  
lui lui Ștefan cel Mare împotriva taxelor impuse negustorilor moldoveni. . . . etc  
Original în limba latină, pergament”. (subl. noastră).

Având în vedere datele cronate privind limba de redactare și suportul material al  
documentului, precum și **netraducerea** documentului — consider ca paginile de fața  
își păstrează întru totul motivația publicării.

(M. A.)

On publie un document provenant de Isaac, trésorier et grand douanier de la principauté moldave, émis à Suceava en 1503 adressé au „honnête et éclairé Sieur Burgermeister et Conseiller de Sibiu, à notre distingué et bienveillant voisin". La lettre, écrite en allemand médiéval, représente une intervention du dignitaire de Suceava auprès des autorités de Sibiu, afin de résoudre des complications d'ordre commercial, fréquentes à l'époque.

## ȘAPTE DOCUMENTE ISTORICE INEDITE PRIVIND SATUL GIULEȘTI

GEORGE FELIX TASCĂ

Satul Giulești din județul Suceava a căpătat o importanță istorică deosebită în urma săpăturilor arheologice efectuate în 1981 de către Lia Bătrina, Adrian Bătrina, Ion Vătămănu și Ștefan Scorțanu<sup>1</sup> și continuate în 1982 de Lia Bătrina, Octav Monoranu și Adrian Bătrina<sup>2</sup>.

Săpăturile s-au făcut pe valea riului Moldova în punctul denumit la „Iemeliu“, care la sfârșitul secolului trecut era considerat vechiul loc de așezare a acestui sat. Satul își trage numele de la Giulă prim sfetnic al voievodului Petru I Mușat menționat în două documente din 1 mai 1384<sup>3</sup> și din 6 mai 1387<sup>4</sup>. Reședința feudală descoperită la Giulești a aparținut acestui mare boier, care la rîndul său era originar din satul cnezial Giulești de pe valea Marei din Maramureș<sup>5</sup>.

Despre satul Giulești din județul Suceava s-au publicat pînă în prezent două documente și anume :

— un act de donație, pe care marele vornic al Țării de Jos Nestor Ureche și cumnatul său Ionașco Mogîldea, vornic de gloate, îl fac mînaștirii Secu la 1 octombrie 1604 și anume satul Giulești, cu două cătune, vad de moară și piuă<sup>6</sup> ;

— un uric de la Ieremia Movilă, voievod, din 15 aprilie 1605, prin care întărește donația celor doi boieri, menționată mai sus privind „două părți din satul Giulești ce este pe Moldova, unde a fost curtea lui Giulea“<sup>7</sup>.

În cele ce urmează prezentăm alte 7 documente istorice privind satul Giulești, care nu au fost publicate pînă în prezent decît în rezumat. Textul lor integral formează anexele I — VII la prezenta expunere.

I. — La 18 septembrie 1599 Ieremia Movilă voievod întărește un zapis, prin care Ionașco Mogîldea vornicul a cumpărat cu 200 zloți tătăraști, de la Ștefan Fărîmă părțile de moșie din satul Giulești, pe care le

1. Lia Bătrina, Adrian Bătrina, Ion Vătămănu și Ștefan Scorțanu : Ansamblul reședinței feudale de la Giulești, jud. Suceava, în „Cercetări arheologice“, VI, 1983, pp. 79—93.

2. Lia Bătrina, Octav Monoranu și Adrian Bătrina : Cercetările arheologice din cîmpul reședinței feudale de la Giulești, com. Boroaia, jud. Suceava, în „Cercetări arheologice“, VII, 1984, pp. 153—163.

3. George Lahovary, Constantin I. Brătianu și G.G. Tocilescu : Marele dicționar geografic al României, II, București, 1900, p. 846.

4. Documenta Romaniae Historica, seria A Moldova (D.R.H.A.) I doc. 1, p. 1.

5. Colecția Hurmuzachi : Documente privitoare la istoria românilor I/2, p. 297.

6. D.R.H.C., XI, doc. 465 din 20 martie 1360, pp. 183—184.

7. Documente privind istoria României, seria A Moldova (D.I.R.A.), XVII/1, doc. 257, p. 130.

8. D.I.R.A., XVII/1, doc. 316, pp. 232—234

avea de la tatăl său Ioniță Fărimă și de la fratele său Toader Fărimă. Documentul relevă numele celor mai vechi locuitori ai satului Giulești pe care îi cunoaștem. Am arătat mai sus că Ionașco Mogildea a donat la 1 octombrie 1604 mănăstirii Secu moșia cumpărată cu acest zapis.

II. — La 28 iunie 1610 un număr de 10 boieri de țară dau mărturie că marele vornic Nestor Ureche a cumpărat cu 20 taleri de argint, toată moșia din Giulești, pe care o avea Avăr, fiul lui Albastru. Desigur că și această moșie a trecut tot în cadrul donației făcută mănăstirii Secu, la 1 octombrie 1604. Menționăm aici că soțiile celor doi donatori, Nestor Ureche și Ionașco Mogildea, erau surori bune iar donatorii cumnați între ei. Intr-adevăr Mitrofanu Ureche și Salomia Mogildea erau fiicele lui Ionașco Jora, păhârnicele, care la rîndul său era fiul lui Toderașco Jora, staroste de Tecuci la 1529. Neașa Posadnic, soția lui Toderașca Jora, era prin mama sa, Marușca Păntece, descendentă din marele boier Ciulă, de la sfîrșitul secolului XIV.<sup>9</sup>

III. — La 5 ianuarie 1631 Moise Movilă voievod întărește mănăstirii Secu donația făcută de Nestor Ureche și Ionașcu Mogildea și anume satul Giulești de pe riul Moldova.

IV. — La 16 aprilie 1636 Vasile Lupu voievod întărește mănăstirii Secu donația făcută de Ionașco Mogildea, constînd din părțile de moșie de la Giulești, tinutul Sucevei, cumpărate în 1599 de la Ștefan feciorul lui Ioan Fărimă.

V. — La 11 ianuarie 1660 Ștefăniță Lupu voievod întărește mănăstirii Secu o serie de bunuri funciare de la Cotnari, Colibiță, Brătulești și Borcești donate de Varlam mitropolitul Moldovei ; între aceste bunuri este menționată și o prisacă de la Giulești.

VI. — La 1 aprilie 1706 Antioh Cantemir voievod dispune să se facă o cercetare la fața locului și să se restabilească prin stîlpire vechiul hotar dintre satul Giulești al mănăstirii Secu și satul Plopi al mănăstirii Rîșca, deoarece acel hotar fusese deviat de ape, în defavoarea mănăstirii Secu.

VII. — La 16 aprilie 1707 Misail mitropolitul Moldovei lasă o lungă dispoziție testamentară în favoarea mănăstirii Secu : aici este cuprinsă și prisaca de la Giulești, dăruită de mitropolitul Varlaam, dar testatorul o atribuie mănăstirii Neamț.

Se știe că în secolul XVIII, atît mănăstirea Secu, cît și mănăstirea Neamț ajunseseră la o mare înflorire, în special după ce se stabilise acolo, venind de la muntele Athos, renumitul călugăr Paisie, mort în 1794 ; el înființase la ambele mănăstiri școli de copişti, caligrafi și miniaturişti. Aceştia au elaborat preţioase cărţi de cult şi laice, adevărate opere de artă, din care exemplare celebre se păstrează la Viena, Vatican şi Londra. Cele două mănăstiri ajunseseră împreună la un efectiv de 700 călugări şi fraţi.

9. Ștefan S. Gorovei : Inrudirile cronicarului Grigore Ureche, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Iași, XXIV, 1973 pl. 1, p. 113 ; George-Felix Tașcă : Înfinse rădăcini adînci, București, 1985, p. 12, lucrare rămasă în manuscris și depusă la Arhivele Statului Iași, sub cota Ms. 2637 ; George-Felix Tașcă : Un long filon genealogique Moldave, în „Recherches sur l'histoire des institutions et du droit”, X, Bucarest, (1985), p. 97.

Din testamentul mitropolitului Misail rezultă, în parte, bogata înzestrare materială și spirituală a mănăstirii Secu la începutul secolului XVIII, înzestrare de care bănuim că au putut beneficia și locuitorii satului Giulești de pe Moldova.

Satul Giulești a rămas mănăstiresc până la secularizarea averilor mănăstirești, înfăptuită de Alexandru Ioan Cuza în 1864, când au fost improprietați 90 țărani cu 244 făci pământ arabil. În 1840 s-a construit biserică, iar în 1860 școala satului. În anul 1900 satul Giulești avea 524 locuitori <sup>10</sup>; în 1930 satul Giulești avea 619 locuitori <sup>11</sup>.

Continuarea săpăturilor arheologice, la reședința feudală de la Giulești, ar putea aduce importante elemente noi, privind nivelul de viață din Moldova la sfârșitul secolului XIV.

## Anexa I.

1599 septembrie 18

Ieremia Moghită voevod cu mila lui Dzeu, domn pământului Moldovei iată că veni înaintea noastră și înaintea boierilor noștri credincioasa sluga noastră Ionasi Mogildea dvornicul și au adus un zapis de mărturie de la slugile noastre Arama ce au fost staroste și Pătrașcu cămăraș și Spiridon pitărel și Zaharia pitărel și Cupcea hatman și Hirgea zicînd cum că au venit înaintea lor Ștefan, feciorul lui Ioniță Fărîmă, de a lui bună voe de nimeni asuprit dar nici silit au marturisit cum că au vindut a sa dreaptă ocină și moșie cîtă parte se va alege de la tatăl sau, Ioniță Fărîmă din satul Giulești care este pre Moldova și două părți dintru același sat Giulești, ce au fost cumpărătură a fratelui său Toader de la nepotu lui Dragan și Ana aceea o nu vindut o mai sus serisului Ionașco Mogildea dvornicul drept doua sute zloți tatărești. Și noi dacă am văzut acel zapis și mărturie, iară noi încă am dat și pentru aceia am întărit acele părți de mai sus scrise de ocina ce se va alege din satul Giulești din vatră și din cîmp și din apa, precum ea să fie lui și de la noi urie și cu tot venitul și altul să nu se amestere împotriva acestei cărti a noastră.

S-au scris în Suceava la anul 7108 septembrie 18. Insuși domnul a poruncit.

Stroici marele logofat au învățat și s-au iscălit.

Sigiliul aplicat în ceară roșie, căzut.

Arh. St. București, M-reă Neam[, IV/1

Orig. slav, hîrtie difolio (33x22 cm.), filigran.

Cu trei trad. Ed. Rez. Iorga, Șt. și Doc., XI, 85 (nr. 175)

Cat. Doc. Mold. I, Nr. 1058, p. 252.

10. Lahovary, Brătianu și Tocilescu; loc. cit.

11. Indicatorul statistic al satelor din România, București, 1932, p. 36.



1610 iunie 28 M-reă Secul

Eu Bomi Dabija biv vornic de gloată i Tonder Cehan biv păcălab i Dragomir Medelniceer i Ionașco biv postelnic i Lazăr Chișinău i Constantin Galsbal i Ionașco Vrabie i Ionașcu Avram și Frățian diae, Dumitru biv pitar, mărturisim și dăm știre cu aceasta a noastră scrisoare cum: au venit înaintea noastră Avram din Giulești, lector al Albastrului de bună voia sa de nimeni îndemnat sau silit și au mărturisit, cum au vindut dreapta ocnă și moșie sa, toată partea sa ce are în sat în Giulești, câtă se va alege din tot locul pe unde ce are și cu toate curăturile și fînățele cu tot venitul. Acesta au vindut-o dumisale vornicului Ureche drept douăzeci de taleri batuți de argint și i-au plătit acești bani gata dinaintea noastră și i-au luat deplin dintru mainele dumisale așidare și fratele său Drăgăilă. Așiderea au mărturisit înaintea noastră cum el de buna voia sa pentru sufletul său au dat așiderea dreapta țină și moșia sa ce are de la părintele său Albastru toată partea sa ce să va alege din sat din Giulești cu toate curăturile și cu tot venitul din tot locul să hie sfintei mănăstiri Săcul cu hramul Sfintului Ioan Crastitel, ca să fie pentru sufletul său a să pomeni la Sfintul postelnic întru slujbile tăinei a domnului nostru a lui Iusu Hristos. Pentru aceia noi văzind dreapta și de buna voie vînzare și a lua voie deplină piată ce au luat de la Dumnealui Ureche vornic așiderea și a lui Drăgăilă dreapta și de buna voie dare sfintei mănăstiri Seacului noi am făcut această scrisoare de mărturisire pînă a sa face dresure domnești și ne am pus pecetile către a noastră scrisoare. Iusu monastir Secul, leat 7118 iunie 28.

1) sigillii aplicate în tuș.

Semnează :

Dabija biv dvornic gloate  
Ionașco Avram biv postelnic  
Ionașco Vrabie  
Dragomir Medelniceer

Arh. St. București, M-reă Neamț, IV/1.  
Orig. rom., hirt'e difolio 31,5x21 cm., filigran  
Cat. Doc. Mold., I, Nr. 1458, p. 335.

Anexa III

1631 ianuarie 5. Iași

Morși Moghilă voevod cu mila lui Dumnezeu domn Țării Moldaviei, lată domnia mea m-am milostvit și am dat și am întărit rugătorilor noștri egumenului și la toți călugării de la Sfinta mănăstire ce să chiamă Săcul pe un sat pe nume Giuleștii care-i pe Moldova, care iaste lor danie și miluire de la răposatul Nestor Ureche ce au fost vornic și de la Ionașco Mogilden ce au fost vornic din ispisoace de întăritură ce au avut de la cel cu sfîntenie odihnit unchiul domnei mele Ieremia Moghila voevod și de la alți domni mai dinainte carii au fost.

Și pentru ca să fie și de la Domnia mea acest sat Giulești danie. Și întărire și uric ne clătît nici o dată în vecii veacurilor. Și altul să nu se amestece înaintea acestei cărți a noastre.

în Iași, însuși domnul au poruncit.

Veacat 7139 gen. 5.

Sigiliul în ceară roșie, deteriorat, octogonal, semnătura marelui logofăt.

Arh. St. București, M-reă Neamț, IV/5.

Orig. slav., difolio 31x18,8 cm, filigran.

Cat. Doc. Mold., II, Nr. 624, p. 139.

1636 aprilie 16, Iași.

Noi Vasile voevod cu mila lui Dumnezeu domn pământului Moldoviei lată am dat și am întărit noi rugătorilor noștri, călugărilor de la Sfinta minăstire ce se chiamă Saeul, unde iaste hramul Sfintului și slăvitului proroc și înainte mergătorul Botezătorul Ioan. Cu niște părți de moșie din satul Giulești ce iaste în ținutul Sucevei pe pîrîul Moldovei, ce iaste lor dreaptă danie și miluire de la Ionașco Mogildea ce au fost vornic din ispisoc de cumpărătură ce i au avut Mogildea de la Ieremia Moabîla voevod, ce au cumpărat el lui și de la Ștefan feciorul lui Ioan Fărîmă și de la alți nepoți ai lui pentru 200 zloși tătarăști. Pentru aceia aceale mai sus zise părți de moșie din satul Giulești. Ca să fie lor și de la domnia mea rugătorilor noștri călugărilor de la Sfinta mănăstire de mai sus scrisă, dreapta moșie și danie și miluire și urie și întăritura, cu tot venitul ne clătît nici o dată în veci. Și altul să nu se amestece.

Însuși Domnul o poruncit,  
În Iași 7141 ap. 16.

Ciovril vel logofat

Validat cu sigiliu aplicat în ceară roșie, peste care s-a plasat un strat de fibre de lînă (indecifrabîl).

Arh. St. București, M-reă Neamț, IV/6.  
Orig. slav, difolio 30,5x20,5 cm, filigran  
Cat. Doc. Mold., II, Nr. 1150, p. 212.

Anexa V.

1660 ianuarie 11, Iași

Noi Ștefan Voevod bojiu milostiu gospodiar zemli Moldavsciei adică domnia mea am dat și am întărit și am înnoit rugătorilor noștri călugărilor de la sventa mănăstire de la Saeul pe a lor diariapte ocine și moși ce au danie și de miluire sfintei mănăstiri Săcului de răposatul Varlam ce au fost mitropolit Sucevei anume o prăjină din dealul lui Vodă cu patru fidei de vie și cu uraci cu pivniță și prisacă de la Giulești și iarăși prisacă de la Colibîla și satul Borești cu tot venitul și satul Bratulești și donă mori cu Putna în gîrlă danțolo la sat la Cofești în vadul de la Procopie căci au fost stricat mitropolitul Varlam o moară a mănăstirei și au făcut două mori și așa le au fostu toemala să fie mitropolitul acele două mori pînă va fi viu, iar după săvîrșitul lui să fie morile iarăși a mănăstirei, cărea mai sus scrie Saeul și patru fidei de vie în hotarul acelor două mori, iarăși le-am dat mănăstirei căci așa le-au fost toemala. Pentru aceasta și domnia mea dacă am văzut acel zapis făcut de singura mina sfintei sale mitropolitului Varlam, la săvîrșitul sfîntiei sale, și noi de la noi le-am dat și le-am întărit pre acele sate și vie și mori ce mai sus scrie, ca să fie și de la noi dreapte danii și miluiri și urie și întărituri în veci.

Îsam gospodin velel

U las vleit 7168 gen. 11

la Ștefan voevod

Sigiliu mic 17/12 mm, aplicat în ceară roșie; se vede capul de bour cu stea între coarne, flancat de semiluna și soare, legenda nu se poate citi fiind parțial deteriorat.

Arh. St. București, M-reă Neamț, LXXXII/19.

Orig. difolio 32x20,5 cm.

Cat. Doc. Mold., III, Nr. 473, p. 119.

1706 aprilie 1, Iași.

Noi Antioh Constantin Vodă cu mila lui Dumnezeu Domn Pământului Moldovei scriem domnia mea la sluga noastră, la Naeul de Bac, ce au fost pircălab și la alți crășeni bătrini din tirgul de Baia și la alți oameni bătrini di pre împrejur. Vă facem știre tuturor că aicea la domnia mea au făcut jaloba rugătorul nostru forest egumen și cu tot soborul de la Sfânta mănăstire de la Sacul zicind cum au un sat anume Ciulești ce sîntu la ținutul Sucevei pe apa Moldovei zicind cum avind și mănăstire. Rișca un sat ce s-a cheama Plopii, alăturiu cu hotarul sacamilor și pe unde au fost stîlpit semnele acelor două sate s-au stricnt de apă și acum rișcani intră în hotarul săcanilor mai mult de unde au fost semnele acelor hotare. Pentru acesta lucru iată va scriem dacă veți vedea cartea domniei mele iară voi sa vă sculați care sinteți oameni bătrini și sa mergeți acolo și împreună cu calugării și sa socotiți cu buna dreptate pe unde îi ști că au inblat hotarul acelor sate din veac așa să fie și acum. Și precum îi socoti și îi afla mai drept, să puneți semne acelor hotara precum au fost mai dinainte vreme, să și fie cineși hotar pe dreptate și precum îi socoti și îi afla mai direct. Sa faceți și marturie la mina cui s-ar cădea.

Să avem știre. Aceasta vă scriem.

Marii boieri au învățat.

Sigiliu în chinovar.

Arh. St. București, Nr-rea Rișca 1/7.

Orig. 29,2x20,8 cm, filigran, rupt puțin la indoituri și lipit.

Cat. Doc. Mold., V, Nr. 521, p. 135.

## Anexa VII.

1707 aprilie 16, Iași.

Între numele tatălui și a fiului și a sfîntului duh. Iată eu smeritul și plecatul și mult păcătoșul șerbul domnului și Dumnezeului meu lui Is. Hs., Misail, arhiepiscop și mitropolitul Sucevei luam dară aminte cu toată osîrdie a noastră pentru cel amar ceasul al morții care iaste datorie a tot omul. Și socotind și cunoscîndu că nici o mîrire nu stă prea pămînt nepremenita ce ea floarea se vede și ea umbra se trece. Deci și noi rugîndu prea milostivul Dumnezeu, întii pentru slăbirea pacatelor, Pomenirea luîndu de credință cea ne fătîrnică care este data de la domnul Dumnezeu nostru tuturor credincioșilor pravoslavniciei ca să luăm ertare de păcate în urma mutării noastre din aceasta lume. Și ca să ne facem părtași cu nădejdea de înviere mîntuirii. Iar împăratului vecilor celui nemuritor celui nevăzut, unuia prea înțeleptului Dumnezeu cinste și mîrire în veci vecilor amin. Făcûtam dară acest testament cu ajutorul lui Dumnezeu și cu buna voința de la tot sufletul nostru pentru mult puțin ce avem dintru dreapta agonisita noastră iar nu dintru a mitropoliei care spre acesta pui și prea bunul Dumnezeu martor. Cum din cite scriem mai jos tot amine vederat lucru este și căror mănăstiri le-am dat și le-am împărțit pentru uspenie noastră că sint neclătite și ne mutate de la mănăstiri după cum am tocmnit pentru a noastră pomenire, căci aceste bucate nice odănoară nu s-au amestecat cu a mitropoliei, ce tot osebite s-au ținut și s-au chivernisit cu toată cheltunala sa, aleasă dintru agonisita și vinitul său acestor bucate la cit au trimis milostivul Dumnezeu. Pentru aceia dară să fie în știința tuturoră cui să cade a ști. O prisacă de stupi ce este la Brătești am dat-o mănăstirii Sacului, o prisacă de stupi de la Jidești deasemenea mănăstirii Sacului, 2 prisăci de stupi de la Trapești îi am dat mănăstirii Sacului. Iară o prisacă de stupi de la Borcești, din jos de sibiști, am dat călugariilor tuturor să fie de cămeși și de altci. Și din an în an tot să lase cite 100 de mătce în prisacă de sămînță. Iara o prisacă de stup de la Borcești, din sus, am dat beseareci din Cetate Neamțului, unde este hramul lui sveti Neculai sa

fie de lumini și ce are trebui să lucreze besearecii. Și această prisacă să fie în  
 sâmba egumenului de Săcul să-i poarte de grije. Ville ce au fost cumpărat călugării  
 de la Săcul de la Panaiote Greacul la gârle, 6 pogoane fiind pustii am întorsu cu  
 oani călugărilor și le-am lucrat și le-am îngrădit, și am făcut și eramă cu căzi cu  
 vase cu tot ce trebuie și le-am dat iară mănăstirii Săcului. Ville ot Cotnari din  
 dealul lui Vodă, 1 făleii ce au fost date de Varlam mitropolitul Sfintei mănăstiri  
 Săcului care iarăși au fost pustii (20) de ani deci noi le-am lucrat și le-am îngrădit  
 și am întarit de am făcut căzi și alte vase ce trebuiesu și le-am dat iarăși sfintei  
 mănăstiri Săcului. Precum serie și diata răposatului sfînții sale mitropolitului Var-  
 lam, așijderea și o prisacă de stupi ce este lângă vii, tij în dealul lui Vodă, iarăși  
 am datu mănăstirii Săcului ca să fie pentru lucrul viilor. Și din an în an tot să  
 fie cite o bute de vin la praznic la tăierea cinstului cap a lui Sfinți Ioan. Și o  
 jumătate de vin de 7 vedre sa fie la pomenirea ctitorului, la sfînții Dimitrie, din  
 an în an. Vitele ce am, atit cu munca mea făcute, din niște stupi ai mei, iar nu  
 dintr-ai mitropoliei precum și mai sus am pomenit. Vacii, boii, cite s-or găsi toate  
 le-am dat mănăstirii Săcului. Oi ce am a miale date de la mănăstirea Săcului de  
 săbor cindu m-am făcut episcop și tot în oile mănăstirii au fost, de-i cite s-or afla  
 toate mănăstirii le-am dat. Epe ce am toate le-am dat mănăstirii Săcului, căci le-am  
 făcut pe niște miere care s-au luat din niște stupi ai miei, care stupi mi-au dat 100  
 de maceu călugării ot Săcul cindu m au făcut episcop la Rădăuți. O moară ce au  
 făcut pe moșia mănăstirii Săcului, la Trăpești, am dat-o iară mănăstirii Săcului  
 Cărți tiparnice din Țara Muntenească ce am cumpărat toate cite trebuiesc de o bi-  
 serieă tij le-am dat să fie toate a mănăstirii Săcului. Iară o prisacă de stupi de la  
 Giulești aceea am dat-o sfintei mănăstiri Neamțului unde să închină sfinta icoană  
 a Maicei Preaciste, pentru a noastră pomenire ca sa fie de ajutor a cei sfinte mănă-  
 năstiri. Pentru aceea aceste toate cite serie mai sus precum le-am tomit cu acest  
 al nostru testament și le-am datu sîntelor mănăstiri nime să naiba putere ca să-l  
 lipsescă sau să le dezghine cu vreo pricină de la dînsul căci le-am dat cu toată  
 voia noastră, din driapta a noastre agonisire osebit de a mitropoliei. Și așa rugăm  
 și poftim pre toți și să fiți blagosloviți. Iară cine s-ari ispiți, ori domnu, ori din  
 bovari să lacomească sau vreun mitropolit cine ar fi în urma noastră, sau dintr'alți  
 arhieriei să se atîngă ceva ca să ia dintra aceste cite serie mai sus, ori cit de puțin  
 sa le lipsescă de la aceste sfinte mănăstiri peste toameala și așezarea noastră, unul  
 ca acela să fie ne iertat și anatema și afuresit de 318 purtători de Dumnezeu, pă-  
 rinți ot Niceea și de tus șapte săboară și să fie legat și de semereniele noastre cari  
 ne-am iscalit mai jos. Aceasta scriem. (S-a adăugat). Inșă și pentru datoriile ce ur  
 rămâne în urma mea cu iscalitura unde sa va afla să aibă a să plăti dintre aceste  
 bucate ce am dat la Săcul, egumenul și cu tot săborul să plătească.

U las vleno 1707 ap. 16.

Semnează Misail mitropolitul Sucevei

Martori : Lavrentie episcop de Roman : Ghedeon episcop de Rădăuți :

Pahomie episcop de Roman. (Serie) Axinte Uricarul.

Arh. St. București, M-reu Neamț, LXXXVII/21

Orig. difolio 18,5x32,8 cm., rupt puțin la indoituri, lipit.

Cal. Doc. Mold., V, Nr. 641, p. 167.

SEPT DOCUMENTS HISTORIQUES INÉDITS CONCERNANT  
LE VILLAGE GIULEȘTI

— Résumé —

Le village Giulești au département de Suceava a gagné une importance historique lors des fouilles archéologiques effectuées en 1981 et 1982, quand on a trouvé les vestiges d'une résidence médiévale appartenant au grand dignitaire Giula, pendant le règne du voévode Petru I Mușat (1374—1391).

On a pu identifier l'appartenance de la dite résidence médiévale grâce à un décret princier du 15 avril 1605, émis par le voévode Ieremia Movila qui approuvait la donation faite par le grand gouverneur Nestor Ureche et son beau-frère Ionasco Mogildea au monastère Secu, ayant comme objet le village même de Giulești.

L'auteur fait publier, pour la première fois d'une façon intégrale, sept documents concernant le village de Giulești, dont le plus ancien remonte en 1599 et le plus récent est daté en 1707.

Le contenu de ces documents est le suivant :

- I. Le 18 septembre 1599 le prince régnant Ieremia Movila confirme l'achat du terrain que Ionasco Mogildea a fait à Giulești.
- II. Le 28 juin 1610 dix témoins confirment que Nestor Ureche a acheté à Giulești la propriété foncière de Avar le fils de Albastru.
- III. — Le 5 janvier 1631 le prince Moise Movila reconfirme que Nestor Ureche et Ionasco Mogildea ont donné le village Giulești au monastère Secu.
- IV. Le 16 avril 1636 le prince Vasile Lupu confirme la donation du terrain de Giulești que Ionasco Mogildea a acheté en 1599 pour le monastère Secu.
- V. — Le 11 janvier 1660 le prince Stefan Lupu confirme la donation faite au monastère Secu par le métropolitain Varlam, représentant un rucher de Giulești.
- VI. — Le 1 avril 1706 le prince Antioh Cantemir dispose la rectification de la démarcation que les eaux ont détruit entre Giulești et le village de Plopii.
- VII. — Le 16 avril 1707 le métropolitain Misail fait son testament et entre autre dispose que le rucher de Giulești passe au monastère Neamț.

Tous ces 7 documents contribuent à l'histoire évolutive du village de Giulești entre 1599—1707.

## O NOUA MARTURIE CONTEMPORANĂ DESPRE CAMPANIA DE LA PRUT (1711)

VIRGIL TARANGUL

În arhiva familiei Tarangul se păstrează la loc de cinste un valoros document cu conținut istoric privind campania de la Prut (1711). De fapt este vorba de o mărturie a lui Ioan Arsenoiu, redactată inițial în limba rusă, care s-a aflat în urma cu peste 60 de ani în posesia lui Mihail Tarangul, institutor pensionar, fost director al Școlii Primare din satul Văscăuți pe Prut. Înaintașul meu a tradus documentul original în românește în anul 1931. Nouă ani mai târziu, în 1940, el ca mulți alți români din Bucovina, a fost obligat să se refugieze de la Văscăuți pe Prut în Germania, ca urmare a ocupării acestei provincii românești de către armata sovietică într-un context internațional indecșt cunoscut.

Atunci autoritățile sovietice de ocupație i-au confiscat lui Mihail Tarangul documentul original, redactat în limba rusă, sub pretext că este document de stat, el rămânând numai cu textul tradus în românește. Refugiat în Germania, la Gleiwitz, institutorul pensionar Mihail Tarangul a decedat la 13 noiembrie 1942 în urma unui blocaj renal, și a fost înmormântat în acea localitate. Ulterior, documentul a intrat în arhiva familiei mele.

Ținând seama de importanța istorică a acestui izvor narativ și fiind îndemnat de mai mulți specialiști cărora le-am oferit spre lectură acest material, consider că este de datoria mea să-l fac cunoscut la istoricii români și străini în general și la cei din Moldova unde se desfășoară scurta existența a autorului acestor mărturii.



„Mă numesc Ioan Arsenoiu, fiul lui Vasile Arsenoiu din Balta și al Mariei Gavriluță din Boian. În acte sînt trecut cu numele Ivan Vasilievici Arsinov. M-am născut la Iași în 8 septembrie 1682. Mama a murit la nașterea mea. Familia Arsenoiu era originară din Moghilău. Acolo tatăl meu atrăsese asupra sa atenția domnitorului Moldovei Gheorghe Duca, cînd acesta deveni, în 1681, și hatman. Adus la Iași tatăl meu cunoscu mulți curteni. El băgă de seamă că cei ce aveau trecere la domnitor nu erau boierii veliți. Gheorghe Duca avea ca oameni de încredere mai ales tătari de origine, aparținînd micii nobilimi. Cel mai important dintre ei era Constantin Cantemir, care îi făcu tatei cunostință cu un alt coboritor din Hoarda de Aur pe numele Alexa Tarangul. Acesta trece drept un zelos admirator al mitropolitului Dosofteiu.

Tatăl meu nu știa carte, însă avea o țînere de minte uimitoare. Cînd m-am făcut mare, el mi-a istorisit întîmplări din tineretea sa. Nu o dată mi-a vorbit de prietenia pe care o legase cu Alexa Tarangul în tabăra turcească din fata Vienei, în vara anului 1683. La asediul de acolo Alexa avea sub comanda sa trupa de poduri în oștirea Moldovei. Domnitorul

Gheorghe Duca lua parte cu două mii de moldoveni, alături de domnitorul Valahiei cu patru mii de valahi, la războiul dus de marele vizir Kara Mustafa împotriva împăratului Germaniei. Atunci moldovenii cit și valahii fuseseră siliți să lupte de partea turcilor. În inimile lor ei țineau însă cu creștinii. Domnitorii Moldovei și Valahiei așteptau. Tata își amintea cum Alexa Tarangul fu trimis să treacă neobservat șanțurile în cetate și, luând cu sine o ploscă de vin, s-o ofere acolo trecătorilor spre a fi dus în fața comandantului Vienei cu vestea, că este mare lipsă de nutreț pentru cai în tabăra turcească. Altădată, când fusese distrus de artileria germană podul ce lega o insulă mare a Dunării, Kara Mustafa ceru domnitorilor români să-l apere. După ce moldovenii cu valahii au lucrat o noapte întreagă la refacerea lui, de îndată ce tunurile germane au tras în zori primele salve, Alexa Tarangul a anunțat încetarea lucrului, lăsând podul neterminat. Era la mijloc o înțelegere între Gheorghe Duca și ambasadorul german de la Constantinopol, aflat în tabără, fiind adus cu dînsul de marele vizir. Când regele Poloniei sosi cu armata sa în ajutorul impresuraților și turcii pierdură lupta pe un deal, Kara Mustafa dădu ordinul de retragere.

Terminîndu-se astfel campania, moldovenii și valahii în frunte cu domnitorii lor luară drumul spre casă. În tot acest drum tata și Alexa Tarangul erau nedespărțiți. Întors în Moldova, Gheorghe Duca fu prins de poloni și muri la Liov. Tata, cu oamenii săi, s-a întors în Ucraina. După doi ani a venit la Boian să mă ia de la bunici. Moșia Berești a familiei Tarangul fiind în apropiere, el trecu pe acolo și se văzu pentru ultima oară cu prietenul său Alexa.

Bunica mea dinspre tată era născută Apostol. Un văr al tatei, colonelul Pavel Apostol, avea un fiu Daniel căruia i-am fost incredințat, ca flacău, să-mi fac instruirea ostășească în tabăra cazacilor Zaporojeni de la Pragurile Niprului. Datorită lui am fost luat în seamă acolo de hatmanul Ivan Stepanovici Mazeppa care mă trimise, cu încuviințarea tatei, țarului Petru la Moscova pentru a urma Școala de ofițeri. Profesorilor nu le eram binevenit. În schimb m-au primit călduros colegii, toți fii de nobili. La lecțiile de istorie ne era înfățișat începutul veacului drept răscruce pentru viitorul Rusiei. Ni se arăta importanța accesului obținut la Marea Neagră și la Marea Baltică. Cel dintîi, prin pacea din iunie 1700 cu Turcia, care recunoștea cucerirea Azovului. Cel de al doilea, prin cucerirea în noiembrie 1700 a teritoriului Ingermanland de suedeji în ciuda înfrîngerii suferite de ruși la Narva. Știam că pe tata îl interesau toate faptele de arme ale epocii și așteptam cu nerăbdare vacanța pentru a veni acasă. N-am căpătat însă nici o vacanță, fiind război. La terminarea școlii, ca proaspăt stegar, am fost repartizat la fortăreața Taganrog, construită de curînd pe malul Mării de Azov. Și astfel am fost nevoit să amin convorbirea cu tata. N-am apucat să ajung acasă decît la înmormîntarea sa, într-o scurtă permisie, căci a trebuit să mă întorc la unitatea mea care fu trimisă ca întărire generalului Baier în bătălia de lingă Lesno, dintre ruși și suedeji. Botezul focului l-am primit în dimineața zilei de 28 septembrie 1708. Suedejii retrăgîndu-se, au dat foc căruțelor lor. Cu escadronul meu am sosit la timp pentru a împiedica arderea întregului șir și astfel am salvat cîteva sute de căruțe. Pentru această faptă m-au felicitat enecii Mencicov și Golișin. Ei i-au vorbit de mine țarului

Petru care și-a adus aminte că-i fusesem trimis de hatmanul Mazeppa. Cum acesta lupta acum de partea suedezilor, țarul era bânuitor față de ofițerii proveniți din Ucraina și folosi prilejul să mă iscodească. Astfel avui cinstea să fiu chemat în cortul imperial pentru decorare și înălțare la gradul de locotenent. Mare fu uimirea țarului cînd află din gura mea că nu sînt ucrainean ci moldovean. Venind vorba de limba maternă, Petru I știa, de la cancelarul său Corbea, că moldovenii și valahii vorbesc aceeași limbă. Intimplarea aceasta îl făcu să se gîndească la mine nouă luni mai tîrziu. Era în 28 iunie 1709 la Poltava după victorie. Eu luptasem acolo sub comanda contelui Golovin. După ce stătuse la masă cu generalii suedeji făcuți prizonieri, Petru I le restituî săbiile. Totodată dădu ordin ca să fie omoriți toți cazacii lui Mazeppa căzuți în mina rușilor. Mai rămăseseră prizonieri o mie de valahi care luptaseră alături de suedeji. Înainte de a hotări soarta acestora, țarul dori să pună cîteva întrebări comandantului lor. Își aminti atunci de mine. Făcuî astfel întîia oară pe tîlmaciul la interogarea lui Alexandru Colțea. A doua oară am fost folosit ca tîlmaciu la niște tratative. L-am însoțit de acea dată pe Simeon Vladislavovici Sava Ragusanski la Luț, unde ne-am întîlnit cu trimișii Moldovei în ziua de 2 aprilie 1711 : a treia oară a fost la Iași în 1 iulie 1711, cînd i-am mijlocit țarului convorbirea cu Toma Cantacuzino. Am devenit astfel pîrtaș al gîndirii țarului. De fiecare dată am fost iscodit de curioși dornici să afle ce s-a discutat. Le-am răspuns că sînt ostaș și știu să tac atîta timp cît port uniforma. Încă în timpul călătoriei spre Luț de la Iaroslav, unde se afla țarul, Simeon Vladislavovici mi-a vorbit de secretul care trebuie păstrat, deoarece Moldova și Valahia erau sub oblăduirea sultanului. Ahmed III declarase în decembrie 1710 război Rusiei, datorită uneltirilor regelui suedez Carol XII care se găsea la Varnița lîngă Ighina. Scopul urmărit de Petru I era să cîștige de partea sa pe domnitorii Valahiei și Moldovei. Ca împreună să-i bată pe turci și țarul să se încoroneze la Constantinopol, căci în Rusia nu fusese încoronat. David Corbea îi fusese trimis cu ani în urmă de Brâncoveanul și Cantemir : unul căutînd să-l ponegrească pe celălalt la sultan. De aceea Brâncoveanul nu trebuia să afle despre întîlnirea de la Luț cu trimișii Moldovei. Luca și Pricopie era numele lor. Ei au venit cu textul gata întocmit de Cantemir în rusește. Simeon Vladislavovici avea dezlegare să accepte condițiile lui Cantemir dacă nu se deosebeau de cele stabilite între Cantemir și ambasadorul Rusiei la Constantinopol, Petru Andreievici Tolstoi. Cum n-au fost deosebiri, s-a discutat puțin și eu am avut treabă ușoară. Tratatul a fost iscălit de împuternicitul Moldovei și împuternicitul Rusiei în ziua de 2 aprilie 1711. De la Luț ne-am întors la Iaroslav și Simeon Vladislavovici i-a predat țarului tratatul încheiat. Cu aceea ocazie fui avansat căpitan și primii ordinul de a mă înfățișa feldmaresalului conte Boris Petrovici Șeremetiev care se afla pe malul stîng al Nistrului la Moghilău, locul de obîrșie al Arsenoilor.

Odată cu prezentarea, am predat hirtii importante ce mi-au fost încredințate la Iaroslav și am obținut permisia să mă reped pînă la Boian la mormîntul bunicilor mei dinspre mamă, care mă crescuseră cît am fost mic. Cum de la Boian la Berești era cale scurtă și cum aveam un cal bun, m-am dus să-i cunosc pe urmașii lui Alexa Tarangul. Am găsit la Berești



pe bătrina Anca văduva lui Alexa, născută Arbore, pe fiul ei Dimitrie ce se pregătea să plece la oaste, era de vreo 40 ani, și pe sora acestuia Ileana, de vîrsta mea. Fui primit cu căldură, deși ei mă vedeau pentru întâia oară. Pe Ileana am îndrăgit-o din clipa în care ne-am cunoscut. Acum, cînd scriu acestea, dînsa este soția mea. Inapoiat la Moghilău, am luat parte la organizarea campaniei într-un regiment de dragoni din brigada Kropotov. Cu ocazia unei misiuni la Balta m-am închinat la mormîntul tatei și am incredințat unor oameni de încredere moștenirea lăsată de dînsul. În 25 mai 1711 brigada noastră primi ordin să se deplaseze la Iași, alături de regimentul moldovenesc din armata rusă, comandat de colonelul Iigheciu. Cu 29 de ani în urmă, la Iași, m-a adus pe lume mama în ziua Nașterii Maicii Domnului, cînd a și murit. M-a cuprins emoția, căci ne îndreptam spre orașul meu natal. În 30 mai am ajuns pe Prut, la Zagarance, unde ne-a ieșit în întîmpinare domnitorul Moldovei, Dimitrie Cantemir. El ne-a condus de-a lungul malului stîng al Jijiei pînă la revărsarea ei și ne-a arătat locul unde să așezăm tabăra : lingă un pod peste Bahlui, în dreptul satului Țuțora. Domnitorul Moldovei s-a întors la Iași, luîndu-mă cu dînsul în fruntea a două escadroane de dragoni. Era o excelare făcută mie de domnitor cînd a aflat că sînt născut la Iași. Furăm găzduiți la Cetățuie, unde ne-a primit Doamna Moldovei, Casandra. Nu m-am codit să-i spun că tatăl meu a fost sub zidurile Vienei alături de tatăl ei, domnitorul de atunci al Valahiei. Tot timpul șederii la Cetățuie eram oaspete la masa domnească. La una din mese am făcut cunoștință cu hatmanul Neculce. Pe acesta îl preocupa organizarea în grabă a oștirii Moldovei. La rugămintea mea, hatmanul îmi înlesni să dau de urma lui Dimitrie Tarangul. Ne-am întîlnit la Iași de mai multe ori și, cu toată deosebirea de vîrstă dintre dînsul și mine, am întărit prietenia care îi apropiase, cu ani în urmă, pe tații noștri. Stăteam de vorbă ore în sir. Ca să nu uit, faceam însemnări după relatările sale. Însemnările le-am purtat cu mine băgate în șa. Am notat totul, astfel că tatăl lui se ținea foarte mîndru și, de cîte ori vreun boier se lega de originea familiei Tarangul, el îi replica că neamul său era pămîntean înainte de venirea lui Dragoș, cînd Moldova se chema Cumania Neagră.

Cînd a venit la domnie Constantin Cantemir, l-a adus la curte pe Dimitrie, care avea atunci 16 ani. Dimitrie Tarangul învață la Iași meseria armelor sub îndrumarea spătarului Ilie Tifescul, iar știința de carte sub îndrumarea mitropolitului Dosoftei. Minuirea armelor a deprins-o repede dar, pe lingă carte, Dimitrie căuta să afle de la mitropolit amănunte despre locuitorii Moldovei înainte de venirea lui Dragoș. Din acele amănunte își amîntea acum doar că erau mult mai înaintați decît apusenii în ducerea luptei și cunoșteau praful de pușcă pe care îl foloseau la săgeți pentru incendierea de la mare depărtare a cetăților de cucerit. Despre tatăl lui Dimitrie, mitropolitul susținea că postelnicul Alexandru își spunea Alexa, în memoria unui strămoș cu acest nume, decapitat de Ștefan cel Mare pentru că făcuse parte din cei ce erau împotriva unui război cu Radu al Valahiei. Odată, cînd Dimitrie l-a însoțit pe mitropolit la tipografie, află că întreaga instalație a fost trimisă ca dar de patriarhul Moscovei din timpul țarului Alecei Mihailovici.

Apoi Dimitrie mi-a mărturisit că se îndrăgostise la Iași, ca adolescent, de o copilă, dar întâmplările, pe care le redau mai încolo, l-au determinat să plece urgent din Iași. Când s-a reintors după doi ani ca să o ceară de soție, dinsa nu mai era în viață. N-a putut-o uita multă vreme, iar pe urmă n-a găsit alta pe placul său, așa că a rămas neînsurat. Întâmplările amintite sînt următoarele :

Sobieski, regele Poloniei, întorcîndu-se din Bugeac cu oastea înfrîntă de tătari, a dat foc Iașului și l-a luat în robie pe mitropolitul Dosoftei. Constantin Cantemir trimise îndată mai multe detașamente ca să-i hărțuiască pe poloni. Dimitrie însoți unul din detașamente o bucată de drum, apoi călări în goană spre Berești. Când a aflat tatăl său cele întîmplate, și-a adunat oamenii și a pornit să-l elibereze pe mitropolit. Lingă orașul Siret au reușit să taie calea convoiului și să risipească ostașii poloni. Convoiul rămăsese în urmă din cauză că transporta racla cu moaștele Sfîntului Ioan cel Nou, furate de la Iași. Dar bucuria eliberării a fost de scurtă durată. Numai după cîteva ore, polonii, regrupați, au atacat la rîndul lor. În ciuda rezistenței lor dirze, oamenii din împrejurimile Beresților au fost pînă la urmă copleșiți de superioritatea ca număr a polonilor și au părăsit locul înfrinți. Atasamentul lui Alexa față de persoana mitropolitului a mers pînă la supremul sacrificiu. El căzu în luptă. Iar convoiul lui Dosoftei și-a continuat drumul spre Polonia. Trupul lui Alexa a fost dus la Siret și înmormîntat în cimitirul bisericii Mușatei. Dimitrie a rămas singurul bărbat în familie. Împlinise abia 17 ani. Iar sora sa avea numai 3 ani. Acum, la Iași, cînd mi-a istorisit acestea, Dimitrie Iarângul era sub ordinele logofătului Darie Donici în regimentul de cavalerie constituit din mazili și razeși veniți cu caii lor.

Între timp cei de la Cetățuie s-au mutat la curtea din Iași. Cele două escadroane de dragoni aveau să se întoarcă în tabără. L-am escortat pe domnitor pînă la Țuțora unde sosise, cu 20 mii ostași și 50 tunuri, feldmareșalul Șeremetiev, venind de la Nistru. Cu aceea ocazie l-am reintîlnit pe Simeon Vladislavovici Sava de la care am aflat că și țarul trecuse în Moldova. În 24 iunie Petru I sosi la Iași și Dimitrie Cantemir cu feldmareșalul Șeremetiev s-au grăbit într-acolo, luîndu-mă pe mine cu dînsii. Țarul i-a spus lui Cantemir că este exact așa cum îi fusese descris lui de ambasadorul Tolstoi. Petru I era încrezător în victorie, arăta interes pentru clădirile istorice din Iași, se ținea de petreceri și-l simpatiza fătîș pe Cantemir. Datorită acestei simpatii, țarul evita să se servească de translator oficial și apela la mine de cîte ori avea de a face cu oameni din preajma lui Brîncoveanu. În ziua întii din iulie fui chemat să fac pe tîlmaciul la întrevederea țarului cu Toma Cantacuzino, fugit de la Brîncoveanu.

Ca urmare la convorbirea dintre ei, Toma căpătă misiunea de a cuceri cetatea turcească Brăila, în fruntea cavaleriei de curte a Valahiei ce o adusese cu dînsul. Misiunea trebuia îndeplinită imediat împreună cu unități rusești de sub comanda generalului Roenne. Ordinul scris de mîna țarului l-am dus feldmareșalului Șeremetiev. Cîteva zile mai tîrziu iscoadele moldovenesti au adus știrea că turcii treceau Dunărea pe un pod de la Oblucița la cetățuia Cartal. A fost convocat numaidecît un consiliu de război la care au participat Petru I și Dimitrie Cantemir. Ce s-a

hotărât acolo reieșea din ordinele comunicate unităților. Nu se mai aștepta întăririle ce trebuiau să vie din Polonia, nici ostirea Brâncoveanului, ci se pornește pe malul drept al Prutului la Fălciu în întâmpinarea armatei turcești. Eu, cu dragonii mei, am trecut sub comanda generalului Ianus. Din cauza lipsei de iarbă, datorită unei invazii de lăcuste, n-am coborât pînă la Fălciu, ci ne-am oprit cu două verste mai sus de gura Sărutei pe malul acestălalt al Prutului unde se găsea pășune pentru cai. În 6 iulie la amiază ne-au zărit turcii, care urcau pe malul stîng al Prutului. Ei și-au oprit înaintarea și au început să construiască patru poduri pentru a trece dincoace de riu. Avangarda din care făceam parte număra cam cinci mii de cavaleriști. Generalul nostru a apreciat că armata turcească trecea de douăzeci mii și a ordonat retragerea la adăpostul întinericului spre a ne uni cu grosul armatei rusești, a cărei ariergardă, cu o zi mai devreme, nu trecuse încă de Rășești. În timp ce ne retrăgeam, s-a făcut ziua, sîmbătă 7 iulie 1711, și, cum turcii ne ajunseră din urmă, am fost atacați de avangarda lor comandată de pașa Vali. Generalul nostru pornise noaptea către Cartierul General spre a raporta cele văzute. Orice trupă în retragere are moralul scăzut. Pe deasupra, la noi lipsea comandantul. Partea din urmă a corpului nostru a întors caii și a primit lupta, făcînd cu greu față primei izbitori cu cavaleria dușmană, în care au pierit mulți de ambele părți. Cînd iureșul turcilor s-a mai încetinit, n-am așteptat un alt iureș, ci am pornit la contraatac, singura posibilitate de a ne apăra. Am pătruns adînc în centrul călăreșilor dușmani care dădura dosul. Pe flancuri însă turcii rezistau și ne-am pomenit deodată cu ei în spatele nostru. Aproape două mii furăm încercuiți. Restul de trei mii reușiră să facă legătură cu cavaleria Moldovei și cu armata rusească, care numărau împreună peste două zeci mii de ostași.

Situația noastră a celor încercuiți era disperată. Atunci porni în ajutorul nostru cavaleria mazililor și razeșilor moldoveni. Atacul ei a străpuns frontal încercuirea și, cînd dădura de noi, s-au desfășurat în două, rostogolindu-se pe ambele noastre flancuri împotriva turcilor pe care îi loveau acum împreună. O bună parte dintre ei s-a pus pe fugă. Atunci, pentru a opri panica ce îi cuprinsese, însuși pașa Vali s-a avîntat înainte în fruntea gărzii sale. Lupta se dădea de pe cai, corp la corp, numai cu săbiile. În toiul înceștării l-am văzut pe Dimitrie Tarangul apropiindu-se de pașă, croindu-și drum printre călăreșii de gardă, și pașa cu Dimitrie se prăbușiră în învălmășeală. Moldovenii reușiră să schimbe soarta noastră cu mult curaj, însă cu pierderi foarte mari. Printre căzuți era și Dimitrie Tarangul. Pe morți i-am lăsat pe cîmpul de luptă, luînd cu noi numai răniții ce puteau fi transportați pe cai rămași fără stăpin. Noi cei despresurați și ce mai rămăsese din cavaleria Moldovei, cu oamenii lui Dimitrie strînși în jurul meu, ne-am unit cu virful marei armate rusești care înainta, în timp ce avangarda turcească, cu pașa Vali rănit, s-a retras făcînd loc grosului armatei comandată de marele vizir Mehmet Baltagi. S-a ciocnit atunci grosul celor două armate desfășurate pe un front larg și o mare bătălie începu. Inițiativa a fost a noastră. Am pătruns adînc în dispozitivul turcesc. Dar această înaintare a fost oprită treptat de turci și încercam acum cu îndirjire să-i ținem pe loc. Pentru luptă noi am adoptat patrulaterul format dintr-un șir de capre din lemn încrucișate cu sîrmă, un șir de tunuri și patru șire de pedestrași. În mijloc se aflau căru-

tele cu muniție și cu alimente. Turcii ne atacau fără încetare. Erau mult mai numeroși decât îi apreciasse generalul Ianus. Pierderile lor erau mari, căci ne apăram organizat. Ei primeau însă mereu întăriri proaspete, în timp ce puterile luptătorilor noștri se sleiau din oră în oră. O împropățare ne putea veni numai de la ariergardă, dar aceasta nu se zărea. În cele din urmă țarul ordonă retragerea și abandonarea unei mari părți din căruțe. Executarea ordinului s-a făcut cu mare încetineală, căci nu reușeam să ne desprindem de inamic și, tot luând, am dat pas cu pas înapoi către mieznoapte ținându-ne de malul drept al Prutului. Turcii ne-au hărțuit pînă la căderea întinericului. Retragera noastră a continuat toată noaptea. A doua zi 8 iulie, dimineața am dat de ariergarda noastră, comandată de generalul Repnin, în dreptul satului Stănilești. Acolo într-un imens meandru al Prutului, avînd spre răsărit un deal și spre apus o mlaștină, ariergarda construisese o poziție fortificată. Aceasta avea cinci laturi, formate din birne groase împrejmuite pe din afară de un șanț adînc, așezate în unghiuri ca la bastioanele de cetate. Fortificația urma să o apărăm cu artilerie și cu pedestrași formați din infanteria și cavaleria noastră descălecată. În interior era o a doua linie de apărare cu trei laturi, iar în centrul acesteia au fost grupate restul căruțelor, caii, muniția și cortul țarului. Văzînd fortificația noastră, turcii s-au oprit la distanța de bătaie a tunurilor și s-au fortificat la rîndul lor pe un mare semicerc cu flancul drept pe Prut și cu cel stîng pe mlaștină, avînd centrul în fortificația noastră. Ei au săpat un șanț adînc și lat pe toată lungimea semicercului și au adunat în fața șanțului, din pămînt, o ridicătură înaltă, un val întrerupt din loc în loc. Lucrarea a durat toată ziua. Un atac al ariergăzii noastre neîntrată în foc i-ar fi putut împiedica pe turci să se fortifice în voie. Însă țarul a interzis deocamdată orice acțiune care ar provoca o nouă ofensivă a turcilor, considerînd că trebuie profitat de acest răgaz pentru a ne odihni. Meandru Prutului care înconjură pe trei sferturi fortificația noastră era în foarte bună apărare naturală și ne asigura apa de băut și de adăpat. Pentru a ne împiedica împrăstieri nedorite de soldați, a fost interzisă cu stăpînire scîldarea în Prut și trecerea pe malul stîng al meandrului. În felul acesta dealul de pe malul răsăritean al Prutului din dreptul meandrului a rămas neocupat de noi. Inamicul a profitat de această eroare a comandamentului nostru și a instalat acolo un detașament de suedezi și poloni cu cîteva tunuri. Ostilitățile au reînceput în noaptea din 8 spre 9 iulie printr-un duel între ambele artilerii. Superioritatea ca număr a tunurilor inamice față de artileria noastră era evidentă, însă tirul nostru era mai precis. Cum s-a crăpat de ziua, în 10 iulie, a urmat atacul armatei turcești care a durat cîteva ore și a fost respins cu mari pierderi pentru atacanți. În urmărirea acestora, ieșind din fortificație, a pornit contraatacul nostru cu grenade, în frunte cu generalul Weidemann. Acesta căzu în primele rînduri. Pe mine m-au lovit schije la ambele glezne. Cavaleriștii moldoveni pe jos m-au scos pe brațe din luptă. Ofițerii răniți erau aduși în centrul fortificației, luați în primire de sanitari și îngrijiți de medicul țarului. Petru I a venit să ne îmbărbăteze dar i s-a făcut rău. Contraatacul nostru nu izbutise să treacă de șanțul dinaintea poziției inamice. Artileria noastră făcea față tirului neîntrerupt ce venea de acolo, anihilîndu-l. Totodată ea răspundea focului

celor cîteva tîmuri de peste Prut, dinspre răsărit, a detaşamentului de suedeji şi poloni. În acelaşi timp ea trăgea spre miezînoapte în cavaleria tătară care înaintase pe malul stîng, printre coline şi tufăriş, fără a fi văzută, şi trecuse acum Prutul, închizîndu-ne calea de retragere. Muniţia noastră se imputîna mereu şi nu mai ajungea decît pentru o rezistenţă pe poziţie de cel mult cinci zile. Noaptea s-a ţinut sfat în cortul ţarului. În dimineaţa zilei de marţi 10 iulie o solie cu steag alb părăsi fortificaţia noastră şi porni spre cea turcească ducînd o scrisoare din partea feldmareşalului Şeremetiev prin care acesta cerea pace. Solia împuternicită să semneze pacea era compusă din ministrul Safirov şi generalul maior conte Mihail Şeremetiev, fiul feldmareşalului. Am aşteptat pe poziţie trei zile pînă cînd s-a încheiat pacea. În aceste zile am fost batjocura învingătorilor.

Din toate părţile se apropiau de intrarea în fortificaţia noastră turcii călări, rinjind şi făcînd tot felul de gesturi murdare la adresa noastră. Soarele ardea cumplit. Ofiţerii răniţi fură transportaţi mai aproape de apă, în incinta fortificaţiei, sub nişte umbrare de crengi. Şi acolo, pe malul opus, se strinseseră suedejii şi polonii care ne strigau pe ruseşte „salutări învingătorilor de la Poltava, din partea regelui Suediei” sau „a sosit timpul ca să ia sfîrşit ocuparea Poloniei de către muscali”. Ţarul stătea tot timpul în cort. Era deprimat şi analiza cu generalii erorile făcute. Cea mai mare, recunoscută acum de toţi, era că nu s-a aşteptat pînă să vină întăririle din Polonia şi oştirăa Brâncoveanului. Pacea fu semnată la Huşi. Turcilor li s-a spus că feldmareşalul Şeremetiev este comandantul suprem şi că Petru I se găseşte la Iaşi împreună cu Cantemir. În realitate acesta din urmă, însoţit de hatmanul Neculce, profitînd de răgazul cînd turcii îşi făceau fortificaţiile, au călărit spre Iaşi, iar ţarul împărtăşea soarta noastră alături de amanta sa Ecaterina Skavronski pe care o lua cu dînsul peste tot. Imediat după întoarcerea de la Huşi a ministrului Safirov şi a fiului feldmareşalului, s-a aflat că una din condiţiile păcii era renunţarea Rusiei la ieşirea spre Marea Neagră. Mi-am amintit atunci de stagiul meu ca stegar la Tagangor. Nu era însă timp pentru amintiri, căci s-a dat ordin să ieşim cu toţii din fortificaţie şi să ne încolonăm. Marele vizir Mehmet Baltagi permise armatei înfrînte să se retragă fără a depune armele, fiind escortată în drumul ei pînă la Nistru de turci sub comanda paşei Mehmet Cerchez. Avînd gleznele rănite, eu nu puteam încăleca. M-au luat cu ei, într-o căruţă, oamenii lui Dimitrie Tarangul. Convoiul nostru porni încet pe malul drept al Prutului către miezînoapte pînă la Ştefăneşti, unde am trecut Prutul îndreptîndu-ne spre Moghilău. Cînd am ajuns la Nistru, paşa Mehmet Cerchez veni să-şi ia rămas bun de la feldmareşalul Şeremetiev. Deoarece ţarul nu voia ca turcii să ştie de prezenţa sa în convoi, dînsul se ascuseră într-o caretă în care se afla Ecaterina Skavronski. Zărînd caretă, paşa Cerchez se îndreaptă călare spre ea şi, cînd dădu cu ochii de Ecaterina, salută mirat şi îşi ceru scuze, printr-un tălmaci care îl însoţea, spunînd că turcii nu duc război cu femeile. Pentru mine scena aceasta, la care am asistat întins cu şeaua mea sub cap într-o căruţă moldovenească, a fost lămuritoare. Din acea clipă am încetat să-l urmez mai departe pe Petru I. Oamenii lui Dimitrie m-au dus cu căruţa pînă la Bereşti. Aici

m-au dat în grija văduvei Anea Tarangul, care de la noi a aflat de moartea fiului ei. A fost jele mare ! În casa ei m-a îngrijit cu multă dragoste și devotament Ileana Tarangul. După tămăduire, am luat hotărîrea de a rămîne definitiv în Moldova. M-am însurat cu Ileana și sper să avem copii. Ne-am înțeles ca al doilea fiu al nostru, cînd se va naște, să poarte numele familiei Tarangul pentru a continua linia acestui neam întreruptă la Stănilești prin sacrificiul lui Dimitrie.

Început în vara 1712 și terminat de Anul Nou 1713 la Berești.

IOAN ARSENOIU



Este știut faptul că în literatura istorică, participarea lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei, alături de Petru cel Mare, țarul Rusiei, în războiul ruso-ture din 1710—1711 poartă numele de campania de la Prut. Despre acest eveniment s-au făcut numeroase aprecieri de către cei implicați direct în desfășurarea operațiilor militare, aflați în ambele tabere, cit și de către istoricii de renume români și străini, de mai tirziu, constatîndu-se de fiecare dată că informațiile noi apărute nu numai ca sporeau, dar că ele reduceau simțitor acele pete albe semnificative, care de obicei ne împiedică să avem o viziune globală și reală asupra evenimentelor petrecute în Moldova acum peste două secole și jumătate.

Așa se întîmplă și cu noua mărturisire privind acest eveniment, aparținînd unui oștean de rînd, din armata lui Dimitrie Cantemir, ale cărui origini, sînt modeste și de pe meleaguri ieșene. El se numea Ioan Arsenoiu, provenea din familia unui oștean moldovean participant, în 1683, la asediul Vienei, unde, alături de alți moldoveani, luptase alături de otomani, împreună cu domnul lor Gheorghe Duca. Ioan Arsenoiu, ca și tatăl sau, îmbrățișase cariera armelor pe care însă apoi a perfecționat-o într-o școală de ofițeri și pe cîmpul de luptă de la Poltava, luptînd în cadrul armatei ruse condusă de Petru cel Mare. Mai tirziu acesta a fost implicat ca tălmăci în negocierile moldo-ruse încheiate cu alianța dintre Dimitrie Cantemir și Petru cel Mare contra turcilor ; în fine, el a participat efectiv la campania de la Prut, în timpul căreia, luptînd cu vitejie, a fost grav rănit.

Tînărul stegar moldovean nu numai că a avut o memorie bună, pe lîngă talentele sale militare, dar el a găsit și timpul necesar să-și îndreptînceze amintirile sale postgrilății, așternîndu-le pe hîrtie la foarte scurt timp după încheierea carierei sale militare, în 1712. Mărturiile sale confirmă pe deplin pe ale cronicarilor români și ruși ai vremii, pe ale unor diplomați, militari de carieră și oameni politici români și străini. Universul său politic ne apare uimitor de larg pentru un simplu stegar și tălmăci de limba rusă. Ceea ce impresionează în mărturiile sale sînt mai ales acele accente de bucurie, manifestate cu prilejul obținerii unor victorii contra dușmanului, și de tristețe cînd soarta i-a fost potrivnică lui și mai ales apropiatilor lui.

Expunerea pe care a încheiat-o sub forma unor amintiri din viața sa militară în numai câteva luni de zile merită atenție din partea istoricilor de azi, fiind plină de originalități. Până nu de mult nu se știa nimic despre aceste mărturii, numai că într-o bună zi d-l inginer V. Tarangul, un stră-nepot din generația a opta a acestei familii, al cărui înaintaș este un descendent direct al autorului acestor mărturii, Ioan Arsenoiu, ni le-a pus la dispoziție cu rugămintea ca ele să intre în circuitul științific alături de alte izvoare narative menite să îmbogățească baza documentară privind campania de la Prut.

Pentru acest gest mulțumim generosului donator !

CONSTANTIN ȘERBAN

Textul inedit, propus pentru publicare de dl Virgil Tarangul este, după cum se vede, de o factură mai aparte, ca să nu zicem cu totul specială, fiind, în datele lui generale, o autobiografie. Literatura („de frontieră”) memorialistică și-l poate revendica oricând. Nu simțim, la modul absolut, adepți ai purismului genurilor și speciilor în care ar trebui încadrat un anume text, în speță cel de față, și nici nu ne obsedează, cu orice preț, mistica autenticității, dar senzația noastră este că el (textul) are șanse de a fi dovedit — ca apocrif, o serie de motivații în favoarea autenticității — ne comportând, după opinia noastră consistentă deplină. Mai mult chiar, nu exclu-dem posibilitatea ca „protagonistul”, Ioan Arsenoiu să fie un personaj inventat. Desigur, n-ar fi nici pentru prima și nici pentru ultima oară când „o făcătură” ar intra în circuit public și, după cum prea bine se știe, astfel de evenimente își pot pre-iungi, în mod fertil, consecințele, asupra deontologiei cercetării științifice, indeosebi asupra celei istorice și filologice, fie și numai pentru motivul că discuțiile iscate în atari circumstanțe pot scoate la lumină idei și adevăruri (nu numai) istorice, altfel pierdute din vedere. Categorie, cine-și bagă capul sub o astfel de „evan-gelie” riscă să se pomenească implicat în controverse nu tocmai măgulitoare, însă apelul la excesul de prudență (dusă până la imobilism sau indiferență) n-ar echivala decât cu o cantonare în „strategia struțului”. De aceea socotim că-i normal să ne asociem d-lui Virgil Tarangul și d-lui dr. Constantin Șerban, care pledează pen-tru autenticitatea textului, și „aruncînd mînușa” (nu piatra !), să ne asumăm ris-cul unui „duel” fie și fără șanse de izbînda pentru noi. Prin urmare, reacția „nu-ru-lui „Suceava” publică acest material nutrind speranță, iată, deschiș marturisită, de a provoca „nu o furtună într-un pahar cu apă”, ci o dezbatere, oricum mai pro-ritabilă, credem, decât consecințele publicării oricărui „dosar” perfect înatacabil.

(NICOLAE CĂRLAN)

\* Reproducem în continuare și „pledoaria” pro autenticitate pe care dl Virgil Tarangul, la solicitarea noastră, ne-a remis-o ulterior, tocmai pentru ca „dosarul” problemei, fiind complet, să poată fi analizat și judecat în sensul unui verdict co-respunzător : „În ceea ce privește autenticitatea notelor autobiografice ale lui Ioan Arsenoiu susținem următoarele :

Din căsătoria lui Ioan Arsenoiu cu Heana Tarangul au rezultat 2 fii : Vas-sile Arsenoiu și, conform înțelegerii, Alecsa Tarangul (1714-1787). Alecsa, căsătorit cu Maria Mintici are un singur fiu, Ioan T. (1750-1825), iar acesta din căsătoria cu Safta Istrățuță are 2 fii : Constantin (1774-1850) și Mihai (1790-1841). Constantin, de copil, foarte dotat, este încurajat de mama sa și pleacă la Cernăuți la școală, unde urmează, contra voinței tatălui său, seminarul teologic și preparandia de învăță-tori în limba germană, lupînd cu greutatea materiale, intrucît tatăl său, care știa sa se iscalească, disprețuia învățătura și ! voia pe fiul său cel mare la moșia sa. În consecință, tatăl detestă activitatea fiului său și-l consideră un element ne-disciplinat, robii ideilor culturale străine. În 1810, Constantin, terminînd ambele

școli superioare și fiind numit învățător supleant în Cernăuți, se căsătorește, fără consimțământul tatălui său, cu Maria Soare, fata unui pensionar din Cernăuți. Alina tatăl său de aceasta, vine furios la Cernăuți și-l dezmoștenește pe fiu de avere și titlul de noblete, pe care îl dobândise ca mazil, conform Patentului împăratului Iosif II din 14 martie 1787, pe motivul că s-a căsătorit cu o burgheză, fată fără neam. În felul acesta, fiul lui Mihai rămâne singurul moștenitor. Urmarea a fost scindarea familiei noastre în 2 ramuri. Constantin, preot și învățător, își crește copiii Elena și Constantin, ca intelectuali. Constantin (1824-1910) urmează la Cernăuți filologia și teologia devenind, în 1848, preot, primii 20 de ani la Crepecăuți (jud. Siret), și, din 1868 până la moarte, la Volovăț, la ultima biserică zidită în 1502 de Ștefan cel Mare. A avut 6 fii, toți intelectuali cu studii universitare. În schimb ramura lui Mihai T., în care tatăl Ioan T. își pusese toată speranța, decade din cauza lui Mihai, care fiind un caracter slab, își petrece viața în chefuri și jocuri de noroc, face mereu datorii și prăpădește întreaga avere moștenită, lăsându-și urmașii pe drumuri, astfel că fiul său Simion și nepotul său Pantilimon sînt nevoiți să plece în 1902 în America, cei rămași luptînd din greu să-și asigure existența. Evident că actele de familie rămăseseră la Mihai, care, ajuns în mizerie, abandonează și titlul de noblete. În felul acesta documentul lui Ioan Arsenoiu ajunge la institutorul și directorul de școală la Vășcăuți, Mihai T. (1876-1942), care îl traduce în limba română în anul 1931. În iulie 1940 cînd a fost ocupată partea de Nord a Bucovinei, Mihai Tarangul (cu soția și cei 2 fii) s-a refugiat în Germania la Gleiwitz, unde a decedat în 1942. În timpul refugiei s-a pierdut fără urmă valiza care conținea toate documentele familiei. Din cauza dezmoștenirii, relațiile între cele 2 ramuri ale familiei Tarangul s-au întrerupt. Frații tatălui meu aflaseră de existența unui document care atestă că familia ar avea origine tătară, considerînd însă că acest fapt ar constitui o scădere a prestigiului familiei, ignorau intenționat aceasta și căutau să evite orice discuție. Singur, tatăl meu, mai evoluat, relua legătura cu institutorii Mihai și Ștefan, precum și cu Dimitrie Tarangul, mai ales la insistența noastră, a fiilor săi, după terminarea studiilor noastre, pe la a doua jumătate a anilor 1930, legătură întreruptă la 5 mai 1938, prin decesul prematur al tatălui nostru. Din cauza ocupațiilor noastre profesionale, n-am avut posibilitatea de a urmări cercetarea obârșiei noastre în continuare. Aceasta a fost situația pînă cînd fratele meu Erast, aflîndu-se la Cernăuți, reuși să copieze documentul după o copie pe care o avea la vremea aceea Ștefan Tarangul. În timpul războiului, fratele meu strînsese mai multe notițe printre care și copia documentului, dar, din cauza deselor schimbări de domiciliu, pierduse evidența lor și, de cîte ori aduceam vorba despre strămoșii noștri, se năcăjea că nu găsea copia, care rămăsese ultima, celălalte pierzîndu-se din cauza vicisitudinilor războiului. Din ramura lui Mihai Tarangul a rămas în țară un singur urmaș în viață, licențiatul în drept Roman T. (1915), pensionar la Bacău. Abia în 1986, facînd un control mai amănunțit în bagajele sale, fratele meu găsi copia. Am bătut-o la mașină și am arătat-o unor prieteni care mă sfătuiră să o arăt unui istoric. Cunoșcîndu-l pe prof. dr. Dinu Giurescu i-am prezentat-o. Mare mi-a fost surpriza cînd Domnia sa m-a asigurat că documentul are valoare istorică și că ar trebui să-l prezint prof. dr. C. Șerban, care este astăzi cel mai competent istoric în problemele româno-ruse și în istoria Cantemireștilor. Am făcut precum am fost sfătuit și astfel am ajuns cu lucrarea la Muzeul din Suceava. Acesta este răspunsul la întrebarea autenticității notelor autobiografice ale lui Ioan Arsenoiu.

VIRGIL TARANGUL



## EIN NEUE GLÜCKWARTIGE ZEUGNIS ÜBER DEM FELDZUG AM PRUT (1711)

Die Autobiographie des Ioan Arsenoiu enthält Auskünfte über die Zusammenarbeit der Rumänen mit dem christlichen Heerführer während der Belagerung von Wien (1683) ; über die Schlacht von Lesno (1708) ; über die Anwesenheit rumänischer Freiwilligen angeführt von Alexandru Coltea im schwedischen Heer ; über den Vertrag von Lutzk (1711) ; über die Unterredung des Zaren Peter I mit Toma Cantacuzino in Iași (1711) ; über die Teilnahme der Moldauer an der Schlacht von Stanilești (1711).

Ioan Arsenoiu wurde zu Iași geboren (1682) als sein Vater Vasilie aus Moghila, gelegen am linken Dnjesterufer, nach der Hauptstadt der Moldau vom Fürsten Gheorghe Duca, der 1681 auch Hetman der Ukraine war, versetzt wurde. Nach dem Tode des Fürsten kehrte Vater Arsenoiu nach Balta in die Ukraine, wo sich die Güter der Familie befanden, zurück. Der junge Ioan A. begann seine militärische Ausbildung im Kosakenlager von Zaporosche und wurde von dort dem Zaren Peter I nach Moskau geschickt um dessen Offiziersschule zu besuchen. Nach deren Beendigung wurde Ioan A. nach Taganrog am Azovschen Meer zugeteilt, von wo er mit seinem Regiment in den Krieg gegen die Schweden zog.

Da er in der Schlacht von Lesno sich besonders hervortat, wurde er vom Zaren ausgezeichnet und zum Oberleutnant befördert. Bei dieser Gelegenheit erfuhr Peter I, das Ioan A. kein Ukrainer, sondern Moldauer war und rumänisch sprach, weshalb er ihn gelegentlich als Dolmetscher verwendete. Erstens im Juni 1709 in Poltava ; zweitens im April 1711 in Lutzk, als er zum Hauptmann befördert wurde ; drittens im Juni 1711 in Iași. In Iași freundete sich Ioan A. mit dem viel älteren Dimitrie Tarangul, von der moldauischen Kavallerie an, von dem er Einzelheiten über die Vergangenheit der Familie Tarangul erfuhr.

Am Anfang der grossen Schlacht am Prut wurde die Vorhut des russischen Heeres, zu der Ioan A. gehörte, von den Türken eingekreist. Der Entsatz der Vorhut gelang dank dem Einschreiten der moldauischen Kavallerie und mit dem Opfer Dimitrie's Tarangul, der im Kampfe fiel. Der in Stanilești verwundete Ioan A. musste die Demütigungen der Niederlage miterleben. Gemäß den in Huși abgemachten Friedensbedingungen wurde das russische Heer nicht entwaffnet, sondern musste unter türkischem Geleit bis zum Dnjester die Moldau verlassen, ohne das die Türken ahnten, das sich der Zar inmitten seiner Truppen befand. Die restlichen des Dimitrie T. nahmen Ioan A. den verwundeten Freund ihres Anführers, nach Beresti, wo sich die Güter der Familie Tarangul befanden, mit wo er von der Schwester der Dimitrie T. gesund gepflegt wurde, sie nach seiner Genesung ehelichte und für immer in der Moldau blieb.

## SUCEAVA DE ALTADATĂ

(în corespondența lui Emanoil Antonovici către Leca Morariu)

EUGEN DIMITRIU, PETRU FROICU

Datele pe care dorim să le oferim cititorilor, se referă îndeosebi la învățământul sucevean, către sfârșitul veacului trecut și începutul acestui secol. Datorită bunăvoinței doamnei Octavia Lupu-Morariu, am cercetat corespondența profesorului Emanoil Antonovici către Leca Morariu, fostul său elev la Gimnaziul superior greco-oriental din Suceava. Cele 13 scrisori, din care vom reproduce o parte, au fost trimise din Cîmpulung Moldovenesc și Gura Humorului la Rîmnicu Vilcea, între februarie 1950 și 12 iulie 1957.

Amintirile lui Emanoil Antonovici, care a predat matematica și fizica la Suceava din 1903 pînă în 1919, reprezintă o frescă fidelă a unei epoci de mult apuse. Scrise cu mult talent, ele reînvie figuri de profesori vestiți, ca S. Fl. Marian, Vasile Bumbac, Ion Nistor, Ieronim Muntean, publiciști localnici ca Filimon Taniac ș.a. Tonul hazliu în povestirea unor episoade, are parcă menirea să acopere amărăciunea elementului românesc în luptă crîncenă cu stăpînirea habsburgică, hotărîtă să germanizeze toată suflarea, îndeosebi elementul autohton majoritar — românii.

Rolul civilizator al ocupanților, s-a dovedit o sfruntată minciună, căci profesorii primiseră ordin să fie severi, cîinoși la inimă, pentru a i descuraja pe elevi și astfel aceștia să părăsească școlile. Mulți s-au sinucis, neputînd suporta exigențe școlare ce depășeau puterea unui om.

Aflăm — lecturînd scrisorile —, de o adevărată babilonie de limbi și alfabet — cirilic, gotic, latin, pe care elevii le știau după zona de unde veneau la Gimnaziu și care uneori nu le erau de nici un folos. Ni se evocă profesori duri, care virau pe nedrept elevii la carceră. Deși figura centrală a descrierilor rămîne Em. Antonovici, acesta face dese referiri la colegii și dascălii din epocă, reușind să reînvie întîmplări pierdute în negura anilor. Se descriu faimoasele întreceri de oină pe dealul Tataraș, la care participau toți liceenii, pîndiți cu ochianul, din oraș, de faimosul Scarabeus

poreclă dată directorului. Pagini pline de savoare vorbesc de prietenia lui Em. Antonovici cu dr. Teofil Lupu, patriot și director al spitalului sucevean, înrudit prin căsătorie, cu pictorul Epaminonda Bucevschi și în a cărui casă au poposit cîndva N. Iorga, G. Enescu și Al. Bratescu-Voinești, acesta din urmă mare pescar de păstrăvi pe apele repezi din munții Bucovinei.

Sînt interesante și relevăm valoarea istorică a unor informații din perioada cînd Em. Antonovici făcea armată la Pola și Viena (prin 1896), avansînd pînă la gradul de sublocotenent. Tineretul român din Bucovina, recrutat și instruit cu forța, pentru a lupta în războaiele duse de imperiul habsburgic, este surprins de recrutul Antonovici în trenuri ce-l duceau spre centrele de incorporare. El reproduce cîntece pline de năduf, cu versuri din care răbufnește ura împotriva stăpînirii :

„Și ne lunge ca pe oi, și ne mină ca pe boi.

Prea luminate împărate (pauză pentru a scuipa)

Nu mă duce prea departe,

Căci nu știu prea multă carte (glissando usque ad limitem vocis).

Aflăm apoi, că la Viena, în str. Favoritten, cadetul Emanoil Antonovici a făcut cunoștință cu un oarecare Petrescu, fost frizer al prințului Rudolf. Pe prinț l-a ucis Wilhelm al II-lea, pentru că nu voia să-i cedeze țările austriece dintre Germania și Adriatică. El voia să stăpînească Europa Centrală. A pactizat ulterior cu contele Tisza, care trebuia să împingă hotarele Ungariei pînă la Marea Neagră, bine înțeles, cu ajutorul lui Wilhelm al II-lea.

La Pola, cadetul Antonovici auzise că în insula Brioni locuia izolat, prințul de coroană Franz Ferdinand d'Este, care știa că, ucigașii săi erau arvonii încă de pe atunci și că, dacă a trăit pînă la drama de la Sarajevo, își datora viața soției sale, foarte prevăzătoare și temătoare.

Perioada studenției în capitala Bucovinei, a fost pentru tînărul absolut al liceului sucevean, plină de încercări. Inteligent, vioi, punea în încreștură cu întrebările sale pe teme științifice, profesori de seamă ai universității cernăuțene. Sîntem convinși că spiritul de inventator al acestuia ar fi ieșit la lumină și ar fi strălucit alături de alte nume de seamă ale științei românești, dacă ar fi avut condiții prielnice. A fost ajutat cu o bursă de mitropolitul Silvestru Morariu, ceea ce i-a permis să-și continue studiile.

Aici, în capitala Bucovinei, a cunoscut-o pe Aglaia, sora lui Eminescu, recăsătorită cu ofițerul Garreis. Ea murise atunci. Datele despre sora marelui poet sînt inedite, la acestea adăugîndu-se știri despre creația eminesciană. Deși episodul povestit se petrece departe de Suceava, îl vom menționa în corespondență, ținînd cont că poetul a fost deseori în Cetatea de Scaun, la sora sa căsătorită cîndva cu inspectorul școlar Drogli, apoi în vizită la prietenii săi apropiați — Vasile Bumbac și Ștefan Dracinschi.

Născut în 1871 la Valea Putnei, Emanoil Antonovici s-a stins la Gura Humorului, prin 1961. Timp de 70 de ani a ținut condeiul în mînă, preocupat de calcule și invenții. Din cauza politicianismului venal, pe care l-a urît și de care s-a ținut departe, a fost scos din funcția de director al Liceului „Aron Pumnul”, mutat la o școală din Gura Humorului, apoi la Craiova și Alba Iulia. Peregrinările forțate, l-au făcut oarecum ursuz. Închizîndu-se în sine, tinjea după provincia natală pe care a iubit-o și pentru a cărei înflorire n-a preocupat nici un efort.

Fostul său elev, Leca Morariu (1888—1963), a ajuns profesor universitar dr., filolog, publicist și lingvist. L-au prețuit între alții Sextil Pușcariu, care voia să-l ia colaborator la Cluj. Autor a numeroase lucrări de specialitate, Alexandru Leca Morariu a editat revista „Făt Frumos” și *Buletinul „Mihai Eminescu”*, prima publicație periodică din țara noastră, în-

chinată marelui poet. Polemist temut, cu o solidă pregătire intelectuală, și-a dedicat o bună parte din viață studiilor asupra familiei Porumbescu, aducând multe date inedite despre creația marelui compozitor bucovinean. Absolvent al Conservatorului din Cernăuți, violoncelist remarcabil, Leca Morariu a avut norocul să-și ia de soție o bună pianistă și soprană, supranumită „privighetoarea Bucovinei” — fiica doctorului Teofil Lupu din Suceava. În casa profesorului universitar, s-a făcut mulți ani muzică aleasă, spre încintarea unor oaspeți de seamă din țară și de peste hotare, între care amintim pe Gh. Bogdan-Duică, Sextil Pușcariu, Gustav Weigand, Ionel Teodoreanu, Liviu Rebreanu, Cezar Petrescu ș.a. Profesorul a muncit cu sîrg, pînă a închis ochii, la Rm. Vilcea, departe de Bucovina pe care a îndrăgit-o ca nimeni altul. Prin grija soției, osemintele i-au fost aduse la Suceava, iar valoroasa bibliotecă a savantului—donată Muzeului Județean din acest oraș.

În comentariul nostru, am lărgit sfera informațiilor despre profesorul Antonovici, doar pentru a oferi cititorilor date necunoscute, de certă valoare istorică, socială și culturală. În cele ce urmează, ne vom restringe — conform titlului —, la perioada suceveana, suficientă — credem — să revie o epocă plină de încercări, de suferințe nedrepte, pe care le-a curmat momentul solemn al Unirii Bucovinei cu țara, în 1918.



## 1

Cimpulung, Capu-Satului în  
februarie 1950

Iubite Leca,

Răvașul meu îl încep cu cuvintele poetului dac :

„Ce povestesc, n-aș vrea să ți se pară  
visare sau selinteală de poet...”

Cine sunt, vei ști, prin 70 de ani am muncit cifrele (...). Ieșind la pensie, am păstrat obiceiul de altădată și țin și azi pe masa mea gramatica română de Dr. Eusebie Popovici<sup>1</sup> și o gramatică germană de Tumlriz<sup>2</sup>, prima o favorizez din cauza graiului meu matern, a doua, fiindcă e scrisă cu cap.

Cu cît mai mult citesc, adică cu cît mai mult îl frunzăresc pe Sebe<sup>3</sup>, cu atît mai mult îmi vine să turb, căci deloc nu vrea să fie profund, și

1 Popovici, Euseb., profesor de latină, elină și română la gimnaziul Superior nr. or. din Suceava între 1890-1928 ; autor al unor lucrări ca de ex. : *Curs de limba română pentru școlile secundare din Bucovina*, Suceava (1890) ; *Din istoricul liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava, 1860-1935*, Suceava, Gramatica română, Suceava, editura autorului (1903) s. a. A fost președinte al Soc. „Școala Română” din același oraș. Moare în 1937 ; înmormîntat în Suceava.

2 Tumlriz, Karl, Dr., inspector școlar al Țării (Bucovina) și directorul Liceului de Stat nr. 1 din Cernăuți.

3 Sebe, nume familiar dat lui Euseb. Popovici.

dacă era înzestrat cu atîta pricopseală și spirit național (...). El pomenește că Dacii au primit de la soldații lui Traian graiul (...). Sebe nu-și dă seama că o armată nici cînd n-a impus graiul, ci din contră, ea a pierdut graiul ocupînd o țară. Dovadă este Asia Mică, unde Romanii au trimis milioane de soldați, fără să o latinizeze (...).

Te salut cu drag, al tău

Antonovici

Cplg mold. 11.4.1950

## 2

Scumpe,

(...) M-ai troienit cu amintiri plăcute din timpuri ferice. Așa fiind, voi răscoli trecutul și mai temeinic, căci trecutul meu e mai bogat în fenomene și volum. Cu scrisul meu am așteptat, pînă te vei întoarce din călătorie. Ce face Ilie<sup>4</sup> Ce dirige soața sa? Mă gîndesc și aflu că am dascălit întreaga familie Morariu cu ramificații ascendente... Afară de Victor M.(orariu) toți Morărenii cei de genul femein precum și cei de genul masculin au trecut pe sub varga mea pedagogică; și ginerii Torouțiu și Grecu<sup>5</sup> au trebuit să simțească vibrațiile vergelei pedagogice pusă în mișcare ritmice de mine. În ritmul acestor vibrații, Torouțiu și Grămadă Ioan<sup>6</sup>, cari ambii aveau aceea în palatul meu din str. Fălticeniilor<sup>7</sup>, unul ca crăian al nevestei — căci ambii erau din Solca —, iar altul în calitate de mediator al unui nepot neîubitor de carte și civilizație, pomegrindu-mă că aș fi neomenos de strict în clasă și aflînd hoții că eu mîininc cu multă poftă ardei umpluți, o puseră la cale pe nevastă-mea să nu mai gătească această mîncare delicioasă, pretinzînd că ardeii mă fac rău și iute.

Răsfoind amintirile scrise, aflu în carnetul meu de cercetaș din anul mintuirii 1920 : „Răzbunarea omului nobil este iertarea și uitarea“ (Schiller); apoi despre Leca : „Se confirmă că individul a trecut prin Muzeul limbii române din Cluj“ (17.VIII.921); așa fiind, trec și mai departe în răscolirea trecutului (...). Mă mai troienesc amintirile din Valea Putnei, din Părăul lui Iacob, unde dădurăm de o stîină și în stîină un baci de gen femein, în cutrință și cămeșă cu pui; îmi părea rău că te aveam însoțitor, căci băcioaica pe mine nu mă vedea — din cauza etății (...).

4 E vorba de Ilie Torouțiu (1881-1953), publicist, colecționar de documente literare, editor, istoric literar, germanist, literat, membru corespondent al Academiei Române, cunoscut îndeosebi prin valoroasa colecție *Studii și documente literare*, vol. I-XIII (vol. I în colab. cu Gh. Cardaș). A condus o vreme revista „Convorbiri Literare“ la București.

5 Elvira (n. Morariu, sora lui Leca), 10. I. 1893-22.XI. 1953, soția lui I. E. Torouțiu, Traducătoare din franceză și germană, colatoratoare apropiată a soțului ei. Publicistă. A mai semnat Ete (în *Convorbiri Literare*, 1939); E. E. Valuca („Litera“, 1934-1935).

6 Grecu, Vasile, (1885-1972), filolog prof. univ. la Cernăuți și București; bizantinolog, membru coresp. al Academiei Române. Cumnat cu Leca Morariu, după soție, Victoria (n. Morariu).

7 Gramada, Ioan, (1886-1917), profesor, dr. în istorie, literat, publicist, priet n al familiei Morariu, coleg de clasă cu Leca Morariu. Eroa în primul război mondial, căzut la Cireșoiaia.

8 În zona Areni din Suceava.

Dară-mi pare bine că te interesează cîmotia mea (...). Flică-mea, contemporană și camaradă de joacă a Țacului<sup>9</sup>, e măritată în Germania la Munichia (München) (...). Țacu e fiica lui Dr. Teofil Lupu<sup>10</sup> și a D-nei O. Lupu<sup>11</sup>, née Gheorghian, verișoară de a doilea acelei, căreia îi puneam piedici. Dr. Lupu, mă are pe conștiință, căci cu apucături diplomatice mă făcu vinător duminical (Sonntagsjäger) și mă constrîngea să aduc odrasla mea la el, pentru ca să se joace cu Țacu...

Scriind lui Nistor<sup>12</sup>, resp.(ectiv) lui Dugan<sup>13</sup>, pune în acea scrisoare și din partea mea o mehinăciune (...).

Mai odată sărutări de mină lui Țacu și sărutări ordinare lui Leca.

Antonovici,

Cplg. Bucovina la 6 iunie 1950

Dragilor mei,

Incintat de scrierea din 1 mai cor., mă grabesc — abia după 36 zile — a răspunde. Întîrzierea vine din a cere prea multe deodată; așa b.(ună) o. (ară) aș trebui să scriu biografia lui Fil(imon) Taniac<sup>14</sup>, căsnicia lui Dr. Teofil Lupu și curriculum vitae Emanuela Antonovici Valea-Putnensis<sup>15</sup>. Voi încerca pe rînd a satisface.

Filimon Taniac, fiul unui medic veterinar, băștinăș în Tolova, a studiat latina în Suceava terminînd în anul 1889, un an după Dr. Teofil Lupu.

El a fost coleg cu Vasile Lucan<sup>16</sup>, Mihail Boca<sup>16</sup> etc. Dr. Lupu a fost unul din ei (octavianii), fiind Valer-Mutter<sup>17</sup>, mă lauda. Filimon urmă la coleg cu Maiestatea Sa Orest<sup>18</sup> nobil de Valea Uței, cu Buga..., cu Găină<sup>18</sup>,

9 Nume cu care era dezmiardată Octavia Lupu Morariu, cînd era copila.

10 Lupu, Teofil, doctor, chirurg, medicul șef al Spitalului din Suceava, cu studii de specializare la Viena. Roman patriot, a salutat cu entuziasm alipirea Bucovinei la Patria mamă și a sprijinit cu bani ostirea care elibera pămîntul românesc.

11 Lupu, Olimpia, născută Gheorghian, soția dr. Teofil Lupu. L-a văzut pe Eminescu la Suceava. Mama ei, era sora pictorului Epaminonda Bucevșchi.

12 Nistor, Ion (1876-1962), istoric, profesor univ. dr. la Universitățile din Cernăuți și București; membru al Academiei Române (1915), director al publicațiilor bucovinene „Junimea literară” și „Codrul Cosminului”. A funcționat la început ca profesor la Gimnaziul Superior gr. or. din Suceava.

13 Dugan Arcadie (1878-1947), profesor bucovinean de germană și latină la Gimnaziul din Suceava (1903-1919) și la alte licee din Bucovina. Posesorul unei bogate arhive despre societățile academice române bucovinene, donată la Arhivele Statului, din Iași.

14 Taniac, Filimon, ziarist și publicist, literat, absolvent al Gimnaziului Superior gr. or. din Suceava. Intră în ziaristică în 1908. Colaborează la „Dreptatea”, „Timpul nou”; redactor al publicației „Foaia Soicetății Liga românilor din Bucovina”. Autorul tragediei în 1 acte, Iuga Vodă (1934).

15 Lucan, Vasile, (1865-1930), cu merite în viața culturală a zonei. Teolog, publicist, colaborează cu poezii, nuvele, traduceri, articole și studii la revistele vremii.

16 Boca, Mihail, publicist bucovinean.

17 Tarangul, Orest, (1877-1960), profesor de religie la Liceul „Stefan cel Mare” din Suceava, publicist, animator cultural, sprijinitor al Soc. „Școala Română”. Prieten al familiei S. Fl. Marian.

18 Găină, Vasile, (1868-1907), prof. univ. dr. în teologie, rector al Univ. din Cernăuți, publicist.

posterior prof. univ., cu Țilică, Tușinschi <sup>19</sup> (el trăiește încă) (...) etc. Eu... pe atunci eram în clasa I-a latină la Suceava și stimam — nu știu din care motive — mai mult pe octovani <sup>20</sup> și septimani <sup>21</sup> decît pe profesorii mei ; mă bucuram deosebit că la meta îmi succeda un „cuc“ sau o „cozlă“ și unul din ei (octavani), fiind Vater-Mutter <sup>22</sup>, mă lăuda. Fiilimon urmă la Viena veterinaria, dar n-o duse la capăt ; de aceea se făcu mercenar la Franz-Josef, care în fine îl făcu caprar, dăruindu-i anul de pedeapsă, că i era volutar și nu-i succese examenul. A mai dăinuit și ca membru în întrunirile Bucovina și Moldova. El era în aceste întruniri un fel de Dugan în Junimea, ca atare a tipărit o cîrtică cu cîntece studentești, parte eulose, parte traduse din cîrticea Komerslu h für Studenten <sup>24</sup>, parte produse proprii. Ca funcționar la percepție n-o duse departe, căci Austriei l-au pensionat înainte de timp, iar Românii reintegrîndu-l în serviciu, au trebuit și ei să-l scoată la pensie, căci tare nu suferea el jugul. Pînă în anul 1938 redactat-a el la București o fișuică „Bucovina“, care n-a avut zile, cu toate că era foarte cu gust scrisă, avea clișee f. bune — alăturînd unul. Prin anii 40 ( . . . ) juca la Juran șah și termină viața aici în mod de tot studentesc ; venînd acasă (...) se răsturnă din birjă, rămîind mort pe loc (...). Dacă dorești cîrticea sa cu cîntece studentești, n-ai decît să exprimi dorința. Alte lucrări literare, eu nu cunosc.

**Dr. Teofil Lupu** (...). Cu el făcui cunoștință la „meta“ pe Tatarăș. La acest joc era angajat întreg liceul, afară de profesori ; clasa I-a la periferie, la centru clasa a 7-a și a 8-a. Jocul începea cu măsura, o operație de divizarea tineretului studios în două tabere, de domnie și porcărie. Reinnoirăm cunoștința, el Dr. la Cimplg cu nevastă și eu profesor de mat. și fiz. la Suceavă, de asemeni însurat ; nevestele amîndouă nu erau urite, erau rude, Gheorghian și Bacinschi (...). Ei, Gheorghianenii și Bacinschenii erau rude cu Epaminonda Bucevschi <sup>25</sup>, pictorul frumos al Bucovinenilor. Aceste două familii dețin și azi — adică urmașii — dețin multe tablouri de ale lui Epaminonda. Cea mai renumită lucrare a lui Epam. o aflăm la d-na Eleonora Telengă la Rădăuți, „Sf. Petru în fața intrării în rai“. În fine, eu și Teofil devenirăm vecini ; eu locuind la Areni, iar el în spital ca director al acestui, însă eu văduvoi cu 3 copii, el cu o nevastă și o fetiță desmierdată. El cerea să vin eu fiică-mea la el pentru ca Țachi să arate păpușele și zestrea acestora (...).

M-am născut din părinți didactici — tatăl a fost învățător și maică-mea fiică tot de învățător, așa că eu drept pot afirma că vîrguța pedagogică mi-a fost nanașă. Cînd am început studiile mele de buchizare, erau timpuri vitrege pentru feciorii abecedari ; căci a trebuit să deprindem deodată trei a-b-ce-uri. Obligatorii erau buchile cirilice și cele gotice (germa-

19 Tușinschi, Dimitrie (1870-?), dr. în drept, președinte al Curții de Apel din Cernăuți. A avut în posesia sa, mult timp, dosarul original al Procesului Arboreaselor.

20 elevii de clasa a VIII-a.

21 elevii de clasa a VII-a.

22 oina

23 tată-mamă (în germana în original).

24 Carte de cîntece pentru studenți.

25 Bucevschi, Epaminonda, Hannibal (1843-1891), pictor român din Bucovina, cu studii la Academia de Arte Frumoase din Viena, elevul artistului și profesorului Anselm Feuerbach. A pictat între altele, catedrala din Zagreb.

ne) : cele latine începui a le deprinde în clasa a doua. Pentru ca să vezi ce greutate aveam noi, studioșii claselor primare, pe atunci, lasă să urmeze — scrisul cu buchii latine de pe atunci : era anul 1881 după Hristos ( . . . ).

Altă ispravă din această vreme e ispitirea la școala latinească, la gimnaziul din Suceava. În Suceava, la gimnaziu, pe lângă clasele germane, erau deja și clase române, dară în Valea Putnei nu știa nime despre acest lucru. De aceea tatăl meu mă pregăti numai în limba germană și comput.<sup>26</sup> Sosind la Suceava, fui înscris, mă așezai între nemți. Intrase deja un profesor pentru ca să ne dea un dictando, cînd coala veni și Scarabeus (directorul gimnaziului )<sup>27</sup>, mă prinse de-o ureche, ducîndu-mă în clasa română. Tata sta cu un alt învățător la ușă. Eu mă plîseam : „Tată, un dictando român nu pot scrie, că n-am învățat”. În secția română examinator era Bumbacu Vasile, poetul. Învățătorul, ce sta de vorbă cu tatăl meu, îi dă de colo : „Măi, scrie după fiecare cuvînt cite un „u mut” și dictando-ul tău va fi bun”. Intrînd în clasă, se vede că întîrziat, Bumbacu de colo îi dă : „Păcătoșule, șezi aici și scrie”. Eu scriu după indiciile primite la ușă : Filipu regeleu Macedonieu cumpărau pentru fiulu său Alexandru unu calu nazdravanu, cu numele Bucefalu . . .” etc. La un timp Ciupercă, care ședea la spatele meu, izbucnînd în ris, tipă : „Dle profesor, aista a scris regeleu” etc. ; continuare în proxima scriere, dacă te interesează ; spune-i D-nei Țachi sărutări de mîini. Lui Ilie (Torouțiu, n.n.), desigur, i-ai spus și mai ales Dnei Elvira, căci și pe dînsa am dăscălit-o — le-ai spus că trăiește și că mă-nchin de sănătate. Opu! cu nr. 12. La munte, l-am cetit din scoarță-n scoarță. A intrat pe mîna nevestei mele, care, după cum simt, are cunoștință veche, datată din Gura Humorului din era : Aurea prima sata est aetas, quae „vindice nullo” „sponte sua” fidem ? rectumque collebat !! Cum am zis : încheiere în proximu ravaș ( . . . ).

Salut cu drag, ANTONOVICI

4

Cîmpulung, la 21 august 1950

SOTI, FERICE,

Ultima scrisoare (din 14.7. 1950) mă impresionase astfel că nu știam cine sum ( . . . ).

Cu Vasile a lui Lupu a Cătănoaiei din Sihlă (Cîmpulung), cu Ciupercă, Goraș<sup>28</sup>, Colomițchi, Cotlarciuc etc. începui studiile liceale în Suceava. Corpul didactic pe atunci era exact același pe care-l aflai în 1904, venind la S(uceava) ca suplinitor : numai mentalitatea acelui corp se transformase — funditu — de la rădăcină. Mentalitatea acestui corp se ilustrează prin enararea<sup>29</sup> următoarelor : în anul 1887 toamnă, Burduhos<sup>30</sup>, Ciupercă și

<sup>26</sup> comput — aritmetică.

<sup>27</sup> Director al Gimnaziului din Suceava, în perioada cînd Em. Antonovici dădea examen de admitere, era Johann Lîmberger (vezi : Euseb. Popovici, *Din istoricul Liceului „Ștefan cel Mare” din Suceava — 1860-1935*, Suceava, Tip. Română, 1935, p. 127.

<sup>28</sup> Goraș, familie bucovineană, care a dat medicii de valoare. Unul dintre ei, l-a salvat pe Leea Morariu pe front, rănit în primul război mondial, găsindu-l încă viu printre soldații morți.

<sup>29</sup> enararea — povestirea.

<sup>30</sup> Burduhos, Vasile, profesor de latină și elină la Gimnaziul din Suceava (1900—1918) și director (1900—1918 și 1919—1939).



Cotlarciuc, sunt chemați de catechetul S. Fl. Marian să culeagă fructe, nuci, mere, pere etc. Inchipuie-ți un băiat venit din V(alea) Putnei, care numai de Crăciun văzuse pe pom fructe, dară în natură —, cum înghitea în săc, văzind pe colegii săi cu sinurile pline de nuci, molfăind mere, pere ... Pofta imi era așa de mare, că a doua zi, naiv cum eram în cl. I-a, după lecția de șt. nat. pe care S. Fl. Marian le păda, îl rugai să mă ieie și pe mine la culesul nucilor. „Marțafoi obraznic — imi zise el — ți-oi da eu ție, fecior de popă, nuci, că-ți va trece pofta“. Cu alte cuvinte, la liceul din S., cu înființarea claselor paralele române în 1881, s-a înființat și spiritul de-a sprijini în echip și fel elementele țărănești. Școala Română<sup>31</sup> a luat ființă cu acest scop, învățătorii de la sate care aduceau cei mai mulți ghiorlani — așa-i ziceam noi feciorii de popă (termenul lui S. Fl. Marian aplicat tuturor elevilor cu haină nemțească) — primeau premii; de aceea nici nu trel uie să ne mirăm, dacă un elev de 10 ani ședea pe-o bancă cu altul de 22 ani sau 21 sau 16 ani, dacă mulți elevi fugeau din clasă de se insurau acasă. Dezertori de aceștia, clasa mea în anul 1888 avuse doi, pe Cajvan și pe Bozonic; altul, Colomițchi, a fost recrutat în 1887 și unul Popovici, căruia îi ziceam „Tătucă“, în 1890. Din 36 elevi români primiți în 1887, ajunseserăm în clasa 5-a numai 12. Multe elemente nevrednice se promovau, cu toate că Comoroșan Arsenie<sup>32</sup>, mereu se vâicăra în clasă intonind Ieremiada: „Cotlarciuc și Burduhos unu și-altu-i puturos“. Comoroșan luase asupra sa să ne germanizeze și se făcea foc și pară, cînd îl auzea b. (ună) o.(ară) pe Ciupercă sau Cotlarciuc zicînd: „Der Iezl und der Traaiber“; <sup>33</sup> era și el necesitat să treacă și elemente nevrednice, dară se răcorea și el bietul, căci li mai da cite o sfîntă de bătaie, injurîndu-i cu „țopirlanilor“. În clasa I-a, la ambele clasificări, fiind încă locații, primul cu eminentă reușise Ciupercă, al doilea eram eu, fără eminentă, dară notat cu „lobenswert“<sup>34</sup> la toate materiile, al treilea a fost Burduhos. În clasa a doua, Ciupercă neputîndu-se menține, a fost înlocuit prin Burduhos ca primus și eu rămăsei tot al doilea, cu aceleași note la toate materiile, numai la purtare fui notat cu „befriedigend“<sup>35</sup>, căci promisem trei carcere și trebuia să fiu eliminat local, dară se interpușe dirigintele Lazăr Vicol<sup>36</sup>, care știa că carcerele le primii în mod nemeritat și eu eram o victimă a gioarlelor.

Mă deprinsei a fi preterat și treceam din clasă-n clasă notat ca și la început, pînă la terminarea clasei a patra, cînd tatăl meu, om necăjit, cu 8 copii neingrijiți și cu o pensie de numai 10 florini, își pierdu cumpătul, determinîndu-mă ca înainte de clasificare în clasa a 5-a să mă anunț a da examen din întreaga materie la un obiect, pentru ca să obțin un singur „vorzüglich“<sup>37</sup> necesar pentru eminentă, iar eminenta fiind necesară pentru obținerea unei burse, care avea să-l despovăreze pe hrănitorul meu.

31 E vorba de Societatea „Școala Română“, înființată la Suceava în 1883.

32 Comoroșan, Arseniu, profesor de latină și elină la Gimnaziul din Suceava între 1886-1920.

33 „Măgarul și ciobanul“ (eventual văcarul, cel ce mină animalele, n.n.). În germ. în original.

34 „lăudabil.“

35 „mulțumitor“.

36 Vicol, Lazăr, (1859-1915), profesor de filologie clasică, scriitor, autor de manuale didactice și studii clasice. Profesor de latină și elină, cu studii superioare la Univ. din Viena; publicist, Slujește toată cariera (1864-1904) la Gimnaziul din Suceava.

37 „eminent“.

Mă decisei pe de-o parte să mă cer la un examen integral la religie, la Marian, aducându-i pe de-asupra și un teanc de poezii culese de soră-mea de la fete din Putna. Epistola cu snoavele colectate de soră-mea o primii în respiriul<sup>38</sup> care premergea oarei lui Marian. Intrați în clasă cetind știrile de-acasă, Marian ședea deja pe catedră de trecea în condică lecția și absențele; văzind în mina mea epistola voluminoasă, îmi porunci să i-o dau. Fără să fi citit poeziile din epistolă, îi predai catechetului comoara, privindu-l pentru a vedea efectul. Cetise Simion M. o parte, mai întoarse vreo două foi, mă privi un rind cu dispreț și începu a aplica frazele sale, că „te-oi prinde de toarta capului că ți-oi arăta eu ție să mă înșeli pe mine“ etc.

Ce se întâmplase? Tatăl meu, ca învățător, avea și vreo două cărți, poezii, lexicon, Visul Maicii Domnului, psaltirea, o carte (de) tălmăcirea vișurilor și *Cinzece haiducești*<sup>39</sup> colectate de S. Fl. Marian. Această colecție a fost cu bucluc, căci la noi în sat era un gospodar, Gheorghe Hău, înzestrat cu o memorie fenomenală și cu o poftă mare de-a ști și deprinde toate, Analfabet cum era, autodidact, deprinse deodată nu mai puțin de patru alfabet, cel latin, cel cirilic, cel german și la urmă și cel evreu. Mai învățase tot autodidact cele patru operațiuni. Duminică și în zi de sărbătoare se pripășea la noi, unde îl cosorea, pe bietul tatăl meu cu cele mai pocite întrebări și împrumuta de la dînsul ori și ce cărți fie calendare vechi, gramatici etc. Poeziile colectate de F. (Iorea M. (arian) ajunseră astfel în mina sa, le învăță cu ușurință pe de rost. Dacă ceruse soră-mea de la dînsul cîntece, el îi dicta zile de-a rîndul. Astfel ajunseră poeziile colectate iarăși în mina lui M. spre colectare.

La finea semestrului, mă trezii cu un „suficient“ (genügend) la religie ...; mai influențase desigur și pe alții această notă joasă. O pusei de mămăligă cu eminență; eram demoralizat, pînă la terminarea liceului nici o materie nu o învățam, puneam lui M. (arian), lui Sigall<sup>40</sup> la elină întrebări pe dos, la Muntean<sup>41</sup> urlam de mă prăpădeam, „Domnul“ dacă strănuta îi doream concina cea mare și strigam „trăiască ascanaș“; în fiecare zi liberă și simbăta după amiază eram pe Tataras, unde jucam cu toată lumea gimnazială meta; dacă se întâmpla că Scarabeus, directorul liceului, să caute prin ochiană cunoscuți pe Tataras, comandam „jos“, iar elevii urlau cit le ținea gura: „Partikelfresser“<sup>42</sup> (...). Dacă se întâmpla un picnic burgheresc sau un hram în oraș și la sate, cel dintîi eram eu între cei neinvitați (...). Lui Cosovici<sup>43</sup> îi făceaem zile fripte (...). Devenisem o plagă pentru corpul

38 recreația

39. Marian, Simion Florea, *Poezii populare din Bucovina. Balade române culese și corese de..*, Botoșani, editur I. V. Adrian, 1869.

40 Sigall, Moses, Dr., profesor de germană și latină între 1891-1902 la Gimnaziul din Suceava.

41 Muntean, Ieronim (1838-1913), profesor de latină și elină, cu studii superioare la Univ. din Viena: publicist. Slujește toată cariera (1864-1904) la Gimnaziul din Suceava.

42 „Mincătorul de particule“ (în germ. în original).

43 Cosovici, Constantin (1855-1926), cu studii superioare de matematică și fizico-chimice la Univ. din Viena. Cunoscut pentru contribuțiile aduse în organizarea Societății „Școala Română“ din Suceava, președinte al acesteia; profesor de matematică la Gimnaziul (Sucevean (1881-1906), director al Gimnaziului (1907-1910).

didactic și un erou pentru elevi. În cele din urmă interveni cu firea sa blândă popa catolic Wolf<sup>44</sup> ne împacă (...) și, ce era lucru de căpetenie, cu corpul didactic; eram fericit, terminai cu bine liceul, făcui **maturitatea**, și cînd îmi venii în oară, mă pomenii la Cernăuți cîve academic cu chipiu roșu, cu panglică albastră-roșă pe piept, adept și comiliton al lui Băleanu Aurel<sup>45</sup>, Taniac Filimon și al lui Dr. Emanoil Ritter von Kuparenko.

Aicii terminînd un capitol din autobiografie, îndrept gîndurile mele la suratele Țacu — Elvira, trimițîndu-le sărutări de mîini, căci după cele aflate în recenta scrisoare, Țacu merită pe lingă epitetul de dedicațiune, încă un supliment (...), căci înțeleg din cele scrise, că ea nu numai că e o minune la vedere ci o mai mare minune în ființă. A doua surată, blindețea în chip de femeie, face cînst dulcelui nume Elvira; parcă o vād însoțită de filozoficul ei tată la băile din Puciosu-Iacobenii. Lui Ilie<sup>46</sup> îi voi scrie o scrisoare doritoare de informațiuni, informîndu-l cu părere de rău, că lumino-tipia cu vlăjganii dintr-a opta, pe care eu îi păstoream, mi s-a pierdut, deodată cu avutul meu în Cernăuți în 1917.

Vă salut cu drag, al vostru ANTONOVICI

## 5

La Gura Humorului, 27.XII. 1950

„Gaudeamus igitur”, răsuna, mai că din fiecare compartiment de clasă a III-a a trenului ce gonea înspre Cernăuți, spre reședința culturii și științelor bucovinene, ducînd cu sine marfă academică, pentru a o descărca parte în Grădina Publică, parte în Gara principală. În convoiul, care la 1 octombrie 1894 coborise în Grădina Publică, mă aflam și eu, feciorul lui Gavril și al Rozaliei Antonovici poreclit Ursu. Duceam în stînga o lădiță cu rufe și scoarțe, iar în dreapta o perină, un țol și un paier înfundat într-un sac; în inimă însă aveam un germen de avînt, voiam să zbor să dau față cu dascăli universitari, căci doară în buzunar aveam o diplomă cu timbru de 1 fl. și cu notarea: „Deoarece candidatul a corespuns cerințelor legale, se eliberează ca atare certificatul de maturitate pentru frecventarea unei universități. De la comisia examenului de maturitate a Gimnaziului Superior Gr. Or. Suceava, 27 iunie 1849. Dr. W. Vyslouzil, inspector școlar chezaro-crăiesc al țării etc.” (...).

## 6

Gura-Humorului, 6.4.1953 (șt. poștei)

Cam întirziat, dară încă la timp mă grăbesc a slobozi puhoiul de sentimente din cordul meu mai întîi pe această hărțuie, ca scăzînd în intensitate cu patratul distanței (...) să atingă mai calmate persoanele scumpe.

**Pro primo:** Dorese sărbători bune direse cu bunătăți de-a lui Lucul, dispoziție potrivită pentru măcinarea lor și sănătate.

**Pro secundo:** Ideile mele despre Neant ș.a.: că nu există în Neant nici o atracțiune, deci nici o gravitațiune, store — după cum simt —, un zîmbet de compătimire, iar eu mereu cîștig dovezi pentru afirmarea lor (...).

**Pro tertio:** Fetuicile lui Eminescu. În anul cînd m-am însurat, era martie '900, luai față de popă cu largă dexteritate în a chinui cu pianul

44 Wolf, Josef, profesor de religie catolică la Gimnaziul din Suceava între 1892-1925.

45 Băleanu, Aurel, jurist în Suceava și București.

46 I. E. Torouțiu.

47 Textul original în limba germană. Traducerea în română ne aparține.

(...) dar un lădoi numit pian, ea n-avea. Locuiam în Cernăuți, vecin alături cu maiorul Garreis, văduvoi după Aglaia-Eminescu-Drogli, în dosul cazar-meii Albrecht. El îmi propuse să cumpăr pianul nevestei sale cumpărat de Mihai Em.(inescu) în Viena de la firma (...) Pasturd, cu acord vienez (cu la -400 vibrații și nu 435). Căutai imediat banii ceruți (400 cor.) și în aceeași (zi) pianul sta la dispoziția nevestei mele. Cînd îl scoteam (...) din locuința maiorului, pe el îl podidiră lacrimi, vrui a-i înapoia pianul ; el îmi făcu semn cu mina să plec. Am înțeles că iubea extraordinar nevasta.

Altădată aflindu-mă în locuința sa, în camera sa de lucru, îmi arătă un coș plin cu hirtii și mă invită să iau cu mine conținutul. Privii cuprinsul : erau panglici de hirtie, cam 10-12 cm late și lungi cam 50 cm. Pe hirtii erau versuri cu corecturi peste corecturi. Între hirtii era un roman intitulat **Bucovina** (subl. n.) Atita e totul ce știu de conul Garreis. El mă rugă să iau acel coș cu hirtii. M-am sfiit ; dar l-am rugat pe Verencea Ilarie Dr. Nici el nu le-a ridicat, dar poate fi întrebat fiu său Garreis. Dr. medic în Cimpulung. L-am auzit odată laudîndu-se ca nepot a (l) lui Eminescu (...).

### SUCEAVA — LA VILLE D'ANTAN

(dans la correspondance d'Emanoil Antonovici cavers Leca Morariu)

— résumé —

Les auteurs presentent des interessants aspects sociaux et culturels de la fin du siècle passe et de premiers decennies de notre siècle au Bucovine et particulierement à Suceava. Ils utilisent la correspondance envoyee par le professeur Emanoil Antonovici à son ancien eleve Leca Morariu au lycée de Suceava, et ils elargissent dans le commentaire initial la sphere des informations sur des larges zones de l'empire habsburge, en insistant sur les aspects historiques moins connus.

Les lettres concernant la ville de Suceava, reproduites dans le materiel ci-dessus, refletent clairement la politique de denationalisation menee par les autorités d'occupation dans la province enlevee de Moldavie. Elles mettent en lumiere la discrimination contre la nationalité autochtone majoritaire les roumains, les privations endurees par les eleves, du fait de la situation materielle precarre des parentes. Le ton quelquefois amusant des récits couvre beaucoup d'a-mertume. Le lecteur parcourt la fresque d'une époque il y a longtemps passee, où trônait l'injustice abolie a peine apres la grande Union de 1918, quand la Bucovine revient dans les frontieres de l'ancienne Dacie.

## VASILE BALȘ, UN IOSEFINIST BUCOVINEAN

MILAI-ȘTEFAN CEAUȘU

Intr-o Europă a înnoirilor secolului al XVIII-lea, definit drept secol al luminilor, în care laicitatea asalta obscurantismul scolastic și dogmele, iar cunoașterea umană și rațiunea dobîndeau noi temeuri, partea de nord a Moldovei a intrat, sub numele de Bucovina, spre sfîrșitul veacului, în componența unui imperiu, cel al Habsburgilor, în care absolutismul luminat, provomat de Maria Tereza și mai ales de Iosif II, devenise politică de stat. După ce, în 1774, Bucovina a fost ocupată de trupe austriece și, un an mai târziu, a fost cedată de Poartă Casei de Habsburg, a început pentru aceasta o perioadă de reorganizare a structurilor sale interne, în conformitate cu spiritul iosefinist dominant în epocă.<sup>1</sup> Se urmărea, între altele, transformarea Bucovinei într-un cap de pod, profitabil politicii imperiale, a acelui timp, de expansiune spre gurile Dunării și Marea Neagră, în dauna Imperiului otoman.<sup>2</sup>

Printre figurile proeminente ale perioadei, angajate în opera iosefinistă de reformare a Bucovinei, se numără și Vasile Balș. Boier, om de cultură, iluminist, Balș a fost totodată și un militant politic, nu numai în intenție, dar și prin realizare.

O monografie referitoare la Vasile Balș ar putea contura, prin relevarea tuturor referințelor biografice, imaginea de ansamblu, necesară aprecierii omului și activității sale, fixați și unul și alta, pe coordonatele spirituale ale timpului istoric dat, veacul luminilor; dar o asemenea monografie lipsește la ora actuală în aria istoriografiei. De aceea, în cele ce urmează, pe baza informațiilor ce răzbat cu zgîrcenie din documentele de arhivă, ca și din unele studii referitoare la istoria Bucovinei, vom încerca să creionăm cîteva aspecte referitoare la viața și mai ales la opera acestui iosefinist bucovinean.

Născut în 1756 în Iași, după cum rezultă din actul de deces păstrat în arhiva orașului Viena,<sup>3</sup> Vasile Balș provenea în linie directă dintr-una din cele mai vechi familii boierești din Moldova, înrudită „cu cele mai renumite familii sau case, care sînt recunoscute atît la curtea domnitoare de azi cît și în statele străine, ca: Brîncoveanu, Cantacuzino, Ghica, Mavrocordat, Rușet și Sturza” după cum mărturisea atestatul dat lui la 10 octombrie 1811 de Divanul Moldovei.<sup>4</sup> Tatăl său, marele stolnic Vasile

1. Turczynski, Emanuel, *Von der Aufklärung zum Frühliberalismus. Politische Trägergruppen und deren Förderungscatalog in Rumänien*, München, 1985, R. Oldenbourg Verlag, p. 55.

2. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 374.

3. Rudolf, Wagner, *Das Parlamentarismus und nationale Ausgleich in der ehemals österreichischen Bukowina*, München, 1984, p. 24.

4. Haus-Hof und StaatsArchiv, Wien, Oberstkämmerer-Amt, Zahl 2039/1816, lit. B, nr. 4.

Balș, fiu al fostului mare vornic Ion Balș, și mama Ilinca, o descendentă a familiei vistiernicului Ursachi, din veacul al XVII-lea, sint pomeniți, alături de frații săi, căminarul Iordachi, vornicul Lupul și Mihalachi, în actele vremii, în legătură cu moșiile familiale : Plavalari, Poienile și Mănăstioara.

Rămas orfan la o vîrstă timpurie, (într-un document din 1760, martie, 7, este pomenită Ilinca, văduva răposatului Vasile Balș, fost mare stolnic), Vasile Balș primește o educație aleasă, pe măsura posibilităților materiale ale familiei și a rangului său nobiliar. Formația sa intelectuală se fixează într-o epocă în care, cum este îndeobște cunoscut, principatul Moldovei și al Țării Românești se aflau, în principal, sub influența culturii franceze, care a constituit și calea de difuzare aici a ideilor iluministe. Inclinat spre învățătură, tinărul boier ajunge să cunoască vechile cronici moldovene, ca și scrierile iluminiștilor ardeleni și ale unor istorici contemporani, precum Schözer sau Engels<sup>5</sup>. Stăpînirea mai multor limbi (greaca, latina, franceza, germana) i-a facilitat cunoașterea noilor idei europene, dominate de spiritul raționalist, de progresul tehnic și al științelor naturii, ca și de principiile dreptului natural.

Educația și cunoștințele acumulate atrag asupra sa atenția autorităților habsburgice, recent instalate în Bucovina. Acestea, prin glasul autorizat al generalului-maior Enzenberg, șeful Administrației militare a noii provincii, îl caracterizau, la 15 iulie 1779, drept „sigurul, atît din starea clericală, cit și mirenească, care și-a însușit prin învățătură și altă limbă decît româna și care s-a specializat în drept și științe”<sup>6</sup> în comparație cu „restul stării nobililor și a celei preoțești”, care, așa cum raporta Consiliului Aulic de Război, în 1776, generalul Sleny, „aproape că nu aveau studii sau altă educație”<sup>7</sup>.

Însă, trebuie remarcat faptul că marii boieri ca : Iordache și Lupul Balș, Ion Cantacuzino, Gheorghe Beldiman, Lupul Nacu, Alecu Neculce, Nicolae Russet, Lupul Costache, Ioniță Sturza ș.a., părăsiseră zona după 1775, retrăgîndu-se în Moldova. Aceștia nu îmbrățișau partida filo-austriacă, atît din teamă față de reformismul austriac, care le putea prejudicia pozițiile social-economice și politice, cit și din motive confesionale, preferînd-o fie pe cea greco-otomană, fie pe cea rusă, mult mai conservatoare în idee și faptă.

Tinărul Vasile Balș, prin faptul că rămîne în Bucovina și depune, în persoană, în 1777, jurămîntul de credință față de împărăteasa Maria Te-

5. Teodor Balan, *Documente bucovinene*, vol. IV, Cernăuți, 1938, p. 10-42.

6. Idem, vol. V, p. 207.

7. Romul Munteanu, *Rumänische Aufklärer über Erziehung, Kultur und Fortschritt. Die Auswirkungen des Josephinismus*, în *Rumänisch-deutsche Interferenzen*, seria „Studia Romanica”, 62, Heidelberg, 1964, p. 15.

8. Rudolf Wagner, *op. cit.*, p. 22.

9. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 375.

10. Raimund Fr. Kaindl, *Kaiser Joseph II in seinem Verhältnisse zu der Bukowina*, în „Jahrbuch des Bukowiner Landes Museums” (în continuare „J.B.L.M.”), IV, 1894, p. 16.

11. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. XXIII, nr. 1/1776 și J. Polak, *General Speny's Beschreibung des Bukowiner Distrikts*, Czernowitz, 1893, p. 32.

resia și coregentul Iosif II, " pare să li fost cîștigat deja de ideea imperială. Calea reformismului austriac, „revoluționară" la acea vreme, i-a părut potrivită temperamentului său vulcanic și mai propice realizării pasului spre progres și prosperitate, pentru nația căreia îi aparținea.

În această perioadă, Balș pleacă la Viena pentru a-și desăvîrși studiile. Viena era la acea dată un adevărat loc de „transfer cultural" al Europei, dinspre vest spre est, " un centru în care ideile franceze și germane ale iluminării popoarelor se întîlneau și se remodelau sub forma iosefinismului. "

Iosefinismul (văzut ca „rezultat al mai multor serii evolutive istorico-spirituale ce aducea cu sine o egalizare, pe de-o parte, între păreriile timpurilor precedente, pe lărm politic și cultural-bisericesc și între spiritul iluminismului, cu tendințe de secularizare și laicizare, pe de altă parte, "») pornea să înlăture, pe calea reformelor imperiale, o parte din tarele lumii medievale, paricularismele, spiritul îngust eclesiastic. El tindea spre instalarea în practică a principiului dominării bisericii de către stat și cel al statului națiune (Staatsnation), " care să reunească într-un tot naționalitățile existente în monarhia habsburgică. La bază stătea dreptul popoarelor de a fi puse pe aceeași treaptă de egalitate, fundamentat de Christian Wolff și Baumeister, ce stipula transformarea locuitorilor în cetățeni supuși, potrivit stării lor, deopotrivă aceluiași legi, aceluiași drepturi și îndatoriri, indiferent de națiune sau religie. Una dintre consecințele dorite prin această politică era împiedicarea tendințelor centrifugale ale naționalităților.

Sprizinitorii fermi ai iosefinismului din Universitatea din Viena, sau cei din cercurile culturale, dominate de puternica personalitate a lui Sonnenfels, " urmăreau să facă, prin educație, din tinerii români, croați, sirbi sau unguri veniți la studiu în capitala imperiului, cetățeni luminați și, în același timp, slujitori devotați ai împăratului. În acest context, șederea la Viena a reprezentat și pentru Vasile Balș o perioadă decisivă a evoluției sale de acumulare și formare prin contact cu ideile europene, comparabilă, în anumite limite, cu cea a tinerilor ardeleni : Petru Maior, Gheorghe Șineai, Ion Budai-Deleanu, aflați, în același rîstimp, la studiu în capitala imperiului. " Tinărul boier moldovean a fost cucerit, ca și alți intelectuali români, de iosefinism. În aceasta a văzut factorul de descătușare prin care se putea dobîndi prosperitatea nației sale.

12. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 369 ; Johann Polek, *Die Huldigung der Bukowina am 12 Oktober 1777*, în „J.B.L.M.", 10/1902, Czernowitz, 1902, p. 21.

13. N. Iorga *Etudes roumaines, II : Idées et formes littéraires françaises dans la sud-est de l'Europe*, Paris, 1924, p. 24.

14. Asupra definiției iosefinismului ca ideologie, scop și acțiune, rămin fundamentale lucrările lui Eduard Winter, *Der Josephinismus. Die Geschichte des österreichischen Reform, Katholizismus, 1740—1848*, Berlin, 1962 ; Fritz Valjavec, *Der Josephinismus. Zur geistigen Entwicklung Österreichs im achtzenten und neunzehnten Jahrhundert*, München, 1945 și Frederik Maas, *Der Josephinismus. Quellen zu seiner Geschichte*, in *Österreich, 1760—1850*, Wien, 1951—1961, vol. 1—5.

15. Fr. Valjavec, *op. cit.*, p. 8.

16. Mathias Bernath, *Habsburg und die Anfänge der Rumänischen Nationsbildung*, Leiden, 1972, p. 176.

17. Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Cluj, 1972, p. 187.

18. Idem, p. 188 și D. Prodan, *Supplex Liebellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, Ediție nouă, București, 1981, Ed. Științifică și Enciclopedică, p. 243.

Intr-o capitală în care comunicația în cercurile instruite se făcea în principal, în limba franceză,<sup>19</sup> cunoștințele sale în acest domeniu i-au îngăduit lui Balș să intre în cele mai înalte cercuri de la Curte și chiar în două lojii masonice din Viena, fiind primit în Ordinul Iluminaților (Illuminantenorden).<sup>20</sup>

Intors acasă, în Bucovina, el este recomandat de feldmareșalul Schröder, șeful Comendamentului Militar al Galiției, protecției contelui Hadik, președintele Consiliului Aulic de Război din Viena, spre a fi folosit în noua organizare a Bucovinei.<sup>21</sup> Balș era socotit un „cunoscător al situației din Bucovina și Moldova, devotat împăratului și care și-a însușit la Viena cunoștințe științifice frumoase și ceea ce se cere pentru a-și îndeplini datoritiile de supus”<sup>22</sup> așa cum nota generalul von Caramelli, în raportul referitor la aceeași problemă, către împăratul Iosif al II-lea.

În legătură cu reorganizarea, cerută de monarh, a Bucovinei, care pînă în acel moment, își păstrase, în chestiunile politico-administrative, sociale și eclesiastice „Status quo”-ul momentului anexării la Imperiul habsburgic, contele Hadik raporta, la jumătatea lunii ianuarie 1780, coregentului Iosif, despre necesitatea chemării la Viena a generalului-maior Enzenberg, șeful Administrației Militare, și a lui Wagnmuth, comisar superior de război, care urmau să dea lămuriri în discuția ce urma să aibă loc asupra organizării viitoare a acestei zone.<sup>23</sup> Ca urmare, la 4 aprilie 1780 se reunea la Viena, în cadrul Consiliului Aulic de Război, sub președinția contelui Hadik, comisia formată din general-maior conte von Browne, general-maior baron von Enzenberg, consilierul aulic von Türkheim, Ursini, Razesberg, Lerewaldt, Durfeld, Weeber și înaltul comisar de război von Wagnmuth,<sup>24</sup> în cadrul căreia, în discuțiile referitoare la reorganizarea Bucovinei, s-au conturat mai multe puncte de vedere. Primul susținea ca aceasta să fie unită cu Transilvania, un altul, unirea cu Galiția și un al treilea, împărțirea zonei între cele două provincii.<sup>25</sup> Neajungîndu-se la un punct de vedere comun, Consiliul Aulic de Război înainta, la 13 mai 1780, coregentului Iosif II, protocolul comisiei care consemna discutarea problemei dacă Bucovina trebuie să păstreze o administrație militară sau civilă, dacă trebuie încorporată Transilvaniei sau Galiției, organizarea clerului și înființarea de școli ș.a.<sup>26</sup> Împăratul, aflat în vizită în Galiția, scria din Zamosc, la 5 august 1780, feldmareșalului

19. Romul Munteanu, *op. cit.*, p. 13.

20. Erich Prokopowitsch, *Die Wiener „Geheime Assoziation“ und der Bukowiner Bojar Basilus von Balsch*, în „Südost-Forschungen“, München, 2/1961, p. 276.

21. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. V, nr. 87, f. 1.

22. *Ibidem*, p. VII, nr. 3, f. 3—1.

23. *Ibidem*, p. IV, nr. 52, f. 1—2.

24. Părerile ca la această ședință a Consiliului Aulic de Război din Viena ar fi luat parte Vasile Balș „din partea locuitorilor români”, susținută de dl. Mihai Iacobescu, *Idealul de libertate și unitate națională la românii din nordul Moldovei sub Habsburgi (1774—1918)*, partea I, în „A.I.I.A.”, Iași, XXV/2, 1988, p. 66, nu este confirmată documentar, cf. documentul publicat integral de J. Polek, *Joseph's II. Reisen nach Galizien und der Bukowina un ihre Bedeutung für letztere Provinz*, în „J.B.L.M.”, III : 1895 p. 74—101, și parțial în Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, vol. VII, București, 1876, nr. CLXXVIII, p.320—321.

25. J. Polek, *op. cit.*, Hurmuzaki, *op. cit.*, M. Iacobescu, *op. cit.*.

26. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. V, nr. 20, f. 1—20.



Schröder să reflecteze, împreună cu Brigido, cum poate fi unită Bucovina în parte cu Galiția și în parte cu Transilvania și să-i raporteze despre persoanele necesare Administrației Bucovinei.<sup>31</sup>

Planul de destrămare și împărțire a țării nu a putut rămâne ascuns multă vreme. Stările reunite ale Bucovinei, în frunte cu episcopul de Rădăuți, Dosoftei Herescul, în numele întregii populații a țării, îngrijorată de nenorocirea ce-o amenința, delegau pe boierul Vasile Balș să prezinte împăratului doleanțele lor în legătură cu aceste planuri.<sup>32</sup>

Ca deputat al Bucovinei (Abgeordneter der Bukowina,) tinărul boier Vasile Balș remitea, la 13 noiembrie 1780, președintelui Consiliului Aulic de Război, contele Hadik, două documente foarte importante, înțocmite de el personal, și anume o „Prea plecată Pro Memorie” (Untertäniges Pro Memoria)<sup>33</sup> și un cuprinzător memorandum, intitulat „Descrierea Bucovinei și a situației ei interne” (Beschreibung der Bukowina und deren innern Verhältniss),<sup>34</sup> cu rugămintea de a fi supuse împăratului Iosif II, prin care prezenta dorințele țării în fața autorităților centrale din Viena.

Vorbînd în numele Bucovinei, Vasile Balș respingea ideea dezmembrării teritoriale și alipirea ei la Galiția sau Transilvania, cerînd păstrarea integrității teritoriale a provinciei, sub jurisdicția Administrației Militare, cu un grad de autonomie, potrivit cu trecutul ei istoric și caracterul său etnic aparte. Totodată, în numele „bunăstării patriei sale”<sup>35</sup> și a supușilor ei, după ce descria „adevărata stare a țării, nevoile și violările nației”<sup>36</sup>, el formula, în numele „binelui obștesc”, un adevărat program de măsuri pentru reorganizarea întregii vieți publice din Bucovina. Astfel, în domeniul ecleziastic, descriînd fenomenele negative generate de cumpărarea posturilor în biserica ortodoxă, solicita măsuri pentru organizarea unei episcopii proprii a Bucovinei, sub conducerea episcopului Dosoftei, și a unui consistoriu. Acesta, ultimul, urma să introducă o gospodărire mai rațională a proprietăților mănăstirești. Din veniturile acestora urma să se instituie un fond destinat înființării de școli publice în țară, pentru instruirea tineretului, „atît în cele religioase, cit și în științele necesare, pentru ca din aceste vlăstare să se formeze cadeți demni ai statului”, ceea ce constituia „dorința cea mai arzătoare a tuturor compatrioților.”<sup>37</sup>

Instituirea de școli publice în Bucovina ar fi avut ca efect atragerea aici a unei mari părți a copiilor din Moldova, iar „latinismul, tinerimea cu atît mai mult poate să-l înțeleagă, cu cit limba moldovenească, pînă la conciliul bisericesc florentin din 1439, a fost scrisă cu litere

27. Idem, nr. 61, f. 1.

28. Dr. Ziegler, *Geschichtliche Bilder aus der Bukovina zur Zeit der österreichischen Militärverwaltung (1774-1786)*, vol. 2, Czernowitz, 1895, p. 46; J. Polek, *op. cit.*, p. 54; M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 8.

29. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 371; R. Wagner, *op. cit.*, p. 11.

30. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. VI, nr. 2, f. 2 și J. Polek, *op. cit.*, p. 103, nr. III.

31. Ibidem, nr. 3a, f. 3—33; J. Polek, *op. cit.*, p. 103—112, nr. IV.

32. Ibidem, f. 2.

33. Ibidem, f. 4.

34. Ibidem, f. 15.

latine, din care încă până azi mai există mai multe piese”<sup>35</sup> Această idee a latinismului dovedește cunoașterea scrierilor istorice ale „Școlii Ardelene”,<sup>36</sup> dar și a celor ale lui D. Cantemir sau ale unor istorici austrieci ai timpului, ea aparținând și în alte documente din Bucovina, contemporane lui<sup>37</sup>.

În același memoriu, descriind decăderea comerțului în Bucovina, Balș propunea aerariului „măsuri adecvate pentru revigorarea sa, iar în privința stării țărănești, care constituie „izvorul cel mai bogat în raport cu nevoile comune ale ființelor”, ca și a agriculturii „aflăte într-o stare foarte rea”, stipula ca „pământul să fie împărțit fiecărui țăran după starea posibilităților sale spre o desțelenire, iar după moartea părinților, acesta să revină moștenitorilor necesari, ca un drept de succesiune ab intestato, măsură prin care țăranii ar deveni mai interesați în cultivarea pământului și „în aceste împrejurări nimeni nu și-ar mai părăsi bordeiele”. De asemenea cerea „înființarea citorva colonii, care să fie un exemplu de agricultură pentru țăran”<sup>38</sup>.

Prin toate acestea se urmărea ca și în Bucovina, la fel ca în statele ereditare ale coroanei, prin ordine și legi, să se realizeze modernizarea lumii rurale și transformarea țăranului „într-un adevărat membru al statului”.<sup>39</sup>

Textele acestor documente, ce reliefează pregnant prima manifestare politică importantă a românilor din Bucovina după 1775, sînt semnificative pentru mentalitatea unui mare boier, racordat deplin reformismului absolutismului luminat. Acesta încerca să definească, pe baza dreptului natural, în raport cu puterea dominantă, statutul politic al națiunii române în cadrul imperiului. Documentele conțin o serie întreagă de termeni ca : națiune, patrie, fericire, umanitate, cetățean, obiceiuri, ignoranță, luminare, binele public etc., ca și formula bunului monarh, specificî vocabularului politic iluminist, comparabili cu cei ce apar în scrierile românești din Transilvania aceluiași timp.<sup>40</sup>

Deși la 23 noiembrie 1780, contele Hadik recomanda acest memoriu bunăvoinței imperiale,<sup>41</sup> împăratul a decis ca cele cerute în memoriu să rămînă „în suspenso”, continuîndu-se măsurile în vederea alipirii de Galiția.<sup>42</sup> Totuși, înainte de a hotărî soarta Bucovinei, Iosif II hotărăște, la 10 decembrie 1780, să ceară părerea în această privință și șefului Cancellariei reunite boemiano-austriece, contele Blümegeu, trimițîndu-i și memoriul în cauză. În nota de răspuns a șefului Cancellariei Aulice, din 10 martie 1781, după lecturarea memoriului lui Balș, se preciza „că Bucovina în nici un caz nu trebuie să fie unită cu altă provincie, ci să fie tratată ca o provincie cu totul separată”, pentru ca, prin aceasta, să se câștige „simpatia și încrederea națiunii moldovene”<sup>43</sup>.

35. Ibidem.

36. I. Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, Studiu istoric și statistic, București, 1915, p. 76.

37. Erast Costea, *Mănăstirea Sf. Ilie*, Cernăuți, 1940, p. 154, nr. XI-III, documentul din 10 decembrie 1781.

\* Lat. aerarium = tezaur public, visterie (n. red.).

38. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. VI, nr. 3 a, f. 14.

39. Ibidem.

40. Pompiliu Teodor, *Interferențe iluministe europene*, Cluj-Napoca, 1984, Editura Dacia, p. 214 și urm.

41. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. VI, nr. 3 a.

42. J. Polek, *op. cit.*, p. 51.

43. Ibidem, p. 55.

În aceeași perioadă, Vasile Balș, care, din septembrie 1780 a intrat în serviciul Administrației Bucovinei, fiind trimis la domnitorul Moldovei spre a culege, între altele, informații legate de caracterul și modul de tratare a mazililor,<sup>44</sup> înainta, la 5 aprilie 1781, noi propuneri Consiliului Aulic de Război, în calitate de deputat al Bucovinei. El a insistat acum asupra necesității menținerii individualității acestei provincii, a înființării de școli publice din veniturile mănăstirilor, a stimulării țăranilor în muncă, prin privilegii și răsplăți. Totodată cerea ca boierii să fie scutiți de anumite dări, ca texele să fie percepute prin funcționari de stat și nu de mazili ș.a., chestiuni prin a căror rezolvare s-ar fi adus fericirea și o nouă viață pentru cele 20.000 de familii din Bucovina.<sup>45</sup> Contele Hadik, în raportul înaintat împăratului, nota că aceste propuneri constituiau un adaos la lucrarea înaintată de Balș în noiembrie 1780.<sup>46</sup>

În urma acestor insistențe, la 20 mai 1781, Iosif II dispunea ca ținutul Bucovinei să rămână sub conducerea Consiliului Aulic de Război. Acesta urma să schițeze un proiect de constituție a Bucovinei, care să prevadă o administrație ușoară și dreaptă dar profitabilă pentru aerarium. Proiectul urma să fie înaintat ministrului Hatzfeld spre a fi discutat în consiliul.<sup>47</sup>

S-a cerut cu acest prilej punerea în aplicare a patentei de surprimare a legăturilor clerului din Bucovina cu mitropolitul din Iași și cu patriarhul din Constantinopol, prin crearea episcopiei Bucovinei.

Consiliul, în raportul din 24 mai 1781 către primul ministru Hatzfeld, și-a însușit propunerile făcute de Balș, referitoare la înființarea unei episcopii și a consistoriului, a școlilor publice, la acordarea dreptului de succesiune pentru pământul deținut de țărani, la revizuirea taxelor vamale în vederea facilitării comerțului ș.a., adăugînd și propuneri noi, referitoare la construirea unei fabrici de postav, sticlă și hirtie, ale căror produse să fiea răspindite în Moldova.<sup>48</sup>

La 29 august 1781 s-a comunicat de către Consiliul Aulic de Război, Comandamentului Militar al Galiției și Administrației Bucovinei hotărîrea imperială ca boierul Vasile Balș să fie folosit la rezolvarea tuturor problemelor legate de întocmirea planului de reorganizare a Bucovinei și nu într-o funcție limitată. Ordinul specifica, de asemenea, că acesta urma să fie folosit ori de cîte ori era nevoie ca trimis special pe lângă domnul Moldovei.<sup>49</sup> Într-o perioadă cînd Imperiul habsburgic nu avea un consulat în Principatele Române,<sup>50</sup> Balș primește din partea comandantului general al Galiției, baronul Schröder, scrisori de acreditare pe lângă domnul Moldovei, Constantin Moruzi, cu caracterul unui „charge d'affaires”<sup>51</sup>

44. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. V, nr. 88, f. 1.

45. *Ibidem*, p. VI, nr. 27.

46. *Ibidem*, nr. 28.

47. *Ibidem*, p. VI, nr. 36 a, f. 1—2.

48. *Ibidem*, nr. 37, f. 1—16.

49. *Ibidem*, p. VII, nr. 16, f. 4.

50. Stela Mărieș, *Înființarea agentiei consulare austriece în Principatele Române, în „Danubius”, VI—VII, 1972—1972, Galați, p. 69—79.*

51. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 572.

Ca atare, în vederea sprijinirii comisiei de cercetare a proprietăților, Administrația Bucovinei i-a cerut, în noiembrie 1781, să meargă la Iași spre a lua de la Divan unele documente necesare. În același timp urma să obțină informații dacă: „ocolul Cimpulungului Rusesc s-ar fi extins în timpuri îndepărtate destul de mult către munții Pocuției, dincolo de Kuty“ din care „numai prin uzurpare, mai târziu, stăpînii de pămînt de acolo și-au însușit o parte respectabilă“ după cum „poporul și mazilii bătrîni o afirmă“. De la domnul Moldovei și Divan trebuia să afle „ce contribuții plătesc mazilii și boierii în Moldova, dacă sînt în raport cu averea lor, ce prerogative și ce obligații de servicii au față de domn și față de comunitate“ și „să se dea informații despre șlehte“.<sup>52</sup>

În viziunea împăratului Iosif al II-lea, conform ideii sale de domnire a bisericii de către stat (Staatskirchentum), înființarea unei episcopii separate a Bucovinei, instalarea consistoriului și reglementarea clerului consilutiau temeiurile începutului tuturor ameliorărilor și reformelor care trebuiau să fie făcute în această nouă provincie<sup>53</sup>. La 12 septembrie 1781, Consiliul Aulic de Război din Viena a trimis patentă imperială de numire a lui Dosoftei Heresucul în funcția de episcop greco-neunit al Bucovinei, Comandamentului general al Galiției, cerindu-se ca instalarea episcopului la Cernăuți să se facă, cu tot ceremonialul necesar, de Administrația Militară a Bucovinei. Cu acest prilej urma să vorbească boierul Vasile Balș.<sup>54</sup>

Ideea reglementării și reformării vieții bisericești l-a preocupat și pe Vasile Balș, care a înaintat contelui Hadik mai multe memorii. În acestea, expunînd situația clerului și a bunurilor mănăstirești, ca și unele abuzuri comise de unii stareți, se pronunța împotriva scoaterii din Bucovina a veniturilor mitropolitului Moldovei.<sup>55</sup> În opinia sa, deposdarea mănăstirilor de moșiile lor, ar fi fost dezavantajoasă, stîrnind reprobarea clerului și a populației. De aceea propunea înființarea unui consistoriu pentru administrarea bunurilor mănăstirești ca un stadiu ce urma să înlesnească mai târziu etalizarea lor. Banii proveniți din veniturile mănăstirilor trebuiau să fie folosiți pentru trebuințele bisericii bucovinene și mai ales spre înființarea de școli publice, care să atragă și pe copii din Moldova.<sup>56</sup>

La începutul anului 1782 Vasile Balș a trimis generalului Enzenberg și episcopului Dosoftei un plan cu privire la înființarea și funcționarea consistoriului Bucovinei. Acesta urma să fie format din episcop și alte patru persoane (doi clerici și doi laici). Consistoriul trebuia să ia în evidență veniturile fiecărei mănăstiri, să reglementeze felul de viață al călugărilor și preoților, ca și veniturile și cheltuielile lor. Totodată el ar fi avut sarcina de a întocmi regulamentul de funcționare a școlilor, inclusiv a celor satești și a învățătorilor.<sup>57</sup>

Acest accent repetat pus pe școală avea menirea, conform ideilor iosefiniste și iluministe, de a emancipa omul prin educație,<sup>58</sup> spre a deveni

52. Arh. St. București, fond Consiliul Aulic de Război, p. VIII, nr. 15, f. 1—2.

53. *Ibidem*, nr. 15 și 30.

54. *Ibidem*, nr. 26, f. 1—4.

55. *Ibidem*, nr. 42, f. 1—3.

56. *Ibidem*, nr. 43, f. 1—2.

57. *Ibidem*, nr. 16, f. 1—2.

58. Romul Munteanu, *op. cit.*, p. 16; Emanuel Turczynski, *op. cit.*, p. 59.

un cetățean util statului, este comparabil cu cel depus în Banat și Transilvania de reprezentanții Școlii Ardelene și ai Suplexului.<sup>59</sup>

Mare parte din ideile avansate de Balș aveau să fie aplicate odată cu punerea în operă, la 29 aprilie 1786,<sup>60</sup> a ordinului pentru reglementarea clerului, bisericii și învățămîntului în Bucovina, ce prevedea constituirea Fondului Religios din bunurile mobile sau imobile ale mănăstirilor, ale cărui venituri urmau să fie folosite pentru întreținerea clerului și a școlilor, ca și pentru „prosperitatea umanității”.<sup>61</sup> În privința școlii, conform concepției împăratului Iosif al II-lea baza era pusă pe învățămîntul elementar, care era de stat, obligatoriu, fără deosebire de neam sau confesiune și gratuit.<sup>62</sup>

În același an, prin grija boierului Vasile Balș, ajutat de învățatul scriitor iluminist Ion Budai-Deleanu, au fost aduse din Viena peste 4.000 de cărți de citire, aritmetici, catehisme, în limba germană și română, ca și Cartea trebuincioasă pentru dascăli, manualele fiind distribuite gratuit copiilor.<sup>63</sup>

Balș se afla la Viena încă din 1783, cînd împăratul l-a numit în funcția de concepist al Consiliului Aulic de Război, deoarece „știa limba țării, constituția Bucovinei și avea cunoștințe juridice”.<sup>64</sup> În această funcție el avea calitatea de referent asupra tuturor problemelor bucovinene,<sup>65</sup> calitate pe care și-o păstrează și după decizia împăratului din august 1786, de alipirea Bucovinei la Galiția. Conteul Kollowrat nota în acest sens, la 27 noiembrie 1786 că „Majestatea sa cezaro-crăiască mi-a poruncit să primesc pe concepistul Balș de la Consiliul Aulic de Război la Cancelaria Aulică reunită, boemiano-austriacă, cu același rang și salariu”.<sup>66</sup>

Pe timpul șederii sale la Viena, Balș a redactat mai multe petiții referitoare la organizarea clerului mirenesc și mănăstiresc, la educație, la situația proprietăților private, la îmbunătățirea negoțului ș.a.<sup>67</sup>, ce aveau menirea de a propune forurilor imperiale reformele necesare propășirii Bucovinei pe calea progresului și civilizației.

Activitatea epuizantă, ca și șicanele unor înalți funcționari imperiali,<sup>68</sup> au condus la îmbolnăvirea și internarea sa, în martie 1788, în Spitalul din Viena, ca bolnav psihic incurabil. După un tratament costisitor, care l-a adus într-o stare financiară precară, starea sănătății sale s-a îmbunătățit astfel încît în noiembrie 1789 a fost eliberat din spital. Pensionat temporar, Balș s-a retras în Bucovina, la moșia sa Rus - Plavalari, dedicîndu-se administrației moșiei și îngrijirii stării de sănătate.<sup>69</sup>

59. D. Prodan, op. cit., p. 218—219; Nicolae Boșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986.

60. *Normalien der Bucovinaer gr. or., Diöcese von 1777—1886*, vol. 1, Erzbischöfliche Buchdruckerei, Czernowitz, 1887, p. 28—134.

61. *Ibidem*, p. 28.

62. D. Prodan, op. cit., p. 236.

63. J. Polek, *Die Anfänge des Volksschulwesens in der Bukowina*, Czernowitz, 1891, p. 75; *Istoria învățămîntului din România*, vol. 1, București, 1983, p. 263.

64. J. Polek, *Joseph's II Reisen...*, p. 63.

65. Erich Prokopowitsch, *Die rumänische Nationalbewegung in der Bukowina und der Daco-Romanismus*, Graz-Köln, 1963, p. 35.

66. R. Wagner, op. cit., p. 14.

67. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 367—369.

68. *Idem*, c. 376—378; Erich Prokopowitsch, *Die Wiener...*, p. 277.

69. R. Wagner, op. cit., p. 15.

Insănătoșit complet, Vasile Balș revenea în viața politică într-un moment în care, în condițiile războiului ruso-austro-turc din 1787—1792, pe seama Principatelor Române se făceau tot felul de proiecte, care vizau mai ales reunirea lor sub dominația Rusiei.<sup>40</sup> În februarie-martie 1791 Balș a înaintat împăratului Leopold II un amplu memoriu referitor la statutul internațional al Moldovei și Țării Românești.<sup>41</sup> Redactat în spiritul ideii daco-românismului, memoriul solicita împăratului emanciparea românilor de sub dominația otomană prin incorporarea în cadrele imperiului a celor două principate și formarea unui stat românesc. Acesta este primul demers al unui om politic român, ce a avut în vedere reunirea întregii națiuni române sub Casa de Habsburg. Contemporan cu „Suplexul” transilvănean, omul politic bucovinean avea în vedere faptul că în Imperiul habsburgic erau deja o mare parte a românilor, cărora trebuia să li se alăture ceilalți, iar un stat sub austriece i se părea de preferat unuia sub dominația Rusiei sau Turciei. Această idee a frământat ulterior pe mulți oameni politici români, până la jumătatea secolului al XIX-lea.<sup>42</sup> Totodată era susținută ideea, preluată mai înainte și de Căntăcuria Aulică și prezentată la 7 iulie 1790<sup>43</sup> împăratului Leopold II că Bucovina era o țară cu totul deosebită de Galiția prin „obiceiuri, religie și limbă”, cerindu-se separarea ei.

După ce, prin hotărîrea Căntăcuriei Aulice, din 20 mai 1791, a fost reinstalat la Viena în serviciul public,<sup>44</sup> un an mai târziu era avansat în funcția de căpitan al districtului Bucovinei și înaintat la rangul de baron. În aceste promovări, un sprijin deosebit l-a primit din partea Asociației Secrete din Viena,<sup>45</sup> cu care intrase în relații de la reîntoarcerea sa, prin profesorul Heinrich Joseph Watteroth.

Prin aceasta începea pentru administrația Bucovinei o eră nouă, în care se remarcă faptul că pentru prima dată, cel mai înalt post pe care-l avea regimul în această țară era ocupat de un băștinaș. Noul căpitan al Bucovinei, activînd într-o perioadă postiosefinistă, caracterizată prin conservatorism și regres, nu abandonează ideile sale politice și depune eforturi susținute în vederea promovării învățămîntului laic. Acum a fost angajat Ion Budai-Deleanu pentru realizarea unor cărți școlare,<sup>46</sup> care au avut o largă circulație în epocă, s-au plătit stipendii celor ce urmau „școlile normale” spre a deveni dascăli la țară<sup>47</sup> ș.a.

În anul 1797 Balș a fost nevoit să apere Bucovina în fața atacului insurgenților polonezi, conduși de generalul de brigadă Joachim Dénisko, care intenționau să treacă pe aici spre Galiția, din Moldova, unde găsiseră adăpost și sprijin, după înfringerea insurecției conduse de Kosciuszko, cînd Polonia dispărea de pe harta Europei.<sup>48</sup> Avînd în vedere iminența ata-

70. Veniamin Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfîrșit de veac*, Editura Junimea 1980, p. 86 și urm.; Leonid Boicu, *Principatele Române în raporturile politice internaționale, Secolul al XVIII-lea*, Editura Junimea, Iași, 1986, p. 249—270.

71. Arh. St. București, microfilme Austria, rola 276 B, c. 121—145.

72. Leonid Boicu, *Austria și Principatele Române în vremea războiului Crimeii (1853—1856)*, Editura Academiei, București 1972, p. 69—70.

73. Hurmuzaki *op. cit.*, p. 477—478, nr. CCLXIV.

74. R. Wagner, *op. cit.*, p. 15.

75. Erich Prokopowitsch, *op. cit.*, p. 276 și urm.

76. M. Iacobescu, *op. cit.*, p. 69.

77. Arh. St. Suceava, fond Parohia Putna, dosar 1/1787, f. 131.

78. V. Ciobanu, *Relațiile politice romano-polone între 1699 și 1818*, București, 1980,

cului, conform informațiilor agentului consular austriac din Iași, Timoni, și puținătatea armatei imperiale existente în district, Balș a format din rindul micii nobilimi și al țăranilor liberi detașamente de voluntari bucovineni. Înarmată ca trupă călare, aceasta a oprit la 27 iunie 1797 la Dobrinăuți și Boian atacurile polone, pentru ca la 3 iulie, armata lui Denisko să fie înfrântă definitiv și alungată peste granița Bucovinei.<sup>79</sup>

O altă direcție de acțiune a fost aceea de reorganizare a administrației Bucovinei, de curățare a ei de elemente corupte, ajungând adesea în conflict nu numai cu aceștia, dar și cu Guvernul din Lemberg, care căuta să-i tempereze acțiunile.

Dar ceea ce i-a atras cele mai multe dușmării a fost faptul că a luat apărarea țăranilor supuși vis-à-vis de abuzurile și impilările stăpînitorilor și arendașilor de moșie. Cerind respectarea celor 12 zile de clacă stabilite prin hrisovul lui Grigore Alexandru Ghica din 1 ianuarie 1776,<sup>80</sup> el venea în contradicție cu cererile și încercările nobililor bucovineni de a mări numărul zilelor de clacă.<sup>81</sup> Din acest conflict cu membrii nobilimii bucovinene, care-l criticau aspru, au rezultat numeroase reclamații. În urma acestora, în anul 1795, împotriva sa se deschide o anchetă care durează aproape 10 ani, soldându-se cu pensionarea sa în 1805, cu un venit echivalent unui funcționar gubernial.<sup>82</sup>

Prin punerea baronului Balș în retragere definitivă, românii autohtoni pierdeau un post deosebit de important în administrație, funcția de prefect districtual fiind ocupată vreme de decenii de oameni străini de țară.<sup>83</sup>

Deși pensionat, Vasile Balș continuă să fie folosit în rezolvarea unor probleme publice ale Bucovinei, cum a fost cea a vinderii moșilor din Moldova ale Fondului Bisericesc Bucovinean, în anii 1806—1812.<sup>84</sup> În 1818, pe baza meritelor sale și a origini sale nobile, a fost numit șambelan al Curții din Viena, fiind singurul nobil român căruia i s-a acordat această înaltă demnitate, de a fi membru în Colegiul Șambelanilor Cezaro-crăiești, alcătuit pînă atunci numai de nobili austrieci, boemieni, unguri și poloni.

A decedat la 4 februarie 1832 în Viena, în etate de 76 de ani, fiind îngropat în cimitirul S. Marxer, într-un mormînt rezervat săracilor, iar după trecerea a zece ani, neavînd rude în Viena și nici umași care să plătească taxele pentru mormînt, osemintele au fost exhumate și mutate în altă parte.<sup>85</sup> (Sic transit gloria mundi !).

În concluzie, putem afirma că Vasile Balș a fost personalitatea cea mai importantă a Bucovinei, care, prin activitatea sa politică a dominat cu autoritate primii cincizeci de ani ai stăpînirii austriece în această provincie. Ca iluminist s-a oprit la iosefinism, devenind un reprezentat de

p. 162 și urm.

79. Erich Prokopowitsch, *Ein Bukowiner Freikorps im Jahre 1797*, in „Südost-Forschungen“, XXIII, München 1964, p. 339—341.

80. Alfred Peyersfeld, *Das Fronwesen in der Bukowina*, „J.B.L.M.“, XIX, 1911, Czernowitz, 1912, p. 32—33.

81. Arh. St. Suceava, colecția Documente, p. XXVI, doc. din 1796, ianuarie 12.

82. R. Wagner, op. cit., p. 17.

83. Erich Prokopowitsch, *Die rumanische Nationalbewegung ...*, p. 10.

84. E. Wagner, op. cit., p. 18—21.

85. *Ibidem*, p. 24.

frunte al acestui curent. Acceptînd calea de dezvoltare preconizată de reformismul austriac ca pe una net superioară celei rusești sau otomane, Balș și-a dedicat întreaga viață activității de propășire a națiunii sale pe calea progresului, implicîndu-se direct, în calitate sa de deputat al Bucovinei, în toate măsurile ce vizau ridicarea bunăstării acestei provincii.

Viața și opera sa, plină de lumini și umbre, apreciată, dar în același timp și puternic contestată în epocă, face ca Vasile Balș să treacă drept una din puținele personalități ale Bucovinei încadrate în curentul iosefinist. În același timp el se înscrie între valorile iluminismului românesc de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea.

## **BASILIUS BALSCH EIN BUKOWINER JOSEPHINIST**

### **Zusammenfassung**

In diesem Beitrag der Verfasser umreißt, auf dem Grund eine reiche Bibliographie und der archivalischen Quellen, einigen Betrachtungsweisen über das Leben und die Aktivität dem Basilius Balsch (1756—1832). Bojar, Kulturmensch, Aufklärer, Balsch war auch ein politischen Kämpfer, der, annehmend der österreichischen Reformweg, das Josephinismus, in diese Richtung, mit dem löbliches Vorhaben zur Realisierung eines Fortschritt und Wohlstandschritt für die rumänische Nation aus der Bukowina, gehandelt hat.

Der Verfasser besteht auf den gelesteten Betriebsamkeiten von Basilius Balsch für die Aufrechterhaltung der Bukowina's Integrität und Autonomie in Rahmen dem Habsburgischen Reich, für die Reformirung der aller wirtschaftlichen, sozialen, klerikalischen, und kulturellen, Lebensbereiche. Man realisieren dass Basilius Balsch der wichtigsten politischen Personalität der Bukowina in den ersten Jahrzehnten des österreichischen Herrschaft gewesen war, der aus den Werten des rumänisches Aufklärung vom Ende des XVIII und Anfang des XIX Jahrhundert angehört.



## MANDICEVSCII — O FAMILIE DE MUZICIENI ROMÂNI

EMIL SATCO

Din memoriile lui Leon Goian<sup>1</sup> publicate parțial în revista *Viața nouă* (Cernăuți) din anul 1915, se desprinde tabloul vieții muzicale bucovinene din a doua jumătate a veacului trecut. Astfel, la Cernăuți, această mică „Vienă orientală”, activa o societate muzicală în care predominau elemente de origine germană și cehă (Emanuel Rosenzvaig, Iosif Zvonicek, Lederer, Foghel, Adalbert Hrimaly, Victor Korn ș.a.) stabilite aici fie ca profesori la școlile germane, fie ca funcționari în administrație sau militari în regimentele de graniță.

Treptat, în această societate<sup>2</sup> pătrund și muzicieni români, ca Leon Goian, membri ai familiilor Flondor, Scalat, Mandicevski, Stircea etc. Între 1874-1885 la conducerea ei ajunge Victor Stircea.

La Suceava, profesorul Ștefan Nosievici (1833-1869)<sup>3</sup> înființează, o societate filarmonică ce avea un cor (1867-1869) și un cvartet de coarde. Această societate va pregăti terenul pentru apariția Reuniunii muzical-dramatice „Ciprian Porumbescu” care va desfășura o bogată activitate între anii 1903-1947.

Numeroase familii ca : Hurmuzachi, Flondor, Scalat, Stircea, Sbiera ș.a. organizează serate muzicale la care își dau concursul mici formații camerale, grupuri vocale, soliști vocali și instrumentiști. La aceste întruniri se practica muzica occidentală dar, cu timpul, câștigă teren creația românească, autohtonă, care sfârșește prin a se impune.

Pe fondul acestei mișcări muzicale se ivesc o serie de compozitori a căror creație se remarcă prin satisfacerea a două mari deziderate ale epocii : profundul mesaj patriotic și caracterul național conferit de sursa principală de inspirație : folclorul românesc, atât de bogat și plin de frumuseți nebănuite, păstrat nealterat în Bucovina, în pofida ocupației străine (Isidor Vorobchievici, Ștefan Nosievici, Iraclie Porumbescu, Constantin Buchenthal, Carol Miculi, Tudor Flondor, Ciprian Porumbescu ș.a.).

Din 1881 sarcina promovării muzicii naționale românești o preia Societatea muzicală „Armonia” care, alături de Societatea pentru Cultura Română din Bucovina se constituie ca un puternic focar de trezire a conștiinței naționale. În jurul acestei societăți se grupează o parte din

1 Muzician și violonist de valoare (n. 12-11-1813, Jadova-m. 16-VIII-Suceava). A avut un rol important în stimularea mișcării muzicale în Bucovina și în formarea unui public meloman.

2 Verein zur Förderung der Tonkunst in der Bukowina (1862).

3 Compozitor, dirijor și interpret valoros, unul dintre primii animatori ai vieții muzicale din Suceava. Profesorul lui Ciprian Porumbescu.

compozitorii amintiți mai sus și se formează artiști de certă valoare, apreciați și peste granițele provinciei (Viorica Ursuleac, Isabela-Nectara Flondor, Elena Saghin, Max Săveanu, Eusebie Saghin etc.).

Aceasta era situația pe tărîmul vieții muzicale în Bucovina cînd începe să se afirme o familie din sinul căreia se va ridica cea mai interesantă figură de muzician născută pe aceste meleaguri : Mandicevski.

**Vasile Mandicevski** (1824-1896), originar din Băhrinești-Rădăuți, căsătorit în anul 1850 cu Veronica Popovici, descendentă a unei vechi familii de moldoveni (Bălășecu), va avea opt copii — patru băieți și patru fete : Aurora, Virginia, Maria, Ecaterina, Eusebie, Constantin, Erast și Gheorghe.

Vasile Mandicevski, în perioada studiilor teologice de la Cernăuți, a învățat a cînta la flaut. Mai tirziu va compune mici lucrări pentru pian, venind în întîmpinarea dorințelor soției sale, o talentată pianistă, cu o solidă pregătire muzicală.

Fratele Veronicăi, Eusebie Popovici este autor al unor studii valoroase de istorie bisericească iar fiul acestuia, Gheorghe, cercetător, un pasionat al dreptului românesc, poet apreciat în Bucovina, cunoscut sub pseudonimul „T. Robeanu”.

Cei opt copii ai parohului Vasile Mandicevski primesc o instrucție deosebită. **AURORA** (1851-1911) ajunge, după terminarea studiilor de specialitate, institutoare la Viena. **VIRGINIA** (1855-1933), căsătorită cu Onesim Țurcan, se distinge ca pianistă și critic muzical. **CONSTANTIN** (1859-1934) ajunge profesor de istorie, director de liceu și, după Marea Unire, directorul Bibliotecii Universității din Cernăuți. El întreține strînse relații cu o serie de muzicieni ca Dimitrie Kiriace, Mihail G. Poslușnicu și alții. În calitate de bibliotecar adună cu grijă documente legate de viața muzicală a Bucovinei, între acestea aflîndu-se și numeroase referiri la familia sa. Fiica sa, Maria, va ajunge o aperiată pianistă la Opera din München.

**ERAST** (1862-1944) a fost magistrat la Viena și București. **Maria** (1865-1940), căsătorită cu Constantin Țurcan, după serioase studii de canto este prezentă mulți ani la rînd în spectacolele organizate de Societatea „Armonia”.

Dintre toți frații, Ecaterina, Gheorghe și Eusebie se dedică în exclusivitate muzicii.

Despre activitatea muzicală a întregii familii este edificatoare relatarea lui Constantin Mandicevski : „Noi toți facem în familie și în concerte, multă muzică. Eram patru frați și patru surori și aveam un cvartet de coarde : Eusebiu viola I ; eu, Constantin, violina II-a ; Gheorghe viola și Erast la violoncel, surorile toate la pian. În ziua aniversării a 70 de ani de la nașterea părintelui nostru Vasile, ne-am adunat cu toții în casa părintească din Cosmin Mologhia, unde pe atunci părintele era paroh și am aranjat în cinstea lui o mare serbare muzicală în sinul familiei. La liturghie, în biserica din Cosmin, am cîntat Liturghia nr. III în **fa major**, la sopran, alt, tenor, bas cite două voci, apoi am executat o uvertură compusa de Eusebiu pentru ziua aceasta (pentru cvartet de coarde și pian la patru miini). Copiii noștri, 7 nepoți, au cîntat o mică cantată pentru copii : **junețele și bătrînețele**, textul de Ecaterina Mandicevski, muzica de Eusebiu. Părintele era podidit de lacrimi, iar noi,

copii lui, am avut un moment de nespusă înălțare sufletească, cum rar se întâmplă în viață”<sup>4</sup>.

**GHEORGHE MANDICEVSCI** (8-XI-1870 — Moldia — m. 23-11-1907 — Cernăuți) se face remarcant ca un bun pedagog și compozitor de talent. A studiat muzica cu Isidor Vorobchievici, la Cernăuți și cu fratele său, Eusebie, la Viena. Era, după aprecierea muzicologului Doru Popovici, „un abil contrapunctist”. A scris muzică religioasă și laică pentru cor și un curs de contrapunct în patru volume. Talentul de dirijor și-l valorifică la Societatea muzicală „Armonia”. Moartea prematură pune capăt unei opere ce se anunța deosebit de valoroasă<sup>5</sup>.

**ECATERINA**, stinsă din viață la 6 decembrie 1957 în Cluj-Napoca, a fost profesora de muzică la Liceul ortodox de fete din Cernăuți. Întreaga-i viață a păstrat o strinsă legătură cu Eusebie căruia îi trimitea încercările sale poetice și numeroase creații ale poezilor români pentru a fi puse de către acesta pe muzică. În același timp promovează în Bucovina muzica fratelui său făcând-o cunoscută și apreciată.

**EUSEBIE MANDICEVSCI** se detașează net ca figura cea mai reprezentativă a familiei, afirmându-se ca o mare personalitate a istoriei muzicii românești și universale.

Născut la 18 august 1857 în Cernăuți, face parte din generația compozitorilor bucovineni: Ciprian Porumbescu (1853—1883), Victor Vasilescu (1856—1938), Tudor Flondor (1862—1908) și Alexandru Voevidca (1862—1931). Urmează studiile liceale la Cernăuți între 1867—1875. Este perioada începutului mișcării de reînnoire națională. Gheorghe Hurmuzachi, A. Dimitroviță și I. Gh. Sbiera tipăresc „Foaia Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina” (1865—1869), gimnazistul Eminescu publică prima sa poezie ocazionată de moartea ilustrului dascăl „Aron Pumnul” (1866),<sup>6</sup> Epaminonda Bucevski se afirmă în pictura cu caracter național, Isidor Vorobchievici publică primul manual de Armonie muzicală în limba română<sup>7</sup>; Carol Miculi scoate de sub tipar un volum cuprinzând 48 de arii românești pentru pian, valoroase prelucrări din folclorul local.

În această atmosferă își începe educația muzicală și „cariera” de compozitor tinărul Eusebie, beneficiind de sprijinul moral și poate material al unchiului său Eusebie Popovici care-i intuiește marele talent.

Primele îndrumări pe tărîmul muzicii le primește de la compozitorul Isidor Vorobchievici. În paralel frecventează Școala de muzică a Societății Filarmonice unde îl are ca îndrumător pe Heinrich Joseph Vincent (1819—1901; compozitor și profesor de muzică).

4 Mihail Grigore, Poslušnicu, Istoria muzicii la români de la Renaștere pînă-n epoca de consolidare a culturii artistice, București, „Cartea românească”, 1928, p. 490.

5 Doru Popovici, Muzica corală de azi, București, Ed. muzicală, 1936, p. 62.

6 Liviu Rusu, Muzica în Bucovina, în „Muzica românească de azi”, București, Ed. Marvan, 1939.

7 Societatea pentru Cultura și Literatura Română în Bucovina (1862—1912) la 80 de ani, Cernăuți, 1943, p. 17.

8 Eminescu și Bucovina, Cernăuți, 1943.

9 Manual de armonie muzicală, Cernăuți, mai 1869, editura Societății pentru literatură și cultura română în Bucovina.

Tinărul diletant se aventurează pe tărîmul compoziției și realizează mici piese muzicale pe care le dedică surorii sale Virginia : coruri, dansuri, piese pentru vioară și pian, precum și o sonată în **la minor**. La numai 16 ani apare, la pupitrul orchestrei Societății Filarmonice, ca dirijor al unei lucrări proprii de mai mare întindere: o cantată pentru soli, cor și orchestră <sup>10</sup>.

Încă nu terminase liceul cînd se prezintă cu cîteva lucrări la un concurs de compoziție care se ținea la Leipzig. Este remarcat și primește o bursă de studii pentru Viena.

După susținerea bacalaureatului se înscrie la Universitatea din Viena (1875—1880). Aici face studii de germanistică, istorie, istoria artelor ș.a. Dar atracția spre muzică se dovedește a fi mai puternică, determinîndu-l să se dedice în întregime studiului acesteia, beneficiînd de instrucția unor renumiți profesori ca Eduard Hanslick (istoria muzicii și a artelor), Gustav Nottebohm (compoziție, contrapunct și fugă) și R. Fuch (muzicologie).

Hotărîrea sa de a urma calea muzicii devine definitivă în 1879 cînd îi scrie fratelui său Gheorghe : „... Găsesc că m-am gîndit destul, și ca dovadă, vreau să-ți comunic ceva din cele gîndite. Și anume vreau de acum înainte să mă dedic eu totul muzicii. Lucrul împărțit în două, atenția împărțită și interesul difuz, cum e situația mea de ani de zile, nu mă duc la ținta mea. Trebuie să-mi concentrez atenția, interesul, lucrul și să pornesc spre o singură țintă. Care e această țintă și care-i calea care duce la ea, o știi și tu. E calea pe care am mers totdeauna independent, din păcate mai puțin independent materialicește decît sufletește, calea pe care am venit la Viena, calea pe care mă duce muzica. **Ținta mea este deci, să ajung muzician și nimic altceva.** Că nu sînt apt să revărs înțelepciunea mea zilnic asupra unor bănci de liceu, aceasta o știu de mult. Dar că pot să încerc ceva în lumea mare ca muzician și că pot să însemn ceva în ea, în această privință doar n-o sa mă înșel atît de ușor un Nottebohm, un bărbat atît de sever și, din cauza acesta, temut de unele semitalente. Probabil deci ca voi renunța chiar în semestrul ce vine la studiile de la facultatea de filozofie și voi audia numai materii care pot să contribuie la cultura mea umanistică și artistică în general, ca de ex. filozofia practică, istoria artelor „estetica ș.a.” <sup>11</sup>. Hotărîrea fiind definitivă, Eusebie Mandicevski trece din același an la punerea ei în practică. Urmarea imediată se resimte printr-un progres rapid în studiul muzicii ceea ce îl determină să aprecieze că nu e departe timpul cînd va ocupa „un loc respectabil între muzicieni”. <sup>12</sup> Această concluzie vine în urma aprecierii făcute de către J. Brahms în fața comisiei de acordare a bursei pentru artiști : „Cu mult mai mult consider eu vrednic pe Mandicevski, ale cărui lucrări sînt intrutotul îmbucurătoare. Ele arată nu numai, într-un cuvînt, în ceea ce este de învățat, un însemnat, pașnic și sigur progres, ci adevăresc, de asemenea, o dezvoltare a talentului său, pe care nu întotdeauna am fi fost îndreptățiți să o așteptăm. Lucrările prezente merg atît de departe față de cele dinainte, că ești foarte ispitit să lauzi în parte tot ceea ce, într-un asemenea caz, este de luat în considerare și de examinat. Să se

10 Liviu Rusu, Eusebie Mandicevski un maestru al muzicii corale, în : E. Mandicevski Opere alese, București, ed. muzicală, 1957.

11 George Breazu, Pagini din istoria muzicii românești, București, Ed. Muzicală, 1966, p. 387.

12 Ibidem, p. 387

„Înă seama că Mandicevski mai face sirguitor studii și în altă parte și că excelentul său părinte poartă de grijă, în același frumos și devotat chip, la încă alți șase copii”.<sup>13</sup> Iată deci o foarte valoroasă carte de vizită cu care Eusebie Mandicevski pornește la drum. Imediat după acest succes, tânărul muzician își anunță părinții :

„D-l Brahms — va scrie Mandicevski — cel mai mare muzician care e acum în viață, s-a exprimat foarte elogios despre lucrările mele. Primește aceste lucrări de la minister, ca să-și dea părerea asupra lor. Spunea că vrea să mă viziteze, ca să vadă ce fac și să mă încurajeze la lucrări mai mari. Citeva zile mai târziu, m-am întâlnit la curs cu profesorul Hanslick, care a venit la mine, m-a felicitat, cu observația că s-a bucurat să vadă lucrări atât de frumoase, compuse de mine, și că D-nii Brahms și Goldmark (care împreună cu el formează comisia referenților pentru muzică) ar fi dat un referat extrem de favorabil despre lucrările mele”.<sup>14</sup>

În orașul muzicii un talent ca Eusebie Mandicevski nu putea să nu se facă remarcat. Prietenia cu Johannes Brahms îi facilitează contactul cu una dintre cele mai importante biblioteci de specialitate din Viena, aceea a marelui compozitor. În același timp, opera acestuia va deveni obiect de studiu pentru muzicologul Mandicevski. Este solicitat să dirijeze corurile : Wiener Singakademie, Faber, Hornbostel, Miksch, Kulpelwieser ; alcătuiește un valoros cor din elevele soției sale care are o existență îndelungată (1901—1921).

Din 1887 și până la sfârșitul vieții ocupă postul de arhivar și bibliotecar la societatea „Amicii muzicii”, al cărei cor îl va dirija între 1892—1896. Din 1896 funcționează și ca profesor de muzică la Conservatorul aceleiași societăți, conservator care se transformă, începând cu 1909, în „Academia de muzică și Artă Dramatică”. Aici predă cursuri de armonie, contrapunct, istoria muzicii teoria și istoria instrumentelor muzicale precum și de literatura cîntului.

A fost un dascăl deosebit de dotat. Marțian Negrea, unul dintre elevii sai, își amintește : „În clasă, cînd își predă cursurile, era profesorul ideal : nicicînd nu scăpa din vedere, că-n fața lui stăteau elevi de diferite puteri intelectuale, cărora nu le putea vorbi nici prea savant, nici prea simplu. Avea un limbaj curat și vorbea întotdeauna pe înțelesul tuturor. Prin bogăția de cuvinte, prin agerimea spiritului său și mai ales prin anecdotele și glumele sale fine, cu care știa să-și îndulcească cursurile, elevii vedeau în el mai curînd un tată bun sau un prieten, căruia poți să i te adresezi cu cea mai deplină încredere”.<sup>15</sup> La acest profesor de excepție s-au format dirijorii Karl Böhm, Georg Szell, compozitorii Leone Sinigaglia, Hans Gall, Karl Prohaska și mulți alții. Dintre români i-au fost elevi : Gheorghe Mandicevski, Mihai Ursuleac, Ecaterina Mandicevski, Constantin Șandru, Ilarie Verenca, Marțian Negrea, Ion Scărlătescu și Emil Riegler-Dinu.

Deși compune și publică numeroase lucrări muzicale (muzică vocală, simfonică, de cameră, corală), notorietatea internațională o datorează în primul rînd activității de muzicolog. Printr-o muncă uriașă, de cercetare și punere în valoare a marilor creații, reușește să editeze integral opera

<sup>13</sup> Ibidem, p. 385

<sup>14</sup> Ibidem, p. 386.

<sup>15</sup> Marțian Negrea, Dr. Eusebiu Mandicevski. Amintiri personale, în : „Muzică și poezie, Revista Filarmoniceii”, București, nr. 7, mai, 1936, p. 16.

unor titani ca Franz Schubert, Joseph Haydn, Johannes Brahms, precum și numeroase ediții critice la operele lui Beethoven, Antonio Caldara și J. S. Bach, făcând dovada unei erudiții deosebite. Cercetătorii vieții și operei sale îl consideră drept unul dintre cei mai mari specialiști ai vremii în cunoașterea și descifrarea manuscriselor muzicale. Marea colecție de manuscrise a societății „Amicii muzicii” din Viena este opera sa de-o viață. Mandicevski a realizat, conform afirmațiilor unui contemporan, „o punte vie între istoria muzicii și practica contemporană”.<sup>16</sup>

Activitatea sa aproape uluiește prin aria de cuprindere : predă la catedră, cercetează vechile documente, scrie studii de muzicologie, compune, este prezent în diverse jurii la concursurile de muzică, organizează ample și documentate expoziții științifice muzicale cu prilejul diferitelor comemorări : Brahms, Beethoven, Schubert, Haydn ș.a. Pretutindeni activitatea sa impune. „În înțămîntul compoziției muzicale, propagînd rigurosul stil clasic, el își crează o mare reputație, iar în predarea istoriei muzicii, a organologiei și literaturii cîntului, el sprijină prelegerile sale pe cercetări proprii și pe înțînsele și variatele cunoștințe dobîndite din studiul colecțiilor Societății „Amicii muzicii”, a bibliotecii și a Muzeului de instrumente, urmărind ca, din ampla sa documentație, faptul muzical, opera de artă, să apară clar, în deplina și autentică sa realitate istorică”.<sup>17</sup>

Lui i se încredințează editarea lucrării lui Nottobohm „Zwete Beethoveniana”, apoi a unui volum la ediția completă a operei lui Beethoven. Pentru studiile asupra operei lui Fr. Schubert, Universitatea din Leipzig îi acorda titlul de „doctor sine examine” (1897).

Revenind la prietenia dintre Mandicevski și Brahms, care a durat din anul 1879 pînă la dispariția marelui compozitor (1897), se poate afirma că ea a prilejuit muzicianului român momente de mare satisfacție spirituală și profesională. Brahms avea o mare încredere în capacitatea de teoretician a lui Mandicevski, apelînd deseori la judecata sa „nu numai în probleme lingvistice și muzicologice ci și în ceea ce privește valoarea compozițiilor sale”.<sup>18</sup>

Eusebie Mandicevski publică scurte biografii ale lui Brahms, iar după moartea acestuia se îngrijește, cu o mare pasiune și devotament, de valorificarea integrală a operei compozitorului și de popularizarea acesteia.

Intr-o viață dedicată exclusiv muzicii, Eusebie Bandicevski tipărește numeroase studii muzicologice, biografii ale unor compozitori, note critice privind opera italiană sau cîntecele populare rusești etc. Cînd, la 13 iulie 1929 se stinge din viață la Viena, lasă în urma sa o impresionantă operă.

Acoperit de onoruri acordate de instituțiile muzicale și autoritățile austriece, compozitorul român nu-și uită originea. Societățile muzicale bucovinene „Armonia”, „Tudor Flondor”, „Ciprian Porumbescu” îl au ca membru de onoare și-i promovează muzica. Poartă o vie corespondență cu Constantin și Ecaterina Mandicevski, cu părinții și cu ceilalți frați, informîndu-se despre evenimentele culturale din patrie. Vine deseori la Cernăuți cu prilejul diferitelor manifestări artistice, scrie muzică pentru for-

16 Liviu Rusu, Eusebie Mandicevski, Opere alese, București, ed. Muzicală, 1957, p. VI.

17 Ibidem, p. VI.

18 George Breazul, op. cit. p. 386.

19 George Breazul, op. cit., p. 391.

mațiile culturale bucovinene, apărind, uneori și în postura de dirijor al acestora. Așa a fost și vizita în Bucovina din anul 1901 când, în cadrul societății „Armonia” i se interpretează cantata „În Țara fagilor”, lucrare cu personaje alegorice (Bucovina, Silvanus, Montanus), cu personaje reprezentând diverse ocupații : ciobani, vânători, mineri, soldați etc.

Ecaterina Mandicevski, profesoară de muzică în Cernăuți, membră activă a „Armoniei” îi solicită lucrări pentru artiștii și formațiile corale bucovinene. Pentru a satisface cererea crescândă de lucrări originale cu caracter național, din partea publicului, ea îi trimite creații ale celor mai buni poeți (Mihai Eminescu, G. Coșbuc, Șt. O. Iosif, D. Anghel, D. Bolintineanu, Vasile Alecsandri, Matilda Cugler-Poni, N. Beldiceanu etc.) pentru a fi puse pe muzică. Pe aceste versuri Eusebie Mandicevski va scoate trei caiete de **Cincede românești pentru voce și pian**. O vie emoție încearcă compozitorul la citirea versurilor lui Bolintineanu din care răzbate dragostea față de neam și țară. Pe versurile poeziei „Cintecul moldavilor” compune o melodie care impresionează prin suflul înălțător pe care-l degajă. Deși departe de patrie, sentimentul că aparține poporului român nu-l părăsește niciodată. Din corespondența sa, din mărturiile contemporanilor reiese cu claritate acest lucru. Dorul de patrie îl face s-o cinte în versuri inaripate :

Printre munți păduratici ai frumoasei Bucovine  
Se întind mănoase șesuri, lanuri verzi cu ape vii,  
Cu-n popor viteaz vestit, al gîntei falnice latine,  
Cu femei fermecătoare și cu aprigii lor fii. ”

Marțian Negrea își amintește : „M-a emoționat pînă la lacrimi cînd în prima sa lecție, în fața tuturor colegilor germani, m-a întrebat, într-o românească cu un mic accent străin, dacă sînt român. După răspunsul meu afirmativ, mi-a spus : „Că doar și eu mi-s român”. Din momentul acela conversația noastră foarte des se desfășura în limba noastră maternă ; și în astfel de ocazii, oricine ar fi putut ușor observa că ochii lui inteligenți și ageri cînd pronunța cite un cuvînt românesc căpătau o lucire deosebită”.<sup>20</sup>

Faima compozitorului trece granița provinciei natale, unde i se tipăresc o serie de lucrări în colecția „Muza română”, și pătrunde pe întreg teritoriul patriei găsind entuziaști adepți. Gheorghe Dima, preocupat de muzica bisericească, îi solicită îndrumări cu privire la interpretarea unei liturghii (1898) ; Dimitrie Kiriac include în repertoriul societății „Carmen” din București lucrările sale corale ; Dirijorul Vintilă Voiculescu îi promovează creația în cadrul Asociației corale „Armonia” din Brăila.

Ca profesoară, Ecaterina Mandicevski nu uită că dragostea și respectul față de muzica națională se formează încă de pe băncile școlii. Pentru copii se străduiește să creeze versuri de o mare delicatețe pe care fratele său le transpune pe note, în piese de mică întindere, pline de savoare și suflu tineresc, într-o tehnică rafinată (**Aia, baia, Cum te cheamă** etc.) unele tipărite și în revista „Lumea copiilor”, editată de D. G. Kiriac. Dacă cîntecele pentru copii și tineret ocupă un loc important în creația compozitorului, un merit deosebit îi revine profesoarei Ecaterina Mandi-

<sup>20</sup> Marțian Negrea, op. cit., p. 17.

cevschi Astăzi, mergîndu-se pe linia valorificării operei lui Eusebie Mandicevski, Casa de discuri „Electrecord“ a scos două albume cu cele mai frumoase lucrări.

La îndemnul fratelui său, Constantin, Eusebie Mandicevski se apleacă, în clipele de răgaz, asupra unei surse de inspirație inedite : folclorul românesc, descoperind cu uimire marele talent al poporului. Într-o scrisoare către sora sa, notează : „Constantin a făcut o faptă mare . . . Mi-a trimis o colecție de cîntece populare române, pe care le-a cules Voevidca la Suceava, acum cîțiva ani, în munții Bucovinei, de la țărani și țărancele de-acolo, rugîndu-mă să le dau o formă practică, adică să le armonizez, ca să poată fi cîntate, eventual, în concert. Observ că întreaga colecție a lui Voevidca — cred că cuprinde vreo 3.000 de bucăți — mi-a plăcut deosebit de mult, chiar cînd am cunoscut-o înainte de război, prin Friedwagner.<sup>21</sup> Nu numai melodiile sînt astfel transcrise încît fac impresia de precizie și autenticitate, ci și textele, care sînt tot atît de atrăgătoare și pline de farmec (ca și melodiile). Am fost atît de bucuros și animat, încît am armonizat (în timpul vacanței) nu mai puțin de 52 de cîntece, cam jumătate din ele, ca lieduri cu acompaniament de pian, celelalte : parte ca duete cu pian, parte ca cvartete (sopran, alto, tenor și bas, solo sau cor), cele din urmă : unele cu pian, altele fără, după cum m-a îndemnat textul . . . Ocupația cu aceste cîntece m-a apropiat iarăși de patrie.“<sup>22</sup>

Este, în această scrisoare, un elogiu adus geniului popular dar și o apreciere măgulitoare la adresa lui Alexandru Voevidca, cel care a depus o muncă uriașă în culegerea cîntecului popular bucovinean, cu grija de a-i conserva autenticitatea. Despre unii culegători de folclor, neinspirăți, Eusebie Mandicevski va face referiri într-o altă epistolă adresată de data aceasta lui Calistrat Șotropa, editorul „Muzei române“, care-i trimitea cîntece spre a fi armonizate : „Stimate d-le profesor ! Am încercat a armoniza două din cîntecele trimise, dar am fost silit a schimba ceva modul în care au fost scrise ; și aceasta numai în scopul armonizării și ritmizării mai corecte și mai nobile. Se poate întîmpla că nu vă place armonizarea mea nici de fel. Că nu pot armoniza altfel decît după simțirea mea. Aceasta este și o afacere a gustului. În cazul neplăcerii vă rog serios, să aveți bunăvoința a arunca foaia mea într-o sobă, unde arde un foc bun, sau în iubitul meu Prut unde-i cel mai adînc. Celelalte două cîntece nu le pot armoniza, pentru că nu pricep forma muzicală în care au fost scrise. Cu multe salutări la toți în societatea „Tudor Flondor“ și cu toată stîmă“<sup>23</sup> Scrisoarea poartă data de 3 iunie 1928, fiind redactată în limba română.

Colecția lui Voevidca îl preocupă în continuare pe maestru. Intenționa să armonizeze 250 de cîntece. Confirmarea o găsim în corespondența sa cu rudele din Bucovina. În 1925 scria : „Lui Constantin îi trimit zilele acestea 68 cîntece populare noi, pe care le-am armonizat vara, și încă, acum, în ultimele săptămîni. Ele sînt formate parțial din III-a, finală, a întregii lucrări care cuprinde 200 de cîntece . . . Nici nu pot să spun cît de mulțumitor îi sînt lui Constantin pentru indemnul la această lucrare, căci

21 Profesor de limbi române la Universitatea din Cernăuți. A inițiat amplă activitate de culegere a folclorului bucovinean, antrenînd cei mai buni specialiști, între aceștia distingîndu-se A. Voevidca. O parte a acestor culegeri se tipăresc în mai 1911, la Frankfurt (*Rumänische Liebeslieder aus der Bukowina*).

22 Liviu Rusu, op. cit., p. XI.

23 Liviu Rusu, op. cit., p. XIV.



ea mi-a făcut o bucurie de neuitat, pură, mare și înălțătoare. Nu mă puteam mira îndeajuns și bucura totodată de talentul poporului care se manifestă în aceste mici compoziții".<sup>24</sup>

Eusebie Mandicevski se distinge și pe tărîmul compoziției muzicii bisericești. Între 1880—1913 dă la iveală douăsprezece cicluri liturgice. În 1929 i se tipăresc Liturghiile nr. 1, 3, 6 și 8. În același timp prelucrează vechi cîntece germane, ungare și rusești, pentru cor mixt, cor bărbătesc, cor de femei „a capella”, pentru pian.

După realizarea Marii Uniri, i se face propunerea de a se întoarce în țară. Lui Marțian Negrea, care-i transmite această propunere îi spune: „Nu amice, asta n-o mai pot face, sunt prea bătrîn ca să mai pot să muncesc în țara mea după cum aș dori”.<sup>25</sup> Ultimii ani ai vieții îi dedică creației populare românești, înveșmîntînd-o într-o haină inconfundabilă, îmbogățind astfel patrimoniul muzicii noastre cu o comoară de neprețuit. „Mandicevski — scrie George Breazu — plămuieste din spiritul armoniei cîntecelor — termenul armonic înțeles în cea mai largă accepție a lui — o somptuoasă hlamidă acordică, de riguros diatonism clasic și ingenioase sclipiri cromatice, în ale cărei falduri înveșmîntă zvelta melodie bucovineană, îngemanează elementele de conținut ideic și afectiv și de expresie, le contopește și unifică într-o sinteză superioară de artă și crează o formă originală de lied românesc, de cîntec românesc cu pian... Ne bucurăm că în stralucirea Vienei, spre care erau atrași Mozart, Haydn și Beethoven, iar în urma Brahms, inimă și minte românească osîrduiau în treburile muzicii”.<sup>26</sup>

## LES MANDICEVSKI — UNE FAMILLE DE MUSICIENS ROUMAINS

### — Résumé —

Dans la Bucovine occupée par les Autrichiens en 1775 prend contour, sous l'influence de la vague révolutionnaire de 1848, le mouvement de renaissance nationale. Parmi les moyens utilisés par les leaders de la vie politique roumaine afin d'impulsiionner ce mouvement il y a la promotion de la musique autochtone. De nombreuses familles pratiquent la musique cultivée ou populaire roumaine, au début dans des cercles restreints, puis sur une vaste échelle, grâce à la fondation de sociétés ayant cette orientation: „Armonia” et „Tudor Flondor” à Cernăuți, et „Reuniunea muzical-dramatică Ciprian Porumbescu” (La Réunion musicale et dramatique Ciprian Porumbescu) à Suceava.

Dans ce climat particulier on distingue la famille de musiciens Mandicevski: Vasile (1824—1896), compositeur et interprète; Veronica, sa femme, pianiste, et les 8 enfants, qui jouaient chacun, d'au moins un instrument. Entre tous, George Mandicevski se fait remarquer dans le domaine de la composition et son frère Eusebie, établi à Vienne, a une renommée internationale en tant que professeur, musicologue et compositeur d'un grand raffinement.

<sup>24</sup> George Breazu, *op. cit.*, p. 393.

<sup>25</sup> Marțian Negrea, *op. cit.*, p. 17.

<sup>26</sup> George Breazu, *op. cit.*, p. 395.

## CONSTANTIN HURMUZACHI — UN INFLACĂRAT LUPTATOR PENTRU UNITATE NAȚIONALĂ

MIRCEA CENUȘA

Despre Constantin Hurmuzachi s-a scris puțin în comparație cu ceilalți frați ai săi, îndeosebi cu Eudoxiu, cel mai ilustru dintre ei iar ceea ce s-a scris se cunoaște încă și mai puțin. „Constantin Hurmuzachi este mai puțin cunoscut decât fratele său mai mic Eudoxiu. Lumea românească s-a obișnuit să vorbească mai mult despre Eudoxiu omițând să scoată în relief meritele tot atât de mari și tot atât de valoroase ale lui Constantin”. Cu aceste cuvinte își începea Teodor Bălan — principalul biograf al Hurmuzacheștilor — articolul **Constantin Hurmuzachi**, publicat în 1943 în revista „Bucovina literară” (nr. 57, p. 1—2). Pentru a readuce în memoria contemporanilor „meritele tot atât de mari și valoroase” ale lui Constantin, T. Bălan îl pune în comparație cu Eudoxiu, marele istoric și bărbat de stat sub conducerea căruia, se știe, românii bucovineni au obținut, în perioada revoluției de la 1848—1849, autonomia Bucovinei prin separarea ei de Galiția, sub stăpânirea opresivă a căreia s-a aflat timp de 83 de ani (din 1786) ca simplu cerc (Kreis) administrativ. Pentru a ilustra paralelismul, surprinzător la prima vedere, între activitatea celor doi frați, T. Bălan relevă contribuția lui Constantin la dezvoltarea istoriografiei naționale și, îndeosebi, la Unirea Principatelor. Autorul articolului se sprijină, ca de obicei, pe o solidă documentație, în parte inedită, folosind de astă dată cu precădere corespondența Hurmuzacheștilor din alte două lucrări ale sale<sup>1</sup>. În **Refugiații moldoveni**... se află un capitol referitor la Constantin Hurmuzachi, elaborat pe baza corespondenței acestuia cu bunul său prieten ardelean Ioan Maiorescu<sup>2</sup>. Acestea au fost sursele principale care ne-au stat la dispoziție pentru evocarea figurii inflăcăratului luptător și cărturar patriot a lui Constantin Hurmuzachi. Pentru a-i întregi întrucitva imaginea — facem de la început această mențiune — vom folosi într-o mai mare măsură propriile-i mărturisiri din corespondența sa cu Ioan Maiorescu.

★

★

★

Constantin Hurmuzachi a fost cel mai mare dintre cei cinci fii ai lui Doxachi și ai Ilincăi Hurmuzachi (născută Murguleț)<sup>3</sup>. S-a născut la 12 noiembrie 1811 în Cernăuți, unde a urmat școala primară (National

1 Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzachi, 1810—1865, Buc., Ed. Fundației Culturale „Mihail Kogălniceanu”, 1943 și **Refugiații moldoveni în Bucovina 1821 și 1818**, Ed. „Cartea Românească”, Buc., 1929.

2 **Scrișori de la Constantin Hurmuzachi către Ioan Maiorescu**, apărute în cursul anilor 1907 și 1908 în „Convorbiri literare”.

3 Urmează Eudoxiu (1812—1874), Gheorghe (1817—1882), Alexandru (1834—1871), Nicolae (1826—1909).

Hauptschule) și gimnaziul de stat german superior (Stats Königlich — Kaiserlich Ober — Gymnasium). T. V. Stefanelli subliniază puternica influență exercitată de atmosfera din familie asupra fraților Hurmuzachi<sup>4</sup>, familie în care „marele vornic Doxachi întrupa vechea tradițiune românească de trai și obiceiuri patriarhale, împreună cu adinca iubire de neam și cu un nemărginit dor de a da copiilor săi o educație neobișnuită pe acele vremi”. Vorbind despre atmosfera de înalt patriotism ce domnea în casa Hurmuzăcheștilor, G. Barițiu scria : „Numai așa s-a putut întâmpla ca cei cinci frați și două fiice ale lor, deși crescuți între atâtea limbi, au ajuns să fie tot atâtea modele de virtuți private și publice, totodată însă și aprigi luptători pentru dezvoltarea noastră națională în timpuri de acelea pe cînd a se numi cineva român trecea aproape de crimă”<sup>5</sup>. La această influență din mediul familial se adaugă o a doua, nu mai puțin importantă, cea a stadiilor de școlaritate primar și mediu, căci atît școala primară, cît și gimnaziul ca instituții de instrucție și educație destinate în primul rînd fiilor personalului german din administrația Bucovinei, se bucurau deja, la începutul secolului al XIX-lea, de o oarecare faimă, care va spori treptat în anii următori, datorită unui corp de institutori și profesori cu temeinică pregătire profesională (pedagogică și didactică). Frecventînd aceste școli, frații Hurmuzachi au dobîndit o solidă pregătire privind formația lor morală și intelectuală, și-au însușit pe deplin nu numai limba germană, dar și limba latină, în gimnaziu, „căci pe atunci — notează același I. V. Stefanelli — în clasele superioare ale liceului se învățau obiectele în această limbă și profesorii conversau cu elevii în limba latină”, elevii primind astfel și o temeinică pregătire în studiul limbilor clasice.

În toamna anului 1830, frații Constantin și Eudoxiu pleacă la Viena, pentru a urma cursurile Facultății de Drept. Intr-o scrisoare din aprilie 1831 adresată tatălui lor, descriu felul cum petrec la Viena. Intr-o altă scrisoare din septembrie 1832 către mama sa, Eudoxiu descrie pe larg aceasta îndelungată călătorie, cu trăsura de la Cernăuți la Lemberg, iar de acolo, după un popas de cîteva zile, cu diligența pînă la Viena, cale de 7 zile<sup>6</sup>. Ajungem astfel la cea de a treia perioadă de formație a personalității celor doi frați, perioada vieneză (1831—1836). „Și astfel îi aflăm pe fiii lui Doxachi la Viena studiînd drepturile, afară de Niculac, pe care îl va trimite la Paris și Berlin spre a se cultiva conform dorințelor sale. Fiii lui Doxachi au fost cei dinții români din Bucovina care au studiat la Viena și vom vedea ce influență mare a avut acest centru de cultură asupra dezvoltării intelectuale a fraților Hurmuzachi, asupra vederilor lor politice, sociale și naționale și asupra activității lor ulterioare în țară”<sup>7</sup>. În continuare T. V. Stefanelli remarcă multilateralitatea pregătirii intelectuale a celor doi frați nu numai sub raportul studiului dreptului, ci „pe toate terenurile științelor și artelor”, frecventînd arhive și biblioteci pentru descoperirea de documente și acte oficiale privitoare la istoria tuturor provinciilor românești. Dreptul și istoria, aceste discipline le vor servi

4 T. V. Stefanelli, Eudoxiu Hurmuzachi, în „Junimea literară”, IX, 1912, nr. 1<sup>o</sup> și 12, p. 197. Discurs festiv rostit cu prilejul aniversării centenarului nașterii, la 19 dec. 1912.

5 G. Barițiu, Familia Hurmuzachi, în „Transilvania”, XI, 1878, nr. 3, p. 25.

6 Vezi : Silvia T. Balan, Frații Hurmuzachi către și despre mama lor, în „Făt-Frumos”, 1943, nr. 2, p. 63.

7 T. V. Stefanelli, op. cit., loc. cit..

fraților Hurmuzachi, ca și altor români din Bucovina, drept arme în lupta lor pentru apărarea drepturilor „neprescrise și neprescriptibile” ale românilor ca băștinași pe teritoriile pe care le locuiesc, pentru apărarea ființei lor etnice împotriva tendințelor de deznaționalizare ale opresivei stăpîniri habsburgice. I. G. Sbiera va remarcă și el că frații Hurmuzachi și-au făcut studiile universitare la Viena „într-un timp cînd ideile filosofice și umanitare se profesau și pe la universitățile din romanocatolica Austrie. Acești frați au fost crescuți și instruiți ca anumea pentru gravele evenimente ce se pregăteau (...), devenind agenți principali ai mișcării din Bucovina”<sup>8</sup>.

După terminarea studiilor universitare, în 1836, scrie T. Bălan, „Eudoxiu a plecat acasă, lăsîndu-l singur pe Constantin la Viena. În urmă au schimbat rolurile : Constantin a plecat acasă, în timp ce Eudoxiu a rămas la Viena, în tovărășia fratelui său Gheorghe, care, timp de 5 ani (1836—1841) a urmat aici cursurile Facultății de drept”<sup>9</sup>. Schimbarea acesteia de roluri își are explicațiile ei. În primul rînd, bătrînul Doxachi, tatăl lor, avea nevoie de unul din cei doi fii mai mari ai săi pentru administrarea moșiei Cernauca. Cei doi fii însă își terminaseră cursurile Facultății de drept, care aveau o durată de trei ani, dar se inscriseseră amîndoi la doctorat, mai aveau deci nevoie de încă doi ani de studii. Așa se explică afirmația lui T. Bălan că cei doi frați și-au terminat studiile universitare în 1836. Ei însă nu intenționau, la acea dată, să se consacre avocaturii ; ei își descoperiseră, așa-zicînd, vocația, nutrînd încă de pe atunci un alt vis, acela ca, înarmați cu temeinice cunoștințe juridice și istorice să le pună în serviciul cauzei românilor bucovineni întru „apărarea și redobîndirea drepturilor naționale ale neamului, răpite, reduse, impuținate și călcate în picioare de toți vrășmașii veacurilor”<sup>10</sup>. Nu trebuie să uităm că Bucovina parcurgea, sub „administrarea” Galiției, cea mai neagră epocă din existența ei, iar frații Hurmuzachi erau hotărîți să vină în întîmpinarea dorințelor naționale ale românilor bucovineni pentru scoaterea provinciei de sub „jugul” galițian. În acest sens trebuie să înțelegem cuvintele lui I. G. Sbiera citate mai sus, că „acești frați au fost crescuți și instruiți anumea pentru gravele evenimente care se pregăteau, devenind agenții principali ai mișcării”.

Constantin Hurmuzachi n-a fost însă sortit să rămînă în Bucovina scrie T. Bălan. Anul 1840 reprezintă un moment de răscruce în viața lui. În acest an, la începutul lunii august, datorită unui conflict familial, Constantin Hurmuzachi a părăsit brusc Bucovina plecînd în Moldova la sora sa Elisabeta, căsătorită cu marele logofăt Gheorghe Sturdza, la moșia acestuia din Dulcești, județul Roman. „Dragostea lui pentru frumoasa Elena Petrino de la Vășcăuți îl puse în conflict cu tatăl său care găsi prea emancipată pe prezumtiva sa noră. Pentru a curma conflictul, Constantin părăsi, la 1840, familia (...) lăsînd în urmă durere și regrete la părinți și la frați. Mama sa, Ilinca, n-a putut mult timp să înțeleagă de ce fiul ei cel mai mare, mîndria familiei, a trebuit să plece din casa părintească fără a lua rămas bun”<sup>11</sup>. Dintr-o scrisoare din 1840 a lui Alecu Hurmuzachi, în limba germană, către Constantin aflăm că „pentru a o cruța pe mama

8 I. G. Sbiera, *O pagină din istoria Bucovinei din 1818—1850, dimpreună cu niște Notițe despre familia Hurmuzachi*, cap. 7, Cernăuți, 1899.

9 Cf. T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui de documente*, în „Anuarul Institutului de Istorie Națională”, X, 1945, Sibiu, 1945, p. 223—224.

10 Ion I. Nistor, *Eudoxiu Hurmuzachi*, în „Junimea literară”, XIII, 1924, nr. 1—2, p. 1.

11 T. Bălan, *Constantin Hurmuzachi*, în „Bucovina literară”, 1943, nr. 57, p. 1.

de sgduirile despărțirii, ea a fost pusă în fața unui fapt împlinit, comunicându-i-se plecarea lui Constantin numai după citeva ore"<sup>12</sup>. Constantin Hurmuzachi nu avea să-și revadă casa părintească decît după 18 ani, în 1858, la înmormintarea mamei sale, cînd a rămas cinci săptămîni la Cernauea unde era adunată, cu acel prilej, toată familia. Legăturile cu familia însă n-au fost întrerupte, dovadă scrisorile trimise părinților și fraților și îndeosebi mamei, anual, cu regularitate, scrisori de felicitare (de „pătron” — Sfinții Constantin și Elena).

În Moldova, doctorul în drept Constantin Hurmuzachi s-a remarcat, de la început, ca un eminent jurist și, în același timp, ca un om de știință în domeniul istoriei naționale. „Aici [în Moldova, n.n.] ajunge unul din cei mai straluciți avocați ai vremii, pledînd procesele boierilor mari moldoveni chiar și înaintea instituțiilor judecătorești din Petersburg, unde ei aveau mari procese de revendicări de moșii uzurpate”<sup>13</sup>. Să urmărim aceasta activitate de jurist consult, pentru că ea este strîns legată de aceea de cercetător în domeniul istoriei naționale, marcînd începutul prieteniei și colaborării cu Mihail Kogălniceanu. Vom folosi în acest scop informațiile culese din cele două lucrări de referință ale lui T. Bălan, fără a mai face obișnuitele trimeri bibliografice decît în cazuri absolut necesare: lucrările *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzachi și Constantin Hurmuzachi*.

În Moldova a fost însărcinat cu susținerea intereselor boierului Costache Balș care moștenise (împreună cu alți membri ai familiei) de la unchiul său, șamberlanul Iancu Balș, o avere considerabilă ce consta din mai multe moșii în Moldova și Basarabia. Constantin Hurmuzachi trebuia să lichideze numeroase conflicte pe care familia Balș le avea cu vecinii moșiiilor. La început, în calitate de apărător juridic, se deplasa deseori la Chișinău și la întinsa moșie Galbena din Buceag (jud. Tighina), dar după puțin timp a trebuit să se ocupe și cu administrarea acestei moșii, stabilindu-se acolo pentru o perioadă de doi ani, între aprilie 1841 și mai 1842. În 1841 Costache Balș a cîștigat, datorită lui Constantin Hurmuzachi, un mare proces cu prințul Moruzi pentru moșia Galbena, în urma verdictului rostit de sfatul împărațesc din Petersburg. Vom menționa că în perioada 1841—1843, fratele lui Constantin, Eudoxiu, a făcut și el citeva deplasări la Chișinău (una) și Iași (trei), pentru a se interesa de procesele pe care le avea bătrînul său tată, Doxachi, în legătură cu moșiile Ipotești și Miclăușani. „În 1841, la sfîrșitul lunii octombrie, Eudoxiu Hurmuzachi a plecat la Chișinău pentru a se întîlni cu sora sa Elisabeta”<sup>14</sup>. S-a întîlnit acolo și cu frații Constantin și Alecu, care au venit de la moșia Galbena a lui Costache Balș, pe care o administra Constantin. A plecat apoi cu frații la Galbena, pentru a-l saluta pe Balș”<sup>15</sup>. La 15 mai 1842 Constantin Hurmuzachi scria părinților, de la moșia Galbena, că a devenit „un strașnic gospodar, grijind de înșămîntarea unei părți a moșiei”<sup>16</sup>. Vom mai adăuga, în sfîrșit, ca în „Arhiva Fundației Culturale Mihail Kogălniceanu” existau, după cum notează T. Bălan, numeroase scrisori schimbate între Constan-

12 Silvia T. Bălan, *op. cit.*, loc cit., p. 96.

13 G. G. Burghiele, *Constantin Hurmuzachi* (Seria „Bărbați iluștri ai României”), în „Glasul Bucovinei”, IX, 1926, nr. 2087, 20 aprilie.

14 Elisabeta, căsătorită cu Petru Petru, trăia la moșia soțului ei din satul Rujinița, jud. Soroca. Ea este mama lui Dimitrie Petru, „cel dintîi poet ade-vărat al Bucovinei” (N. Iorga).

15 T. Bălan, *Eudoxiu Hurmuzachi și colecția lui...*, loc cit.

16 Silvia T. Bălan, *op. cit.*, loc cit.

tin Hurmuzachi și căminarul Toader Grosu, administratorul vicii și pădurii de la Copou, lângă Iași, a lui Costache Balș. Scrisorile tratează probleme ridicate de administrarea moșiilor lui Costache Balș și continuă, cu intermitențe, pînă la anul 1849. În acești din urmă ani (1848—1849), ne informează T. Bălan, Constantin Hurmuzachi locuia la Dumbrăveni, jud. Botoșani, moșia lui Balș.

Incheind aceste relatări în legătură cu activitatea de jurist consult și administrator de moșii al lui Constantin Hurmuzachi, activitate ce i-a creat faima de „cel mai mare avocat al vremii”, reamintim că această „ocupatie” a marcat începutul prieteniei și colaborării cu marele istoric și luptător politic Mihail Kogălniceanu. Ne reintoarcem, deci, la anul 1840.

Trebuind să adune documente pentru susținerea pretențiilor lui Balș, Constantin Hurmuzachi, impins de dragostea pentru cultura românească, a cercetat arhiva din Chișinău și aceea a muzeului din Odesa, găsind documente de mare importanță pentru studierea istoriei românilor. S-a grăbit să comunice descoperirile sale lui Kogălniceanu, care anunțase încă din 1838 că are de gînd să publice cronicile adunate de el. Kogălniceanu răspunde prin scrisoarea din 1 aprilie 1840, pe care o publicăm acum [s.n.] și care, precum observa Sever Zota «este actul de naștere al revistei Arhiva Românească»<sup>17</sup>. Scrisoarea lui M. Kogălniceanu despre care T. Bălan scrie că „o publicăm acum” este singura inedită care se referă la relațiile lui Kogălniceanu cu Constantin Hurmuzachi, în alte două cazuri T. Bălan îl citează pe P. V. Haneș<sup>18</sup> pentru a preciza că „legăturile lui Kogălniceanu cu Hurmuzacheștii, sau cel puțin cu Constantin, fratele mai mare, datează încă din 1834”, anul cînd Kogălniceanu este trimis la studii în Franța, la Lunéville, împreună cu cei doi fii ai domnitorului Mihail Sturdza. În cele patru zile petrecute la Viena, Kogălniceanu s-a întîlnit pentru prima dată cu Constantin Hurmuzachi („a umblat cu Hurmuzachi prin tîrg”, P. V. Haneș). „Diferența de vîrstă, continuă T. Bălan — C. Hurmuzachi avea 23 de ani, de doi ani student la Facultatea de drept, iar Kogălniceanu implinise abia 17 ani — n-a creat atunci o legătură mai adîncă de prietenie între ei, dar amintirea rămasă din întîlnirea la Viena a ușurat fără îndoială reluarea legăturilor mai tîrziu după întoarcerea lui Kogălniceanu în țară [în 1838]. „Scrisoarea din 1 aprilie 1840 a lui Kogălniceanu, prin care acesta se adresează lui C. Hurmuzachi cu „Iubite domnule și prieten”, conchide T. Bălan, arată lămurit că reluarea contactului între ei începuse mai înainte. În scrisoarea sa, ” M. Kogălniceanu începe prin a-i mulțumi lui C. Hurmuzachi pentru bunătatea cu care a primit „Dacia literară” [pentru a o răspîndi în Bucovina], apoi îl roagă să-i trimită „cît mai în grabă manuscriptul aflat la Chișinău pentru a-l tipări în „Dacia” pe luna curgătoare<sup>20</sup>. Totodată vă rog să-mi faceți cunoscut cuprinderea ce ați făcut la Odesa. Citirea răvașului dumnilor voastre mi-au insuflat o nouă idee, adică proiectul unui jurnal menit numai pentru publicarea vechilor documente românești ( . . . ). Așa dar, astăzi am pus sub tipar No. 1 al „Arhivei românești”. „Acestea sînt cuvintele care marchează

17 T. Bălan, *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu* . . . , Ed. cit., p. 3.

18 Mihail Kogălniceanu, *Scrisori 1831—1818*, îngrijite și prefăcute de Petre V. Haneș, Buc., 1913.

19 Publicată în Anexa I a lucrării lui T. Bălan *Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu cu frații Hurmuzachi*.

20 Numărul prim al „Daciei literare” apăruse la 19 martie 1840.

„actul de naștere“ al revistei. În ambele volume ale revistei au fost publicate documentele găsite de Constantin Hurmuzachi. În primul volum<sup>21</sup> ne relatează T. Bălan, au apărut două documente din secolul al XVIII-lea (ediția II, p. 56-57 și 94-99) și *Condica Mănăstirii Solca*, scrisă de Vartolomei Măzăreanu (n. 269-274), promițându-se totodată publicarea condicilor mănăstirilor Voroneț și Sf. Ilie din Suceava, trimise tot de C. Hurmuzachi. La sfârșitul primului volum, Kogălniceanu publică următoarea comunicare (p. 282) : „La muzeul de la Odesa aflăm mai multe teancuri de hrisoave ale domnilor Moldovei (. . . ) Dl. C-tin Hurmuzachi, scoțind copii de pe cele mai interesante, au binevoit a le trimite Redacției Arhivei care le va împărtăși și cetitorilor săi în tomul al doilea“. De fapt, în tomul al doilea (ed. II, p. 105-206) s-au tipărit 11 documente turcești și 6 extrase din 4 documente turcești. Nu s-au tipărit în schimb condicele mănăstirilor Voroneț și Sf. Ilie. În ce privește manuscrisul despre care vorbește M. Kogălniceanu în scrisoarea către C. Hurmuzachi, T. Bălan presupune a fi *Gafița blăstămată de părinți* a cavalerului C. Stamati, dedicată lui C. Hurmuzachi și apărută în fascicola martie-aprilie a „Daciei literare“, cu o scrisoare a acestuia din urmă. Altfel nu a mai trimis Hurmuzachi pentru „Dacia literară“, tine să precizeze T. Bălan, care nu s-a înșelat în presupunerea sa. În 1967, Al. Bardieru publică în revista „Ateneu“ o scrisoare inedită a lui M. Kogălniceanu din 21 martie 1840. Într-o notă de subsol (nr. 2), Al. Bardieru scrie : „C-tin Hurmuzachi era mijlocitorul cavalerului C. Stamati care trimitea prin bunăvoința acestuia poeziile sale. Chiar în primul număr al „Daciei literare“ îi vor fi publicate, la p. 140-148, poeziile *Gafița blăstămată de părinți* și *Floarea câră flutur*, C-tin Hurmuzachi le însoțea de o notă elogioasă asupra autorului, recomandându-i talentul poetic, mai ales în poeziile patriotice : „cea mai de căpetenie însușire a poeziilor D-sale este naționalitatea lor. Muza d-lui Stamati fiind patriotică, iubeste a culege sujeturile sale din istoria patriei și a căuta obiceiuri și întâmplări naționale. Una din cele mai noi și frumoase poezii este aceea prin care patriotismul D-sale a urât mintuitoarele prefaceri politice care fac epocă în istoria Moldovei. Și stilul d-lui Stamati este național, căci ne arată ca într-o oglindă geniul și idiomurile limbei noastre.“

Într-un recent articol apărut în revista ieșeană „Cronica“<sup>22</sup> Liviu Papuc relevă contribuția deosebită a lui C. Hurmuzachi la apariția „Arhivei românești“, citind din lucrarea lui N. Iorga *Despre adunarea și tipărirea izvoarelor relative la istoria românilor* : „Acestui frate al marelui adunător al izvoarelor străine privitoare la istoria noastră, acestui al doilea Hurmuzachi, al cărui rol la progresul studiilor istorice la români n-a fost niciodată recunoscut până acum, i se datorește o bună parte a volumului“ (a volumului I, apărut în 1840, al revistei „Arhiva românească“). Și continuă Liviu Papuc în pertinetul său articol : „Contribuția lui C-tin Hurmuzachi nu trebuie privită ca o simplă operațiune mecanică de copiere și transmitere de informații. Iei și colo, Mihail Kogălniceanu face loc în paginile revistei și comentariilor boierului bucovinean, care ni se revelează astfel un cunoscător și un înzestrat cu datele personale necesare unui adevărat istoric (. . . ). Contribuția lui Constan-

21 Primul volum al revistei „Arhiva românească“ a apărut, într-o primă ediție, în martie 1840, fiind reluat, cu mici modificări, în 1841.

22 Liviu Papuc, *Mihail Kogălniceanu, Constantin Hurmuzachi și istoria*, în „Cronica“, 1986, nr. 11.

ti în Hurmuzachi la apariția „Arhivei românești”, mai adaugă L. Papuc, se materializează și prin facilitarea procurării de către Kogălniceanu a materialului tipografic necesar, precum mărturisește chiar acesta din urmă într-o scrisoare publicată de Al. Bardieru în „Ateneu”, dec. 1967<sup>23</sup>.

Vom încheia acest capitol al activității lui Constantin Hurmuzachi consacrată cercetătorilor în domeniul istoriei naționale cu concluzia pe care o găsim exprimată cu cuvintele fratelui său Eudoxiu : „Activitatea culturală a lui C-tin Hurmuzachi — din 1840 — scrie T. Bălan — a creat acestuia o frumoasă faimă în cercurile din Bucovina și din Viena. — Într-o lungă și foarte interesantă scrisoare din 2 iunie 1840, care va vedea mai tirziu lumina tiparului, Eudoxiu scrie fratelui său Constantin în limba germană „Te felicit din inimă pentru cununa de lauri câștigată pentru literatura daco-română, care a făcut cunoscut numele tău printre literații moldoveni și te califică drept descoperitor. Ar trebui, după cum ți-am și propus, să continui pe acest tărîm, cu atît mai mult cu cît natura te-a înzestrat în mod magistral cu darul scrisului și al cuvîntului. Ar fi păcat să nu valorifici pentru știință asemenea talente, cel puțin pe măsura timpului și a prilejului. Dr. Neumann, profesorul de statistică de la Teresianum, îți zice „O’Connel<sup>24</sup> al Bucovinei” și ne asigură că în viața lui n-a întîlit o guriță mai elocventă”<sup>25</sup>.

Constantin Hurmuzachi nu și-a putut continua activitatea sa științifică în domeniul istoriei naționale așa cum îl îndemna fratele său Eudoxiu prin scrisoarea citată mai sus. Obositoarea, acuparenta ocupație de avocat și administrator de moșii nu i-a lăsat răgazul necesar unei astfel de indelelniciri, trebuind s-o întrerupă pentru o perioadă de timp, pînă la evenimentele involburate din preajma și din cursul revoluției de la 1848-1849. Deși n-a participat direct la pregătirea și desfășurarea mișcării revoluționare din Moldova de la 27 și 28 martie, el a avut un rol al său în cursul evenimentelor revoluționare ale anilor 1848-1849. A urmărit cu atenție starea revoluționară și mersul revoluției nu numai din țările românești, dar și din alte țări ale Europei. Era la curent cu mișcarea revoluționară din Franța mai ales unde „revoluția din 22-24 februarie 1848 pe cei mai mulți din tinerii români de la Paris — N. Bălcescu, C. A. Rosetti, Dimitrie Brătianu, Costache Negri, Vasile Mălinescu, Iancu Alecsandri, Scarlat Vîrnăv — îi coborî în stradă făcîndu-i să lupte pe baricade, alături de populația capitalei franceze pentru răsturnarea lui Ludovic Filip și proclamarea republicii”<sup>26</sup>. Numai după o lună, în timpul insurecției din Viena de la 13 martie, fratele lui C. Hurmuzachi, Eudoxiu, înrolat în Legiunea academică, luptă în rîndurile studențimii pentru spulberarea regimului absolutist al lui Metternich. Cu o înfrigurată atenție a urmărit C. Hurmuzachi evenimentele anului revoluționar 1848 din Bucovina unde, la 20 mai 1848 a avut loc, la Cernăuți, marea adunare de sub președenția tatălui său, Doxachi,

23 O. Connell, Daniel (1775—1847) — celebru om politic irlandez, luptător în Camera Comunelor pentru separarea Irlandei de Marea Britanie. E considerat drept unul dintre cei mai mari oratori politici ai Angliei. Discursurile sale politice au fost publicate la Dublin în 1846.

24 T. Bălan, Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu..., ed. cit., p. 2

25 Cornelia Bodea, Lupta românilor pentru unitatea națională, Buc., 1967, p. 107.



care aprobă **Petițiunea țării**, memoriu în 12 puncte, dintre care principala revendicare era autonomia Bucovinei prin separarea ei de Galizia.

După înăbușirea mișcării revoluționare din Moldova, unii dintre frunțașii revoluționari fură arestați, ceilalți, majoritatea, reușiră să ajungă, pe căi diferite, în Transilvania, stabilindu-se la Brașov de unde mulți dintre ei au participat la marea Adunare de pe Cîmpia Libertății din 3/15 mai de unde, la Brașov, au semnat programul revoluționar redactat de Vasile Alecsandri, **Prințiapiile noastre pentru reformarea patriei și Apelul** adresat moldovenilor pentru răsturnarea lui Mihail Sturdza, după care cei mai mulți hotărîră să plece în Bucovina, unde constituția liberală austriacă le dădea posibilitatea să-și exprime liber gândurile. Pe de altă parte, din Bucovina puteau să ia contact mai ușor cu mișcarea de opoziție ce continua subteran în Moldova, putînd astfel pregăti în comun acțiunea de înlăturare a regimului samavolnic al lui Mihail Sturdza. Grupul masiv de moldoveni — „statul major al revoluției” —, în frunte cu V. Alecsandri, a ajuns la Cernăuți la 12/24 iunie 1848 și a alcătuit de îndată „Comitetul revoluționar” cu sediul la Cernăuți<sup>26</sup>, sub președenția lui Costache Negri, pentru reluarea și adîncirea activității revoluționare în Moldova. Între acest Comitet și Comitetul revoluționar secret de la Iași de sub conducerea lui Grigore Ghica, viitorul domn unionist, s-au stabilit strînse legături de colaborare, fie prin emisari care circulau clandestin între Cernăuți și Iași, fie prin întâlniri directe la „cordon” (graniță), fie, în sfîrșit, prin trecerea clandestină a graniței.

Correspondențele primite de Mihail Kogălniceanu, ca și de alți refugiați moldoveni de altfel, erau apoi publicate în ziarul „Bucovina” care a adoptat, chiar de la primul său număr, o atitudine net ostilă față de Mihail Sturdza. În ziar au apărut informații și corespondențe care infirmău regimul opresiv al domnitorului moldovean. Printre acești „correspondenți” s-a numărat și Constantin Hurmuzachi. El le furniza informații despre starea de lucruri din Moldova, despre „terorismul” și samavolniciile lui Mihail Sturdza, devenind astfel colaboratorul indirect al „Bucovinei”<sup>28</sup>.

Nu știm dacă Constantin Hurmuzachi avea legături directe cu Comitetul revoluționar secret de la Iași de sub conducerea lui Grigore Ghica. Știm însă în mod sigur că el s-a interesat permanent de soarta revoluționarilor moldoveni și a făcut legătura dintre cele două comitete revoluționare de la Cernăuți și Iași, înlesnind trecerea clandestină peste graniță a multor emisari sau frunțași revoluționari, apelînd în acest scop la sprijinul membrilor familiei sale din Bucovina. În acest context ne vom referi în continuare la Mihail Kogălniceanu, despre care este vorba într-o scrisoare a lui C. Hurmuzachi publicată de T. Bălan. „Cînd a plecat spre Cernăuți la sfîrșitul lunii ianuarie 1848, n.n. Mihail Kogălniceanu a luat cu sine o scrisoare de recomandare către Eudoxiu Hur-

<sup>26</sup> Istoria României, vol. IV, p. 55.

<sup>27</sup> Vezi: Ion Gh. Sendulescu, Legăturile dintre revoluționarii români în timpul revoluției de la 1848, în „Analele Universității București”, Istorie, an XVIII, 1974, nr. 1.

<sup>28</sup> „Constantin Hurmuzachi, cel mai în vîrstă dintre fiii bătrînului Daxachi Hurmuzachi (...) s-a stabilit în Moldova, fiind în 1848 informatorul și omul de legătură al refugiaților” (Ion Negură, *Societatea pentru cultura și literatura română din Bucovina*, în „Suceava” — Anuarul Muzeului Județean 4/1977).

muzachi. C-tin Hurmuzachi, care reprezenta oarecum interesele Moldovei, îl roagă pe Eudoxiu să mijlocească pentru Mihail Kogălniceanu audiență la miniștrii Stadion și Alex. Bach pentru a putea pleda în fața lor interesele Țării Românești (...). Kogălniceanu este, după părerea lui C-tin Hurmuzachi, singurul om potrivit să intereseze cercurile austriece pentru soarta Țărilor Române: el cunoaște populația, nevoile, dorințele și trecutul poporului român. Pe lângă aceste condiții indispensabile, dînsul posedă și talentul oratoric și arta persuasiunii. Calitățile sale extraordinare nu pot decît să folosească atît Țărilor Române, cît și Austriei<sup>29</sup>. Sub semnul acestei deosebite prețuiri și a deplinei încrederi în „calitățile extraordinare” ale lui Mihail Kogălniceanu, după întoarcerea acestuia în țară, C. Hurmuzachi relua colaborarea cu acela care avea să devină conducătorul mișcării unioniste, colaborare cu rezultate atît de binefăcătoare pentru Țările Românești.

După cum s-a spus deja, între anii 1848-1849 Constantin Hurmuzachi a locuit la moșia Galbena a lui Costache Balș de la Dumbrăveni, aflată în imediata apropiere a vâmlor (pichetelor) de trecere a graniței în Bucovina: Burdujeni și Țișăuți. Această sedere a lui C. Hurmuzachi la Dumbrăveni i-a sporit posibilitățile de a veni în ajutorul acelor care, urmăriți în Moldova pentru activitatea lor revoluționară, erau hotărâți să se refugieze în Bucovina. Despre această importantă acțiune a lui C-tin Hurmuzachi ne sînt oferite informații într-o scrisoare adresată tatălui său din „Eșii, vineri la 4 iunie 1848”: Scrisoarea a fost publicată în revista ieșeană „Cronica” din 1968<sup>30</sup>. Prezentatorul, semnat cu inițialele E. D., ne informează că scrisoarea este inedită și ne redă un scurt rezumat: „El (C. Hurmuzachi) recomandă toată prudența refugiaților moldoveni, în acțiunea lor, spre a nu provoca, indirect, înrăutățirea situației revoluționarilor moldoveni trimiși la Brusa, în Turcia<sup>31</sup>. În același timp, prescrie măsuri de siguranță pentru trecerea clandestină peste graniță a unui prieten al său care voia să scape de urgia administrației lui Mihail Sturdza”. Redăm fragmentele reprezentative din această scrisoare: „Pe bieții frați de la Macin — relatează C. Hurmuzachi tatălui său — i-au trimis la Brusa. Turcii nu-mi însuflă încredere. Soarta acestor nenorociți ar fi cea mai tristă îndată ce bejenții peste hotare ar face cea mai mică mișcare (...). Mă rog să le spui și mamei să liniștească și să le fie milă de bieții frați, de la Brusa, pe care cea mai mică mișcare i-ar pierde”. C. Hurmuzachi se referă, deci, la activitatea revoluționară a moldovenilor refugiați în Bucovina, în cadrul Comitetului revoluționar de la Cernăuți. Scrie C. Hurmuzachi în continuare: „Prea iubite tată, între 15 și 18 iunie va trece granița unul din cei mai buni prieteni ai mei, pe care ocîrmuirea de aici foarte mult îl caută ca să-l stîlcească și să-l nenorocască ca și pe ceilalți. El este și mamei foarte bine cunoscut și mă rog dar să ai și mamei bunătațe de a pune la cale trecerea lui peste graniță (...). Prietenul acesta (din una dintre cele mai bune familii) va aduce o scrisoare a mamei, din care vei înțelege că el este persoana de

29 T. Bălan, Din corespondența lui Mihail Kogălniceanu... p. 8. Scrisoarea, purtînd data de 23 ian. 1849, în limba germană, constituie Anexa II a lucrării.

30 O scrisoare a lui C. Hurmuzachi, în „Cronica”, 1968, nr. 14, p. 3.

31 Este vorba de „grupul celor 13”, socotiți cei mai periculoși dintre revoluționarii moldoveni, care fuseseră arestați, maltratați în închisoare și apoi trimiși spre Brusa, dintre care unii, precum Al. I. Cuza, Manolache C. Epureanu, Lascăr Rosetti (6 la număr), au reușit să evadeze de sub escortă, ajungînd în cele din urmă la Brașov.

care vă scriu astăzi, rugându-vă să binevoiți a-i mijloci trecerea în Bucovina fără pasport (. . .). Pentru aceasta vă rog să se păzească cea mai mare taină pînă va trece dincolo, ca să nu se afle pe unde are să treacă și să nu zădărnicească orînduirea de aici trecerea". Scrisoarea lui C. Hurmuzachi mai cuprinde și informația că la acea dată (iunie 1848) el mai avea de „mîluit niște trebi grabnice și neapărate" în legătură cu „terminarea plății banilor pentru moșia Galbena". Este foarte probabil că printre aceia căroră C. Hurmuzachi le-a înlesnit trecerea în Bucovina să se fi aflat și Aron Pumnul, care sosise la Cernăuți, venind de la Iași, ca refugiat politic, la sfîrșitul lunii noiembrie 1848. Pribeagul transilvan bate la ușa lui Iraelie Porumbescu, de numeie căruia auzise „ceva" la Iași, unde ajunsese după peripeții dramatice". Iraelie Porumbescu era pe atunci secretar de redacție al ziarului „Bucovina" scos de frații Alecu și Gheorghe Hurmuzachi cu o lună mai înainte. Aron Pumnul era tocmai omul de care aveau nevoie Hurmuzăcheștii, lucru de care și-a dat seama numaidecît Constantin Hurmuzachi, trimițîndu-l la Iraelie Porumbescu. Aron Pumnul va fi numit chiar în decembrie redactor responsabil pentru partea românească a ziarului „Bucovina", care apărea în limbile germană și română.

Perioada următoare a activității lui Constantin Hurmuzachi cuprinsă între anii 1849-1859 este aceea a marilor sale împliniri ca istoric și ca luptător politic pentru Unirea Principatelor. După revoluție, Grigore Ghica, ajuns domn al Moldovei pe 7 ani (pînă în august 1859), a permis revenirea în țară a revoluționarilor pașoptiști, pe unii dintre ei folosindu-i în posturi publice. În 1849 C. Hurmuzachi a devenit director al Departamentului Treburilor Publice, primul din seria numeroaselor posturi pe care le va îndeplini sub domnia lui Grigore Ghica. Domnitorul s-a servit de cunoștințele sale, de fermitatea caracterului său pentru modernizarea instituțiilor social-culturale și politice, cu deosebire în perioada pregătirii și înfăptuirii Unirii Principatelor. În 1850 C. Hurmuzachi a fost numit, împreună cu V. Alecsandri, membru al Comisiei pentru reorganizarea învățămîntului public, unde a desfășurat o vastă activitate la calitate de secretar și redactor. În 1852 a devenit „măduțariu al Comisiei legislative". I s-a conferit această calitate din cauza învățăturii deosebite în științele legilor și „a capacității arătate cu prilejul redactării proiectului învățămîntului public". Mai tirziu, în 1856, ca membru al Comisiei juridice, colaborează cu M. Kogălniceanu la elaborarea Codului penal. „Pentru activitatea sa rodnică la redactarea regulamentului școlar și a codului penal, fu distins cu titlul de agă și mai pe urmă de mare vornic, iar prin decretul din 1 aprilie 1856 i se recunosc formă indigenatul". „Indigenatul (naturalizarea), scrie T. Bălan, i s-a acordat drept mulțumire pentru extraordinarele servicii aduse țării: „Recunoaștem și întărim", zice domnul Moldovei în decretul de naturalizare, „dumisale vornicului Costachi Hurmuzachi și întregii sale familii dritul deplinului indigenat în Moldova" (. . .). Naturalizarea a venit tocmai la timp pentru a permite lui C-tin Hurmuzachi să activeze în

3. Cf. Cum a venit Aron Pumnul în Bucovina, în Iraelie Porumbescu. Amintiri, înscrisuri și prefațate de Ion Ștefan, 1943, p. 224.

4. T. Bălan, Constantin Hurmuzachi, în „Bucovina literară", 1943, nr. 55, p. 1.

5. I. G. Sbiera în Enciclopedia română, tom. III, Sibiu, 1900, p. 730-735.

deplină libertate pentru Unirea Principatelor Române"<sup>35</sup>. În legătură cu naturalizarea lui C. Hurmuzachi, T. Bălan vorbește despre bucuria produsă de acest fapt în rindurile prietenilor moldoveni și îl citează în acest sens pe Gheorghe Sion : „Originalitatea sa naturală, meritele sale personale, independența opiniei și a caracterului său, devotamentul său pentru binele comu, pentru dreptul public și pentru viața națională erau însușiri prea rare și recunoscute, pentru ca să le fi contestat cineva vreodată. Moldova din ajunul renașterii sale caută a se felicita că a primit în brațele sale un fiu al surorii sale Bucovina, care, ca și Transilvania, îi trimite cite un bărbat demn de onoarea națională”<sup>36</sup>.

Cu anul 1856 începe „epoca cea mai bogată în realizări politice a vieții lui C. Hurmuzachi” (T. Bălan). Este perioada marilor, înverșunatelor lupte dintre unioniști și antiunioniști, sprijiniți și unii și alții de către marile Puteri europene, unele favorabile, altele ostile Unirii. Menționăm că pentru perioada 1856 - 1859 ne vom referi și la informațiile pe care ni le oferă N. Copoiu în revista „Magazin istoric” din anii 1974 și 1975, în seria de documente privitoare la principalele momente ale luptei pentru înfăptuirea marelui act istoric al Unirii din 1859<sup>37</sup>; documente reproduse din lucrările lui D.A. Sturdza<sup>38</sup>. Subliniem totodată că documentele prezentate de N. Copoiu corectează unele informații provenite din alte surse, nu numai în ce privește datarea lor, ci, uneori, și în ceea ce privește autenticitatea și interpretarea lor.

În timpul războiului Crimeii (1853-1855), contradicțiile survenite între marile puteri au făcut ca problema Unirii Principatelor să devină o problemă europeană. „În cadrul Conferinței de pace de la Viena din primăvara anului 1855, la punctul întâi al dialogului pentru încheierea păcii figura schimbarea statutului juridic-politic al Principatelor. În ședința din 26 martie 1855, reprezentantul Franței a propus unirea celor două țări sub un prinț ereditar român sau străin. Astfel marile Puteri au luat act de dorința românilor de a se uni. La Congresul de pace de la Paris din 1856, cele două țări au fost puse sub suzeranitatea Porții, dar și sub garanția Puterilor. Congresul n-a putut însă rezolva problema organizării celor două țări (unire sau separare politică-administrativă), pentru că cele șapte mari Puteri s-au divizat în două tabere : Franța, Rusia, Prusia și Sardinia, de o parte, Turcia, Austria și Anglia, pe de altă”<sup>39</sup>. Intrucit cele trei puteri antiunioniste pretextaseră că românii n-ar dori să formeze un singur stat, s-a hotărât trimiterea în Principate a unor Comisii care să asculte dorințele românilor, Comisii care au luat ființă la începutul lunii septembrie 1856. Această consultare urma să se facă prin delegați aleși din toate straturile sociale, întruniți în adunări na-

35 T. Bălan, *op. cit.*, loc cit.

36 T. Bălan, *op. cit.*, loc cit., p. 2.

37 Documente referitoare la : formarea Comitetelor electorale ale Unirii din Principate, alegerile pentru Adunări („Divanurile”) ad-hoc, dezbaterile din Adunările Moldovei, „Programul unioniștilor din Moldova”, „raportul Comisiei europene înaintat celor șapte puteri garante cu sediul la Paris”.

38 D.A. Sturdza, *Însemnătatea Divanurilor ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*, Buc., 1912 ; D.A. Sturdza și C. Colescu Vartic, *Acte și documente relative la istoria renașterii României*, vol. VI, partea a II-a, Buc., 1886.

ționale, denumite Divanuri ad-hoc. În vederea organizării alegerilor pentru divanuri au fost înființate în capitalele celor două Principate Comitete electorale ale Unirii.

În Moldova, Comitetul electoral al Unirii, la întemeierea căruia a colaborat și Constantin Hurmuzachi, s-a constituit la începutul lui februarie 1857, iar în martie a adoptat un program de acțiune. „C. Hurmuzachi a fost secretarul și sufletul acestui comitet. Se poate susține că el a fost unul din cei mai de seamă membri ai Comitetului Unirii. Fiind șeful biroului de corespondență internă și externă al comitetului, el a fost făuritorul manifestelor care s-au adresat țării și al protestelor ce s-au trimis Puterilor protectoare”<sup>40</sup>. În așteptarea comisarilor europeni și a firmanului de convocare și funcționare a Divanului ad-hoc, pentru a pregăti regulamentul de funcționare al Comitetului Unirii și a protestelor ce trebuiau trimise Puterilor protectoare, Constantin Hurmuzachi s-a retras peste câteva luni în liniștea moșiei de la Dulcești. Scrisorile sale adresate lui Ioan Maiorescu din acest răstimp (1856-1858), în care se referă la organizarea și conducerea campaniei electorale pentru Divanul ad-hoc, precum și scrisorile către frații săi ne relevă intensă, epuizantă sa muncă, mai presus adesea de forțele unui om, relevă deopotrivă rara sa erudiție juridică și istorică. Principala problemă era aceea ca să se dovedească faptul că Principatele n-au încetat niciodată de a fi state independente și suverane, că suveranitatea otomană, ca și ocupația austro-turcă din 1854 violează aceste drepturi. Pentru a produce asemenea dovezi trebuiau găsite argumente și C. Hurmuzachi le-a găsit. Poarta își întemeia drepturile sale de putere suzerană pe tratatul din 1511 al lui Bogdan (1504—1517) cu sultanul Baiazid al II-lea, prin care urmașul lui Ștefan cel Mare închina țara turcilor, obligându-se să plătească tribut.<sup>41</sup> Într-o scrisoare către Ioan Maiorescu<sup>42</sup>, C-tin Hurmuzachi precizează: „Capitulațiile sunt tractate de protecțiune. Așadar Principatele nu fac parte întregitoare Țurciei, nici au vreun amestec în integralitatea lor. Poarta a pierdut toate drepturile, fiindcă nu ne-au păzit hotarele, fiindcă ne-au supus rușilor, iar acum ne vinde și ne supune nemților. Principatele fiind suverane au dreptul de a încheia tractate alit cu puterile străine, cit și între sine, pentru unire. Așa dar, sictir turcilor de a ne organiza ei pe noi. Ocupațiunea austro-turcească din 14 iunie 1854 este o **uzurpațiune**, o nelegiuire. Continuarea ocupației o infamie, o violență, o nelegiuire și mai mare. Amestecul turcilor în cauza Principatelor este o **călcare a driturilor ginților**. Aceasta nu va avea loc numai cînd drepturile noastre vor fi respectate, dorințele noastre împlinite. Altminterea vom protesta de va merge colbul. Am mai protestat noi și astă-vară contra măgarilor de la Țerigrad și tot am isprăvit ceva. Cetește articolii mei și vei vedea cum am preparat spiritele pentru necesitatea unui protest. Chiar și comisarii vor fi întimpinați cu protestări în contra călcării autonomiei, în contra uzurpațiunii turcești”. Într-o altă scrisoare, către același I. Maiorescu și tot de la Dulcești<sup>43</sup>, putem citi: „De la intrarea

39 Cf. D. Ivănescu, *Unirea Principatelor Române*, în „Convorbiri literare”, 1909, nr. 1 și nr. 5.

40 T. Bălan, C-tin Hurmuzachi, loc cit., p. 2.

41 „Capitulaciunea lui Bogdan”, cum o numește C. Hurmuzachi, aflată în **frontearul** „Nicolae Costin și tipărită în revista „Arhiva românească”, tom. II, p. 340 și următoarele.

42 Scrisoarea din 30 sept., publicată în „Convorbiri literare”, 1907, nr. 9.

43 Scrisoarea din 4/16 oct. 1856.

rușilor în Principate la 1853, alt studiu n-am făcut decît istorie. M-am preparat pentru venirea comisarilor ca să-i îndop cu lămuriri și întîmpinări". În scrisoarea din februarie 1857, trimisă de astă dată din Iași, C. Hurmuzachi îi reamintește lui Ioan Maiorescu despre „peticiunile” adresate celor 7 Puteri în care s-a cerut „depărtarea” caimacamlor. „Cereră noastră s-a împlinit, căci Dumnezeu românilor, care nu părăsește această națiune măriră, au tăiat firul vieții căimăcamului [Toderița Balș, n.n.] ( . . . ). Noi am făcut o peticiune către toate puterile cerind o căimăcămie de trei persoane, dar înainte de a expedia peticiunea este numit caimacam N. Vogoride, cumnatul lui Negri. Avem dar caimacam bulgaro-turco-grec ( . . . ). Această nouă călcare a drepturilor țării a produs cea mai mare indignăciune și ură generală, care a înmulțit și va înmulți numărul amicilor unirii. Ieri a venit Caduli Effendi cu firmanul pentru convocarea Divanurilor și cu firmanul pentru căimăcămia lui Vogoride, această nouă insultă adusă Principatelor și Franței". Într-un fragment de scrisoare (cit s-a putut afla, informează redacția „Convorbirilor literare”), probabil din martie sau aprilie 1857, adică înainte de sosirea comisarilor prevăzuți de Congresul de la Paris, Constantin Hurmuzachi afirmă din nou cu toată indignarea că „firmanele sunt uzurpări și nelegiuri nerușinate, iar căimăcămiile, pașalicuri ( . . . ) Eu voi merge și mai departe și voi propune depărtarea nelegiuitorilor căimăcămii și alegerea unui guvern provizoriu, că numai așa se va putea da țărilor puțința de a se rosti liber. Acum vezi cu ce mă ocup și pentru ce nu mă mai duc la Iași unde nu-mi dau pace să lucrez vizitele și vorbele de călău ale unora și altora, chiar și ale lui Laurian și Sion. Aici, deși am oaspeți, tot mai pot lucra, mă mai pot pregăti pentru lupta cea mare (s.n)". Într-o scrisoare din aprilie 1857 adresată fraților săi care se aflau la Cernauca, C. Hurmuzachi scrie, referindu-se la campania electorală: „La mine este cartierul general [al Comitetului Unirii], la mine au loc adunările, la mine este fabrica de adrese și proteste. Trebuie să stau mereu acesă, să dau lămuriri, să iau măsuri, să port corespondență cu toată țara". Într-o altă scrisoare trimisă tot atunci fratelui său Alecu, Constantin Hurmuzachi scrie mai clar despre istovitoarea sa muncă prestată în interesul Unirii: „Toate protestele, toate reclamațiunile, toate memoriile, toate circularile se fabrică la mine. Trebuie să primesc și să inspectez toate deputățiile pe care, pe răspunderea mea, le-am chemat din toate jud. țele". În una din circularile sale, cea din martie 1857, C. Hurmuzachi îndemna pe alegători să acționeze cu curaj și hotărîre (aluzie la mașinațiunile lui Vogoride): „Numai în acest chip ne vom putea călăra vrednici de chemarea noastră și vom putea ajunge la scopul dorit al tuturor românilor Line cugetători din ambele Principate”<sup>44</sup>.

Dar instrucțiunile date oral și circularile expediate prin județe nu erau suficiente pentru asigurarea victoriei. Era necesară informarea opiniei publice din țară și de peste hotare. În scopul acesta, C. Hurmuzachi alcătui în colaborare cu Ioan Maiorescu, broșura Dezvoltarea dreptu-

44 Scrisoare din 25 febr. 1857, în „Convorbiri literare”, 1909, nr. 7.

45 „Fînd șeful biroului de corespondență internă și externă a Comitetului Unirii, C. Hurmuzachi, a fost fabricatorul manifestelor care s-au adresat țării în al protestelor ce s-au trimis puterilor protectoare.” (T. Bălan, Cîin Hurmuzachi, loc. cit.)

46 Conținutul celor două scrisori ale lui C. Hurmuzachi către frații săi, ca și circulara din martie 1857, au fost reproduse după T. Bălan, Cîin Hurmuzachi, loc. cit.

rilor Principatelor Moldo-Române în urma Tratatului de Paris din 30 martie 1856, apărută la Bruxelles, în 1857. „lucrare bazată pe profunde studii istorice, pe o vastă informare, de care se pare că nici Kogălniceanu nu era străin”<sup>47</sup>. În această lucrare autorii caută să stabilească situația: ce o avuseră Principatele înainte și după capitularea față de turci. Închinându-se turcilor, Principatele intrară cu Poarta în „legături de stat”, încheind tratate. În legătură cu Poarta, niciodată nu fusese vorba de suzerani și vasali. Mai târziu Poarta desființă unilateral tratatele încheiate. Principatele nu încetară niciodată de a fi state independente și ca atare oricând pot hotări unirea”.

Ultima scrisoare adresată lui Ioan Maiorescu<sup>48</sup> este scrisă după un an, referindu-se deci la activitatea lui Constantin Hurmuzachi în perioada desfășurării alegerilor pentru Divanul ad-hoc din iunie 1857. „Am fost peste măsură de ocupat, atât de ocupat, încât n-am avut puțința nici măcar de a mă rezeși pînă la patul morții prea bunului meu tată [decedat la 11 aprilie 1857]. Aveam o misiune mare, care a cerut toată atențiunea mea, toată activitatea, toată energia mea. Cugetul îmi spune că mi-am îndeplinit misiunea cu sfințenie și curaj. Nu voiesc să mă laud sau să micșorez meritele altora, dar trebuie să-ți spun că eu am fost organizator, directorul și executorul Comitetelor electorale, că Comitetul la rînd se adresa, că țineam necurmat corespondență cu Comitetele ținutale, relațiuni cu consulaturile, eu tradam [transmiteam] consulaturilor protestările și reclamațiunile pentru Comisiunea europeană”. Vom anticipa spunînd că esențial din scrisorile lui C. Hurmuzachi în ce privește problema Unirii Principatelor se va regăsi în celebrul său discurs din Divanul ad-hoc al Moldovei din memorabila ședință de la 7 octombrie 1858.

Modul cum s-au desfășurat alegerile pentru Divanul ad-hoc al Moldovei nu a adus, nu putea să aducă cîștig de cauză unioniștilor, după cum este bine cunoscut, din cauza mașinațiunilor caimacamului N. Vogoride, aflat în solda celor trei puteri antiunioniste<sup>49</sup>. Despre modul cum s-au desfășurat alegerile pentru Divanul ad-hoc moldovean aflăm informații și dintr-un recent articol publicat în „Convorbiri literare”<sup>50</sup>. Din cauza presiunilor administrative exercitate de N. Vogoride asupra alegătorilor, „la Fălcieni — serie autorul articolului —, unde exista un puternic comitet unionist, n-a fost ales reprezentantul acestui comitet, pentru că listele electorale au fost falsificate, astfel că alegerile au dat cîștig de cauză antiunioniștilor și cel dintîi dintre aleși a fost N. Istrati, unul din fruntașii taberei antiunioniste, om de mare autoritate și cu mare influență asupra administrației locale”. Despre acest N. Istrati de la Fălcieni ne informează și T. Bălan (în (C-tin Hurmuzachi . . .) spunînd că „din unionist se făcuse peste noapte antiunionist”, făcînd o intensă propagandă separatistă. Și-a expus pe larg convingerile sale separatiste într-un articol intitulat *Despre cvestia zilei în Moldova*, publicat în 1858<sup>51</sup>. Istrati a fost combătut cu asprime de unioniști pentru ideile sale. C-tin Hurmuzachi s-a grăbit să-i răspundă îndreptînd împotriva

47 Liviu Papuc, *op. cit.*, loc cit.

48 Cernăuș, în 4/16 martie 1858, în „Convorbiri literare”, 1908, nr. 9.

49 Vezi N. Conștu, *Moldova 1857: Dorițele unioniștilor și intrigile lui N. Vogoride*, în „Magazin istoric”, 1975, nr. 5, p. 57.

50 Vezi: St. Gorovei, *Unirea la Fălcieni*, în „Convorbiri literare”, 1939, nr. 1, p. 9.

51 D. A. Sturdza și C. Colescu-Vartic, *op. cit.*, vol. III, p. 125—127. Apud T. Bălan, *Refugiații moldoveni . . .*, p. 24.

lui un violent atac, într-un articol intitulat *Un renegat al Unirii Principatelor*, în care spulberă argumentele aduse de N. Istrati împotriva Unirii și încheie cu aceste cuvinte: „Interesele supreme ale neamului nostru cer Unirea și cine este împotriva Unirii este un dușman al poporului nostru”<sup>52</sup>. La alegerile de la 19 iunie unioniștii au refuzat să se prezinte din cauza abuzurilor săvârșite de căimăcămie. Marile Puteri care sprijineau Unirea, și în primul rând Franța, au obținut de la Poartă, printr-un compromis, anularea alegerilor. Noile alegeri, organizate la 10 septembrie, au avut ca rezultat o victorie zdrobitoare a forțelor unioniste<sup>53</sup>. Vom menționa în acest context că alegerile din 19 iulie, printre fruntașii unioniști, șterși de pe listele electorale, fusese și Constantin Hurmuzachi, iar la alegerile libere din 10 septembrie el a fost ales deputat în județul Roman ca reprezentant al proprietarilor mici.

Lucrările Divanului ad-hoc din Moldova au început la 22 sept. 1857. „În Divanul ad-hoc moldovenesc rolul lui Constantin Hurmuzachi a fost covârșitor”, ține să sublinieze T. Bălan, redând propriile mărturisiri ale acestuia: „Tot timpul sesiunii am fost și secretar al Divanului, am fost membru al mai multor comisii: pentru verificarea titlurilor, pentru redactarea regulamentului Divanului, pentru întocmirea relațiilor comerciale, libertatea cultelor, înființarea unui sinod etc. dintre care cele mai multe au fost compuse de mine. N-am scăpat nici o ocaziune pentru a lămuri cestiunea politică și drepturile Principatelor. Pentru aceasta a fost nevoie de a face studii serioase, care au cerut mult timp și multă osteneală”<sup>54</sup>. N. Copoiu publică procesele verbale ale dezbaterilor din Adunarea ad-hoc a Moldovei. Ne sînt prezentate discursul de deschidere rostit de mitropolitul Sofronie Miclescu din 22 sept., apoi fragmente din cuvîntările lui C. Hurmuzachi și M. Kogălniceanu<sup>55</sup>. Redăm fragmentele semnificative din discursul lui Constantin Hurmuzachi rostit în memorabila ședință de la 7 oct. 1857, discurs pe care G. G. Burghiele îl considera, pe bună dreptate, „o perlă a oratoriei române, un document istoric”<sup>56</sup>.

În primul rând, C. Hurmuzachi stabilește, pe bază de documente istorice, că vechile capitulații încheiate de Moldova cu Poarta recunosc poporului român deplina exercitare a suveranității: „Principatele Române fiind staturi suverane dela sine se înțelege că ele au incontestabilul drept de a-și legiui reorganizarea lor (...), că au avut și au dreptul de a încheia tractate atît cu alte staturi cit și între sine. De la sine dar urmează ca ele au și dreptul de a încheia între sine tractat pentru unirea lor într-un singur stat și sub un singur guvern. Unirea nu este o dorință nouă (...). Unirea este înscrisă în inimile tuturor românilor. Ea s-a discutat în curgere de mai mulți ani de toată țara, de toată presa Europei. Ea s-a primit cu aclamații de către alegătorii noștri, de către întrea-ga țară. Dorim Unirea pentru că nu mai dorim să fim pomul discordiei între puteri rivale, nu voim să vedem legiune de candidați la domnie.

52 Publicat la 15 iulie 1856, *op. cit.*, loc cit., p. 663—667.

53 Despre „avataarii” activității politice a lui N. Istrati vezi: Gheorghe Sibechi, *Știri noi despre N. Istrati*, în „Suceava” — Anuarul Muzeului Județean, XIII — XIV, 1986—1987, p. 262—265.

54 Cf. N. Copoiu, *art. cit.*, loc. cit.

55 T. Bălan, *C-tin Hurmuzachi*, loc cit.

56 N. Copoiu, *Unirea în dezbaterile Adunării ad-hoc*, în „Magazin istoric”, 1975, nr. 4, p. 33—36.



Dorim Unirea, dar tot așa de fierbinte dorim și un prinț străin, căci numai un prinț străin poate lupta cu succes în contra influențelor străine cărora Tratatul de Paris a voit să facă sfârșit. Înainte de a vă da voturile, nu uitați, domnilor, că toată Europa, toată lumea civilizată privește la noi cu cea mai mare luare aminte, ca să afle să sintem vrednici de a fi o nație, vrednici de încrederea țării, care ne-a ales și ne-a trimis aici ca să cerem :

- 1 Respectarea drepturilor Principatelor și îndeosebi a autonomiei lor, potrivit vechilor capitulații încheiate cu Înalta Poartă ;
- 2 Unirea Principatelor într-un singur stat cu numele de România .
- 3 Prinț străin cu moștenirea tronului dintr-o dinastie domnitoare ale Europei ;
- 4 Neutralitatea pământului Principatelor ;
- 5 Puterea legiuitoare încredințată unei obștești Adunări în care să fie reunite toate interesele nației. Toate acestea sub garanția colectivă a Puterilor care au subscris Tratatul de Paris.

Nu credeam că în momentul acesta suprem, de la care atîrnă viitorul și fericirea a cinci milioane de frați, să se afle între noi măcar unul care n-ar dori împlinirea cererilor rostite de țara întreagă prin aleșii săi. Cine este în stare de a le combate, acela nu este român, ci dușman al fraților săi, dușman al țării, nealță a intereselor străine”.

Mihail Kogălniceanu și-a terminat scurta sa alocuțiune cu următoarele cuvinte : „Fraților, onorabilul meu amic Hurmuzachi v-a dezvoltat considerațiile care ne fac o lege să cerem Unirea Principatelor ( . . . ). Inima poporului nu se înșală niciodată, să ascultăm, fraților, inima poporului nostru, să ascultăm glasul și interesul nației noastre, care strigă neîncetat : Unire și Unire ; să gîdim că astăzi este ziua cea mai mare din veacul nostru, că astăzi nu numai că scriem, dar facem istoria țării noastre”. Rezultatul votului a fost acesta : 81 pentru și 2 contra. „La vremea lor, serie N. Copoiu în prezentarea sa, aceste discursuri au avut un larg ecou nu numai în țara, ci și în Europa, fiind publicate în 1858 în lucrarea lui M. A. Ubicini *La question des Principautés devant l'Europe* ; ele relevă dragostea de țară a celor trei reprezentanți ai obștei românești, via lor dorință de a vedea țările românești unite ( . . . ). Adunările ad-hoc, alit prin componența lor, cît mai ales prin conținutul dezbaterilor au fost adevărate adunări reprezentative ale poporului, la nivelul acelei epoci, exprimind cu vigoare aspirația sa către unitate și independență națională”.

În continuarea ședințelor Adunării ad-hoc, Constantin Hurmuzachi a luat parte „cu o mare competență la dezbatererea tuturor chestiunilor privind organizarea țării : desființarea privilegiilor de clasă, egalitatea în fața legilor, justa așezare a contribuțiilor, acceptarea tuturor cetățenilor în posturile publice. La propunerea lui C. Hurmuzachi se votează mulțumiri presei franceze care a sprijinit lupta pentru Unire”<sup>57</sup>. În ședința Divanului din 9 decembrie la ordinea zilei veni problema îndreptării hotărârilor Principatelor prin comisie europeană, precum și a proprietății Deltei Dunării, problemă de interes european. Raportul lui C. Hurmuzachi, bazat pe dreptul istoric, pe dreptul internațional și pe tratate trezește admirația tuturor. La 16 dec. se dezbate chestiunea raporturilor dintre

57 G. G. Borghel, *Constantin Hurmuzachi*, loc. cit.

58 Ibid.

proprietari și săteni. Două au fost propunerile principale : una a lui C. Negri care propunea atribuirea pământurilor sătenilor prin despăgubire și propunerea lui C. Hurmuzachi ca raporturile dintre proprietari și țărani să se stabilească prin libere învoiri, iar guvernul să îlesnească împroprietărirea prin așezăminte de credite”.

Urmează un alt moment important al „marii lupte pentru Unire” (ca să folosim expresia lui C. Hurmuzachi). În perioada mai - august 1858 are loc Conferința reprezentanților celor 7 Mari Puteri de la Paris care a adoptat o Convenție prin care se stabilea viitorul statut politic, social și administrativ al Principatelor : cele două țări vor purta numele de Principatele Unite ale Moldovei și Țării Românești, fiecare avînd domn, guvern și adunare legislativă proprie. În dec. 1858 au loc alegerile pentru Adunările electivă în vederea desemnării celor doi domnitori. Lupta dintre cele două partide, unionistă și antiunionistă se înteteste. Un fapt poate mai puțin cunoscut a fost acela petrecut în Adunarea electivă a Moldovei, în cursul dezbaterilor din comisia pentru verificarea titlurilor, comisie în care era membru și C. Hurmuzachi. Este vorba de contestarea mandatului de elector al acestuia. Faptul este relatat într-un articol publicat recent în „Tribuna”. Cităm din acest articol : „La 22 ianuarie 1859, ziarul „Ost-Deutsch Post” (nr. 7, p. 1) scria : «În adunarea electivă a Moldovei, Grigore Balș a luat apărarea lui C-tin Hurmuzachi al cărui mandat a fost contestat fiind supus străin. Mihail Kogălniceanu a arătat că revoluționarii de la 1848 fiind nevoiți să pibegească, el și familia lui au fost aceia care au deschis apatrizilor ușile lor, în mod ospitalier. În consecință el este nu numai moldovean, ci și român». Admirabila intervenție a lui Kogălniceanu a redus cu ușurință la tăcere agitația antiunionistă și mandatul lui C. Hurmuzachi a fost validat.

O creștere a virulenței luptei dintre unioniști și separatiști s-a constatat în Adunările electivă ale Principatelor atunci cînd încep dezbaterile privitoare la alegerea domnilor, fiecare dintre partide avîndu-și proprii candidați. Astfel, în Moldova ajung să-și puna candidatura la tron nu numai conservatorul antiunionist N. Istrai, ci și — faptul este demn de relevat — fostul domn al Moldovei, Mihail Sturdza, avîndu-l ca rival pe însuși fiul său, Grigore Sturdza (din partea unioniștilor). „Înlăturat de la tron în 1849, Mihail Sturdza, stabilit la Paris, și-a făcut principalul său țel din redobîndirea tronului. În 1858 în febra pregătirilor pentru alegerea domnului Moldovei, s-a întors în țară în calitate de candidat al (a-lorei antiunioniste. Împărțind bani în dreapta și stînga, a reușit să-și atragă un număr de partizani, însă prea puțini pentru a dobîndi o șansă reală, mai ales că se afla în competiție cu însuși fiul său. În așteptarea unor zile mai bune, Mihail Sturdza s-a întors la Paris. Pentru concurența făcută în 1858 la tronul Moldovei nu-și va ierta fiul, ștergîndu-l de pe lista moștenitorilor imensei sale averi”<sup>59</sup>.

Din cauza apariției mai multor pretendenți la tron, la un moment dat însăși unitatea partidei unioniste era în primejdie. „Cînd veni vorba de alegerea domnului, mult încercata solidaritate a unioniștilor se sparse”

59 Ibid., nr. 2089, joi, 22 apr.

60 Eugen Gluck, Contribuții cu privire la răsunetul formării statului național în presa vieneză, în „Tribuna”, 1989, nr. 3, p. 5.

61 Dr. Lucian Bala, Fabuloasa moștenire a lui Mihail Sturdza, în „Magazin Istoric”, 1974, nr. 12, p. 30, cap. „Tată și doi rivali la același tron”.

62 Vezi : Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900, p. 16.

(T. Bălan). În Moldova, după cum se știe, și-au pus candidatura fruntașii mișcării unioniste Mihail Kogălniceanu, Vasile Alecsandri, Cos'ache Negri. La un moment dat, V. Alecsandri avea considerabile șanse de a fi ales domn; renunță însă la candidatură în favoarea lui C. Negri<sup>63</sup>, după cum făcură pînă la urmă cu toții, susținînd cu căldură pe colonelul Al. I. Cuza. În acest context nu e surprinzător atât faptul că C. Hurmuzachi sprijini la început o altă candidatură, ci e surprinzător că sprijini, după cum erată T. Bălan, candidatura lui Grigore Sturdza, un om compromis și impopular, ca fiu al lui Mihail Sturdza, înversunatul dușman al unioniștilor, și ca fost comandant de divizie (general) în armata otomană. „În acest scop, scrie T. Bălan, C-tin Hurmuzachi înființă, împreună cu cîțiva prieteni, ziarul „Constituționalul” finanțat, firește, de Grigore Sturdza, al cărui prim număr apărură la Iași la 10 nov. 1858. După părerea lui C. Hurmuzachi, Grigore Sturdza era potrivit pentru domnie, fiind un om cu influență, ca fiu de domn, și avea experiență politică. C. Hurmuzachi își publică manifestul către țară (o „profesie de credință”) și îi susține într-un alt articol candidatura, motivîndu-și opțiunea”<sup>64</sup>. „Unioniștii nu puteau să lase fără răspuns articolele uneori vehemente ale lui C. Hurmuzachi. Între alții i-au răspuns Bogdan Petriceicu Hasdeu și V. Alecsandri. Evident, C. Hurmuzachi a greșit sprijinind candidatura prințului compromis, Grigore Sturdza, dar C. Hurmuzachi n-a fost un apostat al ideii Unirii. Acea greșeală nu poate întuneca marile sale merite naționale. De altfel, după cum se știe, C. Hurmuzachi a votat în cele din urmă pentru Al. I. Cuza, alăturîndu-se majorității deputaților din Adunarea electorală care cereau pe Cuza ca domnitor al Moldovei și astfel legăturile cu unioniștii, întrerupte puțin timp, s-au restabilit” (T. Bălan, C-tin Hurmuzachi...). Unioniștii moldoveni s-au declarat pînă la urmă cu toții pentru candidatura unică a lui Al. I. Cuza, punînd capăt sciziunii din rîndul partizanilor Unirii, pentru că „disputele pentru domnie ar fi putut constitui un impediment major în calea realizării voinței naționale arătînd Puterilor garante că sînt în joc ambiții personale și nu interesele poporului întreg”<sup>65</sup>.

Nemulțumiți de model în care convenția de la Paris din august 1858 a stabilit organizarea Principatelor, Adunările electivă ale celor două țări au căsăt pînă la urmă mijlocul prin care să eludeze hotărîrile Convenției în acest fel: alegerea a dublei alegere a lui Al. I. Cuza, punînd astfel, pentru a doua oară, guvernele Europei în fața faptului implinit și de care aceste guverne nu trebuiau să ia cunoștință. „La sfîrșitul anului 1858, lupta poporului român pentru unire a cunoscut momente de mare intensitate. Forțele unioniste din țară au interpretat prevederile Convenției în lumina intereselor fundamentale ale poporului român și, prin dubla alegere a lui Cuza, și-au exprimat într-un mod demn, profund patriotic și născut dorința sa fermă de unire”<sup>66</sup>.

După înfăptuirea Unirii, C-tin Hurmuzachi a continuat să joace același rol important în viața publică a Moldovei, îndeplinind diferite funcții înalte: ministru de justiție, chiar în anul Unirii, funcție pe care o exercită și în anul 1861, ministru adjunct al Ministerului de Finanțe, deputat în mai multe rînduri în camera legislativă a Moldovei, apoi în cea a Munte-

<sup>63</sup> C. Hurmuzachi, *Profesie de credință a prințului Grigore M. Sturdza*, în „Constituționalul”, 1848, nr. 10, p. 1—2 și *Candidatura prințului Grigore M. Sturdza*, ibid., nr. 11, p. 1—3.

<sup>64</sup> Cf. N. Copou, *Unirea în dezbaterile...*, loc cit., p. 35, nota 7.

<sup>65</sup> „Magazin istoric”, 1975, nr. 1, 29.

niei, senator și vicepreședinte al Senatului, iar în 1868 a fost numit prim-președinte al Curții de Casație din București, dar nu exercită această funcție, fiind plecat din toamna aceluși an la Viena pentru a-și îngriji sănătatea, care se deteriorase mult în ultimii ani, unde și muri.

În afară de prestigioasa carieră politică a lui Constantin Hurmuzachi, ținem să consemnăm un alt aspect deosebit de important al activității sale, merit să ilustreze legăturile culturale și pe teren școlar dintre Moldova și Transilvania, ca principal mijloc de consolidare a unității naționale. Ne folosim în acest scop de un document descoperit de muzeograful Faust Remus în arhiva muzeei școlii din Șcheii Brașovului și publicat în „Teiografu român” din 1984, într-un articol intitulat Școala românească brașoveană — premisă a unității noastre naționale. Vom cita câteva fragmente semnificative din acest articol. „Încă din 1852, Constantin Hurmuzachi, membru în comisia de organizare a învățămîntului public moldovean, trimise românilor transilvăneni importanta sumă de 445 galbeni, destinată pentru a fi întrebuințată jumătate pentru zidirea lăcașului gimnazial „Andrei Șaguna” din Brașov [înființat în 1850], iar jumătate pentru buna organizare a tipografiei din Sibiu, de sub teascurile căreia au ieșit numeroase manuale școlare. Cînd, la sfîrșitul primei decade existenței gimnaziului era periclitată, românii din Principatele Unite au venit grabnic în ajutor. Camerele legislative din Iași și București au votat în 1860 acordarea unor donații anuale de 500 de galbeni, după cum reiese din documentul inedit recent descoperit [o adresă de mulțumire]. La acordarea acestei donații un rol important l-au avut C-tin Hurmuzachi și Mihail Kogălniceanu, care, sprijiniți de Al. I. Cuza, au susținut în Camerele legislative interesele învățămîntului românesc brașovean. În această adresă, reprezentanții școlii românești din Brașov, după ce elogiază „simțul național și patriotic” al lui C-tin Hurmuzachi, subliniază că „Domnia Voastră îmbrățișează acest gimnaziu încă de la înființarea lui și concursul Domniei Voastre face o parte integrantă din acel vot al Înaltei Camree Legislative favoritor școlii noastre (...). Pentru aceea, Eforia Școalelor Române din Brașov vă aduce prin noi, în numele tuturor românilor de peste Carpați, cea mai fierbinte mulțumită și profundă recunoștință. Să trăiți, Domnule Președinte. Să trăiască ilustra familie Hurmuzachi!”<sup>66</sup>.

Apropiindu-ne de finalul acestei prezentări a vieții și activității lui Constantin Hurmuzachi, vom reda câteva fragmente din necrologul său<sup>67</sup>, care îi conturează, cum nu se poate mai bine, fizionomia morală, intelectuală și politică, scutindu-ne pe noi de mai ample concluzii finale: „Un morț îndelungat de inimă — se precizează în necrolog — a curmat, la 15/27 febr. 1869, viața lui Constantin Hurmuzachi, care a fost totdeauna mai puțin îngrijită de sine decît de fericirea patriei”. Rămășițele sale pămîntești au fost transportate la Dulcești, reședința de predilecție a defunctului, unde se retrăgea, de cîte ori scăpa de zgomotul orașelor, urmînd cu îndătinată neobosire serioasele sale studii și cercetări despre trecutul României, despre drepturile străbune, ca și despre trebuințele și interesele actuale ale patriei (...). Am pierdut un patriot distins, un român învăpăiat. Puterea sa cea reală morală și spirituală a făcut din el pretu-

<sup>66</sup> În 1860 C. Hurmuzachi era deputat în Adunarea legislativă a Moldovei și vicepreședintele ei, iar M. Kogălniceanu era prim-ministrul Moldovei. Adrese asemănătoare de mulțumire au fost trimise lui Kogălniceanu și domnitorul Al. I. Cuza.  
<sup>67</sup> Constantin Hurmuzachi, Necrolog, în „Foaia Societății pentru cultura și literatura română în Bucovina”, 1869, nr. 3, 4 și 5, p. 51—55.

tindene o autoritate care se bucura de înaltă stimă și încredere generală ( . . ) Inteligența sa superioară și erudițiunea sa, severitatea principiilor sale, iubirea sa de dreptate și adevăr, sinceritatea neîngrădită și franchețea caracterului său care se exprima în toată înfățișarea sa deschisă, virilă și impunătoare ; bunătatea inimii și compătimirea pentru tot omul ce suferă ; patriotismul său cel luminat, susținut de o credință tare în vitalitatea și viitorul fericit al națiunii române — aceste calități au compus mai cu osebire ființa bărbatului nostru. Ele au fost recunoscute de țară și prețuite prin înalte distincțiuni de către ultimii trei domnitori ai României ; actualul Domnitor [Carol I] îl onora cu o rară grație și bunăvoință, cercetându-l de două ori la Dulcești și chemându-l în urmă pe viață în suprema funcțiune a unui stat constituțional, aceea de Prim-președinte al înaltei Curți de Casațiune și Justiție a României. Participarea sa nemijlocită la treburile publice sau la evenimentele politice ale României, în curgerea aproape a 25 de ani, activitatea neobosită și patriotică în conducerea Comitetului Unirii, pe care el avu fericirea de a o pronunța cel dintâi în Divanul ad-hoc din 1857 ; toate celelalte lucrări ale sale din Divanul ad-hoc privitoare la dreptul public, la referințele întregii legislațiuni naționale, conlucrarea sa la înzestrarea României întregi cu o rețea completă de drumuri de fier, la care privesc staturi mai mari și mai puternice cu gelozie și invidie — acestea și alte merite prețioase sînt înscrise în memoria contemporanilor și istoria nepărtinitoare nu le va ignora, ea va arăta că defunctul a fost unul din apărătorii cei mai sinceri ai autonomiei României, al idealului de progres și lumină, de dreptate și prosperitate publică, dezvoltare națională și de construire stabilă și puternică a patriei. Toți aceia care l-au cunoscut, l-au stimat și iubit, au privit cu mindrie la acest bărbat ales al națiunii”.

Așa cum se remarcă și în necrolog, Constantin Hurmuzachi și-a adus o contribuție deosebit de importantă la Unirea Moldovei cu Țara Românească. Concepind istoria nu numai ca o disciplină științifică, ci și ca o armă de apărare națională, C. Hurmuzachi s-a manifestat, prin scris și faptă, ca un înflăcărat luptător pentru libertate, unitate și suveranitate națională. Acestui ideal i-a închinat întreaga sa putere de muncă, întreaga sa viață și activitate. Constantin Hurmuzachi și-a pus talentul și știința în slujba poporului său. Prin activitatea sa desfășurată în Moldova și Bucovina și-a adus partea sa de contribuție la înfăptuirea, înzestrarea și consolidarea noului stat român. „C-tin Hurmuzachi a fost cel mai mare talent politic pe care Bucovina l-a dat Moldovei” (Ion I. Nistor).

Prezentul articol - evocare s-a vrut un modest omagiu adus memoriei lui Constantin Hurmuzachi, de la a cărui moarte s-au împlinit, în 1989, 120 de ani și 130 de ani de la marele act istoric al Unirii Moldovei cu Țara Românească, de care numele său rămîne indisolubil legat.

Le but que l'auteur s'est proposé dans le présent article a été celui de relever l'importante bien que peu connue, contribution de Constantin Hurmuzachi au développement de l'historiographie nationale et surtout à la réalisation de l'Union des Principautés Roumaines. Pour atteindre son but l'auteur a pris pour appui les études de Teodor Bălan — le principal biographe des frères Hurmuzachi —, ainsi que des informations utilisées notamment les confessions de C. Hurmuzachi, provenant de sa correspondance avec son bon ami transylvain Ion Maiorescu.

Établi depuis 1840 en Moldavie, C. Hurmuzachi se fit connaître bientôt comme „un de plus illustres avocats du temps”. Ayant l'occasion de découvrir dans les archives des villes de Chişinău et d'Odessa, d'importants documents concernant l'histoire des Roumains, qu'il transmit à Mihail Kogălniceanu, il contribua ainsi, en 1849, à l'apparition de la revue „Arhive româneşti”, ce qui le rendit tout de suite connu — comme l'a justement remarqué Nicolae Iorga — dans la culture roumaine contemporaine. On souligne ensuite le rôle joué par Constantin Hurmuzachi, après la chute de la révolution de 1848 — 1849, comme homme de liaison entre le Comité révolutionnaire des réfugiés moldaves de Cernăuţi et le Comité secret de Vassy, dirigé par Grigore Ghica, le futur prince régent unioniste, les deux comités ayant pour but l'Union des Principautés par le renversement du régime oppressif de Mihail Sturdza en Moldavie.

L'espace le plus important, au cadre de l'article, est destiné à la période des années 1856—1859, la période où, à côté de Mihail Kogălniceanu, le dirigeant du parti unioniste, C. Hurmuzachi déploya une intense activité, au cadre du Comité de l'Union de Vassy, en faveur de la réalisation de l'Union des Principautés Roumaines. Pour informer l'opinion du pays et de l'étranger sur la légitimité de l'Union, C. Hurmuzachi élaborà, en collaboration avec Ion Maiorescu, la brochure „Le Développement des droits des Principautés Moldo-Roumaines à la suite du Traité de Paris du 30 mars 1856”, publiée à Bruxelles, en 1857, brochure où l'on prouve par des documents historiques que, malgré la suzeraineté ottomane, les Principautés n'ont jamais cessé d'être des états indépendants et, par conséquent, elles peuvent, n'importe quand, décider leur union.

Dans le „Divin ad-hoc” de Moldavie, le rôle de C. Hurmuzachi a été prépondérant — souligne-t-on dans l'article. Il y déploya la même importante activité en qualité de secrétaire et de membre de plusieurs commissions. Dans la memorable séance du 7 octobre 1857, C. Hurmuzachi prononça un remarquable discours, „perle de l'art oratoire, un document historique”, où la légitimité des Principautés de s'unir est appuyée par des arguments péremptoires d'ordre historique et juridique.

L'auteur finit l'article en présentant brièvement la brillante carrière publique de C. Hurmuzachi, sous les règnes d'AL. I. Cuza et Charles I<sup>er</sup>.

Considérant l'histoire non uniquement une discipline scientifique, mais aussi une arme de défense nationale, C. Hurmuzachi s'est manifesté comme un ardent militant pour la liberté, l'unité et l'indépendance nationales. A cet idéal il consacra toute sa vie et toute son activité. „Constantin Hurmuzachi a mis son talent et sa science au service de son peuple. Par son activité déployée en Moldavie, la Bucovine et ailleurs, elle aussi, sa part de contribution à la création et à l'affermissement du nouvel état roumain” (T. Bălan).

Par le présent article-évocation l'auteur apporte un modeste hommage à la mémoire de l'illustre homme de culture et ardent militant politique, Constantin Hurmuzachi, depuis la mort duquel se sont écoulées, 130 années, tout comme depuis le grand acte historique de l'Union des Principautés Roumaines dont son nom est indissolublement lié.

## ISIDOR VOROBCHIEVICI, CĂRTURAR BUCOVINEAN POLIVALENT

VICHENTIE NICOLAICIUC

Bucovina secolului al XIX-lea s-a remarcat și printr-o galerie de cărturari de seama ce au propulsat acest ținut legendar la nivelul spiritual al celorlalte meleaguri românești. Printre exponenții acestei galerii se datasează și ISIDOR VOROBCHIEVICI – cărturar bucovinean polivalent – a cărui activitate creatoare s-a concretizat, mai ales, în trei direcții fundamentale : de pedagog, de compozitor și muzicolog, de scriitor.

I. Vorobchievici se naște la 18 mai 1836, în Cernăuți, și este descendentul unei familii de preoți ortodocși refugiați din Lituania ce se numea Orobko de Mlaca, de aici și pseudonimul literar cu care adesea semna ca poet Danilo Mlaca. Tatăl său era Ivan Vorobchievici, profesor de teologie la Cernăuți iar mama - Elisaveta — fiica preotului Grigore Corlățan din Pojorita, — ținutul Cimpulungului Moldovenesc. Isidor la 3 ani o pierde pe mama, iar la 10 ani pe tata. Copilul va fi crescut de bunicul său Mihail, paroh în comuna Cuzmeni, de lângă Cernăuți.

Din fragedă copilărie se dedică muzicii : la 5 ani începe studiul vioarei, iar, apoi ca elev în Cernăuți, va dirija corul școlii. Studiază la Seminarul Teologic din Cernăuți, unde Ștefan Nosievici îi va trezi interesul pentru cunoașterea și valorificarea folclorului românesc. Urmează apoi studiile la Akademie für Musik und darstellende Kunst din Viena (1863-1869), cu Franz Krenn (armonie, contrapunct), cu Benedikt Rondhartinger (muzică greco-orientală, dirijat coral).

Înainte de a pleca la Viena a fost preot în diverse comune, printre care și la Moldovița în anii 1866-1867. De la Viena se întoarce cu certificat de profesor de muzică. Va activa ca profesor de muzică corală, la Seminarul Teologic, la Școala Normală de Învățători, la Școala Reală Greco-Ortodoxă, la Gimnaziul Superior și la Școala de Cantori Bisericești din Cernăuți.

A colaborat la Glasul Bucovinei și la Candela semnând studii, cronici, articole.

**I. Ca pedagog,** meritele lui I. Vorobchievici se împart în două direcții :

1. A avut elevi celebri ca Ciprian Porumbescu care va deveni Luceafărul muzicii românești, Eusebie Mandicevski, Tudor Flondor ;

2. Pentru a acoperi necesitățile didactice din acel timp a întocmit manualele școlare de muzică în limbile română și germană. În 1869, cu concursul Societății pentru Literatură și Cultură Română din Bucovina editează primul tratat de armonie muzicală în limba română intitulat „Manual de armonie muzicală”, „Colecțiunea de cîntece pentru școli populare” în trei fascicule, apărută în 1870 și care a cunoscut numeroase editări pînă în 1913, tratat ce a fost elogios recenzat de B. P. Hașdeu, G.

Onciul, ca și de urmași : G. Breazul și Doru Popovici. Deci a fost primul compozitor român care a scris un manual de armonie în limba română, desi terminologia folosită de autor a fost influențată de principiile lingvistice ale lui Aron Pumnul.

C. Porumbescu ca student al său a apercizat în mod deosebit calitățile **Manualului de armonie muzicală** al lui I. Vorobchievici. Acest manual a fost pentru C. Porumbescu carte de căpătii, deoarece accentua aspectul polifonic al muzicii și astfel se opunea exagerărilor stilului homofon al muzicii bizantine. De la emeritul său profesor, C. Porumbescu a primit lecții de compoziție, armonie și teorie muzicală. Tot el este acela care i-a întărit convingerea conturată de Ciprian în perioada formativă suceveană că o operă cultă capătă originalitate, vigoare, vitalitate, prestanță numai dacă-și are rădăcinile adinc înfipte în creația muzical-folclorică a poporului, în viața și visele lui.

Pedagogul și muzicologul I. Vorobchievici într-un certificat de absolvire conchidea că tânărul artist Ciprian Porumbescu „posedă un talent muzical evident care printr-un studiu continuu pe terenul științei muzicale și prin o adevărată aprofundare a ființei și a scopului acestei arte sublime, ne îndreptățește la cele mai frumoase nădejdi” (1). Deci respectul calităților este reciproc, ca dintre magistru și discipol. Astfel C. Porumbescu va deveni „Lucefărul muzicii românești”, iar opera sa prin specificul său național, prin popularitatea sa a pătruns adind în inima poporului nostru, îndeplinind condițiile universalității. Un merit deosebit în urcușul lui C. Porumbescu spre această universalitate l-a avut magistrul său, Isidor Vorobchievici.

II. În calitate de compozitor, I. Vorobchievici a acordat o mare atenție cîntecului liturgic, a compus liturghii, multe din ele pe text românesc, militînd alături de E. Mandicevski pentru introducerea polifoniei în biserică, văzînd în aceasta un mijloc de dezvoltare a culturii muzicale a poporului. „El a făcut chiar sacrificii bănești pentru a contribui la dezvoltarea corurilor bisericești formate din țărani” —afirma G. Onciul (5).

În creația sa muzicală laică a utilizat pe scară largă muzica populară, a pus pe note numeroase doine și cîntece populare românești, precum : „Bujorul”, „Frunză verde de scumpie”, „Măi, dorule, măi !”, „Doina”, etc. ; multe din poeziile lui Eminescu : „De ce nu-mi vii”, „Ce te legeni codrule ?”, „Revedere” ; poeziile lui Alecsandri „Barcarola”, „Dulce Bucovina”, „Mănăstirea Putna”, „Arcasul” etc. ; poeziile lui I. Vulcan, Vasile Bumbac : „Cîntec de primăvară” etc. (4), încît multe dintre ele sînt cîntate sau numai îngîinate de iubitorii muzicii și liricii românești fără să cunoască și numele compozitorului, devenind cîntece populare.

I. Vorobchievici a consacrat pagini inspirate creației muzicale folclorice românești, ca autor al capitolului „Muzica” din volumul **Oesterreich—Ungarische Monarchie in Wort und Bild**, Bukowina, Wiena, 1899, arătînd că muzica este o cale pe care se poate aduce o contribuție la înfrățirea dintre națiuni.

III. Ca scriitor, a fost fecund, a propagat în operele sale idei umanitare și patriotice. Uneori, mai ales în poezie, dă dovadă de gingășie a sentimentului și o parte din propria sa poezie a pus-o pe note muzicale. A scris proză, versuri și dramaturgie în limbile ucraineană, dar și circa cincizeci de poezii în limba română, rămase, din păcate, nepublicate.



În poeziile lui I. Vorobchievici scrise în limba română între anii 1865-1885 și păstrate în marea lor majoritate în manuscris în fondurile Institutului de literatură ale Academiei R.S.S. Ucrainene, prevelează influența lui Alecsandri și a poeziei populare românești, pe care Vorobchievici o culegea cu aceeași pasiune ca și pe cea ucraineană (2). Aceste poezii dezvoltă teme ca robia turcească, năvălirea tătarilor, haiducia, dragostea dintre o fată și un băiat din popor. Un fenomen foarte interesant, aproape unic în literatură-afirmă cercetătoarea Magdalena Laszlo-Kuțiuk — este existența unor dublete : aceleași teme autorul le dezvoltă în poezii paralele scrise în română și ucraineana. Cel mai celebru din aceste exemple este cunoscută romanța **Să-mi cinți, cobzar bătrîn, ceva**, pentru care I. Vorobchievici a compus în 1870 și o variantă ucraineană și care apare în singura culegere de poezii antumă **Pe Prut** (1901 - anul pensionării sale, iar pe 18 septembrie 1903 moare).

La baza multor scrieri în limba română ale lui Vorobchievici se află legende populare, născute în vremuri de restriște. Iată începutul baladei **Cînd Moldova purta jugul**, din 1865 :

„Cînd Moldova purta jugul	Cînd pe cîmpii primăvara
Greu, amarnic cu sudoare,	Nu s-au vazut plug și grapă,
Cînd prin negura turcească	Cînd cu singe s'adpara
Nu străbătea sfîntul soare . .	Corbi și vulturi, cînd cu trupuri
Cînd ofta întreaga țară	Se hrănea toată fiara. . . ”
Melancolic „Doamne sfînte”,	

Pe acest fundal se povestește despre o bătrînă „maică turturică”, care împreună cu fiicele sale trăia „ferice ca-n rai în căsuța mică” de pe malul Sucevei. Dar cînd au năvălit tătarii ca să-i răpească fiicele, ea și-a infipt cu mina ei în piept hangerul, fiindcă „preț viața n-are, cînd nu-i și onoare”. Și-a rămas pe malul Sucevei o groapă în care sînt inmormîntate mama și cele trei fiice ale ei

În același stil este scrisă și balada **Cîntă cucul în grădină**. În ea se povestește despre soarta unei moldovence, Mărioara, cea mai frumoasă dintre nevestele tătarului Mahmet, chinuită de dorul patriei.

Un personaj istoric este evocat în balada **Ivonica Dării**, hoțul bucovinean. Eroul ei este haiducul Darie, originar din Arbore și care a trăit între anii 1790-1810. Multe obiecte ale acestui haiduc se păstrează în colecția Toader Hrib din Arbore. Sora acestuia haiduc îl roagă să nu se facă haiduc, dar hotărîrea îi este definitivă :

„La Moldova, soro, iute vreau să zbor,  
Să joc cu tovarășii hora lui Bujor”.

Despre haiduci se spune că sînt „năzdrăvani, puternici, voinici ca cei zmei”, de care tremură toți boierii pînă în țara muntenească. Dar boierii îl prind și-l spînzură pe Darie, deși el n-a vărsat singe nevino-vat. Și balada se încheie într-un acord trist :

„Par margine-n Bucovina,	Că lui Darie-i cîntă corbul
Lîngă drumul mare	Cîntecul de jale,
Plînge biata Mărioară	Că l-au spînzurat pe dinsul
Cu lacrimi amare,	La pod colon-n vale. . . ”

Balada are asemănări cu poezia lui Alecsandri **Sora și hoțul**.

Alte poezii românești ale lui Vorobchievici deplîng soarta fetelor părăsite de băiatul iubit, sau cuprind note satirice la adresa flăcăilor ușuratici sau a tinerilor preoți și dascăli care nu prea iau în serios slujba bisericească, căci preferă să cînte cîntece de amor, decît podobii și tropare.

Din creația sa literară se remarcă însă povestirea „Moșul Nicolae Suceveanul” scrisă în limba ucraineană. Povestirea scrisă în 1888, reprezintă o evocare a vremilor trecute, o imagine a Rădăuților din jurul anilor 1850-1860. În ea autorul zugrăvește figura unui bine cunoscut lăutar român, Moș Nicolae Suceveanul, al cărui cîntec îl fermecase cîndva pe marele compozitor Franz Liszt. Este un tribut de admirației și recunoștință adus de compozitorul și poetul Vorobchievici admirabililor interpreți ai muzicii populare românești. Autorul descrie înfățișarea fizică a lăutarului, portul său, reale episoade din viața sa care relevă forța extraordinară ce o avea cîntecul său în a deschide „inimile și pîngile oamenilor”. El descrie nopțile și zilele de veselie din casa boierului Hurmuzachi de la Vatra-Dornei sau în circiuma lui Nuhim din Rădăuți unde se adunau funcționărima și bogătașii localului, zugrăviți și aceștia cu mult simț prihlogic și umor.

Redăm mai jos un fragment din povestirea în traducere românească :

„La Suceava, vechea capitală a voievozilor moldoveni trăia Moșul Nicolai, acest neobișnuit lăutar violonist, un talent nativ din grația lui Dumnezeu. Trăia în bună stare și în belșug în propria sa casă, de unde prin fereastră putea în fiecare zi să privească ruinele cetății vechilor domnitori sau la turnul bisericii în care odihnesc osemintele sfîntului Ioan Suceveanul. Nu o dată privea în acea parte și tristețea îi cuprîndea inima, și ca nebun apuca vioara și cînta pentru sine nenumărate elegii-doinele românești”.

Moare I. Vorobchievici pe 18 septembrie 1903, iar revista **Candela**, din 1903, la p. 659, în necrologul ei scrie, printre altele : „Și vouă fraților români, v-a dăruit defunctul un tezaur mare de cîntece. A iubit poporul român din toată inima, lăsîndu-i o mulțime de cîntece și doine pe care le-a cules sub streșina caselor țărănești”.

Deci activitatea de creație a lui Isidor Vorobchievici a fost polivalentă și pilduitoare. El a desfășurat o adevărată activitate de pionierat în domeniul muzicii și muzicologiei, a iubit Bucovina și pe locuitorii ei și lor le-a închinat energia sa creatoare, harul său artistic.

A modelat cu pasiune pe discipolii vremii care îi vor prelua și amplifica creația muzicală românească, ridicînd-o la scara universalității. Prin întreaga sa creație artistică, Isidor Vorobchievici a militat pentru apropierea și înfrățirea tuturor fiilor Bucovinei. Creația sa muzicală și cea literară constituie pentru noi, urmașii săi de pe meleagurile bucovinene, o mîndrie. Dacă muzica lui Ciprian Porumbescu ne bucură și ne înalță pînă la uitare de sine, să nu uităm că la formarea acestui „Luceafăr al muzicii românești” și-a adus contribuția și dascălul acestuia, ISIDOR VOROBCHIEVICI.

1. Leu, Paul : **Ciprian Porumbescu**, Editura Muzicală, București, 1978 ;
2. Iaszlo-Kuțiuk, Magdalena : **Relațiile literare româno-ucrainene în secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea** (curs special) ; Univ. din București ; Facultatea de Limbi Slave, 1974 ;
3. Morariu, Leca : **Iractie și Ciprian Porumbescu**, vol. 1, Ed. Muzicală, București, 1986 ;
4. **Muzica în Bucovina, Ghid**, de Emil Sateo, Suceava, 1981, p. 88-90 ;
5. Onciul, George : **Din trecutul muzical al Bucovinei**, Editura, Mitropolit Silvestru, Cernăuți, 1936 ;
6. Colecția **I. Vicoveanu** din cadrul **Muzeului Județean Suceava** (În această colecție se păstrează numeroase materiale inedite în legătură cu viața și activitatea lui I. Vorobchievici : lucrări muzicale, unele manuscrise etc.).

### ISIDOR VOROBCHIEVICI, ERUDIT POLYVALENT DE BUCOVINE

— résumé —

Dans l'étude „Isidor Vorobchievici — erudit polyvalent de Bucovine” on présente l'activité créatrice d'Isidor Vorobchievici (1863-1903), qui s'est déroulée dans trois directions fondamentales :

a) comme pédagogue et auteur de manuels scolaires de musique. Dans ce domaine, il s'est fait remarquer par le fait que ses élèves sont devenus des compositeurs roumains de marque : Ciprian Porumbescu, Eusebie Mandicevski et Tudor Flondor. Il a élaboré les premiers manuels scolaires de musique en roumain. C'est à Cernăuți qu'il a déployé son activité didactique.

b) en tant que compositeur, il a mis en musique beaucoup de créations populaires, tout comme une série de vers de Mihail Eminescu, Vasile Alecsandri, I. Vulean, V. Bumbac ou ses propres créations.

c) comme écrivain : Il a écrit des poèmes en roumain et en ukrainien et de la prose, dans le style et sous l'influence de Vasile Alecsandri, ou les thèmes et les motifs sont d'inspiration locale (de Bucovine).

## EPAMINONDA BUCEVSCI — UN PICTOR AL ȚĂRII DE SUS

ALEXANDRINA ANDRU -MONTEORU

Apreciat în timpul vieții, uitat după moarte, Bucevski este „redescoperit” între cele două zăzboaie, relansat mai ales de revistele locale „Junimea literară”, „Făt-Frumos”, „Glasul Bucovinei”. Admiratorii săi au organizat în 1920 și 1925 câte o expoziție Bucevski. La prima au fost expuse 108 lucrări, la a doua 47. Tablourile sale n-au ajuns prin multe muzee. Astăzi cu greu se pot număra cîteva pinze de-ale sale la Suceava, Iași sau București.

Epaminonda Anibal Bucevski s-a născut la Iacoveni, la 3 martie 1843. În anul 1848, tatăl său se mută ca paroh la Iliești, nu departe de Stupca lui Ciprian Porumbescu. Vecinătatea cu cel care avea să devină un mare compozitor, idealurile lor comune au înlesnit o apropiere intimă, o prietenie strinsă („arboroseana prietenie”), așa cum o mărturisesc numeroase scrisori ale lui Ciprian Porumbescu.<sup>1</sup>

Bucevski și-a făcut studiile primare la Suceava, din lipsa unei astfel de școli în sat. (Mai târziu, prin grija tatălui său, se va înființa și la Iliești o școală primară). Talentul pentru pictură îl manifestă din copilărie. Profesorul Eusebie Soroccean menționează : „De mic copil desena cu cretă și sineală albastră, animale și capete de om, pe zaplazul prișăcii părintești din Iliești : ca elev la școala primară făcea din simburile de zarzăr cercei și din hirtie colorată costume pentru irozii colindători”<sup>2</sup>

Liceul îl începe la Cernaăuți, avîndu-l printre profesori și pe Aron Pumnul, și-l termină în Transilvania. Acesta a fost pe vremea aceea drumul multor tineri bucovineni. Astfel, după 1860, pe drumurile Ardealului s-au întîlnit Vasile Bumbac, Zaharie Voronca, S. F. Marian, V. M. Burlă. Bucevski, cu puțin timp înainte de Eminescu, va trece prin Beiuș și Blaj. Se pare că Blajul a avut o influență deosebită asupra formării viitorului pictor. Oreste Luția spunea : „Blajul acesta a fost în calea lui Bucevski, ca și în calea multora din generațiile mai vechi de la noi, lîntînă răcoritoare cu teiul scaldat în miresme, unde era de poposit și doine de-a prinde puteri noi pentru drumul ce șerpuia înainte spre dru-

1. Pentru detalii trimitem la volumul *Epaminonda Bucevski. La o sută de ani de la naștere*. Pagini comemorative, Colecția Societății scriitorilor bucovineni, Editura „Mitropolitul Silvestru”, Cernaăuți, 1943. Sumarul cuprinde : *Epaminonda Bucevski* (medalion de Dragoș Vitencu), *Epaminonda Bucevski în corespondența lui C. Porumbescu* (de Leca Morariu), *Tablouri flamande* (versuri de Liviu Marian), *Rînduri pentru opera lui Bucevski* (de I. Cârdei), *Portretele lui Bucevski* (de Petre Luția). Volumul cuprinde și 11 reproduceri din opera pictorului.
2. Eusebie Soroccean, *Pictorul academic Epaminonda Bucevski*, 1920, p. 20.

muri necunoscute" . O urmă lăsată de această localitate în memoria lui Bucevski a fost desenul în cretă neagră și albă **Deșteaptă-te române**. Geniul era înfățișat printr-un inger înaripat ce-l trezea pe românul cu figura unui țaran. În același material și în aceeași manieră, el a ilustrat balada **Dochia** a lui D. Bolintineanu. De altfel, Bucevski a făcut numeroase schițe pentru poeziile acestui poet.

Crescut în atmosfera de la Iliești, elev al lui Aron Pumnul, trecut prin Blaj, Bucevski, deși va sta mult timp la Viena, nu va înceta o clipă să fie pătruns de legătura cu pământul românesc. Acest sentiment răzbate atît în creație, cit și în legăturile cu românii de pretutindeni.

În 1863, Bucevski intră la seminarul teologic din Cernăuți pe care-l termină în 1867. În timpul studiilor teologice, cunoaște pe pictorul vienez Arend, de la care va căpăta primele noțiuni în ale picturii și a cărui influență va fi vizibilă pînă tirziu, mai ales prin predilecția pentru culorile violet albastru.

În 1868, obținind o bursă din fondul bisericesc, pleacă la Viena și se înscrie la Academia de arte frumoase. Printre îndrumatori îi are pe Wurzinger și Carol Blaas. Sînguincios, ordonat, insetat de cunoaștere, obține la sfîrșitul anului 1872 premiul Gundel pentru cele mai bune studii generale. În 1873, se înscrie la școala de pictură istoriografică a lui Anselm Feuerbach, numărîndu-se printre primii elevi ai acestui maestru al stilului clasic. De la Feuerbach, Bucevski va primi îndemnul pentru compoziții ample ca : **Bacanalul**, **Bacanta**, **Dante în exil**, **Moartea Cleopatrei**. Dar, cu toate că e specializat în compoziția istoriografică, Bucevski, așa cum arată Corneliu Gheorghian, și nu numai el, „împins de grija pîinii de toate zilele, e silit să se ocupe de lucrări mai mici, lesne de vîndut, iar mai tirziu de pictura bisericească, de asemenea mai rentabilă”<sup>3</sup>

La Viena reușise să-și înjghebeze un modest atelier unde era vizitat de mulți studenți români, printre care și Teodor V. Ștefanelli, Vasile Bum-bac, Eminescu, Ciprian Porumbescu. Tinerii se opreau îndelung în fața pinzelor, discutau, se înduioșau la vederea scenelor din viața satelor moldovenești. Interesantă și semnificativă ni se pare o discuție asupra unui tablou pentru care pozase o oarecare Tereza. Ciprian Porumbescu găsește o mare asemănare între aceasta și Ilinca, lăutăreasa de la Stupca, dar e nedumerit că fusese pictată goală. „Îmbrăcată nu mi-o cumpără nimeni, fu răspunsul lui Bucevski. Trebuie să-mi vînd talentul pentru o piine. Ah, cit m-m săturat ! . . . Aș vrea să pured la o artă adevărată, așa cum au făcut-o la vremea lor Iscovescu, Andreescu, Rosenthal, Grigorescu, o artă care să incinte pe cei mulți. Am să mă întorc în Bucovina ( . . . ). Am să cutreier mănăstirile, am să scot chipurile voievozilor celor viteji și-am să le impart poporului ; să aibă țaranul, acolo în bordei, sub cunună de laur și stejar, chipul lui Ștefan cel Mare. Ce icoană poate fi mai sfîntă decit aceasta ! Să crească copii cu inima plină de jeraticul gloriei nemuritoare. Să fac și eu ceva pentru țara strămoșilor mei”<sup>4</sup>. Deși citatul e dintr-o operă literară unde a intervenit ficțiunea, este bine surprinsă starea de spirit a artistului în aceea perioadă.

3. Oreste Luția, **Pictorul Bucevski**, în „Glasul Bucovinei”, nr. 564.

4. Corneliu Gheorghian, **Bucovina în pictura lui Epaminonda Bucevski**, București, 1935, p. 43.

5. C. Ghiban, **Cînta la Stupca o vioară**, București, Ed. militară, ediția a IV-a, 1967, p. 245—246.

Împărtășind idealurile patriotice ale prietenilor săi, Bucevski se află și el printre organizatorii serbării de la Putna, avînd în sarcină decorurile. Revistele vremii : „Gazeta Transilvaniei” nr. 70 din 1871 și „Familia” nr. 35 din 10 septembrie 1871 comentau pe larg acest eveniment. Despre Bucevski, „Familia” scria : „În frunte, la intrarea principală strălucea marca României libere, dulce simbol al aspirațiunilor noastre a tuturor, cum și alte diferite mărci ale țărilor românești ce compun Dacia, steme datorate penelului distinsului pictor Epaminonda Bucevski. Aspectul acestor decoruri, combinat cu impunătoarea înfațișare a pozițiunilor și variat de culorile flamurilor ondulatoare, formau un spectacol din cele mai plăcute în mijlocul munților și costişelor, călcate odinioară de cei mai bravi oșteni ai celui mai mare domn”.

Succesele îi sînt umbrite de permanentele gripi materiale. În 1871 îi moare tatăl, apoi mama. La 1 iunie același an, judecătoria Sadagura îl numește tutore al celor patru frați minori și-i încredințează și administrarea avutului. Veniturile gospodăriei, diminuate treptat, nu ajung pentru acoperirea cheltuielilor, pentru întreținerea fraților săi prin școli, de aceea e nevoit să muncească mult, să abordeze genuri la modă care să-i asigure un minimum de ciștiș. Cu privire la această perioadă, profesorul Oreste Luția spunea : „Lucra și vindea multe din tablourile sale pictate în genul rococo, picturi cu fete și cuconițe gingașe și cameriere zăpăcite, îmbrăcate toate în fuste largi și înfoiate ale epocii. Rococo, cu cavaleri galanți și scoși ca din cutie, cu peruci pe cap și săbii la sold, cu panglici de catifea și atlas, cu bilete de amor și alte nimicuri ale buduarului. Cele mai miulte și de seamă tablouri de genul acesta, lucrate de mîna sa, au trecut în America, Anglia, Franța, Olanda, unde aflau mulți amatori”<sup>6</sup>.

Bucevski și-a început cariera de pictor apăsător de nesiguranță materială. A pictat, despovărat de griji, mai ales în școala de pictură istoriografică a lui Anselm Feuerbach, iar mai tirziu, după vreo lucrare bine remunerată.

Ca alțișia pictori însemnați ai secolului al XIX-lea, Epaminonda Bucevski a făcut și pictură bisericească, de cele mai multe ori ca restaurator, la mănăstirile și bisericile din Moldova.

Bucevski a fost introdus în pictura bisericească de maestrul său Arend. Acesta îl invita adesea de la Viena pentru a fi ajutat la cite un iconostas. Mai tirziu, constatînd perfecțiunea la care ajunsese, îl recomanda pentru lucrări mai mari.

Între 1875 și 1880, execută diverse portrete, pe cel al mitropolitului Silvetru Morariu, pe cel al lui Constantin Popovici, un aer pentru biserica din Rădăuți și începe și zugrăvirea vechii biserici din aceasta localitate. Face importante lucrări de pictură la biserica Sf. Nicolae din Iași. Primește diverse comenzi de icoane, fie de la persoane particulare, fie de la biserici. Tot în această perioadă este numit pictor al Diecezei, în locul lui Arend. Bucevski însă mai rămîne cîtiva ani la Viena.

Vicențiu Babeș, ziarist, scriitor, membru al Academiei române, arată în articolul *Despre arte și artiști români în străinătate*, publicat în „Familia” nr. 1, 1880, cum a făcut cunoștință cu pictorul Bucevski : „Este aproape un an de cînd — plimbîndu-mă pe străzile Vienei — într-o fe-

<sup>6</sup> Oreste Luția, Sursa citată, nr. 565.

reastra încărcată cu obiecte de lux și artă, o icoană mare și frumoasă în ulei, reprezentând în mod admirabil o scenă din viața idilică a poporului român — ca printr-un farmec îmi cuceri atenția. Cum vine — mă întrebai — această romantica și castă scenă în profana Viena? Româneuța de pe pînă mi se părea disperată de frivolii ochi străini. Într-un unghi al tabloului descifrai cu anevoie numele pictorului, Epaminonda Bucevski. (. . .). Neamțul comerciant taxă icoana la 300 de florini bani buni. Căci — zicea el — este de maestrul genial, mîndria școlii de arte a Academiei vieneze, lucrat după natură. (. . .) Seara, în aceeași zi, petreceam în societatea mai multor amici și revenii la mîndrul tablou al genialului pictor. Apoi este român neoaș bietul: român din Bucovina (. . .), produce o mulțime de opuri admirabile, care însă toate se strecoară în străinătate. De atunci, Vicențiu Babeș îl vizita adesea, străduindu-se totodată să-l facă cunoscut publicului prin paginile revistei „Familia”, să-i procure diferite comenzi.

Între 1881-1891, ultimii ani ai vieții, Bucevski a executat lucrări pentru bisericile din Moldova, printre care și cea de la Gura-Humorului. Un merit deosebit i s-a atribuit și în legătură cu stabilirea autenticității portretului lui Ștefan cel Mare, în urma descoperirii evangheliarului de la Humor. Făcînd o vizită la Cernăuți, la invitația mitropolitului Silvestru Morariu, episcopul Melchisedec Ștefănescu a descoperit două evanghelii în limba slavonă. Unul dat mănăstirii Humorului de însuși Ștefan cel Mare, altul scris sub îngrijirea mitropolitului Grigore și dat mănăstirii Voroneț. În evangheliarul de la Humor se găsea și portretul lui Ștefan cel Mare, reprezentat în genunchi, oferind evangheliarul Sf. Fecioare. Portretul lui Ștefan cel Mare, cunoscut pînă atunci pictat de Gh. Asachi, îl reprezenta pe domnitor cu barbă și față de monah. Evangheliarul nou descoperit venea să arate chipul unui alt domnitor, fără barbă, blond, cu fața rubicondă.

Pictorul Bucevski, ca un cunoscător al vechii arte picturale și al monumentelor istorice din Moldova, a fost însărcinat să scoată facsimile și desene după evangheliar, pentru ca noutatea să poată fi comunicată în cadrul Academiei. Bucevski a alcătuit un album ce cuprindea 6 facsimile după evangheliarul manuscris, o copie după portretul lui Ștefan cel Mare și un facsimil după evangheliarul mitropolitul Grigore. După cîteva ședințe în cadrul Academiei din 1881, în care majoritatea membrilor: Ion Ghica, Vasile Alecsandri, Nicolae Ionescu, Titu Maiorescu susțineau originalitatea portretului nou, veridicitatea lui, B. P. Hasdeu vine cu argumente contrarii. Bucevski își continuă cercetările. La Iași, la biserica Sf. Nicolae, a supravegheat curățirea portretului lui Ștefan cel Mare pentru a putea face un facsimil exact și în mărime naturală. La mănăstirea Putna, descoperă într-o pivniță o icoană pe care era cusut portretul domnitorului, avînd aceleași semne ca în evangheliar. În ședința din 24 ianuarie 1882, Bucevski prezintă personal portretele făcute la Voroneț, Sf. Ilie, Pătrăuți, Sf. Dumitru din Suceava și prin care dovedește că toate portretele marelui domnitor sînt asemănătoare cu cel din evangheliar: fără barbă. În vederea comparării și asemănării cu Petru Rareș, ipoteză susținută de Hasdeu, Bucevski aduce și copii după portretele acestui domnitor de la Humor, un desen după fresca „Daniil Sihastru”,

precum și copia mitropolitului Grigore.<sup>7</sup> Facsimilele și desenele făcute de el s-au pierdut. Pentru noi rămâne ca o amintire truda lui de artist conștiințios care s-a entuziasmat pentru descoperirea unui adevăr.

În 1883, primește o comandă de mai mare amploare : zugrăvirea catedralei din Zagreb. Că nu a fost singura lucrare de acest gen, ne-o mărturisește comentatorul său, Eusebie Sorocean : „Penelul său a produs multe lucrări de valoare pentru biserica sârbească. În urmă, primi să execute și lucrări de o însemnătate așa de mare, precum catedrala episcopală din Zagreb, iconostasul, pictura decorativă și arhitectonică”<sup>8</sup>.

În 1888 sau 1889, din cauza bolii care se accentua, se mută la Cernăuți, unde va muri la 13 februarie 1891.

Pictorul Epaminonda Bucevski, atît de puțin cunoscut astăzi, este autorul unei opere întinse. Inegal, cu frecvente concesii făcute gustului trecător, el lasă însă și compoziții cu personalitate. Uneori este o rigoare clasicistă, ca în unele tablouri inspirate din istoria universală sau din mitologie. Alteori se lasă în voia pitorescului pe care îl ofereau viața rustică din Moldova, peisajul românesc.

Scenele sătești, Bucevski le-a realizat punînd în centrul lor figura țăranului și mai ales a țăranicii moldovene. Continuîndu-l pe Gheorghe Lemeni, el manifestă aceeași predilecție pentru portul din nordul Moldovei, pentru pitorescul costumului. Portretele sale, mai ales cele de femei, capătă farmec datorită costumului național, pictorul dînd mare atenție fiecărui detaliu, așa cum se observă în *Dorneancă, Ian ascultă !* . . . sau în cele de pe faianțe. El se remarcă prin minuțiozitatea redării amănunțelor vestimentare, a cusăturilor. Nu lipsește nici încercarea de a sugera psihologia personajului. În *Ian ascultă !* . . . tentativa este evidentă : fata din compoziție trădează cochetărie sub masca unei seriozități derutante.

În portretele *Tatăl pictorului, Mitropolitul Silvestru, Soția preotului Remi din Herseni, Preotul Mindrilă, Nănășica* se observă același gust pentru redarea atentă a expresiei. Dacă portretele citate sînt făcute în mare parte după fotografii, după cum spun comentatorii sai altele însă trădează inspirație după natură sau texte folclorice. Așa sînt *Păstorul întristat*, după balada populară *Colinda*, sau *Mica florăreasă*, îmbrăcată în același port național. *Doina* e un tablou-alegorie : fata cu o cofă de apă, în decor natural. Convențional în compoziție, Bucevski e iscusit în cromatică și luminozitate. Alte tablouri ca *Țigănuș la Brăila, Moșneag* completează predilecția pentru portretul expresiv, între spectaculosul alegerii personajelor și realismul realizării.

Bucevski era și maestru în faianțe, pe care le executa cu deosebită migală, alegîndu-și ca motiv busturi de femei sau imagini din natură. Șervetul din jurul capului, trandafirul din păr, un alt trandafir în mină, cîteva ramuri ca decor dau bustului o expresie aparte care, pentru noi azi, ar părea prea încărcată. Întreaga expresie a tinerei fete sugerează visare, nostalgie. O altă faianță cuprinde un peisaj, o expresie a naturii, cu frăgezimea plantelor ce se leagănă în jurul riului, dominate de un ar-

7. Cornelii Gheorghian, *Pictorul Bucevski și portretul lui Ștefan cel Mare*, în „Făt-Frumos”, nr. 2—3, 1934.

8. Eusebie Sorocean, *op. cit.*, p. 32.



bore mare, bătrîn. Aici vine să se adape un cerb cu privirea scrutătoare, o podoabă a colţului de natură prezentat sub limpezimea cerului şi pluitura ştersă a norilor.

La Bucevschi proporţiile sînt armonioase, iar coloritul fără ostentaţie. Oreste Luţia remarcă: „Desenul e cît se poate de corect ( . . . ) Nici cînd un ton mai îndrăzneţ, mai strident nu tulbură nobila tonalitate de care se serveşte ; acordurile sale coloristice sînt redade în mol şi cu piano melancolic ce te face să visezi înaintea tablourilor sale cu chipuri de femei împodobite cu ştergare diafane şi îmbrăcate cu un gust al lui mare parte după fotografii, după cum spun comentatorii săi, altele însă particular — în port naţional ”.

Epaminonda Bucevschi nu a fost creator de şcoală, nu a avut discipoli. Ele este, aşa cum spune succesorul său, Eugen Maximovici, „primul român moldovean care, graţie talentului său, şi-a făcut reputaţie şi a depăşit graniţele ţării ”.

Discuţiile din jurul lui, reproducerile din pictura sa apărute în multe din revistele vremii, documentele privitoare la viaţa pictorului il confirmă ca un artist care a lăsat o urmă incontestabilă. Critica actuală îi consemnează pe Epaminonda Bucevschi<sup>12</sup>, găsindu-i un loc chiar în contexte culturale largi. Criticul şi istoricul de artă Vasile Florea<sup>13</sup> îi semnaleză gustul pentru pictura neoclasică şi monumentală, îl apreciază ca „reformator” în domeniul picturii religioase. În acelaşi timp, Epaminonda Bucevschi lasă, prin întreaga sa activitate, o mărturie despre omul şi locurile Țării de Sus.

## EPAMINONDA BUCEVSKI — UN PEINTRE DU HAUT PAYS

### — Résumé —

Dans le material on esquisse la personnalité du peintre originaire de Bucovina, Epaminonda Bucevski, tout en poursuivant chronologiquement les etapes de son devenir et de sa manifestation comme artiste. On souligne les conditions où son talent s'est concretisé dans des travaux de facture académique. On fait voir qu'Epaminonda Bucevski a souvent été forcé d'abord des genres à la mode pour s'assurer un minimum nécessaire à l'existence, mais, en même temps, on accentue le côté original, personnel de sa création, surtout sous le rapport de la chromatique et de la luminosité. Ayant un penchant pour la peinture néo-classique et monumentale, Epaminonda Bucevski est apprécié aussi comme un „réformateur” de la peinture religieuse et qui a laissé, néanmoins, par toute son activité, des témoignages suggestifs sur les gens et les sites du Haut Pays.

10. Oreste Luţia, Sursa citată, nr. 506.

11. Eugen Maximovici, *Pictorul Epaminonda Bucevski*, în „Junimea literară”, nr. 1, 1908.

12. Semnalăm şi articolele Epaminonda Bucevski, de Leca Morariu şi Cîte ceva despre Epaminonda Bucevski şi Bucevschene, în „Făt-Frumos”, nr. 1, 1931.

13. Vasile Drăguţ, Vasile Florea, Dan Grigorescu, Marin Mihalache, *Pictura românească în imagini*, ediţia a II-a revazută, Bucureşti, Editura Meridiane, 1976.

14. Vasile Florea, *Artă românească modernă şi contemporană*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1982, p. 107.

## FILIMON RUSU

(1882 — 1957)

VASILE BOCA

Între cei mai de seamă învățători din Bucovina care au activat înainte de primul război mondial și apoi între cele două războaie, este fără îndoială, și Filimon Rusu. I. V. Goraș, îl situează între Emil Boca și Vasile Olenici, învățători care s-au remarcat în munca culturală din Bucovina, încă din timpul împărăției austriece.<sup>1</sup>

El s-a născut în comuna Tereblecea, fostul județ Rădăuți, la data de 25 decembrie 1882. Părinții săi, Toader al lui Vasile Rusu și Ecaterina a lui Vasile Gabor, sînt originari din Transilvania, trăgîndu-se din acei bejenari care în urma răscoalei de la Salva din 10 mai 1763, și-au părăsit locurile natale din ținuturile Bistriței și Năsăudului și s-au stabilit în Bucovina.<sup>2</sup> În Tereblecea s-au așezat atunci un număr de 78 capi de familie cu un număr de 348 suflete. Printre cei stabiliți, a fost un număr de 4 capi de familie cu numele de Rusu și anume Ion, Iacob, Grigore și Nichifor. După tradiția familiei, Filimon se trage de la Ion Rusu. Primii trei sînt originari din Rebra Mare, iar Nichifor din Sf. Gheorghe. Părinții lui Filimon sînt țărani agricultori înstăriți. De altfel, încă din **Consignația** lui Enzenberg, se vede că strămoșul descălicător, Ion Rusu, a primit de la Mănăstirea Putna, de care aparținea Tereblecea, 3 fâci de pămînt arabil și 15 falci de finețe.<sup>3</sup> Acest pămînt nu era în proprietate, ci aparținea mănăstirii și abia în 1853 s-a făcut improprietărirea țăranilor care locuiau pe moșiile mănăstirilor. Bunicul lui Filimon, Vasile Rusu, a fost primul om liber, proprietar de pămînt, din neamul lor, iar tatăl său Toader Rusu, era un gospodar de frunte, „fiind cel mai mare birnic” din acest sat după cum se arată în **Amintirile** lui Filimon.<sup>4</sup> Și tot de acolo se vede că tatăl său era un excelent crescător de cai și că, la expoziția din 1906 de la București, o iapa de a lui a fost aleasă și cumpărată pentru hergheliile regale cu prețul de patru ori mai mare decît cel mai bun cal de pe piață. A primit o medalie de aur a expoziției, medalie de bun crescător de cai și plachete de bronz în calitate de colaborator al expoziției. De altfel prelectura din Siret, aproape în fiecare an, îi dădea cite un premiu de 10—20 coroane de aur, pentru caii prezentați la expoziția județeană. Filimon era al treilea copil, dintre cinci frați : Vasile (1879—1965), Matroana (1881—1930), **Filimon** (1882—1957), Dumitru (1884—1961) și Maria (1886—1949).

1 I. V. Goraș, *Învățămîntul românesc în ținutul Sucevei 1775—1918*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1975, p. 155.

2 I. Nistor, *Bejenarii ardeleni în Bucovina*, în „Codrul Cosminului”, an. II III, Cernăuți, 1927, p. 445 și urm.

3 *Ibidem*, p. 522

4 *Filimon Rusu, Amintiri*, manuscris dactilografiat, p. 7.

5 *Ibidem*, p. 8.

În toamna anului 1889, lui Filimon i-a venit rîndul să meargă la școală. A avut ca prim dascăl pe Constantin Botezat. Prima parte a liceului a făcut-o la Suceava între anii 1894 și 1898, avînd ca profesori pe Ștefan Dracinschi, ca director, apoi pe Ștefan cav. de Repta, Simion Florea Marian, Euseb Popovici, Lazăr Vicol, Vasile Bumbac, Ieronim Munteanu, Constantin Cosovici, Constantin Procopovici, mulți dintre aceștia renumiți în cultura bucovineană.

După primele patru clase făcute la Suceava, a trecut la școala normală de învățători din Cernăuți spre a se pregăti pentru cariera de învățător, între anii 1898 și 1901. Aici a avut ca director pe vestitul pedagog Dimitrie Isopescu, în ultimii lui ani de viață și de profesorat, și pe Michael Kuschniriuk, apoi ca profesori : dr. Eugen Botezat, dr. Raimund Kaindl, Calistrat Coca, Leonida Bodnărescu și alții,<sup>6</sup> de asemenea nume cunoscute printre cărturarii bucovineni.

Plecarea din Suceava nu era din pură întimplare. Curentul naționalismului s-a răspindit printre elevii liceului. Mulți elevi mai cutezători au fost eliminați, iar alții amenințați cu eliminarea. În aceste condiții vreo 30 de elevi au părăsit liceul, înscriindu-se la alte licee, printre care și la școala normală.

Pentru buna sa pregătire, a mai urmat ulterior și alte cursuri speciale : Curs de perfecționare la Cernăuți, în vara anului 1902, apoi la Universitatea din Iași în vara anului 1908, curs de agronomie la școala agricolă din Cernăuți în vara anului 1910, un examen special de controlor de bănci și cooperative de consum la București, în 1923, curs de albinărit la Siret, în 1932. Toate acestea, ca și marea lui dragoste de a se instrui în continuare, i-au adus mare faimă printre colegi.

Cariera didactică și-a început-o în comuna Cajvana, județul Suceava, pe atunci în Districtul Gura Humorului, în toamna anului 1901. Director, sau învățător superior, cum se numea pe vremea aceea, era Mihai Bumbu, el fiind al doilea cadru didactic. Cajvana acelor zile era vestită prin oamenii ei retrograzi și superstițioși, neînbitori de carte și progres. Situație ce s-a perpetuat pînă aproape de zilele noastre, timp în care toate satele s-au ridicat la lumina învățaturii, Cajvana rămînînd ca o insulă printre celelalte sate. Situația aceasta s-a schimbat abia după ce au ieșit o serie de intelectuali din mijlocul acestei populații vitregite de trecutele stăpîniri.

Fiind învățător tînăr într-un sat ce abia de curînd pășea spre lumină (școala s-a înființat la 1 noiembrie 1899, deci cu numai doi ani înainte de venirea lui aci), se înțelege că întreg terenul era întelenit și trebuia multa stăruință, putere de muncă, dragoste și pricepere. Pe de altă parte, erau patru crișme în sat, iar sătenii erau atrași spre ele, ca de o putere miraculoasă, încît nimănui nu-i sta gîndul la școală. De altfel, plaga alcoolismului îi bîntuia în acea vreme cu mare virulență în toate satele Bucovinei.

În această situație, Filimon Rusu s-a gîndit că ar trebui făcut ceva spre a curma starea aceasta. În acea vreme, la 1895, din inițiativa lui George Popovici și Constantin Morariu s-au înființat acele „Cabinete de lectură” care aveau ca scop sustragerea țăranului de la crișmă și mai ales îndru-

6 Ibidem, p. 47.

7 Filimon Rusu, *Amintiri*, p. 128.

marea lui spre ocupații intelectuale mai demne de laudă. Multe sate aveau de acum astfel de cabinete și țărani participau în zile de sărbătoare la activitatea acestora.

Filimon Rusu și-a procurat statutele necesare, și le-a însușit și le-a trimis la Cernăuți spre aprobare. Tot în acel timp și directorul școlii din Botoșana, George Burciu, și-a trimis statutele cabinetului de aici spre a fi aprobate de către guvernul țării. Guvernul le-a trimis la prefectura de la Gura Humorului spre avizare și propunere. Au fost chemați cei doi învățători și chestionați. Pe Burciu l-a întrebat de ce cabinetul din Botoșana trebuie să se numească „Cloșca”, ce înseamnă acest cuvânt? Burciu, care era dirz din fire a spus că vorba cloșcă înseamnă găina care scoate ouă și precum puii se adună pe lângă cloșcă așa să se adune țărani pe lângă cabinet. „Gut”, a aprobat prefectul. „Dar la dumneata de ce cheamă „Tudor Vladimirescu”, cine a fost acest bărbat?”. Filimon Rusu, care era întotdeauna pregătit să dea răspunsul cel mai bun a spus: „Tudor Vladimirescu a fost un țaran fruntaș și am dori ca numele lui să fie ca model pentru ceilalți țărani”. „Gut”, a aprobat prefectul și al doilea statut. Apoi cei doi tineri au ieșit felicitându-se că au păcălit prefectul.

În curînd s-a ivit ocazia să lămurească țaranilor cine e Tudor Vladimirescu. Trebuia sărbătorit eroul revoluționar din Tirol, Andreas Hofer și s-au spus cîteva cuvinte despre acesta, apoi s-a continuat cu istoria lui Tudor Vladimirescu, care e un fel de Andreas Hofer al românilor.

În curînd s-a dovedit că țărani din Cajvana nu sînt chiar așa de refractari la ideea de cultură, căci o sală de clasă pusă de director, la dispoziție, era neîncăpătoare cînd se făcea activitate la cabinet. Îndată s-a înfiripat și o bibliotecă, la care veneau cărți chiar din vechiul Regat.

Intellectualii Bucovinei de atunci, au văzut bine că ridicarea poporului pe o treaptă superioară nu este posibilă fără ridicarea materială și economică. De aceea, concomitent cu înființarea cabinetelor de lectură, s-a procedat și la înființarea de bănci populare sau însușire de păstrare și credit, pentru a scoate populația din ghearele cămătarilor care luau dobînz exorbitante, precum și înființarea de cooperative de consum, așa zisele prăvălii românești pentru a înlesni populației preocuparea mărfurilor necesare cu prețuri convenabile și a stăvilii astfel invadarea satelor cu emigranți care deschideau prăvălii cu fel de fel de mărfuri, care exploatau la sînge populația locală.

Filimon Rusu, ajutat de ceilalți intelectuali au procedat de îndată la înființarea, în Cajvana, a unei bănci populare. Preotul Ion Iliuț a fost ales director, iar Filimon Rusu vistiernic. În curînd au atras de partea lor o serie de țărani, printre care pe Pantilimon Ureche, care fiind gospodar de frunte, a fost de mare ajutor în toate acțiunile întreprinse.

Prima realizare a fost ridicarea unei case impunătoare, în centrul comunei, care să adăpostească atît banca populară cît și cabinetul de lectură. Aici era și o sală unde se țineau ședințele, iar la sărbători se organizau horele. S-au construit și camere în care aveau de gînd să adăpostească prăvălia cu mărfuri, care însă n-a mai luat ființă. Începuse războiul mondial cu toate nenorocirile, cu toate suferințele imaginabile și neimaginabile. Mîile de intelectuali și țărani au trecut granița spre a nu fi încorporați și trimiși să lupte de dragul împăratului. Cei mai mulți însă n-au putut fugi și atunci au fost mobilizați și trimiși să-și lase oasele și singele pe întinsele cîmpii ale Austro-Ungariei.

Interesante sînt **Amintirile** lui Filimon Rusu, privitoare la peripețiile sale în spatele frontului, cînd, ca un adevărat brav soldat Svejka a lui Hasek, își dă silința ca să ajungă cît mai tîrziu la locul măcelului de unde nu erai niciodată sigur că te vei întoarce. Datorită și împrejurărilor, după diverse peripeții prin Graz și Goes de prin văile Stiriei, a fost lăsat la vatră și a plecat spre Cernăuți. Cînd a ajuns la Cajvana, aici erau trupele rusești. Alte întîmplări tragice și hazlii. În locul rușilor au venit din nou austriecii. Acuma se făceau recrutări noi, ale tuturor bărbaților pînă la 52 de ani. A primit la mină o hîrtie subliniată cu roșu, cum că el este voluntar. Vorba ceea, voluntar, voluntar, dar trebuie să te prezinți numai-decît la unitate, căci, altfel, ești dat dezertor. Noroc că de acuma era în octombrie 1918 și cataclismul se apropia de sfîrșit.

În Cajvana, Filimon Rusu a funcționat timp de 18 ani, timp în care s-a căsătorit cu Lucreția Neamtu, fiica lui Constantin și Melexima Neamtu din Udești, județul Suceava, familie originară din Budec, comitatul Șomeș.

La școala din Cajvana Filimon Rusu s-a comportat tot timpul ca un bun român. El a fost acela care a început introducerea materiei predate în condicta de prezență, în limba română, încă din 1905, căci pînă atunci se scria în limba germană. După exemplul lui, și ceilalți învățători au făcut acest lucru, iar apoi și satele vecine i-au imitat exemplul. Tinerii intelectuali (și Cajvana avea de acuma zece intelectuali) țineau legătură unul cu altul, ba aveau și o societate secretă, la Pirtești de Jos, și împreună cu cei din satele vecine țineau ședințe, unde purtau discuții asupra tuturor problemelor ce interesau neamul românesc. Discutau despre materialele apărute în „Semănătorul” și terminau ovaționînd pe Nicolae Iorrea. După introducerea administrației românești în Bucovina, Filimon Rusu a cerut și a obținut să fie transferat la Sînauți, unde funcționase pe acest post George Tofan, care de acuma era secretar general al învățămîntului din Bucovina. La Sînauți ca peste tot în Bucovina, școala a avut foarte mult de suferit din cauza războiului. Datorită tenacității ce-l caracteriza cît și spiritului său practic, în cîrind a fost totul pus la punct, în stare de funcționare și a început învățămîntul în limba română. Încă de la Cajvana, Filimon Rusu a pus accentul pe latura practică a învățămîntului, deprinzînd elevii să cultive grădina, să altoiască, să curețe pomii, să semene, să strîngă recolta, să scarmene lina etc.<sup>9</sup> Timp de 15 ani, cît a stat la Sînauți, a depus o muncă stăruitoare dînd elevilor o bună pregătire pentru viață. Pe elevii dotați i-a îndrumat spre continuarea studiilor, așa că din acest sat s-a ridicat o serie de intelectuali, care au făcut cîinste satului lor.

De asemenea, prin activitatea de conducător al Cercului cultural, Filimon Rusu a contribuit din plin atît la progresul pedagogic al cadrelor didactice cît și la ridicarea culturală a poporului. Spre sfîrșitul carierei sale, de la 1934 pînă la 1939, dînsul a activat la o școală primară de băieți din orașul Rădăuți, unde a avut și funcția de director școlar. În amintirile sale compară munca didactică de la oraș cu cea din mediul rural, și constată că la țară se muncește mult mai greu decît la oraș. Între anii 1928—1934 a fost membru în Comitetul școlar județean din Rădăuți.

<sup>9</sup> Nicolae Smionovici, *Din trecutul învățămîntului românesc din Bucovina*, manuscris din arhiva autorului, p. 112.

ca reprezentant al învățătorilor, iar de la 1935—1942, ca președinte al acestui comitet. ”.

**Activitatea profesională.** Filimon Rusu a fost o fire de luptător. El știa că drepturile profesionale nu se capătă de pomană, ci se cuceresc prin lupte, uneori îndirjite. De aceea chiar de la început a făcut parte, ca un element activ, din organizația profesională județeană. La toate adunările, el a luat cuvîntul, făcea propuneri sau combătea alte propuneri. Astfel el notează în amintiri : „Din anul 1921, am fost fără întreruperi ales de asociația învățătorilor din Siret ca delegat la congresele învățătorimii ce se țineau în fiecare an în diferite localități ale țării. După contopirea județului Siret cu cel al Rădăuțiului, în anul 1926, această misiune s-a perpetuat”.<sup>10</sup> Ca delegat el venea întotdeauna cu propuneri constructive, de aceea, cum zice mai departe : „Așa că nu era congres regional ori în care oraș s-ar fi ținut, să nu fiu și eu pe ordinea de zi cu o lucrare”. De altfel se vede și din articolul lui N. Simionovici publicat în 30 de ani de organizație românească a învățătorilor din Bucovina, din 1935, cum la congresul al VI-lea din 14 iulie 1930, ținut la Cernăuți, Filimon Rusu a prezentat referatul **Cercurile culturale**. La congresul al VII-lea, ținut în ziua de 29 august 1931, la Storojineț, F. Rusu a prezentat referatul privind **programa școlii primare**. La congresul al VIII-lea din 6—7 august 1932, ținut la Cimpulung Moldovenesc, a vorbit despre **salarizarea învățătorilor**, iar la cel de al IX-lea congres al învățătorilor din Bucovina, ținut la Rădăuți la 27 și 28 august 1933, Filimon Rusu a făcut deschiderea festivităților în calitate de președinte al Asociației de Rădăuți, iar Gh. Tudose a citit istoricul Asociației, care implinea atunci 25 de ani. Între rapoartele prezentate și aprobate a fost și cel a lui Filimon Rusu : **Părerii și propuneri la anteproiectul de lege pentru reforma învățămîntului primar**. La acest congres al învățătorilor din Bucovina, Filimon Rusu a fost ales în calitate de vicepreședinte, președinte fiind Nicolae Simionovici.<sup>12</sup> La Asociația județeană Rădăuți, F. Rusu a fost ales președinte în mai 1933, apoi reales la toate adunările generale, pînă în 1945 cînd s-a desființat Asociația, formîndu-se Sindicatul învățătorilor.<sup>13</sup>

Propunerile lui Filimon Rusu, la diferite congrese au fost aprobate și adoptate de către acestea, iar unele, fiind propuse Ministerului, au fost legiferate. Astfel, acordarea gradației de merit, după 30 de ani de serviciu, a fost propusă de dînsul la Congresul de la Constanța, și apoi introdusă de legea școlară ca a VII-a gradație.

Schimbarea denumirii de revizor și subrevizor în aceea de inspector și subinspector s-a făcut tot în urma propunerii sale la Congresul al X-lea de la Cernăuți din 1935. Tot el a propus ca inspectorii și subinspectorii să fie numiți de minister, după cum erau recomandați de către asociațiile județene. „Astfel, cîștigîndu-și dreptul de a propune candidați și inspectori, prestigiul asociațiilor s-a ridicat mult în fața autorităților și a partidelor politice”.<sup>14</sup> Filimon Rusu, după cum mărturisește în amintiri, nu a

<sup>10</sup> N. Simionovici, *op. cit.*, p. 116.

<sup>11</sup> Filimon Rusu, *op. cit.*, p. 107.

<sup>12</sup> N. Simionovici, *Organizațiile românești ale învățătorilor din Bucovina, în „30 de ani . . .”, p. 63—66.*

<sup>13</sup> Filimon Rusu, *Amintiri*, p. 108.

<sup>14</sup> *Ibidem*, p. 109.

făcut politică partizană. În acel timp, „a face politică” însemna să fii înscris într-un anumit partid și apoi să militezi, mai ales în timpul alegerilor, ponegrind prin cuvinte murdare pe cei din celelalte partide, laudând pe ai tăi. Cei ce făceau astfel se alegeau cu foloase și onoruri ca : senatori, deputați, inspectori etc.<sup>16</sup> „Eu eram pentru sistemul să combați adversarul cu idei și mijloace cinstite, iar nu prin cuvinte ordinare de rideau și cei mai săraci cu duhul. Ne compromitem intelectualitatea și oamenii de cultură în fața oamenilor de rind, noi, care eram cu cuvintele pe vârful limbii, că luminăm poporul”.<sup>17</sup> Ca atare el nu a primit nici o decorație, în schimb a primit de la Minister, de la inspectoratul școlar al țării, inspectoratul școlar județean, șapte decrete de laudă, mulțumiri și distincții pentru activitatea școlară.

Dintre realizările de seamă pe teren profesional este fără îndoială și construirea „Casei învățătorilor” din Rădăuți. În acea vreme învățătorimea de pretutindeni, organizată în asociații, se manifesta pe diferite fronturi : cultural, politic, economic etc. În diversele adunări generale sau în congrese se discuta problema economică : organizarea de bănci învățătoresci, de cooperative, de librării etc. Pentru buna desfășurare a acestor activități s-a ivit necesitatea de a avea o casă proprie în care să se adăpostească sediul asociației, cu o sală corespunzătoare pentru ședințe, camere de dormit pentru învățătorii care trebuia să rămână peste noapte în capitala județului. De asemenea, tot aici trebuia adăpostită banca învățătorilor și, eventual, alte organizații ce s-ar fi întemeiat. Unele asociații, ca cea de la Suceava sau de la Storojineț au cumpărat case pe care le-au amenajat pentru a corespunde, măcar în parte, scopului propus. Asociația de la Rădăuți, de sub președinția lui Filimon Rusu a trecut la construirea din temelie a unei case care să corespundă din toate punctele de vedere. La adunarea generală din 1934 s-a hotărât ca toți învățătorii din județ, în număr de circa 600, să contribuie cu etic un salariu eşalonat în rate lunare pe timp de trei ani. Salariul unui învățător de gradul I era între 6000 și 8000 lei. Astfel s-a stabilit ca un învățător de gradul I să plătească cîte 200 lei lunar timp de trei ani, gradul II, cîte 100 lei, definitiv cîte 50 lei și suplitor 20 lei. La sfîrșitul anului 1936 erau încasate aproape 3.000.000 lei și se putea începe construcția. Pe strada Bogdan Vodă exista o parcelă a Ministerului Agriculturii. Cu ajutorul ministrului Ion I. Nistor, au reușit să intre în posesia acelei parcele. La 21 iunie 1937 s-au început lucrările, la 9 decembrie 1939 s-a făcut recepția lucrărilor care ajunseseră la acoperiș și se cheltuise 3.200.000 lei. Pînă la terminarea întregii lucrări mai trebuiau bani. De la învățători se încasau din ce în ce mai greu, căci începuse perioada concentrărilor, iar din 1941, cel de al doilea război mondial. Încă nu era gata casa și ochi hrăpăreți au și ochit-o. Dar comitetul s-a menținut pe poziție, dîr. În 1943 s-a aprimit un ajutor în sumă de 200.000 lei, dintr-un fond școlar al țării, prin stăruința inspectorului general Ilie Vișan. În 1944 s-au evacuat autoritățile din oraș, iar mai tirziu întreaga populație. La întoarcerea acesteia casa a fost ocupată de Federația cooperativelor pentru birouri și magazine. În martie 1946 s-a înființat din nou un comitet de construcție pentru terminarea casei prin Sindicatul învățătorilor, căci Asociația se desființase, local care a devenit, apoi „Casa de cultură”. Filimon Rusu avea convingerea formată, că o

16 Ibidem, p. 128.

17 Ibidem, p. 124.

populație de oameni nu se poate ridica din punct de vedere material la un nivel superior, dacă din punct de vedere cultural nivelul este scăzut, și invers, pentru a te putea ridica la un nivel cultural superior trebuia să ai bază materială asigurată. Acest principiu al vaselor comunicante, în viața oamenilor, era pe vremea aceea ideea conducătoare a tuturor luptărilor pentru libertate și demnitate națională.

De aceea vedem că, în Cajvana, dinsul, învățând copiii literele și cifrele, îi învăța și activități practice care urmăresc cîștigarea de bunuri materiale. Pentru cei maturi, pe lângă Cabinetul de lectură, a înființat și Banca populară și urmărea să facă și o cooperativă de consum. Pentru activitățile economice acesta s-a pregătit temeinic, ca să poată face față cerințelor. Am văzut mai sus că a participat la cursuri speciale de controlori de bănci populare și cooperative de consum, ceea ce i-a dat dreptul și a îndeplinit chiar funcția de controlor pentru bănciile populare din județul Siret de atunci, unde a făcut încheierile de an și bilanțuri de activitate. În 1924 a fost numit controlor al băncilor și cooperativei din Dobrogea, dar a refuzat funcția. Intrucît a prestat și examenul de notar comunal, în noiembrie 1923, a îndeplinit și această funcție în comuna Sinăuții de Sus, de la început și pînă s-au ivit cadre calificate în această direcție. Între anii 1941—1944 a fost casier la Federala cooperativei din județul Rădăuți.

În calitate sa de pensionar, a făcut parte din comitetul Asociației pensionarilor „Solidaritatea” din Rădăuți, apoi președinte al ei pînă la data dizolvării acesteia. În activitatea culturală, Filimon Rusu se afla printre cei mai de seamă învățători din Bucovina. Membru în Comitetul de conducere a „Societății pentru cultură”, filiala Rădăuți, a „Societății pentru cultură și literatura română”, el a susținut mai multe conferințe publice, dintre care despre George Tofan (la 8 decembrie 1946, în sala Casei naționale din Rădăuți) și despre Simion Florea Marian (ținută în sala liceului „Eudoxiu Hurmuzachi” din Rădăuți în ziua de 4 mai 1947). La Sinăuți, împreună cu ceilalți învățători, a înființat Cercul cultural „Tudor Flondor” din care făceau parte învățătorii din Sinăuții de Jos, Sinăuții de Sus, Poieni, Gîrbăuți, Rogojești și Cîndești. Pentru activitatea rodnică în cadrul acestui cerc cultural în calitate de președinte, Ministerul învățămîntului i-a adus mulțumiri publice. Un titlu de glorie pentru Filimon Rusu îl constituie activitatea sa culturală în orașelul învecinat Mîhăileni. Intelectualii de aici aveau o societate culturală numită „Tinerimea”, al cărei membru fondator era și Filimon Rusu. La un moment dat aceștia s-au gândit să scoată o revistă. Fruntașii „Tinerimii”, directorul școlar Costache Moruzi, directorul orfelinatului Dimitrie Puin, studentul Micu Constantinescu și studentul Dimitrie Mircea Constantinescu, s-au prezentat la Filimon Rusu, rugîndu-l să-i sprijine. Și astfel a apărut „Revista Tinerimea”, în septembrie 1927, avînd ca director pe Filimon Rusu, iar ca secretari pe Dimitrie Puin și Dimitrie Mircea Constantinescu. După trei ani de apariție, revista și-a schimbat titlul în „Moldova literară”. După opt ani de apariție regulată, revista și-a sistat apariția din cauza împrăștierei conducătorilor din localitate. Ultimul număr a apărut la Rădăuți, în octombrie 1935, deoarece Filimon Rusu se mutase în acest oraș. Dintre colaboratorii revistei, care ulterior au devenit nume cunoscute în literatură, mai ales bucovineni, pomenim pe Gheorghe Antonovici, Traian Chelariu, Teofil Lianu, D. Furtună, Eusebiu Camilar, George Drumur, George Lesnea, Aspazia Munte, Nicolai Roșca, Mircea Streinul, Iulian Vesper, Z. Ar. Zaharia și alții.



Din această perioadă a lui Filimon Rusu, trebuie pomenită și lucrarea *Istorieul tirgului Mihăileni*, scrisă în 1932 și publicată în „Moldova literară”, despre care Ion Nistor a scris în mod elogios în revista „Junimea literară”, iar Nicolae Ioga i-a făcut o prefață din care extragem : „... din istoria locurilor mici se înjgheabă apoi aceia a țerei celei mari. Ce face aici Filimon Rusu e un lucru bun și folositor”.

După mutarea lui la Rădăuți, în 1934, Filimon Rusu, s-a angajat împreună cu profesoara Victoria Gavrilescu, la redactarea unei monografii a județului Rădăuți, lucrare patronată de prefectul acestui județ. Lui Rusu i-a revenit partea referitoare la orașul Rădăuți și a scris un text dactilografiat de 152 pagini, cuprinzind date culese din 62 lucrări referitoare la orașul Rădăuți, precum și cercetări proprii din arhive și diverse alte surse din cele mai vechi timpuri până în zilele sale. Ca publicist Filimon Rusu a colaborat la diferite reviste și ziare scriind articole despre starea învățătorească și neajunsurile ei, apoi chestiuni pedagogice și școlare. Dintre publicațiile la care a colaborat amintim doar : „Voința poporului”, *Freie Lehrerzeitung*”, „Școala”, „Voința școlii”, „Tribuna”, „Glasul Bucovinei”, toate din Cernăuți, apoi la „Foaia poporului” din Orăștie, „Școala și viața” și „Ideea” din București, „Tudor Pamfilie” din Dorohoi, „Revista Tinerimii” și „Moldova literară” din Mihăileni, „Doina” din Jorăști, „Tribuna învățătorilor” din Buzău, „Foaia Poporului” de la Mihăileni și altele. Dintre toate acestea, cele mai multe articole i-au apărut în revista învățătorilor din Cernăuți, numită „Voința școlii”, unde, o perioadă de mai mulți ani a făcut parte din comitetul de redacție. Cele mai multe articole le semna cu numele său, Filimon Rusu, dar altele și cu diverse pseudonime ca : Firu, F.R., F. Rareș, F. Robescu și Ion Suru.

Unele din articolele publicate, circa 150, au fost depistate de fiul său, prof. univ. dr. Dragoș Rusu, în diferite periodice clasate pe probleme, scoțându-se ideile principale, idei care vor putea sta cu cinste într-o istorie a culturii bucovinene.

Aruncind o privire fugară asupra acestor extrase, vedem îndată marea dragoste de patrie, de poporul de baștină de pe aceste meleaguri, grija față de viitorul acestuia și amărăciunea față de nepăsarea unor conducători și de inechitatea și nepăsarea politicianistă a unora care vor să se cocoteze tot mai sus, mai aproape de putere, cu orice preț, chiar al trădării intereselor neamului. Pe de altă parte vedem din aceste articole că Filimon Rusu era pătruns de idei progresiste. Astfel, în articolul *Toamna* din „Revista Tinerimii”, nr. 8—9, 1928, el cere : „Iată ce dorim noi să ne aducă toamna. Ușile școlilor ce se deschid să dea posibilitatea să intre pe ele bogatul alături cu saracul. Nu punga să decidă, ci talentul”. Sau în *Sufletul învățătorului* din „Voința școlii”, nr. 4, 1931 : „Știm să suportăm greul, știm să înfruntăm mizeriile atunci cînd ele ne pase pe toți în aceeași țară. Dar nu știm și nu înțelegem cînd o parte se lăfăiește iar alta mizeriază”. Sau în *Înapoi la slujbă* din „Voința școlii”, nr. 7—8, 1938 : „Numirile și transferările să se facă după lege nu după ochi, rubedenii și servicii...”

Un alt sector al vieții sale a fost acela de culegere și de publicare a folclorului. Încă de pe cînd era la Cajvana se ocupa cu stringerea unor cîntece sau strigături, încît în 1902, el avea un caiet cu peste 300 de poezii populare.

Filimon Rusu a publicat o parte din material în revistele de folclor din țară, cum ar fi „Tudor Pamfilie“ din Dorohoi, iar mai târziu, în 1940, o parte din aceste poezii iau fost incluse în opera lui Mathias Friedwagner, intitulată : „Rumänische Volkslieder aus der Bukowina. Band I. Liebeslieder. Konrad Tultsch Verlag, Würzburg, 1940 (herausgegeben von dr. M. F.). În lucrarea lui Friedwagner, numele lui Filimon Rusu îl găsim citat la diferite pagini. Astfel, la p. 10 din Introducere el este citat printre ceilalți culegători. La p. 21 este pomenit iarăși arătându-se că și Filimon Rusu a cules versurile așa cum le-a găsit, căci deosebirea între limba populară și cea cultă nu este prea mare, încît oricine poate înțelege versurile culese, apoi la diferite pagini unde sînt reproduse bucățile de dinsul din Căcica sau din Cajvana, în total 9 bucăți.

De fapt Rusu a trimis lui Friedwagner un caiet cu 300 de poezii populare, din care în vol. I, au fost publicate cele 9 bucăți amintite, cu aceeași tematică — cîntece de iubire —, urmînd ca alte creații din caiet să fie publicate în vol. II, care n-a mai apărut din cauza morții autorului.

O problemă de seamă ce l-a preocupat aproape toată viața a fost scrierea limbii române. Încă de prin 1902—1903 și-a procurat o serie de gramatici și a început să studieze modul de scriere, din diversele provincii locuite de români. Peste tot se folosea scrierea etimologică cu o mulțime de reguli greoaie și uneori absurde. Astfel, se foloseau 4 feluri de i : din i, din a, din e și din u. Dinsul a făcut o lucrare propunînd scrierea fonetică cu regului simple pe care a prezentat-o la conferința districturală a învățătorilor. Aici a fost considerată prea voluminoasă și prea îndrăzneată. A fost prezentată și la revista „Junimea literară“, dar nu a fost publicată. Se vede însă că scrierea limbii române era o problemă care plutea în aer, încît Academia Română, în octombrie 1904 a adoptat scrierea fonetică. După ce Academia a scos o broșură cu regulile de scriere, Filimon Rusu a publicat un articol semnat cu pseudonimul F. Robescu, în care arată că mai sînt unele cusururi care trebuie îndreptate. Despre acest articol Sextil Pușcariu scrie în mod favorabil, arătînd că în adevăr mai sînt unele greșeli care se vor îndrepta cu timpul, ceea ce s-a și întîmplat în 1932 și 1953. Dar, fără îndoială, cea mai de seamă operă a vieții sale este lucrarea numită **AMINTIRI**. Această lucrare, pe lângă valoarea ei literară, mai ales a primei părți, conține în partea a doua și o serie de documente de epocă. De aici se vor putea folosi informații economice, ca : rețuri și salarii, titlurile cadrelor didactice, notări zilnice de prețuri, puterea de cumpărare a banilor etc.

Dacă se va reuși publicarea acestei lucrări, apoi aceasta va constitui un act de cultură vrednic de toată lauda, iar autorul ei, pe care prefăcătorul Nicolae Oprea îl numește publicist, folclorist, prozator, istoric și pedagog, va constitui un model de învățător patriot și luptător pentru cauza națiunii sale. Astfel de învățători ne-a dat Școala normală, care s-au încadrat în frontul de luptă pentru ridicarea nivelului de trai material și spiritual al poporului în mijlocul căreia trăiau.

Dacă lui Filimon Rusu școala normală i-a dat pregătirea multilaterală, apoi trunchiul etnic cu rădăcinile sale adînc înfipse pină la acei daci liberi, i-a dat dirigenia, tenacitatea în acțiune, elanul în luptă, iar mediul național și social i-au dat direcția, sensul în care să-și îndrepte toată energia clocotitoare, toată dragostea și capacitatea de a se devota unei cauze superioare. Amintirile sale, tipărite, vor constitui un exemplu, un model după care orice dascăl luptător să se poată orienta în mersul vieții sale.

Viața lui Filimon Rusu a fost un model de dăruire pe altarul binelui obștesc, a trăit ca un ostaș, gata oricând la datorie și a plecat dintre noi (a decedat la 4 noiembrie 1957), cu satisfacția îndeplinirii obligațiilor ce și le-a luat. Numele lui va străluci mereu în istoria învățământului de pe plaiurile Bucovinei.

## FILIMON RUSU (1882—1957)

### — Résumé —

L'ouvrage présente, d'une manière monographique, la vie et l'activité de l'un des plus intrepides enseignants de Bucovine, Filimon Rusu, dont l'activité didactique et sociale s'est déroulée, avec de remarquables résultats, à partir d'avant la première guerre mondiale, jusque immédiatement après la seconde, à Cajvana, Sinauți et Radăuți. On met en relief l'origine de la famille, la préparation professionnelle, l'activité scolaire et extra-scolaire de F. Rusu, tout en insistant sur ses qualités pédagogiques et en soulignant ses efforts constants afin d'aider le monde du village à sortir de l'ignorance et de la pauvreté, vers une vie décente, par la fondation de cercles culturels, de cabinets de lecture ou de banques populaires. On insiste également sur l'activité soutenue par F. Rusu au cadre des organisations professionnelles des enseignants, lors des congrès régionaux et nationaux. On n'oublie pas de présenter sa prodigieuse activité en tant que publiciste (plus de 150 articles publiés), et on insiste également sur les ouvrages non-publiés de ce brave enseignant de Bucovine, parmi lesquels un livre de *Souvenire*, qui représentant non seulement une source documentaire, mais aussi la preuve d'un talent littéraire authentique.

## DIN MARTURILE UNUI SFERT DE VEAC DE ACTIVITATE MUZEISTICĂ

GRIGORE FOIT

Orice început e greu. Fără să vreau, îmi vine în minte aceasta maximă plină de adevăr. Perioada în care am lucrat la muzeu a fost legată de multe începuturi, multe și dificile. Ele au avut loc la anumite intervale de timp, spre binele muzeului și al celor ce lucrau aici. Dar să vedem despre ce începuturi este vorba.

Se făceau primii pași în instituționalizarea muzeelor, cu personal salariat de stat și cu credite bugetare. Îmi amintesc că lucram cu fostul inspector școlar Emanoil Iliuț, pe atunci asistent la muzeu, la primul plan de cheltuieli, în 1950, pentru anul 1951 — pe vremea aceea nu se prevedeau venituri. Îndrumări primeam de la Ștefan Boinceanu, care se ocupa de problemele bugetare la raionul Suceava. Muzeul din Suceava era muzeu raional și dispunea de trei oameni, un director, un asistent și un îngrijitor. În primii ani, cheltuielile prevăzute — destul de mici față de sumele ce se pun în prezent la dispoziția muzeului — le făceam cu mare zgircenie și eram mereu indemnati să nu rămânem cu credite neîntrebuțate, căci în anul următor vom primi bani în funcție de ce am cheltuit în anul curent.

**Primele expoziții** organizate de muzeu în afara sediului au fost de profil agricol. Muzeul din Suceava a fost printre primele muzee din țară care au organizat asemenea expoziții. Foloseam planșe referitoare la diferite aspecte ale muncilor agricole, planșe pe care, la solicitarea noastră, ni le punea la dispoziție Secția agricolă a raionului Suceava. Ca exponate foloseam semințe selecționate, ca și produse ale C.A.P., precum și piese arheologice : unelte agricole — săpăliși din corn de cerb, buze de hîrleț, brăzdare de plug și altele. Scopul era, bineînțeles, educativ și, totodată, expoziția constituia un indemn pentru cooperativizare. Peste cîțiva ani, expozițiile agricole au trecut pe seama secțiilor agricole, cum era și firesc, iar muzeul își aducea și el unele contribuții.

După ce muzeul a devenit regional, am trecut la organizarea de expoziții de combatere a misticismului și de popularizare a științei — între altele și o expoziție pe teme cosmogonice — și acesta un început pentru muzeul nostru. Că nu a fost ușor de realizat, cu mijloacele de care dispuneam atunci, un asemenea obiectiv, este lesne de înțeles.

Cei ce lucrează astăzi în muzeu beneficiază de o experiență a unui personal care, lungă vreme a desfășurat o activitate de pionierat în munca de muzeu. Nici unul dintre noi nu venea cu o pregătire specială privind munca muzeistică și nici referitor la activitățile administrativ-gospodărești. Nu aveau de la cine să primească îndrumări pe linie de specialitate, aceasta referindu-mă la cei care erau încadrați în muzeu.

Ministerul artelor și informațiilor, Comitetul pentru artă și cultură, Ministerul culturii, Consiliul culturii sau oricum voiți să numiți forul central al muzeelor, căci numele instituției centrale de care depindeau muzeele s-a schimbat destul de des, a căutat să găsească o soluție și a folosit cursurile de îndrumare muzeografică, pe care le-a organizat în diferite centre din țară, primul fiind Clujul, apoi Bucureștiul, după care au urmat alte orașe cu veche tradiție în muzeografie. Cursurile de pregătire se făceau de către specialiști ca academicianul Constantin Daicoviciu, profesorii Mihail Macrea, Dumitru Berciu, Mircea Petrescu-Dimbovița, Ion Nestor, Emil Țopa și mulți alții.

După crearea unui mănunchi de oameni cu un început de orientare și de pregătire în materie de muzeografie, pregătire care s-a adâncit și perfecționat an de an, s-a trecut la o acțiune de mare anvergură, reorganizarea muzeelor pe criterii științifice. Și acesta era un început și dintre cele mai grele. Această acțiune presupunea cunoașterea colecțiilor existente în muzeu, determinarea fiecărei piese în parte, asigurarea unei întrețineri și conservări cit de cit corespunzătoare a obiectelor, pentru ca acestea să poată fi expuse, o campanie de achiziții și recoltări de piese pentru completări tematice în expoziție.

Pentru ducerea la bun sfârșit a unei atât de vaste și complicate activități de reorganizare a tuturor muzeelor din fosta regiune Suceava, am inițiat în anii 1952 și 1953 — pe atunci singura regiune din întreaga țară care a avut o asemenea inițiativă — alcătuirea unei comisii de reorganizare, din care făceau parte, pe lângă subsemnatul și profesorul Al. Vasilescu, pe atunci director al muzeului din Cimpulung și Ghe. Asaftei, fost director al muzeului din Rădăuți. Lucrările de grafică le executa, în mare parte, Rodica Rașcu, de la muzeul din Cimpulung, atunci când vreunul din muzee nu avea altă posibilitate. A fost un binevenit mijloc de perfecționare, de activitate practică și schimb de experiență atât pentru membrii comisiei, cit și pentru ceilalți specialiști din muzeele regiunii, și ei începători în munca de muzeu, reorganizarea vizind atât tematica expoziției de bază a muzeelor, acolo unde era cazul, cit și restaurarea pieselor, organizarea depozitelor, evidența, determinarea obiectelor din colecții și multe altele. Au fost cazuri, ca de exemplu cel de la muzeul din Fălțiceni, unde conducerea muzeului era încredințată lui Cernescu, care nu era orientat aproape de loc în tainele muzeistice și unde membrii comisiei au luat parte ei înșiși la diverse lucrări legate de organizare și chiar la aranjarea pieselor în vitrine. În arhiva muzeului din Suceava, se mai află o parte din procesele verbale încheiate cu prilejul acestor acțiuni, menționind adeseori lucrările ce trebuiau să se execute de către personalul de la muzee, ca și alte concluzii ale comisiei de reorganizare.

Astfel, s-a ajuns la stabilirea unei prime forme științifice de organizare a muzeelor din regiune, ceea ce a constituit un câștig incontestabil. Ulterior, s-au efectuat numeroase alte reorganizări pe criterii din ce în ce mai avansate. Dar, oricât am dori să trecem peste aceste începuturi, poate modeste, ele au avut un rol de seamă în existența muzeelor și nimeni nu le poate ignora.

Trebuie să adaug că, după ce am făcut prima reorganizare mai amplă pe circa șase săli de expoziție a secției de istorie a muzeului sucevean, în 1954, când se împlineau 450 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, am avut prilejul să fim gazda unei consfătuiri pe țară a muzeografilor.

Forul central al muzeelor a decis să se facă această constatare la Suceava în primele zile ale lunii iulie 1954 și ca un omagiu adus marelui voievod al Moldovei. Cu acest prilej, muzeul din Suceava a primit prima apreciere și, ca să zic așa, un gir asupra modului de organizare a secției sale de istorie, prin cuvîntul organelor centrale și al specialiștilor de la muzeele din țară. Dacă pînă atunci personalul care lucra la muzeul nostru era privit cu oarecare neîncredere de cei ce conduceau secția culturală și, în consecință, primeam foarte puțin ajutor, ulterior au încetat cel puțin unele critici.

Ani de-a rîndul, se pretindea că muzeul nu are statut de **c e r c e t a r e   ș t i i n ț i f i c ă**. Deci, trebuia ca personalul de specialitate de la muzeu să execute orice alte lucrări posibile, cercetarea științifică neavînd rezervate ore în programul de activitate. Azi pare aceasta un anacronism, o pretenție absurdă, căci nici o activitate muzeistică valoroasă nu se poate îndeplini fără o cercetare științifică temeinică, nici măcar o expoziție temporară. Multă vreme, cercetarea științifică era considerată o problemă personală a specialiștilor (subl. red., N.C.).

Legată de cercetarea științifică este și acțiunea de valorificare a acesteia prin publicarea rezultatelor obținute. Și în această activitate am avut un început anevoios, lovindu-ne, la tot pasul, de opreliști. Mult mai tirziu, muzeului i s-a înlesnit și desfășurarea activității de valorificare prin publicații, muzeul avînd posibilitatea de a publica un periodic, în care să fie date la lumină prețioase informații referitoare la orașul și județul nostru, rezultat al activității asidue a cercetătorilor muzeului sucevean și a colaboratorilor acestora. Cele trei volume de „Studii și materiale”, apărute la interval de doi ani unul de altul, și celelalte studii ce au fost publicate separat pînă în 1973, au solicitat multe eforturi și tensiune nervoasă pînă au putut vedea lumina tiparului și au ajuns să fie difuzate.

Ce preț se punea pe munca de cercetare a muzeului în primii ani e greu de apreciat astăzi. Două împrejurări nu le pot uita. Un om cu mare **răspundere culturală**, bineînțeles cu cîteva zeci de ani în urmă, spunea cu un prilej oarecare: „Ce aveți de făcut la muzeu? Să mutați niște pietre?” Iar o altă persoană, de hotărîrile căreia depindea și activitatea muzeelor, s-a pronunțat că nu e necesar un spațiu amenajat corespunzător pentru depozitarea obiectelor de muzeu. Principalul este expoziția. Restul de obiecte se pot băga și într-un șopron. Oare azi or mai fi asemenea oameni de cultură? Nu-mi vine să cred.

Dacă astăzi muzeul dispune de **laboratoare** incomparabil mai bine înzestrate decît odinioară și care se perfecționează mereu, avînd și personal de înaltă calificare, în primii noștri ani de activitate, directorul muzeului era și laborant, și bibliotecar, și îndrumător, și gestionar, și administrator, multă vreme și contabil, și, de multe ori, om de serviciu sau hamal, cărînd de la magazine materiale, sticlă, chimicale și altele. Azi, aproape că nu s-ar putea concepe ca directorul muzeului să îndeplinească și asemenea activități, iar specialiștii nu știu ce ar crede dacă ar ajunge să trebuiască a le îndeplini.

\* Acest anacronism mai stăruie și astăzi, cu obstinație în „mîntea” unor „dis-  
tinși specialiști” de prin muzeul nostru (n. red. — N.C.).

Și primele săpături arheologice executate de personalul muzeului s-au făcut tot în aceste condiții deosebit de grele, în 1951 și în anii următori. Cele două luni de activitate pe șantierul arheologic de la cetate din anul 1951, ca și lunile petrecute pe șantier în anii ce au urmat, efectuate de mine alături de un colectiv în frunte cu Ion Nestor, colectiv din care au făcut parte pe parcurs și cercetători ca Virgil Vătășianu, Bucur Mitrea, Barbu Cămpina, Vlad Zirra, Mircea D. Matei, Gheorghe Diaconu, Nicolae Constantinescu, Radu Popa, Dumitru Constantinescu, Dan Gh. Teodor, Ștefan Olteanu, Alexandru Vasilescu, Trifu Martinovici și mulți alții, unii fiind în primii ani studenți practicanți, iar mai tirziu cercetători de nădejde, nu le pot uita. Personal, trebuia să mă impart între activitatea de la muzeu și cea de pe șantier. Și acesta a fost un început și nu a fost deloc ușor.

Trebuie să menționez, ca termen de comparație, și ce fond de bibliotecă avea muzeul la data cînd am început a lucra aici. Erau doar cîteva zeci de cărți vechi, în mare majoritate în limba germană, schematisme și protocoale, legi austriece și cîteva volume de studii, în mare majoritate tot în germană. De la aceasta situație, dacă muzeul dispune azi de un puternic fond documentar și de studiu, cuprinzînd sute de mii de volume, este rezultatul unui drum anevoios, străbătut cu eforturi din cele mai grele.

Oare nu ar fi cazul să arătăm aici că muzeul în 1950 dispunea doar de patru săli — inclusiv biroul — și de cîteva încăperi la subsolul Casei Naționale, în clădirea nouă, pentru depozit, în care erau îngrămădite în condiții greu de imaginat obiectele, peste care praful domnea în deplină pace? Treptat muzeul s-a extins, ajungînd să dețină aproape întreaga clădire a Casei Naționale — clădirea veche și cea nouă, construită în continuarea celei vechi. Numai cîteva încăperi la ultimul etaj al clădirii noi erau rezervate stației de radioficare locale. De aici, cînd clădirea Casei Naționale a fost demolată cu prilejul construirii Casei de Cultură a Sindicatelor, muzeul s-a mutat în clădirea fostei prefecturi, azi sediul secției de istorie — organizînd, de-a lungul timpului, secția de artă populară la Hanul Domnesc, Casa memorială „Simion Florea Marian”, un complex muzeistic „Ciprian Porumbescu” la Stupca, o expoziție etnografică permanentă la Solca, iar azi dispune și de un observator astronomic într-o clădire special construită și de cîte o secție de artă și de științe naturale în fosta școală primară de băieți, una dintre cele mai vechi construcții destinate învățămîntului primar din orașul Suceava, în care și eu am urmat clasele primare. Aceste secții, pe spații mai mici, fuseseră organizate înainte, pe rînd, în clădirea Casei Naționale și în actualul sediu central al muzeului. Bineînțeles că observatorul astronomic este o creație cu totul nouă, iar expoziția N. Labiș a fost de la început organizată în actualul local, la Malini, aceasta ca o creație a ultimilor ani.

**Laboratoarele muzeului** — care și ele erau mai restrînse și erau adăpostite pe unde se putea — au clădire proprie și deservește astăzi o zonă ce depășește cu mult limitele județului. Să aduc și cîteva informații referitoare la începutul laboratorului fotografic al muzeului. Primul aparat foto, cumpărat cu numerar de la un particular, s-a întîmplat să fie defect. Toate încercările de a-l face să funcționeze corespunzător au rămas fără rezultat. Mai tirziu, am cumpărat cu fond nescrispt de la un magazin un aparat nou, un Kiev și, mai apoi, am fost dotați cu un al doilea aparat, tot din import, un Exacta Varex, de forul central al muzeelor. Ne-am

procurat, tot de la București și de la aceeași sursă, un aparat de mărit, chiar și chimicalele pentru laboratorul fotografic. Primul nostru laborator destinat acestui scop l-am amenajat într-o cămaruță de 1,5/2,5 m, alături cu laboratorul de conservări. Aici ne dezvoltam filmele și puteam face copii fotografice nu prea mari, din lipsa unui spațiu corespunzător.

Nici primele vitrine pe care le-a avut muzeul nu erau prea arătoase. Erau însă funcționale, spre deosebire de dulapurile mai vechi pe care le-am găsit aici și în care fuseseră expuse obiectele înainte de 1952, cinci sau șase la număr, care nu erau corespunzătoare. Acestea au fost trecute mai tirziu în depozit, pentru a feri de praf unele piese mai valoroase, care nu erau folosite în expoziție. Abia mult mai tirziu, s-a confecționat **mobilier** pentru depozitarea pieselor mai mici, în afară de rafturi, care s-au putut face încă din primii ani. Cei ce lucrează astăzi în muzeu beneficiază de multe înlesniri ce nu erau pe vremea începuturilor. În primul rînd, o experiență cîștigată atît de personalul de la muzeul nostru, cit și de la alte muzee din țară, apoi înființarea unei instituții specializate pentru expoziții, „Decorativa”. Că și acum se poate lucra și mai bine și mai rîu, cî se pot folosi metode de organizare mai costisitoare sau mai economicoase este adevărat. Dar este incomparabil mai ușor de găsit calea cea mai corespunzătoare, în funcție de fonduri, de spațiu și alte condiții de care trebuie să se țină seama.

Cred că ne-am oprit îndeajuns asupra începuturilor. Cîndva trebuiau să se dezvolte, prin firea lucrurilor, și muzeele. Și aceasta cu atît mai mult, cu cit în întreaga lume, muzeele se afirmau tot mai mult ca instituții culturale cu un rol însemnat în educarea maselor de oameni prin specificul lor de activitate. Și cum funcția crează organul și necesitățile impuse de o bună desfășurare a activității au creat organele corespunzătoare. Așa au apărut, concomitent sau succesiv, laboratoare, bibliotecă, depozite, spațiu expozițional, s-au înființat, și apoi s-au consolidat și afirmat tot mai puternic secțiile, una după alta, mai întii cea de istorie, apoi cea de științe naturale, cea etnografică, memorială, cea de artă plastică și recent observatorul astronomic. Și, ca o confirmare a valorii activității desfășurate de personalul de specialitate al muzeului, s-a realizat publicarea mai multor volume de studii și întemeierea unei publicații periodice, astăzi ajunsă la al noulea volum și care se afirmă tot mai puternic pe tărîm științific în țară și peste hotare.

Nu ma pot reține să nu mă opresc și asupra unor momente din trecutul muzeului, care au și ele hazul și necazul lor.

După cum am mai amintit, cea mai mare parte din colecția muzeului era „depozitată” în subsolul Casei Naționale — clădirea nouă. Cînd am trecut la cercetarea lăzilor cu diverse piese arheologice, unele făcînd parte din vechiul Muzeu al Bucovinei, altele din cel sucevean, am avut de luptat cu mormane de gunoi și de moloz aruncate acolo de cei ce, temporar, folosiseră unele spații ale clădirii, între care și cei de la stația de radioficare. Ca să cîștigăm, cit de cit, spațiu de depozitare, am transformat un șopron din spatele clădirii vechi a Casei Naționale, betonîndu-l și refăcînd zidăria, apoi confecționînd rafturi. Am folosit, pe lîngă acesta, și niște bazine din subsolul clădirii vechi, confecționînd și aici rafturi. În felul acesta, am lărgit posibilitatea de a așeza ceva mai bine colecțiile — în special ceramica, piesele de metal și pietrele profilate. Acum puteam avea acces mai liber la piese, eram în măsură să folosim în expoziție un număr



mai variat de obiecte și anume pe cele mai potrivite și, totodată, puteam interveni mai ușor pentru a executa lucrări de conservare la cele mai amenințate cu degradarea.

La un moment dat, laboratorul de conservări era folosit și drept cameră destinată îndrumătorilor. Îmi amintesc cum, într-o vară, un îndrumător sezonier, al cărui nume îl trec cu vederea, în ultima sa zi de activitate la muzeu, a lăsat robinetul de la apă deschis și a acoperit cu hirtie orificiile de scurgere a apei la canal, cu intenția vădită de a provoca o inundație. Apa nu curgea pe atunci decît la anumite ore. Întimplător — era sim-bătă seara —, am trecut pe acolo și am închis robinetul, ridicînd și hirtiiile din chiuveță. Respectivul, însă, a revenit mai tirziu, cînd muzeul era închis și a deschis din nou robinetul, acoperind pentru a doua oară orificiile de scurgere a apei. A doua zi dimineață, duminică, trecînd pe la muzeu, am observat cum se scurgea apa pe coridor. Intrînd în laborator, apa era de cîteva zeci de centimetri înălțime. Am oprit, bineînțeles, robinetul, după ce am înaintat prin apă mai mulți metri. Urmările ..... Apa se scursese în timpul nopții în subsol prin unele fisuri și alte orificii din tavanelul subsolului. Apa pătrunsese și în sălile de expoziție, mai puțin însă din fericire, datorită unor denivelări de construcție a clădirii. Era un fel de a-și manifesta un rămas bun de la muzeu a respectivei persoane. Am avut destule dificultăți pînă am putut remedia stricăciunile. Respectivul era student, acum e inginer în Suceava. Cum va fi apreciat oare valorile de muzeu? Această faptă nu l-a împiedicat să trimită pe tatăl său la muzeu pentru a i se da o adeverință că a făcut practica la instituția noastră. I-am dat adeverința, deși, printr-o intervenție la Facultate, i-am fi putut curma pregătirea universitară.

Vei mai aminti o împrejurare, legată de obținerea clădirii care, actualmente, adăpostește expoziția permanentă de istorie și fondurile documentare. Primisem cîteva încăperi la parter, în stînga și dreapta intrării principale. Ni s-a cerut ca, în cel mai scurt timp, să organizăm expoziția de muzeu, fără a face nici un fel de amenajări prealabile la încăperi, nici măcar să vîruiim. Probabil că erau opinii să nu se dea muzeului clădirea. Cînd expoziția era pe punctul de a fi terminată în condițiile date, ni s-a cerut să stringem totul și să trecem la amenajarea spațiului. Ce a însemnat aceasta ca muncă și bătaie de cap, este ușor de înțeles, dar lucrul, pînă la urmă, s-a dus la bun sfîrșit și muzeul a pus primul picior într-o clădire cu adevărat corespunzătoare scopurilor sale. De altfel, era și prima clădire mai mare pe care o obținuse muzeul de-a lungul existenței sale și care putea să-i satisfacă exigențele.

În iarna 1950/1951, aveam abia cîteva săptămîni de activitate la muzeu, cînd a fost aici, profesorul Mircea Petrescu-Dîmbovița, pe atunci conferențiar universitar la Iași. Tocmai renunțase la fumat și, pentru a suporta mai ușor această nouă situație, cu care încă nu se obișnuise, avea întotdeauna la dînsul bomboane, pe care le sugea cînd îl apuca dorul țigării. La noi studia ceramica de Sîpeniț provenită de la fostul muzeu al Bucovinei. Cu acest prilej, a hotărît să ne ajute în organizarea laboratorului de conservări și restaurări ceramice, trimițîndu-ne ulterior o restauratoare de la Iași, care a lucrat efectiv împreună cu noi și ne-a arătat ce materiale să ne procurăm pentru laborator. De la ea am învățat și cum să lucrăm, cel puțin pentru început.

Tot profesorul Petrescu m-a recomandat profesorului Ion Nestor să mă includă în colectivul șantierului arheologic de la Suceava, care urma să-și

inceapă activitatea în vara anului 1951. Acesta a fost un moment important din viața mea. Astfel, mi se deschidea calea cercetării arheologice sistematice. Că am avut o oarecare idee despre cercetarea arheologică, îmi dau seama, nu prea deplină, prin aceea că, în timpul studenției, la Mangalia, am fost pe un șantier, la Monte Testaccio, timp de aproape două luni, șantier condus de profesorul universitar Teofil Sauciu-Săveanu. Cu acele cunoștințe, însă, nu m-aș fi putut încumeta să preiau o lucrare, chiar și parțială, de săpături. Șantierul ce se deschidea la Suceava îmi oferea această posibilitate și încă sub conducerea unuia dintre cei mai competenți arheologi din acea vreme, profesorul Ion Nestor.

Adaug că, pe vremea profesoratului la liceul din Suceava, înainte de anul 1950, primind o delegație din partea profesorului universitar Nicolae Grămadă, am pus în funcțiune cu un grup de elevi ai liceului hîrlețul și am folosit roaba pentru o încercare de săpătură la cetatea Șeptilici, cum se spunea pe atunci cetății Șcheia. Încercarea a rămas, însă, fără vreun rezultat notabil. Și poate că a fost mai bine așa. Cine știe ce se întimpla, cu lipsa mea de experiență de atunci, dacă aveam mijloace mai consistente. Peste cîțiva ani, în 1952, Academia a preluat lucrările la acest punct de cercetare și rezultatele lor se cunosc. Au fost deosebit de valoroase, arheologiei medievale moldovenești, atît sub aspectul militar, cît și al dezvoltării tehnicii de construcție, a meșteșugurilor și altele. Și apoi, ele constituind o contribuție de seamă la descifrarea multor probleme ale aici erau materiale arheologice pentru o perioadă restrînsă la cîteva zeci de ani, ceea ce constituia un mijloc neprețuit în datarea și a altor complexe arheologice și a unor materiale descoperite izolat în diverse puncte de cercetare.

Am amintit anterior că pe șantierul sucevean au venit și studenți practicanți. Între ei, era, în 1951, Trifu Martinovici și Mircea D. Matei. Puțini își mai amintesc de o mică răutate a lui Martinovici, care venise printre primii pe șantier. Cînd s-a prezentat și Mircea D. Matei, care și pe vremea aceea nu era cu mult mai suplu, Martinovici, subțirel și mlădios ca o veveriță, și-a cerut permisiunea de la membrii colectivului să-l conducă pe șantier pe noul venit. A ales urcușuri și coborișuri din cele mai prăpăstioase pe malul drept al piriului cetății, încît nu știu cu ce aînduri va fi ajuns M. D. Matei la punctul de cercetare de pe Cîmpul Șanțurilor, unde se săpa la început. Ceilalți membri ai colectivului treceau comod pe firul văii piriului pînă la punctul de trecere din dreptul cetății. Cu alte cuvinte, răutatea era mai mult sau mai puțin colectivă.

Pe lângă profesorul Petrescu-Dimbovița, care mi-a deschis calea cercetării științifice în arheologie, cel care m-a atras în activitatea de studiere a istoriei sucevene și de întocmire a unor lucrări de popularizare cu privire la orașul Suceava, Cetatea de Scaun, monumentele sucevene și altele, a fost Wilhelm Stransky, pe atunci secretar SRSC la Suceava. Așa am ajuns să întocmesc o suită de conferințe privind istoria Sucevei și a Cetății, pe care le-am expus cu diverse prilejuri în cadrul SRSC. Mai tîrziu, am scris broșura *Cetatea de Scaun Suceava*, publicată în editura SRSC la București.

Calea spre cercetarea în numismatică mi-a netezit-o Octavian Iliescu de la Cabinetul numismatic al Academiei. Așa mi-am delimitat domeniile de cercetare din anii următori, arheologia, numismatică și istoria locală, pe care nu le-am mai părăsit.

Pe șantierul arheologic de pe Cimpul Șanțurilor, mi-am câștigat primele deprinderi strict necesare pentru o cercetare arheologică sistematică sub îndrumarea profesorului Ion Nestor. Era primul șantier arheologic din țară care aborda probleme legate de evul mediu. Aceasta reclama prudență și găsierea unor metode de lucru adecvate. Profesorul Nestor folosea o metodă proprie, cred eu, bine verificată printr-o practică îndelungată pe alte șantiere, de selecție a celor chemați să participe la lucrări. Încredința un punct de săpătură, stabilea secțiunea ce urma să se facă, apoi respectivul era lăsat să lucreze. Venea periodic să vadă ce face fiecare. De îndată ce constata, după o perioadă de acomodare, că unul sau altul nu se poate orienta asupra lucrării ce i se încredințase, că sapă la întâmplare sau, cu atât mai grav, face greșeli inadmisibile, îi cerea să părăsească șantierul. Așa s-a întâmplat cu Vlad Matei, cu Irina Cassan-Franga și cu alții. Trebuie să mărturisesc că de la profesorul Nestor am învățat cum se execută o săpătură arheologică, începând cu modul cum se execută săpătura propriu zisă, continuând cu notările în carnetul de șantier și primele lucrări ce se impuneau la materialul arheologic descoperit, după care urmau întregirile în laborator, lucrări de conservare la piesele ce erau amenajate cu lăcășuirea. Studiul propriu-zis venea abia pe urmă, după o cercetare întregului ansamblu de observații, inclusiv cele stratigrafice, precum și după studiul bibliografiei aferente. Îndeosebi, mi-au folosit aceste cunoștințe pe șantierele de la Siliștea Șcheii și de la Botoșana, unde am lucrat și singur timp de mai mulți ani. Acest sistem de lucru este valabil, însă, la orice săpătură, oricât de mică ar fi.

Și în cercetarea numismatică nu este totul să iei piesa și să o cercetezi cu lupa. Ea poate fi găsită în pământ într-o stare de degradare mai mult sau mai puțin avansată. A trebuit să execut lucrările de conservare în funcție de mijloacele ce le aveam, în mod obișnuit amoniacul, acidul citric sau tartric, parafina. Nu erau cele mai bune, dar nu aveam altele. Studiul pieselor era frânat de o situație gravă. Muzeul nu dispunea decât de studiul lui Eduard Fischer, de lucrarea monografică a lui K. A. Romstorfer asupra săpăturilor pe care le efectuase la Cetate, precum și de numerele din „Jahrbuch des Bukowiner Landesmuseum”. Octavian Iliescu mi-a oferit gratuit pentru muzeu un număr destul de mare de exemplare din „Cronica numismatică și arheologică” și din „Buletinul societății numismatice române”. Tot el mi-a împrumutat unele studii asupra monedelor medievale europene, care mi-au fost de cel mai mare folos în determinarea monedelor străine descoperite pe teritoriul fostei regiuni Suceava și, în primul rând, în orașul Suceava. De-a lungul timpului, am izbutit să lărgesc acest prim fond documentar. Mai lipsesc însă multe publicații, în special cataloage.

Că nu a fost o muncă dintre cele mai ușoare să scriu, cred că se poate înțelege, mai ales că nu aveam răgaz să fac aceasta decât după amiezile, uneori până târziu în noapte sau în timpul concediilor de odihnă. Atunci aveam liniștea necesară să studiez bibliografia și să mă concentrez asupra a ceea ce aveam de scris. Foarte rar aveam posibilitatea să scriu ceva și în timpul activității propriu zise. Astăzi, gândindu-mă la rece, socot că nici n-ar fi fost posibil, cu numărul de oameni pe care-i avea muzeul și cu sarcinile ce se cereau duse la îndeplinire.

Poate nu ar fi lipsit de interes să spun câteva cuvinte și cu privire la modul cum m-am apucat de scris.

Dorința de a scrie m-a stăpinit încă de pe cînd eram elev de liceu, așa cum se manifestă, de altfel, aceasta la majoritatea tinerilor la o anumită vîrstă. Fiind elev în ultima clasă de liceu, am scris o poezie în metru antic, după cadențele unei ode a lui Horatîu. În anii de profesorat la liceul Ștefan cel Mare, am tradus *Pro Milone* de Cicero și am alcătuit mai multe epigrame pe teme variate. Am colaborat la „Lupta poporului”, ziarul sucevean premergător „Zorilor Noi”. Acestea, zic eu, constituiau perioada de cîntări.

Abia după ce am intrat în activitate la muzeu, după patru-cinci ani, cercetînd diverse aspecte ale istoriei locale — paralel cu studierea unor probleme de care mă loveam în activitatea de pe șantierul arheologic din Suceava și concomitent cu activitatea legată de reorganizarea expoziției secției de istorie a muzeului, am simțit, la un moment dat, că trebuie să mă apuc și de scris. Cu alte cuvinte, aveam ceva de comunicat cititorilor. Azi, după aproape trei decenii, îmi dau seama că adevăr se cuprinde în adagiul latin „rem tene, verba sequuntur”, ceea ce, într-o traducere mai liberă, ar însemna „dacă ai ce spune, vei găsi și cuvintele potrivite pentru a te exprima”. Așa m-am apucat să alcătuiesc textele pentru expunerile din istoria Sucevei la care m-am referit ceva mai înainte, apoi am alcătuit, în colaborare cu M. Nicorescu, I. Nemes și R. Calancea, un ghid al muzeului din Suceava, intitulat *Muzeul Sucevei*, am colaborat și la întocmirea albumului comemorînd 50 ani de la marile răscoale țărănești din 1907, am scris broșura de popularizare *Cetatea de Scaun Suceava*.

Descoperirile monetare ce s-au făcut curînd dură aceasta mi-au oferit numeroase subiecte de studiu. Descrierea pieselor ca și o serie de date referitoare la condițiile de descoperire și concluzii cu privire la împrejurările de depozitare în pămînt a unor piese — referindu-mă în special la tezaurile monetare — ca și aprecieri cu privire la relațiile economice ale Moldovei medievale, unele lupte interne și războaie cu oștiri invadatoare, frămîntări sociale și altele, le-am făcut în diverse studii, dintre care cea mai mare parte au fost publicate în editura muzeului.

Pe parcurs, am publicat și rezultatele unor cercetări arheologice, ca cele de la Siliștea Scheii și din orașul Suceava, referitoare la asezarea dacică din secolele II—III e.n. de la Siliștea Scheii, cimitirul de incinerare dacic din aceeași epocă de la Suceava din cartierul Ana Ipătescu, cele două morminte în cutie de piatră din incinta spitalului nou și altele.

Unele cercetări personale sau în colaborare au constituit subiecte pentru comunicări în cadrul a diverse sesiuni științifice ale muzeelor la București, ale Societății de Științe Istorice și Filologice din Suceava etc. Semnalări asupra unor descoperiri monetare, ca și asupra unor rezultate ale cercetărilor arheologice au fost publicate și în ziarul „Zori noi”, în „Suceava”, suplimentul aceluiași ziar, sau în alte ziare și reviste, urmărindu-se prin aceasta și popularizarea descoperirilor respective.

De cele mai multe ori, articolele scrise de mine prezentau într-o formă cit se poate de succintă rezultatele cercetărilor mele, deși ele puteau fi scrise mult mai pe larg, ca să zic așa, exploatînd fiecare amănunt al descoperirilor respective. Cu alte cuvinte, ele se limitau la a oferi esențialul

și puneau în circuitul științific rezultatele acestor descoperiri, dând totodată posibilitatea celor interesați să se folosească de informațiile puse la dispoziție de mine în studii de sinteză mai ample. Îmi dau bine seama care a fost cauza principală a acestui mod de a scrie : Timpul pe care-l aveam la dispoziție era extrem de redus. Cu vremea, acest mod de a scrie îmi intrase în obișnuință și căutam, în consecință, forma cea mai potrivită pentru a mă încadra într-un număr cit mai restrâns de pagini. A intervenit, apoi, și economia de spațiu tipografic, ca urmare a problemelor legate de economia de energie. În fine, în ultimii ani, starea sănătății mele, cu o boală care mă amenință neconținut ca o sabie a lui Damokles, mă silește să nu mă extind la lucrări de prea mare anvergură și, drept să mărturisesc, am încă multe de așternut pe hirtie și trebuie să-mi dozez eforturile cit pot mai bine pentru a da la lumină cit mai multe fie și sub o formă mai mult sau mai puțin enunțiativă.

Nu pot încheia aceste rânduri fără să adaug că am fost sprijinit și în munca de cercetare și în cea de publicare din partea unor cercetători consacrați, între care, pe lângă cei pe care i-am amintit anterior, menționez, cred că mi se va ierta că o fac abia acum, pe Mircea D. Matei, Gheorghe Diaconu și Dan Gh. Teodor.

Oare mai este necesar să spun cită muncă de zi și de noapte, în tipografie, a trebuit să desfășor pentru corectura în spalt sau în pagină, fie singur, fie împreună cu un harnic colaborator, Mircea Ignat ? Cei ce și-au luat astăzi această sarcină o știu cit este de migăloasă și cită concentrare necesită. Dar acele ingrate traduceri, care, în unele cazuri, înglobau zeci de pagini ? Eforturile acestea erau compensate, însă, din plin, de satisfacția ce ne aducea încheierea tuturor acestor lucrări și obținerea aceluia ultim și hotărîtor „bun de difuzat”.

Și încă multe ar putea fi spuse în legătură cu munca de cercetare, cu valorificarea prin scris, ca și cu alte aspecte ale activității de muzeu. Mă voi opri la două evenimente deosebite pentru aceste locuri. Este vorba de sărbătorirea a 500 de ani de la ctitorirea mănăstirii Putna, prin simpozionul care a avut loc la Putna și de primirea care s-a făcut lui Nicolae Ceaușescu la Cetatea de Scaun, cu același prilej, în anul 1966.

La simpozion, după cuvîntul de deschidere pronunțat de scriitorul Platon Pardău, pe atunci președinte al Comitetului de Artă și Cultură al regiunii Suceava și după expunerea profesorului Al. Vasilescu, prorector al tinărului Institut Pedagogic din Suceava, am prezentat cea de a doua expunere, care se referea la rolul și activitatea lui Ștefan cel Mare pentru dezvoltarea culturii și artei. Cum expunerea făcută de antevorbitor depășise timpul afectat, V. Potop, pe atunci primul secretar al Comitetului Regional de Partid, mi-a cerut să reduc mult expunerea pentru a ne putea încadra în timp, ceea ce a trebuit să fac pe parcursul expunerii.

Cu prilejul vizitei lui Nicolae Ceaușescu la Cetate, explicațiile date de mine au fost ascultate, am avut senzația cu luare aminte și mi s-a părut că această vizită va constitui un puternic impuls pentru sporirea eforturilor în lucrările de refacere a unor construcții ale cetății. Împrejurări ulterioare, însă, au făcut ca lucrările să stagneze și este, desigur, o datorie a tuturor să găsească cea mai potrivită cale pentru reinnodarea firului de care depinde continuarea acestor lucrări.

Trăind un sfert de veac în slujba acestei instituții, implicit, momentele mai de seamă din viața ei au avut numeroase fire de legătură cu propria mea viață. Am trăit și momente de satisfacție pentru realizările obținute de muzeu, cînd știam atît de bine cu ce eforturi și, uneori, cu ce grele sacrificii se obțineau, dar am avut și destule momente, dacă pot fi numite a a, de insatisfacție, tensiune și durere, c nd în activitate mă loveam de lipsă de înțelegere sau de greutăți de tot felul, ridicate de  mpejur ri.

Azi, c nd muzeul dispune de oameni entuziaști, bine pregătiți și întreprinzători, de un bogat fond muzeistic, de spațiu și mijloacele necesare pentru o multilaterală activitate de specialitate, mă g ndesc că, chiar si oric t de modestă, contribuția mea și a colaboratorilor mei, de-a lungul timpului, a destelenit terenul și a deschis drumul activității celor ce astăzi au consolidat muzeul, asigur ndu-i un nume respectat al t  n țar , c t și peste hotare". \*

## TEMOIGNAGES D'UN QUART DE SIECLE D'ACTIVITÉ MUSEOGRAPHIQUE

### Resume

L'auteur, se rappelle sa propre existence, vécue le long d'un quart de siècle d'activité dans un musée. On nous presente les premieres préoccupations pour l'organisation d'un musée   Suceava au moment ou les horreurs de la seconde guerre mondiale avaient cessé leur action destructrice. On évoque l'état precarie et la pauvreté des collections, les espaces de dépôt et d'exposition, tout à fait  mpropres, l'organigramme, minimalis  d'une maniere ridicule. Dans la suite des évocations on retrouve les obstacles subjectifs qui ont d  être dépassés par persuasion. Une place sociale est réservée à l'évocation des préoccupations visant l'enrichissement et l'organisation des collections, à l'appui desquelles on a pu agrandir l'organigramme, la diversification et l'amplification des activités du musée, pour ce qui est du travail expositionnel, culturel et de recherche scientifique, l'apparition de nouvelles fonctions dans le musée :  vidence, conservation et restauration du patrimoine cultural national.

La configuration et la structure d'organisation du musée, de nos jours, se fonde sur travail d'usure et de défrichement, quand la multitude des recherches avait d j revêtu une image éloquente.

Une idée extrêmement importante, que l'auteur déduit de sa propre expérience en tant que muséographe et directeur de musée est qu'à la base de toutes les activités se trouvant sous l'incidence de la muséographie il y a l'activité de recherche personnelle dont le spécifique est diff rent, à certains égards, de celui des institutions axées exclusivement sur la recherche scientifique.

L'ouvrage qui voici peut constituer pour n'importe quel muséographe un repère utile pour sa propre activité.

\* O opoziție interesat  a f cut ca acest material s  nu poat  fi inclus  n sumarul anuarului nostru la vremea potrivit  (c nd autorul mai era în viață).  l publicăm acum, ca un om riu meritat de cel care a fost Grigore Foiț, om de o exemplară onestitate profesională și probitate morală pilduitoare, dar și ca un testimoniu al av turilor activității muzeistice succedute dintr-o perioand  c nd lucrătorii din muzeu, manevr nd, adeseori risc nt, între altele Seville și Charybde,  ndur nd vicisitudini, vexațiuni (ca să nu mai vorbim de umilintele materiale), au realizat acte de cultură și știință cu semnificații durabile, fără de care rezistența în fața ororilor propagandistice ar fi fost cu siguranță diminuată. Mărturiile semnate de Grigore Foiț sînt un necesar memento, valabil și astăzi, c nd maladii precum politicianismul zeomotoros și steril, spiritul mercant l, presiunile administrative, comoditățile funcționărești etc. riscă să deturneze și să mutilize grav rolul și menirea muzeelor și monumentelor noastre. (n. red. — N.C.).

## STUDIUL MONEDELOR DE ARGINT REZULTATE DIN SAPATURA ARHEOLOGICA DE LA DARMANEȘTI (JUD. SUCEAVA)

VIORICA LAVRIC, ZENOVIA CATARGIU

În urma unor săpături arheologice întâmplătoare, din anul 1987, în comuna Dărmănești, s-a descoperit un tezaur de monezi din argint (sec. XVI), ce se impunea a fi restaurat.

Elementul de bază din componența acestor monezi a fost argintul, unul din metalele cunoscute și folosite din cele mai vechi timpuri. Este un metal moale, foarte maleabil și ductil, iar caracteristicile sale mecanice sînt influențate de conținutul de impurități. În stare topită este micsibil cu cuprul în orice proporții. Datorită faptului că se prelucurează ușor, precum și rezistenței lui chimice, argintul a fost folosit încă din cele mai vechi timpuri la confecționarea obiectelor de podoabă și monezi, unde de obicei se alia cu cupru pentru a avea o duritate mai mare.

Monezile au fost studiate la stereomicroscop, bucată cu bucată și s-a constatat că prezintă o diversitate de forme de degradări : oxidarea suprafețelor, depuneri minerale, depozite punctiforme de carbonați bazici de cupru (pete verzi), de oxid cupros (pete roșii), suprafețe întunecate și pătate (cloruri și sulfuri de argint). Această diversitate de produși de coroziune se poate explica prin :

- procentul diferit de argint (Ag) și cupru (Cu) în aliaj,
- tehnologiile de prelucrare și
- condițiile de zacere în sol.

Menționăm faptul că monezile au fost emise în ani diferiți ai sec. XVI.

Din analizele chimice la care au fost supuse, pe rînd, toate depunerile sesizate stereomicroscopic, prelevate pe loturi de monezi, a rezultat :

a) produși de coroziune :

- carbonat bazic de cupru (verde) ;
- sulfat bazic de cupru (verde gri) ;
- oxid cupros (roșu) ;
- sulfură de argint (neagră) ;
- oxid cupric (negru) ;
- clorură de argint (neagră) ;

b) depuneri :

- fragmente de sol (argilă, nisip) ;
- urme de carbonat de calciu ;

Pentru punerea în evidență a ionilor metalelor ce intră în componența aliajului din care au fost obținute monezile, s-a folosit un dispozitiv de prelevare a probelor care, constă dintr-o placă de aluminiu (cu rol de catod) și alta de plumb (cu rol de anod). Între aceste două plăci s-a așezat

piesa de studiat (moneda) pe o hirtie de filtru imbibată cu o soluție de sulfat de potasiu ( $K_2SO_4$ ) în concentrație de 5%. (fig. 1). La trecerea unui curent slab, timp de câteva secunde, o mică parte din ionii metalici ai probei au migrat, fiind reținuți de hirtia de filtru. Hirtia de filtru se usucă și se tratează cu un reactiv specific ionului căutat (de exemplu bicromat de potasiu pentru argint și hidroxid de amoniu cu ferocianură de potasiu pentru cupru). Apariția unor colorații specifice a indicat prezența ionilor de argint și de cupru în proporții diferite.

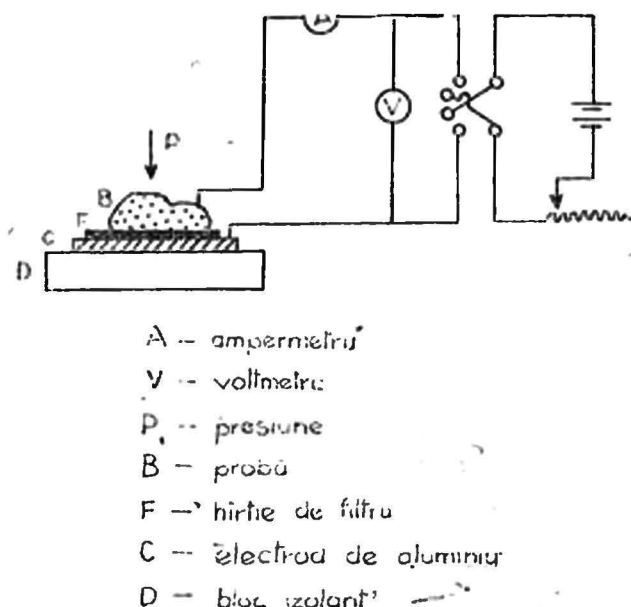
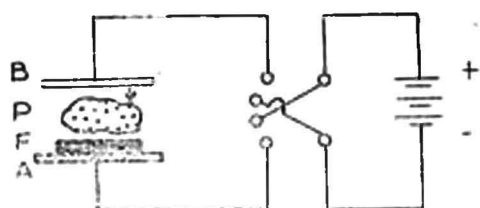


Fig. 1

La unele monede, prezența argintului era evidentă la trecerea unui curent alimentat doar la o tensiune de (4 V) timp de 15 secunde, iar la altele, timpul de trecere a curentului a fost prelungit până la 20, 30 secunde, pentru a avea loc migrarea ionilor de argint din piesă pe hirtia de filtru. Aceasta ne confirmă faptul că nu toate monedele au același procent de argint în aliaj. Așa se poate explica prezența neuniformă a produsilor de coroziune pe cele 723 de monezi.

Un fragment de monedă a fost inclus în rășină, șlefuit și atacat cu reactivi pentru a putea fi studiat la microscopul metalografic. S-a pus în evidență structura monedei, obținută prin deformare la cald, și prezența în cantitate mare a cuprului în aliaj. Pe unele porțiuni structura cristalină era distrusă, din cauza coroziunii piesei în profunzime. Aspectul structurii piesei de pe alte porțiuni a sugerat necesitatea aplicării unui tratament de recristalizare într-un cuptor electronic (fig. 2), la temperatura stabilizată de 400°C timp de 2 ore.





- A — electrod de aluminiu
- B — electrod de plumb
- F — hirtă de filă
- P — cretă

Fig. 2

Toate aceste rezultate, obținute în urma investigațiilor fizico-chimice efectuate, au însoțit monezile la laboratorul de restaurare, unde prin intervențiile făcute asupra pieselor, pe baze strict științifice, s-a realizat imbunătățirea parametrilor fizico-mecanici și aducerea monezilor la o stare, formă, culoare și aspect în concordanță cu funcționalitatea lor.

## L'ETUDE DES MONNAIES D'ARGENT RÉSULTÉES PAR LA FOUILLE ARCHÉOLOGIQUE — DĂRMĂNEȘTI —

### — Résumé —

À la suite des fouilles archéologiques occasionnelles de l'année 1987 dans le village de Dărmănești, on a découvert un trésor des monnaies qu'il s'avère nécessaire d'être restauré.

Pour appliquer les traitements correspondants dans le procès de restauration, les pièces ont été soumises par des investigations détaillées fizico-chimiques à l'occasion, on a obtenu des dates concretes relativement à la présence et propre à les produits de corrosion à la composition chimiques d'alliage et à la structure métallo-graphique. Ces analyses et leur résultats on été notés dans cet oeuvre.

## PROPUNERI DE ETALARE A OBIECTELOR TEXTILE APARTINÎND CULTELOR

LIDIA MOROȘAN

**Situație actuală.** Cu excepția muzeului de la Putna, muzeele de la Dragomirna, Sucevița și Moldovița, muzee care adăpostesc broderii de valoare artistică, istorică și documentară apropiată celor de la Putna, sînt organizate, din punct de vedere al etalării obiectelor textile, pe următorul principiu : piesa, cusută pe contur sau prinsă cu bride, se sprijină cu spatele pe un panou vertical cașerat cu material textil, fixat în perete în console, în fața ei găsindu-se, la o distanță de 1—2 cm, un parbriz din sticlă, fixat pe aceleași console (fig. 1).

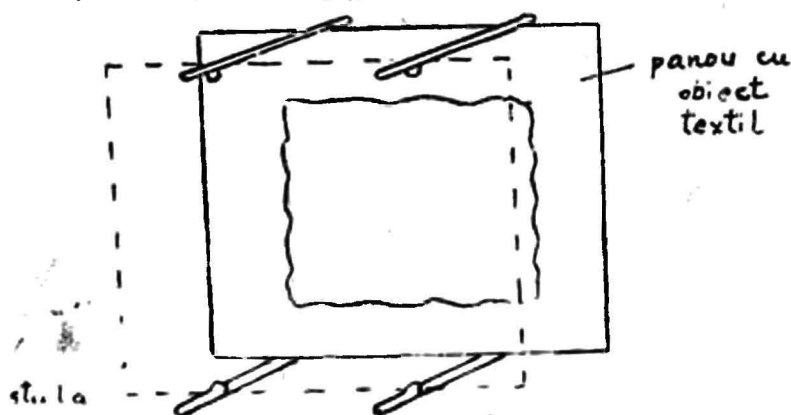


Fig. 1

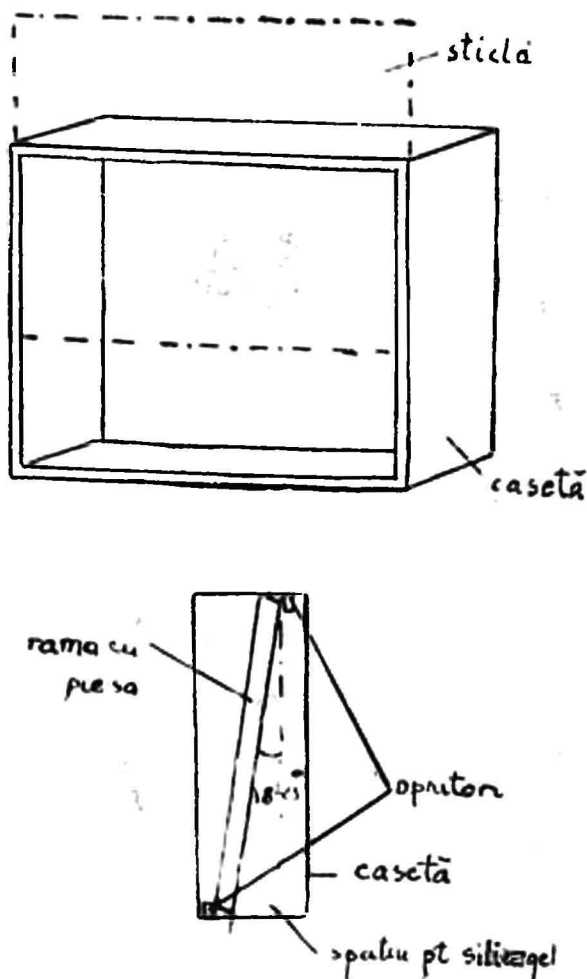
### Dezavantaje :

- poziția perfect verticală a piesei, ceea ce situează zona de maximă greutate pe latura orizontală superioară ;
- suspendarea ei numai pe contur sau în cîteva puncte de sprijin, ceea ce înseamnă o tensionare neuniformă și mai mult decît dăunătoare pentru piesă ;
- accesul din toate direcțiile a prafului, murdăriei și insectelor ;
- participarea continuă la toate modificările de microclimat ;
- acces dificil în spatele panoului.

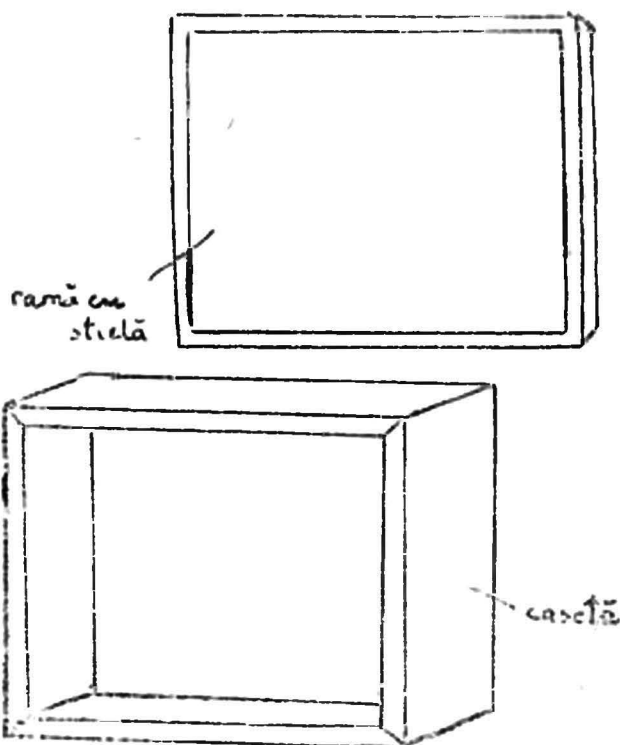
**Propuneri de etalare.** Avînd în vedere dezavantajele enumerate mai sus prezentăm un sistem de etalare închis față de mediul înconjurător, în două variante, sistem al căror parametrii de microclimat (temperatură, umiditate relativă, lumină, compoziție a aerului) să fie mai puțin influ-

entați de ambient. Concret, etalarea se realizează într-o casetă de lemn tip vitrină, cu fața din sticlă pentru a permite vizionarea piesei de către public, iar spatele din placaj pentru accesul în vederea controlului de rutină al piesei de către conservator.

a) Pereții laterali sînt realizați din lemn de brad furniruit, sticla din față glisînd pe una din direcții (verticală sau orizontală) în funcție de dimensiunile concrete ale piesei — respectiv cutiei : casetă tip. A (fig. 2,a,b).



b) În cazul pieselor mari, caseta de lemn tip vitrină este concepută din două părți distincte : caseta propriu-zisă cu pereți laterali din lemn și spate demontabil din placaj și capacul (fața) din sticlă fixată pe o ramă din lemn care se montează prin presare pe scheletul de lemn al casei. Securitatea este asigurată prin cremoane cu cheie sistem „patine” : casetă tip B (fig. 3, a, b).



În ambele variante (indiferent de tipul de vitrină realizat, obiectul textil este expus pe o țesătură întinsă pe o ramă din lemn de dimensiunile interioare ale cutiei, înclinată sub un unghi de 18—25° față de verticală, acest suport creînd și un „paspарту” pentru piesa expusă. Rama cu piesa va fi fixată între opritori din plastic jos—sus, respectiv față—spate); în partea de jos, în dosul ramei, se realizează despărțituri pentru silicagel în vederea absorbției umidității, ca și punguța din tifon cu substanțe cu proprietăți antiseptice.

**Dimensiunile ramei de susținere.** Considerînd pentru piesă dimensiunile : lungimea  $L_p$  și lățimea  $l_p$  se vor prevedea pentru ramă :

$$L_r = L_p + 300 \quad (\text{mm}),$$

$$l_r = l_p + 300 \quad (\text{mm}),$$

$$g_r = \text{funcție directă de } L_r \text{ și } l_r \text{ pentru soliditatea cadrului} \quad (\text{mm}).$$

$L_r$ ,  $l_r$ ,  $g_r$  reprezintă lungimea, lățimea și respectiv grosimea ramei.

**Dimensiunile cutiei vor fi :**

$$L_c = L_r + 40 \quad (\text{mm}),$$

$$l_c = l_r + 20 \quad (\text{mm}),$$

$$g_c = l_r \times \sin(18-25^\circ) + \text{spațiile pină la opritori}.$$

**Pregătirea țesăturii de dublură.** Dimensiunile țesăturii de dublură vor trebui să depășească pe cele ale ramei de susținere astfel :

$$l_t = l_r + 2g_r + 2 \times 300 \quad (\text{mm}),$$

$$L_t = L_r + 2 \times 300 \quad (\text{mm}),$$

**Decuparea colțului.** Conform schiței de mai jos se vor tăia suprafețele inutile de material pentru a nu îngroșa prea mult țesătura de dublură la indoituri, lăsând pentru una din direcții mai mult cu 2 x 30 mm față de dimensiunea respectivă a ramei — aceasta în scopul de a evita dezgolirea colțului ramei după montare (fig. 4).

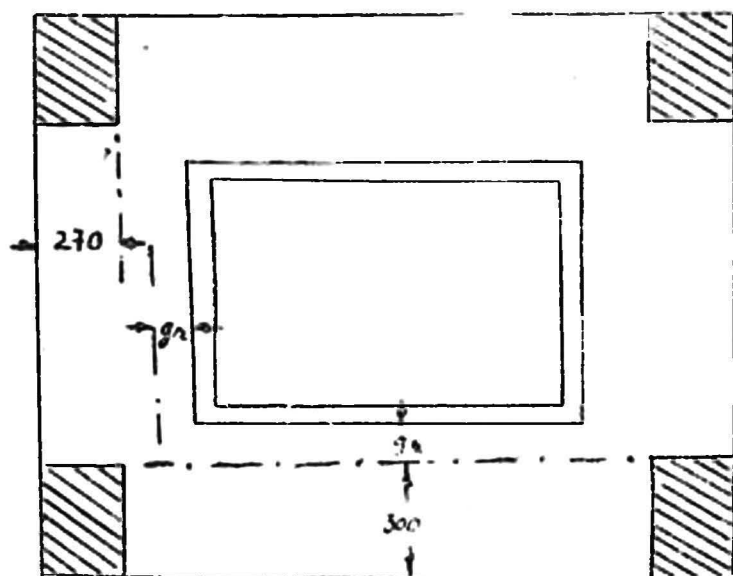


Fig. 4

**Formarea cusăturilor.** Pe fiecare latură se face câte o indoitură de aprox. 100 mm care se coase la margine la mașina de cusut (cusătură dublă, adică două cusături alăturate), ca și la 70 mm de margine pentru a realiza un hol pentru șnur, ca și un spațiu (o zonă) pentru montarea de capse metalice (fig. 5).

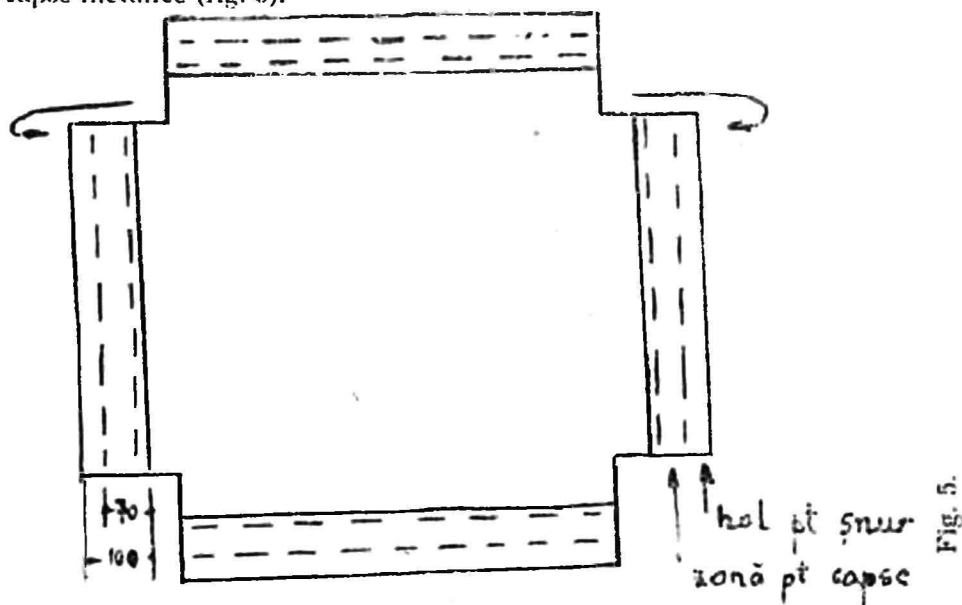


Fig. 5.

Capsele metalice se vor bate pe mijlocul zonei, echidistante, la aprox. 50 mm între centrele lor, cu observația că pentru latura care depășește rama se vor bate două capse la distanță egală de colț pentru ca, după îndoirea țesăturii, sfoara să fie trecută simultan prin ambele capse (fig. 6).

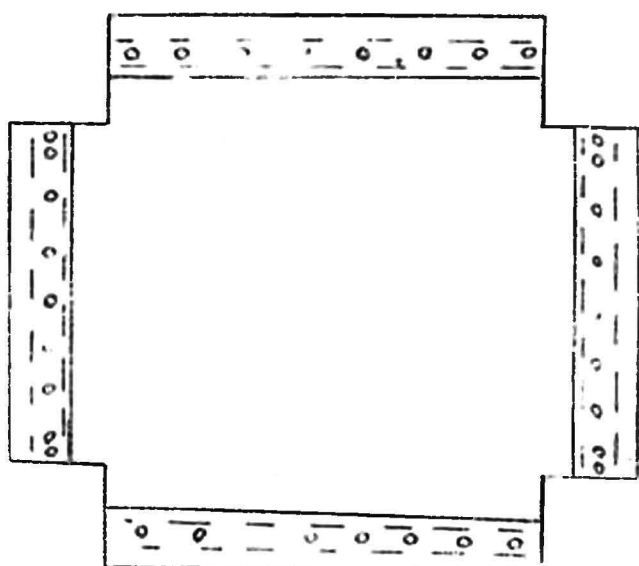


Fig. 6.

**Montarea piesei pe țesătura de dublură.** Țesătura de dublură astfel pregătită se montează pe ramă, fixându-se cu ajutorul șnurului trecut prin hol.

Pentru o preluare cit mai justă a greutateii piesei și diminuarea tensiunilor preferențiale trebuie realizat în operația de consolidare un caroiaj de cusături oblice S-Z și Z-S care să acopere întreaga suprafață, liniile de coasere pe o direcție siluindu-se între ele la o distanță de aprox. 50 mm.

În acest sens piesa textilă se potrivește în centrul țesăturii, se înșailă pe margini și pe axele principale (verticală, orizontală), după care se trece la trasarea unei rețele de fire oblice dintr-o margine în cealaltă a piesei, pe ambele direcții, pentru urmărirea mai bună a cusăturilor de consolidare. Prinderea piesei se va face cu ață în nuanța corespunzătoare fondului, prin punctare pe față la aprox. 1—2 mm și pași pe spate de lungime aprox. 50 mm. Prinderea conturului piesei se va face prin cusătură dreaptă „înaintea acului” sau prin punct în „zig-zag”, atunci cînd piesa prezintă, un chenar lat de jur-împrejur, cu pas de 1—2 mm pentru față și 10 mm pentru spate.

Nu trebuie neglijată nici influența pe care ornamentele în relief (realizate, în general, pe suport de carton, pat de fire textile, vată etc.) o au asupra rezistenței țesăturii de fond a piesei, tensionînd zonele superioare apropiate. În acest sens este necesară fixarea prin punctare mică pe față (1—2 mm) și mai mare pe spate (10—20 mm) a ornamentelor, urmărind conturul exterior și, acolo unde e posibil, și cel interior, pentru o așezare intimă a acestora pe țesătura de dublare.

- Operațiile s-ar putea ordona în desfășurarea lor firească astfel :
- așezarea piesei în centrul țesăturii ;
  - însăilarea după axele longitudinală și transversală ;
  - însăilarea marginilor piesei ;
  - prinderea ornamentelor pe linia de contur exterior și (unde e cazul) pe cel interior ;
  - trasarea rețelei de fire S—Z și Z—S pentru carioaj ;
  - consolidarea pe cele două direcții oblice cu ață la nuanța fondului ;
  - consolidarea conturului piesei.

După încheierea consolidării, țesătura de dublare așezată pe ramă va fi întinsă cu o sfoară de bumbac mercerizat pe două direcții, prin orificiile cu capse practicate pe cele patru borduri ale țesăturii.

**Pregătirea piesei pentru etalare.** Înainte de montarea pe ramă considerăm necesară efectuarea unor lucrări de conservare a pieselor :

— desfacerea (atunci cind se convine asupra acestui fapt) stratului de căptușeală adăugată ulterior (știind că un nou strat mărește greutatea și, ca urmare, tensionările la care sînt supuse piesele în expunere ; rolul acestuia va fi preluat cu mult mai bune rezultate și efecte de țesătura de dublare) ;

— prinderea cu acul a ornamentelor și a părților detașate parțial (perle, mărgel, șnur etc.) ;

— despăgubiri, perieri ;

— curățirea superficială, prin tamponare, a zonelor acoperite cu pete de ceară, murdărie grasă etc. ;

**Dezavantajele metodei :**

— întreaga lucrare trebuie desfăcută de pe țesătura de dublare în cazul în care se pune (ulterior) problema restaurării ei ;

— imposibilitatea vizitării directe a spatelui piesei pentru controlul stării de sănătate sau documentării tehnice și artistice a specialiștilor.

Comparativ cu avantajele metodei, dezavantajele sînt însă minime și pot fi trecute cu vederea pentru buna conservare a piesei în expunere și depozit.

Pentru depozitare s-ar putea folosi rastele asemănătoare celor de la icoane, în care piesa, odată cu rama, să fie așezată în poziția cea mai relaxată (orizontală).

În ceea ce privește conservarea, consolidarea și montarea pe șasiu a diferitelor piese textile din patrimoniul cultural național prețul se stabilește pe bază de deviz în funcție de volumul lucrărilor ce se efectuează.

## PROPOSITIONS POUR ETALER DES OBJETS TEXTILES APPARTENANT AUX ÉGLISES

### — Résumé —

Le travail propose deux modules pour l'exposition des objets textiles appartenant au culte orthodoxe et présentent les avantages et les désavantages de la méthode. Dans la situation présentée on se rend vite compte de l'avantage obtenu pour la conservation optimale des objets pendant leur exposition et leur mise en dépôt. On se réfère également à la préparation du tissu qui double l'objet, tout comme à la modalité d'attacher ce tissu dans un cadre.

# TOPONIMUL „CALIMANI” — ECOU AL UNEI STRĂVECHI CIVILIZAȚII AUTOHTONE

PETRU ȚĂRANU

Expresie a raporturilor dintre om și mediul său de viață, toponimia și antroponimia, prin conținutul și semnificația lor, constituie o veritabilă arheologie lingvistică, sint o arhivă cu structuri complexe în care se păstrează amintirea atitor evenimente, întâmplări și fapte, reprezintă o importantă cale de reconstituire a trecutului cu anvergura argumentelor convingătoare.<sup>1</sup> Fiecare nume de loc și de persoană este o istorie ctitorită cu mijloacele limbii, o importantă verigă a raportului dintre om și natură, dintre toponimia unei regiuni și istoria ei, reprezintă o esențială parte constitutivă a civilizației autohtone privită în evoluția ei. Numele de oameni și de locuri conservă și pun în evidență valoroase dovezi referitoare la unitatea de neam în vatra de geneză, privind vechimea și continuitatea românească în spațiul geografic din arealul carpato-nistriano-dunăreano-pontic. Spațiul montan, cu particularitățile sale biospirituale și socio-geografice, se înscrie pe coordonatele istoriei sub semnul unui centru vital, al unui puternic factor de geneză și de dăinuire în timp al unor străvechi civilizații autohtone. Muntele ca simbol al alternanțelor, înalt-adânc, deal-vale și invers, a intrat din cele mai vechi timpuri în circuitul specific al sacralității. În Dacia antică, în Dacia romană și ulterior, virfurile de munte și întinsele platouri alpine aveau atribute de sanctuar de cult. Ca dovadă prezența a numeroase relieve care poartă de-a lungul timpului semnificative și convingătoare mesaje: Omul sau Sfinxul din Bucegi, Moșul de la Călimani<sup>2</sup>, *Doisprezece Apostoli* din același masiv muntos etc. Numele de munte reprezintă efectul unui arhaic sistem de denotație populară, are la bază evenimente și fenomene specifice unei structuri etno-culturale bine definite și cu durabilitate în timp, este ecoul unor manifestări spirituale, adeseori cu caracter mitologic, organizate periodic în aria unui duplex sau triplex *confinium* montan. Fiecare nume topic este o străveche și originală mărturie istorică. Cu cât altitudinea și aria oronimico-toponimică este mai mare, cu atât mai vechi este și numele de loc.<sup>3</sup> Apelativele arhaice de origine dacică sau latină coboară pe sensul de iradiere toponimică dinspre munți spre văi.<sup>4</sup> Cunoașterea numelor de locuri, a poziției lor geografice, ne oferă argumente plauzibile sau convingătoare privind stabilirea centrului de migrare toponimică și a caracteristicilor sale etimologico-formative.

1 I. Jordan, *Toponimia românească*, București, 1963, pag. 2.

1. Dan, *Toponimie și continuitate în Moldova de nord*, Iași, 1980, pag. 116.

2 R. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1985, pag. 218, 441—445.

3 G. Giuglea, *Cuvinte românești și române*, București, 1983, pag. 315.

4 I. Dan, op. cit., pag. 44.



În sistemul de denominație geografică numele de loc **Călimani** corespunde unei reprezentative forme de relief, este, de fapt, cel mai dezvoltat și mai înalt masiv muntos de origine vulcanică din țara noastră.<sup>5</sup> Coordonatele sale geografice aparțin și delimitează, în același timp, trei provincii românești în devenirea și unitatea lor politico-istorică : Moldova, Transilvania și Bucovina. Prin vechimea și poziția sa geografică, toponimul Călimani conservă, într-un mod specific, un îndepătat trecut istoric, are o biografie complexă și virtuți mitologico-arhaice. În jurul acestui arhaic axis mundi s-a cristalizat semnul unui echilibru autohton, s-a definit coloana vertebrală a civilizației dace, apoi a celei daco-romane și românești, s-a circumscris posterității un ecou încărcat de sensurile și semnificațiile acelor vremi.

În societatea Daciei antice, la solstiții și echinoxuri se organizau procesiuni mitologice pe anumite platouri alpine din spațiul carpatic sau pe virful unor munți considerați sacri. Cunoscute în vechime sub numele de **ospețe ale nemuririi**, aceste manifestări de străveche tradiție spirituală la daci aveau, la început, un caracter oficial mai restrins. Cu timpul aria geografică a procesiunilor mitologice s-a extins, acestea căpătând consacrare și caracter popular. Manifestările - spectacol cu caracter mitologic și vitalitate istorică, cunoscute mai târziu sub denumirea de **ureări pe munte**, au fost preluate și trans-simbolizate magico-religios de către creștinism, unele, cum ar fi **Doisprezece Apostoli**, supraviețuind până în zilele noastre.<sup>6</sup> Înfringerea Daciei a însemnat pe plan mitologic o aculturație unilaterală din partea mitologiei romane. Fenomenul este explicabil, deoarece formele de cult autohton și instituțiile sale specifice, marii pontifi și preoți oficianți au avut rol de port-drapel în lupta de apărare împotriva invadatorilor romani și apoi a dominației străine. Credința în nemurire a celor căzuți la datorie a reprezentat o latură fundamentală a puterii de sacrificiu la daci. Ca urmare, în perioada Daciei romane s-au menținut numai acele forme de cult autohton care serveau sau care nu atingeau interesele stăpînirii romane : cultul morților, al munților, al pădurilor și apelor, al bradului, credințe, datini și tradiții licantropice etc.<sup>7</sup> Înăbușită în propria-i vatră, mitologia dacă s-a refugiat în munți, în depresiunile intramontane, în aria geografică a dacilor liberi unde a supraviețuit și a lăsat urme în toponimia și antroponimia spațiului carpatic.

În contextul general al vieții spirituale din perioada Daciei romane și ulterior, un rol aparte l-au avut formele de manifestare a mitologiei moșilor și a strămoșilor, sensurile și semnificațiile acestui arhaic cult. Zalmoxis din mare pontif devine Om divinizat și apoi Om proiectat în ceruri, ca zeu al moșilor și al strămoșilor (Coeli manus);<sup>8</sup> În esența sa, cultul moșilor și al strămoșilor, la daci și apoi la daco-romani, reprezintă

5 T. Naum și E. Butnaru, **Căliman — Birgău**, București, 1969, pag. 16.

6 R. Vulecănescu, *op. cit.*, pag. 107—111. S. Sanie, **Culte orientale în Dacia romană**, vol. I, București, 1981, pag. 18 ; G. T. Kirileanu, **Descrierea moșiei Broșteni**, 1906, pag. 17 ; P. Țăranu, **Nedeea de la Călimani**, Iași, Revista Cronica nr. 6, 1986. Potrivit informațiilor păstrate în memoria bătrînilor din zona nordică a Munților Călimani.

7 R. Vulecănescu, *op. cit.*, pag. 128—129 ; M. Bărbulescu, **Interferențe spirituale în Dacia romană**, Cluj-Napoca, 1984, pag. 187—222 ; N. Gostar, **Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol”**, II, Iași, 1965, pag. 237—254.

8 A. Dumitriu, **Cartea tatălurilor admirabile**, București, 1981, pa. 280 și 294 ; R. Vulecănescu, *op. cit.*, pag. 76 și 120 ; A. Țibircanu, Gh. Radulescu și colaboratorii, **Micul dicționar enciclopedic**, București, 1972, pag. 1972.

un proces gradat și progresiv de mitificare, de eroizare, de genificare și apoi de divinizare. În sens primitiv dacii înțelegeau prin moși și strămoși ceea ce romanii numeau *mani*, adică o formă de concretizare și de divinizare a sufletelor celor dispăruți.<sup>9</sup> În limba sanscrită vocabula *man* avea sens de *suflet*, iar prin derivata sa *manu*, se înțelegea, în aceeași limbă, *puterea sufletului*.<sup>10</sup> Parte constitutivă a graiului populației daco-romane, însușită și în vocabularul limbii vorbite a dacilor liberi,<sup>11</sup> vocabula *man* se inscrie pe coordonatele moștenirii noastre autohtone, daco-latine. În societatea dacă morții erau venerați printr-un autentic cult al lor și pe o largă arie memorial-conservativă. Cu trecerea timpului sensul cultului se lărgeste și se amplifică, căpătând adinci rezonanțe în mitologia populară de tip creștin, ecouri ce au străbătut prin negura vremurilor până în zilele noastre : Moșii de iarnă, Moșii de vară etc.

Coroborind datele de factură documentară cu informațiile cu statut de legendă sau cu cele provenite pe cale orală din generație în generație, se naște ipoteza emergenței efectului toponimic *Călimani* din mentalitatea arhaică a dacilor, a daco-romanilor și apoi a românilor. În această ipostază toponimul *Călimani* este un nume de loc compus : *Calea manilor* sau *Calea manului*. Dacă admitem acest adevăr atunci sensul etimologic al toponimului cercetat intră în spațiul de teritorializare al mitologiei dacice și daco-romane. În accepțiunea populației autohtone din Depresiunea Șaru Dornei, drumurile care duceau la *sihastrul schit* de la *Doisprezece Apostoli*<sup>12</sup> sau spre locul unde se desfășura, la solstițiul de vară, *Nedeea* de la *Călimani* erau cunoscute sub numele de *Calea Moșilor*, uneori *Calea sufletelor* și, adeseori, *Calea manilor*. Platoul alpin unde se desfășurau arhaicele oșpețe ale nemuririi și apoi *nedeea* de altădată, cea din urmă fiind o manifestare cu caracter popular și patriotic, care a dăinuit până la începutul sec. al XX-lea, purta numele de *Moși*, mai frecvent *La Moși*. Slujitorii străvechiului cult au fost și au rămas cunoscuți în limbajul populației mai în vîrstă, din arealul nordic al Munților *Călimani*, sub denumirea de *Calimani*, iar grupul statuar megalitic *Moșul* de la *Călimani* era considerat *Om al cerului* care patrona *Moșii* de altădată, adică era considerat zeul moșilor și al strămoșilor. Din ce în ce mai rar se mai uzitează și astăzi expresiile : *Bătrînul Caliman*, *Peștera lui Caliman*, *Virvu ori Piscul lui Caliman*, toate aceste apelative avînd valoare impresionantă, rezultat al moștenirii din tată în fiu.<sup>13</sup> Argumente, deci, pentru o plauzibilă concentrare de

<sup>9</sup> V. Kernbach, *Dicționar de mitologie generală*, București, 1983, pag. 385 ; M. Eliade, *Istoria credințelor și ideilor religioase*, vol. II, București, 1966, pag. 207-238.

R. Vulcănescu, *op. cit.*, pag. 215 - 217 ; M. Bărbulescu, *op. cit.*, pag. 190 ; A. Balaci, *Mic dicționar mitologic greco-roman*, București, 1956, pag. 207-238.

<sup>10</sup> A. Berinde și S. Lucășan, *Contribuții la cunoașterea limbii dacilor*, Timișoara, 1984, pag. 171.

<sup>11</sup> M. Bărbulescu, *op. cit.*, pag. 213 ; N. Dunăre, *Civilizație tradițională românească în curbura carpatică nordică*, București, 1984, pag. 16.

<sup>12</sup> O. Drimba, *Istoria culturii și civilizației*, vol. I, București, 1985, pag. 800—807. Potrivit credințelor, populației autohtone din arealul nordic al Munților *Călimani*, legate de cultul morților.

<sup>13</sup> După opinia populației autohtone în vîrstă, o peștera, după unii *Peștera lui Caliman*, a servit secole de-a rîndul ca loc sacru pentru *sihaștrii* rătăciți prin munți. Mai tîrziu s-a înființat un schit pe muntele *Rune* care a dăinuit pînă în anul 1863. Vezi și I. Balan, *Vetre de sihăstrie românească*, București, 1982, pag. 515.

<sup>14</sup> M. Homorodean, *Vechea vatră a Sarmizegetusei în lumina toponimiei*, Cluj-Napoca, 1990, pag. 14—20 și 33—35. Informații reținute de la bătrînii : Dumitru Pașeu, Casandra și Marina Țaranu, Teodor Apetroaie, Ioana Apalaghiei, Gheorghe Țarcă, toți originari din comunele Șaru Dornei și Panaci.

esență privind sensul etimologico-formativ al enigmaticului toponim. Recentele descoperiri arheologice din zona Munților Călimani susțin, cu noi argumente, ipostaza substanței primare de geneză etimologico-formativă.

Investigând nomenclatura topică a zonei montane se pun în evidență și alte argumente care confirmă statutul arhaic al toponimiei Călimanilor. Valorificarea informațiilor păstrate în memoria populației în vîrstă din Depresiunea Șaru Dornei,<sup>15</sup> ca și a celor cu statut de legendă,<sup>16</sup> ne oferă dovezi convingătoare privind ereditatea autohtonă a toponimelor Șerba și Poiana Negri, locuri situate în arealul nordic al Munților Călimani. Cu o localizare uimitor de precisă<sup>17</sup> populația autohtonă indică zona unde, pe la sfîrșitul sec. al XIII-lea, barbarii năvălitori au făcut-o șerbă pe domnița Neagra, fiica lui Negrea Basarab voievod al acestor ținuturi. În împotrivirea ei disperată, frumoasa Domnița a fost decapitată în poiana ce-i poartă astăzi numele. Șerbia și sfîrșitul tragic, dar demn, al Domniței Neagra au generat nume de locuri cu rezistență în timp pînă în zilele noastre : Șerba, Coadă Șerbii și Poiana Negri.

Legenda spune că, pe la sfîrșitul sec. al III-lea, o ceată de luptători daci în frunte cu magul lor s-a retras prin aceste locuri sub repetatele și necruțătoarele lovituri ale barbarilor năvălitori. Zona, unde războinicii daci au fost primiți ospitalier de către populația băstinașă a fost aleasă ca loc sacru de către magul dac, atribuit ce a fost păstrat și în conștiința urmașilor săi, a maganilor. Serviciile divine se oficiau sub un copac secular care, așa cum spune legenda, avea o dezvoltată formă de templu.<sup>18</sup> Locul, sacralizat în context social-istoric, s-a numit, la început, **Muntele Magului**, apoi, concretizînd pe descendenții săi, a luat numele de **Muntele Maganului**, denumire sub care este cunoscut și astăzi. În perioada interbelică marele promotor român Mihail Sadoveanu culege din memoria bătrînilor munteni din Neagra Șarului o variantă a acestei străvechi legende.<sup>19</sup> Venind din timpuri in memorabile, legendele rezistă și tac sub povara grea a istoriei și a uitării. Ele vin însă, cu forță de viață pînă în zilele noastre. Astăzi ne vorbește convingător, în acest sens, legătura logico-semantică dintre osatura topică a Călimanilor și evenimentele social-istorice cu statut de legendă și atribut de geneză.

Din punctul de vedere al încadrării în sistemul limbii, o atentă cercetare fonetico-dialectală în arealul nordic al Munților Călimani pune în evidență conservarea în vocabularul limbii vorbite a numeroaselor aze-lative și forme arhaice de exprimare.<sup>20</sup> Printre cuvintele cu structuri fonetice specifice graiului local se găsește și substantivul *cale*. În accepțiunea populației băstinașe, noțiunea are sens de drum îngust, de drum tainic prin munți, iar ca specific de pronunție (fonetic) vechea formă populară : *cali*<sup>21</sup> (*calia*, la nominalizativ, singular, feminin). Forma arhaică de exprimare este determinată de fenomenul de reducere și de închidere a vocalelor fi-

15 Informațiile au fost culese de la bătrîni din comunele Șaru Dornei și Panaci : Ion Dăscălița, Dumitru Pașcu, Casandra și Marina Taranu, Toader Apetroaie, Dumitru Niculiță și Dumitru Olteanu.

16 S. Fl. Marian, *Legende istorice din Bucovina*, Iași, 1981, pag. 107-117. Variante ale legendei se află și în posesia autorului.

17 Bătrîni investigați relatează că locul unde Domnița Neagra a fost făcută șerbă, de către barbari, este cel numit astăzi *Coadă Șerbii*, loc situat în partea nordică a Muntelui ce poartă acest nume, adică Șerba. Se spune că aici, barbarii năvălitori i-ar fi tăiat, silind-o să se supună, frumusețea ei păr împletit în coadă.

18 N. Dunăre, *op. cit.* : pag. 20.

19 M. Sadoveanu, *Creanga de aur*, București, 1958, pag. 8-22.

nale, particularitate specifică graiului autohton. Pe fondul evoluției transformărilor fonetico-dialectale are loc procesul de toponimizare a apelativului compus *Calia manilor*, în evoluție *Cali mani* și apoi, în formă definitivă, *Calimani*. În cazul toponimului luat în studiu, în lexicul popular, mai ales în vorbirea bătrînilor, se operează cu structura de pronunție specifică *Caliman* sau *Calimani* și nu cu cea literarizată : *Călimani*. Este una din numeroasele dovezi care argumentează, cu forța convingerii, continuitatea elementului autohton în spațiul geografic la care ne referim. Do-  
vadă că limbajul popular și numele de locuri sînt marile arhive ale trecutului românesc.<sup>21</sup>

În concluzie, avînd la bază dovezi plauzibile și convingătoare, se poate admite ipoteza potrivit căreia numele de loc *Călimani* este o reverberație istorico-culturală și psiho-mitologică a unor străvechi civilizații, un fenomen care n-a anulat, ci numai a modificat fondul cultural-mitologic autohton, dacic. Acțiunea de explorare, de elucidare și de interpretare etimologico-formativă a vechilor toponime, în complexitatea și dificultatea sa, solicită eforturi unitare și fundamentate interdisciplinar cu desfășurare pe o arie de geneză toponimică cit mai largă. Filonul surselor de informare care ne-a stat la dispoziție, deși limitat, ne-a permis o modestă introducere în substanța primară a raportului care se referă la originea și la sensul apelativului *Călimani*, la factorii și la cauzele care le-au generat, la evoluția în timp și la particularitățile de toponimizare a acestui străvechi apelativ. Considerațiile expuse reprezintă un argument și, în același timp, o invitație la investigații de profunzime și pe multiple planuri.

- 
20. Gh. Rusu, *Structura fonologică a graiurilor daco-române*, București, 1983, pag. 19—20 ; Gh. Pașa, *Particularitățile graiului din Depresiunea Șaru Dornei*, argument al unității românești, Suceava, Simpozionul : Suceava — permanențe istorice sub semnul luptei pentru unitate națională, decembrie, 1983, pag. 3—10.
21. O. Densușeanu, *Opere*, vol. I, București, 1968, pag. 619 ; I. I. Rusu, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, pag. 149 ; N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, pag. 26 ; S. Dumitrăcel, *Influența limbii literare asupra graiurilor daco-române*, București, 1978, pag. 65—84.
22. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă la începutul veacului al XVIII-lea*, vol. I, București, 1986, pag. 370.
23. I. I. Rusu, op. cit., pag. 28.

— Résumé —

Le toponymie, une véritable archéologie linguistique, représente un moyen très important pour la reconstitution du passé. Chaque nom de lieu est une histoire exprimée par la langue, un lien d'interdépendance entre la toponymie d'une région et son histoire.

Les noms des montagnes et surtout ceux des hautes montagnes sont l'effet d'un système archaïque de dénomination populaire. Les dénominations daces et latines inscrivent leur sens dans la toponymie de la descente montagne-vallée.

La connaissance de ces particularités aide à établir le centre de migration toponymique.

Dans la Dace antique on organisait, chaque année, aux solstices et aux équinoxes, des processions mythologiques spécifiques, soit sur les plateaux alpins, soit sur les sommets. Connues dans les temps anciens comme „festins de l'immortalité”, ces processions se sont développées et elles ont reçu un caractère populaire. Nom, nées plus tard „montées”, ces formes de la mythologie dace ont survécu jusqu'à l'époque moderne.

La défaite des Daces par les Romains a constitué une acculturation unilatérale dans le domaine de la mythologie. Éteinte dans son propre être, la mythologie dace s'est mise à l'abri de la montagne où vivaient les Daces libres et où elle a laissé des traces dans l'antroponymie et la toponymie locale. Les Daco-Romains ont maintenu seulement les formes de culte autochtone qui servaient les intérêts romains. La mythologie des aïeux, c'est-à-dire des „mani”, d'après le latin, a occupé une place tout à fait particulière.

Dans l'acception primitive, par „aïeux”, et plus tard par „mani”, on concrétisait et on divinisait les disparus, c'est-à-dire les esprits des morts.

En corroborant les sources documentaires par les informations qui appartiennent aux légendes, ou gardées oralement, on arrive à l'hypothèse que le toponyme Călimani provient de la mentalité primaire des Daces, des Daco-Romains et, plus tard, des Roumains. En acceptant cette hypothèse on peut considérer Călimani un nom de lieu composé : „calea manului” ou „calea<sup>1</sup> manilor”.

La population autochtone nommait le chemin vers le vieil ermitage ou vers l'endroit où on organisait la Nedee de Călimani (manifestation à caractère populaire et patriotique qui a dure jusqu'au siècle) „le chemin des aïeux”,<sup>2</sup> „le chemin des esprits”,<sup>3</sup> ou „le chemin des mani”.<sup>4</sup>

La Nedee de Călimani était connue sous la dénomination de moși.<sup>5</sup>

Tous ces arguments constituent une véritable concentration d'essence, concernant l'étymologie du toponyme en discussion (Călimani).

Mettant en valeur les informations qui appartiennent aux légendes et celles transmises de génération en génération dans les dépressions Sarului et Poiana, on trouve des preuves convaincantes, concernant l'origine et l'ancienneté des toponymes Serba, Poiana Negri et de la Montagne Maganului<sup>6</sup>, de la zone géographique des montagnes Călimani.

À l'appui de cette hypothèse, on ajoute les éléments phonétiques et dialectaux du patois dans la région nordique du toponyme en discussion.

En conclusion, on peut admettre l'hypothèse que le toponyme Călimani est une réverbération historique, culturelle et psychi-mythologique d'une ancienne civilisation, phénomène qui, pendant la domination romaine, n'a pas affecté, mais qui a déformé le fond mythologique autochtone, dacique.

1. calea — le chemin (dans le patois on prononce cali) ;

2. le chemin des aïeux = calea moșilor ;

3. le chemin des esprits = calea sufletelor ;

4. le chemin des mani — calea manilor (patois : cali ; mani = Calimani) ;

5. Moși — aïeux.

## SONDAJUL ARHEOLOGIC DE LA SFINTU ILIE — „SILIȘTE“ (1991)

ION MARES

În partea de nord a satului Sfintu Ilie (com. Șcheia, jud. Suceava), pe o terasă joasă amplasată la marginea zonei colinare pe care este așezat satul, în punctul numit de localnici „Siliște“, a fost identificată o așezare care se întinde pe câteva hectare.<sup>1</sup>

Cercetările de suprafață întreprinse în acest punct, au dus la descoperirea unui bogat material ceramic din următoarele perioade istorice: cultura ceramicii liniare, Precucuteni III, Cucuteni (fazele A3, B1 și B2), Hloridiștea—Foltești, Hallstatt, La Tène, secolele II—III e. n., Sîntana de Mureș (sec. IV e.n.), epoca feudală (sec. XIV—XVI).

În perioada 15—25 iulie 1991, s-a efectuat un sondaj arheologic de salvare în punctul „Siliște“,<sup>2</sup> trasindu-se o secțiune de control (SI), cu lungimea de 10 m și lățimea de 1,5 m, în partea de sud-vest a terasei supusă eroziunii și prăbușirii.

Stratul de cultură a fost deranjat de lucrările agricole pînă la adâncimea de 0,15 m, în pămîntul negru vegetal descoperindu-se amestecate fragmente ceramice și bucăți de chirpic ars.

O porțiune dintr-o locuință cucuteniană a fost dezvelită în carourile 3—4. Chirpicul locuinței (L1) orientată nord-sud, avea o grosime de aproximativ 20 cm, fiind de la pereții prăbușiți. Locuința nu a avut platformă iar fragmentele de chirpic aveau imprimate urme de năcle pe partea interioară. După materialul ceramic descoperit în interiorul locuinței, ea poate fi datată în faza Cucuteni A3.

Latura de nord-vest a suprafeței de locuință surprinsă în secțiune, a fost distrusă de lucrările agricole. Lingă o suprafață de chirpic s-a găsit un vas antropomorf rupt din vechime (fig. II/14), o rîșniță și fragmentele unui vas de provizii.

Vasul antropomorf are analogii în descoperirile de la Drăgușeni<sup>3</sup> și Hăbășești.<sup>4</sup>

1 Așezarea de la Sfintu Ilie „Siliște“, a fost identificată de profesor Florin Hău, el. Mugur Andronic, Paraschiva-Victoria Batariuc. *Contribuții la cunoașterea evoluției habitatului uman din zona limitrofă a orașului Suceava*, în prezentul volum.

2 Sondajul arheologic a fost coordonat de către dr. Mircea Ignat și Ion Mares, fiind realizat cu ajutorul studenților din anul I de la Facultatea de Istorie-Geografie din Suceava. Au participat următorii studenți: Cristina Balan-Șutac, Iulian Cicoi, Mara Frunză, Aurelia Lupu, Harieta Marcei, Viorica Moghi, Maria Petrov, Mircea Strugaru, Dumitru Băncescu, Vicu Merlan.

3 Vladimir Dumitrescu, *Arta Culturii Cucuteni*, Editura Meridiane, București, 1979, pp. 83-84, fig. 175.

4 Idem, *Hăbășești. Monografie arheologică*, Editura Academiei, București, 1954, p. 384 și pl. I, XXIV/15 și CIX/1-15; N. Vlăssă, *Neoliticul Transilvaniei*, III, Cluj-Napoca, 1976, pp. 194-195, fig. 29 (autorul consideră că tipul respectiv pare a nu fi altceva decît replica în lut a prototipurilor orientale lucrate din metaj ptețios).

La adâncimea de 0,66 m a fost surprinsă în groapă o vatră alcătuită din două lespezi alăturate. Atît cît a fost dezvelită în secțiunea noastră, vatra avea lungimea de 70 cm și lățimea de 20 cm, continuîndu-se în taluzul de nord. Pietrele vetrei prezentau urme de arsură, lingă ele fiind găsite oase de animale și fragmente ceramice.

După materialul ceramic groapa a fost datată în cultura Horodiștea—Foltești, fiind probabil de la o locuință adîncită.

În pămîntul de umplutură al gropii, s-au descoperit fragmente ceramice datate în faza Cucuteni B (fig. 1/5-8) și de tradiție cucuteniană cu pictură în rețea, încadrate în etapa Horodiștea II — Erbiceni — Foltești I,<sup>5</sup> de asemenea fără pictură, din aceeași fază<sup>6</sup> (fig. 1/10-12 ; II/3-5).

### Ceramica

Din faza Cucuteni A3 au fost descoperite în locuința L1 și carourile 1—3 fragmente ceramice care aparțin speciei fine. Ele sînt confecționate din pastă omogenă și au culoarea roșie cărămizie.

Pictura s-a păstrat la o cupă fragmentară fiind executată cu roșu pe fondul crem al vasului (fig. I/1) Pe celelalte cioburi pictura s-a corodat, ele sînt fragmente de cupe, pahare și vase cu pereții mai groși și cu torți circulare (fig. I/1-4). Ceramica de bucătărie este reprezentată de cioburi groase lucrate neîngrijit.

Din faza B a culturii Cucuteni, sînt cîteva fragmente pictate cu negru pe fondul roșu sau crem, formînd un motiv alcătuit din linii paralele și spiralice (fig. I/5-6). Acest decor îl întîlnim pe unele vase de la Șipeniț,<sup>7</sup> Mihoveni — „Cahla Morii”,<sup>8</sup> datate în faza Cucuteni B1. Pe două fragmente ceramice pictura s-a executat cu negru și roșu, ornamentele fiind alcătuite din linii groase și subțiri (fig. I/7-8), ele putînd fi datate în faza Cucuteni B2. Menționăm că aceste fragmente au ieșit în pămîntul deranjat din carourile 3—4 și în pămîntul de umplutură al gropii.

În partea de vest chirpicul locuinței (L1) a fost tăiat de o groapă surprinsă pe o suprafață mică în caroul 5. Groapa se adîncea pînă la 0,76 m atingînd pămîntul galben fără urme de cultură.

5 Hortensia Dumitrescu, *La station prehistorique de Horodiștea sur le Pruth, in Dacia*, IX-X, 1941-1944, pp. 115-125, fig. 4/2-4 ; 5/1 ; 8) ; Marin Dinu, *Quelques considerations sur la période de transition du néolithique à l'âge du bronze sur le territoire de la Moldavie*, in *Dacia*, N. S., XII, 1968, p. 132, fig. 2/2,3,5 ; Mircea Petrescu-Dimbovița, I. Casan, C. Mateescu, *Săpăturile arheologice de la Foltești*, in *SCIV*, 2, 1951, 1, pp. 260-261, fig. 6/b.

6 Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 142-153, fig. 11-15 ; Marin Dinu, *op. cit.*, p. 132, fig. 4/1, 3-4.

7 Ceramică de la Șipeniț aflată în colecțiile Muzeului Bucovinei ; Anton Nițu, *Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene*, in *CI*, IX-X, 1978-1979, pp. 99, 111, 114 ; Idem, *Continuitatea ceramicii pictate între culturile Cucuteni-Tripolie și Gorodsk-Usatovo (Horodiștea-Foltești)*, in *CI*, VIII, 1977, p. 150, fig. 1/17.

8 Nicolae Ursulescu, Paraschița-Victoria Baturic, *Cercetările arheologice de la Mihoveni (Suceava)* — 1973, in *Suceava*, V, 1978, p. 90, fig. 8/1-2.

Ceramica ce aparține culturii Horodiștea—Foltești, este compusă din două categorii :

a) Fragmente de tradiție cucuteniană, confecționate din pastă omogenă, arse oxidat, au o culoare cărămidie sau crem și sint pictate cu o culoare neagră-ciocolatie aplicată direct pe pasta vaselor.

Motivele ornamentale sint formate din benzi de linii paralele trasate orizontal, oblic sau vertical (fig. 1/10-12).

Spațiile libere obținute prin întretăierea benzilor de linii paralele, iau forme geometrice diferite : triunghiuri ascuțite sau obtuze, patrulatere, romburi, forme care rămin uneori ca spații de fond. În câteva cazuri, acestea sint completate cu linii tangente sau pictate în X (fig. 1/10-11). Pe un fragment de la o amforă cu pereții arcuți, au fost pictate cu negru trei grupe de linii mici pe orizontală și paralele (fig. II/1).

Ceramica din această categorie are analogii la Horodiștea,<sup>9</sup> (fig. 1/13-14), Erbiceni<sup>10</sup> (fig. 1/15), Foltești<sup>11</sup> (fig. II/2), Gordinești,<sup>12</sup> Gorodsk.

Fragmentele ceramice din categoria nepictată a culturii Horodiștea—Foltești, au o culoare brună sau gri-cenușie. Pasta vaselor conține cioburi pisate și în câteva cazuri pietricele mici.

Nu s-a mai folosit scoica pisată și foarte rar vasele au fost acoperite cu un slip subțire de lut galben, după ardere vasele căpătînd o culoare roșie-gălbuie. Fragmentele din categoria nepictată aparțin unor amfore cu corpul bombat, gîtul scurt sau înalt, buzele evazate și ornamentate cu șiruri de impresiuni și linii incizate (fig. II/3-5). Fragmentele de străchini au forma emisferică, corpul arcuit sau conic (fig. II/8-9, 11-13), cu analogii la Horodiștea<sup>13</sup> (fig. II/67), Erbiceni,<sup>14</sup> Gordinești,<sup>15</sup> Gorodsk.<sup>16</sup> Sint ornamentate cu impresiuni alveolare, triunghiulare sau romboidale, executate cu un instrument din lemn sau os, buzele fiind crestate cu linii drepte sau oblice.

Marginea de sus a străchinilor este recurbată și teșită oblic spre interior (fig. II/9, 11), uneori este teșită direct din arcuirea buzei (fig. II/8, 12), sau cu buza dreaptă și ondulată de impresiuni alveolare (fig. II/13).

Pe marginea de sus a unor străchini, s-au aplicat tortițe mici perforate orizontal (fig. II/11), cu analogii la Mihoveni — „Cahla Morii”<sup>17</sup> (fig. II/10). Nu s-a mai folosit decorul executat cu șnurul.

### Obiecte din lut ;

Sub chirpicul locuinței L1, au fost găsite două greutăți din lut ars, de formă sferică, aplatizate la capete.

În sondajul nostru nu s-a descoperit nici un obiect din piatră sau de os cu destinația de unelte și arme.

9 Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 130-142, fig. 1/3-4 : 8/1-5, 7-10, 13, 16, 18, 21.

10 Marin Dinu, *op. cit.*, p. 132, fig. 2/2-3, 5.

11 M. Petrescu-Dimbovița, I. Casan, C. Mateescu *op. cit.*, pp. 260-261, fig. 6/b

12 V. A. Dergacev, I. V. Manzura, *Pogrebal'nie kompleksi pozdnego Tripol'ia* Chișinău, Editura Știința, 1991, pp. 140-143, pl. 6/14-15, 18, 20.

13 *Ibidem*, p. 218, pl. 9/13.

14 Hortensia Dumitrescu, *op. cit.*, pp. 143-149, fig. 11/3, 5-6, 10-11 : 12/2, 5-6, 15.

15 Marin Dinu, *op. cit.*, p. 132, fig. 4/1-4.

16 V. A. Dergacev, I. V. Manzura, *op. cit.*, pl. 6/23-28.

17 *Ibidem*, pl. 9/15-17.

18 Nicolae Ursulescu, Paraschiva-Victoria Batariuc, *op. cit.*, fig. 9/3.



Așezări de tip Horodiștea—Foltești au fost semnalate prin săpături arheologice efectuate în zona orașului Suceava în punctele : „Drumul Național”, „Platoul din fața Cetății de Scaun (Cimpul Șanțurilor)”, „Șipot”, Mihoveni — „Cahla Morii”, „Parcul Cetății”.<sup>23</sup>

Aceste descoperiri și alte puncte din această perioadă semnalate în județul Suceava,<sup>24</sup> demonstrează o pătrundere de populație de la periferia nord-estică a civilizației culturii Cucuteni.

Pe lângă purtătorii culturii amforelor sferice ale căror morminte în cutii de piatră sînt prezente în Podișul Sucevei (în faza a II-a),<sup>25</sup> descoperite la Suceava,<sup>26</sup> Basarabi (com. Preutești),<sup>27</sup> Dolheștii Mari,<sup>28</sup> Grănițești,<sup>29</sup> se întîlnesc așezări ale culturii Horodiștea — Foltești și morminte cu ocră roșu (descoperit în cartierul Burdujeni, Suceava).<sup>30</sup> Aceste descoperiri presupun o sincronizare între unele faze ale acestor culturi.

Cimitirul de incinerare descoperit în punctul „Platoul Cimitirului” din Suceava, datat în eneoliticul final,<sup>31</sup> presupune o zonă de contact între elementele cucuteniene, amfore sferice și Horodiștea — Gorodsk.

19 Ion Nestor și colab., Șantierul arheologic Suceava, în *Materiale*, V, p. 607 ; Paraschiva-Victoria Batarieuc, Un mormint din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului descoperit la Suceava, în *Suceava*, X, 1983, p. 838 ; Mugur Andronic, Paraschiva-Victoria Batarieuc, *op. cit.*

20 K. A. Romstorfer, Cetatea Sucevii descrisă pe temelii proprii cercetări făcute între 1895 și 1901, București, 1913, p. 82, fig. 81 ; Ion Nestor, Șantierul Suceava, în *SCIV*, 3, 1952, p. 430 ; Bucur Mitrea și colab., Șantierul arheologic Suceava-Cetatea Neamțului, în *SCIV*, 6, 1955, 3-4, p. 757 ; Ion Nestor, și colab., Șantierul arheologic Suceava, Raport preliminar asupra săpăturilor din campania anului 1955, în *Materiale*, IV, p. 242 ; Paraschiva-Victoria Batarieuc, *op. cit.*, p. 838 ; pl. 11/2 ; Mugur Andronic, Paraschiva-Victoria Batarieuc, *op. cit.*

21 Bucur Mitrea și colab., *op. cit.*, p. 777, fig. 22 ; Paraschiva-Victoria Batarieuc, *op. cit.*, pp. 838—840, pl. 11/6—7 ; 1/2 și nota 21.

22 În punctul „Cahla Morii” de la Mihoveni au fost descoperite fragmente ceramice datate în cultura Horodiștea-Foltești (materiale în colecțiile Muzeului Bucovinei, Suceava).

23 Nicolae Ursulescu, Mircea Ignat, Săpături arheologice în județul Suceava (1972-1976), în *Suceava*, IV, 1977, p. 323 ; Nicolae Ursulescu, Contribuția cercetărilor arheologice din județul Suceava la cunoașterea evoluției neo-eneoliticului din Moldova, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, pp. 69, 72-73. (În acest punct s-a descoperit o necropolă plană de incinerare cu circa 100-120 de morminte datate în eneoliticul final).

24 Nicolae Ursulescu, Mugur Andronic, Florin Hău, Contribuții la cunoașterea așezărilor de pe teritoriul Siretului înainte de constituirea orașului medieval, în *Suceava*, XIII-XIV, 1986-1987, pp. 85-103.

25 Stefan Cucoș, Cultura amforelor sferice din depresiunea subcarpatică a Moldovei, în *MemAntiq.* IX-XI, 1977-1979, p. 145.

26 Grigore Poig, Două morminte ale culturii amforelor sferice descoperite la Suceava, în *Suceava*, III, 1973, pp. 217-227.

27 Victor Spinei și Mihai Nistor, Un mormint din lespezi de piatră în nordul Moldovei, în *SCIV*, 19, 1968, 4, pp. 621-629.

28 Marin Dinu, Șantierul arheologic Dolheștii Mari, în *Materiale*, VII, pp. 121-131 ; *Idem*, Contribuții la problema amforelor sferice pe teritoriul Moldovei, în *ArhMold*, I, pp. 43-64.

29 Ion Nestor, Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien, în *BerRGK*, 22, 1933, p. 70 și nota 267 ; Marin Dinu, *op. cit.*, p. 45 ; N. Ursulescu, M. Andronic, Fl. Hău, *op. cit.*, pp. 88-89, nr. XI ;

30 Paraschiva-Victoria Batarieuc, *op. cit.*, pp. 835-840 (mormintul este datat în epoca complexului Horodiștea-Erbiceni-Foltești).

31 Nicolae Ursulescu, *op. cit.*, pp. 72-73.

Ceramica de tradiție cucuteniană a culturii Horodiștea — Foltești sau etapa stilistică B3,<sup>32</sup> a luat naștere în spațiul în care a fost răspândită cultura Cucuteni — Tripolie,<sup>33</sup> fiind realizată de cei care au cunoscut-o în mod direct și nu este numai o continuitate de ordin spiritual și păstrarea unor tradiții de către populația asimilată de noi veniți dinspre nord-est.<sup>34</sup>

Pe fondul continuității elementului cucutenian (faza stilistică B3) noua cultură Horodiștea-Foltești și Gorodsk-Usatovo (avem în vedere spațiile geografice în care s-au format), în evoluția ei și-a adus contribuția la cristalizarea culturilor de la începutul epocii bronzului.

Datele radiocarbon de care arată anul  $2980 \pm 80$  i.e.n. pentru faza Cucuteni B2 de la Valea Lupului și  $2920 \pm 100$  i.e.n. pentru așezarea de la Capaeva din etapa Tripolie CI; Pentru cultura Cernavoda I, rămâne data de 2600 i.e.n., în unele așezări ale acestei culturi fiind descoperite piese ceramice cucuteniene „de import” datate în faza B a acestei culturi, ceea ce indică un sincronism cel puțin parțial între faza Cucuteni B și cultura Cernavoda I și se admite că după anul 2600 i.e.n.,<sup>36</sup> putem vorbi de așezări ale culturii Horodiștea-Foltești.

## LE SONDAGE ARCHÉOLOGIQUE DE SFINTU ILIE „SILIȘTE” (1991)

### Résumé

La station archéologique de Sfintu Ilie (com. Scheia, dep. Suceava) - - l'endroit „Siliște” est située sur une basse terrasse de la bord du nord du village.

Se sont des recherches de surface et un sondage archéologique de sondage entreprises au même endroit en 1991, qui ont mis à jour des vestiges des périodes suivantes : la culture de la céramique linéaire, la culture Preucuteni III-me étape, la culture Cucuteni, étapes A3, B1, B2, la culture Horodiștea-Foltești, la culture Hallstatt, la culture, La Tène, la culture Sintana de Mureș (siècle IV en), l'époque féodal (siècles XIV-XVI).

Dans le sondage de 1991 on a découvert une habitation appartenant à la culture Cucuteni (étape A3) et un fossé qui avait une âtre à l'intérieur, appartenant à la culture Horodiștea-Foltești.

### EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1. — Matériaux Cucuteni et Horodiștea — Foltești (1-12, Sfintu Ilie ; 13-14, Horodiștea ; 15, Erbiceni).

Fig. 2. — Matériaux Horodiștea-Foltești (1, 3-5, 8-9, 11-13, Sfintu Ilie ; 2, Foltești ; 6-7, Horodiștea ; 10, Mihoveni ; 14, Sfintu Ilie).

32 Anton Nițu, Criterii actuale pentru clasificarea complexelor ceramicii și periodizarea etapelor culturii cucuteniene, în CI, IX-X, 1978-1979, p. 91.

33 Ion Nestor, Cu privire la periodizarea etapelor timpurii ale neoliticului din R.P.R. în SCIV, 10, 1959, 2, p. 257.

34 Ștefan Cucos, Faza Cucuteni B din depresiunea subcarpatică a Moldovei, rezumatul tezei de doctorat, Universitatea „A. I. Cuza” Iași, 1983, pp. 12-13.

35 Vladimir Dumitrescu, Cronologia absolută a neoliticului românesc în lumina datelor C 14, în Apulum, XII, 1974, pp. 32-34 și tab. I ; Dan Monah, Ștefan Cucos, Așezările culturii Cucuteni din România, Ed. Junimea, Iași, 1985, pp. 39-40 ; Ștefan Cucos, op. cit., pp. 14-15.

36 Ștefan Cucos, op. cit.



1



2



3



4



5



6



7



8



9



10



11



12



13



14



15

Fig. 1. — Materiale Cucuteni și Horodiștea-Foltești (1-12, Sfintu Ilie ; 13-14, Horodiștea ; 15, Erbiceni)

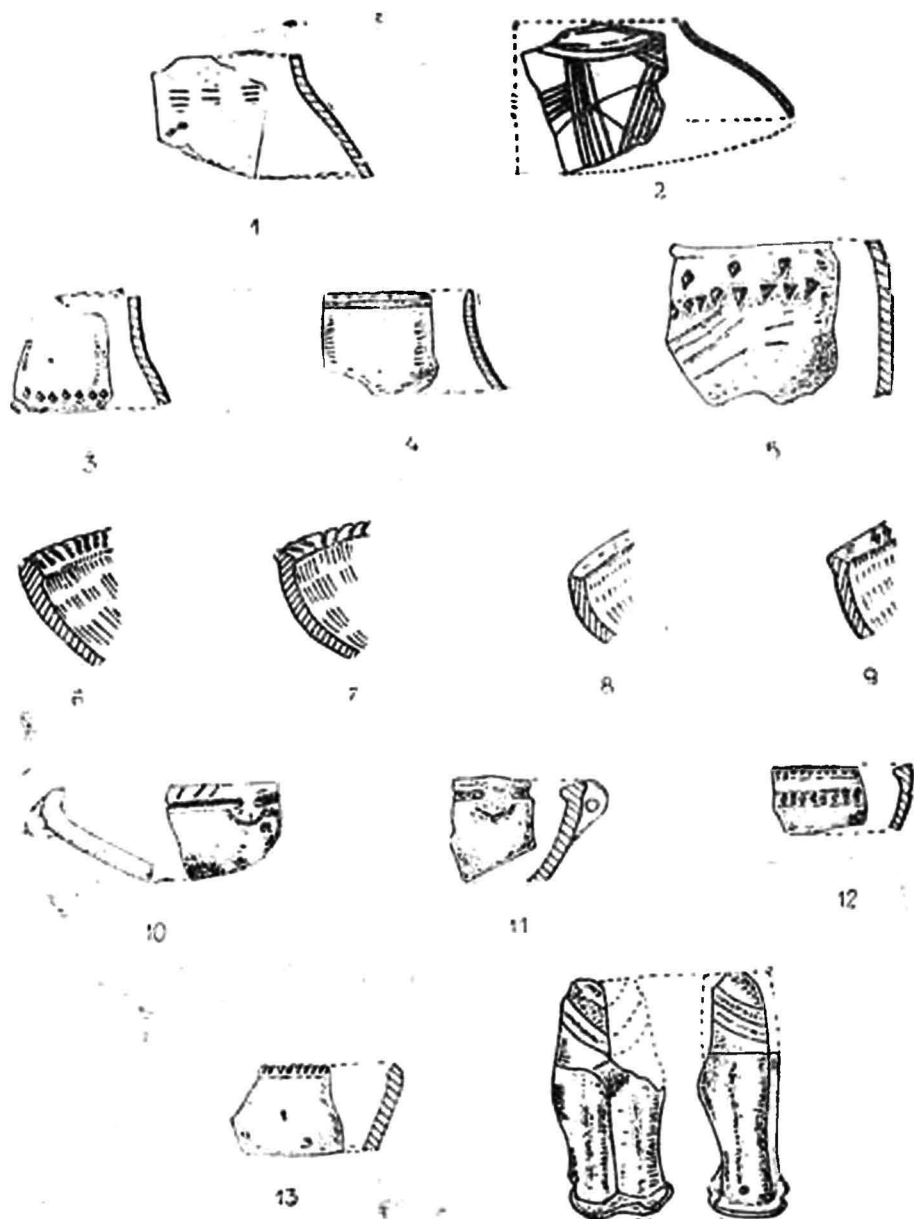


Fig. 2. — Materiale Horodiștea-Foltești (1, 3-5, 8-9, 11-13. Sfintu Ilie ; 2, Foltești ; 6-7, Horodiștea ; 10, Mihoveni ; 14, Sfintu Ilie)

## O LOCUINȚĂ DIN SECOLELE VI—VII E.N., DESCOPERITĂ LA MĂREȚEA MICĂ (COM. DĂRMĂNEȘTI, JUD. SUCEAVA)

MIRCEA IGNAT, VICTOR COZARIUC

Prin cercetările perieghetice de pe teritoriul comunei Dărmănești s-au identificat mai multe situri arheologice din epoci diferite. Între acestea o semnificație aparte o prezintă vestigiile așezării de la Mărețea Mică. Așezarea este situată în dreptul primelor case din localitatea amintită, pe marginea terasei medii a riului Suceava, în stînga șoselei E 85, la 500 m distanță față de șosea. Locul este cunoscut de localnici sub numele de „Dubena” și are o poziție dominantă față de terasa inferioară care se întinde cîteva kilometri pînă în lunca Sucevei. În această zonă prin activitatea torenților actuali s-au produs modificări apreciable înfățișării inițiale a locurilor și datorită eroziunii, malul abrupt a terasei este supus mereu surpărilor pe mari porțiuni. În taluzul unei astfel de rupturi proaspete s-a distins clar, în toamna anului 1985, profilul unei locuințe adincite. În alte surpături cercetate ulterior s-a observat, la o distanță de peste 100 m față de primul complex, încă o locuință adincită,<sup>1</sup> ceea ce indică existența unei așezări alcătuite din mai multe locuințe adincite. Menționăm că pe suprafața arabilă a terasei s-au găsit numai cîteva fragmente ceramice aparținînd culturii Noua ce pot fi atribuite numai unei locuiri sporadice, de suprafață, lipsind, în schimb, vestigii asemănătoare celor din locuințe, fapt ce arată că acestea nu au fost deranjate de lucrările agricole moderne.

Avînd în vedere că resturile primei locuințe adincite erau amenințate cu prăbușirea, în toamna anului 1988, s-a efectuat un mic sondaj care și-a propus observarea planimetriei și sistemului de construcție a acestui complex ca și recuperarea materialelor arheologice mobile și implicit, pe baza lor, încadrarea cronologică a acestei descoperiri.

După taluzarea malului terasei prin care s-a observat că podeaua orizontală a locuinței se găsea la o adîncime de — 1,30 m față de solul actual și că nivelul de săpare a locuinței începea la — 0,40 m, s-a trecut la dezvelirea în suprafață a acesteia. Din păcate, s-a păstrat numai un singur colț a locuinței și cu toate că una din laturi avea 3,20 m, iar cealaltă 2,60 m, nici una din ele nu s-a păstrat în întregime, ceea ce indică dimensiunile apreciable a locuinței a cărei formă, după cum indică singurul colț păstrat era perfect rectangulară. Menționăm că pe porțiunile păstrate nu avem nici un indiciu despre sistemul de acces în locuință.

Referitor la modalitățile de construcție a acesteia s-au distins totuși cîteva detalii ce merită a fi subliniate. De-a lungul celor două laturi, puțin adîncită față de podea, s-a observat o scobitură cu secțiunea dreptunghiulară, plină cu cărbuni de lemn, desigur urmele birnelor care consti-

<sup>1</sup> La aceste investigații din anul 1989 a luat parte și colegul M. Andronic.

tuiau tălpii pe care se sprijinea toată suprastructura locuinței. De asemenea, menționăm că podeaua era marcată de o lipitură de lut uniformă, groasă de aproximativ 2 cm. Atît lutuiala podelei care se prezenta ca o crustă, cît și urmele structurii de lemn a locuinței indică faptul că aceasta a sfîrșit printr-un puternic incendiu, pămîntul din umplutura de deasupra podelei cuprinzînd o mare cantitate de cărbune de lemn și cenușă, dar nici o urmă de lutuială ce ar fi putut aparține pereților, ceea ce arată că aceștia erau exclusiv din lemn. Menționăm că în porțiunea conservată nu au apărut urmele unei instalații pentru încălzit.

Materialul arheologic recuperat din pămîntul de umplutură se compune numai din fragmente ceramice. Toate aparțin categoriei de vase lucrate cu mîna din pastă grosieră, cu cioburi în compoziție, arsă incomplet și neuniform. Deși unele fragmente ceramice au în compoziție nisip sau pietricele, nu putem preciza dacă acestea au constituit un degresant veritabil, această ceramică este friabilă ceea ce a îngreunat reconstituirea de forme. Atît cît s-a putut reconstitui, toate fragmentele aparțin numai unei singure forme și anume : vasul borcan de diferite dimensiuni. S-au distins vase borcan cu buza puțin răsfrîntă, umerii rotunjiți, corpul bombat și cu diametrul fundului mai mic ca gura (fig. 1/4 și 6) și vase borcan cu buza



Fig. 1

foarte scurtă, corpul alungit fără gît, cu umerii prelinși (fig. 1/1, 2 și 5). Un astfel de inventar ceramic este caracteristic așezărilor din sec. VI—VII e.n. în tot spațiul est-carpatic a României.<sup>2</sup> Deci locuința ca și așezarea indentificată la Măreția Mică aparține acestei perioade, înscrindându-se alături de alte descoperiri din bazinul riului Suceava, cum ar fi cele de la Botoșana,<sup>3</sup> Suceava-Șipot,<sup>4</sup> Ruși-Mănăstioara<sup>5</sup> etc. în rindul unei categorii de monumente precizate de cercetările arheologice din ultimele decenii.

Inventarul modest a acestei locuințe nu face de prisos relevarea unor observații referitoare la sistemul ei de construcție, deși avem în vedere porțiunea restrînsă ce s-a conservat. S-a putut preciza că tălpii pe care s-a ridicat structura de lemn a acesteia erau plasați în interiorul gropii și nu în exteriorul ei cum s-a presupus în unele cazuri la locuințele unde nu s-au distins gropi de pari. Dacă aceste observații întăresc și alte constatări, trebuie să subliniem, în același timp, că lutuirea podelei locuințelor este rar atestată în această perioadă, între descoperirile contemporane din Moldova, cunoscînd, pînă acum, o singură analogie la Botoșana<sup>6</sup>.

Aceste descoperiri limitate ca proporții nu sînt lipsite de interes, ceea ce ne-a determinat să le semnalăm celor preocupați de studierea acestei epoci, intrucît ele îmbogățesc harta arheologică a sec. VI—VII e.n. din zona Sucevei, la care dacă s-ar mai adăuga punctele cunoscute din diferite cercetări de suprafață ar ilustra o densitate apreciabilă de așezări într-o epocă de mare importanță pentru istoria poporului român.

#### UNE HABITATION DES VI—VII-e SIÈCLES n.e. DECOUVERTE A MAREȚIA MICĂ (com. DARMANEȘTI, jud. SUCEAVA)

##### — Résumé —

Les auteurs présentent des fouilles faites dans le but de sauver l'endroit appelé „Duben” du village de Măreția Mică, par lesquelles on a découvert une habitation datée VI—VII-e siècles, en raison du matériel céramique découvert.

##### EXPLICATION DE FIGURE

Fig. 1. — Matériaux céramiques découverts dans l'habitation du Măreția Mică (VI—VII siècles).

- 2 D. Teodor, Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n. — Contribuții arheologice și istorice la problema formării poporului român, Iași, 1978, p. 27 și 48 ; I. Mitrea, Regiunea centrală a Moldovei dintre Carpați și Siret în secolele VI—IX e.n., în *Carpica*, XII, 1980, p. 76—78.
- 3 D. Teodor, Civilizația romanică la est de Carpați în secolele V—VII e.n. — Așezarea de la Botoșana—Suceava, București, 1984.
- 4 M. D. Matei, Contribuții la cunoașterea cermicii slave de la Suceava, în *SCIV*, X, 1959, 2, p. 410—429 ; D. Teodor, Teritoriul est-carpatic ...
- 5 M. Ignat, Șantierul arheologic Ruși-Mănăstioara — Cercetările din anii 1967 și 1969, în Suceava, — *Anuarul Muzeului Județean, Suceava*, 1973, p. 250—255.
- 6 D. Teodor, Civilizația romanică la est de Carpați ... p. 29.

## TEMPERAMENT ȘI CREAȚIE LA LIVIU MARIAN

TRAIAN CANTEMIR

Făcînd parte dintr-o generație de scriitori iluștri de talia lui Sadoveanu, Rebreanu și Arghezi, Liviu Marian se distinge, biografic, și prin faptul că este descendentul lui S. Fl. Marian. Cu toată calitatea ce-o deține, el n-a continuat preocupările părintelui său, ci s-a dedicat literaturii.

Pe planul creațiilor beletristice s-a remarcat atît în proză, cît și în poezie. Proza aparține începuturilor sale scriitoricești. *Suflete stinghere* vede lumina tiparului în 1910, *Printre stropi*, în 1912. Poezie semnează și mai tirziu. Deși cultivarea liricii durează pînă la extincția autorului, totuși versurile n-au fost adunate în volum. Victor Morariu susține că Liviu Marian ar fi avut sub tipar o culegere de poeme intitulată *Viața mea*.<sup>1</sup> Motivele nescoaterii ei de sub teascurile întreprinderii poligrafice nu pot fi decît două. Sau au intervenit evenimente istorice care au împiedicat finalizarea tipăririi sau însuși autorul a oprit editarea ei dintr-un acut spirit de exigență. Supoziția din urmă e mai plauzibilă, știut fiind că Liviu Marian a fost „mai totdeauna nemulțumit”.<sup>2</sup> În asemenea condiții, rezervele pe care le-a avut față de creațiile sale literare sînt explicabile. Datorită lor n-a dat friu liber avîntului poetic, temperîndu-l cu precauție. Intr-o scrisoare apărută în *Revista Bucovinei* declară că „am preferat să public rar și puțin dintr-un spirit de autocritică care-mi spunea că poetul trebuie să fie mai exigent decît eseistul, care, chiar dacă ar greși, poate fi rectificat, sau poate însuși reveni, lucru imposibil în poezie”.<sup>3</sup>

Nemulțumirea lui Liviu Marian nu s-a consumat numai la tensiuni scăzute, ci a luat uneori și forma revoltei. Prietenii și contemporanii au văzut în el un „răsvrătit din fire”<sup>4</sup> care a reacționat la tot ce i s-a părut injust și nelalocul lui. Datorită acestei atitudini refractare l-au șocat, nu o dată, așezările ruginite ale timpului, opacitatea celor de la conducere. Sensibilitatea lui nu putea suporta în special indiferența față de starea înapoiată culturală a românilor din Imperiul Habsburgic. Simțea nevoia să reacționeze, s-o condamne. A folosit pentru aceasta atît ironia verbală, cît și cuvîntul prins în litere de tipar. Atitudinea lui belicoasă n-a plăcut multora. A devenit incomodă. Consecința a fost o izolare de durată. Totuși Liviu Marian nu s-a schimbat. A rămas același și mai tirziu.

1. Victor Morariu, în amintirea lui Liviu Marian, în *Revista Bucovinei*, an. II, nr. 1, 1943, p. 1.

2. *Ibidem*, p. 2.

3. Fragment dintr-o scrisoare a lui Liviu Marian, în *Revista Bucovinei*, an. II, nr. 1, 1943, p. 15.

4. Victor Morariu, *art. cit.*, p. 2.



Prima manifestare de intransigență publică a avut-o ca student. Terminase liceul din Suceava și, înscris la Facultatea de filosofie și litere a Universității din Cernăuți, a făcut parte din societatea studentescă *Junimea*. N-a fost de acord cu statutele ei, cu viața colegilor de studiu. În urma criticilor pe care i le-a adus, cei ce i-au împărtășit părerile s-au desprins de *Junimea*, înființând, în 1905, o nouă societate studentescă, *Dacia*.<sup>5</sup> Ca primul ei președinte a condus-o puțin, pentru că, după obținerea diplomei de licență, a trebuit să se reîntoarcă la Suceava, unde-l aștepta o catedră de limba română și limbi clasice, la liceul de băieți. Aici, detestând apatia inoperantă a urbei, a renunțat la poziția de simplu spectator ironic, angajându-se din plin la viața cetății. Și-a inaugurat activitatea civică, fiind „unul din întemeietorii reuniunii de cîntare Ciprian Porumbescu, ba chiar acela care, într-un moment de fericită inspirație” a propus să i se dea acest nume.<sup>6</sup> Urmărindu-i evoluția ascendentă surprinsă în primele contacte cu publicul, a consemnat-o cu satisfacție în coloanele ziarului *Deșteptarea* din Cernăuți, arătându-și întreaga încredere în viitorul reuniunii.

În aceeași febrilă perioadă de început de românizare a vieții spirituale din Suceava, tot lui Liviu Marian îi revine meritul de a fi reușit să formeze o primă trupă teatrală în localitate. Apelînd la tineri entuziaști, cu talent, scriitorul a prezentat, cu concursul lor, în 1905, atît pe scena municipiului Suceava, cit și pe cea din Rădăuți comedia *O căsnicie*, de G. Ursachi. Ca să-i asigure reușita, a interpretat el însuși rolul personajului Pipirig. N-a fost singura lui ipostază de actor, determinată de ambiția sa regizorală, căci în 1906 a jucat și în *O noapte furtunoasă* a lui Caragiale. A deținut atunci rolul lui Rică Venturiano.<sup>7</sup>

Muncitor și ambițios, ar fi vrut ca cele două formații sucevene să se ghideze numai după indicațiile lui. Cum însă asemenea subordonare n-a fost posibilă, pentru că și alți cărturari ai urbei și-au permis să-și exprime opiniile în legătură cu bunul mers al colectivelor culturale existente, faptul a declanșat, din partea scriitorului, o adevărată tornadă de articole acuzatoare la adresa acestora. De vreme ce n-a izbutit să-și reducă la tăcere adversarii, indignat de imixtiunea lor persistentă, se autoexilează, nemairevenind în Suceava decît sporadic.

Atitudine contrastantă a avut Liviu Marian și față de *Societatea scriitorilor români* de curînd înființată. Inițial, după numirea sa ca membru al acestei societăți, i-a oferit întregul său sprijin, participînd activ la șezătorile organizate de conducere, în 1910, în ținutul Sucevii. Ulterior însă bunele relații se deteriorează, motivele fiind aceleași opinii divergente specifice profesorului din Suceava. În urma tensiunilor intervenite, Liviu Marian refuză să mai plătească cotizațiile lunare obligatorii, iar societatea îl radiază din evidențele sale. Repunerea în rîndul membrilor societății

5. N. Teaciu Albu, *Studentul Liviu Marian*, în *Revista Bucovinei*, nr. 1, 1943, p. 11, Emilian Dan Petrovici, *Societățile academice românești. Forme ale luptei de emancipare socială și națională*, în Suceava, *Anuarul Muzeului județean*, VIII, 1981, p. 369.

6. Victor Morariu, art. cit., p. 2.

7. Victor Morariu, *Amintiri despre Liviu Marian*, în *Făt-Frumos*, an. XVIII, nr. 1, 1943, p. 5

8. *Ibidem*.

s-a făcut tirziu și anevoie. Și mai greu i s-a putut obține o înfrimă pensie, care îi era absolut necesară, fiind grav bolnav, înainte de moarte.<sup>9</sup>

Părăsind orașul avinturilor tinerești, dintr-o reacție spontană, necontrolată, Liviu Marian semnează condica de prezență în cancelaria mai multor școli secundare din vechiul Regat, pînă cînd, în 1917, chemat de „Zemstva gubernială a Basarabiei”, pleacă la Bălți ca lector de limba română la cursurile de pregătire a învățătorilor din regiune.<sup>10</sup> Aici desfășoară o vie activitate instructivă, ocupîndu-se în același timp de reeditarea manualelor școlare în circulație și inițiind reușite acțiuni culturale la țară. Ulterior trece ca director al liceului „Hasdeu” din Chișinău. Rămîne în această calitate pînă cînd, istovit de boală, iese la pensie înainte de termen. Abandonîndu-și munca didactică se retrage la Craiova unde dispare la scurt timp.

Pe cînd era director, fiind informat că Facultatea de Teologie din localitate scoate la concurs catedra de literatură română, se hotărăște spontan să se prezinte la examen. Îl tenta perspectiva ascensiunii universitare. Cum prima condiție era doctoratul, în 1927 și-l dă la Universitatea din Cernăuți. Teza susținută s-a intitulat : *Contribuții la istoria literaturii române din secolul al XIX-lea*. Lucrarea e alcătuită dintr-o culegere de studii, parte publicate anterior, parte inedite. Nu toate au adiacență directă cu literatura română. Subiecte de conținut colateral au: *Pușkin în românește*, *Un culegător și traducător de versuri românești*, *M. S. Mokesch*.

Studiile care se referă la scriitorii români nu analizează întreaga lor activitate literară. Se rezumă doar la interpretarea unei singure opere considerată de autor ca meritînd atenție. Sub incidența aceasta intră lucrări ca : *Lexiconul de conversație a lui Gh. Asachi*, *Dialogul și vocabularul în trei limbi ale Pitarului Ianache Pashal*. Parcurgînd subiectele de istorie abordate în teza de doctorat a lui Liviu Marian, impresia ce se desprinde e că ele formează un volum „de serviciu” menit să facă față dosarului ce i se cerea în grabă. Altfel, cunoscînd meticulozitatea cu care-și elabora studiile, e greu de presupus că scriitorul n-ar fi putut încheia o lucrare care să-l impună posterității. Or, luat prin surprindere de propria-i hotărîre, n-a corespuns exigențelor stabilite. Consecința a fost că membrii comisiei l-au preferat în locul lui pe Ștefan Ciobanu, cărturar cunoscut.<sup>11</sup>

În urma înfrîngerii suferite, Liviu Marian n-a abandonat preocupările sale de istorie literară. Dimpotrivă, le-a continuat cu și mai multă perseverență. Faptul s-a datorat iar firii sale „răsvrătite”. Dorea să se reabiliteze atît în fața propriei conștiințe, dar și a cunoscuților, cît mai curînd. Intenționa să demonstreze că pentru el efectuarea unei monografii literare nu-i o dificultate insurmontabilă.

În scopul acesta, accentul îl pune pe studiile privind viața și activitatea lui B. P. Hasdeu. Mai lucrase și înainte în direcția aceasta. În 1925 a publicat *Hasdeu și Rusia*, în 1927, *Hasdeu și Eminescu*. Reluînd acum subiectul, extinde sfera analizelor. Lucrările seminate în vederea realizării

9. Serisoare a lui Liviu Marian către Leca Morariu, în *Făt-Frumos*, an. XVIII, 1913, nr. 1, p. 22.

11. Victor Morariu, în *amintirea lui Liviu Marian*, p. 3

monografiei se ridică la trei : B. P. Hasdeu, schiță biografică, 1928, Al. Hasdeu și Academia Română, 1932, Activitatea publicistică a lui B. P. Hasdeu, 1932. Păcat că strădania inițială n-a continuat până la capăt, concretizându-se într-o operă pertinentă adusă ca omagiu celui de la a cărui moarte se împlineau în 1932, cînd au apărut broșurile menționate, 25 de ani

Faptul că Liviu Marian s-a dăruit spiritual lui B. P. Hasdeu se datorește influenței pe care acesta a exercitat-o asupra epocii în care scriitorul bucovinean și-a făcut studiile și s-a format ca intelectual. Admirația pentru proeminentul om de știință n-a manifestat-o numai în proiectata sa monografie, ci și pe plan administrativ, în sensul că a dat liceului pe care l-a condus numele „Hasdeu”. A făcut-o nu numai din motive de ordin afectiv, ci și pentru faptul că B. P. Hasdeu a urmat, ultimele clase de liceu în clădirea respectivei instituții.

Ca să-i imprime o pregnantă atmosferă de studiu și de muncă instructiv-educativă, a concentrat în cancelaria școlii cadre didactice de elită. Printre ele a figurat lingvistul Th. Simenschy, scriitorul N. Dunăreanu, scriitorul macedoromân Nuși Tului, Const. Alexandrescu, fostul șef de promoție a Liceului Internat din Iași etc. Cum Liviu Marian nu renunța ușor la aspirațiile sale intelectuale, insistă mereu să-și transforme instituția în universitate. Mănunchiul de profesori selectați cu grija trebuia să formeze primul eșalon al corpului didactic viitor. Asemenea împliniri îi depășeau însă posibilitățile. Ca să nu-și abandoneze total înapăririle, s-a consolat cu universitatea populară instalată în localul liceului. " După cum declară însuși în memoriul de activitate prezentat comisiei de concurs pentru ocuparea catedrei de literatură română, în cadrul acestei universități a predat „cursuri sistematice de istoria limbii și literaturii române”. " Universitatea a avut trei secții : literatură, juridică, medicală. "

În tendința de a-și reface prestigiul afectat și a se impune ca om al culturii, Liviu Marian n-a recurs numai la monografia proiectată, ci s-a lansat și într-o serie de articole de conținut eterogen. Colaborează nu numai la reviste literare ca : *Luceafărul*, *Convorbiri literare*, *Adevărul literar*, *Floarea soarelui*, ci și la ziare de circulație zonală cum sînt : *Școala moldovenească*, *Renașterea Moldovei*, *Glasul moldovenesc*, *Sfatul țării*. De vreme ce peste materialele publicate în presa de ficcare zi s-a așternut uitarea, un studiu asupra lor n-ar fi lipsit de interes.

Deși actele de ripostă malițioasă și de atitudine dură, pe care și le permite Liviu Marian, îl prezintă ca un temperament sangvinic, întempestiv, în intimitatea ființei sale jinduiește după liniște. Reversul acesta e normal și logic, pentru că în urma agitațiilor pe care le trăiește pînă la epuizare, schimbarea scenei spirituale se impune. Cei ce l-au cunoscut susțin că evita vacarmul străzii, căutînd singurătatea. " Unii dintre ei își amintesc că, pe cînd era la Suceava, se plimba pe lumina difuză a amurgului colindînd tăcerile din jurul mănăstirii Zamca. Poate tot aceeași nevoie de singurătate l-a împins și mai departe, pînă în afunduri de țară de unde nu s-a mai întors decît la presentimentul sfîrșitului.

12. Informator, Vladimir Șciurevici, profesor la Institutul Politehnic Iași.

13. Liviu Marian, doctor în litere, profesor și director al liceului „B. P. Hasdeu”. Chișinău, membru activ al Societății scriitorilor români. *Activitatea mea publicistică, 1904-1927*, Chișinău, 1927.

14. Informator : Prof. Vladimir Șciurevici.

15. Leca Moraru, *Amintiri lui Liviu Marian*, în *Făt-Frumos*. XVIII, nr. 1, 1943, p. 2

Cunoscându-i alternanțele sufletești contradictorii, munca de creație literară trebuie considerată și ea pentru Liviu Marian ca un loc de refugiu. A cultivat-o, pentru că îi oferea posibilitatea să se distanțeze de cei din jur, croindu-și o lume a lui, formată din eroi pe care nu trebuia să-i repeadă cu vorba, căci n-aveau nimic agresiv în ei. Dimpotrivă, erau tăcuți și însingurați ca și el. Le-a spus *Suflete stinghere* și s-a apropiat de ființa lor umilă, deoarece îi reflectau starea de nemulțumire din perioada micilor rivalități sucevene.

Pesimismul schițelor și nuvelelor din acest prim volum nu se datorește numai adversităților intervenite, ci și curentului eminescian prelungit în Bucovina până după 1900. Sub imperiul ambilor factori, personajele implicate în acțiune sînt niște inadaptabili care au renunțat la conveniențele sociale obișnuite. Trăind din amintirile trecutului sau din așteptări neimplinite, au fragilitatea unor plante de seră care nu pot rezista la lumina vremurilor noi. Cele virsnice reprezintă boierimea falimentară, scoasă din circuitul vieții economice. Cele tinere poartă nemulțumirea unor situații grele, generate de inechități de clasă. Constituind mica funcționărimă a orașelor de provincie, ele duc o existență mizeră, tănuilă în locuințe periferice, bolnave de igrasie. Din cauza situației lor precare, personajele lui Liviu Marian n-au tăria confruntărilor deschise. De aici lipsa de conflict a prozelor. Locul lor îl iau destăinuirile unor întâmplări petrecute de mult sau a unor sentimente păstrate în taină. Pentru a scăpa de povara lor, eroii se adresează, de obicei, unor confidenți întîlniți în localuri de vară la vreme de noapte. Confesiunile au glas stins de copil orfan.

Pentru că nu aspiră la construcții epice complicate, Liviu Marian lucrează cu un singur erou. Indiferent de sex, acesta e văduv sau necăsătorit ca autorul la vremea respectivă. Sensibilitatea lui fiind mai accentuată decît a aceloră care-și duc viața în doi, evenimentele care trec peste el au ecou mai puternic.

Disponind de un singur personaj, prozele lui Liviu Marian sînt monocoarde. Nu cunosc diversificarea tipologică. Le lipsește spiritul inventivității. Din cauza aceasta păstrează o atmosferă grea, de destrămare sufletească. Acțiunea statică ce le caracterizează, le apropie de literatura lui Sadoveanu și Brătescu-Voinești. Înrudirea cu lucrările celui din urmă se remarcă în special în *Microbul* lui Brătescu-Voinești și *Răzbumarea* lui Liviu Marian. În ambele narațiuni, eroii schițelor, salariați mărunti, sînt victimele unor glume de prost gust ale colegilor de birou care nu le cunosc situația exasperată de acasă. Distracțiile lor ieftine le adîncesc nenorocirea.

La întreținerea lirismului lui Liviu Marian contribuie, în bună parte, și descrierile de natură. Pentru a le pune în concordanță cu fondul narațiunilor, ele abundă în ploi purulente, în stele ce se sting în nemărginire, în nopți tirzii cu cerul mohorit. Nu se încadrează întotdeauna organic în expunere, ca la Sadoveanu. Au de multe ori proporții care depășesc necesarul. Liviu Marian le dă amploare, pentru că, orășean fiind, suferă de nostalgia peisajului rustic. Disproporțiile reținute se datoresc nu numai nevoii de singurătate, ci și lipsei de experiență compozițională a autorului, căci *Suflete stinghere* e doar debutul său editorial.

În volumul *Printre stropi*,<sup>16</sup> nota elegiacă dispare. Odată cu ea încează și discursivitatea personajelor. Acțiunea nu mai trecează ca înainte. Are mers onctuos sau antrenant. Contribuie la propulsarea ei nu numai noua problematică adoptată, ci și modificarea structurală a construcției. *Stropii* lui Liviu Marian n-au nimic comun cu cei din expresia „printre picături”. Picăturile conțin sens temporal, pe câtă vreme stropii scriitorului bucovinean constituie elemente de sprijin pentru meditațiile lui despre lume și viață. Felul cum sînt utilizați amintește întru cîtva de volumul lui Emil Gîrleanu *Din lumea celor ce nu cuvîntă*, care încearcă aceeași interpretări existențiale. Dacă Emil Gîrleanu e mai voalat în expunere, Liviu Marian, în schimb, pune problema direct, demonstrînd prin stropul de apă, de exemplu, că fericirea nu trebuie căutată întotdeauna pe înălțimi, ci jos, pe pămînt. Ceilalți stropi, de lacrimă, de singe, de cerneală, de vin stăruie asupra altor adevăruri imuabile.

Partea a doua a volumului, deși păstrează aceeași tentă meditativă, renunță la alegoriile utilizate pînă acum, angajînd ca modalitate literară parabola. Schițele îmbrăcate în asemenea hlamîde pretențioase dezbat subiecte de ordin moral, analizează sentimente, subliniază atitudini. Lucrarea care nu se încadrează în tematica volumului este *Banul*. Descinde, ca inspirație, din *Istoria unui galben și a unei parale* a lui Alecsandri, subliniind că dependența lui Liviu Marian de antecesorii încă nu s-a terminat. Cu toate acestea, *Printre stropi* este un volum superior artisticeste *Sufletelor singhere*. Îl distanțează de debutul editorial al autorului atît proporționalitatea elementelor constructive, tăietura frazei, cît și imaginația prodigioasă.

Oprindu-și aici creația epică din tinerețe, Liviu Marian o reia mult mai tîrziu. La vîrsta respectivă însă nu mai are spontaneitatea narațiunii și nici persistența muncii. Din cauza aceasta volumul *Din cele ce-mi aduc aminte*, ajuns pe șantier, nu prinde consistență. Bunele intenții ale autorului s-au soldat cu un singur fragment, de extîndere limitată, apărut în *Făt-Frumos*.<sup>17</sup> Intitulat *Sacagiul sucevean*, el e reprezentativ pentru întreaga lucrare. După cum reiese din titlul acesteia, volumul trebuia să aibă caracter evocativ, reflectînd imaginea Bucovinei așa cum a surprins-o scriitorul cu ani în urmă. Luînd ca model rememorările lui Em. Grigorovitză<sup>18</sup> și ale lui Leca Morariu,<sup>19</sup> Liviu Marian intenționa să imprime volumului său aceeași atmosferă de lirism nostalgic pe care a întîlnit-o și în paginile antecesorilor. N-a izbutit însă, pentru că a acumulat un număr prea mare de informații pe un spațiu tipografic restrîns. În plus, le-a anexat liste lungi de date calendaristice și de nume de persoane aparținînd timpului trecut. Multitudinea lor a sufocat narațiunea, încît fragmentul a căpătat structură rigidă, semănînd mai mult a operație de inventariere a particularităților vremurilor apuse decît a evocare literară.

În imperiul poeziei, Liviu Marian n-a intrat prea des. Deși a început să scrie versuri de pe băncile universității, se impune atenței abia în 1912, cînd publică în „Junimea literară”. În 1919 trece la *Șurătorul* lui Eugen Lovinescu, abia atunci înființat. Nu se simte însă în largul lui sub privirea scrutătoare a maestrului și în atmosfera experiențelor modernis-

16. Liviu Marian, *Printre stropi*, Suceava, 1912.

17. Liviu Marian, *Sacagiul sucevean*, în *Făt-Frumos*, an. XVI, nr. 6, 1941, pp. 160-163.

18. Em. Grigorovitză, *Cum a fost odată*, București, 1911.

19. Leca Morariu, *Ce-a fost odată. Din trecutul Bucovinei*, Cernăuți, 1922.

te din acest laborator literar. Bate, în consecință, la ușa altor redacții. Colaborările lui la „Adevărul literar și artistic”, la „Luceafărul” la „Cotidianul” sînt pasagere, pentru că poetul are mereu de făcut unele obiective.

Ultimele lui poeme au apărut în „Făt-Frumos” și „Revista Bucovinei”. Nu excelează ca ținută artistică. Au aceeași tematică întâlnită și în creațiile anterioare. Pe lângă elogiul adus peisajului rustic și liniștii lui reconfortante, Liviu Marian imprimă versurilor sale caracter livresc și preocupări sociale. Exceptînd varietatea, subiectele, ceea ce mai atrage atenția în lirica lui este diferența stilistică de la poem la poem. În căutarea formelor noi, împrumută uneori tehnica poezilor clasici pentru a-i verifica efectul în transpunere proprie. E cazul poemului *În drum* care începe în genul lui Alecsandri: „Pe drumul lung de țară ce duce la Sculeni”<sup>20</sup> și termină în atmosfera îndoliată din *Cîinele soldatului* a lui Gr. Alexandrescu: „A doua zi în zori/Săteni drumeli găsiră, chircit pe un ogor/Un biet plugar în zdrențe” . . . Deși transplantul nu dă rezultate bune, operația interesează, pentru că vadește nu numai resursele epuizate ale poetului, ci și faptul că, deși ar fi avut prilej să ridice glas de protest împotriva soartei nedrepte a plugarului, n-o face, intrucît firea lui complexă n-a amestecat viața personală cu cea a creațiilor poetice, lăsîndu-le să meargă separat.

#### TEMPÉRAMENT ET CREATION CHEZ LIVIU MARIAN

— résumé —

Créateur contemporain de Sadoveanu, Rebreanu et Arghezi, l'écrivain Liviu Marian a signé de la poésie, de la prose et des études littéraires. Ayant un caractère intempestif, il a critiqué véhémentement les formes vieillies de son époque. Voilà pourquoi il a mécontenté plusieurs. Cette attitude dure, qu'il adopte n'a pas influencé son œuvre. Ses créations littéraires s'imposent par une facture contrastée, modérée, de nuance pessimiste.

20. Liviu Marian, *Activitatea mea publicistică*.

21. Liviu Marian, *În drum*, în *Făt-Frumos*, an XVI, nr. 4, 1941, pp. 102-103.

## NICOLAE IORGA ȘI BUCOVINA

GAVRIL. IRIMESCU

Dar vechea lor poveste uitarea n-o inghite".  
„Eu vă aduc o știre din lumi de mult sfârșite,

N. IORGA

Sentimentul național, acel fior sfânt ce sălășluiește în inimile tuturor românilor, are motive de ilustră potențare cînd, din timp în timp, gloria vreunui bărbat, ce s-a identificat cu însăși istoria neamului său, întilnește recunoștința urmașilor. Un asemenea moment ni-i dat a-l trăi astăzi cînd comemorăm jumătate de veac de la rostogolirea în eternitatea posterității sale a „Bătrînului brad" cu rădăcini viguroase, adînc împlintate în solul conștiinței neamului românesc. Zic : neamul românesc, fiindcă geniul lui Nicolae Iorga a cuprins sub cupola spiritului său pe toți românii, indiferent unde trăiau, încălzindu-i la sînul conștiinței românești.

Cît îi privește pe bucovineni, ca de altfel și pe ardeleni sau basarabeni, ei au cu atît mai multă recunoștință cu cît spiritualitatea ființei lor românești a fost apropiată marelui savant, studiată, cunoscută și cuprinsă în monumentală sa operă — cărți cu valoare de simbol : **Neamul românesc în Bucovina sau Aportul Bucovinei la cultura națională** ș.a.

Nicolae Iorga a călcat pentru prima dată pămîntul Bucovinei, după propria-i mărturisire „cînd era copil, cu ochii abia deschiși asupra minunii acestei lumi, cu mama recunoscătoare pentru minunile Sfîntului de la Suceava ajutătorul la toată nevoia"<sup>1</sup>. apoi peste treizeci de ani, în iunie — iulie 1904, cu ocazia pelerinajului românilor la mormîntul marelui Ștefan de la Putna, a treia oară în aprilie 1905 ș.a.m.d., cu care ocazie a scris despre avaturile neamului românesc în Bucovina.

Momentul i-a prilejuit o ilustră luare de contact cu realitățile Bucovinei, altădată pămînt românesc acum „pămînt instrăinat", „pămînt al tuturor neamurilor"

Dacă la Suceava atenția i-a fost reținută de „dealul de lut cu creasta dreaptă și timpla scorburoasă ridicată deasupra apei de hotar, de turnurile bisericilor ridicate ca sulite, de zidurile galbene și zimțuite ale cetății de glorie a Moldovei, cu casele de modă moldovenească"<sup>2</sup>, printre care „zărești așa de rar țărâmul (românul) după datină cu sumanul și căciula ca în Moldova"<sup>3</sup>. În alte părți ale Bucovinei" din care capriciul Austriei a făcut un muzeu etnografic viu unde se pot cerceta toate limbile și toate dătinile"<sup>4</sup>, Nicolae Iorga vede, de exemplu la Solca, „triste-

1 N. Iorga, *Neamul românesc în Bucovina*, București, 1905, p. 13.

2 *Ibidem*, p. 15

3 *Ibidem*, p. 13

4 *Ibidem*, p. 15

5 *Ibidem*, p. 212

țea palidă a neamului”<sup>6</sup>, intrucit în hanul la care a tras „han ce ar fi nemțesc, stau la ușă țărani cu pălării ungurești ca ale rutenilor, dar vorba lor e însă a noastră, românească, stăpînul hanului pare a fi șfab, nevasta arată polonă iar slujnica poate fi ori cine”<sup>7</sup>. La Rădăuți, unde domnii noștri au făcut odinioară o mănăstioară de lemn pentru înmormîntarea creștinească a rămășițelor lor și din care a răsărit apoi o mare biserică de piatră, o episcopie care a stat trei sute de ani, sub stăpînire moldovenească, făcînd lîngă dînsa școală și tiparniță de cărți sfinte — Austria a făcut din episcop „mitropolit la Cernăuți (scoțîndu-l „de spiritalibus” de sub jurisdicția Mitropoliei Moldovei), a adus, aici, evrei iar în chiliile episcopiei a pus soldați, ofițeri și administratori ai unei herghelii ce ajunse mai vestită decît biserica lui Bogdan Vodă întemeietorul”<sup>8</sup>.

La Siret, unul din vechile orașe ale Moldovei, unde Margareta, zisă pe românește Mușata, mama lui Petru Vodă, numită și „Doamnă a Siretiului”<sup>9</sup> a ridicat aici o mănăstire; Siretul acel cuib de dealuri lesne de apărut față de oricine — cu denumiri străbune ca Tatarcina, Sasca, Horodnicul — care pomeneste în numele său o cetate, vede „un tirg destul de mic cu obișnuitele clădiri de administrație, cu al treilea gimnaziu german, pe lîngă cele din Suceava și Rădăuți, cu judecătorie măreață, cu notar evreu; sus o biserică nemțească la care vin și ruteni uniți (sau uniați), spre Sf. Onofrei o biserică a rușilor, pe care șederea în sa tele noastre i-a făcut ortodocși.” Siretul, riul și tirgul unde se vind cai, vite, miei, produse, într-o mare învălmășeală de cojoace și sumane, purtătorii lor par români prin îmbrăcăminte, dar de multe ori, de cele mai multe ori poate se vorbește rusește”<sup>10</sup>.

„Învățații și politicienii rutenilor, ori chiar, cite un român așa de bun ca d-l Aurel Onciul, văd din acești ruși reprezentanții unui trecut vechi, cit Ștefan cel Mare măcar, și a unui viitor de fericită cucerire și înlăturare a românilor din aceste părți. Iar patrioții români oftează cu brațele încrucișate, bocîndu-se că și cercul Siretului e pierdut, deși au în mînă arma bisericii, care este românească, armele culturii și inteligenței”<sup>11</sup>.

Spre Cernăuți se trece prin „Cuciurul Mare — sat în care limba noastră s-a pierdut — constată Nicolae Iorga — cum de aici înainte se întîmplă în cele mai multe locuri. De aici se văd casele Cernăuților — întii căsuțele cu ferestruici și coperăminte de lemn ale oricărei vechi așezări moldovenești, apoi clădirile mai mari, din ziua de astăzi. Oraș evreiesc, mai bine de jumătate din cei 60.000 locuitori — 40.000 sînt evrei, ceilalți culeși din toate neamurile — foarte mulți austriecci, germani, poloni, rutenime săracă și pe la margini români”<sup>12</sup>.

Universitatea care ar trebui să fie un focar de cultură românească este germană. „Inteligența crescută austriecește nu se simte una cu poporul pe care nu-l înțeleg și-l iubesc prea puțin și al cărui bine nu-l caută nimeni”<sup>13</sup>.

6 Ibidem, p. 70

7 Ibidem

8 Ibidem, p. 123

9 Ibidem, p. 185

10 Ibidem, p. 182

11 Ibidem, p. 187

12 Ibidem

13 Ibidem, p. 123—124

14 Ibidem, p. 218



Iată „fericirea” făcută de Austria Bucovinei — unde a pus zece biruri pe un singur izvor de ciștiș și a adus zece străini pe un singur român”.<sup>15</sup>

Concluzia pe care o desprinde marele savant este aceea că „în Bucovina ne merge rau” că dacă „acum o sută cincizeci de ani eram acolo numai noi, după o sută de ani de la anexare eram mai puțini decît veneticii, peste o sută de ani neamul nostru, care a deschis brazdă în codru pentru plug și a ținut sabia împotriva păgînatății, va fi orice în afară de noi”.<sup>16</sup> Remediu nu poate fi altul decît ridicarea prin cultură, promovarea culturii naționale.

„Cultura națională, afirma N. Iorga, trebuie dezvoltată unde este, pînă la marginile absurdului, iar unde nu este încă deplină ea trebuie completată, generalizată cu cele mai mari silințe ale fiecăruia. Cine va avea o cultura mai tare, se va păstra mai bine și se va dezvolta mai sigur pe urmă”.

Desigur, societățile culturale — naționale bucovinene : Societatea pentru cultura și literatura română, Societatea Școala română, societățile studențești Arboreasa, Bucovina, Dacia, Junimea, Academia Ortodoxă, Societatea Doamnelor române, Societatea de cîntare Armonia ș.a., personalitățile strîns legate de aspirațiile naționale cultivaseră spiritul național, dar acum, la început de secol XX, se impunea o nouă potențare a educației patriotice și marele savant a contribuit la elevarea spiritului românesc, a solidarității și unității naționale. Aceasta în primul rînd prin deschiderea, la Vălenii de Munte, a „universității populare” unde, între anii 1908—1914, mulți români bucovineni s-au adăpat, revigorîndu-și forțele, la izvorul nesecat al culturii naționale, recîștigînd încrederea într-un viitor comun, promovînd unitatea culturală, unitatea politică.

Semnificativă, în acest sens, este relatarea poetului bucovinean Gavril Rotici : „Braț la braț românii din cele trei țări surori, uniți în gînduri, uniți în simțiri, mergeau la cursurile d-lui Iorga : acolo sufletul ni se înflora și pe sub ochii noștri se perindau — cu toate nevoile, cu tot trecutul de înălțare și cădere, cu toată jalea prezentului și cu toate nădejdlile de mai bine în vremurile ce vor veni — milioanele de frați pe cărările sufletului românesc, ce nu pot fi oprîți de legi pămîntești. Înărmuriți uitam toți de carnetele ce așteptau însemnările căci lumini se coborau peste mintea noastră, noi sentimente ne încălzeau inimile înghetate de o cultură rece, rece fiindcă a fost străină, o frămîntare simțeam în noi, era sufletul românesc ce se forma în noi în lumina și căldura cuvîntului românesc”.<sup>18</sup>

Nicolae Iorga a scos la lumină și aportul Bucovinei la cultura românească.

„Bucovina, spune Nicolae Iorga, a început a se manifesta în domeniul cultural și literar abia pe la mijlocul sec. al XIX-lea. Abia prin anii 1840—1850 a început această participare a Bucovinei la cultura noastră, mai întîi

15 Idem, *Pe ce se poate sprijini un popor*, Vălenii de Munte, 1919, p. 7.

16 *Ibidem*, p. 7—8

care s-a dus la dezvoltarea conștiinței naționale

17 Idem, *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltarea paralelă*, București, 1914, p. 3 în „*Analele Academiei Române*”, seria II, tom XXXVII, memoriile secției istorice, nr. 7, Buc., 1914

\* Cu vestitele ei prelegeri despre cultura și istoria națională cu excursiile la locurile și monumentele istorice cu concertele de muzică românească cu șezătorile și serile literare.

18 G. Rotici, *Cursuri pentru sufletul românesc* în „*Junimea literară*” Cernăuți, an V, nr. 9—10/1908, p. 195.

prin literatură de factură bisericească, apoi școlară și administrativă".<sup>19</sup> „Apoi cam prin 1880—1890 a fost o nouă fază de amestec al scriitorilor bucovineni în literatura românească”.<sup>20</sup> O nouă epocă pe care istoricii literaturii românești n-o cunosc începe cu Vasile Bumbac : „Eu l-am cunoscut pe Vasile Bumbac și am citit și o parte din opera lui, am recitat la Bucu-  
rești descrieri din epopeea românească și lumea a rămas uimită. Contem-  
poran cu Eminescu, avînd o cunoștință a graiului țărănesc extraordinară,  
plin de simțul istoric, versurile lui amintesc de versurile marelui poet,  
deși Eminescu nu a exercitat nici o influență asupra lui”.<sup>21</sup> Sînt amintiți,  
pentru o istorie a literaturii române, I.G. Sbiera, D. Petrino, Iraclie Po-  
rumbescu, Mihai Teliman. Gh. Popovici (T. Robeanu) care a cîntat stră-  
jerii de la Suceava, „răzimați în negre sulii”, poetul Gavril Rotică ș.a..

Nicolae Iorga a pus într-o adevărată lumină și școala istorică bucovi-  
neană la care s-a alipit, spune el, și o mișcare politică la 1848 cu o gazetă  
— „Bucovina” — care datorează mult lui Eudoxiu Hurmuzachi. Eudoxiu  
Hurmuzachi a adunat documente pentru o istorie a românilor — publicate  
de Academia Română, punînd bazele unei colecții ce-i poartă numele — a  
scris o istorie, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, care, deși nu este  
o istorie, este totuși „un bun mijloc de a întreține în Bucovina conștiința  
unei bune părți din istoria românilor”.<sup>23</sup>

Școala istorică a lui E. Hurmuzachi a fost dezvoltată de Dimitrie On-  
ciul prin solide studii de istorie a evului mediu românesc.

„Domnul Ion Nistor, afirmă Nicolae Iorga, este un istoric de mare va-  
loare, care scrie o limbă frumoasă și are o informație abundentă, așa că  
în cultura românească o să rămînă oricîte greșeli ar face”.<sup>24</sup>

Dar ceea ce-l frămîntă pe marele savant este faptul că școala istorică  
bucovineană a fost lipsită de acel „avînt romantic” aceea concepție poetică  
care crează”.<sup>25</sup> De aceea rostește imprecăția ca „afurisit să fie profesorul  
de istorie din Bucovina care va preda istorie cu date și nume și nu va ști  
să creeze o astfel de atmosferă încît să fie un singur suflet în sală și ni-  
meni din acei care au putut asista să nu uite o viață întreagă”.<sup>26</sup>

La aceasta subscriem și noi.

## NICOLAE IORGA ET LA BUCOVINE

### Résumé

L'auteur rappelle à la mémoire des lecteurs les idées et les sentiments du grand  
historien Nicolae Iorga (depuis la mort duquel un demi-siècle s'est écoulé) concer-  
nant les avatars du peuple roumain de Bucovine. On mentionne les contacts directs  
de l'historien avec les réalités de la région et sa riche information livresque. Face  
au danger du depaysement, auquel étaient confrontés les Roumains de la Bucovine  
enlevée par les Habsbourgs, l'historien n'entrevoit, pour ce moment-là, que le dé-  
veloppement de la culture nationale „jusqu'aux bords de l'absurde”. En ce sens,  
Nicolae Iorga parle de la contribution de la Bucovine à la culture nationale, qu'il  
considere d'une frappante spécificité ethnique roumaine.

19 N. Iorga, *Aportul Bucovinei în cultura românească*, Cernăuți, 1925, p. 10

20 *Ibidem*, p. 12.

21 *Ibidem*, p. 19

22 *Ibidem*, p. 13

23 *Ibidem*, p. 15

24 *Ibidem*, p. 16—17

25. *Ibidem*.

26. *Ibidem*

## „GAZETA BUCOVINENILOR“ (1934—1938) — PROPAGATOARE A ISTORIEI ȘI CULTURII BUCOVINENE

DOINA IUZDUP

În perioada interbelică în cadrul presei românești au loc importante transformări și înnoiri în conformitate cu noile realități politice, economice și sociale.

Pe fondul unei adevărate explozii publicistice, peisajul presei se diversifică foarte mult. Acesta este întregit de apariția unui mare număr de publicații cu diferite regimuri de periodicitate, de informații sau cu caracter politic, cultural, științific sau social și economic, independente. Treptat conținutul acestora se lărgeste și se modifică în conformitate cu momentul istoric dat.

În această categorie a presei se înscrie și publicația care astăzi constituie o raritate bibliografică<sup>1</sup> intitulată „Gazeta bucovinenilor“. Aceasta apare bilunar (cu excepția citorva numere care apar grupate câte două din cauza lipsei de fonduri) în perioada noiembrie 1934 — septembrie 1938 la București, ca organ oficial de presă al „Cercului bucovinenilor“. Cercul a luat ființă în primăvara anului 1934 la București din inițiativa unor entuziaști intelectuali bucovineni aspirând să devină „un centru social și cultural“ al afirmării și integrării culturale în viața capitalei și a României Mari în general, atât a bucovinenilor stabiliți în capitală dar și a celor din provincie și străinătate, vizitatori ai orașului. În vederea realizării scopului propus, Cercul a organizat serate cultural-artistice, conferințe științifice, expoziții, excursii, a întreținut un cămin studențesc care a găzduit o parte a tinerilor bucovineni aflați la studii în București, a depus eforturi pentru strângerea de fonduri destinate construirii unei „case a bucovinenilor“ cu sală de conferințe, bibliotecă și săli de lectură.<sup>2</sup>

Gazeta va reprezenta principalul mijloc de popularizare și, nu în ultimul rând, de susținere a obiectivelor Cercului. Fondurile obținute prin vânzarea publicației erau destinate aceluiași scop. Prin programul și conținutul ei, Gazeta se dorea mai mult decât atât. În acest sens, titlul și subtitlul ca și articolele de fond din primele două numere ale publicației sint programatice. Aceasta va fi un „organ de informație și cultură națională“ cu privire la „toate obiectivele ce interesează Bucovina“, și totodată „va scoate în relief monumentele de istorie, știință și artă națională ce-și au originea pe teritoriul Bucovinei, sau se referă la personalități a căror viață și operă are legătură cu Bucovina“.

1. Singurul exemplar existent în țară, în colecție completă, al „Gazetei bucovinenilor“ se afla în păstrare la „Casa Memorială Simion Florea Marian“.

2. Velehorșeli Gheorghe, *Istoricul asociației culturale „Cercul bucovinenilor“ (1931-1910)*, București, 1910, p. 6.

3. „Gazeta bucovinenilor“, București, nr. 1/1934, p. 1.

Gazeta s-a caracterizat printr-o deosebită varietate tematică, îmbrățișând probleme de istorie, literatură, știință și artă, a făcut loc în paginile sale unor documente, producții literare, folclor uneori, comentarii politice, informații de tot felul, fapte diverse. Dar ceea ce conferă nota de individualitate a publicației este preocuparea de a „înregistra cu imparțialitate toată activitatea pe teren cultural a Bucovinei”.<sup>4</sup> „să comunice țării întregi tot ce (Bucovina) are mai frumos ca gândire, ca artă, ca operă constructivă în trecut și în prezent”.<sup>5</sup>

Gazeta a avut ca fondator și director în întreaga perioadă a apariției pe avocatul Grigore Grecul. Ceilalți membri ai colectivului de redacție au fost George Turturean ca secretar, Lazăr Vicol, realizatorul articolului de fond și Tudose Dracea.

Din multitudinea problemelor abordate de „Gazeta bucovinenilor” vom stărui asupra celor privitoare la istoria Bucovinei, producțiile literare, precum și unele aspecte ale vieții cultural-artistice circumscrise spațiului bucovinean în perioada interbelică.

Trecutul istoric al Bucovinei constituie o preocupare importantă a colaboratorilor publicației. Gazeta va da la iveală o serie de documente istorice inedite privitoare la evoluția relațiilor agrare din Bucovina la începutul secolului al XIX-lea : **Acum 124 de ani**,<sup>6</sup> **Actul de delimitare al moșiei Corcești**,<sup>7</sup> Unele documente publicate tot de Gheorghe Cramariuc descoperite în arhiva Mitropoliei din Cernăuți : **O jalbă de la 1810**<sup>8</sup> și **Document de la 1819**<sup>9</sup> ne vorbesc despre raporturile dintre populația românească și Consistoriul bisericesc din Cernăuți în timpul stăpînirii austriece. Deosebit de importante sînt mărturiile maiorului Anton Ionescu comandantul Companiei de grăniceri din Burdujeni, prima subunitate militară a armatei române care la 6 noiembrie 1918 a trecut granița în Bucovina. Acestea au fost publicate sub titlul **Intrarea trupelor române în Bucovina**.<sup>10</sup> Seria de articole **Amintiri din zilele mari ale Unirii**<sup>11</sup> sînt însemnările unui martor ocular și totodată participant la evenimentele din toamna anului 1918, dr. Aurel Popescu. Seria mărturiilor este continuată de Corneliu Gheorghian, care în grupajul de articole **Acum 140 de ani**<sup>12</sup> ne oferă informații privind participarea studenților bucovineni (printre care s-a numărat și autorul) la primul Congres studentesc românesc desfășurat la Constanța în septembrie 1894. Aflăm pe această cale și consecințele pe care le-au suportat participanții din partea autorităților austriece.

O serie de materiale abordează aspecte ale luptei și activității românilor bucovineni pentru apărarea și dezvoltarea ființei și drepturilor naționale în timpul dominației austriece. În ciclul **Istoricul ocolului Cimpulung Moldovenesc**,<sup>13</sup> Vasile Gheorghiu reconstituie istoria acestei părți a

4. *Ibidem*, nr. 6/1935, p. 1.

5. *Ibidem*, nr. 2/1934, p. 2.

6. *Ibidem*, nr. 63/1937, p. 33.

7. *Ibidem*, nr. 33/1935, p. 22.

8. *Ibidem*, nr. 61/1937, p. 3.

9. *Ibidem*, nr. 35/1935, p. 2.

10. *Ibidem*, nr. 24, 25 și 26/1935.

11. *Ibidem*, nr. 28 și 30/1935.

12. *Ibidem*, nr. 7, 8 și 4-5/1934.

13. *Ibidem*, nr. 7, 9 și 11/1935.

Țării de Sus de la întemeierea statului feudal Moldova până la Marea Unire. Este relevată lupta cimpulungenilor pentru apărarea vechilor privilegii desființate în timpul dominației habsburgice.

Atitudinea noii administrații față de populația românească a stîrnit nemulțumiri profunde în rindul tuturor păturilor sociale. Protestele împotriva autorităților austriece s-au manifestat mai ales prin emigrări masive în Moldova. Studiul *Din vremuri de restrîcție, emigranți părăhăuțeni în Moldova*<sup>14</sup> oferă informații interesante în acest sens.

Un spațiu important este rezervat instituțiilor de cultură ca forme ale luptei naționale a românilor de aici. Semnificativă este seria de articole *Din trecutul Liceului Ștefan cel Mare din Suceava*<sup>15</sup> ocazionate de aniversarea în toamna anului 1935 a 75 de ani de la înființarea acestei importante instituții. Sint prezentate cele mai importante momente din istoria liceului, figurile proeminente de dascăli care au făcut ca acest liceu să constituie o „vatră de romanism” și „pepinieră a intelectualității românești” până la Marea Unire... „cel mai de seamă institut pentru conservarea individualității naționale care a produs cele mai destoinice și numeroase figuri reprezentative ale românilor din Bucovina”.<sup>16</sup>

Ne atrage atenția studiul *Un Ceaslov românesc vechiu*,<sup>17</sup> unde este prezentat un unicat de carte veche românească tipărită la începutul secolului al XIX-lea, descoperit la un țăran din satul Corcești și unde autorul subliniază valoarea cărții vechi ca element component al vieții culturale românești în timpul dominației habsburgice.

Nu este neglijat nici aportul românilor bucovineni la realizarea dezideratelor naționale românești; un aspect al acestuia este evocat la Vasile Ignătescu în articolul *Contribuția românilor bucovineni la războiul pentru independența României*.<sup>18</sup>

Pentru bucovineni mănăstirile moldovenești au o semnificație deosebită. În paginile *Gazetei* întîlnim citeva materiale despre așezămintele de la Voroneț<sup>19</sup> și Dragomirna.<sup>20</sup> Dealtfel reproduceri și fotocopii reprezentînd monumente istorice, icoane, fresce apar aproape număr de număr. Colaboratorii publicației au fost printre cei care au înțeles valoarea monumentelor bucovinene punînd problema restaurării și protejării lor, îmbrățișînd inițiativa Fondului bisericesc din Bucovina de a pune la dispoziția secției din Cernauți a Comisiei monumentelor istorice fondurile bănești necesare.

Sint prezente și preocupări privind numismatica Bucovinei. În grupajul de articole *Tezaurе monetare* sint descrise principalele descoperiri de monede din Bucovina subliniîndu-se totodată că teritoriul acestei provincii este „un nesecat izvor de surprize monetare care merită atenția cercetătorilor”.<sup>21</sup>

14. *Ibidem*, nr. 63/1938, p. 33.

15. *Ibidem*, nr. 6, 8, 20, 21 și 23/1935 și nr. 33, 44, 45/1936.

16. *Ibidem*, nr. 15/1935, p. 2.

17. *Ibidem*, nr. 8/1935, p. 2.

18. *Ibidem*, nr. 68/1937, p. 2, 3.

19. *Ibidem*, nr. 10, 18, 20/1935 și 33/1936.

20. *Ibidem*, nr. 14/1936, p. 1-2.

21. *Ibidem*, nr. 1-2/1934, p. 4.

Completarea trecutului istoric al Bucovinei s-a realizat și prin rubrica „Galeria bucovinenilor iluștri”, devenită „Bucovineni care au fost” care își propune „reimprospătarea memoriei personalităților mari bucovinene, și a le populariza în tot regatul”.<sup>22</sup> Aceasta a cuprins medalioane despre Simion Florea Marian, Emanuil Grigorovitz, Iacolie Porumbescu, I. G. Sbiera, George Popovici, mitropolitul Silvestru Morariu Andrieveci, Dionisie Olinescu, Aron Pumnul, Constantin Morariu, Eusebie Mandiucevski, Constantin Dobrovolschi. De asemenea, a existat o frumoasă inițiativă a Gazetei de a închina o parte din cuprinsul unor numere personalităților : Ion Nistor<sup>23</sup>, Iorgu Toma,<sup>24</sup> Epaminonda Bucevski.<sup>25</sup>

Deși nu abundă în publicarea unor creații literare, „Gazeta bucovinenilor” a surprins cele mai valoroase realizări ale literaturii bucovinene, căutăturile și tendința acesteia de depășire a spiritului provincial, de afirmare națională. O atenție deosebită a fost acordată creației membrilor grupării „Iconar” : Mircea Streinul,<sup>26</sup> Iulian Vesper,<sup>27</sup> Traian Chelariu,<sup>28</sup> și Eduard Zaharia<sup>29</sup> ale căror opere sînt reprezentative pentru nivelul literaturii bucovinene interbelice. Printre poeții ale căror creații au constituit obiectul preocupărilor Gazetei se numără și George Rotică,<sup>30</sup> Teofil Lianu,<sup>31</sup> Cezar Flamura și George Voevidca,<sup>32</sup> dar și tinerele talente care se afirmă acum : Eusebiu Camilar cu placheta *Chemarea cumpenelor*, George Drumur cu *Solștiții* și Aurel Singer cu volumul de debut *Cartea soarelui*.<sup>33</sup>

Deși proza este mai puțin prezentă, colaboratorii publicației vor re-leva cu regularitate realizările marcante ale acesteia.

Spiritualitatea specifică a Țării Fagilor este ilustrată și pentru publicarea unor creații folclorice, cel mai adesea urături, colinde, strigături culese din satele din zonă. În sfera preocupărilor folcloristice se înscrie și rubrica „Calendar folcloristic”, unde înțîlnim prezentate succint obiceiuri, tradiții și superstiții pe un interval de două săptămîni legate de anumite zile ale anului.

Lucrările istorice, literare și științifice mai importante aparținînd scriitorilor și oamenilor de știință bucovineni care au fost editate în perioada apariției Gazetei erau prezentate în cadrul rubricilor „Însemnări literare” și „Cărți și reviste”. De asemenea, prin intermediul rubricii „Din reviste și ziare” aflăm informații cu privire la cele mai importante publicații bucovinene care apar în această perioadă.

Înfățișarea vieții cultural-artistice bucovinene din anii interbelici ocupă un spațiu larg în paginile Gazetei.

22. *Ibidem*, nr. 1/1934, p. 3.

23. *Ibidem*, nr. 12 și 13/1935 și nr. 67/1937.

24. *Ibidem*, nr. 44-45/1936 și nr. 74-75/1938.

25. *Ibidem*, nr. 12-13 și 15/1935.

26. *Ibidem*, nr. 6/1935, nr. 46/1937 și nr. 60-61/1937.

27. *Ibidem*, nr. 50/1937, p. 3.

28. *Ibidem*, nr. 19/1935, p. 2 și nr. 46/1937, p. 2-3.

29. *Ibidem*, nr. 37/1936, p. 2 și nr. 39/1936, p. 2.

30. *Ibidem*, nr. 65/1937, p. 2.

31. *Ibidem*, nr. 77/1938.

32. *Ibidem*, nr. 37/1936, p. 3.

33. Tudose Dracea, *Anul literar și plastic bucovinean*, în „Gazeta bucovinenilor”, nr. 37/1936, p. 3-4 și nr. 52-53/1937, p. 2.

Deosebit de prețioase sînt articolele care conțin informații despre activitatea teatrală, deoarece nu există încă un istoric al teatrului din Cernăuți privitor la etapa activității sale interbelice (1922- 1935) Seria unor astfel de materiale a fost prilejuită de hotărîrea desființării acestuia. Împotriva acestei decizii vor lua atitudine personalități marcante ale Bucovinei : Ion Nistor, Victor Morariu, Victor Ion Popa, Leca Morariu ș.a. Aceștia au relevat rolul pe care este chemat să-l îndeplinească teatrul național în Bucovina, teritoriu cu un trecut „nu tocmai românesc”, calificînd desființarea acestuia drept „o asasinare culturală și artistică”.<sup>34</sup> În susținerea acestei dorințe unanime, Cezar Flamura realizează în cîteva articole un scurt istoric al teatrului cernăuțean.<sup>35</sup> Noi aspecte ale activității acestuia sînt abordate în articolul *Teatrul Național — școală de artă*,<sup>36</sup> unde se arată că la Cernăuți s-a jucat în premieră pe o scenă românească un număr considerabil de piese românești și străine. Totodată, aflăm ca aici s-au format și și-au înregistrat debutul o pleiadă de actori celebri : Vasiliu-Birlic, Silvia Fulda, Vasile Lăzărescu, Lili Bulandra. Teatrului cernăuțean îi datorează formația și regizorii : Victor Ion Popa, Aurel Maican, și G. M. Zamfirescu.<sup>37</sup> Odată cu desființarea teatrului din Cernăuți și-au încetat activitatea și teatrele de la Chișinău și Craiova. În articolul *Dați Bucovinei teatrul românesc*,<sup>38</sup> Victor Ion Popa lansează propunerea ca actorii celor trei teatre să constituie una sau două trupe de turneu permanent care să înlocuiască stagiunile anulate. Se preconiza, de asemenea, înființarea în fiecare oraș al Bucovinei a cîte unei societăți dramatice după prototipul „Reuniunii muzical-dramatice Ciprian Porumbescu” cu menirea de a prezenta în orașul respectiv măcar o dată pe lună o piesă românească.<sup>39</sup>

Cîteva materiale dedicate Agatei Bărsescu ne vor introduce într-o altă etapă din evoluția teatrului bucovinean. Considerînd-o „o mare nedreptățită” deoarece a rămas aproape necunoscută generației tinere, Iorgu Toma va evoca strînsele legături pe care marea noastră tragediană le-a avut cu Bucovina.<sup>40</sup>

În întregirea vieții artistice din Bucovina vin și informațiile privind susținerea unor spectacole în țară și în străinătate de către artiști de origine bucovineană, care în condițiile caracterului diletant al mișcării muzicale de aici se vor realiza artistic în altă parte.<sup>41</sup> Este cazul cîntărețelor de operă Viorica Ursuleac,<sup>42</sup> Vera Mora și Octavia Lupu Morariu.<sup>43</sup>

34. „Gazeta bucovinenilor”, ed. cit., nr. 11/1935, p. 2.

35. *Ibidem*, nr. 65 și 67/1937.

36. *Ibidem*, 65 și 67/1937.

37. *Ibidem*, nr. 70-71/1938, p. 1 2.

38. *Ibidem*.

39. *Ibidem*, nr. 69/1937, p. 1.

40. *Ibidem*.

41. *Ibidem*, nr. 45/1935 și 40., 11/1936.

42. Emil Satco, *Muzica în Bucovina*, Suceava, 1981, p. 6.

43. „Gazeta bucovinenilor”, ed. cit., nr. 29/1936.

44. Tudose Drancea, *Doi cîntăreți bucovinene la București*, în „Gazeta bucovinenilor”, ed. cit., nr. 30/1936, p. 3.

Interesante sînt și materialele referitoare la aspecte semnificative ale evoluției artelor plastice. Amplu comentate sînt expozițiile de pictură deschise la Cernăuți, aparținînd artiștilor George Löwendal și Vera Veslovski Nițescu,<sup>44</sup> în contextul în care în deceniul al patrulea crește simțitor numărul expozițiilor personale ale pictorilor bucovineni organizate în București. Prezente aici, atrag atenția publicului și criticilor de artă : Petru Comarnescu, Alexandru Busuioceanu și Adrian Maniu. Expoziția lui George Löwendal organizată în 1934 la Cernăuți, dedicată monumentelor istorice, frumuseții oamenilor și peisajelor bucovinene a depășit cadrul unui eveniment artistic local, fiind găzduită în anul următor în capitală, unde a avut un amplu ecou, fiind caracterizată de critica de specialitate „o monografie pictată a Bucovinei”.<sup>45</sup>

De asemenea, *Gazeta* cuprinde informații privind organizarea unor expoziții cu caracter mixt în cadrul „Lunii Cernăuților” (1934-1938)<sup>46</sup> și inaugurarea, în anul 1935,<sup>47</sup> a Muzeului de arte frumoase din Cernăuți, prilej cu care părți importante din opera artiștilor bucovineni intrau periodic în circuitul de valori.

O altă preocupare constantă a *Gazetei* a constituit-o înfățișarea activității celor mai importante societăți culturale și științifice, artistice, ale femeilor și meseriașilor care, ca și în perioada anterioară Marii Uniri, continuă să reprezinte nucleul vieții culturale bucovinene. O atenție deosebită a fost acordată „Societății pentru cultura și literatura română”. Sistemele au fost popularizate reuniunile literare și prelegerile publice organizate la Cernăuți, în cadrul Universității libere dar și alte acțiuni desfășurate de aceasta în orașele și satele din Bucovina. Numeroase sînt informațiile privind activitatea societăților : „Ateneul Român”, „Bucovina”, „Moldova”, „Reuniunea muzical-dramatică Ciprian Porumbescu”, „Societatea Doamnelor Române” ș.a.<sup>48</sup> Prin rubrica „Buletin arcășesc” introdusă începînd cu numărul 38 pe 1936 sînt prezentate aspectele mai importante ale activității celor mai răspîndite societăți culturale la sate — arcășiile.

În perioada celor patru ani de apariție, „*Gazeta bucovinenilor*” s-a străduit să releve „contribuția Bucovinei la cultura generală românească, la realizarea Unirii într-un singur stat național”<sup>49</sup>, concepînd civilizația și spiritualitatea României Mari ca un amplu efort al tuturor românilor.

*Gazeta* a căutat să ofere cititorilor din întreaga țară o imagine amplă a trecutului istoric și cultural al Bucovinei constituindu-se astfel, după cum afirma Iorgu Toma, într-un „mijloc de mai bună cunoaștere și mai sinceră apropiere sufletească între noi și frații noștri nebucovineni”.<sup>50</sup>

După cum era și firesc, publicația nefiind de specialitate, nu întîlnim întotdeauna contribuții de prim rang. Materialele au un caracter inegal și un profil variat constînd, uneori, în studii științifice dar cel mai frecvent în articole de popularizare, mărturii, medalioane, bucați literare, recenzii, note bibliografice.

44. „*Gazeta bucovinenilor*”, ed. cit., nr. 49/1937, p. 1.

45. *Ibidem*, nr. 19/1936, p. 1.

46. *Ibidem*, nr. 34/1936, p. 1.

47. *Ibidem*, nr. 17/1935, p. 3.

48. Astfel de informații se întîlnesc aproape în fiecare număr al gazetei.

49. Velchorschi Gheorghe, op. cit., p. 6.

50. *Gazeta bucovinenilor*, ed. cit., nr. 3/1934, p. 1.



Patriotismul regional al editorilor și colaboratorilor, revolta lor față de indiferența presei din capitală, „unde nu apare nimic despre Bucovina” explică în parte unele exagerări elogioase, puține ce-i drept la număr, în prezentarea unor personalități și evenimente de interes local. Gazeta a numărat printre colaboratori personalități marcante ale vieții culturale bucovinene: Ion Nistor, Victor Morariu, Vasile Grecu, Teofil Sauciuc Săveanu, I. E. Torouțiu, Iorgu Toma, Ilie Țabrea, Victor Ion Popa, George Vozvidca, Iulian Vesper, Filimon Taniac, nume ce vor conferi personalitate consistentă publicației.

Meritele Gazetei se cuvin a fi relevate și prin raportarea la peisajul publicistic bucovinean interbelic.<sup>51</sup> Fără a se exagera, se poate afirma că aceasta a încercat să suplinească lipsa unei publicații care să infățișeze țării întregi civilizația și spiritualitatea Bucovinei cu specificul ei.

### **„GAZETA BUCOVINENILOR” (1931-1938), PROPAGATRICE DE L’ISTOIRE ET DE LA CULTURE DE BUCOVINE**

— resume —

Dans cet article sont abordees les principales preoccupations et modalites par lesquelles „Gazeta bucovinenilor” a popularise les aspects essentiels de la culture et de l’histoire de cette province roumaine.

Cette publication vient de paraître à Bucarest, novembre 1934-octobre 1938, comme journal officiel de presse du „Cereul bucovinenilor”.

Aujourd’hui la gazette represente une rarite bibliographique, le seul exemplair qui existe dans notre pays dans une collection complete se trouve à la Musée „Simion Florea Marian” de Suceava.

Par rapport avec le paysage de la presse d’entre les deux guerres mondiales, on peut affirmer, sans exagerer, que par son programme, par l’ensemble des problemes abordes et par les collaborateurs „Gazeta bucovinenilor” a essaye de remplacer l’absence, l’histoire et la spiritualite de la Bucovine avec son specific.

51. Cocuz V. Ioan, Contribuții la istoricul presei românești din Bucovina (1918-1919), I, II în „Suceava-Anuarul Muzeului Județean”, nr. VI-VII, 1979-1980, p. 421-437 și nr. VIII, 1981, p. 389-399.

## CU PRIVIRE LA TERMINOLOGIA DEMONICĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ (TERMENI PENTRU „DRAC”, PE BAZA ALR)

ANCA ȘTIRBU

În fiecare domeniu al unei discipline științifice (ca și al lexicului, în general), terminologia are o importanță deosebită. Fie că e științifică, fie că e populară, terminologia rămâne, pe de o parte, o expresie a mentalității oamenilor și a evoluției social-economice în timp, iar pe de altă, un compartiment dinamic al vocabularului românesc. De aceea, din punct de vedere lingvistic, termenii dintr-un anume domeniu constituie mărci deosebite pentru structura și evoluția lexicului românesc. Straturile etimologice, repartiția dialectală, valorile semantice probează, în egală măsură, moșteniri și învoții, influențe străine, cimpuri semantice și structuri generale sau particulare.

Dacă pentru unele domenii (păstorit, meșteșuguri, exploatarea lemnului, medicină populară, agricultură, minerit) există în lingvistica românească lucrări notabile semnate de filologi, etnografi (O. Densușianu, F. Damé, M. Băcescu, R. Vuia, T. Pamfile, V. Arvinte, Gh. Pop) și chiar pentru terminologia științifică (G. Ivănescu, N. A. Ursu, Al. Gratur, D. Macrea, C. Maneca) există, fără îndoială, și unele terminologii pentru care studii globale sau de detaliu lipsesc. Este și cazul terminologiei demonice în limba română (subiect interesant, complex și dificil), care nu a constituit până acum obiectul unor studii speciale<sup>1</sup>.

Analiza propriu-zisă a materialului terminologic pentru drac (pe baza ALR), ar putea cuprinde două secțiuni distincte : 1) **material cartografiat** (harta numărul 184) ; 2) **material necartografiat**.<sup>2</sup> Inițial, această nedreaptă dihotomie ni s-a părut cel puțin artificială, întrucât, la o primă vedere, nu ar fi adus expozeului nici un spor științific. Amindouă materialele conțin termeni, iar importanța lor nu constă toată în identificarea lor pe hartă, ci în extensiunea lor înconstantă, variabilă și variată. Cu alte cuvinte, în cercetare, trebuie pus accent pe progresia terminologică bazată pe acest termen genetic — drac. Numai în fine însă s-a putut observa că *volens-nolens* cele două materiale se detașau unul de celălalt prin faptul că primului (cel cartografiat) i se puteau stabili repere precise și delimitate, în chip vizual imediat.

Ținând cont de natura materialului care ne stă la dispoziție, avem în vedere, în exclusivitate, un corp de informații ce se sprijină pe natura orală a limbajului. Și pentru că acesta a fost și a rămas, cel puțin în cazurile obișnuite, nedisimulabilă, poate a fi menită a întemeia judicios

1 Studiul de față își datorează fragmentaritatea prin faptul că a fost excerptat dintr-o lucrare mai amplă care și-a propus discuții detaliate pentru fiecare termen vizat în parte.

2 Lucrarea care a permis redactarea acestui demers științific este *Atlasul lingvistic român*, partea a II-a, vol. I, de Emil Petrovici, Sibiu—Leipzig, 1940.

argumentele noastre. Diferitele răspunsuri spontane la întrebarea „Cum îl numești pe dracul, atunci când nu vrei să-i pomeniți numele?” se constituie, indirect, în mărturie probatorie asupra felului specific de cunoaștere umană, localizată în spațiul românesc. Așadar, încercând să circumscriem individualitatea asupra acestui izomorfism dintre structura realului și structura semnului acustic (așa cum există el identificat în lumea perceptibilului și a fricii de imperceptibil — satul), reușim în cele din urmă să trascriem specificitatea însuși modului de a folosi *langue* într-o *parole* care aparține unor vorbitori (eșantion al unei întregi națiuni) influențați de dimensiunile ontologice, proprii locului și timpului ce le măsoară existența. E vorba, în cele din urmă, de a detașa singularitatea limbii române, chiar și prin acest anume fel de a crea, prin vorbitorii ei, structuri specifice pentru a denumi imperceptibilul.

Specificul mitologiei române nu rezidă numai în faptul că structuri (și lingvistice) autohtone au supraviețuit în forme folclorizate în mitologia populară, dar și în modul în care au fost asimilate structuri „exogene”. Putem vorbi, așadar, despre fenomenul de adaptare prin oprire și adaptare (ca cazul unor *lexeme* ca *Lucifer*, *Belzebut* etc). Este cauza pentru care acest „scenariu lingvistic” rămâne totuși, definitiv și pentru mentalitatea lingvistică românească, nu numai pentru cea care l-a generat.

Tabu-ul joacă rol de impuls în solidificarea variatelor structuri lingvistice cu care ne-am confruntat în analiza hărții *Atlasului Lingvistic Român*, II, vol. I, întocmită pe baza răspunsurilor la întrebarea 2745 („Cum îl numești pe cel mai mare peste draci?”) și totodată, în analiza materialului necartografiat adunat în urma investigației pe baza întrebării „Cum îl poreclești pe dracul când nu vrei să-i roștiți numele?” (nr. 2744).

I Prin urmare, întreg complexul de structuri lingvistice oferite spontan de către informatorii anchetați are în primul rând o *motivație psihologică*. Observăm că, în majoritatea lui, materialul necaratat conține rostiri variate, drept răspuns la întrebarea care incită în primul rând psihicul vorbitorului. Astfel, pronunțarea cuvântului *diavol*, dar mai ales *drac* a fost evitată, fiind considerată primejdioasă, întrucât se credea că simpla pronunțare a numelui ar provoca apariția ființei care întruchipează spiritul răului și al întunericului. Când se iveau neașteptate și neplăceri, toate erau puse în legătură cu amestecul dracului. Respectiva credință reflectă o treaptă din evoluția gândirii care nu putea rămâne fără implicații pe plan lingvistic a structurilor sinonime care substituie termenul *drac*.

II Frica, în calitate de sentiment, afect, deci ca o componentă a psihicului uman, determină atenuarea expresiei prin transformări fonetice ale cuvintelor tabu, iar în cele mai multe cazuri duce la folosirea unui alt cuvânt, al unei alte expresii. Aceste noi creații, cunoscute sub numele de *eufemism*, respectă paralelismul de sens dintre cuvântul obiect de comparație și cuvântul *imagine*, fenomen specific de fapt metaforei. Pornind de la metaforă spre tabu, aceeași idee este subliniată și de Tudor Vianu : „Ceva din spiritul vechilor interdicții tabuistice va fi dat naștere metaforei”.<sup>3</sup>

<sup>3</sup> Tudor Vianu, *Problemele metaforei și alte studii de stilistică*, București, 1980, p. 17.

Cu alte cuvinte, eufemismul este înrudit cu interdicția de vocabular. În locul unor expresii „brutale”, sau denumind lucruri despre care nu se prea vorbește într-o societate civilizată se folosesc alte cuvinte, care atenuează brutalitatea expresiei.

În ceea ce ne privește, considerăm tipul de eufemism de care ne ocupăm tot în relațiile de complementaritate cu tabu-ul, având în vedere că interdicția tabuistică i-a determinat apariția.

Angela Bidu-Vrânceanu, în debutul studiului intitulat **Cîmpurile sau (sub) ansamblurile lexico-semantice**, oferă, citeva precizări preliminare, definind cîmpul semantic drept „un fragment din ansamblul lexical al unei limbi, izolat relativ și considerat autonom, pentru a i se determina structura”. Autoarea se proclamă susținătoarea analizelor semantice moderne și extrem de formalizate care consideră cîmpurile lexicale din punctul de vedere al dicționarului analogice ca fiind grupări semantice după familii de concepte sau după obiecte desemnate.<sup>1</sup>

Este vădit că, drept teorie, cîmpul semantic a fost instituit și descris alături de polisemie, sinonimie, antinomie. În cazul termenului nostru (**drac**) metoda operațională este preluată de la cercetătoarea română, care analizează în studiul citat principiile constituirii în clase lexico-semantice.

La rîndul ei Angela Bidu-Vrânceanu preia metoda englezului J. Lyons: ambii specialiști scindează lexicul în clase de termeni, repartizate unor nivele diferite, ajutîndu-se în constituirea acestor clase de anume principii generale: I — reunirea pe baza unor proprietăți semantice comune reprezentate de un număr oarecare de semne; II — diferențierea semantică a unor termeni față de alții din aceeași clasă, realizată prin seme variabile; III — relația paradigmatică de excludere reciprocă dintr-un context dintre termenii unei clase date (aceasta înseamnă că într-un anumit context ar trebui ales, selectat, un singur termen al unei clase).

În încercarea noastră de a constitui termenului **drac** (ax referențial al demersului nostru) o sferă semantică, ajutîndu-ne de informațiile capitate din materialul amintit, ne vom putea folosi de primele două dintre principiile enunțate. Termenul **drac**, în limba română, are specializare spațială și mai puțin temporală. În decursul evoluției sale, în diacronie deci, româna a atras ca spre o matcă secundă, o sumedenie de cuvinte în jurul lexemului generic. Efectul are, după cum deja s-a notat, cauze psihologice (conferite de interdicția tabuistică) și cauze lingvistice generate de sistemul de metaforizare intrinsecă, dictate și de o dorință estetizantă inconștientă a vorbitorului simplu. Desigur că această varietate de lexeme implică o dedublare diferențială: mai întîi una pur formală (un lexem i se opune altuia numai și pentru faptul că deține un complex sonor diferit) și apoi una esențială (un complex sonor diferențiat conți-

<sup>1</sup> Principiile stabilite de cercetătoarea română în **Cîmpurile sau (sub) ansamblurile lexico-semantice**, (din *Modele de structurare semantică*, Editura Facla, 1984) ne-au ajutat substanțial în scindarea lexicului, făcînd posibilă discutarea pe anumite criterii a acestuia.

ne conceptul și un sens aparte, concretizat și într-un aport expresiv mai substanțial). În ceea ce privește însă cel de al III-lea principiu general, este, cel puțin în cazul nostru, inoperant. Fie că este vorba de îmbinări fixe ale termenului vizat, fie că se află solitar în context, ansamblul vecinătății nu poate să-i hotărască un sens diametral opus. Chiar dacă avem de-a face cu sensuri figurate, în locul termenului drac putem așeza oricare din corespondenții sinonimici, fără a modifica structura de adin-cime a comunicării.

Și din punct de vedere cantitativ, și din punct de vedere calitativ, seria sinonimică circumscrisă cuvântului generic drac, prezintă interes în orice atitudine analitică. Pentru a ușura perspectiva de investigație vom diviza cimpul terminologico-semantic în mai multe nivele :

A) primul nivel se va ocupa de nucleul seriei sinonimice :

B) începînd cu al doilea nivel, vom extinde analiza către marginile convergente ale cimpului.

A) **Drac — diavol — demon.**

Este important de amintit că nici unul dintre termenii care constituie nucleul generic nu figurează în materialul necartografiat (răspunsurile la întrebarea „Cum îl numiți pe dracul cînd nu vreți să-i pomeniți numele ?”. Cu alte cuvinte, trebuie să luăm în considerație obiectivizarea acestor termeni, din moment ce locuitorii au făcut o conștientă abstracție de aceștia.

**Drac** rămîne o noțiune multiplă și impersonală, clasificabilă strict atributiv. Superstiția din formele mitologice populare, în special românești îi dă numeroase porecle, uneori de circulație foarte restrînsă, al-teori invadînd însă întreaga arie lexicală : etimologie latină, **adstrat** ;

**Diavol** — rămîne, în modul general acceptat, simbolul răului uni-versal, **primum movens** al ideii de distrugere, adversar al creației și creatorului și un principiu al haosului. Imaginea diavolului e mai rar gîndită — ca abstracție, decît a dracului. În miturile folclorice creștine (mai ales ortodoxe) noțiunea a devenit plurală și prezentarea de un an-tropomorfism grotesc ; etimologie grecească, **suprastrat** ;

**Demon** — este considerat, mai ales în religiile primitive, duh de obicei rău, provocător de nenorociri, accidente, boli, insuccese, vicii și chiar moarte ; etimologie dublă, greco-latină, **suprastrat**.

Termenii înfățișați oferă pe de o parte structuri semantice asemănă-toare, iar pe de altă parte structuri interne semantice diferite. Din prima categorie selectăm principiul malefic care se detașează din esențele tut-turor celor trei lexeme, din a doua categorie se pot aminti cel puțin șase detalii care trimit spre o mai activă nonsimilaritate :

**drac** — abstract, nemarcat gradual ;

**diavol** — mediul abstract, marcat gradual,

**demon** — minim concret ; grad maxim.

Se pot, în cele din urmă, opera alte combinații de semne potrivit similarității (sau nonsimilarității) expresive sau de precizie. Însă nu exis-tă posibilitatea despărțirii de o specifică tentă subiectivă în analiză, ast-fel încît soluția propusă poate să pară altor atenți observatori cel puțin aberantă. Sistemul de aproximare nu este, în cazul de față eficient, re-prezentînd însă numai o „pre-punere” înlături de critica avizată de spe-cialitate.

## B) Impelițatu — Lighioan — Zmău

Dracul poate lua înfățișare omenească sau a unor animale (excep-tind mielul și peștele care sînt simbolul lui Iisus Christos și pelicanul care este simbolul creștinismului). Analiza poate continua în același mod, însă fără a înlesni distingerea particularităților semice comune sau di-ferite, întrucît este necesară referirea la aspectul pur formal al lexeme-lor.

a) Altă serie sinonimică poate fi constituită din termenii care iau în considerație particularitățile fizice și psihice ale personajului de mit popular :

- dracul are coadă : **Codea** ;
- dracul are coarne : **Cornea, Cornilă, Incornoratu** (transcriind, du-pă cum se observă, o subserie sinonimică) ;
- dracul nu are coarne : **Știut** (care poate compune, cu seria ante-rioră, o încadrație antonimică) ;
- dracul e negru : **Intunericu, Faraonu, Murgilă** ;
- dracul este urît : **Hindachi** ;
- dracul profanează, murdărește : **Necuratu, Spurcatu** ;
- dracul e mic : **Nicuțu, Michiduță, Nichipercea, Nodea** ;
- dracul e mare, voinic : **Poganu** ;
- dracul e slab : **Slabu** ;
- dracul e primejdios : **Sicretu** ;
- dracul poartă o tichie care-l face nevăzut : **Tichiuță, Cel-cu-tichie** ;
- dracul este dușmanul omului : **Nepretenu, Vrăjmașu, Ucigașu, Netrebnicu, Nevoia** (aici informatorul a adăugat : „calcă-te-ar nevoia este cea mai mare înjurătură”) <sup>5</sup>.

b) Uneori dracul este numit cu apelativele unor oameni care au trăsături de caracter atribuite acestuia : fălărnicie, urîțenie, necinste. G. Pascu dă ca exemple numele **Coman** și **Hreanu**, la care am putea adă-uga, pe baza A.I.R., **Năchifor** și, probabil **Sărbomski, Bocca**. Numeroase sînt numele proprii, acordate pentru cuvîntul vizat, împrumutate din alte limbi, avînd la origine o altă semnificație : **Aghiuță, Antihrist, Belzebut, Benga, Cioplea, Diavol, Demon, Iuda, Namona, Naiba, Lucifer, Serlan, Satana**.

Alături de enumerarea acestor serii sinonimice identificate în baza unui criteriu imediat (căci schimbîndu-se criteriul se pot distinge și alte clase de termeni ce-și corespund ca sens) poate fi amintită o altă serie, ce prezintă o schemă profund formalizată. În corpusul formațional avu-t la dispoziție, s-a observat o asemănare între răspunsurile generate de două întrebări diferite, de multe ori existînd imposibilitatea de a face distincția între numele „căpeteniei dracilor” și numele generic pentru drac. Așadar, deși cu sensuri diferite, lexemele coexistă formal și de o parte a semnifi-căției și de cealaltă parte a ei.

- **Antihrist** ;
- **Balzaboc** ;
- **Faraon** ;

<sup>5</sup> Studiul cel mai cunoscut referitor la terminologia dracului în limba română apar-tine lui G. Pascu, **Numele dracului în românește**, apărut în „Viața Românească”, Iași, 1910 (p. 298 -300), de unde, preluînd informații, am realizat clasificarea celei de-a doua serii semantice.

— **Lucifer** ;

— **Sarsailă**.

Construcții lexicale specifice (un complex sonor propriu corespunzând deci unui sens propriu) pentru conducătorul dracilor s-a notat :

— **Searașchi** ;

— **Herdon** ;

— **Al mai mare drac** ;

— **Dracu cel bătrîn** ;

— **Vătavu dracilor** ;

— **Tatăl dracilor** și alte citeva.

În cazul termenilor, grupați potrivit principiilor auxiliare alese, se poate vorbi de o diferențiere a lor, observată mai ales în poziție contextuală. Contextul însă le mărește cu pozitiv (+) - expresivitate sau, dimpotrivă, negativ (—) expresivitate. Doi termeni, aparținând aceleiași serii sinonimice, pot avea numai caracteristici comune (**Michiduță** — **Nodea**, de pildă) și în cazul acesta avem de-a face un tip de relație de opiziție zero (tip considerat de Angela Bidu-Vrăncianu, cel mai rar). Aceiași termeni pot deține în schimb două dintre trăsături (sau una, sau trei), dar nu toate, care vin în contradicție semantică (oricât de insesizabilă ar părea ea la prima vedere : **Intunericu** — **Faraonul-Murgilă**, de exemplu), respectind tipul de opoziție echipolentă (deținând cel mai mare grad de frecvență). Sau există cazuri mai rare decât opoziția echipolentă cînd termenii vizati nu au posibilitatea de a se substitui unul cu celalalt decît în felul următor : luînd, de pildă, lexemele **Slabu** și **Murgilă**, vom putea observa că substituîrea lor se poate întîmpla indiferent de contextele care amintesc de apariția dracului ; dar substituția se blochează în momentul în care există un enunț ca : „**Murgilă** e ocrotit de noapte și de asta-i împrumută numele”. Admiterea lui **Slabu** ar fi posibilă numai limitînd contextul și deci nedreptățînd adevăratul sens al respectivului cuvînt. În această situație s-a vorbit de opoziția privativă care împiedică corespondențele perfecte între termeni.

Avînd în vedere analiza anterioară, este important de observat că există credința la autorul studiului de față că, făcînd abstracție de minime variații de semnificație, sensul întregii serii de sinonime ale cuvîntului drac este relativ constant, aceasta demonstrînd pentru limba română o putere extraordinară de a se îmbogăți, o extensiune lingvistică de mari proporții, care-și construiește pentru aproximativ același sens o mulțime întreagă de structuri sonore.

O simplă observație a celor două categorii ar duce la concluzia că materialul necartografiat dăruiește cititorului avizat o mai bogată sferă lexicală decît cel pe care-l poate urmări înscris pe hartă, acest lucru decurgînd din puternica forță derivativă, cu izvorul în metaforă, a expresiei populare față de cea în exclusivitate livrescă.

Prin urmare, o primă concluzie ar atrage atenția asupra delașării credinței populare autohtone, care concretizează verbal expresiile „ajutîndu-se” de eufemism și tabu, de credința creștină ce a pătruns odată cu influențele latină, slavă, maghiară, credința care concretizează termenii fundamentali ai cîmpului semantic vizat (fie general cunoscuți, fie răs-pîndiți pe o arie geografică întinsă).

O altă observație se referă la faptul că termeni din categoria B (în majoritate aparținând structurilor populare) sînt construcții perifrastice, create pe teren românesc, pe baza unor apelative de origini diferite, predominante fiind aici cele de origine latină. În cazul unora dintre acestea intră și unele nume proprii populare, fie cu caracter general, fie doar local cunoscute. Pentru majoritatea dintre ele caracterul metaforic este evident.<sup>6</sup>

O altă constatare vizează identitatea răspunsurilor din partea unor informatori, la întrebările privitoare la **drac** și **șeful dracilor**, ceea ce denotă o confuzie în plan terminologic. Acest lucru se explică, de asemenea, printr-o atitudine mentală constantă a locuitorilor, față de un domeniu care privește în genere spiritul malefic al personajului imaginar respectiv. Trebuie să precizăm totodată că materialul necartografiat probează un caracter locuțional prin excelență, de sorginte afectivă, iar din punctul de vedere al structurii propriu-zise acesta cuprinde un mare număr de elemente determinative care pot marca opoziția dintre referenții celor două întrebări indirecte.

Revenind la termenii cartografiați (categoria A) constatăm că cei mai mulți dintre ei sînt generici, indiferent dacă sînt apelative curente (**drac**, **diavol** sau **demon**) sau nume proprii biblice și calendaristice (mai rar laice), în cazul cărora însă s-a produs un transfer semantic, semnificația inițială fiind înlocuită de una din componentele cimpului semantic.<sup>7</sup>

Din punct de vedere etimologic, acești termeni sînt, firește, cei mai vechi, alcătuiind un prim strat în terminologia dracului în limba română, cuprinzînd elemente de origine ebraică, greacă, latină și slavă (înregistrăm, într-o mai mică măsură însă, și cuvinte de origine turcă, maghiară și țigănească). Majoritatea dintre ele au pătruns pe cale culturală (doctrina creștină, cărțile religioase, oficierea cultului divin) avînd un puternic caracter livresc, ca proveniență (căci astăzi ele sînt, cele mai multe, în general, cunoscute ca avînd un caracter popular). Așa se și explică faptul că mai puțini termeni din această primă categorie (A) au mai rar un caracter metaforic sau valori stilistice contextuale. Bogata serie sinonimică a acestora este ușor verificabilă pe hartă, mai ales că ea este deja implantată mentalității locuitorilor la care s-a apelat. Există cazuri, puncte în speță, în care informatorul a răspuns anchetatorului cu doi și chiar trei termeni, considerîndu-i adecvați pentru a denumi unul și același referent. Faptul probează o sferă semantică foarte largă, așa încît vorbitorul, în momentul concretizării verbale, poate oferi echivalente semice, fără ca idealizarea enunțurilor, dorința sa estelizantă, să poată întîrzia răspunsul. Ceea ce înseamnă că aproape în totalitate acești termeni sînt frecvent utilizați și fixați în automatismul verbal cotidian. Un referent omniprezent se suprapune peste un cod lingvistic omniprezent.

În ceea ce privește repartitia dialectală a materialului cartografiat, se observă, dacă excepțăm cîteva cazuri, că există în harta nr. 184 arii uni-

6 Categoria B conține perifrastice pentru utilizarea cărora funcționează cel mai puternic influența tabuistică. S-au notat expresii ca: *Ardel-ar focu, Bată-l crucea și tîmîia, Departe-se de către noi, Ducă-se pe pietre, Fire-ar bolii, Meargă-n pietre, și-n bolovani și-n munții pustii etc.*

7 În analiza hărții nr. 184, termenul **drac** intră în componența a numeroase sintagme care unesc două cuvinte. Informatorul era ademenit adeseori să precizeze sensul. Termenul **drac** stă mai ales pe locul al doilea în expresie: *Tata dracilor, Vata dracilor, Tarloru dracilor.*



tare, care se suprapun fie peste teritoriul unei provincii (numai în Moldova sau numai în Crișana etc.), fie peste unele zone de tranziție (de exemplu, în cazul termenului **mamona**, Crișana se leagă de Transilvania).

E de semnalat că pentru cele trei dialecte românești din sudul Dunării nu s-a înregistrat nici un răspuns la întrebarea pusă de anchetator.

În cadrul dialectului daco-român, în schimb, întâlnim unele răspunsuri singulare (de ex., în pct. 405 și pct. 414) ca și pentru arii izolate (de ex., cazul termenului **tartor** caracteristic pentru Muntenia și Dobrogea).

O mențiune se cuvine făcută și cu privire la răspunsurile înregistrate în punctele cu informatori din rindul minorităților naționale. În cazul hârții 184, nu s-a înregistrat vreun răspuns care să folosească un cuvânt străin din limba română, cu excepția pct. 366 (Brodina — Rădăuți, huțuli) : **Starșii Erod**.

Alta este însă situația în cadrul materialului necartografiat, în care, pe lângă termeni specifici limbilor sau dialectelor respective, s-au înregistrat și unii cunoscuți în limba română :

- pct. 192 (ung) **lūțifer** ;
- pct. 366 (rut) **satana** ;
- pct. 25 (sîrb) **iuda** ;
- pct. 37 (sîrb) **sòtona** ;
- pct. 991 (bulg) **diavuli**, **sătāna**, **scarioțki** ;
- pct. 145 (sās) **dăivāt**.

Presupunem că unii termeni sînt cunoscuți în limbile respective, dar ei puteau fi împrumutați și de la populația românească.

Situația inversă, însă, nu este cunoscută, cu excepția a două cazuri, oarecum discutabile, pct. 405 **Sărbomski** și pct. 414 **Herdon**, cazuri în care termenul respectiv poate aparține limbii populației minoritare învecinate.

Această inalterare a termenilor deveniți românești sau românești de la începuturi nu poate conduce decît la o ultimă concluzie : terminologia specializată pentru a denumi dracul, din limba română, e menită a individualiza limba română în cadrul limbilor romanice, dovedindu-i-se o neașemuită putere de construcție lexicală.

#### A PROPOS DE LA TERMINOLOGIE DEMONIAQUE EN ROUMAIN (LES MOTS POUR „DIABLE” D'APRES L'ATLAS LINGUISTIQUE ROUMAIN)

Cette étude fait partie d'un ouvrage plus large dédié à la terminologie démoniaque en roumain. Cette fois-ci nous envisageons les problèmes suivants :

- a) le rôle du tabu et de l'euphémisme sur les plans psychologique et linguistique ;
- b) le champ lexical roumain concernant les dénominations du „diable” dans la langue roumaine ;
- c) les séries synonymiques de cette terminologie très riche en roumain ;
- d) la diffusion de mots (**drac**, **diavol**, **demon** etc.) sur les cartes linguistiques ;
- e) les couches étymologiques dans ce domaine lexical ;
- f) le rôle de la métaphore.

Les recherches de l'auteur menent à la conclusion que même dans la terminologie démoniaque, le roumain présente une place spéciale parmi les langues romanes, ayant une force de créativité lexicale tout à fait particulière.

## LISTA PRESCURTĂRILOR

AARMSI	Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice, București
AES	Analele Economice și Statistice, București
AIAT	Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”, Iași
AMET	Anuarul Muzeului Etnografie al Transilvaniei, Cluj
Apulum	Acta Musei Apulensis (Apulum) — Arheologie, Istorie, Etnografie, Alba Iulia
ArchMold	Arheologia Moldovei, București-Iași
AȘUI	Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza”, Iași
AUB	Analele Universității București
BAR	Biblioteca Academiei Romane
BCIR	Buletinul Comisiei Istorice a României, București
BCMI	Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice, București
BerRGK	Bericht der Römisch-Germanischen Komision, Frankfurt am Main
BMI	Buletinul Monumentelor Istorice, București
BOR	Biserica Ortodoxă Română, București
BRV	Bibliografia Românească Veche, București
BSRG	Buletinul Societății Române de Geografie, București
Buridava	Buridava. Studii și Materiale, Muzeul Județean Rimnicu-Vilcea
CA	Cercetări Arheologice, București.
CAMI	Cercetări Agronomice în Moldova, Iași
Carpica	Carpica, Muzeul de Istorie și Artă, Bacău.
CI	Cercetări Istorice (ambele serii), Iași
Dacia	Dacia. Recherches et découvertes archéologiques en Roumanie, București
Dacia, N.S.	Dacia, Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, București
DIR	Documente privind Istoria României, București
DRH	Documenta Romaniae Historica, București
Hierasus	Hierasus, Anuarul Muzeului Județean Botoșani
IN	Ion Neculce, Buletinul Muzeului Municipal din Iași
JBIM	Jahrbuch des Bukowiner Landes Museum, Cernăuți
Materiale	Materiale și Cercetări Arheologice, București
MeAntiq	Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis, Piatra Neamț
MMS	Mitropolia Moldovei și Sucevei, Iași
Mousaios	Mousaios, Studii și Comunicări, Muzeul Județean Buzău.
NES	Nouvelles Etudes d'Histoire, București
RA	Revista Arhivelor (ambele serii), București
R de I	Revista de Istorie, București
REF	Revista de Etnografie și Folclor, București
RII	Revista Istorică Română, București
RMM-MIA	Revista Muzeelor și Monumentelor — Monumente Istorice și de Artă, București
RRH	Révue Roumaine d'Histoire, București
Peuce	Peuce, Muzeul „Delfei Dunării”, Tulcea
SAI	Studii și Articole de Istorie, București
SCIA	Studii și Cercetări de Istoria Artei, București
SCIV (A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche (și Arheologie), București
SCSI	Studii și Cercetări Științifice, Iași
SMIM	Studii și Materiale de Istorie, București
SR de I	Studii, Revista de Istorie, București
SUBB	Studia Universitatis Babeș Bolyai, Cluj
Suceava	Suceava. Anuarul Muzeului Județean, Suceava

**Materialele pentru ANUARUL „SUCEAVA” vor fi dactilografiate în două exemplare, la două rânduri ; trimiterile, numerotate în continuare, iar notele vor fi plasate la sfârșitul articolului. Rezumatul și legenda figurilor (în versiunea românească) vor fi traduse în limbile franceză, engleză sau germană. Ilustrația va fi anexată la sfârșitul textului împreună cu lista abrevierilor.**

**Responsabilitatea pentru conținutul materialelor revine, în exclusivitate, autorilor.**

**Materialele nepublicate nu se restituie.**

Redactor de carte : NICOLAE CARLAN  
Tehnoredactor : ELENA MATEESCU

Bun de tipar : martie 1993 format : 16/70/100  
Coli tipar : 33,5

Tiparul executat sub cd. 21/1993  
la S.C.P. „MUŞATINI” S. A. Suceava  
Str. Tipografiei, nr. 1

## **N O T E S**

